

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ІНФРАСТРУКТУРА РИНКУ

Електронний науково-практичний журнал

Випуск 42

Одеса
2020

Головний редактор:

Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук, професор.

Члени редакційної колегії:

Барна Марта Юріївна – доктор економічних наук, професор.

Велькі Януш – доктор економічних наук, професор.

Гавкалова Наталія Леонідівна – доктор економічних наук, професор.

Гальцова Ольга Леонідівна – доктор економічних наук, професор.

Дзієканські Павел – доктор економічних наук, професор.

Коваль Віктор Васильович – доктор економічних наук, професор.

Маргасова Вікторія Геннадіївна – доктор економічних наук, професор.

Стеблянко Ірина Олегівна – доктор економічних наук, професор.

Ситнік Інесса Василівна – доктор економічних наук, професор.

Пілелієне Ліна – доктор економіки, професор маркетингу.

Пономаренко Тетяна Вадимівна – доктор економічних наук, професор.

Електронна сторінка видання – www.market-infr.od.ua

**Електронний науково-практичний журнал «Інфраструктура ринку»
включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук
(Категорія «Б») на підставі Наказу МОН України від 28 грудня 2019 року № 1643 (Додаток 4)**

Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування;

*072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг;
076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 241 – Готельно-ресторанна справа;
242 – Туризм; 292 – Міжнародні економічні відносини.*

**Затверджено до поширення через мережу Internet відповідно до рішення вченої ради
Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій
протокол (від 24 квітня 2020 року протокол № 4)**

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

ІНДУСТРІАЛЬНА МОДЕЛЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК БАЗИСНИХ І ПОХІДНИХ ІНСТИТУЦІЙ

INDUSTRIAL MODEL OF FUNCTIONING OF THE SYSTEM OF ECONOMIC OWNERSHIP RELATIONS: THE RELATIONSHIP BETWEEN BASIC AND DERIVATIVE INSTITUTIONS

УДК 330.113.4:330.117

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-1>

Овечкіна О.А.

к.е.н., доцент кафедри економіки
і підприємництва

Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Дала
Маслош О.В.

к.х.н., доцент кафедри економіки
і підприємництва

Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Дала

Ovchikina Olena

Volodymyr Dahl

East Ukrainian National University

Maslosh Olha

Volodymyr Dahl

East Ukrainian National University

У статті визначено, що система відносин власності має різні моделі функціонування за умов індустріального та постіндустріального типів суспільства. Доведено, що в епоху індустріальної економіки завдяки титулу власності утверджуються базові інститути системи власності, одночасно утворюється типова конфігурація базових інститутів, що забезпечують реалізацію капіталістичної власності. У статті визначено, що інститут праці став похідною формою, яка зорієнтована на обслуговування функціонування інституту капіталістичної власності. Показано, що в індустріальній економіці посилюються відносини експлуатації між роботодавцями та найманими працівниками, відносини домінування між «вільними» ринковими суб'єктами. Доведено, що подальші дослідження можуть бути пов'язані з розробленням методології дослідження базових і похідних трансформацій відносин власності під час переходу до постіндустріального суспільства.

Ключові слова: інститут власності, інститут влади, інститут управління, інститут праці, інститут споживання, інститут ринку, титульний капітал власності, транзакція прав, індустріальна модель функціонування власності, функції системи капіталістичної власності, постіндустріальне суспільство.

В статті определено, что система отношений собственности имеет различные

модели функционирования в условиях индустриального и постиндустриального типов общества. Доказано, что в эпоху индустриальной экономики благодаря титулу собственности утверждаются базовые институты системы собственности, одновременно образуется типичная конфигурация базовых институтов, которые обеспечивают реализацию капиталистической собственности. В статье определено, что институт труда стал производной формой, ориентированной на обслуживание функционирования института капиталистической собственности. Показано, что в индустриальной экономике усиливаются отношения эксплуатации между работодателями и наемными работниками, отношения доминирования между «свободными» рыночными субъектами. Доказано, что дальнейшие исследования могут быть связаны с разработкой методологии исследования базовых и производных трансформаций отношений собственности при переходе к постиндустриальному обществу.

Ключевые слова: институт собственности, институт власти, институт управления, институт труда, институт потребления, институт рынка, титульный капитал собственности, транзакция прав, индустриальная модель функционирования собственности, функции капиталистической собственности, постиндустриальное общество.

The article defines that the system of property relations has different models of functioning under conditions of industrial and postindustrial types of society. It is proved that in the era of industrial economy due to the title of ownership, the basic institutions of the property system are approved. It is determined that at the same time a typical configuration of the basic institutions that provide the realization of capitalist property is formed: the institute of property – the institute of power – the institute of management – the institute of labor. The article shows that the institute of labor has become a derivative form that is focused on servicing the “normal” functioning of the institute of capitalist property. It is proved that the accumulation of qualitative changes in the configuration of “capital-labor” concerns not the basic institutes, but the shifts in the actions of the derived institute of labor. It is shown that in the industrial economy the absolute title of ownership is constantly reproduced and the characteristic features of the “consumer society” are preserved. It is determined that the relations of exploitation between employers and employees do not disappear, and the relations of dominance are strengthened between “free market actors”. It is determined that the old form of exploitation of wage labor (long-term employment contracts) is replaced by a new form (short-term contracts). It is proved that the transition to short-term contracts strengthens all instruments of economic and non-economic coercion of employees. It is shown that the institutional matrix of societies of industrial type is a priori deformed due to the displacement of the labor institute, and provokes the appearance of a complex of negative social consequences. It is shown that the main negative consequences of the reproduction of the industrial model of functioning of property relations are the derivation of the institute of “consumption” from the institutes of property and power and the absolute subordination of the economic interests of employees to the goals of big business. The article identifies that further research may be related to the development of a methodology for the study of basic and derivative transformations of property in the transition to a postindustrial society and the creation of a modern concept of transformations of the system of relations of capitalist property.

Key words: institute of property, institute of power, institute of management, title capital of property, transaction of rights, industrial model of functioning of property, functions of system of capitalist property, postindustrial society.

Постановка проблеми. Дослідники світової економіки та її тенденцій відзначають, що за кри- терієм мегатрендів (великомасштабних проце- сів світового розвитку) та епох еволюції людства

зазвичай виділяють три базові типи економіки, а саме аграрний, індустріальний і постіндустріаль- ний [1, с. 38; 2]. Рівням складності й структури кож- ного з цих базових типів господарства відповідають

типи, види й моделі економіки. Так, найбільш відомими є капіталістичний і соціалістичний, ринковий і командно-адміністративний види господарства індустріального типу [3].

Слід відзначити, що ринкова економіка індустріального типу у капіталістичній формі свого існування досліджувалась на певних історичних етапах розвитку представниками різних шкіл і напрямів економічної думки, які концентрували увагу на вивченні трансформацій інституціональної підсистеми суспільства (теорія інституціоналізму), змін моделей поведінки суб'єктів господарювання й управління (теорія поведінкової економіки, теорія моральної економіки тощо) [4]. При цьому в полє зору зарубіжних вчених не потрапляли проблеми зрушень капіталістичної власності, що постійно накопичувались, а описувались лише причини й наслідки переходу багатьох розвинених країн до моделі «держави загального благоденства» [5].

Ринкова економіка постіндустріального типу тільки розпочинає свій історичний шлях, отже, ще не досягла того рівня зрілості, який є гарантом адекватного визначення її родових, субстанціональних якостей. Однак ті особливості, які вона вже виявила, дають змогу проводити її співставлення з історично попередньою індустріальною економікою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В науковій літературі з'явилась уже достатня кількість робіт вітчизняних і зарубіжних авторів, в яких індустріальна й постіндустріальна економіки порівнюються не лише за похідними, але й за базовими системними елементами. Так, дослідження змін у капіталістичній індустріальній економіці багатьох країн перш за все пов'язується з вирішенням питань трансформацій відносин власності. Розгорнуту характеристику цих трансформацій розпочато у низці робіт зарубіжних учених, де визначається, що еволюція господарських укладів супроводжується зміною змісту відносин власності на фактори й результати виробництва, а саме:

1) домінування власності на працю та землю в доіндустріальній економіці заміщається домінуванням власності на фізичний капітал в індустріальному господарстві та, відповідно, домінуванням власності на знання (інформацію, що характеризується певним рівнем осмислення та структурованості), а також інтелектуальної власності в постіндустріальному суспільстві [6, с. 25];

2) відбуваються зміни об'єкта правомочностей власності в процесі функціонування індустріальної економіки від фізичного капіталу до фінансового капіталу й надалі до інтелектуального капіталу [7];

3) відчуженість найманого робітника від фізичного капіталу роботодавця заміщується невіддільністю співробітників (з високоінтелектуальною робочою силою) від знань, які вони продукують [8].

На думку зарубіжних дослідників, суперечності між найманими робітниками і роботодавцями не зникають. Навпаки, вони посилюються через зміни відносин між цими суб'єктами в межах підприємства та через значні зрушення у відносинах між ринковими суб'єктами. Цей момент загострення відносин між найманими робітниками і роботодавцями відзначено вченими, які досліджували зміни концепції найму під час капіталізму (моделі відносин між капіталом і працею) [9, с. 525].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження змін наявної моделі функціонування капіталістичної власності. Для дослідження поставленої мети необхідно вирішити такі питання, як виявлення характерних рис моделі функціонування капіталістичної власності в епоху індустріальної економіки; визначення особливостей відтворення абсолютного титулу власності; опис змін, що відбуваються у конфігурації «капітал – праця».

Виклад основного матеріалу дослідження.

Відомий польсько-британський вчений З. Бауман відзначив, що розвиток капітальної вартості деформує концепцію найма, він втрачає свою гнучкість, стає більш конфліктним, адже набуває таких змін. Перш за все спостерігається перехід від довгострокового найму робітників за договорами до роботи за короткостроковими контрактами (або без них чи взагалі без будь-яких обумовлених гарантій) аж до роботи лише до «чергового повідомлення» про звільнення [10, с. 82, 85].

Продовжуючи дослідження З. Баумана стосовно змін старої моделі відносин між капіталом і працею, Е. Райт відзначає, що нинішня модель найму (тобто та, яка з'явилась наприкінці ХХ ст.) є рухливою, вона характеризує взаємне роз'єднання найманих робітників і роботодавців, нерозривний зв'язок яких спостерігався під час розквіту індустріальної економіки.

Кожен із суб'єктів конфігурації «капітал – праця», як відзначає Е. Райт, отримує автономію, якої раніше не було. Капітал скасував свою залежність від праці, посилюючи власне пересування завдяки мобільності фінансових активів. Ця нова якість мобільності капіталу зробила неефективними довгострокові угоди найму, збільшення штату фірм, їх укрупнення, укладання довгострокових дорогих проєктів, адже все це може ускладнювати пересування капіталів [11, с. 131]. Обидва дослідники аргументовано підкреслюють, що стара форма експлуатації найманої праці (довготривале відчуження безпосередніх виробників від засобів і результатів виробництва) заміщується новою формою, а саме короткостроковими контрактами, у яких відсутній соціальний захист; ігноруються потреби робітників і задоволення їх мотивів до підвищення трудової активності; посилюється психологічний тиск завдяки пропозиції лише короткотермінового найму й погрозам звільнення у будь-який час.

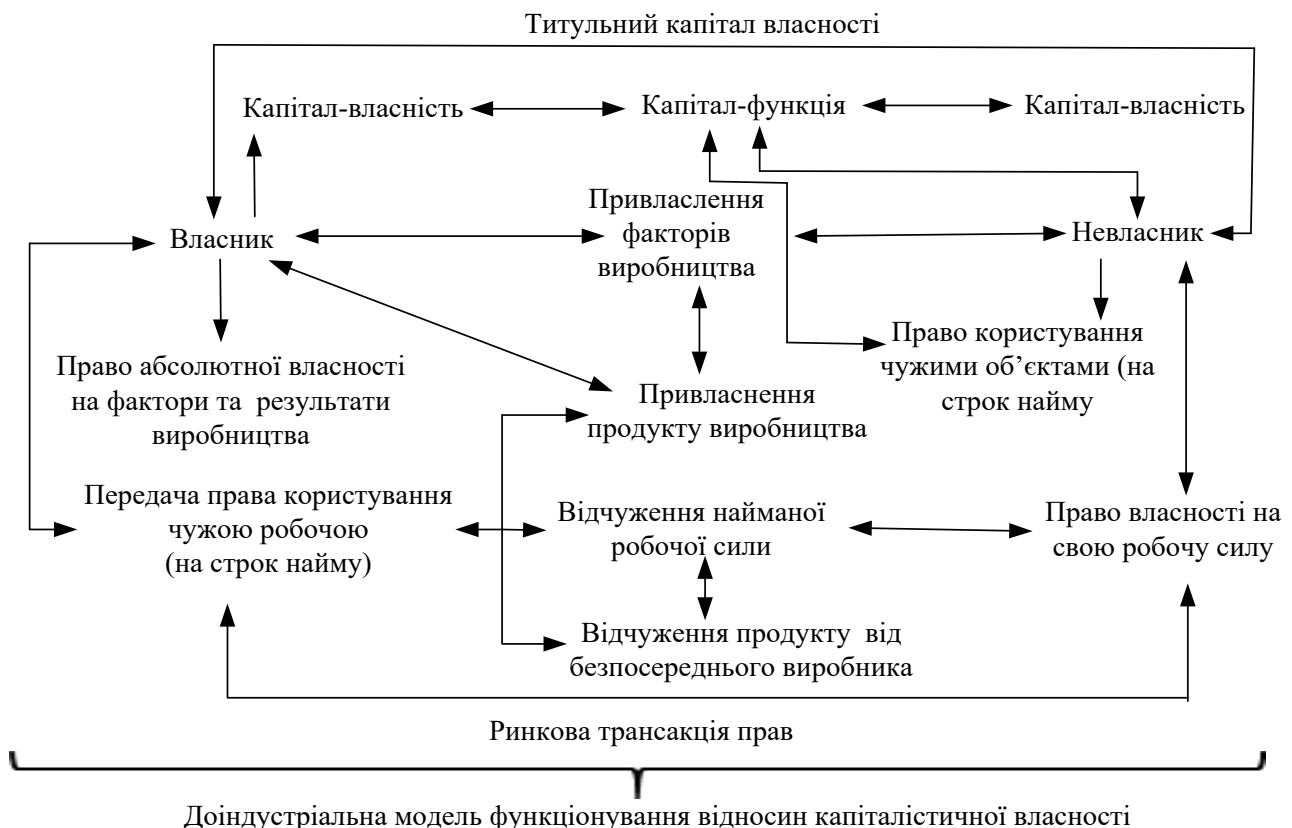
Крім того, не лише між роботодавцями й найманими працівниками не зникають відносини експлуатації, адже відносини домінування посилюються навіть між «вільними ринковими акторами». На думку Е. Райта, таку ідею висловив Дж. Ремер, який, використовуючи теорію раціонального вибору, досліджував проблеми домінування та панування у сфері обміну. Дж. Ремер відзначив, що, використовуючи монополію на окремі види ресурсів, суб'єкти-монополісти під час реалізації оголошених стратегій індивідуальної оптимізації бізнесу на практиці провокують посилення власного домінування на ринку, поглиблюють асиметричний розподіл влади в рамках обміну [11, с. 131; 12], отже, нецивілізованими методами підтверджують абсолютний титул власності.

Демонстративним узагальненням викладеного матеріалу може бути розроблена авторами статті індустріальна модель функціонування відносин власності на фактори й результати виробництва, що представлена на рис. 1, який наочно ілюструє початок наростання кількісних змін у інституціонально оформлених титулах власності відносинах власника й невідласника факторів виробництва. Титул власності закріплює права й правомочності власника-капіталіста й утримує власність у певному інституціональному режимі («капітал-власність – капітал-функція – капітал-власність»).

Використовуючи термінологію системного аналізу, можемо сказати, що титул власності здійснює, за термінологією Л.Г. Мельника, функції «самозбереження» й «самоочистки» системи капіталістичної власності [13].

В межах системи привласнення-відчуження власник має право абсолютної власності на фактори й результати виробництва. Невласник «знаходить» право користування виробничими ресурсами як об'єктами чужої власності через трудові контракти (договори) як результати ринкових угод. На ринку праці виявляється право власності робітника на свою робочу силу й реалізується у виробничій діяльності, організованій іншою особою (власником факторів виробництва). Ринкова угода найму представляє передачу найманим робітником права власності на свою робочу силу роботодавцю як право користування нею.

При цьому можливості використання чужої робочої сили різняться залежно від якості робочої сили й соціального стану її власника. Відповідно до чинного трудового законодавства США виділяють три основні види трудових контрактів (договорів), а саме трудовий договір з рядовим співробітником (регулюється внутрішніми актами компанії); контракт зі співробітником-менеджером (також регулюється всередині компанії); контракт з працівником по найму (істотно відрізняється від

Доіндустріальна модель функціонування відносин капіталістичної власності
Рис. 1. Відносини капіталістичної власності на засоби й результати виробництва: доіндустріальна модель функціонування

Джерело: розроблено авторами

трудового договору, адже ці контракти не вимагають від роботодавця перерахування податків за працівника (пенсійних перерахувань) та оплати медичної страховки співробітникам) [14].

Отже, титул власності є підтвердженням абсолютного права власності, тобто права суб'єкта-власника протистояти інтересам і діям осіб, що вступили в зобов'язальні правовідносини щодо використання чужого майна. Титул власності є специфічною інституціональною формою реалізації капіталу, адже з утвердження титулу власності розпочинається безперервний рух капітальної вартості як капіталу-функції, а закріпленням титулу власності (капіталу-власності) завершується цикл відтворення капіталу. Титул власності, закріплюючи абсолютне право власника як повного володаря об'єктів власності, надає обмежене право користування невласнику, що є найманим робітником.

В середині XX ст. спостерігаються результати накопичення кількісних змін у процесі самовідтворення відносин власності, що пов'язувались розширенням угод купівлі найманими працівниками цінних паперів підприємства-роботодавця. Однак в абсолютному початковому титулі власності роботодавця, що визначав обмеженість похідних прав найманого працівника у ставленні до чужих факторів виробництва, не відбулося поступових якісних зрушень. Проте стосовно похідних інституцій слід сказати, що розпочався перехід від підетапу накопичення кількісних змін до підетапу накопичення кількісно-якісних зрушень. Отже, наприкінці XX ст. фіксується початок серії якісних інституціонально-економічних змін, що стосуються передусім похідних інституцій, але таких, що впливають на стан капіталістичної власності [15; 16].

Кількісно-якісні зміни, представлені у вищеписаній індустріальній моделі відносин капіталістичної власності, проявляються через посилення процесу диференціації прав власності (пучки правомочностей власності). На цьому підетапі трансформацій, за термінологією Л.Г. Мельника, відбулася самореструктуризація власності, тобто відтворилися її базисні інституціонально-економічні конструкти (капіталістична власність – економічна влада монополій – управління як реалізація власності), проте почали закріплюватися доцільні (з точки зору капіталістичної власності на фактори й результати виробництва) зміни похідних форм [13], що стало першою ознакою тривалого переходу індустріальної моделі власності у постіндустріальну.

Дослідження процесів самовідтворення базисних інституціонально-економічних конструктів власності наведено в роботах І.Г. Філіппової, В.В. Дементьєва та інших науковців [17; 18], які відзначають, що формування інституту праці відбулося значно раніше інститутів власності, влади й управління. В подальшому праця сама стала об'єктом відчуження, що привело до появи інсти-

туту управління, функціями якого стали цілепокладання, організація, координація трудової діяльності, а регламентована управлінськими заходами й рішеннями праця втратила свої початкові властивості та виродилася в роботу.

Парадокс розвитку капіталістичної власності полягає в тому, що «праця спочатку дала право на власність, стала джерелом права власності» [19, с. 29], а надалі інститут праці почав втрачати свої основні функції, адже функція цілепокладання перейшла до інституту управління, який також сприяв відчуженню праці від робітника через її регламентацію; функція розподілу захоплює інститут власності; інститут влади почав активно виконувати функцію примусу, яка стала необхідною в умовах відчуженої праці, перетвореної на примусову роботу. У працюючих робітників залишилася лише функція споживання придбаних, а не вироблених благ. Отже, відчуження людини від засобів виробництва, власної праці та її результатів, людини від людини не зникає, а постійно відтворюється, накопичуючи підсумковий результат, такий як збереження відносин привласнення-відчуження, що гарантуються інститутом власності, та відносин примусу, що забезпечуються інститутом влади [17, с. 12–13].

На цих основах будувались індустріальна модель економіки XX ст. та, відповідно, «суспільство споживання», або «держава загального благоденства», ідеологія яких сьогодні, по-перше, культивує «споживчу» функцію суб'єктів; по-друге, трудову функцію вважає не лише другорядною, але й навіть третерядною, адже людина працює не тому, що цим приносить користь спільноті, до якої належить, а для того, щоб знайти можливість «споживати» й забезпечувати попит для капіталістів – виробників благ, а також відтворювати свою робочу силу для обслуговування капіталу; по-третє, ретельно приховує той факт, що інститут праці перебуває під впливом «інституту споживання», що є похідним від інституту власності; «витісняється» (замінюється) інститутом ринку у базовій інституційній матриці.

Отже, в індустріальній моделі функціонування економічної власності інститути власності й влади мають домінуючий статус, інститути споживання й ринку отримують статус похідних інституціональних форм, що не конфліктують з провідними інституціями, а інститут праці, втративши статус базового інституту, натомість став похідним і пригнобленим. Інституційна матриця суспільств індустріального типу постає таким чином априорі деформованою, провокуючи появу комплексу негативних суспільних наслідків (зниження соціальної згуртованості, гальмування механізмів, що її забезпечують, агресію до інакомислячих, посилення індивідуалізму як цінності життя тощо), що «прикриваються» розмовами про демократію,

вільний вибір, толерантність, соціальну відповідальність капіталу, але фактично стають зайвими елементами соціальної свідомості, які лише «заважають» [2; 20].

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи викладений матеріал, маємо відзначити, що в ринкових моделях економіки індустріального типу не лише основні базові, але й похідні інститути зорієнтовані на обслуговування «нормального» функціонування інституту капіталістичної власності, що інституціонально підтверджує та економічно відтворює причинно-наслідковий взаємозв'язок між процесами накопичення об'єктів власності, збільшенням прав власності на «зростаючу частку продукту» й посиленням інституту влади. Отже, накопичення якісних змін у процесі функціонування відносин капіталістичної власності у господарствах індустріального типу стосуватиметься передусім її похідних інституційно-економічних форм, які першими демонструватимуть певні зрушення.

Подальші дослідження у цьому напрямі можуть бути пов'язані з розробленням, по-перше, методології дослідження базових і похідних трансформацій відносин власності під час переходу суспільства до постіндустріального типу розвитку; по-друге, сучасної концепції перетворень системи капіталістичної власності, яка має логічно вбудовуватися у теорію постіндустріального суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Тарасевич В.Н., Завгородня Е.А. Инновационно-информационная экономика: постиндустриальность, генерационность, открытость. *Економіка України*. 2018. № 3 (668). С. 36–49.
2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / пер. с англ. Москва : Весь Мир, 2004. 188 с.
3. Добринская Д.Е. Современные направления в марксизме: аналитический марксизм. *Вестник Московского государственного университета. Серия 18. Социология и политология*. 2015. № 2. С. 61–75.
4. Боулз С. Моральная экономика: почему хорошие стимулы не заменяют хороших граждан. *Экономическая социология*. 2016. Т. 2. № 4. С. 100–129.
5. Райт Э.О. Что такое аналитический марксизм? / пер. с англ. Москва : Русский Либмонстр (Libmonster.ru). URL: <https://libmonster.ru/m/articles/view/что-такое-аналитический-марксизм> (дата звернення: 25.04.2020).
6. Шевко Н.Р. Развитие субстанциональной концепции информации в экономике, основанной на знаниях : автореф. дисс. ... докт. экон. наук. Казань, 2014. 48 с.
7. Титов А.В. Интеллектуализация факторов производства в условиях становления экономики знаний : автореф. дис. ... канд. экон. наук. Казань, 2013. 26 с.
8. Сарайкина Е.М. Реализация интеллектуально-креативного ресурса в системе управления пред-

принимательскими структурами в постиндустриальной экономике : автореф. дис. ... канд. экон. наук. Казань, 2013. 25 с.

9. Спенс А.М. Передача сигналов в ретроспективе и информационная структура рынков. *Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков* : в 5 т. Т. V : Всемирное признание: Лекции нобелевских лауреатов : в 2 кн. Кн. 2 / сопред. науч.-ред. совета Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокормов ; отв. ред. Г.Г. Фетисов. Москва : Мысль. 2005. С. 484–534.

10. Бауман З. Возвышение и упадок труда. *Социологические исследования*. 2004. № 5. С. 77–86.

11. Райт Э.О. Что такое аналитический марксизм? *Вопросы экономики*. 2007. № 9. С. 121–138.

12. Bowles S., Gintis H. Contested Exchange. *Politics & Society*. 1990. Vol. 18. № 2. P. 165–222.

13. Мельник Л.Г. Научные основы самоорганизации экономических систем. *Механізм регулювання економіки*. 2010. Ч. 1. № 3. Т. 1. С. 12–27.

14. Наем работников. URL: <https://arb-platform.org/ru/temy/naem-rabotnikov> (дата звернення: 25.04.2020).

15. Титул права собственности. URL: <https://discovered.com.ua/glossary/titul-prava-sobstvennosti> (дата звернення: 25.04.2020).

16. Абсолютное право. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_economic_law/22/%D0%90%D0%91%D0%A1% (дата звернення: 25.04.2020).

17. Филиппова И.Г. Методологическая концепция анализа социально-экономических систем : монография. Луганск : изд-во ВНУ им. В. Даля, 2012. 264 с.

18. Дементьев В.В. Власть: экономический анализ. Основы экономической теории власти : монография. Донецк : Каштан, 2003. 200 с.

19. Соціально-філософські аспекти розвитку економіки, управління та освіти в умовах формування сучасного суспільства : монографія / за ред. М.П. Іщенко, Н.М. Пантелєєвої, І.І. Руденка. Черкаси : ПП Чабаненко Ю.А., 2017. 473 с.

20. Ціннісні орієнтири інституціоналізації економічного розвитку : кол. монографія / за заг. ред. А.О. Задої. Донецьк : державний ВНЗ «НГУ», 2010. 768 с.

REFERENCES:

1. Tarasevich V.N., Zavgorodnyaya E.A. (2018) Innovationno-informatsionnaya ekonomika: postindustrial'nost', generatsionnost', otkrytost' [Innovation and information economy: postindustriality, generality, openness]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 3 (668), pp. 36–49.
2. Bauman Z. (2004) *Globalizatsiya. Posledstviya dlya cheloveka i obshchestva* [Globalization. Implications for humans and society]. Moscow : Ves' Mir. (in Russian)
3. Dobrinskaya D.E. (2015) *Sovremennye napravleniya v marksizme: analiticheskiy marksizm* [Modern Trends in Marxism: Analytical Marxism]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 18. Sotsiologiya i politologiya*, no. 2, pp. 61–75.
4. Boulz S. (2016) *Moral'naya ekonomika: pochemu khoroshie stimuly ne zamenyat khoroshikh grazhdan* [Moral economics: why good incentives do not replace good citizens]. *Ekonomicheskaya sotsiologiya*, vol. 2, no. 4, pp. 100–129.

5. Rayt E.O. Chto takoe analiticheskiy marksizm? [What is analytical Marxism?]. URL: <https://libmonster.ru/m/articles/view/chto-takoe-analiticheskiy-marksizm> (accessed 25 April 2020).
6. Shevko N.R. (2014) *Razvitie substanttsional'noy kontseptsii infomatsii v ekonomike, osnovannoy na znaniyakh* [The development of the substantive concept of information in a knowledge-based economy] (PhD tesis). Kazan'.
7. Titov A.V. (2013) *Intellektualizatsiya faktorov proizvodstva v usloviyakh stanovleniya ekonomiki znaniy* [Intellectualization of factors of production in the context of the formation of a knowledge economy] (PhD tesis). Kazan'.
8. Saraykina E.M. (2013) *Realizatsiya intellektual'no-kreativnogo resursa v sisteme upravleniya predprinimatel'skimi strukturami v postindustrial'noy ekonomike* [Realization of the intellectual and creative resource in the system of managing entrepreneurial structures in the post-industrial economy] (PhD tesis). Kazan'.
9. Spens A.M. (2005) *Peredacha signalov v retrospektive i informatsionnaya struktura rynkov Mirovaya ekonomicheskaya mysl'*. Skvoz' prizmu vekov. [Signaling in retrospect and the information structure of markets World economic thought. Through the prism of centuries], vol. 5, no. 2, Moscow : Mysl'. (in Russian)
10. Bauman Z. (2004) *Vozvysheniye i upadok truda* [The rise and decline of labor]. *Sotsiologicheskie issledovaniya*, no. 5, pp. 77–86.
11. Rayt E.O. (2007). Chto takoe analiticheskiy marksizm? [What is analytical Marxism?]. *Voprosy ekonomiki*, no. 9, pp. 121–138.
12. Bowles S., Gintis H. *Contested Exchange*. Politics&Society. 1990. Vol. 18. № 2. P. 165–222.
13. Mel'nik L.G. (2010). *Nauchnye osnovy samoorganizatsii ekonomicheskikh sistem*. [Scientific foundations of self-organization of economic systems]. *Mekhanizm regul'yuvannya ekonomiki*, p. 1, no. 3, vol. 1, pp. 12–27.
14. Naem rabotnikov. URL: <https://arb-platform.org/ru/temy/naem-rabotnikov> (accessed: 25 April 2020).
15. Titul prava sobstvennosti. URL: <https://discovered.com.ua/glossary/titul-prava-sobstvennosti> (accessed 25 April 2020).
16. Absolyutnoe pravo. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_economic_law/22/%D0%90%D0%91%D0%A1% (accessed: 25 April 2020).
17. Filippova I.G. (2012) *Metodologicheskaya kontseptsiya analiza sotsial'no-ekonomicheskikh sistem: monografiya* [Methodological concept for the analysis of socio-economic systems: monograph]. SNU im. V. Dalia. (in Ukrainian)
18. Dement'ev V.V. (2003) *Vlast': ekonomicheskyy analiz. Osnovy ekonomicheskoy teorii vlasti: monografiya* [Power: economic analysis. Fundamentals of the economic theory of power: a monograph]. Donetsk : Kashtan. (in Ukrainian)
19. Ishchenko M.P., Pantieliieva N.M., Rudenko I.I. (2017) *Sotsialno-filosofski aspekty rozvytku ekonomiky, upravlinnia ta osvity v umovakh formuvannia suchasnoho suspilstva: monohrafiia* [Socio-philosophical aspects of development of economy, management and education in the conditions of formation of modern society: monograph], Cherkasy : PP Chabanenko Yu.A.
20. Zadoi A.O. (ed.) (2010) *Tsinnisni oriiientyry instytutsionalizatsii ekonomichnoho rozvytku* [Values of institutionalization of economic development], Donetsk : derzhavnyi VNZ "NHU".

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ НЕРІВНОСТІ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ: МІЖНАРОДНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ STRATEGIC DIRECTIONS FOR OVERCOMING INEQUALITY OF HUMAN DEVELOPMENT: INTERNATIONAL AND REGIONAL ANALYSIS

УДК 330.59

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-2>**Бервено О.В.**

д.е.н., доцент,
професор кафедри економічної теорії
та міжнародної економіки
Харківський національний університет
міського господарства
імені О.М. Бекетова

Броницький О.М.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки
та підприємництва
Харківський інститут
міжрегіональної академії управління
персоналом

Berveno Oksana

O.M. Beketov National University
of Urban Economy in Kharkiv

Bronitsky Alexander

Kharkiv Institute of Interregional Academy
of Personnel Management

У статті проведено аналіз причин та наслідків нерівності людського розвитку на макро- та мезорівнях, визначено стратегічні напрями вирівнювання диспропорцій людського розвитку шляхом інституційної модернізації. Нерівність є однією з актуальніших глобальних проблем, яка зберігає свою актуальність як на макроекономічному, так і на регіональному рівнях. Всі форми нерівності впливають на формування розбіжностей у людському розвитку. Проаналізовано національні та регіональні аспекти формування людських ресурсів та забезпечення умов якісного людського розвитку. Показано основні інституційні фактори й можливості забезпечення ефективності людського розвитку та вирівнювання його нерівномірності за регіонами України. Запропоновано використання для оцінювання ефективності управлінської діяльності на державному та регіональному рівнях інформації щодо наявності прогалин і розривів рівнів людського розвитку на національному рівні та за регіонами.

Ключові слова: нерівність, людські ресурси, нерівність людського розвитку, компаративний аналіз, регіональні відмінності, державна політика.

В статье проведен анализ причин и последствий неравенства человеческого развития

на макро- и мезоуровнях, определены стратегические направления выравнивания диспропорций человеческого развития путем институциональной модернизации. Неравенство является одной из актуальных глобальных проблем, которая сохраняет свою актуальность как на макроекономическом, так и на региональном уровнях. Все формы неравенства влияют на формирование различий в человеческом развитии. Проанализированы национальные и региональные аспекты формирования человеческих ресурсов и обеспечения условий качественного человеческого развития. Показаны основные институциональные факторы и возможности обеспечения эффективности человеческого развития и выравнивания его неравномерности по регионам Украины. Предложено использование для оценивания эффективности управленческой деятельности на государственном и региональном уровнях информации о наличии пробелов и разрывов уровней человеческого развития на национальном уровне и по регионам.

Ключевые слова: неравенство, человеческие ресурсы, неравенство человеческого развития, компаративный анализ, региональные различия, государственная политика.

For each state the preservation of human potential and the formation of conditions for its quality development is one of the priority areas of socio-economic policy. The purpose of the article is to analyze the causes and consequences of inequality in human development at macro and meso levels and to determine strategic directions for equalizing imbalances in human development through institutional modernization. Inequality is one of the pressing global problems, which remains relevant both at the macroeconomic and regional levels. Modern inequality is precisely manifested in the fact that there are disproportions in the possibilities of developing people's abilities and realizing their potential. All forms of inequality have a common effect on the formation of disagreements in human development. The international comparative analysis using the indices of quality of human development gives an idea of the macroeconomic state of the problem under study. Forming an understanding of regional differences requires the use of other methodologies. The methodology for monitoring regional human development in Ukraine allows rating regions to develop human potential. Monitoring of human development indicators by region makes it possible to identify the weakest and most problematic aspects of national development, highlight development priorities by identifying the high potential of individual factors and localization places, and develop a policy to align national development using the potential of territories. The article proposes to decompose the regional human development index in horizontal and vertical sections, which makes it possible to identify the strengths and weaknesses of the regions according to their individual components. In order to more effectively ensure the uniformity of human development, it is necessary to introduce the use of information on the presence of gaps and gaps in the levels of human development at the national and regional levels to assess the effectiveness of managerial activities at the state and regional levels. Separately, it is necessary to develop for the regions of Ukraine with a low level of human development typical measures for pulling their level to the national average.

Key words: inequality, human resources, inequality of human development, comparative analysis, regional differences, state policy.

Постановка проблеми. Одним з пріоритетних напрямів соціально-економічної політики кожної держави, яка прагне завоювати в сучасному глобальному просторі стійкі конкурентні позиції, є збереження людського потенціалу та формування умов його якісного розвитку. Однією з головних перешкод забезпечення якісного розвитку людського потенціалу України є відсутність у системі державного та регіонального управління фундаментальних інституційних підвалин

людського розвитку, людиноцентричності, тобто системної спрямованості соціально-економічної політики на потреби та інтереси людини. Крім того, складності сучасного етапу соціально-економічного розвитку країни й, відповідно, людського розвитку пов'язані зі складною економічною кон'юктурою та низкою накопичених проблем, що пов'язані як із глобальним характером сучасного розвитку, так і з трансформаційними процесами в Україні.

До складнощів сучасного етапу розвитку слід віднести безробіття, зростання бідності серед населення, зокрема серед його працюючої частки, соціальну дезінтеграцію, руйнування соціальних цінностей, тінізацію відносин у всіх сферах економіки, корупцію тощо. Серед гостроактуальних проблем сучасного етапу розвитку особливе місце посідає проблема нерівності. Вона є актуальною як для української економіки, так і для економічно розвинених країн світу. Нерівність є багатомірним соціально-економічним явищем і має різноманітні форми прояву в суспільних відносинах, але, на наш погляд, найбільш болючі наслідки має саме нерівність людського розвитку.

Всі ці та безліч інших проблем негативно впливають на стан та майбутній розвиток людського потенціалу, тому їх вирішення має бути покладено в основу як стратегії регіонального розвитку, тобто визначення пріоритетних напрямів державної регіональної політики, так і стратегії соціально-економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти людського розвитку, використання людських ресурсів в ефективному функціонуванні соціально-економічних систем досліджуються такими вітчизняними вченими, як О. Амосов, О. Амоша, З. Варналій, Д. Богиня, А. Гриценко, М. Долішній, М. Кім, А. Колот, Е. Лібанова, Н. Лук'янченко, С. Тютюнникова, Л. Федулова. Проблемам та перспективам формування та реалізації державної політики у сфері людського розвитку присвячено дослідження багатьох науковців. Так, Я. Жаліло [1], розмірковуючи про особливості політики регіонального розвитку, визначає серед основних її засад інклюзивність, системність, компліментарність та інституційну забезпеченість. Автори монографії «Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект» [2] аналізують нерівність людського розвитку регіонів України в соціальній площині та визначають заходи соціальної політики, що сприятимуть вирівнюванню розвитку людських ресурсів регіонів. В роботі С. Іванова [3] запропоновано формування окремого напрямку регіональної політики, а саме політики розвитку людського капіталу, основою якої є кадрове забезпечення потреб економічної системи. О. Макарова та О. Хмелевська [4] пропонують авторський підхід до типологізації регіонів за рівнем людського розвитку, що дасть змогу зробити місцеві стратегії розвитку людського потенціалу більш дієвими. С. Сардак та Д. Суханова [5], розглядаючи проблему безпеки людського розвитку, визначають її основні складові частини, а саме безпеку освітньо-культурного розвитку, гармонізацію кількості людських ресурсів, подолання асиметрії якості життя людей та деструктивного впливу техногенного фактору. Однак багатогранність та невичерпність

зазначеної проблематики залишає широке поле для подальших наукових досліджень актуальних аспектів управління людським розвитком на рівні окремих країн та регіональному рівні з використанням міжнародного досвіду.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз причин та наслідків нерівності людського розвитку на макро- та мезорівнях, визначення стратегічних напрямів вирівнювання диспропорцій людського розвитку шляхом інституційної модернізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінювання якості розвитку людських ресурсів та ефективності їх застосування в економічному розвитку є одним з найактуальніших напрямів сучасних економічних досліджень. Завдяки таким дослідженням зрозумілими стають не тільки розриви в рівнях людського розвитку різних мезо- та макросуб'єктів, але й причини їх формування та можливі шляхи їх мінімізації. Найбільш поширеною та загальновідомою методикою вимірювання людського розвитку на макроекономічному рівні є Методика розрахунку індексу людського розвитку. Індекс людського розвитку (Human Development Index, HDI; раніше – Індекс розвитку людського потенціалу) належить до найбільш відомих показників якості людських ресурсів країни. Цей індекс розроблено та активно використовується ООН в рамках Доповідей про людський розвиток і розраховується щорічно від 1990 року для більш ніж 180 країн світу [6]. Індекс визначається експертами ООН спільно з групою незалежних міжнародних дослідників, що використовують разом з аналітичними розробками, статистичні дані різних міжнародних організацій. ІЛР вимірює досягнення країни за трьома основними напрямками, для яких розраховуються власні індекси, такими як довголіття, вимірюване на основі очікуваної тривалості життя при народженні (за мінімальне значення приймається 25 років, за максимальне – 85 років); рівень освіти, вимірюваний рівнем грамотності дорослого населення країни (від 0% до 100%) та сукупним валовим коефіцієнтом охоплення освітою; рівень життя, вимірюваний розміром ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності у доларах США (від 100 дол. до 40 тис. дол.) [6]. Побудова рейтингів країн за ІЛР дає змогу оцінювати прогрес у реалізації стратегій і програм розвитку задля забезпечення якісного життя населення й визначати напрями підвищення ефективності заходів державного впливу на розвиток суспільства. Деякі країни під час розрахунку ІЛР використовують власні розробки. Так, у Польщі з 2012 року під час розрахунку ІЛР використовується метод розрахунку показника здоров'я, який, крім рівня медичного обслуговування, включає вплив образу життя та навколишнього середовища на стан здоров'я громадян [5].

У 2010 році експертами ПРООН були запропоновані нові підходи до методики розрахунку

людського розвитку, такі як побудова ІЛР з урахуванням масштабів нерівності, розрахунок індексу гендерної рівності та індексу багатомірної бідності. Слід зазначити, що нерівність є однією з актуальніших глобальних проблем, яка зберігає свою актуальність як на макроекономічному, так і на мезоекономічному (регіональному) рівнях. Так, фахівці ПРООН наголошують на тому, що під час підготовки Звіту про людський розвиток за 2019 рік основним завданням було надання вичерпної картини багатьох форм нерівності, які притаманні ХХІ століттю, з урахуванням нерівності в галузі охорони здоров'я, освіти, технологій тощо [7]. Як відзначають автори Доповіді, сьогодні змінюється набір навичок і здібностей, необхідних людям для того, щоби бути конкурентоспроможними в найближчому майбутньому. Нерівність проявляється саме в тому, що існують диспропорції можливостей їх розвитку. З'являються нові розриви, розриви в доступності вищої освіти та доступу до високошвидкісних каналів передачі інформації, що є життєво необхідними для успішної конкуренції в умовах економіки, заснованої на знаннях. Нерівність у людському розвитку має глибокий характер і визначає перспективи людей у майбутньому [8]. Слід погодитися з позицією фахівців ПРООН про те, що всі форми нерівності мають загальний вплив на формування розбіжностей у розвитку людей, тобто нерівності людського розвитку.

Розглянемо результати людського розвитку у країнах світу, що представлено в останньому звіті ПРООН [8]. Першу позицію в рейтингу вже декілька років поспіль займає Норвегія з показником ІЛР 0,954. В першу десятку входять Швейцарія, Австралія, Ірландія, Німеччина, Ісландія, Гонконг, Швеція, Сінгапур, Нідерланди, а аутсайдерами в останньому звіті названо, як і в попередні роки, такі країни, як Бурунді, Чад, Південний Судан, Центральнo-Африканська Республіка, Нігер. Серед постсоціалістичних країн до переліку країн з дуже високим рівнем людського розвитку потрапили Словенія (24), Чехія (26), Польща (32), Словаччина (36), Угорщина (43), Хорватія (46), Чорногорія (52), а серед країн пострадянського простору – Литва (34), Латвія (39), Росія (49), Білорусь (50), Казахстан (50). Україна посідає 88 місце з показником індексу 0,750, поступаючись Азербайджану, що займає попередню сходинку (87). За останні роки Україна знизилася свої позиції за індексом людського розвитку. Так, у 2015 році вона займала 81 сходинку зі значенням індексу 0,747. За останні роки за індексом Україні вдалося наростити лише 0,004, що набагато менше, ніж прогрес інших країн за цей термін. Інші країни пострадянського табору займають такі позиції: випереджають Україну Білорусь (53), Казахстан (58), Грузія (70), Азербайджан (80), Вірменія (83), а ще гірші

позиції з точки зору людського розвитку демонструють Узбекистан (105), Туркменістан (108), Молдова (112), Киргизстан (122).

Слід зазначити, що нерівність людського розвитку характерна не тільки для різних груп країн, адже досить строкатою є картина всередині окремих груп, навіть серед економічно розвинених країн існують значні відмінності ІЛР. Значний рівень нерівності, зокрема в показниках людського розвитку, притаманний для країн Європейського Союзу. Така різниця пов'язана з різними рівнями економічного розвитку країн, що приєднувалися до ЄС на різних етапах. Наприклад, у Польщі частка бідного населення становить 6,7%, у Греції – 36%, у Португалії – 27%, в Іспанії – 29% [9, с. 52].

Не менш значимим показником умов людського розвитку є новий показник, що був нещодавно презентований на Всесвітньому економічному форумі в Давосі, а саме індекс інклюзивного розвитку (Inclusive Development Index, IDI). Згідно з індексом інклюзивного розвитку формується рейтинг країн (в обстежені беруть участь 103 країни) за щорічною оцінкою економічної ефективності та ступеня включення громадян у суспільне життя [10]. Методика розрахунку індексу інклюзивного розвитку базується на 12 показниках, які групуються по таких групах:

1) зростання й розвиток (ВВП на душу населення (долари США у величинах 2010 року); продуктивність праці, тобто ВВП на одного працівника (долари США); очікувана тривалість здорового життя (роки); зайнятість населення (відсотки));

2) інклюзивність (коефіцієнт розшарування суспільства за доходами (від 0 до 100); рівень бідності (відсотки); коефіцієнт розшарування суспільства за розподілом багатства (від 0 до 100); медіанний дохід (долари США));

3) наступність поколінь та стійкість розвитку (скориговані чисті заощадження (відсотки від ВНД); парникова інтенсивність ВВП (кілограми викидів CO₂ на долар); державний борг (відсотки від ВВП); коефіцієнт демографічного навантаження (відсотки)).

З усіх цих показників складаються групові індекси, а потім розраховується їх середнє арифметичне значення. Індекс інклюзивного розвитку розраховується окремо для розвинених країн та країн, що розвиваються. У 2018 році в рейтингу розвинених країн лідери з інклюзивності майже такі, як і по ВВП, за незначним винятком [10; 11]. Так, серед розвинених країн як по ВВП на душу населення, так і за індексом інклюзивного розвитку в лідерах Норвегія, Люксембург і Швейцарія. Слід ще раз наголосити, що Норвегія і Швейцарія є також лідерами серед країн за індексом людського розвитку, що ще раз підкреслює тісний кореляційний зв'язок між двома показниками. Однак Ісландія, яка за ВВП займає 12 позицію, вирвалася на друге місце за

інклюзивністю. Водночас США опинились лише на 23 місці з 30 серед розвинених країн. Такий результат пояснюється короткою тривалістю життя, високою бідністю та одночасно високим ступенем нерівності (86 зі 100 за розподілом багатства), а також розміром державного боргу [10]. Серед країн, що розвиваються, також є несподівані лідери. Наприклад, Азербайджан (26 за ВВП) виявився на третьому місці. Перші рядки в обох випадках залишилися за європейськими країнами, такими як Литва, Угорщина та Латвія. Україна в цьому рейтингу посідає 49 місце, значно поступаючись усім пострадянським країнам, за винятком Киргизстану та Таджикистану. Згідно з дослідженням інклюзивності економічного розвитку в Україні за останні 5 років знизилась на 6,8% [10].

Міжнародний компаративний аналіз дає уявлення стосовно макроекономічного стану досліджуваної проблеми, однак для формування уявлення щодо регіональних відмінностей всередині країни слід використовувати інші показники. Сучасний етап розвитку характеризується стрімкими змінами, що виникають під впливом глобальних трансформацій та модифікацій факторів розвитку, тому йому притаманні мінливість, динамічність, невизначеність, багатовекторність, які породжуються одночасним впливом глобальних процесів, постіндустріальних тенденцій та суперечностей регіонального розвитку. Врахування цих особливостей під час розроблення національних і регіональних стратегій розвитку, ефективне їх програмне забезпечення, виваженість управлінських заходів створюють продуктивні передумови людського розвитку. Регіональні методики вимірювання людського розвитку мають величезний практичний сенс не лише для координації розвитку окремих регіонів та управління ним, що має неабияке значення в умовах децентралізації повноважень керуючих органів, але й для прямого застосування під час розроблення загальнонаціональної стратегії розвитку, що дає змогу уникати диспропорцій у розвитку окремих територій. Моніторинг індикаторів людського розвитку за регіонами дає змогу виявляти найбільш слабкі та проблемні аспекти національного розвитку, виокремлювати пріоритети розвитку за рахунок виявлення високого потенціалу окремих факторів і місць локалізації, розробляти політику вирівнювання національного розвитку з використанням потенційних можливостей окремих територій.

Індикативне управління розвитком дає змогу проводити більш точну діагностику в регіональному розрізі, що суттєво підвищує результативність та ефективність управління. Засадами індикативного управління національним і регіональним розвитком, на нашу думку, мають бути розроблення нових індикаторів, врахування яких в процесі управління людським розвитком забезпечить

зростання його ефективності й спрямованості на національні цілі (сталий інклюзивний розвиток, національна безпека, добробут населення тощо); використання спроможності суспільної взаємодії (використання суспільного потенціалу в процесах управління регіональним і національним розвитком); актуалізація вихідних умов людського розвитку (забезпечення безпеки життєдіяльності на основі розроблення національної шкали ризиків, забезпечення зростання й використання людського потенціалу регіонів).

Цікавим є досвід Індії, в якій ІРЛ розраховується окремо за статтю, різними кастами та регіонами. Оригінальна методологія отримала назву «Радар Розвитку» («Development Radar»), за нею з 2001 року відстежується просторова динаміка регіонального людського розвитку в Індії за допомогою «пелюсткової» діаграми, що складається з 8 субіндексів. В Монголії ІЛР окремо розраховується для сільського та міського населення, для населення великих міст та невеликих провінцій. В Киргизії використовується нестандартний метод розрахунку ІЛР для різних за ландшафтом територій, що визначає загальні риси розвитку окремих територій без зв'язку з адміністративним поділом країни [5].

Звернемося до аналізу регіональних відмінностей людського розвитку в Україні. Фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України разом з Державною службою статистики України була розроблена й запроваджена в статистичний обіг Методика моніторингу регіонального людського розвитку України [12]. Методика спирається на ідеї та принципи ПРООН, але має національні особливості. Вона передбачає більш повне врахування багатогранності людського розвитку, охоплюючи соціальне та природне середовище, фінансування відповідних напрямів соціально-економічної політики, більш детальну характеристику рівня життя, умов проживання, стану та охорони здоров'я населення. Методика дає змогу проводити рейтингування регіонів за індексом розвитку людського потенціалу, який у сучасних умовах стає найважливішим індикатором розвитку як окремих регіонів, так і національного економічного розвитку. Серед наявних в Україні методик саме ця надає найбільші можливості для дослідження руху показників людського розвитку. В ній 33 показники групуються за 6 блоками, такими як «Відтворення населення», «Соціальне середовище», «Комфортне життя», «Добробут», «Гідна праця», «Освіта», які повністю відображають умови розвитку людського потенціалу. Інтегральний регіональний індекс людського розвитку (ІРІЛР) розраховується на основі статистико-математичного перетворення індикаторів як суми субіндексів за 6 блоками за формулою [12, с. 15]:

$$I_r = \sum_{i=1}^6 I_{ri}, \quad (1)$$

де I_{r1} – індекс відтворення населення; I_{r2} – індекс соціального середовища; I_{r3} – індекс комфортного життя; I_{r4} – індекс добробуту; I_{r5} – індекс гідної праці; I_{r6} – індекс освіти.

Рейтингування регіонів за значенням індексу регіонального людського розвитку дає змогу проводити аналіз динаміки регіональних змін. На нашу думку, важливими перевагами застосування цієї методики в контексті вимірювання потенціалу людського розвитку регіонів є поєднання тенденцій людського розвитку з якісними характеристиками життєдіяльності населення в тісному зв'язку з економічним потенціалом розвитку регіонів. Індекс регіонального людського розвитку передбачає вимірювання та дослідження динаміки важливих компонентів, що спрямовані на забезпечення якості людського потенціалу, що є, на нашу думку, важливішим аспектом формування регіонального потенціалу економічного зростання.

Потенціал економічного зростання на регіональному рівні формується за рахунок якісної (освіта) та кількісної (відтворення населення) динаміки людських ресурсів і створення гідних умов життєдіяльності населення. Проаналізуємо динаміку показників регіонального розвитку та виділимо регіони-лідери та регіони-аутсайтери. До недавнього часу Харківська область упевнено лідирувала серед інших регіонів за інтегральним показником людського розвитку, але за останні два роки вона почала втрачати свої позиції. За результатами підрахунку індексу за 2017 рік перше місце серед регіонів посідає Чернівецька область, а останнє – Кіровоградська.

Зазначимо, що пряма кореляція між показниками людського розвитку та економічними результатами є можливою лише тоді, коли існують не тільки умови створення людського потенціалу, але й умови його ефективної реалізації. Для наочності порівнюємо дані за індексом ІРЛР з даними щодо регіонального валового продукту в підрахунку на одну особу. Так, за результатами 2017 року найбільші показники РВП на душу населення мають Полтавська, Дніпропетровська та Київська області, а за індексом ІРЛР лідерами є Чернівецька, Івано-Франківська, Львівська області. Це свідчить про низьку кореляцію сучасного економічного розвитку в Україні з показниками людського розвитку, хоча явно можна простежити зворотну залежність, адже низькі показники РВП на душу населення відносно співпадають з низьким рівнем людського розвитку. Хоча й тут є винятки. Так, Закарпатська область посідає в рейтингу 22 регіонів 5 місце за ІРЛР, а за РВП на душу населення – передостаннє [13].

Велике значення для вироблення концептуальних підходів до управління регіональним люд-

ським розвитком та розроблення на цій основі його програмного забезпечення має декомпозиція індексу регіонального людського розвитку, яку ми пропонуємо проводити в горизонтальному та вертикальному розрізі [14]. Регіональні складові частини людського розвитку дають змогу виявити сильні та слабкі місця регіонів за окремими складовими частинами. Розраховані значення субіндексів регіонального людського розвитку за 6 блоками показників у 2017 році дають можливість більш ретельно відстежити динаміку регіональних змін за важливими показниками якості життєдіяльності населення регіону та його можливостями розвитку, які, на нашу думку, утворюють підґрунтя стійкого економічного розвитку. Структурний аналіз складових частин ІРЛР також дає можливість виявити слабкі та сильні сторони розвитку кожного окремого регіону; визначити регіональні передумови зміни рейтингу за 22 областями України; обґрунтувати важливі напрями державного забезпечення пріоритетного розвитку конкурентних переваг регіонів. Важливе місце в аналізі також посідає висвітлення взаємозв'язку впливу субіндексів на динаміку регіонального розвитку.

В кожному блоці показників на цій основі можна виокремити національних лідерів та аутсайдерів за окремим напрямом людського розвитку. Найкращі показники відтворення населення у Полтавської, Київської, Волинської областей, а найбільш скрутне становище за цим показником у Кіровоградській області. Харківська область багато в чому втратила свої позиції лідера через низькі показники відтворення населення (19 місце). Найкраще соціальне середовище у 2017 році забезпечили Львівська, Тернопільська та Івано-Франківська області. Це може бути важливим індикатором державного управління щодо забезпечення соціальної згуртованості населення на основі використання прогресивних практик, що притаманні регіонам-лідерам, їх поширення на ті регіони, в яких соціальне середовище є менш сприятливим.

За індексом комфортного життя протягом тривалого часу суттєво випереджає всі інші регіони Закарпатський. За цих умов доцільними вважаємо дослідження практики місцевих органів влади у забезпеченні умов комфортного життя й використання цих результатів в практиці управління іншими регіонами. Хоча проведений аналіз свідчить про найнижчий показник комфортного життя з усіх регіонів у Запорізького, він за рахунок інших досить високих показників посідає 10 місце серед регіонів за інтегральним індексом людського розвитку. За показниками добробуту населення лідерами є Чернівецька, Миколаївська та Запорізька області.

Найкращі умови праці серед регіонів України забезпечили Закарпатська, Київська й Харківська області, що може не лише слугувати взірцем для

інших регіонів, але й виконувати завдання забезпечення зростання національної продуктивності у цих регіонах та в країні загалом.

За індексом освіти лідером серед регіонів вже тривалий час є Харківська область. Високий індекс освіти мають також Дніпропетровська та Полтавська області. Перші позиції Харківського регіону за індексом освіти пояснюються перш за все високим науковим потенціалом, концентрацією великої кількості ЗВО в регіоні. Саме освіта, на нашу думку, є однією з головних складових частин людського розвитку, що також забезпечує зростання економічного потенціалу й добробуту населення. Це обґрунтовується також тим, що серед десяти регіонів, що займають передові позиції за показником освіченості регіонального соціуму, всі, за винятком Чернівецької області (21 позиція за індексом освіти), перебувають на верхніх сходинках рейтингу регіонів за інтегральним індексом людського розвитку. Слід також звернути увагу на те, що ті регіони, які мають високі освітні показники, мають більш високі показники добробуту, що ще раз доводить тісні кореляційні зв'язки рівнів освіти та доходів.

Таким чином, вертикально-горизонтальний аналіз ІРІЛР дає змогу вирішити низку взаємопов'язаних питань, а саме здійснювати комплексну оцінку регіонального людського розвитку, виявляти причини нерівності регіонального людського розвитку та розробляти відповідні заходи щодо мінімізації таких розривів, спрямовувати регіональний потенціал на забезпечення й збереження соціально-економічних результатів, а також виявляти пріоритети державного регулювання на національному й регіональному рівнях. Велике значення для виявлення пріоритетів державного регулювання має декомпозиція комплексного індексу на окремі складові частини, що дає змогу виявляти драйвера й загрози регіонального та національного розвитку, позначати пріоритетні напрями впливу державних і місцевих органів влади на формування умов життєдіяльності та розвитку населення, виявляти латентні загрози та своєчасно вживати запобіжних заходів, спрямовувати розвиток на забезпечення точок зростання тощо. Таким чином, використання індексу регіонального людського розвитку, декомпозиція його на окремі складові частини з урахуванням динаміки їх співвідношення у часі та просторі надає комплексно-релевантне інформаційне забезпечення прийняття державних рішень стратегічного характеру щодо інституційних факторів забезпечення людського розвитку.

Сутність вертикально-горизонтального аналізу людського розвитку регіонів України за допомогою ІРІЛР полягає, по-перше, у з'ясуванні того, яку роль відіграє кожен з регіонів України у формуванні окремого аспекту людського розвитку (вертикальний

аналіз); по-друге, у виявленні змін структури ІРІЛР за всіма аспектами людського розвитку по окремих регіонах одночасно за досліджуваний відрізок часу (горизонтальний аналіз). На наш погляд, такий аналіз дає можливість суттєво поліпшити інформаційну базу прийняття управлінських рішень як на рівні регіональних органів влади, так і на загальнонаціональному рівні. Регіональне державне управління враховує потенціал кожного регіону, його територіальні, етнічні, ресурсні характеристики, особливості його людського потенціалу, що дає можливість вживати необхідних заходів своєчасно. Економічну нерівність регіонів слід розглядати не лише як об'єктивний наслідок розходження в умовах життя та рівні доходів, пов'язаних з нерівномірністю концентрації виробничих сил, але й як зв'язок з новими факторами, що визначають розвиток у ХХІ столітті, перш за все, з людськими ресурсами. Підтягування економічних показників окремих регіонів також може відбуватися за рахунок потенціалу більш конкурентоспроможних регіонів і національних резервів. Включення в економічний обіг резервних ресурсів, що є доступними на рівні окремих регіонів, створить суттєвий потенціал нарощування темпів економічного зростання. Таке вирівнювання має орієнтуватись на загальнонаціональний вклад окремих параметрів розвитку регіонів. Політика вирівнювання регіонального розвитку типова для країн ЄС, у яких така необхідність обумовлена також потребою зниження ризиків соціально-економічної нестабільності в умовах поляризації простору. В Україні системність проблем регіонального розвитку потребує інтегральних зусиль на макроекономічному рівні.

Національний економічний розвиток є сукупністю результатів розвитку всіх регіонів, тому він орієнтований на спрямування регіонального потенціалу на зростання та ефективне застосування у вирішенні як загальнонаціональних проблем, так і проблем розвитку окремих територій. Національна управлінська модель, на нашу думку, має включати засоби вирівнювання територіального розвитку, забезпечуючи підтягування окремих галузей і регіонів за рахунок їх потенціальних можливостей з використанням моделі розширення просторової взаємодії як на рівні господарюючих суб'єктів, так і на рівні місцевих органів влади.

Висновки з проведеного дослідження. Людський потенціал є дієвим інструментом управління державною та регіональною соціально-економічною політикою, тому такого значення набувають його кількісно-якісні ознаки, що мають вплив на формування контингенту робочої сили певної території. Розвиток людських ресурсів стає важливим інструментом оціночної та прогностичної характеристики процесів, що відбуваються в країні та регіонах. Управління розвитком людського потенціалу регіону має здійснюватися відповідно до концепції

та політики, що реалізується в цій сфері державою. Задля більш ефективного забезпечення рівномірності людського розвитку необхідно запровадити використання для оцінювання ефективності управлінської діяльності на державному та регіональному рівнях інформації щодо наявності прогалин і розривів рівнів людського розвитку на національному рівні та за регіонами. Також під час формування Концепції державної регіональної політики України необхідною є пріоритетна підтримка державними органами влади людського розвитку. На цій основі необхідно розробляти та реалізовувати регіональні програми управління врахування в колі пріоритетних напрямів формування та реалізацію людського потенціалу регіону з урахуванням його переваг та недоліків на основі постійного моніторингу й контролю всієї сукупності показників людського потенціалу регіонів.

Вважаємо за необхідне провести імплементацію в систему державного регіонального управління регіонами України Цілей розвитку тисячоліття та Цілей людського розвитку з необхідними індикаторами для перевірки стану й можливостей досягнення. Гармонізацію процесу людського розвитку можна також забезпечити шляхом зниження загроз життю та здоров'ю населення України, підвищення рівня життя населення, забезпечення якості та доступності освіти тощо, що має бути віддзеркалено у відповідних інституційних механізмах на державному та регіональному рівнях. Окремо слід розробити для регіонів України з низьким рівнем людського розвитку типові заходи щодо підтягування їх рівня до середньо національного.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Жалило Я. О принципах современной политики регионального развития. *Зеркало недели*. 2018. № 24–25. URL: <https://zn.ua/macrolevel/o-principah-sovremennoy-politiki-regionalnogo-razvitiya-287415.html> (дата звернення: 10.04.2020).
2. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект : колективна монографія / за ред. Е. Лібанової. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2015. 356 с.
3. Иванов С. Формирование региональной политики развития человеческого капитала в условиях многофакторных вызовов и рисков. *Экономика и управление*. 2019. № 2. С. 28–37.
4. Макарова О., Хмелевська О. Типологізація регіонального людського розвитку: проблеми та перспективи використання. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3. С. 112–125.
5. Сардак С., Суханова Д. Теоретико-прикладні аспекти безпеки людського розвитку. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. № 5 (16). С. 203–209.
6. Human Development Indices and Indicators 2018 Statistical Update. URL: <http://www.hdr.undp.org/sites/>

[default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf](http://www.hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf) (дата звернення: 10.04.2020).

7. Towards HDR 2019 / United Nations Development Programme Human Development Reports. URL: <http://www.hdr.undp.org/en/towards-hdr-2019> (дата звернення: 10.04.2020).

8. Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century / United Nations Development Programme. URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf> (дата звернення: 10.04.2020).

9. Носа А. Економічна нерівність у країнах Європейського Союзу та її вплив на місце ЄС у світовому економічному середовищі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 13(2). С. 51–55.

10. The Inclusive Development Index 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf (accessed: 10 April 2020).

11. GDP based on purchasing-power-parity (PPP) per capita. The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD> (дата звернення: 10.04.2020).

12. Методика вимірювання людського розвитку / Національна академія наук України; Міністерство економічного розвитку і торгівлі України; Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи; Державна служба статистики України. Київ, 2012. 51 с.

13. Регіональний людський розвиток : статистичний бюлетень. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 73 с.

14. Бервено О. Якість життя як фактор національного економічного розвитку: концептуальні основи формування та управління : монографія. Харків : Точка, 2015. 470 с.

15. Офіційний сайт Державної служби статистики України URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.04.2020).

REFERENCES:

1. Zhalilo Ya. (2018). O printsipah sovremennoy politiki regionalnogo razvitiya [About principles of modern policy of regional development]. *The mirror of the week*, 24–25. Available at: https://zn.ua/macrolevel/o-principah-sovremennoy-politiki-regionalnogo-razvitiya-287415_.html (accessed 10 April 2020).
2. Libanova E. (ed.) (2015) *Liudskyi rozvytok v Ukraini. Modernizatsiia sotsialnoi polityky: rehionalnyi aspekt: kolektyvna monohrafiia*. [Human development in Ukraine. Social Policy Modernization: A Regional Aspect (Collective Monograph)]. Kyiv : M.V. Ptukhy Institute of Demography and Social Research of NAS of Ukraine. (in Ukrainian)
3. Ivanov S. (2019). Formirovanie regionalnoy politiki razvitiya chelovecheskogo kapitala v usloviyah mnogofaktornykh vyizovov i riskov. [Formation of a regional policy for the development of human capital in the face of multifactorial challenges and risks]. *Economics and Management*, no. 2, pp. 28–37.
4. Makarova O., Khmelevska O. (2015). Typologizatsiia rehionalnoho liudskoho rozvytku: problemy ta perspektyvy vykorystannia [Typologization of regional human development: problems and perspectives of use]. *Demography and the social economy*, no. 3, pp. 112–125.

5. Sardak S., Suhanova D. (2018). Teoretiko-prikladnyie aspektyi bezopasnosti chelovecheskogo razvitiya [Theoretical and applied aspects of human development security]. *Eastern Europe: economy, business and management*, no. 5(16), pp. 203–209.
6. Human Development Indices and Indicators 2018 Statistical Update. Available at: http://www.hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf (accessed 10 April 2020).
7. Towards HDR 2019 / United Nations Development Programme Human Development Reports. Available at: <http://www.hdr.undp.org/en/towards-hdr-2019> (accessed 10 April 2020).
8. Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. Available at: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf> (accessed 10 April 2020).
9. Nosa A. (2017). Ekonomichna nerivnist u krainakh Yevropeiskoho Soiuzu ta yii vplyv na mistse YeS u svitovomu ekonomichnomu seredovyshchi. [Economic inequality in the countries of the European Union and its impact on the EU's place in the world economic environment]. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, no. 13(2), pp. 51–55.
10. The Inclusive Development Index 2018. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf (accessed 10 April 2020).
11. GDP based on purchasing-power-parity (PPP) per capita. The World Bank. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD> (accessed 10 April 2020).
12. Metodyka vymiriuвання liudskoho rozvytku. (2012). [Methods of measuring human development]. Kyiv: M.V. Ptukhy Institute of Demography and Social Research; National Academy of Sciences of Ukraine; Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine; State Statistics Service of Ukraine. (in Ukrainian)
13. Rehionalnyi liudskyi rozvytok. (2018). [Regional human development]. Statistical bulletin. Kyiv : State Statistics Service of Ukraine. (in Ukrainian)
14. Berveno O. (2015). Yakist zhyttia yak faktor natsionalnoho ekonomichnoho rozvytku: kontseptualni osnovy formuvannya ta upravlinnia: monohrafiia. [Quality of life as a factor of national economic development: conceptual foundations of formation and management: monograph]. Kharkiv : Tochka. (in Ukrainian)
15. Official site of the State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://ukrstat.gov.ua> (accessed 10 April 2020).

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ПІСЛЯ БРЕКЗИТУ

THE PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF EUROPE UNION AND UNITED KINGDOM OF GREAT BRITAIN AFTER BREXIT

УДК 339.924, 061.1

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-3>

Бугрім Д.С.

студентка

Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

Скрипник Н.Є.

к.е.н., доцент,

доцент кафедри економіки
та управління національним
господарством

Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

Bugrim Daria

Oles Honchar

National University of Dnipro

Skrypnik Nataliia

Oles Honchar

National University of Dnipro

У статті висвітлено основні перспективи розвитку Європейського Союзу та Великобританії після виходу Сполученого Королівства зі складу інтеграційного об'єднання. Визначено шляхи подальшого існування інтеграційного об'єднання та наміри інтеграції або дезинтеграції з іншими країнами-учасницями та потенційними державами-членами. Описано стратегії розвитку Європейського Союзу та основні питання й можливі наслідки, з якими зіштовхнеться інтеграційне об'єднання після Брекзиту. Висвітлено розвиток Сполученого Королівства, а також основні можливі форми майбутнього співробітництва з Європейським Союзом. Розглянуто показники ВВП, зовнішнього експорту та надходження прямих іноземних інвестицій до та з країн Європейського Союзу з Великобританією (до 2015 року) та без Сполученого Королівства (після 2015 року). Визначено основні аспекти впливу подальшого розвитку Європейського Союзу на Україну. Складено графічне порівняння експорту, ВВП та надходження прямих іноземних інвестицій до та з країн ЄС із 2014 по 2019 роки.

Ключові слова: інтеграція, Європейський Союз, Великобританія, розвиток, перспективи, об'єднання, Брекзит.

В статті освещены основные перспективы развития Европейского Союза и Великобритании после выхода Соединенного Королевства из состава интеграционного объединения. Определены пути дальнейшего существования интеграционного объединения и намерения интеграции или дезинтеграции с другими странами-участницами и потенциальными государствами-членами. Описаны стратегии развития Европейского Союза и основные вопросы и возможные последствия, с которыми столкнется интеграционное объединение после Брекзита. Освещено развитие Соединенного Королевства, а также основные возможные формы будущего сотрудничества с Европейским Союзом. Рассмотрены показатели ВВП, внешнего экспорта и поступления прямых иностранных инвестиций в страны Европейского Союза и из них с Великобританией (до 2015 года) и без Соединенного Королевства (после 2015 года). Определены основные аспекты влияния дальнейшего развития Европейского Союза на Украину. Составлено графическое сравнение экспорта, ВВП и поступления прямых иностранных инвестиций в страны ЕС и из них с 2014 по 2019 годы.

Ключевые слова: интеграция, Европейский Союз, Великобритания, развитие, перспективы, объединение, Брекзит.

The article highlights the main prospects of the development of the European Union and Great Britain after the United Kingdom withdrew from the integration association. The ways of the subsequent existence of the integration association and the intentions of integration or disintegration with other participating countries and potential member states are determined. The development strategies of the European Union and the main issues and possible consequences that the integration association will face after Brexit are described. The development of the United Kingdom and new forms of cooperation with the European Union are highlighted. The indicators of GDP, foreign exports and foreign direct investment to and from European Union countries with Great Britain (until 2015) and without the United Kingdom (after 2015) are considered. The European Union is by far the most developed integration union in the world, and in January 2020 it has remained without the most developed and most powerful economic member state, and the further development paths of the Union and the United Kingdom are uncertain. That is why the article finds out how the Europe Union and The United Kingdom will cooperate without each other. The article highlights the possibility of the development of a new way of cooperation which includes some aspects of trade (or creation of a new free trade area) and the movement of capital and labor, such as agreements with Norway, Iceland, Switzerland and Liechtenstein. The article describes in details all the consequences and main questions of Brexit and its impact on the Europe Union and the countries of this alliance. The main aspects of the impact of further development of the European Union on Ukraine are determined. Graphical comparison of exports, GDP and finding of foreign direct investment in and from EU countries from 2014 to 2019 was compiled. The article examines the impact of the United Kingdom's exit on certain areas of the European Union policy, including financial and social policies. The article describes the possible influence of Brexit on the desire to leave the EU among other member states of the integration association.

Key words: integration, European Union, Great Britain, development, prospects, associations, Brexit.

Постановка проблеми. На сучасному етапі свого розвитку та існування світове господарство характеризується такими особливостями, як інтернаціоналізація та глобалізація. Найбільш яскравою ознакою глобалізації вважається інтеграція, тобто політичне та економічне об'єднання країн. Тема є актуальною, бо дослідження інтеграційних стратегій розвинених країн може не тільки виявити недоліки та деякі проблеми, але й знайти їх рішення, визначити перспективи та наслідки цього процесу як для країн об'єднання, так і для всього світу. Нині Європейський Союз є найбільш розвиненим інтеграційним об'єднанням світу, а у січні 2020 року він залишився без найрозвинутішої та найбільш могутньої економічної держави-члена,

тому нині подальші шляхи розвитку Союзу та Сполученого Королівства є невизначеними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості та основи економічної та політичної інтеграції, які властиві Європейському Союзу, давно є предметом дослідження вчених (економістів, політиків, соціологів та істориків). Теоретичні засади поняття економічної інтеграції були досліджені в працях таких учених, як Р. Шмед, Х. Кельзен, Д. Шиндлер, У. Стаффорд, Т. Мен та А. Монкретсьн. Елементи та чинники формування регіональних інтеграційних об'єднань країн досліджені в працях таких провідних учених, як Б. Баласс, Ю. Борко, Ю. Ваннон, Д. Вайнер, С. Вольпе, С. Грибов, Е. Данилюк, М. Згуровський,

П. Ламі, А. Ліхачов, Д. Лук'яненко, Дж. Най, В. Новицький, А. Полуктов, А. Спартак, Л. Уінтерс, Дж. Фуентес, М. Шифф.

Постановка завдання. Метою дослідження є виявлення основних шляхів подальшого розвитку Європейського Союзу та Сполученого Королівства, а також їхніх взаємовідносин після Брекзиту.

Виклад основного матеріалу дослідження. На теперішньому етапі свого розвитку Європейський Союз зіткнувся з низкою значних проблем. Декілька країн-членів – Греція, Португалія, Іспанія – нині перебувають на межі банкрутства, отже, ЄС витрачає багато коштів на те, щоби підняти рівень їхнього розвитку та стабілізувати стан у країнах. Також існує помітна різниця між рівнями життя держав «старої Європи», а саме Франції, Німеччини та Бельгії, та країн «нової Європи», наприклад Болгарії, Румунії та Хорватії, які вступили до об'єднання досить нещодавно.

У січні 2020 року Великобританія вийшла зі складу Європейського Союзу.

Існує декілька основних питань та можливих наслідків, з якими зіштовхнувся Євросоюз у цій ситуації.

1) Довгострокові переговори про вихід. У Лісабонському договорі, який є основною правовою базою Європейського Союзу, є стаття 50, яка описує умови виходу держави з інтеграційного об'єднання. Відповідно до неї переговори про умови покинення мають зайняти щонайменше два роки. Також вони можуть бути подовжені за угодою сторін. Схожа з Брекзитом ситуація була з виходом Гренландії зі складу ЄС у 1985 році. Негативний аспект для Британії полягає в тому, що за Лісабонським договором на рішення щодо умов впливають усі країни, діючи «кваліфікованою більшістю». Це означає, що Сполучене Королівство не має права вето й залежить від позиції інших країн-членів. Можуть виникнути різні моделі подальшої співпраці Британії з ЄС. Однією з них є швейцарська чи норвезька. Ці дві країни не є членами Європейського Союзу, але вони включені в торговельні відносини з державами-членами, адаптовані до європейського законодавства й входили до простору вільного руху осіб, а саме Шенгенської зони. Однак така модель фактично означає, що країна, хоч і покинула склад ЄС, все ж таки залишається залежною від рішень Брюсселя щодо європейського законодавства, не маючи на нього впливу. З іншого боку, існує друга модель, а саме більша дезінтеграція з Євросоюзом і встановлення політичних відносин з інтеграційним об'єднанням за правилами класичної дипломатії, а в економіці – за правилами Світової організації торгівлі. В такому разі Лондону потрібно буде повністю переглянути те європейське законодавство, яке вже є частиною британської законодавчої системи. Також не вирішеним буде питання про те, чи

матиме Британія зону вільної торгівлі з ЄС. Інакше їй доведеться захищатися від Європейського Союзу завдяки митним тарифам. У будь-якому разі це призведе до зменшення обсягів торгівлі, адже ще декілька років тому на ЄС припадало понад 43% британського експорту товарів та послуг, а більш ніж 50% імпорту у Сполучене Королівство належало країнам – членам ЄС. Вихід принесе збитки менш заможним британським регіонам, які отримували дотації з бюджету інтеграційного об'єднання. Зі схожою ситуацією зіткнуться фермери у Вельсі, які отримували допомогу від спільної європейської аграрної політики. Однак водночас Британія зможе заощадити кошти, що були відіслані у бюджет ЄС, які складають більше тринадцяти мільярдів фунтів кожного року.

2) «Ефект доміно». Голосування, яке було проведено у Сполученому Королівстві, вже спричинило «ефект доміно» в інших державах Союзу. Готовність йти слідами Великобританії виражає Данія. Так, кількість громадян, що виступають за проведення референдуму, складає майже 43%. Підтримку подібного рішення готові надати члени правої Данської народної партії, про що заявляє лідер, а саме Крістіан Тулезен Даль. Подібна ситуація склалася в Нідерландах. Партія свободи в обличчі Геерта Вілдерса закликає провести референдум про вихід зі складу ЄС. Представники Національного фронту у Франції публічно заявляють, що результат британського референдуму є своєрідною перемогою. Лідер Фронту Марін Ле Пен напередодні британського референдуму зробила заяву про те, що кожна країна ЄС має провести референдум щодо членства в Союзі. Наслідки можуть бути дуже серйозними для Європейського Союзу. Британія є однією з тих країн, яка давала в бюджет ЄС «чистий внесок», тобто більше грошей, ніж отримувала. У цьому показнику вона поступалась тільки Німеччині. Те ж саме можна сказати про Нідерланди (3 місце за «чистим» внеском), Францію (4 місце) та Данію (8 місце). Якщо ці країни покинуть інтеграційне об'єднання, бюджет ЄС стає значно скромнішим, а урізатимуть передусім частину закордонної допомоги. Крім того, ЄС, очевидно, входить у складний період напружених внутрішніх дискусій. Процеси навколо виходів з ЄС робитимуть внутрішній порядок денний значно важливішим, ніж зовнішній. За такої ситуації питання подальшого розширення Європейського Союзу ставатимуть менш ясними.

3) Наслідки для мігрантів та туристів. Вихід Британії матиме непрямий вплив на закордонні перспективи безвізового режиму із Союзом. Сполучене Королівство не є членом Шенгенської зони, тому можливий безвізовий режим на неї все одно не поширювався. Для отримання британської візи потрібно проходити саме британські, а не

загальноєвропейські процедури. З іншого боку, є й такий ефект: кампанія проти членства спиралася значною мірою на антимігрантські настрої, тому її перемога посилить ці настрої в інших країнах ЄС. Слід зазначити, що вихід Великобританії матиме величезний вплив на правила міграції, передусім тих, що стосуються громадян ЄС. Британія є країною-магнітом для робочої сили з інших країн Євросоюзу, тому Brexit буде серйозною проблемою для поляків, чехів, литовців, латвійців, естонців, словаків. Мільйони громадян цих країн у статусі громадянина ЄС працювали у Сполученому Королівстві і мали такі ж права, як і британські працівники. Тепер правила для них стануть жорсткішими, тому, можливо, багато хто буде змушений повернутися до рідних країн.

4) Наслідки для ринків та фінансів. Фінансові ринки вже реагують на рішення британських громадян. Британський фунт впав на 10% відносно долара, і це найнижчий показник від 1985 року. Деякі економісти очікують падіння на 20%. Британський фінансовий сектор підтримував членство в ЄС, бо завдяки йому британські банки могли виходити на фінансові ринки інших країн ЄС без обмежень. Після виходу з ЄС це зміниться: можуть виникнути нові бар'єри, тому британські банки робитимуть ставки на інші країни ЄС, а саме Францію (Париж) чи Німеччину (Франкфурт). Новими точками зможуть стати також Дублін, Варшава та Лісабон. Великобританія не є членом зони євро, але Лондон був головним місцем, де продавали та купували євро. Ринок, на якому торгують євровалютою, нині оцінюється в два трильйони євро. Тепер це зміниться, бо Євробанк, який декілька років тому вже пропонував обмеження ролі Лондона в торгівлі євро, зможе посилити свої аргументи.

Однак головним наслідком, без сумніву, є послаблення Європейського Союзу та можливий «ефект доміно» в інших країнах. Це може стати прямим ударом по ідеї європейської інтеграції як такої.

Щодо інших країн, то Норвегія, Ісландія, Швейцарія та Ліхтенштейн, що не є країнами – членами об'єднання, мають намір покращувати та розвивати зовнішні відносини з Європейським Союзом та посилювати вільний рух факторів виробництва. Карликові держави, такі як Андорра, Монако та Сан-Марино, розвивають торговельні зв'язки через міжнародні договори та двосторонні угоди.

Варто зазначити, що в органах управління ЄС зараз йдеться не про поглиблення процесу інтеграції, а про інвентаризацію результатів «проекту Європи» та прихід до згоди щодо проведення реформ. Brexit став стимулом для появи дискусій про те, як треба вести політику подолання нинішньої кризи та у якому напрямі далі має розвиватися західноєвропейське угруповання. Жан-Клод Юнкер, що стоїть на чолі Єврокомісії, 1 березня 2017 року окреслив п'ять сценаріїв майбутнього

розвитку Європейського Союзу, в які увійшла така мета, як збереження статусу-кво та думки про федералізацію Європи. Водночас виявилось, що провідні держави об'єднання, такі як Німеччина, Франція, Іспанія та Італія, дійшли висновку, що розвиток країн Європи з різними швидкостями на теперішньому етапі є задовільним. Спираючись на це, можемо зробити висновок, що у такому становищі кожна держава має право самостійно вибирати ступінь інтеграції, а також формувати коаліції для взаємодії у сферах оборони, юстиції, внутрішньої безпеки, податків та соціальної сфері. Однак це, як справедливо зауважують уряди країн – членів ЄС, може призвести до негативних наслідків, а саме виникнення дуже великого розриву між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються. Такі країни можуть закріпитися як другосортні, тому вони вимагають скорочення ролі Єврокомісії в прийнятті рішень та посилення впливу національних урядів.

Якщо ж звернутися до звітів Європейського Союзу, представлених на офіційному сайті Eurostat, то можна побачити, що найбільший показник сукупного ВВП та експорту був у 2017 році, тобто через деякий час після того, як Великобританія заявила про свій намір покинути склад інтеграційного об'єднання.

У 2017 році Рада Європейського Союзу прийняла рішення про виключення показників Сполученого Королівства із сукупних показників ЄС, отже, звертаючись до рис. 1, можемо зробити висновок, що держави-члени у 2017 році перебували на підйомі свого економічного співробітництва, що привело до підняття рівня сукупного ВВП та експорту інтеграційного об'єднання.

Водночас протилежна тенденція спостерігається в іноземних інвестиціях.

Після заяви Сполученого Королівства про намір вийти зі складу Європейського Союзу рівень іноземних інвестицій, які потрапляли до країн-членів, значно зменшився, але показник вивезених коштів з держав ЄС майже не змінився через те, що Європейський Союз, підписуючи угоди про асоціацію з можливими членами, бере безпосередню участь у впровадженні змін у державах, отже, об'єднання виділяє кошти, які будуть залучені у проведення реформ. Так, наприклад, кошти, виведені з Європи у 2017 році, загальною сумою сягають 274 млрд. дол. США, що на 67 млрд. більше, ніж у минулому році. Також це призводить до зниження рівня надходжень до бюджету Європейського Союзу. Іноземні інвестиції в економіку ЄС у 2017 році склали 560 млрд. дол., у 2016 році цей показник становив майже 533 млрд. дол. США. Отже, політика поглиблення інтеграційних процесів та поширення впливу західноєвропейського регіонального об'єднання значно послаблює бюджет ЄС, однак водночас вона створює можливість для країн-членів поширювати свій вплив на менш

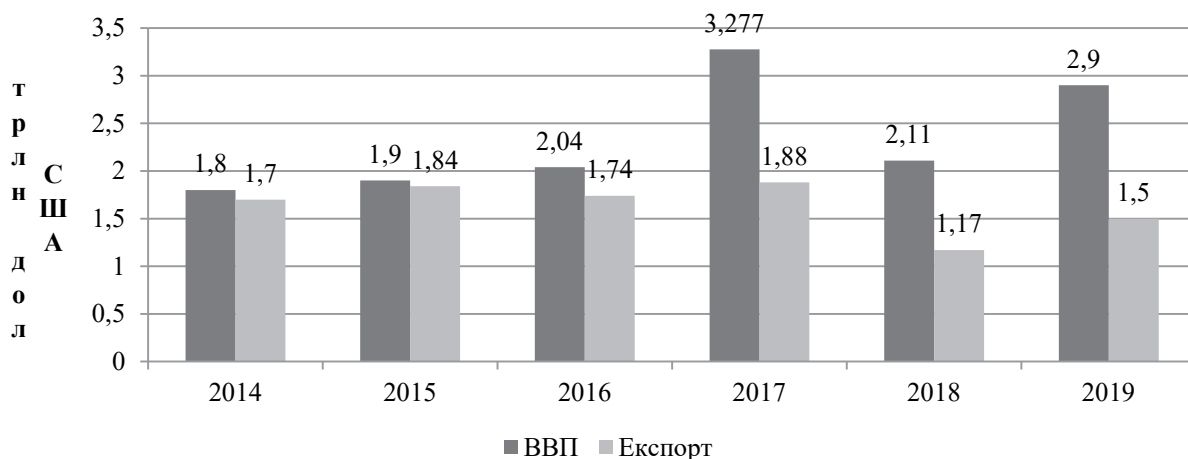

Рис. 1. ВВП та зовнішній експорт ЄС, 2014–2019 роки, трлн. дол. США

Джерело: складено авторами за даними [6; 7]

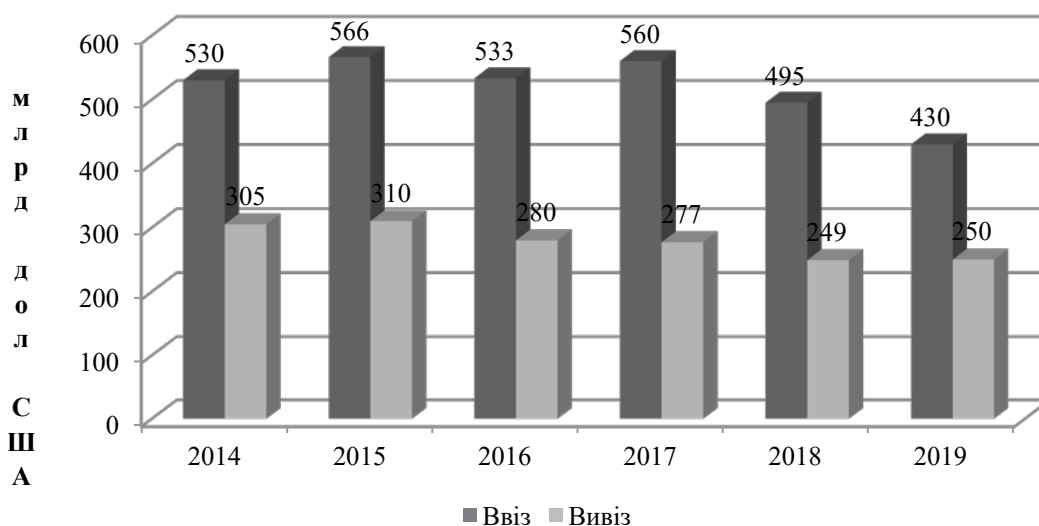

Рис. 2. Надходження прямих іноземних інвестицій у ЄС та їх вивезення, 2014–2019 роки, млрд. дол. США

Джерело: складено авторами за даними [8; 11; 12; 13]

розвинуті країни, відкриває двері для притоку кваліфікованої робочої сили, хоча у Європі зараз дуже гострою є проблема мігрантів, а також дає змогу використовувати ринки асоційованих членів для збуту продукції та дає можливість користуватися ресурсами країн, що мають намір вступити у ЄС.

Одним з найважливіших напрямів розвитку та функціонування Європейського Союзу є поглиблення процесів інтеграцій, які будуть поширюватися не тільки на країни, розташовані у цьому регіоні, але й на країни, що розташовані далеко від кордонів об'єднання. Так, наприклад, Грузія, Молдова та Україна у 2014 році підписали Угоду про Асоціацію з ЄС, яка для цих країн принесла багато змін у внутрішній та зовнішній політиці. Грузія, яка з 2010 року готувала договір про асоціацію з західноєвропейським об'єднанням, отримала можливість для своїх громадян відвідувати країни Європи у безвізовому режимі, провела деякі

реформи у сфері політичного, соціального та економічного життя держави, а також домоглася зниження рівня корупції. Україна також підписала угоду про асоціацію та нині приводить до ладу систему управління державою та національним господарством шляхом проведення реформ в усіх сферах суспільного життя.

Загалом Європейський Союз після виходу Великобританії з його складу потрапить у досить несприятливе становище, адже також треба брати до уваги економічну кризу, що склалася в країнах Західної Європи та усього світу під час пандемії, що не дасть змоги об'єднанню розширювати сферу свого впливу на інші країни. Так, після закінчення карантину та вирішення нагальних питань правління Європейського Союзу має буде зайнятися вирівнюванням економічних «дір» та позбавлення від несприятливих для сталого розвитку наслідків глобальної епідемії коронавірусу.

Однак після стабілізації економічного стану країн – учасниць інтеграційного об'єднання Європейський Парламент матиме на меті вирішення такого питання, як надходження до бюджету ЄС, які з виходом Великобританії, що мала чи не найбільшу частку, значно зменшаться. Для того щоби відновити свої матеріальні ресурси, Союзу необхідні будуть нові члени, внески яких зможуть «закрити» ту «діру», що утворилася з виходом Сполученого Королівства зі складу Європейського Союзу.

Висновки з проведеного дослідження. Треба зауважити, що навіть якщо Україна, Молдова, Грузія та Туреччина, яка також заявила про бажання стати асоційованим членом ЄС, виконають усі умови угод про асоціацію та приведуть економічний рівень розвитку своїх держав до необхідного, то навіть утрюх вони не зможуть збалансувати втрати, з якими зіштовхнулося об'єднання після Брекзиту. Щоб вирівняти баланс бюджету, Союзу треба буде підвищити частку держав-членів, що, звичайно, може викликати низку обурень у країнах і, можливо, спричинити проведення референдуму. Так, наприклад, Німеччина, Франція та Нідерланди у своїх парламентах вже заявили про бажання деяких партій провести опитування серед населення щодо членства в Європейському Союзі. Іншим шляхом вирішення проблеми може стати залучення іноземних інвестицій. Однак треба зауважити, що в умовах всесвітньої економічної кризи навіть країни Великої Сімки стануть уникати великих за розміром капіталовкладень до бюджетів інших держав, що фактично приведе Європейський Союз до безвихідного положення. Отже, можна зробити висновок, що, не маючи коштів, щоби підтримувати країни, які мають намір приєднатися до об'єднання, ЄС на деякий час зупинить процеси розширення сфери свого впливу на країн-сусідів, що на декілька років зробить Молдову, Грузію та Україну останніми державами, що увійшли до найбільш розвинутого економічного об'єднання світу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Заболотна М. Роль інтеграційних та дезінтеграційних процесів у сучасному світі. *Грані, Політологія*. 2015. С. 27–31.
2. Матюшенко І., Беренда С., Резніков В. Євроінтеграція України в системі міжнародної економічної інтеграції. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. 469 с.
3. Wiener A. *European Integration Theory*. Oxford, NY : Oxford University Press, 1996.
4. Морозов В. Осмысление интеграции в Европе. *Международные процессы*. 2015. № 3(9). С. 154–158.
5. Експорт та імпорт Європейського Союзу. *База даних Євростату*. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home> (дата звернення: 10.03.2020).
6. GDP of the developed countries. *The World Factbook*. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook> (дата звернення: 2.03.2020).

7. Investment Reports 2014–2018. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/external/index.htm> (дата звернення: 3.03.2020).

8. Бабынина Л. Гибкая интеграция в ЕС. Теория и практика применения. Киев, 2015. 304 с.

9. Ковальський Е. Нормативные основы динамики интеграционного процесса на пространстве общеевропейского рынка. Киев, 2018. С. 36–46.

10. World Investment Report 2016. Investor Nationality: Policy Challenges. UNCTAD overview. URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2016_en.pdf (дата звернення: 4.03.2020).

11. World Investment Report 2014. Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview. URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf (дата звернення: 5.03.2020).

12. World Investment Report 2015. Reforming International Investment Governance. UNCTAD overview. URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2015_en.pdf (дата звернення: 5.03.2020).

13. EU Trade Report 2018. WTO Regional Trade Agreements Database. URL: <http://rtais.wto.org/UI/publicsummarytable.aspx> (дата звернення: 3.03.2020).

14. UK's Brexit deal agreed by EU leaders. BBC Article. URL: https://www.bbc.com/news/politics/uk-leaves_the_eu (дата звернення: 10.03.2020).

15. Europe – 2020 // Official EU Site. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester_en (дата звернення: 13.03.2020).

REFERENCES:

1. Zabolotna M. (2015). Rol' intehtratsiynykh ta dezintehtratsiynykh protsesiv u suchasnomu sviti [The role of integration and disintegration processes in the modern world]. *Hrani, Politolohiya [Edges, Politology]*. No. 10(126), pp. 27–31. (in Ukrainian)
2. Matyushenko I., Berenda S., Reznikov V. (2015). Yevrointehtratsiya Ukrayiny v systemi mizhnarodnoyi ekonomichnoyi intehtratsiyi [European integration of Ukraine in the system of international economic integration], *Kharkiv, KHNU imeni V.N. Karazina Publ.*, 496 p. (in Ukrainian)
3. Wiener A. (1996) *European Integration Theory*. Oxford, NY : Oxford University Press.
4. Morozov V. (2015) *Osmyslenie integratsiyi v Evrope. Internatsionalnye processy. [Understanding integration in Europe. International processes]*. 2015. № 3(9), p. 154–158. (in Russian)
5. Export and Import of the European Union. Eurostat database. URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home> (accessed 10 March 2020).
6. GDP of the developed countries. *The World Factbook*. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook> (accessed 2 March 2020).
7. Investment Reports 2014–2018. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/external/index.htm> (accessed 3 March 2020).
8. Babynina L. (2015) *Gibkaya integratsiya v ES. Teoriia i praktika primeneniia. [Flexible integration in the EU. Theory and practice of application]*. K., P. 304 (in Russian)
9. Kovalsky E. (2018) *Normativnie osnovy dinamiki integratsyonngo protsesa na prostranstve*

obscheevropeiskogo rynku. [The regulatory framework for the dynamics of the integration process in the space of the pan-European market], pp. 36–46. (in Russian)

10. World Investment Report 2016. Investor Nationality: Policy Challenges. UNCTAD overview. URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2016_en.pdf (accessed 4 March 2020).

11. World Investment Report 2014. Investing in the SDGs: An Action Plan. UNCTAD overview. URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf (accessed 5 March 2020).

12. World Investment Report 2015. Reforming International Investment Governance. UNCTAD

overview. URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2015_en.pdf (accessed 5 March 2020).

13. EU Trade Report 2018. WTO Regional Trade Agreements Database. URL: <http://rtais.wto.org/UI/publicsummarytable.aspx> (accessed 3 March 2020).

14. UK's Brexit deal agreed by EU leaders. BBC Article. URL: https://www.bbc.com/news/politics/uk_leaves_the_eu (accessed 10 March 2020).

15. Europe – 2020. Official EU Site. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester_en (accessed 13 March 2020).

ПРОЦЕС ДЕОФШОРИЗАЦІЇ В УМОВАХ СВІТОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ DEOFFSHORIZATION PROCESS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

УДК 339.727.22

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-4>

Гуржій О.Ю.

студентка

Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

Бондаревська К.В.

к.е.н., доцент,

доцент кафедри економіки
та управління національним
господарством

Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

Hurzhii Olena

Oles Honchar Dnipro National University

Bondarevskia Kseniia

Oles Honchar Dnipro National University

Економічна глобалізація і розширення торговельних зв'язків між країнами послужили причиною формування, а потім активного розвитку офшорних зон. Сьогодні офшорні території займають досить суперечливе місце в системі міжнародних економічних відносин, що спровокувало виникнення тенденції до збільшення регулювання офшорного бізнесу. Контролем діяльності офшорних зон займаються міжнародні організації, серед яких найбільш значущу роль відіграють Міжурядовий орган із боротьби з відмиванням кримінальних капіталів і фінансуванням тероризму – FATF (Financial Action Task Force) і Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Усе більша кількість офшорних зон змушена співпрацювати з міжнародними організаціями, щоб не значитися в «чорних списках» цих організацій. Процес деофшоризації спостерігається в багатьох розвинених країнах, у тому числі і в Україні. У статті висвітлено можливі причини офшоризації української економіки та головні підходи до розроблення механізмів деофшоризації у світовій економіці.

Ключові слова: офшори, офшоризація, деофшоризація, глобалізація, FATF, ОЕСР.

Экономическая глобализация и расширение торговых связей между странами послужили

жили причиной формирования, а затем активного развития офшорных зон. В настоящее время офшорные территории занимают достаточно противоречивое место в системе международных экономических отношений, что спровоцировало возникновение тенденции к увеличению регулирования офшорного бизнеса. Контролированием деятельности офшорных зон занимаются международные организации, среди которых наиболее значимую роль играют Межправительственный орган по борьбе с отмыванием криминальных капиталов и финансированием терроризма – FATF (Financial Action Task Force) и Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). Всё большее количество офшорных зон вынуждено сотрудничать с международными организациями, чтобы не числиться в «чёрных списках» этих организаций. Процесс деофшоризации наблюдается во многих развитых странах, в том числе и в Украине. В статье освещены возможные причины офшоризации украинской экономики и главные подходы к разработке механизмов деофшоризации в мировой экономике.

Ключевые слова: офшоры, офшоризация, деофшоризация, глобализация, FATF, ОЭСР.

Economic globalization and the expansion of trade relations between countries led to the formation, and then the active development of offshore zones. Currently, offshore territories occupy a rather controversial place in the system of international economic relations, which provoked a tendency to increase regulation of offshore business. At present, the struggle against offshore companies has gone far beyond the internal policies of individual states and has acquired a truly global scale. The activities of the offshore zones are controlled by international organizations, among which the FATF and OECD play the most significant roles. A large number of offshore zones are forced to cooperate with international organizations in order not to be on the black lists of these organizations. These measures have a positive effect on the fight against international crime and complicate the conduct of offshore business. Offshore zone requirements for reporting and auditing companies are increasing. National anti-offshore legislation is also being strengthened. Nevertheless, tax incentives provided to business remain, therefore, at this stage, developed states cannot expect capital to return to their economy. In recent years problems of deoffshorization were staticized in view of need of ensuring steady participation of the countries for international capital movement. The article summarizes the approaches of international organizations to the regulation of offshore zones at the present stage. Deoffshorization is observed in many developed countries, including Ukraine. Deoffshorization can be divided into several parts, each of which runs on its own level: the payment of taxes, transparency and accountability. Relevance of the topic is that due to the ongoing economic crisis, the Government, conducting fiscal policy, is trying to create a good investment climate in the country, which is especially important for Ukrainian business. The article highlights possible reasons for offshoring in the Ukrainian economy and the main approaches to development of mechanisms of deoffshoring in the global economy.

Key words: offshore, off-shoring, deoffshoring, globalization, FATF, OECD.

Постановка проблеми. Поняття «деофшоризація» трактується в економічній літературі по-різному. З одного боку, деофшоризація розглядається як боротьба з офшорами або посилення контролю над операціями в офшорних зонах, а з іншого – як полегшення умов для ведення бізнесу та як чинник розвитку національної економіки. При цьому зазначені підходи не суперечать розумінню деофшоризації як проведення державою політики, спрямованої на вдосконалення податкової, законодавчої, правозастосовчої та інформаційної сфер діяльності суб'єктів господарювання з метою зниження втечі капіталу і його повернення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. 3-поміж наукових робіт, присвячених аналізу процесів офшоризації та деофшоризації міжнародної економіки, заслуговують на увагу наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких: М. Касард, Д. Коссе, О.В. Шереметинська, Н. Мак-Кан, А. Пешко, О.О. Бондаренко, Ю.О. Волкова, Н.В. Ворнавський, М.І. Карлін та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз процесу деофшоризації в умовах глобалізації, визначення наслідків функціонування офшорних зон та причин офшоризації українського бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні процес глобалізації світової економіки чинить значний вплив як на трансформацію механізму функціонування світового господарства, так і на придбання ним якісно нових характеристик розвитку. Водночас різке посилення взаємодії економік більшості країн світу, а також формування глобальних ринків капіталу, праці та послуг, створення і розвиток глобальної інфраструктури

вивели на новий рівень боротьбу за підвищення глобальної конкурентоспроможності національних економік і бізнес-структур, а ще активізували появу нових форм світогосподарської взаємодії.

На тлі реалізації вищевказаних процесів особливої актуальності у світі набуває утворення вільних економічних зон, створення умов для розвитку офшоризації, а також формування стратегій розвитку офшорного бізнесу, орієнтованого передусім на залучення й обслуговування міжнародних потоків капіталу. Феномен явища «офшоризація» сьогодні зосереджує велику кількість уваги серед усієї наукової спільноти. Багато в чому визначення специфіки офшорних зон міститься у понятті «вільна економічна зона», оскільки сучасне наукове співтовариство більшою мірою схильється до трактування поняття «офшор» як територіального утворення (у рамках цілої держави або його адміністративної одиниці), у рамках якого створено особливі сприятливі умови і пільги для суб'єктів, які реєструються на його території та ведуть лише екстериторіальну бізнес-діяльність.

У рамках існуючої світової економічної системи специфіка процесу офшоризації укладена в його розвиток від макrorівня, представленого окремими національними економіками, до мікрорівня бізнес-суб'єктів і далі до мегарівня світової економіки.

На макrorівні це офшорні юрисдикції, які є повноподатковими територіями і не надають пільг незалежно від того, чи веде компанія діяльність на даній території чи ні. Найчастіше до офшорних зон відносять: Австрію, Великобританію, Угорщину, Багамські Острови, Грецію, Данію, Ірландію, Британські Віргінські Острови, Ісландію, Іспанію, Італію, Канаду, Люксембург, Бермудські Острови, Нідерланди, Нову Зеландію, Португалію, Кайманові Острови, Кіпр, Маршаллові Острови, США, Сейшельські Острови, Францію. Фактично до цього переліку входять усі країни, де існує привабливий податковий режим для підприємців. Як правило, офшорні країни виступають проміжною ланкою у схемах використання офшорних зон.

На мікрорівні цей процес описується поняттям «офшорна компанія», місцем реєстрації і діяльності якої є повноподаткова територія. У науковій літературі такі компанії отримали назву «компанія спеціального призначення», або «просектна компанія», яка створюється для певної мети, що дає змогу ефективно управляти фінансовими потоками.

Мегарівень представлений офшорним центром державою або ж його адміністративною одиницею, що надають фінансові послуги нерезидентам у розмірі, що значно перевищує фінансовий сектор їхньої власної економіки.

Нині актуальність розвитку офшорингу забезпечується низкою сучасних тенденцій:

- підвищенням забезпеченості світової економіки капіталом;

- прискоренням обороту фінансових активів у міжнародному масштабі, їх більш ефективним використанням;

- зниженням ризиків шляхом переміщення капіталу в економічно стабільні та безпечні країни.

Однак в даному разі розвиток офшорингу призводить до низки негативних наслідків:

- підриває ефективність податкових баз країн, резиденти яких користуються цими послугами;

- зростання передумов відмивання в офшорах нелегальних доходів і фінансування тероризму в умовах фінансової анонімності;

- неконтрольованість потоків «гарячих грошей», дестабілізуючих глобальну фінансову систему.

Варто все ж зазначити, що використання офшорних податкових схем дуже вигідно для платників податків.

При цьому з погляду держави можна виділити основні негативні наслідки застосування таких схем, окрім зниження рівня податкових надходжень:

- господарюючі суб'єкти істотно знижують свої податкові витрати й отримують необґрунтовану конкурентну перевагу;

- поступова монополізація ринку підриває стабільність та ефективність функціонування конкурентного середовища;

- дестабілізація інвестиційного клімату.

Варто зазначити, що національна політика щодо офшорів багато в чому залежить від балансу витрат і вигід для кожної конкретної країни, від того, як вирішуються протиріччя між інтересами держави й бізнесу. У цьому сенсі показовим є японський досвід. Японське законодавство розглядає офшори не як засіб оптимізації податків, а як операційну базу для обслуговування закордонної мережі й іноземних клієнтів, випуску цінних паперів, покупки активів, злиття і поглинання, організації аутсорсингу, а також для валютних операцій за кордоном.

Міжнародно-правове регулювання офшорного бізнесу зосереджено переважно в діяльності двох організацій – Групи розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (англ. Financial Action Task Force on Money Laundering – FATF) та Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Членами FATF є всі розвинені й найбільші країни, що розвиваються (Китай, Індія, Бразилія, Аргентина, Мексика). Вона займається розробленням заходів щодо формування у кожній країні режиму протидії легалізації незаконно отриманих доходів. Рекомендації FATF спрямовані на:

- вдосконалення правової системи в країні;

- підвищення ролі фінансових і кредитних установ у боротьбі з відмиванням грошей;

- активізацію міжнародного співробітництва в галузі запобігання відмиванню капіталів.

Окрім того, FATF відповідно до критерію ризику розроблено два списки держав – «чорний» і «темно-

сірий». Ці держави відхиляються від застосування контрзаходів для захисту світової фінансової системи від ризиків відмивання грошей.

Конкретні рекомендації FATF стосуються посилення ідентифікації власників офшорних компаній (наприклад, забороняється випуск акцій на пред'явника, а також передбачається обов'язкове розкриття інформації про власника компанії). Крім того, закордонні банки мають право заарештувати кошти на рахунках офшорної компанії за найменшої підозри в незаконній діяльності. Примітно, наприклад, що в доповіді FATF «Про типові способи відмивання грошей» «сірий» импорт був виділений у категорію інструментів відмивання грошей.

FATF були розроблені 40 рекомендацій у сфері злочинного відмивання грошей і фінансування тероризму, які переглядаються раз на п'ять років і, по суті, є ключовим інструментом діяльності організації. Зазначені рекомендації являють собою набір правових і організаційних заходів, спрямованих на формування національних (країнових) режимів протидії офшорам. Резолюція Ради Безпеки ООН № 1617 від 2005 р. встановила ці заходи обов'язковими для виконання країнами – членами ООН.

Разом із тим зазначених вище рекомендацій у протидії офшоризації недостатньо. До ефективних механізмів деофшоризації слід віднести заходи, що розробляються ОЕСР. Так, у 2013 р. нею був підготовлений звіт «Про розмивання бази оподаткування та виведення прибутку з-під оподаткування» (англ. – BEPS). У звіті запропоновано глобальну дорожню карту, що дає змогу країнам отримувати належні їм доходи від оподаткування, сприятиме більшій прозорості та поліпшенню обміну інформацією, неможливості штучного переведення прибутку в низькоподаткові юрисдикції, більшої передбачуваності та впевненості бізнесу. Даний проєкт виник унаслідок стурбованості податкових органів країн надходженнями в бюджет унаслідок політики компаній, яка спрямована на розмивання бази оподаткування і виведення прибутку в офшорні юрисдикції. Крім того, фундаментальною причиною розроблення даного проєкту стало запізнення існуючого розподілу прав на оподаткування між країнами за змінами в діловому середовищі з урахуванням глобалі-

зації бізнесу та зростанням ролі інтелектуальної власності у створенні вартості. Проєкт отримав підтримку з боку «Великої двадцятки» та інших держав. У звіті методики BEPS підтверджено емпірично, розглянуто основні принципи оподаткування і передумови розмивання бази оподаткування. Відзначається, що розвиток цифрової економіки є бар'єром здійснення прав держави на оподаткування, а також описано низку методів протидії ухиленню від сплати податків.

Заходи, пропоновані ОЕСР, діляться на такі групи:

- заходи з питань оподаткування компаній цифрового сектору;
- заходи, спрямовані на досягнення узгодженості на міжнародному рівні з питань корпоративного оподаткування, усунення відмінностей в оподаткуванні гібридних інструментів, посилення правил щодо «контрольованих іноземних компаній», обмеження розмивання бази оподаткування на основі вирахування процентних витрат і витрат по інших інструментах фінансування;
- заходи, спрямовані на відновлення переваг міжнародних стандартів, у тому числі проти зловживання застосуванням угод про уникнення подвійного оподаткування, проти штучного уникнення статусу постійного представництва;
- заходи щодо забезпечення відповідності порядку ціноутворення та порядку створення вартості;
- заходи, спрямовані на забезпечення транспарентності.

Офшорні юрисдикції, або офшорні зони, класифікуються за різними ознаками, але окремої уваги заслуговують класифікації, складені FATF і ОЕСР (таблиця 1).

У ОЕСР і FATF немає повноважень впливати на внутрішні ринки незалежних держав, проте їхні рекомендації спрямовані на протидію зростанню числа офшорних зон і скорочення масштабу впливу капіталу в ці зони. Політика цих організацій адресована безпосередньо офшорам і рекомендує їм усунути недоліки податкового та валютного законодавства, що дає змогу функціонувати на їхніх територіях офшорним компаніям.

Окрім ОЕСР і FATF, на регіональному та міжнародному рівнях проблемами деофшоризації

Таблиця 1

Класифікація офшорних юрисдикцій FATF і ОЕСР

Організація	«Чорний список»	«Темно-сірий список»	«Білий список»
FATF	Країни, що не співпрацюють із FATF з питань боротьби з відмиванням грошей і протидії тероризму: Іран, Північна Корея.	Юрисдикції зі стратегічними недоліками у цій сфері, що зробили недостатній прогрес: М'янма.	Країни, що усувають недоліки у сфері протидії тероризму і відмивання грошей.
ОЕСР	Країни, що не прийняли податкові стандарти на 2016 р.: Коста-Ріка, Лабуан, Уругвай, Філіппіни.	Юрисдикції, які взяли на себе зобов'язання з упровадження податкових стандартів, але ще не реалізували їх: Науру і Ніуе.	Юрисдикції, де достатньою мірою були впроваджені податкові стандарти міжнародного рівня.

Джерело: розроблено авторами

так чи інакше займаються такі організації: Інтерпол – міжнародна організація, що займається розслідуваннями міжнародних економічних злочинів і боротьбою з відмиванням грошей; Організація країн ЄС із боротьби з комерційною злочинністю (СССУ); Офшорна група з банківського контролю; Міжнародна організація контролю у сфері обігу цінних паперів; Бернський клуб, що включає представників правоохоронних органів деяких західно-європейських країн, та ін.

У цілому міжнародними організаціями сьогодні приймаються такі конкретні заходи протидії офшорам: підвищення відкритості та прозорості в офшорах для компаній-нерезидентів, зниження ступеня конфіденційності операцій, що проводяться, введення додаткових норм валютного контролю над цими операціями. Тепер деякі країни – «некласичні офшори» повинні повідомляти органам зацікавлених країн про «підозрілі» транзакції (наприклад, постійно переводяться однаково великі суми без указівки їх реальних одержувачів і причин такої операції). Однак якщо йдеться про переводи незаконних (злочинно отриманих) коштів, досить проблематично встановити даний факт без наявності судового рішення про розкриття даних. Принцип банківської таємниці наділяє бенефіціарів правом приховувати всі вибуття і надходження, однак за законодавством деяких країн (Швейцарії) якщо транзакція буде визнана підозрілою, банк має повідомляти про них відповідні органи або уряд країни – експортера капіталу.

Слід указати, що в низці країн був накопичений певний досвід деофшоризації економіки. Зокрема, можна виділити концепцію CFC (Controlled Foreign Companies – Контроль над іноземними компаніями). Законодавство щодо контрольованих іноземних компаній було спрямоване саме на запобігання ухиленню від сплати податків за допомогою офшорних компаній. Суть концепції полягає у тому, що дохід зарубіжної компанії, яка контр-

олується резидентами даної країни, для цілей оподаткування зараховується в дохід резидентів, тому пряме використання офшорних компаній для акумулювання зарубіжних доходів не дає власникам цих компаній законної можливості уникнення від оподаткування цих доходів за місцем проживання. Найуспішніше щодо законодавства про іноземні компанії просунулися США, де в Податковому кодексі з 1962 р. існує спеціальний підрозділ.

На наднаціональному рівні ЄС антиофшорне регулювання базується на прийнятому в 2004 р. «Повідомленні щодо протидії та боротьби з фінансовими та корпоративними зловживаннями» (Communication on preventing and combating financial and corporate malpractice), яке передбачає активізацію інформаційного обміну між країнами про оподаткування підприємств, а також проведення узгодженої політики між членами ЄС щодо офшорних зон. Окрім цього, на Кіпрі, одній із найбільш відомих офшорних зон, у рамках економічної і валютно-фінансової інтеграції проводяться заходи, спрямовані на зближення його фінансової системи з іншими країнами ЄС. Це, зокрема, виразилося в уніфікації ставки податку на прибуток для офшорних і національних компаній, що раніше вирізнялася у п'ять разів, а також у диференціації резидентів і нерезидентів за принципом місця знаходження керівного органу і контролю компанією.

Законодавча архітектура офшорних юрисдикцій формувалася для задоволення потенційних інвесторів, тобто моделювалася «під попит» (таблиця 2). Причини популярності офшорних зон можна розкласти за їхніми ключовими характеристиками. Основною причиною відходу бізнесу в офшори з розвинених держав є високі податки. Що стосується країн, що розвиваються, у тому числі України, тут діють дещо інші механізми. Крім усього іншого, вони залежать від ситуації кожного конкретного платника податків та його мотивацій. Це призводить до необхідності виділити сім

Таблиця 2

Провідні країни світу за обсягом незаконного вивезення капіталу в 2011–2015 рр., млрд дол. США

№ з/п	Країна	2011	2012	2013	2014	2015
1	Китай	138,9	172,4	133,8	223,8	258,6
2	Росія	125,1	136,6	182,5	129,5	120,3
3	Мексика	38,4	67,5	63,3	73,7	77,6
4	Індія	29,2	70,3	85,6	92,9	83,0
5	Малайзія	34,4	62,2	50,2	47,8	48,3
6	Бразилія	22,1	30,8	31,1	32,7	28,2
7	ПАР	29,6	24,6	23,0	26,1	17,4
8	Таїланд	14,7	24,1	27,4	31,3	33,0
9	Індонезія	20,5	14,6	18,3	19,2	14,6
10	Нігерія	26,4	19,4	18,3	5,0	26,7
Разом		479,3	622,4	634,5	682,1	707,8
Разом, % від сукупного нелегального вивозу капіталу в світі		64,2	68,7	63,0	65,8	64,9

Джерело: розроблено авторами за даними [12]

можливих причин такого кроку українського бізнесу в офшори:

- прагнення знизити податкові та інші платежі до бюджету. Офшорні зони, як правило, пропонують або нульову, або дуже низьку ставку оподаткування. Це допомагає значно знизити витрати в конкурентній боротьбі й отримувати збільшений прибуток;

- за низькоякісного інституційного середовища в домашній економіці офшорна юрисдикція видається більш привабливою для інвесторів. Як правило, офшорні юрисдикції використовують англійське право, яке має у своєму розпорядженні механізми для більш якісного захисту прав власників, зокрема міноритарних інвесторів. Також офшор відрізняється більш низьким рівнем ризику втрати капіталу;

- макроекономічна і геополітична стабільність, а також передбачуваність податкової політики – елементи привабливого інвестиційного клімату офшорних зон;

- велика кількість компаній реєструється в офшорних зонах із метою полегшеної інтеграції в міжнародний бізнес, виходу на глобальні ринки за допомогою IPO;

- мінімізація трансакційних витрат і витрат на контроль: прагнення підприємця полегшити процес організації та ведення бізнесу;

- негативною специфікою країн, що розвиваються (до яких належить і Україна), виступає високий рівень корупції, тому намір легалізувати відмиті гроші (корупційні гроші) здебільшого є основним. Це доповнюється наміром приховати доходи, отримані незаконним шляхом, а також фінансувати кримінальну діяльність. Офшори дають змогу це робити шляхом надання повної анонімності проведення операцій;

- офшоризація компанії як шанс вижити на ринку шляхом скорочення податкових та інших витрат (ухилення від оподаткування – не основна мета).

Таким чином, можна виділити основні соціально-економічні наслідки інтенсивної офшоризації в Україні:

- скорочення податкових доходів бюджету;
- потужний відтік капіталу;
- контроль над українськими стратегічно важливими компаніями знаходиться у іноземних державах.

Дані наслідки здатні спричинити низку інших негативних ефектів, серед яких – підлив національної та економічної безпеки, підлив макроекономічної й соціальної стабільності, дефіцит держбюджету.

Отже, сьогодні проблематика застосування офшорів українськими компаніями вимагає серйозної уваги та активних дій із боку держави. І, незважаючи на негативну репутацію офшорного бізнесу, існує цілий комплекс заходів, здатних поліпшити ситуацію і сформувати цивілізований

підхід до використання офшорів як метод міжнародного податкового планування.

Необхідно поліпшувати внутрішній інвестиційний клімат. На основі такого підходу вирішується не тільки проблема офшорів, а й безліч інших завдань: модернізація економіки, прискорення економічного зростання, скорочення темпів інфляції, збільшення припливу прямих іноземних інвестицій, підтримка соціальної стабільності.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, офшоризація – процес планетарного масштабу, який характеризується збільшенням потоків товарів, послуг, капіталів, інформації, робочої сили через національні кордони, що призводить до взаємопроникнення як окремих національних ринків, так і економік у цілому, й є найважливішою тенденцією сучасної світової економіки, протистояти якій самостійно на даному етапі розвитку не здатна жодна держава.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Баула О., Сачук А. Особливості еволюції офшорних зон в умовах глобалізації економіки. *Економіст*. 2012. № 1. С. 16–18.
2. Козак Ю.Г., Логвінова Н.С., Барановська М.І. Міжнародні фінанси : навчальний посібник. Київ : Центр учб. л-ри, 2011. 288 с.
3. Баймуратов М.О., Зоріна О.І. Офшорні зони у сучасному всесвіті: питання теорії та практики. Одеса : Фенікс, 2010. 174 с.
4. Крикуненко К.В. Глобалізація фінансового капіталу та роль офшорних зон у міжнародному русі капіталу. *Вісник Донецького Національного університету. Серія «Економіка і право»*. 2009. Вип. 1. С. 443–448.
5. Москаленко Н.В. Проблеми, зумовлені функціонуванням офшорних юрисдикцій, та шляхи їх розв'язання. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 10. С. 117–121.
6. Шереметинська О.В. Вплив офшорних зон на економіку України. *Економічний простір*. 2016. № 105. С. 58–66.
7. Кобзар Т.С. Сучасний погляд на значення офшорних зон в світі і Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 161–163.
8. Манзюк О.О. Негативні наслідки діяльності офшорних зон та шляхи їх подолання в Україні. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2013. № 2(15). С. 172–178.
9. Хейфец Б.А. Антиофшорное наступление мирового сообщества. *Финансы*. 2010. № 2. С. 12–17.
10. Голомша М. Організація боротьби з відмиванням тінювих капіталів: міжнародний досвід. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1. С. 85–90.
11. Харчук О.О., Коритнік С.А. Негативні наслідки діяльності офшорних зон та шляхи їх подолання в Україні. *Міжнародний науковий журнал*. 2016. № 6. Т. 3. С. 157–160.
12. Illicit Financial Flows to and from Developing Countries: 2006-2015. *Global Financial Integrity*. 2019. 51 p.

REFERENCES:

1. O. Baula, A. Sachuk (2012) Osoblyvosti evoliutsii ofshornykh zon v umovakh hlobalizatsii ekonomiky [Features of the evolution of offshore zones in the context of globalization of the economy]. *Ekonomist*. vol. 1., pp. 16–18.
2. Yu.H. Kozak, N.S. Lohvinova, M.I. Baranovska (2011) *Mizhnarodni finansy : navch. posib.* [International Finance: Tutorial]. Kyiv: Center for Educational Literature, pp. 288
3. M.O. Baimuratov, O.I. Zorina (2010) Ofshorni zony u suchasnomu vsesviti: pytannia teorii ta praktyky [Offshore zones in the modern world: issues of theory and practice]. Odesa: Feniks, pp. 174
4. Krykunenko K.V. (2009) Hlobalizatsiia finansovoho kapitalu ta rol ofshornykh zon u mizhnarodnomu rusi kapitalu [Globalization of financial capital and the role of offshore zones in the international movement of capital]. *Bulletin of Donetsk National University. Serii: Ekonomika i pravo*. vol. 1. pp. 443–448.
5. Moskalenko N.V. (2009) Problemy, zumovleni funktsionuvanniam ofshornykh yurysdyksii, ta shliakhy yikh rozviazannia [Problems caused by the functioning of offshore jurisdictions and ways of solving them]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 10, pp. 117–121.
6. Sheremetynska O.V. (2016) Vplyv ofshornykh zon na ekonomiku Ukrainy [Impact of offshore zones on the economy of Ukraine]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 105. pp. 58–66.
7. Kobzar T.S. (2017) Suchasnyi pohliad na znachennia ofshornykh zon v sviti i Ukraini [A modern look at the importance of offshore zones in the world and Ukraine]. *Porivnialno-analitychne pravo*, no. 4, pp. 161–163.
8. Manziuk O.O. (2013) Nehatyvni naslidky diialnosti ofshornykh zon ta shliakhy yikh podolannia v Ukraini [Negative consequences of the activities of offshore zones and ways to overcome them in Ukraine]. *Yevropeiskyi vektor ekonomichnoho rozvytku*, no. 2(15), pp. 172–178.
9. Kheifets B.A. (2010) Antyoffshornoe nastuplenye myrovoho soobshchestva [Anti-offshore offensive of the world community]. *Fynans*, no. 2, pp. 12–17.
10. Holomsha M. (2015) Orhanizatsiia borotby z vidmyvanniam tinovykh kapitaliv: mizhnarodnyi dosvid [Organization of the fight against the laundering of shadow capital: international experience]. *Visnyk natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*, no. 1, pp. 85–90.
11. Kharchuk O.O., Korytnik S.A. (2016) Nehatyvni naslidky diialnosti ofshornykh zon ta shliakhy yikh podolannia v Ukraini [Negative consequences of the activities of offshore zones and ways to overcome them in Ukraine]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal*, no. 6, pp. 157–160.
12. Illicit Financial Flows to and from Developing Countries: 2006–2015. – *Global Financial Integrity*, (2019) pp. 51

ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ GLOBAL DIMENSION OF UKRAINE'S COMPETITIVENESS

УДК 339.923

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-5>

Дернова І.А.

к.е.н., доцент кафедри обліку та фінансів

Черкаський державний бізнес-коледж

Боровик Т.М.

старший викладач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу

Черкаський державний бізнес-коледж

Кравченко Л.В.

викладач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу
Черкаський державний бізнес-коледж

Dernova Iryna,

Cherkasy State Business-College

Borovyk Tetiana

Cherkasy State Business-College

Kravchenko Liana

Cherkasy State Business-College

Надзвичайно важливими для України є взаємодія зі світовою економічною спільнотою, побудова національної економіки через призму глобальних економічних вимірів. Україна має всі необхідні чинники та ресурси, щоб стати державою з високим показником конкурентоспроможності національної економіки та брати активну участь у процесах глобалізації. Для аналізу позиціонування України в глобальному просторі проведено дослідження сутнісних характеристик рейтингів та індексів, які оцінюють соціальну, економічну та політичну сфери в Україні, висвітлено сучасний стан конкурентоспроможності національної економіки, ідентифіковано місце національної економіки в міждержавних співставленнях. Визначено місце України у світі відповідно до компонент індексів глобальної конкурентоспроможності. Установлено особливості формування конкурентоспроможності української економіки та чинники, що актуалізуються в сучасних умовах.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, індекс глобальної конкурентоспроможності, рейтинг глобальної конкурентоспроможності, індикатори конкурентоспроможності, міжнародні рейтинги.

Чрезвычайно важными для Украины являются взаимодействие с мировым эконо-

мическим сообществом, построение национальной экономики через призму глобальных экономических измерений. Украина имеет все необходимые факторы и ресурсы, чтобы стать государством с высоким показателем конкурентоспособности национальной экономики и активно участвовать в процессах глобализации. Для анализа позиционирования Украины в глобальном пространстве проведено исследование сущностных характеристик рейтингов и индексов, которые оценивают социальную, экономическую и политическую сферы в Украине, дана характеристика современного состояния конкурентоспособности национальной экономики, идентифицировано место национальной экономики в межгосударственных сопоставлениях. Определено место Украины в мире согласно с компонентами индексов глобальной конкурентоспособности. Установлены особенности формирования конкурентоспособности украинской экономики и факторы, которые актуализируются в современных условиях.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, индекс глобальной конкурентоспособности, рейтинг глобальной конкурентоспособности, индикаторы конкурентоспособности, международные рейтинги.

Ukraine's entry into the global space leads to the formation of the country's economic strategy and building an effective competitive environment, establishing stable economic ties with international partners, willingness to attract investments, etc. Compliance with the requirements of the global community and entry into the global space necessitates Ukraine's participation in global competitiveness ratings. As a result, Ukraine becomes open to international experts and interested agents of market relations. Determining Ukraine's place in the world rankings and the impact of external evaluation results on the formation of Ukraine's economic strategy determines the relevance of the study. The article deals with the essence of competition in the conditions of global markets and the specificity of the state's competitiveness. It is determined that one way of comprehensive assessment of the economies of countries is to participate in world rankings, which are formed on the basis of statistical and publicly available data as a result of a global survey of experts, analytical agencies, leading research institutes and organizations. The related competitiveness ratings are calculated annually by the World Economic Forum – Global Competitiveness Index and the Institute for Management Development in Switzerland IMD – Global Competitiveness Rating and Digital Competitiveness Index. The dynamics of the Global Competitiveness Index according to the rating 1–7 and according to the methodology 4.0 are analyzed and the factors that influenced the formation of the specified rating are identified. The indicators that form the digital competitiveness rating and how the sub-indicators affect the final results have been evaluated. Ukraine's place in the ranking of global competitiveness is determined. The expediency of determining the level of economic development of the country through participation in global competitiveness ratings is substantiated, the expediency of using independent evaluation in formulating state policy and determining the actions of the government to improve the competitiveness of the national economy are emphasized. The need for further research on Ukraine's competitiveness was also emphasized.

Key words: competition, competitiveness, global competitiveness index, global competitiveness rating, competitiveness indicators, international ratings.

Постановка проблеми. Суспільний розвиток країн сьогодні формується під впливом глобалізаційних зрушень та процесів економічної інтеграції. Саме тому визначення рівня конкурентоспроможності України та посилення її конкурентних переваг на світовому і міжнародному ринках є пріоритетним завданням формування економічної стратегії держави. Необхідність усебічного дослідження проблем конкурентоспроможності української економіки зумовлена багатоаспектністю даного явища та динамічним розвитком світового господарства. Як наслідок, висвітлення різних аспектів конкурентоспроможності національної економіки в контексті глобальних вимірів потребує детальних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останній час значну кількість наукових дослід-

жень присвячено питанням конкурентоспроможності як економічної категорії, а також як напряму підвищення конкурентних позицій національної економіки. Теоретичні положення конкуренції закладено в працях класиків: П. Друкера, І. Ансоффа, Ф. Котлера, Ф. Гаєка, М. Портера [1]. У вітчизняній науковій спільноті виділилося декілька напрямів досліджень. Зокрема, З. Борищенко [2], Г. Филук, О. Костусєєва, Т. Щербакова. В. Лагутін [3] приділяють увагу державній конкурентній політиці. Дослідженню конкурентоспроможності підприємств на вітчизняних та міжнародних ринках присвячено роботи С. Клименко, Л. Піддубної, Т. Омеляненко, О. Фурманюк, С. Бондаренко, В. Дикань. Різним аспектам конкурентоспроможності національної економіки присвячено праці сучасних українських дослідників

Б. Кваснюка, Н. Тарнавської, О. Побережець, З. Варналія, Н. Канищенко, В. Липова [4]. Окремо доцільно виділити науковців, що досліджують міжнародну конкурентоспроможність в умовах глобалізації, серед яких – Л. Антонюк, О. Шнипко, О. Швиданенко, Ю. Уманців, Ю. Полунев [5] та місце України в міжнародних рейтингах щодо оцінювання різних аспектів функціонування держави – К. Кириченко [6], Н. Кухарська, А. Єріна, А. Тищенко, Н. Марченко, І. Манцуров [7] тощо.

Постановка завдання. Метою дослідження є розгляд підходів до визначення сутності економічної категорії «конкурентоспроможність», окреслення чинників, які є підставою для такого виміру, а також дослідження місця України в глобальних рейтингах конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Входження України в глобальний простір та активізація транскордонного руху капіталів викликають посилену увагу міжнародної спільноти, у тому числі потенційних інвесторів, що вимагає впорядкування національної економіки відповідно до світових критеріїв економічної сталості. Розглядаючи сутність конкуренції, варто звернути увагу на основні напрями дослідження М. Портера, який у глобальному контексті виділив два типи галузевої міжнародної конкуренції: мультивнутрішні галузі, які мають внутрішню конкуренцію в розрізі окремої країни, та глобальні галузі. Глобальною є «галузь, в якій конкурентна позиція фірми в одній країні багато в чому залежить від її положення в інших країнах, і навпаки» [1, с. 332]. На думку Портера, ключові відмінності між двома типами галузей полягають у тому, що міжнародна конкуренція в мультивнутрішніх галузях є необов'язковою, фірми самостійно приймають рішення про конкурсування на зовнішніх ринках, натомість конкуренція в глобальних галузях неминуча. Один із творців антимонопольної політики України З. Борисенко вважає, що «найбільш ефективним механізмом управління економікою є захист конкуренції». У своїх дослідженнях він неодноразово наголошує на реформуванні конкурентної політики з метою ефективних змін у конкурентному середовищі, що є однією з основних умов здійснення інвестицій в Україну [2]. На формування конкурентної політики держави, на думку В. Лагутіна, з позицій розвитку національної економіки одним із пріоритетних завдань має стати підвищення конкурентоспроможності національних товаровиробників на внутрішньому й зовнішньому ринках [3, с. 30]. В. Липов відзначає, що «у сучасному світі конкуренція мікроекономічних суб'єктів перетворюється на інструмент глобальної конкуренції держав...», а «результат фіксується місцем країни в глобальній економіці» [4, с. 22]. Узагальнюючи думку вчених, доходимо висновку, що ефективним інструментом побудови економічних відносин

у світовому вимірі виступає конкуренція. А здатність інституційних суб'єктів ринкової економіки до конкуренції виражається через поняття конкурентоспроможності, у тому числі й через відповідність товарів вимогам ринку та можливості їх продажу на внутрішньому, зовнішньому, глобальному ринках. Доцільно розглянути дефініцію «конкурентоспроможність» через призму глобальних вимірів.

Сучасний стан національної економіки вимагає комплексної та ґрунтовної оцінки здатності до конкуренції в умовах глобальних ринків. Міжнародна спільнота, розглядаючи Україну як потенційного реципієнта інвестицій та контрагента господарських відносин, хоче мати достовірну інформацію про державу-партнера, щоб уникнути потенційних ризиків та налагодити перспективну співпрацю. Концепція конкурентоспроможності країни має свою специфіку, оскільки країни не можуть зникнути під впливом міжнародної конкуренції так, як зникають неконкурентоспроможні компанії [5, с. 30]. Зазначені позиції дослідників дають можливість окреслити сутність та значення глобального виміру конкурентоспроможності, що відображає взаємодію суб'єктів ринкових відносин у глобальному конкурентному середовищі та їх боротьбу за здобуття конкурентних переваг на світових ринках, акумулюючи трудовий, ресурсний потенціал та капітал.

Для оцінки конкурентоспроможності економіки країни застосовується цілий спектр індикаторів, які відображають економічні, політичні соціальні чинники та їхній вплив на соціально-економічну сферу. Для визначення місця та ролі країни в глобальному економічному просторі, визначення її конкурентної позиції та оцінки конкурентоспроможності національної економіки світовою спільнотою розроблено низку рейтингів. Формування рейтингу здійснюється на підставі загальнодоступних статистичних даних і результатів глобального опитування із залученням експертів, аналітичних відомств, провідних дослідницьких інститутів і організацій.

Окремі автори надають значення міжнародним рейтингам та індексам у межах оцінювання рівня ефективності трансформаційних процесів у державі та справедливо зазначають, що вони є цілком інформативними та релевантними, оскільки відображають напрям тренду державних перетворень [6, с. 19]. І. Манцуров, розглядаючи перспективи інтеграції до європейської економічної спільноти, наголошує, що такі «перспективи значною мірою залежать від місця та ролі країни в глобальному економічному просторі, які, своєю чергою, визначаються поточними конкурентними позиціями країни та, що більш важливо, її здатністю забезпечувати умови для довгострокової конкурентоспроможності національної економіки» [7, с. 27]. Одним із найзручніших і найефективніших інструментів визначення конкурентоздатності держави є аналіз

її позицій у глобальних рейтингах конкурентоспроможності. Це дає змогу оцінити поточний стан відносин країни з іншими, виокремити сильні та слабкі боки її економіки, а також знайти шляхи посилення конкурентних переваг [8, с. 24].

Нині Україна значиться у двох рейтингах глобальної конкурентоспроможності: за показником економічної конкурентоспроможності – в індексі глобальної конкурентоспроможності (IGC), що розраховується за методикою Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum), та в рейтингу конкурентоспроможності країн світу (WCY) за версією Міжнародного інституту управлінського розвитку в Швейцарії (IMD).

Індекс глобальної конкурентоспроможності Всесвітнім економічним форумом для України розраховується з 1996 р., до якого включено 141 країна світу. Оцінювання здійснюється за 12 основними компонентами, що формують конкурентоспроможність країни, які визначаються на підставі 114 економічних індикаторів. У 2019 р. Україна посіла 85-е місце в рейтингу серед 141 країни світу, що погіршило позицію країни в рейтингу на дві позиції за рахунок макроекономічної стабільності (–2,0), якості інститутів (–1,6) та динамічності бізнесу (–1,9), опустившись до показника трирічної давнини. За всі роки Україна, беручи участь у рейтингу, не піднімалася вище 68-го місця зі 125 країн у 2005 р. Згідно з оціночними судженнями експертів стосовно базових показників (1–7), прослідкуємо, як змінювалися позиції України в даному рейтингу (табл. 1).

Огляд показників ефективності в динаміці свідчить про економічну стабільність країни, незважаючи на поодинокі випадки зниження показників.

Відносно високі позиції Україна утримує за рахунок охорони здоров'я та початкової освіти (6,0 за результатами 2016–2018 рр.), вищої освіти та професійної підготовки (5,1), розміру внутрішнього ринку (4,5). Оскільки у 2017 р. було змінено методу визначення Індексу глобальної конкурентоспроможності, яка унеможливує порівняння аналізованих показників, відобразимо детермінанти рейтингу за 2019 р. (методологія 4.0) на рис. 1.

Згідно з проведеним аналізом соціально-економічної системи за показником Індексу глобальної конкурентоспроможності у 2019 р. Україна залишилася на рівні 2018 р. (57 балів), але за окремими показниками є позитивні тенденції. За показником «Інститути» українська економіка впродовж 2017–2019 рр. демонструє тенденцію до зростання (+1,6 бали та 104-е місце), що свідчить про сталий інституційний розвиток країни. Також наявна тенденція до поліпшення за показниками розвитку інфраструктури (+0,2 бали та 57-е місце); впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (+0,9 бали та 78-е місце); макроекономічної стабільності (+2 бали та 133-є місце) та показником «знання і навички» (+1 бал та 44-е місце). Стан товарних ринків у звітному періоді мав позитивну тенденцію (+1,2 бали та 57-е місце). Це пояснюється підвищенням внутрішньої конкуренції та конкуренції на ринку послуг (+4,9 бали та 64-е місце), диспозитивним впливом податків та субсидій на конкуренцію (+3,4 бали та 104-е місце), збільшенням частки ринку (+3,6 бали та 89-е місце), нетарифними бар'єрами (+4,1 бали та 91-е місце). Також тенденцію до зростання має ринок праці (+1,9 бали та 59-е місце) і вітчизняний ринок (+0,3 бали та 47-е місце). За показником

Таблиця 1

Місце й оцінка (1–7) України в Індексі глобальної конкурентоспроможності за 2010–2018 рр.

Індекс глобальної конкурентоспроможності	2010–2011	2011–2012	2012–2013	2013–2014	2014–2015	2015–2016	2016–2017	2017–2018
Місце України в рейтингу	89/139	82/142	73/144	84/148	76/144	79/140	85/138	81/137
Оцінка (1–7)	3,90	4,00	4,14	4,05	4,14	4,0	4,00	4,11
<i>Основні вимоги</i>	3,9	4,2	4,4	4,3	4,4	4,1	4,0	4,2
Інститути	3,0	3,0	3,1	3,0	3,0	3,1	3,0	3,2
Інфраструктура	3,8	3,9	4,1	4,1	4,2	4,1	3,9	3,9
Макроекономічна стабільність	3,2	4,2	4,4	4,2	4,1	3,1	3,2	3,5
Охорона здоров'я та початкова освіта	5,7	5,6	5,8	5,8	6,1	6,1	6,0	6,0
<i>Підвищення ефективності</i>	4,0	4,0	4,1	4,0	4,1	4,1	4,0	4,1
Вища освіта та професійна підготовка	4,6	4,6	4,7	4,7	4,9	5,0	5,1	5,1
Товарний ринок	3,5	3,6	3,8	3,8	4,0	4,0	4,0	4,0
Ринок праці	4,5	4,4	4,4	4,2	4,1	4,3	4,2	4,0
Фінансовий ринок	3,3	3,4	3,5	3,5	3,5	3,2	3,0	3,1
Технологічна готовність	3,4	3,5	3,6	3,3	3,5	3,4	3,6	3,8
Обсяг ринку	4,5	4,5	4,6	4,6	4,6	4,5	4,4	4,5
<i>Інновації та складні чинники</i>	3,3	3,3	3,4	3,4	3,4	3,6	3,5	3,5
Динамічність бізнесу	3,5	3,5	3,7	3,7	3,7	3,7	3,6	3,7
Інноваційний потенціал	3,1	3,1	3,2	3,0	3,2	3,4	3,4	3,4

Джерело: складено авторами за даними [9, с. 334; 10, с. 356; 11, с. 354; 12, с. 376; 13, с. 372; 14, с. 355; 15, с. 351; 16, с. 296]

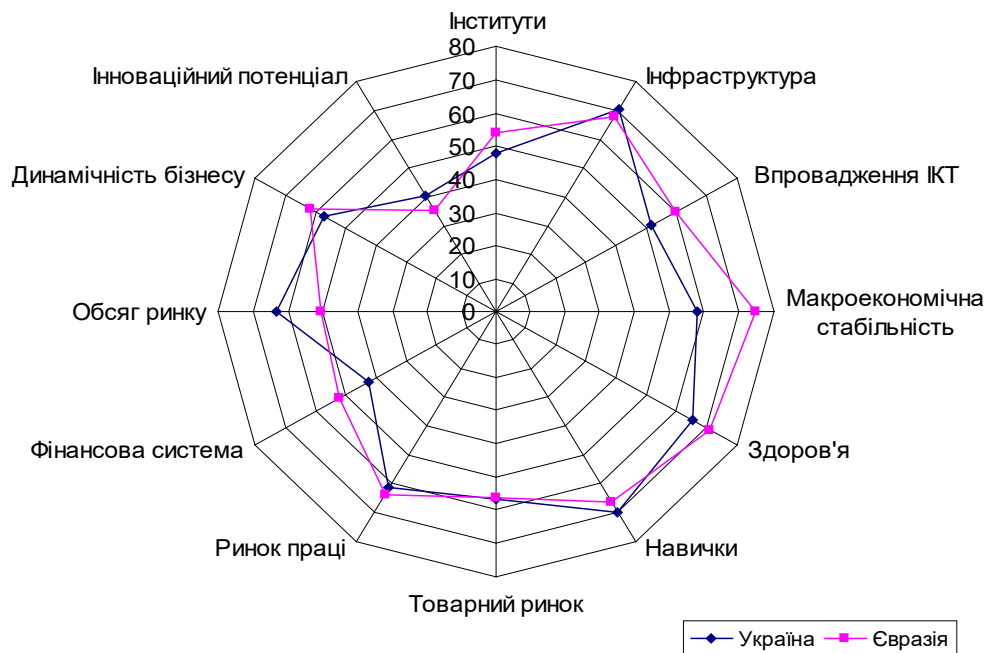

Рис. 1. Рейтинг України згідно з Індексом глобальної конкурентоспроможності у 2019 р.

Джерело: складено авторами за даними [17, с. 586–588]

динамічності бізнесу спостерігається також незначне поліпшення (+1,9 бали та 85-е місце).

Окремі індикатори мають негативну тенденцію, зокрема показник здоров'я (–6,4 бали) опустився в рейтингу на сім позицій, до 101-го місця у результаті скорочення тривалості життя; показник фінансової системи (–6,4 бали та 136-е місце) за рахунок погіршення показників кредитування приватного сектору (–47,5 бали та 76-е місце).

Пов'язаним є дослідження Інституту управлінського розвитку в Швейцарії IMD, яким визначаються рейтинги серед 63 країн світу: світової

конкурентоспроможності (World Competitiveness), світової цифрової конкурентоспроможності (World Digital Competitiveness).

В основу рейтингу світової конкурентоспроможності країн закладено близько 333 критеріїв за чотирма ключовими аспектами економічного життя країни: стан економіки, ефективність уряду, стан ділового середовища, стан інфраструктури. Місце України у цьому рейтингу представлено на рис. 2.

Найбільшим досягненням країни було 49-е місце в 2013 та 2014 рр. (індекс 54,234–2013 р.),

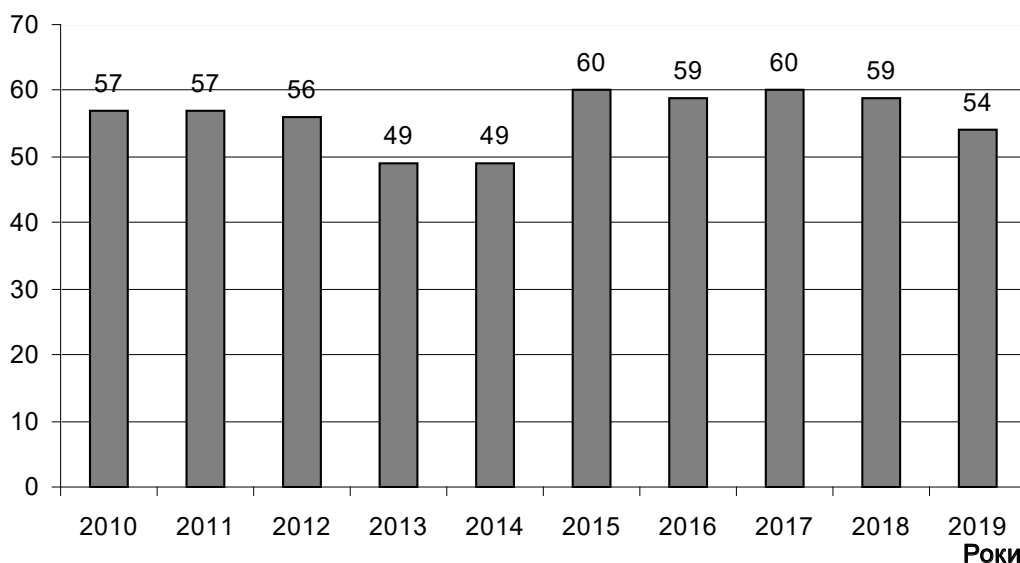

Рис. 2. Місце України в рейтингу глобальної конкурентоспроможності за версією IMD

Джерело: складено авторами за даними [18]

проте в наступні п'ять років ситуація погіршилася і лише в 2019 р. Україна посіла 54-е місце, піднявшись у рейтингу на п'ять позицій. Серед чинників, що знижують місце України в рейтингу, експерти називають неефективність уряду.

Рейтинг цифрової конкурентоспроможності включає критерії для оцінки здатності країн впроваджувати та вивчати технології, що сприяють трансформації урядової діяльності, бізнес-моделі та у цілому суспільства (табл. 2).

Індекс цифрової конкурентоспроможності України у 2019 р. становив 55,255, перемістившись в рейтингу на 60-е місце, з найбільшими прогалинами в частині розвитку науки та рівня освіти, вважають дослідники. На формування рейтингу визначальний вплив мали субіндикатори. Індикатор «знання» – 40-е місце, у т.ч. субіндикатори: «здібність» – 57-е; «підготовка та освіта» – 21-е; «наукова концентрація» – 41-е місце. Індикатор «технології» – 61-е місце, у т.ч. субіндикатори: «регулювання» – 54-е; «капітал» – 62-е; «розвиток технологій» – 60-е. Індикатор «майбутня готовність» – 61-е місце, у т.ч. субіндикатори: «адаптивність» – 59-е; «бізнес-активність» – 45-е; «ІТ інтеграція» – 61-е місце. У динаміці спостерігається дуже негативна тенденція щодо зниження місця країни в усіх без винятку рейтингових позиціях.

Висновки з проведеного дослідження. Із наведеного можна зробити висновок, що саме конкуренція є потужним стимулом розвитку економіки будь-якої країни. Доведено часом, що оцінка країн за різними показниками конкурентоспроможності та визначення їх рейтингу є одним з інструментів формування державної політики та визначення подальших дій уряду щодо підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Через рейтинг оцінюється здатність держави до створення конкурентного середовища та сприятливих умов для ведення бізнесу. Подальші дослідження лежать у площині порівняльного аналізу досліджень глобальної конкурентоспроможності, що проводяться світовими організаціями та міжнародними експертами з метою виявлення протиріч.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Портер М. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов. Москва : Альпина Бизнес Букс. 2005, 454 с.

2. Борисенко З.М. Конкурентна боротьба. *Дзеркало тижня*. 2020. Вип. 27 грудня – 10 січня (№ 50). URL: https://dt.ua/zerovit/konkurentna-borotba-334082_.html (дата звернення: 17.01.2020).

3. Лагутін В.Д. Конкурентна політика держави: механізм реалізації. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. № 4. С. 22–37.

4. Липов В.В. Конкурентна стратегія розвитку України в умовах глобалізації. *Економіка України*. 2018. № 3. С. 21–35.

5. Полунєєв Ю.В. Технологія економічного прориву: конкурентоспроможність країни та визначення стратегічних орієнтирів. *Демографія та соціальна економіка*. 2008. № 2. С. 29–41.

6. Кириченко К.І. Міжнародні рейтинги й індекси в системі оцінювання рівня соціальних, економічних і політичних трансформацій в Україні. *Управління розвитком*. 2017. № 1–2. С. 18–26. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Uproz_2017_1-2_5.pdf (дата звернення: 11.02.2020).

7. Манцуров І., Нестеренко В. Формування державної стратегії розвитку підприємництва на основі міжнародних рейтингів конкурентоспроможності. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2010. № 2. С. 27–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2010_2_4. (дата звернення: 11.02.2020).

8. Севрук І.М., Тропиніна А.С. Конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації. *Бізнес Інформ*. 2019. № 5. С. 20–28.

9. The Global Competitiveness Report 2010–2011. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2010-2011>. (дата звернення: 09.03.2020).

10. The Global Competitiveness Report 2011–2012. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2011-2012> (дата звернення: 09.03.2020).

11. The Global Competitiveness Report 2012–2013. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2012-2013> (дата звернення: 09.03.2020).

12. The Global Competitiveness Report 2013–2014. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2013-2014> (дата звернення: 09.03.2020).

13. The Global Competitiveness Report 2014–2015. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf (дата звернення: 09.03.2020).

14. The Global Competitiveness Report 2015–2016. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2015-16.pdf (дата звернення: 09.03.2020).

Таблиця 2

Місце України в рейтингу цифрової конкурентоспроможності за 2015–2019 рр.

Індикатори	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Загальний показник	54	50	59	59	60	58	60
Знання	35	29	40	44	45	39	40
Технології	58	58	60	60	62	61	61
Майбутня спрямованість	57	58	61	61	61	61	62

Джерело: складено авторами за даними [19, с. 162–163]

15. The Global Competitiveness Report 2016–2017. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1> (дата звернення: 09.03.2020).

16. The Global Competitiveness Report 2017–2018. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018-1> (дата звернення: 09.03.2020).

17. The Global Competitiveness Report 2019. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport2019.pdf (дата звернення: 09.03.2020).

18. Рейтинг стран мира по уровню глобальной конкурентоспособности по версии IMD. Гуманитарный портал. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/the-imd-world-competitiveness-yearbook> (дата звернення: 04.04.2020).

19. IMD World Digital Competitiveness ranking. URL: <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-digital-competitiveness-rankings-2019/> (дата звернення: 30.03.2020).

REFERENCES:

1. Porter M. (2005), *Competitive Strategy: A Method for Analyzing Industries and Competitors*. Moscow, Alpina Business Books. 2005, 454 pp.

2. Borisenko Z. (2020) Competition. *The mirror of the week* from https://dt.ua/zepovit/konkurentnaborotba-334082_.html (accessed 17 January 2020).

3. Lagutin, V. (2016). State competition policy: a mechanism for implementation. *Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics*, (4), 22–37.

4. Lipov, V.V. (2018). Competitive strategy of Ukraine's development in the conditions of globalization. II Initial bases of geo-economic analysis and forecasting of Ukraine's development strategy in the conditions of globalization. *Economy of Ukraine*, (3), 21–35.

5. Poluneev, Yu.V. (2008). Economic breakthrough technology: the country's competitiveness and strategic benchmarks. (2), 27–41.

6. Kirichenko, K.I. (2017). International ratings and indices in the system of assessment of the level of social, economic and political transformations in Ukraine. *Development Management*, (1-2), 18–26. from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Uproz_2017_1-2_5.pdf (accessed 11 February 2020).

7. Mantsurov, I., & Nesterenko, V. (2010). Formation of the state strategy of business development on the basis of international competitiveness ratings. *Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Eco-*

nomics, (2), 27–43. from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2010_2_4/ (accessed 11 February 2020).

8. Sevruck, I.N., & Tropinina, A.S. (2019). Competitiveness of national economy in the conditions of globalization. *Business Inform*, (5 (496)).

9. The Global Competitiveness (2010–2011). Report. Retrieved 09/03/2020, from <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2010-2011>. (accessed 09 March 2020).

10. The Global Competitiveness (2011–2012). Report. Retrieved 09/03/2020, from <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2011-2012>. (accessed 09 March 2020).

11. The Global Competitiveness (2012–2013). Report. Retrieved 09/03/2020, from <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2012-2013>. (accessed 09 March 2020).

12. The Global Competitiveness (2013–2014). Report. Retrieved 09/03/2020, from <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2013-2014>. (accessed 09 March 2020).

13. The Global Competitiveness (2014–2015). Report. Retrieved 09/03/2020, from http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf. (accessed 09 March 2020).

14. The Global Competitiveness (2015–2016). Report. Retrieved 09/03/2020, from http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2015-16.pdf. (accessed 09 March 2020).

15. The Global Competitiveness (2016–2017). Report. Retrieved 09/03/2020, from <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>. (accessed 09 March 2020).

16. The Global Competitiveness (2017–2018). Report. Retrieved 09/03/2020, from <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018-1>. (accessed 09 March 2020).

17. The Global Competitiveness (2019). Report. Retrieved 09/03/2020, from http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport2019.pdf (accessed 09 March 2020).

18. IMD Global Competitiveness Rating. Humanitarian portal. (2019). Report. Retrieved 09/03/2020, from <https://gtmarket.ru/ratings/the-imd-world-competitiveness-yearbook> (accessed 04 April 2020).

19. IMD World Digital Competitiveness ranking. (2019). Report. Retrieved 09/03/2020, from <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-digital-competitiveness-rankings-2019/> (accessed 30 March 2020).

ПАНДЕМІЯ КОРОНАВІРУСУ ЯК ФОРС-МАЖОРНА ОБСТАВИНА ДЛЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ: УКРАЇНА ТА СВІТ

COVID-19 PANDEMY AS A FORCE-MAJEUR FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESS: UKRAINE AND THE WORLD

УДК 338.001.36

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-6>

Лободзинська Т.П.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри теоретичної
та прикладної економіки
Національний технічний
університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

Білих М.С.

студентка
Національний технічний
університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

Чорна К.В.

студентка
Національний технічний
університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

Lobodzinska Tetiana

Belykh Maria

Chorna Karina

National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

У статті структуровано викладено основні пункти щодо питань: впливу пандемії коронавірусу на економіку України та інших країн світу; заходів, що приймаються урядами для допомоги у подоланні кризового становища, в якому опинилися підприємства; механізмів адаптації, які розробляють власники компаній для амортизації негативних наслідків пандемії та стабілізації фінансового стану, а також які уроки підприємці можуть винести із цієї ситуації. Розглянуто низку заходів, задіяних урядами країн світу, та їхній досвід адаптації під українські реалії. Окреслено заходи, які вже впроваджуються не лише урядом, а й комерційними підприємствами, якими було взято на себе відповідальність за фінансування галузі охорони здоров'я. Висвітлено можливі варіанти перебігу подій та, відповідно до них, наведено графічні ілюстрації сценаріїв впливу пандемії на світову економіку. Запропоновано низку порад власникам малого та середнього бізнесу, які допоможуть зберегти та забезпечити діяльність підприємств.

Ключові слова: малий бізнес, середній бізнес, форс-мажор, коронавірусна пандемія, світова економіка.

В статті структуровано изложены основные пункты относительно: влия-

ния пандемии коронавируса на экономику Украины и других стран мира; мер, которые принимаются правительствами для помощи в преодолении кризисного положения, в котором оказались предприятия; механизмов адаптации, которые разрабатывают владельцы компаний для амортизации негативных последствий пандемии и стабилизации финансового положения, а также какие уроки предприниматели могут вынести из этой ситуации. Рассмотрен перечень мер, принятых правительствами стран мира, опыт которых адаптирован под украинские реалии. Определены меры, которые уже внедряются не только правительством, но и коммерческими предприятиями, которые взяли на себя ответственность за финансирование здравоохранения. Рассмотрены возможные варианты развития событий и, в соответствии с ними, приведены графические иллюстрации влияния пандемии на мировую экономику. Предложен перечень рекомендаций владельцам малого и среднего бизнеса, которые помогут сохранить и обеспечить деятельность предприятий.

Ключевые слова: малый бизнес, средний бизнес, форс-мажор, коронавирусная пандемия, мировая экономика.

The article outlines the main points in the question of how the coronavirus pandemic affects the economy of Ukraine and other countries of the world, the historical course of the virus and its origin period in China, what measures are being taken by governments to assist in overcoming the crisis, which have identified enterprises that adaptation mechanisms are being developed by business owners to amortize the negative effects of the pandemic financial situation and what lessons entrepreneurs can learn from this situation. It is revealed that the Ukrainian companies have already implemented the remote mode of operation at this stage, most of the catering establishments and the provision of services operate on the principles of contactless delivery. The measures taken by the governments of Italy, Germany, France, the United Kingdom, China and the United States were examined. Their experience has been adapted to Ukrainian realities. It outlines measures that are already being implemented not only by the government but also by large corporations that have been responsible for financing the health sector. During the research we found that home enterprises are not far behind their foreign ones, at this stage credit breaks were provided for small and medium-sized businesses, as well as attracting foreign investments to support them. We have outlined possible variants of the course of events and, in accordance with them, illustrates graphically the impact of the pandemic on the world economy. Also, the authors have developed a number of tips for small and medium-sized business owners to help keep their businesses alive, first of all, it is necessary to restructure debts and loans, review the terms of rent payment for real estate, transfer employees to a simplified tax system, limit the search for new staff. The reaction and actions of business in times of crisis should be immediate. Any plans and strategies should be constantly reviewed as the situation changes. It is important that such actions are coordinated through the leadership of company executives. Companies need to step up their use of information collection and analysis capabilities within the company and in the market.

Key words: small business, medium-sized business, force-majeur, coronavirus pandemic, world economy.

Постановка проблеми. В умовах надзвичайної ситуації в усьому світі актуальним постає питання адаптації та швидкої реакції на зміни підприємств малого та середнього бізнесу, що знаходяться у слабкому фінансовому становищі або мають нелояльний попит і нестабільних постачальників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі дослідження розглянуто праці С.І. Долгова, Ю.А. Савінова, Ж.-Ф. Бежа, Ш. Камаль, проведено аналіз публікацій з Інтернет-джерел.

Постановка завдання. Метою дослідження – висвітлити проблеми та труднощі, з якими стикаються підприємства малого та середнього бізнесу,

та запропонувати варіанти вирішення, спираючись на іноземний досвід.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нещодавній спалах нової коронавірусної інфекції в Китаї привернув увагу всього світу, а також створив проблеми для розвитку бізнесу. Перший випадок захворювання був зареєстрований ще у листопаді 2002 р. [1], але масове ураження населення всієї Земної кулі привело в шок світову економіку тільки у 2020 р. Шехріна Камаль стверджує: «Якщо порівняти пандемію атипової пневмонії з нинішньою пандемією, то можна побачити, що у випадку з коронавірусом вона зростає в геометричній прогресії. Не тільки китайська,

а й уся світова економіка відчує наслідки цього спалаху» [2].

У ситуації, що склалася, тест на спроможність належить пройти не тільки нашій системі охорони здоров'я, а й економіці країни, де, крім уряду, кожній конкретній людині доведеться боротися за те, щоб банально утриматися на плаву, зберегти свої бізнес і робоче місце.

Уже на даному етапі зрозуміло, що великим компаніям буде складно, а для малого бізнесу цей період може стати фатальним [3]. Українські підприємства також потерпають від світової економічної кризи, не отримуючи достатнього сприяння з боку уряду та не маючи всіх інструментів і механізмів дій для підтримки стабільного фінансового стану.

Уряд країни намагається мінімізувати негативні економічні наслідки для бізнесменів шляхом залучення іноземних інвестицій, до того ж НБУ та «ПриватБанк» запровадили кредитні канікули для малого і середнього бізнесу.

Більшість підприємств, за можливості, перейшла на дистанційну роботу та пропонує свої послуги онлайн. І ресторани, і звичайні кафе пропонують доставку з «безконтактним» сервісом. Страви будуть приготовані та упаковані персоналом у пакетах і рукавичках, а кур'єр, дотримуючись усіх санітарних вимог, залишить ваше замовлення під дверима. Власники магазинів одягу терміново оновлюють свої сайти, переходять на молодіжні соціальні мережі на кшталт Instagram, Telegram, Tik-Tok тощо і пропонують «приміряти» одяг онлайн за допомогою унікальних можливостей вищезазначених додатків.

Продовжуючи тему соціальних мереж, зазначимо, що сучасна каста українських блогерів із мільйонною аудиторією підтримує проєкт Post4Rost та буде безкоштовно просувати малий і середній бізнес у своїх Instagram-акаунтах, щоб компанії могли хоч якось компенсувати критичні збитки [4].

Для того щоб вийти з кризового стану з мінімальними втратами, необхідно проаналізувати ситуацію на ринку України, дослідити закордонний досвід, шляхи адаптації до ситуації, що склалася. Особливу увагу слід приділити європейським країнам, де вірус розповсюджується більш стрімко, і, спираючись на їхній досвід, прогнозувати подальші втрати та скласти план дій на майбутнє.

Італія, наприклад, запровадила податковий кредит для компаній, прибуток яких значно постраждав від пандемії коронавірусу. Ці заходи стали доповненням до вже оголошеного раніше продовження термінів здачі податкових декларацій для компаній і простих громадян, що проживають у зоні пандеміологічної небезпеки.

Окрім того, у березні влада Італії розробила план допомоги бізнесу і населенню в 25 млрд. євро, який буде виконуватися за трьома основними лініями: кредитування малого і середнього бізнесу, безпосередня грошова допомога ком-

паніям, які найбільше постраждали від пандемії, а також допомога працівникам, які були звільнені.

Німеччина заявила про готовність надати пакет заходів для порятунку вітчизняних компаній на 610 млрд. євро. У рамках програми передбачаються державні гарантії за кредитами. У першу чергу державна підтримка спрямована на сфери авіаперевезення, туризму та гастрономії.

Французький уряд презентував план дій щодо боротьби з кризою на десятки мільярдів євро. Серед них – державні гарантії до 90% за кредитами для малого і середнього бізнесу.

У *Великобританії* оголошено про програму підтримки економіки в загальному обсязі 37 млрд. доларів. Серед них: зниження податків для рітейлерів і представників індустрії гостинності, підтримка малого бізнесу, у тому числі допомога у виплаті компенсацій і лікарняних тим, хто опинився у самоізоляції, податкові канікули терміном на один рік для представників мікробізнесу. Додатково малому бізнесу обіцяні гранти.

Китай увів одноразову субсидію в 1200 доларів кожному резиденту і додаткові виплати тим, хто отримує допомогу, місячну оплату житла для тих, хто живе у державних будинках, а також значне зниження податків та інших виплат як для фізичних осіб, так і для підприємців. Окрім того, уряд гарантує низькі ставки за кредитами для бізнесу. «Вжиті заходи мають дуже важливі позитивні наслідки для бізнесу і торгівлі», – зазначає Ж.-Ф. Бежа [5].

Найбільш яскраво про підтримку свого бізнесу заявили *США*, оголосивши у березні про введення податкових канікул строком до трьох місяців для малого і середнього бізнесу. Також Конгрес схвалив надання додаткових коштів у розмірі 50 млрд. доларів США, які будуть спрямовані на підтримку малого бізнесу, найбільш постраждалого від пандемії. Окрім того, у США починають діяти «коронавірусні» кредити, видані за низькими ставками для малого і середнього бізнесу.

Незважаючи на те що кожна країна по-різному впливає на перебіг захворювання та прагне захистити вітчизняний бізнес, наслідки такої масштабної пандемії будуть відчутними для всього світу. Кращими спеціалістами *Harvard Business Review* розроблено три можливих сценарії розвитку економічної ситуації в світі, які можна представити графічно [6]:

V-подібний: описує «класичний» шок реального сектору економіки, падіння обсягу виробництва з його подальшим короткостроковим різким зростанням. Проте згодом економіка повністю повертається у попередній стан. У цьому сценарії щорічні темпи зростання можуть повністю поглинути шок (рис. 1).

U-подібний: є потворним побратимом графіку за V-подібним сценарієм: шок зберігається, і поки економіка поступово відновлюється після надзвичайної

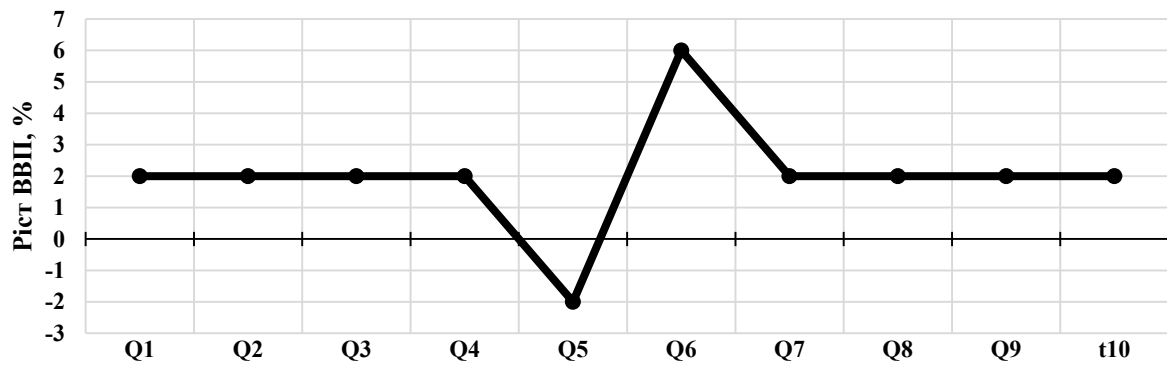

Рис. 1. Вплив COVID-19 на зростання ВВП за V-подібним сценарієм

Джерело: [7]

ситуації, є деяка постійна втрата виробництва. Як результат, після коливання економіка повертається до свого первісного стану (рис. 2).

L-подібний: цей сценарій є дуже песимістичним. І спричинено це тим, що за вже знайомим нам різким спадом та впровадженням заходів для поступового відновлення ситуації Covid-19 наносить істотний структурний збиток, призводить до спаду економіки. У результаті цього світу не вдасться повернутися на попередній рівень, економічний стан після спаду повернеться на рівень нижче (рис. 3).

Оглядаючи історію, V-образні форми графіків переважають у більшості попередніх потрясінь,

включаючи пандемії, такі як ГРВІ, грип H3N2 1968 р., грип H2N2 1958 р. та іспанський грип 1918 р.

Проаналізувавши ситуацію, яка склалася у розвинутих країнах Європи та світу, авторами сформульовано декілька порад для власників українського малого та середнього бізнесу, щоб під час кризового періоду залишатися фінансово стабільними.

Порада № 1: Залишайтеся об'єктивними.

Об'єктивно оцінюйте ситуацію, використовуйте надійні джерела інформації, обов'язково дотримуйтеся порад, щоб зберегти своє здоров'я, місце роботи, своїх працівників, своїх клієнтів та себе.

Порада № 2: Підтримуйте зв'язок із клієнтами.

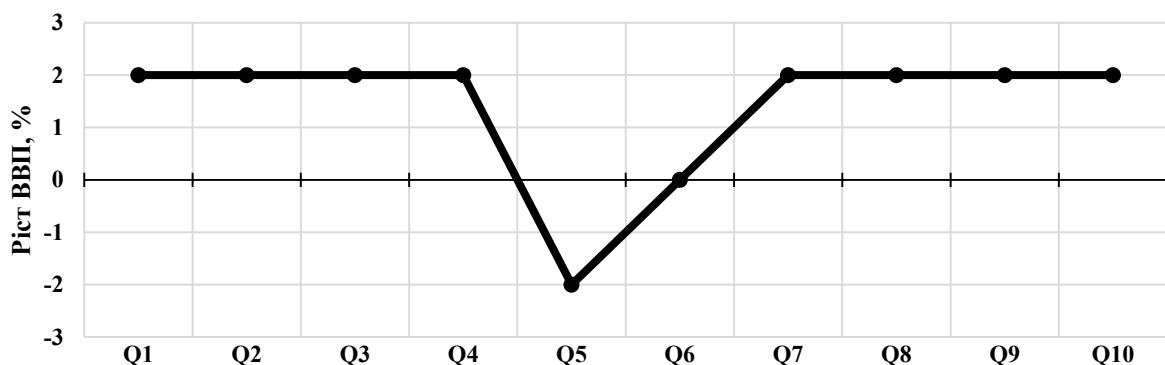

Рис. 2. Вплив COVID-19 на зростання ВВП за U-подібним сценарієм

Джерело: [7]

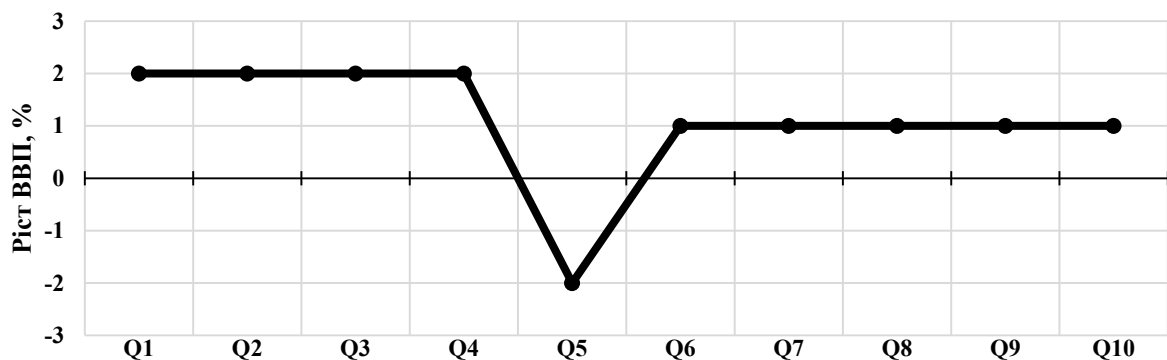

Рис. 3. Вплив COVID-19 на зростання ВВП за L-подібним сценарієм

Джерело: [7]

Чесно спілкуйтеся зі своїми клієнтами. Підтримка позитивного каналу комунікації є життєво важливою. Дайте їм знати, які кроки ви та ваші працівники робите у вашому бізнесі, щоб забезпечити безпеку всіх. Нехай вони знають, що ви цінуєте свій бізнес, цінуєте їхні потреби та зробите все, щоб задовольнити їхні побажання, як тільки це буде безпечно і практично можливо.

Порада № 3: *Впроваджуйте новітні практики та продовжуйте навчати працівників.*

Застосовуйте сучасні комунікації, щоб персонал міг працювати вдома, використовуйте різноманітні технологічні платформи та курси для дистанційного підвищення кваліфікації, співпрацюйте з усіма членами своєї команди, проводьте зустрічі через Skype, Google Hangouts або Zoom.

Порада № 4: *Розробіть план управління кризовими ситуаціями.*

Підготуйте декілька сценаріїв розвитку вашого бізнесу за різних умов та проаналізуйте всі слабкі позиції компанії. Сформулюйте відповіді на питання: що я можу і повинен зробити, щоб уникнути припинення роботи? що можна зробити для відновлення, якщо доведеться закрити свій бізнес на час карантину? Оцініть будь-які потенційні проблеми, з якими стикнеться ваш бізнес, та знайдіть оптимальні рішення.

Порада № 5: *Адаптуйте, імпровізуйте, долайте.*

Будьте гнучкими, вирішуйте ситуацію всебічно та імпровізуйте, коли справи йдуть не за планом.

Висновки з проведеного дослідження. Дослідивши, як коронавірусна інфекція впливає на економіку країн світу, слід зазначити, що в Україні на даному етапі надано кредитні канікули для малого та середнього бізнесу, а також залучено іноземні інвестиції для їх підтримки.

Запропоновано декілька порад для амортизації негативних наслідків. Передусім необхідно провести реструктуризацію боргів та займів, переглянути умови орендної оплати на нерухомість, перевести працівників на спрощену систему оподаткування, обмежити пошук нового персоналу.

Реакція та дії бізнесу під час кризи повинні бути миттєвими. Будь-які плани і стратегії необхідно постійно переглядати та коригувати залежно від змін ситуації. Важливо, щоб координація таких дій відбувалася завдяки лідерству керівників компаній. Необхідно активізувати використання можливостей збору й аналізу інформації всередині компанії і на ринку.

Важливо пам'ятати, що будь-яка криза – це можливість для трансформації і розвитку бізнесу. У кризовий період зміняться переваги і попит споживачів та з'являться нові ніші для бізнесу. Важливо не пропустити такі можливості.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Долгов С.І., Савинов Ю.А. Влияние вспышки нового коронавируса на международную торговлю. *Рос. внешнеэконом. вестник*. 2020. № 2. С. 7–18.

2. The impact of coronavirus on China-centered supply chains. URL: <https://www.freightwaves.com/news/the-impact-of-coronavirus-on-china-centered-supply-chains> (дата звернення: 10.04.2020).

3. New York Times. Sick Workers and Spooked Customers: Coronavirus Threatens Small Businesses. URL: <https://www.nytimes.com/2020/03/04/upshot/coronavirus-impact-small-businesses.html> (дата звернення: 08.04.2020).

4. Post4Rost: лідери думок будуть безкоштовно писати про малий і середній бізнес. *Cases.media*. URL: <https://cases.media/> (дата звернення: 10.04.2020).

5. Coronavirus en Chine : «Il risque d'y avoir des conséquences très importantes pour le tourisme, la restauration, l'hôtellerie et le commerce». URL: https://www.francetvinfo.fr/sante/maladie/coronavirus/coronavirus-en-chine-il-risque-d-y-avoir-des-consequences-tres-importantes-pour-le-tourisme-la-restauration-l-hotel-lerie-et-le-commerce_3806355.html (дата звернення: 09.04.2020).

6. What Coronavirus Could Mean for the Global Economy. *Harvard Business Review*. URL: https://hbr.org/2020/03/what-coronavirus-could-mean-for-the-global-economy?referral=03759&cm_vc=rr_item_page.bottom (дата звернення: 09.04.2020).

7. BCG Center for Macroeconomic analysis. URL: <https://www.bsg.ox.ac.uk/research/> (дата звернення: 08.04.2020).

REFERENCES:

1. Dolgov S.I., Savinov Y.A. (2020) Vliyanie vspyskhki novogo koronavirusa na mezhdunarodnuyu trgovlyu [The impact of the new coronavirus outbreak on international trade]. *Russian foreign economic herald*, vol. 2, pp. 7–18. (in Russian)

2. The impact of coronavirus on China-centered supply chains. Retrieved from: <https://www.freightwaves.com/news/the-impact-of-coronavirus-on-china-centered-supply-chains> (accessed 10 April 2020).

3. New York Times. Sick Workers and Spooked Customers: Coronavirus Threatens Small Businesses. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2020/03/04/upshot/coronavirus-impact-small-businesses.html> (accessed 08 April 2020).

4. Post4Rost: lidery dumok budut bezkoshtovno pysaty pro maliy i serednii biznes. *Cases.media*. [Post4Rost: thought leaders will write for free about small and medium-sized businesses]. Retrieved from: <https://cases.media/> (in Ukrainian) (accessed 10 April 2020).

5. Coronavirus en Chine : «Il risque d'y avoir des conséquences très importantes pour le tourisme, la restauration, l'hôtellerie et le commerce». Retrieved from: https://www.francetvinfo.fr/sante/maladie/coronavirus/coronavirus-en-chine-il-risque-d-y-avoir-des-consequences-tres-importantes-pour-le-tourisme-la-restauration-l-hotel-lerie-et-le-commerce_3806355.html (accessed 09 April 2020).

6. What Coronavirus Could Mean for the Global Economy. *Harvard Business Review*. Retrieved from: https://hbr.org/2020/03/what-coronavirus-could-mean-for-the-global-economy?referral=03759&cm_vc=rr_item_page.bottom (accessed 09 April 2020).

7. BCG Center for Macroeconomic analysis. Retrieved from: <https://www.bsg.ox.ac.uk/research/> (accessed 08 April 2020).

ФАКТОРИ ТА ІМПЕРАТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА СВІТОВОГО РИНКІВ ПРАЦІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

FACTORS AND IMPERATIVES OF INTEGRATION OF UKRAINE INTO THE EUROPEAN AND WORLD LABOR MARKETS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

УДК 339.9:331.556.4

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-7>

Моложен А.С.

студентка

Дніпровський національний університет

імені Олеся Гончара

Скрипник Н.Є.

к.е.н., доцент,

доцент кафедри економіки

та управління національним

господарством

Дніпровський національний університет

імені Олеся Гончара

Molozhen Anastasiia

Oles Honchar Dnipro National University

Skrypnyk Nataliia

Oles Honchar Dnipro National University

У статті розглянуто фактори та імперативи інтеграції України до європейського та світового ринків праці в умовах глобалізації. Явище зближення ринків праці загалом проявляється через міграцію трудових ресурсів, яка стала актуальною в контексті наміру України про інтеграцію до Європейського Союзу. Інтеграція ринків праці має істотні наслідки як для країн призначення, так і для країн походження. У статті наведено дані щодо основних характеристик інтеграційних процесів ринків праці за певні періоди, згідно з якими проводились дослідження. Важливе місце посідають грошові перекази, які надходять від громадян України в державу. Такі перекази є додатковим джерелом коштів для домогосподарств та забезпечують певне фінансування національної економіки разом з прямими іноземними інвестиціями. Явище інтеграції ринків праці супроводжується певною низкою проблем, серед яких виділяють процес нелегальної міграції.

Ключові слова: інтеграція ринків праці, ринки праці, міграція трудових ресурсів, грошові перекази, нелегальна міграція.

В статье рассмотрены факторы и императивы интеграции Украины в европейский

и мировой рынки труда в условиях глобализации. Явление сближения рынков труда в общем проявляется через миграцию трудовых ресурсов, которая стала актуальной в контексте намерения Украины про интеграцию в Европейский союз. Интеграция рынков труда имеет существенные последствия как для стран назначения, так и для стран происхождения. В статье приведены данные об основных характеристиках интеграционных процессов рынков труда за определенные периоды, согласно которым проводились исследования. Важное место занимают денежные переводы, которые поступают от граждан Украины в государство. Такие переводы являются дополнительным источником средств домохозяйств и обеспечивают определенное финансирование национальной экономики наряду с прямыми иностранными инвестициями. Явление интеграции рынков труда сопровождается определенным рядом проблем, среди которых выделяют процесс нелегальной миграции.

Ключевые слова: интеграция рынков труда, рынки труда, миграция трудовых ресурсов, денежные переводы, нелегальная миграция.

The article deals with factors and imperatives of integration of Ukraine into the European and world labor markets amidst globalization. The fact of labor market rapprochement generally manifests through labor migration, which has become relevant in the context of Ukraine's intention to integrate into the European Union. Labor migration has its own reasons, which imply particular aspects of social-economic life within a country. Integration of labor markets has substantial consequences for the country of destination and for the home country as well. These consequences manifest through different parts of state functioning. The article gives data on the main characteristics of labor market integration processes over certain periods, whereby the research was conducted. The scale of labor migration from Ukraine differs according to particular indicators. Over the discussed periods, since 2005, various indicators, which imply many criteria such as age, area (urban or rural), regions (boundary or central ones), have been changed. Such changes represent different levels of integration of labor markets of Ukraine, Europe (European Union in particular) and the world in general. The biggest number of labor migrants, who moved and were employed abroad accounted for the period of 2005–2008 and 2015–2017. Different periods imply various countries, which were considered to be the main destination for Ukrainian labor force. Migrant remittances to Ukraine hold a valuable place. Such remittances are additional financial source for households and provide national economy with particular funding along with foreign direct investment. The data on the remittances is represented for 2007, 2011 and 2016. The fact of labor market integration is followed by a particular number of problems; one of them is irregular migration. Irregular migration causes particular results, which are harmful not only for the home country and country of destination, but for the transit country. Nowadays the problem of irregular migration requires modernization of state migration policy and implementation of new programs or laws in context of labor market integration.

Key words: integration of labor markets, labor markets, labor migration, remittances, irregular migration.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку світового господарства процес взаємодії ринків праці країн є тим аспектом, який асоціюють з проявами глобалізації, і саме взаємодія національних ринків праці країн з ринком праці світу загалом є одним із показників участі країни у глобальних економічних процесах. Нині питання взаємодії вітчизняного ринку праці з європейським та світовим загалом постає перед Україною, особливо через прийнятий для держави курс на євроінтеграцію. Таке зближення ринків праці має практичне значення для функціонування економіки України, підпорядковує процеси обміну робочою силою, допомагає залучати нові знання та технології тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес взаємодії та зближення національного ринку праці України з європейським та світовим ринком праці загалом стає об'єктом дослідження великої кількості вчених. Насамперед у вивчення інтеграції України до європейського та світового ринків праці та у розгляд питань, які належать до цієї теми, внесли значний вклад такі вітчизняні науковці як О.А. Грішнова, К.В. Шиманська, О.М. Кияшко, І.М. Абрамова, М.С. Слободчук, Г.О. Дорошенко, О.Т. Риндзак, Н.Є. Скоробогатова, В.В. Ксендзук, які вивчають аспекти впливу інтеграції України та ЄС на функціонування вітчизняного ринку праці, міграцію трудових ресурсів, визначають основні особливості та наслідки від

взаємодії вітчизняного ринку праці з ринком праці світу загалом, важливі аспекти функціонування ринків праці та інші невід'ємні питання теми. Взаємодія українського ринку праці з європейським та світовим є актуальною темою з точки зору вибраного шляху для України на інтеграцію до ЄС та значних масштабів трудової міграції з України на сучасному етапі розвитку економіки держави.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних аспектів інтеграції України до європейського та світового ринків праці в умовах глобалізації економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтеграція ринків праці однієї країни до іншої та до світового ринку праці загалом у сучасну епоху глобалізації невід'ємно пов'язується з процесом міжнародної міграції робочої сили. Цей процес передбачає добровільне або примусове переміщення людей працездатного віку однієї держави до іншої у зв'язку з метою пошуку кращих умов життя та більш прийнятних умов оплати праці. [1, с. 69]. Процеси взаємодії між ринками праці країн проявляються через еміграцію, імміграцію трудових ресурсів країн.

У контексті наміру інтеграції України до Європейського Союзу варто зазначити, що поштовхами до посиленої трудової міграції між Україною та ЄС були Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2014 р. та введення безвізового режиму для подорожуючих громадян України по відношенню до країн – членів Європейського Союзу. Саме імплементація безвізового режиму привела до того, що велика частка трудових ресурсів України мігрувала до ЄС задля сезонного працевлаштування у такі країни, як Польща, Болгарія, Румунія, Чехія, Італія, Німеччина, Португалія, Латвія, Литва, Естонія. Обсяги українських працюючих сягають великих масштабів, проте у деяких країнах ЄС підвищився рівень лояльності урядів до широкого потоку українських мігрантів у вигляді збільшення квот та дозволів на в'їзд та працевлаштування українців, а саме у Польщі, Чехії та Литві [2, с. 24].

Процеси інтеграції України до європейського та світового ринків праці, як і будь-яке економічне явище, не можуть розцінюватись однозначно, тобто взаємодія ринку праці України з ринками праці Європи та світу може мати як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних можна віднести:

- посилення грошових та валютних потоків між Україною та іншими державами світу за рахунок грошових переказів громадян;
- зростання експорту для українських виробників та поглиблення співробітництва між ними та виробниками з інших країн;
- використання накопиченого людського потенціалу за роки відсутності у країні-донорі, його реалізацію в майбутньому після повернення громадянина на територію України;

- зниження тиску на національний ринок праці за рахунок того, що частина безробітного населення на певний час або назавжди від'їжджає за кордон (насамперед це стосується процесу виїзду українців на сезонні роботи до Польщі та Чехії);

- сприяння розвитку малого та середнього бізнесу із застосуванням накопиченого капіталу за кордоном та реалізацією отриманих навичок (це насамперед також приводить до інтеграції українського ринку праці до ринків праці Європи та світу через можливість подальшого співробітництва);

- подальшу мобільність людського капіталу через відкриття спільних підприємств [3, с. 178].

Додатковим надійним джерелом для України нині є грошові перекази мігрантів, які порівнюються з іноземними інвестиціями. Грошові перекази забезпечують зменшення рівня бідності сімей та створюють нові джерела для фінансування малого та середнього бізнесу в Україні [3, с. 178].

Серед негативних наслідків інтеграції України до європейського та світового ринків праці можна виділити:

- виїзд висококваліфікованої робочої сили, її нестачу в Україні;
- зменшення кількості податків, які надходять до державного бюджету України;
- «відтік умів», зокрема кадрів сфери освіти, науки;
- втрату людського капіталу, який накопичувався впродовж років;
- втрату можливого потенціалу від вкладених інвестицій у навчання людей, які навчалися за кошти держави, а потім переїхали за кордон;
- зменшення виплат у соціальні та пенсійні фонди [3, с. 178].

На сучасному етапі розвитку економіки України інтеграція держави до ринків праці інших країн супроводжується значними обсягами міждержавної трудової міграції. Основні дослідження обсягів та аспектів зовнішньої трудової міграції України проводять Державна служба статистики України та Міжнародна організація праці, розподіливши дані згідно з такими періодами: 2005–2008 рр., 2010–2012 рр., 2015–2017 рр. Крім того, Міжнародна організація з міграції у 2019 р. провела дослідження шляхом опитування щодо обсягів мігрантів України, Білорусі, Молдови та Грузії за кордоном за 2019 р.

Загальні обсяги трудової міграції з України до країн Європи та світу коливалися впродовж зазначених періодів. У 2008 р. було проведено перше об'ємне дослідження обсягів зовнішньої трудової міграції, а також визначено соціально-демографічні аспекти цього явища для України. Згідно з офіційними даними протягом 2005–2008 рр. (станом на 1 червня) за кордоном держави були працевлаштовані 1,5 млн. громадян України, причому 1,3 млн. громадян перебували за кордоном

задля отримання роботи протягом 2007–2008 рр. За 2010–2012 рр. майже 1,2 млн. українців були працевлаштовані за кордоном, що становило 3,4% від населення віком 15–70 років. Протягом 2015–2017 рр. кількість зовнішніх трудових мігрантів налічувала 1,3 млн. осіб, що складало 4,5% від усього населення віком 15–70 років. У 2019 р. орієнтовна кількість мігрантів, які працювали за кордоном, налічувала 1,1 млн. осіб, при цьому відсоток потенційних мігрантів становив 16% від усіх, хто вже знайшов роботу або планує виїхати за кордон [4, с. 25; 5, с. 29; 6, с. 4; 7].

Свідчення про те, що масштаби трудової міграції з України були величезними ще з 2005 р., надають показники про кількість домогосподарств, у яких проживали трудові мігранти. У 2005–2008 рр. налічувалось 1,2 млн. домогосподарств з мігрантами, серед яких 83,7% складали домогосподарства з 1 мігрантом. У 2010–2012 рр. найбільший відсоток (48,5%) складали короткострокові трудові мігранти, які працювали на сезонних роботах. У 2015–2017 рр. цей показник був ідентичним [4, с. 28; 5, с. 29; 6, с. 4].

Важливим аспектом дослідження інтеграції України до європейського та світового ринків праці є аналіз вікової структури зовнішніх трудових мігрантів. Протягом 2005–2008 рр. розподіл трудових мігрантів віком 25–49 років був рівномірним, але найбільша частка припадала на вікову групу 40–49 років. Гендерний розподіл зовнішніх трудових мігрантів домінував у бік жінок віком 40–49 років. Аналогічна ситуація мала місце у 2010–2012 рр. та 2015–2017 рр. Більша частка мігрантів мала вік 40–49 років, при цьому чоловіча міграційна активність припадала на вік від 25 років, а жіноча – з 30 років [4, с. 29; 5, с. 32; 6, с. 4].

Стратифікація трудових мігрантів України також характеризується домінуванням мігрантів з міст протягом 2005–2008 рр. Проте ситуація кардинально змінювалася впродовж 2010–2012 рр., коли частка сільського населення серед мігрантів досягла 54,3%, що цілком можна пояснити обмеженістю можливостей для працевлаштування селян у своєму регіоні проживання. Найбільш залученими у трудову міграцію сільського населення були західні регіони країни. Упродовж 2015–2017 рр. стратифікація мігрантів за міським та сільським походженням вирівнювалася, що можна пояснити однаковими можливостями як для міського, так і для сільського населення користуватися безвізовим режимом [4, с. 29; 5, с. 29; 6, с. 4].

Протягом зазначених періодів структура зовнішніх трудових мігрантів різнилася за країнами-реципієнтами, які приймали робочу силу з України, забезпечуючи певний рівень інтеграції України до ринків праці інших держав. Протягом 2005–2008 рр. найбільша частка трудових мігрантів (48,1%) була спрямована на працевлашту-

вання в Росії. Крім того, міграція спрямовувалась на Італію, Чехію, Польщу, складаючи 13,4%, 11,9% та 8% відповідно. 12,9% трудових мігрантів були представниками західних областей (Волинська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська), що пояснюється вигідним географічним розташуванням на кордоні з європейськими країнами. Протягом 2010–2012 рр. ситуація щодо переважання трудової міграції до Росії не змінилася, становлячи 43,2%. Проте різниця між містами та сільським населенням серед міського та сільського населення. Географічна спрямованість працюючих з міст належала Німеччині, Іспанії та Португалії, а із сіл – Угорщині, Чехії та Білорусі. Причому рівень трудової міграції за регіонами належав категорії «дуже високий» у Закарпатській, Чернівецькій та Тернопільській областях. Період 2015–2017 рр. характеризується переорієнтацією трудових мігрантів з України на масове працевлаштування в Польщі та Італії від усіх трудових мігрантів з України, причому короткострокові мігранти в Польщі мали найбільший показник, а саме 45,2%. У 2019 р. найбільш бажаними країнами для трудової міграції з України були Німеччина (43% респондентів), Польща (35%) Чехія, Італія та Канада [4, с. 33; 5, с. 37; 6, с. 5].

Інтеграція України до європейського та світового ринків праці характеризується варіативністю трудових мігрантів за рівнем освіти. Протягом розглянутих періодів домінуючою часткою трудових мігрантів були мігранти з повною загальною середньою освітою або професійно-технічною. Протягом 2005–2008 рр. відсоток таких мігрантів складав 59%, у 2010–2012 рр. – 64,9%, а у 2015–2017 рр. – 33,9% з професійно-технічною освітою та 30,1% з повною загальною середньою освітою [4, с. 31; 5, с. 33; 6, с. 7].

Аналіз соціально-економічних особливостей інтеграції України до європейського та світового ринків праці в умовах глобалізації характеризується диференціацією напрямів економічної діяльності. Загалом протягом розглянутих періодів домінуючою сферою є будівництво. У період 2005–2008 рр. на сферу будівництва припадали 51,6% зовнішніх трудових мігрантів України. Найбільша частка виїжджала до Угорщини (49,7%). У 2010–2012 р. цю сферу вибрали більш ніж 50% мігрантів з північних, центральних та західних регіонів країни. Зі Сходу 42,2% мігрантів працювали за кордоном у сфері будівництва. 2015–2017 рр. характеризувалися переважанням трудових мігрантів, які працевлаштовувались за кордоном на найпростіших професіях (41,6%). Наступну категорію (25,9%) налічували працевлаштовані кваліфіковані робітники зі своїм інструментом, причому за гендерним розподілом у цій категорії переважали чоловіки (35,8%) [4, с. 41; 5, с. 45–47; 6, с. 15].

Одним із ключових показників у дослідженні особливостей інтеграції України до європейського

та світового ринків праці є обсяг грошових переказів, які пересилають мігранти у країну свого походження. Як зазначалося вище, грошові перекази є більш надійним джерелом отримання доходів для країни, ніж іноземні інвестиції.

Загалом дослідження грошових переказів трудових мігрантів є складним об'єктом дослідження (особливо шляхом опитувань) через те, що велика кількість людей може працювати напівлегально або нелегально [4, с. 56; 5, с. 62; 6, с. 28].

Протягом зазначених періодів загальні обсяги грошових переказів трудових мігрантів варіювалися. За встановленою методикою Держстату обсяги зароблених коштів у зазначені періоди розраховувались у 2007, 2011, 2016 рр. Загальні обсяги грошових переказів мігрантів України з-за кордону презентовані на рис. 1.

З огляду на представлені дані як загальна кількість домогосподарств, так і сума отриманих грошових переказів від трудових мігрантів з України в середньому на одне домогосподарство мали тенденцію до зниження протягом аналізованих років. Крім того, протягом представлених років наявна залежність від отриманих коштів та рівнем добробуту домогосподарств. Найбільший відсоток у зазначених роках припадає на домогосподар-

ства, які отримали до 500–1 000 дол. У 2007 р. цей показник був максимальним, а саме 40%. Найменші показники припадають на домогосподарства, які отримують грошові перекази в діапазоні 4 001–5 000 дол. [4, с. 56; 5, с. 63; 6, с. 28].

Варто зазначити, що розподіл кількості отриманих грошових переказів від заробітчан з України, які працевлаштовуються за кордоном, характеризується варіативністю щодо міського та сільського населення. Загалом протягом зазначених років кількість грошових переказів у середньому на 1 домогосподарство в містах відрізнялась від кількості коштів у сільській місцевості. Різниця між отриманими переказами у містах та селах презентована на рис. 2.

Згідно з офіційними даними Держстату загальна кількість грошових переказів трудових мігрантів переважає у сільській місцевості. Така ситуація пояснюється тим, що більша частина мешканців сіл від'їжджає на заробітки за кордон через нестачу можливостей для реалізації та отримання більшої заробітної плати у країні свого походження. У 2011 р. різниця була більшою в 1,7 разів у бік населення сіл. Варто зазначити, що грошові кошти, які отримують домогосподарства, є одними з основних джерел сукупного доходу [4; 5; 6].

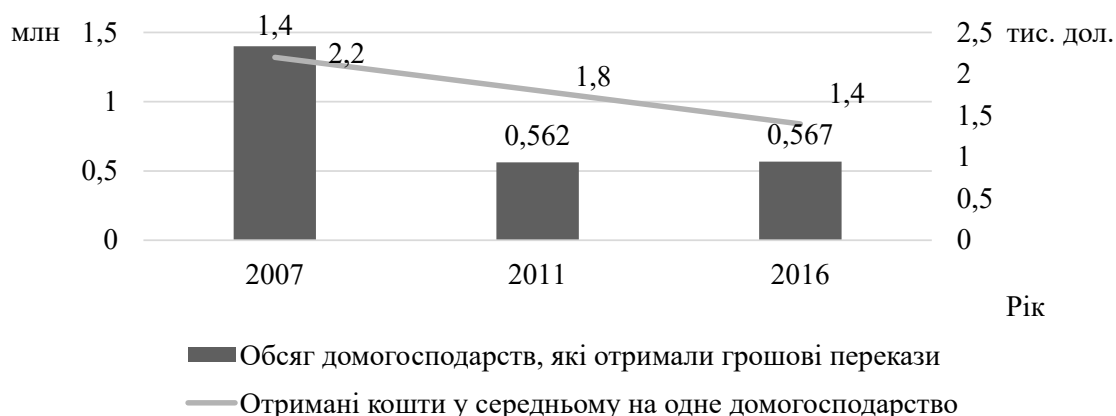

Рис. 1. Загальні обсяги домогосподарств, які отримали грошові перекази, та отримані кошти в середньому на одне домогосподарство

Джерело: складено авторами за даними джерел [4, с. 56; 5, с. 62; 6, с. 28]

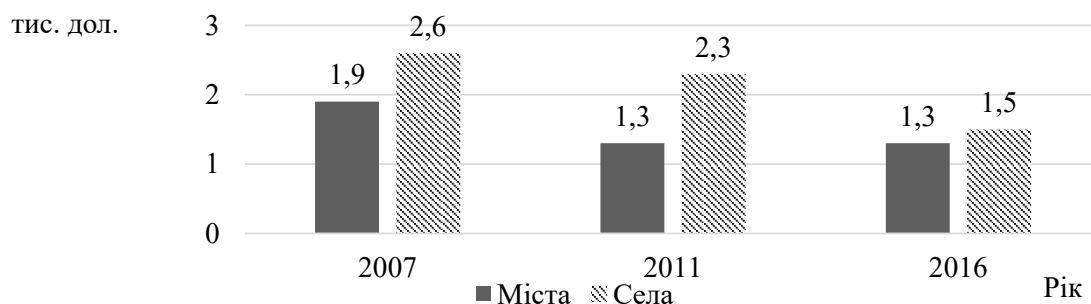

Рис. 2. Розподіл грошових переказів між міською та сільською місцевістю в середньому на одне домогосподарство

Джерело: складено авторами за даними джерел [4, с. 56; 5, с. 63; 6, с. 28]

Загалом зовнішня трудова міграція з України до країн Європи та інших країн світу відрізнялась тривалістю цих поїздок. Найбільша частка поїздок характеризувалась тривалістю від 1–3 місяців, тобто наявною є короткострокова трудова міграція. Максимальний показник припадав на 2 півріччя 2017 р., а саме 45,4%. Це пов'язане з тим, що мігранти отримали можливість строком не більше 90 днів перебувати у країнах ЄС згідно з безвізовим режимом для громадян України [4, с. 35; 5, с. 41; 6, с. 32].

Нині однією з найпоширеніших проблем є питання не врегульованої міграції. Україна є як країною призначення, так і країною транзиту для переміщення нелегальних мігрантів. Крім того, наявними є загрози, які пов'язані з виїздом українців до інших держав нелегально. Основними загрозами для них є небезпека стати жертвою торгівлі людьми, неможливість отримання належного соціального захисту, загрози для здоров'я працюючого через недотримання роботодавцями основних правил техніки безпеки, ймовірність не отримати належну медичну допомогу за необхідності. Для країни призначення основними проблемами є збільшення криміногенної ситуації у країні, етнічні конфлікти тощо [8, с. 141].

Загалом обсяги нелегальної міграції протягом 2014–2019 рр. різнились. Динаміка виявлених нелегальних мігрантів в Україні представлена на рис. 3.

Згідно з офіційними даними Державної міграційної служби України протягом 2014–2019 рр. загальні обсяги нелегальних мігрантів, які були затримані в Україні, мали тенденцію до зростання з найвищим показником у 2019 р.

Нелегальна трудова міграція в Україну характеризується різноманітністю країн, з яких нелегальні мігранти дістаються держави. У 2018 р. серед нелегальних мігрантів були вихідці з В'єтнаму (28,4%), Бангладешу (21,7%), Азербайджану (3,8%), Індії (4,1%), Грузії (3,4%). Представники з інших країн становили 33,7% від усіх нелегальних мігрантів [15, с. 64].

Варто зазначити, що порівняно з нинішньою ситуацією географічна структура походження нелегальних мігрантів станом на 2014 р. в Україну відрізнялась у бік мігрантів з Афганістану, В'єтнаму, Сирії та Молдови [16, с. 64].

Нелегальна міграція має негативний вплив як на країн-донорів, так і на країн-реципієнтів. Більш того,

негативні наслідки можуть мати країни транзиту та самі нелегальні мігранти. Специфічні негативні ситуації можуть мати місце в будь-якому регіоні держави. На сучасному етапі розвитку необхідними є модернізація та ефективна реалізація державної міграційної політики країни. Щодо загальної ситуації у сфері зовнішньої трудової міграції з України, то у довгостроковій перспективі зменшення обсягів виїзду на працевлаштування за кордон є можливим лише за умов покращення економічної ситуації у самій державі, але скоріше за все, зміни будуть більш актуальними для перерозподілу трудових мігрантів за країнами-реципієнтами, ніж для процесу зменшення загальних обсягів мігрантів. Аналогічні умови діятимуть і для мігрантів, які вже виїхали до країн ЄС. Ефективною також є імплементація спеціальних програм щодо повернення мігрантів та покращення умов ведення малого та середнього бізнесу в Україні [8, с. 145–146].

Висновки з проведеного дослідження.

Під час проведення дослідження процесів, які характеризують інтеграцію України до європейського та світового ринків праці, а саме міграцію трудових ресурсів, було визначено, що цей процес може мати як позитивні, так і негативні наслідки, які стосуються всіх аспектів соціально-економічного життя населення як країн-донорів, так і країн-реципієнтів, але провідним аспектом є кількість грошових переказів, які здійснюються мігрантами з-за кордону. Будучи додатковим інвестуванням у добробут сімей громадян України, грошові перекази формують джерело поповнення державного бюджету держави, причому найбільша кількість грошових переказів припадає на мешканців сільської місцевості. Дослідження також показало, що найбільша частка мігрантів припадає на західні регіони України, що пояснюється близьким географічним розташуванням до країн можливого призначення. Показники загальних обсягів трудових мігрантів коливались протягом зазначених періодів, але на сучасному етапі можливості для трудової міграції зросли через надання безвізового режиму громадянам України на виїзд до ЄС. Прослідковується також тенденція до більшої міграції робітників із повною загальною середньою та професійно-технічною освітою. Інтеграція України до європейського та світового ринків

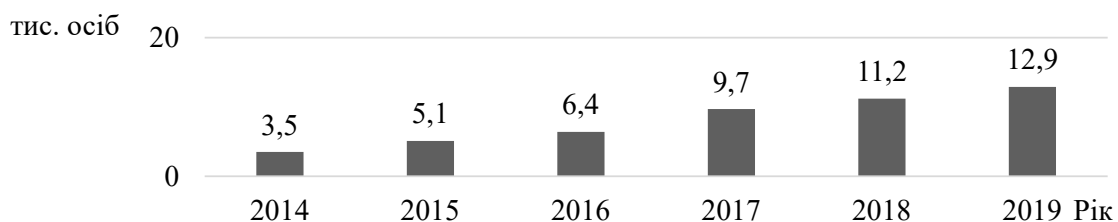

Рис. 3. Обсяги нелегальних мігрантів, затриманих в Україні у 2014–2019 рр.

Джерело: складено авторами за даними джерел [9–14]

праці характеризується домінуванням у середній кількості поїздок мігрантів на короткостроковий термін, а саме 1–3 місяці. Нагальною проблемою сьогодення для України є нелегальна міграція, яка вимагає модернізації міграційної політики України для зменшення загальних обсягів неврегульованої міграції та зменшення ризиків для країн-донорів та країн-реципієнтів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ушенко Н.В., Покормяк А.С. Міжнародна міграція робочої сили: причинно-наслідковий аналіз. *Інтернаука*. 2018. № 2(42). Т. 2. С. 68–72.
2. Ніколаєць К.В. Зовнішня трудова міграція в Україні у 2014–2017 рр. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 3. С. 21–32.
3. Дем'яненко К.О., Кримова М.О. Наслідки та причини активізації трудової міграції в Україні. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2018. № 10. Т. 2. С. 175–179.
4. Зовнішня трудова міграція населення України. *Український центр соціальних реформ. Державна служба статистики України*. Київ : Інформаційно-аналітичне агентство, 2009. 120 с.
5. Звіт щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні. *Міжнародна організація праці*. Будапешт, 2013. 98 с.
6. Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження) : статистичний бюлетень. *Державна служба статистики України*. Київ, 2017. 36 с.
7. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми: Україна, Молдова, Білорусь та Грузія, 2019. *Міжнародна організація з міграції. Міністерство закордонних справ Норвегії*. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/iom_regional_ct_survey_2019_ukr_print.pdf (дата звернення: 25.03.2020).
8. Українське суспільство: міграційний вимір. *Інститут демографії та соціальних досліджень*. Київ, 2018. 396 с. URL: https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf (дата звернення: 23.03.2020).
9. Статистичні дані за 2014 рік. *Державна міграційна служба України*. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2014_12.pdf (дата звернення: 23.03.2020).
10. Статистичні дані за 2015 рік. *Державна міграційна служба України*. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2015_12.pdf (дата звернення: 23.03.2020).
11. Статистичні дані за 2016 рік. *Державна міграційна служба України*. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2016_12.pdf (дата звернення: 23.03.2020).
12. Статистичні дані за 2017 рік. *Державна міграційна служба України*. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2017_12.pdf (дата звернення: 23.03.2020).
13. Статистичні дані за 2018 рік. *Державна міграційна служба України*. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2018_12.pdf (дата звернення: 23.03.2020).

14. Статистичні дані за 2019 рік. *Державна міграційна служба України*. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2019_12.pdf (дата звернення: 23.03.2020).

15. Міграційний профіль України за 2018 рік. *Державна міграційна служба України*. 94 с. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/migprofil_2018.pdf (дата звернення: 23.03.2020).

16. Міграційний профіль України, 2010–2014 рік. *Державна міграційна служба України*. 79 с. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/pr2014.pdf (дата звернення: 23.03.2020).

REFERENCES:

1. Ushenko N.V., Pokormiak A.S. (2018). Mizhnarodna mihratsiia robochoi syly: prychynno-naslidkovyi analiz. [International migration of working force: current research analysis]. *Internauka*, vol. 2, no. 2(42), pp. 68–72.
2. Nikolaiets K.V. (2018). Zovnishnia trudova mihratsiia v Ukraini u 2014–2017 rr. [External labor migration in Ukraine within 2014–2017]. *Foreign trade: economics, finance, law*, no. 3, pp. 21–32.
3. Demianenko K.O., Krymova M.O. (2018). Naslidky ta prychyny aktyvizatsii trudovoi mihratsii v Ukraini. *Bulletin of Student Scientific Society*, vol. 2, no. 10, pp. 175–179.
4. Ukrainskyi tsentr sotsialnykh reform. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2009). *Zovnishnia trudova mihratsiia naseleennia Ukrainy*. [External labor migration of the population of Ukraine], Kyiv : Informatsiino-analitychne ahentstvo.
5. International Labour Organization. Decent Work Technical Support Team and Country Office for Central and Eastern Europe (2013). *Zvit shchodo metodologii, orhanizatsii provedennia ta rezultativ modulnogo vybirkovoho obstezhennia z pytan trudovoi mihratsii v Ukraini*. [Report on the Methodology, Organization and Results of a Modular Sample Survey on Labour Migration in Ukraine], Budapest.
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2017). *Zovnishnia trudova mihratsiia naseleennia (za rezultatamy modulnogo vybirkovoho obstezhennia)*. [External labor migration of the population (according to the results of the modular sampling survey)], Kyiv.
7. International Organization for Migration, Norwegian Ministry of Foreign Affairs (2019). *Doslidzhennia z pytan mihratsii ta torhivli liudmy: Ukraina, Moldova, Belarus ta Hruziiia*, 2019. [Survey on migration and human trafficking in Ukraine, Moldova, Belarus and Georgia, 2019]. Available at: http://iom.org.ua/sites/default/files/iom_regional_ct_survey_2019_ukr_print.pdf (last accessed: 25 March 2020).
8. Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy (2018). *Ukrainske suspilstvo: mihratsiinyi vymir*. [Ukrainian society: a migration dimension], Kyiv.
9. Statistical profile for 2014. State migration service of Ukraine. Available at: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2014_12.pdf (last accessed 23 March 2020).
10. Statistical profile for 2015. State migration service of Ukraine. Available at: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2015_12.pdf (last accessed 23 March 2020).

11. Statistical profile for 2016. State migration service of Ukraine. Available at: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2016_12.pdf (last accessed 23 March 2020).

12. Statistical profile for 2017. State migration service of Ukraine. Available at: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2017_12.pdf (last accessed 23 March 2020).

13. Statistical profile for 2018. State migration service of Ukraine. Available at: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2018_12.pdf (last accessed 23 March 2020).

14. Statistical profile for 2019. State migration service of Ukraine. Available at: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2019_12.pdf (last accessed 23 March 2020).

15. Migration profile of Ukraine for 2018. State migration service of Ukraine. Available at: https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/migprofil_2018.pdf (last accessed 23 March 2020).

16. Migration profile of Ukraine, 2010-2014. State migration service of Ukraine. Available at: https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/pr2014.pdf (last accessed 23 March 2020).

АНАЛІЗ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТИВАННЯ УКРАЇНИ В ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

ANALYSIS OF FOREIGN INVESTMENT UKRAINE IN GLOBALIZATION PROCESSES

УДК 339.330:322

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-8>**Ричка М.А.**

к.е.н., доцент,
доцент кафедри міжнародних
економічних відносин і бізнесу
Національний авіаційний університет
Ільченко А.О.
студентка
Національний авіаційний університет

Rychka Maryna

National Aviation University
Ilchenko Anastasiia
National Aviation University

У статті розкрито значення іноземного інвестування у глобалізаційних процесах сучасності для економіки у світі загалом та в Україні зокрема. Задля цього проаналізовано сучасний стан прямих іноземних інвестицій, за допомогою статистичних методів визначено динаміку прямих іноземних інвестицій. Також оцінено індекс інвестиційної привабливості та інвестиційному клімату України. Визначено стимулюючий вплив інвестування на формування ефективної структури економіки України. Розкрито особливості нових механізмів залучення іноземних інвестицій на національному рівні під впливом економіко-інституціональних перетворень. Проведено аналіз інвестування "round tripping" як в Україні, так і в інших країнах світу. У ході дослідження визначено основні проблеми та негативні фактори, що стримують розвиток інвестиційної діяльності нашої держави. Проаналізовано потенціал України у розрізі привабливості для іноземних інвесторів та надано оцінку у довгостроковій перспективі.

Ключові слова: інвестиції, прямі іноземні інвестиції, "round tripping", індекс інвестиційної привабливості, інвестор, географічна структура.

В статті раскрыто значение иностранного инвестирования в глобализационных про-

цессах современности для экономики в мире в целом и в Украине в частности. С этой целью проанализировано современное состояние прямых иностранных инвестиций, с помощью статистических методов определена динамика прямых иностранных инвестиций. Также оценен индекс инвестиционной привлекательности и инвестиционного климата Украины. Определено стимулирующее влияние инвестирования на формирование эффективной структуры экономики Украины. Раскрыты особенности новых механизмов привлечения иностранных инвестиций на национальном уровне под влиянием экономико-институциональных преобразований. Проведен анализ инвестирования "round tripping" как в Украине, так и в других странах мира. В ходе исследования определены основные проблемы и негативные факторы, сдерживающие развитие инвестиционной деятельности нашего государства. Проанализирован потенциал Украины в разрезе привлекательности для иностранных инвесторов и представлена оценка в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: инвестиции, прямые иностранные инвестиции, "round tripping", индекс инвестиционной привлекательности, инвестор, географическая структура.

The economic development of any country depends on investment. Crucial to transformations is the flow and efficiency of foreign investment. Foreign investment should be seen as an accelerator of economic development and political stabilization, where the most advantageous way of financing is foreign direct investment, which does not lead to increase in the external debt of the state's national economy. The article describes the importance of foreign investment in the globalization processes of our time for the economy as a whole in the world, in particular in Ukraine. For this purpose, the current state of FDI was analyzed and the dynamics of FDI was determined using statistical methods. The investment attractiveness index and the investment environment of Ukraine were also evaluated. The stimulating influence of investment on the formation of an effective structure of the Ukrainian economy has been determined. The features of new mechanisms for attracting foreign investment at the national level under the influence of economic and institutional transformations are revealed. The analysis of round tripping investments is carried in Ukraine and in other countries of the world. The study identified the main problems and negative factors that hinder the development of investment activity in our country. The potential of Ukraine in terms of attractiveness of foreign investors is analyzed and a long-term assessment is provided. The study of investments into the economy of Ukraine made it possible to point out that foreign direct investment is a determining factor that influences the pace of economic growth and development of the country as a whole, as it is the basis for international cooperation and socio-economic development of the population. First of all, FDI in Ukraine should contribute to sustainable and balanced development, structural modernization of the domestic economy, and increase the level of international competitiveness. Ukraine is slowly but surely moving towards a positive investment image, which should ensure the inflow of new foreign investments. All this build not only the trust of foreign investors, but also their confidence in the long-term perspective.

Key words: investments, foreign direct investment, round tripping, index of investment attractiveness, investor, geographical structure.

Постановка проблеми. Одними з важливих пріоритетів країни є забезпечення високих темпів зростання економіки, підвищення рівня життя населення та становлення її позитивного іміджу на світовій арені. Через значні інвестиційні надходження країна може отримати позитивні ефекти. Поліпшення умов бізнесу, покращення рівня життя населення, забезпечення сталого економічного розвитку, зростання виробництва, розвиток інноваційної сфери та підвищення своєї конкурентоспроможності на світовому ринку є можливими за умови активізації інвестиційних процесів в усіх сферах життєдіяльності. Інвестування впливає перш за все на вирішення соціально-економічних проблем, з якими стикається будь-яка країна. Про-

блема низького капіталовкладення та відсутності припливу інвестицій є актуальною для України та потребує вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу дослідженню проблем залучення іноземних інвестицій у національну економіку приділяли такі вчені, як М.Д. Лесечко, А.О. Черемис, О.М. Черемис, О.В. Химич, А.А. Буряк, М.І. Долішній, І.О. Бланк, Б.В. Губський, О.Д. Данілов. Однак, незважаючи на велику кількість досліджень та наукових робіт, сьогодні залишається низка невирішених питань для подальшого аналізу.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз іноземного інвестування в національній економіці України та оцінювання подальших перспектив.

Виклад основного матеріалу дослідження. Іноземні інвестиції у глобалізаційних процесах сучасності демонструють свій величезний вплив, проєвропейська інтеграційна політика зумовлює необхідність розвитку інвестування в Україні, адже відкрита, орієнтована на експорт вітчизняна економіка має залежність від іноземних інвесторів. Економічний розвиток будь-якої країни залежить від інвестування. Приплив та ефективність іноземних інвестицій суттєво впливають на трансформації в країні. Так, прикладами найбільших темпів підйомів економік, які спостерігалися після інвестиційної активності, є економіки США, Японії, ФРН, Великої Британії, Франції. Також підвищення інвестиційної активності сприяло появі таких нових індустріальних країн Азії, як Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Таїланд [9]. На рис. 1 та в табл. 1 зображено динаміку зростання ПІІ у світовому масштабі за групами країн.

У 2018 р. надходження ПІІ в країни, що розвиваються, склали 706 млрд. дол. США, що на три чверті більше, ніж їх відплив ПІІ, що склав 418 млрд. дол. США. 73% цього притоку та 96% відтоку були приписані економікам, що розвиваються в Азії та Океанії. Економіки, що розвиваються в Америці та Африці, залучали менше прямих іноземних інвестицій та відігравали лише незначну роль у загальних підсумках. Країни з перехідною економікою тільки приймали прямі іноземні інвестиції від інших країн [10].

Тенденції та глобальні закономірності у 2018 р. демонструють приплив прямих світових іноземних інвестицій (ПІІ) менше, ніж у 2017 р., на 13%, що складає 1,3 трлн. дол. США, загалом цей спад відбувається третій рік поспіль. Прямі іноземні інвестиції в розвинені економіки зменшились до 557 млрд. дол. США. Як наслідок, на відміну від

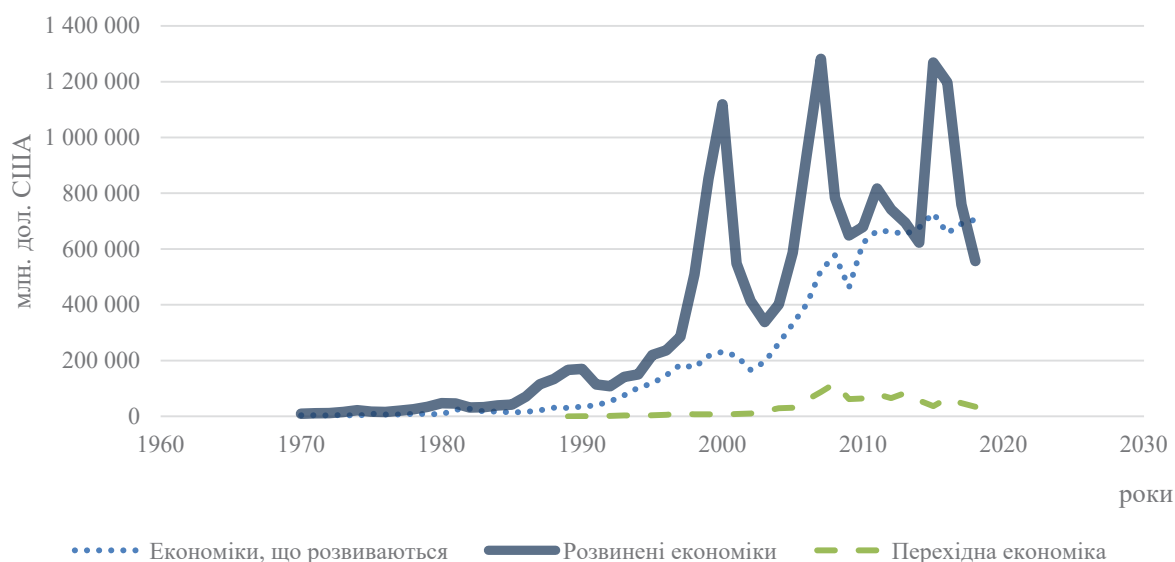

Рис. 1. Потоки прямих іноземних інвестицій за групами економік

Джерело: побудовано авторами за даними [10]

Таблиця 1

Потоки прямих іноземних інвестицій за групами економік 1970–2018 рр., млн. дол. США

Показник	1970 р.	1975 р.	1980 р.	1985 р.	1989 р.	1990 р.	1991 р.	1995 р.
Розвинені економіки	9 491	16 854	46 976	41 746	166 532	170 165	114 451	219 761
Економіки, що розвиваються	3 766	9 538	7 396	14 070	30 388	34 649	39 310	117 763
Перехідна економіка	—	—	—	—	18	75	204	3 999
	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Розвинені економіки	1 119 102	586 503	940 860	1 281 813	784 005	648 778	679 010	816 837
Економіки, що розвиваються	231 589	331 421	403 561	522 398	578 009	461 615	622 301	665 068
Перехідна економіка	5 924	30 666	58 829	87 233	117 733	61 840	63 796	79 449
	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	
Розвинені економіки	741 765	694 848	623 078	1 268 595	1 197 735	759 256	556 892	
Економіки, що розвиваються	663 602	652 551	677 400	728 814	656 290	690 576	706 043	
Перехідна економіка	64 966	83 764	56 762	36 394	64 654	47 538	34 218	

Джерело: побудовано авторами за даними [10]

попередніх років, більше прямих іноземних інвестицій було спрямовано на економіки, що розвиваються, ніж у розвинені економіки (за винятком фінансових центрів Карибського басейну, які характеризуються нетиповим використанням прямих іноземних інвестицій та труднощами під час оцінювання). За 2018 р. 8 із 20 країн, що приймають ПІІ, були країнами з економіками, що розвиваються. Однак найбільше прямих іноземних інвестицій надійшло до Сполучених Штатів Америки, за ними йдуть Китай, Гонконг (особливий адміністративний регіон, SAR) та Сінгапур. Для більшості країн Латинської Америки та Карибського басейну, Африки та Південно-Східної Азії притоки ПІІ становлять понад 2% національного ВВП, відповідно, в Україні цей показник дорівнює 1,9%. Найбільшими світовими інвесторами були Японія, Китай та Франція. У 2017–2018 рр. частка розвинених економік у світових зовнішніх ПІІ знизилася з 65% до 55%, що пов'язано головним чином з різким падінням ПІІ з американських економік, а саме з 27% до менше 0.

У світовому вимірі ПІІ країн, що розвиваються, як групи країн зросло, але переважно внаслідок негативної тенденції у розвинених економіках. На країни, що розвиваються, припадають 40% світових ПІІ у 2018 р. Азія та Океанія зміцнили свої позиції у світі [10]. Загальні підсумки прямих іноземних інвестицій продемонстровано на рис. 2.

Іноземні інвестиції потрібні для прискорення економічного розвитку та політичної стабілізації, де найбільш вигідним способом фінансування є фінансування за допомогою прямих іноземних інвестицій, яке не приводить до збільшення зовнішньої заборгованості національної економіки держави. Оскільки ППІ передбачають наяв-

ність контролю над бізнесом та пов'язані з володінням матеріальних активів, вони забезпечують довгострокові вкладення нерезидентів. Індикатором зміни довіри інвесторів та рейтингу країни вважається динаміка ППІ в економіку країни та з країни. За даними Державної служби статистики України обсяг ПІІ зростав до 2014 р., проте у 2014–2018 рр. відбувається скорочення, а з 2019 р. спостерігається їх поступове збільшення. Станом на 31 грудня 2019 р. обсяг ППІ в Україну становив 35806,6 млн. дол. США (табл. 2).

Таблиця 2

**Прямі інвестиції (акціонерний капітал)
в економіку України та з України
у 2014–2019 рр., млн. дол. США**

Рік	Прямі інвестиції в Україну	Прямі інвестиції з України
2014	53 704,0	6 702,9
2015	38 356,8	6 456,2
2016	32 122,5	6 315,2
2017	31 230,3	6 346,3
2018	31 606,4	6 322,0
2019	32 905,1	6 294,4
31 грудня 2019 р.	35 809,6	6 272,7

Джерело: складено автором за даними [6]

До основних країн-інвесторів у 2019 році, як і раніше, належать Кіпр (29%), Нідерланди (21,6%), Велика Британія (6,5%), Німеччина (5,2%), Швейцарія (4,7%), Австрія (3,5%) та Віргінські острови (3,2%) [6]. Такий розподіл перш за все пов'язаний з тим, що такі країни, як Кіпр та Британські Віргінські острови, є офшорними зонами, де ставки на основні податки дуже низькі. Основну час-

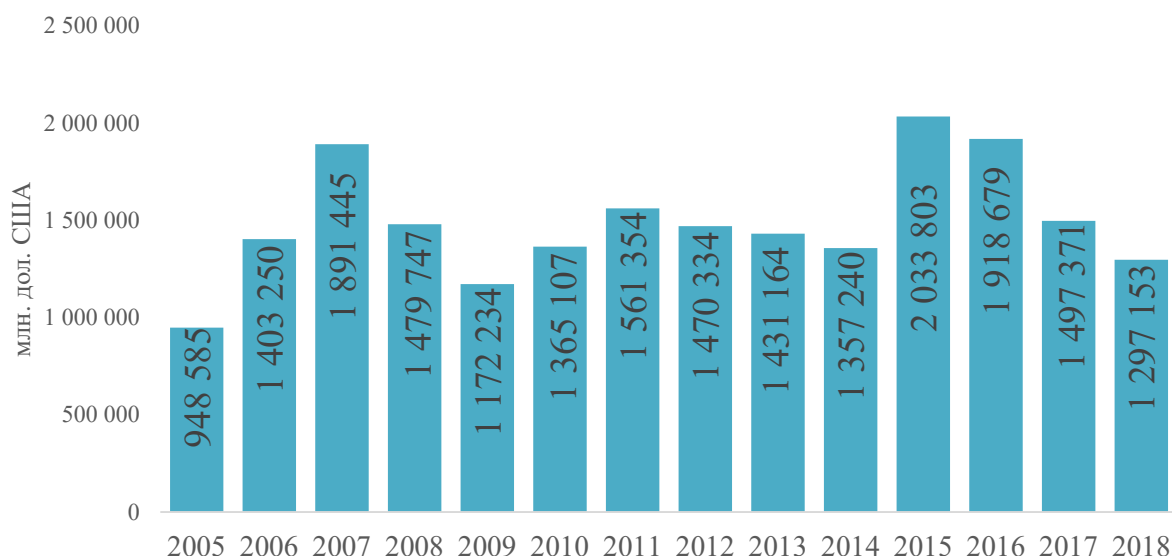

**Рис. 2. Динаміка прямих іноземних інвестицій у світі у 2005–2018 рр.
(внутрішні та зовнішні потоки, річний підсумок), млн. дол. США**

Джерело: побудовано авторами за даними [10]

тину таких інвестицій складає український капітал, власники якого використовують компанії на офшорних зонах та «реінвестують» ці кошти у вигляді ПІІ в Україну. Коливання іноземних інвестицій з інших країн зумовлене вкладанням у банківський сектор, тому актуальним питанням є створення сприятливих умов для залучення реального іноземного капіталу. Країни-інвестори та розподіл прямих іноземних інвестицій в Україні зображено на рис. 3.

Географія іноземних інвесторів в Україні не є оптимальною та не відповідає структурі інвесторів, які спрямовують свої кошти у розвинені країни. Для вітчизняної економіки важливими є інвестиції з країн, які є технологічними лідерами та спеціалізуються на виробництві товарів з високою часткою доданої вартості. Такими країнами є члени Європейського Союзу (Франція, Італія, Німеччина), а також США та Японія. Отже, можемо відзначити з рис. 3, що частки з цих країн є незначними в структурі ПІІ України.

Щодо галузевих пріоритетів іноземних інвесторів, то ПІІ наявні в усіх галузях української економіки. Більшість інвесторів на українському ринку інвестує у галузі переробної промисловості, а також сферу оптової та роздрібної торгівлі, де

висока ліквідність та невисокі комерційні ризики. Також популярними є фінансовий сектор та сектор нерухомості, де не потрібні довгострокові капіталовкладення та освоєння нових технологій. Така структура ПІІ не дає змоги Україні повністю інтегруватися у глобальні ланцюги високої доданої вартості. Однією з причин такої структури українського ПІІ є низький відсоток експорту високотехнологічної продукції України серед країн світу, який складає 7,2% промислового експорту країни. Невідповідність ПІІ потребам модернізації економіки, зростання експорту високотехнологічної продукції країн світу приводять до закріплення сировинної спеціалізації економіки України на світовому ринку [11].

Інвестиційна привабливість регіонів України у 2019 р. є нерівномірною, а лідерами вже багато років залишаються місто Київ (52,8%), Дніпропетровська (10,7%), Київська (4,8%) та Донецька (3,9%) області [6]. Такий непропорційний розподіл ПІІ у регіональному розрізі посилює збільшення регіональних диспропорцій та послаблює економічні взаємозв'язки між регіонами України (рис. 4).

Основним фактором збільшення обсягу надходжень іноземних інвестицій і підвищення

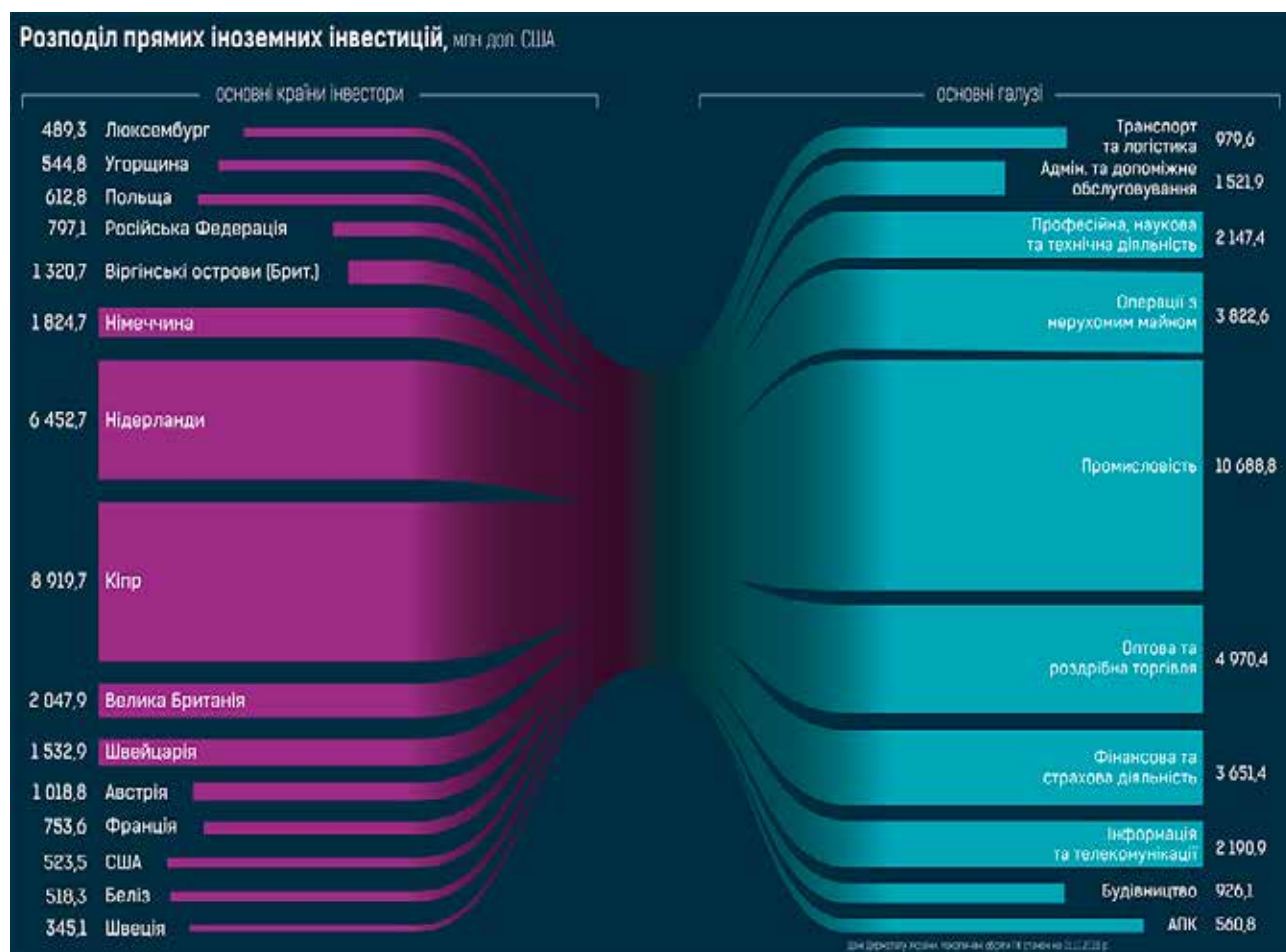

Рис. 3. Інвестори та розподіл ПІІ в Україні, млн. дол. США

Джерело: [11]

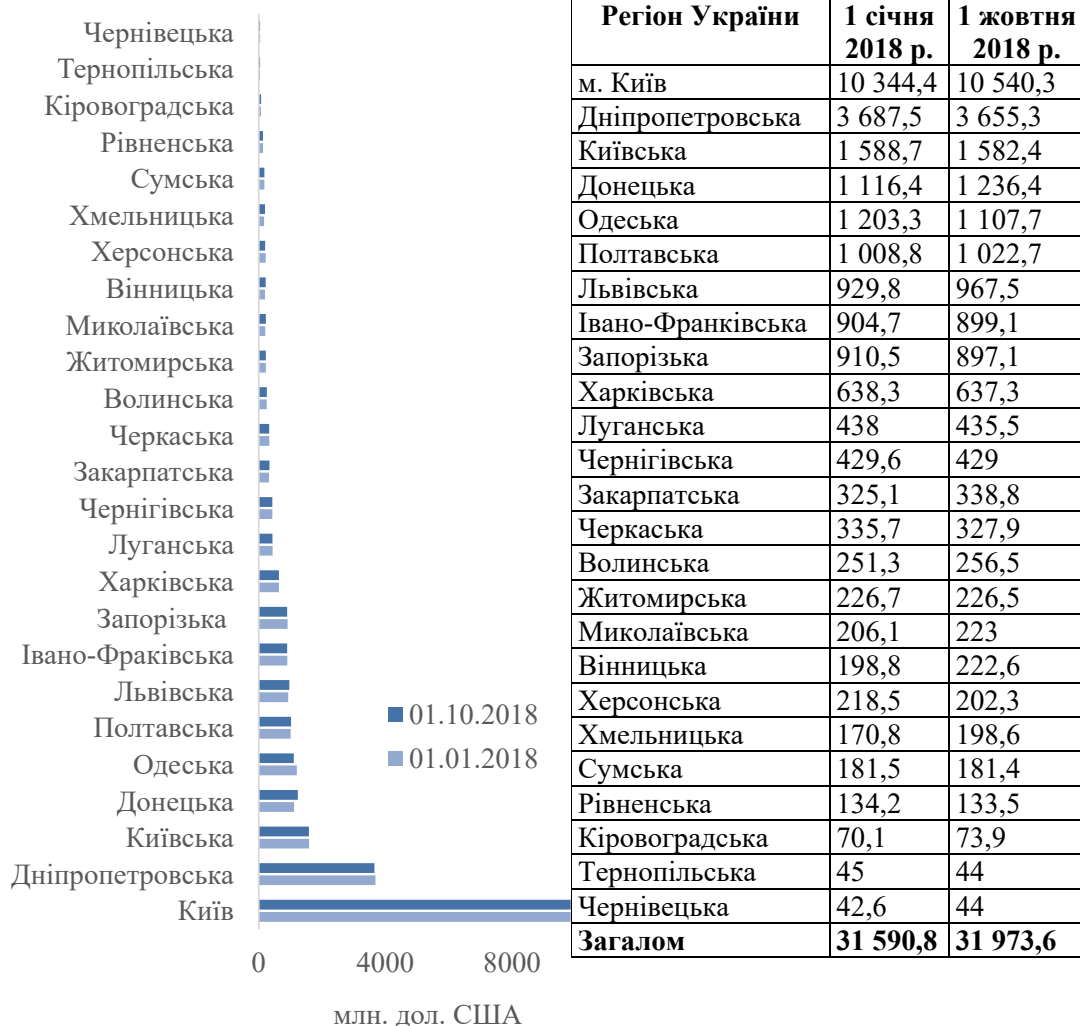

Рис. 4. Інвестиційний розподіл за регіонами України у 2018 р.

Джерело: [11]

конкурентоспроможності України є поліпшення інвестиційного клімату та інвестиційної привабливості. Інвестиційний клімат можна оцінити за допомогою міжнародного рейтингу, який щорічно публікує Світовий економічний форум «Світовий звіт із конкурентоспроможності 2019», в якому Україна опустилась на 2 сходинки порівняно з минулим роком, посівши 85 місце зі 141 країни [8]. Щорічно Європейською Бізнес-Асоціацією (ЄБА) проводиться оцінювання інвестиційної привабливості, тобто дослідження, яке відображає стан бізнес-клімату на основі трьох компонентів, таких як оцінка інвесторами попереднього періоду, прогнози на найближчий період, оцінка поточного стану (позначка 1 – негативно, 3 – нейтрально, 5 – позитивно) [7]. За даними рис. 5 у 2014–2018 рр. індекс інвестиційної привабливості мав тенденцію до зростання. У 2017 р. та 2018 р. показник виходить за межу нейтральної позначки зі значенням 3,03 та 3,07 відповідно, на що вплинула низка позитивних факторів, таких як прийняття низки нових законів, розвиток електронних серві-

сів та діджиталізація економіки, відносна стабільність національної валюти, початок проведення реформ у сферах освіти, медицини, сільського господарства.

У 2019 р. індекс повернувся в негативну площину вперше з 2016 р., склавши 2,85. Незважаючи на попередні позитивні зрушення, в країні присутні негативні фактори, які не дають індексу досягти максимальної точки. До них належать високий рівень корупції, відсутність земельної та судової реформ, політична турбулентність, великий відсоток тіньової економіки, воєнний стан, відтік кваліфікованих кадрів [5].

Національний банк України провів оцінювання масштабів реінвестування капіталу в країні походження через інвестування «round tripping». Термін «round tripping» означає процес спрямування резидентами за кордон коштів, які потім вертаються в країну у вигляді прямих іноземних інвестицій. Впродовж 2010–2019 рр. обсяги ПІІ, у яких кінцевим контролюючим інвестором є резидент («round tripping») складають 9,4 млрд. дол. США,

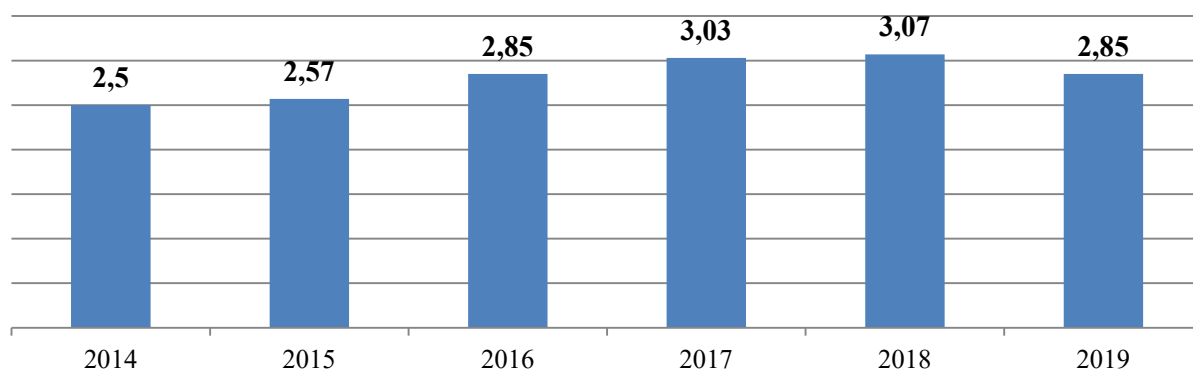

Рис. 5. Динаміка Індексу інвестиційної привабливості України за 2014–2019 рр.

Джерело: складено авторами за даними [7]

що дорівнює 22,8% від припливу ПІІ в Україну (41,3 млрд. дол. США) [12].

Найбільші обсяги інвестування «round tripping» спостерігались у 2010–2013 рр., перебуваючи на рівні 32,7% від загального обсягу ПІІ, з яких 87% інвестицій були спрямовані до підприємств реального сектору. У 2014–2015 рр. спостерігався відтік фінансових ресурсів з України за операціями, що пов'язані з політичними змінами в країні, а також початком воєнних дій на Сході. У 2016–2019 рр. відбулося поступове зростання чистого притоку коштів за операціями «round tripping», але вже в менших обсягах (рис. 6).

Приплив ПІІ в Україну «round tripping» у 2016 р. забезпечив 4,1%, у 2017 р. – 10,4%, у 2018 р. – 20,6%, у 2019 р. – 34,1%. Стосовно 2019 р. ці 34,1% дорівнюють 1 млрд. дол. США, з яких 88,9% обсягу складають інвестиції до реального сек-

тору. Найбільші обсяги операцій «round tripping» здійснювалися через Кіпр, Нідерланди, Швейцарію та Австрію [12]. Для порівняння частки «round tripping» у загальному обсязі прямих інвестицій з іншими країнами у відсотковому вимірі продемонстровані на рис. 7.

Україна сьогодні не здобула серйозних досягнень у забезпеченні національної конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості. До основних проблем, які гальмують процес становлення позитивного іміджу та розвитку інвестицій загалом, можна віднести високий рівень корупції; недосконалість законодавчої бази; відсутність належного забезпечення розвитку інвестиційного ринку з боку влади; дефіцит високоосвічених та кваліфікованих фахівців; великий відсоток тіньової економіки; воєнний конфлікт; незадовільний рівень соціально-економічного розвитку економіки;

Прямі іноземні інвестиції в Україну (ПІІ), млн. дол. США

Рис. 6. Вплив операцій «round tripping» на обсяги прямих іноземних інвестицій в Україну

Джерело: [12]

Частка round-tripping у загальному обсязі ПІІ, %

Рис. 7. Частка «round-tripping» у загальному обсязі запасів прямих інвестицій за окремими країнами, %

Примітка: дані щодо України, Фінляндії, Чехії, Італії, Польщі, США, Австрії відображені за станом на кінець 2018 р., Німеччини, Франції, Естонії, Угорщини – за станом на кінець 2017 р.

Джерело: [12]

неврегульованість податкової системи; складність реєстраційних та ліцензійних процедур; недовіру до судової системи; монополізацію ринків тощо.

Така тенденція до зниження обсягу іноземних інвестицій є наслідком низки невирішених проблем, що призводить до негативних наслідків як для інвесторів, які втрачають прибутки та вимушені покинути український ринок, так і для держави внаслідок погіршення інвестиційного іміджу та зниження рівня життя населення.

Однак, незважаючи на вказані вище недоліки, які впливають на інвестиційний клімат та високий ризик інвестування в Україні, існують також фактори, які приваблюють іноземних та вітчизняних інвесторів, серед яких слід назвати вигідне географічне розташування, природно-ресурсний потенціал, рівень розвитку промислового виробництва, значні трудові ресурси, ємність внутрішнього ринку, незадоволений попит населення [4].

Серед низки зрушень, що мають позитивний вплив на інвестиційну діяльність країни, варто виокремити початок судової та земельної реформ, лібералізацію валютного законодавства, демократичні президентські вибори, зниження рівня інфляції, початок діяльності Вищого антикорупційного суду, який має стати одним з ефективних правових засобів захисту інвесторів. Ключовими очікуваннями інвесторів залишаються зняття обмежень із валютного регулювання, боротьба з тіньовою економікою, політична стабільність, прозоре податкове законодавство, захист прав інтелектуальної власності та покращення інфраструктури тощо [5].

Неможливо оцінити майбутні темпи зростання інвестувань у фінансовий ринок країни без діючих державних стратегій щодо розвитку приватного економічного сектору в розрізі податкової системи, оскільки актуальною залишається проблема виведення грошових коштів з приватного бізнесу за кордон. Однак темпи зростання реформувань та вихід

українських стартапів за межі українського ринку говорять про подальший можливий ефективний розвиток із залучення іноземних інвестувань.

Незважаючи на певні досягнення, ще рано говорити про стабільний розвиток інвестиційної діяльності в Україні, адже для зростання інтересу до іноземного інвестування в Україні необхідно зрозуміти способи їх залучення та оцінити реальні можливості використання з огляду на законодавство. Якщо Україна зможе утримати та вдосконалити здобуті законодавчі реформування та прийняти ефективні стратегічні програми з вирішення наявних проблем, то це дасть змогу підсилити інвестиційний потенціал української економіки не тільки в короткостроковому періоді, але й в перспективі, оскільки саме зростання цього показника є важливою умовою переходу української економіки до стадії стійкого росту.

Висновки з проведеного дослідження. В результаті проведеного дослідження інвестицій в економіку України можна відзначити, що прямі іноземні інвестиції є визначальним фактором, який впливає на темпи економічного зростання та розвиток країни загалом, адже є основою для міжнародного співробітництва та соціально-економічного розвитку населення. Незважаючи на наявність конкурентних переваг, сучасні обсяги інвестицій є недостатніми, що зумовлено наявністю низки факторів, що негативно впливають на формування позитивного інвестиційного клімату. Перш за все ПІІ в Україну мають сприяти стійкому та збалансованому розвитку, структурній модернізації вітчизняної економіки, підвищенню рівня міжнародної конкурентоспроможності. Проте, незважаючи на наявні проблеми, Україна повільно, але досить упевнено просувається вперед до становлення позитивного інвестиційного іміджу, що має забезпечити приплив нових іноземних інвестицій. Все це формує не лише довіру іноземних інвесторів, але й їх упевненість у довгостроковій перспективі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18 вересня 1991 р. № 1560-12. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (дата звернення: 02.04.2020).
2. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19 березня 1996 р. № 93/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/93/96-вр> (дата звернення: 02.04.2020).
3. Колупаєв Ю.Б. Проблеми залучення інвестиційних ресурсів в економіку України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 8. С. 26–29.
4. Олешко Т.І., Козел А.М. Особливості залучення іноземних інвестицій в економіку України. *Ефективна економіка*. 2019. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6979> (дата звернення: 08.04.2020).
5. Штепенко К.П., Забуряєва О.Ю. Аналіз прямих іноземних інвестицій в економіку України та передумови необхідності їх залучення. *Ефективна економіка*. 2019. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7040> (дата звернення: 09.04.2020).
6. Державний комітет статистики України : сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm (дата звернення: 10.04.2020).
7. European Business Association : сайт. URL: <http://www.eba.com.ua/uk> (дата звернення: 10.04.2020).
8. Global Competitiveness Report 2019. *World Economic Forum*. 2019. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2019> (дата звернення: 10.04.2020).
9. Денисенко М.П. Іноземне інвестування економіки України. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 7. С. 70–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2016_7_10 (дата звернення: 11.04.2020).
10. UNCTADstat : сайт. URL: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx?ReportId=96740> (дата звернення: 11.04.2020).
11. Маркевич К.В. Хто і як інвестує в Україну. URL: <http://razumkov.org.ua/statti/khto-i-iak-investuie-v-ukrainu> (дата звернення: 11.04.2020).
12. Оцінка обсягів прямих іноземних інвестицій, в яких кінцевим контролюючим інвестором є резидент (round tripping) за 2010–2019 рр. URL: <https://bank.gov.ua/statistic> (дата звернення: 12.04.2020).
2. Pro rezhyhm inozemnogho investuvannja : Zakon Ukrainy from 19 mar. 1996 № 93/96-BP. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/93/96-вр> (accessed 02 April 2020).
3. Kolupajev Ju.B. (2018) Problemy zaluchennja investycijnykh resursiv v ekonomiku Ukrainy [Problems of attraction of investment resources in the economy of Ukraine]. *Investment: practice and experience*. 2018. № 8. P. 26–29.
4. Oleshko T.I., Kozel A.M. (2019) Osoblyvosti zaluchennja inozemnykh investycij v ekonomiku Ukrainy [Features of attraction of foreign investments in the economy of Ukraine]. *An efficient economy*. 2019. № 4. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6979> (accessed 08 April 2020).
5. Shtepenko K.P., Zaburajeva O.Ju. (2019) Analiz prjamykh inozemnykh investycij v ekonomiku Ukrainy ta peredumovy neobkhidnosti jikh zaluchennja [Analysis of foreign direct investment in Ukrainian economy and prerequisites for their involvement]. *An efficient economy*. 2019. № 5. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7040> (accessed 09 April 2020).
6. Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm (accessed 10 April 2020).
7. European Business Association : site. Available at: <http://www.eba.com.ua/uk> (accessed: 10 April 2020).
8. Global Competitiveness Report 2019. *World Economic Forum*. 2019. Available at: <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2019> (accessed 10 April 2020).
9. Denysenko M.P. Inozemne investuvannja ekonomiky Ukrainy [Foreign investment of the economy of Ukraine]. *Current problems of the economy*. 2016. № 7. P. 70–77. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2016_7_10 (accessed 11 April 2020).
10. UNCTADstat : site. Available at: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx?ReportId=96740> (accessed 11 April 2020).
11. Markevych K.V. (2020) Khto i jak investuje v Ukrainu [Who and how invests in Ukraine] : website. Available at: <http://razumkov.org.ua/statti/khto-i-iak-investuie-v-ukrainu> (accessed 11 April 2020).
12. Ocinka obsjaghiv prjamykh inozemnykh investycij, v jakykh kincevym kontroljujuchym investorom je rezydent (round tripping) za 2010–2019 rr. [Estimation of FDI in which the ultimate controlling investor is a resident (round tripping) for 2010–2019]. Available at: <https://bank.gov.ua/statistic> (accessed 12 April 2020).

REFERENCES:

1. Pro investycijnju dijalnistj : Zakon Ukrainy from 18 sep. 1991 № 1560-12. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (accessed 02 April 2020).

HOSPITALITY INDUSTRY: BEHAVIORAL ECONOMICS AND PSYCHOLOGY OF COMMUNICATION IN COVID-19 ERA

ІНДУСТРІЯ ГОСТИННОСТІ: ПОВЕДІНКОВА ЕКОНОМІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ КОМУНІКАЦІЙ У ЕРУ COVID-19

UDC 338.439.65, 338.462, 338.467.6, 338.482.2

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-9>

Chyrychenko Yuri

Doctor of Economic Sciences,
Professor at the Department
of International Economic Relations,
Regional Studies and Tourism
University of Customs and Finance

Kodatska Natalia

Candidate of Sociological Sciences,
Senior Lecturer at Department
of Psychology and Journalism
University of Customs and Finance.

Sabirov Aleksander

Candidate of Technical Science,
Associate Professor
University of Customs and Finance

The purpose of this study is the identification of different aspects of the further development of Hospitality Industry in the context of new economical, psychological and social conditions. It has been found, that the real situation in the world is much worse than official statistics available from national governments. All possible impact on the global economic environment will be much more sophisticated than only simple short-term reducing economic activity. Media are sending a strong message for potential clients and investors of the Hospitality Industry, and label it as "The danger's territory". Extrapolation and systematization of risk factors have been performed from different sources. It has been concluded that the industry should begin developing communicative strategy and informational company based on the behavioral psychology of pandemics with unification and standardization of all business processes for reducing risk factors.

Key words: hospitality Industry, COVID-19 era, communicative response, behavioral psychology of pandemics.

Целью данного исследования является выявление коммуникативных аспектов раз-

вития индустрии гостеприимства в контексте новых экономических, психологических и социальных условий. Выяснилось, что реальная ситуация в мире намного хуже официальной статистики национальных правительств. Воздействия на глобальную экономическую среду будут гораздо более сложными, чем простое краткосрочное снижение экономической активности. Средства массовой информации посылают сигнал потенциальным клиентам и инвесторам индустрии гостеприимства и обозначают ее как «территория опасности». Были выполнены экстраполяция и систематизация факторов риска, взятых из различных источников и сделан вывод о том, что в отрасли следует начать разработку коммуникативной стратегии и информационной компании на основе поведенческой психологии пандемий с унификацией и стандартизацией всех бизнес-процессов для снижения факторов риска.

Ключевые слова: индустрия гостеприимства, эпоха COVID-19, коммуникативный ответ, поведенческая психология пандемий.

Мета цього дослідження – виявлення стратегічних аспектів подальшого розвитку готельно-ресторанного бізнесу в контексті нових економічних, психологічних та соціальних умов. З точки зору наших досліджень ми розглядаємо індустрію гостинності, на яку впливають різні фактори пандемії двома наступними способами. По-перше, це прямий вплив економічних факторів. Друге – психологічні фактори. З цієї точки зору головною метою нашої роботи була систематизація та вдосконалення деяких основних елементів психолого-економічної комунікативної стратегії в індустрії гостинності. Ми також вважаємо цей фокус нашої уваги дуже актуальним через реальний негативний економічний вплив смертельної спалаху COVID-19. Широка стурбованість шкодою для світової економіки базується не тільки на просто економічних факторах, таких як торговельні обмеження чи можливі збитки робочої сили. В першу чергу у наявному інформаційному середовищі реалізуються психологічні фактори (фобії та побоювання) групові та масові психологічні фактори (різні демонстрації істеричної чи панічної поведінки, расизм) та різні політичні та поведінкові обмеження (заборони на поїздки та інші обмеження). Встановлено, що реальна ситуація у світі набагато гірша, ніж офіційна статистика національних урядів. Попри це, як внутрішні так і зовнішні основи регулювання повинні використовуватися у для оцінки ризиків за надійною науково-методичною методологією. Була проведена екстраполяція та систематизація факторів ризику з різних джерел. Зроблено висновок, що в час цієї фундаментальної кризи галузь повинна почати розробляти набір підходів до уніфікації та стандартизації всіх бізнес-процесів для зменшення факторів ризику. Комунікативна стратегія з таким розвитком повинна бути надійною інформаційною компанією, що базується на поведінковій психології пандемії. Раніше, до появи COVID-19, основною відмінністю в індустрії гостинності був рівень комфорту для гостей або мандрівників з відповідним рівнем вартості. В епоху COVID-19 до цього показнику буде додано рівень епідеміологічної безпеки. Комунікативна відповідь повинна базуватися на уніфікованій та стандартизованій системі, яку можна перевірити за допомогою аудиту.

Ключові слова: Індустрія гостинності, епоха COVID-19, комунікативна реакція, поведінкова психологія пандемії.

Formulation of the problem. At the beginning of our work, we need to state, that this article has been accomplished in March 2020, when deadly COVID-19 outbreak has already hit China and started to spread throughout the Global World. According to WHO, disease outbreak is the occurrence of disease cases in excess of normal expectancy [1]. The significant resonance and public attention to this thread have been grown exponentially from the beginning of 2020. Economically speaking, the new coronavirus has become a short and long term factor, which in a worst-case scenario can trigger a global economic crisis, financial collapse, and large-scale bankruptcy. Although, these negative perspectives are very serious and disturbing enough, we will focus our attention on the principal impact of such pandemic on the world's economic environment and Hospitality Industry.

Analysis of recent research and publications.

For purposes of properly representing an expert's assessment, expectations and forecast, and also for modeling informational environment from a position of an external observer, we can mention only very few news article's titles, from hundreds or possibly thousands, those that become available at the time of writing the paper:

The Telegraph: «Coronavirus impact will be bigger than trade war»;

South China Morning Post: «Forget Sars, the new coronavirus threatens a meltdown in China's economy»;

The Street: «With nearly 70 000 infections worldwide, coronavirus continues to baffle experts»;

ABC News: «Coronavirus has a second wave of economic terror, disrupting business supply chains and revenue»;

The National Interest: «Coronavirus proves one thing: China's rise is built on quicksand»;

Business Stuff: «Coronavirus: Hundreds of tourism jobs lost and fears more at risk»;

CNN: «Why stocks keep moving higher. And higher. And higher.» (Why do stocks continue to rise in the face of anxiety, out the coronavirus?);

Zero Hedge: «Tankers, Tankers. Everywhere!»-Virus causes historic 'Traffic jam' across Asian supply lines»;

Barron's: «The Dow Dropped 270 Points Because Coronavirus Is Spreading Outside of China»;

Reuters Singapore: «Dollar dominates as investors dump yen, Asia currencies on coronavirus spread»;

CNN: «Coronavirus outbreak to cost airlines almost \$30bn»

Bloomberg Opinion: «The Economic Hit From Coronavirus Is All in Your Mind» (Psychology can be more powerful than facts when it comes to the impact of an epidemic.)

As we can see, the widespread concern about damage of the world's economy is based not only on simply economical factors, such as trade restrictions or possible damage for the workforce. In the first place with this informational environment going psychological factors (phobias and fears) group and mass psychological factors (different demonstration of hysterical or panic behavioral, racism) and different political and behavioral restrictions (travel bans and other restrictions).

Aim and actuality of the problem. From perspectives of our further research we will consider Hospitality Industry affected by different factors of the epidemic in two oblivious ways:

1. The first way is the direct impact of an economical and much more material factors. These types of influences are historically predictable, reasonable and understandable. Repeatedly using different economical and mathematical models with large-scale databases, scientists all over the world and different experts are making forecasts and analyzing different aspects of the Hospitality Industry. For example, in 2010, the World Bank presented a complete calculation of economic losses from Zoonotic Diseases (that is transmissible from animals to humans) for all history of Zoonotic Diseases available on those time. Economic costs and Income loss were carefully calculated in detail for 10 epidemics of Zoonotic Diseases. Using the World Bank's «One World, One Health a Strategic Framework (OWOH)», it becomes confirmed that Zoonotic Diseases have major economic impacts. The emergence of BSE, SARS, H5N1, and influenza A(H1N1) have caused over 20 billion USD in direct economic losses over the last decade and much more than 200 billion USD in indirect losses [2].

2. The second factor's family is the clear reasonable and sometimes unreasonable psychological factors.

We should declare, that under such psychological factors we understand a nonmaterial and sometimes nonrational impact on Hospitality Industry, such as mass panic or psychosis, phobias and so on. In his prophetic book «The Psychology of Pandemics: Preparing for the Next Global Outbreak of Infectious Disease» researcher Steven Taylor describes how people cope or react to the threat of pandemic infection. It is also interesting, that in the context of psychological reactions to pandemics he uses the concept of the behavioral immune system [3].

From these perspectives, the main aim of our work is systematization and improvement of some basic elements of psychological and economical communicative strategy in the Hospitality Industry. We consider it will be possible with systematization, generalization, and adaptation of the psychological factors to the purpose of this development. We also consider this focus of our attention as actual because of the real negative economic impact of deadly COVID-19 outbreak that already have a place.

But why are these unreasonable psychological factors so important, that we consider them equal to factors, which are truly rational and understandable? Why are emotional reactions to threats of harm, loss, and change so destructive? Maybe because psychological reactions on the world's pandemic are inevitable among average unprepared people, who are potential and actual clients or even staff working in the Hospitality Industry. It is in human nature to react to such stresses. In these conditions timely prevention, adaptation merger for dealing with the novel coronavirus outbreak is urgently needed. And from this point of view, it is becoming the question of survival for the Hospitality Industry.

Results. At the time of writing the article, complete informational reports and real-time monitoring with comparison and forecast for the situation with the outbreak become available in WEB. Although much of the resources had been created as news providers, we should differentiate the most trustful one from dozens of different online tools:

- WHO Situation reports [4];
 - Centers for Disease Control and Prevention (CDC) COVID-19 Situation Summary [5].
- In addition, dozens of online maps for monitoring spread the outbreak become available. For example:
- Online dashboard from Johns Hopkins uses CDC and WHO data to track the outbreak in real-time [6];
 - Dr. Edward Parker, The Vaccine Centre, London School of Hygiene & Tropical Medicine [7];
 - Health Map [8];
 - Coronavirus application [9].

Scientist Inan Dogan [10] has proposed an interesting methodology. His statistical model is using coronavirus' fatality rate for calculating a more precise amount of infected people. According to this methodology, «only one out of every 200 to

500 infected people will die from the new coronavirus. This also means that if we see 10 deaths in a country due to the coronavirus, it is safe to assume that between 2000 and 5000 are already infected with the virus.» So as of February 29, between nearly 500 000 and over 1 million Chinese nationals infected with COVID-19. In this time, officially only 79394 confirmed cases were reported.

With these calculations it is safe to assume, that real situation in the world is much worse than the official statistics available from national governments. WHO Situation Report No. 40 is showing 85403 confirmed cases of infected people. Using 200/1 and 500/1 proportion we can calculate, that 0.584–1.46 million people have been infected globally. Report No. 72 is showing 823626 confirmed cases of infected people with 40598 deaths. Using our proportion we can calculate, that 8.12–20.3 million people have been infected globally. In addition, from these large-scale perspectives in any circumstances, all possible impacts on the global economic environment will be much more sophisticated when only simple short-term reducing economic activity.

As we can see, people all over the world are experiencing strong psychological pressure. In addition, if it is not enough to provoke destructive impact on the International tourism and Hospitality Industry, additional special pressure from this sort of news:

- The Guardian. The Observer: Hospitality sector calls for emergency coronavirus support (Fear of catching COVID-19 in busy places has led to a 7% drop in sales in London bar and restaurants);

- San Francisco Examiner: Coronavirus cancellations, closures hitting hospitality and restaurant industries hard (Businesses plan to ask city government for economic stimulus package to help them survive crisis);

- Houston Chronicle Business: Coronavirus fallout gives Houston's hospitality industry the chills;

- The Wall Street Journal: Coronavirus Slams U.S. Hotel Industry's Global Operations (Biggest brands like Marriott, Hyatt report declines in Asia businesses; Hilton says outbreak could hurt full-year earnings);

- BBC News: Coronavirus: Hospitality industry losses 'in hundreds of thousands';

- Business Day: Coronavirus gives hospitality industry the jitters (Travel and big events look set to slow down as virus takes its toll);

- Bloomberg. Business: Hotel Owners Face Reality of the Spreading Coronavirus Outbreak.

These media are sending a strong message for the potential clients and investors of the Hospitality Industry, and label it as «The danger's territory».

In these extremely sophisticated conditions, Hospitality Industry management must respond instantly on the challenges of the times. As we have said earlier main focus of attention for this response should be consideration of psychological factors.

Very interesting Mental Health and Psychosocial Considerations During COVID-19 Outbreak was published by World Health Organization on March 12 2020 [10]. We consider the following advice the most useful out of 30 of them: «Minimize watching, reading or listening to news that causes you to feel anxious or distressed; seek information only from trusted sources and mainly to take practical steps to prepare your plans and protect yourself and loved ones. Seek information updates at specific times during the day, once or twice. The sudden and near-constant stream of news reports about an outbreak can cause anyone to feel worried. Get the facts; not the rumors and misinformation. Gather information at regular intervals, from WHO website and local health authorities platforms, in order to help you distinguish facts from rumors. Facts can help to minimize fears». It is important, that staff of the Hospitality Industry in all diapacons of possible specialties also have a lack of knowledge in coping with infectious diseases. This staff also is experiencing anxiety, fear, emotional distress. Therefore, we think that, first of all. There should be the development of some kind of Informational politics in the Hospitality Industry targeting all subjects of hospitality processing. This Informational politics must be based on the consideration of the main risk factors and threads of current and forecasting pandemic situations and to be based on behavioral psychology's point of view. Only properly developed risk evaluation on reliable evidence-based scientific methodology must be used as internal and external source of regulation.

After extrapolation and systematization these risk factors form different sources, we have the next list:

- The infrastructure of Hospitality Industry (hotels halls and transportation units for example), is often closed or crowded. In these conditions it is sometimes difficult and even impossible to maintain social distance due to objective reasons. It is not an imaginable and absolutely real thread for health and even lives of travelers, guests and staff of Hospitality Industry, which are causing deep psychological impact on potential clients of the Industry. «People who are highly anxious about being infected typically to great lengths to protect themselves. This may involve avoidance of infection-related stimuli, including people, places, and things associated with disease [3]»;

- The guests of Hospitality Industry in such stress conditions as current pandemic situation cannot evaluate properly and differentiate specific Hospitality Industry risks;

- The staff working in Hospitality Industry has not been notified of factors that may increase the risk and outbreak and have not been trained to work within such pandemic conditions. Working on the «first line» for this staff can cause psychotic experiences, be traumatizing and even contribute to symptoms of PTSD;

– The whole infrastructure of Hospitality Industry is not designed to the standards for isolation against infectious respiratory disease, it is equipped with special devices;

– It is difficult and sometimes impossible for clients (guests) to accept and cooperate with self-isolation measures for cutting off the respiratory infection route in time.

Conclusion. All these risk factors require the development of new approaches such as radical measures with social distancing. Some from these measures for combating the virus can be temporary but some changes can stay permanently. In the time of this fundamental crisis, the industry should begin developing a set of approaches for the unification and standardization of all business processes for reducing risk factors. Communicative strategy with such development should be a reliable informational company based on the behavioral psychology of pandemics.

Previously in the pre-COVID-19 era, the main differentiation in the Hospitality Industry was level of comfort to guests or travelers with appropriate cost equivalences. In the COVID-19 era, it additionally will be an epidemiological safety level. The communicative response should be based on a unified and standardized system that can be verified with some form of external audit.

REFERENCES:

1. Official site of World Health Organisation. Environmental health in emergencies. Disease outbreaks. URL: https://www.who.int/environmental_health_emergencies/disease_outbreaks/en/ (accessed 05 April 2020).
2. The World Bank. Report No 50833-GLB people, pathogens and Our Planet. Volume 1: Towards a One Health Approach for Controlling Zoonotic Diseases. Agriculture & Rural Development Department World Bank. Washington, D.C. 56 p.
3. Steven Taylor Psychology of Pandemics: Preparing for the Next Global Outbreak of Infectious Disease. Cambridge Scholars Publishing: 2019. 158 p.
4. Official site of World Health Organization. Environmental health in emergencies. Disease outbreaks. Situation reports. URL: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports> (accessed 05 April 2020).
5. Official site of Centers of Disease Control and Prevention. Coronavirus Disease 2019 (COVID-19). COVID-View: A Weekly Surveillance Summary of U.S. COVID-19 Activity. URL: <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/covid-data/covidview.html> (accessed 05 April 2020).
6. Official site of Johns Hopkins University School of Medicine. Johns Hopkins Medicine. Coronavirus (COVID-19) Information and Updates. URL: <https://www.hopkinsmedicine.org/coronavirus/> (accessed 05 April 2020).
7. Dr Edward Parker, The Vaccine Centre, London School of Hygiene & Tropical Medicine. Quentin Leclerc, Department of Infectious Disease Epidemiology, London School of Hygiene & Tropical Medicine. COVID-19 tracker. URL: https://vac-lshtm.shinyapps.io/ncov_tracker/ (accessed 05 April 2020).
8. News Dashboard. Novel Coronavirus 2019-nCoV. URL: <https://www.healthmap.org/wuhan/> (accessed 05 April 2020).
9. Kevin Basset. Maxime Michel. Gyubin Byoun. <https://coronavirus.app/map?mode=infected>. (accessed 05 April 2020).
10. Inan Dogan, PhD. Insider Monkey. February 29, 2020. At Least Half A Million People Are Infected With Coronavirus In China. URL: <https://finance.yahoo.com/news/least-half-million-people-infected-202153407.html> (accessed 05 April 2020).

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ АКТИВІЗАЦІЇ
PECULIARITIES OF INVESTMENT ACTIVITIES
IN THE AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE AND WAYS OF ACTIVATION

УДК 338.2

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-10>**Алексеева К.А.**к.н.держ.упр.,
доцент кафедри виробничого
та інвестиційного менеджменту
Національний університет біоресурсів
і природокористування**Цоколь О.П.**аспірант кафедри виробничого
та інвестиційного менеджменту
Національний університет біоресурсів
і природокористування**Alekseieva Kateryna****National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine**
Tsokol OlhaNational University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine

У статті досліджено особливості інвестиційної діяльності в аграрному секторі України. Показано ключову роль аграрного сектору в економіці України, що доведено макроекономічними показниками, зокрема часткою експорту аграрної продукції у структурі валового продукту. Важливість аграрного сектору також підтверджується фактом зацікавленості іноземних інвесторів у здійсненні капіталовкладень в аграрний сектор України більшою мірою у розвиток аграрної інфраструктури, хоча останнім часом також у конкретні проекти щодо діджиталізації сектору. Для активізації інвестиційної діяльності в аграрному секторі України потрібно проводити виважену державну інвестиційну політику. Зокрема, потрібно працювати над механізмами забезпечення державних гарантій для іноземних інвесторів під час інвестування в український аграрний сектор, а також над удосконаленням механізмів податкової, бюджетної, грошово-кредитної, антимонopolної та цінової політики. Доречно також розвивати державно-приватне партнерство у секторі.

Ключові слова: аграрний сектор, інвестиції, інвестиційна діяльність, інвестиційна привабливість, іноземні інвестиції, активізація інвестиційної діяльності, державна політика.

В статье исследованы особенности инвестиционной деятельности в аграрном

секторе Украины. Показана ключевая роль аграрного сектора в экономике Украины, что подтверждено макроекономическими показателями, в частности долей экспорта аграрной продукции в структуре валового продукта. Важность аграрного сектора также подтверждается фактом заинтересованности иностранных инвесторов в осуществление капиталовложений в аграрный сектор Украины, в большей степени в развитие аграрной инфраструктуры, хотя в последнее время имеют место и конкретные проекты по диджитализации сектора. Для активизации инвестиционной деятельности в аграрном секторе Украины необходимо проводить взвешенную государственную инвестиционную политику. В частности, нужно работать над механизмами обеспечения государственных гарантий для иностранных инвесторов при инвестировании в украинский аграрный сектор, а также над совершенствованием механизмов налоговой, бюджетной, денежно-кредитной, антимонopolной и ценовой политики. Уместным является развитие государственно-частного партнерства в секторе.

Ключевые слова: аграрный сектор, инвестиции, инвестиционная деятельность, инвестиционная привлекательность, иностранные инвестиции, активизация инвестиционной деятельности, государственная политика.

The article explores the peculiarities of investment activity in the agricultural sector of Ukraine. The key role of the agrarian sector in the Ukrainian economy is shown which is confirmed by the macroeconomic indicators, in particular, the share of agricultural products exports in the structure of the gross product. The importance of the agrarian sector is also confirmed by the fact that foreign investors are interested in investing into the agrarian sector of Ukraine to a greater extent in the development of agrarian infrastructure, although more recently in specific projects on the digitalization of the sector. There have been serious transformational processes demonstrated within the last years which have driven the Ukrainian agrarian sector to a qualitatively new level. Now the total digitalization of the sector is being expected with providing IT-decisions into all operational processes in the agrarian sector. In such conditions new perspectives are opened for investments into precise agriculture and other investment projects for modernization of the sector. In order to intensify investment activity in the agrarian sector of Ukraine it is necessary to carry out a prudent state investment policy in the sector. In particular, it is crucial to work on mechanisms for providing state guarantees for foreign investors when investing in the Ukrainian agrarian sector, as well as on improving the mechanisms of tax, budgetary, monetary, monopoly and price policies. It is also appropriate to develop public-private partnerships in the sector. It is determined that the instruments for stimulating the development of agro-industrial production should be: state agrarian interventions; financial support for agro-industrial production; partial compensation for capital and recurrent expenses; partial offsetting of interest rates on bank loans; compensation for agricultural insurance costs, including income insurance; granting funds to farmers on a returnable basis. It is proved that the main competitive advantages in the agricultural market of Ukraine are the possibility of expanding production in Ukraine, filling niche industries and export to EU countries of certain product groups absent on its territory, opportunities for the formation of a cluster of agricultural producers in individual regions, facilitating the financing of production products by external investors.

Key words: agrarian sector, investments, investment activity, investment attractiveness, foreign investments, activation of investment activity, public policy.

Постановка проблеми. Розвиток ринкової економіки в Україні вимагає чіткого розуміння того, якою конкретно ми бачимо Україну в майбутньому й яку стратегію для реалізації цих намірів доречно використати. Давно відомим є той факт, що забезпечення економічного зростання та економічного розвитку напряду залежить від обсягів інвестицій

та рівня інвестиційної активності в країні. Кожна країна в силу особливостей економічного розвитку, наявних ресурсів, географічних та кліматичних умов, певних традицій та інших вагомих чинників має галузі або сектори економіки, які стають ключовими для її розвитку. Такі галузі забезпечують суттєву питому вагу надходжень ВВП та відіграють

значну соціальну функцію, оскільки забезпечують робочими місцями велику частину працездатного населення. Рівень інвестиційної активності в таких галузях часто визначає економічний розвиток не тільки власне галузі, а й здійснює значний вплив на економічний розвиток споріднених галузей, цілих регіонів, областей та країни у цілому.

Порівняно з іншими країнами аграрний сектор України займає провідну роль у формуванні ВВП України та залученні інвестицій. Це зумовлено ринковими перевагами та проблемами у розвитку інших сфер. До сприятливих чинників належать природні передумови й удале розміщення держави на світовій агробізнесовій карті, низька вартість локального ресурсу та сільськогосподарські традиції нашої країни, розвинена інфраструктура і сільськогосподарська машинобудівна сфера, сусідське положення з провідним світовим споживацьким ринком: державами – членами Європейського Союзу і близькосхідними країнами. Усе це становить основну конкурентну перевагу для аграрної сфери.

Зрозуміло, що розвиток аграрного сектору напряму залежить від обсягів інвестицій, які щорічно залучаються у нього та визначають ступінь його оновлення, модернізації та загального розвитку. У таких умовах дослідження вчених, спрямовані на вивчення особливостей інвестиційної діяльності в аграрному секторі України з розробленням заходів щодо її (інвестиційної активності) активізації, продовжують залишатися актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням активізації інвестиційної діяльності в аграрному секторі присвячували свої праці багато провідних науковців. Так, значна увага приділяється проблемам удосконалення інвестиційного клімату. Зокрема, О. Власюк під час проведення дослідження щодо інвестиційного клімату визначив його як «спроможність економіко-правового середовища забезпечити належну віддачу на вкладений капітал» [5]. В. Головатюк також займався проблемами поліпшення інвестиційного клімату та виокремив поняття «ризиків інвестиційного клімату» як «рівень невідповідності ідеалу, іншими словами, міра відхилення від еталону рівня інвестиційної привабливості соціально-економічного середовища у будь-який теперішній момент часу» [7]. На думку А. Пешко, інвестиційний клімат є «сукупністю чинників, які бере до уваги інвестор, приймаючи рішення щодо здійснення інвестицій» [12]. У роботах Л. Шинкарук значна увага приділяється ролі інвестицій, інновацій та технологій у забезпеченні структурних зрушень у вітчизняній економіці [13]. Проблеми прискорення діджиталізації аграрного сектору, зокрема через активізацію впровадження державно-приватних партнерств, досліджуються у роботах Н. Рєзнік, А. Остапчука, К. Алексеєвої [4]. У роботах цих учених діджиталі-

зація виокремлюється як пріоритет для розвитку аграрного сектору України та є можливою у тому числі завдяки впровадженню нових прогресивних форм господарювання.

Проте конкретні державні механізми щодо активізації інвестиційної активності в аграрному секторі України все ще потребують подальшого теоретичного супроводу, що зумовило вибір теми для проведення даного дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – з'ясувати особливості інвестиційної діяльності в аграрному секторі України та запропонувати шляхи їх активізації.

Дана мета зумовлює формулювання цілей дослідження:

- проаналізувати стан інвестиційної діяльності в аграрному секторі України на даному етапі;
- охарактеризувати пріоритетні напрями розвитку інвестиційної політики в аграрному секторі України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Інвестиційна діяльність є важливою передумовою розвитку національної економіки та підвищення рівня внутрішніх доходів країни. У зв'язку з певною сировинною спрямованістю економіки України, яка яскраво простежується під час аналізу експорту з країни, активізація інвестиційної діяльності може забезпечити розширення диверсифікації та поглиблення спеціалізації країни на світовому ринку. У нинішніх реаліях однією з основних точок зростання в Україні є сільське господарство. Саме сільське господарство потенційно може забезпечити розширене відтворення потенціалу суміжних галузей, передусім переробно-харчових виробництв. Окрім того, розвиток сільського господарства за умови забезпечення високої продуктивності виробництва агропродовольчої продукції забезпечить задоволення потреб населення у продовольстві відповідно до раціональних норм харчування [3], тобто саме сільське господарство є ключовою галуззю у забезпеченні продовольчої безпеки країни.

Зростання інвестиційних вкладень в аграрну сферу, зважаючи на світовий досвід, залежить від ефективності інструментів стимулювання інвестицій. Такі інструменти формують сукупність передумов інституційного характеру, зокрема фіскального та фінансово-кредитного, щодо підвищення зацікавлення інвестора-резидента та інвестора-нерезидента у нарощуванні фінансового забезпечення і розширенні виробничих потужностей в АПК, а також у впровадженні інноваційних технологій. Зрозуміло, що в умовах сталого розвитку акцент повинен робитися на здійсненні інновацій, які містять певні екологічні орієнтири під час удосконалення як процесу виробництва сільськогосподарської сировинної продукції, так і операційних процесів у переробно-харчовій промисловості. Система стимулювання інвестицій в аграрний сектор повинна орієнтуватися на диверсифікацію

форм, методів та інструментарію інвестицій, розбудову національних фондів ринків для залучення портфельних інвестицій, організацію державно-приватних партнерств для переробки відходів сільськогосподарських промислових та переробно-харчових компаній.

Якщо розглянути структуру ВВП країн ЄС та України (табл. 1), то можна визначити особливості його формування. Так, сільське господарство щороку збільшує обсяги виробництва, тим самим займаючи все більшу частку у структурі ВВП України, зокрема у 2017 р. вона становить 11,63%, тоді як у структурі ВВП європейських країн сільське господарство займає лише 0,3%.

Разом із тим можна відстежувати тенденцію перевищення зростання виробництва сільськогосподарської продукції над зростанням ВВП України, а це вказує на те, що аграрний сектор – одна з пріоритетних галузей економіки України. У 2016 р. темпи зростання виробництва сільськогосподарської продукції становили 48,81%, тоді як ВВП – 25,31%.

Динаміка виробництва основних сільськогосподарських культур в Україні у 2011–2017 рр. (табл. 2) є позитивною, що свідчить про подальші можливості зростання частки сільського господарства у ВВП України. Лише в періоди кризових явищ відбувалося скорочення обсягу виробництва аграрної продукції.

Найбільші інвестиційні проекти в агро- і суміжних галузях переважно стосувалися у цей період аграрної інфраструктури. За даними Інституту аграрної економіки, у 2016 р. в український АПК надійшло 44,2 млн. грн капітальних інвестицій. Елеваторні потужності, перевалочні термінали, цілі логістичні комплекси – напрями, у яких активно працювали глобальні трейдери. Тільки за останні роки в українських портах побудовано термінали Bunge (180 млн. дол.), Cofco (75 млн. дол.), Risoil S.A. (70 млн. дол.), Allseeds (200 млн. дол.). Нині Україна спільно з компанією «Бруклін-Київ» реалізує проєкт зерноперевалочного терміналу вартістю 99 млн. дол. Окрім того, в Україні працює підрозділ агрохолдингу NCH Capital Incorporated

Таблиця 1

Динаміка ВВП та обсягу виробництва сільськогосподарської продукції України у 2011–2017 рр.

Показник	Валовий внутрішній продукт	Сільське, лісове та рибне господарство	Темп зросту ВВП, %	Темп росту сільського господарства, %	Частка сільського господарства у ВВП, %
<i>Україна, млн грн</i>					
2011	1079346	80385	18,18	22,24	7,45
2012	1299991	106555	20,44	32,56	8,20
2013	1404669	109785	8,05	3,03	7,82
2014	1465198	128738	4,31	17,26	8,79
2015	1586915	161145	8,31	25,17	10,15
2016	1988544	239806	25,31	48,81	12,06
2017	2383182	277197	19,85	15,59	11,63
<i>Європейський Союз, млн євро</i>					
2011	13217460	56466	2,93	27,86	0,43
2012	13484172	58697	2,02	3,95	0,44
2013	13596777	55579	0,84	-5,31	0,41
2014	14072020	52411	3,50	-5,70	0,37
2015	14828642	50250	5,38	-4,12	0,34
2016	14958293	43146	0,87	-14,14	0,29
2017	15382590	45960	2,84	6,52	0,30

Джерело: складено на основі [2; 6]

Таблиця 2

Динаміка виробництва основних сільськогосподарських культур в Україні у 2011–2017 рр.

	Виробництво основних сільськогосподарських культур, тис т						Всього, тис. т	Темп зросту, %
	культури зернові та зернобобові	бурак цукровий фабричний	соняшник	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні		
2011	39271	13749	6772	18705	8122	1747	88366	-4,04
2012	56747	18740	8671	24248	9833	1896	120135	35,95
2013	46216	18439	8387	23250	10017	2009	108318	-9,84
2014	63051	10789	11051	22259	9873	2295	119318	10,16
2015	63859	15734	10134	23693	9638	1999	125057	4,81
2016	60126	10331	11181	20839	9214	2153	113844	-8,97
2017	66088	14011	13627	21750	9415	2007	126898	11,47

Джерело: складено на основі [6]

(36 млн. дол. інвестицій у 2015 р.), успішно функціонує насіннєвий завод американської компанії DupontPioneer (51 млн. дол. інвестицій із моменту запуску заводу в 2013 р.).

За даними Мінагрополітики, Україна експортує 80% виробленої органічної продукції, всього за 2016 р. експортували 165 тис. т органіки, що принесло аграріям майже 46 млн. євро. Найбільшими імпортерами української продукції в 2016 р. стали Німеччина, Швейцарія, Нідерланди, Італія, Польща, Великобританія, Австрія, Франція, Бельгія, Угорщина; також українські виробники експортували органічну продукцію у США, Канаду, Австралію і деякі країни Азії [14]. Позитивним є той факт, що до міжнародного ринку поступово долучаються малі та середні підприємства, здатні принести на міжнародний ринок органічної продукції деякі унікальні продукти.

Іноземні інвестори, а також міжнародні фінансові інститути акцентують увагу на перспективності аграрного спрямування в Україні. Важливим кроком у напрямі стимулювання розвитку сільського господарства України стало поглиблення зони вільної торгівлі між Україною та країнами Європейського Союзу 1 січня 2016 р. [1]. У зв'язку із цим для українських виробників було скасовано низку тарифних обмежень та введено нульові ставки для продукції промисловості, сільського господарства. Однак для отримання можливості експортувати продукцію на ринок Європи виробники мають подбати про її відповідність європейським вимогам та стандартам. Незважаючи на певні відмінності у системах стандартизації, кількість виробників, які приводять рівень якості виготовленої продукції до міжнародного зразка, зростає з кожним роком. Для того щоб товаровиробники мали доступ до інформації про статус тарифних квот, було створено базу даних, у якій регламентовано списки товарів, терміни дії квот, інформацію за попередній балансовий період тощо. Також є наявні сприятливі кон'юнктурні умови світового продовольчого ринку та сировинної продукції для біопаливних виробництв для українського сільськогосподарського товаровиробника, що є основними детермінантами нарощування інвестиційних вкладень сільськогосподарської сфери. Активізація інвестиційних процесів сільськогосподарської галузі засвідчується і зростанням інвестиційної частки вітчизняних господарств у сегменті. При цьому в 2001 р. питома інвестиційна вага в межах основного сільськогосподарського капіталу щодо загального числа інвестиційних капіталовкладень становила 5,0%, у 2008 р. – 7,2%, у 2015 р. – 11,1%, у 2017 р. – 13,8%. Отже, інвестиційне нарощування в основне капіталовкладення сільськогосподарської галузі характеризувалося більш прискореним темпом, аніж в економіці загалом.

Варто відзначити, що наявні і конкретні важливі кроки для стимулювання інноваційних процесів у сільському господарстві у напрямку його діджиталізації. Серйозні перетворення в сільському господарстві спостерігаються протягом останніх п'яти-семи років. Український агробізнес вийшов на якісно новий рівень, тобто змінюються принципи роботи, а підходи будуються на прозорій бізнес-моделі. Очікується глобальна оцифровка та автоматизація всіх процесів агробізнесу. Це означає використання нових технологій та унікальних масштабних ІТ-рішень. Уже сьогодні українські сільськогосподарські компанії використовують інновації, які не мають аналогів у жодній іншій галузі України. Більшість проєктів, орієнтованих на оцифрування аграрного сектору, здійснюються великими агрохолдингами України. Наприклад, Kernel Agro Holding впроваджує інноваційний програмний комплекс DigitalAgriBusiness на своїх підприємствах із початку 2016 р. Ця система дала змогу отримати максимальний прибуток і врожайність на одному полі. Програма демонструє рішення агрономам, інженерам та іншим відділам на основі раніше розроблених методик. Також цікаве рішення щодо оцифрування виробництва аграрної продукції було введено компанією МХП. До речі, МХП – одна з небагатьох українських аграрних компаній, яка виділила у своєму складі окремий інноваційний відділ. Компанія розробляє на своїх кластерах лінію геоінформаційних систем (ГІС) для керування наявним земельним фондом [3].

Зрозуміло, що в таких умовах значний потенціал для інвестування має ринок точного землеробства в Україні. За оцінками засновника компанії SmartFarming А. Бєленкова, близько 50 млн. дол. на рік становлять програмне забезпечення, автопілоти, датчики, дрони, агрегати, обладнання, консалтинг, послуги. Потенціал ринку величезний, і щорічне зростання становить приблизно 25% [9]. Поки що прогрес в аграрній галузі України зумовлений здебільшого внутрішніми ресурсами: у 2017 р. іноземні інвестори вклали в сільське господарство, мисливство та лісове господарство тільки 1,3% від загальних обсягів прямого іноземного інвестування в національну економіку.

Економісти та управлінці усвідомлюють, що інвестиційна активність є суттєвим чинником прискорення економічного зростання як загалом країни, так і аграрного сектору як ключової галузі вітчизняної економіки. Ще з часів Дж.М. Кейнса [10] відомо, що додаткове залучення інвестицій у галузь, сектор, країну веде до мультиплікативного зростання кінцевого продукту. Очевидно, що ключовим завданням інвестиційної політики є формування дієвого механізму залучення інвестицій у сільське господарство. Беручи до уваги певні успіхи у політиці щодо залучення інвестицій в аграрний сектор економіки України, потреба в таких інвестиціях залишається

високою у зв'язку з необхідністю подальшої модернізації та оновлення сектору. Потрібно зазначити, що у сільському господарстві інвестиційні проекти характеризуються відносно тривалим терміном окупності, у результаті чого інвестори часто розраховують на пряму державну підтримку інвестиційних проектів, а сільськогосподарські виробники сподіваються на отримання прямих державних субсидій. Загалом під час здійснення інвестиційних проектів в аграрному секторі у структурі інвестицій від 30% до 40% займають капіталовкладення на підготовку інвестиційних площадок, інфраструктури (прокладка доріг, забезпечення електрифікації, газифікації, водовідведення та утилізації відходів). У разі відсутності вільних потужностей та достатніх інженерних комунікацій або наявності високої вартості їх створення інвестор може відмовитися від інвестування.

У таких умовах державна політика щодо поживлення інвестиційної активності в аграрному секторі повинна включати у тому числі надання субсидій для покриття частини витрат, які пов'язані зі створенням інфраструктури під час здійснення інвестиційних проектів. Також потрібно проводити роботу щодо розвитку різноманітних форм державно-приватного партнерства. Питання співвідношення державних та приватних вкладень у рамках певних державно-приватних партнерств вирішується шляхом розроблення та застосування стратегій розвитку державно-приватних партнерств у сільському господарстві.

Окрім того, не можна забувати, що, приймаючи рішення про інвестування в аграрний сектор України, інвестори прагнуть отримати певні гарантії від держави, зокрема на законодавчому рівні. Саме тому врегулювання вітчизняного механізму залучення інвестицій та надання гарантій інвесторам є сьогодні ключовим завданням під час прийняття рішень щодо вдосконалення інвестиційної політики. Не варто забувати і про необхідність використання таких ефективних економічних важелів розвитку інвестиційної діяльності агропромислового комплексу, як податкова, бюджетна, грошово-кредитна, антимонопольна й цінова політика.

Отже, виважена державна інвестиційна політика в аграрній сфері має стати одним із найголовніших напрямів забезпечення конкурентоспроможності країни на світовому ринку. Держава має всіляко впливати на мотивацію до інвестування в аграрний сектор України шляхом економічно обґрунтованого використання різноманітних важелів регулювання, а також шляхом безпосередньої участі в інвестиційних проєктах через субсидіювання інфраструктурних проєктів та створення державно-приватних партнерств. Розв'язання проблем інвестиційного розвитку сприятиме раціональному та ефективному використанню залучених коштів, контролю їх руху і своєчасному поверненню.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, аграрний сектор для економіки України, безперечно, має ключове значення, а частка його у загальному обсязі національного виробництва залишається суттєвою. Окрім того, саме аграрний сектор виконує функцію забезпечення продовольчої безпеки країни та є основою для забезпечення функціонування та відтворення суміжних галузей, зокрема переробно-харчових виробництв.

Сьогодні в український аграрний сектор інвестиції залучаються здебільшого в розвиток інфраструктури, що зумовлено необхідністю його оновлення та швидкого пристосування до сучасних вимог. Водночас наявні й інвестиційні проєкти, спрямовані на діджиталізацію сектору, зокрема в автоматизацію всіх процесів в агробізнесі, що є надзвичайно позитивним чинником розвитку у сучасних умовах.

На перспективу потрібно працювати над удосконаленням механізмів державної підтримки інвесторів через субсидіювання інфраструктурних проєктів, а також над розвитком різних форм державно-приватного партнерства в аграрному секторі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Рожко О. Економічна природа та значення AgroPolit. ЄБРР підтримує АПК України на 150–200 млн євро. URL: <https://agropolit.com/news/4019-yebr-r-pidtrimaye-apk-ukrayini-na-150-200-mln-yevro>. (дата звернення: 23.04.2020).
2. Eurostat. Official site. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/home> (дата звернення: 23.04.2020).
3. Guests from the future: innovational systems of agroholdings' management, 2016. URL: <https://latifundist.com/spetsproekt/257-gosti-iz-budushchego-innovatsionnye-sistemy-upravleniya-agroholdingami> (дата звернення: 23.04.2020).
4. Development of Public-Private Partnerships in The Agrarian Sector of Ukraine: Digitalization as a Priority / N. Reznik et al. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*. 2019. № 8(3). P. 275–281. URL: <https://www.ijrte.org/wp-content/uploads/papers/v8i3c/C10461183C19.pdf> (дата звернення: 23.04.2020).
5. Власюк О.С. Стратегії розвитку України: теорія і практика / за ред. О.С. Власюка. Київ: ШСД, 2002. 864 с.
6. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами у 2017 році URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/zd/ztt/ztt_u/ztt0517_u.htm (дата звернення: 23.04.2020).
7. Головатюк В.М., Солов'єв В.П. Проблемно-ориентированные подходы в оценке инвестиционной привлекательности социально-экономической среды в контексте инновационного развития. URL: <http://www.iee.org.ua>. (дата звернення: 23.04.2020).
8. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 23.04.2020).
9. Зовнішня інвестиційна привабливість країни. URL: <https://daily.ua/zovnishnya-investitsijna-privablivostkrayini.html> (дата звернення: 23.04.2020).

10. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости процента и денег. Москва : Гелиос АРВ, 2015.

11. Перехід на євро стандарти: важко, але потрібно. URL: <https://www.unian.net/eurobusiness/1637567-perehod-na-evrostandartyi-trudno-no-neobhodimo.html> (дата звернення: 23.04.2020).

12. Пешко А.В. Інвестиції: їх значення, види та форми. *Інвестиції: практика та досвід*. 2007. № 2. С. 3–6.

13. Структурні зміни та економічний розвиток України : монографія / В.М. Геєць та ін. ; за ред. д-ра екон. наук Л.В. Шинкарук ; НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. Київ, 2011. 696 с.

14. Топ-10 найбільш привабливих галузей української економіки для інвестицій. URL: <http://nikvesti.com/articles/111617>. (дата звернення: 23.04.2020).

REFERENCES:

1. AgroPolit. YEBRR pidtrymaie APK Ukrainy na 150-200 mln yevro [EBRD will support agro-industrial complex of Ukraine for 150-200 million euros]. <https://agropolit.com/news/4019-yebrr-pidtrimaye-apk-ukrayini-na-150-200-mln-yevro> (accessed 23 April 2020).

2. Eurostat. Official site. <https://ec.europa.eu/eurostat/home> (accessed 23 April 2020).

3. Guests from the future: innovational systems of agroholdings' management, 2016. <https://latifundist.com/spetsproekt/257-gosti-iz-budushchego-innovatsionnye-sistemy-upravleniya-agroholdingami>

4. Reznik N., Ostapchuk A., Alekseeva K., Cherka-sov A., Fedun I. Development of Public-Private Partnerships in The Agrarian Sector of Ukraine: Digitalization as a Priority. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*, 8(3), p. 275–281, 2019. <https://www.ijrte.org/wp-content/uploads/papers/v8i3c/C10461183C19.pdf> (accessed 23 April 2020).

5. Vlasyuk O.S. Stratehiyi rozvytku Ukrainy: teoriya i praktyka [Development strategies of Ukraine: theory and practice] / za red. O.S. Vlasyuka. K. : SHSD, 2002. 864 p.

6. Neohrafichna struktura zovnishn'oyi torhivli tovaramy u 2017 rotsi [Geographic structure of foreign trade in goods in 2017]. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/zd/ztt/ztt_u/ztt0517_u.htm (accessed 23 April 2020).

7. Golovatyuk V. M., Solov'yev V. P. Problemno-oriyentirovannyye podkhody v otsenke INVESTITSIONNOY privlekatel'nosti sotsial'no-ekonomicheskoy sredy v kontekste innovatsionnogo razvitiya [Problem-oriented approaches in assessing the investment attractiveness of the socio-economic environment in the context of innovative development]. <http://www.iee.org.ua> (accessed 23 April 2020).

8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 23 April 2020).

9. Zovnishnya investytsiyna pryvablyvist' krayiny [External investment attractiveness of the country]. <https://daily.ua/zovnishnya-investitsijna-privablyvistkrayini.html> (accessed 23 April 2020).

10. Кейнс Дж. М. Общечая теория занятости процента и денег. / Дж. М. Кейнс. [The general theory of employment of interest and money] – М.: Гелиос АРВ, 2015

11. Perehid na yevro standarty: vazhko, ale potribno [Transition to Euro standards: difficult, but necessary]. <https://www.unian.net/eurobusiness/1637567-perehod-na-evrostandartyi-trudno-no-neobhodimo.khtml>

12. Peshko A. V. Investytsiyyi : yikh znachennya, vydy ta formy. Investytsiyyi: praktyka ta dosvid [Investments: their value, types and forms. Investment: practice and experience]. 2007. № 2. 3 – 6p.

13. Strukturni zminy ta ekonomichnyy rozvytok Ukrainy [Structural changes and economic development of Ukraine] : monohrafiya / V.M. Heyets', L.V. Shynkaruk, T.I. Art'omova ta in.; za red. d-ra ekon. nauk L.V. Shynkaruk; NAN Ukrainy ; Ін-т екон. та прогноз. К., 2011. 696 p.

14. Top-10 naybil'sh pryvablyvykh haluzey ukraiyin-s'koyi ekonomiky dlya investytsiy [Top 10 most attractive sectors of the Ukrainian economy for investment]. <http://nikvesti.com/articles/111617> (accessed 23 April 2020).

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ МОЛОЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

RECENT TRENDS IN THE DAIRY INDUSTRY

УДК 339.56:637.1(477)

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-11>**Борисенко О.С.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри маркетингу
Національний авіаційний університет**Романенко О.В.**студентка
Національний авіаційний університет**Borysenko Olena**

National Aviation University

Romanenko Oleksandra

National Aviation University

У статті розглянуто сучасний стан та перспективи розвитку молочної галузі у світі та на території України. Охарактеризовано вітчизняний ринок молочної промисловості як один із напрямів провідних галузей народного господарства, що забезпечує населення продуктами харчування. Зазначено, що проблемою ринку молочної продукції в Україні є зменшення числа корів, що призводить до зменшення обсягу сировини для виробництва готової молочної продукції. На цьому негативному тлі молочної галузі України все ще трансформується, тому особливу увагу у статті приділено розвитку молочних альтернатив. Виявлено основні причини переходу до споживання продукції рослинного походження та відмови від традиційних молочних продуктів. Проаналізовано світовий ринок рослинного молока. Розглянуто світових виробників рослинної продукції, а також виявлено світові тенденції та перспективи подальшого розвитку альтернативних напоїв. Розглянуто вітчизняний ринок рослинного молока, виділено виробників молочної альтернативи. Наведено характеристики основних видів сировини, з якої виготовляється ця група харчових продуктів, та визначено цільові категорії її споживачів. Запропоновано можливі напрями покращення функціонування та розвитку досліджуваного ринку.

Ключові слова: молочна галузь, тенденції, виробництво, молочні альтернативи, рослинне молоко.

В статті рассмотрены современное состояние и перспективы развития молоч-

ной отрасли в мире и на территории Украины. Охарактеризован отечественный рынок молочной промышленности как одно из направлений ведущих отраслей народного хозяйства, которое обеспечивает население продуктами питания. Отмечено, что проблемой рынка молочной продукции в Украине является уменьшение числа коров, что приводит к уменьшению объема сырья для производства готовой молочной продукции. На этом негативном фоне молочная отрасль Украины все еще трансформируется, поэтому особое внимание в статье уделено развитию молочных альтернатив. Выявлены основные причины перехода к потреблению продукции растительного происхождения и отказа от традиционных молочных продуктов. Проанализирован мировой рынок растительного молока. Рассмотрены мировые производители растительной продукции, а также выявлены мировые тенденции и перспективы дальнейшего развития рынка альтернативных напитков. Рассмотрен отечественный рынок растительного молока, выделены производители молочных альтернатив. Приведена характеристика основных видов сырья, из которого изготавливается эта группа пищевых продуктов, и определены целевые категории ее потребителей. Предложены возможные направления улучшения функционирования и развития исследуемого рынка.

Ключевые слова: молочная отрасль, тенденции, производство, молочные альтернативы, растительное молоко.

The dairy industry is crucial in any given nation's food supply as milk represents a vitamins and adaptable product that can be utilized throughout the food supply chain. The dairy market comprises a range of products from traditional items such as milk, butter and cheeses to the ingredient market featuring powdered and processed products that are added to any number of food items. Dairy industry is one of five strategic industries of food. There is a growing change in the food market in the world, especially in developing countries. The most important changes include increased milk yield per cow, increased total milk production, decreased number of cows, and the decreased milk consumption. These changes are based on the increasing of consumer's standards of living, which are factors that affect the changing lifestyles and worldwide trends in consumption. The article considers the current state and development prospects of the dairy industry in the world and in Ukraine. The dynamics of changes in the number of cows has been analyzed and the main problems and directions of development of the dairy market have been identified. Particular attention is paid to the development of dairy alternatives. Plant-based milk alternatives have surged in popularity over the past ten years. World studies have shown that meat and other animal products account for the majority of greenhouse gas emissions associated with food, despite the fact that they provide only one fifth of the calories consumed. The dairy alternatives market has seen rising levels of interest in recent years, spurred mainly by consumers increasingly looking for lactose-free, dairy-free and plant-based/vegan options as healthy lifestyle choices. People also choose plant milk because they worry about animal welfare in dairy production. It's no wonder that with the increasing popularity of non-dairy milk products and the significant drawbacks of industrial animal agriculture, entrepreneurs are putting their money on various new alternatives. The Ukrainian market of plant milk is at the beginning of the way, but already shows good performance. Vegetable milk is a new direction that will allow our country to support the dairy industry, as well as enter the international markets with these products in the future.

Key words: dairy industry, trends, production, dairy alternatives, vegetable milk.

Постановка проблеми. Молочна продукція є важливою складовою частиною раціону людини. Однак сучасний розвиток ринку характеризується динамікою щорічного скорочення виробництва. Нині збалансоване харчування є невіддільною частиною здорового способу життя. Сьогодні у світі поширюється тенденція до вживання продуктів рослинного походження замість тваринного. Це обумовлено тим, що такі продукти краще засвоюються й не мають шкідливих гормонів та антибіотиків, які можуть міститися в продуктах тваринного походження. Крім цього, останнім часом збільши-

лась частка людей з несприйняттям лактози та алергією на молоко, що змушені вживати безлактозну продукцію або повністю виключити молочні білки з раціону, замінюючи їх на рослинні. Саме тому асортимент харчових продуктів у всьому світі розширюється товарами для особливих груп населення, зокрема альтернативною молочною продукцією. Тенденція до вживання переважно рослинної продукції спостерігається також в Україні. Проте споживачі часто скаржаться на те, що ринок України недостатньо наповнений продуктами рослинного походження й представлений товарами

переважно закордонного виробництва. Є необхідність забезпечення ринку продуктами з рослинної сировини вітчизняного походження, тому дослідження асортименту зазначених товарів є актуальним. Отже, у статті проаналізовано сучасний стан ринку молочної продукції, виявлено причини негативного впливу на молочну галузь, надано рекомендації щодо подальшого розвитку альтернативних напрямів розвитку галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам дослідження розвитку ринку та розроблення програм, спрямованих на вдосконалення цієї галузі, присвячено праці науковців, таких як С.О. Степанчук, Ю.Ю. Єфісько, Т.Л. Керанчук, В.В. Джеджула, І.Ю. Єпіфанова, М.Ю. Дзюбо, С.В. Тивончук, Я.О. Тивончук, Т.П. Павлоцька.

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі сучасного стану ринку молочної продукції, чинників, що негативно впливають на його розвиток, та визначенні нових напрямів подальшого розвитку галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Молочні продукти – це одна з найважливіших складових частин раціону харчування населення, оскільки вони забезпечують фізіологічні та органолептичні потреби людини в багатьох цінних поживних речовинах.

Попит на молочну продукцію швидко зростає в усьому світі, що стимулює модернізацію молочного виробництва, адже ефективно та стійке виробництво молочних продуктів відіграє велику роль у забезпеченні зростаючого населення світу, тому останні 50 років характеризуються підвищенням виробництва молока.

Експерти зазначають, що Україна має великий потенціал, вигідне географічне положення, певні кліматичні умови та природні ресурси, які сприяють розвитку галузі тваринництва та молокопереробної промисловості загалом. Однак тоді як увесь світ нарощує виробництво молока, Україна стрімко скорочує поголів'я корів та власне випуск молочних продуктів (рис. 1).

Результати проведеного аналізу свідчать про те, що протягом останніх 5 років поголів'я великої рогатої худоби знизилось на 400 000 голів. Причиною такої тенденції є високі витрати на утримання

ВРХ. Отже, у перспективі зменшення виробництва молока є очевидним.

Водночас варто зазначити, що в Україні дефіциту молока на внутрішньому ринку не передбачається, оскільки останніми роками спостерігається зменшення численності у країні, що характеризується скороченням рівня споживання молочної продукції, тобто в Україні є всі передумови для розвитку молочного виробництва, зокрема сприятливі ресурси, кормова база, інфраструктура, розвинена селекція, племінний фонд, трудові ресурси. Однак, досліджуючи цю галузь, можемо цілком впевнено говорити, що вона має низку проблем внутрішнього й зовнішнього планів, які негативно впливають на її стан. Насамперед це якість продукції. Серйозний виклик виробникам створює також поширення в суспільстві тенденцій здорового харчування, в межах яких збільшується споживання рослинного молока як альтернативи тваринному. Ці тенденції впливають на галузь, а також на конкурентні позиції вітчизняної продукції на світових ринках, оскільки Україна все ще не може досягти стандартів якості, які би повністю відповідали вимогам, що діють на європейському ринку.

Таким чином, до основних напрямів поліпшення стану молочної галузі можна віднести:

- підтримку з боку держави;
- розширення асортименту вітчизняних виробників за рахунок впровадження нових технологій у виробництво та їх використання, що дадуть змогу знизити собівартість продукції;
- створення певного центру для підготовки фахівців для галузі, оскільки багато кваліфікованих спеціалістів працюють за кордоном, а їх місця займають молоді спеціалісти;
- виробництво продукції на рослинній основі.

В сучасних умовах, коли у споживачів все сильніше виникає потреба до вживання продуктів рослинного походження замість тваринного, помітний стрімкий розвиток світового ринку продуктів рослинного походження.

Загалом тренд на функціональні продукти активно розвивається та перебуває тільки на початку шляху, проте багато компаній по всьому світі вже використовують рослинні рецептури у виробництві своєї продукції.

Рис. 1. Динаміка зміни кількості поголів'я корів за 2015–2019 рр.

Джерело: [1]

Майже в усьому світі споживачі, які дотримуються принципів здорового харчування, віддають перевагу здебільшого рослинним замінникам молока (рис. 2).

За результатами опитування споживачів, які вибирають здоровий спосіб життя й віддають перевагу натуральним та органічним продуктам, їх більшість вживає аналоги молока з рослинної сировини.

Найсильніше людей спонукає до вживання харчових продуктів рослинного походження етичне ставлення до тварин, прагнення зміцнити своє здоров'я та думка про негативний вплив виробництва м'ясо-молочної продукції на довкілля. Для частини споживачів має значення вартість харчових продуктів. Крім цього, мають велику вагу безпечність харчових продуктів та занепокоєння про невірогідність маркування продуктів тваринного походження. Ці причини пояснюються тим, що продукція тваринного походження може містити залишки гормонів та антибіотиків, які використовують під час вирощування тварин, про що не завжди зазначається на маркуванні. Невелика частка споживачів вибирає рослинне харчування як альтернативу традиційним продуктам. Особливо це актуально для тих, хто має певні проблеми зі здоров'ям, але не хоче повністю відмовлятися від звичних продуктів. Таким чином, поступово сформувався й далі продовжує формуватися такий особливий клас споживачів альтернативного молока: платоспроможне населення, яке хоче спробувати незвичні продукти, прихильники здорового харчування, а також активісти – захисники тварин і борці за чисте довкілля.

На етикетках виробники підкреслюють таку додаткову користь рослинних інгредієнтів, як високий вміст білка, що схожий за показниками коров'ячого молока, вітамінів та волокон.

Загалом перехід на подібні альтернативи часто пропагують шанувальники здорового способу життя та спорту, які асоціюють молоко з труднощами та проблемами травлення, а також представники зростаючої вегетаріанської течії. Важливим драйвером цього сегменту є рух «animal welfare», який відповідає за підтримку та благополуччя тварин.

Важливим фактором перспективності продуктів з рослинного молока також є зростаюча частка покоління Z серед покупців, адже ці споживачі цінують продукти, які виготовляються з мінімальною шкодою для навколишнього середовища, оскільки вважають, що молочні ферми виділяють велику кількість парникових газів, а також віддають перевагу оригінальній та нестандартній їжі.

Сучасні споживачі шукають зручні товари, які можна взяти із собою, іншими словами, це формат «to go» для перекусу на бігу з мінімальною паузою для прийому їжі. Сьогодні у магазинах можна зустріти різні варіанти напоїв на основі рослинних інгредієнтів, що характеризуються задоволенням різних смакових запитів споживачів.

Найбільший ринок молочних альтернатив сформувався в Північній Америці, оскільки саме споживачі зі США та Канади почали активно куштувати такі напої та в подальшому частіше відмовлятися від натурального молока. З 2014 р. продажі молочних альтернатив виросли на 28% у Європі, 35% – у США, 19% – в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, 21% – у Латинській Америці [2]. Рослинні напої у світі вже перейшли з нішевого сегменту в повноцінну товарну категорію, що викликає занепокоєння у виробників тваринництва.

Отже, функціональні продукти стрімко розвиваються, а у споживачів велику популярність має рослинне молоко й продукти, що виробляються з нього, зокрема йогурти, морозиво, сир, вершки. Рослинне молоко є альтернативним продуктом не тільки через те, що не містить лактози, молочних білків та холестерину, але й завдяки тому, що воно менш калорійне, однак збагачене мінералами, вітамінами та іншими корисними добавками. Корисні властивості рослинних аналогів молока також залежать від сировини, з якої вони вироблені. Нині існує багато видів рослинної сировини, з якої виготовляють такі напої. В деяких наукових працях робиться спроба загальної класифікації цих продуктів, відповідно до якої виділяють п'ять категорій напоїв, а саме на основі зернових, бобових, горіхів, насіння, псевдозлаків.

Особливо розширення асортименту альтернативної продукції можна помітити в кав'ярнях, коли покупець може замовити капучино, лате та

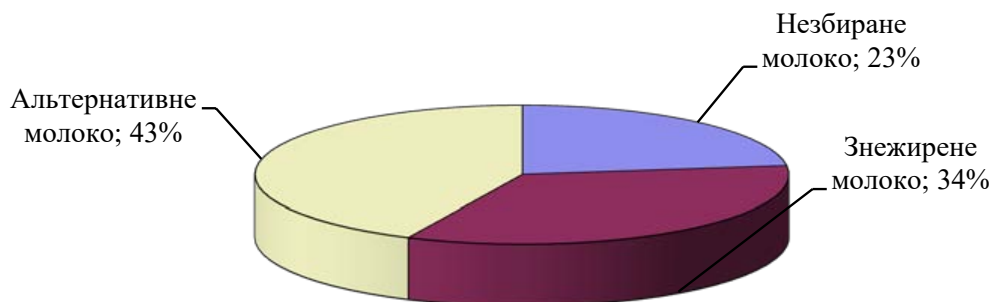

Рис. 2. Вподобання споживачів, які дотримуються здорового харчування, під час вибору молока, %

інші кавові напої не тільки на коров'ячому молоці, але й на основі соєвого, рисового, мигдального й навіть конопляного.

Основними постачальниками на ринку альтернативних молочних продуктів є «The Whitewaves Food Company» (США), «Eden Foods» (США), «OATLY» (Швеція), «Earth's Own Food Company» (Канада) та інші гравці, що мають широке охоплення галузі та сильні операційні й фінансові можливості. Варто зазначити, що компанія «WhiteWaves Food» завершила злиття з «Danone», що допоможе «Danone» зосередитись на розширенні продажів своєї продукції.

Рослинний сегмент також характеризується інвестиціями великих міжнародних гравців. Наприклад, «Dean Foods», який є найбільшим переробником молока у США, став міноритарієм компанії з виробництва продуктів на основі рослинних інгредієнтів «Good Karma Foods».

Сучасні тенденції розвитку рослинного молока набирають обертів і на вітчизняному ринку, що характеризується зростанням попиту на альтернативні напої. Однак оскільки мигдалю на території України вирощується поки не дуже багато, то вітчизняні виробники для виготовлення рослинного молока почали використовувати доступну та прийнятну сировину, а саме овес та гречку.

Для такого виробництва в Україні наявна достатня сировинна база, яка за допомогою використання високоякісних технологій, обладнання та низької собівартості дасть змогу продавати рослинне молоко в перспективі як на внутрішньому ринку, так і на експорт.

Новатором на вітчизняному ринку рослинного молока є компанія «Люстдорф», яка у 2018 р. запустила в продаж нову торгову марку рослинної альтернативи традиційному молоку під назвою «Ідеаль Немолоко». Головними перевагами цієї продукції є такі:

- ціна, адже напої істотно дешевше закордонних аналогів, що присутні на вітчизняному ринку;
- продукт сертифікований знаком «V-Label Vegan» Європейського союзу вегетаріанців, що є додатковою перевагою щодо довіри споживачів-вегетаріанців, оскільки вони можуть бути впевнені, що продукт є на 100% рослинним, а до його складу входять тільки натуральні компоненти;
- смаки вівса та гречки відомі кожному та давно полюбилися українцям, тому сприймаються позитивно.

Можна дійти висновку, що як новатор та першопроходець компанія «Люстдорф» має перспективи стати лідером у цьому кластері галузі. Однак варто зазначити, що у цьому році розпочалось виробництво нового рослинного молока від компанії «Вітмарк-Україна», що є головним конкурентом.

Отже, вітчизняний ринок «Dairy Alternatives» сьогодні перебуває на початковому етапі роз-

витку, але він стрімко набирає обертів, показуючи постійний приріст. Також саме створення продуктів на немолочній основі характеризує стратегію реформування молочної галузі.

Загалом поштовх виробництву забезпечить не кінцевий споживач, а виробники продуктів харчування, які будуть використовувати молочно-рослинні напівфабрикати у своїх технологічних ланцюжках. Успішне підприємство може зацікавити найбільші харчові концерни, які пильно стежать за змінами попиту та готові оперативно переформатувати свої виробничі активи. Таким чином, сьогодні інноваційні ідеї та стартапи в цій сфері є одними з найперспективніших в агропромисловому секторі.

Для популяризації рослинних напоїв на території України необхідно харчовим підприємствам, які бажають отримати та зберегти свою стратегічну конкурентоспроможність, інвестувати кошти в R&D (науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи), а також регулярно виводити на ринок нові продукти. Першим кроком на шляху до цього має стати створення системи постійного моніторингу споживчих трендів та правильне позиціонування новинок.

Висновки з проведеного дослідження.

Дослідження сучасного стану вітчизняного ринку молочної продукції та розгляд основних проблем розвитку показали, що ця галузь є прибутковою та перспективною для України за подальшої підтримки та впровадження нових технологій. Головними напрямками покращення розвитку мають бути державна підтримка, модернізація виробничих потужностей підприємств, перепідготовка кадрів. Також в Україні спостерігається тенденція до зростання споживчого попиту на рослинні аналоги молока. Особливо набирають популярності аналоги молока та молочної продукції, які в розвинутих країнах світу вже виокремились у повноцінну товарну категорію. Саме тому існують потенційні можливості подальшого розроблення та впровадження нових продуктів, хоча ще ця галузь харчової промисловості в Україні не набула шаленої популярності у споживачів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 03.03.2020).
2. Незалежна компанія «Euromonitor International». URL: <https://www.euromonitor.com> (дата звернення: 03.03.2020).
3. Розвиток ринку рослинних аналогів молока. URL: <http://milkua.info/ru/post/kak-razvivaetsa-rynok-rastitelnyh-analogov-moloka> (дата звернення: 03.03.2020).
4. Голішевська В.П., Мінасян О.Г. Проблеми молочної промисловості України. URL: <http://conferences.neasmo.org.ua/node/888> (дата звернення: 03.03.2020).

5. Дзеджула В.В., Єпіфанова І.Ю., Дзюбко М.Ю. Напрями підвищення ефективності діяльності підприємств молочної галузі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 11. С. 12–14.

6. Керанчук Т.Л. Молочна галузь України: перспективи і проблеми розвитку. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. № 3(08). С. 133–136. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/8_2017/25.pdf (дата звернення: 03.03.2020).

7. Степанчук С.О., Єфісько Ю.Ю. Стан та перспективи розвитку молочного ринку України. *Економіка та держава*. 2018. № 5. С. 99–102.

8. Тивончук С.В., Тивончук Я.О., Павлоцька Т.П. Розвиток ринку виробництва молока в Україні в контексті євроінтеграційних процесів. *Економіка АПК*. 2017. № 4. С. 25–31.

REFERENCES:

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 03 March 2020).

2. Nezalezhna kompanija Euromonitor International. Molochni aljternatyvy u sviti [Dairy alternatives in the world], London: Informacijno-analitychne aghenstvo. Available at: <https://www.euromonitor.com> (accessed 03 March 2020).

3. Rozvytok rynku roslynnykh analoghiv moloka [Development of the market of plant analogues of milk], Umanj: Informacijne aghenstvo. Available at: [http://milkua.info/ru/post/kak-razvivaetsa-rynok-rastitelnyh-](http://milkua.info/ru/post/kak-razvivaetsa-rynok-rastitelnyh-analogov-moloka)

[analogov-moloka](http://milkua.info/ru/post/kak-razvivaetsa-rynok-rastitelnyh-analogov-moloka) (accessed 03 March 2020).

4. Golishevskiy V.P., Minosyan O.G. Problemi molochnoyi promislovosti Ukraini [Problems of dairy industry of Ukraine]. Available at: <http://conferences.neasmo.org.ua/node/888> (accessed: 03 March 2020).

5. Dzhedzhula V.V., Yepifanova I.Yu., Dzyubko M.Yu. (2018) Napryamy pidvyshchennya efektyvnosti diyal'nosti pidpryyemstv molochnoyi haluzi [Directions of increase of efficiency of activity of the enterprises of the dairy industry]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid* [Investment: practice and experience], vol. 11, pp. 12–14.

6. Keranchuk T.L. (2017) Molochna haluz' Ukrainy: perspektyvy i problemy rozvytku [Ukrainian dairy industry: prospects and problems of development]. *Skhidna Yevropa: Ekonomika, biznes ta upravlinnya* (electronic journal), no. 3 (08), pp. 133–136. Available at: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/8_2017/25.pdf (accessed 03 March 2020).

7. Stepanchuk S.O., Yefis'ko Yu.Yu. (2018) Stan ta perspektyvy rozvytku molochnoho rynku Ukrainy [State and prospects of development of the Ukrainian dairy market]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and the state], no. 5, pp. 99–102.

8. Tyvonchuk S.V., Tyvonchuk Ya.O., Pavlots'ka T.P. (2017) Rozvytok rynku vyrobnytstva moloka v Ukraini v konteksti yevrointehratsiynykh protsesiv [Development of the milk production market in Ukraine in the context of European integration processes]. *Ekonomika APK* [APK economy], no. 4, pp. 25–31.

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

SCIENTIFIC AND THEORETICAL PRINCIPLES OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN RURAL AREAS

УДК 331.101.262:711.3

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-12>

Брояка А.А.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки
Вінницький національний аграрний
університет
Ясінська Б.О.
студентка
Вінницький національний аграрний
університет

Broyaka Antonina

Vinnitsia National Agrarian University
Yasinskaya Bohdana
Vinnitsia National Agrarian University

У статті розглянуто підходи до визначення сутності поняття «людський капітал» та окреслено чинники його формування. Висвітлено проблеми та тенденції розвитку трудового потенціалу України, досліджено вплив рівня життя населення на трудовий потенціал держави. Проведено аналіз розвитку ринку праці України, в результаті якого виявлено значне скорочення економічно активного населення та підвищення рівня безробіття як загалом у країні, так і в сільському господарстві зокрема, що значно обмежує можливості розвитку людського капіталу. Виявлено, що функціонування трудових ресурсів сільських територій відбувається під впливом взаємодії системоутворюючих та системозберігаючих компонентів. Досліджено, що якість трудового потенціалу сільських територій зумовлена соціально-економічними, професійно-кваліфікаційними, демографічними, біологічними, науково-технічними та ідейно-моральними факторами середовища їх функціонування. Запропоновано організаційно-економічні заходи формування та розвитку системи відтворення трудового потенціалу сільських територій. **Ключові слова:** трудовий потенціал, населення, трудові ресурси, державні програми, рівень зайнятості, рівень безробіття, людський капітал.

В статье рассмотрены подходы к определению сущности понятия «человеческий

капитал» и обозначены факторы его формирования. Освещены проблемы и тенденции развития трудового потенциала Украины, исследовано влияние уровня жизни населения на трудовой потенциал государства. Проведен анализ развития рынка труда Украины, в результате которого выявлено значительное сокращение экономически активного населения и увеличение уровня безработицы как в целом по стране, так и в сельском хозяйстве в частности, что значительно ограничивает возможности развития человеческого капитала. Выведено, что функционирование трудовых ресурсов сельских территорий происходит под влиянием взаимодействия системообразующих и системосохраняющих компонентов. Доказано, что качество трудового потенциала сельских территорий обусловлено социально-экономическими, профессионально-квалификационным, демографическим, биологическим, научно-техническими и идейно-нравственными факторами среды их функционирования. Предложены организационно-экономические меры формирования и развития системы воспроизводства трудового потенциала сельских территорий. **Ключевые слова:** трудовой потенциал, население, трудовые ресурсы, государственные программы, уровень занятости, уровень безработицы, человеческий капитал.

The article considers approaches to defining the essence of the concept of "human capital" and outlines the factors of its formation. Problems and tendencies of development of labor potential of Ukraine are covered; influence of the population standard of living on the labor potential of the state is investigated. The analysis of the development of the labor market of Ukraine was conducted, as a result of which there are revealed a significant reduction in the economically active population and an increase in unemployment in the country as a whole, and in agriculture in particular, which significantly limits possibility for human capital development. It is investigated that the number of economically active people decreased by more than 2.9 million from 2010 to 2018. In rural areas in 2018, the economically active population was 5 604.7 thousand people, of which 5 387.0 thousand are in working age. Moreover, during the analyzed period this indicator decreased by 704.7 thousand people. In 2018, there were more than 1.5 million unemployed in the country, 515.5 thousand of them in rural areas, which is 22 thousand more than in 2010. It is noted that the main problems affecting the labor potential of Ukraine as a whole and agriculture in particular are the general decline of population, the aging of the nation due to rising mortality and declining birth rate, the lack of education and professional skills for modern market requirements, the deterioration of living standard and health of the population. In addition, one of the most important problems in reducing the labor potential, especially in rural areas, is its outflow abroad due to the low wages offered by employers to their employees. It is revealed that the functioning of rural labor resources is influenced by the interaction of system-forming and system-saving components. It is researched that quality of labor potential of rural territories is conditioned by socio-economic, professional-qualification, demographic, biological, scientific-technical and ideological-moral factors of their functioning environment. Organizational and economic measures of formation and development of reproduction of labor potential system of rural territories are offered.

Key words: labor potential, population, labor resources, state programs, employment rate, unemployment rate, human capital.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки гостро постає питання покращення показників якості життя населення України та їхнього наближення до європейського рівня. Проте для досягнення цього завдання необхідним є інтенсивний розвиток економіки держави на основі посилення її конкурентоспроможності.

Нині розвиток сільських територій є одним із найбільш важливих завдань для держави. Станом на 1 січня 2019 року в Україні нараховується 883 селища міського типу та 28378 сіл. Також активно створюються порівняно нові форми, а саме об'єднані територіальні громади, у 2019 році функціонувало 686 таких одиниць.

Чисельність населення України впродовж 1990–2018 років зменшилася більш ніж на 9 млн. осіб, зокрема сільського населення – більш ніж на 3,9 млн. осіб. На початок 2019 року чисельність сільського населення становила близько 13 млн. осіб [9].

Соціально-економічний прогрес в Україні має базуватись насамперед на розвитку та ефективному використанні людського капіталу, а також посиленні його інноваційної активності. Також не менш актуальним є питання поглиблення визначення сутності трудового потенціалу в сільській місцевості, проблем його розвитку, використання та вдосконалення механізму функціонування

ринку праці та виявлення впливу рівня життя населення сіл на трудовий потенціал держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Людському капіталу як економічній категорії та основній важливій складовій частині економіки, присвячено безліч наукових доробок та статей різноманітних вітчизняних і зарубіжних провідних вчених та науковців. Серед них можна виділити таких, як О.О. Ільчук [2], Т.Л. Кельдер [4], К.М. Шило [12], О.В. Семян [10], Ю.Ю. Колос [5], А.А. Брояка [1], Г.М. Калетник [3], А.Г. Мазур [6], С.А. Мазур [7], С.В. Харабуг [11]. Проте з огляду на сучасні проблеми, що притаманні сільській місцевості, зокрема низький рівень розвитку інфраструктури сіл та тенденції до «вимирання» сіл, це питання залишається актуальним.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності понять «трудовий потенціал» та «людський капітал», виявлення проблем та тенденцій розвитку трудового потенціалу України, визначення впливу рівня життя населення на трудовий потенціал держави та окреслення чинників його формування, зокрема у сільській місцевості.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В умовах останньої світової фінансової кризи питання сутності трудового потенціалу, проблем його формування та використання, а також удосконалення механізму функціонування ринку праці набуло надзвичайної актуальності як у світі загалом, так і в Україні зокрема.

На цьому етапі поглиблюються негативні тенденції розвитку вітчизняного трудового потенціалу, зокрема продовжує звужуватись демографічна база відтворення трудового потенціалу внаслідок зниження народжуваності, підвищення смертності, скорочення середньої тривалості життя, погіршення статевовікової структури, загального старіння населення. Ці фактори спричинені здебільшого фінансовою, екологічною кризою, а також військово-політичним конфліктом на сході України, анексію Криму, загостренням проблемами міграції, зокрема трудової. Нині вади у сфері трудового потенціалу негативно позначаються на макроекономічних показниках та на загальній соціально-економічній ситуації в нашій державі. Без підвищення кількісних і якісних показників трудового потенціалу Україна не зможе успішно конкурувати з іншими країнами [2; 11].

З економічної точки зору термін «потенціал» означає приховані можливості, тобто в широкому розумінні потенціал розглядається як джерело можливостей, які можуть бути дієвими та використаними для вирішення різних питань. Потенціал – це узагальнена характеристика ресурсів, прив'язана до простору та часу [12].

Трудовий потенціал можна розглядати як напрям конкретизації категорії «робоча сила». Він відображає не лише кількість людей, здатних

до праці, але й їхні освітньо-кваліфікаційні характеристики, якими є ресурси праці, які має суспільство на певному етапі розвитку, тобто в цьому разі трудовий потенціал розглядається як уже наявний ресурс, що має змогу збільшуватися та розвиватися за певних умов; форма втілення людського фактору виробництва [10].

Отже, трудовий потенціал суспільства є інтегрованими кількісними та якісними характеристиками робочої сили, яка забезпечує певні можливості у створенні матеріальних і духовних благ суспільства. Він є наявною та можливою в майбутньому кількістю та якістю праці, якими володіють суспільство, колектив організації, індивід за цього рівня розвитку науки й техніки, котрі визначаються кількістю працездатного населення, його професійно-освітнім рівнем.

Існує низка критеріїв, що характеризують компоненти або елементи трудового потенціалу та можуть бути віднесені як до окремої людини, так і до окремого колективу й цілого суспільства, зокрема психофізіологічні можливості участі у суспільно корисній діяльності; можливості нормальних соціальних контактів; можливості генерації нових ідей, методів, образів, уявлень; раціональність поведінки; наявність знань і навичок, необхідних для виконання певних обов'язків та видів робіт; пропозиція на ринку праці [12].

Наведеним вище аспектам відповідають такі компоненти трудового потенціалу, як рівень здоров'я особистості; рівень моральності, а також вміння працювати колективно з іншими людьми; творчий потенціал; активність; організованість; освітньо-кваліфікаційний рівень; професіоналізм; ресурси робочого часу [12].

Деякі характеристики наведених компонентів не можуть бути позбавлені суб'єктивного підходу.

Стан і розвиток кожного з названих компонентів трудового потенціалу залежать від вчасного та повноцінного фінансування та уваги до нього з боку відповідних служб системи управління трудовим потенціалом.

Основними чинниками, що зумовлюють зміни трудового потенціалу, є природний приріст населення, зміцнення фізичного стану й здоров'я, підвищення індексу корпоративного розвитку населення (рис. 1).

Існує також низка чинників, які можуть впливати на трудовий потенціал країни. Серед таких чинників можна виділити здоров'я населення, рівень освіти та демографічний фактор [10].

Основними проблемами, які впливають на трудовий потенціал України, є загальне скорочення кількості населення, старіння нації внаслідок зростання смертності та зниження народжуваності, невідповідність рівня освіти та професійних навичок сучасним вимогам ринку, погіршення рівня життя та здоров'я населення. Також, мабуть,

Рис. 1. Чинники, які впливають на трудовий потенціал

Джерело: сформовано авторами на основі [3; 6]

найосновнішою проблемою скорочення трудового потенціалу є його відтік за кордон через низьку заробітну плату, яку пропонують роботодавці своїм працівникам.

Якщо проаналізувати демографічну ситуацію в Україні, то можна побачити, що з 1990 року до 2018 року, згідно з даними Державної служби статистики України, смертність людей стрімкими темпами зростала, а народжуваність не підвищувалась, тобто динаміка чисельності наявного насе-

лення йде на спад, спостерігається старіння нації [9]. Негативною також є тенденція до зменшення чисельності економічно активного населення та зростання безробіття в Україні (табл. 1). За 2010–2018 роки кількість економічно активних людей скоротилась більш ніж на 2,9 млн. осіб. У сільській місцевості у 2018 році чисельність економічно активного населення становила 5604,7 тис. осіб, з яких осіб працездатного віку нараховувалось 5387,0 тис. Причому за аналізований період цей

Таблиця 1

Основні показники ринку праці України у 2010–2018 роки

Рік	Економічно активне населення					Безробітне населення (за методологією МОП)				
	віком 15–70 років		працездатного віку			віком 15–70 років		працездатного віку		
	у середньому, тис. осіб	% до населення відповідної вікової групи	у середньому, тис. осіб	% до населення відповідної вікової групи	у сільській місцевості, тис. осіб	у середньому, тис. осіб	% до економічно активного населення відповідної вікової групи	у середньому, тис. осіб	% до економічно активного населення відповідної вікової групи	у сільській місцевості, тис. осіб
2010	20894,1	63,6	19164,0	71,9	6091,7	1713,9	8,2	1712,5	8,9	493,5
2011	20893,0	64,2	19181,7	72,6	6109,1	1661,9	8,0	1660,9	8,7	521,5
2012	20851,2	64,5	19317,8	72,9	6125,1	1589,8	7,6	1589,2	8,2	507,9
2013	20824,6	64,9	19399,7	72,9	6178,3	1510,4	7,3	1510,3	7,8	502,0
2014	19920,9	62,4	19035,2	71,4	5482,5	1847,6	9,3	1847,1	9,7	558,1
2015	18097,9	62,4	17396,0	71,5	5405,8	1654,7	9,1	1654,0	9,5	533,3
2016	17955,1	62,2	17303,6	71,1	5404,8	1678,2	9,3	1677,5	9,7	550,2
2017	17854,4	62,0	17193,2	71,5	5361,8	1698,0	9,5	1697,3	9,9	555,1
2018	17939,5	62,6	17296,2	72,7	5387,0	1578,6	8,8	1577,6	9,1	515,5
2018 рік до 2010 року, +/-	-2954,6	-1,0	-1867,8	0,8	-704,7	-135,3	0,6	-134,9	0,2	22,0

Джерело: сформовано авторами за даними [9]

показник зменшився на 704,7 тис. осіб. У 2018 році в державі налічувалося більш ніж 1,5 млн. безробітних, з яких 515,5 тис. осіб зафіксовано у сільській місцевості, що на 22 тис. осіб більше, ніж у 2010 році.

Протягом 2014–2018 років в Україні значно знизився показник зайнятості населення, а саме більш ніж на 1,7 млн. осіб, отже, у 2018 році він становив 16,3 млн. осіб, зокрема у сільській місцевості він складав майже 5,1 млн. осіб (табл. 2).

Незважаючи на негативну динаміку зменшення зайнятого населення загалом в Україні та в сільській місцевості зокрема, кількість зайнятих безпосередньо в сільськогосподарському, лісовому та рибному господарстві скорочується значно повільнішими темпами. Якщо у 2012 році в цій галузі було задіяно 3308,5 тис. осіб, то у 2018 році – 2937,6 тис. осіб, що на 370,8 тис. осіб менше (рис. 2). При цьому частка зайнятих у сільськогосподарському виробництві у структурі усіх зайнятих українців навіть зросла на 0,8%. Це свідчить про те, що сільське господарство порівняно з іншими галузями залишається відносно стабільним, оскільки є найважливішою галуззю народного гос-

подарства, яка забезпечує населення найнеобхіднішим – продуктами харчування.

Незважаючи на досить високий рівень інтелектуального потенціалу в Україні, можливості ефективного використання набутого досвіду та професійних навичок виявились обмеженими. Як засвідчує статистика, останнім місцем роботи для майже 18 тис. безробітних, зареєстрованих у четвертому кварталі 2019 року, були робочі місця бухгалтерів та головних бухгалтерів, для понад 9 тис. безробітних – інженерів, майстрів та фахівців, для близько 6 тис. – економістів, для 5 тис. – менеджерів, для 1 тис. – директорів та керівників підприємств. Без роботи залишились понад 25 тис. продавців, 12,5 тис. водіїв автомобіля та транспортних засобів, понад 8 тис. слюсарів різної кваліфікації, 6 тис. кухарів та 4 тис. трактористів [9]. Також вагомою проблемою є працевлаштування випускників, які не мають достатнього досвіду роботи, тому змушені працювати не за здобутою спеціальністю або шукати роботу у великих містах, інших регіонах та навіть країнах, загострюючи проблему внутрішньої та зовнішньої міграції. Отже, нестабільна економічно-політична

Таблиця 2

Зайняте населення України у 2014–2018 роках за місцем проживання

Категорії зайнятого населення	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	Відхилення 2018 року від 2014 року, +/-
Усього	18 073,30	16 443,20	16 276,90	16 156,40	16 360,90	-1 712,40
зокрема, працездатного віку	17 188,10	15 742,00	15 626,10	15 495,90	15 718,60	-1 469,50
Міське населення	12 780,90	11 309,00	11 178,50	11 109,30	11 271,70	-1 509,20
зокрема, працездатного віку	12 263,70	10 869,50	10 771,50	10 689,20	10 847,10	-1 416,60
Сільське населення	5 292,40	5 134,20	5 098,40	5 047,10	5 089,20	-203,20
Зокрема, працездатного віку	4 924,40	4 872,50	4 854,60	4 806,70	4 871,50	-52,90

Джерело: сформовано авторами за даними [9]

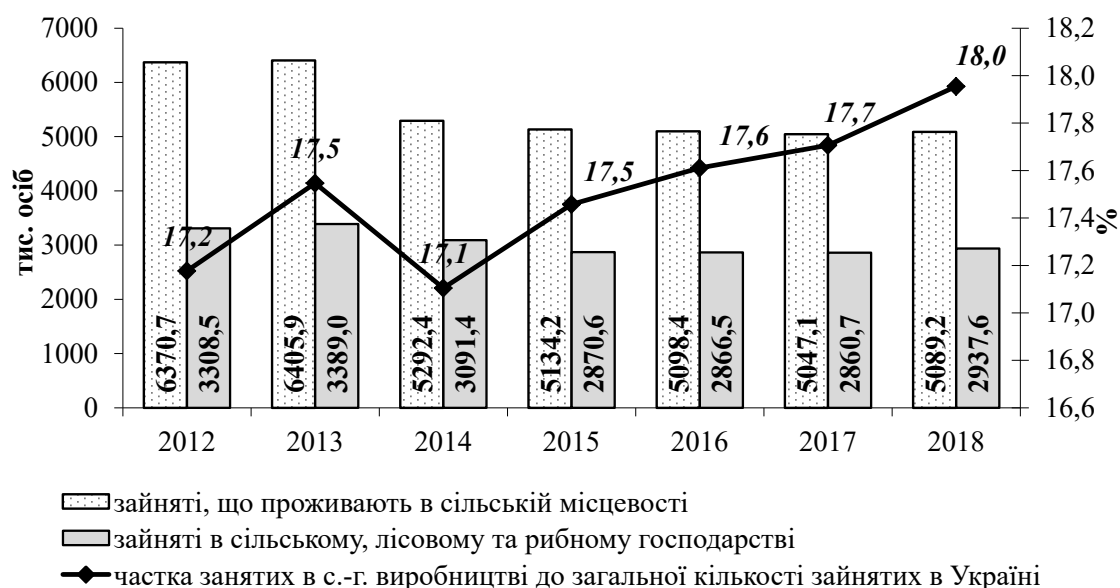

Рис. 2. Динаміка зайнятих в Україні у 2012–2018 роках

Джерело: сформовано авторами за даними [9]

ситуація в Україні ще більше посилила професійно-кваліфікаційний дисбаланс на ринку праці, а високий освітній рівень безробітних свідчить про поглиблення проблеми використання якісного трудового потенціалу.

Взявши до уваги таку проблему міграції робочої сили, що безпосередньо впливає на формування та розвиток трудового потенціалу, бачимо, що, як засвідчують показники проведених експертних оцінок, від 3 до 3,5 млн. українців працюють за кордоном. Однак це тільки експертні оцінки, точних даних дослідження сьогодні в Україні немає.

В умовах глобалізації міграція робочої сили є природним явищем, але не в таких глобальних масштабах як в Україні, де вона передусім має економічні корені, тобто залежить саме від розміру зарплати. Щодо геополітичного розташування України, то з північного сходу є Росія, а із заходу – країни Європи, де розмір зарплати у 8–12 разів перевищує зарплати в Україні [8].

Отже, основна проблема трудової міграції в Україні – це неналежний рівень заробітної плати відносно вартості суспільно необхідних товарів та послуг. «Відтак, сьогодні є необхідність підвищувати зарплату не на відсотки, а в рази. Це основна умова, за якої можна повернути українських заробітчаних. Проте є й інший бік медалі: якщо сьогодні роботодавці за найближчі два роки не підвищать рівень зарплат до 70% від європейських, то вже через 2,5–3 роки ми будемо практично без трудового потенціалу і у нас виникне необхідність імпортувати трудовий потенціал з країн Азії та Африки», як зазначає голова виконавчої дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття [8].

У сучасних умовах поширення пандемії коронавірусної інфекції спостерігаємо, як тисячі українських заробітчаних (часто нелегальних) повертаються додому. Трудовий потенціал зростатиме. Проте українська буденність зустріне їх новими викликами, зокрема відсутністю достатньої кількості робочих місць, невідповідністю вільних робочих місць їхньої професії та кваліфікації, низьким рівнем пропонованих заробітних плат. Це посилить демографічний тиск, особливо у західних територіях, де частка заробітчаних є найбільшою, а також підвищить рівень безробіття, знизить рівень життя громадян.

Рівень життя суспільства визначається величиною та структурою потреб людей у різноманітних життєво необхідних благах (продуктах харчування, одязі, житлі, транспорті, комунальних і побутових послугах, освіті, медичному обслуговуванні, культурно-просвітніх заходах тощо), а також можливістю їхнього задоволення з огляду на наявні на ринку товари та послуги, величини реальних доходів людей, їхньої заробітної плати.

Слід враховувати, що величина реальної заробітної плати та рівень життя населення тісно

пов'язані з ефективності виробництва, рівень якого залежить від раціонального розподілу та використання обмежених ресурсів, впровадження науково-технічних досягнень, масштабу та якості сфери послуг, освітнього й культурного рівня населення.

Аналіз та оцінювання рівня життя здійснюються за системою показників, серед яких слід назвати величину валового внутрішнього продукту, національного доходу й реального доходу, зокрема, в розрахунку на душу населення, забезпеченість житлом, величину товарообігу та обсяг послуг на душу населення. Про рівень та якість життя в країні опосередковано свідчать такі показники, як народжуваність і смертність населення, середня тривалість життя. Значний вплив на рівень життя населення справляють економічні чинники, до яких належать наявність економічного потенціалу в країні, можливості його реалізації. Про рівень життя в країні можна зробити висновки також за співвідношенням забезпечених і бідних верств населення. У світовій практиці розрізняють дві основні форми бідності, такі як абсолютна (за відсутності доходу, необхідного для забезпечення мінімальних життєвих потреб особи або сім'ї) та відносна (дохід не перевищує 40–60% середнього доходу по країні). В Україні частка населення, що проживає за межею бідності, за останнє десятиріччя значно збільшилась [4]. Мінімальні життєві потреби українців оцінюються сьогодні за набором товарів і послуг, включених до споживчого кошику, та прожитковим мінімумом, який станом на 1 січня 2020 року для працездатної особи встановлений у розмірі 2102 грн. Причому вартість лише продуктового набору споживчого кошику, за підрахунками експертів відповідно до актуальних цін, становила 1599 грн (76%), а структура бюджету прожиткового мінімуму, крім витрат на харчування, включає також оплату комунальних послуг, витрати на непродовольчі товари, послуги, податки та інші обов'язкові платежі. Також слід зазначити, що сільське населення має обмежений доступ до товарів та послуг як через обмежену їхню номенклатуру, так і через нижчий рівень доходів порівняно з містянами.

Погіршення соціально-економічного становища на селі в період ринкових трансформацій призводить до зменшення рівня доступу сільського населення до основних (базових) послуг, в основі чого лежить деградація соціальної інфраструктури села. Останнє ілюструється даними про скорочення мережі закладів соціальної сфери, погіршення забезпеченості їх фахівцями відповідної кваліфікації через брак коштів у місцевих бюджетах та технічне переоснащення, ремонти чи навіть пристойне утримання відповідних об'єктів [7, с. 98].

Якісні характеристики людського капіталу підтверджуються, як правило, в практиці його використання. З огляду на те, що людський капітал

є складною й багатофакторною категорією, доречно виокремити його найважливіші складові частини. Рис. 3 ілюструє, що людський капітал переважно передбачає наявність демографічної, соціальної та освітньої складових частин його змісту. Так, зокрема, демографічний потенціал включає ресурси особистості, її фізичний, статевий та віковий стан, що загалом може оцінюватись як можливість створення матеріальних і нематеріальних благ. З іншого боку, чисельність населення, показники природного й механічного руху, якість життя визначають спроможність мешканців до самовідтворення та природного нагромадження людського капіталу. «Вузким» місцем у розвитку демографічного потенціалу в умовах сьогодення слід вважати депопуляцію, зокрема, сільського населення, його старіння, негативну динаміку народжуваності та поширену внутрішню й зовнішню міграцію економічно активного сільського населення [3, с. 11].

Посилення негативних процесів у демографічній сфері в майбутньому може створити незворотні наслідки розвитку української нації, тому необхідно спрямувати державну політику на усунення наявних негативних тенденцій та створення умов поліпшення життєдіяльності населення в сільських територіях. Сюди можна також віднести стан здоров'я сільського населення, який розподіляється таким чином: спосіб життя становить 45–50%, умови навколишнього середовища – 17–20%, спадковість – 15–20%, стан охорони здоров'я – 8–10%, що вказує на першочерговість покращення умов проживання сільського населення як головного чинника розвитку трудового потенціалу сільських територій. Сьогодні стан здоров'я сільського населення суттєво нижче, ніж у розвинених країнах світу. Цьому сприяє зрос-

тання захворюваності населення на цукровий діабет (47%), хронічну депресію (58%), гіпертонію (17%), серцеві захворювання (6%) [9].

Отже, людський капітал на селі визначається наявними людськими здібностями, навичками, професійними знаннями, здоров'ям громадян, що забезпечують певний розвиток сільської економіки, а також ґрунтується на об'єктивному врахуванні таких обставин:

1) людський капітал є об'єктивним особистим надбанням кожного громадянина;

2) наявні природні й набуті людські здібності забезпечують їх власнику отримання більших матеріальних доходів у майбутньому за збереження тенденцій їх інвестиційного забезпечення;

3) людський капітал забезпечує суспільству безпосередню вигоду у вигляді достатнього приросту національного доходу;

4) формування людського капіталу, зокрема в сільській місцевості, вимагає від суспільства значних затрат;

5) людський капітал має здатність до нагромадження, тому може бути віднесений до резервів виробництва [3, с. 10–11].

Задля підвищення якості людського капіталу та вдосконалення формування трудового потенціалу необхідно здійснювати реформування ринку праці за такими напрямками, як удосконалення системи оплати праці; соціальна підтримка окремих груп населення; стимулювання державою розвитку малого та середнього бізнесу; вдосконалення нормативно-правового регулювання; зменшення податкового навантаження на підприємства; розроблення активної державної соціально-економічної політики, спрямованої на залучення молоді та випускників вищих навчальних закладів [1, с. 9].

Рис. 3. Фрагментація структури людського капіталу села

Джерело: сформовано авторами на основі [3]

Врегулювання негативних тенденцій розвитку трудового потенціалу в Україні, зокрема у сільській місцевості, передбачає вжиття таких заходів:

- проведення експертизи наявних проєктів та діючих програм соціально-демографічного розвитку держави та села, що орієнтовані на забезпечення повного відтворення населення, поліпшення стану здоров'я та збільшення тривалості життя з подальшою їх інвентаризацією та оптимізацією задля узгодження та забезпечення належного фінансування;

- розширення видів та обсягів кредитування на демографічні цілі, зокрема надання пільгових кредитів молодим сім'ям з дітьми, посилення державних гарантій щодо забезпечення медичних заходів охорони здоров'я населення;

- приєднання України до багатосторонніх та укладання двосторонніх міжнародних договорів з питань трудової міграції;

- створення єдиного виконавчого органу щодо відстеження та регулювання внутрішньої та зовнішньої трудової міграції, організації дієвого механізму моніторингу міграційних процесів на державному рівні;

- спрямування державних зусиль на формування більш привабливого внутрішнього ринку праці для своїх громадян;

- розширення діапазону працездатного віку шляхом створення умов для добровільного збільшення пенсійного віку.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, трудовий потенціал суспільства – це все населення країни, за винятком недієздатних осіб, які навіть за певних умов лікування та реабілітації не здатні приносити речової, фізичної та моральної користі членам суспільства.

Основними чинниками трудового потенціалу є здоров'я населення, рівень освіти та демографічний фактор.

Серед головних проблем формування трудового потенціалу України, зокрема у сільській місцевості, можна виділити зниження народжуваності та підвищення смертності, неналежний рівень життя населення, внутрішню та зовнішню міграцію, а також нижчий рівень освіти селян.

У сучасних умовах конкурентної економіки процес ефективного управління людським капіталом набуває всі більшої вагомості. Для забезпечення якості та конкурентоспроможності продукції, розширення ринкових можливостей, отримання додаткового доходу необхідно компетентно управляти трудовими ресурсами, визначати продуктивні етапи управління, отже, шляхом використання новітніх наукових розробок та практичного узагальненого досвіду вітчизняних та зарубіжних підприємств створювати таку систему управління, яка буде найефективнішою на конкретному підприємстві. Процес управління людськими ресурсами на підприємствах

повинен мати комплексний характер, а не бути спрямованим на вирішення поодиноких аспектів.

Подальші дослідження мають узгодити інтереси різних груп працівників на підприємствах, визначити рівень якості, вибрати найвагоміші складові частини цієї проблеми та вдосконалити методичні засади оцінювання впливу результатів покращення механізму управління трудовими ресурсами на ефективність діяльності підприємств.

Стратегічні перспективи вдосконалення системи відтворення трудового потенціалу сільських територій полягають у впровадженні соціально-економічних програм розвитку кадрового потенціалу, розробленні концепцій професійного росту працівників та оптимальних механізмів добору, оцінювання та мотивації персоналу; створенні та підтримці умов збереження й розвитку трудового потенціалу села; покращенні кількісно-якісних параметрів трудового потенціалу; регулюванні мобільності. Діяльність місцевих органів влади необхідно спрямувати з функціональної орієнтації на створення гнучких координуючих центрів, що самоорганізуються, для забезпечення ефективного використання інтелектуальних та фізичних можливостей трудових ресурсів села, реалізації їх потенціалу та задоволення соціальних потреб.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Брояка А.А., Лукіяненко Р.О. Тенденції розвитку ринку праці України в сучасних умовах. *Економіка. Фінанси. Право*. 2019. № 2. С. 4–10.
2. Ільчук О.О., Пахольчак Я.Т. Тенденції розвитку трудового потенціалу в Україні за умов світової фінансової кризи та шляхи її подолання. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. № 2. С. 162–167.
3. Калетнік Г.М., Мазур А.Г. Науково-теоретичні засади формування та розвитку людського капіталу в сільських територіях. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 10. С. 7–25.
4. Кельдер Т.Л., Одинець Д.П. Вплив рівня життя населення України на трудовий потенціал держави. *Держава та регіони*. 2010. № 6. С. 115–121.
5. Колос Ю.Ю. Трудовий потенціал України: визначення та розвиток. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. 2009. № 15. С. 225–229.
6. Мазур А.Г., Дмитрик О.В. Тенденції економічного відтворення господарств населення в сільській економіці. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні проблеми наук і практики*. 2017. № 28. С. 55–67.
7. Мазур С.А. Інфраструктурне забезпечення розвитку сільських територій. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 3. С. 96–105.
8. Проблема трудової міграції в Україні. URL: <http://zik.com.ua/ua/news/2019/11/23/101303> (дата звернення: 10.03.2020).
9. Сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 10.03.2020).

10. Сем'ян О.В. Чинники формування трудового потенціалу країни. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2010. № 1. С. 86–89.

11. Харабуга С.В. Концепція управління трудовим потенціалом соціально-економічної системи. *Економіка і організація управління*. 2019. Вип. 3(31). С. 81–89.

12. Шило К.М. Сутність та економічна природа категорії «трудо́вий потенціал». *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2010. № 2. С. 101–106.

REFERENCES:

1. Broyaka A.A., Lukiiianenko R.O. (2019) Tendentsii rozvytku rynku pratsi Ukrainy v suchasnykh umovakh [Trendy development of the Ukrainian market in modern minds]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, no. 2, pp. 4–10. (in Ukrainian)

2. Ilchuk O.O., Pakholchak Ya.T. (2011) Tendentsii rozvytku trudovoho potentsialu v Ukraini za umov svitovoi finansovoi kryzy ta shliakhy yii podolannia [Tendencies in the labor potential in Ukraine for the brains of the world financial crisis and its implications]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 2, pp. 162–167. (in Ukrainian).

3. Kaletnik H.M., Mazur A.H. (2016) Naukovo-teoretychni zasady formuvannia ta rozvytku liudskoho kapitalu v silskykh terytoriakh [Scientific and theoretical ambush and development of human capital in rural areas]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, no. 10, pp. 7–25. (in Ukrainian)

4. Kelder T.L., Odynets D.P. (2010) Vplyv rinvia zhyttia naselennia Ukrainy na trudovyi potentsial derzhavy [Influence of the level of life of the Ukrainians on the labor potential of the power]. *Naukovo-vyrobnychi zhurnal. Derzhava ta rehiony*, no. 6, pp. 115–121. (in Ukrainian)

5. Kolos Yu.Yu. (2009) Trudovyi potentsial Ukrainy: vyznachennia ta rozvytok [Ukraine's labor potential: visa and development]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*, no. 15, pp. 225–229. (in Ukrainian)

6. Mazur A.H., Dmytryk O.V. (2017) Tendentsii ekonomichnoho vidtvorennia hospodarstv naselennia v silskii ekonomitsi [Tendencies of economic development of the kingdoms in the village economy]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni problemy nauk i praktyky*, no. 28, pp. 55–67. (in Ukrainian)

7. Mazur S.A. (2017) Infrastrukturne zabezpechennia rozvytku silskykh terytorii [Infrastructural providing of development of rural territories]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, no. 3, pp. 96–105. (in Ukrainian)

8. Problema trudovoi mihratsii v Ukraini [The problem of labor migration in Ukraine]. (2019) URL: <http://zik.com.ua/ua/news/2019/11/23/101303> (in Ukrainian) (accessed: 10 March 2020).

9. Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Website of the State Statistics Service of Ukraine]. URL: www.ukrstat.gov.ua (accessed: 10 March 2020).

10. Semian O.V. (2010) Chynnyky formuvannia trudovoho potentsialu krainy [Officials of the form of labor potential of Ukraine]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, no. 1, pp. 86–89.

11. Kharabuha S.V. (2019) Kontseptsiiia upravlinnia trudovym potentsialom sotsialno-ekonomichnoi systemy [The concept of managing the labor potential of the social and economic system]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, vol. 3, no. 31, pp. 81–89.

12. Shylo K.M. (2010) Sutnist ta ekonomichna pryroda katehorii "trudovyi potentsial" [The pimples and economical nature of the category "labor potentials"]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, no. 2, pp. 101–106.

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ СЕЗ В УМОВАХ ПОСТКРИЗОВОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

PROSPECTS OF USE OF THE POTENTIAL OF SEZS IN THE CONDITIONS OF POST-CRISIS RECONSTRUCTION OF UKRAINE'S ECONOMY

УДК 338.1

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-13>

Даниліна С.О.

к.е.н., доцент, доцент кафедри
загальної економічної теорії
та економічної політики
Одеський національний
економічний університет

Коцюрубенко Г.М.

к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів
Одеський національний
економічний університет

Шикіна О.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри туристичного
та готельно-ресторанного бізнесу
Одеський національний
економічний університет

Danilyna Svetlana

Kotsiurubenko Ganna

Shykina Olga

Odesa National Economic University

Світові економічні тенденції, такі як економічна криза, яка розпочалася наприкінці 2019 р., що викликана циклічним економічним спадом, погіршення умов функціонування суб'єктів господарювання у зв'язку з запровадженням карантину у більшості країн світу в 2020 р. є характерними й для української економіки. Кризові процеси значно збільшують навантаження на державні фінанси. Негативні наслідки фінансової кризи підкріплюються обсягами трудових ресурсів, які повернулися в Україну після початку пандемії та запровадження карантину. За таких умов доцільно звернути увагу на потенціал спеціальних економічних зон щодо активізації економічних процесів та створення робочих місць. У статті запропоновано акцентувати увагу на відновленні роботи територій пріоритетного розвитку та туристично-рекреаційних зон як таких, що найбільше відповідають тим завданням, які у максимально швидкий час потребують вирішення. Окрему увагу приділено ролі місцевих органів влади у провадженні та регламентуванні діяльності СЕЗ в Україні.

Ключові слова: економічна криза, спеціальні економічні зони, території пріоритетного розвитку, туристично-рекреаційні зони, децентралізація.

Мировые экономические тенденции, такие как экономический кризис, который начался

в конце 2019 г., вызванный циклическим экономическим спадом, ухудшение условий функционирования субъектов хозяйствования в связи с введением карантина в большинстве стран мира в 2020 г., характерны и для украинской экономики. Кризисные процессы значительно увеличивают нагрузку на государственные финансы. Негативные последствия финансового кризиса подкрепляются объемами трудовых ресурсов, которые вернулись в Украину после начала пандемии и внедрения карантина. При таких условиях целесообразно обратить внимание на потенциал специальных экономических зон относительно активизации экономических процессов и создания рабочих мест. В статье предложено акцентировать внимание на восстановлении работы территорий пріоритетного развития и туристическо-рекреационных зон как таких, которые наиболее соответствуют тем задачам, которые в максимально быстрое время требуют решения. Особое внимание уделено роли местных органов власти в регламентировании деятельности СЭЗ в Украине.

Ключевые слова: экономический кризис, специальные экономические зоны, территории пріоритетного развития, туристическо-рекреационные зоны, децентрализация.

Global economic trends like the economic crisis that began in late 2019, triggered by a cyclical economic downturn, and deterioration of conditions in most countries of the world in 2020 due to quarantine implementation are also characteristic of the Ukrainian economy. GDP declines amid global negative trends are provoking the global community to develop support mechanisms for the hardest hit industries. Crisis processes significantly increase the burden on public finances. The negative effects of the financial crisis are underpinned by the workforce that returned to Ukraine after the start of the pandemic and quarantine. The inability to return to work for Ukrainian workers will increase the burden on the budget, given the need for social assistance, which will, therefore, significantly complicate the situation. In such circumstances, it is advisable to draw much more attention to the potential of the Special Economic Zones for the revitalization of economic processes and job creation. To substantiate the feasibility of resuscitation of Special Economic Zones activity in Ukraine, some aspects of their functioning in Poland and Turkey are considered. The article proposes to group SEZs by the criterion of interaction with other countries and organizations. Such a division should be used to develop a program of phased launch of SEZs, the first stage of which is advisable to start with the SEZ group of "indirect-direct interaction". The attention is focused on the restoration of the work of the priority development territories and tourist and recreational zones as the ones that most meet the tasks that need the solution as soon as possible. The importance of developing mechanisms to protect the rights of economic actors and investors, with a mandatory determination of the level of state liability in case of breach of preferential conditions, is emphasized. Such a mechanism will enable economic operators to function in stable economic conditions for a fixed period of time. Particular attention has been paid to the role of local authorities in the implementation and regulation of SEZ activities in Ukraine.

Key words: economic crisis, special economic zones, territories of priority development, tourist and recreational zones, decentralization.

Постановка проблеми. Циклічність розвитку економіки є усталеним та доведеним фактом. У цьому контексті одне з головних завдань держави полягає у розробленні заходів сприяння послабленню впливу економічних криз на господарюючих суб'єктів, упровадженні антикризових механізмів та інструментів підтримки економіки.

Коли циклічність економічних криз співпадає з дестабілізуючими процесами у суспільстві, як то стихійні лиха, військові дії чи епідемії, роль держави у підтримці економіки різко зростає.

Перспективи щодо світової економічної кризи активно обговорювалися та прогнозувалися економістами-практиками та науковцями-дослідни-

ками. Зокрема, за твердженнями Всесвітнього банку, протягом останніх 50 років глобальні рецесії відбуваються раз на десятиліття, а отже, останній кризовий спад мав місце у 2009 р. [1]. Крім того, експерти наголошують на значних обсягах кредитів у світовій економіці, зокрема співвідношення загального боргу до ВВП станом на 2019 р. перевищувало 300%, що, цілком логічно, зумовлює уповільнення економічних процесів [2].

Прогнозоване падіння економічних показників значно посилюється з упровадженням карантину у зв'язку з епідемією коронавірусу на початку 2020 р. Вимушена бездіяльність суб'єктів господарювання негативно позначається на глобальних

економічних процесах та згубно впливає на економіку кожної окремої країни. Відповідно до прогнозів МВФ, «пандемія коронавірусу призведе до найглибшої кризи з часів Великої депресії 1929–1933 років» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Відповідно до прогнозів світових рейтингових агентств, передбачається суттєве падіння росту ВВП України у 2020 р.: рейтингове агентство S&P Global Ratings знизило прогноз зростання ВВП із 3% до 2,5%; Віденський інститут міжнародних економічних досліджень (WIIW) – із 3,6% до 1,9%; Bank of America – із 3,5% до 1,2% [4; 5]. Ситуація значно ускладнюється необхідністю залучення додаткових фінансових ресурсів на боротьбу з епідемією, що істотно зменшує можливості держави щодо фінансової підтримки «постраждалих» галузей та суб'єктів господарювання. За таких умов доцільно звернути увагу на можливості спеціальних економічних зон (СЕЗ) щодо стимулювання розвитку економічних суб'єктів та сприяння залученню фінансових ресурсів. Інструментарій СЕЗ тривалий час знаходиться у колі досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, а також виступає темою дискусій економістів практиків, менеджерів та власників капіталів [6–9]. Поряд із цим у реаліях української практики господарювання потенціал СЕЗ так і залишається не використаним. Окрім того, здебільшого СЕЗ асоціюють саме з перспективами залучення зовнішніх інвестицій, однак в умовах світових кризових процесів саме цей аспект може зменшити свою важливість на противагу іншим завданням, які мають змогу охопити СЕЗ.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування можливостей залучення потенціалу СЕЗ як дієвого фінансового інструменту державної політики підтримки у період економічних криз та активізації внутрішнього потенціалу країни як рушія розвитку економіки після несприятливих економічних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Світова економічна спільнота вже почала розробляти сценарії відбудови економік країн світу після наслідків економічної кризи та негативного впливу пандемії. Зокрема, МВФ виділяє пріоритети серед заходів для відновлення глобальної економіки, серед яких – підтримка національних систем охорони здоров'я, а також захист бізнесу та фізичних осіб фіскальними спрощеннями й соціальною допомогою [3]. Крім того, однією з найбільш постраждалих галузей світового господарства однозначно виділяють сферу туристичної індустрії: за оцінками Всесвітньої ради з туризму та подорожей (WTTC), втрати галузі у 2020 р. можуть досягти 22 млрд. дол. Всесвітня туристична організація (UNWTO) вказує, що річні збитки для глобальної індустрії становитимуть 30–50 млрд. дол.,

але й вони можуть збільшуватися, оскільки ситуація постійно змінюється. При цьому ринок туристичних послуг позбудеться 50 млн. робочих місць і скоротиться за рік на 25% [4].

Вирішенням проблеми скорочення персоналу як наслідку зменшення наданих послуг може бути введення погодинної оплати праці, а також скорочення тривалості робочого тижня, переведення деяких співробітників на неповний робочий день. Скорочення робочого тижня навіть на один день дасть змогу зменшити витрати на робочу силу на 20%, при цьому багато працівників погодяться на неповний робочий день, якщо вони будуть упевнені, що це дасть змогу зберегти робоче місце та буде приносити заробіток.

Hilton, одна з найбільших готельних мереж, бореться зі скрутним становищем шляхом запуску програми з пошуку тимчасової роботи для своїх співробітників. Планується, що коли криза відступить, Hilton знову зустрине своїх співробітників.

Сьогодні низка країн увела знижені податки і компенсації збитків у туристичній сфері (Австралія, Великобританія, Італія, Китай). Слід зазначити, що Україна єдина в Європі країна, де не було введено зниженого ПДВ для індустрії гостинності, культури і спорту, тому українські готельєри змушені діяти самостійно та шукати шляхи підвищення ефективності для «підтримки свого бізнесу на плаву». За прогнозами, оговтатися вдасться лише ближче до 2023 р.

Окреслені загальносвітові напрями мають визначальне значення й для української програми антикризових заходів. Необхідність пошуку додаткових джерел фінансування медичної сфери та заходів боротьби з поширенням епідемії призвела до суттєвого перегляду головного фінансового плану на 2020 р. Такі тенденції, посилені збільшенням кількості населення, що повернулося з-за кордону (за оцінками експертів, близько 300 тис осіб [10]), та певні обмеження на пересування між країнами потенційно збільшують кількість громадян, які залишаються без засобів існування та змушені будуть звернутися за фінансовою допомогою до соціальних служб. За таких умов важливим аспектом розбудови антикризової політики держави може стати саме формування законодавчого поля для розвитку та стимулювання діяльності тих галузей, що зазнали найбільшого негативного впливу.

Потенційно безробітні, відсутність робочих місць та відсталість регіонів (що стимулює заробітчан рухатися за кордон) поряд із пошуком шляхів фінансування та активізація залучення інвестицій належать до переліку тих проблемних питань, які мали допомогти вирішити спеціальні (вільні) економічні зони (СЕЗ), адже саме СЕЗ та їх різновиди, відповідно до світової практики господарювання, є дієвим інструментом як залучення інвестицій, так

і підвищення соціально-економічних показників діяльності регіонів і країни у цілому.

Відповідно до законодавства України, спеціальна (вільна) економічна зона являє собою частину території України, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України. На території спеціальної (вільної) економічної зони запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб [11].

На території України, відповідно до визначених у законодавстві нормативів, можуть створюватися спеціальні економічні зони різних функціональних типів: вільні митні зони та порти, експортні та транзитні зони, митні склади, технополіси, технологічні парки, туристично-рекреаційні, страхові, банківські тощо. Законодавством передбачено, що окремі зони можуть поєднувати в собі завдання та функції, які властиві різним типам спеціальних економічних зон [11].

У науковій літературі здебільшого саме функціональна ознака (функції та завдання, які покликана вирішувати СЕЗ) та мета створення закладаються в основу поділу та класифікації типів СЕЗ: зовнішньоторговельні зони (ЗТЗ); науково-технічні зони (технополіси, технопарки); банківсько-страхові або офшорні зони; туристично-рекреаційні зони (ТРЗ); зони прикордонної торгівлі; території пріоритетного розвитку (ТПР) [9].

Варто звернути увагу, що запропонований функціональний поділ дає змогу виокремити дві групи СЕЗ за критерієм взаємодії з іншими країнами й організаціями щодо врегулювання економічних інтересів, обігу фінансових ресурсів і функціонування у правовому полі, які умовно можна об'єднати у дві групи:

- безпосередньо пряма взаємодія, коли під час розроблення законодавчих актів функціонування СЕЗ держава має враховувати нормативну міжнародну базу та правочини конкретної країни, з якою взаємодіє, зокрема щодо митного регулювання, договорів про уникнення подвійного оподаткування тощо. Прикладами таких СЕЗ можуть виступати ЗТЗ, банківсько-страхові, зони прикордонної торгівлі;

- опосередковано пряма взаємодія, коли розроблення регулюючого законодавства щодо функціонування СЕЗ стосується діяльності та регулювання обігу фінансових ресурсів, передусім усередині країни, без залучення законодавств інших партнерів. До таких зон можуть бути віднесені науково-технічні зони, ТРЗ та ТПР.

Практика створення та функціонування СЕЗ в Україні починає відлік із перших років незалежності. Поряд із цим фактична повноцінна діяльність обмежилася не повними 10-ма роками, адже

більшість податкових пільг, які були однією з особливостей функціонування СЕЗ, було відмінено у 2005 р. Таке рішення обґрунтовували порівняно більшими втратами бюджету від наданих пільг на протигагу залученим інвестиціям та отриманим вигодам. Поряд із тим у наукових колах та серед практиків активно обговорюється перспективність розвитку даного напрямку, наводяться дані щодо перевищення кількості отриманих вигід над виявленими втратами бюджету від наданих пільг, підкреслюється важливість інструментарію та умов, які створюються у СЕЗ, для розвитку економіки України. Крім того, навіть з огляду на відсутність стимулюючих умов розвитку є приклади успішно діючих підприємств, створених на основі використання потенціалу СЕЗ різних функціональних видів. Зокрема, навіть з огляду на проблемні аспекти щодо розбудови взаємодії та допомоги від органів влади, зокрема щодо налагодження та підключення комунікацій для діяльності, ТОВ «Коростенський індустріальний парк» (заснований у 2005 р.) є першим і єдиним у Східній Європі виробником на базі сучасної технології Twin Press [8].

Досвід діяльності СЕЗ як важливого інструмента залучення інвестицій та розвитку територій уже тривалий час успішно використовується у зарубіжній практиці. Цікавим, з огляду на вихідні параметри запровадження СЕЗ, які є схожими з українськими реаліями розвитку економіки (складний перехід від державної у приватну власність, наявність депресивних регіонів та армії безробітних, слабкий розвиток ринкових відносин), є досвід Польщі. Варто зазначити, що в Польщі, як і в Україні, активно обговорювалося питання щодо згубного впливу використання пільгових фінансово-кредитних умов як схем тінізації економічних процесів. Поряд із тим ефективність функціонування СЕЗ, економічний позитивний ефект, що проявився у збільшенні кількості робочих місць (у районах, де діють СЕЗ, безробіття є нижчим на 2–3%, ВВП вищий на 7–8% порівняно з іншими регіонами країни), відбудові кризових регіонів, залученні інвестицій (за 2005–2015 рр. обсяги інвестицій у спеціальні економічні зони Польщі зросли на 407%), дали змогу навіть після закінчення строку їх первинного функціонування (до 2017 р.) продовжити на законодавчому рівні використання потенціалу СЕЗ до 2026 р. [6].

Окрему увагу слід звернути на досвід запровадження та функціонування СЕЗ у Туреччині. Зокрема, країна має приклади вирішення проблемних ситуацій щодо взаємодії органів влади під час розроблення та реалізації діяльності СЕЗ, а також адаптації законодавства щодо регламентування діяльності СЕЗ у разі вступу країни до ЄС. Туреччина є одним із лідерів щодо розвитку такого напрямку, як медичні зони, що потенційно

створюють туристичний потік для подальшого розвитку готельного та рекреаційного комплексів. Варто звернути увагу, що Туреччина зацікавлена у розвитку таких напрямів і за межами своєї території, зокрема такий досвід та ресурси можуть бути корисними в українській практиці розбудови туристично-рекреаційних зон. Окрім того, країна зацікавлена у реалізації проєктів зі створення низки функціональних одиниць таких спеціальних режимів економічної діяльності, як технологічні парки та індустріальні парки в Україні [7].

З огляду на зазначене та враховуючи проблемні аспекти розвитку вітчизняної економіки, відновлення діяльності СЕЗ як інструмента підтримки економічних суб'єктів у посткризовий період має значний ресурсний потенціал. Однак важливість швидкого реагування та максимального включення державних законодавчих і виконавчих органів визначає доцільність активізації діяльності СЕЗ з урахуванням запропонованого поділу щодо критерію взаємодії з іншими країнами: підготовка державних програм реалізації групи СЕЗ «безпосередньо прямої взаємодії» буде більш ускладнена необхідністю узгодження та опрацювання міжнародних договорів та нормативних баз, що потенційно потребує більшого часу, на протипагу групі СЕЗ «опосередковано прямої взаємодії». Крім того, представлені СЕЗ даної групи мають потенціал вирішення «кризових» питань. Дієвими інструментами підтримки туристичної галузі України та розвитку системи охорони здоров'я можуть стати відновлення та активізація діяльності туристично-рекреаційних зон (ТРЗ). ТРЗ виступають різновидом спеціальних економічних зон (СЕЗ), які, відповідно до законодавства, можуть діяти на території України [11]. Відповідно до функціонального призначення, ТРЗ створюються в регіонах, які мають потенціал реалізації природного, рекреаційного й історико-культурного ресурсу та забезпечують активізацію підприємницької діяльності у сфері рекреаційно-туристичного бізнесу.

Вирішенням проблеми робочих місць, депресивності регіонів та активізації життя територій може стати ТПР. Відповідно до статті 415 Господарського кодексу України, територія пріоритетного розвитку тлумачиться як територія в межах міста, району, на якій склалися несприятливі соціально-економічні умови і на якій на підставах та в порядку, передбачених законом, вводиться спеціальний режим інвестиційної діяльності з метою створення нових робочих місць [12].

Варто зазначити, що реалізація спеціального режиму інвестиційної діяльності в межах ТПР в Україні здійснюється виключно для галузей економіки, які визначені переліком Кабінету Міністрів України як «пріоритетні галузі економіки», та регламентується відповідним законом України для кожної з ТПР окремо щодо обсягу та напрямів

інвестування коштів. Такі «бюрократичні» особливості значно ускладнюють процедуру створення та функціонування ТПР, що в умовах кризових процесів виступає значним стримуючим чинником. Окрім того, обмеження переліку галузей значно знижує потенціал ТПР щодо створення нових робочих місць, які в умовах зростання безробіття є вкрай необхідними для розвитку території.

Висновки з проведеного дослідження. Особливість створення та функціонування СЕЗ полягає саме у формуванні державою фінансових механізмів активізації розбудови діяльності через запровадження, зокрема, податкових та інвестиційних пільг. У такому контексті варто звернути увагу на активізацію діяльності СЕЗ і розробити програму реанімаційних заходів щодо відновлення їх активного функціонування та формування засад для створення нових. З огляду на зазначене та враховуючи важливість «фактору часу» щодо запуску роботи СЕЗ, варто розробити програму поетапного запуску СЕЗ, перший етап якої доцільно розпочати з групи СЕЗ «опосередковано прямої взаємодії». Окрему увагу варто приділити впровадженню механізмів захисту прав економічних учасників та інвесторів з обов'язковим визначенням рівня відповідальності держави у разі порушення запроваджених пільгових умов. Це дасть змогу учасникам працювати у визначених та незмінних економічних умовах протягом заздалегідь фіксованого часу.

Доцільно розглянути можливість розширення повноважень місцевих органів влади щодо функціонування СЕЗ у кожному конкретному регіоні, зокрема в частині вибору галузі, території, виду діяльності та доступу до фінансово-кредитних інструментів. Такий підхід є більш обґрунтованим як із позиції політики фінансової децентралізації, що має місце в Україні протягом останнього часу та дає змогу накопичувати у місцевих органах вдали значні фінансові ресурси (як потенціал для залучення у регіональні СЕЗ), так і з огляду на більшу обізнаність місцевих громад щодо власних проблем розвитку та потенційних можливостей створення нових господарюючих суб'єктів.

З огляду на зазначене, активізація діяльності СЕЗ, відновлення практики пільг та преференцій, розроблення механізмів гарантування захисту економічних інтересів дадуть змогу створити умови розвитку для економіки без залучення значних обсягів державних фінансових ресурс, що в умовах посткризових процесів є вкрай актуальним.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Нова світова криза. Що очікувати в 2020 році. *Кореспондент* : вебсайт. URL : <https://ua.korrespondent.net/business/economics/4173852-nova-svitova-kryza-scho-ochikuvaty-v-2020-rotsi> (дата звернення: 19.04.2020).

2. Світова економічна криза може зменшити доходи українців на 15–20% – дослідження. *Громадське радіо* : вебсайт. URL : <https://hromadske.radio/publications/svitova-ekonomichna-kryza-mozhe-zmenshyty-dohody-ukrayinciv-na-15-20-doslidzhennya> (дата звернення: 19.04.2020).

3. МВФ прогнозує найбільший за сто років обвал світової економіки через пандемію. *Бізнес-портал «M!nd»* : вебсайт. URL : https://mind.ua/news/20209748-mvf-prognozue-najbilshij-za-sto-rokiv-obval-svitovoyi-ekonomiki-cherez-pandemiyu?fbclid=IwAR2aA_cGK-KKZ4gmq-DFcZobVs9XuYxrS7PxVjBhCnn3yCMmIkKMrB36E (дата звернення: 19.04.2020).

4. Ульянова Н. Вірус рецесії: що буде зі світовою економікою після пандемії. *Бізнес-портал «M!nd»* : вебсайт. URL : <https://mind.ua/openmind/20209018-virus-recesiyi-shcho-bude-zi-svitovoyu-ekonomikoyu-pislya-pandemiyi> (дата звернення: 19.04.2020).

5. Рибінська І. Життя після пандемії: що буде з економікою України. *Слово і діло* : вебсайт. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/24/statija/ekonomika/zhyttya-pislya-pandemiyi-bude-ekonomikoyu-ukrayiny> (дата звернення: 19.04.2020).

6. Войцеховська Ю.В., Мавріна А.О., Войцеховська В.В. Спеціальні економічні зони: зарубіжний досвід та перспективи в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління*. 2016. № 847. С. 42–48.

7. Єгорова О.О. Напрями удосконалення спеціальних економічних зон України: приклад Туреччини : аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень* : вебсайт. URL : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/napryami-udoskonallennya-specialnikh-ekonomichnikh-zon-ukraini-priklad> (дата звернення: 19.04.2020).

8. Бізнес хоче відновити практику створення вільних економічних зон. *Статистичний портал* : офіційний сайт журналу «Бізнес». URL : <https://business.ua/business/4720-biznes-khoche-vidnovyty-praktyku-stvorennia-vilnykh-ekonomichnykh-zon> (дата звернення: 19.04.2020).

9. Скиба М. Спеціальні економічні зони як інструмент активізації інвестиційно-інноваційної діяльності: теоретико-прикладний аспект. *Вісник Національної академії державного управління*. 2011. № 3. С. 129–137.

10. Левова частка українських заробітчан і надалі залишається за кордоном. *Новини про Німеччину, Україну, Європу та світ* : вебсайт. URL : <https://www.dw.com/uk/головна/s-9874> (дата звернення: 19.04.2020).

11. Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон». *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12> (дата звернення: 19.04.2020).

12. Господарський кодекс України. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 19.04.2020).

REFERENCES:

1. Nova svitova kryza. Shho ochikuvaty v 2020 roci. Informacijnyj portal Korrespondent [The New World Cri-

sis. What to expect in 2020. Correspondent Information Portal]. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/business/economics/4173852-nova-svitova-kryza-scho-ochikuvaty-v-2020-rotsi> [in Ukrainian] (accessed 19 April 2020).

2. Svitova ekonomichna kryza mozhe zmenshyty dokhody ukrajinciv na 15-20% – doslidzhennja. *Ghromadsjke radio* [The global economic crisis may reduce the income of Ukrainians by 15-20% – research. Public radio]. Retrieved from <https://hromadske.radio/publications/svitova-ekonomichna-kryza-mozhe-zmenshyty-dohody-ukrayinciv-na-15-20-doslidzhennya> [in Ukrainian] (accessed 19 April 2020).

3. MVF prognozue najbilshij za sto rokiv obval svitovoji ekonomiky cherez pandemiju. *Biznes-portal «M!nd»* [The IMF predicts the world's largest economic collapse in a pandemic in a hundred years. M!nd Business Portal]. Retrieved from https://mind.ua/news/20209748-mvf-prognozue-najbilshij-za-sto-rokiv-obval-svitovoyi-ekonomiki-cherez-pandemiyu?fbclid=IwAR2aA_cGK-KKZ4gmq-DFcZobVs9XuYxrS7PxVjBhCnn3yCMmIkKMrB36E [in Ukrainian] (accessed 19 April 2020).

4. Uljanova N. Virus recesiji: shho bude zi svitovuju ekonomikoyu pislya pandemiji. *Biznes-portal «M!nd»* [Recession virus: what will happen to the world economy after a pandemic. M!nd Business Portal]. Retrieved from <https://mind.ua/openmind/20209018-virus-recesiyi-shcho-bude-zi-svitovoyu-ekonomikoyu-pislya-pandemiyi> [in Ukrainian] (accessed 19 April 2020).

5. Rybinsjka I. Zhyttya pislya pandemiji: shho bude z ekonomikoyu Ukrajiny. *Slovo i dilo: analitychnyj portal* [Life after the pandemic: what will happen to the economy of Ukraine. Word and deed: the analytical portal]. Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/24/statija/ekonomika/zhyttya-pislya-pandemiyi-bude-ekonomikoyu-ukrayiny> [in Ukrainian] (accessed 19 April 2020).

6. Wojciechowska Yu.V. & Mavrina A.O. & Wojciechowska V.V. (2016) Specialni ekonomichni zony: zarubizhnyj dosvid ta perspektyvy v Ukraini [Special Economic Zones: Foreign Experience and Prospects in Ukraine]. *Visnyk Nacionalnogho universytetu «Lvivjsjka politehnika» – Visnyk Nacionalnogho universytetu «Lviv Polytechnic»*, no. 847, pp. 42–48.

7. Jeghorova O. O. Napryamy udoskonallennja specialnykh ekonomichnykh zon Ukrajiny: pryklad Turechchyny. *Analitychna zapyska. Nacionalnij instytut strategichnykh doslidzhenj* [Directions for improvement of special economic zones of Ukraine: an example of Turkey. Analytical note. National Institute for Strategic Studies]. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/napryami-udoskonallennya-specialnikh-ekonomichnikh-zon-ukraini-priklad> [in Ukrainian] (accessed 19 April 2020).

8. Biznes khoche vidnovyty praktyku stvorennja vilnykh ekonomichnykh zon. *Statystychnyj portal* : Oficijnij saj zhurnalu BIZNES [Business wants to resume the practice of creating free economic zones. Statistics portal]. Retrieved from <https://business.ua/business/4720-biznes-khoche-vidnovyty-praktyku-stvorennia-vilnykh-ekonomichnykh-zon> [in Ukrainian] (accessed 19 April 2020).

9. Skyba M. (2011) Specialni ekonomichni zony jak instrument aktyvizacii investycijno-innovacijnoji dijalnosti: teoretyko-prykładnyj aspekt [Special economic zones as a tool for activation of investment and innovation activity: theoretical and applied aspect]. *Visnyk Nacionalnoji akademiji derzhavnogho upravlinnja – Bulletin of the National Academy of Public Administration*, no. 3, pp. 129–37.

10. Levova chastka ukrajinsjkykh zarobitchan i nadali zalyshajetsja za kordonom. Novyny pro Nimechchynu, Ukrajinu, Jevropu ta svit [The lion's share of Ukrainian wage earners remains abroad. News about Germany, Ukraine, Europe and the world]. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/головна/s-9874> [in Ukrainian] (accessed 19 April 2020).

11. Zakon Ukrainy «Pro zaghaljni zasady stvorenja i funkcionuvannja specialnykh (vilnykh) ekonomichnykh zon». Oficijnyj sait Verkhovnoji Rady Ukrainy [Law of Ukraine «On General Principles of Creation and Functioning of Special (Free) Economic Zones». Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12> [in Ukrainian] (accessed 19 April 2020).

12. Ghospodarskyj kodeks Ukrainy. Oficijnyj sait Verkhovnoji Rady Ukrainy [Economic Code of Ukraine. Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian] (accessed 19 April 2020).

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ ЯК НАПРЯМ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ

THE MAIN PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL COMPLEX OF UKRAINE AS THE DIRECTION OF THE INCREASING OF THE ECONOMY'S COMPETITIVENESS

Підкреслено роль агропромислового сектору у забезпеченні розвитку та росту конкурентоспроможності економіки України. Наведено структуру основних галузей агропромислового комплексу України. Проаналізовано показники та тенденції виробництва певних видів сільськогосподарської продукції. Визначено стан окремих підгалузей агропромислового сектору України. Підкреслено необхідність зростання інвестицій із метою забезпечення стабільних темпів виробництва продукції в АПК України. Визначено ризики та негативні чинники, що гальмують подальший розвиток аграрної сфери. Підкреслено важливість державної підтримки аграрної галузі. Визначено перспективи розвитку АПК та зростання обсягів основних видів сільськогосподарської продукції. Наведено основні напрями реформування АПК України. Сформульовано основні цілі Комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на короткострокову перспективу.

Ключові слова: агропромисловий сектор, конкурентоспроможність, глобалізація, продовольчі ресурси, ризики, аграрна політика, ринок землі, стратегія розвитку.

Подчеркнута роль агропромышленного сектора в обеспечении развития и роста кон-

курентоспособности экономики Украины. Приведена структура основных отраслей агропромышленного комплекса Украины. Проанализированы показатели и тенденции производства определенных видов сельскохозяйственной продукции. Рассмотрено состояние основных подотраслей агропромышленного сектора Украины. Подчеркнута необходимость роста инвестиций с целью обеспечения стабильных темпов производства продукции в АПК Украины. Определены риски и негативные факторы, препятствующие дальнейшему развитию аграрной сферы. Подчеркнута важность государственной поддержки аграрной отрасли. Указаны перспективы развития АПК и увеличения объемов производства основных видов сельскохозяйственной продукции. Приведены основные направления реформирования АПК Украины. Сформулированы главные цели Комплексной стратегии развития сельского хозяйства и сельских территорий на краткосрочную перспективу.

Ключевые слова: агропромышленный сектор, конкурентоспособность, глобализация, продовольственные ресурсы, риски, аграрная политика, рынок земли, стратегия развития.

УДК 338.43

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-14>

Матросова Л.М.

д.е.н., професор,
професор кафедри економіки
та менеджменту
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Matrosova Liudmyla

V.N. Karazin Kharkiv National University

The leading role of the agro-industrial sector in the ensuring of development of the competitiveness of the Ukrainian economy is underlined. The importance of the development of the agricultural industry under the circumstances of the global changes in the modern world's economy is determined. The structure of the main industries of the agro-industrial sector of Ukraine is given. The main indicators and trends of the producing of the certain types of the agricultural production are analyzed. The importance of the development of the agro-industrial sector for the solution of the problem of the food supply of population of the country is emphasized. The structure of the export of the agro-industrial sector of the economy is considered. The main indicators of the condition of the most important spheres of the agro-industrial sector are given. The condition and the main perspectives of the development of the agricultural subsectors are determined. The situation of the certain subsectors of the agro-industrial sector of Ukraine taking into account possible risks and threats are considered. The importance of the investment's growth for the ensuring of stable production's rates of the agro-industrial sector of Ukraine is stressed. The main risks and obstacles, which are slowing the progress of the agro-industrial sphere, are identified. The necessity of the stable development of the agro-industrial industries as the foundation of the effective functioning of the economy of the country is underlined. The importance of the government's support of the agricultural industry is emphasized. The necessity of the development, along with agro-industrial sector, of the other main competitive sectors of the Ukrainian economy is stressed. The main perspectives of the development of the agro-industrial complex and increasing of the producing volumes of the main types of the agricultural production are indicated. The main directions of reformation of the agro-industrial complex of Ukraine are described. The main goals of Complex Strategy of the development of agricultural regions in the short terms perspective are formulated.

Key words: agro-industrial sector, competitiveness, globalization, products resources, risks, the agricultural policy, the market of the land resources, the strategy of development.

Постановка проблеми. Сьогодні агропромисловий комплекс України розглядається як пріоритетний сектор національної економіки та потужний драйвер майбутнього економічного зростання нашої держави. Саме він має забезпечити підвищення конкурентоспроможності української економіки на основі використання конкурентних переваг з урахуванням сучасних аспектів інноваційної та інвестиційної діяльності. Український аграрний сектор із потенціалом виробництва, що значно перевищує потреби внутрішнього ринку, з одного боку, може стати локомотивом розвитку національної економіки та її ефективної інтеграції у світовий економічний простір, а з іншого – надати

мультиплікативний ефект розвитку інших галузей національної економіки [1].

Слід зазначити, що нині АПК України розвивається у складних умовах. Аналіз сучасного стану сільськогосподарської галузі дає підстави стверджувати, що ця сфера відчуває нестачу фінансових ресурсів, що можна отримати, залучаючи кредитні ресурси або використовуючи власний капітал. Сталий розвиток аграрного сектору економіки України значною мірою залежить від ефективності аграрної політики та активної участі держави в її формуванні та реалізації. Проблема ускладнюється також дискусією, що нині точиться навколо формування ринку землі. Найважливішим складником

формування ринку землі в нашій державі є робота щодо зміни суспільної думки, психології людей, що стосується приватної власності на землю та операцій із нею. Усе це вимагає по-новому оцінити та проаналізувати в теоретичному аспекті особливості функціонування АПК України в умовах глобалізації та процесів, що відбуваються в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми розвитку агропромислового комплексу як локомотива національної економіки досліджено у роботах таких українських учених, як В.М. Геєць, Т.О. Осташко, Л.В. Шинкарук [2], Т.О. Зінчук [3], О.М. Бородіна, А.О. Гуроров [4] та ін. Аналіз питань інвестиційно-фінансової стратегії АПК, сучасних аспектів стратегії управління АПК, проблем інвестиційно-інноваційного розвитку та забезпечення конкурентоспроможності АПК проведено у наукових публікаціях Н.О. Слободянюка [5], С.М. Халатура [1; 6], О.В. Мельника [7], М.М. Воронича [8] та ін. Проведені дослідження вчених мають суттєве теоретичне та практичне значення, проте питання щодо підвищення конкурентоспроможності АПК України в сучасних умовах є недостатньо опрацьованими.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасного стану агропромислового комплексу України, визначення ризиків та чинників впливу на розвиток АПК, а також розроблення пропозицій щодо підвищення конкурентоспроможності економіки країни на основі зростання агропромислового сектору.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Агропромисловий комплекс України має складну структуру, оскільки до нього слід віднести: 1) галузі, що виробляють засоби для сільськогосподарського виробництва та інших галузей; 2) сільськогосподарське виробництво; 3) галузі, що здійснюють переробку, збереження, транспортування продукції із сільськогосподарської сировини, доведення її безпосередньо до споживача; 4) виробничу та соціальну інфраструктуру цієї сфери. Кожна з галузей АПК виконує свою роль у процесах відтворення економіки, але основою є сільськогосподарське виробництво. Зазначена роль сільського господарства у системі АПК зумовлена тим, що кінцевим продуктом усього комплексу є сільськогосподарська продукція [9].

Згідно з концепцією стадій розвитку Д. Бела [10, с. 345] (доіндустріальна, індустріальна, постіндустріальна), на доіндустріальному етапі домінуючою була аграрна сфера життєдіяльності суспільства. На індустріальному етапі почала домінувати промисловість, що було зумовлено значно більшим потенціалом підвищення продуктивності праці та поглибленням поділу праці. У зв'язку із цим сільське господарство опинилося на другому місці. Але пізніше світова економіка зіткнулася з новими глобальними викликами: загостренням проблеми голоду та бідності, виснаженням ресурсної бази природного середовища,

порушенням екологічної рівноваги. Тому в сучасних умовах роль АПК значно зростає.

Відзначимо, що агропромисловий комплекс має особливе значення в економіці країни. Він відноситься до числа основних народногосподарських комплексів, що визначають умови підтримки життєдіяльності суспільства. Його значення полягає не тільки у забезпеченні потреб людей у продуктах харчування, а й у тому, що він суттєво впливає на зайнятість населення та ефективність національного виробництва у цілому.

АПК – найбільший з основних (базових) комплексів в економіці країни. В АПК України зайнято близько 35% усіх працюючих у сфері матеріального виробництва. У цій галузі зосереджено понад чверть усіх виробничих фондів та утворюється майже 15% ВВП країни.

Питома вага капітальних вкладень в АПК у загальному обсязі інвестицій в економіку України становить 10%. Близько 30% галузей народногосподарського комплексу включено у відтворювання зв'язку з аграрним сектором. Із сільськогосподарської сировини виробляється приблизно 70% усього набору предметів споживання, що виробляються в країні. У роздрібному товарообороті продовольчі товари становлять приблизно 50% усього обсягу.

До агропромислового комплексу належать усі види виробництва та виробничого обслуговування, створення та розвиток яких спрямовані на виробництво кінцевої споживчої продукції із сільськогосподарської сировини. До АПК України належать три основні галузі.

Перша галузь АПК – тракторне та сільськогосподарське машинобудування, машинобудування для харчової промисловості, агрохімія (виробництво мінеральних добрив та мікробіологічна промисловість), комбікормова промисловість, система матеріально-технічного обслуговування сільського господарства у місті Києві, меліоративне та сільське будівництво.

Друга галузь – це рослинництво, тваринництво, рибальство та лісове господарство.

Третя галузь АПК – харчова промисловість, холодильне, складське, спеціалізоване транспортне господарство, торговельні та інші підприємства й організації, що здійснюють доведення кінцевого продукту до споживача у м. Києві, включаючи оптові ринки, роздрібну торгівлю та громадське харчування. До кожної з визначених галузей слід також віднести відповідні сфери науки та підготовки кадрів [11].

За останні роки АПК перетворився на ключову галузь української економіки. У 2018 р. українські аграрії випередили металургів та вийшли в лідери ринку за обсягами експорту продукції, забезпечивши майже 40% усієї валютної виручки України. При цьому лівову частку експорту становить продаж сировинних товарів. Найбільше зростання

експорту в 2018 р. спостерігалось по позиціях сировини та напівфабрикатів первинної переробки.

На думку економічного аналітика Олександра Рябоконя, українська аграрна галузь останнім часом виглядає дуже непогано порівняно з іншими. Рекордні врожаї зернових та олійних культур дають змогу розраховувати на подальше зростання експорту та валютних надходжень.

Водночас, як вважають експерти, Україна залишається країною ризикованого землеробства. Це означає, що у будь-який час урожай на полях може загинути, тому вкрай небезпечно робити ставку лише на сільське господарство – це дуже ризикована стратегія.

У цілому весь український аграрний експорт у 2018 р. перевищив відповідний показник 2012 р. у грошовому вимірі на 700 млн. дол. США і становив 18,6 млрд. дол. США. За цей період частка аграрного сектору в обсязі ВВП України збільшилася у два рази – з 9% до 18%.

Експорт продукції сільського господарства України на 80% є сировинним. Географія експорту продукції АПК така: країни Азії – близько 42%, країни ЄС – понад 33%, країни Африки – близько 16%, країни СНД – трохи більше ніж 6%. За даними моніторингового звіту Єврокомісії про стан торгівлі аграрною продукцією, у 2019 р. найбільшими експортерами сільськогосподарської продукції в країні Євросоюзу були США, Бразилія та Україна.

Згідно зі звітом Єврокомісії, з листопада 2018 р. по жовтень 2019 р. експорт сільськогосподарської продукції зі США становив 12,3 млрд. євро, із Бразилії – 11,7 млрд. євро, з України – 7,3 млрд. євро. Відзначено, що за рік найбільш стрімким було зростання експорту з України – на 41%, або на 2,1 млрд. євро в грошовому виразі.

За даними Міністерства аграрної політики України, за січень-вересень 2019 р. експорт становив 15,78 млрд. дол. США, що на 21,5%, або на 2,8 млрд. дол. США, більше, ніж за аналогічний період 2018 р. За підсумками III кварталу 2019 р. Україна експортувала рекордні 39,8 млн. т зернових, що на 44% більше аналогічного показника у 2018 р.

Водночас в агросекторі спостерігається відносна монокультурність: основну товарну масу та грошовий виторг забезпечують лише декілька продуктів – кукурудза, пшениця, соняшник, ріпак, соя.

Нині така галузь, як українське тваринництво, перебуває у глибокій кризі: постійно скорочується поголів'я сільськогосподарських тварин. Так, за 2013–2018 рр. поголів'я великої рогатої худоби в Україні скоротилося на 1 млн. 310 тис голів. Поголів'я свиней зменшилося на 1 млн. 900 тис голів, овець та кіз – на 550 тис голів. На думку експерта Олександра Рябоконя, сьогодні винятком є лише такі високорентабельні за рахунок державної підтримки галузі, як птахівництво та молочне виробництво на агропідприємствах, у яких гаран-

товано закуповується продукція, що відповідає європейським стандартам [12]. За останні роки валове виробництво продукції сільського господарства в Україні збільшилося в 2,2 рази та за результатами 2018 р. досягло 360,8 млрд. грн, що становило 10% від ВВП країни. Частка агропродовольчого експорту у загальному експорті України становила близько 40%. За 11 місяців 2019 р. з України було експортовано агропродовольчої продукції на суму 20,2 млрд. дол. США. Це перевищило аналогічний показник 2018 р., коли загальна вартість експорту аграрного сектору становила 18,8 млрд. дол. США [13].

Останнім часом Україна є одним із найбільших у світі виробником та експортером соняшникової олії та зайняла одну з перших позицій в експорті соняшникової макухи. За показниками експорту зернових та бобових культур Україна увійшла до країн-лідерів, зайнявши друге місце в експорті ріпаку, четверте місце у світовому експорті кукурудзи та ячменю та шосте місце в експорті пшениці та соєвих бобів. За останні 4–5 років Україні вдалося значно поліпшити позиції на ринку експорту меду, зайнявши за результатами 2018 р. восьме місце у світі. Водночас поліпшилася позиція України на світовому ринку м'яса птиці, зокрема курятини.

У період 2014–2018 рр. обсяги капітальних інвестицій в Україні зросли більше ніж у півтора рази. Водночас капітальні інвестиції у розвиток сільського господарства збільшилися у 2,5 рази, а їхня частка у загальному обсязі капітальних інвестицій зросла з 9% у 2014 р. до 13% у 2018 р. На підтримку сільського господарства у 2018 р. було виділено майже 4,2 млрд. грн, з яких 57% спрямовано на розвиток галузі тваринництва, 22% – на здешевлення закупівлі сільськогосподарської техніки.

У 2019 р. заплановано виділити на розвиток технічної бази на 40% більше бюджетних коштів, а також збільшити у 1,5 рази витрати на підтримку тваринництва.

Фактично обсяги капітальних інвестицій на розвиток аграрної сфери економіки за дев'ять місяців 2019 р. зменшилися порівняно із січнем-вереснем 2018 р. на 11,3% – до 38 534,2 млн. грн. Станом на 1 вересня 2019 р. у сільське, лісове та рибне господарство України надійшло 536,659 млн. грн прямих інвестицій у вигляді акціонерного капіталу.

Переважну кількість зазначених інвестицій (98,8%) було вкладено у розвиток сільського господарства. При цьому за вказаний період зросли лише капітальні інвестиції у рибне господарство (+11,4%). Найбільше падіння спостерігалось у лісовому господарстві, де індекс капітальних інвестицій становив лише 60,9% до відповідного періоду 2018 р.

За даними вчених Інституту аграрної економіки України, зазначена ситуація у галузі пояснюється, зокрема, військовим конфліктом на Сході країни

та іншими загрозами, формуванням несприятливої аграрної політики та зменшенням обсягів державної підтримки сільськогосподарських виробників. Водночас з'явилися сучасні ризики, зокрема: відсутність чіткої позиції вітчизняних інвесторів щодо наслідків впровадження механізму купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення, а також дефляція національної валюти, що негативно впливає на обсяги експортних доходів суб'єктів агробізнесу [14].

Слід підкреслити, що сьогодні АПК України відіграє важливу роль у розвитку вітчизняної економіки. Значна кількість українців зайнята у сфері торгівлі та сільського господарства. Саме тому державна підтримка та реалізація ефективної аграрної політики повинні забезпечити сталий розвиток аграрної галузі та зростання зайнятості населення.

В Україні пшениця, ячмінь, кукурудза, соняшник, ріпак та соя вирощуються на площі приблизно 25 млн. га, це близько 65% усіх земель сільськогосподарського призначення. Саме ці культури є основним експортним потенціалом країни, тому світовий баланс попиту та пропозиції на них суттєво впливає на експортну ціну та рівень цін на внутрішньому ринку.

Значний обсяг виробництва пшениці в 2019 р. (29 млн. т, що практично на 16% більше, ніж у 2018 р.) дає підстави для формування обсягу експорту пшениці на рівні 20 млн. т – рекордному рівні за всю історію незалежності. Своєю чергою, 35,5 млн. т урожаю кукурудзи відкривають можливість для продажу на зовнішніх ринках майже 30 млн. т цієї культури. Близько 9 млн. т ячменю також забезпечують досить суттєво потенційне збільшення експорту [15].

За попередніми даними експертів, зростання ціни нафти на світових ринках може збільшити конкурентоспроможність етанолу, та, як наслідок, кукурудзи та сої. Проте нині соя знаходиться «у перевиробництві» (зокрема, у Бразилії очікується рекордний урожай, за різними оцінками, – від 123 до 128 ММТ), а Китай усе ще не відновив виробництво свинини. Водночас у світі зростає виробництво етанолу, тому стосовно попиту на кукурудзу очікується позитивний прогноз. Експорт з України помітно збільшується та нині досягнув 12 ММТ [16].

Прогнозний сценарій щодо розвитку АПК на 2020 р. пов'язаний з оцінкою ризиків у галузі у зв'язку з проведенням аграрної реформи та продажу земель. Незважаючи на невизначеність ситуації, на думку експертів, слід очікувати зростання обсягів виробництва зернових культур та виробництва курятини.

Нестабільність курсу національної валюти також посилює невизначеність економічної ситуації у цілому. Учасники ринків, зокрема аграрного, очікують, що зміцнення гривні (на 12% за 2019 р.) може змінитися її падінням. Проте визначений термін та

наслідки зміни курсу національної валюти на разі визначити складно. У разі зміцнення гривні можливе зростання конкурентних позицій імпортової продукції на вітчизняному ринку продовольчих товарів.

Відносно планів на весняну посівну кампанію 2020 р. слід згадати ситуацію восени 2019 р. За даними Мінагропроду України, на 10 грудня 2019 р. під урожай 2020 р. було посіяно озимих зернових культур на площі 7 млн. га. Це на 4% менше, ніж було заплановано, та на 1,2 млн. га менше, ніж у 2018 р. За прогнозами вчених Інституту аграрної економіки України, навесні 2020 р. в Україні буде посіяно 1,5 млн. га ярого ячменю, 0,25 млн. га гороху, 0,2 млн. га вівса. Несприятливі погодні умови навесні можуть дещо змінити структуру посівів ранніх зернових у бік зменшення зазначених культур та збільшення посівів кукурудзи з 5,0 млн. га до 5,2–5,4 млн. га. За оцінкою фахівців Інституту аграрної економіки України, під соняшник буде виділено близько 6 млн. га, а під сою – 1,5 млн. га [17].

Очікується також, що українське птахівництво надалі буде утримувати лідируючі позиції, збільшуючи свою частку в структурі споживання м'яса. За оцінками Асоціації, у 2019 р. середня рентабельність виробництва м'яса птиці в країні становила близько 5–7%, а рентабельність виробництва курячих яєць була негативною. На думку експертів, із такими показниками складно розраховувати на зростання потужностей без фінансової підтримки з боку держави. Якщо у 2019 р. поголів'я птиці в сільськогосподарських підприємствах збільшилося на 8,5% порівняно з 2018 р., то, за прогнозами «Союзу птахівників України», у 2020 р. зростання поголів'я становитиме лише 4,5%. Також можуть скоротитися темпи зростання виробництва м'яса птиці та яйця курячого. Виробництво м'яса птиці зросте на 7–8%, яйця курячого – на 2–3% [18].

Відзначимо, що Україна зарекомендувала себе на зовнішніх ринках як надійний постачальник якісної продукції. За останні роки експорт м'яса птиці та яєць збільшився у 2,5 рази. За даними Асоціації, у 2019 р. експорт м'яса птиці становив понад 400 тис. т, що на 22% більше порівняно з 2018 р. Також був досягнутий свого роду «рекорд» з експорту яйця курячого, що збільшився до 2,3 млрд. од. Отримання доступу до нових ринків та стагнація внутрішнього споживання будуть і надалі стимулювати експортні поставки продукції птахівництва [18].

Проте для суттєвих змін у українському свинарстві на разі немає внутрішніх та зовнішніх причин. На думку керівника аналітичного відділу Асоціації «Свинарі України» Олександри Бондарської, враховуючи негативну динаміку поголів'я свиней у четвертому кварталі 2019 р., не слід очікувати збільшення чисельності свиней на початок 2020 р. У 2019 р. на українському ринку свинини спостерігалася висока

волатильність цін. За даними Асоціації «Свинарі України», різниця між максимальною та мінімальною ціною («ціновий коридор») становила понад 11 грн/кг у 2019 р. проти лише 8,5 грн/кг у 2018 р.. Водночас середня ціна була на 2,5% меншою, ніж рік тому, тобто 43,5–43,8 грн/кг.

Підставою для збереження тенденції до високих закупівельних цін на цьому ринку у 2020 р. можуть стати такі чинники: продовження скорочення поголів'я свиней у країні, прогнозоване «просідання» внутрішнього виробництва порівняно з 2019 р.; суттєве подорожчання свинини через її дефіцит на тлі поширення АЧС у азіатських країнах, а також підвищення вхідного бар'єра для імпортової сировини, зокрема з країн ЄС. Деякі експерти припускають, що у 2020 р. середня ціна на свинину перевищить відповідний показник 2018 р.

На ринку молока у 2019 р. спостерігалось скорочення виробництва у сільськогосподарських підприємствах на 1%, а в господарствах населення – на 4,3%. Уперше у історії України обсяг виробництва молока становив показник менше ніж 10 млн. т. На негативну динаміку вплинув ажіотаж навколо ринку землі. Більш ефективні виробники призупинили інвестиції, менш ефективні почали вирізати худобу. За даними експертів, у 2020 р. порівняно з 2019 р. виробництво молока в Україні може скоротитися на 3–4%.

У разі якщо українська держава прийме Стратегію розвитку молочного тваринництва, то вже через п'ять років поголів'я корів у країні може зрости з 467 тис голів (на 01.01.2019) до 755 тис голів (на 01.01.2025), а на переробку може бути спрямовано 6 млн. т сировини (а не 3,8 млн. т як зараз).

У Міністерстві розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України було визначено п'ять основних напрямів державної підтримки сільського господарства на 2020 р. До них віднесено такі головні пріоритети:

- 1) підтримка галузей тваринництва, садівництва;
- 2) підтримка переробної галузі;
- 3) відшкодування вартості за придбання сільськогосподарської техніки та обладнання;
- 4) оновлення порядків розподілу коштів на розвиток АПК;
- 5) пропозиції щодо оновлення Податкового кодексу України.

Нині аграрії не тільки вирощують для українських та закордонних споживачів хліб, виробляють інші продукти харчування, а й поповнюють державний бюджет України за рахунок надходження кількох видів податків. За даними Державної фіскальної служби України, тільки з початку 2019 р. станом на 1 серпня до державної скарбниці від сільськогосподарських підприємств, підприємств мисливського та лісового господарств надійшло понад 12 млрд. грн. Для порівняння: за весь 2015 р. від аграріїв було отримано майже 14,4 млрд. грн.

За даними попередніх десяти років, агропромислові підприємства сплатили у державну скарбницю у 10 разів меншу суму податків – близько 1,2 млрд. грн.

За останні 10 років, за даними на 1 січня 2020 р., експорт з України зернових та олійних культур зріс більше ніж у три рази. Наприклад, за період 2014–2015 рр. було експортовано: зерна – 37,6 млн. т, олійних – 3,8 млн. т, а продуктів переробки зернових та олійних – 4,9 млн. т. Таким чином, сумарно експорт зазначеної сільськогосподарської продукції збільшувався на 3,6 млн. т щорічно, та в результаті минулий маркетинговий рік закінчився з показником на рівні 46,3 млн. т.

За останні п'ять років АПК отримав понад 3,6 млрд. дол. США прямих зарубіжних інвестицій. У 2015 р., за даними Держстату України, вітчизняний АПК отримав найбільшу кількість прямих зарубіжних інвестицій за останні сім років. На 1 січня 2016 р. їх розмір становив 856,3 млн. дол. США. При цьому основними інвесторами агросектору України були Кіпр (177,5 млн. дол. США), Велика Британія (48,9 млн. дол. США) та Німеччина (34,8 млн. дол. США) [18].

Сьогодні сільське господарство – майже єдина галузь в Україні, що демонструє стабільне зростання, незважаючи на складну соціально-економічну ситуацію. За останні роки ця галузь стала практично основним експортером та головним джерелом надходжень іноземної валюти в країну.

Незважаючи на певні успіхи, аграрна галузь вимагає проведення систематичних реформ. Насамперед це стосується переходу на стандарти ЄС, що дасть змогу збільшити обсяги експорту.

Із цією метою Міністерством аграрної політики та продовольства було розроблено Комплексну стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 рр. У рамках Стратегії визначено три основні пріоритети реформування: наближення законодавства до стандартів ЄС та дерегуляція; підвищення конкурентоспроможності сільського господарства; розвиток сільських територій та захист навколишнього середовища.

Ці пріоритети, своєю чергою, дають змогу визначити такі головні цілі майбутньої стратегії щодо розвитку АПК України.

1. Адаптація чинного законодавства України в агропромисловому комплексі до норм законодавства ЄС. Перш за все це передбачає імплементацію відповідних норм законодавства у сфері безпеки харчових продуктів, санітарних та фітосанітарних заходів.

2. Деретуляція в агропромисловому комплексі. У рамках досягнення зазначеної мети планується суттєво зменшити тиск державних контролюючих органів на галузь за рахунок перегляду, доопрацювання та скасування низки регуляторних нормативно-правових актів.

3. Розвиток виробництва в АПК. У рамках даної реформи передбачається спрощення доступу українського агробізнесу до фінансування та кредитів, проведення земельної реформи, реалізація інфраструктурних та логістичних проєктів, а також сприяння оновленню та модернізації виробничих та переробних потужностей АПК.

4. Вдосконалення аграрної політики у сфері науки, освіти та інновацій. Дана мета спрямована, зокрема, на проведення реформи у сфері аграрної освіти для підвищення якості підготовки фахівців, які працюють у агросекторі України.

5. Контроль виробництва на ринку АПК. Реформи у даній сфері будуть спрямовані на розвиток експорту української агропродукції, організацію діяльності товаровиробників, забезпечення продовольчої безпеки, управління внутрішнім ринком, а також вирішення низки інших нагальних для зазначеної галузі питань.

6. Державна підтримка та оподаткування у сфері сільського господарства. Передбачається перегляд та вдосконалення системи державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції і зменшення адміністративного тиску за рахунок спрощення системи оподаткування галузі.

7. Розвиток сільських територій. У рамках даної реформи плануються розроблення та впровадження програми підтримки малих фермерських господарств, реалізація заходів щодо поліпшення якості життя у сільській місцевості, а також удосконалення та підвищення ефективності системи місцевого самоврядування сільських територій.

8. Управління ресурсами в сільському господарстві. Заплановано розвиток ініціативи щодо стимулювання виробництва органічної продукції, розвитку біоенергетики, раціонального використання земельних та водних ресурсів [19].

Стосовно оцінки можливих ризиків, то нині в українському агробізнесі спостерігається тенденція до укрупнення структур та формування агрохолдингів. Великі агрохолдинги «поглинають» невеликі господарства. У середині 2019 р. падіння фондового ринку в Китаї на третину та методи регулювання китайського фондового ринку суттєво знизили довіру інвесторів через заборону IPO, заборону на продаж акцій китайських компаній, якщо їхні обсяги перевищують установлений ліміт. Зазначені заходи призвели до зменшення ліквідності ринків та зниження їхньої привабливості для потенційних інвесторів, що у цілому негативно вплинуло на розвиток агропромислового комплексу України.

У сучасних умовах суттєво зростає роль в агропромисловому виробництві великих агрохолдингів. Так, розвитком тваринництва можуть займатися переважно великі компанії. Початкові витрати на будівництво нових тваринних ферм є дуже високими: звичайний виробник не зможе їх профінансу-

вати через негативну або нульову рентабельність капіталу. Мати одну-дві ферми не вигідно через високу трудомісткість, тому потрібно вибудовувати цілу систему комплексів, а також вкладати інвестиції у розвиток інфраструктури для переробки сировини. Відносно сфери тваринництва слід зазначити, що ця галузь потребує «довгих» грошей. Наприклад, у рослинництві фермер засіває поле, обробляє його, збирає та продає врожай, а потім вкладені гроші повертаються до нього з можливим прибутком через рік-півтора. У галузі тваринництва тільки будівництво усіх комплексів та інфраструктурних об'єктів, підведення комунікацій триватиме близько року, при цьому гроші за короткий час не принесуть прибутку. Крім того, трудомісткість у тваринництві набагато вище, ніж у рослинництві, адже «живої» праці тут використовується значно більше. Тому близько 80–90% м'ясо-молочної продукції, що продається у супермаркетах Європи та США, виробляється великими аграрними компаніями.

Сьогодні агрохолдинги вважаються найбільш привабливою моделлю для розвитку сільського господарства. Але вони мають не тільки позитивні наслідки. Проблема в тому, що агрохолдинги автоматизують процеси, а це означатиме значне скорочення робочих місць. Великі компанії перетворюють сільське господарство України на агробізнес. На перший погляд, у цьому немає нічого поганого. Проте різниця не тільки в термінах. Мета сільського господарства – забезпечувати населення безпечними продуктами харчування, робочими місцями, зберігати та примножувати родючість ґрунтів. Але в агробізнесі головне – отримання прибутку, тому більшість агрохолдингів не несе соціальної відповідальності, наприклад, за порушення сівозміни, виробництво ГМ-культур, скорочення нерентабельних ділянок виробництва тощо.

Саме тому вирішення цієї проблеми на рівні держави вимагає чіткої відповіді на питання: а чи потрібно нам село? Якщо так, необхідно зробити ставку на розвиток фермерства та невеликих агропідприємств, унаслідок чого кількість робочих місць зросте. Водночас ці форми організації виробництва сприятимуть створенню соціальної інфраструктури. Якщо відповідь на це питання негативна, слід вибрати інший шлях: переважно розвиток агрохолдингів. Від того, яку модель вибере Україна, залежить кількість робочих місць у селах [20]. Окрім того, неможливо створити високоефективне сільське господарство без відповідної промислової бази, що наразі в Україні практично відсутня.

Водночас, на думку директора Українського інституту аналізу менеджменту та політики Руслана Бортника, не слід перетворювати Україну у виключно аграрну країну, тому що у світі не існує жодної аграрної супердержави. Навпаки, необхідна

трансформація України в аграрно-індустріальну країну. У разі якщо вона залишиться тільки аграрною країною, це не призведе до позитивних змін в економіці та суспільстві у цілому. Ба більше, ситуація з нестачею продуктів харчування можлива тільки в аграрних країнах, але цього практично не буває в індустріально розвинених державах. Україна лише як аграрна країна – це депресивний стан економіки, низький рівень доходів населення, падіння конкурентоспроможності виробництва та втрата позицій держави на світових ринках.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, на сучасному етапі трансформації економіки України головними позитивними зрушеннями у розвитку аграрної галузі є активізація процесів концентрації капіталу та виробництва; кількісна та структурна диверсифікація сільськогосподарського виробництва і зростання експорту аграрної продукції на світові ринки; динамічне оновлення матеріально-технічної бази та впровадження інноваційних технологій в аграрні виробничі процеси; вертикальна інтеграція українського агропромислового комплексу на основі об'єднання та концентрації виробничих потужностей сільськогосподарського, переробного і харчового виробництва з охопленням повного технологічного циклу аграрного виробництва, «замиканням» вартісного ланцюжка та монополізацією продуктових систем у зерновій, молочній, сироробній та м'ясній сферах вітчизняного аграрного сектору. За останні роки АПК України перетворився на ключову галузь української економіки. У 2018 р. українські аграрії випередили металургів і вийшли в лідери ринку за обсягами експорту продукції, забезпечивши майже 40% усієї валютної виручки України.

Таким чином, розвиток АПК України у сучасних умовах є важливим напрямом зростання конкурентоспроможності економіки країни. Сьогодні ця галузь потребує державної підтримки та фінансування, проведення суттєвих реформ та залучення нових передових технологій ведення агробізнесу. Поряд із цим на державному рівні необхідно вирішити питання щодо створення вагомих стимулів та сприяння розвитку на сучасній інноваційній базі таких конкурентоспроможних галузей української економіки, як машинобудування, металургія, хімічна галузь, харчова промисловість, що дасть змогу підвищити роль економіки України на світових ринках, збільшити зайнятість населення, забезпечити зростання рівня життя та добробуту українців.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Халатур С.М. Інституціональні детермінанти формування стратегії економічного розвитку сільськогосподарства України. *Бізнес Інформ*. 2017. № 5. С. 119–123.
2. Оцінка впливу Угоди про асоціацію ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України : наукова допо-

відь / за ред. акад. НАН України В.М. Геєця, чл.-кор. НААН України, д-ра екон. наук Т.О. Осташко, чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук Л.В. Шинкарук ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Київ, 2014. 102 с.

3. Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектору економіки України : монографія. Житомир : ДВНЗ «Держ. агрокол. ун-т», 2008. 384 с.

4. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наукова доповідь / О.М. Бородіна та ін. ; за ред. В.М. Геєця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. Київ, 2012. 56 с.

5. Слободянюк Н.О. Інвестиційні стратегії забезпечення конкурентоспроможності аграрної сфери національної економіки. *Бізнес Інформ*. 2017. № 1. С. 172–176.

6. Халатур С.М. Особливості та шляхи вдосконалення фінансування розвитку сільського господарства в Україні. *Бізнес Інформ*. 2017. № 4. С. 194–198.

7. Мельник О.В. Сучасні аспекти стратегічного управління в аграрному секторі економіки України. *Бізнес Інформ*. 2017. № 4. С.111–116.

8. Воронич М.М. Стан та основні тренди розвитку аграрного сектору України: геоекономічний аспект. *Бізнес Інформ*. 2019. № 6. С. 154–162.

9. Іванюта В.Ф. Агропромисловий сектор як основа розвитку економіки сільських територій в умовах євроінтеграційних процесів. URL: <http://www.economy.nauka.com> (дата звернення: 06.02.2020).

10. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / пер. с англ. ; изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Academia, 2004. 88 с.

11. Роль АПК в економіці України. URL: <http://www.novageografia.com> (дата звернення: 06.02.2020).

12. Украина: несостоявшаяся «аграрная сверхдержава». URL: <https://ukraina> (дата звернення: 10.02.2020).

13. Темпы роста индекса сельхозпродукции в Украине опережают прошлогодние. URL: <http://agroportal.ua> (дата звернення: 18.02.2020).

14. В аграрной сфере экономики Украины наступил инвестиционный кризис. Мнение. URL: <https://latifundist.com> (дата звернення: 12.03.2020).

15. Финансы на аграрном поле: о результатах 2019 и тенденциях 2020. URL: <https://latifundist.com> (дата звернення: 17.03.2020).

16. В мире растет производство этанола, поэтому у кукурузы хорошие перспективы. Нероба. URL: <https://latifundist.com> (дата звернення: 20.03.2020).

17. Силивончик А. Светлое будущее 2020: Прогнозы для АПК. URL: <https://latifundist.com> (дата звернення: 20.03.2020).

18. ТОП аграрных фактов независимой Украины. URL: <https://latifundist.com> (дата звернення: 23.03.2020).

19. Рутицкая В. Украинский АПК: пять лет «европейских» реформ. URL: <https://www.eurointegration.com.ua> (дата звернення: 23.03.2020).

20. Четыре проблемы, которые способны затормозить украинское сельское хозяйство. URL: <https://businessviews.com.ua> (дата звернення: 25.03.2020).

REFERENCES:

1. Khalatur S.M. (2017) Instytutsionalni determinanty formuvannya stratehiyi ekonomichnoho rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy [Institutional determinations of the forming of the strategy of the development of the agricultural industry of Ukraine] *Biznes-Inform.* no. 5, pp. 119–123. (in Ukrainian)
2. Heyets V.M., Ostashko T.O., Shynkaruk L.V. (2014) Otsinka vplyvu Uhody pro asotsiatsiyu ZVT mizh Ukrainoyu ta YeS na ekonomiku Ukrainy [The valuation of the influence of the Agreement of Association of Free Trade Zone between Ukraine and EU on the economy of Ukraine]: naukova dopovid' za red. akad. NAN Ukrainy Heytsya V.M., chl.-kor. NAN Ukrainy, d-ra ekon. nauk Ostashko T.O., chl.-kor. NAN Ukrainy, d-ra ekon. nauk Shynkaruk L.V.; NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy». Kyiv. 102 p. (in Ukrainian)
3. Zinchuk T.O. (2008) Yevropeyska intehtratsiya: problemy adaptatsiyi aharnoho sektora ekonomiky Ukrainy [The European Integration: the main problems of the adaptation of the agro-industrial sector of the economy of Ukraine]: monohr. Zhytomyr: DVNZ «Derzh. ahroekol. un-t». 384 p. (in Ukrainian)
4. Borodina O.M. (2012) Ukrainska model aharnoho rozvytku ta yiyi sotsio-ekonomichna pereoriyntatsiya [The Ukrainian model of the agrarian progress and it's social-economical reorientation]: nauk. dop. Borodina O.M., Heyets V.M., Hutorov A.O. [ta in.]; za red. Heytsya V.M., Borodinoyi O.M., Prokopy I.V. NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv. Kyiv. 56 P. (in Ukrainian)
5. Slobodyanyuk N.O. (2017) Investytsiyni stratehiyi zabezpechennya konkurentospromozhnosti aharnoyi sfery natsionalnoyi ekonomiky [The investment strategies of the ensuring of the competitiveness of the agrarian sphere of the national economy] *Biznes-Inform.* no. 1, pp. 172–176. (in Ukrainian)
6. Khalatur S.M. (2017) Osoblyvosti ta shlyakhy vdoskonalennya finansuvannya rozvytku silskoho hospodarstva v Ukraini [The peculiarities and the ways of the improvement of the financing of the agricultural industry in Ukraine] *Biznes-Inform.* no.4, pp. 194–198. (in Ukrainian)
7. Melnyk O.V. (2017) Suchasni aspekty stratehichnoho upravlinnya v aharnomu sektori ekonomiky Ukrainy [The modern aspects of the strategic management in the agrarian sector of the economy of Ukraine]. *Biznes-Inform.* no. 4, pp. 111–116. (in Ukrainian)
8. Voronych M.M. (2019) Stan ta osnovni trendy rozvytku aharnoho sektora Ukrainy: heoekonomichnyy aspekt [The condition and the main trends of the progress of the agrarian sector of Ukraine: geoeconomical aspect]. *Biznes-Inform.* no. 6, pp. 154–162. (in Ukrainian)
9. Ivanyuta V.F. Ahropromyslovyy sektor yak osnova rozvytku ekonomiky silskykh terytoriy v umovakh yevrointehtratsiynykh protsesiv [The agro-industrial sector as a foundation of the development of the economy of the agricultural regions under the circumstances of the eurointegrational processes]. Available at: <http://www.economy.nayka.com> (Accessed 06 February 2020).
10. Bell D. (2004) Hryadushchee postyndustrial'noe obshchestvo. Oput sotsyalnoho prohnozyrovanyya. [The future postindustrial society. The experience of the social forecasting] D. Bell; Perevod s anhlyyskoho. Yzd. 2-oe, yspr. y dop. Moskva: Academia. 788 p. (in Russian)
11. Rol APK v ekonomitsi Ukrainy [The role of the agro-industrial complex in the economy of Ukraine]. Available at: <http://www.novageografia.com> (accessed 06 February 2020).
12. Ukrayna: nesostoyavshayasya «aharnaya sverkhderzhava» [Ukraine: the unsuccessful «agrarian supercountry»]. Available at: <https://ukraina> (accessed 10 February 2020).
13. Tempu rosta yndeksa selkhozproduktov v Ukraini operezhayut proshlohodnye [The main rates of the growth of the agricultural production indicator exceeding the last year's in Ukraine]. Available at: <http://agroportal.ua> (accessed 18 February 2020).
14. V aharnoy sfere ekonomiky Ukrainy nastupyl ynvestytsyonnyy kryzys. Mnenye [There has come the investment crisis in the agrarian sphere of the economy of Ukraine. The Opinion]. Available at: <https://latifundist.com> (accessed 12 March 2020).
15. Finansy na aharnom pole: o rezultatakh 2019 y tendentsiyakh 2020 [The finance on the agrarian field: about the results of the year 2019 and trends of the year 2020]. Available at: <https://latifundist.com> (accessed 17 March 2020).
16. V myre rastet proizvodstvo etanola, poetomy y kykryzu horoshie perspektivy [The producing of the ethanol is growing in the world therefore the corn has a good perspectives]. Neroba. Available at: <https://latifundist.com> (accessed 20 March 2020).
17. Sylyvonchik Alla. Svetloe bydyshche 2020. Prohnozu dlya APK [The brightness future 2020. The forecasts for the agro-industrial sector]. Available at: <https://latifundist.com> (accessed 20 March 2020).
18. TOP aharnuh faktov nezavysymoy Ukrainy [The TOP of the agrarian facts of the independent Ukraine]. Available at: <https://latifundist.com> (accessed 23 March 2020).
19. Rutytskaya V. Ukraynskyy APK: pyat let «evropeyskykh» reform [The Ukrainian agro-industrial sector: five years of the «european» reforms]. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua> (accessed 23 March 2020).
20. Cheture problemu, kotorue sposobnu zatormozit ukrainskoe selskoe khozyaystvo [The four problems, which can make slower the Ukrainian agricultural industry]. Available at: <https://businessviews.com.ua> (accessed 25 March 2020).

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСУВАННЯ ГАЛУЗІ ДОРОЖНЬОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

FEATURES OF ROAD INDUSTRY FINANCING IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION

УДК 336.02:625.7

<https://doi.org/10.32843/infastruct42-15>

Мельник В.І.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри
державного управління,
публічного адміністрування
та регіональної економіки
Харківський національний
економічний університет
імені Семена Кузнеця

Melnyk Viktoriia

Simon Kuznets
Kharkiv National University of Economics

У статті розглянуто проблеми фінансування галузі дорожнього господарства України в сучасних умовах. Визначено сутність та значення дорожнього господарства для забезпечення сталого розвитку національної економіки. Проаналізовано структуру автомобільних доріг загального користування та встановлено, що їх більшість не відповідає вимогам до міжнародних транспортних коридорів. Виявлено специфіку фінансування галузі дорожнього господарства України в умовах децентралізації. Розглянуто джерела формування та напрями використання Державного дорожнього фонду. Проаналізовано стан фінансування галузі дорожнього господарства міста Харкова за рахунок коштів місцевого бюджету. У зв'язку з необхідністю подальшого реформування галузі дорожнього господарства України сформульовано низку важливих завдань, які треба вирішити для забезпечення підвищення ефективності управління дорожньою галуззю на загальнодержавному та місцевому рівнях.

Ключові слова: фінансування, дорожнє господарство, мережа автомобільних доріг, транспортна інфраструктура, децентралізація, державний дорожній фонд, місцевий бюджет.

В статье рассмотрены проблемы финансирования отрасли дорожного хозяйства Украины в современных условиях. Определены сущность и значение дорожного хозяйства для обеспечения устойчивого развития национальной экономики. Проанализирована структура автомобильных дорог общего пользования и установлено, что их большинство не соответствует требованиям к международным транспортным коридорам. Выявлена специфика финансирования отрасли дорожного хозяйства Украины в условиях децентрализации. Рассмотрены источники формирования и направления использования Государственного дорожного фонда. Проанализировано состояние финансирования отрасли дорожного хозяйства города Харькова за счет средств местного бюджета. В связи с необходимостью дальнейшего реформирования отрасли дорожного хозяйства Украины сформулирован ряд важных заданий, которые нужно решить для обеспечения повышения эффективности управления дорожной отраслью на общегосударственном и местном уровнях.

Ключевые слова: финансирование, дорожное хозяйство, сеть автомобильных дорог, транспортная инфраструктура, децентрализация, государственный дорожный фонд, местный бюджет.

The article considered the problems of financing the road industry in Ukraine in modern conditions. The essence and importance of road economy for sustainable development of national economy are determined. The structure of public highways is analyzed. It is established that almost all motorways in Ukraine pass through settlements, which does not meet the requirements for international transport corridors. This doesn't allow to implement of Ukraine's potential in the area of transit transportation and tourism, as it leads to a restriction on the speed of road transport. The specificity of road industry financing of Ukraine in the conditions of decentralization is revealed. The formation sources and directions of use of the State Road Fund are considered. The state financing of the Kharkov road industry at the expense of local budget has been analyzed and conclude that insufficient financing and reduction of the volume of road works, which causes deterioration of the consumer qualities of the city roads. This leads to a decrease in the speed of transportation of goods and passengers, increasing accident rate, which in turn increases the cost of road transportation, increases the economic losses of the state and society. The need is justified of further reform of the road industry in Ukraine is substantiated. The main tasks are defined for improving the efficiency of road management at the national and local levels are formulated. The need for security is substantiated the role of regional authorities in managing highways of local importance requires the establishment of an effective road management mechanism. The necessity of ensuring compliance of the norms of functioning of the Ukrainian road transport and road economy with the requirements of the legislation of the European Union is substantiated. It is indicated that the development of private-public partnership in the field of reconstruction and operation of highways through their transfer to investors under concession will help to increase the financing of construction and maintenance of the motorway network. It is proposed to introduce total independent expert and public control over the quality of road repair and construction works and effective coordination of interaction between different parties of the road industry in order to eliminating centralization of state-owned enterprises for quality control of roadworks.

Key words: financing, road industry, road network, transport infrastructure, decentralization, state road fund, local budget.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування та сталий розвиток мережі автомобільних доріг є необхідними умовами економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності та зниження витрат товаровиробників, поліпшення умов життя населення, вирівнювання рівня соціально-економічного розвитку регіонів України.

Сучасна держава не може існувати без розвинутої транспортної інфраструктури. Від того, в якому стані перебувають автомобільні шляхи, залежать вартість пасажирських та вантажних перевезень, ціни на продукцію та послуги, відповідно, рівень зайнятості населення. Все це, зрештою, впливає на розвиток національної економіки загалом. Стан

автодоріг та розвиток галузі дорожнього господарства визначаються економічними можливостями та рівнем фінансування цієї галузі з боку держави.

Досвід європейських країн свідчить про те, що розвиток транспортної інфраструктури та дорожньої мережі визначає інтенсивність економічних зв'язків і стає однією з найважливіших умов розвитку економіки країни. Питання вдосконалення фінансування дорожнього господарства особливо гостро постають у контексті необхідності вже в короткостроковій перспективі забезпечити будівництво доріг, які відповідають європейським стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти фінансування галузі дорожнього

господарства досліджувалися вітчизняними та зарубіжними вченими. Цю проблему розглядали у своїх працях А.В. Базилюк, З.Н. Борисенко, Н.А. Боровик, Ю.С. Вдовенко, Н.Г. Виговська, В.О. Вишневський, Т.М. Власюк, В.І. Гринчуцький, В.П. Ільчук, В.Є. Козак, М.І. Крупка, О.Є. Кузьмін, Н.М. Левченко, О.О. Орлов, В.Ф. Скорченко, Ю.М. Стадницький, Н.П. Теслюк, І.О. Хоменко, С.М. Шкарлет та інші вчені.

Увага дослідників акцентувалась перш за все на вирішенні проблем з будівництва автомобільних доріг на умовах концесії, пошуку альтернативних джерел фінансування утримання та ремонту автошляхів, посилення відповідальності органів місцевої влади за стан дорожнього господарства тощо.

Втім, залишаються невирішеними багато проблем, що спричинені значною централізацією фінансових ресурсів в управлінні галуззю дорожнього господарства України, відсутністю ефективних механізмів фінансування дорожніх робіт та контролю за їх виконанням.

Це обумовлює актуальність наукових досліджень з питань фінансування галузі дорожнього господарства України в умовах децентралізації та вимагає активізації теоретичних і практичних пошуків шляхів вирішення цієї проблеми.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей фінансування галузі дорожнього господарства України в умовах децентралізації та розроблення практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності управління дорожньою галуззю на загальнодержавному та місцевому рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах розвиток дорожнього господарства України є можливим шляхом здійснення змін, унікальність яких залежить від специфіки діяльності цієї галузі. У зв'язку з цим необхідно визначити сутність та роль дорожнього господарства в національній економіці України.

На думку В.Г. Шинкаренка та М.М. Бурмаки, дорожнє господарство можна визначити як єдиний виробничо-господарський комплекс, до складу

якого входять автомобільні дороги та інженерні споруди на них, а також підприємства й організації, що здійснюють будівництво, реконструкцію, ремонт, експлуатаційне утримання автомобільних доріг та іншу діяльність, пов'язану із забезпеченням функціонування й розвитку мережі автомобільних доріг [1].

Закон України «Про джерела фінансування дорожнього господарства України» [2] визначає поняття «автомобільні дороги загального користування та сільські дороги України» як дороги державного та місцевого значення, що забезпечують міжнародні та внутрішньодержавні перевезення вантажів і пасажирів з урахуванням адміністративно-територіального поділу держави та з'єднують її населені пункти, є складовою частиною єдиної транспортної системи держави.

Відповідно до інформації Міністерства інфраструктури України [3] довжина автомобільних доріг загального користування складає 169,6 тис. км, з яких 52 тис. км складають державні дороги, а 117,6 тис. км – місцеві. В загальній протяжності автодоріг з твердим покриттям 76,7% становлять дороги з удосконаленим типом покриття. До такого типу належать цементно- та асфальтобетон, чорне шосе. 23,3% складають дороги з перехідним типом. До них належать бруківка, гравійні та білі щебеневі.

На рис. 1 представлена структура автомобільних доріг загального користування.

Через Україну проходять 19 шляхів загальноєвропейського значення, 23 міжнародні шляхи загальною довжиною 8,6 тис. км, 23 національні шляхи загальною довжиною 4,8 тис. км, 65 регіональних шляхів довжиною 10 тис. км.

Аналізуючи наведені на рис. 1 дані, можемо констатувати, що найбільшу питому вагу в складі доріг загального користування мають автомобільні дороги місцевого значення (обласні та районні автодороги, що становлять 69,5%).

Практично всі автомобільні дороги в Україні прокладені через населені пункти. Це не відповідає

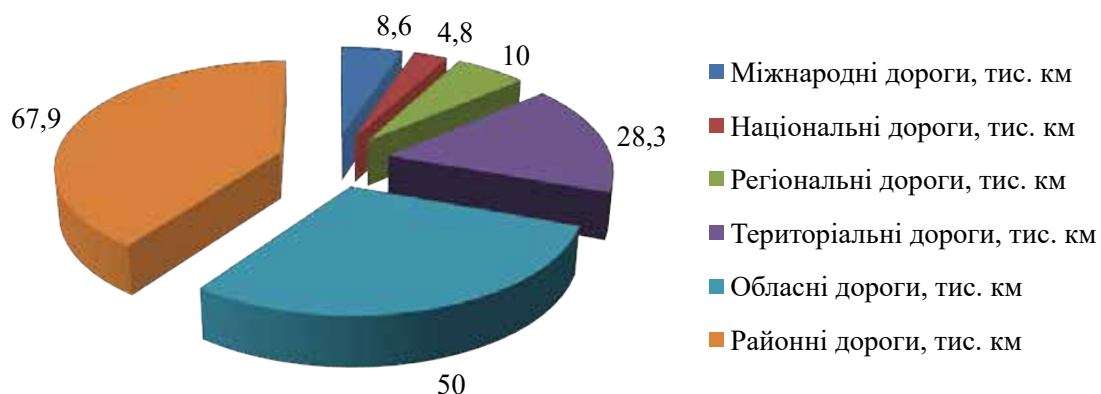

Рис. 1. Структура автомобільних доріг загального користування

Джерело: побудовано за даними [3]

міжнародним вимогам, що висуваються до транспортних коридорів, бо обмежує швидкість руху автомобільного транспорту. Щорічно на автомобільних шляхах України відбувається значна кількість дорожньо-транспортних пригод.

Через обмежене фінансування майже 90% автомобільних доріг загального користування понад 30 років не ремонтувалися. Таким чином, зі 169,6 тис. км автодоріг загального користування не відповідають вимогам за рівністю 51,1%, а за міцністю – 39,2% [3].

Отже, головна проблема пов'язана з тим, що транспортно-експлуатаційний стан автомобільної мережі не сприяє створенню умов для ефективного соціально-економічного розвитку України, забезпечення високого рівня обороноздатності та економічної безпеки, а становище мережі міжнародних автошляхів не дає змогу реалізувати потенціал нашої держави у сфері розвитку туризму та транзитних пасажирських і вантажних перевезень.

Результати порівняльного оцінювання транспортної інфраструктури, що було здійснене в рамках Всесвітнього економічного форуму, свідчать про те, що Україна серед 137 країн світу посіла 130 місце [4]. За інформацією Міністерства інфраструктури України у незадовільному стані перебувають 97% доріг, з яких понад 30% потребують капітального ремонту. Така ситуація склалася з автомобільними дорогами загального користування, які мають як державне, так і місцеве значення. Таким чином, проблема якісних автомобільних шляхів, що мають місцеве значення, надзвичайно актуальна та впливає на соціально-економічний розвиток країни та її регіонів.

У 2017 році в рамках імплементації законодавства про децентралізацію, зокрема в частині, що

стосується питання управління дорожнім господарством, 118,2 тис. км автомобільних доріг місцевого значення було передано Державним агентством автомобільних доріг України в управління обласним державним адміністраціям. Водночас з 1 січня 2018 року чинними стали Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про джерела фінансування дорожнього господарства України» щодо удосконалення механізму фінансування дорожньої галузі» та Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо удосконалення механізму фінансового забезпечення дорожньої галузі». Цими Законами передбачено створення Державного дорожнього фонду у спеціальному фонді Державного бюджету України.

Дохідна частина цього фонду формується за рахунок таких джерел (табл. 1).

Напрямами використання фінансових ресурсів, акумульованих в Державному дорожньому фонді, є:

1) будівництво, реконструкція, утримання та ремонт автодоріг державного значення, що перебувають у загальному користуванні; забезпечення науково-дослідної діяльності у сфері дорожнього господарства; розвиток виробничих потужностей підприємств та організацій дорожнього господарства; здійснення виплат, передбачених договором, приватному партнеру або концесіонеру;

2) субвенція, що виділяється місцевим бюджетам з Державного бюджету України на будівництво, реконструкцію, утримання та ремонт автодоріг місцевого значення, що перебувають у загальному користуванні;

3) виплата за борговими зобов'язаннями, що виникли у зв'язку з державними (або під державні гарантії) запозиченнями, на утримання та розвиток мережі автодоріг, що перебувають у загальному користуванні;

Таблиця 1

Джерела формування Державного дорожнього фонду

№	Види надходжень	Розміри зарахувань		
		2018 рік	2019 рік	2020 рік
1	Акцизний податок з вироблених в Україні пального і транспортних засобів	50%	75%	100%
2	Акцизний податок з ввезених на митну територію України пального і транспортних засобів	50%	75%	100%
3	Ввізне мито на нафтопродукти і транспортні засоби та шини до них	50%	75%	100%
4	Плата за проїзд автомобільними дорогами транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, вагові або габаритні параметри яких перевищують нормативні			
5	Кошти спеціального фонду Державного бюджету України, отримані шляхом залучення державою кредитів (позик) від банків, іноземних держав і міжнародних фінансових організацій на розвиток мережі та утримання автомобільних доріг загального користування			
6	Плата за проїзд платними автомобільними дорогами загального користування державного значення, максимальний розмір та порядок справляння якої встановлюються Кабінетом Міністрів України, крім випадків будівництва (нового будівництва, реконструкції, капітального ремонту) та подальшої експлуатації відповідної автомобільної дороги загального користування на умовах концесії			
6.1	концесійні платежі у разі будівництва та експлуатації автомобільних доріг на умовах концесії			
7	Інші надходження, передбачені Державним бюджетом України, в обсягах, що визначаються законом про Державний бюджет України на відповідний рік			

Джерело: [5]

4) фінансування державних програм щодо забезпечення безпеки дорожнього руху.

Згідно із Законом України «Про джерела фінансування дорожнього господарства України» у складі місцевих бюджетів кожного року створюються територіальні дорожні фонди, доходи яких формуються за рахунок субвенції з Державного бюджету України.

Розглянемо стан фінансування галузі дорожнього господарства м. Харкова за рахунок коштів місцевого бюджету за 2016–2018 роки (табл. 2).

Аналіз стану фінансування галузі дорожнього господарства м. Харкова за рахунок коштів місцевого бюджету за 2016–2018 роки свідчить про те, що загалом за цей період загальний обсяг бюджетних коштів, передбачених на роботи з утримання, поточного та капітального ремонтів вулично-дорожньої мережі міста та внутрішньоквартальних доріг і тротуарів м. Харкова, збільшився на 344,18 млн. грн., або в 1,8 разів. У 2017 році порівняно з 2016 роком спостерігається значне збільшення видатків на роботи з утримання, поточного та капітального ремонтів вулично-дорожньої мережі

міста та внутрішньоквартальних доріг і тротуарів (на 349,66 млн. грн.). Однак у 2018 році спостерігається зменшення цього показника на 5,48 млн. грн.

Найбільше коштів виділяється на капітальний та поточний ремонт вулично-дорожньої мережі м. Харкова; менші суми – на поточний ремонт внутрішньоквартальних доріг та тротуарів. Обсяг виконаних робіт з поточного та капітального ремонтів вулично-дорожньої мережі міста та внутрішньоквартальних доріг та тротуарів за 2016–2018 роки представлений у табл. 3.

Якщо брати до уваги обсяги виконаних робіт з поточного та капітального ремонтів вулично-дорожньої мережі міста та внутрішньоквартальних доріг та тротуарів за 2016–2018 роки, то можна побачити значене зростання обсягів робіт у 2017 році порівняно з 2016 роком (на 595,5 м², або 66,6%) та зменшення обсягів виконаних робіт у 2018 році порівняно з 2017 роком (на 674,65 м², або 45,3%). Це пов'язано зі зменшенням виділення коштів з бюджету м. Харкова.

Споживчі якості автомобільних доріг міста внаслідок недостатнього фінансування та зменшення

Таблиця 2

Кошти бюджету м. Харкова, передбачені на роботи з утримання, поточного та капітального ремонтів вулично-дорожньої мережі міста та внутрішньоквартальних доріг і тротуарів за 2016–2018 роки

Види робіт	2016 рік	2017 рік	2018 рік	Темп зростання 2017 року до 2016 року, %	Темп зростання 2018 року до 2017 року, %
Утримання вулично-дорожньої мережі м. Харкова, млн. грн.	112,29	146,92	215,54	130,84	146,71
Поточний ремонт вулично-дорожньої мережі м. Харкова, млн. грн.	89,86	213,79	161,39	237,91	75,49
Капітальний ремонт вулично-дорожньої мережі м. Харкова, млн. грн.	151,71	251,20	208,06	165,58	82,83
Поточний ремонт внутрішньоквартальних доріг та тротуарів, млн. грн.	9,2	10,81	11,0	117,50	101,76
Капітальний ремонт внутрішньоквартальних доріг та тротуарів, млн. грн.	80,0	170,0	191,25	212,50	112,50
Всього, млн. грн.	443,06	792,72	787,24	178,91	99,31

Джерело: побудовано за даними [6]

Таблиця 3

Обсяг виконаних робіт з поточного та капітального ремонтів вулично-дорожньої мережі міста та внутрішньоквартальних доріг і тротуарів за 2016–2018 роки

Види робіт	2016 рік	2017 рік	2018 рік	Абсолютне відхилення, 2017/2016 роки	Абсолютне відхилення, 2018/2017 роки
Поточний ремонт вулично-дорожньої мережі м. Харкова, м²	292,32	588,3	322,9	295,98	-265,4
Капітальний ремонт вулично-дорожньої мережі м. Харкова, м²	386,32	571,25	198,6	184,93	-372,65
Поточний ремонт внутрішньоквартальних доріг та тротуарів, м²	36,45	36,91	26,05	0,46	-10,86
Капітальний ремонт внутрішньоквартальних доріг та тротуарів, м²	179,05	293,18	267,44	114,13	-25,74
Всього	894,14	1489,64	814,99	595,5	-674,65

Джерело: побудовано за даними [6]

обсягів дорожніх робіт поступово погіршуються. Це призводить до зменшення швидкості перевезень вантажів і пасажирів, підвищення аварійності, внаслідок чого збільшуються витрати на автомобільні перевезення, зростають економічні збитки держави та суспільства.

Для реалізації економічного потенціалу України, територіальної громади, досягнення загального ефекту в результаті впровадження всіх складових частин реформи децентралізації дуже важливим є стан доріг. Процес децентралізації, що стосується також дорожньої галузі, суттєво впливає на зростання обсягів фінансового забезпечення будівництва та утримання мережі автошляхів, а також виокремлює такі головні завдання [7]:

- підвищення ролі органів місцевої влади в управлінні автомобільними шляхами, що мають місцеве значення, вимагає побудови дієвого механізму публічного управління дорожнім господарством;
- приведення у відповідність законодавчих норм, що регламентують функціонування вітчизняного автотранспорту та дорожнього господарства, до вимог законодавства Європейського Союзу;
- розвиток приватно-державного партнерства у сфері відновлення та експлуатації автодоріг, зокрема, шляхом передачі інвесторам у концесію вже наявних автодоріг;
- запровадження повного незалежного експертного та громадського контролю якості будівельно-ремонтних робіт автомобільних шляхів, а також підвищення ефективності координування взаємодії між окремими учасниками дорожнього господарства задля зменшення централізації контролю якості дорожніх робіт з боку державних підприємств.

Також для ефективного управління галуззю дорожнього господарства необхідним є постійний моніторинг стану автомобільних доріг для прийняття рішень про першочергові потреби в їх ремонті та оптимізацію витрат на будівництво та експлуатацію доріг. Одним із засобів, які забезпечать реєстрацію, оброблення та представлення даних учасникам руху в режимі реального часу як для оперативного прийняття рішень з аналізу транспортних ситуацій, так і для накопичення даних, є інформаційно-аналітична система управління дорожнім господарством, створення якої сприятиме скороченню витрат на вдосконалення наявних дорожніх мереж. Відповідно, підвищиться якість прийняття рішень щодо управління галуззю дорожнього господарства великих міст та регіонів.

Висновки з проведеного дослідження. В результаті дослідження можна зробити висновки про те, що єдиною стабільною формою фінансового забезпечення дорожнього господарства в Україні є бюджетне фінансування. Водночас важливими завданнями сьогодні є пошук додаткових джерел наповнення Державного дорожнього фонду та цільове й ефективне використання

його фінансових ресурсів. Альтернативою дефіцитному бюджетному фінансуванню може бути державно-приватне партнерство, яке має багато моделей проєктного фінансування. Формування моделей співпраці держави та бізнесу в дорожньому господарстві України з максимальним соціальним ефектом для користувача доріг допоможе вирішити проблему з дефіцитом грошових коштів. Впровадження такої форми фінансового забезпечення є особливо актуальним для транспортних шляхів міжнародного сполучення. Підвищити ефективність використання фінансових ресурсів та результативність виконання дорожніх робіт зможе широке використання контрактної форми виконання робіт. Це дасть змогу зекономити кошти на придбання та утримання сучасного будівельно-ремонтного обладнання.

Перспективами подальших досліджень може бути розроблення заходів щодо підвищення ефективності публічного управління дорожнім господарством на загальнодержавному та місцевому рівнях.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шинкаренко В.Г., Бурмака М.М. Галузеві особливості розвитку дорожнього господарства. *Економіка транспортного комплексу*. 2011. Вип. 18. С. 143–153.
2. Про джерела фінансування дорожнього господарства України : Закон України від 18 вересня 1991 року № 1562-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1562-12> (дата звернення: 23.04.2020).
3. Технічний стан автомобільних доріг загального використання. *Міністерство інфраструктури України*. URL: <https://mtu.gov.ua/content/tehnichniy-stand-avtomobilnih-dorig-avtomobilnih-dorig-zagalnogo-vikoristannya.html> (дата звернення: 23.04.2020).
4. Звіт про результати аудиту ефективності використання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах : Рішення Рахункової палати України від 6 червня 2019 року № 13-2. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2019/13-2_2019/Zvit_13-2_2019.pdf (дата звернення: 23.04.2020).
5. Особливості формування Державного дорожнього фонду. *Децентралізація дає можливість*. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/66/Doroga-Fond12__%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA_.pdf (дата звернення: 23.04.2020).
6. Основні показники економічного і соціального розвитку м. Харкова. *Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету*. URL: <https://www.city.kharkov.ua/uk/index.html> (дата звернення: 23.04.2020).
7. Назаркевич О.Б. Механізм управління дорожнім господарством України в умовах децентралізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 4(132). С. 27–32.

REFERENCES:

1. Shinkarenko V., Burmaka M. (2011) Haluzevi osoblyvosti rozvytku dorozhnoho hospodarstva [Branch features of road facilities development]. *Economics of the transport complex*, vol. 18, pp. 143–153.
2. On Sources of Road Industry Financing in Ukraine : Law of Ukraine No 1562-XII (1991, September 18). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1562-12> (accessed 23 April 2020).
3. Technical condition of general-purpose roads. *Ministry of Infrastructure of Ukraine*. Available at: <https://mtu.gov.ua/content/tehnichniy-stand-avtomobilnih-dorig-avtomobilnih-dorig-zagalnogo-vikoristannya.html> (accessed 23 April 2020).
4. Report on the results of the audit of the effectiveness of the use of state budget subsidies to local budgets for financial support of construction, reconstruction, repair and maintenance of public roads of local importance, streets and roads of communal property in settlements : Decision of the Accounting Chamber of Ukraine No 13-2 (2019, June 06). Available at: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2019/13-2_2019/Zvit_13-2_2019.pdf (accessed 23 April 2020).
5. Features of formation of the State Road Fund. *Decentralization provides opportunities*. Available at: https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/66/Doroga-Fond12__%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA_.pdf (accessed 23 April 2020).
6. Main indicators of economic and social development of Kharkiv. *Official site of Kharkiv city council, mayor, executive committee*. Available at: <https://www.city.kharkov.ua/uk/index.html> (accessed 23 April 2020).
7. Nazarkevych O.B. (2018) Mekhanizm upravlinnia dorozhnim hospodarstvom Ukrainy v umovakh detsentralizatsii [Mechanism of road management of Ukraine in the conditions of decentralization]. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, vol. 4(132), pp. 27–32. (in Ukrainian)

ІННОВАЦІЙНЕ ОНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ЗА ДОПОМОГОЮ СТАРТАПІВ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ 4.0

INNOVATIVE RENOVATION OF THE UKRAINIAN ECONOMY THROUGH STARTUPS IN THE CONDITION OF INDUSTRY 4.0 DEVELOPMENT

УДК 334.012.6:004

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-16>

Моїсеєнко Т.Є.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки
Національний технічний
університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

Черненко Н.О.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки
Національний технічний
університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

Корогодова О.О.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки
Національний технічний
університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

Moiseienko Tetiana

Chernenko Natalya

Korohodova Olena

National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

У статті приділено увагу пошуку підходів до генерації нових ідей, формуванню та функціонуванню стартапів, впровадженню технологій, які би позитивно впливали на процеси оновлення економіки України. Акцентовано увагу на стартапах, які задовольняють вимоги Індустрії 4.0. Проаналізовано сутність стартапів, виокремлено їх відмінні риси. Здійснено огляд рейтингів, що дає змогу сформувати бачення щодо українських стартапів у світі. Сформовано послідовність кроків до інноваційного оновлення країни. Виокремлено елементи екосистеми стартапів, надано пропозиції щодо її розвитку та укріплення. Окреслено проблему якісного позиціонування стартапів та загальної незрілості інноваційної активності. Наголошено на необхідності спрямування діяльності держави на розбудову інноваційної політики з використанням наявного потенціалу, узгодженої дії та слідування стратегії. Відзначено потенційні можливості України як регіонального лідера у сфері складних та наукоємних інженерних рішень.

Ключові слова: стартап, стартап екосистеми, інновації, інноваційне оновлення економіки, Індустрія 4.0.

В статті уделено внимание поиску подходов к генерации новых идей, формированию

и функционированию стартапов, внедрению технологий, которые бы положительно влияли на процессы обновления экономики Украины. Акцентировано внимание на стартапах, которые удовлетворяют требованиям Индустрии 4.0. Проанализирована сущность стартапов, выделены их отличительные черты. Осуществлен обзор рейтингов, позволяющий сформировать видение касательно украинских стартапов в мире. Сформирована последовательность шагов к инновационному обновлению страны. Выделены элементы экосистемы стартапов, предоставлены предложения по ее развитию и укреплению. Определена проблема качественного позиционирования стартапов и общей незрелости инновационной активности. Сделан акцент на необходимости направления деятельности государства на развитие инновационной политики с использованием имеющегося потенциала, согласованного действия и следования стратегии. Отмечены потенциальные возможности Украины как регионального лидера в сфере сложных и наукоёмких инженерных решений.

Ключевые слова: стартап, стартап экосистемы, инновации, инновационное обновление экономики, Индустрия 4.0.

In the article the authors paid attention to finding approaches for the new ideas creation, formation and functioning of startups, implementation of technologies that would positively influence the processes of the Ukrainian economy of renewal, through innovation component. The focus is on those startups that are suitable for the requirements of Industry 4.0. The essence of startups is analyzed and the main distinctive features of startup are distinguished from conventional forms of entrepreneurship. In the article presents the analysis of popular rankings as StartupBlink and Startup Ranking, which allows forming a vision about the position of Ukrainian startups in the world market. Determined exceptional role startups in the processes of the economy, through the generation of new ideas and the role of regional integrators formulated sequence of steps to upgrade the country's innovation renovation. Singled out some elements of the ecosystem of startups in Ukraine and provided suggestions on the need to develop and strengthen. The paper also outlines the problem of the lack of quality positioning of domestic start-ups and the general immaturity of innovation activity in the researched region. Emphasized on the need of the state vector direction to the development of innovative policy that has potential use in the state of science, technology, and will not conflict with other government policies, and use collaborative efforts, combined single, coherent and thoughtful strategy. It is assumed that this approach will bring domestic technology closer to the requirements of Industry 4.0. It is established that for the domestic market of Ukraine Industry 4.0 should be a catalyst for the growth of industry and defense-industrial complex, evoke processes of digitization. At the end of the research work, authors note the potential of Ukraine as a regional leader in the field of high technology and complex engineering solutions. Further research by the authors in the context of innovative renewal with the help of startups has raised the problem of creation and developing an ecosystem favorable to the generation of innovative ideas and functioning of startups, as well as the issues of the quality and relevance of products of their activities to the needs of Industry 4.0, as these issues have not been researched nowadays and it is not sufficiently taken into account in the forecasting and practical activity of innovators, the state and interstate associations.

Key words: startup, startup ecosystem, innovation, innovative economic update, Industry 4.0.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку економічних та суспільних процесів, коли застосування технологій стає необхідною та обов'язковою умовою, на особливу увагу заслуговує ключова проблема, що стоїть перед Україною, а саме інноваційне оновлення та зростання економіки. На особливу увагу заслуговують питання пошуку підходів до генерації нових ідей, впровадження технологій, причому таких, які б відповідали рівню Четвертої промислової революції. З огляду на стан вітчизняної економіки наблизитись до потреб Індустрії 4.0 вбачається можливим шляхом форму-

вання вектору до побудови та укріплення інноваційної політики, яка має використовувати потенціал держави у сфері науки, освіти, технологій тощо, не суперечити іншим державним політикам, а використовувати спільні зусилля, об'єднані єдиною, узгодженою та продуманою стратегією розвитку держави. Такого підходу дотримуються провідні країни світу, а в Європейському Союзі спільне планування заходів у системі освіти, наукових досліджень та інновацій одержало назву «тріадна політика» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань інноваційного оновлення

економіки, зокрема у формі стартапів, займалися багато вітчизняних та зарубіжних вчених, а також фахівців, що починали власну справу зі стартап-проекту, зокрема С. Бланк [2], С. Легенчук [3], І. Мороні, А. Арруда, К. Арауджо [4], Р. де С. Фабрисіо-мол., Ф. да Сільва, Е. Сімоес, Н.В. Галегале, Г.К. Акабане [5], Н. Касейро, А. Коелхо [6], С. Ілляшенко [7]. Погляди зазначених авторів підтверджують певну розбіжність у думках щодо визначення категоріального апарату проблематики інноваційного оновлення економіки за допомогою стартапів та визначають актуальність проведеного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення основних напрямів оновлення економіки за рахунок використання потенціалу стартапів як генераторів інноваційних ідей. Акцент публікації спрямовано на стартапи, діяльність яких відповідає технологіям, що задовольняють вимоги Індустрії 4.0. Теоретичною базою дослідження є публікації сучасних науковців з питань інноваційного оновлення економіки та практиків у сфері створення стартап-компаній. Інформаційну базу також становлять бази даних, рейтинги міжнародних організацій, звіти компаній та статистичних організацій. Методологія дослідження представлена загальнонауковими та специфічними методами пізнання, а саме методами наукової абстракції, аналізу, синтезу, дедукції, систематизації, порівняння, узагальнення; табличним описом та історично-логічним методом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше термін «стартап» зустрічається 1976 року в міжнародному виданні «Forbes» в такому значенні: «не популярний бізнес – інвестиції в стартапи (тобто з англ. «запуск») в електронній області обробки даних» (англ. «The <...> unfashionable business of investing in startups in the electronic data processing field») [8]. 1977 року видання «Business Week» розмістило публікацію, у якій знову зустрічається згадка про стартап: «інкубатор для стартап-компаній, особливо в сферах, що швидко розвиваються, високотехнологічних» («An incubator for startup companies, especially in the fast-growth, high-technology fields») [8].

Подальшого поширення цей термін зазнав вже у 1990-х роках, тобто тоді, коли відбулася масова комп'ютеризація, розпочалось використання мережі Інтернет, що супроводжувалось розробленням програмних, апаратних і мережевих рішень, які і отримали назву «стартап». Пізніше, у 2000-х роках, застосування мобільних технологій тільки посилювало зазначені тенденції. Отже, інформаційні системи й технології стали базовими в інноваціях, а термін «стартап» успішно інтегрувався в інші сфери діяльності, такі як бізнес, економіка, соціальна сфера, культура, наукові та технічні дослідження.

До компаній-стартапів періоду 1990-х років, що суттєво вплинули на економіку країн світу та рівень зайнятості населення, можна віднести такі нині відомі технологічні гіганти, як «Amazon», «Google», «Salesforce», «VMware», «Facebook», «Twitter», «Groupon» і «Zynga», а також засновану у 1977 році компанію «Apple» [9].

Проаналізувавши запропоновані науковцями визначення поняття «стартап», вважаємо доречним виділити найбільш влучне, на думку колективу авторів, а саме визначення, запропоноване відомим у світі американським інноватором, автором методології побудови високотехнологічних компаній та стартапів, творцем концепції розвитку споживачів та успішним підприємцем Стівом Бланком: «стартап – це тимчасова структура, яка займається пошуками масштабної, відтворювальної, рентабельної бізнес-моделі» [2].

Крім того, стартап доцільно позиціонувати як нещодавно створену компанію (можливо, ще не зареєстровану офіційно, але заплановану стати офіційною), що будує свій бізнес на основі інновацій та/або технологій, яка ще не вийшла на ринок або вже розпочала цей шлях і володіє обмеженими ресурсами [7].

Проаналізувавши характерні риси стартапів, можемо виокремити їх особливості та порівняти з представниками традиційної підприємницької діяльності (табл. 1).

Таким чином, можна стверджувати, що стартапи завоювали свою окрему нішу в бізнес-просторі та вкорінились у сприйнятті як провідники та генератори інновацій, що є актуальним і важливим питанням в епоху становлення Індустрії 4.0.

В інноваційному середовищі України спостігається низький рівень інноваційної активності. Зокрема, це стосується інновацій, спрямованих на технології світового рівня, характерні для Індустрії 4.0. Інформація про реальний стан технологічного розвитку не є сильно поширеною та загальнодоступною, відсутня достатня кількість сайтів, які б на належному рівні змогли презентувати зазначений сегмент та країну, практично відсутні професійні каталоги, аналітичні дані та системні комунікації. З цих причин стейкхолдери мало обізнані про потенційні можливості України та реальний стан інноваційної складової частини регіону.

Загалом ситуація на вітчизняному ринку характеризується як початкова стадія розвитку технологій та інновацій, ІТ-сектор все ще віддалений від потреб та вимог Індустрії 4.0. Така ситуація обумовлена такими факторами, як невизначеність державної політики, особливо з точки зору наявності пакета нормативно-правових документів регулювання та сприяння розвитку діяльності Research&Development (R&D) промисловців; орієнтир на отримання «швидкого прибутку», що визначає мету вітчизняних представників ІТ-галузі

Таблиця 1

Основні відмінні риси стартапу та підприємства

Риса	Стартап	Підприємство
Юридична реєстрація	Не обов'язкова	Обов'язкова
Інновації	Основа бізнесу, передбачає створення нового продукту, послуги, бізнес-моделі	Інноваційна складова частина для продовження життєвого циклу товару або послуги
Діяльність	Зосереджена на одному продукті	Зосереджена на розширенні асортименту, підвищенні рівня якості та сервісу
Мета	Створення успішного продукту, послуги, бізнес-моделі	Створення успішного підприємства
Управління	Відсутність чіткої системи	Системне
Обмеженість ресурсів	Переважають матеріальних	Залежить від якості провадження підприємницької діяльності
Темп зростання	Швидкий	Помірний, послідовний
Ризик	Високий рівень інвестиційного ризику, умови інвестування невизначені	Встановлено термін окупності вкладання інвестицій, планове управління ризиками
Адаптивність	Мобільність, тобто швидка реакція на зміни ринку, вподобання споживачів, появу нових технологій	Статичність, тобто реакція на зміни помірна, здатність до швидкої реакції низька

в питаннях окупності проєктів з розвитку промислових інновацій; домінування аутсорсингу, що обумовлено присутністю на ринку України кількох великих ІТ-компаній, яким притаманні тенденції до постійного стрімкого зростання та які формують для своїх потреб потужну екосистему, що, зрештою, дестабілізує ринок праці у всіх високотехнологічних секторах країни. При цьому внесок таких компаній в економіку країни незначний [10].

Крім того, необхідно відзначити, що аналітичні огляди свідчать про лідерську позицію в Індустрії 4.0 саме зрілих, великих підприємств, таких як «Siemens», «ABB», «Schneider Electric», «Bosch», «Rockwell Automation», «Emerson», «SAP», «HPE», «IBM», «Microsoft», «Cisco», що ілюструють результати Industry 4.0 Performance Index [3]. В Україні також інноваторами 4.0 переважно є зрілі інжинірингові компанії та міжнародні вендори. Проте, з іншого боку, інноваційні рішення цих компаній формуються та впроваджуються локальними та глобальними системними інтеграторами.

Попри нестабільну економічну ситуацію, довготривалу кризу та інші несприятливі для бізнесу фактори, умови й середовище в Україні все ще спонукають українців до розроблення успішних стартапів. Роль стартапів зростає та чітко ідентифікується як каталізатор інноваційного розвитку в Індустрії 4.0, особливо щодо нових технологій, оскільки стартапи здатні швидко розвивати нові ідеї та технології саме в нових технологічних галузях. Інноваційність вітчизняних проєктів підтверджується також показниками інвестування: з початку 2019 року суми коштів, що вкладаються у стартапи з позначкою «українське», зросли на 32% порівняно з 2018 роком. Нині ця сума складає понад \$4,5 млн. [3].

Стартапи регулярно залучають інвестиції від локальних і світових інвесторів, що є каталізато-

ром зростання їх кількості. Так, за даними щорічного світового рейтингу стартапів, що включає 100 держав і понад 1000 міст [12], Україна посідає 31 місце, налічуючи близько 340 стартапів, причому 297 з них розташовані у Києві, що перебуває на 34 сходинці рейтингу. З моменту публікації попереднього рейтингу (2017 рік) місто Київ піднялось на 29 сходинок вгору, обігнавши Мельбурн, Гельсінкі, Філадельфію, Мюнхен, а очолюють рейтинг, відповідно, Сан-Франциско, Нью-Йорк та Лондон. Варто додати, що низька вартість життя робить Київ зручним містом для створення та розвитку стартапів. Це не має суттєвого впливу на рівень життя, оскільки Україна, згідно з «Nomadlist» [13], названа одним із найкращих місць для роботи з огляду на якість життя та вартість життя.

Відзначимо, що розподіл стартапів територією України є нерівномірним: попри значну кількість стартапів у Києві, у багатьох областях не зареєстровано жодного стартапу, а ті, що зареєстровані, розташовані у великих містах, таких як Одеса (14), Львів (14), Дніпро (10), Харків (8), Тернопіль (3), Черкаси (2) (табл. 2).

За даними іншого ресурсу «Startup Ranking», що враховує дані з кількості стартапів зі 195 країн та територій, перші п'ять місць у рейтингу українських стартап-компаній посідають компанії «SendPulse», «Snovio», «Serpstat», «Mailtrap», «uKit» [14] (табл. 3).

Українськими стартапами, які також відзначені на міжнародних конкурсах у 2010–2019 роках, є «Photofact» (розробка, яка захищає фотографії від підробки); «Luckfind.me» (Online Lost & Found Luckfind.me) (сервіс пошуку втрачених речей); «InCust» (безкарткова програма лояльності для бізнесу); «Solargaps» («розумні» жалюзі, що автоматично відстежують положення сонця й генерують електроенергію); «Technovator» (пристрій для дистанційної зарядки смартфонів) [15].

Таблиця 2

Рейтинг лідерів серед вітчизняних стартапів за версією “StartupBlink”

Місце в загальному рейтингу	Назва стартапу	Область, місто	Характеристика стартапу
290	Mobalytics	Київська, Київ	Аналітика даних ефективності конкурентоспроможних геймерів та експортерів.
294	LetyShops	Вінницька, Вінниця	Програмне забезпечення та повсякденне обслуговування, повернення готівки в СНД.
337	Livestream	Київська, Київ	Розваги. Послуга передачі відео.
522	Template Monster	Київська, Київ	Розроблення програмного забезпечення.
567	Preply	Київська, Київ	Технології освіти.

Джерело: сформовано авторами на основі даних [12]

Таблиця 3

Рейтинг кращих стартап-компаній за версією “Startup Ranking”

Місце в загальному рейтингу	Назва стартапу	Область	Характеристика стартапу
207	Serpstat	Київська	Інструмент для вибухового зростання в контент-маркетингу, пошуковій аналітиці, SEO, PPC.
290	SendPulse	Чернігівська	Автоматизація маркетингу.
524	Mailtrap	Київська	Фейковий SMTP-сервер для тестування повідомлень розробниками без спама реальних клієнтів.
557	uKit	Київська	Конструктор сайтів для бізнесу.
637	Snovio	Чернігівська	Платформа, що спрощує процес генерації лідів.

Джерело: сформовано авторами на основі даних [14]

Варто звернути увагу на те, що важливою відмінною рисою стартапу є спрямованість проєкту на швидке захоплення відповідної ринкової ніші. Саме це є визначальною умовою створення кожного інноваційного проєкту, отже, не кожна новостворена компанія є стартапом. Так, за даними Світового банку (останні оновлення датуються 2017 роком) в Україні налічувалось 51,349 тис. новостворених бізнесів [16], однак зареєстрованих стартапів станом на 2019 рік, за різними даними, не більше 300 одиниць. Крім того, більшість бізнесів, що відкривалися протягом 2019 року, найчастіше вибирала для роботи напрям неспеціалізованої оптової торгівлі (близько 13% підприємств вказали такий КВЕД під час реєстрації) [17].

В таких умовах набуває актуальності питання оновлення економіки України саме за рахунок інноваційної складової частини, ідей, реалізованих у стартапах. Оновлення має відбуватись з урахуванням наявної екосистеми та суб'єктів її функціонування, особливостей впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, а також з орієнтацією на чітко встановлені стратегічні кроки. Так, щоби вітчизняні технологічні стартапи швидко зростали та спонукали економіку до інноваційного розвитку, їм необхідно забезпечити належні умови, середовище та чіткий вектор руху.

Інноваційне оновлення економіки в умовах Індустрії 4.0 доречно розпочинати із самої ідеї, авторів інноваційних ідей, засновників стартапів. Як правило, об'єктами в цьому разі є не лише вчені, винахідники та підприємці, а, більшою мірою, молодь, часто ще студенти, що мають ідею та бажання втілити її у життя (здебільшого на цьому

етапі інші ресурси вичерпані). Саме вони першими відчують та усвідомлюють необхідність змін і пропонують шляхи здійснення інновацій в тій чи іншій сфері суспільства.

В Україні сформувався широкий прошарок висококваліфікованих спеціалістів, переважно у сферах, які стосуються розроблення програмного забезпечення, технологій програмування, сервісу, а компанії в усьому світі, як вже зазначалось, віддають перевагу аутсорсингу українських спеціалістів. Це означає, що є значна кількість спеціалістів та стартаперів, що потенційно дасть змогу Україні суттєво покращити свої показники інноваційного розвитку та відповідати рівню провідних екосистем стартапів у світі найближчим часом.

Проте навіть значна кількість профільних спеціалістів в ІТ-сфері не вирішить усіх проблем, оскільки кількість не гарантує результат, вітчизняному ринку нині необхідні саме інноваційні ідеї, продукти та бізнес-моделі. Трапляється, що ідеї вбачаються нереальними або помилковими, що не дають ефекту або народжують псевдоінновації, але без широкого набору інноваційних ідей важко реалізувати інновації, стартап-проєкти, що відповідають незрілим і перспективним вимогам та забезпечують розв'язання різноманітних протиріч, адекватну відповідь на виклик того чи іншого масштабу. У цьому разі кількість виправдана та здатна переходити у якість. Нерідко інноваційні ідеї в умовах Індустрії 4.0 підтримуються і нав'язуються суспільству різними громадськими силами, зокрема спільнотами вчених і винахідників, громадськими та політичними рухами.

Наступним елементом середовища стартапів в умовах розвитку Індустрії 4.0 є інвестори (самі інноватори, підприємці, бізнес-ангели, політики, спеціалізовані установи), які здійснюють якісний відбір інноваційних ідей, стартапів, процеси менторства, виділяють необхідні ресурси, беруть на себе інноваційний ризик та присвоюють в разі вдалого результату отриманий ефект (квазіренту). Зазначена категорія учасників є важливою й часто вирішальною, оскільки за відсутності достатніх ресурсів в актуальний період часу стартап ризикує залишитись у формі нереалізованої (некомерціалізованої) ідеї.

Фінансування на ранніх стадіях досить легко отримати для стартапів завдяки наявності в країні ангелів та венчурних фондів. За інформацією «Angellist» в Україні налічується 99 інвесторів, а також 52 інвестування здійснені «TA Ventures» [18].

Одним з важливих завдань, яке вирішує Україна на шляху до інноваційного оновлення економіки, є необхідна зміна вектору мислення, культурного розвитку суспільства, яка підштовхуватиме високооплачуваних фрілансерів до самостійного ризику та просування стартапів. Доречно зауважити, що низька вартість життя є додатковим чинником, що дає змогу мігрантам та місцевим програмістам працювати над їх ідеями на території України.

Діяльність стартаперів, інноваторів супроводжується процесом змагання (ринкова конкуренція) задля інноваційного оновлення економіки в умовах розвитку Індустрії 4.0. Форма виграшу виступає інноваційним надприбутком, політичним, соціальним успіхом. Визнання творчого внеску генератора, тобто власника ідеї, спонукає тих, хто прагне успіху, до здійснення інновацій, заснування стартапів, незважаючи на високий рівень ризику та умови невизначеності, які супроводжуватимуть зазначені процеси. Багато інноваторів зазнають невдач, проте це компенсується надприбутками та відкриттям нових перспектив у вибраній галузі для тих, хто зрештою досягає успіху.

Сьогодні більшої популярності у світі отримали організації, які можна називати «мозковими центрами», «фабриками думок», «аналітичними центрами». Вагомою є роль цих структур в ланцюзі цінності, що створюється інноваторами. Дослідницькі (аналітичні) центри мають бути джерелом залучення стартап-компаній та розроблення бізнес-моделей, що здатні генерувати революційні інновації для багатонаціональних продуктів [5].

В рейтингу 2017–2018 роках представлено 47 українських аналітичних центрів, а Україна посіла 27 місце серед пострадянських країн, поступаючись лише Російській Федерації (122 організації). Сьогодні (2020 рік) в Україні працює більше 150 «фабрик думок», однак, чверть «мозкових центрів» світу (26,8%) розташовані в США, тому не

дивно, що незмінним лідером глобального рейтингу є американський «Brookings Institution». В трійку провідних мозкових центрів світу входять британський «Chatham House» і американський «Carnegie Endowment for International Peace». Варто відзначити, що топ-10 світового рейтингу, крім американських організацій, представлена виключно європейськими аналітичними центрами [19].

Саме тому інноваційне поле країни не може залишитися поза увагою держави, тому відбір стартапів в умовах розвитку Індустрії 4.0 відбувається за участю її представників. Інноваційна політика держави визначає законодавчі правила гри, формує сприятливий або несприятливий інноваційний клімат, забезпечує дотримання встановлених норм і правил інноваційної діяльності. Однак цим не обмежується роль держави, адже вона передбачає реалізацію стратегічної інноваційної функції, а саме підтримку базисних технологічних та економічних інновацій, стартапів із наданням їм початкового імпульсу; проведення за державні кошти інновацій в неринковій сфері економіки, перш за все, в оборонній сфері, охороні здоров'я, фундаментальній науці, освіті, культурі; реалізацію інновації шляхом запровадження стартапів у державно-правовій сфері.

В зазначеному сенсі державні службовці відіграють роль інноваторів. Якщо державний апарат консервативний (як в Україні), не сприяє активному розвитку інновацій та стартапів, а часто перешкоджає їм, проводить антиінноваційну політику, то країна, ймовірно, зазнає інноваційної кризи, відставання від загального ритму світових перетворень, а це не відповідає вимогам Четвертої промислової революції у XXI столітті.

Варто зазначити, що масштабність інноваційної діяльності держави, її роль та відповідальність у відборі та підтримці перспективних базисних інновацій чи стартапів у різних сферах суспільства, особливо в кризових перехідних періодах, значно зростають. Коли криза залишається позаду, настає час ефективних інновацій, стартапів. Лідерство в їх відборі належить підприємцям-інноваторам. Підтвердити зазначену інноваційну динаміку можна двома історичними прикладами.

У період глибокої кризи 1929–1933 років у США сутність Нового курсу Ф. Рузвельта полягала у значному посиленні державного регулювання базисних інновацій в економіці та інших сферах, що дало змогу вивести країну з кризи та забезпечити їй умови для світового лідерства. Протилежний приклад спостерігався в період масштабної цивілізаційної кризи у СРСР, а потім в Україні, який охопив усі сторони життя суспільства, був проголошений курс на зменшення впливу державних структур на економіку, фактично проводилась антиінноваційна політика. Наслідками таких дій можна відзначити розпад СРСР і глибоку кризу

90-х років в Україні, що відкинуло її на десятиліття назад і поглибило втрати та видатки населення.

Як видно з проведеного дослідження, сучасне інноваційне оновлення економіки України є реальним, особливо за рахунок зміщення акцентів з аутсорсингу вітчизняних спеціалістів до реалізації та комерціалізації власних ідей, що часто мають форму стартапу. Хоча наша держава найближчими роками, на жаль, не сформує достатніх умов для позиціонування серед лідерів-інноваторів (близько 30 індустріально розвинених країн світу), вона може зайняти позиції регіонального лідера у сфері складних та наукоємних інженерних рішень, таких як програмування у сфері промислових технологій; створення нових програмних продуктів на нових технологіях Індустрії 4.0; проектування (у різних напрямках, зокрема електричному, механічному, електронному, технологічному); промислова автоматизація та комплексний інжиніринг (включаючи введення в експлуатацію промислових об'єктів); розроблення та виробництво складних, малосерійних або унікальних виробів [9].

Для внутрішнього ринку України Індустрія 4.0 має стати каталізатором зростання промисловості та оборонно-промислового комплексу, а також проведення процесів залучення до діджиталізації вітчизняного промислового сектору, енергетики, ІТ-сектору й науки, оскільки у реаліях сучасності зазначені категорії мало охоплені цими процесами.

Висновки з проведеного дослідження. Інноваційне оновлення економіки за допомогою стартапів в умовах розвитку Індустрії 4.0 все ще недостатньо досліджено і недостатньою мірою враховується та використовується в прогнозуванні та в практичній діяльності інноваторів, держави та міждержавних об'єднань (наприклад, обґрунтування ООН стратегії сталого розвитку в умовах глобалізації). В результаті цього відсутніми є чіткі критерії відбору та ефективний механізм позиціонування, підтримки, освоєння та поширення базисних інновацій і «покращених» стартапів. Нерідко вони здійснюються із запізненням, а то й береться курс на псевдоінновації. Все це призводить до значних втрат, про що свідчить негативний досвід, накопичений Україною, тому фундаментальні дослідження інноваційного оновлення економіки за допомогою стартапів в умовах розвитку Індустрії 4.0 залишаються провідним завданням не тільки інноватики, але й інноваційних складових частин усіх суспільних наук.

Проведене дослідження також дає змогу зробити висновки про необхідність узгоджених дій у державній політиці, формуванні дієвої екосистеми стартапів, розробленні виваженої стратегії (зокрема, інноваційної) розвитку України, а також переходу від кількості спеціалістів наукоємних галузей, здатних генерувати інноваційні ідеї, до якості їх рішень (відповідності вимогам Індустрії 4.0).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Піддоришева І. Інноваційна економіка – це економіка нестандартних рішень. URL: <https://dt.ua/macrolevel/innovaciyna-ekonomika-ce-ekonomika-nestandardnih-rishen-.html> (дата звернення: 15.04.2020).
2. Blank S. The Four Steps to the Epiphany: Successful Strategies for Products that Win / Lulu Enterprises Incorporated. 2003. 281 p.
3. Легенчук С., Пилипчук Г. Історичні аспекти виникнення і особливості діяльності стартап-компаній: обліково-економічні аспекти. ЖДТУ. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу* : міжнародний збірник наукових праць. 2016. № 1 (34). URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/4720> (дата звернення: 15.04.2020).
4. Moroni I., Arruda A., Araujo K. The Design and Technological Innovation: How to Understand the Growth of Startups Companies in Competitive Business Environment. *Procedia Manufacturing*. 2015. Vol. 3. P. 2199–2204.
5. Fabrício Jr. R. de S., da Silva F., Simões E., Galegale N.V., Kazue G. Akabane Strengthening of Open Innovation Model: using startups and technology parks. *IFAC-PapersOnLine*. 2015. Vol. 48, Issue 3. P. 14–20.
6. Caseiro N., Coelho A. The influence of Business Intelligence capacity, network learning and innovativeness on startups performance. *Journal of Innovation & Knowledge*. 2019. Vol. 4. Issue 3. P. 139–145.
7. Ілляшенко С. Інноваційний менеджмент : підручник. Суми : Університетська книга, 2010. 334 с.
8. What we may still learn from Silicon Valley. URL: <http://www.startup-book.com/2016/05/22/when-was-the-word-start-up-first-used> (дата звернення: 15.04.2020).
9. Юрчак О. Позиціонування інноваторів 4.0 – що це й чому це важливо. URL: <https://industry4-0-ukraine.com.ua/2019/03/03/positionning-of-innovators-4-0-why-and-how> (дата звернення: 15.04.2020).
10. We are a globally operating investment manager with Swiss roots. URL: <https://investerst.vontobel.com/en-ch/product/DE000VS8Y403/industry-40-performance-index> (дата звернення: 15.04.2020).
11. Держкомстат / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.04.2020).
12. Global Map of Startup Ecosystems – StartupBlink. URL: <https://www.startupblink.com> (дата звернення: 15.04.2020).
13. Nomad List. URL: <https://nomadlist.com> (дата звернення: 15.04.2020).
14. Startup Ranking. URL: <https://www.startupranking.com/top/ukraine> (дата звернення: 15.04.2020).
15. Українські стартапи мають неймовірний потенціал. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2909227-pavlo-kartasov-direktor-ukrainskogo-fondu-startapiv.html> (дата звернення: 15.04.2020).
16. The World Bank. New businesses registered (number) – Ukraine. URL: https://data.worldbank.org/indicator/IC.BUS.NREG?locations=UA&most_recent_value_desc=true&view=chart (дата звернення: 15.04.2020).
17. Doing Business. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2020> (дата звернення: 15.04.2020).

18. Tech & startup jobs, find new tech products, and invest in startups. URL: <https://angel.co> (дата звернення: 15.04.2020).

19. В сотне лучших аналитических центров мира лишь один украинский. URL: <http://bin.ua/news/economics/economic/151194-v-sotne-luchshix-analiticheskix-centrov-mira-lish.html>. (дата звернення: 15.04.2020).

REFERENCES:

1. Pidoricheva, I. Innovacijna ekonomika – ce ekonomika nestandardnih rishen. URL: <https://dt.ua/macro-level/innovacijna-ekonomika-ce-ekonomika-nestandardnih-rishen-.html> (accessed 15 April 2020).
2. Blank S. (2003). The Four Steps to the Epiphany: Successful Strategies for Products that Win / Lulu Enterprises Incorporated. 281 p.
3. Legenchuk S., Pilipchuk G. (2016). Istorichni aspekti viniknennya i osoblivosti diyalnosti startap-kompanij: oblikovo-ekonomichni aspekti. ZhDTU. Problemi teorii i ta metodologiyi buhgalterskogo obliku, kontrolyu i analizu: mizhnar. zbirnik naukovih prac. 1 (34). URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/4720> (accessed 15 April 2020).
4. Moroni I., Arruda A., Araujo K. (2015). The Design and Technological Innovation: How to Understand the Growth of Startups Companies in Competitive Business Environment. Procedia Manufacturing. Vol. 3. P. 2199–2204.
5. Fabrício Jr.R. de S., da Silva F., Simões E., Galegale N.V., Kazue G. (2015). Akabane Strengthening of Open Innovation Model: using startups and technology parks. IFAC-PapersOnLine. Vol. 48, Issue 3. P. 14–20.
6. Caseiro N., Coelho A. (2019). The influence of Business Intelligence capacity, network learning and innovativeness on startups performance. Journal of Innovation & Knowledge. Vol. 4. Issue 3. P. 139–145.
7. Ilyashenko S. (2010). Innovacijnij menedzhment: Pidruchnik. Sumi : Universitetska kniga. 334 p.
8. What we may still learn from Silicon Valley. URL: <http://www.startup-book.com/2016/05/22/when-was-the-word-start-up-first-used> (accessed 15 April 2020).
9. Yurchak O. Pozicionuvannya innovatoriv 4.0 – shocej chomucevazhlivo. URL: <https://industry4-0-ukraine.com.ua/2019/03/03/positionning-of-innovators-4-0-why-and-how> (accessed 15 April 2020).
10. We are a globally operating investment manager with Swiss roots. URL: <https://investerest.vontobel.com/en-ch/product/DE000VS8Y403/industry-40-performance-index> (accessed 15 April 2020).
11. Derzhkomstat. Derzhavna sluzhba statistiki Ukraini. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 15 April 2020).
12. Global Map of Startup Ecosystems – StartupBlink. URL: <https://www.startupblink.com> (accessed 15 April 2020).
13. Nomad List. URL: <https://nomadlist.com> (accessed 15 April 2020).
14. Startup Ranking. URL: <https://www.startupranking.com/top/ukraine> (accessed 15 April 2020).
15. Ukrayinski startapi mayut nejmovirnij potencial. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2909227-pavlo-kartasov-direktor-ukrainskogo-fondu-startapiv.html> (accessed 15 April 2020).
16. The World Bank. New businesses registered (number) – Ukraine. URL: https://data.worldbank.org/indicator/IC.BUS.NREG?locations=UA&most_recent_value_desc=true&view=chart (accessed 15 April 2020).
17. Doing Business. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2020> (accessed 15 April 2020).
18. Tech & startup jobs, find new tech products, and invest in startups. URL: <https://angel.co> (accessed 15 April 2020).
19. V sotne luchshih analiticheskikh centrov mira lich odin ukrainskij. URL: <http://bin.ua/news/economics/economic/151194-v-sotne-luchshix-analiticheskix-centrov-mira-lish.html> (accessed 15 April 2020).

ЦІНИ НА ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЮ ДЛЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКТОР ЕНЕРГЕТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ

ELECTRICITY PRICES FOR HOUSEHOLDS AS A SOCIO-ECONOMIC FACTOR OF ENERGY TRANSFORMATIONS IN UKRAINE

УДК 338:242

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-17>**Письменна У.Є.**

к.е.н., с.н.с., старший викладач
ДУ «Інститут економіки
та прогнозування НАН України»,
Національний технічний
університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

Pysmenna Uliana

SI "Institute of Economics
and Forecasting of National Academy
of Sciences of Ukraine"
National Technical University of Ukraine
"Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

У статті досліджено питання енергетичної бідності в Україні й такий її аспект, як доступність електропостачання, оцінено можливий вплив ліквідації неринкових факторів впливу на ринку електроенергії України на рівень енергетичної бідності в Україні. Вироблено основні заходи енергетичної політики, що мають бути розмежовані із заходами соціально-економічної політики, які спрямовані на зменшення енергетичної бідності в Україні та водночас не впливатимуть негативно на загальний рівень енергетичної сталості, а саме введення в правове поле поняття «енергетична бідність», визначення критеріїв та методик її відслідковування, збирання та оприлюднення відповідних даних, посилення соціального захисту вразливих категорій громадян, удосконалення системи управління попиту на енергоресурси, зокрема впровадження об'єднаних тарифних меню, диференційованих за часовими зонами та обсягами споживання електроенергії.

Ключові слова: енергетична бідність, тарифоутворення, енергетична сталість, енергоресурси, енергоефективність.

В статье исследован вопрос энергетической бедности в Украине и такой ее

аспект, как доступность электроснабжения, оценено возможное влияние ликвидации нерыночных факторов влияния на рынке электроэнергии Украины на уровень энергетической бедности в Украине. Выработаны основные меры энергетической политики, которые должны быть разграничены с мерами социально-экономической политики, которые направлены на уменьшение энергетической бедности в Украине и вместе с этим не будут негативно влиять на общий уровень энергетической устойчивости, а именно введение в правовое поле понятия «энергетическая бедность», определение критериев и методик ее отслеживания, сбора и обнародования соответствующих данных, усиление социальной защиты уязвимых категорий граждан, совершенствование системы управления спросом на энергоресурсы, в частности внедрение обоснованных тарифных меню, дифференцированных по временным зонам и объемам потребления электроэнергии.

Ключевые слова: энергетическая бедность, тарифообразование, энергетическая устойчивость, энергоресурсы, энергоэффективность.

The issue of energy poverty in Ukraine and its aspect such as the availability of electricity supply are investigated. Evaluated is the possible impact of elimination of non-market factors of influence on the electricity market of Ukraine on the level of energy poverty in Ukraine. Such impact is evaluated to reach more than twice increase of the present electricity tariff level and exceed the level of electricity prices for small non-household consumers. Obviously, the impact of such increase needs to be softened by social and energy policies measures to overcome negative social externalities of the electricity market liberalization. Neglecting energy needs for domestic, non-industrial and small industrial consumer consumption leads to increasing of energy poverty. The influence of measures to overcome energy poverty (the paradox of the impact of elimination of energy poverty on energy sustainability) on the sustainability of the economy has been investigated. By influencing one component of energy sustainability (accessibility), it is possible to influence two others (energy security, environmental sustainability) both towards increasing sustainability and backwards, decreasing it. On the other hand, optimizing local energy balances by investing in medium and small-scale energy facilities, attracting renewable energy for local needs, on the contrary, helps to eliminate it. The main energy policy measures have been elaborated in the field of energy efficiency, enhancing energy innovations and decreasing the consumption of fossil fuels, which should be demarcated with the measures of social and economic policy aimed at eliminating energy poverty in Ukraine. Such policy measures, at the same time, should not affect negatively the overall level of energy sustainability. The most important of the are the following: introducing the concept of "energy poverty" into the legal field, including the definition of criteria and methods for its tracking, collection and publication of relevant data; strengthening the social protection of vulnerable categories of citizens and improving of the energy demand management system.

Key words: energy poverty, pricing, energy sustainability, energy resources, energy efficiency.

Постановка проблеми. З 2009 р. подолання енергетичної бідності визнано частиною енергетичної політики, а у 2016 р. воно включено до IV Енергетичного пакета «Чиста енергія для всіх європейців» [1]. Доступ до надійної, доступної, стабільної та сучасної енергетики був названий ООН серед основ сталого розвитку. Всесвітня енергетична рада визначає енергетичну доступність однією з трьох складових частин трилеми енергетичної сталості.

Енергетична бідність має вплив на найуразливіші категорії населення, такі як літні люди, діти, неповні сім'ї, люди з обмеженими можливостями та хронічними захворюваннями. Лише в країнах ЄС близько 57 млн. осіб позбавлені можливості забезпечити відповідне опалення своїх

помешкань протягом осінньо-зимового періоду, 104 млн. осіб – забезпечити охолодження помешкань протягом спекотного літа. 87 млн. осіб мешкають у приміщеннях із неналежними умовами, а 52 млн. осіб не можуть вчасно сплачувати нарахування за енергетичні послуги [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники визначають поняття енергетичної бідності як «нездатність дозволити собі базові енергетичні послуги, такі як відповідне опалення, кондиціювання, освітлення та живлення, необхідне для роботи пристроїв, спричинену поєднанням низького доходу, високих витрат на енергію та низької енергоефективності домогосподарств» [3]. В Україні всі три фактори представлені повною мірою. Утворюється замкнене коло: для підви-

щення енергоефективності будівель необхідні фінансові ресурси, які неможливо залучити внаслідок недостатніх доходів.

Інші дослідники визначають енергетичну бідність як поєднання «енергетичної нерівності та позбавлення енергетичних послуг (енергетична депривація)». Причому енергетична нерівність визначається як неоднаковий вплив енергетичної депривації на різні категорії споживачів [4].

IV енергетичний пакет «Чиста енергія для всіх європейців» вимагає від країн – членів співтовариства спочатку визначити найбільш вразливих споживачів, потім розробити перелік критеріїв, за якими можна оцінювати рівень енергетичної бідності та здійснювати моніторинг кількості споживачів, що потерпають від енергетичної бідності. Також вимагається виробити інструменти, які б запобігали або давали альтернативу відключенням за несплату. Це можуть бути реструктуризація боргу, вдосконалення систем розрахунків за енергоносії, мораторій на відключення, енергетичні аудити, заходи з підвищення енергоефективності [2].

Постановка завдання. За досвідом провідних європейських країн ціни на електроенергію для побутових споживачів об'єктивно на 30–40% вище, ніж для промислових [5]. В Україні низький рівень доходів домогосподарств є причиною високого рівня енергетичної бідності [6]. За попередньої моделі ринку електроенергії задля компенсації енергопостачальникам збитків від продажу населенню електроенергії за пільговими тарифами, джерела покриття яких невизначені, діяв механізм дотаційних сертифікатів. Він породжував щорічний багатомільярдний обсяг сертифікатів на оптову ціну електроенергії, що спричиняло ціновий тягар для всіх інших споживачів.

Нині домогосподарства в Україні споживають електроенергію за тарифами, встановленими регулятором [7] для 6 категорій побутових споживачів та з диференціацією за середньомісячними обсягами споживання, а також зонами (періодами) споживання за середньозваженою ціною 1 290 (1 075 без ПДВ) грн./МВт*год., тоді як для непобутових споживачів 2 класу напруги ціна є майже вдвічі вищою, а саме 2 592 (2 160 без ПДВ) грн./МВт*год.

Отже, основною метою статті є дослідження можливого впливу ліквідації неринкових факторів на ринку електроенергії України на рівень енергетичної бідності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Висока вартість енергоресурсів, низькі доходи та низька енергоефективність є трьома основними причинами енергетичної бідності. Перші два фактори у поєднанні формують такий підфактор, як низька доступність енергії (оцінюється рівнем доходів та вартістю енергії), другий і третій – неналежні житлові умови (оцінюються станом житлової політики та характеристиками будівель), перший

і третій – неефективну енергоспоживчу поведінку (оцінюється за типом енергоспоживання, типом системи опалення, рівнем енергоспоживання на особу або домогосподарство). Зазначені три підфактори у своєму поєднанні створюють енергетичну бідність. Головним чинником низьких доходів вважається економічна криза, що впливає з політики жорсткої економії разом з нестабільністю ринку праці. Водночас споживачі з низькими доходами неповністю тотожні енергетично бідним споживачам. Хоча низькі доходи визнані одними з головних причин енергетичної бідності, існує значний прошарок енергетично бідних споживачів, при цьому не бідних за доходами. [8] Також наявні бідні за доходами споживачі, не бідні енергетично. У першому випадку йдеться про споживачів з неефективними системами опалення, освітлення, низько енергоефективним житлом, неефективною енергоспоживчою поведінкою, низькою доступністю та низькою диверсифікованістю джерел енергії, які не є малозабезпеченими. У другому випадку йдеться про споживачів з низькими доходами, проте забезпеченими енергією низької вартості, або власників високо енергоефективних помешкань і пристроїв, що споживають енергію.

У політиці Європейського Союзу щодо подолання енергетичної бідності проводиться чітке розмежування між сферами впливу соціальної та енергетичної політики. Хоча енергетична бідність є здебільшого соціальною проблемою, її рішення лежить також у ринковій площині, адже передбачає лібералізацію ринку, можливість вибору постачальника, конкуренцію між постачальниками й забезпечення конкурентного рівня цін, ліквідацію дефіцитів на ринку, захист прав споживачів.

Дефіцит економічної доступності енергетичних ресурсів і послуг та наростання енергетичної бідності можуть бути чинниками соціально-економічних енергетичних трансформацій різного ступеня сталості. Іншими словами, такі трансформації можуть у результаті як підвищувати, так і знижувати загальний рівень енергетичної сталості, оскільки паралельно зі збільшенням енергетичної доступності може знижуватися рівень енергетичної безпеки та наростати екологічний відбиток.

Отже, деякими дослідниками енергетична бідність визначається як дефіцит відповідних сучасних енергетичних технологій «для задоволення базових потреб у приготуванні їжі, обігріві, освітленні, а також потреб в енергії для виробництва, послуг, освіти, охорони здоров'я та генерації прибутку» [9]. Водночас курс на лібералізацію енергетичних ринків передбачає поступовий відхід від неринкового ціноутворення й забезпечення формування цін для абсолютно всіх категорій споживачів за ринковими принципами. У цьому ключі важливо оцінити можливе зростання цін на електроенергію для населення для того, щоби

передбачити вплив на рівень енергетичної бідності в країні.

Проведемо оцінювання впливу запровадження ринкового ціноутворення та скасування діючого механізму покладання спеціальних обов'язків (ПСО) на ціни електроенергії для домогосподарств. За моделі повномасштабного конкурентного ринку електроенергії функцію з ліквідації фінансового небалансу, який виникає через неринкове ціноутворення для населення, виконує ДП «Гарантований покупець» (далі – ГарПок). Забезпечення загальносуспільних інтересів із забезпечення електроенергією населення за більш низькими порівняно з ринковими тарифами здійснюється ним шляхом закупівлі 90% відпуску електроенергії НАЕК «Енергоатом» (за тарифом НАЕК «Енергоатом» 567 грн./МВт*год.) та 35% Укргідроенерго (за тарифом 315 грн./МВт*год.) і продажу більшої частини цього обсягу постачальникам універсальних послуг (ПУП) для постачання населенню. Для визначення необхідних обсягів ПУП подають ГарПок прогнози графіки споживання споживачами групи Б на відповідний період.

Механізм ПСО утворює такі основні неринкові фактори, які негативно впливають на конкурентність енергоринку та на економіку країни загалом.

1) Низька присутність НАЕК «Енергоатом», крупного учасника з невисокою ціною, в сегменті двосторонніх договорів (РДД), отже, висока присутність його потенційних контрагентів (промислових споживачів) у сегментах ринку на добу наперед (РДН) та внутрішньодобового ринку (ВДР). Наслідком є збільшений попит і ціни в цих сегментах. Останні спричиняють зростання витрат на електроенергію промпідприємств і підвищення індексу цін промислової продукції в економіці та зниження її конкурентоспроможності на зовнішніх ринках. Оскільки ціна РДН є індикатором для РДД, вона є зовнішньоторговельним індикатором, тому високі ціни РДН через негативний ціновий паритет знижують використання експортного потенціалу енергоринку.

2) Фінансові дисбаланси ГарПок і його заборгованість перед учасниками механізму ПСО. Дисбаланс, спричинений вартістю електроенергії для населення, утворюється внаслідок недостатньої маржі між закупівельною ціною від виробників із ПСО та ціною, за якою ГарПок здійснює продаж електроенергії ПУПам. Остання розраховується як різниця між середньозваженою фіксованою ціною на електричну енергію для побутових споживачів і тарифами на послуги ОСР, ОСП та ПУП (але не менше 10 грн./МВт*год.) згідно зі ст. 7 Положення про покладання спеціальних обов'язків на учасників ринку електричної енергії для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку електричної енергії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 5 червня 2019 р. № 483.

3) Витрати на забезпечення загальносуспільних інтересів, що збільшують тариф на послуги з передачі електроенергії ОСП.

Запровадження ринкового ціноутворення має усунути вказані фактори та вирівняти цінові, фінансові диспаритети й диспропорції попиту та пропозиції (ємність та обсяги різних сегментів енергоринку). Дія ринкового механізму ціноутворення відносно домогосподарств буде передбачати фактичне прирівнення таких споживачів до малих побутових споживачів, тобто споживачів 2 класу напруги, групи Б. Отже, якісна структура ціни для них буде складатися з таких компонентів:

- середньозважені погодинні ціни купівлі електроенергії ПУПами на РДД, РДН та ВДР плюс вартість послуг ДП «Оператор ринку» (ОР) за тарифом на здійснення операцій купівлі-продажу електроенергії на ринку «на добу наперед» та внутрішньодобовому ринку, а також на балансуєчому ринку (БР);

- вартість послуг оператора системи передачі (ОСП) за тарифом на передачу електроенергії;

- вартість послуг оператора систем розподілу (ОСР) за тарифом на розподіл електроенергії за 2 класом напруги;

- вартість послуг ПУП.

Розрахункова оцінка ціни на електроенергію для населення за відміни механізму ПСО у квітні 2020 р. (без ПДВ) представлена в табл. 1.

Якщо механізм ПСО для виробників з відновлювальних джерел енергії (ВДЕ) залишиться в дії, НАЕК зможе спрямовувати у конкурентні сегменти лише 45% корисного відпуску. Якщо ринкова поведінка НАЕК буде конкурентною, його контрагентами на РДД стануть споживачі з рівним графіком споживання. Отже, на РДН будуть превалювати споживачі з нерівним графіком, що приведе до утворення дефіциту пропозиції у денні (пікові) години та відповідного зростання денних цін. Оскільки основне споживання побутового сектору припадає на денний час, то можна припустити, що середні ціни закупівлі ПУПами електроенергії для них зростуть порівняно з поточними.

Висновки з проведеного дослідження. Внаслідок відміни механізму ПСО протягом 2020 р., за нашою оцінкою, ціни на електроенергію для населення становитимуть 2407 грн./МВт*год. для споживачів ОЕС України (крім БуОс) і 2107 грн./МВт*год. для споживачів БуОс за зазначених припущень щодо змін у кон'юктурі РДН, тому є підстави очікувати, що ціни на електроенергію для основної частини побутових споживачів України можуть перевищити рівень поточної ціни для побутових споживачів 2 класу напруги (2160 грн./МВт*год.).

Разом з поступовим підвищенням добробуту громадян необхідна низка кроків, зокрема:

- введення в правове поле поняття «енергетична бідність», визначення критеріїв та методик її

Таблиця 1

Формування ринкової ціни на електроенергію для населення

Показник	Одиниця вимірювання	Значення	Джерело
Тариф на послуги ОСП	грн./МВт*год.	155,40	ПНКРЕКП від 10 грудня 2019 р. № 2668
Тариф на послуги ОСР (2 клас)	грн./МВт*год.	490,04	Розрахунково (додаток А)
Тариф на послуги ПУП	грн./МВт*год.	62,48	Розрахунково (додаток А)
Тариф на послуги ОР	грн./МВт*год.	2,02	ПНКРЕКП від 13 грудня 2019 р. № 2770
Ціна РДН, середньозважена ОЕС, крім Бурштинського енергоострова (БуОс)	грн./МВт*год.	1 700,00	Оціночно
Ціна РДН, середньозважена БуОс	грн./МВт*год.	1 400,00	Оціночно
Ціна для населення ринкова	грн./МВт*год.	2 407	Розрахунково
Ціна для населення ринкова, БуОс	грн./МВт*год.	2 107	Розрахунково

Джерело: розрахунки автора

відслідковування, збирання та оприлюднення відповідних даних;

– посилення соціального захисту вразливих категорій громадян;

– удосконалення системи управління попитом на енергоресурси, зокрема запровадження об'єднаних тарифних меню, диференційованих за часовими зонами та обсягами споживання електроенергії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Clean energy for all. Europeans. URL: <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-strategy-and-energy-union/clean-energy-all-europeans> (дата звернення: 12.12.2019).

2. Письменна У., Трипольська Г. Елімінація енергетичної бідності та її вплив на енергетичну сталість. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2020. Т. 25. Вип. 1(80). С. 25–32.

3. Pye S., Dobbins A. et al. Energy poverty and vulnerable consumers in the energy sector across the EU: analysis of policies and measures. URL: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/INSIGHT_E_Energy%20Poverty%20-%20Main%20Report_FINAL.pdf (дата звернення: 10.12.2019).

4. Dubois U., Meier H. Energy affordability and energy inequality in Europe: Implications for policymaking. *Energy Research & Social Science*. 2016. Vol. 18. August. P. 21–35.

5. Statistics of Portugal. URL: [https://www.pordata.pt/en/Europe/Electricity+prices+for+households+and+industrial+users+\(Euro+ECU\)-1477](https://www.pordata.pt/en/Europe/Electricity+prices+for+households+and+industrial+users+(Euro+ECU)-1477) (дата звернення: 10.04.2020).

6. Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг за 2017 рік / Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.04.2020).

7. Про встановлення тарифів на електроенергію, що відпускається населенню : Постанова НКРЕКП від 26 лютого 2015 р. № 220. URL: www.nerc.gov.ua (дата звернення: 10.04.2020).

8. Sian J. Social causes and consequences of energy poverty. *Energy poverty handbook*. URL: <https://www.eapn.eu/launch-of-energy-poverty-handbook-in-european-parliament> (дата звернення: 10.04.2020).

9. Ayoola Omojolaibi J. Reducing Energy Poverty in Africa: Barriers and the Way Forward / International Association for Energy Economics, 2014.

REFERENCES:

1. Clean energy for all. Europeans. URL: <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-strategy-and-energy-union/clean-energy-all-europeans> (accessed 12 December 2019).

2. Pysmenna U., Trypolska G. (2020). *Eliminatsiya enerhetychnoyi bidnosti ta yiyi vplyv na enerhetychnu stalist'* [Elimination of energy poverty and its impact on energy sustainability]. *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu* [Bulletin of the Odessa National University] Economics Volume 25 Issue 1(80). P. 25–32.

3. Steve Pye, Audrey Dobbins et al. Energy poverty and vulnerable consumers in the energy sector across the EU: analysis of policies and measures URL: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/INSIGHT_E_Energy%20Poverty%20-%20Main%20Report_FINAL.pdf (accessed 10 December 2019).

4. Ute Dubois, Helena Meier. Energy affordability and energy inequality in Europe: Implications for policymaking. *Energy Research & Social Science*. Volume 18, August 2016. P. 21–35.

5. Statistics of Portugal. URL: [https://www.pordata.pt/en/Europe/Electricity+prices+for+households+and+industrial+users+\(Euro+ECU\)-1477](https://www.pordata.pt/en/Europe/Electricity+prices+for+households+and+industrial+users+(Euro+ECU)-1477) (accessed 10 April 2020).

6. Samootsinka domohospodarstvamy dostupnosti okremykh tovariv ta posluh za 2017 rik [Household self-assessment of the availability of individual goods and services for 2017]. State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 10 April 2020).

7. The Decree of the National Energy and Municipal Services Regulation Commission of Ukraine 26.02.2015 № 220 "On setting tariffs for electricity supplied to the municipal consumers". URL: www.nerc.gov.ua (accessed 10 April 2020).

8. Sian Jones. Social causes and consequences of energy poverty. *Energy poverty handbook*. URL: <https://www.eapn.eu/launch-of-energy-poverty-handbook-in-european-parliament> (accessed 10 April 2020).

9. Joseph Ayoola Omojolaibi. Reducing Energy Poverty in Africa: Barriers and the Way Forward / International Association for Energy Economics, 2014.

ХАРАКТЕРИСТИКА ГЕОГРАФІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

DESCRIPTION OF GEOGRAPHICAL FEATURES OF MARKET OF TOURIST SERVICES OF UKRAINE DEVELOPMENT

УДК 338.486

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-18>**Підгірна В.Н.**

к.е.н., доцент кафедри економічної географії та екологічного менеджменту Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Косташук В.І.

к.г.н., доцент, доцент кафедри соціальної географії та рекреаційного природокористування Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Pidgirna Valentyna

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Kostaschuk Vladymyr

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

У статті визначено сутність ринку туристичних послуг, сформовано вектори трансформації туристичного простору. На основі проведеного аналізу туристичних потоків України за 2012–2018 роки встановлено, що найбільша кількість громадян України, яка виїжджала за кордон, була зафіксована у 2018 році. Визначено, що знизився виїзд громадян з метою поїздки «туризм», тоді як кількість громадян, націлених на трудову міграцію під час соціально-економічної нестабільності всередині держави, навпаки, збільшилась. Країнами, що користувалися попитом, були Польща, Росія, Угорщина, Молдова, Білорусь. У регіональному розрізі проведено аналіз статистичних даних щодо кількості суб'єктів туристичної діяльності, визначено рейтинг п'яти найпопулярніших туроператорів за такими критеріями, як ціна, якість, рівень надання послуг, програми раннього бронювання, робота гідів. Вмотивовано стратегічні підходи до розвитку та вдосконалення ринку туристичних послуг на основі ухваленної Урядом Стратегії розвитку туризму та курортів України на період до 2026 року.

Ключові слова: туризм, туристичні послуги, прогноз, туристичний оператор, стратегія розвитку.

В статье определена суть рынка туристических услуг, сформированы векторы

трансформации туристического пространства. На основе проведенного анализа туристических потоков Украины за 2012–2018 годы установлено, что наибольшее количество граждан Украины, которая выезжала за границу, была зафиксирована в 2018 году. Определено, что снизился выезд граждан с целью поездки «туризм», тогда как количество граждан, нацеленных на трудовую миграцию во время социально-экономической нестабильности внутри государства, наоборот, увеличилось. Странами, которые пользовались спросом, были Польша, Россия, Венгрия, Молдова, Беларусь. В региональном разрезе проведен анализ статистических данных по количеству субъектов туристической деятельности, определен рейтинг пяти самых популярных туроператоров по таким критериям, как цена, качество, уровень предоставления услуг, программы раннего бронирования, работа гидов. Мотивированы стратегические подходы к развитию и совершенствованию рынка туристических услуг на основе принятой Правительством Стратегии развития туризма и курортов Украины на период до 2026 года.

Ключевые слова: туризм, туристические услуги, прогноз, туристический оператор, стратегия развития.

In the article certainly essence of the market of tourist services, the vectors of transformation of tourist space is formed. Based on the analysis of tourist flows in Ukraine for the period 2012–2018, it was determined that the largest number of Ukrainian citizens who went abroad was recorded in 2018 year (table 1). It was established that the departure of citizens has been reduced after the purpose of journey «tourism», while the amount of citizens is aimed at labour migration during socio-economic instability in the middle of the state increased vice versa. By countries which had demands were Poland, Russia, Hungary, Moldova, and Byelorussia. It is set that index of visited by the foreign citizens of our country was half the height, amount of citizens who went abroad. The analysis of statistical data is conducted in a regional cut, in relation to the amount of subjects of tourist activity, rating of five most popular tour operators are certain on criteria: price, quality, level of services, programs of the early bookings, the work of the guides and others. Importance of receipt of profits is reasonable from the providing tourist services and their influence is well-proven both on activity of tourist enterprises and on the economy of the state. Close contact is set between the income level of consumer and income level of tourist enterprise. It is well-proven that owning considerable natural resources, successful geographical location, and large number of attractions, labour resources, and tourism can bring considerable receivables in profitable part of local budgets. In the context of research, factors, that present weak parties of functioning of market of subjects of tourist industry, it was taken to that, were certain: 1) a political situation in a country; 2) a «lack of information is about the Ukrainian tourist product»; 3) imperfections of the normatively-legal providing; 4) a transport infrastructure; 5) absence of skilled shots of the European level. Perspective directions of development of tourist industry of Ukraine are offered. The strategic going is explained near development and improvement of market of tourist services on the basis of the Strategy of development of tourism and resorts of Ukraine accepted by Government on a period to 2026.

Key words: tourism, tourist services, prognosis, tourist operator, strategy of development.

Постановка проблеми. Ринок туристичних послуг – це об'єднання всіх учасників ринку задля задоволення потреб кожного суб'єкта. Успішному функціонуванню ринку туристичних послуг сприяє узгодження обсягів туристично-ресурсного потенціалу, туристичного господарства, туристичної інфраструктури та туристичних потоків.

Від ефективно налагодженої роботи кожного з елементів системи залежить ефективність функціонування туристичного ринку, оскільки зменшення туристичних ресурсів та кількості атракцій приводить до скорочення чисельності туристів, що приводить до зменшення кількості суб'єктів туристичного ринку, що надають послуги, а зрештою –

до відсутності надходжень до бюджету, тобто для ефективного функціонування та процвітання ринку туристичних послуг необхідні існування всіх його складових частин та ефективна робота кожного з них. Останнім часом, в умовах трансформаційних змін, особливої актуальності набуває розгляд останніх тенденцій ринку туристичних послуг України в регіональному аспекті, особливо в контексті визначення частки туристичного збору у формуванні місцевих бюджетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці теоретичних та прикладних аспектів розвитку ринку туристичних послуг присвячено праці вітчизняних та закордонних учених, зокрема

О. Любіцевої [1], М. Мальської, В. Худо, В. Цибуха [2], Т. Сокол [3], В. Руденка, В. Підгірної [4], В. Кифяка [5]. Зазначені науковці зробили вагомий внесок у розвиток туристичної сфери, зокрема у дослідження теоретичних основ, формування дієвих механізмів функціонування туристичної сфери, дослідження ресурсного потенціалу України.

Постановка завдання. Метою статті є характеристика географічних особливостей функціонування ринку туристичних послуг України, на основі чого слід сформулювати пріоритети розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес розвитку ринку туристичних послуг є складною багатоступеневою системою розвитку взаємопов'язаних елементів, які перебувають у тісному зв'язку, системній взаємодії та багатоаспектному інтенсивному взаємному впливі. Вихідні положення розвитку ринку туристичних послуг такі.

1) Об'єктом ринкових відносин є туристичні послуги та комплексний туристичний продукт.

2) Ринок туристичних послуг є складною системою відносин між суб'єктами ринку – продуцентами туристичних послуг, виробниками комплексного туристичного продукту, посередниками та споживачами, яка регулюється як ринковими механізмами, так і суб'єктами державного регулювання та управління розвитком ринку.

3) Механізм забезпечення розвитку ринку туристичних послуг полягає в постійному узгодженні попиту на туристичні товари та послуги, зумовленому туристичними мотивами, з їх пропозицією в умовах нерівномірності та полярності розвитку соціально-економічного простору.

Ринок туристичних послуг відіграє важливу роль у розвитку національної економіки держави з огляду на його можливість забезпечити виконання економічних, соціальних, гуманітарних функцій, створити передумови прискореного зростання суміжних секторів [6].

Для підтвердження базових тенденцій розвитку ринку туристичних послуг Україні було проведено аналіз за 2012–2018 роки, в контексті якого було встановлено, що в динаміці туристичних потоків

спостерігаються зростання та спади. Для наочного аналізу інформація відображена в табл. 1.

Отже, наведені статистичні дані щодо кількості іноземних громадян, які приїхали до України, свідчать про те, що після 2012 року прослідковується помірно висхідна відвідуваність України. Так, максимальна кількість громадян, які вїхали до України, була зафіксована у 2018 році (14,2 млн. осіб), а найменша – у 2015 році (12,4 млн. осіб), а у 2018 році кількість іноземних громадян, які відвідали Україну, навіть зменшилась порівняно з 2017 роком на 1,4%.

Якщо говорити про мету поїздки, то слід відзначити, що знизився виїзд громадян з метою поїздки «туризм», тоді як кількість громадян, націлених на трудову міграцію під час соціально-економічної нестабільності всередині держави, навпаки, збільшилась із 26,4 млн. осіб у 2017 році до 27,8 млн. осіб у 2018 році, тобто на 5,3%. Причиною таких змін можна вважати політичну нестабільність, військовий конфлікт, несприятливий криміногенний стан у країні.

Проведений аналіз порівняльної динаміки осіб, які виїжджали за кордон і відвідали Україну за 2014–2018 роки, показує, що у туристичних потоках частка громадян України, що виїжджали за кордон, значно перевищувала частку тих осіб, які відвідали Україну.

Так, згідно з інформацією Державної служби статистики, загальна кількість туроператорів, турагенств та суб'єктів екскурсійної діяльності за 2015–2018 роки зросла на 1 111 одиниць, або 35%, склавши у 2018 році 4 293 підприємства, якщо порівнювати з 2015 роком. Протягом 2018 року послугами туристичних операторів, які надали звіти, скористались 3 376,4 тис. туристів, що на 31,6 більше, ніж у 2017 році (2 564,2 тис. грн.). У цій структурі лівова частка туристів (3 334,4 тис.) були громадянами України [9]. Також зростання доходів від надання туристичних послуг протягом досліджуваного періоду пов'язане як зі збільшенням вартості туристичних послуг, так і зі зростанням чисельності проданих ваучерів.

Таблиця 1

Туристичні потоки в Україні за 2012–2018 роки

Рік	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон, тис. осіб	Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну, тис. осіб	Кількість туристів, обслугованих туристичними операторами та туристичними агентствами, тис. осіб	Зокрема		
				іноземні туристи, тис. осіб	туристи – громадяни України, які виїжджали за кордон, тис. осіб	внутрішні туристи, тис. осіб
2012	21 432,8	23 012,8	3 000,7	270,1	1 956,7	7 734,0
2013	21 761,2	24 671,2	3 454,3	232,1	2 519,4	702,6
2014	22 437,6	12 711,5	2 425,1	17,1	2 085,2	322,7
2015	23 141,6	12 428,2	2 019,6	12,2	1 647,4	357,0
2016	24 668,2	13 605,1	2 549,6	35,1	2 061,0	453,6
2017	26 400,0	14 421,2	2 365,4	39,5	2 767,0	476,0
2018	27 800,0	14 207,0	3 884,6	76,0	4 481,4	456,0

Джерело: складено за даними [7; 8]

Безпосередньо населенню у 2018 році було реалізовано 815,7 тис. путівок загальною вартістю 21 914,9 млн. грн., що на 27,2% менше, ніж у 2017 році, через причину купівлі меншої кількості туроднів на 23,1%.

За підсумками 2018 року можна відзначити незначне збільшення виїзного туристичного потоку, а саме на 5,2%, порівняно з 2017 роком. Якщо аналізувати розподіл чисельності осіб за країнами відвідування та прибуття, то можна побачити таку динаміку (рис. 1).

У структурі відвідування за 2018 рік найбільша частка серед українських громадян припадала на 5 країн, а саме на Польщу (35,6%), Росію (15%), Угорщину (11,6%), Молдову (6%), Білорусь (5%). Така ситуація зумовлена тим, що більшість цих поїздок пов'язана із сезонним працевлаштуванням українців у цих країнах, та приватними поїздками із закупівлі товарів. Практично однакова тенденція стосовно країн, куди найбільше від'їжджали українці, спостерігалась у 2016 році, відмінність існувала лише у відсотковому співвідношенні.

Щодо інформації про те, з яких країн найбільше іноземних громадян побували на теренах України, то перша сходинка закріплюється за громадянами з Молдови (31,2%), потім йдуть білоруси (18,8%), росіяни (10,8%), поляки (7,7%), угорці (6,4%) [8].

Як можна спостерігати, прикордонні країни традиційно є лідерами за відвідуванням України, складаючи 82,3% всього в'їзного туристичного потоку у 2018 році, коливання показників туристичних потоків переважно залежить саме від цих країн.

Аналізуючи туристичний потік протягом 2018 року, маємо зазначити, що за метою поїздки туристи розподілились таким чином:

1) культурно-пізнавальна мета (1 731,1 тис. осіб);

2) службова мета (110,1 тис. осіб);

3) лікувально-оздоровча мета (17,2 тис. осіб);

4) круїзний туризм (11,0 тис. осіб);

5) міський туризм (10,7 тис. осіб);

6) гірський курорт (8,9 тис. осіб);

7) пригородницький туризм (6,5 тис. осіб);

8) екологічний туризм (4,4 тис. осіб);

9) інші (1 476,15 тис. осіб).

Туристичний потенціал України відображають показники прямого й загального внеску туризму у валовий внутрішній продукт, зайнятість, частку доходів і витрат на туризм в експорті та імпорті країни. Обсяг надходжень від сплати туристичного збору у 2018 році склав 90,7 млн. грн., що на 29,2% більше, ніж у 2017 році. При цьому у 2017 році порівняно з 2016 роком обсяг туристичного збору збільшився на 30%. Частка надходжень від туристичного збору до місцевих бюджетів за 2016–2018 роки відображена в табл. 2.

Виходячи з табличних даних, можемо визначити топ-5 областей України за найбільшими обсягами надходжень від сплати туристичного збору, які надійшли до місцевих бюджетів у 2018 році. Отже, до них варто віднести:

– м. Київ, що мав 14,7 млн. грн. (36,4% від загальної суми туристичного збору);

– Львівську область, що мала 13,4 млн. грн. (14,8%);

– Одеську область, що мала 11,6 млн. грн. (12,7%);

– Закарпатську область, що мала 3,8 млн. грн. (4,2%);

– Івано-Франківську область, що мала 3,7 млн. грн. (4,1%).

Для підтвердження цього зазначимо, що найбільша кількість суб'єктів туристичної діяльності

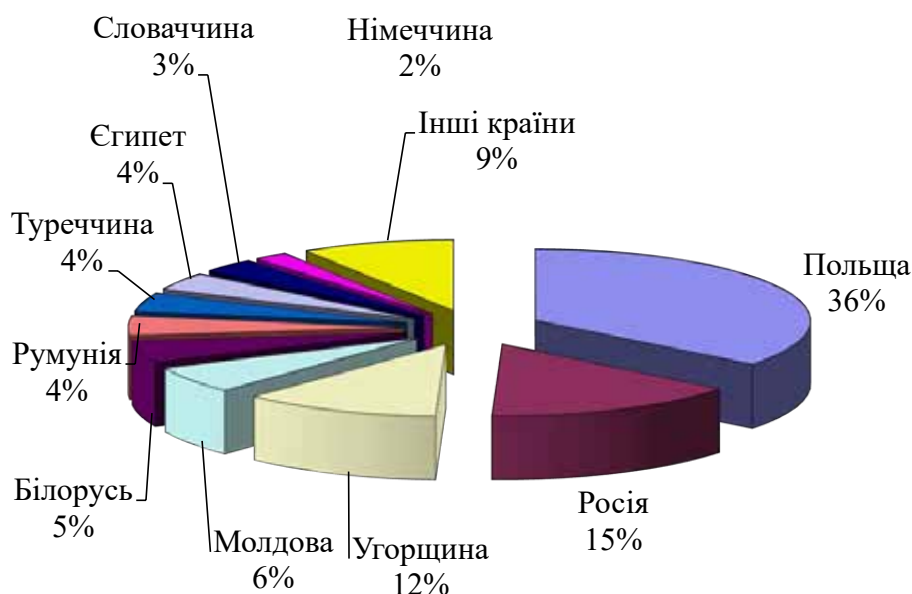

Рис. 1. Розподіл чисельності громадян України за країнами, до яких вони подорожували

Джерело: складено автором на основі [7; 9]

Таблиця 2

Надходження туристичного збору до місцевих бюджетів за 2016–2018 роки, тис. грн.

№	Область	Надходження туристичного збору до місцевих бюджетів (тис. грн.)	Частка надходжень туристичного збору до ВРП регіонів	Надходження туристичного збору до місцевих бюджетів (тис. грн.)	Частка надходжень туристичного збору до ВРП регіонів	Надходження туристичного збору до місцевих бюджетів (тис. грн.)	Частка надходжень туристичного збору до ВРП регіону
		2016 рік		2017 рік		2018 рік	
1	Вінницька	310,4	0,4	394,7	0,4	483,8	0,5
2	Волинська	373,4	1,1	491,8	1	584,6	1,1
3	Дніпропетровська	1 749,9	0,7	2 084,9	0,7	2 523,5	0,8
4	Донецька	914,3	0,7	837,3	0,5	1 224,4	0,7
5	Житомирська	349,4	0,7	452,3	0,7	544,8	0,9
6	Закарпатська	2 199,1	6,7	2 901,6	6,7	3 802,0	8,9
7	Запорізька	2 088,9	2,0	2 711,6	2,1	3 665,9	2,8
8	Івано-Франківська	2 292,8	4,5	3 021,6	4,7	3 699,4	5,7
9	Київська	1 247,9	1	1 560,0	1	2 326,9	1,4
10	Кіровоградська	167,9	0,4	203,3	0,3	259,3	0,4
11	Луганська	102,7	0,3	119,0	0,3	143,9	0,5
12	Львівська	8 418,5	7,3	10 733,1	7,3	13 417,6	9,1
13	Миколаївська	1 155,3	1,2	1 429,1	2,1	1 832,6	2,6
14	Одеська	7 336,9	6,1	9 064,0	6,1	11 550,7	7,7
15	Полтавська	717,1	0,6	1 076,7	0,7	1 341,0	0,9
16	Рівненська	266,5	0,7	308,7	0,6	355,7	0,7
17	Сумська	227,6	0,5	289,2	0,5	332,2	0,6
18	Тернопільська	240,0	0,8	292,5	0,7	402,0	1
19	Харківська	1 780,5	1,1	2 495,6	1,3	2 979,6	1,6
20	Херсонська	1 888,4	4,9	2 702,9	5,7	3 690,4	7,7
21	Хмельницька	465,7	0,9	508,8	0,8	731,5	1,2
22	Черкаська	409,5	0,6	545,5	0,7	724,1	1
23	Чернівецька	318,6	1,5	418,8	1,4	527,2	1,9
24	Чернігівська	311,9	0,7	444,5	0,7	599,4	1,1
25	м. Київ	18 761,5	3,4	25 147,1	3,6	32 983,6	4,7
Всього по Україні	54 094,8	–	70 234,5	–	90 725,8	–	

Примітка: дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Джерело: складено за даними [7–9]

зосереджена у м. Києві, Львівській, Одеській областях. Так, м. Київ є найбільшою туристичною дестинацією, улюбленим місцем відвідування туристів, лідером за діловою метою поїздки серед іноземних громадян.

Варто доповнити, що безпосередніми учасниками ринку туристичних послуг, які гідно представляють Україну на міжнародній туристичній арені, є туристичні оператори. Згідно з опитуванням, що проводилось Українською асоціацією туристичних агентств (далі – Асоціація УАТА) з 18 березня по 14 квітня 2019 року, провідними туристичними операторами, які мають розгалужену мережу агентств по всій Україні і не тільки, було визначено такі, як ТОВ «TEZ Tour», «Join UP», «Pegas Touristik», «TUI», «Coral Travel». Анкетування проводилось серед директорів і менеджерів туристичних фірм України, що мають власні чартерні програми за

найбільш масовими напрямками [10]. За основу було взято кілька критеріїв, таких як ціна, якість, рівень надання послуг, програма раннього бронювання, робота гідів.

Проте якщо аналізувати частку туристичного збору у структурі валового регіонального продукту у регіональному розрізі, то варто зазначити, що ці цифри, на жаль, дуже мізерні. Так, Львівська область за результатами 2018 року займає першу позицію з показником 9,1 частки надходжень від туристичного збору у ВРП регіону. Закарпатська область має 8,9%, Одеська та Херсонська області – по 7,7%, Івано-Франківська область – 5,7%. Така тенденція з формування регіонального продукту у відсотковому співвідношенні прослідковується протягом 2016–2018 років.

Як відомо, туризм є однією з провідних сфер економіки України, не лише забезпечуючи

надходження до бюджетів, але й створюючи робочі місця, розвиваючи позитивний імідж держави, підвищуючи конкурентоспроможність національних туристичних продуктів, тому він виявляє вагомий вплив на економіку України, однак частка доходів від надання туристичних послуг не досягає й 1% у ВВП, тоді як у країнах, де сфера туризму добре розвинена, вона може генерувати до 10% ВВП [11].

Однак попри розвиток туризму у певних містах, туристична сфера, на жаль, порівняно зі світовими тенденціями не досягає бажаного рівня. Як засвідчує дослідження, між рівнем доходів туристів та доходами туристичних підприємств існує пряма залежність, що виражається в тому, що за збільшення доходу туриста на 2,5% витрати на туризм зростають на 4%. Однак щодо залежності між рівнем економічного розвитку країни та рівнем туризму така тенденція не прослідковується [12].

Однією з основних труднощів, пов'язаних з формуванням, функціонуванням і розвитком туристичного комплексу, є наявність природних протиріч: «туризм вимагає розвиненої інфраструктури → розвиток інфраструктури вимагає інвестицій → інвестиції вимагають забезпечення їх повернення і можливість приросту їх величини, а також усунення ризику» [3]. Капіталовкладення у сферу туризму не приносять прямого доходу, туризм не забезпечує повернення вкладених інвестицій у короткостроковому періоді, тому важко визначити джерела фінансування й приналежність інвестицій. Зазначене вище протиріччя й пов'язані з ним труднощі стають практично нездоланими, отже, якщо туристичні ресурси використовуються нерационально, то суб'єкти туристичної індустрії працюють неефективно.

Підсумовуючи все вищезазначене, можемо узагальнити, що загалом ефективний розвиток туристичної галузі залежить від оптимальної організації системи управління та координації всіх компонентів туристичної привабливості, а саме від туристичних ресурсів та інфраструктури до залучення інвестицій в їх розвиток та якісне обслуговування. Все це вимагає пошуку шляхів не лише покращення стану окремих складових частин туристичної привабливості, але й визначення необхідності комплексного пошуку заходів її підвищення й максимальної кооперації та координації всіх суб'єктів туристичного господарства. За таких умов базовими напрямками для структурних перетворень можуть бути:

1) проведення політики у сфері державного регулювання щодо звільнення від сплати ПДВ суб'єктів внутрішнього та виїзного туризму, а також застосування зниженої ставки ПДВ для готелів та інших закладів розміщення, які сертифіковані на відповідність певній категорії;

2) підвищення рівня фінансування привабливих для іноземних туристів туристичних об'єктів та відповідної інфраструктури;

3) забезпечення відповідності рівня якості туристичних послуг міжнародним стандартам, що включає заходи з проведення інвентаризації та сертифікації об'єктів туристичної інфраструктури;

4) надання «податкових відпусток» суб'єктам господарювання, які займаються реконструкцією туристичних об'єктів на період проведення цих робіт;

5) створення пріоритетних можливостей для розвитку «зеленого» туризму у територіальних громадах, адже одним із напрямів розвитку ОТГ та створення на їх основі туристичних дестинацій є сільський, екологічний («зелений»), агорекреаційний, фермерський туризм; у багатьох країнах світу розвиток сільського, екологічного та інших видів туризму в сільській місцевості динамічно зростає; в Україні розвиток сільського, екологічного, «зеленого» туризму найбільш поширений у громадах Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей, отже, туристичні дестинації, що можуть бути створені в ОТГ західноукраїнських прикордонних областей, за ефективного використання природних рекреаційних ресурсів, культурно-історичної спадщини, розбудови відповідної інфраструктури здатні сформувати різні за видами туристичні продукти, конкурентоспроможні не тільки на внутрішньому, але й на міжнародному туристичних ринках, а також залучати велику кількість туристів, що суттєво вплине на соціально-економічний розвиток територіальної громади.

Висновки з проведеного дослідження. Загалом туристична галузь, хоч і дуже повільними кроками, але починає покращувати свої показники діяльності й закріплювати позиції на внутрішньому та міжнародному ринках. Проаналізувавши динаміку розвитку ринку туристичних послуг України протягом 2012–2018 років, можемо зробити висновок, що туризм – це сфера, яка не лише приносить доходи, але й має великий потенціал для розвитку. Володіючи значними природними ресурсами, великою кількістю туристичних атракцій, вдалим географічним розташуванням країни, маючи кваліфікованих кадрів, долаючи інфраструктурні та інвестиційні проблеми, туризм може позитивно впливати на формування валового регіонального продукту країни.

Для активізації туристичних потоків необхідно забезпечити високий рівень транспортної доступності та комфортності переміщення туристів в межах регіону, забезпечити раціональну схему розміщення туристичних маршрутів, яка дала б змогу рівномірно у просторі й часі, а також відповідно до сезонів року охопити територію об'єктів туристично-рекреаційної інфраструктури. Саме від того, наскільки результативно буде здійснюватися управління галуззю від мікрорівня (туристичного підприємства) до макrorівня (державного регулятора), залежить все її майбутнє, отже, майбутнє України загалом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Любіцева О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). Київ : Альтер-прес, 2002. 436 с.
2. Мальська М., Худо В., Цибух В. Основи туристичного бізнесу : навчальний посібник. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 272 с.
3. Сокол Т. Основи туризмознавства : навчальний посібник. Київ : ЗАТ «Слов'янський дім», 2006. 76 с.
4. Руденко В., Вацеба В., Підгірна В. Менеджмент туристичної індустрії : підручник : у 3 ч. Чернівці : Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2019. 504 с.
5. Кифяк В. Організація туристичної діяльності в Україні : навчальний посібник. Чернівці : Книги – XXI, 2003. 300 с.
6. Про туризм : Закон України від 15 вересня 1995 року № 324/95 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 16.01.2020).
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 23.02.2020).
8. Офіційний сайт Департаменту туризму і курортів Міністерства економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства. URL: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e42d3b8-108a-4c21-a413-8d80aa724e5c&title=ViddilRozvitkuTurizmu> (дата звернення: 12.03.2020).
9. Eurostat. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення: 03.01.2020).
10. Українська маркетингова група. URL: <https://www.marketing-ua.com/uk> (дата звернення: 03.04.2020).
11. Погода Н., Розметова О. Сучасний стан туристичного ринку України: оцінка та перспективи розвитку. *Ефективна економіка*. 2018. № 10. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/59.pdf (дата звернення: 11.04.2020).
12. Ляшкевич П. Туризм в Україні: сучасний стан та пріоритети розвитку. *Освіта України*. 2014. № 85. С. 178.
13. Кифяк О. Ресурсний потенціал розвитку туристичних дестинацій. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. № 4. С. 60–70.

REFERENCES:

1. Ljubiceva O. (2002). Rynok turystychnykh poslugh (gheoprostorovi aspekty) [Tourist services market]. Kiev : Alterpress, 436 p.

2. Maljsjka M. (2003). Osnovy turystychnogho biznesu [Basics of tourism business]. Lviv : Ivan Franko Publishing Center, 272 p.
3. Sokol T. (2006), *Osnovy turyzmознавства : navchal'nyj posibnyk* [Fundamentals of Tourism Studies: textbook], Slavic House, Kyiv, Ukraine.
4. Rudenko V., Vatsaba V., Pidgirna V. (2019). Menedzhment turystychnoji industriji [Management of the tourism industry], Chernivtsi : Yuriy Fedkovich National University, 504 p.
5. Kyfjak V. (2003). Orghanizacija turystychnoji dijalnosti v Ukraini [Organization of tourist activity in Ukraine]. Chernivtsi : Books – XXI, 300 p.
6. On Tourism: Law of Ukraine. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80> (accessed 16.01.2020).
7. Official site of the State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 23.02.2020).
8. Official Website of the Department of Tourism and Resorts of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture. Available at: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e42d3b8-108a-4c21-a413-8d80aa724e5c&title=ViddilRozvitkuTurizmu> (accessed 12.03.2020).
9. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat> (accessed: 03.01.2020).
10. Ukrainian marketing group. Available at: <http://www.umg.ua> (accessed 03.04.2020).
11. Poghuda N., Rozmetova O. (2018). Suchasnyj stan turystychnogho rynku Ukrainy: ocinka ta perspektyvy rozvytku [The current camp of the tourist market of Ukraine: assessment and perspective development]. An efficient economy (electronic journal), vol. 10, Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/59.pdf (accessed 11.04.2020).
12. Lyashkevich P. (2014), *Turyzm v Ukraini: Suchasnyj stan ta priorytety rozvytku* [Tourism in Ukraine. Current situation and development priorities]. Education of Ukraine, no. 85, pp. 178.
13. Kyfjak O. Resursnyj potencial rozvytku turystychnykh destynacij [Resource potential of tourist destinations development]. *Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, vol. 4, pp. 60–70.

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА
ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИRESEARCH ON THE PROBLEMS EXISTING
IN THE RECRUITMENT IN FOREIGN TRADE ENTERPRISESДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ, ЯКІ ІСНУЮТЬ ПРИ ВІДБОРІ ПЕРСОНАЛУ
В ІНОЗЕМНИХ ТОРГОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

UDC 338.65.33.005

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-19>

Huang Nianshang

Student

Sumy National Agrarian University

Halynska Anhelina

PhD., Associate Professor

Sumy National Agrarian University

This article examines the main problems in the recruitment in foreign trade companies. Economic globalization and the development of information technology have made the competition between modern enterprises more and fiercer, mainly the competition of human resources between enterprises, because the development of enterprises cannot be separated from the hard work of employees, and reasonable personnel distribution can bring the lowest cost of the enterprise and the best interests of the enterprise. As the cell of economic development, enterprises have a growing demand for employees. Employees are the most valuable resources of an enterprise, play a key role in the survival and development of the enterprise, and provide intellectual support for the long-term stable development of the enterprise. Enterprise recruitment can help the enterprise achieving the final development in trade organization to reach plan and goals.

Keywords: enterprise, recruitment, human resource management, enterprise development, enterprise management.

В данной статье рассматриваются основные проблемы при наборе персонала

в иностранные торговые компании. Экономическая глобализация и развитие информационных технологий сделали конкуренцию между современными предприятиями все более жесткой, главным образом конкуренцию человеческих ресурсов между предприятиями, потому что развитие предприятий не может быть отделено от тяжелой работы сотрудников, и разумное распределение персонала может минимизировать расходы предприятия и принести максимальную пользу. Как составляющая экономического развития, предприятия имеют растущий спрос на работников. Сотрудники являются наиболее ценными ресурсами, играют ключевую роль в выживании и развитии предприятия и обеспечивают интеллектуальную поддержку для долгосрочного стабильного развития предприятия. Подбор персонала предприятия может помочь предприятию достичь окончательного развития торговой организации.

Ключевые слова: предприятие, подбор персонала, управление персоналом, развитие предприятия, управление предприятием.

У цій статті розглядаються основні проблеми підбору персоналу зовнішньоторговельних компаній. Економічна глобалізація та розвиток інформаційних технологій зробили конкуренцію між сучасними підприємствами все більш жорсткою, головним чином конкуренцію людських ресурсів між підприємствами, оскільки розвиток підприємств не можна відокремити від наполегливої праці працівників, а розумний розподіл персоналу може мінімізувати витрати на підприємстві та покращити інтереси підприємства. Як осередок економічного розвитку, підприємства мають зростаючий попит на фахівців. Працівники є найціннішими ресурсами підприємства, відіграють неодмінну і ключову роль у виживанні та розвитку підприємства, надають інтелектуальну підтримку довгостроковому стабільному розвитку підприємства. Набір працівників на підприємства зазвичай здійснюється через організацію та управління підприємством, а набрані фахівці сприяють розвитку та розбудові підприємства, завдяки чому ефективність роботи підприємства може бути добре покращена та має змогу досягти поставленої цілі та остаточного плану розвитку. Управління рекрутингом на підприємстві має основні характеристики вибору фахівців, закладаючи добру основу для довгострокового розвитку підприємств. З точки зору розвитку зовнішньоторговельних компаній зовнішні чинники та внутрішні фактори, імовірно, впливатимуть на набір зовнішньоторговельних компаній. З точки зору загального розвитку ця стаття визнає поточний стан підбору персоналу, з'ясовує існуючі проблеми та пропонує стратегії вирішення проблем, що значно сприятиме доцільності підбору персоналу. Для підвищення конкурентоспроможності підприємства повинні залучати талановитих та знайомих кадрів. Успішна робота в підборі зовнішньоторговельних підприємств має велике значення для довгострокового розвитку підприємств. Треба оптимізувати концепцію підбору персоналу та шукати вигоди для працівників. Необхідність повноцінно реалізувати управління людськими ресурсами відіграє дуже важливу роль, завдяки надання щедрої оплати праці працівників.

Ключові слова: підприємство, підбір персоналу, управління персоналом, розвиток підприємства, управління підприємством.

Formulation of the problem. This article raises the following questions: Lack of standardization and scientificity. The technical methods used for the interview are backward. The training system for new employees is not perfect. There are supplemented and explored some unsolved problems in the article.

Analysis of recent research and publications. The study on the Problems Existing in the Recruitment of Employees in Enterprise is based on the scientific research of such scientists as WANG Ya-wen, Piotr Kuryło; Adam Idzikowski; Joanna Cyganiuk; Radosław Paduchowicz, Dong Yang.

Setting objectives. The purpose of this study is to enhance the competitiveness of the enterprises. Corporate recruitment is a very important advantage in the development of foreign trade enterprises. To achieve long-term development and maximize profits, foreign trade enterprises must attach importance to the cultivation and exploitation of talents and do a good job of human resources. The main problems that need to be solved are: the direction of employment is not clear. The level of education is clear. The management process is rigid [1, p. 2].

The direction of employment is not clear. Influenced by the employment thought and the social employment system, many people cannot perform according to their own characteristics and preferences to engage in and choose jobs and employment direction. External factors make many problems for the individual employment, like the foreign trade work cannot be engaged in foreign trade related work, people do not like it and do not understand that foreign trade work may have been performed in the foreign trade enterprises, which have caused the lack of professional talents, and the waste of human resources, and delay in the development of foreign trade enterprises, and, the most unfortunately, national professional fields related to input of education funds also creates waste.

The level of education is uneven. At present, the development of education in different parts of the world is not balanced, and foreign trade needs the common development of all countries in the world, so that countries can cooperate with each other and trade in a healthy international environment. However, people in many countries do not receive good education and are still illiterate and semi-illiterate, which hinders the further development of globalized foreign trade enterprises. What is more serious is that many groups engaged in foreign trade still have technology and knowledge, which cannot keep pace with the times, many of them are lack of innovative spirit and awareness. This makes foreign trade enterprise senior management talent very scarce [2, pp. 118–125].

The management process is rigid. In the process of employing human resources, some foreign trade enterprises have the problems of rigid thinking, lack of flexibility and innovation consciousness. Performance in the personnel recruitment management is: to recruit staff in a rigid way, no planning, people do not know the scientific recruitment of talent, some foreign trade enterprises only value academic qualifications, do not pay attention to the specific ability to work, hurt the enthusiasm of employees. What is more, in some foreign trade enterprises level of their own human resource management is not high, they are unable to recruit suitable employees for the enterprise, which brings adverse effects to the enterprise's employee recruitment.

Solutions. To optimize the recruitment concept and seek benefits for employees. Need to fully realize the human resources management in the process of enterprise development plays a very important role, through constantly to developing of the corresponding working system, completes the strategic deployment, generous wages, it completes the work environment improvement measures in order to develop talents introduction work, only in this way the good development of human resources be can realized, thus, to some extent to ensure good distribution of talents.

In the process of continuous development, foreign trade enterprises need to pay attention to the cultivation of talents constantly. Only in this way, employees can feel satisfied with their work, so that to a certain extent, employees have better work enthusiasm, and the enterprise has a reserve force for the future development. Also, constant practice of the effective innovative management model, follows the concept of human-centrism, and it also allows employees to feel the good management in the enterprise itself has the meaning of development process, it also can to a certain extent, give full play to the potential of their own advantages for the security staff, so as to realize the goal of human resource management. According to the above situation, it can be found that foreign trade enterprises need to develop the concept and mode of human resource management constantly, and to find more effective human resource management methods, so as to ensure that enterprises can achieve the corresponding management objectives to a certain extent [3, pp. 378–383].

Selection of foreign trade enterprise operators. In order to realize the maximum benefit of foreign trade enterprise employee recruitment, it is necessary for enterprise managers to have a very deep understanding of human resources. Among them, incentive mechanism is one of the most important parts in human resource management. This mechanism has many advantages. The efforts of employees are recognized by the enterprise, which increases the recognition of employees to the enterprise and quickly integrates into the development of the enterprise. It cannot only promote the relationship between employees, but it also serves as a layer between the upper management and the lower level employees, because for the unit staff, only in a more harmonious atmosphere, the staff will be more efficient. Only by dealing with the relationship between the enterprise and its employees, the benign operation of the unit and the talent flow of the enterprise can be realized.

Improve employees' ability. Enterprises in the developing process of human resource management should combine their own specific situations of human resource management to develop a practical human resource management scheme, scientific formulation and to improve the system of human resource management continuously, and to analyze each employee recruitment selection and feedback, personnel should be reasonably choose and employ, effective to all kinds of personnel assigned to work position can give full play to its own value, and in the process of continuously managed to realize the improvement of quality of the staff, so as to ensure the human resource management of enterprises will be able to get a good development [4, pp. 1020–1027; 5, pp. 283–284].

Establish an assessment system. From the enterprise can achieve good development for a long time, it set up a sound system of corresponding

evaluation, which is of great practical significance, firstly, it needs a comprehensive consideration of various work, and the corresponding mission objectives, to carry on the reasonable configuration for different types of employees, only in this way the efficiency of implementation work can be effectively improved; from the second aspect, the employee incentive system can be established and improved, and the new era work performance assessment method should be introduced to form a series of accurate assessment mechanism. From the third aspect, in order to enable employees to have higher work passion, an efficient spirit driving mechanism should be established.

Conclusions. In modern society, in the process of continuous development of knowledge economy, talents become the driving force of social development. In order to gain more development space, foreign trade enterprises must optimize the utility of human resources, maximize the value of human resources, and provide a steady stream of power for the development of enterprises. The diversification of employee recruitment and development is very important for foreign trade enterprises. The support of enterprises to human resources can realize the sustainable operation and development of foreign trade enterprises, and make foreign trade enterprises more dynamic and make contributions to foreign trade enterprises. Human resource management is a work of dealing with people, which requires the carefulness and patience of managers, and requires continuous improvement and systematic human resource management. The world is constantly evolving, and companies should constantly change their recruitment strategies according to different situations. Only the enterprise human resource management puts people in the first place, cleverly combined with the

management of people and things, the enterprise human resource management can really do well, and can continue to provide the talents for the enterprise. At the same time, the enterprise human resource management should correctly and actively carry out the talent recruitment activities, the talent recruitment system analysis and reasonable setting, so that the enterprise's talent recruitment should play its due value function. In the future, with the development of enterprise practice and various scholars' theories, the enterprise recruitment fair will move forward in the direction of reducing the consumption of resources and optimizing the structure. The flow of foreign trade transactions will be simpler, truly equal to the exchange trade, enterprises and enterprises to achieve harmony.

REFERENCES:

1. WANG Ya-wen (2019) Research on the Problems Existing in the Recruitment of Talents in Enterprise. *Management & Technology of SME* (10), pp. 1-2. (in English)
2. Brown K.S. (2010) RECRUITMENT PROBLEMS IN PRIVATE ENTERPRISE. *Australian Journal of Public Administration*, 18(1), pp. 118–125. (in English)
3. Valerie Antcliff, Sue Baines, Elizabeth Gorb (2016) Developing your own graduate employees: Employer perspectives on the value of a degree apprenticeship. *Higher Education Skills & Work Based Learning*, 6(4), pp. 378–383. (in English)
4. Piotr Kuryło; Adam Idzikowski; Joanna Cyganiuk; Radosław Paduchowicz (2019) Recruitment, Selection and Adaptation of Staff in Enterprise. *System Safety: Human – Technical Facility – Environment*. Volume 1, Issue 1, pp. 1020–1027.
5. Dong Yang (2015) Research on the problems and countermeasures in enterprise employee recruitment. *Dossier* (11 issues), pp. 283–284.

РЕСТОРАННИЙ БІЗНЕС В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ: ПРОБЛЕМИ ТА НАПЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ МОДЕЛЕЙ РОЗВИТКУ

RESTAURANT BUSINESS IN THE CONDITION OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC: PROBLEMS AND DIRECTIONS OF TRANSFORMATION OF DEVELOPMENT MODELS

У статті розглянуто ключові проблеми, зміни та обмеження в розвитку підприємств ресторанного бізнесу в період пандемії коронавірусу. Охарактеризовано основні види інновацій для захисту бізнесу. Сфокусовано увагу на інтернет-технологіях та альтернативних online-сервісах для реінжинірингу основних бізнес-процесів та перепрофілювання звичного режиму роботи закладів ресторанного бізнесу на формат адресної доставки замовлень. Окреслено перспективи інформаційно-комунікаційних технологій. Охарактеризовано сутність соціального медіа-маркетингу (SMM) як дієвого інструменту для подолання тимчасової кризи у сфері ресторанного бізнесу. Розроблено концептуальний базис соціального медіа-маркетингу для підприємств ресторанного бізнесу, який є цілісною сукупністю цілей, ключових POST-акцентів, контентом плану та завдань, реалізація якого створює можливість збереження життєздатності та утримання клієнтів в умовах пандемії.

Ключові слова: ресторанний бізнес, підприємство, період пандемії коронавірусу, розвиток, інновації, соціальний медіа-маркетинг, концептуальний базис.

В статье рассмотрены ключевые проблемы, изменения и ограничения в разви-

тии предприятий ресторанного бизнеса в период пандемии коронавируса. Охарактеризованы основные виды инноваций для защиты бизнеса. Сфокусировано внимание на интернет-технологиях и альтернативных online-сервисах для реинжиниринга основных бизнес-процессов и перепрофилирования привычного режима работы заведений ресторанного бизнеса в формат адресной доставки заказов. Определены перспективы информационно-коммуникационных технологий. Охарактеризована сущность социального медиа-маркетинга (SMM) как действенного инструмента для преодоления временного кризиса в сфере ресторанного бизнеса. Разработан концептуальный базис социального медиа-маркетинга для предприятий ресторанного бизнеса, который является целостной совокупностью целей, ключевых POST-акцентов, контентом плана и заданий, реализация которого создает возможность сохранения жизнеспособности и удержания клиентов в условиях пандемии.

Ключевые слова: ресторанный бизнес, предприятие, период пандемии коронавируса, развитие, инновации, социальный медиа-маркетинг, концептуальный базис.

УДК 338.488.2: 640.43

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-20>

Балацька Н.Ю.

к.т.н., доцент,
докторант кафедри економіки
і управління
Харківський державний університет
харчування та торгівлі

Balatska Natalia

Kharkov State University
of Food Technology and Trade

The article deals with the problems of functioning of the restaurant business during the coronavirus pandemic. It is argued that the new industrial landscape created by COVID-19 actualizes the issue of transformation of existing business models of restaurant business enterprises. The key problems, changes and restrictions in the development of the restaurant business are considered. Related sectors of the economy, which have experienced a ripple effect as a result of state restrictions on the activities of restaurant businesses, have been identified. The necessity of developing innovative solutions is justified. The main types of innovations that can be addressed to solve existing problems are described. The focus of the study is on the Internet technologies and alternative online services to reengineer core business processes and redefine the usual restaurant business mode into address delivery of the orders. In order to adapt the restaurant business to the realities of the modern environment, the prospects of information and communication technologies have been identified, which create the opportunity not only to maintain the viability of the pandemic in the world, but also to open up new prospects for the development of restaurant business through the introduction of alternative innovative solutions. Social media marketing (SMM) has been proposed as an effective tool to overcome the temporary crisis in the restaurant business. The essence of SMM and the advantages of its effective implementation are described. For the purpose of resuscitation of the restaurant business in quarantine conditions, the conceptual basis of social media marketing for restaurant business is developed, which is a holistic set of goals, key POST accents, plan content and tasks that ensure the process of managing the business of restaurants at all hierarchical levels, which creates the ability to maintain viability and retention clients under pandemic conditions.

Key words: restaurant business, enterprise, coronavirus pandemic period, development, innovation, social media marketing, conceptual basis.

Постановка проблеми. Останніми роками ресторанний бізнес розвивався досить динамічно та зростав випереджаючими темпами. Один за іншим відкривались нові ресторани, паралельно ще більш швидкими темпами колишні ринки перетворювались на модні гастропростори, з'являлись нові формати підприємств ресторанного бізнесу.

Сучасні реалії функціонування підприємств різних галузей економіки характеризуються досить складною ситуацією. Поширення загрози COVID-19 у всьому світі змінило діяльність усіх суб'єктів господарювання. Рецесія коронавірусу не залишила жодної індустрії недоторканою, серед яких ресторанний бізнес є найбільш помітним та емблематичним. Сьогодні ресторанний

бізнес, як ніколи раніше, веде активну боротьбу за збереження власної життєздатності. У зв'язку з пандемією коронавірусу закритися більшість підприємств ресторанного бізнесу були вимушені у всьому світі.

Ресторанний бізнес зіштовхнувся з безпрецедентною кризою, яка, безумовно, трансформує в перспективі діяльність підприємств цієї сфери. Ресторатори усього світу, для яких ресторанний бізнес має цінність, сьогодні вимушені задіяти всі ключові ресурси. В таких умовах на перший план виносяться питання гнучкості та швидкості реакції підприємств ресторанного бізнесу, що передбачає адекватну трансформацію бізнес-моделі їх діяльності відповідно до змін умов ведення

бізнесу. Новий індустріальний ландшафт, створений COVID-19, змушує підприємства ресторанного бізнесу розробляти нові креативні механізми не тільки збереження життєздатності, але й розвитку, які б дали змогу адаптуватись до нових реалій зовнішнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню різних аспектів розвитку підприємств ресторанного бізнесу присвячені праці таких учених, як О.Ф. Гріценко, А.Д. Нешева [1], О.Ю. Давидова [2], Н.В. Полстан [3], М.В. Клапчук, В.І. Біян [4], Т.Є. Лебедева [5], Л.М. Яцун [10], Дж. Берноф [11]. Водночас наявні напрацювання в напрямі обґрунтування стратегій розвитку підприємств ресторанного бізнесу не враховують особливості діяльності в період нового індустріального ландшафту, створеного COVID-19.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблем та обґрунтування можливих напрямів трансформації векторів розвитку підприємств ресторанного бізнесу України в умовах пандемії коронавірусу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сучасний світ стикнувся з викликами, з якими ніколи не зустрічався. Наслідки та втрати поширення пандемії колосальні. Найбільш чутливими сферами бізнесу, на діяльність яких були введені безпосередні обмеження у зв'язку зі вжиттям карантинних заходів, є [9]:

1) розважально-культурні заклади (театри, кінотеатри, виставки, різноманітні розважальні заходи, фітнес-клуби тощо), що мають від повної зупинки до спаду виручки на 50–80%;

2) готельно-ресторанний бізнес, де ситуація майже аналогічна, оскільки вводиться обмеження на скупчення людей; згідно з рішенням уряду допускаються лише приготування їжі й доставка замовнику;

3) туристичні послуги, що мають абсолютне падіння у період карантину у зв'язку із закриттям кордонів та міжобласного сполучення в межах України;

4) сфера надання косметологічних послуг, де вже відчули спад відвідувачів більш ніж на 50%.

Формування та реалізація стратегії розвитку підприємства ресторанного бізнесу зазвичай здійснювалися під впливом широкого спектру груп чинників, зокрема науково-технічних, соціальних, культурно-історичних, економічних, політико-правових, міжнародних, природно-кліматичних, демографічних [2, с. 460]. Епідемія COVID-19 та вжиття санітарних заходів для його стримування розширили перелік чинників, дія яких внесла значні зміни та обмеження в розвиток підприємств ресторанного бізнесу у всьому світі. Введення державами обмежень на діяльність підприємств ресторанного бізнесу викликало хвильовий ефект у суміжних галузях, таких як виробництво продуктів харчування, лікеро-горілчаних виробів, виробництво вина та пива, постачання продуктів харчування та

напоїв, рибальство, сільське господарство [12; 13]. Це здебільшого обумовлено тим, що ресторанний бізнес є ключовою складовою частиною сфери харчування, за своєю сутністю та призначенням є природно-соціально-економічною системою та входить до міжгалузевого регіонального кластеру, активно впливає на розвиток усіх секторів продовольчого комплексу держави [10, с. 157].

Серед широкого спектру джерел, що впливають як на сам розвиток підприємств ресторанного бізнесу, так і на мінливість якості й асортименту ресторанних послуг, важливе місце посідає сам споживач послуг. У зв'язку з цим соціальна, біологічна та психологічна унікальність, інтелектуальна здатність, а також інформаційна база, імідж та образ життя споживача є головними ціннісними орієнтаціями. Все це фактично пояснює високу ступінь індивідуалізації ресторанних послуг. Ресторани, кафе, пекарні та інші підприємства цієї сфери в умовах боротьби з пандемією вимушені змінювати формат роботи з клієнтами. Для збереження свого іміджу, утримання постійних клієнтів та загалом присутності у сфері ресторанного бізнесу значна частина підприємств здійснила реінжиніринг основних бізнес-процесів з акцентом на формат адресної доставки. Так, прикладом є мережа ресторанів здорового харчування «Salateira», яка, працюючи з міжнародною кур'єрською компанією «Glovo», вже тривалий час здійснює постачання своїх страв споживачам. Проте за звичайних умов діяльності мережу «Salateira» цей вид бізнесу (постачання) сильно не цікавив, адже компанія не розглядала його як ключове джерело збільшення обсягу продажів. Сьогодні, як зазначають співвласники мережі ресторанів здорового харчування «Salateira», «наш бізнес працює з Glovo. Ми задоволені результатом, але відчувається спад і по доставці теж. Багато скарг надходить через соцмережі – люди просто не можуть замовити нашу їжу. Glovo фізично не може обробити наші замовлення» [5]. Формати закладів, які раніше, в принципі, не працювали з доставкою (бари, паби, кав'ярні, заклади з караоке, кальянні), також борються за гостей: багато хто пропонує акції та знижки за самовивіз страв і напоїв [5]. З огляду на це сьогодні для збереження бізнесу на перший план виносяться питання здійснення трансформацій у діяльності підприємств ресторанного бізнесу та розроблення інноваційних рішень.

Безумовно, інновації несуть великий перетворення, інколи такі, що змінюють спосіб життя або навіть світогляд цілого суспільства. Інновації в ресторанному бізнесі мають бути не менш прогресивними, ніж в інших сферах господарювання людини, а також бути спрямованими на вирішення наявних проблем. Крім того, вони мають допомагати споживачу розкрити нові можливості, створити комфортні умови обслуговування, що можуть

не тільки стати візитною карткою підприємства ресторанного бізнесу, виокремити його серед інших закладів харчування, але й задати новий вектор розвитку [4, с. 95].

Інформаційні технології внесли в життя людей та суб'єктів господарювання різних сфер економічної діяльності, зокрема підприємств сфери ресторанного бізнесу, нові креативні рішення. Сьогодні підприємства ресторанного бізнесу переосмислюють свій бізнес з точки зору Інтернету та його нової культури й можливостей. Зростаючий ритм сучасного життя стає більш мобільним (користувачі мобільних пристроїв мають широкі можливості придбання ресторанної продукції через зручні додатки). Перспективне домінування інформаційно-комунікаційних технологій створює не тільки можливість збереження життєздатності в період всесвітньої боротьби з пандемією, але й нові перспективи розвитку підприємств ресторанного бізнесу шляхом впровадження альтернативних інноваційних рішень.

Мобільні додатки у віртуальних об'єктах привели до появи креативних напрямів розвитку підприємств ресторанного бізнесу та їх наближення до споживачів. Сьогодні споживач може замовити кулінарні страви, не виходячи з дому, роботи або в інших різних ситуаціях, які обмежують відповідний час на відвідування підприємств ресторанного бізнесу. Інтерактивні технології створюють можливість споживачу спостерігати за тим, як готуються кулінарні страви, через веб-камеру на кухні. Так, Мішленівський шеф Массімо Боттура (Massimo Bottura) залишився вдома на час карантину й запустив в «Instagram» кулінарне шоу «Кухня карантину». Декілька разів на тиждень він разом із сім'єю готує вечерю та ділиться кулінарним досвідом [7]. Багатьом людям, які змушені залишатись вдома, цікаво побачити досвід Мішленівського шефа.

У цьому сенсі заслуговує на увагу позиція зарубіжних учених, які в ході дослідження питань соціального маркетингу [14] наголошують на важливості мобільних додатків у розвитку підприємств ресторанного бізнесу. Вчені зазначають, що «зростання мобільних додатків у віртуальних об'єктах обумовлено безліччю переваг, серед яких домінуючими є легкість проникнення на ринок, охоплення більшої кількості людей, безпосередність у взаємодії між клієнтом і підприємством ресторанного бізнесу, усунення посередників, а також географічних бар'єрів і можливість оптимізації витрат як споживача, так і підприємства ресторанного бізнесу» [14].

Завдяки додаванню унікального ідентифікатора та можливості підключення до Інтернету для підприємств ресторанного бізнесу є унікальна можливість покращення системи управління запасами, підвищення її ефективності, відстеження руху запасів і підвищення задоволеності клієнтів.

Такі переваги надає використання RFID-технологій (Radio Frequency Identification, що в перекладі означає «радіочастотна ідентифікація»), тобто технологій автоматичної безконтактної ідентифікації об'єктів за допомогою радіочастотного каналу зв'язку [3, с. 405].

Більш ефективний сервіс означає підвищення лояльності клієнтів і розширення можливостей підвищення прибутку. Інформація, отримана під час використання RFID-міток, може мати переваги щодо відстеження запасів, аналізу популярності ресторанної продукції, створюючи можливість покращення меню. Відстеження обслуговування таблиць може допомогти під час розроблення більш ефективних способів прийому замовлень, обслуговування клієнтів та підвищення ступеня їх задоволеності. Відстеження співробітників, з іншого боку, може допомогти зменшити проблеми пунктуальності та підвищити продуктивність.

Рестораторам також слід сфокусувати увагу на інструменті інтернет-маркетингу, що передбачає просування ресторанного продукту, самого підприємства ресторанного бізнесу та його бренду за рахунок використання соціальних медіа, контент яких створюється чи оновлюється за рахунок зусиль власників і відвідувачів, а саме на соціальному медіа-маркетингу (Social Media Marketing, SMM) В роботі [1] зазначається, що здійснення ефективного SMM є важливим фактором успішного просування бренду, товару чи компанії на ринку, що спрямовано на залучення все більшої кількості прихильників, розширення цільової аудиторії, розроблення, покращення та захист репутації компанії через формування лояльності споживачів до бренду. Нині аудиторія соціальних медіа порівнюється з аудиторією телебачення, проте є більш сконцентрованою та чуйною. Робота соціальних медіа полягає в тому, що вони за допомогою прямої та прихованої взаємодії охоплюють цільову групу користувачів [8].

Серед популярних платформ, які використовують споживачі, слід назвати не тільки популярні «ВКонтакте», «Однокласники», «Facebook», «Instagram» і «Twitter», але й соціальний інтернет-сервіс і фотохостинг «Pinterest», ділову соціальну мережу «LinkedIn», сервіси мікроблогів «Tumblr» і «Flickr», відеохостинги «YouTube» та «Vimeo», нові формати для розміщення відеофайлів «Coub», «Vine», а також індивідуальні месенджери «WhatsApp», «Viber» і «Telegram» [6, с. 114].

Завдяки великій кількості користувачів соціальних мереж і вільному доступу до їх даних відкритою є значна кількість інформації, яку маркетингологи підприємств ресторанного бізнесу можуть використати для стратегічного аналізу й цифрового маркетингу. Слід відзначити, що SMM має свою специфіку, яка суттєво відрізняється від звичайного маркетингу своєю стратегією та

термінологією, проте є повноцінним маркетингом. побудованим на цифрових технологіях, який має свої переваги, такі як миттєвий відгук аудиторії та її швидкий аналіз, конкурентна інформаційна розвідка та онлайн-моніторинг цін та дій конкурентів, інформаційний аналіз та аналіз реакції аудиторії, види реклами та способи просування контенту.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що на сучасному етапі розвитку ресторанного бізнесу накопичено багато способів створити план розвитку в соціальних мережах. Водночас слід зазначити, що незалежно від того, який альтернативний спосіб застосовує підприємство ресторанного бізнесу, слід завжди мати

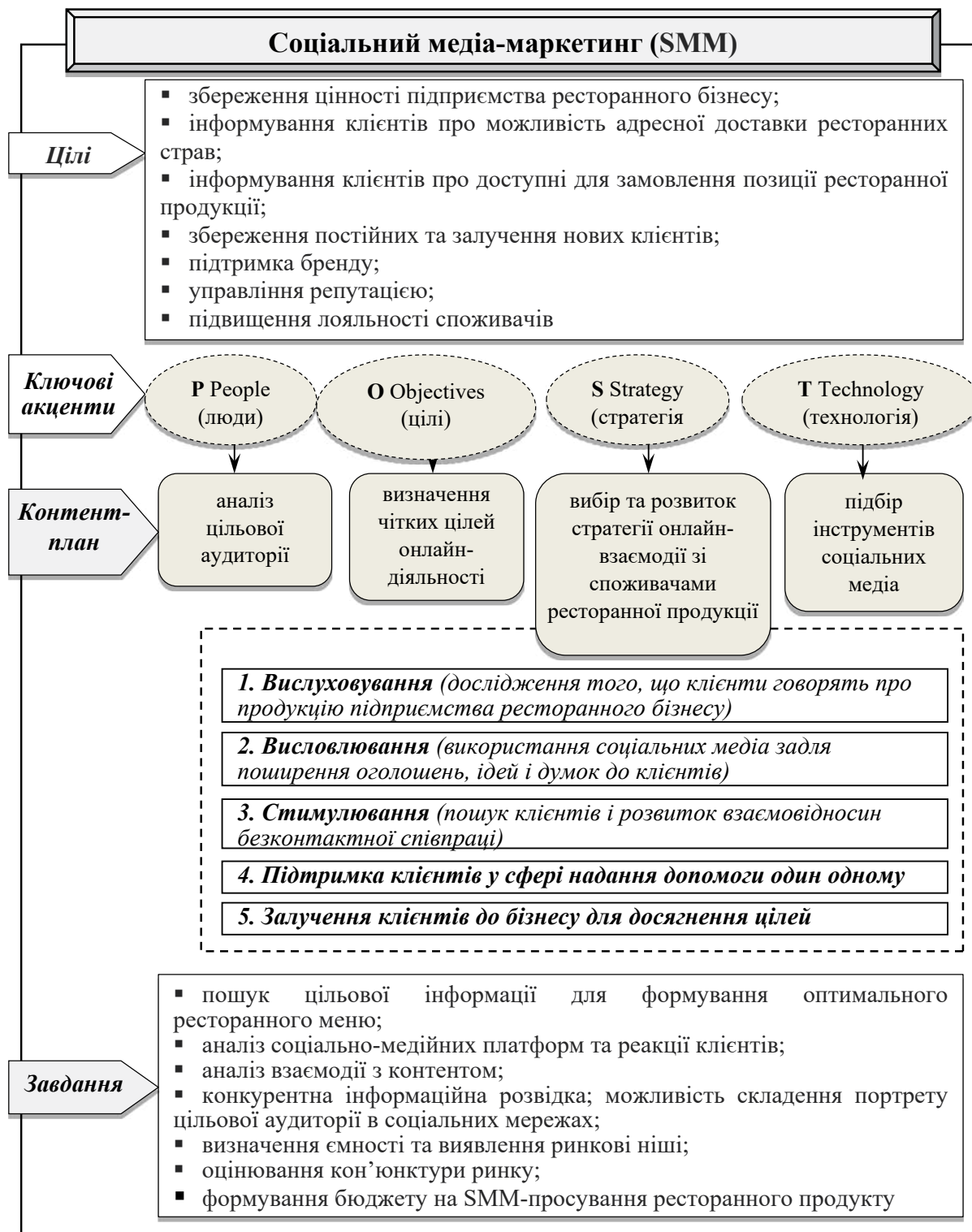

Рис. 1. Концептуальний базис соціального медіа-маркетингу для підприємств ресторанного бізнесу

Джерело: авторська розробка

на увазі, що підприємство є як відправником, так і одержувачем повідомлень. Як відправник інформації підприємство ресторанного бізнесу прагне переконати, проінформувати та розважити цільову аудиторію задля залучення нових та отримання постійних клієнтів. Як одержувач підприємство ресторанного бізнесу підстроює свою діяльність до вимог споживача. Головною метою соціального медіа-маркетингу є формування маркетингового повідомлення та визначення нових способів взаємодії з цільовою аудиторією.

Задля реанімації ресторанного бізнесу в умовах карантину розроблений концептуальний базис маркетингу соціальних медіа для підприємств ресторанного бізнесу (рис. 1), який ґрунтується на чотирьохетапному підході (POST-методі) та орієнтований на визначення ключових акцентів, які мають бути враховані під час визначення стратегічних векторів розвитку підприємств ресторанного бізнесу в короткостроковому періоді, розроблення ефективного плану маркетингу в соціальних мережах бізнесу та клієнтів [11]. Метод POST (People (люди), Objectives (цілі), Strategy (стратегія), Technology (технологія)) був запропонований Чарлін Лі та Дж. Берноффом як ефективна основа для розроблення стратегії соціальних мереж.

Сформований за результатами дослідження концептуальний базис соціального медіа-маркетингу для підприємств ресторанного бізнесу (рис. 1) є цілісною сукупністю цілей, ключових POST-акцентів, контентом плану та завдань, які забезпечують процес управління діяльністю підприємств ресторанного бізнесу на всіх ієрархічних рівнях в єдине ціле, що створює можливість збереження життєздатності та утримання клієнтів в умовах пандемії.

Висновки з проведеного дослідження. Ресторанна індустрія зараз стикнулася з найбільшим випробуванням за останній час. Щоб вистояти у складних умовах, власники ресторанного бізнесу трансформують звичні формати діяльності та активізують всі можливі резерви та ключові ресурси. З огляду на те, що на сучасному етапі розвитку сфера ресторанної індустрії є глобальним комп'ютеризованим бізнесом, який базується на інтернет-технологіях та альтернативних online-сервісах, у сучасних умовах вони мають бути максимально задіяні в діяльності підприємств ресторанного бізнесу. Інформаційні технології сьогодні, як ніколи раніше, стають все більш цінним ресурсом у підприємствах ресторанного бізнесу, допомагаючи рестораторам не тільки зберегти життєздатність, але й розкрити нові перспективні напрями розвитку. Для збереження бізнесу та забезпечення ефективного перепрофілювання звичного режиму роботи закладів ресторанного бізнесу на формат адресної доставки замовлень запропоновано концептуальний базис соціального

медіа-маркетингу для підприємств ресторанного бізнесу, який інтегрує ключові акценти утримання цінності в умовах пандемії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гріценко О.Ф., Нешева А.Д. Соціальний медіа маркетинг як інструмент просування продукту. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. № 4. С. 86–98.
2. Давидова О.Ю. Формування системи інноваційного управління розвитком підприємств готельно-ресторанного господарства. *Бізнес-Інформ*. 2017. № 11. С. 459–464.
3. Давидова О.Ю., Полстяна Н.В. Інформаційно-комп'ютерні інновації в ресторанному бізнесі. *Комуніальне господарство міст. Серія «Економічні науки»*. 2012. № 106. С. 403–408.
4. Клапчук М.В., Біян В.І., Брухлій Б.В. Інноваційні технології в ресторанному господарстві. *Карпатський край*. 2015. № 1 (2). С. 92–99.
5. Коронавирус: как украинские рестораторы ведут бизнес в условиях пандемии. URL: <https://www.restorator.ua/post/coronavirus-how-ukrainian-restaurateurs-do-business-in-a-pandemic> (дата звернення: 07.04.2020).
6. Лебедева Т.Е., Голубева О.В. Возможности SMM в ресторанном бизнесе. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*. 2018. № 6(32). С. 112–117.
7. Массимо Боттура запустив в Instagram кулінарне шоу «Кухня карантину». URL: <https://posteat.ua/news/massimo-bottura-zapustiv-v-instagram-kulinarne-shou-kuxnya-karantinu> (дата звернення: 21.04.2020).
8. Сайт агентства Digital Guru. URL: <https://dgagency.ru/services/orm> (дата звернення: 19.04.2020).
9. Хроники кризиса бизнеса: кого в Украине больше всего накроет штормом коронавируса. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2020/03/19/658296> (дата звернення: 17.04.2020).
10. Яцун Л.М. Сфера харчування населення як природно-соціально-економічна система: методологія формування та розвитку. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 16. № 1. С. 155–166.
11. Bernoff J. The POST method: a systematic approach to social strategy. *Groundswell: How People with Social Technologies Are Changing Everything*. 2007. URL: <http://blogs.forrester.com/groundswell/2007/12/the-post-method.html> (дата звернення: 20.04.2020).
12. Bloom J. How are food supply networks coping with coronavirus? *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/business-52020648> (дата звернення: 05.04.2020).
13. Meghashyam M. Restaurant industry reeling under coronavirus. *The Hill*. URL: <https://thehill.com/business-a-lobbying/business-a-lobbying/488110-restaurant-industry-reeling-under-coronavirus> (дата звернення: 05.04.2020).
14. Mulford Hoyos M., Vergara Castro L., Plata de Plata D. Tienda virtual: social market Colombia. *Multiciencias*. 2014. P. 268–275.

REFERENCES:

1. Ghricenko O.F., Njesheva A.D. (2013). Socialjnyj media marketyng jak instrument prosvannja produktu [Social media marketing as a product promotion tool]. *Marketyng i menedzhment innovacij*, no. 4, pp. 86–98. (in Ukrainian)
2. Davydova O.Ju. (2017). Formuvannja systemy innovacijnogho upravlinnja rozvytkom pidpryjemstv ghoteljno-restorannogho ghospodarstva [Formation of system of innovative management of development of the enterprises of hotel and restaurant economy]. *Biznes-Inform*, no. 11, pp. 459–464.
3. Davydova O.Ju., Polstjana N.V. (2012). Informacijnokomp'juterni innovaciji v restorannomu biznesi [Computer-related innovations in the restaurant business]. *Komunalne ghospodarstvo mist. Serija "Ekonomichni nauky"*, no. 106, pp. 403–408.
4. Klapchuk M.V., Bijan V.I., Brukhlij B.V. (2015). Innovacijni tekhnologhiji v restorannomu ghospodarstvi [Innovative technologies in the restaurant industry]. *Karpatskij kraj*, no. 1(2), pp. 92–99. (in Ukrainian)
5. Koronavirus: kak ukrainskie restoratory vedut biznes v uslovijah pandemii [Coronavirus: how Ukrainian restaurateurs do business in a pandemic]. Available at: <https://www.restorator.ua/post/coronavirus-how-ukrainian-restaurateurs-do-business-in-a-pandemic> (accessed 07 April 2020).
6. Lebedeva T.E., Golubeva O.V. (2018). Vozmozhnosti SMM v restorannom biznese [SMM opportunities in the restaurant business]. *Innovacionnaja jekonomika: perspektivy razvitija i sovershenstvovanija*, no. 6(32), pp. 112–117.
7. Massimo Bottura zapustyv v Instagram kulinarne shou "Kukhnja karantynu" [Massimo Bottura launched the Quarantine Kitchen cooking show on Instagram]. Available at: <https://posteat.ua/news/massimo-bottura-zapustiv-v-instagram-kulinarne-shou-kuxnya-karantynu> (accessed 21 April 2020).
8. Sajt aghentstva Digital Guru [Digital Guru Agency Website]. Available at: <https://dgagency.ru/services/orm> (accessed 19 April 2020).
9. Hroniki krizisa biznesa: kogo v Ukraine bol'she vsego nakroet shtormom koronavirusa [Chronicles of the business crisis: who in Ukraine will be most covered by a coronavirus storm]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2020/03/19/658296> (accessed 17 April 2020).
10. Jacun L.M. (2014). Sfera kharchuvannja naselennja jak pryrodno-socialjno-ekonomichna systema: metodologhija formuvannja ta rozvytku [Sphere of population nutrition as a natural socio-economic system: methodology of formation and development]. *Ekonomichnyj analiz*, vol. 16, no. 1, pp. 155–166.
11. Bernoff J. (2007). The POST method: a systematic approach to social strategy. *Groundswell: How People with Social Technologies Are Changing Everything*. 2007. Available at: <http://blogs.forrester.com/groundswell/2007/12/the-post-method.html> (accessed 20 April 2020).
12. Bloom J. How are food supply networks coping with coronavirus? *BBC News*. Available at: <https://www.bbc.com/news/business-52020648> (accessed 05 April 2020).
13. Meghashyam M. Restaurant industry reeling under coronavirus. *The Hill*. Available at: <https://thehill.com/business-a-lobbying/business-a-lobbying/488110-restaurant-industry-reeling-under-coronavirus> (accessed 05 April 2020).
14. Mulford Hoyos M., Vergara Castro L., Plata de Plata D. (2014). *Tienda virtual: social market Colombia*. *Multiciencias*, pp. 268–275.

МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РИНКУ КРИПТОВАЛЮТ: ЗАКОРДОННИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

MARKETING RESEARCH OF FEATURES OF THE CRYPTOCURRENCY MARKET: FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE

УДК 330.3

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-21>

Білик І.І.

к.е.н., доцент кафедри
маркетингу і логістики
Національний університет
«Львівська політехніка»

Кіндій М.В.

старший викладач кафедри
маркетингу і логістики
Національний університет
«Львівська політехніка»

Кіндрат С.В.

студент
Національний університет
«Львівська політехніка»

Bilyk Iryna

Lviv Polytechnic National University

Kindii Mariya

Lviv Polytechnic National University

Kindrat Serhii

Lviv Polytechnic National University

У статті розкрито основні аспекти розвитку криптосфери в Україні. Цифрові гроші, або криптогроші, – це валюта майбутнього, яка існує на основі довіри людей до неї та набуває все більш значимого характеру у наш час. Розвиток передових технологій та позитивна динаміка змін у цифровій сфері привели до глобалізаційних процесів, що впливає на позитивну динаміку піднесення економіки країн світу. Проаналізовано перепони, що створюють труднощі входження цієї індустрії, а також подано основні позитивні та негативні аспекти діяльності криптосфери. Базуючись на закордонному досвіді, ми визначили основні інструменти та способи впливу на досліджувану сферу, зокрема було детально досліджено всі аспекти, пов'язані зі створенням української криптодолини. Проведено SWOT-аналіз проекту «Криптодолина України», визначено слабкі сторони, а також нерозкриті можливості. Запропоновано шляхи вирішення проблем, які виникають зараз у сфері цифрових валют, окремо представлено приклад передових держав, що активно впроваджують цифрову валюту у життя, подано основні кроки врегулювання нагальних питань.

Ключові слова: криптосфера, цифрова валюта, криптодолина, IT-кластер, цифровізація.

В статье раскрыты основные аспекты развития криптосферы в Украине. Цифровые

деньги, или криптоденьги, – это валюта будущего, которая существует на основе доверия людей к ней и приобретает все более значимый характер в наше время. Развитие передовых технологий и положительная динамика изменений в цифровой сфере привели к глобализации процессов, что влияет на положительную динамику подъема экономики стран мира. Проанализированы преграды, которые создают трудности входжения этой индустрии, а также предоставлены основные положительные и отрицательные аспекты деятельности криптосферы. Основываясь на зарубежном опыте, мы определили основные инструменты и способы воздействия на исследуемую сферу, в частности были подробно исследованы все аспекты, связанные с созданием украинской криптодолины. Проведен SWOT-анализ проекта «Криптодолина Украины», определены слабые стороны, а также нераскрытые возможности. Предложены пути решения проблем, возникающих сейчас в сфере цифровых валют, отдельно представлен пример передовых государств, которые активно внедряют цифровую валюту в повседневную жизнь, предоставлены основные шаги урегулирования неотложных вопросов.

Ключевые слова: криптосфера, цифровая валюта, криптодолина, ИТ-кластер, цифровизация.

The article describes the main aspects of the development of the crypto sphere in Ukraine. Digital money or cryptocurrency is the currency of the future that exists due to people's trust in it and it is becoming increasingly important in our time. The purpose of this article is to conduct research on crypto industry activity in Ukraine, identify positive and cost-effective aspects of new technology, highlight new opportunities, and identify hidden threats. Comparison, in the course of the study, of domestic and foreign experience in managing the crypto industry. It has been analyzed the barriers to the implementation of this industry, and also the main positive and negative aspects of crypto industry activity are presented in the article. It has been determined the main tools and ways of influencing the studied subject by using foreign experience, in particular, all aspects related to the creation of the Ukrainian crypto valley have been explored in detail. Divergence of opinion and imperfect government management in the digital market hinders state integration into the global technology market. Most of the problems around the crypto industry are caused by ignorance and distrust of new technological innovations. Having analyzed the development of the crypto industry in Ukraine, was concluded the main key areas that could help the high-tech industry to continue to actively develop are: defining the basic standards for conducting crypto activities at the legislative level and the assistance of the state in attracting investment in the development of the crypto industry. It has been carried out the SWOT-analysis of the Crypto-Valley project in Ukraine by identifying weaknesses and also undisclosed opportunities. Conducted a clear analysis and researching of foreign experience in the field of digital currencies allowed to draw conclusions regarding the solution of the issue of the legalization of cryptocurrencies. Ways to solve the problems that are currently occurring in the digital currency field have been suggested. It has been described an example of advanced countries actively implementing digital currency. The basic steps of solving urgent issues have been presented.

Key words: crypto industry, digital currency, crypto valley, IT-cluster, digitalization.

Постановка проблеми. Нині великого значення набула сфера електронних валют та здійснення на їх основі торгів, де можна заробити неабияку кількість грошей. Торгувати цифровими валютами може будь-хто, а контроль цієї діяльності з боку держави є непростим завданням, яке потребує чимало матеріальних та нематеріальних ресурсів, обізнаності в IT-сфері новостворених структур та відповідного законодавчого регулювання.

Закордонний досвід свідчить про те, що навіть такі держави як США, Німеччина, Франція та Китай, не мають повного контролю над сферою

цифрових валют, тому вагомого значення набуває вивчення всіх позитивних та негативних аспектів досліджуваної діяльності. Вільний доступ до проведення торгів на електронних біржах дає можливість будь-кому, задіяному у цьому процесі, отримати прибуток на купівлі-продажі криптовалют.

Грошові обороти на криптобіржах сягають мільярдів доларів. У сукупності вартість усієї криптосфери може перевищувати ВВП трьох найпотужніших держав світу, таких як США, Німеччина та Китай, разом узятих, що означає велику цінність та прибутковість цієї сфери порівняно зі

звичайними галузями. Не дивно, що людина придумує все нові способи заробляння грошей, розуміючи те, що нафтова та газова промисловості вже втрачають свою позицію як найприбутковіші галузі у світі. Натомість приходять нові, які витісняють старі та підтверджують їх важливість у загальнонаціональному розвитку, а це вимагає нового розуміння в цій галузі таких маркетингових складових частин, як товар, ціна, просування й збут.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

За останніми дослідженнями визначено сутність та перспективи впровадження криптосфери, а також її реалізацію в Україні. Слід зазначити, що основним завданням науковців, провідних економістів та високопосадовців є врахування всіх ризиків та можливостей від офіційного визнання на законодавчому рівні досліджуваної сфери діяльності та її місця на ринку товарів і послуг. Виявлення характерних рис та переваг електронної криптовалюти як грошової одиниці, аналіз сучасних нормативно-правових засад для розвитку ринку криптовалют в Україні досліджувались, зокрема, М.М. Миколишиним та Н.Я. Булою [1]. Сучасні тенденції розвитку криптовалют на ринку України дослідили І.І. Гусєєва та Т.О. Петрова [2]. Доцільно провести ширший аналіз впровадження на ринок індустрії криптосфери в Україні та шляхів контролю за її рухом, прогноз можливих спекуляцій та визначення проблем, які можуть виникнути в ході впровадження цієї сфери в економічну діяльність.

З початку 2009 року винайдення першої криптовалюти Сатоші Накамото Біткоіна ознаменувало виникнення абсолютно нової економічної діяльності, яка з року в рік все частіше інтегрується у всі сфери життєдіяльності. Україна – друга країна у світі, яка залишається найбільш лояльною до цифрових грошей. На відміну від Росії, Україна стрімко рухається у напрямі побудови «держави на технології блокчейн». Так, у 2019 році було створено Міністерство цифрової трансформації (МЦТ), яке заклало початок швидкої легалізації цифрових активів. Поки що криптосфера не є офіційно визнаною в Україні, проте список проєктів, пов'язаних з цією сферою та вже розроблених МЦТ, зможе зробити східноєвропейську країну однією з передових у крипто- та блокчейн-сфері.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження щодо діяльності криптосфери в Україні, встановлення позитивних та економічно вигідних аспектів від нової технології, висвітлення нових можливостей, визначення прихованих загроз, порівняння вітчизняного та закордонного досвіду управління криптосферою.

Для досягнення поставленої мети були сформувані такі завдання:

- висвітлення економічної доцільності ведення криптосфери в Україні;

- проведення SWOT-аналізу створення криптодолини в Україні;

- порівняння вітчизняного та закордонного досвіду ведення криптодіяльності;

- висвітлення результатів досліджень щодо розуміння та особистого ставлення респондентів до криптовалют та електронних грошей загалом;

- пропозиція рекомендацій щодо економічно вигідного введення криптосфери як високотехнологічної галузі України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

З кожним роком криптосфера стає все більш популярною, сьогодні капіталізація ринку електронних грошей становить понад 200 млрд. дол., що підтверджує довіру людей до абсолютно нового виду грошей [3].

Кількість торговців електронними грошима на криптобіржах, за даними Кембріджського центру альтернативного фінансування, становить 139 млн. Чинники, що впливають на збільшення кількості трейдерів, різні. Основними є лояльність з боку держави до незаконного збагачення (відсутність сплати податків, криптосфера як «джерело збагачення» тощо), відсутність чинників, що регулюють криптосферу на законодавчому рівні, високий рівень безробіття, «дороге» життя тощо. Найбільша кількість трейдерів нині знаходиться у США, а саме 22 268 554 осіб, в Україні їх близько 1,9 млн., що становить 3% загальної кількості населення країни. Причому ця кількість з кінця 2017 року невпинно зростає [2; 4].

Доцільність впровадження можемо обґрунтувати, спираючись на досвід держав, що легалізували криптотрейдинг як спосіб заробітку на криптовалюті. Наприклад, Естонія отримує дохід, надаючи ліцензії відповідним компаніям. Досвід Швейцарії показує, що контролювання криптосфери є вигідним. Так, створений фінансовий регулятор «Anti-Money Laundering Act» (AMLA) спеціалізується на запобіганні відмиванню грошей та протидії фінансовому тероризму [5; 6].

В Україні оплата цифровими грошима набула масового характеру, а вперше з'явилась на Бессарабському ринку у Києві. Криптовласники можуть оплатити покупку, скануючи QR-код. Це доводить простоту цієї сфери та її загальну інтеграцію [7].

Велика кількість трейдерів в Україні та відсутність будь-яких регуляторів криптосфери підштовхнули громадські організації, асоціації до створення проєкту криптодолини. За словами Михайла Чобаняна [8], що є одним з членів блокчейн-асоціації, основною рушійною силою, що підштовхнула до створення цього проєкту, є великий досвід у блокчейн-індустрії, адже вона існує в Україні з 2013 року та може скласти сильну конкуренцію іншим країнам.

Прикладом країни, що створила власну криптодолину, є Швейцарія. У 2017 році держава була

другою в списку після США за обсягом залучення інвестиційних коштів за програмою первинної пропозиції монет (ICO, англ. «Initial Coin Offering»), а криптовалютна біржа «Bitcoin Suisse» на початок 2018 року провела транзакцій на 3 млрд. швейцарських франків (\$3,14 млрд.) [9].

Ефективність представлення таких проєктів та їхня реалізація підтверджуються зацікавленістю з боку інвесторів, венчурних фондів, фінансових експертів, інноваційних компаній та стартапів.

Проведемо SWOT-аналіз щодо створення криптодолини в Україні та представлення на основі цього рекомендаційних висновків. SWOT-аналіз представлений у табл. 1.

Варто виокремити основні переваги прийняття законопроектів про регулювання блокчейн-індустрії. Отже, ними є:

- створення зрозумілого правового статусу криптовалюти, її тлумачення;
- створення правил оподаткування крипто-трейдерів, блокчейн-компаній;
- запровадження електронних відкритих декларацій доходів від криптосфери;
- захист прав власності на криптогроші;
- можливість виведення цього виду заробітку з тіні.

Ринок криптовалют характеризується певною нестабільністю. Так, його капіталізація різнилася

за 2013–2019 роки. На рис. 1 відображено результати побудови лінії тренду та коефіцієнта детермінації на основі даних про капіталізацію ринку. За коефіцієнтом детермінації (R^2) можна стверджувати, що немає певної залежності між даними, що доводить нестабільність ринку. Значний ріст у 2017 році відбувався через різке підвищення ціни на біткоїн, адже він виріс у 20 разів за рік, що сприяло збільшенню інвестицій в цей вид електронної валюти.

Основними чинниками, що впливають на стійке зростання криптосфери у європейському регіоні, є велика кількість споживачів/клієнтів/зацікавлених сторін; легалізація електронних валют як засіб обміну в багатьох країнах; легкість у доступі до криптобірж та трейдингу.

В табл. 2 проаналізовано найбільш сприятливі країни для залучення та розвитку стартап-проєктів порівняно з Україною.

В Україні налічується велика кількість блокчейн-компаній, а саме більше 50 успішних стартап-проєктів, що перетворились на повноцінних стейкхолдерів та залучають великі суми інвестицій у досліджувану сферу. Відсоткове співвідношення найуспішніших компаній у блокчейн-сфері подано на рис. 2.

Аналізуючи рис. 2, можемо стверджувати, що найбільше компаній існують у сфері софт-

Таблиця 1

SWOT-аналіз щодо створення криптодолини в Україні

Сильні сторони	Слабкі сторони
– Сформований потужний IT-кластер (Львів, Київ, Харків, Одеса); – створена на початку 2018 року Блокчейн-асоціація України; – українські проєкти у 2017 році посіли третє місце в Європі за кількістю стартапів, які виходять на ICO; – створена перша українська платформа «Token0x» для виходу на ICO; – меморандум між Україною та однією з найбільших (за обігом) бірж світу «Binance»; – активний розвиток проєктів, пов'язаних з технологією блокчейн; – формування нормативної бази розвитку технологічних проєктів; – ухвалення законопроекту 2179; – перші кроки до здійснення законодавчого забезпечення; – створення робочих місць.	– Неналагоджені комплексний підхід і створення умов, що сприятимуть розвитку всієї галузі; – відсутність підтримки іноземних партнерів; – незабезпеченість повної безпеки щодо витоку/викрадення цінної інформації та стратегічно важливих даних; – потенціал України у розвитку блокчейн-технології не продемонстровано на світовому рівні; – відсутність підключення до міжнародного обміну інформацією; – утруднений доступ входження на український криптовалютний ринок іноземцям.
Можливості	Загрози
– Бажання світових криптобірж запрацювати в Україні; – зростання податкових надходжень до бюджету від заходження до країни криптобірж; – зміцнення українських позицій у криптосфері на світовій арені; – можливість значного економічного росту; – розроблення абсолютно нових технологій на прикладі компанії «Token0x.io»; – активні розробки та застосування блокчейн-технології у сферах цифрової ідентичності; – створення й прийняття закону про оподаткування операцій; – можливість запровадження комфортних інструментів ведення бізнесу; – запровадження довгострокової стратегії розвитку науково-технічної сфери; – стимулювання створення стартап-проєктів в Україні.	– Відсутність законодавчої бази може призвести до виведення коштів в тінь та зловживання назвою «чесний трейдер»; – незначний потік інвестицій у розвиток проєкту «Українська криптодолина», поки не буде врегульовано питання законодавчої та нормативної бази; – тотальна детінізація криптосфери може зупинити її подальший розвиток; – неналагоджений контакт з боку держави та учасників криптосфери, конфлікт інтересів; – втручання незацікавлених сторін у розвиток проєкту, спекуляція з боку противників криптовалют; – можлива загроза «хакерських» атак; – тиск з боку основних конкурентів у криптосфері (США, Японія, Китай, ЄС).

Джерело: складено авторами на основі власних досліджень

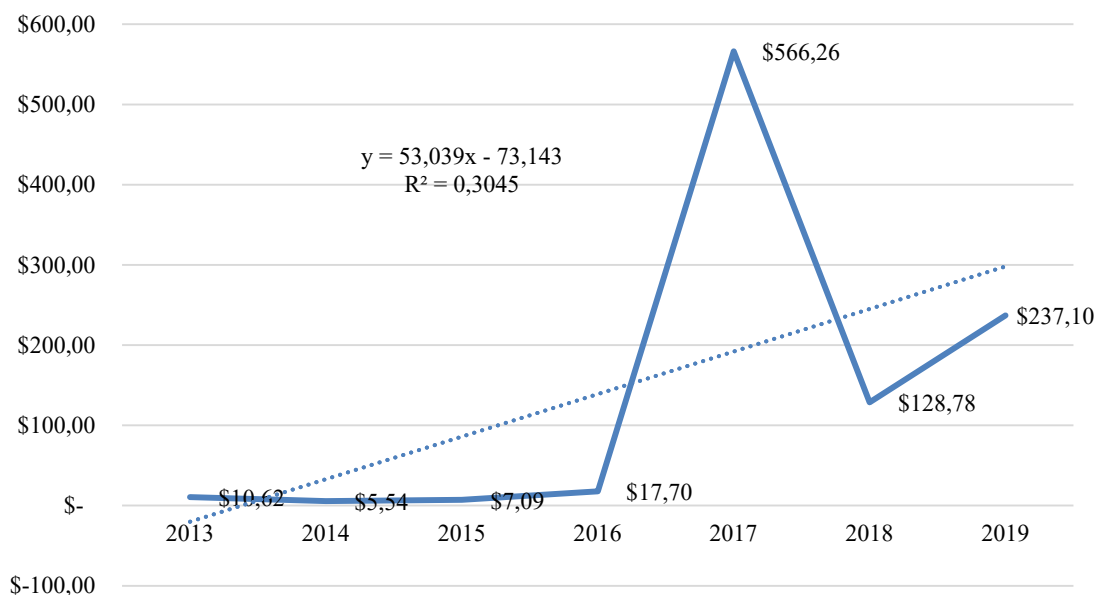

Рис. 1. Капіталізація світового ринку криптовалют у 2013–2019 роках, дол. США

Таблиця 2

Порівняння закордонного та вітчизняного досвіду залучення та розвитку стартапів (криптосфера)

Країна	Особливості криптосфери	Назви успішних стартап-проектів
Швейцарія	Ця країна стала осередком для криптовалютних операцій. Низькі податки (сплата у біткоїнах) та встановлені правила ведення бізнесу, створення криптодолини.	ETHEREUM Foundation, Tezos, Dfinity, Bancor, ShapeShift
Гібралтар	Планується створення проекту "Blockchain Gibraltar" зі значними обсягами криптовалют. Відсутність податку на приріст капіталу приваблює інвесторів. Зареєстровано безліч європейських цифрових стартапів.	Gibraltar Stock Exchange
Мальта	Віртуальний закон про фінансові активи для криптогалузі від уряду дає можливість для емісії та використання криптовалют і токенів. Податок становить 5%.	Binance
Великобританія та Північна Ірландія	Існування «сірої зони», яка не контролюється приписами уряду. Великі криптовалютні біржі, брокери та стартап-проекти розміщуються саме в цій країні.	Blockchain.com, BitStamp, CEX.IO, Humaniq, Parity, CryptoPay
Данія	За розпорядженнями Національного банку та уряду цифрову валюту не визнано законним платіжним засобом.	—
Україна	У 2017 році було засновано 32% всіх компаній, які застосовують технологію блокчейн. Сферами, в яких створюються блокчейн-стартапи, є програмування та розробки (38%); фінанси, інвестиції та трейдинг (38%); криптографія та криптовалюти (32%); маркетинг та реклама (12%). Міністерство цифрової трансформації розробляє низку законопроектів, які мають врегулювати діяльність криптосфери на прийнятному рівні як з боку держави так і з боку учасників бізнесу.	Kuna, Bitfury, AtticLab, Blogly, Atama.ai, Cryptopys

Джерело: складено авторами на основі власних досліджень та [10]

розробок (розробка програм/платформ, які вирішують ту чи іншу проблему в блокчейн-сфері), 14% компаній задіяні у розробленні платформ на основі блокчейн-технології.

Висновки з проведеного дослідження. Високий потенціал інтелектуального ресурсу України забезпечує розвиток високотехнологічних галузей. Розбіжність думок та недосконале управління урядовцями на цьому ринку стримують інтеграцію держави на світовий ринок технологій. Більшість проблем, що створюються навколо управління

криптосферою, спричинена необізнаністю та недовірою до нових технологічних новинок. Будь-яка ідея, ноу-хау, стартап проходять свій власний життєвий цикл. Сфера криптовалют, або цифрових валют, зараз як на світовому ринку, так і в Україні перебуває на стадії активного зростання, якій притаманні незрозумілість, людська упередженість та багато інших факторів ризику. Саме через такі нюанси галузь не може активно інтегруватися в життя та має ризик зникнення. Провівши аналіз розвитку криптосфери в Україні, можемо дійти

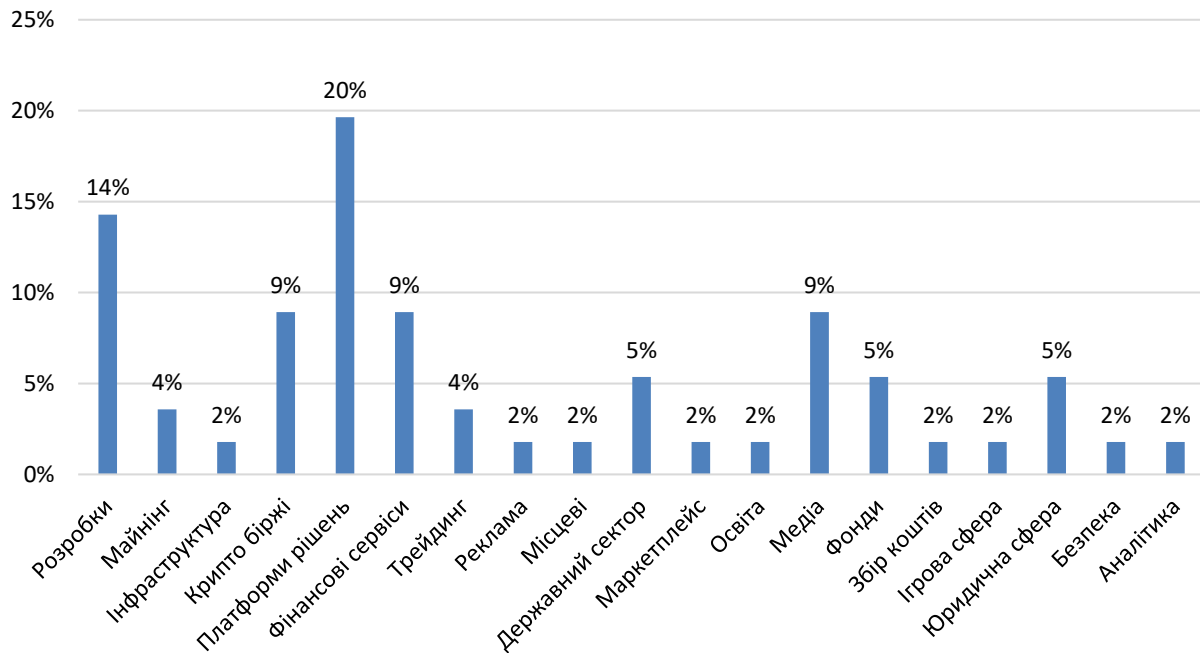

Рис. 2. Розподіл блокчейн-компаній України за сферами діяльності

Джерело: складено авторами на основі [11]

висновку, що основними ключовими напрямками, які могли б допомогти високотехнологічній галузі продовжити активно розвиватися, є:

- визначення основних нормативів ведення криптодіяльності на законодавчому рівні (компромісне вирішення місця та значення цього продукту в економіці України між урядом та тими, хто створює криптосферу);
- допомога держави щодо представлення та просування сфери криптовалют України на світовій арені;
- сприяння держави щодо залучення інвестицій у розвиток криптосфери, співпраця з іноземними партнерами, створення венчурних фондів;
- створення криптодолини за сприяння державних структур.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Миколишин М.М., Була Н.Я. Перспективи розвитку розрахунків із застосуванням криптовалют в Україні. *Гроші, фінанси і кредит*. 2018. Вип. 25. С. 729–737. URL: <https://bit.ly/2VP95jT> (дата звернення: 26.02.2020).
2. Гусева І.І., Петрова Т.О. Тенденції розвитку криптовалют на ринку України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 24(1). С. 48–50. URL: <https://bit.ly/38rVWQk> (дата звернення: 26.02.2020).
3. Загальна ринкова капіталізація криптовалют. Інтернет-статистика "Coin Market Cap". URL: <https://bit.ly/2TuZMnS> (дата звернення: 27.02.2020).
4. Бакет П., Лерміт М., Альлі Дж. Скільки активних торговців криптовалютами є по всьому світу? URL: <https://bit.ly/3cNH7MG> (дата звернення: 1.03.2020).

5. Регулювання блокчейн та криптосфери 2020. Естонія. *Global Legal Insights*. URL: <https://bit.ly/2TMSv1h> (дата звернення: 1.03.2020).

6. Регулювання блокчейн та криптосфери 2020. Швейцарія. *Global Legal Insights*. URL: <https://bit.ly/2JFnmbx> (дата звернення: 1.03.2020).

7. Овочі за біткоїн. В Україні вперше запустили оплату криптовалютами на ринку. *НВ Бізнес*. URL: <https://bit.ly/2VVqTd4> (дата звернення: 1.03.2020).

8. Українська криптодолина: біткоїни без ПДВ і легалізація криптовалютного бізнесу. *Forklog*. URL: <https://bit.ly/2TyJj1H> (дата звернення: 1.03.2020).

9. Як в Швейцарії з'явилася «Криптодолина». *Відомості*. URL: <https://bit.ly/39JA2t6> (дата звернення: 1.03.2020).

10. Які країни є найбільш дружніми щодо крипто-технологій. *Na chasi*. URL: <https://bit.ly/2PW369g> (дата звернення: 4.03.2020).

11. Огляд блокчейн-індустрії України 2019. *InVenture*. URL: <https://bit.ly/2lvNeGm> (дата звернення: 4.03.2020).

REFERENCES:

1. Mykolyshyn M.M., Bula N.Ja. (2018) Perspektyvy rozvytku rozrakhunkiv iz zastosuvannjam kryptovaljut v Ukraini [Perspectives for development of settlements with the cryptocurrency application in Ukraine]. *Ghroshi, finansy i kredyt (electronic journal)*, vol. 25, pp. 729–737. Available at: <https://bit.ly/2VP95jT> (accessed 26 February 2020).
2. Husieva I.I., Petrova T.O. (2017) Tendentsii rozvytku kryptovaliut na rynku Ukrainy [Trends in cryptocurrency development in the Ukrainian market]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, vol. 24, pp. 48–50. Available at: <https://bit.ly/38rVWQk> (accessed 26 February 2020).

3. Coin Market Cap. Total market capitalization of cryptocurrency. Available at: <https://bit.ly/2TuZMnC> (accessed 27 February 2020).

4. Bucquet P., Lermite M., Ally Jo (2019) How many active crypto traders are there across the globe? *CH&Co*. Available at: <https://bit.ly/3cHH7MG> (accessed 1 March 2020).

5. Priit Latt (2019) Blockchain & Cryptocurrency regulation 2020. Estonia. *Global Legal Insights*. Available at: <https://bit.ly/2TMSv1h> (accessed 1 March 2020).

6. Daniel Haeberli, Stefan Oesterhelt, Alexandr Wherlock (2019) Blockchain & Cryptocurrency regulation 2020 Switzerland. *Global Legal Insights*. Available at <https://bit.ly/2JFnmbx> (accessed: 1 March 2020).

7. HB "Business" (2018) Ovochi za bitcoin. V Ukraini vpershe zapustyly oplatu kryptovaliutamy na rynku [Vegetables for bitcoin. In Ukraine, cryptocurrencies have been launched for the first time in the market].

Available at: <https://bit.ly/2VVqTd4> (accessed 1 March 2020).

8. Forklog (2019) Ukrainskaya kriptodolina: bitcoin bez NDS i legalizatsiya kriptovalyutnogo biznesa [Ukrainian crypto valley: Bitcoin without VAT and legalization of cryptocurrency business]. Available at: <https://bit.ly/2TyJj1H> (accessed 1 March 2020).

9. Statements (2018) Kak v Shveysarii poyavilas "Kriptodolina" [How crypto valley was appeared in Switzerland]. Available at: <https://bit.ly/39JA2t6> (accessed 1 March 2020).

10. Melnyk O. (2018) Yaki krainy ye naibilsh druzhnimy shchodo kryptotekhnolohii. *Na chasi*. Available at: <https://bit.ly/2PW369g> (accessed 4 March 2020).

11. InVenture (2019) Obzor blokcheyn industrii Ukrainy [Overview of blockchain industry in Ukraine], Blockchain Association of Ukraine. Available at: <https://bit.ly/2lvNeGm> (accessed 4 March 2020).

ЕКОНОМІЧНА СТІЙКІСТЬ, ЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВА: ДІАЛЕКТИЧНИЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК

ECONOMIC SUSTAINABILITY, ECONOMIC BALANCE AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE: A DIALECTICAL CORRELATION

УДК 658.5:338.1

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-22>

Бірбіренко С.С.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри
економіки підприємства
та корпоративного управління
Одеська національна академія зв'язку
імені О.С. Попова
Мокруха Н.М.
студентка
Одеська національна академія зв'язку
імені О.С. Попова

Birbireno Svitlana
Odessa National Academy
of Telecommunications
Mokrukha Natalia
Odessa National Academy
of Telecommunications

У статті проаналізовано сутність понять «економічна стійкість підприємства», «економічна рівновага» та «економічний розвиток підприємства». Визначено, що у сучасній економічній літературі поняття «стійкість» плумачиться по-різному, тому розглянуто найбільш поширені визначення економічної стійкості підприємства зі встановленням взаємозв'язку між рівновагою та економічним розвитком підприємства відомих авторів та науковців з різних аспектів економічної діяльності та наукових робіт. Встановлено діалектичний зв'язок між досліджуваними категоріями, на основі чого надано авторське визначення поняття «економічна стійкість підприємства». Доведено, що дослідження цих економічних категорій передбачає аналіз та врахування всіх факторів, які впливають на формування умов стійкого економічного розвитку підприємства та країни загалом. Також визначено, що зміна стійкості чи рівноваги підприємства має як негативні, так і позитивні наслідки, які, зрештою, здійснюють вплив на економічний розвиток підприємства.

Ключові слова: підприємство, економічна стійкість, економічна рівновага, економічний розвиток, конкурентоспроможність, ефективність розвитку.

В статье проанализирована сущность понятий «экономическая устойчивость

предприятия», «экономическое равновесие» и «экономическое развитие предприятия». Определено, что в современной экономической литературе понятие «устойчивость» толкуется по-разному, поэтому рассмотрены наиболее распространенные определения экономической устойчивости предприятия с установлением взаимосвязи между равновесием и экономическим развитием предприятия известных авторов и ученых по различным аспектам экономической деятельности и научных работ. Установлена диалектическая взаимосвязь между исследуемыми категориями, на основе чего представлено авторское определение понятия «экономическая устойчивость предприятия». Доказано, что исследование этих экономических категорий предполагает анализ и учет всех факторов, влияющих на формирование условий устойчивого экономического развития предприятия и страны в целом. Также определено, что изменение устойчивости или равновесия предприятия имеет как отрицательные, так и положительные последствия, которые, в конце концов, оказывают влияние на экономическое развитие предприятия.

Ключевые слова: предприятие, экономическая устойчивость, экономическое равновесие, экономическое развитие, конкурентоспособность, эффективность развития.

The article analyzes the essence of the definitions of "economic stability of the enterprise", "economic equilibrium" and "economic development of the enterprise". It is determined that the term "sustainability" is interpreted differently in the contemporary economic literature, so the most widespread definitions of economic sustainability of the enterprise are considered, with correlation between the equilibrium and economic development of the enterprise of well-known authors and scientists from different aspects of economic activity and scientific works. The dialectical relationship between the studied categories is established and on this basis the author defines the concept of "economic stability of the enterprise", which is as follows: economic stability of the enterprise is a stable state of the system, which includes equilibrium between all components of the subsystem: raw materials, production, finance, management, marketing, investment, which ensures sustainable development and has the ability not to deviate from its condition under the influence of external and internal disturbances. It is determined that the economic equilibrium is a state of the economic system, in which the proportions in economic activity ensure optimal consistency of the purpose of economic development and available resources, supply and demand, commodity and cash flows, accumulation and consumption, savings and accumulation, and other elements and indicators of the system, and in the end – the presence of sustainable economic development and the absence of economic crises. The economic development of the enterprise must be carried out in such a way that all changes occurring in the enterprise, in its technological complex, innovation, production, management and organizational activity are characterized by an equilibrium, balanced state, contribute to the preservation and improvement of profitability and stability, as well as other characteristics that meet efficiency of the enterprise. It is proved, that the study of these economic categories involves the analysis and consideration of all factors that influence the formation of conditions for sustainable economic development of the enterprise and the country in general.

Key words: enterprise, economic stability, economic equilibrium, economic development, competitiveness, efficiency of development.

Постановка проблеми. Сучасний етап господарювання для підприємницьких суб'єктів характеризується низкою як позитивних, так і негативних трансформацій, таких як динамічність розвитку світової та національної економіки, непередбачувана динаміка кон'юнктури ринків, стрімке змінювання життєвого циклу товарів, повсякчасні законодавчі корегування нормативно-правової бази, стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, переворот усієї системи виробничих сил, науково-технічні революції. Розвиток української економіки є нині

недосконалим, має певні ознаки кризового стану й занепаду економічної активності реальної та фінансової економіки, що спричиняє суттєвий вплив на стійкість суб'єктів господарювання, які стикаються зі складностями під час подолання наявних проблем.

Українські підприємства розвиваються циклічно, а економічний цикл складається з двох стадій, а саме експансії та рецесії, або відбувається проходження чотирьох послідовних фаз, таких як економічне зростання, розквіт, спад (рецесія) і депресія. Водночас будь-який розвиток, зокрема

економічний, завжди виступає як органічна єдність перервного й безперервного, тому в теорії економічного циклу важливе місце посідає проблема економічної рівноваги [1]. Загальні методологічні аспекти теорії економічної рівноваги вперше було досліджено К. Марксом, який виявив ознаки руйнування економічної системи, втрати нею позицій стійкості, а також закономірність тенденції повернення економіки та її окремих суб'єктів господарювання до рівноважного стану. За цим принципом циклічні спади в економіці розглядались як порушення стану рівноваги, що призводить до непередбачуваних порушень економічного розвитку підприємства. Таким чином, актуальності набувають питання визначення діалектичного взаємозв'язку під час формулювання таких економічних категорій, як «економічна стійкість», «економічна рівновага» та «економічний розвиток».

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченню економічного змісту категорій «економічна стійкість», «економічна рівновага» та «економічний розвиток» присвячена низка наукових досліджень таких вчених-економістів, як О.В. Гергеа, І.Ю. Гришова, М. Альберт, В.А. Даниленко, О.В. Ареф'єва, І.О. Богатирьов, В.М. Геєць, Ю.А. Сімех, О.Є. Кузьмін, І.Н. Омельченко, Т.Ф. Косянчук, О.В. Глушко, О.С. Харитонова, В.М. Ячменьова, В.І. Аранчий, О.В. Семененко, В.О. Василенко, Б.О. Ходакевич, А.В. Дакус, Н.О. Сімченко, Н.О. Побережний, Л.Р. Прийма. Ці та багато інших учених присвячують свій час вивченню теорії та методології забезпечення економічної стійкості, економічного розвитку, що сприяє підвищенню ефективності діяльності підприємства. Наукові припущення кожного з науковців є доцільними, адже спроба наукового вивчення та пізнання об'єкта дослідження відбувається під різним кутом. Однак слід зазначити, що нині гіпотези зазначених дослідників не будуються на визначенні діалектичного взаємозв'язку між досліджуваними категоріями, що відбивається у відсутності комплексної характеристики поняття «економічний розвиток підприємства», яке є поєднанням понять «економічна стійкість» та «економічна рівновага».

Сучасний підхід до визначення економічної стійкості та економічного розвитку підприємства не має комплексного спрямування та є одностороннім, бо обмежений фінансовими категоріями. Спроможність системи залишатися у відповідних заданих параметрах є головним посилом цього підходу. Таким чином, необхідність аналізу категорії «економічна стійкість підприємства» на засадах визначення понять «економічна рівновага» та «економічний розвиток» обумовлює актуальність вибраної теми дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності та змісту категорії «економічна стійкість підприємства» на основі відокремлення понять

рівноваги та економічного розвитку, а також встановлення між ними діалектичного взаємозв'язку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Довгий історичний шлях, який розпочався з пізнання та формулювання загального значення й розуміння терміна «стійкість», містить елементи всіх галузей науки. Під час формування терміна «стійкість» важливо правильно визначити напрям його використання. Термін «стійкість» застосовується в таких науках, як математика, біологія, фізика, хімія, геологія, філософія, психологія, механіка, соціологія. Запозичення цього терміна в економіку відбулося з фізики та математики. Теорії звичайних диференціальних рівнянь 1892 року російського математика й механіка Олександра Ляпунова, в яких він доводить стійкість рівноваги системи, стали відправною точкою для формування та дослідження стійкості в економіці. В математиці існують різні види стійкості щодо нелінійних систем, тому розрізняють стійкість у малому, великому та абсолютну стійкість. Математик В.М. Попов визначав абсолютну стійкість як асимптотичну стійкість нелінійної системи загалом відносно положення рівноваги. Великий вчений А.В. Михайлов, який поширив критерії стійкості у 1938 році, сформулював стійкість замкнутої системи автоматичного регулювання, яку визначають за амплітудно-фазову характеристику стійкої розімкнутої системи. Аналізуючи вищезазначені отримані наукові дефініції, можемо стверджувати, що формування перших передумов до визначення та загалом розроблення напрямку стійкості у сфері економіки здійснили саме математики.

Вперше поняття «економічна стійкість» було використано у 1973 році під час енергетичної кризи, коли важливо було запропонувати науково обґрунтовану, економічну та політичну систему заходів, які забезпечуватимуть стимулююче використання ресурсів задля стійкого розвитку світової економіки без втрати національного суверенітету у співвідношенні інтересів різних країн.

Стійкою визнається не будь-яка ригідна економічна система, а лише така, що тривалий час зберігає власну функціональну придатність та досягає планових/бажаних показників і стандартів виконання. Стан системи, що не розвивається, проте впродовж тривалого часу підтримує рівновагу своїх елементів, характеризується стагнацією. Збереження системою рівноваги за рахунок суттєвих внутрішніх диспропорцій може свідчити про її перебування на критичній межі стійкості. За сучасних умов концепція стійкості органічно поєднується з концепцією потенціалу, тому стійкою можна вважати лише ту систему, потенціал якої має тенденцію до зростання за мінімального відхилення статистично значущих її параметрів від рівноважного стану [2].

У сучасній економічній літературі поняття «стійкість» тлумачиться по-різному. Розглянемо най-

більш поширені визначення економічної стійкості підприємства зі встановленням взаємозв'язку між рівновагою та економічним розвитком підприємства відомих авторів та науковців з різних аспектів економічної діяльності та наукових робіт. Характеристику визначень наведено в табл. 1.

Проаналізувавши різні думки та визначення відомих авторів і дослідників, можемо сформулювати власне визначення економічної стійкості підприємства, яке є більш доцільним та повними, на нашу думку, та яке розкриває всю його сутність, оскільки характеризується наявністю діалектичного взаємозв'язку між поняттями рівноваги та економічного розвитку. Отже, економічна стійкість підприємства – це стабільний стан системи, який включає рівновагу між усіма складовими частинами підсистеми, а саме сировиною, виробництвом, фінансами, управлінням, маркетингом, інвестиціями, такий, що забезпечує стабільний розвиток та має здатність не відхилятися від свого стану під впливом зовнішніх та внутрішніх збурювань.

Ефективність системи управління, яка забезпечується за рахунок економічної стійкості та рівноваги, має властивість збереження незмінності показників системи.

Економічна рівновага – це стан економічної системи, за якого пропорції в економічній діяльності забезпечують оптимальну узгодженість мети економічного розвитку і наявних ресурсів, попиту

та пропозиції, товарних і грошових потоків, нагромадження й споживання, заощадження та нагромадження, інших елементів і показників системи, а в результаті – наявність стійкого економічного розвитку та відсутність економічних криз. Двома сторонами економічної рівноваги є дія сил рівноваги й нерівноваги, в процесі якої рівновага забезпечується через нерівновагу. Це означає, що рівновага є динамічною оптимальною нерівновагою та відіграє в економіці позитивну й негативну роль [11].

Трансформація економіки, недосконалий розвиток систем вітчизняного підприємства, технологічна відсталість та інші умови, які існують в економічних відносинах, посилюють можливість появи нових загроз, які безпосередньо необхідно контролювати та вирішувати задля забезпечення в майбутньому економічного розвитку підприємства.

Стосовно категорії «економічний розвиток підприємства» необхідно звернути увагу на доцільність виокремлення двох аспектів у її трактуванні, а саме у загальному та більш детальному розумінні. За детального розуміння економічний розвиток розглядається як стан або результат змінювання функціонування підприємства, трансформації підприємства з кількісного у якісний стан під впливом чинників внутрішнього й зовнішнього середовища. У загальному розумінні економічний розвиток підприємства є незворотним, спрямованим, закономірним процесом, який є

Таблиця 1

**Характеристика визначень поняття «економічна стійкість»
зі встановленням взаємозв'язку між рівновагою та економічним розвитком**

Автор	Визначення економічної стійкості
Ж.Н. Казієва	Стійкість визначає можливість самоорганізації, саморегулювання щодо внутрішніх елементів та адаптаційні можливості вміння нейтралізувати несприятливі явища або пристосуватися до них без зміни своїх сутнісних якостей функціональних і структурних характеристик по відношенню до зовнішніх. Причиною виникнення нестійких станів є порушення рівноваги між елементами системи, а також між внутрішнім і зовнішнім середовищем [3, с. 17].
В.М. Ячменьова	Стійкість у загальному вигляді зумовлена можливостями внутрішніх енергоматеріальних сил елементів організації, які здатні підтримувати її в межах характерної для неї рівноваги і які дають можливість організації зберігати структуру та виконувати свої функції стійко, надійно у змінних умовах середовища [4].
Н.В. Алексєнко	Стан його матеріальних, економічних і трудових ресурсів, їх розподіл і використання, які забезпечують розвиток підприємства на основі зростання прибутку й капіталу за збереження платоспроможності та кредитоспроможності за умов допустимого рівня ризиків [5].
С.Н. Анохін	Такий рівноважний стан промислового підприємства, за якого економічні й управлінські рішення здатні регулювати основні чинники стійкого положення підприємства, такі як управління, виробництво, фінанси, персонал і стратегія в заданих межах ризику [6].
О.М. Колодізєв, К.М. Нужний	Стан рівноваги або здатність повертатися в цей стан відкритої соціально-економічної системи (підприємство) після того, як відбулося виведення з цього стану зовнішніми та внутрішніми збурюючими впливами, за рахунок ефективного використання всіх видів ресурсів з подальшою спроможністю забезпечувати оптимальний процес їх поповнення [7].
В.А. Медведєв	Рівноважний збалансований стан економічних ресурсів, який забезпечує стабільну прибутковість і нормальні умови для розширеного відтворення у тривалій перспективі з урахуванням найважливіших зовнішніх і внутрішніх чинників [8].
Ю.А. Сімех	Це потенційні можливості підприємства повернутися у стан рівноваги , в якому підприємство має позитивну динаміку функціонування або не виходить за межі встановлених границь [9].
К.Г. Малінін	Адекватність системи середовищу, як зовнішньому, так і внутрішньому, що передбачає перебування параметрів системи в деякому допустимому околі, що забезпечує її функціонування й розвиток [10].

безперервною та послідовною зміною (або сукупністю змін) результатів чи положень підприємства в часі та просторі на інший за кількісними та якісними ознаками, ніж попередній стан, під впливом чинників зовнішнього й внутрішнього середовища [12]. Економічний розвиток підприємства має здійснюватися так, щоб усі зміни, що відбуваються на підприємстві, в його технологічному комплексі, інноваційній, виробничій, управлінській та організаційній діяльності, характеризувались рівноважним, збалансованим станом, сприяли зберіганню й покращенню рентабельності та стабільності, а також іншим характеристикам, які відповідають ефективності діяльності підприємства.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, поняття «економічна стійкість», «рівновага» та «економічний розвиток» мають досить багато визначень та безпосередньо мають пересічне значення під час формування історично-дослідницьких та сучасних підходів і напрямів. Будь-яка цілеспрямована система має виконувати поставлені перед нею завдання у процесі свого функціонування. Отже, розвиток підприємства залежить від спроможності збереження свого працездатного стану під час досягнення запланованих результатів, а економічна стійкість реагує та допомагає забезпечити протистояння поставленим перед підприємством загрозам. Економічна рівновага забезпечує підприємство стабільністю та реагує на вплив зовнішніх і внутрішніх факторів за допомогою вжиття фінансових, економічних та організаційних заходів. Збереження незмінності показників ефективності системи управління забезпечується за рахунок економічної стійкості та рівноваги.

Розглянувши термінологію та безліч наукових статей, підсумовуючи та проаналізувавши різні думки й визначення відомих авторів та дослідників під іншим кутом зору, можемо зробити такий висновок: дослідження цих економічних категорій та понять передбачає аналіз та врахування всіх факторів, які впливають на формування умов стійкого економічного розвитку підприємства та країни загалом. Отже, зміна стійкості чи рівноваги підприємства має як негативні, так і позитивні наслідки, які, зрештою, здійснюють вплив на економічний розвиток підприємства.

Таким чином, постає необхідність здійснення подальших наукових досліджень, а саме розроблення методичних аспектів щодо оцінювання економічної стійкості підприємства, яка сформована на засадах економічної рівноваги та оцінювання кінцевого результату (ефекту), який, власне, відображатиметься в рівні економічного розвитку підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Юхименко П.І., Леоненко П.М. Історія економічних учень : підручник. Київ, 2008. 639 с.

2. Козловський С.В., Рудковський О.В., Козловський А.В. Концепція управління стійкістю сучасної економічної системи як основа забезпечення її розвитку. *Економіка та держава*. 2017. № 12. С. 4–8.

3. Казиева Ж.Н. Устойчивое развитие промышленности (теория и методология) : автореф. дисс. ... докт. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством». Махачкала, 2009. 49 с.

4. Ячменева В.М. Концепция экономической устойчивости предприятий. *Культура народов Причерноморья*. 2005. № 74. Т. 1. С. 94–97.

5. Алексеенко Н.В. Устойчивое развитие предприятия как фактор экономического роста. *Экономика і організація управління*. 2008. Вип. 3. С. 59–65.

6. Анохин С.Н. Методика моделирования экономической устойчивости промышленных предприятий в современных условиях. Саратов : изд-во Саратовского государственного технического университета, 2000. 40 с.

7. Колодізев О.М., Нужний К.М. Дослідження сутності та змісту економічної стійкості підприємства. *Коммунальное хозяйство городов*. 2007. № 78. С. 238–243.

8. Медведев В.А. Устойчивое развитие общества: модели, стратегия. Москва : Академия, 2001. 267 с.

9. Сімех Ю.А. Визначення поняття «конкурентостійкість підприємства». *Вісник Міжнародного Слов'янського університету*. 2007. № 1. Т. 10. С. 12–16.

10. Малинин К.Г. Устойчивость функционирования предприятия в рыночной экономике : автореф. дисс. ... канд. экон. наук ; МГАХМ. Москва, 1997. 21 с.

11. Економічна енциклопедія : в 3 т. / відп. ред. С.В. Мочерний. Київ : Видавничий центр «Академія», 2000. Т. 1. 864 с.

12. Волошина О.А. Теоретичні аспекти визначення та сутності економічного розвитку підприємства. *Економіка і суспільство*. 2018. № 15. С. 237–242.

REFERENCES:

1. Iukhymenko P.I. (2008) Istoriiia ekonomichnykh uchen: pidruchnyk [History of economic students: a text-book]. Kyiv. 639 p. (in Ukrainian)

2. Kozlovskiy S.V., Rudkovskiy O.V., Kozlovskiy A.V. (2017) Kontseptsiiia upravlinnia stiikestiu suchasnoi ekonomichnoi systemy yak osnova zabezpechennia yii rozvytku [The concept of managing the sustainability of the modern economic system as a basis for ensuring its development]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and the state], pp. 4–8. (in Ukrainian)

3. Kazyeva Zh.N. (2009) Ustoichyvoe razvytye promyshlennosti (teoriya y metodolohiya) [Sustainable industry development (theory and methodology)] (PhD Thesis), Makhachkala. 49 p. (in Russian)

4. Iachmeneva V.M. (2005) Kontseptsyia ekonomicheskoi ustoichyvosti predpriyatiy [The concept of economic sustainability of enterprises]. *Kultura narodov Prychernomoria* [Culture of the peoples of the Black Sea], pp. 94–97 (in Russian).

5. Alekseenko N.V. (2008) Ustoichyvoe razvytye predpriyatiya kak faktor ekonomicheskoho rosta [Sustainable development of the enterprise as a factor of economic growth]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia* [Economics and management organization], pp. 59–65 (in Russian)

6. Anokhyn S.N. (2000) *Metodyka modelyrovaniya ekonomicheskoi ustoychivosti promyshlennykh predpriyatiy v sovremennykh usloviyakh* [Methodology for modeling the economic sustainability of industrial enterprises in modern conditions]. Saratov: Saratskiy derzhavnyi tekhnichnyi universytet. 40 p. (in Russian)

7. Kolodiziev O.M., Nuzhnyi K.M. (2007) *Doslidzhennia sutnosti ta zmistu ekonomichnoi stiikosti pidpriemstva* [Investigation of the essence and content of economic stability of the enterprise]. *Kommunalnoe khoziaistvo horodov* [City utilities], pp. 238–243. (in Ukrainian)

8. Medvedev V.A. (2001) *Ustoichyvoe razvytie obshchestva: modely, stratehiya* [Sustainable development of society: models, strategy]. Moskva. Akademyia. 267 p. (in Russian)

9. Simekh Yu.A. (2007) *Vyznachennia poniatia "konkurentostiikist pidpriemstva"* [Definitions of

the concept of "enterprise competitiveness"]. *Visnyk Mizhnarodnoho Slovianskoho universytetu* [Bulletin of the International Slavic University], pp. 12–16. (in Ukrainian)

10. Malynyn K.H. (1997) *Ustoichylost funktsyonyrovaniya predpriyatiya v rynochnoi ekonomyke* [Sustainability of the enterprise in a market economy] (PhD Thesis), Moskva : MHAKhM. 21 p. (in Russian)

11. *Ekonomichna entsyklopediia* (2000) [Economic encyclopedia]. Kyiv : Vydavnychiy tsentr "Akademiia". 864 p. (in Ukrainian)

12. Voloshyna O.A. (2018) *Teoretychni aspekty vyznachennia ta sutnosti ekonomichnoho rozvytku pidpriemstva* [Theoretical aspects of definition and essence of economic development of the enterprise]. *Ekonomika i suspilstvo* [Economy and society], pp. 237–242 (in Ukrainian)

ПОРІВНЯЛЬНА ОЦІНКА ЦІН НА ОСНОВНІ ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ У СУПЕРМАРКЕТАХ УКРАЇНИ ТА ФІНЛЯНДІЇ

COMPARATIVE ASSESSMENT OF PRICES ON BASIC FOOD PRODUCTS IN SUPERMARKETS OF UKRAINE AND FINLAND

УДК 338.516.49

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-23>**Бодак М.П.**

к.т.н., доцент,
доцент кафедри товарознавства,
технологій і управління якістю
харчових продуктів
Львівський торговельно-економічний
університет

Семак Б.Б.

д.е.н., професор,
професор кафедри маркетингу,
проректор з наукової роботи
Львівський торговельно-економічний
університет

Гирка О.І.

к.т.н., доцент,
доцент кафедри товарознавства,
технологій і управління якістю
харчових продуктів
Львівський торговельно-економічний
університет

Bodak Mykhailo**Semak Bohdan****Gyrka Olga,**

Lviv University of Trade and Economics

У статті проведено порівняльне оцінювання цін на основні продукти харчування у супермаркетах України та Фінляндії. Для порівняння досліджено актуальні ціни у супермаркетах "Prisma", які входять до складу компанії "S Group", та в українських супермаркетах «Ашан» і «Метро». Під час дослідження встановлено, що ціна умовного «споживчого кошика» українців на 32–33% нижче, ніж у фінів. Ціна хліба у Фінляндії складає в середньому 80 грн. за кг, а в Україні – 40–50 грн., борошно порівняно з українським приблизно в 2 рази дорожче, а спагетті – у 2,5 рази дешевше. Однією з найважливіших груп харчового раціону є молочні продукти. Якщо не враховувати нетрадиційні для Фінляндії сметану й кефір, то ціни на молоко перебувають на приблизно однаковому рівні, а на сир, масло, йогурт – нижчому. Традиційно дорогою у Фінляндії є яловичина, вартість якої приблизно у 2 рази вище порівняно з українськими цінами, хоча ціни на м'ясо птиці перебувають на співставному рівні.

Ключові слова: продукти харчування, «споживчий кошик», супермаркети "Prisma", «Ашан Україна», «Метро Кеш енд Кері», порівняльна оцінка.

В статті проведено сравнительное оценивание цен на основные продукты питания в супермаркетах Украины и Финляндии. Для сравнения исследованы актуальные цены в супермаркетах "Prisma", которые входят в состав компании "S Group", и в украинских супермаркетах «Ашан» и «Метро». При исследовании установлено, что цена условной «потребительской корзины» украинцев на 32–33% ниже, чем у финнов. Цена хлеба в Финляндии составляет в среднем 80 грн. за кг, а в Украине – 40–50 грн., мука по сравнению с украинской примерно в 2 раза дороже, а спагетти – в 2,5 раза дешевле. Одной из важнейших групп пищевого рациона являются молочные продукты. Если не учитывать нетрадиционные для Финляндии сметану и кефир, то цены на молоко находятся примерно на одинаковом уровне, а на сыр, масло, йогурт – низшем. Традиционно дорогой в Финляндии является говяжья, стоимость которой примерно в 2 раза выше по сравнению с украинскими ценами, хотя цены на мясо птицы находятся на сопоставимом уровне.

Ключевые слова: продукты питания, «потребительская корзина», супермаркеты "Prisma", «Ашан Украина», «Метро Кэш энд Керри», сравнительная оценка.

Food security is the protection of a person's vital interests, which is to guarantee by the state the unimpeded economic access to food products for the sake of maintaining his or her ordinary life activities. The set of food products is formed by the central executive body, which ensures the formation of the state health policy, using the norms of the physiological need of the human body for food products based on their chemical composition, energy value and considering the recommendations of the World Health Organization. The purpose of the study was to carry out a comparative assessment of prices for food products included in the "consumer basket", which are sold in supermarkets in Ukraine and Finland. The study found that the price of bread in Finland is an average of UAH 80 per kg, and in Ukraine UAH 40–50, flour compared to Ukrainian prices is about 2 times more expensive, however spaghetti is 2.5 times cheaper. One of the most important food groups is dairy products. Traditionally, beef is expensive in Finland – about twice as much as in Ukraine, although poultry prices are at a comparable level. Fresh fish, coffee, juice and chips are cheaper in Finland, and prices for tea, cocoa, paprika, cinnamon are about the same. According to the results of the studies it was found that the average Ukrainian consumer's basket will cost 30% cheaper than the Finnish one. If the Finn spends EUR 357, then the Ukrainian will have to pay EUR 230–240 for products of comparable quality in Ukraine, depending on the retail chain. It would seem that EUR 120, which saves a Ukrainian compared to a Finnish citizen, would make him a richer man. But there is one big BUT. The average salary of a Finn is \$3072 and in Ukraine – \$357. According to the Ministry of Finance of Ukraine, in August 2019, the average salary amounted to UAH 10537, which at the rate of the NBU for \$25.32 is \$416. Based on the implemented calculations, we determined that the average Finnish citizen spends monthly 12.75% of his / her income on buying "consumer basket" food products, while the average Ukrainian will have to pay 62.16% of his / her monthly income for a similar amount of food products.

Key words: foodstuffs, "consumer basket", Prisma supermarket, Auchan Ukraine, Metro Cash & Carry, comparative assessment.

Постановка проблеми. Відповідно до статті 1 Закону України «Про прожитковий мінімум» прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження її здоров'я набору продуктів харчування (далі – набір продуктів харчування), а також мінімального набору непродовольчих товарів (далі – набір непродовольчих товарів) та мінімального набору послуг (далі – набір послуг), необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [1].

Відповідно до статті 3 цього Закону набір продуктів харчування та набір непродовольчих товарів визначаються в натуральних показниках,

набір послуг – у нормативах споживання не рідше одного разу на п'ять років.

Набір продуктів харчування формується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, з використанням нормативів фізіологічної потреби організму людини в продуктах харчування з огляду на їх хімічний склад та енергетичну цінність, з урахуванням рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Основними засадами формування набору продуктів харчування є:

– забезпечення дитини повноцінним харчуванням для розвитку організму;

– забезпечення дитини віком від 6 до 18 років додатковим харчуванням для активного соціального та фізичного розвитку;

– задоволення організму працюючої особи у відтворенні працездатності, збереження працездатності для безробітного, відновлення у необхідних випадках працездатності для особи, яка її втратила;

– підтримання повноцінного функціонування організму людини похилого віку.

Востаннє уряд переглядав споживчий кошик у жовтні 2016 року, а до цього аж у 2000 році. Водночас згідно з вимогою Закону «споживчий кошик» має переглядатися кожні 5 років.

Нині «споживчий кошик» зразка 2016 року (Постанова КМУ від 11 жовтня 2016 року № 780 визнана незаконною) є нечинним [2; 3]. Водночас нечинним є також «споживчий кошик», який затверджувався Постановою КМУ від 14 квітня 2000 року № 656 [4]. Уряд не мав та не має права застосовувати для розрахунку прожиткового мінімуму «споживчий кошик» зразка 2000 року, оскільки він втратив свою чинність у 2005 році (законодавча заборона, додатково встановлена судом, щодо неможливості застосування наборів понад п'ятирічного терміну).

Подавши на затвердження Верховної Ради України проєкт Закону України «Про державний бюджет України на 2019 рік», Кабінет Міністрів України не мав права застосовувати розрахунки прожиткового мінімуму на основі «споживчого кошику» зразка 2016 року або «споживчого кошику» 2000 року. Тим самим увесь державний бюджет 2019 року сформовано урядом незаконно, а законопроект «Про Державний бюджет на 2019 рік» поданий з порушенням вимог закону [5].

З огляду на згадані вище порушення законодавства постає проблема адекватного оцінювання вартості «споживчого кошика» в Україні станом на початок 2020 року. Вирішити цю проблему неможливо без дослідження відпускних роздрібних цін на продукти, які входять до «споживчого кошика» й часто споживаються громадянами нашої країни. На нашу думку, більш повного розуміння шляхів вирішення поставленої проблеми можна досягнути завдяки порівняльному аналізу цінової ситуації на базові продукти харчування в Україні та у розвинутих країнах, наприклад Фінляндії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми порівняльної оцінки цін на різні групи товарів цікаві цілій низці відомих іноземних та вітчизняних учених, зокрема членам Економічного дискусійного клубу, які займаються моніторингом споживчих цін на основні види продуктів харчування в Україні та окремих країнах світу [6–8].

Проблеми ціноутворення на продукти харчування в Україні та за кордоном у своїх працях досліджували такі зарубіжні та вітчизняні автори, як А. Матхевз, Н. Джонз, Б.-Л. Сандста, С. Бейлі, Х. Коновалова, О. Панченко, О. Дорошенко, С. Сліпченко, Н. Косар,

Н. Кузьо, Ю. Тарасова, Р. Янкель. Більшість досліджень вітчизняних авторів стосується порівняння цін на споживчі товари, зокрема продовольчі, в Україні та сусідніх країнах. Однак, на наш погляд, досить мало публікацій, котрі стосуються порівняння цін на споживчі товари в Україні та у країнах, з якими у нашої країни немає спільного кордону.

Постановка завдання. Нами було взято за основу Постанову КМУ «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» № 780 для порівняння цін на основні групи продовольчих товарів у супермаркетах України та Фінляндії. Автори статті не мають на меті порівнювати рівень зарплат, соціальних виплат і життя населення. Ціни для порівняння взято з офіційного сайту фінської мережі торгових центрів «Prisma» [9] та українських сайтів мереж «Ашан» [10] і «Метро» [11]. Ціни у фінському супермаркеті подані в EUR, а загальна сума «споживчого кошика» зазначена з перерахунком на гривні згідно з курсом НБУ станом на 13 жовтня 2019 року [12]. Основним завданням статті є проведення та аналіз результатів порівняльного оцінювання цін на продукти харчування, включені до «споживчого кошика», у вибраних для дослідження великих роздрібних мережах України та Фінляндії.

Виклад основного матеріалу дослідження. «S Group» – це фінська компанія роздрібної торгівлі з головним офісом в Гельсінкі. Вона, заснована у 1904 році, складається з 20 регіональних кооперативів, що діють по всій території Фінляндії. «S Group» працює на ринках продовольчих товарів, промислових товарів, автосервісу, готельних та ресторанних послуг. «S Group» є основним конкурентом «Kesko». Група також веде бізнес у Фінляндії, Естонії та Росії.

«S Group» є керуючою компанією п'яти таких мереж супермаркетів:

– «Sale» – мережа невеликих продуктових магазинів, переважно розташованих у сільській місцевості, невеликих містах і передмістях з акцентом на сервіс; магазини «Sale» реалізують тільки найпопулярніші продукти щоденного попиту; у Фінляндії близько 240 таких магазинів;

– «Alera» – це еквівалент «Sale» в регіоні Великий Гельсінкі; у Гельсінкі та сусідніх містах близько 110 магазинів «Alera»;

– «S-market» – великі супермаркети з найкращим вибором товарів для продажу й часто з додатковими послугами; це найбільша мережа супермаркетів компанії «S Group», яка налічує близько 400 магазинів по всій території Фінляндії;

– «Prisma» – мережа гіпермаркетів, яка налічує близько 90 магазинів у Фінляндії, Естонії та Росії, здебільшого у великих містах; раніше мережа також працювала в Латвії та Литві;

– «Food Market Herkku» – найбільший продовольчий ринок, який працює у фінській столичній області (Гельсінкі, Еспоо, Вантаа), Турку і Тампере.

У компанії «S Group» працюють 42 тисячі співробітників. У 2018 році компанія контролювала 46% фінського ринку товарів повсякденного попиту, а її дохід за перше півріччя 2019 року склав 154 мільйони EUR. Найбільший дохід від продажів припадає на мережі «S-market» (49%) і «Prisma» (39%). Протягом останніх років «S Group» проводить політику зниження відпускних цін на продукти харчування [13].

«Ашан Україна» (ТОВ «Ашан Україна Гіпермаркет») – український сегмент мережі супермаркетів та гіпермаркетів французької групи «Auchan SA» (штаб-квартира розташована у Ліллі, Франція).

Україна стала дванадцятотою країною, де французька група «Auchan SA» відкрила свої гіпермаркети. Управління всією діяльністю «Ашан» в Україні покладено на ТОВ «Ашан Україна Гіпермаркет», яке має у своєму складі низку структурних підрозділів, серед яких слід назвати консалтингові, фінансові та будівельні компанії. Станом на жовтень 2017 року в Україні функціонували 16 гіпермаркетів мережі.

20 червня 2017 року торговельна мережа «Ашан-Україна» підписала угоду з українським дистриб'ютором «Караван» з викупу його активів. 5 вересня 2017 року «Ашан-Україна» завершив проєкт викупу компанії завдяки отриманому дозволу на концентрацію від Антимонопольного

комітету України. Компанія поступово впроваджує в колишніх магазинах «Караван» свій комерційний проєкт та інші напрями в межах своєї нової концепції розвитку. «Ашан» тісно співпрацює з українським ритейлером «Фуршет». З 2010 року компанії «Ашан» і «Фуршет» працюють над створенням спільної логістичної мережі.

В жовтні 2017 року «Ашан Рітейл Україна» продав свою частку в мережі «Фуршет» (20% акцій, якими компанія володіла з 2007 року). Покупцем виступила інвестиційна компанія «VI2-Partners» (угода проведена керуючим партнером «VI2-Partners» Олексієм Чернишовим). Вартість угоди не оприлюднена [14].

«METRO Cash & Carry» (в Україні ТОВ «МЕТРО Кеш енд Кері Україна») – мережа магазинів професійної оптової торгівлі на засадах самообслуговування у Європі, Азії та Африці. Компанія входить до складу «METRO Group». Центри оптової торгівлі «METRO» та «MAKRO» пропонують асортимент до 30 000 продовольчих та непродовольчих товарів. Понад 90% продукції, представленої в оптових магазинах «METRO» закуповується у національних постачальників та виробників. 20 серпня 2003 року «МЕТРО Кеш енд Кері Україна» відкрила свій перший магазин у Києві на Теремках.

Нині «МЕТРО Кеш енд Кері Україна» співпрацює з 2 000 українських та міжнародних компаній. 90% товарів компанія закуповує в українських

Таблиця 1

Ціни на хлібобулочні вироби й крупи у супермаркетах України та Фінляндії

Харчовий продукт	Норма*	Назва супермаркету, найменування продукту, ціна за кг		
		Prisma, EUR	Auchan, грн.	Metro, грн.
Хлібопродукти				
Хліб пшеничний	62	OULULAINEN Fair 550 г / 2,89	Хліб пшеничний форма 400 г / 25	Батон Рум'янець Молочний (нарізка) 450 г / 37,5
Хліб житній	39	OULULAINEN Ruislimppu 700 g / 2,79	Хліб Бородинський Рум'янець з насінням соняшника порізаний 500 г / 37,3	Хліб Бородинський Рум'янець з насінням соняшника порізаний 500 г / 47,8
Борошно пшеничне	9,4	X-Tra Vehnäjauho 2 kg / 0,45	Борошно Кожен день пшеничне вищого ґатунку 1 кг / 11,50	Борошно Аро пшеничне вищого ґатунку 2 кг / 10,68
Макаронні вироби	4	X-Tra Spagetti / 0,34	Макарони спагеті Хуторок 700 г / 27,9	КМФ вермішель довга екстра 1кг / 26,9
Крупи				
Рисова	2,5	Xtra Long grain rice, 2 kg / 0,62	Рис Кожен день довгозернистий шліфований 500 г / 25,98	Рис Аро довгозернистий пропарений 1кг / 23,90
Манна	1	Kotimaista 1 kg Mannasuurimo / 1,05	Крупа Кожен день манна 1 кг / 12,9	Крупа Аро манна 900 г / 14,3
Гречана	2	GoGreen 400 g Kokonainen Tattarisuurimo / 4,12	Крупа гречана Сквирянка непропарена органічна 800 г / 80,6	Крупа гречана Сквирянка непропарена 800 г / 53,6
Вівсяна	1,1	Myllyn Best Овсянка 1 кг / 1,29	Пластівці вівсяні Кожен день 500 г / 27,8	Пластівці вівсяні Новоукраїнка № 2 400 г / 37,25
Інші (ячна, перлова)	0,5	Torino 600 g ohrahelmi / 3,15	Крупа Кожен день перлова 1 кг / 11,1	Крупа перлова Аро / 12,5
Бобові: – горох; – сочевиця	1,9	Kotimaista 500 g / 1,5; GoGreen 400 g Vihreät linssit / 3,47	Горох колотий Щедрі брати 1 кг / 15,0; Чечевиця Auchan зелена 500 г / 65,8	Крупа горохова Аро / 12,5; Сочевиця зелена METRO Chef 500 г / 69,8

* кг/рік на 1 працездатну особу

виробників, дистриб'юторів та імпортерів. Торговельна площа магазинів у середньому складає 8 000–10 000 м², а загальна площа однієї будівлі – в межах 16 000 м² [15; 16].

Ціни на хлібобулочні вироби й крупи у вибраних для дослідження супермаркетах України та Фінляндії подано в табл. 1.

Якщо порівнювати ціни у супермаркетах України та Фінляндії на основні продукти харчування, то ціна «споживчого кошика» буде різнитися приблизно на третину. Так, конвертувавши вартість споживчого кошика продуктів, які реалізуються у мережі супермаркетів «Prisma», з EUR у гривні по курсу НБУ, отримаємо суму 9 659,97 грн., тоді як ціна «споживчого кошика» в супермаркеті «Ашан» становила 6 530,95 грн., у «Метро» – 6 377,88 грн., що на 32,39% та 33,98% нижче ціни в «Prisma».

Для більш детального аналізу цін нами порівняно їх у розрізі основних груп продовольчих товарів, таких як хлібопродукти й крупи.

Так, ціна хліба у Фінляндії складає в середньому 80 грн. за кг, а в Україні – 40–50 грн., борошно порівняно з українським приблизно в 2 рази дорожче, а спагеті – в 2,5 рази дешевше. Крупи у Фінляндії коштують у межах від 0,62 EUR за кг рису до 4,12 EUR за кг гречки (17–112 грн.). Ціни в Україні загалом перебувають у межах від 11 грн. (перлова крупа) до 70–80 грн. (сочевиця та непропарена органічна гречка відповідно).

Ціни на фруктово-овочеві товари, кондитерські вироби, олію та маргарин у супермаркетах України та Фінляндії подано в табл. 2.

Щодо порівняння цін на фрукти й овочі, то з подорожанням картоплі у цьому році в Україні її

Таблиця 2

Ціни на фруктово-овочеві товари, кондитерські вироби, олію та маргарин у супермаркетах України та Фінляндії

Харчовий продукт	Норма*	Назва супермаркету, найменування продукту, ціна за кг		
		Prisma, EUR	Auhsan, грн.	Metro, грн.
Овочі (зокрема, солоні, квашені)				
Картопля	95	Kiinteä Harjattu Peruna / 0,60	Картопля / 14,2	Картопля / 14,9
Капуста	28	Keräkaali / 1,15	Капуста білокачанна / 7,4	Капуста UA / 7,96
Помідори	25	Terttutomaatti / 2,15	Томати рожеві / 29,95	Томат рожевий / 36,9
Огірки		Kurkku Suomi / 2,25	Огірок короткоплідний / 24,7	Огірок гладкий кг / 26,9
Морква	9	Kotimaista 1 kg suomalainen porkkana / 1,19	Морква Кожен день очищена мита ціла 500 г / 36,84	Морква мита мішок кг / 14,9
Буряк	9	Kotimaista 2 kg punajuuripussi / 1,18	Буряк / 6,29	Буряк / 5,45
Цибуля	9,1	Sipuli / 1,25	Цибуля ріпчаста / 7,5	Цибуля ріпчаста 2 кг / 14,8
Часник	0,9	Rainbow 100 g valkosipuli / 5,0	Часник / 49,5	–
Гарбуз	13	Rannikon Kurpitsa / 2,15	Гарбуз / 6,95	Гарбуз Ромашка / 12,9
Баштанні: – кавуни; – дині	16	Rannikon Vesimeloni / 1,25; Hunajameloni Pala / 2,49	Кавун / 8; диня / 19,95	Диня Дукрал / 14,9
Фрукти та ягоди				
Фрукти, ягоди свіжі	60	Appelsiini Navel / 1,39; Omena Lobo / 0,98; Päärynärasia / 1,39; Chiquita-banaani / 1,39	Апельсини пупкові / 31,7; яблуко / 15,95; банани / 27,3	Апельсин Еліт Іспанія, кг / 54,9; яблуко Гала органікс кг / 29,9; груша конференція 1 кг / 64,9; банан, кг / 29,9
Сухофрукти	4	X-tra Rusinat 250 g / 3,0	Родзинки Кондор світлі 100 г / 163,1	Родзинки Бакаланд султанські 500 г / 159,8
Цукор	24	Hienosokeri / 0,59	Цукор Кожен день білий кристалічний 3 кг / 14,1	Цукор Аго білий кристалічний 3 кг / 13,1
Кондитерські вироби	13	Tumma suklaa / 4,90; Nestlé Lion 42 г / 0,52; X-tra Mariekeks 3 x 200 г / 1,63; Rainbow Kuningatarvohveli 325 g / 5,51; LU 100 g TUC Cheese / 1,19	Шоколад АВК чорний какао 57% 90 г / 194,5; батончик шоколадний Nestle Lion з карамеллю 42 г / 6,5; печиво Ашан смак пряженого молока 210 г / 33,8; вафлі Світоч Артек класичні 80 г / 65,6; крекер Тис солоний зі смаком сиру 100 г / 14	Шоколад Корона чорний без добавок 85 г / 225,8; батончик шоколадний Nestle Lion з карамеллю 42 г / 7,9; печиво Gropa Maria 310 г / 64,2; вафлі Світоч Артек класичні 80 г / 81,9; крекер Тис солоний зі смаком сиру 100 г / 15,25
Олія (1 літр)	7,1	Rainbow Auringonkukkaöljy / 1,89	Олія Ашан соняшникова нерафінована / 30,99	Олія Чумак Золота соняшникова рафінована 1 л / 35,9
Яйця (штук)	220	Kananmunat M 10 kpl 580 g / 1,39	Яйця курячі Ашан 1 категорії 10 шт. / 19,7	Яйця курячі Квочка відбірні С0 10 шт. / 21,8
Маргарин	2	X-tra Margariini 60 %, 500 g / 1,90	Маргарин Олком Столичний Київський 50% 200 г / 59,5	Маргарин Олком Столичний Київський 50% 200 г / 62,5

* кг/рік на 1 працездатну особу

вартість співставна з фінськими цінами, а саме 60 центів і 14 гривень. Ціни на решту фруктів та овочів приблизно в 2–3 рази вище порівняно з цінами українських товарів. Водночас необхідно врахувати, що Фінляндія розташована на півночі й має субарктичний клімат [17], а Україна розміщена в найбільш сприятливому для рослинництва регіоні нашої планети. З огляду на це ціна фінського «фруктово-овочового кошика» становить 25,81 EUR (700 грн.), а українського – 392 грн., отже, на нашу думку, різниця не є суттєвою. Однак варто врахувати, що це ціни осіннього сезону, а весною ця різниця взагалі нівелюється, якщо зіставляти з цінами сільськогосподарської продукції в Україні за весну-літо 2019 року.

Порівнюючи ціни на сухофрукти, кондитерські вироби, олію, яйця, маргарин, можемо зробити висновок, що ціни перебувають у близькому спів-

відношенні, а на деякі позиції розходження цін між українськими та фінськими торговими мережами не перевищує 1-2 EUR.

Ціни на м'ясні та молочні продукти у супермаркетах України та Фінляндії подано в табл. 3.

Досить дивною, на нашу думку, є ситуація з цінами на молочні продукти. Ця група товарів є однією з найважливіших і має входити до раціону кожного громадянина. Якщо для нетрадиційних у Фінляндії продуктів, таких як сметана і кефір, ціна в 2 рази вище, ніж в Україні (1–2 EUR), для молока перебуває на одному рівні, то для сиру моцарелла, голландського, плавленого і масла коров'ячого вона на 25%, 50%, 100% і 260% відповідно нижче порівняно з цінами в українських супермаркетах.

Ціна на м'ясо яловичини у Фінляндії вище приблизно в 2 рази, на свинину – в 1,5 рази, на м'ясо птиці перебуває на порівнюваному рівні, ціни на

Таблиця 3

Ціни на м'ясні та молочні продукти у супермаркетах України та Фінляндії

Харчовий продукт	Норма*	Назва супермаркету, найменування продукту, ціна за кг		
		Prisma, EUR	Ашсан, грн.	Metro, грн.
Молоко та молочні продукти				
Молоко	60	Kotimaista kevytmaito 1,5 % / 0,69	Молоко Кожен День ультрапастеризоване 1,5% / 19,9	Молоко Аро ультрапастеризоване 1,5% / 19,9
Кисло-молочні напої	60	Valio Hyvä suomalainen Arki jogurtti 1 kg mansikkabanaani / 0,98; Valio Gefilus Kefir juotava välipala 1 kg maustamaton laktoositon / 2,05	Йогурт Галичина лісова ягода 2,2% 870 г / 42,7; кефір Галичина Карпатський 2,5% 870 г / 33,3	Йогурт Галичина лісова ягода 2,2% 870 г / 46,26; кефір Галичина Карпатський 2,5% 870 / 30,69
Сир м'який	10	X-tra Моцарелла в розсолі 10%, 210 / 125 г / 7,12	Сир Ашан Моцарелла 18% 375 г / 282,4	Сир Гальбані Моцарелла легка в розсолі 28% 125 г / 287,2
Сметана	5	Deliciest Smetana 20% 350 g / 5,11	Сметана Молокія густа 20% 330 г / 89,79	Сметана Молокія 20% 400 г / 66,75
Сир твердий	3,5	Valio Oltermanni / 4,95	Сир Комо Голландський 45% / 271,6	Сир METRO Chef Голландський брусковий твердий 45% голова / 209,9
Сир плавлений	—	Sulateviipaleet 25% 20 viipaletta 400 g / 4,3	Сир Комо Створи свій Бутер вершковий плавлений скибочковий 8 скибочок 45% 150 г / 242,2	Сир Аро Тост плавлений скибочки 36,2% 130 г / 168,46
Масло вершкове	5	Valio voi 500 g normaalisuolainen 80% / 5,7	Масло Президент кисловершкове солоне 80% 200 г / 467,45	Масло Президент кисловершкове солоне 80% 200 г / 482,5
М'ясо та м'ясні продукти				
Яловичина	16	Rainbow naudan ulkopaistipala, maustamaton / 12,95	Яловичина Ашан філе / 160,95	Очний м'яз М'ясна гільдія яловичий охолоджений / 164,9
Свинина	8	Snellman Maatiaispiga Pigta жареные кубики 400 г / 7,62	Свинина духовая / 124,95	Тазостегнова частина свиняча Глобіно вакуум від 4 000 г / 114,9
Птиця	14	Kotimaista Broilerin Koipireisi Marinoitu (88% курки) / 1,98	Четверть курчат бройлерів охолоджена / 57,32	Задня чверть тушки курчат-бройлерів Гаврилівські курчата / 52,9
Субпродукти	4	Snellman n 500 g Naudan maksapala elimet / 5,98	Печінка М'ясна Весна свиняча / 45,56	Печінка свиняча М'ясна весна / 41,9
Ковбасні вироби	9	X-tra 900 g Grillinakki / 2,2; X-tra 500 g meetvursti / 6,38; Rainbow 250 g Balkan viipale / 3,92	Сосиски Кожен день ніжні перший сорт 220 г / 56,8; салями міністерська першого ґатунку / 222,05; ковбаса Ашан Молочна варена в/г / 153,5	Сосиски Аро Сорочинські перший ґатунку / 74,9; ковбаса Metro Chef сервелат варено-копчена вищого сорту / 228,04; ковбаса Глобіно Лікарська варена 500 г / 139,8

* кг/рік на 1 працездатну особу

ковбасні вироби перебувають на співставному або нижчому рівні.

Ціни на рибні товари та інші харчові продукти у супермаркетах України та Фінляндії подано в табл. 4.

Ціни на свіжу рибу родини лососевих у Фінляндії нижче в півтора-два рази. Заморожена риба у фінських споживачів не користується попитом, або пропонується елітна продукція, тому ціни на неї в 2 рази вище порівняно з цінами на заморожену рибу в Україні.

Кава, чай та інші смакові товари здебільшого імпортуються як в Україну, так і у Фінляндію, але якщо ціни на чай, какао, паприку, корицю, оцет, морську сіль перебувають на приблизно однаковому рівні, то кава у Фінляндії коштує дешевше, а саме на 50% нижче ціна кави в зернах, на 20–30% нижче ціна меленої кави.

Популярні, але не дуже корисні для харчування картопляні чіпси, сік апельсиновий на 20–30% дешевші у фінській торговельній мережі.

Висновки з проведеного дослідження. В результаті проведених досліджень встановлено,

що «споживчий кошик» пересічного українського споживача обійдеться на 30% дешевше, ніж фінського. Якщо громадянин Фінляндії витратить 357 EUR, то українцеві доведеться викласти за продукцію порівняної якості в Україні 230–240 EUR залежно від торгової мережі. Здавалося б, 120 EUR, які економить українець порівняно з фінським громадянином, мали б зробити його багатшою людиною. Однак є одне велике але. Середня зарплата фіна складає 3072 дол. США, а в Україні – 357, хоча це офіційні дані за 2009 рік. За даними Мінфіну в серпні 2019 року середня зарплата по Україні склала 10537 грн., що по курсу НБУ за долар 25,32 становить 416 дол. США. Провівши розрахунки, ми встановили, що середньостатистичний житель Фінляндії витрачає у місяць 12,75% свого доходу на покупку продуктів харчування з набору «споживчого кошика», тоді як українцеві доведеться викласти за аналогічну кількість продуктів 62,16% від суми свого щомісячного доходу. На думку авторів, подальші дослідження доцільно проводити у напрямі вивчення впливу суми реального доходу за визначений період на формування купівельної поведінки покупців роздрібних мереж.

Таблиця 4

Ціни на рибні товари та інші харчові продукти у супермаркетах

Харчовий продукт	Норма*	Назва супермаркету, найменування продукту, ціна за кг		
		Prisma, EUR	Ашан, грн.	Metro, грн.
Риба та морепродукти				
Риба свіжа, свіжоморожена	7	Rainbow B-leikattu lohifilee / 11,5; Findus Alaskanseiti MSC 400 г / 9,13	Форель філе / 399; Ашан мінтай філе вагове / 91,9	Лосось стейк 5 + / 339,9; філе мінтая Flagnap заморожене 700 г / 131,28
Оселедець	4	Sipulisilli 580 / 315 g / 7,27	Філе оселедця Санта Бремор Матіас Оригінал 1 000 г / 168,5	Філе оселедця Санта Бремор Матіас Оригінал 1 000 г / 161,5
Рибні продукти	2	Katkaravut Pakaste / 17,25	Креветки Кожен день варено-морожені 90/120 900 г / 143,7	Креветки Аро очищені швидко-заморожені 26/30 шт. 800 г / 374,87
Інші харчові продукти				
Чай	0,4	X-tra Ceylon tee 100 ps, 125 g/7,12	Чай Кожен день чорний байховий 20x1,5г / 216,5	Чай Аро чорний байховий дрібний 100 пак. / 172,67
Кава в зернах мелена	0,5	Kahvipavut, tumma paahto / 4,99; Rainbow kahvi 500 g sj suodatinkahvi / 4,98	Кава Ашан арабіка натуральна смажена в зернах 500 / 219,8; кава Ашан натуральна смажена мелена 200 г / 175,25	Кава Кава зі Львова Львівська в зернах 1 000 г / 244,9; кава мелена Кава зі Львова львівська 225 г / 211,6
Какао	–	Rainbow Kaakao 250 g / 7,56	Какао-порошок Chocolatier натуральний темний 80 г / 295,75	Какао Van екстра-темне 75 г / 183,75
Сіль	3	Meira Merisuola 800 g karkea / 0,59	Сіль морська Атлантика мілка 500 г / 24,38	Сіль METRO Chef харчова морська помел № 1 1кг / 14,9
Спеції (лавровий лист)	0,3	X-tra Mustapippuri kokonainen / 20,5; Jauhettu paprika / 8,9; Jauhettu kaneli / 11,78	Перець чорний горошок за 1 кг / 429,46; паприка Мрія мелена 20 г / 205; кориця Кожен день мелена 20 г / 195	Перець Аро чорний горошком 250 г / 238; паприка Мрія мелена 20 г / 275; кориця Metro Chef мелена 360 г / 416,38
Оцет		X-tra Väkiiviinaetikka 1,5 l / 0,85	Оцет Кожен день 9% 1 л / 10,54	Водний розчин Аро оцтової кислоти 9% / 10,88
Чіпси		X-tra 300g Suolatut perunalastut / 4,63	Чіпси Ашан солоні 170 г / 312,65	Чіпси тортілла METRO Chef з сіллю 200 г / 149,5
Сік		Rainbow 1L Appelsiiniäys-mehu 100% / 0,79	Сік Sandora апельсиновий 500 мл / 34,2	Сік Sandora апельсиновий 500 мл / 35,0
Загальна сума, грн.		357,02×2705,7218=9659,97	6 530,95	6 377,88

* кг/рік на 1 працездатну особу

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про прожитковий мінімум : Закон України. URL: <https://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/gna1054-966-xiv.html> (дата звернення: 13.10.2019).
2. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення : Постанова Кабінету Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF> (дата звернення: 13.10.2019).
3. Рішення. Іменем України / Окружний Адміністративний суд міста Києва. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3639805-18#n2> (дата звернення: 13.10.2019).
4. Чому в Україні настільки дорога їжа: ціни давно можна порівняти з ЄС. URL: <https://www.segodnya.ua/ua/economics/enews/pochemu-v-ukraine-nastolko-dorogaya-eda-ceny-davno-sravnimy-s-es-1237592.html> (дата звернення: 22.03.2020).
5. Звіт про результати впровадження громадсько-професійної ініціативи з перегляду «споживчого кошику» та прожиткового мінімуму в Україні [2015–2019]. URL: <http://open-court.org/upload/iblock/aee/aee5e34db49fac45b64eca57adde7975.pdf> (дата звернення: 13.10.2019).
6. Средняя зарплата в Украине. URL: <https://index.minfin.com.ua/labour/salary/average> (дата звернення: 13.10.2019).
7. Споживчі ціни на основні види продуктів харчування в Україні та окремих країнах світу. Зима 2018/2019 років. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/spozhyvchi-ciny-na-osnovni-vydy-produktiv-harchuvannya-v-ukrayini-ta-okremykh-krayinah-5> (дата звернення: 13.10.2019).
8. Споживчі ціни на основні види продуктів харчування в Україні та окремих країнах світу. Літо 2017 року. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/spozhyvchi-ciny-na-osnovni-vydy-produktiv-harchuvannya-v-ukrayini-ta-okremykh-krayinah-5> (дата звернення: 13.10.2019).
9. Prisma. URL: <https://www.foodie.fi/products/selection> (дата звернення: 10.10.2019).
10. Ашан. URL: <https://auchan.zakaz.ua/uk> (дата звернення: 10.10.2019).
11. Метро. URL: https://metro.zakaz.ua/uk/?utm_medium=cpa&utm_source=admitad_cpa&utm_campaign=admitad&admitad_uid=d386b27c77dcc878d3ba1e61c42a96a5 (дата звернення: 10.10.2019).
12. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. URL: <https://bank.gov.ua/markets/exchangerates?date=13.10.2019&period=daily> (дата звернення: 13.10.2019).
13. S Group. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/S_Group (дата звернення: 13.10.2019).
14. Ашан Україна. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ашан_Україна (дата звернення: 13.10.2019).
15. METRO Cash & Carry. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/METRO_Cash_%26_Carry (дата звернення: 13.10.2019).
16. METRO Cash & Carry. URL: <https://www.metro-cc.com/> (дата звернення: 13.10.2019).
17. Климат Финляндии. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Климат_Финляндии (дата звернення: 13.10.2019).

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy "Pro prozhytkovyi minimum", available at: <https://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/gna1054-966-xiv.html> (accessed 13 October 2019).
2. Kabinet Ministriv Ukrainy. Postanova "Pro zatverdzhennia naboriv produktiv kharchuvannia, naboriv neprodovolchikh tovariv ta naboriv posluh dlia osnovnykh sotsialnykh i demohrafichnykh hrup naselennia", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF> (accessed 13 October 2019).
3. Okruzhnyi Administratyvnyi sud mista Kyieva. Rishennia. Imenem Ukrainy, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3639805-18#n2> (accessed 13 October 2019).
4. Chomu v Ukraini nastilky doroha yizha: tsiny davno mozna porivniaty z ES. URL: <https://www.segodnya.ua/ua/economics/enews/pochemu-v-ukraine-nastolko-dorogaya-eda-ceny-davno-sravnimy-s-es-1237592.html> (accessed 22 March 2019).
5. Zvit pro rezultaty vprovadzhenia hromadsko-profesiinoi initsiatyvy z perehliadu "spozhyvchoho koshyku" ta prozhytkovoho minimumu v Ukraini [2015-2019], available at: <http://open-court.org/upload/iblock/aee/aee5e34db49fac45b64eca57adde7975.pdf> (accessed 13 October 2019).
6. Spysok stran po srednei zarabotnoi plate, available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/Spysok_stran_po_srednei_zarabotnoi_plate (accessed: 13 October 2019).
7. Sredniaia zarplata v Ukrayne, available at: <https://index.minfin.com.ua/labour/salary/average> (accessed 13 October 2019).
8. Spozhyvchi tsiny na osnovni vydy produktiv kharchuvannia v Ukraini ta okremykh krainakh svitu. Zyma 2018/2019 rokiv, available at: <http://edclub.com.ua/analitika/spozhyvchi-ciny-na-osnovni-vydy-produktiv-harchuvannya-v-ukrayini-ta-okremykh-krayinah-5> (accessed 13 October 2019).
9. Prisma, available at: <https://www.foodie.fi/products/selection> (accessed 10 October 2019).
10. Ashan, available at: <https://auchan.zakaz.ua/uk> (accessed 10 October 2019).
11. Metro, available at: https://metro.zakaz.ua/uk/?utm_medium=cpa&utm_source=admitad_cpa&utm_campaign=admitad&admitad_uid=d386b27c77dcc878d3ba1e61c42a96a5 (accessed 10 October 2019).
12. Ofitsiinyi kurs hryvni shchodo inozemnykh valiut, available at: <https://bank.gov.ua/markets/exchangerates?date=13.10.2019&period=daily> (accessed 13 October 2019).
13. S Group, available at: https://en.wikipedia.org/wiki/S_Group (accessed 13 October 2019).
14. Ashan Ukraina, available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ashan_Ukraina (accessed 13 October 2019).
15. METRO Cash & Carry, available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/METRO_Cash_%26_Carry (accessed 13 October 2019).
16. METRO Cash & Carry, available at: <https://www.metro-cc.com/> (accessed 13 October 2019).
17. Klymat Fynliandy, available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/Klymat_Fynliandy (accessed 13 October 2019).

МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ СТАНУ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМИ РЕСУРСАМИ ПІДПРИЄМСТВА-КРЕДИТОРА

METHOD OF ASSESSMENT OF THE CREDIT MANAGEMENT STATE OF THE COMPANY-CREDITOR

Дослідження присвячено обґрунтуванню доцільності використання на вітчизняних підприємствах методики оцінювання стану управління кредитними ресурсами підприємства-кредитора. В умовах кризового розвитку більшість вітчизняних підприємств відчуває проблеми з фінансовим забезпеченням власної діяльності через нестачу фінансових ресурсів та власного обігового капіталу, зниження рівня прибутку, отже, низьку здатність чи неспроможність до самофінансування, що обмежує фінансовий потенціал підприємства. З'ясовано теоретичну сутність кредитних ресурсів підприємства з позиції як позичальника, так і кредитора. Розглянуто методику оцінювання стану управління кредитними ресурсами підприємства з позиції кредитора, апробовано описану у статті методику на прикладі підприємства ТОВ «ГЕЛФ». Використання запропонованого методичного підходу до оцінювання якості управління дебіторською заборгованістю менеджментом підприємств сприятиме впровадженню організаційно-управлінських та організаційно-економічних інновацій у системі формування обігового капіталу вітчизняних підприємств.

Ключові слова: управління кредитними ресурсами, підприємство-кредитор, фінансовий потенціал, власний обіговий капітал, самофінансування, ліквідність.

Исследование посвящено обоснованию целесообразности использования на отечественных предприятиях методики оценивания состояния управления кредитными ресурсами предприятия-кредитора. В условиях кризисного развития большинство отечественных предприятий испытывает трудности с финансовым обеспечением собственной деятельности из-за нехватки финансовых ресурсов и собственного оборотного капитала, снижения уровня прибыли, значит, низкой способности или неспособности к самофинансированию, что ограничивает финансовый потенциал предприятия. Выяснена теоретическая сущность кредитных ресурсов предприятия с позиции как заемщика, так и кредитора. Рассмотрена методика оценивания состояния управления кредитными ресурсами предприятия с позиции кредитора, апробирована описанная в статье методика на примере ООО «ГЕЛФ». Использование предложенного методического подхода к оцениванию качества управления дебиторской задолженностью менеджментом предприятия будет способствовать внедрению организационно-управленческих и организационно-экономических инноваций в систему формирования оборотного капитала отечественных предприятий.

Ключевые слова: управление кредитными ресурсами, предприятие-кредитор, финансовый потенциал, собственный оборотный капитал, самофинансирование, ликвидность.

УДК 658.1:336.77:005.931.11(477)
<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-24>

Бугай В.З.

к.е.н., професор кафедри фінансів,
 банківської справи та страхування
 Запорізький національний університет
Грінберг І.О.
 магістрант
 Запорізький національний університет

Bugay Volodimir

Zaporizhzhya National University
Grinberg Inna
 Zaporizhzhya National University

The study is devoted to the substantiation in practice of the expediency of using the methods of estimation of the credit resources management of the enterprise-creditor at the domestic enterprises. In times of crisis, most domestic enterprises experience problems with financial support for their own activities due to lack of financial resources and working capital, reduced profitability and, consequently, low capacity or inability to self-finance, which limits the financial potential of the enterprise. In such circumstances, the issue of attracting, using and managing credit resources is actualized, which in the current economic conditions creates opportunities for businesses to survive and to develop economically. The purpose of this study is to develop a methodology for assessing the state of credit management of the enterprise-lender. The theoretical essence of the credit resources of the enterprise from the loan of both the borrower and the lender has been clarified, the method of estimation of the management status of the enterprise credit resources of the enterprise from the lender's credit has been examined, the methodology described in the article on the example of GELF LLC has been tested in the article. Improvement of management of credit resources of the enterprise from the position of the borrower is directly related to the purpose of such management, which in modern conditions of market economy, it is advisable to interpret as optimization of the volume of accounts receivable of an economic entity, that is, determining its size at which the necessary and sufficient level of solvency is achieved liquidity and profitability of the respective enterprise. The use of the proposed methodological approach to assessing the quality of accounts receivable management by enterprise management will facilitate the introduction of organizational-managerial and organizational-economic innovations in the system of working capital formation of domestic enterprises. Improving the economic mechanism of formation and use of current assets of enterprises requires the development and implementation of scientifically sound debt management measures, in particular, the assessment of the credit management of the enterprise from the position of the lender.

Key words: credit management, lender, financial potential, working capital, self-financing, liquidity.

Постановка проблеми. Розвиток вітчизняної економічної системи в сучасних умовах характеризується нестабільністю соціально-економічних та політичних процесів, військовою агресією Російської Федерації, наростанням кризових явищ і загостренням загрози банкрутства на багатьох вітчизняних підприємствах. В умовах кризового розвитку більшість вітчизняних підприємств відчуває проблеми з фінансовим забезпеченням власної діяльності через нестачу фінансових ресурсів та власного обігового капіталу, зниження рівня прибутку, отже, низьку здатність чи неспроможність

до самофінансування, що обмежує фінансовий потенціал підприємства. За таких умов актуалізуються питання залучення, використання кредитних ресурсів та управління ними, що в сучасних умовах господарювання створює для підприємств можливості виживання та економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Актуальні проблеми залучення й використання кредитних ресурсів отримали висвітлення в працях численних вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких особливо слід відзначити праці О. Васюренка, У. Владичиної, О. Вовчак, О. Заруби, Б. Івасіва,

С. Ілляшенка, О. Морозової, О. Карасика, О. Кириченка, З. Ковальової, Ю. Лядової, Г. Миськів, Л. Павлової, Г. Поляка, Н. Рогожнікової, Л. Рудь, Я. Чайковського, Д. Хухлаєва, Т. Черничко. При цьому слід зауважити, що більшість науковців розглядає переважно питання кредитних ресурсів з точки зору комерційних банків, залишаючи поза увагою кредитні ресурси з точки зору реального сектору економіки, особливо якщо це стосується кредитних ресурсів підприємства, яке виступає кредитором, а не позичальником.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення методики оцінювання стану управління кредитними ресурсами підприємства-кредитора.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відзначимо, що в науковій літературі кредитні ресурси підприємства зазвичай розглядаються як сукупність кредитних коштів, залучених для фінансового забезпечення його функціонування, які формуються на основі потреби в них для формування оборотних коштів і задоволення інвестиційних потреб [3; 7]. Кредитні ресурси трактують також як сукупність різних за формою та умовами залучення зовнішніх фінансових ресурсів, які отримує підприємство на зворотній та платній основі на певний період [4, с. 107]. До головних умов, на яких залучають кредитні ресурси, слід віднести [1, с. 169]:

- поворотність, що виражає необхідність своєчасного повернення отриманих від кредитора фінансових ресурсів після завершення їх використання позичальником;
- платність, тобто за користування кредитними ресурсами позичальник сплачує кредиторowi винагороду у формі проценту, лізингового платежу, надбавки за відстрочку платежу тощо;
- строковість, що передбачає обов'язок позичальника повернути кредитні ресурси та сплатити винагороду за користування ними у передбачені договором з кредитором строки;
- цільовий характер використання, що означає, що кредитні ресурси надаються й використовуються з конкретною метою, передбаченою договором між кредитором і позичальником (щоправда, ця ознака характерна переважно для фінансових (зокрема, банківських) кредитів, меншою мірою – для лізингу, майже не властива комерційним кредитам);
- забезпеченість, що означає наявність у кредитора можливостей для захисту своїх інтересів, недопущення збитків від неповернення боргу через неплатоспроможність позичальника.

Слід зазначити, що все викладене вище стосується кредитних ресурсів підприємства, коли воно виступає позичальником. Водночас необхідно враховувати, що поняття кредитних ресурсів також варто розглядати з позиції економічного суб'єкта, який виступає кредитором. Так, власне, підприємства як учасники кредитного ринку в разі надання кредитних ресурсів у користування іншим

суб'єктам реалізують такий вид кредиту, як комерційний (товарний) кредит.

Так, як відзначають О. Вовчак та Г. Миськів, якщо одне підприємство надає кредит іншому, то воно володіє певним обсягом кредитних ресурсів. Отже, з огляду на «вимушений» характер міжгосподарського кредитування кредитні ресурси підприємства не мають традиційного вигляду певного фонду, який можна використовувати для кредитних операцій. У цьому разі міжгосподарський кредит набуває форми дебіторської заборгованості [2, с. 36]. Відповідно, можна вважати, що кредитні ресурси підприємства виступатимуть допустимим рівнем дебіторської заборгованості, який визначається за допомогою коефіцієнта залучення оборотних активів у дебіторську заборгованість. Суб'єктами формування кредитних ресурсів для надання міжгосподарського кредиту є самі суб'єкти господарювання, оскільки вони використовують для задоволення кредитних цілей лише власний капітал. Відповідно, джерелом формування кредитних ресурсів підприємств є лише власні кошти. Ми погоджуємося з такими дослідниками, як О. Вовчак та Г. Миськів, які під кредитними ресурсами суб'єктів господарювання пропонують розуміти частину доходів, яку підприємство на добровільних засадах погоджується отримати в майбутньому задля реалізації більшого обсягу товарної продукції у теперішньому періоді, або допустимий рівень дебіторської заборгованості [2, с. 36].

Відзначимо, що вдосконалення управління кредитними ресурсами підприємства з позиції позичальника безпосередньо пов'язано з метою такого управління, яку в сучасних умовах ринкової економіки доцільно трактувати як оптимізацію обсягу дебіторської заборгованості економічного суб'єкта, тобто визначення такого її розміру, за якого досягається необхідний і достатній рівень платоспроможності, ліквідності та прибутковості відповідного підприємства.

Таке формулювання мети спирається на два базові факти. Перший полягає в тому, що постійні й динамічні трансформації умов зовнішнього середовища приводять до необхідності регулювання розмірів дебіторської заборгованості таким чином, щоби забезпечувати безперервність діяльності суб'єкта господарювання разом з необхідним і достатнім рівнем платоспроможності, ліквідності й прибутковості діяльності. Другий факт полягає в тому, що в процесі управління дебіторською заборгованістю необхідно слідкувати за підтриманням здатності підприємства до отримання грошових коштів від її здійснення. Так, підтримання нормальних умов життєдіяльності підприємства зумовлює необхідність не лише вчасного розрахування за поточними зобов'язаннями, але й виконання інших платіжних вимог, зокрема, на основі рефінансування дебіторської заборгованості,

тобто її трансформації в гроші, а також забезпечення економічної корисності на основі максимізації ефективності процесів формування та використання її загального обсягу.

Досягнення сформульованої мети є можливим за умови своєчасного та достовірного оцінювання стану управління на підприємстві дебіторською заборгованістю.

Оцінювати тенденції управління дебіторською заборгованістю доцільно на засаді використання переліку показників, наведених у табл. 1.

Використання на практиці наведеної методики оцінювання рівня управління дебіторською заборгованістю дає змогу отримати кількісні результати. Окремі показники передбачають два рівні оцінювання, серед яких перший дає змогу порівнювати показники за певний період, а другий – отримати бальну оцінку з урахуванням тенденцій у змінах відповідних двох показників.

Залежно від динаміки змін показника може бути отримане відповідне значення (0 або 1). Максимальна кількість балів, яку можна отримати

Таблиця 1

Показники оцінювання рівня управління дебіторською заборгованістю підприємства

Показники, умови розрахунку	Кількість рівнів оцінки	Оцінка в балах
Обсяги дебіторської заборгованості (ОДЗ) порівнюються з обсягами продажу (ОП)	1	1, якщо ОДЗ ↑ із ↓ ОП; 1, якщо ОДЗ ↓ із □ ОП; 1, якщо ОДЗ ↑ із ↑ ОП; 1, якщо ОДЗ ↓ із ↑ ОП; 0, якщо ОДЗ ↓ із ↓ ОП; 0, якщо ОДЗ ↑ із ↓ ОП; 0, якщо ОДЗ □ із ↓ ОП; 0, якщо ОДЗ ↑ із □ ОП
Обсяги продажів (ОП) порівнюються з часткою в них дебіторської заборгованості (ЧДЗ)	1	1, якщо ЧДЗ ↑ в ОП; 0, якщо ЧДЗ ↓ в ОП
	2	1, якщо ЧДЗ ↑ із ↑ ОП; 1, якщо ЧДЗ ↓ із ↑ ОП; 1, якщо ЧДЗ ↓ із □ ОП; 1, якщо ЧДЗ □ із ↑ ОП; 0, якщо ЧДЗ ↓ із ↓ ОП; 0, якщо ЧДЗ ↑ із ↓ ОП; 0, якщо ЧДЗ □ із ↓ ОП; 0, якщо ЧДЗ ↑ із □ ОП
Період погашення дебіторської заборгованості (ППДЗ) порівнюється з періодом погашення кредиторської заборгованості (ППКЗ)	1	1, якщо ППДЗ не перевищує ППКЗ; 0, якщо ППДЗ перевищує ППКЗ
	2	1, якщо ППДЗ ↓ із ↓ ППКЗ; 1, якщо ППДЗ □ із ↓ ППКЗ; 1, якщо ППДЗ ↓ із □ ППКЗ; 0, якщо ППДЗ ↑ із ↑ ППКЗ; 0, якщо ППДЗ ↑ із □ ППКЗ; 0, якщо ППДЗ □ із ↑ ППКЗ
Коефіцієнт простроченої дебіторської заборгованості (КПДЗ) порівнюється з обсягами дебіторської заборгованості (ОДЗ)	1	1, якщо КПДЗ ↓ із ↓ ОДЗ; 1, якщо КПДЗ ↓ із ↑ ОДЗ; 1, якщо КПДЗ □ із ↑ ОДЗ; 1, якщо КПДЗ ↓ із □ ОДЗ; 0, якщо КПДЗ ↑ із ↓ ОДЗ; 0, якщо КПДЗ ↑ із ↑ ОДЗ; 0, якщо КПДЗ ↑ із □ ОДЗ
	2	1, якщо КШЛ ≥ норм. значення, а ЧПДЗ ↓; 1, якщо КШЛ < норм. значення, а ЧПДЗ ↓; 0, якщо КШЛ ≥ норм. значення, а ЧПДЗ ↑; 0, якщо КШЛ < норм. значення, а ЧПДЗ ↑
Коефіцієнт швидкої ліквідності (КШЛ) порівнюється з динамікою питомої ваги дебіторської заборгованості в оборотних активах (ПВДЗ)	1	1, якщо КШЛ < норм. значення, а ПВДЗ незначна; 1, якщо КШЛ > норм. значення, а ПВДЗ незначна; 0, якщо КШЛ < норм. значення, а ПВДЗ значна; 0, якщо КШЛ > норм. значення, а ПВДЗ значна
	2	0, якщо КШЛ □ і ↑ ПВДЗ; 0, якщо КШЛ ↑ і ↑ ПВДЗ; 1, якщо КШЛ □ і ↓ ПВДЗ; 1, якщо КШЛ ↑ і ↓ ПВДЗ; 0, якщо КШЛ ↓ і ↓ ПВДЗ або □

Присудження балів та умовні позначення: 0 балів надається у разі негативної тенденції; 1 бал надається у разі позитивної тенденції; ↑ – збільшення показника; ↓ – зменшення показника; □ – незмінність показника

Джерело: складено за [5; 6; 8]

відповідно до запропонованої методики, становить 10. При цьому рівень управління дебіторською заборгованістю на підприємстві слід вважати високим (висока ефективність управління), якщо набрані 9 і більше балів, середнім (середня ефективність управління) – п'ять-вісім балів, а низьким (низька ефективність управління) – чотири й менше балів. Таким чином, приймати рішення щодо необхідності та шляхів підвищення ефективності управління дебіторською заборгованістю доцільно на підставі отриманої сумарної оцінки в балах.

Враховуючи вищесказане, наступним кроком проведемо бальне оцінювання показників ефективності управління товарною дебіторською заборгованістю для підприємства ТОВ «ГЕЛФ» за 2017–2019 рр. Вихідні дані для розрахунку наведено в табл. 2.

Результати проведення бального оцінювання показників ефективності управління товарною дебіторською заборгованістю ТОВ «ГЕЛФ» за 2017–2019 рр. наведено в табл. 3.

За результатами табл. 3 бачимо, що у 2017–2019 рр. аналізоване підприємство перебуває в діапазоні 6–8 балів, що свідчить про середній рівень управління кредитними ресурсами з позиції креди-

тора, тобто товарну дебіторську заборгованість із тенденцією до погіршення. Позитивним моментом є те, що підприємство не має простроченої дебіторської заборгованості, а також те, що період погашення товарної дебіторської заборгованості є меншим за період погашення товарної кредиторської заборгованості. На негативну оцінку заслуговує невідповідність коефіцієнта швидкої ліквідності нормативним значенням разом зі значною тривалістю періодів погашення як дебіторської, так і кредиторської заборгованостей за товари.

Висновки з проведеного дослідження. Вдосконалення економічного механізму формування й використання оборотних активів підприємств вимагає розроблення та вжиття науково обґрунтованих заходів управління дебіторською заборгованістю, зокрема оцінювання стану управління кредитними ресурсами підприємства з позиції кредитора. Використання запропонованого методичного підходу до оцінювання якості управління дебіторською заборгованістю менеджментом підприємств сприятиме впровадженню організаційно-управлінських та організаційно-економічних інновацій у систему формування обігового капіталу вітчизняних підприємств.

Таблиця 2

Вихідні дані для надання бальної оцінки показників ефективності управління товарною дебіторською заборгованістю ТОВ «ГЕЛФ» за 2017–2019 рр.

Показник	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Обсяг дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги (ОДЗ), тис. грн.	4 339	12 271	14 737
Обсяг продажу (ОП), тис. грн.	23 074	14 790	26 390
Частка товарної дебіторської заборгованості в обсязі продажу (ЧДЗ), %	18,8	83,0	55,8
Період погашення товарної дебіторської заборгованості (ППДЗ), днів	58,87	205,06	187,18
Період погашення товарної кредиторської заборгованості (ППКЗ), днів	148,37	314,66	380,21
Коефіцієнт простроченої товарної дебіторської заборгованості (КПДЗ), одиниць	0,0	0,0	0,0
Коефіцієнт швидкої ліквідності (КШЛ), одиниць	0,49	0,57	0,53
Частка простроченої товарної дебіторської заборгованості (ЧПДЗ), одиниць	0,0	0,0	0,0
Питома вага товарної дебіторської заборгованості в оборотних активах (ПВДЗ), %	22,3	45,9	42,5

Таблиця 3

Бальна оцінка показників ефективності управління дебіторською заборгованістю ТОВ «ГЕЛФ» за 2017–2019 рр.

Показники, умови розрахунку	Оцінка в балах		
	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Обсяги дебіторської заборгованості (ОДЗ) порівнюються з обсягами продажу (ОП)	1	1	1
Обсяги продажів (ОП) порівнюються з часткою в них дебіторської заборгованості (ЧДЗ)	1	1	0
	1	0	1
Період погашення дебіторської заборгованості (ППДЗ) порівнюється з періодом погашення кредиторської заборгованості (ППКЗ)	1	1	1
	0	0	0
Коефіцієнт простроченої дебіторської заборгованості (КПДЗ) порівнюється з обсягами дебіторської заборгованості (ОДЗ)	1	1	1
Коефіцієнт швидкої ліквідності (КШЛ) порівнюється з часткою простроченої дебіторської заборгованості (ЧПДЗ); нормативне значення КШЛ становить 0,7–1	1	1	1
	1	1	1
Коефіцієнт швидкої ліквідності (КШЛ) порівнюється з динамікою питомої ваги дебіторської заборгованості в оборотних активах (ПВДЗ)	1	0	0
	0	0	0
Сума балів	8	6	6

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бланк И. Основы финансового менеджмента : учебник : в 2 т. Киев : Ника-Центр, 1999. Т. 2. 512 с.
2. Вовчак О., Миськів Г. Кредитні ресурси суб'єктів кредитного ринку: теоретико-методологічні підходи. *Вісник Національного банку України*. 2015. Березень. С. 35–39.
3. Заходжай В. Статистичне вивчення обсягу, складу й динаміки кредитних вкладень і кредитних ресурсів. *Персонал*. 2006. № 5. С. 13–16.
4. Іванюта О. Суть, види та етапи формування політики управління позиковими ресурсами торговельного підприємства. *Репозитарій Харківського державного університету харчування та торгівлі*. URL: <http://elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/746/1/sec2-e-2015-2-7.pdf> (дата звернення: 10.03.2020).
5. Онищенко С., Верещака Т. Управління дебіторською заборгованістю підприємств в умовах кризи неплатежів. *Молодий деканат*. 2016. № 12(39). С. 117–129.
6. Сапаріна О., Кірілкіна О. Методологічні основи аналізу дебіторської заборгованості. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 3. С. 865–868.
7. Слав'юк Р. Фінанси підприємств : підручник. Київ : УБС НБУ ; Знання, 2010. 550 с.
8. Ямненко Г. Інформаційне забезпечення управління дебіторською заборгованістю. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 16. С. 530–533.

REFERENCES:

1. Blank I. (1999). *Osnovy finansovoho menedzhmenta* [Fundamentals of Financial Management]:

A Textbook. in 2 volumes. Kiev : Nika-Center. Vol. 2. P. 512.

2. Vovchak O., Miskov G. (2015). Kredytni resursy sub'yektiv kredytnoho rynku [Credit resources of credit market subjects: theoretical and methodological approaches]. *Bulletin of the National Bank of Ukraine*. P. 35–39

3. Zakhidaj V. (2006). Statystychne vyvchennja obsjaghu, skladu j dynamiky kredytnykh vkladenj i kredytnykh resursiv [A statistical study of the volume, composition and dynamics of credit investments and credit resources]. *Personnel*. № 5. P. 13–16.

4. Ivanyuta O. (2015). Sut', vydy ta etapy formuvannya polityky upravlinnya pozykovymi resursamy torhovel'noho pidpryyemstva [The essence, types and stages of forming a policy of loan management of a trading enterprise]. *Repository of Kharkiv State University of Food and Trade*. URL: <http://elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/746/1/sec2-e-2015-2-7.pdf> (accessed 03/10/2020).

5. Onishchenko S., Vereshchak T. (2016). Upravlinnya debitors'koyu zaborhovanistyu pidpryyemstv v umovakh kryzy neplatezhiv [Management of receivables of enterprises in the conditions of non-payment crisis]. *Young Dean's Office*. No. 12(39). P. 117–129.

6. Saparina O., Kirilkina O. (2015). Metodolohichni osnovy analizu debitors'koyi zaborhovanosti [Methodological bases of receivables analysis]. *Global and national problems of economy*. Vol. 3. P. 865–868.

7. Slavyuk R. (2010). *Finansy pidpryyemstv* [Business Finance]: A Textbook. Kiev : NBU NBU ; Knowledge. P. 550.

8. Yamnenko G. (2017). Informatsiyne zabezpechennya upravlinnya debitors'koyu zaborhovanistyu [Information support of receivables management]. *Global and national problems of economy*. Vol. 16. P. 530–533.

КРЕАТИВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ОСНОВНИЙ ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

CREATIVE MANAGEMENT AS THE MAIN INSTRUMENT OF MODERN BUSINESS DEVELOPMENT IN UKRAINE

УДК 658.51

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-25>**Бурачек І.В.**к.е.н., доцент, доцент кафедри менеджменту і підприємництва
Державний університет
«Житомирська політехніка»**Закапо О.І.**студентка
Державний університет
«Житомирська політехніка»**Ярмолюк Д.І.**асистент кафедри туризму
та готельно-ресторанної справи
Державний університет
«Житомирська політехніка»**Burachek Igor**

Zhytomyr Polytechnic State University

Zakapko Olha

Zhytomyr Polytechnic State University

Yarmolyuk Dina

Zhytomyr Polytechnic State University

У статті досліджено методологічні та практичні підходи до визначення понять «креативність» та «креативний менеджмент». Описано історію розвитку поняття «креативність» починаючи з давніх та середніх століть і закінчуючи сьогоденням. Розглянуто важливість впровадження креативного менеджменту в практику сучасного бізнесу як інструменту підвищення конкурентоспроможності підприємств та забезпечення довгострокової стабільності на ринку. Досліджено особливості зарубіжного досвіду в запровадженні освітніх програм із креативного менеджменту для розвитку креативного потенціалу майбутніх управлінців. Визначено основні напрями розвитку креативного менеджменту в Україні та описано найпопулярніші програми для підтримки креативного менеджменту в українській бізнес-індустрії. Розкрито сутність «молодого потенціалу» як основного джерела розвитку креативного менеджменту в Україні. Досліджено та представлено найактуальніші програми із залучення креативної української молоді до бізнес-процесів підприємств.

Ключові слова: креативність, креативний менеджмент, креативний бізнес, молодий потенціал, залучення молоді.

В статті исследованы методологические и практические подходы к определению понятий «креативность» и «креативный менеджмент». Описана история развития понятия «креативность» начиная с древних и средних веков и заканчивая настоящим временем. Рассмотрена важность внедрения креативного менеджмента в практику современного бизнеса как инструмента повышения конкурентоспособности предприятий и обеспечения долгосрочной стабильности на рынке. Исследованы особенности зарубежного опыта во внедрении образовательной программы по креативному менеджменту для развития креативного потенциала будущих управленцев. Определены основные направления развития креативного менеджмента в Украине и описаны самые популярные программы для поддержки креативного менеджмента в украинской бизнес-индустрии. Раскрыта сущность «молодого потенциала» как основного источника развития креативного менеджмента в Украине. Исследованы и представлены актуальные программы по привлечению креативной украинской молодежи в бизнес-процессы предприятий.

Ключевые слова: креативность, креативный менеджмент, креативный бизнес, молодой потенциал, привлечение молодежи.

The article explores modern methodological and practical approaches to defining the concept of «creativity» and «creative management». The peculiarities of the history of development of the concept of «creativity» from the ancient and middle ages to the present are described. The importance of the introduction of creative management in the practice of modern business as a tool for improving the competitiveness of enterprises and ensuring long-term stability in the market in today's post-industrial economy is considered. The urgency of using the creative and creative potential of employees, and especially managers and top managers, in the general process of conducting business activity of the enterprise in the modern conditions of market functioning is presented. The peculiarities of foreign experience in the implementation and support of creative management education programs to develop the creative potential of future managers are explored. The research also identified the main areas of creative management development in Ukraine and described the most popular programs to support creative management in the Ukrainian business industry, presented the main results from the implementation of such programs and their impact on modern entrepreneurship. The key objective of creative management and its relationship to the need to find a source of creative ideas is described. The importance of such search, as well as the formation and use of the main source of creative management for its long-term and stable development in the Ukrainian market are considered. For the first time, the importance of creative and creative potential in creating innovative ideas was explored, and the peculiarities of their interconnection with human age were described. The essence of «young potential» as the main source of development of creative management in Ukrainian business is revealed. The most up-to-date programs for engaging creative Ukrainian youth in the business processes of enterprises have been researched and presented, the opportunities and prospects for implementing these programs for entrepreneurs and young people have been outlined.

Key words: creativity, creative management, creative business, young potential, youth involvement.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства надзвичайно актуальним є впровадження креативного менеджменту в усі сфери ведення бізнесу. Креативний менеджмент тісно пов'язаний із виходом України з кризового стану, оскільки сучасні засади менеджменту потрібні для впровадження в життя основ управління цивілізацією. Креативний менеджмент – це рушійна сила організації, особливий тип менеджменту, який впливає на її загальні цілі та функції, формує та регулює усі інноваційні та інвестиційні процеси господарської системи, забезпечуючи складне взаємопроникнення ринку, виробництва та науки. Креативний менеджмент спрямований на формування ефективних конку-

рентних позицій підприємства на ринку, забезпечення його внутрішньої та зовнішньої стабільності та пришвидшення темпів розвитку. Результатом успішного креативного менеджменту є підвищення конкурентоспроможності та формування позитивного іміджу підприємства і, як результат, зростання прибутку. Саме тому впровадження сучасних методів управління на українському ринку дасть змогу підприємствам досягнути більшої ефективності та результативності господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія «креативності» та «креативного менеджменту» знаходить своє втілення у працях таких науковців, як О.Є. Кузьмін [3; 4], І.І. Свидрук [6], І.М. Підкамінний, О.В. Самокиш [5] та багатьох

інших. Проте поза увагою дослідників залишилися проблема розвитку креативного менеджменту в Україні, пошук джерела креативного потенціалу та дослідження основних напрямів його розвитку.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити поняття «креативність» та «креативний менеджмент»; розкрити важливість креативного менеджменту для розвитку сучасного бізнесу; проаналізувати шляхи впровадження креативного менеджменту в зарубіжні освітні програми; розглянути український досвід підтримки та розвитку креативного менеджменту в бізнес-індустрії; охарактеризувати «молодий потенціал» як основне джерело розвитку креативного менеджменту в Україні; представити найактуальніші програми із залучення креативної української молоді до бізнес-процесів підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні український ринок перенасичений однотипними товарами та послугами. У результаті такої тенденції спостерігається стрімке зростання конкуренції. Саме тому перед українськими бізнесменами постає низка питань: як стати найуспішнішим на ринку? як створити унікальний товар? як забезпечити стабільність підприємства та зростання прибутку? як зацікавити споживача? тощо. У західній практиці вирішення цих та подібних проблем відносять саме до креативного менеджменту, що передбачає управління процесами, пов'язаними з нововведеннями.

Креативність – це здатність вигадувати різноманітні оригінальні та нестандартні ідеї по відношенню до одного й того ж об'єкта. В основі слова «креативність» лежить англійський іменник *creativity*, що означає «творчість» і походить від латинського слова *creatio* (створення). Отже, під терміном «креативність» слід розуміти створення чогось нового.

Креативність – це основа суспільного розвитку ще з давніх часів. Так, якщо у давнину і середні століття креативність проявлялася переважно в мистецтві, то починаючи з другої половини XVII ст. і до першої половини XIX ст. вона проявлялася здебільшого в науці і мистецтві, з другої половини XIX ст. – у науці і техніці, а із середини XX ст. вона проявляється в першу чергу в техніці та економіці [3].

У психології поняття «креативність» з'явилося лише на початку 50-х років, коли Дж. Гільфорд у своєму зверненні під час вступу на посаду президента Американської психологічної асоціації запропонував психологам сконцентруватися на дослідженні творчих здібностей. Креативність у менеджменті набула значення тільки із середини XX ст. і лише нещодавно набула ґрунтового прикладного застосування цих знань [6]. Сьогодні креативність постійно застосовують у розвинених країнах як основне джерело конкурентоспроможності, оскільки на практиці перемагає той, хто дій-

сно володіє творчим потенціалом, і це стосується майже кожної галузі виробництва.

Старший спеціаліст із питань творчості та сценарного планування компанії Boston Consulting Group, співавтор книги «Мислення у нових рамках: нова парадигма креативності у бізнесі» (2013 р.) Алан Іні трактує креативність як «зміну способу бачення світу, що може дати вам змогу побачити нові продукти, переосмислити бізнес-процеси або трансформувати цілу галузь» [10]. Окрім того, Джордан Аян, виконавчий директор міжнародної консалтингової компанії Create-It!, експерт із питань креативності та автор книги «10 способів звільнити свій дух креативності та відшукати великі ідеї», акцентує увагу на тому, що «саме креативність стала однією з найважливіших персональних та бізнес-стратегій процвітання та успіху. Креативність вважають формою мистецтва, а не бізнес-інструментом. Але, на мою думку, саме креативність – це та сфера, з якої зазвичай починається прибуткове зростання більшості компаній» [8]. Саме тому креативність набуває сьогодні нового значення, а саме бізнес-інструменту, що відкриває перед підприємствами світ успішного ведення бізнесу.

Креативність є частиною людського інтелекту, тому під час вирішення проблем виступає природним механізмом роботи мозку. Саме ця властивість креативності є основним джерелом концепції креативного менеджменту, який покликаний не лише керувати інноваційними процесами у виробництві та творчим потенціалом колективу, а й знаходити найоптимальніші рішення у складних ситуаціях.

Креативний менеджмент знаходить утілення в різних напрямках менеджменту, а саме: у стратегічному плануванні, в організаційній культурі підприємства та управлінні персоналом, в інноваційному менеджменті, у «самоменеджменті» тощо. Саме тому в науковій літературі поняття «креативний менеджмент» набуває безліч різноманітних значень (табл. 1) [4].

Загалом питання креативного менеджменту активно дискутуються на різноманітних міжнародних конференціях, семінарах та симпозиумах як найбільш актуальний напрям у теорії та практиці управління, що охоплює системний творчий підхід до управління діяльністю (*system managing creativity*) працівників/менеджерів та компанії у цілому [1, с. 64].

У системі менеджменту XXI ст. креативний менеджмент виступає як найбільш динамічний компонент, а також є частиною інноваційного менеджменту, маючи потенціал розвитку в теорії та практиці. Разом із тим І.М. Підкаміний та О.В. Самокиш наголошують, що «із залученням у механізм інноваційного менеджменту креативних методів та засобів управління утворюється новий його напрям – креативний менеджмент, який із часом може вийти за межі інноваційного менеджменту» [5, с. 110].

Підходи до трактування поняття «креативний менеджмент»

Підхід	Значення поняття «креативний менеджмент»
Системний	Підсистема інноваційного менеджменту, що забезпечує здатність суб'єктів управління висувати та розвивати нові ідеї, які набирають форми наукової або технологічної інформації.
Функціональний	Одна з функцій менеджменту, яка спрямована на забезпечення здатності суб'єктів управління висувати та розвивати нові ідеї, які набирають форми наукової, технологічної інформації та акумулювання нових ідей.
Ситуаційний	Сукупність сприятливих умов, що створюються керівниками підприємства для творчого розвитку трудового колективу й окремих працівників із метою акумулювання креативних ідей щодо вирішення виробничо-господарських проблем, подолання їхніх наслідків.
Поведінковий	Сукупність цілеспрямованих дій і вчинків керівників підприємства, спрямованих на акумулювання креативних ідей щодо розв'язання виробничо-господарських проблем, подолання їхніх наслідків тощо, а також сприяння творчому розвитку трудового колективу й окремих працівників.
Адміністративний	Сукупність управлінських відносин між керівниками та підлеглими на предмет установалення цілей стосовно пошуку креативних ідей, їх виконання, пов'язаних із вирішенням виробничо-господарських проблем, подоланням їхніх наслідків тощо.

У сучасній постіндустріальній економіці креативний менеджмент стає джерелом стабільного розвитку компаній. Саме тому керівниками підприємств все більше уваги приділяється розвитку внутрішнього креативного потенціалу фірми, який проявляється через її працівників, а особливим чином – через менеджерів. По всьому світу з'являються нові освітні програми для управлінців, спеціалізовані школи та університети, в яких проводяться дослідження у галузі креативного менеджменту. Наприклад, у період із 1980 по 1990 р. і дотепер у США успішно функціонують такі програми, як: «Управління креативністю» (Harvard Business School), «Креативність у бізнесі» та «Особистісна креативність у бізнесі» (Stanford Business School), «Підприємницька креативність» (Columbia Business School), «Креативність та інновації: створення нових венчурних ідей» (Indiana University). Окрім того в Open University Business School (Великобританія) реалізовано програму «Креативний менеджмент», що згодом перейшла в програму «Сталий креативний менеджмент», а в чиказькому університеті DePaul з'явилася програма «Креативність у бізнесі». Також у Китаї в 2005 р. за підтримки університету Чженчжоу (Changzhou University) відбулося заснування першого освітньо-дослідницького закладу у сфері креативного менеджменту – Інституту креативного менеджменту, а згодом і в Японії відкрили Інститут креативного менеджменту та інновацій при університеті Кіндай (Kinki University) [9, с. 118–119]. Тенденція актуалізації подібних освітніх програм свідчить про зростання важливості застосування креативного менеджменту як ключового інструменту розвитку сучасного бізнесу.

Що ж стосується України, то у багатьох закладах вищої освіти України впроваджують спеціальні курси з креативного менеджменту, які допомагають розвинути творчий потенціал майбутніх управлінців, забезпечують умови впровадження інноваційних ідей у вирішення проблем бізнес-

процесів. Окрім того, широких масштабів набули численні тренінги щодо підвищення креативного потенціалу працівників різних компаній та пошуку джерела його розвитку. У результаті загострення конкуренції між українськими виробниками, а також постійних коливань у технологічному розвитку країни сучасний менеджмент потребує залучення креативних підходів до вирішення традиційних завдань та пошуку інноваційних рішень у сфері управління. Саме тому в Україні кожного року з'являються нові спеціальні програми, що допомагають українським підприємствам досягати бажаного рівня конкурентоспроможності та стабільності на ринку шляхом упровадження в бізнес-процеси основ креативного менеджменту.

Наприклад, у 2015–2017 рр. в Україні була успішно реалізована британська програма Creative Enterprise Ukraine – глобальна програма навчання для підприємців у сфері культурних та креативних індустрій для всіх міст України. У лютому 2018 р. було проведено опитування серед випускників даної програми, в якому взяли участь 106 респондентів. Серед них були представники майже усіх секторів креативної економіки, що дає доволі репрезентативну та цікаву вибірку інформації. За результатами опитування серед 62 респондентів, що брали участь у програмі, 84% продовжили займатися власними проектами, 10% розпочали нову креативну справу, а 6% почали працювати в інших компаніях, але й надалі у сфері креативного бізнесу. Інші 44 підприємця прийшли в програму вже зі своїми ідеями і 63% з них змогли їх реалізувати. Наведені дані є ознакою високого рівня виживання креативного бізнесу в Україні, а програма Creative Enterprise Ukraine лише підвищила цей рівень [2].

Програми з розвитку креативного потенціалу сучасних підприємств існують і в окремих містах України. Так, наприклад, в Одесі активну позицію в підтримці креативного бізнесу займає Impact Hub Odessa – це група людей із найрізноманітніших

сфер, які створюють та підтримують нові ідеї, займаються вирішенням суспільно важливих проблем та охоче діляться власним досвідом у створенні креативних проєктів. А в Івано-Франківську всі необхідні умови для розвитку креативності сучасних підприємців забезпечує ГО «Тепле Місто». UNIT City 40 – великий інноваційний парк у місті Києві, орієнтований на підприємства, що працюють у сфері інноваційного бізнесу, креативних ідей та сучасних технологій. За прогнозами, даний інноваційний парк може стати державним центром розвитку творчої економіки (загальна площа – 25 га). Подібні проєкти постійно реалізують і в інших містах України, що демонструє реальні можливості країни для розвитку креативного потенціалу в бізнес-індустрії.

Ведення бізнесу в складному соціально-економічному середовищі змушує сучасних українських підприємців постійно створювати та впроваджувати в діяльність різного роду інновації, що допомагають вижити на ринку. Метою креативного менеджменту виступають саме пошук нових ідей і генерація нестандартних рішень для досягнення розвитку компаній, що функціонують у різних сферах. Саме тому постає гостра потреба в пошуку джерела нестандартних, креативних ідей як основи розвитку креативного менеджменту.

У всі часи існування людства рушійною силою у розвитку креативності була молодь. Хоча існує стереотип, що молодим людям, яким тільки минуло двадцять, не вистачає досвіду та тямущості у певних сферах, і саме це не дає їм змоги володіти інформацією, яка здатна певним чином впливати на зміни в житті, а також стереотип про те, що в тридцять років людина розкривається по-новому, і це шанс реалізувати минулу ідею ще краще, проте Мер' Джей, авторка книги «Визначні роки. Від 20 до 30. Вмикай на повну та досягай максимуму», довела той факт, що 80% доле-носних подій відбуваються у житті людини саме до 35 років, бо до 30 років мозок людину повністю завершує свій розвиток. Отже, з'являється потреба залучення творчого потенціалу молоді в процес формування та розвитку креативного менеджменту в Україні.

Тому підприємці все частіше шукають нових працівників саме серед випускників різних навчальних закладів, а також створюють для студентів цікаві програми, щоб залучити якнайбільше молоді до розвитку власного бізнесу. В Україні найбільшої популярності набули такі програми, як:

- INKOMPASS – це глобальна програма від компанії «Філіп Морріс» із залучення сучасної молоді у вирішення актуальних бізнес-проблем. В Україні програма діє у різних сферах, починаючи від маркетингу, функцій діджитал і HR та закінчуючи особливостями роботи відділів продажів, операційними функціями на виробництві. За умови успішного про-

ходження програми учасники отримують фінансову винагороду в розмірі мінімальної заробітної плати працівника організації протягом усього періода програми, а також можливість працевлаштування;

- програма оплачуваного стажування для випускників та студентів ВНЗ компанії «CRH Україна», створена з метою розвитку та підтримці студентів та молодих спеціалістів. Сьогодні найкращі стажери мають можливість продовжити знайомство з прогресивними світовими практиками за кордоном, оскільки в 2017 р. програма набула міжнародного статусу;

- програма Scholarship в Україні для підвищення рівня фінансової грамотності сучасної молоді. Ініціатором даної програми є компанія CyberShark, яка пропонує студентам написати аналітичну статтю на одну із запропонованих бізнес-тем. Призовий фонд у 2020 р. становив 63 тис грн;

- програми Unilever Internship program (ULIP) та Unilever Future leaders program (UFLP) від компанії Unilever для студентів та молодих спеціалістів. Програма ULIP призначена для студентів, які хочуть набути досвіду роботи в міжнародній компанії, а програма UFLP має на меті виховання власних менеджерів, які після її завершення зможуть обіймати керуючі позиції середньої ланки в компанії.

Директор Business Gathering, експерт Центру міжнародного приватного підприємництва (CIPE) Анастасія Баклан наголошує, що «сьогодні для українських компаній участь у проєкті – це реальний шанс для мінімізації витрат на консалтингові послуги, PR-просування, маркетинг та налагодження внутрішніх процесів». Експертка впевнена, що «саме неординарні та незаангажовані ідеї найактивнішої частини молоді спроможні перевершити очікування найвибагливішого бізнесмена» [7].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, за результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що креативний менеджмент є основним джерелом розвитку сучасного українського бізнесу. Правильне застосування креативності в системі управління організацією є запорукою високого рівня конкурентоспроможності фірми та забезпечення її стабільності на ринку. Зарубіжний досвід показує, що креативний підхід до вирішення бізнес-проблем набуває нового значення, по всьому світу створюються різноманітні програми і навіть інститути креативного менеджменту. Наявність спеціальних освітніх курсів, тренінгів та програм для підприємців показує, що Україна дійсно відкрита для розвитку креативного менеджменту в сучасному бізнесі, а впровадження різноманітних бізнес-програм для студентів та молодих спеціалістів свідчить про те, що важливим джерелом креативного менеджменту виступає саме «молодий потенціал» країни. Саме тому актуалізується потреба залучення молоді у вирішення проблем сучасних бізнес-процесів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Василенко В.А. Сущность и значение креативного менеджмента. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Экономика и управление»*. 2010. Т. 23(62). № 3. С. 64–71.
2. Вплив програми Creative Enterprise Ukraine на креативний бізнес учасників. URL : http://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/ceu_impact_survey_ukr_final_.pdf (дата звернення: 22.03.2020).
3. Креативний менеджмент : навчальний посібник / О.Є. Кузьмін та ін. Львів : Львівська політехніка, 2010. 124 с.
4. Кузьмін О.І., Зінкевич Д.К. Характеристика та місце креативного менеджменту в системі управління машинобудівним підприємством. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.10. С. 159–167.
5. Підкамінний І.М., Самокиш О.В. Креативний менеджмент у системі менеджменту підприємства. *Економіка та менеджмент: перспективи розвитку* : матеріали доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 22–24 червня 2012 р. / за заг. ред. О.В. Прокопенко. Суми : СумДУ, 2012. С. 109–110.
6. Свидрук І.І. Креативний менеджмент : навчальний посібник. Київ Центр учбової літератури, 2012. 224 с.
7. Українські компанії запрошують долучити креативних студентів до вирішення бізнес-завдань. URL: <https://platforma-msb.org/ukrayinski-kompaniyi-zaproshuyut-doluchyty-kreatyvnyh-studentiv-do-vyrishennya-biznes-zavdan/> (дата звернення: 20.03.2020).
8. Alan Iny (2014) How Does Creativity Really Work. URL : https://www.bcgperspectives.com/content/interviews/innovation_alan_iny_how_creativity_really_work (дата звернення: 18.03.2020).
9. Elias G. Carayannis, *Encyclopedia of Creativity, Invention, Innovation and Entrepreneurship*, Springer, New York, 2013. 1908 p.
10. Jordan Ayan Creativity on Demand. URL : <http://www.managementconsultingnews.com/interview-jordan-ayan/> (дата звернення: 19.03.2020).

REFERENCES:

1. Vasilenko V.A. Sushchnosty znachenyey kreatyvnoho menedzhmentaiu. [The nature and the significance of the creative management] *Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsyonalnoho unyversyteta im. V.Y. Vernadskoho. Seryia «Ekonomyka y upravlenye»*. vol 23(62), № 3, pp. 64–67.
2. Vplyv prohramy «Creative Enterprise Ukraine» na kreatyvnyi biznes uchashnykiv. URL: http://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/ceu_impact_survey_ukr_final_.pdf (accessed 22 March 2020).
3. Kuzmin O.Ye., Kniaz S.V., Lytvyn I.V., Zinkevych D.K. (2010) *Kreatyvnyi menedzhment: navchalnyi posibnyk*. [Creative management] Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki. (in Ukrainian)
4. Kuzmin O.I., Zinkevych D.K. (2009) *Kharakterystyka ta mistse kreatyvnoho menedzhmentu v systemi upravlinnia mashynobudivnym pidpriemstvom*. [Characteristic of the creative management system in the system of machine and machine management] *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*. vol. 19, pp. 159–167.
5. Pidkaminnyi I.M., Samokysh O.V. Kreatyvnyi menedzhment v systemi menedzhmentu pidpriemstva. [Creative management in system management] *Ekonomika ta menedzhment: perspektyvy rozvytku: materialy dopovidei II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Ukraine, Sumy, June 22-24, 2012)*. (eds Prokopenko O.V.), Sumy: SumDU, pp. 109–110.
6. Svydruk I.I. (2012) *Kreatyvnyi menedzhment: navchalnyi posibnyk*. [Creative management] Kiev. Tsentru uchbovoi literatury. (in Ukrainian)
7. Ukrainski kompanii zaproshuiut doluchyty kreatyvnykh studentiv do vyrishennia biznes-zavdan. URL: <https://platforma-msb.org/ukrayinski-kompaniyi-zaproshuyut-doluchyty-kreatyvnyh-studentiv-do-vyrishennya-biznes-zavdan/> (accessed 20 March 2020).
8. Alan Iny (2014) «How Does Creativity Really Work». URL: https://www.bcgperspectives.com/content/interviews/innovation_alan_iny_how_creativity_really_work (accessed 18 March 2020).
9. Elias G. Carayannis (2013), *Encyclopedia of Creativity, Invention, Innovation and Entrepreneurship*, Springer, New York. USA p. 1908.
10. Jordan Ayan (2012), «Creativity on Demand». URL: <http://www.managementconsultingnews.com/interview-jordan-ayan/> (accessed 19 March 2020).

АДАПТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

ADAPTIVE TECHNOLOGIES FOR RESOURCING THE INNOVATIVE ACTIVITIES OF AN ENTERPRISE

УДК 330.3:338

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-26>

Вовк О.М.

к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки повітряного транспорту Національний авіаційний університет

Ковальчук А.М.

старший викладач кафедри економіки повітряного транспорту Національний авіаційний університет

Гончарова Н.С.

Національний авіаційний університет

Vovk Olha

National Aviation University

Kovalchuk Alona

National Aviation University

Honcharova Nadiia

National Aviation University

Із метою формалізації сучасних технологій і форм ресурсного забезпечення у статті досліджено закордонний досвід ресурсної підтримки інноваційної діяльності. Дослідження форм вітчизняного державного стимулювання інноваційної діяльності авіапідприємств та тенденцій їх розвитку показало, що основним джерелом інвестування залишаються власні фінансові ресурси. Описано основні форми та джерела фінансування інноваційної діяльності авіапідприємств. Залежно від сфери впровадження об'єктами інноваційного впливу є техніко-технологічні, матеріально-технічні засоби, цифрові технології, кадрові та фінансові ресурси, організаційна структура та система маркетингу, що визначають спрямованість інноваційних стратегій та їх ресурсне забезпечення. Ресурсне забезпечення інноваційної діяльності підприємства є детермінантою формування інвестиційного механізму реалізації інноваційної політики. Адаптивні технології ресурсного забезпечення мінімізують витрати за рахунок оптимізації джерел фінансування інноваційних проєктів. У статті запропоновано схему вибору джерел фінансування інновацій з урахуванням специфіки авіапідприємств.

Ключові слова: інноваційна діяльність, ресурсне забезпечення, технологія, авіапідприємство, фінансово-інвестиційні ресурси.

С целью формализации современных технологий и форм ресурсного обеспечения в ста-

тье исследован зарубежный опыт ресурсной поддержки инновационной деятельности. Исследование форм отечественного государственного стимулирования инновационной деятельности авиапредприятий и тенденций их развития показало, что основным источником инвестирования остаются собственные финансовые ресурсы. Описаны основные формы и источники финансирования инновационной деятельности авиапредприятий. В зависимости от сферы применения объектами инновационного воздействия являются технико-технологические, материально-технические средства, цифровые технологии, кадровые и финансовые ресурсы, организационная структура и система маркетинга, определяющие направленность инновационных стратегий и их ресурсное обеспечение. Ресурсное обеспечение инновационной деятельности предприятия является детерминантом формирования инвестиционного механизма реализации инновационной политики. Адаптивные технологии ресурсного обеспечения минимизируют расходы за счет оптимизации источников финансирования инновационных проєктов. В статье предложена схема выбора источников финансирования инноваций с учетом специфики авиапредприятий.

Ключевые слова: инновационная деятельность, ресурсное обеспечение, технология, авиапредприятие, финансово-инвестиционные ресурсы.

In the context of the globalization of the economy and the digitalization of socio-economic relations, the innovative activity of the enterprise is a decisive factor in enhancing the competitiveness and profitability of the enterprise. Resource support for innovation requires high resource costs. The article examines the foreign experience of financing innovative activities. The forms of state support for the innovation activity of aviation enterprises in Ukraine are considered. All aircraft manufacturing enterprises are state property, the main source of investment in innovative development is its own financial resources. Such trends in the future will lead to a decrease in the implementation of innovative projects. The reason for these trends is the lack of modernization of state management systems. Airlines cannot finance strategies for adapting and creating sustainable competitive advantages through accumulated profits or depreciation. The most fundamental points in ensuring the innovation activity of an airline are the structure and organization of the resource system. The authors described the main forms and sources of financing the innovation activities of airlines: self-financing, debt external financing (loans, loans) and direct or real investments. Depending on the scope of application, the objects of innovative impact are: technical and technological, material and technical means, digital technologies, human and financial resources, organizational structure and marketing system. The objects under consideration determine the conditions and orientation of the development of innovative strategies and their resource support. Resource support for the innovation activity of an airline is a determinant of the formation of an investment mechanism to achieve the goals set by the innovation policy. The availability of resources, their organic and technical structure determines the possibilities of innovative modernization of the airline. Adaptive technologies of resource provision minimize costs by optimizing sources of financing for innovative projects. The effectiveness of innovative projects largely depends on the cost of attracting assets and the quality of their structure, compliance with the goals of developing innovative potential. The authors proposed a scheme for selecting sources of financing for innovation, taking into account the specifics of airlines. The efficiency of adaptation of the resource base to the demands of the innovation policy of the airline determines the dynamism and activity of innovative development.

Key words: innovative activity, resource provision, technology, aviation enterprise, financial and investment resources.

Постановка проблеми. Активність підприємства у сфері розроблення, комерціалізації чи застосування інновацій є однією з основних детермінант формування конкурентоспроможності та ефективності його стратегічного розвитку. Інновації оцінюються за технологічними параметрами і зумовлюють позицію підприємства на ринку. Але реалізація інноваційних проєктів вимагає значних витрат ресурсів, насамперед фінансово-інвестиційних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем ресурсного забезпе-

чення інновацій та інноваційної діяльності підприємств присвячено багато праць зарубіжних та вітчизняних учених, зокрема О.І. Амоши, О.В. Ареф'євої, С.М. Ілляшенка, Г.Ю. Кучерук, М.Є. Рогози, К.Ю. Вергала, Р.А. Фатхутдінова, Й. Шумпетера та ін. [1–8]. Проте деякі питання наукового обґрунтування інноваційної діяльності авіапідприємств та формування їхнього інноваційного потенціалу залишаються невирішеними. Це зумовлює вибір даної теми та засвідчує її актуальність.

Постановка завдання. Метою дослідження є формалізація адаптивних технологій управління ресурсним забезпеченням інноваційної діяльності авіапідприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість розвинених країн світу в умовах глобального конкурентного ринку, з одного боку, стимулює інноваційну активність національного бізнес-середовища, використовуючи пряму державну підтримку інноваційної діяльності, а з іншого – провокує запити на конкурентоспроможну інноваційну продукцію.

Так, у США формами стимулювання інноваційної діяльності є: пільгове оподаткування науково-дослідних проєктів, субсидювання та цільові асигнування з бюджету, пільгові умови для амортизації. У США, Японії, Франції та Великобританії крім зазначених форм мотивації існують державні інноваційно орієнтовані організації, що є конкурентоспроможними учасниками ринку інноваційного капіталу. Канадські, японські, французькі уряди через спеціальні фонди проводять відбір, заохочення та фінансування науково-дослідницької діяльності [4; 6; 10].

Аналізуючи зарубіжний досвід, можна зробити висновок, що за різноманіттям форм і прийомів стимулювання інноваційної діяльності з боку державних органів у всіх промислово розвинених країнах прослідковується дещо загальне, що дає змогу виділити систему стимулювання інновацій як специфічний елемент системи державного регулювання. Тобто основним завданням державної економічної політики є заходи, спрямовані на створення умов для органічного поєднання науково-технологічного і підприємницького середовища.

В Україні основними видами фінансової підтримки інноваційної діяльності, згідно із Законом України «Про інноваційну діяльність», є [9]:

- створення умов для пільгового кредитування інноваційних проєктів, що є пріоритетними у державній політиці, за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів;

- за умови самофінансування виконавцем інноваційних проєктів чи інших суб'єктів інноваційної діяльності часткове (до 50%) безвідсоткове кредитування інноваційних проєктів за рахунок коштів державного бюджету України та коштів місцевих бюджетів;

- компенсація відсотків (повна чи часткова), що сплачуються суб'єктами інноваційної діяльності комерційним фінансово-кредитним установам за кредитами на інноваційні проєкти;

- надання державних гарантій комерційним фінансовим установам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проєктів.

Для вдосконалення системи ресурсного забезпечення інноваційної діяльності в Україні необхідно:

- стимулювати приватних інвесторів за механізмом приватно-державного партнерства, доповнивши

законодавчу базу нормативами регулювання інноваційно-інвестиційного співробітництва між організаціями і підприємствами всіх форм власності;

- доопрацювати і затвердити «Стратегію інноваційного розвитку України», що забезпечить формування системи державних пріоритетів, розроблення науково-технологічної, наукової та інноваційної політики з урахуванням структурного розвитку національної економіки та формалізації форм і механізмів ресурсного забезпечення;

- сформувати нормативно-законодавчу базу стосовно розвитку венчурних фондів та інвестиційних компаній. Їхня мета – розширення джерел інвестування інноваційного розвитку за рахунок фінансових ресурсів венчурних інвесторів;

- забезпечити активну участь органів місцевого самоврядування й регіонального розвитку, промислових, транспортно-логістичних підприємств, наукових організацій та інших зацікавлених структур у розробленні й реалізації проєктів та програм в інноваційній сфері;

- створити інформаційну базу та онлайн-ресурси щодо технологічних потреб підприємств та наявний потенціал інноваційної сфери для їх задоволення.

Основними витратними чинниками в ресурсному забезпеченні інноваційної діяльності авіапідприємства є структура й організація системи ресурсів. Під час оновлення авіапідприємства з використанням інноваційних технологій управління також витрачаються фінансові ресурси, а тому потрібне економічне обґрунтування ефективності впровадження технологій. За всього різноманіття джерел і методів фінансування в кінцевому підсумку інвестиційні механізми можна звести до трьох основних форм: самофінансування, боргове зовнішнє фінансування (кредити, позики) і прямі, або реальні, інвестиції. Ефективність інноваційної діяльності багато в чому залежить від організації інвестиційного проєктування й правильного вирішення питань, що виникають. Залежно від сфери впровадження об'єктами інноваційного впливу є техніко-технологічні, матеріально-технічні засоби, цифрові технології, кадрові та фінансові ресурси, організаційна структура та система маркетингу.

Описані чинники визначають умови та спрямованість розроблення інноваційних стратегій. Наприклад, на авіаційних заводах близько 95% інноваційній мають техніко-технологічний характер і пов'язані з проєктуванням нових видів авіаційної техніки та комплектуючих, оновленням виробничих засобів та впровадженням енергоефективних технологій. Незважаючи на те що всі авіаційно-виробничі підприємства є державною власністю, основним джерелом інвестування в інноваційний розвиток залишаються власні фінансові ресурси. Такі тенденції в довгостроковій перспективі призведуть до зниження обсягів упровадження

інноваційних проєктів, оскільки не відбуваються зміни в системах управління, авіапідприємства не можуть фінансувати стратегії адаптації та створення стійких конкурентних переваг за рахунок накопиченого прибутку чи амортизації.

З урахуванням проведеного аналізу фінансово-економічного стану та результатів інноваційної діяльності авіаційно-промислових і науково-дослідних авіапідприємств пропонуємо напрями управління інноваційною діяльністю (табл. 1). Ресурсне забезпечення інноваційної діяльності авіапідприємства є тією вихідною базою, на основі якої здійснюється формування інвестиційного механізму для реалізації цілей, поставлених інноваційною політикою. Саме наявність ресурсів, їх органічна й технічна побудова визначають можливості ведення успішного інноваційного управління оновленням авіапідприємства.

Форми фінансування інвестиційно-інноваційного забезпечення інноваційного розвитку зводяться до внутрішніх фінансових резервів та зовнішніх джерел, що не пов'язані з основним видом діяльності. Ефективність інноваційних проєктів, як правило, багато в чому залежить від вартості залучення активів та якості їхньої структури, відповідності цілям розвитку інноваційного потенціалу. У табл. 2 наведено узагальнену схему джерел фінансування інноваційного управління оновленням авіапідприємства.

Під час оновлення авіапідприємства з використанням інноваційних технологій управління також витрачаються фінансові ресурси, а тому потрібне економічне обґрунтування ефективності впровадження адаптивних технологій. Ефективність адаптації ресурсної бази до запитів інноваційної політики авіапідприємства визначає динамічність та активність інноваційного розвитку.

Таблиця 1

Шляхи підвищення ефективності інноваційної діяльності на авіапідприємствах України

Сфера управління	Напрями підвищення ефективності	Очікувані результати
Виробнича система	Нарощування обсягів виробництва інноваційних продуктів	Зростання кількості виконаних робіт
	Диверсифікація продуктів	Розширення переліку інноваційних продуктів, перерозподіл собівартості між продуктами
	Розроблення технологій автоматизації процесів виконання науково-дослідних робіт	Зниження собівартості та термінів виконання
	Розширення дозвільної бази для проведення сертифікації та контролю в авіаційній галузі	Розширення переліку інноваційних продуктів
Система управління персоналом	Нарощування інтелектуального потенціалу працівників (навчання та самонавчання, тематичні тренінги та гранди на проєкти)	Розширення переліку інноваційних продуктів, вихід на міжнародні ринки
	Матеріальне заохочення наукових розробок працівників	Зростання обсягів та ціни інноваційних продуктів
	Створення методичної та технічної бази для інтелектуальної роботи працівників	Збільшення обсягів робіт та скорочення термінів виконання
Інформаційне забезпечення	Оновлення технічного, програмного та комп'ютерного забезпечення	Збільшення якості та обсягів робіт та скорочення термінів виконання
	Інформаційний та правовий захист нематеріальних активів	Зниження втрат від несанкціонованого розповсюдження авторських продуктів та використання без ліцензії
	Активізація Інтернет-продажів, використання соціальних мереж, міжнародних пошукових систем	Нарощування обсягів контрактів, підвищення конкурентоздатності інноваційних продуктів
Система управління та організаційна структура	Впровадження інноваційних методів управління (бенчмаркінг, консалтинг, інжиніринг, інсорсинг, аутсорсинг, контролінг тощо)	Зниження собівартості, підвищення конкурентоздатності на міжнародному ринку
	Оптимізація організаційної структури	Зниження собівартості та втрат
	Розширення міжнародної діяльності та сертифікації відповідно до стандартів ІКАО	Підвищення конкурентоздатності на міжнародному ринку та якості продукції
Фінансова система	Активізація контролінгу та впровадження системи бюджетування, внутрішній аудит	Зниження собівартості, перерозподіл фінансово-інвестиційних ресурсів
	Оновлення нематеріальних активів за рахунок амортизаційного фонду	Підвищення конкурентоздатності на міжнародному ринку та якості продукції
	Здійснення інвестиційної діяльності в напрямках розвитку інноваційної діяльності	Підвищення конкурентоздатності інноваційних продуктів
	Забезпечення фінансової та інвестиційної привабливості підприємства	Залучення зовнішніх фінансових ресурсів та розширення ринків збуту інноваційної продукції
	Розроблення інвестиційних механізмів фінансування наукових розробок	Розроблення нових продуктів та оптимізація витрат на них

Джерело: описано авторами

Форми та джерела фінансування розвитку інноваційної діяльності авіапідприємства

На макрорівні		На рівні підприємств	
Національний інноваційний потенціал	Кошти, що надходять, у результаті приватизації, акціонування, паювання, внески засновників (акціонерний капітал)	Статутний (акціонерний, пайовий) капітал	Внутрішні джерела
		Додатковий та резервний капітал	
	Власні фінансові ресурси суб'єктів господарювання (нерозподілений прибуток, амортизація, додатковий капітал, мобілізація внутрішніх ресурсів)	Нерозподілений прибуток, амортизація	
	Позичкові фінансові кошт (банківські та бюджетні кредити, облігаційні позики)	Цільові державні кредити	
	Кошти громадян і громадських організацій		
	Безоплатні та добровинні внески юридичних осіб і громадян	Позики банків та інших кредитних структур	Зовнішні джерела
Закордонний ііноваційний потенціал	Прямі іноземні інвестиції	Податковий інвестиційний кредит і реструктуризована заборгованість	
	Непрямі іноземні інвестиції	Емісія облігацій та інших цінних паперів	
	Технічна допомога (гранти)	Інвестиційні кошти	
	Кредити іноземних банків і позики міжнародних фінансових інституцій	Інвестиційний лізинг	
	Добровинні внески та пожертвування іноземних компаній та громадян		
	Кредитування, податкове стимулювання, Інвестування в інфраструктурні, соціальні об'єкти	Кредитування, прямі інвестиції на підприємство, оновлення виробничих активів, активізація резервів	
Форми фінансування			

Джерело: описано авторами

Висновки з проведеного дослідження. Ефективність інноваційних проєктів залежить від вартості залучення активів та якості їхньої структури, відповідності цілям інноваційної політики. Аналіз вітчизняного та закордонного досвіду стимулювання інноваційної активності показав обмеженість форм і відсутність у практичній діяльності економічних можливостей для залучення державних ресурсів в інноваційні процеси модернізації авіапідприємств. Інноваційні проєкти, як правило, реалізуються за рахунок накопичених власних інвестиційних активів. Запропоновані форми, джерела та заходи з адаптації наявної ресурсної бази до потреб інноваційної політики розширюють інструментарій мінімізації витрат, оптимізації вартості фінансування інноваційної діяльності підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Амоша О.І. Організаційно-економічні механізми активізації інноваційної діяльності в Україні. *Економіка промисловості*. 2005. № 5. С. 15–21.
2. Ареф'єва О.В. Капаруліна І.М. Українське авіабудування: напрями трансформації. *Інноваційна економіка*. 2013. № 3(41). С. 3–8.
3. Ілляшенко С.М. Менеджмент і маркетинг інновацій: монографія. Суми, 2004. 616 с.
4. Кучерук Г.Ю., Вовк О.М. Ресурсне забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку потенціалу авіапідприємства. *Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту*. 2015. Вип. 32. С. 91–99.
5. Пілецька С.Т. Організаційно-економічний механізм реалізації стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємства. *Економічний вісник*. 2016. № 1. С. 102–109.

6. Рогоза М.Є., Вергал К.Ю. Стратегічний інноваційний розвиток підприємств: моделі та механізми: монографія. Полтава, 2011. 136 с.

7. Фатхутдинов Р.А. Інноваційний менеджмент. Санкт-Петербург, 2002. 400 с.

8. Schumpeter J. The Theory of Economic Development. Cambridge: Harvard, 1934.

9. Закон України «Про інноваційну діяльність» № 40-IV від 04.07.2002. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36. С. 882–892.

10. Кузнєцова А.Я. Фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності: монографія. Львів: ЛБУ НБУ, 2005. 320 с.

REFERENCES:

1. Amosha O.I. (2005), *Orghanizacijno-ekonomichni mekhanizmy aktivizaciji innovacijnoji dijalnosti v Ukrajinі* [Organizational and Economic Mechanism of Active-ness of Innovation in Ukraine], *Ekonomika promyslovosti*, no. 5, pp. 15–21.
2. Arefieva O. V. and SKaparulina I.M. (2013), *Ukrainsjke aviabuduvannja: naprjamy tranformaciji* [Ukrainian aircraft building: directions of transformation], *Innovatsiina ekonomika*, no. 3, pp. 3–8.
3. Iliashenko S.M. (2004), *Menedzhment i marketingh innovacij* [Management and Marketing Innovations], VTD «Universytetska knyha», Sumi. (in Ukrainian)
4. Kucheruk H.Yu. and Vovk O.M. (2015), *Resursne zabezpechennja investycijno-innovacijnogho rozvytku potencialu aviapidpryemstva* [Resource support of investment and innovation development of the potential of the aviation enterprise], *Zbirnyk naukovykh prats Derzhavnoho ekonomiko-tehnolohichnoho universytetu transportu*, no. 32, pp. 91-99.

5. Piletska S.T. (2016), Orghanizacijno-ekonomichnyj mekhanizm realizaciji strateghiji zabezpechennja innovacijnoji aktyvnosti aviapidpryjemstva [Organizational and Economic Mechanism for Implementing the Strategy of Providing Innovative Activity of the Airline], *Ekonomichnyi visnyk*, no. 1, pp. 102—109.

6. Rohoza M.Ye. and Verhal K.Yu. (2011), *Stratehichnyi innovatsiinyi rozvytok pidpryiemstv: modeli ta mekhanizmy* [Strategic innovation rozvitok pidpryiemstv: models and mechanics], RVV PUET, Poltava.

7. Fatkhutdynov R.A. (2002), *Innovacionnyj menedzhment* [Innovative Management], Piter, St. Petersburg. (in Russian)

8. Schumpeter, J. (1934). *The Theory of Economic Development*/ Cambridge: Harvard.

9. Law of Ukraine on innovative activity № 40. (2002, June 04). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny.

10. Kuznjecova A.Ja. Finansuvannja investycijno-innovacijnoji dijalnosti. [Financing of investment and innovation activity] . Lviv : LBU NBU. (in Ukrainian)

ПРИНЦИПИ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В ЕМЕРДЖЕНТНІЙ ЕКОНОМІЦІ

PRINCIPLES AND REGULARITIES DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN EMERGENCE ECONOMY

УДК 330.34

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-27>**Гурочкіна В.В.**

к.е.н., доцент,
доцент кафедри
економіки підприємства
Університет державної
фіскальної служби України
Кравченко Л.В.
аспірант
Хмельницький
національний університет

Hurochkina Viktoriya

University of the State
Fiscal Service of Ukraine

Kravchenko Liudmyla

Khmelnitsky National University

У статті розглянуто принципи та закономірності функціонування промислових підприємств в емерджентній економіці. Визначено та проаналізовано показники ефективності використання трудових ресурсів на промислових підприємствах. Виділено позитивні тенденції, що сприяють збільшенню рентабельності операційної діяльності підприємств промисловості. Визначено передумови емерджентного розвитку, що виникають за умов невизначеності, пояснюючи прояв інноваційної функції економічної безпеки, яка відзначається стрибкоподібними системними перетвореннями. Проаналізовано динаміку показників продуктивності та результативності підприємств промисловості України за 2015–2018 рр. Наведено схему поведінки індивідуума та активізації (неадитивних) емерджентних властивостей у нестабільному середовищі. Систематизовано та охарактеризовано сучасні тенденції та закономірності функціонування, що слугують емерджентним імпульсом для стратегічного розвитку промислових підприємств.

Ключові слова: трудові ресурси, інвестиції, результативність, система розвитку, принципи, закономірності, тенденції, поведінкова економіка, раціональна та ірраціональна поведінка.

В статье рассмотрены принципы и закономерности функционирования промышленных предприятий в эмерджентной экономике. Определены и проанализированы показатели эффективности использования трудовых ресурсов на промышленных предприятиях. Выделены положительные тенденции, способствующие увеличению рентабельности операционной деятельности промышленных предприятий. Определены предпосылки эмерджентного развития, которые возникают в условиях неопределенности, объясняя проявление инновационной функции экономической безопасности, которая отличается скачкообразными системными преобразованиями. Проанализирована динамика показателей производительности и результативности промышленных предприятий Украины за 2015–2018 гг. Приведена схема поведения индивидуума и активизации (неадитивных) эмерджентных свойств в нестабильной среде. Систематизированы и охарактеризованы современные тенденции и закономерности функционирования, которые служат эмерджентным импульсом для стратегического развития промышленных предприятий.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, инвестиции, результативность, система развития, принципы, закономерности, тенденции, поведенческая экономика, рациональное и иррациональное поведение.

There are considered principles and regularities of functioning industrial enterprises in emergence economies. Indexes of efficiency use of labour resources at industrial enterprises are defined and analyzed. Positive trends have been identified that contribute to increasing the profitability of the operating activities of industrial enterprises. Prerequisites for an emergent development arising in the conditions of uncertainty, explaining the manifestation of the innovative function of economic security, are determined, marked by leapfrogging system changes. Noted that the gradual increase in capital investment has a positive impact on productivity and performance of industry. According to the given phenomenon is a regularity of economical development for the industrial enterprises simultaneously presence of human potential, investments and innovations promotes steady and stable development. Noted that the concentration of resources at the enterprise (human, material, energy, intellectual, information, financial) has the ability to ensure its sustainable development and have a positive impact on improving the economic condition of partner enterprises, even those located in other countries. Expressed the dependence of industrial enterprises on the solvency of economic activity, can significantly constrain development. Growth perspectives of overcoming this problem are the attraction of investments, availability of innovations, development of production infrastructure, informatization and digitization, which is a strengthening and stimulating factor of economic development of industrial enterprises. Due to the information transparency of the enterprise, the level of investment attractiveness the enterprise can increase the process of attraction of the investment capital, and it is reflected in the increase of the volume of money circulation. Changes in productivity and efficiency indicators of Ukrainian industrial enterprises in 2015-2018 are analyzed. It gives the scheme of individual's behavior and activation (non-additive) of emergent properties in unstable environment. Present tendencies and regularities of functioning are systematized and describe, they serve as an emergent impulse for strategic development of industrial enterprises.

Key words: labor resources, investments, efficiency, system of development, principles, regularities, tendencies, behavioral economics, rational and irrational behavior.

Постановка проблеми. Іманентність закономірностей та формування принципів діяльності промислових підприємств в умовах невизначеності залежать від глибинної комплексності та етапності досліджуваного процесу. Трактують принципи та закономірностей діяльності промислових підприємств в економіці емерджентного типу здійснюється з урахуванням специфіки та особливостей видів економічної діяльності, динаміки систематичного перетворення і трансформації підсистем у межах установлених стратегічних цілей. Вирішення завдань активізації емерджентних властивостей для цілей стратегічного роз-

витку підприємства неможливе без дослідження принципів та закономірностей діяльності промислових підприємств в умовах господарської невизначеності, особливо коли це питання стосується реалізації іноземного капіталу, оскільки можливість вчасно адаптуватися та протистояти непередбачуваним умовам – запорука довіри та підприємницького успіху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню принципів та закономірностей діяльності промислових підприємств в умовах господарської невизначеності та економіки, що розвивається (емерджентної), значну увагу приділено

вітчизняними та зарубіжними науковцями, такими як: О.В. Бондаренко, В. Геєць, М.О. Джаман, Ю.В. Кіндзерський, О.П. Кочетов, А.В. Григорович, Л.В. Торгова, А.О. Ласкавий, А. Сміт, Дж. Фон Нейман, О. Моргенштерн та ін. Поведінкова економіка та поведінкові аспекти підприємницької діяльності займають центральну роль у дослідженнях R.H. Thaler, M. Алле.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження принципів та закономірностей діяльності промислових підприємств в емерджентній економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток сучасної теорії та методології досліджень діяльності промислових підприємств в емерджентній економіці, для якої характерні умови невизначеності, здійснюється за двома напрямками. Перший напрям може сформулюватися на основі розширення та поглиблення змісту класичних теорій, обґрунтування нових тверджень та сучасних поглядів. Другий може бути допоміжним, оскільки його сутність полягає у вивченні та виявленні закономірностей за допомогою математичних методів, аналітичного та синтетичного (підходу) мислення. У комплексі поєднань визначені напрями досліджень стають запорукою ефективного управління діяльністю та стратегічного розвитку промислових підприємств в умовах господарської невизначеності через активізацію іманентних емерджентних властивостей мікросистеми. Нагальною проблемою в обох випадках залишається раціоналізація ресурсів підприємства та інтеграція всіх процесів у системі управління підприємством. Причиною цього є багатоаспектність та комплементарність цілей діяльності промислового підприємства, що характеризується високим рівнем складності для досягнення узгодженості цих цілей.

Перед вітчизняними підприємствами досить гостро стоїть питання, по-перше, пошуку нових ідей та дієвих методів управління, по-друге, залучення інвестицій або диверсифікація фінансових ризиків [4, с. 52]. Зазвичай розвиток промислових підприємств в емерджентній економіці відбувається відповідно до основних економічних законів, дія яких виявляється у всіх сферах суспільного відтворення. Як зазначають О.П. Кочетов, А.В. Григорович, Л.В. Торгова, закономірності розміщення та розвитку продуктивних сил ґрунтуються на положеннях та законах, оскільки «закони характеризують найбільш суттєві співвідношення між явищами у природі і суспільстві, а закономірності відображають лише стійкий причинно-наслідковий зв'язок між природними та соціально-економічними явищами суспільного життя або етапами історичного процесу» [9, с. 266]. На думку Н.О. Джаман, «закономірність, як і закон, відображає стійкі причинно-наслідкові зв'язки, однак не однозначну залежність, а ймовірнісну» [6]. Основними компонентами становлення емерджентної економіки

є формування в країні блоків, що змінюються під впливом інформаційних технологій для забезпечення надійності, а саме: фінансового, соціального, управлінського, інноваційного [15, с. 247].

Принципи та закономірності діяльності промислових підприємств в умовах господарської невизначеності можуть мати прояви емерджентного розвитку, оскільки проявляється інноваційна функція економічної безпеки, що відзначається стрибкоподібним системним перетворенням, і трансформація підсистем підприємства без установлення стратегічних цілей.

В економічній науці є досить велика кількість теорій економічного, інноваційного, інституціонального та емерджентного розвитку підприємства в умовах господарської невизначеності. Кожна така теорія характеризується певними особливостями, концепціями, принципами та закономірностями, на основі яких може сформулюватися модель розвитку промислового підприємства.

Основними теоріями, що розкривають сутність ефективної діяльності підприємства, залишаються неокласична, інституціональна, еволюційна та підприємницька. Теоретичні аспекти неокласичної виробничої функції як моделі економічного зростання, що сформульовані Р. Солоу, Дж. Мідом та У. Свеном, ґрунтуються на засадах граничного аналізу двох виробничих чинників – праці та капіталу, які використовуються для виробництва однорідного продукту, припускаючи, що кількість праці (робочої сили) зростає постійно і рівномірно, що в умовах вільної конкуренції відшкодування витрат факторів відбувається відповідно з граничним продуктом (заробітна плата дорівнює граничному продукту праці, а прибуток – граничному продукту капіталу), тобто за вартістю [10]. Основними аналітичними інструментами неокласичної моделі є аналіз виробничої функції підприємств, ідентифікація залежності витрат чинників виробництва та величини випуску продукції. Виробнича функція підприємств з іноземним капіталом полягає у тому, що ефективність економічної системи досягається завдяки постійному контролю над рівнем віддачі окремих чинників виробництва та результатів, що отриманні за пріоритетного використання даних факторів [3, с. 81].

Система розвитку промислового підприємства має бути побудована на основі принципів системності, своєчасності, безперервності, плановості, законності, цілеспрямованості, економічної доцільності, диверсифікації та контролю. Основними теоріями, що розкривають сутність виникнення економічної системи (макро- та мікрорівня) та розвитку будь-якої діяльності в умовах невизначеності, є теорія очікуваної (сподіваної) корисності, альтернативна концепція прийняття рішень в умовах невизначеності «теорії перспектив» та теорія ігор. Ефективною формою виникнення та

стимулювання розвитку промислових підприємств є людські ресурси, інвестиції та інновації, які сприяють швидкому оновленню застарілих виробничих засобів, модернізації виробництва та поліпшують показники ефективності діяльності підприємств у цілому. Показники ефективності використання трудових ресурсів на промислових підприємствах згруповано у табл. 1.

Поступово зменшується за видами економічної діяльності промисловості України середньооблікова кількість працівників. Так, станом на початок 2019 р. кількість осіб зменшилася на 336,8 тис порівняно з 2013 р. Найбільший показник зменшення кількості працівників у добувній промисловості – 34,07% порівняно з показником 2015 р. Державна служба статистики України у 2017 р. змінила методику ведення показників середньооблікової кількості працівників промисловості та наводить їх у розрізі штатних працівників та працівників позаоблікового складу, що дає змогу наводити результати аналізу динаміки більш детально.

Позитивна динаміка відслідковується по середньомісячній заробітній платі у штатних працівників за всіма видами економічної діяльності промисловості України. По-перше, це пов'язано з поступовим підвищенням ставки мінімальної заробітної плати в країні, по-друге, це є свідченням того, що за останні роки на вітчизняних промислових підприємствах зростає продуктивність праці.

У 2018 р. показник продуктивності праці становив 287546 грн на одного працівника в промисловості, що на 88,26% більше за показник 2015 р.

У 2018 р. динаміка показників упровадження інновацій на промислових підприємствах дає змогу дійти висновку, що інноваційний розвиток здійснюється екстенсивними темпами, оскільки частка кількості підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси), в загальній кількості промислових підприємств становила 15,6%, а частка обсягу реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг) у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) промислових підприємств – лише 0,8%. І це за впровадження у виробництво інноваційних видів продукції (товарів, послуг) 3843 од.

Це вкрай низький показник упровадження інновацій на промислових підприємствах. Так, порівняно з 2000 р. серед усіх промислових підприємств впроваджували інновації 14,8%, що дало можливість упровадити у виробництво інноваційних видів продукції 15323 од., результатом стала частка обсягу реалізованої інноваційної продукції – 9,4%, що значно перевищує показник 0,8% за 2018 р. Причинами зменшення частки реалізованої інноваційної продукції могли стати зменшення людських ресурсів за видами економічної діяльності промисловості України та зниження конкурентоспроможності вітчизняної інноваційної продукції. Більше приділяється увага інноваціям у маловідходні та ресурсозберігаючі технології та процеси, а не кінцевому результату, випуску продукції, товарів та послуг.

За даними Державної служби статистики України, кількість промислових підприємств, що

Таблиця 1

Динаміка показників трудових ресурсів за видами економічної діяльності промисловості України за 2015–2019 рр., станом на початок року

Назва показника		2015	2016	2017	2018	2019	Відхилення 2019 від: -2015 (ш/пр.) -2017 (пр. п/о скл)	
							Абс.	Відн.
Середньооблікова кількість працівників, тис осіб								
Промисловість, у тому числі:	штатних працівників	2241,4	2168,3	1932,0	1870,3	1904,6	-336,8	-15,03
	працівників п/о складу	...	...	69	60,7	53,8	-15,2	-22,03
добувна промисловість	штатних працівників	301,7	287,4	224,3	204,6	198,9	-102,8	-34,07
	працівників п/о складу	...	...	4,3	3,7	3,7	-0,6	-13,95
переробна промисловість	штатних працівників	1470,6	1422,2	1272,4	1250,7	1298,6	-172	-11,70
	працівників п/о складу	...	...	51,9	44,6	38,3	-13,6	-26,20
постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	штатних працівників	340,0	329,7	318,6	298,6	292,4	-47,6	-14,00
	працівників п/о складу	...	...	8,8	8,2	8,2	-0,6	-6,82
водопостачання; каналізація, поводження з відходами	штатних працівників	129,0	128,9	116,7	116,4	114,6	-14,4	-11,16
	працівників п/о складу	...	...	4,0	4,1	3,5	-0,5	-12,50
Середньомісячна заробітна плата штатних працівників, грн								
Промисловість, у тому числі:		4789	5902	7631	9633	11788	6999	146,15
добувна промисловість		6164	7426	9704	12452	15630	9466	153,57
переробна промисловість		4477	5543	7299	9196	11011	6534	145,95
постачання електроенергії, газу, пари та конд. повітря		5462	6918	8493	10790	13989	8527	156,11
водопостачання; каналізація, поводження з відходами		3498	4039	5199	6549	8396	4898	140,02

Джерело: згруповано автором за даними [5]

впроваджують інновації, постійно змінюється, рекордний показник 16,6% був у 2016 р., у 2017 р. відбулося зменшення до 14,3%, а в 2018 р. – 15,6%; найменшим є 2005 р. (після Помаранчевої революції та перезавантаження влади). Показник кількості інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств характеризується збільшенням у 2016 р. до 18,9%, на кінець 2018 р. показник становив 16,4%. Динаміку показників продуктивності та прибутковості підприємств промисловості України за 2015–2019 рр. представлено в табл. 2.

Слід відзначити стрімке зростання чистого прибутку підприємств промисловості у 2017 р. та 2018 р. Порівняно з 2015 р. підприємства промисловості із збиткового стану перейшли у прибуткову зону господарської діяльності, у 2018 р. їхній чистий прибуток збільшився на 159,88% порівняно з 2015 р.

Такий результат став можливим завдяки передусім капітальним інвестиціям, вкладеним у промислові підприємства України, у розмірі 87961431 тис грн у 2015 р., щороку показник зростає. У 2018 р. обсяги капітальних інвестицій збільшилися на 28% порівняно з 2015 р. Такі позитивні тенденції сприяли збільшенню рентабельності операційної діяльності підприємств промисловості: у 2018 р. показник становив 6,3% по галузі, що у шість разів більше за відповідний показник 2015 р.

Звичайно, наявність та ефективне використання капітальних інвестицій на промислових підприємствах сприятимуть систематичному перетворенню, розширенню, модернізації, оновленню застарілих виробничих засобів, це є закономірністю, проте не слід забувати, що накопичення внутрішніх ресурсів підсилює економічну незалежність і самостійність промислового підприємства, що сприятиме саморозвитку.

Поступове збільшення капітальних інвестицій у цілому позитивно вплинуло на показники продуктивності та результативності промисловості України за 2015–2018 рр. Дане явище, безпере-

чно, є закономірністю економічного розвитку для промислових підприємств. Наявність людського потенціалу, інвестицій та інновацій сприятиме сталому та стабільному розвитку. Концентрація ресурсів на підприємстві (людських, матеріальних, енергетичних, інтелектуальних, інформаційних, фінансових) має здатність забезпечити його стійкий розвиток та сприятливо впливатиме на поліпшення економічного стану підприємств-партнерів – вітчизняних та з інших країн.

У цілому показники динаміки інноваційно активних підприємств України мають невисокі значення порівняно зі світовими лідерами, водночас існує тенденція щодо зменшення кількості інтелектуальних кадрів, тому питання впровадження інноваційного продукту здійснюється через передачу продуктових та процесних інновацій у ланцюгах доданої вартості.

Наступною закономірністю є залежність промислових підприємств від платоспроможності під час ведення господарської діяльності, що може істотно стримати розвиток. Перспективами подолання цієї проблеми є залучення інвестицій, наявність інновацій, розвиток інфраструктури виробництва, інформатизації та діджиталізації, що є підсилюючим та стимулюючим чинником економічного розвитку промислових підприємств. Звичайно, інформаційна прозорість діяльності будь-якого підприємства посилює рівень інвестиційної привабливості, сприяючи процесу залучення інвестиційного капіталу, що відображається на збільшенні обсягах грошового потоку та посилює ліквідність капіталу, захищаючи інтереси інвесторів.

Інформаційна прозорість формується емітентом у двох аспектах: зовнішньому і внутрішньому. Зовнішня є необхідною умовою для формування довіри контрагентів зовнішнього середовища з метою підвищення конкурентоспроможності підприємства. Внутрішня ж спрямована на формування довіри між співробітниками всередині

Таблиця 2

Динаміка показників продуктивності та результативності підприємств промисловості України за 2015–2018 рр., станом на початок року

Назва показника	2015	2016	2017	2018	Відхилення 2018 від 2015	
					Абс.	Відн.
Капітальні інвестиції, тис грн	87961431	114656763	144184086	200908467	112947036	128,41
Випуск товарів і послуг у ринкових цінах	1595991	1985472	2470343	2888070	1292079	80,96
Валовий внутрішній продукт в основних цінах, млн грн	393142	505432	632887	748977	355835	90,51
Обсяг реалізованої продукції, млн грн	1496013	1767093,3	2153031,3	2508579,5	1012566,5	67,68
Чистий прибуток (збиток) підприємств, млн грн	-188267,9	-29096,1	54143,7	112727,7	300995,6	159,88
Продуктивність праці у фактичних цінах, грн	152742	202594	265229	287546	134804	88,26
Рентабельність операційної діяльності	0,9	4,2	6,6	6,3	5,4	600,00
Рентабельність усієї діяльності	...	...	...	3,3	...	...

Джерело: згруповано автором за даними [7]

підприємства, вона сприяє зміцненню та розвитку відносин між структурними підрозділами, поліпшенню внутрішнього корпоративного клімату. Забезпечення належного рівня інформаційної прозорості здатне мінімізувати ризики викрадення та використання інсайдерської інформації, рейдерських атак, шахрайських дій працівників, махінацій, нецільового використання фінансових ресурсів, навмисного доведення суб'єкта господарювання до банкрутства, використання його ресурсів для відмивання грошових коштів та ін. Тому для створення належного рівня інформаційної прозорості необхідними є здібності апарату управління до відкритої інформаційної взаємодії, інформаційна обізнаність про стан та тенденції розвитку підприємств, наявність відповідної інформації, доступ до фінансової звітності підприємств потенційних інвесторів.

Ще одною тенденцією є збільшення обсягів інвестицій інвесторами підприємств після результативних доказів сумлінної праці. Більшій частині підприємств, за умови готовності та наявності інвесторів, властиві тенденції, які супроводжуються перерозподілом прав власності (після здійснення емісії акцій). Але не всі підприємства поспішають здійснювати емісію акцій, оскільки вони змінюють відносини власності – шляхом фіксації та перерозподілу прав власності. Тому напрацьований досвід містить достатньо інформації, який дає змогу проаналізувати та визначати роль промислових підприємств з інноваціями та інвестиціями. Тому всі напрацьовані тенденції розвитку промислових підприємств можна охарактеризувати так:

- роль людських ресурсів у розвитку промислових підприємств поступово зростає, вони є центром інновацій, джерелом виникнення імпульсу розвитку;
- капітальні інвестиції є каталізатором стабільного розвитку промислових підприємств, їх наявність та ефективне освоєння позитивно впливають на модернізацію та оновлення, що підвищує рівень продуктивності й результативності промисловості у цілому;
- розвиток нових форм функціонування промислових підприємств під впливом упровадження інновацій та залучення прямих іноземних інвестицій сприяє створенню кластерних утворень, технопарків та технополісів, що доводить активізацію інвестиційних та інноваційних процесів на промислових підприємствах;
- загальними недоліками в системному управлінні є нездібність швидко пристосовуватися та реагувати на зміни оточуючого середовища, переоцінка можливостей підприємства, недостатність наявних ресурсів, вибір нереальних цілей та здійснення стратегічних планів підприємств, усе це в подальшому може призвести до критичних наслідків та банкрутства.

Проведення досліджень основних закономірностей та відповідних тенденцій розвитку дасть змогу

виокремити певну кількість пріоритетів, які необхідні для врахування під час побудови власної «парадигми» стабільного розвитку промислового підприємства. А саме базисом для їх формування є інвестиції, інновації, людські та інтелектуальні ресурси.

Виникнення нових економічних систем (макрота і мікрорівня), або емерджентність економічних систем, наприклад кластерних утворень, технопарків та технополісів, нерозривно пов'язане з інноваційною та інвестиційною діяльністю промислових підприємств. Умови невизначеності, що ускладнюють процес прийняття управлінських рішень, змінюють класичну теорію очікуваної корисності, звертаючи увагу на альтернативну концепцію прийняття рішень в умовах невизначеності «теорії перспектив», та теорію ігор.

Досліджуючи принципи та закономірності розвитку промислових підприємств в емерджентній економіці, слід виділити аспекти економічної поведінки, а особливості розвитку промислових підприємств залежать від управлінських рішень, що лежать у площині раціональних та ірраціональних аспектів поведінки «економічної» людини.

Від ідей засновників класичної політичної економії А. Сміта, Д. Рікардо, Ш. Фур'є, Р. Оуена та їхніх однодумців (межа XVIII–XIX ст.) йдуть уявлення про соціально-економічну активність людини як про активність «економічної особистості», для якої трудова поведінка визначається, зокрема, прагненням до максимальної вигоди й набуття добробуту, є проявом особистих соціально-економічних інтересів [12, с. 332].

Актуальність даного напряму дослідження доводиться присудженням у 2017 р. в галузі економічних наук Нобелівської премії Р. Талеру за значний внесок у розвиток галузі поведінкової економіки. Він зазначив, що «фахівці галузі поведінкової економіки ставлять питання переважно про те, як люди приймають економічні рішення/судження або впливають на шлях розвитку конкретних фінансових систем» [16]. В основі ієрархії управлінських рішень та подальших поведінкових аспектів підприємництва лежить низький рівень довіри у суспільстві та реформ, що проводяться в Україні. Переважна більшість людей не має можливості до самовираження, самореалізації й самозабезпечення, через що не відчуває самодостатності.

Академік В.М. Геєць доходить фундаментального висновку, з яким важко не погодитися, що «для стабільного функціонування та розвитку суспільства й економіки базовою умовою є наявність довіри» [2, с. 7], яка є фундаментом ліберальної суспільної та фінансово-господарської системи країни. В.Ю. Кіндзерський відзначив, що «відсутність довіри призводить до виникнення проблем з ідентифікацією завдань розвитку, оскільки неузгоджені між собою у соціальному аспекті індивідуалістські інтереси стають причиною односторонності».

гіпертрофованої форми індивідуалістського при-
власнення» [8, с. 26]. В основі управлінських рішень
«економічної» людини лежать її інтереси, що пере-
творюють індивідуалізацію на індивідуалізм.

Як визначено у Всесвітній енциклопедії, «пове-
дінкова економіка (англ. behavioral economics) є
напрямом економічної теорії, який займається
дослідженням впливу психологічних факторів на
рішення людей у різноманітних економічних ситу-
аціях. При цьому велику увагу приділяється ситуа-
ціям, де люди поведуться інакше, ніж це прогнозує
класична економічна теорія з її припущенням раці-
ональності та егоїстичності» [11].

Поведінкова економіка розглядає ієрархію
рішень та поведінку «економічної» людини не
лише за раціональними рішеннями, що характе-
ризуються досягненням максимальної вигоди й
набуття добробуту, а ірраціональними аспектами
поведінки індивідуума.

Теорія ігор є технологією формального моделю-
вання, в основі якого – припущення щодо максиміза-
ції корисності в математичних термінах. Теорія ігор
дає змогу загальну ідею функції корисності розгля-
нути через призму індивідуального випадку поряд-
кової функції корисності та в подальшому і впоряд-
ковані уподобання в реальні математичні числа.

Проте у теорії ігор є особливості й парадокси.
Так, Дж. фон Нейман та О. Моргенштерн у моногра-
фії «Теорія ігор та економічна поведінка» [13] роз-
крили новий спосіб оцінки корисності – теорію очіку-
ваної (сподіваної) корисності. Лауреат Нобелівської
премії з економіки 1988 р. Моріс Алле відзначив,
що індивід, який поводить себе раціонально, надає
перевагу не поведінці, націленій на отримання мак-
симальної очікуваної корисності, а діям, спрямо-
ваним на досягнення абсолютної надійності, що й
отримало назву «парадокс Алле» [1].

Поведінка «економічної» людини свідчить про
наявність фінансової раціональності та ірраці-
ональності як у суб'єкта економічних відносин.
Тому класичні економетричні моделі зі своїми
раціональними елементами залишаються про-
фесійними стандартами та еталонами, а в дея-
ких випадках узагалі втрачають сенс. За останні
роки в економіці часто застосовують математичне
моделювання, яке поєднує раціональні елементи,
що лише частково характеризують ірраціональні
елементи. Таке поєднання змішаних елементів та
математичних атрибутів в економетричних моде-
лях заклало основи для формування поведінкової
економіки, яка орієнтована на психологічний ана-
ліз процесу прийняття рішень людиною та їхній
вплив на розвиток подій в економічній системі.

Чинники впливу на мікрорівні мають велике
значення, нехтування якими не є розумним
з огляду на започаткування ефективних проце-
сів інноваційного розвитку. Вплив емерджентних
властивостей на економічну систему задає опти-

мальності структурі, яку вона реалізує. За умов,
коли змінюється відповідність між макрофункцією
та структурою, тобто розбалансування системи,
активізуються емерджентні властивості. Проте
слід звернути увагу на те, що, згідно з «парадок-
сом Алле», індивід, який поводить себе раціо-
нально, надає перевагу не поведінці отримання
максимальної очікуваної корисності, а поведінці
досягнення абсолютної надійності. Тому дослід-
ження функціональної залежності емерджентних
властивостей через призму економічної надійності
та безпеки стає необхідністю.

На рис. 1 побудовано схему поведінки індиві-
дуума та активізації (неадитивних) емерджентних
властивостей у нестабільному середовищі.

Одним із часткових ефектів за умов низького
рівня економічної безпеки та активізації емер-
джентних властивостей промислового підприєм-
ства, які супроводжуються ірраціональною пове-
дінкою індивідуума, є створення підґрунтя для
зародження тіньової економіки.

Рівень економічної безпеки країни та рівень
розвитку цифрової економіки мають прямолінійну
залежність та за нарощення digital-потенціалу кра-
їни позитивно впливають на розвиток інформацій-
ного суспільства й є драйвером індустріалізації [17].

На нашу думку, чинники впливу на активізацію
емерджентних властивостей обернено пропор-
ційні складникам системи економічної безпеки
інноваційного потенціалу промислового підпри-
ємства, їх доцільно розглядати у розрізі мотива-
торів та демотиваторів, оскільки вони є сигналами
виникнення «емерджентів» та «результатів» із
різними полюсами визначеності.

Усі припущення щодо людської мотивації та
боротьбу у людській свідомості між раціональ-
ністю та ірраціональністю називають «соціаль-
ними дилемами». Дослідження поведінки людини
в контексті індивідуального та соціального станов-
лення нерозривно пов'язане з дослідженням його
відчуття як члена демократичного, правового та
соціального суспільства.

У контексті дослідження ринкової економіки
абсолютно конкурентним ринкам притаманна
функція, яка робить їх сприйнятливими до пара-
метричного аналізу, що не можна сказати про
досконалу та монополістичну конкуренцію.

Такі ринкові механізми особливі й незвичайні,
тут уже класичні економетричні моделі визна-
чення комбінації ціни і кількості продукції, за якої
вона максимізує прибуток, не спрацьовують, тому
що розвиток подій залежить від поведінки грав-
ців на ринку. Таким чином, під час моделювання
досконалої та монополістичної конкуренції еконо-
місти виносять на останній план класичні обста-
вини, застосовуючи теорію ігор.

Вирішення питання взаємодії технологій,
економічного зростання і соціального прогресу

Рис. 1. Схема поведінки індивідуума та активізації (неадитивних) емерджентних властивостей в нестабільному середовищі

Джерело: власна розробка авторів

відбивається на формуванні рішень щодо перспективних технологічних й економічних ідей. Такі ідеї створюють механізми взаємодії та сприяють емерджентному розвитку промислових підприємств.

Висновки з проведеного дослідження. Розвиток підприємств є складним, динамічним процесом, дослідження якого вимагає вивчення принципів, тенденцій та закономірностей. В основі формування стратегічних напрямів розвитку промислових підприємств лежить декілька проблем. Першою проблемою є відсутність джерел фінансування розвитку. Друга проблема зводиться до прийняття неефективних управлінських рішень (причиною якої є відсутність інформації або досвіду) та відсутності оптимальних значень використання зовнішніх (іноземних) та концентрованих внутрішніх ресурсів. Вирішення основних проблем розвитку підприємства неможливе без дослідження закономірностей еволюції розвитку підприємства та тенденцій, що притаманні використанню інновацій та інвестицій на промислових підприємствах. За останні роки в економіці застосовують математичне моделювання, яке поєднує раціональні елементи, що лише частково характеризують ірраціональні елементи. Таке поєднання змішаних елементів та математичних атрибутів в економіко-математичних моделях заклало основи для формування поведінкової економіки, яка орієнтована на психологічний аналіз процесу прийняття рішень людиною та їхній вплив на розвиток подій в економічній системі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алле М. Поведение рационального человека в условиях риска: критика постулатов и аксиом американской школы. *Теория и история экономических и социальных институтов и систем* (THESIS). 1994. № 5. С. 217–241.
2. Геєць В. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України. *Економіка України*. 2010. № 3. С. 4–20.
3. Гурочкіна В.В. Закономірності та тенденції розвитку підприємств з іноземним капіталом. *Збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України*. 2011. № 2. С. 79–87. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2011_2_9 (дата звернення: 10.02.2020).
4. Гурочкіна В.В. Інноваційний потенціал підприємства: сутність та система захисту. *Економіка: реалії часу*. 2015. № 5(21). С. 51–57. URL : <https://economics.opu.ua/files/archive/2015/No5/51.pdf> (дата звернення: 10.02.2020).
5. Демографічна та соціальна статистика. Ринок праці. Оплата праці та соціально-трудова відносина / Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.02.2020).
6. Джаман М.О. Теорія економіки регіонів. Київ : ЦУЛ, 2014. 384 с.
7. Економічна статистика / Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.02.2020).
8. Кіндзерський Ю.В. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації : монографія ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2013. 536 с.

9. Кочетов О.П., Григорович А.В., Торгова Л.В. Про окремі категорії навчальної дисципліни «Розміщення продуктивних сил». *Вісник Хмельницького ін-ту регіон. управління та права*. С. 263–266. URL : <http://www.univer.km.ua/visnyk/485.pdf> (дата звернення: 10.02.2020).

10. Ласкавий А.О. Менеджмент продуктивності. Київ : КНЕУ, 2004. 288 с. URL : <http://lection.com.ua/managment/managprod/zmist-menedzhment-produktivnosti>.

11. Поведінкова економіка. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 10.02.2020).

12. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / пер. с англ. Москва : Соцэкгиз, 1962. 684 с.

13. Фон Нейман Дж., Моргенштерн О. Теория игр и экономическое поведение. Москва : Наука, 1970. 708 с.

14. Gou J., Li J., Ruan P. Strategic Research of the Crossing of the «Death Valley» in Newly-Emerging Industry. *International Conference on Advances in Social Science, Humanities, and Management*. 2013. P. 719–725. URL : <https://doi.org/10.2991/asshm-13.2013.134> (дата звернення: 10.02.2020).

15. Modeling of Functional Dependence Emergent Qualities of Economic Systems / L. Lazebnyk et al. Proceedings of the 6th International Conference on Strategies, Models and Technologies of Economic Systems Management (SMTESM 2019). (Khmelnitskyi, Ukraine, September, 2019). Atlantis Press. Volume 95. URL : <https://www.atlantis-press.com/proceedings/smtesm-19/125917656>. – (Google Scholar). DOI : <https://doi.org/10.2991/smtesm-19.2019.48https://dx.doi.org/10.2991/smtesm-19.2019.32> (дата звернення: 10.02.2020).

16. Thaler R.H. Behavioral economics from nuts to 'nudges', 2018. URL : <http://review.chicagobooth.edu/behavioral-science/2018/article/behavioral-economics-nuts-nudges>.

17. Modeling the impact of innovation policy on the level of development and economic security of the country / M. Voynarenko et al. Proceedings of the 2019 7th International Conference on Modeling, Development and Strategic Management of Economic System (MDSMES 2019). (Ivano-Frankivsk, Polyanitsia village (TC Bukovel), Ukraine, October 24–25, 2019). URL : <https://www.atlantis-press.com/proceedings/mdsmes-19/125919241> DOI : <https://doi.org/10.2991/mdsmes-19.2019.64> (дата звернення: 10.02.2020).

REFERENCES:

1. Alle M. (1994) Povedenye ratsyonalnogo cheloveka v usloviakh ryska: krytyka postulatov y aksyom amerykanskoj shkoly. [The behavior of a rational person at risk: criticism of the postulates and axioms of the American school]. *Teoriya y ystoriya ekonomicheskikh y sotsyalnykh ynstytutov y system (THESIS)*. No. 5. S. 217–241.

2. Heiets V. (2010) Liberalno-demokratychni zasady: kurs na modernizatsiiu Ukrainy. [Liberal Democratic Foundations: A Course for the Modernization of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*. № 3. S. 4–20.

3. Hurochkina V.V. (2011) Zakonomirnosti ta tendentsii rozvytku pidpriemstv z inozemnym kapitalom. [Regularities and tendencies of development of enterprises with foreign capital]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*. № 2. S. 79–87. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2011_2

4. Hurochkina V.V. (2015) Innovatsiyni potentsial pidpriemstva: sutnist ta systema zakhystu. [Enterprise innovation potential: essence and system of protection]. *Ekonomika: realii chasu. Naukovy zhurnal*. № 5(21). S. 51–57. <https://economics.opu.ua/files/archive/2015/No5/51.pdf>.

5. Demografichna ta sotsialna statystyka. [Demographic and social statistics] *Rynok pratsi. Oplata pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

6. Dzhaman M.O. (2014) Teoriia ekonomiky rehioniv [The theory of regional economics]. K. : TsUL. 384 s.

7. Ekonomichna statystyka. [Economic statistics] *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

8. Kindzerskyi Yu.V. (2013) Promyslovist Ukrainy: stratehiia i polityka strukturno-tekhnologichnoi modernizatsii [Industry of Ukraine: strategy and policy of structural and technological modernization]: monohrafiia; NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy». K. 536 s.

9. Kochetov O.P., Grigorych A.V., Torgova L.V. Pro okremi katehorii navchalnoi dystsypliny «Rozmishchenia produktyvnosti» [On certain categories of discipline «Placement of productive forces»]. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnogo upravlinnia ta prava*. S. 263–266. URL : <http://www.univer.km.ua/visnyk/485.pdf>.

10. Laskavyi A.O. (2004) Menedzhment produktyvnosti [Productivity Management]. K.: KNEU. 288 s. URL : <http://lection.com.ua/managment/managprod/zmist-menedzhment-produktivnosti>.

11. Povedinkova ekonomika [Behavioral Economics] URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki.->

12. Smyt A. (1962) Yssledovanye o pryrode y prychnakh bohatsva narodov [Research on the nature and causes of the wealth of peoples] M.: Sotsekhiz. 684 s.

13. Fon Neiman Dzh., Morhenshtern O. (1970) *Teoriya yhr y ekonomicheskoe povedenye* [Theory of games and economic behavior]. M.: Nauka. 708 s.

14. Gou J., J. Li, P. Ruan (2013) «Strategic Research of the Crossing of the «Death Valley» in Newly-Emerging Industry», *International Conference on Advances in Social Science, Humanities, and Management*, pp. 719–725. URL : <https://doi.org/10.2991/asshm-13.2013.134>.

15. Lazebnyk L., Nykytchenko N., Hurochkina V., Kravchenko L. (2019) Modeling of Functional Dependence Emergent Qualities of Economic Systems. Proceedings of the 6th International Conference on Strategies, Models and Technologies of Economic Systems Management (SMTESM 2019). (Khmelnitskyi, Ukraine, September,). Atlantis Press. Volume 95. <https://www.atlantis-press.com/proceedings/smtesm-19/125917656> DOI: <https://doi.org/10.2991/smtesm-19.2019.48https://dx.doi.org/10.2991/smtesm-19.2019.32>.

16. Thaler R.H. (2018) Behavioral economics from nuts to 'nudges'. [Online]. Available: <http://review.chicagobooth.edu/behavioral-science/2018/article/behavioral-economics-nuts-nudges>.

17. Voynarenko M., Hurochkina V., Kovalenko O., Menchynska O. (2019) Modeling the impact of innovation policy on the level of development and economic security of the country. Proceedings of the 2019 7th International Conference on Modeling, Development and Strategic Management of Economic System (MDSMES 2019). (Ivano-Frankivsk, Polyanitsia village (TC Bukovel), Ukraine, October 24–25). Atlantis Press. <https://www.atlantis-press.com/proceedings/mdsmes-19/125919241> DOI: <https://doi.org/10.2991/mdsmes-19.2019.64>.

МАРКЕТИНГОВИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ В УПРАВЛІННІ
ВЗАЄМОВІДНОСИНАМИ ПІДПРИЄМСТВА

MARKETING INSTRUMENTS IN ENTERPRISE RELATIONSHIP MANAGEMENT

УДК 339.13:658.8

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-28>**Дзеніс В.О.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки і маркетингу
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця**Ус М.І.**к.е.н., доцент кафедри
економіки і маркетингу
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця**Dzenis Viktoria**Simon Kuznets Kharkiv National
University of Economics**Us Maryna**Simon Kuznets Kharkiv National
University of Economics

Метою статті є аналіз сутності та напрямів формування й управління взаємовідносинами підприємства і визначення ролі маркетингового інструментарію у цих процесах. Аналізуючи, систематизуючи та узагальнюючи наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених, визначено основні напрями формування взаємовідносин підприємства, серед основних учасників відносин рекомендується розглядати персонал підприємства, споживачів, посередників, конкурентів та інших зацікавлених осіб. Формування відносин розглядається як цілеспрямований процес зі створення, встановлення та надання закінченої форми зв'язкам між суб'єктами ринку – потенційними партнерами. У процесі дослідження ідентифіковано цінність та взаємозалежність успішності управління взаємовідносинами підприємства з різними суб'єктами відносин. Перспективним напрямом подальших досліджень є визначення можливих форм і видів поглиблених взаємовідносин підприємства з партнерами, які дадуть змогу підвищити ефективність діяльності саме на основі маркетингового інструментарію.

Ключові слова: взаємовідносини підприємства, маркетинг взаємодії, управління, маркетинговий інструментарій, цінність відносин.

Целью статьи является анализ сущности и направлений формирования и управления

взаимоотношениями предприятия и определение роли маркетингового инструментария в этих процессах. Анализируя, систематизируя и обобщая научные труды отечественных и зарубежных ученых, определены основные направления формирования взаимоотношений предприятия, среди основных участников отношений рекомендуется рассматривать персонал предприятия, потребителей, посредников, конкурентов и других заинтересованных лиц. Формирование отношений рассматривается как целенаправленный процесс по созданию, установке и предоставлению законченной формы связей между субъектами рынка – потенциальными партнерами. В процессе исследования идентифицированы ценность и взаимозависимость успешности управления взаимоотношениями предприятия с различными субъектами отношений. Перспективным направлением дальнейших исследований является определение возможных форм и видов углубленных взаимоотношений предприятия с партнерами, которые позволят повысить эффективность осуществления деятельности именно на основе маркетингового инструментария.

Ключевые слова: взаимоотношения предприятия, маркетинг взаимодействия, управление, маркетинговий инструментарий, ценность отношений.

The purpose of the article is to analyze the essence and directions of forming and managing the relationships of the enterprise, and to determine the role of marketing tools in these processes. Analyzing, systematizing and generalizing scientific works of domestic and foreign scientists identified the main directions of formation of relations of the enterprise, among the main participants of relations it is recommended to consider the staff of the enterprise, consumers, intermediaries, competitors and other interested persons. Formation of relations is considered as a deliberate process for creating, establishing and completing the form of relations between market actors – potential partners. The experience of foreign countries is considered and it is concluded that the higher the level of interaction of an enterprise with market entities, the higher its competitiveness. The use of the scientific concept of marketing as a coordinating force of actions of entrepreneurs, staff of companies, consumers, helps to establish long-term mutually beneficial relationships, helping market interaction entities to realize and gain business benefits. The process of research identified the value and interdependence of the successful management of the relationship between the enterprise and various subjects of relations. The priority of marketing interaction as a tool that manages the actions of business structures, due to its importance in managing the relationship between the subjects of business interaction, the development of principles and methods for building mutually beneficial and long-term partnership. Several approaches to enterprise relationship management have been identified, but only by using a set of relationship management tools can an enterprise achieve a high level of competitiveness and increase the efficiency of its activities. It is determined that a promising direction for further research is to identify possible forms and types of in-depth relationships with the partners, which will allow to increase the efficiency of the activity on the basis of marketing tools.

Key words: enterprise relationships, interaction marketing, management, marketing tools, relationship value.

Постановка проблеми. Основною метою маркетингової діяльності будь-якого підприємства до недавнього часу було створення унікальної комбінації властивостей продукту, його ціни, інструментів комунікації та каналів просування, яка б забезпечила визначальну перевагу підприємству над конкурентами. Відчувши таку перевагу, покупці будуть прихильні до продукту підприємства, поки один із конкурентів не запропонує щось краще. За таких умов підприємства повинні постійно конкурувати між собою, відслідковувати зміни в комплексі маркетингу конкурентів та інших сферах діяльності, безперервно коригувати та адаптувати свої дії, що в результаті зміщує акцент із задоволення потреб споживача на боротьбу між підприємствами-кон-

курентами. Стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, динамічне урізноманітнення споживчих потреб висувають як важливий аспект успішної діяльності для господарюючих суб'єктів передбачуваність та прогнозованість взаємовідносин. Сьогодні тільки встановлення надійних, довготривалих та взаємовигідних відносин допоможе утримати існуючих споживачів і завоювати довіру нових. Таким чином, актуальність вибраної теми зумовлюється важливістю процесів управління взаємовідносинами підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у розвиток теорії та практики управління взаємовідносинами з суб'єктами ринку зробили праці зарубіжних та вітчизняних учених,

серед яких – Я. Гордон, С. Ілляшенко, Ф. Котлер, Т. Пітерс, М. Портер, Р. Уотерман, Г. Філліпс, С. Шовкопляс та ін.

Проте, незважаючи на значну увагу, приділену формуванню та управлінню взаємовідносинам підприємства зі споживачами, тема взаємодії підприємства з іншими суб'єктами ринку залишається недостатньо розвинутою, крім того, констатується відсутність єдиного підходу до самого розуміння сутності та необхідного маркетингового інструментарію управління взаємовідносинами підприємства.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз сутності та напрямів формування й управління взаємовідносинами підприємства, визначення ролі маркетингового інструментарію у цих процесах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасність характеризується усвідомленням суб'єктами ринку того, що конкурентна боротьба призводить лише до значних фінансових та часових утрат і не сприяє формуванню партнерських відносин, перереорієнтуванню своєї діяльності на основі концепції маркетингу взаємовідносин, або маркетингу взаємодії [1].

Різноманіття уявлень про маркетинг взаємодії зумовлює доцільність безлічі трактувань даної концепції в зарубіжній і вітчизняній літературі [2–4]. Так, Ф. Котлер розкриває поняття маркетингу взаємовідносин як практику побудови довгострокових взаємовигідних відносин із ключовими партнерами, взаємодіючими на ринку: споживачами, постачальниками, дистриб'юторами для встановлення тривалих привілейованих відносин [4]. Кінцевий результат, до якого прагне маркетинг відносин, за розумінням вченого, – формування унікального активу компанії, який називається маркетинговою системою взаємодії.

С. Ілляшенко доводить, що маркетинг взаємовідносин – це стратегія бізнесу, яка спрямована на зниження витрат і підвищення рентабельності за рахунок зміцнення задоволеності потреб клієнтів,

створення лояльності та налагодження довготривалої взаємодії з економічними контрагентами [5].

С. Шовкопляс розглядає взаємовідносини підприємства як поняття, що охоплює концепції, які використовуються компаніями для управління їхніми взаємовідносинами зі споживачами, включаючи збір, зберігання й аналіз інформації про споживачів, постачальників, партнерів та інформації про взаємовідносини з ними [6].

Підхід до поняття взаємодії підприємства із суб'єктами ринку достатньо диверсифікований, це зумовлено різноманітністю укладених взаємовідносин підприємства у процесі своєї діяльності. Саме тому кожне поняття можна виділити як окремий підхід (табл. 1).

Аналіз наведених трактувань понять дає змогу виявити спільні риси у наведених визначеннях та існування декількох окремих підходів до взаємовідносин підприємств.

Перш за все процес установавання взаємовідносин відбувається під час особистого контакту, основною метою якого є отримання максимальної вигоди для себе чи підприємства. Крім цього, суб'єкти відносин мають безперервно розвивати та підтримувати взаємовідносини, що сприяє підвищенню їх ефективності у довгостроковому періоді. Таким чином, маркетинг взаємовідносин та маркетинг взаємодії є суміжними поняттями, що розглядають та управляють діяльністю суб'єктів відносин, які діють на ринку.

Основним недоліком наведених визначень є те, що вони розглядають процес маркетингу взаємовідносин відокремлено, за кожним суб'єктом, а не як симбіоз, що формує успішну діяльність як усієї системи, так і кожного суб'єкта окремо. Саме тому доцільним буде запропонувати авторське визначення, в якому враховано особливості діяльності підприємств, що сформувалися в галузі управління взаємовідносинами підприємства: маркетинг взаємодії – цілісна система відносин,

Таблиця 1

Основні поняття сфери управління взаємовідносинами підприємства із суб'єктами ринку

№	Ключове слово, підхід	Визначення	Автор, джерело
1	Інтегровані зусилля	Маркетинг взаємовідносин – інтегровані зусилля з побудови, підтримки та розвитку відносин з індивідуальними споживачами для взаємної користі за допомогою взаємодії, індивідуалізації протягом тривалого часу	Д. Шані, С. Чаласані [7]
2	Процес створення цінності	Маркетинг партнерських відносин – це безперервний процес визначення і створення нових цінностей разом з індивідуальними покупцями, а потім спільного отримання і розподілу на вигоди від цієї діяльності між учасниками взаємодії	Я. Гордон [2]
3	Концепція	Маркетинг відносин – це концепція, орієнтована на довгострокові взаємовідносини з клієнтом і на задоволення цілей, які беруть участь у комунікаціях (угодах) сторін	Г. Багієв, В.Тарасевич, Х. Анн [8]
4	Контакт	Міжособистісна взаємодія в організації – це тривалі чи короточасні, вербальні або невербальні контакти між працівниками всередині груп, відділів, команд, які викликають взаємні зміни їхньої поведінки, діяльності, відносин і настанов	Л. Шморгун [9]
5	Сукупність дій	Співробітництво – передбачає дії, які сприяють організації спільної діяльності, забезпечують її успішність, узгодженість, ефективність. Цей вид взаємодії позначають також поняттями «кооперація», «згода», «приспосовування», «асоціація»	Л. Орбан-Лембрик [10]

що складається з комплексу довгострокових взаємовигідних партнерських відносин кінцевих споживачів, постачальників, посередників та інших бізнес-партнерів, що беруть участь у матеріальному постачанні через ділові ринки, забезпечуючи координацію їхніх дій із метою розроблення, виробництва та просування на ринки конкурентоспроможної продукції, а також послуг, що надаються підприємствами своїм клієнтам, на основі комплексної індивідуалізації відносин із ними.

Пізнання ринку як економічної категорії неможливе без глибокого аналізу його структури, тобто елементів, з яких він складається й які взаємодіють між собою.

Ринок можна розглядати як сукупність відносин купівлі-продажу товарів і послуг; спосіб взаємодії виробників та споживачів, що є механізмом розподілу товарів і послуг між членами суспільства шляхом добровільного обміну.

Ринкові відносини, до яких можна віднести і процес співпраці та партнерства, розглядаються як відносини і зв'язки, які складаються між продавцями та покупцями в процесі купівлі-продажу товарів. Суб'єктами ринкових відносин є споживачі, виробники (підприємство та його конкуренти), постачальники та ін.

Формування конкурентоспроможності підприємства починається з налагодження відносин із персоналом. На першому рівні взаємодії саме співробітники значною мірою впливають на успішну діяльність підприємства, це зумовлено їхнім впливом на якість кінцевого продукту, який отримує споживач. Особливо це стосується організацій, що застосовують прямі продажі як основний інструмент маркетингової діяльності [2]. Під час прямих продажів відбувається безпосередній контакт покупця і продавця у момент прийняття рішення про покупку товару та/або безпосередньо його придбання.

Взаємозв'язок залежності задоволеності споживачів від задоволеності персоналу можна зобразити у вигляді схеми (рис. 1).

Саме цим зумовлена важливість визначення ефективності праці кожного співробітника, а також шляхи її поліпшення.

Отже, формуючи або підвищуючи конкурентоспроможність, підприємство повинно дбати про надання задовільних умов праці співробітниками та мотивацію їхньої ефективної діяльності. Формування лояльних працівників та корпоративного духу підприємства забезпечує розуміння місії та цілей підприємства, а також дає можливість реалізовувати поставлені завдання єдиною командою, яка чітко знає та усвідомлює, що від неї вимагається [9].

Установлення довготривалих відносини зі споживачами є основою конкурентоспроможності підприємства на ринку. В умовах, коли пропонувані товари стають усе більш стандартизованими, а послуги уніфікованими, на перший план виходить нова концепція маркетингу – маркетинг взаємовідносин. Ця концепція охоплює процеси зі створення, підтримки і розширення міцних зв'язків зі споживачами та іншими суб'єктами ринку. Мета його полягає у тому, щоб надати додаткову довгострокову цінність споживачам. Своєю чергою, цінності формують певні інструменти маркетингу, що застосовує підприємство, для підвищення лояльності споживача до товару та підприємства у цілому. Тільки підприємство, що в основі своєї стратегічної діяльності встановлює довготривалі взаємовідносини з партнерами, може досягти поставленого рівня конкурентоспроможності та успішної діяльності на ринку в цілому.

Споживач як суб'єкт ринкових відносин виступає особою, яка прагне максимального задоволення потреб шляхом споживання корисних якостей економічних благ і послуг з урахуванням існуючих обмежень у доходах та цінах. В основі

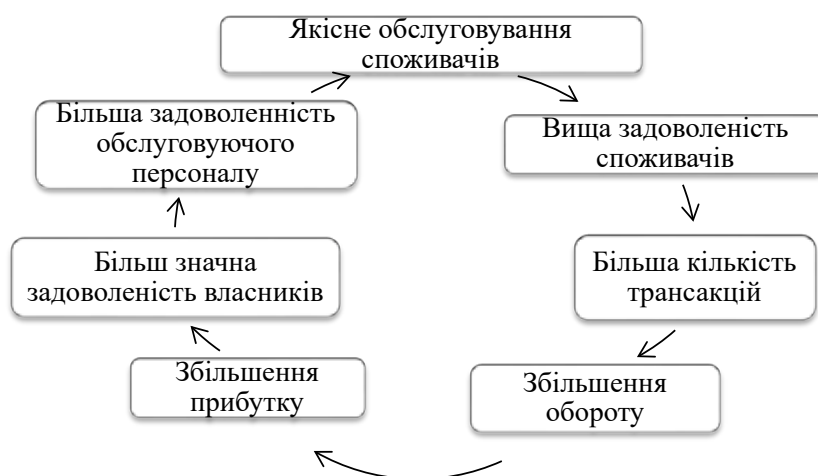

Рис. 1. Взаємозалежність задоволеності споживачів та задоволеності персоналу

вирішення цих та інших питань лежать стимули – спонукальні мотиви, зумовлені сукупністю зовнішніх і внутрішніх чинників. Зовнішні чинники формує господарське середовище, основними параметрами якого є ринкова кон'юнктура, інноваційна політика виробника, система ціноутворення тощо. До внутрішніх чинників належать первинні мотиви, бажання покупців тощо [10].

Сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників середовища заохочує споживачів. Завданням маркетингу є спонукання споживачів до прийняття рішення щодо першочергової та повторних покупок на основі побудови довгострокових відносин.

Формування довгострокових відносин зі споживачами на основі маркетингу взаємодії як інструменту координації зменшує ризик під час здійснення угод, участь у таких зв'язках стає вигідною для всіх сторін. Процес установлення довгострокових зв'язків із покупцями вимагає, щоб на кожному етапі взаємодія будувалося на досить високому рівні за взаємної довіри.

Для досягнення взаємовигідних, довгострокових відносин зі споживачем необхідно застосувати комплекс маркетингових комунікацій. Своєю чергою, для розроблення ефективних маркетингових комунікацій потрібно правильно визначити цільову аудиторію, на яку вона має бути спрямована. Для вивчення і визначення цільової аудиторії проводяться опитування і сегментування споживачів.

Опитування споживачів проводяться з метою з'ясування думок і поглядів. У ході таких опитувань можна оцінювати думки споживачів стосовно існуючого продукту або послуги, визначати особистісні характеристики цільової групи споживачів, що дає змогу виробникові використовувати ці дані під час планування подальших дій.

Під час підбору критеріїв для сегментування важливо пам'ятати про цілі, які переслідує підприємство у своїй діяльності. Усі критерії повинні допомогти отримати додаткові штрихи до портрета споживача, які згодом будуть використані для коригування пропозицій, презентацій і самого продукту підприємства, призначеного для конкретних сегментів.

Під час сегментації своїх споживачів можна використовувати такі критерії: психографічні (стиль життя, соціальне становище тощо); демографічні (зокрема, вік, освіта, дохід); географічні (країна, регіон, місцевість); поведінкові (споживчий стаж, вигода для споживача, відношення і характер використання товару, реакція на товар потенційних споживачів тощо) [8].

Для кожного підприємства набір критеріїв повинен максимально відповідати специфіці діяльності. Таким чином, основне призначення сегментації – надання кількісної оцінки ринкових тенденцій і формування наочної картини взаємодії підприємства з ключовими групами споживачів [4].

Сегментація дає змогу розширювати розуміння ринку в цілому, а також потреб конкретних груп споживачів.

Успішна ідентифікація цільового споживача дає можливість почати процес формування довгострокових відносин. Існує декілька методів налагодження довгострокових відносин зі споживачами:

- цінові (дисконтні картки, прості і накопичувальні знижки, знижки за залучення нових клієнтів, цінові гарантії);

- методи, що забезпечують додатковий споживчу цінність пропозиції підприємства (формування широкого асортименту з метою задоволення прагнення споживачів до різноманітності, спільне зі споживачами розроблення товару, індивідуалізація продукту, інноваційність у вирішенні споживчих проблем, спеціальні стандарти сервісу, регулярне спілкування зі споживачами з використанням різних комунікаційних засобів, брендинг, підвищення інтенсивності особистих контактів);

- методи, що забезпечують структурне закріплення споживачів за підприємством (стимулювання споживачів до специфічних інвестицій, які знецінюються у разі розриву відносин; формування платформ – загальноновживаних мовних, культурних фінансових та інших стандартів, довгострокові договори, формування особистих взаємовідносин зі споживачами).

Тільки осмислене застосування різних маркетингових інструментів та їх обґрунтований вибір можуть сприяти ефективному використанню такого цінного ресурсу підприємства, як відносини зі споживачами. Орієнтація на довгострокові взаємини зі споживачами і стратегічне мислення в галузі управління знаннями про споживачів можуть стати запорукою успіху будь-якого підприємства.

Наступним напрямом взаємодії та формування партнерства і суб'єктом ринкових відносин, без якого неможливо організувати виробничу чи торговельну діяльність, є постачальник. Постачальники забезпечують підприємство матеріальними ресурсами, необхідними для реалізації конкретних товарів або послуг.

Кожне підприємство має ретельно стежити за динамікою цін на об'єкти постачання та регулярність їх здійснення, отримання необхідних ресурсів для виконання виробничої програми. В іншому разі можуть виникнути проблеми з виробництвом та збутом виготовленої продукції, а в перспективі виникає загроза втрати сформованого іміджу підприємства і прихильності до нього постійних партнерів та покупців. Тому сучасні підприємства дуже ретельно підходять до вибору постачальників (особливо якщо є альтернативи), але прагнуть при цьому підтримувати довготривалі стосунки з тими, хто працює з урахуванням спільних інтересів.

Якщо відносини між підприємством і постачальником складаються успішно протягом тривалого

часу, доцільним є розвиток партнерства. Під партнерством автори дослідження пропонують розуміти добровільну співпрацю між двома або більше сторонами, в якому всі учасники домовляються працювати разом для досягнення загальної мети або виконання певного завдання, розділяючи ризики, відповідальність, ресурси, витрати та вигоди.

Постачальники значною мірою формують конкурентоспроможність підприємства, фактично у багатьох ланках саме зв'язки з постачальниками відіграють вирішальну роль.

Важливість вибору підприємством постачальника пояснюється не тільки функціонуванням на сучасному ринку великої кількості постачальників і конкуренції серед них, а й тим, що такий суб'єкт повинен бути насамперед надійним партнером. Цінність відносин та напрями аналізу постачальника представлено на рис. 2 (розроблено на основі [3; 7; 11]).

Вибір найкращих постачальників, діючих на ринку, передбачає складання картки рейтингу постачальників. При цьому відбираються важливі для підприємства критерії, оцінюється їх значущість і дається узагальнена оцінка щодо кожного окремого постачальника з урахуванням значущості показника. Постачальник, який одержав максимальну кількість балів, є потенційно найкращим на ринку для формування взаємовідносин із підприємством.

У результаті аналізу наукової літератури [3; 5; 7] було визначено, що найбільш значущими чинниками для підприємства керівники виділяють такі: якісні товари та послуги (матеріали, комплектуючі тощо), своєчасність поставок, етичність поведінки, лояльні ціни, рівень надійності, репутацію тощо.

Окрім того, на цьому етапі визначається кількість необхідних постачальників. Сьогодні простежується тенденція до звуження кола постачальни-

ків та формування довготривалих відносин. При цьому здійснюються фінансово-економічна та соціально-психологічна форми взаємодії.

Слід зазначити, що кожне підприємство вибирає свій підхід до побудови відносин, основою яких повинні бути довіра, взаємний інтерес і відповідальність та взаємовигідність, проте не обов'язково однакою для всіх.

Наступними суб'єктами ринку, з яким формуються відносини, є конкуренти. До них належать юридичні (підприємства) і фізичні особи, які займаються аналогічною діяльністю.

Для ідентифікації конкурентів і одночасного їх ранжирування у спрощеному варіанті використано матрицю «зацікавленість – вплив», запропоновану М. Портером [12], та доповнимо її доцільними діями та напрямками взаємодії (рис. 3).

Після виявлення і розміщення конкурентів за ступенем їх важливості актуальною стає проблема визначення напрямів подальшої роботи з ними.

Правильний аналіз і оцінка конкурентного середовища підприємства дають змогу створити стійку конкурентну перевагу підприємства, вибрати правильні канали комунікації і знизити операційні ризики. Своєю чергою, це дає змогу повноцінно використовувати маркетинговий інструментарій управління взаємовідносинами.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, на основі проведеного дослідження отримано такі результати:

- визначено сутність та переваги формування взаємовідносин підприємства;
- проаналізовано понятійно-категоріальний апарат сфери управління ринковими відносинами з визначенням існування декількох підходів до встановлення та функціонування взаємовідносин;
- запропоновано авторське визначення поняття «маркетинг взаємодії», під яким розуміється

Показники підприємства, яке формує відносини Перспективи розвитку підприємства і його мета, можливості підприємства, очікування від партнера, культура підприємства, досвід роботи, слабкі сторони підприємства	Показники потенційного партнера Перспективи розвитку підприємства і його мета, можливості підприємства, очікування від партнера, культура підприємства, досвід роботи інформаційна відкритість, інноваційний потенціал, потенційний внесок у формування відносин, слабкі сторони підприємства
Цінність партнерських взаємовідносин	
Показники середовища Макрочинники: тенденції розвитку економіки, нормативно-правове поле діяльності. Мікрочинники: тип ринку і бізнесу, сфера діяльності і вид товару (послуги), традиції роботи підприємств	Порівняння з альтернативними можливостями Втрати від відносин, вигоди від відносин (економічні та неекономічні переваги)

Рис. 2. Напрями аналізу цінності потенційних взаємовідносин підприємств

Зацікавленість	Висока	Агресивні конкуренти ↓ Розробити конкретний план дій	Конкуренти ↓ Моніторинг
	Низька	Ймовірні конкуренти ↓ Максимум уваги	Не конкуренти ↓ Періодична оцінка
		Висока	Низька
		Можливість впливу	

Рис. 3. Матриця «зацікавленість – Вплив»

цілісна система відносин, що складається з комплексу довгострокових взаємовигідних партнерських відносин кінцевих споживачів, постачальників, посередників та інших бізнес-партнерів, що беруть участь у матеріальному постачанні через ділові ринки, забезпечуючи координацію їхніх дій із метою розроблення, виробництва та просування на ринки конкурентоспроможної продукції, а також послуг, що надаються підприємствами своїм клієнтам, на основі комплексної індивідуалізації відносин із ними;

– ідентифіковано напрями формування й управління взаємовідносинами підприємства, серед яких персоналу та споживачам відводиться стратегічна роль, крім того, рекомендовано побудову довготривалих взаємовигідних відносин із посередниками, конкурентами та іншими зацікавленими особами;

– визначено ключову роль маркетингового інструментарію в процесі управління взаємовідносинами підприємства, оскільки саме маркетингові комунікації та інші елементи комплексу маркетингу дають змогу отримати вигоди та повною мірою реалізувати переваги партнерських відносин підприємства за різними напрямками та формами.

– За останні десятиліття відбулися значні зміни в практиці функціонування підприємницьких структур, що зумовило стрімкий розвиток концепції маркетингу, зокрема маркетингу взаємодії. Використання маркетингу взаємодії як інструменту координації стає однією з найважливіших форм управління, що дає змогу оптимізувати процеси регулювання ринкової діяльності підприємств.

Отже, існує багато підходів до управління відносинами підприємства, але тільки використовуючи комплекс інструментів регулювання відносин, підприємство може досягти високого рівня конкурентоспроможності та підвищити ефективність своєї діяльності.

Перспективним напрямом подальших досліджень є визначення можливих форм і видів поглиблених взаємовідносин підприємства з партнерами, які дадуть змогу підвищити ефективність здійснення діяльності саме на основі маркетингового інструментарію.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Oklander M.A., Oklander T.O. Evolution of the marketing theory: genesis, conception, periodization. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2016. № 4. С. 92–105.
- Гордон Я. Маркетинг партнерських отношений / пер. с англ. под ред. О.А. Третьяк. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 284 с.
- Бутенко Н.В. Партнерські відносини на промисловому ринку : монографія. Кам'янець-Подільський : Аксиома, 2013. 320 с.
- Котлер Ф. Основы маркетинга / пер. с англ. Москва : Litres, 2011. 656 с.
- Ілляшенко С.М., Біловодська О.А. Управління інноваційним розвитком промислових підприємств : монографія. Суми : Університетська книга, 2010. 281 с.
- Шовкопляс С. Как повысить конкурентоспособность при помощи CRM. *Office*. 2005. № 3–4. С. 12–18.
- Shani D., Chalasani S. Exploiting niches using relationship. *Journal of consumer marketing*. 1992. № 3. Р. 33–42.
- Багиев Г.Л., Тарасевич В.М., Анн Х. Маркетинг. Санкт-Петербург : Питер, 2016. 718 с.
- Шморгул Л.Г. Менеджмент організацій. Київ : Знання, 2011. 436 с.
- Орбан-Лембрик Л.Б. Види взаємодії. *Соціальна психологія*. URL : <http://westudents.com.ua/glavy/81275-vidi-vzamod.html> (дата звернення: 29.03.2020).
- Ус М.І. Сегментування та вибір партнерів підприємства в процесі здійснення маркетингової діяльності. *Бізнес Інформ*. 2019. № 5. С. 159–167.
- Портер М.Е. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов ; 6-е изд. Москва : Альпина Пабли., 2016. 453 с.

REFERENCES:

- Oklander M. A., Oklander T. O. (2016) Evolution of the marketing theory: genesis, conception, periodization. *Marketing and Management of Innovations*. no. 4., pp. 92–105.
- Gordon Ya. (2001) *Marketing partners'kikh otnosheniy* [Marketing Partnerships]. SPb: Piter. (in Russian)
- Butenko N. V. (2013) *Partners'ki vidnosyny na promyslovomu rynku: monografija* [Partnership relations in the industrial market: a monograph]. Kamenetz-Podolsky: Aksioma. (in Ukrainian)
- Kotler F. (2011) *Osnovy marketinga* [Marketing basics]. Moskva: Litres. (in Russian)

5. Illjashenko S.M., Bilovodska O.A. (2010) *Upravlinnja innovacijnym rozvytkom promyslovykh pidpryjemstv : monohrafija* [Management of innovative development of industrial enterprises: monograph]. Sumy: Universytetsjka knygha. (in Ukrainian)
6. Shovkoplyas S. (2005) *Kak povysit' konkurentosposobnost' pri pomoshchi CRM* [How to increase competitiveness with CRM]. Office. no. 3–4. pp. 12–18.
7. Shani D., Chalasani S. (1992) Exploiting niches using relationship marketing of consumer marketing. no. 3. 33–42 pp.
8. Bagiev G.L., Tarasevich V.M., Ann Kh. (2016) *Marketing* [Marketing]. Sankt-Peterburk: Piter. (in Russian)
9. Shmorghun L.Gh. (2011) *Menedzhment orghanizacij* [Organization management]. Kyjiv: Znannja.
10. Orban-Lembryk L.B. *Vydy vzajemodiji* [Types of interaction]. *Socialjna psykholohija* [Social psychology]. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/81275-vidi-vzamod-.html>. (accessed 29 march 2020)
11. Us M.I. (2019) Seghmentuvannja ta vybir partneriv pidpryjemstva v procesi zdijsnennja marketyngovoji dijalnosti [Segmentation and choice of partners of an enterprise in the process of marketing activities]. *Biznes Inform.* no. 5. pp. 159–167.
12. Porter M.E. (2016) *Konkurentnaya strategiya: Metodika analiza otrasley i konkurentov* [Competitive Strategy: Methodology for Analysis of Industries and Competitors] Moskva: Al'pina Pabl. (in Russian)

ПРОТИРІЧЧЯ КОНЦЕПЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ТА НАПРЯМИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

CONTRADICTIONS OF THE CONCEPT OF INCLUSIVE DEVELOPMENT AND DIRECTION OF THEIR DECISIONS

УДК 338.1:338.2:330.341

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-29>

Дідух С.М.¹

к.е.н., доцент,
доцент кафедри
економіки промисловості
Одеська національна академія
харчових технологій

Didukh Serhii

Odessa National Academy
of Food Technologies

У статті ідентифіковано зміст дефініцій «інклюзивність» та «інклюзивний розвиток». Визначено ключові протиріччя концепції інклюзивного розвитку. Встановлено необхідність забезпечення економічного зростання під час упровадження концепції інклюзивного розвитку. Аргументовано, що в сучасних умовах важливо побудувати інклюзивну систему розвитку, яка б максимально враховувала інтереси всіх учасників економічної діяльності. Обґрунтовано, що завдання та інструменти інклюзивного розвитку для бідних і багатих країн мають бути різними. Показано, що для країн, які розвиваються, основним завданням є економічне зростання на засадах збалансованості та активної участі широких верств населення. Вказано на пріоритетність упровадження інклюзивних інститутів на противагу посиленню державного регулювання та ручного перерозподілу ресурсів. Розглянуто загрози роботизації виробничих процесів для зайнятості та добробуту населення. Окреслено перспективні напрями вирішення протиріч концепції інклюзивного розвитку.

Ключові слова: інклюзивність, розвиток, концепція інклюзивного розвитку, добробут, економічне зростання, протиріччя.

В статті ідентифіковано содержание дефиниций «инклюзивность» и «инклюзивное развитие». Определены ключевые противоречия концепции инклюзивного развития. Установлена необходимость обеспечения экономического роста при внедрении концепции инклюзивного развития. Аргументировано, что в современных условиях важно построить инклюзивную систему развития, которая бы максимально учитывала интересы всех участников экономической деятельности. Обосновано, что задачи и инструменты инклюзивного развития для бедных и богатых стран являются разными. Показано, что для развивающихся стран основной задачей является экономический рост на основе сбалансированности и активного участия широких слоев населения. Указано на приоритетность внедрения инклюзивных институтов в противовес усилению государственного регулирования. Рассмотрены угрозы роботизации производственных процессов для занятости и благосостояния населения. Определены перспективные направления решения противоречий концепции инклюзивного развития.

Ключевые слова: инклюзивность, развитие, концепция инклюзивного развития, благосостояние, экономический рост, противоречия.

Given the societal importance of the concept of inclusive development for the transition to a new economic paradigm, an important scientific question is to study the essential contradictions of this concept for its timely transformation, further development and practical implementation. In a broad sense, the term "inclusion" is used to describe the process of attracting a wide range of citizens to a particular process by refining the process, object, or system of objects. There are a number of differences regarding the nature of inclusive development, its objectives, and ways of achieving the stated goals. The paper argues that since the development of the inclusive development system, the emphasis is exclusively on the equitable distribution of economic wealth. The basis of this concept is the need to ensure balanced development. It has been shown that the development of the concept of inclusive development must take into account the need to ensure acceptable economic growth, and not only from the standpoint of redistribution of public goods. For Ukraine, it is important at this stage to build an inclusive development system in order to protect itself from the problem of redistribution and to lay the foundations of sustainable inclusive development that would take into account the interests of all participants of economic activity to the maximum. It was stated that the efforts of the state should be directed primarily to the creation of institutions and incentives, and not the manual regulation and redistribution of resources. An important scientific objective is to reduce subjectivity in human well-being and to build a system of indicators for objectively assessing human well-being. With the rise of so-called technological unemployment, an important mechanism for enhancing inclusivity is the redevelopment of the workforce, the development of those skills that can provide the necessary level of income as robotization grows and the subsequent release of the workforce. The current direction of further scientific research is the formation of an inclusive development system based on the introduction of competitive instruments, taking into account regional and industry specificities.

Key words: inclusivity, development, concept of inclusive development, prosperity, economic growth, contradictions.

Постановка проблеми. Поява та розвиток концепції інклюзивного розвитку зумовлені суттєвими недоліками існуючої економічної системи, такими як посилення нерівності, високий рівень бідності в умовах високих темпів зростання економіки світу впродовж останніх десятиліть. Зважаючи на суспільну важливість концепції інклюзивного розвитку для переходу до нової економічної парадигми, важливим науковим питанням є дослідження сутнісних протиріч даної концепції для її своєчасної трансформації, подальшого розвитку та практичного впровадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція інклюзивного розвитку була запо-

чаткована та розвинута у дослідженнях закордонних учених D. Acemoglu та J. Robinson [1], J. Gupta, Vegelin [2], E. Reinert [3], J. Podesta [4], Z.M. Bedos [5], R. Hausmann [6] та ін.

Проблематиці інклюзивного розвитку також присвячено праці таких українських учених, як А.В. Базиліук [7], І.М. Бобух та С.М. Щегель [8], О.Г. Вдовічена [9], П.С. Єщенко [10], А. Жуковська [11], Т.О. Зінчук [12], О.Д. Прогнімак [13] та ін.

Водночас питання щодо впровадження концепції інклюзивного розвитку відзначаються багатоаспектністю та потребують подальшого вивчення.

Постановка завдання. Мета роботи – дослідження сутнісних протиріч концепції інклюзивного розвитку та визначення перспективних напрямів їх розв’язання.

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1534-0975>

Виклад основного матеріалу дослідження.

Інклюзія опинилася у центрі уваги громадського та наукового середовища у другій половині 90-х років ХХ ст., коли стало зрозуміло, що економічне зростання не завжди позитивно та пропорційно впливає на підвищення добробуту населення і зниження нерівності. Постала потреба у новому підході до розвитку, який би забезпечив необхідні позитивні зміни рівня життя населення у всьому світі.

У широкому значенні термін «інклюзія» використовується для опису процесу залучення широкого кола громадян до певного процесу шляхом удосконалення самого процесу, об'єкта чи системи об'єктів. Поступово термін «інклюзія» почав використовуватися для більш широкого кола проблем.

Дж. Робінсон і Д. Айсеомглу дають таке визначення: «Inclusive – це залучення до процесу всіх, без відмінностей і обмежень» [1]. На нашу думку, саме таке визначення, незважаючи на простоту, найбільш повно відображає природу інклюзивності.

Організація економічного співробітництва та розвитку так визначає інклюзивне зростання: «Інклюзивний розвиток – це економічний розвиток, в рамках якого виникають рівні можливості для всіх верств населення, справедливо розподіляються матеріальні і нематеріальні блага в суспільстві для підвищення його добробуту» [14].

Незважаючи на наявність значної кількості публікацій щодо теоретичних основ інклюзивного розвитку, серед науковців та політичних інститутів існує ціла низка розбіжностей щодо сутності інклюзивного розвитку, його завдань, способів досягнення заявлених цілей.

Серед основних протиріч та проблемних аспектів концепції інклюзивного зростання, щодо яких ведуться дискусії серед науковців, слід виділити такі:

1. Узгодження цілей інклюзивного розвитку та економічного зростання.
2. Відмінність методологічних підходів до інклюзивного розвитку багатих та бідних країн.
3. Обґрунтованість посилення державного регулювання економіки на протидію концепції вільного ринку.
4. Відсутність методики об'єктивного визначення «добробуту».
5. Автоматизація і роботизація як загроза добробуту людей.

Ключовим є питання, що є метою інклюзивного розвитку. Низка науковців вважає, що головною метою інклюзивного розвитку є забезпечення нового типу економічного зростання на засадах збалансованості, гармонійної та активнішої участі населення у створенні та розподілі суспільних благ. Інша точка зору полягає у тому, що метою інклюзивного розвитку є більш справедливий розподіл доходів задля зниження рівня бідності та нерівності, а питання економічного зростання є другорядним.

На нашу думку, заперечення необхідності економічного зростання ставить під сумнів усю існуючу економічну систему і потребує перегляду засад сучасного розвитку людства. Тому під час розроблення системи інклюзивного розвитку хибним є акцент виключно на справедливому розподілі економічного багатства. Основою даної концепції є необхідність забезпечення збалансованого розвитку. Один із наріжних принципів інклюзивного розвитку: для того щоб вирішувати проблеми добробуту людей і майнової нерівності, не слід чекати, доки світ стане достатньо багатим. Саме тому розбудова концепції інклюзивного розвитку має відбуватися з урахуванням необхідності забезпечення прийняттого економічного зростання, а не лише з позицій перерозподілу суспільних благ.

Особливо актуальним це є для країн, що розвиваються, таких як Україна. Завдання інклюзивного розвитку в багатих країнах і країнах, що розвиваються, не можуть бути однаковими, оскільки і поточне становище, і стратегічні цілі цих країн є різними. Розвинені країни Заходу накопили суттєве багатство, їхня проблема полягає у зростанні нерівності та значній частці бідних верств населення, тому в таких країнах наявне багатство необхідно більш справедливо розділити в умовах обмеженого економічного зростання.

Україна значно відстає від країн ЄС за показниками продуктивності праці та ВВП на душу населення, тому інструменти та завдання, які пропонують різні автори, зокрема представники Римського Клубу, для розвинених країн, меншою мірою підходять для України. Натомість у країнах, що розвиваються, наприклад в Україні, рівень суспільного багатства є вкрай низьким, а тому інклюзивний розвиток має бути зосередженим перш за все на економічному зростанні, але з максимальним залученням населення до цього процесу.

Саме тому для України актуальною на даному етапі є побудова інклюзивної системи розвитку для того, щоб убезпечити себе від проблеми перерозподілу і закласти засади сталого інклюзивного розвитку, які б максимально враховували інтереси всіх учасників економічної діяльності.

Іншим проблемним аспектом є визначення механізмів перерозподілу суспільних благ. Значна кількість авторів указує на провідну роль держави у впровадженні інструментів інклюзивного розвитку, особливе значення приділяється податковій політиці та іншим механізмам державного регулювання.

У праці «У пошуках добробуту» Г. Макстон та Й. Рандерс [15] указують на те, що ідеологія вільного ринку є хибною, а капіталізм у сучасному вигляді віджив себе, оскільки призвів до постійно зростаючої концентрації багатства за досить вагомої шкоди навколишньому середовищу. А тому вони пропонують використати успішний досвід Китаю, який, відкинувши ідеологію вільного ринку,

на основі державного регулювання та цілеспрямованої дії згуртованої еліти створив правила економічної системи, яка дала змогу вивести з бідності понад мільярд осіб.

О. Кузнецов, обґрунтовуючи необхідність більш активної участі держави у регулюванні економічних процесів, указує на наявність системних глобальних протиріч, які не можуть бути розв'язані в існуючій системі економічного розвитку [16].

На нашу думку, такі пропозиції містять певні загрози, оскільки ефективність державного управління економічними системами є недостатньою через високий рівень корупції державного апарату, дефіцит ефективних кваліфікованих менеджерів. Ці чинники не дають змоги говорити про державне управління економікою як панацею від загроз сучасності.

Натомість Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон у роботі [1] показують, що забезпечення інклюзивного розвитку можливе передусім на основі створення інклюзивних інститутів, що не завжди полягає у збільшенні державного регулювання та обмеженні ринкових механізмів.

А. Жуковська цілком слушно вказує, що «країни, які досягли успіху в побудові міцного середнього класу і зменшенні бідності та соціальної маргіналізації, створювали ефективні економічні інститути та політичні стимули в кожній із цих сфер» [11, с. 12].

Тому, погоджуючись із важливою роллю держави у розбудові системи інклюзивного розвитку, зазначимо, що її зусилля мають бути спрямовані насамперед на створення інститутів та стимулів, а не на ручне регулювання та перерозподіл ресурсів.

Більш обґрунтованим нам вважається підхід, коли вади існуючої системи вільного ринку намагаються ліквідувати за допомогою таких механізмів, як соціальне підприємництво, благодійні фонди, філантропія, стратегії сталого розвитку підприємств. Ці механізми є реакцією бізнесу на структурні диспропорції в розподілі багатства і мають урівноважити однобічний вектор розвитку існуючих економічних систем.

Важливим завданням під час побудови системи інклюзивної економіки є така її організація, щоб економічний результат діяльності був розподілений більш справедливо і рівномірно, тому розробники концепції інклюзивного розвитку піддають критиці використання показника ВВП для оцінки добробуту країн. Однак науковці не мають чіткої відповіді на питання, як виміряти та оцінити рівень добробуту.

Якщо відштовхуватися від того, що добробут є суб'єктивним уявленням людини про своє щастя та відчуття задоволення життям, тоді об'єктивно виміряти цей показник проблематично, оскільки потреби людини є безмежними, особливо в епоху споживання та відкритої економіки. Відповідно,

відчуття незадоволення може спостерігатися навіть за досить високого рівня доходів.

Якщо інклюзивна економіка ставить на меті підвищення добробуту людини, то необхідно визначити, що таке добробут, оскільки потреби людини є необмеженими. Тому важливим науковим завданням є зменшення суб'єктивності під час оцінки добробуту людини та побудова системи показників для об'єктивної оцінки добробуту людини.

Також існує певне протиріччя між економічним зростанням та рівнем добробуту. Рівень добробуту значною мірою залежить від зайнятості, однак у сучасних умовах економічне зростання забезпечується автоматизацією, коли замість трудомісткої фабрики будується велике автоматизоване роботизоване підприємство. Таке будівництво позитивно впливає на економічне зростання та рівень ВВП, проте негативно впливає на рівень зайнятості і, відповідно, на рівень добробуту робітників.

На думку П.С. Єщенко, «змінити ситуацію у соціальній сфері України і підвищити рівень життя її населення можна, тільки збільшивши продуктивність праці. Це аксіома. Взаємозв'язок такого показника ефективності, а також зростання добробуту країни і кожного її громадянина є безперечним» [10]. Із цим твердженням складно не погодитися. Однак збільшення продуктивності праці за рахунок автоматизації, роботизації та дигіталізації виробничих процесів призводить до зменшення рівня зайнятості та вивільнення робочої сили.

Цей процес, наприклад, активно триває в агропромисловому секторі, де використання сучасної техніки призвело до істотного зменшення потреби у робочій силі у сільській місцевості. Як наслідок – безробіття сільського населення, деградація сільських територій, відтік трудових ресурсів, урбанізація тощо.

Подібні процеси відбуваються і в інших галузях економіки. Наприклад, задекларована урядом політика «Держава у смартфоні» у найближчому майбутньому має призвести до спрощення багатьох бюрократичних процедур, скорочення чисельності державних службовців. Цю тенденцію можна вітати, оскільки це цілком відповідає інтересам Української держави та українського суспільства. Однак як це вплине на рівень безробіття? Чи існують в Україні галузі, які зможуть працевлаштувати та задіяти цих працівників? Чи створено дієві механізми перекваліфікації?

Зупинити автоматизацію та науково-технічний прогрес неможливо, однак необхідно трансформувати економічну систему так, щоб автоматизація господарських процесів не руйнувала добробут людей, а сприяла його підвищенню.

В умовах зростання так званого технологічного безробіття важливим механізмом підвищення інклюзивності є перепрофілювання робочої сили, розвиток тих навичок, які можуть дати необхідний

рівень доходу за зростання роботизації та подальшого вивільнення робочої сили.

Відповідно до цього, робітники майбутнього мають бути орієнтовані на здобуття тих професійних навичок, які потребують креативності, високого рівня освіти, високих професійних навичок, фізичної присутності

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, концепція інклюзивного розвитку містить певні сутнісні протиріччя, які потребують вирішення задля подальшого її впровадження. На нашу думку, під час вирішення проблем подолання нерівності, бідності та розвитку людського потенціалу необхідно враховувати специфіку країни, галузі, орієнтуватися на необхідність забезпечення економічного зростання (особливо для бідних країн), не допускати надмірного посилення впливу держави й порушення принципів вільного ринку. Актуальним напрямом подальших наукових досліджень є формування системи інклюзивного розвитку на основі запровадження конкурентних інструментів з урахуванням регіональної та галузевої специфіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають. Київ : Наш формат, 2018. 440 с.
2. Gupta J., Vegelin C. Sustainable development goals and inclusive development. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*. Т. 16. Вип. 3. С. 433–448.
3. Райнерт Е.С. Як багаті країни стали багатими... І чому бідні країни залишаються бідними. Київ, 2019. 416 с.
4. Podesta J. Inclusive Economic Growth: Increasing Connectivity, Expanding Opportunity, and Reducing Vulnerability. URL: <https://www.americanprogress.org/issues/economy/report/2013/02/07>.
5. Бедос З.М. Для багатших і для бідніших. Зростання нерівності – одна з найбільших соціально-економічних і політичних проблем сучасності. *Тиждень* : вебсайт. URL: <https://tyzhden.ua/World/62625> (дата звернення: 24.04.2020).
6. Хаусманн: економіка потребує інклюзивного росту. *Vestifinance* : вебсайт. URL: <http://www.vestifinance.ru/articles/49179> (дата звернення: 24.04.2020).
7. Базиліук А.В., Жулин О.В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку. *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Вип. 1. С. 19–29.
8. Бобух І.М., Щегель С.М. Стратегічні орієнтири економічного зростання України: інклюзивність як ключовий пріоритет. *Вісник Національної академії наук України*. 2018. № 7. С. 55–70.
9. Вдовічена О.Г. Інклюзивний розвиток – сучасна парадигма стійкого економічного зростання. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. *Економічні науки*. 2018. Вип. 3. С. 17–29.
10. Єщенко П.С. Економічне зростання без розвитку: причини і шляхи інноваційного перетворення економіки. *Економіка України*. 2013. Вип. 10. С. 4–20.

11. Жуковська А. Інклюзивний підхід до розвитку економіки: генезис виникнення та основні положення. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. Т. 1. Вип. 2. С. 7–23.

12. Зінчук Т.О. На початку пошуку стратегії інклюзивного зростання сільської економіки: світовий та європейський підхід. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2016. Вип. 4. С. 132–137.

13. Прогнімак О.Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1(51). С. 187–197.

14. OECD. Preparing our youth for an inclusive and sustainable world. The OECD PISA global competence framework. URL: <https://www.oecd.org/education/Global-competency-for-an-inclusiveworld.pdf> (accessed 10 June 2018).

15. Макстон Г., Рандерс Й. У пошуках добробуту. Київ : Пабулум, 2017. 320 с.

16. Кузнецов А. Коронавирус как диагноз системного застоя. *PCMД* : вебсайт. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/koronavirus-kak-diagnoz-sistemnogo-zastoya/> (дата звернення: 22.04.2020).

REFERENCES:

1. Adzhemoghlu D., Robinson D. (2018) Chomu nacji zanepadajutj [Why Nations Fail]. Kyjiv: Nash format. (in Ukrainian)
2. Gupta J., Vegelin C. (2016) Sustainable development goals and inclusive development. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*. pp. 433–448.
3. Rajnert E.S. (2019) Jak baghati krajiny staly baghatymy... I chomu bidni krajiny zalyshajutjsja bidnymi [How Rich Countries Got Rich ... and Why Poor Countries Stay Poor]. Kyjiv, 2019. 416 s. (in Ukrainian)
4. Podesta J. (2013). Inclusive Economic Growth: Increasing Connectivity, Expanding Opportunity, and Reducing Vulnerability Available at: <https://www.americanprogress.org/issues/economy/report/2013/02/07> (accessed 24 April 2020).
5. Beddoes Z.M. Dlia bahatshykh i dlia bidnishykh. Zrostannia nerivnosti – odna z naibilshykh sotsialno-ekonomichnykh i politychnykh problem suchasnosti [For richer, for poorer. Growing inequality is one of the biggest social, economic and political challenges of our time], available at: <http://tyzhden.ua/World/62625> (accessed 24 April 2020). (in Ukrainian)
6. Hausmann R. Ekonomika nuzhdaetsia v inkluzivnom roste [The economy needs an inclusive growth], available at: <http://www.vestifinance.ru/articles/49179> (accessed 24 April 2020). (in Russian)
7. Bazyljuk A.V., Zhulyn O.V. (2015) Inkluzivne zrostannja jak osnova socialjno-ekonomichnogho rozvytku [Inclusive growth as the basis of socio-economic development]. *Ekonomika ta upravlinnja na transporti*, vol. 1, pp. 19–29.
8. Bobukh I.M., Shheghelj S.M. (2018) Strategichni orijentyry ekonomichnogho zrostannja Ukrainy: inkluzyvnistj jak ključovyj priorytet [Strategic guidelines for Ukraine's economic growth: inclusivity as a key priority]. *Visnyk Nacionalnoji akademiji nauk Ukrainy*, vol. 7, pp. 55–70.

9. Vdovichenko O.Gh. (2018) Inkljuzyvnyj rozvytok – suchasna paradyghma stijkogho ekonomichnogho zrostantnja [Inclusive development is the modern paradigm of sustainable economic growth]. Visnyk Chernivets'kogo torghovel'no-ekonomichnogho instytutu. Ekonomichni nauky, vol. 3, pp. 17–29.

10. Jeshhenko P.S. (2013) Ekonomichne zrostantnja bez rozvytku: prychny i shljakhy innovacijnogho peretvoren'ja ekonomiky [Economic growth without development: causes and ways of innovative transformation of economy]. Ekonomika Ukrainy, vol. 10, pp. 4–20.

11. Zhukovs'ka A. (2019) Inkljuzyvnyj pidkhyd do rozvytku ekonomiky: ghenezys vynykennja ta osnovni polozhennja [An inclusive approach to economic development: the genesis of emergence and the main points]. Visnyk Ternopil's'kogo nacional'nogho ekonomichnogho universytetu, vol. 1, no. 2, pp. 7–23.

12. Zinchuk T.O. (2016) Na pochatku poshuku strateghiji inkljuzyvnogho zrostantnja sil's'koji ekonomiky: svitovyj ta jevropejs'kyj pidkhyd [At the beginning of the search for an inclusive growth strategy for the rural

economy: a global and European approach]. Visnyk Sums'kogo nacional'nogho aghrarnogho universytetu: Ekonomika i menedzhment, vol. 4, pp. 132–137.

13. Proghnimak O.D. (2018) Inkljuzyvnyj rozvytok Ukrainy: pereshkody vs perspektyvy [Inclusive development of Ukraine: obstacles vs perspectives]. Ekonomichnyj visnyk Donbasu, vol. 1, no. 51, pp. 187–197.

14. OECD. Preparing our youth for an inclusive and sustainable world. The OECD PISA global competence framework. Available at: <https://www.oecd.org/education/Global-competency-for-an-inclusiveworld.pdf> (Accessed 10 June 2018).

15. Makston H., Randers Y.U. (2017). U poshukakh dobrobutu [Reinventing Prosperity]. Kyiv: Pabulum. (in Ukrainian)

16. Kuznetsov A. (2020) Koronavirus kak diahnoz sistemnoho zastoya [Coronavirus as a diagnosis of systemic stasis] // RSMD: [Veb-sajt]. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/koronavirus-kak-diahoz-sistemnogo-zastoya/> (accessed: 22.04.2020).

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ:
СТРАТЕГІЧНИЙ ТА ІНВЕСТИЦІЙНИЙ АСПЕКТИBUSINESS SOCIAL RESPONSIBILITY:
STRATEGIC AND INVESTMENT ASPECTS

УДК 351:005.339

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-30>**Іпполітова І.Я.**

к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства та менеджменту Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Ревенко О.В.

к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства та менеджменту Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Ippolitova Inna

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Revenko Olena

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

У статті визначено, що соціальна відповідальність бізнесу розглядається як особливий вид суспільних відносин та як результат розвитку соціально орієнтованої економічної системи, що в сукупності зумовлює індикатори зрілості та демократизації суспільства. Наведено чинники, що сприяють просуванню соціальної відповідальності, серед яких – соціальна та економічна безпека держави, занепокоєння й очікування громадян, споживачів, контролюючих органів та інвесторів, посилення впливу соціальних критеріїв та механізмів взаємодії із суб'єктами бізнесу на інвестиційні рішення, прозорість діяльності підприємств, шкода від розвитку тіньового бізнесу. Визначено, що позитивними наслідками соціального інвестування є розвиток ділових якостей підприємства, фінансовий та суспільний ефекти. Зазначено, що складники корпоративної соціальної відповідальності базуються на принципах, роботу яких забезпечує корпоративна культура.

Ключові слова: соціальна відповідальність бізнесу, соціальне інвестування, імідж підприємства, стратегія розвитку підприємства, корпоративна культура.

В статье определено, что социальная ответственность бизнеса рассматривается как особый вид общественных отношений и как результат развития социально ориентированной экономической системы. Приведены факторы, способствующие продвижению социальной ответственности: социальная и экономическая безопасность государства, обеспокоенность и ожидания граждан, потребителей, контролирующих органов и инвесторов, усиление влияния социальных критериев и механизмов взаимодействия с субъектами бизнеса на инвестиционные решения, прозрачность деятельности предприятий, обеспокоенность последствиями развития теневого бизнеса. Определено, что положительные последствия социального инвестирования – это развитие деловых качеств предприятия, финансовый и общественный эффекты. Отмечено, что составляющие корпоративной социальной ответственности базируются на принципах, работу которых обеспечивает корпоративная культура.

Ключевые слова: социальная ответственность бизнеса, социальное инвестирование, имидж предприятия, стратегия развития предприятия, корпоративная культура.

In the article it has been defined that the social responsibility of business is considered as a special kind of social relations and as a result of the development of socially oriented economic system, which together determines the indicators of the society maturity and its democratization. The factors contributing to the promotion of social responsibility such as social and economic security of the state, concerns and expectations of citizens, consumers, controlling authorities and investors, strengthening the influence of social criteria and mechanisms of interaction with business entities on investment decisions, transparency of the enterprises activity and transparency business have been listed. One of the important aspects of the overall perception and the enterprise evaluation is the impression it produces, that is exactly its image. It is necessary to organize a stakeholder survey process and to ensure that a public account mechanism is in place for subsequent changes. Today, this process is formal, so there are regular breaches of the communication principle. Due to this fact, the corporate development strategy based on the principles of social responsibility can be considered as a social investment. The positive consequences of social investment in the strategic plan will be the development of the enterprise business qualities, financial and social effects. It has been noted that the components of corporate social responsibility are based on the principles that corporate culture provides. The main obstacles to the development of social responsibility at domestic enterprises can be attributed to the focus of the business on quick methods of profit, rather than on the long-term result and lack of significant experience in partnership relations with other entities. Therefore, it has been established that the inclusion of socially responsible activities as the basis according to the residual principle is due to the wrong understanding that the problems of society do not affect the enterprise results activity. Effective implementation of the social responsibility concept in the strategic and investment processes can provide appropriate measures.

Key words: business social responsibility, social investment, enterprise image, enterprise development strategy, corporate culture.

Постановка проблеми. Конкурентна боротьба між підприємствами вже давно не обмежується тільки якістю та ціною вироблених товарів. Жодна компанія, виходячи на міжнародні ринки, не може розраховувати на успіх, якщо вона не будує свою бізнес-стратегію з урахуванням принципів соціальної відповідальності. Саме тому до соціальної відповідальності діяльності підприємств прикуто багато уваги і з боку бізнесу, і з боку науковців. Особливо актуальною у цьому контексті є проблема практичного впровадження даної концепції у повсякденну діяльність підприємств України. За Індексом соціального прогресу (Social Progress Index) у 2019 р. Україна посіла 80-е місце зі 149 країн [1].

Концепція соціальної відповідальності бізнесу нині дуже міцно увійшла в українське бізнес-середовище. Належна увага приділяється роз-

криттю змісту даної теорії, різновидам даної концепції та особливостям, які мають бути притаманні саме українським підприємствам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Упровадження концепції соціальної відповідальності бізнесу в Україні триває майже п'ятнадцять років, але ще й досі виникає багато практичних питань щодо її реалізації безпосередньо на підприємствах. Більшість українських дослідників, серед яких О. Бігняк, В. Воробей, Л. Грицина, І. Малик, О. Маліновська [2–7] та ін., розглядали це питання суто з теоретичної точки зору, оминаючи практичні аспекти впровадження даної концепції.

Оскільки перед топ-менеджментом українських підприємств постає реальна проблема гармонізації основної діяльності підприємства та заходів щодо його соціальної відповідальності, впровадження

останньої у стратегічний та інвестиційний процеси задля забезпечення певного рівня соціального розвитку є аспектом розгляду цього дослідження.

Постановка завдання. Вказані вище проблеми зумовлюють мету дослідження, що полягає в обґрунтуванні напрямів розвитку підприємства з урахуванням концепції соціальної відповідальності бізнесу, а також аналізі основних проблем під час формування їх стратегічного та інвестиційного складників.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі соціальна відповідальність бізнесу розглядається у такому контексті: по-перше, як особливий вид суспільних відносин і, по-друге, як результат розвитку соціально орієнтованої економічної системи, що в сукупності зумовлює індикатори зрілості суспільства та його демократизацію.

У сучасних умовах багато чинників сприяють просуванню соціальної відповідальності, основними серед яких є: соціальна та економічна безпека держави, яка є метою будь-якої держави, особливо в умовах демократизації державного управління; занепокоєння й очікування громадян, споживачів, контролюючих органів та інвесторів у контексті глобалізації і широкомасштабних індустріальних змін; посилення впливу соціальних критеріїв та механізмів взаємодії із суб'єктами бізнесу на інвестиційні рішення окремих осіб та інституцій (зокрема, міжнародних) і як споживачів, і як інвесторів; прозорість діяльності підприємств, що стала можливою завдяки ЗМІ та сучасним інформаційним і комунікаційним технологіям; турбування шкодою розвитку тіньового бізнесу, низьким рівнем фінансової культури. Ураховуючи мету дослідження, цікавим є з'ясування особливостей тлумачення соціальної відповідальності, а також її стратегічні й інвестиційні аспекти з погляду діяльності підприємств.

Доцільним із науково-практичного погляду є аналіз взаємозв'язку соціальної відповідальності та виявлених стратегічних принципів функціонування підприємств. Для цього розберемо суть питання з погляду різної її деталізації. Як уже зазначалося у попередніх дослідженнях [8, с. 125], у більш вузькому значенні прийнятний розгляд соціальної відповідальності через соціальні зобов'язання та чутливість, що виявляє її безпосередній взаємозв'язок із категорією «імідж підприємства». У такому контексті можливість виконання обов'язків тісно пов'язана з принципом самоорганізації, а по-друге, виявляється стратегічна природа виконання соціальних зобов'язань у тісній взаємодії з чутливістю. До того ж чим така чутливість сильніша, тим активніше проявляється принцип самоорганізації. Дослідження цих аспектів на різних стадіях життєвого циклу підприємства та можливість оцінювати потенційну ефективність і поточні результати діяльності утруднюються без

урахування принципу історичності. Тому дотримання соціальних зобов'язань бізнесу вкрай важливе, оскільки укріплює впевненість споживачів у виконанні ним своїх функцій, а також підсиленні ролі соціальної функції підприємства у процесі економічного регулювання соціально-економічних процесів у державі, тоді як саме висока соціальна чутливість забезпечує ефективний зворотний зв'язок між органами влади, підприємством і споживачем щодо участі громадськості у формуванні, коригуванні і реалізації державної економічної та соціальної політики у цілому. При цьому йдеться про реалізацію стратегічного позиціонування бізнесу, визначення перспектив та меж розвитку самої системи і процесів співробітництва. У такому контексті розглядаються прояви принципів цілісності, еквіфінальності та комунікативності. Якщо ж розглядати соціальну відповідальність підприємства з погляду внутрішніх і зовнішніх аспектів, то зв'язок зі стратегічними принципами функціонування можна представити у вигляді схеми, наведеної нижче (рис. 1).

Одним із важливих аспектів загального сприйняття й оцінки підприємства є враження, яке воно справляє, тобто його імідж (цілеспрямовано сформований образ). Тому під час формування іміджу слід пам'ятати, що його створення має починатися з виявлення реально сформованої думки суспільства про роботу і призначення бізнесу. Саме цим і підтверджується необхідність урахування принципів самоорганізації та історичності. Для цієї мети має бути налагодженим процес опитування стейкхолдерів та забезпечення дії механізму врахування суспільної думки під час подальших перетворень. Проблемою сьогодення є формальність здійснення таких дій, а отже, і часті порушення принципу комунікативності. Прикрим є те, що найпоширенішою проблемою є намагання налагоджувати такі процеси без відповідності системи управління організацією таким базовим вимогам, як дотримання принципів цілісності та еквіфінальності.

У такому ключі стратегія розвитку підприємства, побудована на принципах соціальної відповідальності, може розглядатися як соціальна інвестиція. Однією з вагомих причин відмови від соціально відповідальної поведінки, або її формального здійснення, є необхідність додаткового фінансування, що сприймається непомірним тягарем для багатьох українських підприємств, зважаючи на кризові явища та складний доступ до джерел фінансування. Крім того, може відбуватися посилення тиску на діяльність підприємств із боку стейкхолдерів, а також із боку громадських організацій та засобів масової інформації; привертання зайвої уваги податкових органів до складників витрат підприємства. Інколи в українському бізнес-середовищі соціальна відповідальність отожднюється із соціальними інвестиціями. Проте це

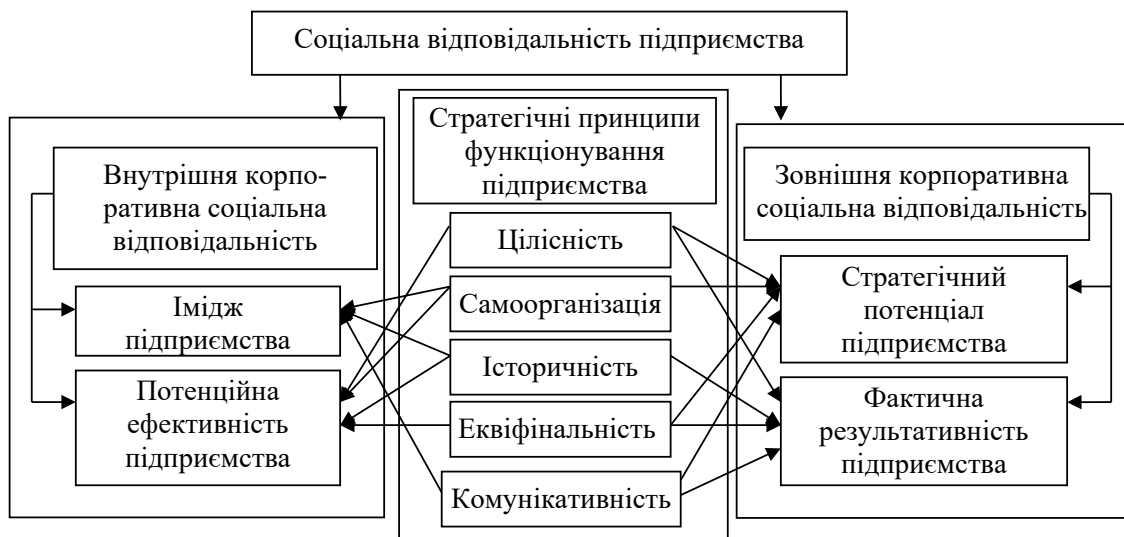

Рис. 1. Відповідність складників соціальної відповідальності бізнесу основним стратегічним принципам функціонування

не завжди так. На думку А. Бондаренко та Л. Омелянкович, соціальне інвестування – це спосіб реалізації корпоративної соціальної відповідальності за допомогою цільових програм, які відповідають потребам основних груп зацікавлених осіб: споживачів, персоналу, місцевих громад [9, с. 202].

Свою чергою, І. Шура дає визначення соціально відповідальними інвестиціям (SRI) через суму капіталу у матеріальній та нематеріальній формах, орієнтованих на створення довгострокових цінностей з урахуванням впливу на навколишнє середовище, соціальну сферу, якість управління та етичні зобов'язання [10, с. 255].

Отже, у таких умовах украї необхідно починати сприймати подібні вкладення саме як соціальні інвестиції. Останні, як бачимо, можна розглядати у вузькому сенсі (вкладення в людський капітал) та в широкому (вкладення в розвиток соціальних процесів та комунікації). У зв'язку із цим доцільно розглянути їхні позитивні наслідки в стратегічному плані (табл. 1).

Стадіями розвитку стратегічної відповідальності бізнесу є: дотримання чинного законодавства (дозвільного, податкового, щодо організації праці; захисту прав споживачів й інтелектуальної власності та ін.); розвинуті зв'язки з громадськістю; здійснення доброчинної діяльності; поліпшення ефективності бізнес-процесів на засадах соціального розвитку; стратегічний підхід до планування та реалізації стратегічної відповідальності бізнесу; участь у реалізації довгострокових програм соціального розвитку.

Корпоративну соціальну відповідальність слід сприймати не стільки як статтю витрат, доречніше казати про потенційне джерело цінностей. За фактом це й є соціальні інвестиції, від яких суб'єкт господарювання очікує віддачу в майбутньому. Показовим є приклад Deutsche Bank, із презентації якого слідує, що він здійснює величезну соціально спрямовану роботу у п'яти сферах: освіті, мистецтві, соціальних інвестиціях, забезпечення стійкого розвитку, а також корпоративних волонтерських

Таблиця 1

Позитивні наслідки соціальних інвестицій для підприємства

№ п/п	Потенціальні наслідки	Результат інвестування
1	Ділові якості	– розширення ринків; – створення нових товарів та послуг; – формування позитивної репутації; – партнерство з групами впливу
2	Фінансовий ефект	– ефект масштабу; – ефект синергії; – ефект додаткової капіталізації за рахунок підвищення привабливості підприємства для інвесторів
3	Суспільний ефект	– формування загальної культури через власні переконання і перенесення їх на суспільні відносини; – привернення уваги до антисоціальних процесів та до процесу їх подолання; – виховання фінансової культури та дисципліни; – популяризація моделей державно-приватних партнерств; – підвищення іміджу та конкурентоспроможності на мікро-, мезо- та макрорівнях

програмах [11]. На ці заходи витрачаються десятки мільйонів євро щороку. У результаті компанія має суспільну підтримку, поліпшення репутації та підвищення сили бренда, а також підтримку з боку держави. Як демонструє практика, складники корпоративної соціальної відповідальності базуються на принципах, роботу яких забезпечує корпоративна культура [12, с. 145]. Багато керівників підприємств вважають високий рівень корпоративної культури однією з її цілей розвитку, яка спонукає до соціально відповідальної поведінки. Але часто зусилля менеджменту обмежуються економічними показниками, відкладаючи рішення вказаних питань на майбутнє. Слід погодитися зі слушним зауваженням І. Біли та Н. Насікан [13], що корпоративну культуру можна розглядати як соціальну інновацію, оскільки саме вона формує у персоналу мотивацію до ефективної реалізації запланованих змін, а також забезпечує соціальні зміни відповідно до вимог інноваційного розвитку бізнесу.

Серед основних перешкод розвитку соціальної відповідальності на вітчизняних підприємствах слід виокремити: значний вплив минулого досвіду адміністративних методів управління бізнесом; спрямованість бізнесу на швидкі методи отримання прибутку, а не на довгостроковий результат; опір керівництва і персоналу новим змінам та інноваціям; небажання підприємства рахуватися з інтересами та цінностями працівників (особливо у сфері малого бізнесу); точкове використання новітніх методів мотивації персоналу і практичну відсутність соціальних програм для працівників підприємств; поверхове вивчення позитивного досвіду розвитку корпоративної культури в розвинених країнах світу (також зворотна ситуація – сліпе копіювання іноземних технологій без урахування менталітету й особливостей розвитку вітчизняної економіки); недостатнє усвідомлення важливості бізнесу для розвитку економіки та спрямованість наявних стратегій поведінки тільки на виживання; несформованість раціональних способів поведінки суб'єктів господарювання, спрямованих на підвищення фінансової стабільності; відсутність значного досвіду партнерських відносин підприємства з іншими суб'єктами (громадою, освітніми закладами, громадськими організаціями тощо).

Залишковий принцип включення соціально відповідальної діяльності в основну відбувається тому, що підприємство вважає, що проблеми суспільства не впливають на його діяльність.

Таким чином, ефективність впровадження концепції соціальної відповідальності у стратегічний та інвестиційний процеси здатні забезпечити відповідні заходи, серед яких доцільно виділити такі:

1) *Вдосконалення та забезпечення дієвості мотиваційних механізмів чесного ведення бізнесу.* Так, дещо вже зроблено в законодавчому плані (наприклад, установлення критеріїв ризико-

ваності платника податків під час визначення періодичності податкових перевірок; кредитна історія, періодично застосовні заходи щодо добровільної легалізації доходів; посилення штрафів за економічні порушення тощо). По-перше, це все точкові заходи, системно слабо пов'язані, до того ж нестійкі за зміни уряду. По-друге, причиною їх недієвості є низька фінансова культура громадськості, коли ухилення від сплати податків вважається майже талантом і масово не сприймається як соціально невідповідальна дія. Тобто комплексна програма з виховання фінансової грамотності і культури населення, особливо молоді, й має стати підґрунтям впровадження подібних мотиваційних механізмів. Але це може спрацювати за умов взаємної соціальної відповідальності держави і громадян. Коли буде спостерігатися хоча б зростання коефіцієнту податкової віддачі, тоді буде мотивація для добровільної сплати податків.

2) *Налагодження партнерських відносин підприємства з іншими суб'єктами* (громадою, освітніми закладами, громадськими організаціями тощо) та закріплення позитивного досвіду.

За допомогою проєктів у рамках партнерства підприємств та громади відбувається інвестування в розвиток певних територій та реалізуються важливі громадам ініціативи, що має найбільший соціальний та економічний ефект. Приклад партнерства з освітніми установами активно застосовується іноземними компаніями, що працює на довгострокову перспективу, вибудовуючи ланцюжок від підвищення активності молоді в регіоні присутності компанії до виховання майбутніх співробітників компанії, які усвідомлюють і поділяють цінності компанії. Вітчизняні підприємства починають брати участь у стажуванні, практиці молоді, дуальній освіті тощо.

Як відомо, головною метою бізнесу є отримання прибутку. Але, як показує досвід успішних великих компаній, високий рівень конкурентоспроможності з'являється тоді, коли вони ведуть етичний бізнес, піклується про потреби людей, екологію. Для виконання таких завдань часто потрібна додаткова експертиза й можливість масштабування. Таку експертизу можуть надавати спеціалізовані громадські організації. Також громадська активність бізнесу через такі організації може надавати можливість в економічній експертизі законодавчих ініціатив, що особливо актуально під час здійснення реформ (наприклад, податкового характеру). Таким чином, партнерство бізнесу з громадськими організаціями є потенційно плідним, причому двобічно.

3) *Забезпечення прозорості економічної діяльності підприємства.* Спираючись на визначення поняття прозорості з технічного погляду, хотілося б зауважити таке. Прозорість (за даними технічної енциклопедії) – це невидимість для користувача фрагментації даних. Прозорість залежить від

кольору води та її каламутності [14]. Мабуть, саме такі аспекти сьогодні є вкрай важливими для діючого бізнесу. Якість поданої інформації має стати головним чинником під час формування комунікативної політики підприємства. Велика кількість, деталізація та наведення проміжної, первинної інформації або просте накопичення ресурсів недопустимі. Вони знижують прозорість, додаючи «каламутності» та збільшуючи інформаційний «шум». Це пов'язано з ризиком розгублення користувача інформації (рекламного буклету, інвестиційного проєкту, наповнення сторінок сайту). Отже, необхідні актуалізація сайту, періодичні соціологічні опитування та реальне вивчення громадської думки. У сучасних умовах інформаційна відкритість важлива у контексті формування нового типу відносин та стилю управління на принципах соціальної відповідальності, що, своєю чергою, відображається на іміджі бізнесу загалом. Якщо йдеться не про юридичні документи, то інформацію про підприємство чи його продукт важливо подавати максимально цікаво й у доступній формі. Ефективним сучасним прийомом став сторітелінг – передача необхідної інформації у формі історії, що спрямована на захоплення уваги потенційного споживача та формування у нього певної мотивації через емоції. У такий спосіб можна розповісти про історію створення підприємства, народження бізнес-ідеї, причину зміни технології, складу чи функціональних характеристик товару, зміну партнерів чи мотивацію участі у певних заходах тощо. Важливо, щоб історія була побудована на правдивих фактах. Отже, забезпечення прозорості стає теж частиною соціальної відповідальності.

Висновки з проведеного дослідження.

На жаль, дехто зі споживачів чи конкурентів сприймає прояв соціальної відповідальності як просто піар, дехто з керівників підприємств убачає у ній тільки свідомі самообмеження, а дехто підходить до соціально відповідальної моделі поведінки як до бізнес-стратегії та з часом не жалкує про це і спостерігає позитивні зміни. Кризові явища, які спостерігаються в Україні, спричинили прагнення багатьох підприємств до замкнутості у вирішенні завдань соціальної відповідальності в період економічної нестабільності. Така позиція є помилковою і такою, що виникає внаслідок нерозвиненості механізмів формування та функціонування громадянського суспільства. Та й самі підприємства часто не усвідомлюють потужний потенціал ефективного діалогу із суспільством і владою. У сучасних умовах інтегрування принципів соціальної відповідальності в процес стратегічного управління розвитком підприємства здатне забезпечити, як уже зазначалося, фінансовий та суспільний ефекти, ділові якості, а також підвищити інвестиційну привабливість не тільки окремого підприємства, а й цілого кластера.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Рейтинг стран мира по уровню социального прогресса. *Гуманитарная энциклопедия: Исследования*. URL : <https://gtmarket.ru/research/social-progress-index/info> (дата звернення: 03.04.2020).
2. Бігняк О.В. Юридична і соціальна відповідальність суб'єктів підприємництва. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1. С. 150–154.
3. Воробей В. Корпоративна соціальна відповідальність чи вигода? *Києво-Могилянська бізнес-студія*. 2005. № 10. URL : <http://www.management.com.ua/cm/cm037.html> (дата звернення: 17.04.2020).
4. Грицина Л.А. Корпоративна соціальна відповідальність підприємств: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2016. № 10(1). С. 99–102.
5. Малик І.П. Роль стейкхолдерів у корпоративному управлінні. *Вісник Одеського національного університету. Серія «Економіка»*. 2016. № 5. С. 96–100.
6. Малик І.П. Развитие социальной ответственности бизнеса в Украине. *Економічний простір*. 2008. № 13. С. 112–123.
7. Малиновська О.Я. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні: етапи становлення. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. № 18.6. С. 200–204.
8. Ревенко О.В. Проблеми формування іміджу та соціальної відповідальності органів ДФС в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2018. № 1(53). С. 123–129.
9. Бондаренко А.В., Омелянович Л.О. Соціальне інвестування як фактор забезпечення соціально-економічного розвитку держави. *Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури*. 2009. № 5(79). С. 201–203.
10. Шкура І.С. Роль соціально відповідального інвестування у забезпеченні сталого розвитку України. *Економічний нобелівський вісник*. 2016. № 1(9). С. 252–262.
11. Суверов С. О социальной ответственности бизнеса. *Експерт Online* : вебсайт. URL : <https://expert.ru/2018/02/20/o-sotsialnoj-otvetstvennosti-biznesa/> (дата звернення: 03.04.2020).
12. Антошко Т.Р., Тюленева Ю.В. Корпоративна культура та її взаємозв'язок із корпоративною соціальною відповідальністю. *Сучасні проблеми економіки та підприємництва*. 2013. № 12. С. 141–145.
13. Біла І., Насікан Н. Корпоративна культура як складник соціальної відповідальності бізнесу. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. № 5(16). С. 106–109.
14. Прозорість. *Технічна енциклопедія TechTrend*. URL : <http://techtrend.com.ua/index.php?newsid=26005715> (дата звернення: 03.04.2020).

REFERENCES:

1. Reyting stran mira po urovnyu sotsial'nogo progressa [Countries ranking in terms of social progress]. *Humanitarian Encyclopedia: Research*. Available at: <https://gtmarket.ru/research/social-progress-index/info> (accessed 03 April 2020).

2. Bihniak O.V. (2006) Yurydychna i sotsialna vidpovidalnist subiektiv pidpriemnytstva [Legal and social responsibility of entrepreneurship subjects]. *University Research Notes*, no. 1, pp. 150–154.
3. Vorobei V. (2005) Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist chy vyhoda? [Corporate Social Responsibility or Benefit?]. *Mohyla Business Studio* (electronic journal), no. 10. Available at: <http://www.management.com.ua/cm/cm037.html> (accessed 17 April 2020).
4. Hrytsyna L.A. (2016) Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist pidpriemstv: zarubizhnyi ta vitchyzniani dosvid [Corporate social responsibility of enterprises: foreign and domestic experience]. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, no. 10(1), pp. 99–102.
5. Malyk I.P. (2016) Rol steikholderiv v korporativnomu upravlinni [The role of stakeholders in corporate governance]. *Bulletin of the Odessa National University. Series: Economics*, no. 5, pp. 96–100.
6. Malik I.P. (2008) Razvitie sotsial'noy otvetstvennosti biznesa v Ukraine [Development of corporate social responsibility in Ukraine]. *Economic Space*, no. 13, pp. 112–123.
7. Malinovska O.Ya. (2008) Sotsialna vidpovidalnist biznesu v Ukraini : etapy stanovlennia [Corporate Social Responsibility in Ukraine: Stages of Formation]. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, no. 18.6, pp. 200–204.
8. Revenko O.V. (2018) Problemy formuvannia imidzhu ta sotsialnoi vidpovidalnosti orhaniv DFS v Ukraini [Formation problems of image and social responsibility of SFS bodies in Ukraine]. *Actual problems of public administration*, no. 1(53), pp. 123–129.
9. Bondarenko A.V., Omelianovych L.O. (2009) Socialne investuvannia yak faktor zabezpechennia socialno-ekonomichnoho rozvytku derzhavy [Social investing how the factor of providing of socio-economic development of the state is]. *Bulletin of the Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture*, no. 5(79), pp. 201–203.
10. Shkura I.S. (2016) Rol sotsialno vidpovidalnoho investuvannia u zabezpechenni staloho rozvytku Ukrainy [The role of socially responsible investment in ensuring the sustainable development of Ukraine]. *Economic Nobel Bulletin*, no. 1(9), pp. 252–262.
11. Suverov S. O sotsial'noy otvetstvennosti biznesa [About social responsibility of business]. *Expert Online*. Available at: <https://expert.ru/2018/02/20/o-sotsialnoj-otvetstvennosti-biznesa/> (accessed 03 April 2020).
12. Antoshko T.R., Tiulenieva Yu.V. (2013) Korporatyvna kultura ta yii vzaemozviazok z korporativnoiu socialnoiu vidpovidalnistiu [Corporate culture and its intercommunication with corporate social responsibility]. *Modern problems of economy and enterprise*, no. 12, pp. 141–145.
13. Bila I., Nasikan H. (2018) Korporatyvna kultura yak skladnyk socialnoi vidpovidalnosti biznesu [Corporate culture how constituent of social responsibility of business is]. *East Europe: economy, business and management* (electronic journal), no. 5(16), pp. 106–109.
14. Prozorist [Transparency]. *Technical Encyclopedia TechTrend*. Available at: <http://techtrend.com.ua/index.php?newsid=26005715> (accessed 03 April 2020).

ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ МОТИВАЦІЙНОЮ БЕЗПЕКОЮ

APPROACHES TO MANAGEMENT OF MOTIVATION SECURITY

У статті визначено підходи до управління мотиваційною безпекою та обґрунтовано необхідність їх виділення. Зокрема, акцентовано увагу на важливості застосування інтегрованих, або синтетичних, підходів до управління, оскільки їхні характерні ознаки відповідають особливостям мотиваційної безпеки та процесам її забезпечення. Розглянуто змістовий, процесний, системний та ситуаційні підходи до управління мотиваційною безпекою. Змістовий підхід відштовхується від того, що основа мотивації полягає у визначенні потреб працівників, а тому процес управління нею розпочинається з визначення змістових характеристик (потреб). Процесний підхід ґрунтується на тому, що мотивація є управлінським процесом, який передбачає виконання сукупності базових функцій – від планування процесу забезпечення мотиваційної безпеки до його контролю. Системний підхід базується на тому, що мотиваційна безпека є системним утворенням, яке включає низку компонентів, і процес управління нею зумовлює необхідність урахування взаємозв'язків між елементами цієї системи. Ситуаційний підхід передбачає, що управління здійснюватиметься залежно від ситуації, це зумовлено тим, що мотиваційна безпека залежить від низки внутрішніх та зовнішніх чинників і може змінювати свої рівні і структуру.

Ключові слова: безпека, мотиваційна безпека, змістовий підхід, процесний підхід, ситуаційний підхід, системний підхід.

В статье определены подходы к управлению мотивационной безопасностью и обоснована необходимость их выделения.

В частности, акцентировано внимание на важности применения интегрированных, или синтетических, подходов к управлению, поскольку их характерные признаки соответствуют особенностям мотивационной безопасности и процессам ее обеспечения. Рассмотрены содержательный, процессный, системный и ситуационный подходы к управлению мотивационной безопасностью. Содержательный подход отталкивается от того, что основа мотивации заключается в определении потребностей работников, поэтому процесс управления ею должен начинаться с определения содержательных характеристик (потребностей). Процессный подход основывается на том, что мотивация является управленческим процессом, который предусматривает выполнение совокупности базовых функций – от планирования процесса обеспечения мотивационной безопасности до его контроля. Системный подход базируется на том, что мотивационная безопасность является системным образованием, включающим ряд компонентов, и процесс управления ею предопределяет необходимость учета взаимосвязей между элементами этой системы. Ситуационный подход предполагает, что управление будет осуществляться в зависимости от ситуации, это обусловлено тем, что мотивационная безопасность зависит от ряда внутренних и внешних факторов и может менять свои уровни и структуру.

Ключевые слова: безопасность, мотивационная безопасность, содержательный подход, процессный подход, ситуационный подход, системный подход.

УДК 334.02:005.95

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-31>

Коленда Н.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри менеджменту
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки

Kolenda Nataliia

Lesya Ukrainka Eastern European
National University

The approaches to the management of motivational security are defines and the necessity for their allocation are substantiates. In particular, attention is focused on the importance of using integrated or synthetic approaches to management, since their characteristic features correspond to the peculiarities of motivational security and the processes of its provision. Signs integrated approaches is that they deny the universality of management and the need to respect only one approach, the standard guidelines, rules and procedures; take into account the effect of synergy; are based on the fact that the management process is a complex, multidimensional phenomenon that depends on the factors of the external and internal environment and their interrelation. The substantive, process, system and situational approaches to the management of motivational security are discusses in the article. A substantive approach is based on the fact that the basis of motivation lies in determining the employees needs, therefore, the process of managing it begins with the definition of meaningful characteristics (needs). The process approach is based on the fact that motivation is a management process that provides for the implementation of a set of basic functions from planning the process of ensuring motivational security to its control. A systematic approach is based on the fact that motivational safety is a systemic formation that includes a number of components, and its management process have to take into account the relationships between the elements of this system. The situational approach assumes that management will be carried out depending of the situation, which is due of the fact that motivational security depends of a number of internal and external factors that can change its level and structure. The scientific novelty of the work is expand the theoretical foundations of management and security. For the first time, approaches to the management of motivational security which include substantive, process, system and situational approaches have been identified. The practical significance of the research is disclosed in the recommendations for management of motivational security in accordance with the proposed approaches.

Key words: security, motivational security, content approach, process approach, situational approach, system approach.

Постановка проблеми. Досвід вітчизняних та зарубіжних підприємств показує, що завдяки вмотивованому персоналу можна досягти визначених цілей діяльності, тому управління мотивацією і, відповідно, мотиваційною безпекою є важливим та актуальним завданням. І.В. Шульженко та Т.О. Сазонова [1, с. 80] вважають, що у процесі мотивації необхідно забезпечувати бажання та можливість працювати, а також розвиток персоналу. Бажання працювати досягається за рахунок стимулювання працівників, можливість – за раху-

нок створення сприятливих та комфортних умов діяльності, а розвиток є невід'ємним складником мотивації персоналу. Проте пошук шляхів щодо забезпечення мотиваційної безпеки повинен базуватися на певних управлінських підходах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз напрацювань науковців у сфері забезпечення мотиваційної безпеки показав їх фактичну відсутність, оскільки це поняття є новим і фактично не дослідженим. Однак є достатньо досліджень, у яких висвітлюються проблеми

менеджменту у сфері мотивації та управління соціальною і кадровою безпекою [2–5], до яких включають і мотиваційну.

Постановка завдання. Метою статті є розвиток теоретичних основ забезпечення мотиваційної безпеки, що включатиме формування відповідних управлінських підходів, які доцільно застосовувати у системі менеджменту безпеки, зокрема мотиваційної.

Виклад основного матеріалу дослідження. М. Мескон, М. Альберт та Ф. Хедоурі підхід до управління визначили як певні принципи, концепції та прийоми, що ґрунтуються на відповідних теоретичних та практичних засадах управління [6, с. 44].

У ХХ ст. внаслідок посилення взаємозв'язку між елементами соціально-економічної системи та поглиблення зв'язків із зовнішнім середовищем були сформовані інтегровані, або синтетичні, підходи до управління. Основними серед них виділено системний, ситуаційний та процесний. Ознаками інтегрованих підходів є те, що вони заперечують універсальність управління та необхідність дотримання виключно одного підходу, стандартних принципів, правил чи процедур; ураховують ефект синергії; базуються на тому, що процес управління – це комплексне, багатовимірне явище, яке залежить від чинників зовнішнього і внутрішнього середовища та їх взаємозв'язку.

Загалом такі характеристики інтегрованих систем управління дають можливість зробити припущення, що їх застосування буде успішним й у сфері забезпечення мотиваційної безпеки, оскільки це явище багатогранне і потребує врахування та забезпечення ефекту синергії; мінливе, що вимагає адаптації і пристосування управлінських інструментів; залежне від впливу зовнішніх і внутрішніх чинників.

Критичний аналіз наукових праць дав змогу дійти висновку, що основними підходами до управління мотиваційною безпекою є змістовий, процесний, системний та ситуаційний.

Суть змістового підходу полягає у тому, що основу (зміст) мотивації становлять потреби, і саме від того, наскільки правильно і точно вони будуть визначені й у подальшому забезпечені, залежить рівень мотиваційної безпеки. Відштовхуючись від цього підходу, процес управління мотиваційною безпекою передбачатиме визначення основних потреб персоналу та шляхів їх задоволення (рис. 1).

Процесний підхід розглядає управління як безперервну серію взаємопов'язаних управлінських функцій (процесів), кожна з яких складається із серії взаємопов'язаних дій [7, с. 3].

Доцільність виділення процесного підходу до управління мотиваційною безпекою зумовлюється такими причинами:

- в основі мотивації персоналу може лежати одна з процесуальних теорій (теорія очікувань Врума, справедливості Адамса, комплексна теорія Портера-Лоулера, теорія постановки цілей Локка, теорія партисипативного управління), які ґрунтуються на самому процесі мотивації та чинниках, що впливають на його ефективність;

- мотивація за своєю суттю є процесом (послідовністю виконуваних функцій), у результаті якого відбувається спонукання до ефективної діяльності.

Тому з урахуванням виявлених передумов процесний підхід до управління мотиваційною безпекою пропонуємо розглядати як послідовність етапів, які в сукупності формуватимуть управлінський процес. При цьому вважаємо за доцільне виділити такі етапи:

- визначення рівня мотиваційної безпеки та його відповідності наявним потребам;

- пошук шляхів підвищення рівня мотиваційної безпеки;

- аналіз можливостей щодо забезпечення зростання рівня мотиваційної безпеки, а також обмежень, загроз і перешкод;

- визначення напрямів дій щодо управління мотиваційною безпекою;

- реалізація плану дій;

- отримання результату;

- оцінка результату та його відповідності поставленій меті.

У разі отримання очікуваного результату знову повертаємося до першого етапу і розпочинаємо оцінку рівня мотиваційної безпеки та його відповідності бажаному значенню і повторюємо всі наступні етапи. Якщо отриманий результат менший за очікуване значення, то варто переглянути заплановане значення показника у бік зменшення і пройти всю послідовність етапів (рис. 2).

Тому комплексне бачення процесу забезпечення мотиваційної безпеки підприємства повинно передбачати виявлення потреб персоналу та пошук можливостей їх задоволення шляхом використання методів мотивації. При цьому варто

Рис. 1. Змістовий підхід до управління мотиваційною безпекою

Джерело: авторська розробка

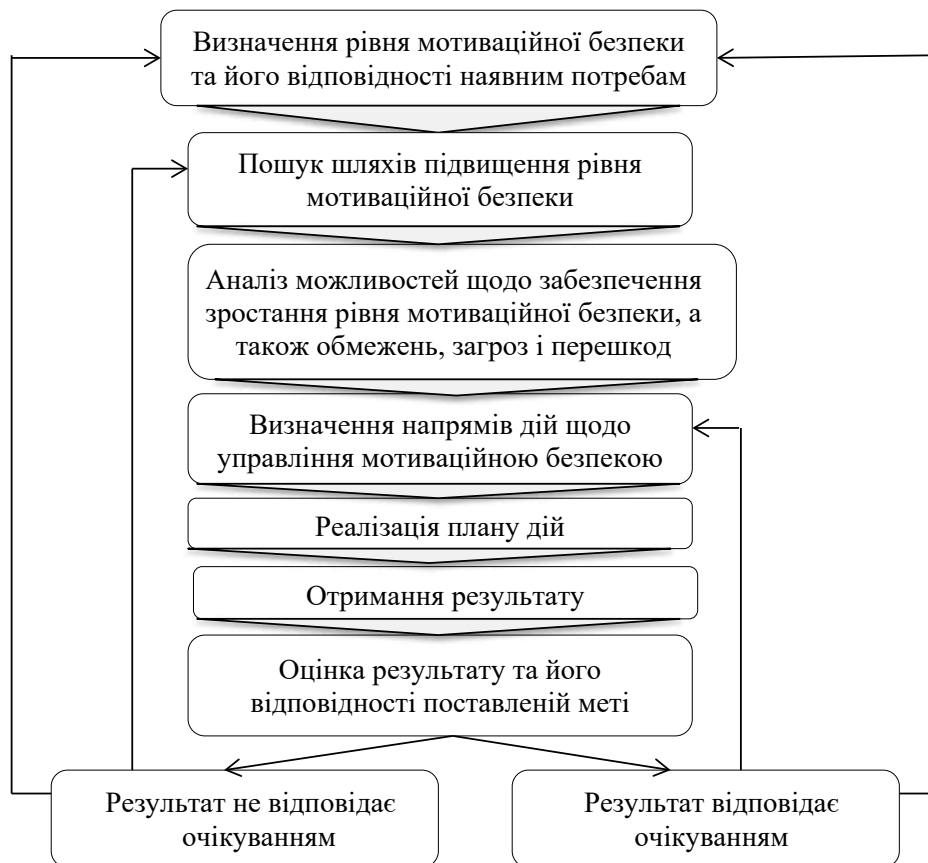

Рис. 2. Процесний підхід до управління мотиваційною безпекою

Джерело: авторська розробка

пам'ятати, що кожна людина є індивідуальною, як і її потреби, тому для одних працівників достатнім буде забезпечення, наприклад, матеріальної безпеки, для інших – трудової і соціально-психологічної, а для деяких – усіх п'яти складників.

Також варто зважати на те, що потреби змінюються з часом, і ті мотиви, які були актуальними сьогодні, завтра не матимуть особливого значення, тому процес мотивування, як і процес забезпечення мотиваційної безпеки, потребує постійного моніторингу.

Не варто при цьому спрощувати сам процес забезпечення мотиваційної безпеки, розглядаючи його як результат мотивування, оскільки рівень мотиваційної безпеки залежить від мотивації, але це один з інструментів щодо її забезпечення, який відіграє значну, проте не виняткову роль у цьому процесі.

З іншого боку, не варто переоцінювати ефект, який несе мотивація, адже за сучасних умов працівники не просто хочуть мати високооплачувану та престижну роботу, а прагнуть знайти таке місце працевлаштування, де буде гарантовано психологічний комфорт, сприятливі умови праці, можливості для професійного розвитку та кар'єрного зростання, забезпечено гарантії у разі втрати працездатності, звільнення чи виходу на пенсію,

тобто там, де людина відчуває себе захищено та комфортно у довгостроковій перспективі.

Усе це зумовлює необхідність зміни уявлення управлінського персоналу про процес мотивування персоналу через призму забезпечення його мотиваційної безпеки, оскільки, як показало проведене дослідження, ці процеси є взаємопов'язаними і за правильного підходу до їх організації забезпечать отримання соціального та економічного ефектів (рис. 3).

Системний підхід до управління зумовлює «дослідження конкретного об'єкта управління як системи, що включає в себе всі складові елементи або характеристики організації як системи, тобто характеристики входу, процесу, виходу» [8]. Виходячи із цього трактування, вбачається логіка у застосуванні системного підходу і до управління мотиваційною безпекою, оскільки це явище можна розглядати як систему, яка функціонує в умовах зовнішнього середовища, перебуває під впливом певних чинників і залежить від них, а також включає низку елементів. Також мотиваційна безпека є елементом соціальної безпеки та безпеки підприємства як соціально-економічної системи.

Логічним є застосування ситуаційного підходу до управління мотиваційною безпекою, оскільки це явище пов'язане з постійними загрозами та

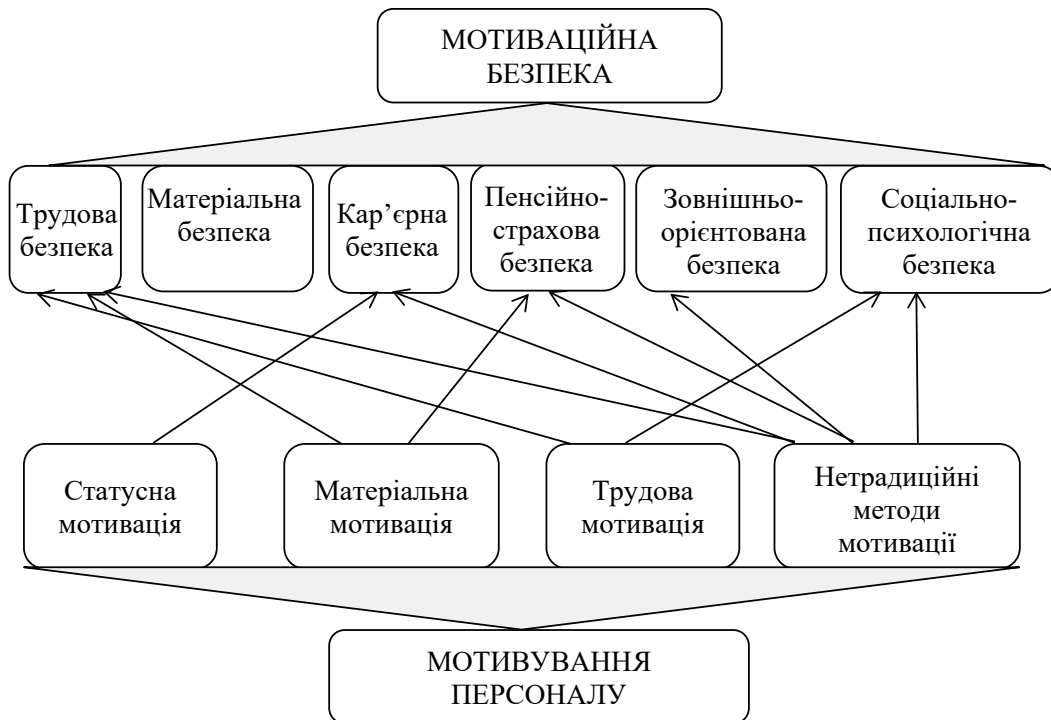

Рис. 3. Схема впливу мотивування персоналу на мотиваційну безпеку підприємства

Джерело: авторська розробка

ризиками, мінливістю зовнішнього середовища, що зумовлює необхідність пристосування до ситуації та вжиття відповідних заходів. Під час практичного використання цього підходу до управління доцільно розробляти таблицю рішень для кожного складника мотиваційної безпеки та її загального рівня. Така таблиця рішень міститиме перелік заходів, які варто впроваджувати залежно від рівня ризиків мотиваційної безпеки чи її складників та ймовірності їх настання.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, результатом проведеного дослідження стало визначення підходів до управління мотиваційною безпекою.

Наукова новизна роботи полягає у розширенні теоретичних основ менеджменту та безпекознавства. Уперше виділено підходи до управління мотиваційною безпекою, які включають змістовий, процесний, системний та ситуаційний.

Практична значимість дослідження розкривається у поданих рекомендаціях щодо управління мотиваційною безпекою відповідно до запропонованих підходів.

Проте результати дослідження не є вичерпними, необхідне подальше вивчення теоретичних та прикладних аспектів забезпечення мотиваційної безпеки та управління цим процесом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шульженко І.В., Сазонова Т.О. Сучасні підходи до мотивації персоналу в менеджменті. *Науковий*

вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. 2010. № 2(41). С. 79–83.

2. Лаврик О.Л., Булига Т.О. Система мотивації діяльності персоналу як чинник досягнення фінансово-економічної безпеки підприємства. *Економічний аналіз*. 2017. Т. 27. № 4. С. 225–229.

3. Іляш О.І., Биченкова М.Е. Роль мотивації праці у системі соціальної безпеки працівників. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.2. С. 373–376.

4. Мехеда Н.Г., Маренич А.І. Соціально-мотиваційні складові кадрової безпеки. *Фінансовий простір*. 2012. № 2(6). С. 38–45.

5. Колот А.М., Цимбалюк С.О. Мотивація персоналу: підручник. Київ: КНЕУ, 2011. 397 с.

6. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. Москва, 1992. 704 с.

7. Безгін К.С., Гришина І.В. Порівняльний аналіз процесного та функціонального підходів до управління підприємством. *Вісник економічної науки України*. 2009. № 2. С. 3.

8. Остапчук О.Є. Системний підхід до управління та прийняття управлінських рішень. URL: http://confiapv.at.ua/publ/konferenciji_2011/section_5/sistemnij_pidkhdid_do_upravlinnja_ta_prijnjattja_upravlinskikh_rishen/11-1-0-787 (дата звернення: 25.03.2020).

REFERENCES:

1. Shulzhenko I.V., Sazonova T.O. (2010) Suchasni pidkhody do motyvatsii personalu v menedzhmentі [Modern approaches to motivation of personnel in management]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy*. no. 2(41). pp. 79–83.

2. Lavryk O.L., Bulyha T.O. (2017) Systema motyvatsii diialnosti personalu yak chynnyk dosiahnennia finansovo-ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [System of motivation of personnel activity as a factor of achieving financial and economic safety of the enterprise]. *Ekonomichnyi analiz: zb. nauk. prats.* Vol. 27. no. 4. pp. 225–229.
3. Iliash O.I., Bychenkova M.E. (2012) Rol motyvatsii pratsi u systemi sotsialnoi bezpeky pratsivnykiv [Role of motivation in work social security workers]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy.* no. 22.2. pp. 373–376.
4. Mekheda N.H., Marenych A.I. (2012) Sotsialno-motyvatsiini skladovi kadrovoi bezpeky [Social and motivational components of personnel security]. *Finansovyi prostir: mizhnarodnyi naukovo-praktychnyi zhurnal.* no. 2(6). pp. 38–45.
5. Kolot A.M., Tsymbaliuk S.O. (2011) *Motyvatsiia personal* [Motivation the personnel]: pidruchnyk. Kyiv: KNEU.
6. Meskon M.H., Albert M., Hedouri F. (1992) *Osnovy menedjmenta* [Fundamentals of Management]. Moskva.
7. Bezghin K.S., Hryshyna I.V. (2009) Porivnialnyi analiz protsesnoho ta funktsionalnoho pidkhodiv do upravlinnia pidpriemstvom [Comparative analysis of process and functional approaches to enterprise management]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy.* no. 2. pp. 3.
8. Ostapchuk O.Ie. (2011) Systemnyi pidkhid do upravlinnia ta pryiniattia upravlinskykh rishen [A systematic approach to management and decision-making]. Available at: http://confiapv.at.ua/publ/konferenciji_2011/section_5/sistemnij_pidkhid_do_upravlinnja_ta_prijnattja_upravlinskikh_rishen/11-1-0-787 (accessed 25 March 2020)

СОЦІАЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДІАЛОГУ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА

THE SOCIAL ENTERPRISES AS A TOOL OF DIALOGUE OF THE STATE AND SOCIETY

УДК 334.01

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-32>

Луговенко Н.В.

к.н.держ.упр., доцент,
доцент кафедри економічної теорії та фінансів
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

Коваленко Н.В.

к.н.держ.упр., доцент кафедри економічної теорії та фінансів
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

Luhovenko Nataliya

Kovalenko Nataliya

Kharkiv Regional Institute of Public Administration

National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

У статті зроблено спробу обґрунтувати процес залучення українських підприємств і соціуму до проблем, які завжди були прерогативою держави. Через дефіцит державних коштів, корупцію і соціальні проблеми проблематика дослідження полягає у незацікавленості держави, суспільства і підприємців взаємодіяти із власної ініціативи. У процесі дослідження висловлено припущення, що корпоративність дії держави, суспільства і бізнесу робить їхні загальні рішення більш дієвими. Проаналізовано елементи парадигми взаємовідносин держави, бізнесу і суспільства в контексті їхніх стосунків у партнерстві. Спрощено підходи до визначення соціального підприємництва і визначено інше поняття соціального підприємства. Зроблено висновок, що в стратегії управління економічними процесами як у державі, так і в бізнесі є багато спільного, ніж протилежного, тому під час створення програм, проектів або сценаріїв, бізнесу та державі варто об'єднуватися і створювати потужну команду.

Ключові слова: соціальне підприємство, суспільство, держава, бізнес, управління, проект.

В статье сделана попытка обосновать процесс привлечения украинских пред-

приятый и социума к проблемам, которые всегда были прерогативой государства. В силу дефицита государственных средств, коррупции и социальных проблем проблематика исследования заключается в незаинтересованности государства, общества и рынка взаимодействовать по собственной инициативе. В процессе исследования высказано предположение, что корпоративность действий государства, общества и бизнеса делает их общие решения более действенными. Проанализированы элементы парадигмы взаимоотношений государства, бизнеса и общества в контексте отношений в партнерстве. Уточнены подходы к определению социального предпринимательства и определено понятие социального предприятия. Сделан вывод, что в стратегии управления экономическими процессами как в государстве, так и в бизнесе есть много общего, поэтому во время создания программы, проектов или сценариев бизнесу и государству есть смысл объединиться и создать более сильную команду.

Ключевые слова: социальное предприятие, предпринимательство, общество, государство, бизнес, управление, проект.

In this article we considered the attempt to involve Ukrainian enterprises and society in the problems, which always were by prerogative of public administration. In Ukraine, issues of socio-economic protection are being criticized both: by the population and by politicians. However, due to the state budget deficit, corruption and large number of social problems, the problematic of research are state, society and business, which are not interested in interacting from their own initiative and for benefit by each other. It happens due to lack of confidence, lack of relevant experience, and unhealthy atmosphere of competition. When we were investigating issues are related with theories of systems, we understood, that the corporate action of the state, society, and business makes their decisions more effective in solving socio-economic problems, and it can guarantee the efficiency such practice in Ukrainian today. The elements of smart- paradigm of relations between state, business and society were analyzed in the context of partnership relations. In article the author clarified approaches to definition "social entrepreneurship", which shows the combination objective and commercial-social approach, because they have many of similar. It was defined the definition "social enterprise" as an activity that reflects the general actions of the state, business and society in order to obtain a general social effect. It was analyzed the sphere of interactions participants in social entrepreneurship system, and it reflects to relational nature of these relations. It is interesting, that social-entrepreneurial initiatives often ahead of the state's response to modern challenges, they are creating thousands of jobs, generating significant financial resources, proving their competitiveness and efficiency in comparison with current economic development models. In this scientific research, we have come to conclusion that in the strategy of managing various processes in the state and in business are a lot of similar than the opposite, this moment can't be ignored, so, in the creation of partners programs, or projects, scenarios, the business and the state combine in the strong team.

Key words: social enterprise, company, state, business, management, project.

Постановка проблеми. На тлі нової економічної кризи завжди загострюються питання, пов'язані з розміщенням продуктивних сил, трудовою міграцією, соціальним захистом, спадом ВВП та дефіцитом сировини. Україна у цьому сенсі не є винятком, навпаки, підпадає під удар одразу з декількох боків. Велике занепокоєння викликає економічна ситуація, ефект від якої відчуватимуть на собі незахищені верстви населення, малий бізнес та реформи, які були започатковані урядом у 2019 р. На нашу думку, ситуація, що складатиметься у 2022–2026 рр., залежатиме від того, який підхід до вирішення соціально-економічних питань буде вибрано. Навіть за найбільш сприятливих умов держава може бути нездатною якісно розвивати, а подекуди й розпочинати соціальні проекти. У світі вже існує практика вирішення складних

економіко-соціальних проблем у час складного економічного розвитку, яка є вкрай необхідною для прогресу. Ця практика ефективно сприяє знаходженню альтернативних ефективних рішень за допомогою підприємців. Сама ідея розглядати соціальні проблеми під підприємницьким кутом уже набула популярності по всій Європі, вона заслуговує на увагу як суспільства, так і уряду.

Актуальність механізму соціального підприємництва є темою наукових досліджень уже понад 30 років, однак у науковців і дослідників тривають розбіжності у його тлумаченні. Справа в тому, що соціально-підприємницькі ініціативи більш швидкі, ніж державні, вони першими засновують сотні тисяч робочих місць, швидко акумулюють грошові потоки, тому давно доводять свою конкурентоздатність і ефективність порівняно з нинішніми

моделями економічного розвитку. Соціальне підприємництво розглядається науковцями не як форма збагачення, яка в відгукується на соціальні проблеми і швидко формує фінансову базу, а як засіб іншого зору та взаємовідносин, які засновані на довірі та співробітництві, як для сучасного, так і для майбутніх поколінь [1, с. 5].

Проблематика дослідження також полягає у незацікавленості держави, суспільства і ринку взаємодіяти із власної ініціативи і на благо один одного, що перетворює їх на суперників, а не на партнерів. У своїх попередніх роботах ми вже розглядали елементи розумної парадигми взаємовідносин держави і бізнесу. Ми зазначали, що зв'язки в триаді стосунків «держава – бізнес – суспільство» завжди розмиті, одна сфера впливу непомітно стикається з іншою, і створюється враження, що всі ці так звані «розмиті» функції й ініціативи, цілі та завдання саморегулюються і самоорганізуюватимуться автоматично.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У своїх напрацюваннях учені сперечаються як із приводу визначення соціального підприємства як категорії, так і щодо критеріїв відношення підприємств до категорії «соціальні». Такими питаннями були зайняті Е. Шоу, Дж. Віравардена, Г. Морт, А. Фоулер, А. Макміллан, Дж. Робінсон, Я. Роголін, А.А Свинчук, А.О. Корнецький та ін. Наукові підходи до тлумачення поняття «соціальне підприємство» не дають змоги чітко окреслити та підвести під єдине поняття різні форми, сполучення, об'єднання підприємств, тому що будь-яка діяльність підприємства з гуманітарною місією підпадає під це визначення. Це цілком логічно, оскільки не існує економіки без соціуму і, навпаки, не має соціуму без економіки.

Вчені та практики сперечаються: якщо товар або послуга виробляються для людей, то і підприємство, що цим займається, є «соціальним». У країнах Європейського Союзу інші вимоги до визначення: соціальні підприємства – це ті, що витрачають частину прибутку на розвиток соціальних проєктів або надають зайнятості особам з особливими потребами. Однак лише одна характеристика, яка не викликає сумнівів, критерій, який можна і потрібно використовувати для характеристики, – це грошова оцінка дій, ринкова ціна послуги або продукту [2, с. 25].

Постановка завдання. Соціально-економічні питання в Україні є предметом уваги суспільства і державного управління. Дослідження проблем у цій сфері зумовило пошук інноваційних підходів та альтернативних шляхів їх вирішення. На нашу думку, держава і демократичне українське суспільство здатні реалізувати механізм взаємодії на користь один одному. У даному контексті виникає потреба обґрунтувати питання залучення українських підприємств до триади відношень. Для цього

потрібно з'ясувати закономірності і чинники, які впливають на ефективність таких стосунків, проаналізувати важливі елементи парадигми взаємовідносин держави, бізнесу і суспільства. Гіпотезою дослідження є припущення, що корпоративність дій держави, суспільства, і бізнесу робить їхні загальні рішення більш дієвими. На основі відомих концепцій є нагода проаналізувати підходи до визначення соціального підприємництва і визначити поняття соціального підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Науковою базою дослідження «соціального підприємництва» було взято підходи до «змішаної» та «комбінованої» цінності Дж. Емерсона, яка визначає, що організація чи підприємництво є елементом соціально-економічної реальності, в основі діяльності якої прослідковуються економічні та соціальні чинники. Ці чинники треба визначати як незмінні.

Дж. Емерсон вважає, що не можна протиставити ефекти від економічної або від соціальної діяльності підприємства. Питання не в тому, що вибрати – утворення фінансового капіталу або соціальне покращення, а в тому, щоб ініціювати позитивні проєкти і використовувати фінансову базу для зростання цінностей і благ, як економічних, так і соціальних [3, с. 120].

Концепція комбінованої цінності за Дж. Емерсоном становить у нашому дослідженні такі важливі тези:

- підприємства так чи інакше створюють разом із послугою чи продуктом комбіновану вартість;
- соціальні та економічні напрями і місія фірми або організації мають циклічний характер;
- не можна оцінку інвестицій ототожнювати з ефективністю.

Таким чином, приходимо до розуміння, що ця концепція хоча й характеризується соціальною природою звичайної економічної діяльності, однак вона не пояснює і не виявляє чіткі риси соціального підприємства. Треба зауважити, що ця концепція має підстави щодо визначення основних варіантів тлумачення соціального підприємництва:

1. Загальний підхід. Його суть полягає у тому, що діяльність соціального підприємництва, врешті-решт, має на меті соціальний результат. Це означає, що такі державні соціальні організації, як пенсійний фонд (державний або недержавний), банки (державні або приватні), звичайні бізнес-організації та недержавні неприбуткові організації обов'язково мають соціальну компоненту.

2. Економіко-соціальний підхід передбачає діяльність, що має на меті комерційний успіх після соціального проєкту або, іншими словами, соціальний проєкт із прибутковим результатом для учасників.

3. Креативний підхід базується на використанні незвичайних, новітніх або інших підходів до вирішення соціальних питань. Такий варіант харак-

теризується обмеженням у сфері соціального підприємництва, оскільки мало комерційних організацій використовують новітні технології у своїй діяльності. Також діяльність неприбуткових, благодійних організацій, державних соціальних закладів, які не використовують інновації, може не підпадати під термін «соціальне підприємство».

4. Адресний підхід передбачає соціальну діяльність, коли в результаті ефект спрямований на конкретну соціальну потребу (інвалідність, наркозалежні хворі, тимчасово переміщені особи) [3, с. 70; 4, с. 130].

Різноманіття методів і підходів до трактування соціального підприємництва переконливо доводить, що це поняття передбачає діяльність підприємств широкого кола дій і різноманітних утворень. Також філософія сприйняття такого терміна все ж таки ґрунтується на пріоритетності людської спрямованості на їхні проблеми, які скоріше соціальні, а вже потім економічні. Більш уточнювальну характеристику соціального підприємництва як підприємництва, як дії, як процесу дає термін «підприємство». Пошуки чогось нового у цьому тлумаченні, яке тягнеться коріннями з основ політичної економії, мабуть, нічого не дадуть, тим більше з часом усе більше підтверджуються класичні підходи А. Сміта або П. Самуельсона до тлумачень з економічної теорії. І як би сучасні молоді науковці не намагалися знайти новизну у свої тлумаченнях, вони завжди створюють «щось подібне», а не принципово нове. Тому залишається визнати, що підприємництво у сучасному розумінні є процесом створення продукту або послуги суб'єктом господарювання шляхом інноваційних технологій, креативних методів, невідомих (або маловідомих) на місцевому ринку. Саме ця діяльність передбачає успіх у використанні нереалізованих альтернатив для отримання, а потім і підвищення прибутку для підприємства. Для підприємства важливі розвиток і стабільність діяльності, тому створення резервів (фондів) є наслідком прибутку. Тому ми вважаємо, що безперечним є те, що підприємство спочатку розвивається, потім досягає певного рівня і починає опікуватися стабільністю цього рівня розвитку. На цьому етапі доречною є виключно комерційна вигода. Далі підприємство має розвиватися ментально, підтримуючи філософію своєї діяльності. На цьому шляху виникають питання репутації, передачі традицій, продажу власних технологій, благодійна діяльність, підтримка зовнішнього середовища, де функціонує підприємство, використання ресурсів для поліпшення «зовнішнього клімату». У цьому нами вбачається соціальна вигода діяльності підприємства [5, с. 453].

Підприємець (або бізнесмен) може отримувати дохід від комерційної діяльності, що поділяється на прибуток від звичайної діяльності і додатковий прибуток – це винагорода бізнесмену за ризики, за

здатність краще за конкурентів поєднувати підходи до управління, за спроможність знайти і реалізувати новизну у комерційній діяльності. Осмислюючи процес отримання підприємницького доходу, стає зрозумілою глибина економічної сутності підприємництва [6, с. 94]. Тому науковці і називають цей прибуток підприємницьким доходом і винагородою за підприємницький талант.

Подальші роздуми щодо соціального підприємництва призвели до розуміння цієї діяльності як співпраці держави, бізнесу та суспільства для отримання спільно очікуваного соціального ефекту. Таке підприємство відображає сфери інтересів трьох учасників: держави, ринку та суспільства.

Соціальне підприємництво також називають «еволюцією» бізнес-відносин (у моральному розумінні) або «революцією» для неприбуткової діяльності [7, с. 65]. Новизною для неприбуткових організацій є можливість забезпечувати себе ресурсами для функціонування, а не жебракувати. Для бізнесу соціальне підприємництво є одним із засобів отримання прибутку, але це не головне. Так хто ж насправді зацікавлений у соціальній співпраці? Звичайно, всі три сектори національної економіки:

- бізнесмени, які дотримуються принципів корпоративної соціальної відповідальності;
- неприбуткові організації, що шукають додаткові джерела фінансування своєї соціальної діяльності;
- державні організації та інститути, діяльність яких ґрунтується (частково) на комерційних умовах: пенсійні фонди, медичні заклади, центри зайнятості.

Тобто соціальне підприємництво і його діяльність знаходяться у загальній площині національної економіки. Так, на пріоритетному місці для цих підприємств є вирішення питань соціального характеру, створення соціальної цінності у суспільстві. Хто не розуміє цього сьогодні, той ще знаходиться в омані того, що держава «повинна вирішувати» соціальні питання. Прикладом цього є взаємовідносини підприємців та держави у сфері зайнятості населення. Ніякі бізнес-моделі не будуть реалізовані, якщо інвестор або власник не забезпечують сталий розвиток підприємству стабільною сировиною, працівниками або обладнанням. На жаль, сьогодні ці питання розуміють лише деякі, хто розробляє спільні програми з бізнесом, реалізує спільні з державою бізнес-проекти. Як уже було зазначено, зв'язки в тріаді стосунків «держава – бізнес – суспільство» завжди розмиті, одна сфера впливу непомітно стикається з іншою, і створюється враження, що всі ці так звані «розмиті» функції й ініціативи цілі та завдання самореґулюються і самоорганізуюватимуться автоматично. Розмірковуючи над цим, ми дійшли висновку, що соціальні протиріччя й економічні кризи мали підґрунтя задовго до ситуації, яка потребує негайного вирішення. Держава у цьому разі є «соціальним гарантом»,

маючи в арсеналі низку інструментів саме для розв'язання цих суперечностей.

У попередніх напрацюваннях ми зверталися до поняття «реляційність», яке характеризувалося як співіснування різних елементів системи [5, с. 453]. Тож у тріаді стосунків «держава – бізнес – суспільство» (третя сила) є тісний взаємозв'язок, який до цього часу активно існував в тандемі «держава – бізнес». Об'єктом цих відносин або їх економічної і соціальної уваги завжди є і буде суспільство, люди. Вивчаючи дослідження аналогічних питань інших авторів, особливо питань, пов'язаних із теоріями систем, виникає стійке припущення, що корпоративність дій держави, суспільства і бізнесу робить їх спільні рішення більш дієвими у вирішенні соціально-економічних проблем. Так, поняття «реляційність», якщо перекласти з англ. relation, визначається як «зв'язок», «відносини», «залежність», «взаємозалежність» і повністю відповідає характеру взаємодії соціального підприємства.

Тож ініціатором (як і виконавцем) вирішення багатьох проблем у державі виступає або особа – індивідуум-управлінець, або організація – держава чи приватна. Однак не можна забувати про прецедент, явище, яке так чи інакше спричинило створення соціально-економічної проблеми, вирішенням якої має опікуватися держава. Проблема полягає у тому, що прецедент зазвичай описує лише деяку частину поведінки системи, не вдаючись при цьому в особливості її внутрішньої структури. Проте для реалізації соціально важливих питань хтось повинен мати чіткий алгоритм вирішення проблем, саме у цей момент можуть знадобитися об'єкти, які задіяні у вирішенні аналогічних питань у зовсім інших сферах, і вони, як правило, з'являються на ринку.

Якщо провести цю аналогію з ринком праці, то проблема безробіття – це прецедент, створений самим індивідуумом (якщо він не виконує очікуваних від нього обов'язків) або державою (якщо його система найму не є досить ефективною), або ж бізнесом (який у силу його природних причин постійно потребує оновлення ресурсів або їх скорочення). Це приклад того, як саме назріває соціально-економічна проблема, прецедент для якої створений економічними, соціальними і політичними суб'єктами, а інструменти для його регулювання знаходяться у загальній площині відносин. На рис. 1 зображено сферу соціального підприємництва, яку ми помітили як сектор «А», де наглядно видно, що взаємодія держави та бізнесу в контексті вирішення проблем безробіття здійснюється, наприклад, у формі передавання окремих видів діяльності, наприклад комерційних послуг, що можуть бути профінансовані державою повністю або частково за рахунок суспільних фондів.

Взаємодія державного і суспільного секторів економіки знаходить відображення у залученні волон-

терів до реалізації державних соціальних програм або осіб, що потребують соціальних гарантій від держави. На перетині цих сфер можуть утворюватися нові форми взаємовигоди і взаємодопомоги.

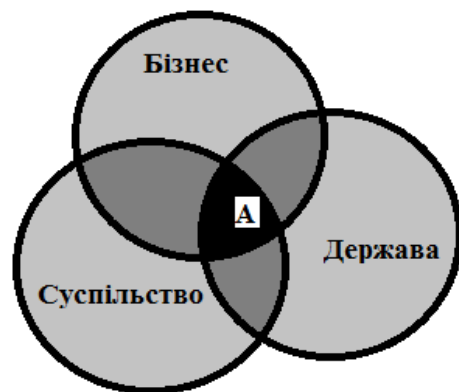

Рис. 1. Сфера соціального підприємництва на ринку праці

Джерело: складено за [8, с. 6]

Взаємодія бізнесу і соціального сектору економіки, наприклад, здійснюється у формі виконання функцій, які не може (або не повинна) брати на себе держава в силу різних причин. У попередніх дослідженнях ми неодноразово зазначали, що держава не завжди є високотласним менеджером або власником. У таких відносинах представники профспілок або волонтери є рушійною силою здійснення поставленої мети. Так, не треба забувати і про спонсорську допомогу громадським організаціям у межах реалізації корпоративної соціальної відповідальності, але ні бізнес, ні суспільство не можуть бути готовими до таких відносин на постійній основі [8, с. 6].

На перетині інтересів головних секторів економіки виникає випадкова група підприємств – сектор «А». Що ж відрізняє їх від неприбуткових та державних організацій? По-перше, фінансова незалежність. По-друге, ніякої солідарної соціальної відповідальності. Ну і, врешті-решт, особливості розподілу прибутку. Отриманий у результаті господарської діяльності такої організації прибуток не може бути розподілений між його власниками та засновниками, а спрямовується або безпосередньо на розв'язання соціальних проблем, або на розширення діяльності соціального підприємства з метою збільшення обсягів соціальних результатів його функціонування.

Також хочеться відзначити, що діяльність таких підприємств циклічна, зорієнтована на майбутнє й є характерною рисою соціального підприємства. У наукових дослідженнях зроблено деяку систематизацію підходів до визначення соціальних підприємств, визначено, що вони також зумовлені принципами утворення, типом і спрямованістю, спеціалізацією та різними точками зору щодо характерних рис соціального підприємства [9, с. 19].

Висновки з проведеного дослідження. Сьогодні не існує єдності у визначенні характерних рис таких соціальних підприємств серед науковців і дослідників. Поєднання результатів пошуку і дослідження цього питання серед зарубіжних та вітчизняних наукових праць дало нам можливість спробувати виокремити характерні специфічні риси соціального підприємства. Вчені ще довго будуть уточнювати їх, але не це є їхньою головною метою. Важливими є вдосконалення самого механізму взаємодії «держава – бізнес – суспільство» і досягнення її мети – створення цільової бізнес-команди фахівців.

Тож підведемо підсумок: соціальне підприємство – це організація, метою якої є публічна діяльність, спрямована на задоволення потреб суспільства; економічні переваги держави і бізнесу; кінцева мета такого підприємства має соціальний та економічний ефекти у вигляді економії державного бюджету і прибутку економічних структур; визначені цілі залежать як від прибутку, так і від бажаного соціального ефекту від його комерційної діяльності.

Якими б не були розбіжності в тлумаченні поняття «соціальне підприємництво», мета цієї діяльності – допомога суспільству. Це реально діючий механізм використання спільних сил для вирішення соціальних проблем. У західних державах створюються і реалізуються значущі за своєю масштабністю проекти, у них задіяно велику кількість людей, починаючи від волонтерів, бізнесменів, представників влади і закінчуючи релігійними організаціями. Соціальне підприємництво – це злагоджені дії всіх зацікавлених сторін із високою якістю проектного менеджменту.

Визначено, що соціальні підприємці можуть спрямовувати частину прибутків на вирішення соціальних питань, але мотивом для цього повинні бути державні інструменти, тобто державні преференції бізнесу в інших сферах (наприклад, відсоткова ставка по кредитах може бути меншою від звичайної, державні гарантії по кредиту компанії).

Сучасні виклики українського суспільства, військові дії, проблеми внутрішньо переміщених осіб, інші недостатньо захищені люди: діти, інваліди, похилі є мотивом або причиною активізації соціальних ініціатив. Соціальне підприємництво стане в майбутньому перспективною формою. Цікавим є й те, що на відміну від благодійної діяльності такі підприємства стануть стабільними механізмами вирішення багатьох суперечностей державного управління соціальної сфери. Як наслідок – економія бюджетних коштів, розвиток пріоритетних сфер держави, ефективний розподіл фінансів як на державному, так і на місцевому рівні.

Тож, незважаючи на велике зростання питомої ваги витрат у суспільних фондах споживання в більшості країн, росту рівня соціальної відповідальності бізнесу, реальну активізацію діяльності

представників так званого «третього сектору» економіки, велику кількість соціальних проблем все ж таки не вирішено. Це свідчить про неефективність класичних засобів і методів державного управління задля подолання бідності, безробіття та проблем уразливих сфер населення. Цим саме зумовлені пошук і вивчення нових форм організації відношень у суспільстві.

Таким чином, ми дійшли висновку, що в стратегії управління різноманітними процесами як у державі, так і в бізнесі є більше спільного, ніж протилежного, що не можна ігнорувати під час створення спільних програм або проектів, або сценаріїв, коли ринок і держава об'єднуються в більш ефективну команду. У сучасних умовах ця тема дуже актуальна для України. Відома тріада відносин, яка описує відносини держави, суспільства і бізнесу як «ефективні, тому що протилежні», з нашої точки зору, зараз на часі, і здорова конкуренція соціального сервісу може бути сприйнята суспільством з успіхом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Defourny J. Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences. *Journal of Social Entrepreneurship*. 2010. Vol. 1. № 1 P. 32–53.
2. Thomas C. The role of social entrepreneurship in community development. *A research report submitted to the Faculty of Commerce, Law and Management University of the Witwatersrand*. 2004. URL : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.196.4590&rep=rep1&type=pdf> (дата звернення: 02.02.20).
3. Emerson J. The blended value map: Tracking the Intersects and Opportunities of Economic, Social and Environmental Value Creation. 2003. P. 182.
4. Braunerhjelm P.U. Hamilton. Social entrepreneurship – a survey of current research. *Braunerhjelm*. 2010. URL : http://https://ideas.repec.org/p/hhs/entfor/2012_009.html (дата звернення: 28.01.20).
5. Економічні передумови розвитку фінансово-кредитної системи в Україні: соціально-гуманітарний дискурс у контексті суспільних трансформацій / В.П. Єлагін та ін. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2020. Вип. 1(32). С. 453–462.
6. Defourny J., Hulgard L., Pestoff V. Social Enterprise and the Third Sector: Changing European Landscapes in a Comparative Perspective. *Routledge*, 2014. P. 280.
7. «Про волонтерську діяльність» : Закон України від 19 квітня 2011 р. № 3236-VI / Верховна Рада України. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3236-17/> (дата звернення: 04.02.2020).
8. Alter K. Social Enterprise Typology. *Virtue Ventures LLC*, 2007. P. 133.
9. Gidron B., Hasenfeld Y. Social Enterprise: An Organizational Perspective. *Palgrave Macmillan*, 2012, P. 280.

REFERENCES:

1. Defourny, J. (2010) Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences. *Journal of Social Entrepreneurship*, vol. 1, no. 1 pp. 32–53.
2. Thomas, C. (2004) The role of social entrepreneurship in community development. A research report submitted to the Faculty of Commerce, Law and Management University of the Witwatersrand. Available at URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.196.4590&rep=rep1&type=pdf> (accessed 02 February 2020).
3. Emerson, J. (2003) The blended value map: Tracking the Intersects and Opportunities of Economic, Social and Environmental Value Creation, Germany
4. Braunerhjelm, P., Hamilton, U. (2010) Social entrepreneurship — a survey of current research. Available at URL: [http:// https://ideas.repec.org/p/hhs/entfor/2012_009.html](http://https://ideas.repec.org/p/hhs/entfor/2012_009.html) (accessed 28 January 2020).
5. Ielahn V.P., Mamonova V.V., Luhovenko N.V., Voropai L.A. Ekonomichni peredumovy rozvytku finansovo-kredytnoi systemy v Ukraini: sotsialno-humanitarnyi dyskurs v konteksti suspilnykh transformatsii [Economic prerequisites for development of financial and credit system in Ukraine: socio-humanitarian discourse in context of social transformation] *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky*, vol. 1, no 32, pp. 453–462.
6. Defourny, J., Hulgard, L., Pestoff, V. (2014) Social Enterprise and the Third Sector: Changing European Landscapes in a Comparative Perspective. *Routledge*. P. 280.
7. Verhovna Rada Ukrayiny (2011) Zakon Ukrayiny «Pro volontersku diialnist» № 3236-VI Available at URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (accessed 04 February 2020).
8. Alter, K. (2007) Social Enterprise Typology. *Virtue Ventures LLC*, P. 133.
9. Gidron, B., Hasenfeld, Y. (2012) Social Enterprise: An Organizational Perspective. *Palgrave Macmillan*. P. 280.

ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ АВІАКОМПАНІЇ SKYUP: ОЦІНКА, УПРАВЛІННЯ, РОЗВИТОК

IMAGE FORMATION OF THE AIRLINE SKYUP: ASSESSMENT, MANAGEMENT AND DEVELOPMENT

УДК 005.12:[658.114+629.73](477)
<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-33>

Ніколаєва В.М.
магістр
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»
Ковшова І.О.
д.е.н., доцент,
доцент кафедри маркетингу
та управління бізнесом
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

Nikolaieva Veronika
National University
of "Kyiv-Mohyla Academy"
Kovshova Iryna
National University
of "Kyiv-Mohyla Academy"

У статті розглянуто теоретичні основи формування іміджу компанії та особливості управління іміджевими комунікаціями авіакомпанії SkyUp щодо підвищення конкурентоспроможності послуг та створення прихильності аудиторії до компанії. Виокремлено основні складові частини та чинники формування іміджу вітчизняної компанії у сучасних умовах. Проведено пілотажне дослідження серед споживачів послуг авіакомпанії та встановлено проблемні зони іміджу компанії SkyUp, на основі яких продемонстровано цілі, які компанія сформула для їх усунення. Обґрунтовано, що у сучасних умовах позитивний імідж авіакомпанії стає одним з найпотужніших рушіїв збалансованого розвитку компанії та дає змогу посилити позиції на ринку, зберегти довгострокові відносини зі споживачами чи партнерами та залучити нових. Виділено та проаналізовано основні, на думку споживачів, характеристики вибору авіакомпанії та сформовано критерії розвитку іміджевої діяльності авіакомпанії SkyUp.

Ключові слова: імідж, авіакомпанія, управління, конкурентоспроможність, розвиток.

В статье рассмотрены теоретические основы формирования имиджа компании

и особенности управления имиджевыми коммуникациями авиакмпании SkyUp по повышению конкурентоспособности услуг и созданию приверженности аудитории к компании. Выделены основные составляющие и факторы формирования имиджа отечественной компании в современных условиях. Проведено пилотажное исследование среди потребителей услуг авиакомпании и установлены проблемные зоны имиджа компании SkyUp, на основе которых продемонстрированы цели, которая компания сформировала для их устранения. Обосновано, что в современных условиях положительный имидж авиакомпании становится одним из самых мощных двигателей сбалансированного развития компании и позволяет усилить позиции на рынке, сохранить долгосрочные отношения с потребителями или партнерами и привлечь новых. Выделены и проанализированы основные, по мнению потребителей, характеристики выбора авиакомпании и сформированы критерии развития имиджевой деятельности авиакомпании SkyUp.

Ключевые слова: имидж, авиакмпания, управление, конкурентоспособность, развитие.

The theoretical bases of forming of company image in the form of various statements of domestic and foreign scientists on the concept of "company image" are considered in the article. The peculiarities of managing the image communications of SkyUp Airlines in order to increase the competitiveness of services and create commitment to an existing audience and attract a new one to a Ukrainian company are identified. The main components and factors of forming the image of a domestic company in modern conditions are distinguished and described. The analysis of the activity of the Ukrainian Airlines SkyUp, the history of its creation, the complete management structure, filling and characterization of the fleet of the airline, the clearly formed strategy, formed by the CEO of the company, the strategic plans for the future improvement and expansion of the range of services, the competitive advantage of the company in the price. A pilot survey was conducted in the form of an online survey, among consumers of airline services, which took into account general information about a person, his financial situation, his own preferences about Ukrainian airlines, their attitude to SkyUp, impressions of the logo, print of the aircraft, appearance and crew professionalism, filling and convenience of services on board the aircraft, as well as, associations that arise with consumers in relation to the in-house appearance of the company. Characterization of the research results in the form of statistics, diagrams, figures, their description and general conclusions are made. The problem areas of the internal and external image of SkyUp are established and it is substantiated that in modern conditions the positive image of the airline becomes one of the most powerful drivers of balanced development of the company and allows to strengthen the position in the market, gives the opportunity to maintain long-term relations with consumers or partners and attract new ones. The basic, according to the consumers, characteristics of the choice of the airline were identified and analyzed, and the criteria for the development of SkyUp's image activity were formed.

Key words: image, airline, management, competitiveness, development.

Постановка проблеми. Існує багато внутрішніх і зовнішніх маркетингових чинників, які впливають на успішність та конкурентоспроможність компаній. Якісно сформований позитивний імідж компанії набуває надзвичайної актуальності та важливості в умовах загострення нецінових методів конкурентної боротьби. Ефективне управління репутацією є довготривалим та складним процесом і потребує детального аналізу різних складових частин образу компанії, ретельного стратегічного планування та оцінювання реального стану.

Сьогодні, приймаючи управлінські рішення, досвідчені менеджери аналізують їхні наслідки не лише з економічної точки зору, але й з позиції впливу на формування позитивного іміджу компанії. Відповідно, позитивний імідж стає потужним інструментом розвитку діяльності сучасних серед-

ніх та великих компаній, що обумовлює актуальність та своєчасність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування іміджу східноєвропейської компанії та практичну реалізацію інноваційних методів щодо оцінювання, управління й розвитку реноме досліджували такі вітчизняні та іноземні науковці й практики, як І.О. Пшенишнюк [1], Т.Б. Семенчук, О.Г. Гера [2], О.М. Лозовський, І.В. Дрончак [3], Л.В. Тимченко [5], І.О. Ковшова [7], А.К. Семенова [8], А.В. Карпов [9]. Проте, специфіка формування іміджу вітчизняних авіакомпаній майже не досліджувалась, що обумовило додаткову актуальність статті.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей методичного та практичного інструментарію формування іміджу авіакомпанії SkyUp у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для клієнтоорієнтовних компаній формування позитивного іміджу є дуже важливим процесом. Проте кожен науковець чи практик під поняттям «імідж компанії» розуміє різне, зокрема думки споживачів щодо діяльності компанії [1]; важливий чинник оцінювання компанії та результат управлінських рішень менеджменту, який можна визначити за реакцією споживачів, співробітників чи керуючого [2]; важливу складову частину конкурентоспроможності та головний чинник успішності компанії [3].

Відповідно, менеджменту компанії необхідно продемонструвати цільовій аудиторії правомірну діяльність, репутацію, привабливу активність, фірмовий стиль, корпоративні цінності та культуру різноманітними маркетинговими засобами. На рис. 1 представлено основні складові частини формування іміджу компанії.

Створення та підтримка іміджу компанії є важливими складовими частинами її діяльності, без яких сьогодні неможливо досягти бажаного рівня успішності, конкурентоспроможності та лояльності цільової аудиторії. Відповідно, сформований імідж компанії є певною гнучкою системою, де неврахування тих чи інших чинників стає частою причиною поразок компаній на ринку внаслідок неправильного сприйняття споживачами, партнерами чи інвесторами інформації про її діяльність, тобто

сьогодні неможливо стати лідером своєї ринкової ніші та ефективно налагодити надійні та довгострокові відносини зі стейкхолдерами без формування позитивного образу компанії з урахуванням особливостей усіх його складових частин.

Дослідивши праці науковців та практиків, у табл. 1 узагальнили основні особливості формування іміджу компанії.

Об'єктом дослідження є діяльність авіакомпанії SkyUp, яка зареєстрована у Києві у червні 2016 року, але розпочала активну діяльність у травні 2018 року. SkyUp – це приватне товариство, яке орієнтується на здійсненні чартерних рейсів та позиціонує себе як вітчизняний лоу-кост. Керівником компанії є відомий авіаексперт Є.Б. Хайнацький, головним акціонером – ТОВ «ACS-Україна» (Т. та Ю. Альби, яким також належить туристичний оператор «JoinUp») [9]. Флот авіакомпанії SkyUp (табл. 2) базується в аеропортах «Жуляни» та «Бориспіль». Основні маршрути спрямовані на Близький Схід, Північну частину Африки та Південну Європу.

Компанія турбується про майбутню діяльність і розширення флоту, тому у планах SkyUp отримати у лізинг ще два літаки Boeing 737 MAX 8 у 2020 році. Також закуплено два літаки Boeing 737 MAX 8 та два Boeing 737 MAX 10, поставка яких відбудеться у 2023 році [10]. Компанія SkyUp

Рис. 1. Складові частини формування іміджу компанії

Джерело: узагальнено на основі джерел [2–7]

Таблиця 1

Основні критерії формування іміджу компанії

Критерії	Характеристика
Емоційність, образність, вмотивованість	Штучно сформований та емоційно забарвлений образ, який спонукає споживача до певної реакції на нього [5].
Асоціативність	Образ компанії, який викликає змістовні асоціації (назва компанії), культурні асоціації (історичний розвиток компанії, національно-державна приналежність), емоційне забарвлення звучання (ступінь психологічного та мовного відчуття) [6].
Цілеспрямованість, маніпулятивність	Складові частини формування іміджу відповідно до інтересів компанії та особливостей діяльності, які через системну демонстрацію властивостей, характеристик та певних переваг цілеспрямовано потрапляють у свідомість та підсвідомість цільової аудиторії [8, с. 26].
Диференційованість	Образ компанії, який відповідає очікуванням цільової аудиторії та дає змогу диференціювати компанію, товар чи послугу [7, с. 26].
Адаптивність	Образ, який сформувався у зовнішньому середовищі та базується на позитивних і специфічних особливостях [10, с. 36].
Позиціонування, впливовість	Формування іміджу задля управління власною індивідуальністю та кращого сприйняття діяльності компанії суспільством [7].

Джерело: сформовано на основі [1–8]

Таблиця 2

Характеристика флоту авіакомпанії SkyUp

Тип літака	Кількість літаків	Кількість пасажирів	Характеристика
Boeing 737–700	2	149 осіб	Один з них розфарбований у фірмові кольори футбольного клубу «Шахтар» (UR-SQE).
Boeing 737–800	6	189 осіб	Літак UR-SQG отримано у 2019 році.
Boeing 737–900 ER	4	215 осіб	Два літаки у 2019 році та два у 2020 році.

Джерело: сформовано авторами на основі даних компанії

Airlines влітку розпочала співпрацю з футбольним клубом «Шахтар», ставши їх офіційним перевізником, а у квітні один із літаків Boeing 737–700 прибув в Україну розфарбованим у фірмові кольори команди. Борт призначений для перевезення команди «Шахтар» на футбольні матчі як по Україні, так і за кордон. Водночас генеральний директор футбольного клубу С.В. Панків вважає, що це не тільки літак, але й вираження спільних амбіцій, адже разом з авіакомпанією вони прагнуть бути першими не тільки на землі, але й у небі [11].

Щодо стратегії компанії, то генеральний директор авіакомпанії заявляє, що SkyUp прагне приділяти більше уваги напрямом до Середземномор'я та поступово збільшує кордони продажу квитків. Також орієнтація здійснюватиметься на розширення географії по Україні. На відміну від більшості інших авіакомпаній, SkyUp ціну на квиток формує згідно з попитом, а не з близькістю до дати вильоту [12].

Задля встановлення проблемних зон іміджу компанії SkyUp та формування методів їх усунення у подальшому проведено пілотаже дослідження, у якому взяли участь сто респондентів – споживачів вітчизняних авіапослуг. За результатами дослідження більша частина (54,4%) опитуваних користувалась послугами авіакомпанії SkyUp, серед інших (45,6%) лише 10% споживачів не знають про її діяльність, тобто, 90% опитаних респондентів мають уявлення про компанію та її види діяльності. Також під час дослідження вста-

новлено, що SkyUp у рейтингу українських авіакомпаній за рівнем впізнавання серед споживачів посідає друге місце після МАУ (рис. 2).

Встановлено, що найефективнішим маркетинговим інструментом, який привернув увагу споживача до діяльності авіакомпанії SkyUp, є «поголос» або «каскадний метод». Рекомендації друзів та знайомих дали змогу сформувати певне уявлення про компанію 46,7% респондентів. На більшу частину інших опитуваних (17,8%) вплинули заходи зовнішньої реклами, тобто розміщення бігбордів, банерів і плакатів. Ще на 14,4% респондентів подіяли доводи туристичних операторів та розміщення маркетингових матеріалів у соціальних мережах (рис. 3). Останні маркетингові інструменти спрямовані на різні цільові аудиторії, адже просування у соціальних мережах більше впливає на молодь, зовнішня реклама та рекомендації туристичних операторів отримують більше схвалення від респондентів вікової групи від 35 до 55 років.

Під час дослідження проведено оцінювання важливості певних чинників під час вибору авіакомпанії споживачами. Найсуттєвішими з них виявилися такі, як зручність розкладу відправлення літака у часі (51%), відсутність пересадок (43%), рекомендації друзів або представників туристичних фірм (50%). Також виявилось, що під час вибору авіакомпанії тип чи клас літаку не має значення для більшості споживачів.

Додаткові дослідження щодо якості послуг на борту літаків компанії SkyUp дали змогу

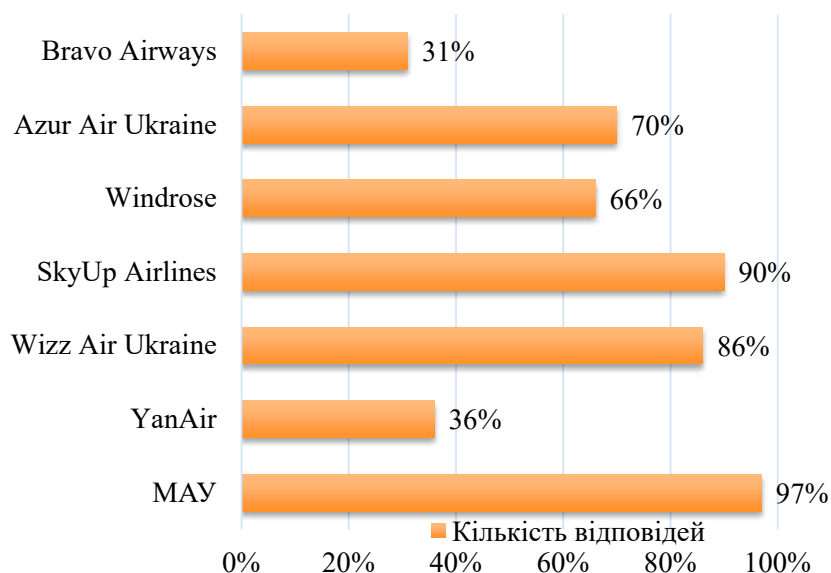

Рис. 2. Рейтинг українських авіакомпаній за рівнем впізнавання серед споживачів

Джерело: сформовано авторами на основі пілотажного дослідження

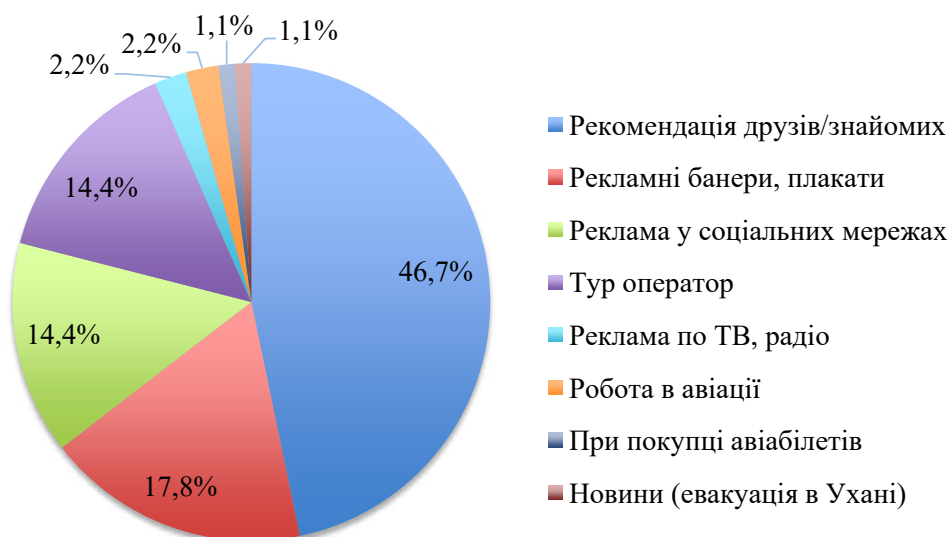

Рис. 3. Аналіз маркетингового інструментарію, що привернув увагу споживачів до авіакомпанії SkyUp

Джерело: сформовано авторами на основі дослідження

встановити, що пасажери повністю задоволені рівнем підготовки пілотів під час зльоту та посадки повітряного судна, зовнішнім виглядом, доброзичливістю та рівнем професіоналізму екіпажу. 98% респондентів вважають співвідношення ціни авіаквитків та якості авіап перевезення оптимальним. Проте у споживачів склалося негативне враження про вибір їжі та напоїв, зручність крісел, недостатню кількість різновидів дозвілля та розваг.

За отриманими даними імідж компанії SkyUp у більшості опитаних респондентів викликає асоціації з радістю (43,3%), довірою (26,7%) та безпекою (18,9%). Виявлено, що у споживачів авіакомпанії сформувався певний асоціативний ряд щодо логотипу SkyUp, до якого входять «відпочи-

нок», «літо», «відпустка», «усмішка». Такі асоціації відповідають діяльності авіакомпанії, і їх можна надалі посилювати у майбутніх заходах, спрямованих на покращення іміджу компанії. Також майже всі респонденти готові рекомендувати цю авіалінію друзям родичам та знайомим, проте наголошують на подальшому усуненні виявлених в опитуванні негативних моментів.

Будь-яка компанія потребує постійного вдосконалення та розвитку, і SkyUp вже розпочала роботу над деякими слабкими сторонами таким чином [13]:

- планування запровадження онлайн-реєстрації для зручності покупки авіаквитків;
- створення преміум-класу «Sky Premium», який, на відміну від традиційного бізнес-класу,

включатиме додатковий набір послуг для пасажирів (більш швидку систему реєстрації за окремою стійкою, змогу користуватись в аеропортах спеціальною зоною («бізнес-лаунж»), забезпечення місцями у перших рядах на борту, замовлення гарячого харчування);

– розроблення спільно з австрійською компанією Do&Co спеціального меню з можливістю здійснювати попереднє замовлення («Celebrate your flight»).

Запровадження системного підходу до формування іміджу авіакомпанії на основі отриманих оціночних даних та імплементація запропонованих заходів дадуть змогу авіаперевізнику SkyUp посилити складові елементи образу компанії та диференціювати послуги в уяві споживачів.

Висновки з проведеного дослідження.

У статті розглянуто теоретичні основи формування іміджу вітчизняної компанії та особливості управління маркетинговим інструментарієм щодо підвищення конкурентоспроможності послуг та створення прихильності споживачів. Виокремлено основні складові частини та чинники формування іміджу вітчизняної авіакомпанії у сучасних умовах. Проведено пілотажне дослідження серед споживачів послуг авіаперевізників та встановлено проблемні зони іміджу компанії SkyUp. Обґрунтовано, що у сучасних умовах позитивний імідж авіакомпанії ґрунтується на асоціативному ряді у свідомості споживачів, що дає поштовх для перспективного розвитку, підвищення конкурентоспроможності та високої репутації. Проаналізувавши досвід української авіакомпанії SkyUp, встановили, що компанія активно розвиває власний імідж, який внаслідок змін чинників навколишнього середовища потребує постійної модифікації. Практична значимість результатів дослідження полягає в обґрунтуванні необхідності формування іміджу компанії як певної системи, що базується на визначених критеріях і містить певні складові частини.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Пшенишнюк І.О. Імідж підприємства як метод конкурентної боротьби. *Економіка та держава*. 2011. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2011_5_7 (дата звернення: 03.02.2011).
2. Семенчук Т.Б. Сучасна модель формування іміджу організації. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 7(3). С. 178–181.
3. Лозовський О.М. Формування іміджу підприємства як елементу конкурентоспроможності. *Молодий вчений*. 2016. № 1(1). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_1\(1\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_1(1)_25) (дата звернення: січень 2016 року).
4. Фудар О.В. Формування іміджу підприємства та його значення. *Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД: збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції. Переяслав-Хмельницький, 2013*. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2275> (дата звернення: 29.12.2013).
5. Иваненко Ю.А. Имидж организации как фактор повышения ее конкурентоспособности. *Вестник Саратовского государственного технического университета*. 2006. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/imidzh-organizatsii-kakfaktorpovysheniya-ee-konkurentosposobnosti/viewer> (дата звернення: 2006 рік).
6. Петров А.М. Особенности создания имиджа организации. *Лаборатория рекламы, маркетинга и Public Relations*. 2004. URL: <http://www.advlab.ru/articles/article288.htm> (дата звернення: 2004 рік).
7. Ковшова І.О. Формування іміджевої політики корпоративних підприємств інформаційно-комунікаційної. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2012. № 735. С. 85–90.
8. Семенова А.К. Маслов Е.Л. Психология и этика менеджмента. Москва : Дашков и К, 2000.
9. Карпов А.В. Психология менеджмента. Москва : Гардарики, 1999.
10. Офіційний сайт SkyUp. URL: <https://skyup.aero/uk> (дата звернення: 2019 рік).
11. Boeing, SkyUp Airlines Finalize Order for Five 737 MAX Airplanes. URL: <https://boeing.mediaroom.com/news-releases-statements?item=130151> (дата звернення: 20.03.2018).
12. Офіційний сайт ФК «Шахтар». URL: https://shakhtar.com/ru-ru/news/2019/april/9_news/9_skyup (дата звернення: 09.04.2019).
13. Генеральный директор SkyUp Airlines Евгений Хайнацкий: «Мы развиваемся как гибридный перевозчик». URL: <https://www.uvidpustku.com/interview-z-generalnym-direktorom-skyup-yevgeniy-hainatskiy> (дата звернення: 09.04.2019).

REFERENCES:

1. Pshenyshniuk I.O. (2011). Imidzh pidpriemstva yak metod konkurentnoi borotby [The image of the enterprise as a method of competition]. *Ekonomika ta derzhava*, 5. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2011_5_7 (accessed 3 February 2011). [in Ukrainian]
2. Semenchuk T.B. (2014). Suchasna model formuvannia imidzhu orhanizatsii [Modern model of forming the image of the organization]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, 7(3), pp. 178–181. [in Ukrainian]
3. Lozovskiy O.M. (2016). Formuvannia imidzhu pidpriemstva yak elementu konkurentospromozhnosti [Formation of the company's image as an element of competitiveness]. *Molodyi vchenyi*, 1(1). Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_1\(1\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_1(1)_25) (accessed January 2016) [in Ukrainian].
4. Fudar O.V. (2013). Formuvannia imidzhu pidpriemstva ta yoho znachennia [Formation of enterprise image and its value]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku nauky na pochatku tretogo tysiacholittia u krainakh SND: zbirnyk tez naukovykh robir uchastnykiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Pereiaslav-Khmelnytskyi*. Retrieved from: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2275.25> (accessed 29 December 2013). [in Ukrainian]
5. Ivanenko Yu.A. Imidzh orhanizatsii kak faktor povysheniya ee konkurentosposobnosti [The image of the organization as a factor in improving its competitiveness]. *Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta*. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/imidzh-organizatsii-kakfaktorpovysheniya-ee-konkurentosposobnosti/viewer> (accessed 2006). [in Russian]

6. Petrov A.M. (2004). Osobennosti sozdaniya imidzha organizatsii [Features of creating the image of the organization]. *Laboratoriya reklamy, marketinga v Public Relations*. Retrieved from: <http://www.advlab.ru/articles/article288.htm> (accessed 2004). [in Russian]
7. Kovshova I.O. (2012). Formuvannya imidzhevoyi polityky korporatyvnykh pidpryyemstv informatsiyno-komunikatsiynoyi [Formation of image policy of corporate enterprises of information and communication]. *Visn. Nats. un-tu "L'vivs'ka politekhnika"*. 735, pp. 85–90. [in Ukrainian]
8. Semenova A.K., Maslov E.L. (2000). Psikhologiya i etika menedzhmenta [Psychology and management ethics]. Dashkov y K. [in Russian]
9. Karpov A.V. (1999). Psikhologiya menedzhmenta [Management psychology]. *Hardaryky*.
10. Ofitsiynyy sayt SkyUp [SkyUp official site]. Retrieved from: <https://skyup.aero/uk> (accessed 2019). [in Ukrainian]
11. Boeing, SkyUp Airlines Finalize Order for Five 737 MAX Airplanes. Retrieved from: <https://boeing.media-room.com/news-releases-statements?item=130151> (accessed 20 March 2018). [in English]
12. Ofitsiynyy sayt FK "Shakhtar" [FK "Shakhtar" official site]. Retrieved from: https://shakhtar.com/ru-ru/news/2019/april/9_news/9_skyup (accessed 9 April 2019). [in Ukrainian]
13. Heneral'nyy dyrektor SkyUp Airlines Yevheniy Khaynats'kyy: "My rozvyvayemosya yak hibrydnyy pereviznyk" [SkyUp Airlines CEO Yevgeny Khainatsky: "We are evolving as a hybrid carrier"]. Retrieved from: <https://www.uvidpustku.com/interview-z-generalnym-dyrektorom-skyup-yevgeniy-hainatskyi> (accessed 9 April 2019) [in Ukrainian].

ФІНАНСОВІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ЖКГ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ СПОЖИВАЧІВ ПОСЛУГ

FINANCIAL PROBLEMS OF THE FUNCTIONING OF THE HOUSING ENTERPRISES AND THEIR IMPACT ON THE FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF SERVICES CONSUMER

УДК 332.873.1:64.012.08

<https://doi.org/10.32843/infracstruct42-34>

Савенко К.С.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри міжнародного бізнесу
та економічного аналізу
Харківський національний
економічний університет
імені Семена Кузнеця

Savenko Ksenija

Simon Kuznets Kharkiv National
University of Economics

У статті систематизовано послуги, що надаються споживачам у сфері житлово-комунального господарства, та повноваження виконавчих органів міських рад у галузі житлово-комунального господарства. Розглянуто основні фінансові проблеми функціонування підприємств ЖКГ та проаналізовано причини їх виникнення, серед яких слід назвати фінансування за рахунок місцевих бюджетів, невідповідність тарифів витратам, зростання тарифів на енергоносії, витрат на оплату праці, придбання матеріалів, сплату податків. Результатом є збиткова діяльність підприємств, нестача коштів на утримання в належному стані комунальних споруд, устаткування, мереж та розвиток комунальної інфраструктури, що, зрештою, призводить до збитковості діяльності підприємств галузі й позначається на якості та інтенсивності надання житлово-комунальних послуг споживачам. Розроблено рекомендації щодо залучення додаткових джерел фінансування підприємств ЖКГ для підвищення рівня фінансово-економічної безпеки споживачів послуг.

Ключові слова: підприємства ЖКГ, споживачі послуг, фінансово-економічна безпека споживачів, місцеві бюджети, фінансування.

В статье систематизированы услуги, предоставляемые потребителям в сфере

жилищно-коммунального хозяйства, и полномочия исполнительных органов городских советов в сфере жилищно-коммунального хозяйства. Рассмотрены основные финансовые проблемы функционирования предприятий ЖКХ и проанализированы причины их возникновения, среди которых следует назвать финансирование за счет местных бюджетов, несоответствие тарифов затратам, рост тарифов на энергоносители, расходов на оплату труда, приобретение материалов, оплату налогов. Результатом является убыточная деятельность предприятий, нехватка средств на содержание в надлежащем состоянии коммунальных сооружений, оборудования, сетей и развитие коммунальной инфраструктуры, что, в конце концов, приводит к убыточности деятельности предприятий отрасли и сказывается на качестве и интенсивности предоставления жилищно-коммунальных услуг потребителям. Разработаны рекомендации по привлечению дополнительных источников финансирования предприятий ЖКХ для повышения уровня финансово-экономической безопасности потребителей услуг.

Ключевые слова: предприятия ЖКХ, потребители услуг, финансово-экономическая безопасность потребителей, местные бюджеты, финансирование.

Services provided to consumers in the field of housing and communal services and powers of executive bodies of city councils in the field of housing and communal services have been systemized. The main financial problems of utilities functioning have been considered and the causes of their occurrence have been analyzed, including financing the expenses from local budgets, inconsistency of tariffs of expenses, increase of tariffs for energy carriers, costs of wages, purchase of materials, payment of taxes. Lack of funding leads to a number of typical industry problems that are typical for most Ukrainian cities: high deterioration and low energy efficiency of housing stock and utilities; the lack of transparency in the procedures for setting tariffs for services provided by resource providers' organizations; weak development of competition in the market of management organizations, low quality of services provided to the population, along with the high cost of these services; planting of one legal form of association of owners of apartment buildings, along with inefficient functioning of housing and communal services, caused, including, widespread passivity and low legal literacy of owners, as well as widespread abuse of unscrupulous officials, seeking their interests analogues. As a result loss-making activities of enterprises, lack of funds for the maintenance of proper condition of communal buildings, equipment, networks and development of communal infrastructure, which ultimately leads to unprofitable activity of enterprises of the industry and affects the quality and intensity of the provision of housing and communal services. Recommendations on attracting additional sources of financing for utilities to develop the level of financial and economic security of services consumers have been developed. One of the instruments of stabilization of financial and economic activity of communal enterprises (improvement of the state of settlements, more efficient use of municipal property, updating of production facilities, technical base, ensuring full and timely payment of the budget) is providing assistance in the form of financial support to housing and communal contractors' services to utility companies.

Key words: utilities, consumers of services, financial and economic security of consumers, local budgets, financing.

Постановка проблеми. Діяльність вітчизняних суб'єктів господарювання на ринку житлово-комунальних послуг відбувається в умовах підвищеної агресивності та невизначеності зовнішнього середовища, а також низки внутрішніх галузевих проблем, що, зрештою, позначається на економічній безпеці споживачів зазначених послуг. Кризовий стан, у якому перебувають підприємства сфери житлово-комунального господарства адміністративно-територіальних одиниць України, потребує вжиття низки невідкладних заходів з фінансової стабілізації галузі. Найбільш гостро стоїть питання збитковості комунальних підприємств, фінансування яких входить у сферу відання місцевого

самоврядування й безпосередньо впливає на рівень та якість життя більшості жителів муніципальних утворень. Фінансування житлово-комунальних підприємств має здійснюватися на підставі продуманої стратегії з урахуванням факторів як економічного, так і неекономічного характеру.

Водночас постає велика кількість запитань щодо надання органами місцевого самоврядування базових послуг для нормальної життєдіяльності людини на території адміністративно-територіальної одиниці через комунальні підприємства житлово-комунальної сфери. Для визначення раціональних масштабів цього процесу, а також формування державної політики щодо економічної

безпеки житлово-комунального господарства муніципального утворення актуальним завданням стає розроблення комплексного підходу до управління місцевим фінансовим ресурсом, спрямованим на підтримку суб'єктів господарювання, які виробляють та надають житлово-комунальні послуги, що становлять загальноекономічний інтерес у системі забезпечення економічної безпеки споживачів муніципального утворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Незважаючи на наявність великої кількості проведених досліджень проблем та перспектив розвитку житлово-комунального господарства України, а саме щодо управління житлово-комунальним господарством [1; 2]; визначення змісту та механізмів вжиття заходів із реконструкції житлового фонду [2]; аналізу розвитку ЖКГ держави з перехідною економікою з урахуванням світового досвіду [4; 5]; аналізу особливостей реалізації державних програм у сфері модернізації ЖКГ та підвищення рівня житлової забезпеченості населення [6]; обґрунтування шляхів оптимізації тарифної політики у ЖКГ України [7], сьогодні виникає потреба перегляду багатьох основних підходів

до фінансування галузі з орієнтацією на потреби кінцевого споживача цієї галузі та щодо забезпечення його фінансово-економічної безпеки.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження послуг, що надаються споживачам підприємствами ЖКГ, аналіз фінансових проблем функціонування підприємств ЖКГ, причин їх виникнення та впливу на фінансово-економічну безпеку споживачів та розроблення рекомендацій щодо залучення додаткових джерел фінансування підприємств ЖКГ для підвищення рівня фінансово-економічної безпеки споживачів послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Комунальні підприємства муніципального утворення в результаті своєї господарської діяльності забезпечують споживачів житлово-комунальними послугами. Їх діяльність спрямована на забезпечення умов проживання та/або перебування осіб у житлових і нежитлових приміщеннях, будинках і спорудах, комплексах будинків і споруд відповідно до нормативів, норм, стандартів, порядків і правил, що здійснюється на підставі відповідних договорів про надання житлово-комунальних послуг. Перелік послуг, що надаються підприємствами

Таблиця 1

Послуги, що надаються споживачам підприємствами ЖКГ

Персоніфіковані	
Житлові	Комунальні
Послуги з управління багатоквартирним будинком, а саме утримання спільного майна, зокрема прибирання внутрішньобудинкових приміщень та прибудинкової території, виконання санітарно-технічних робіт, обслуговування внутрішньобудинкових систем, утримання ліфтів; купівля електричної енергії для забезпечення функціонування спільного майна багатоквартирного будинку; поточний ремонт спільного майна багатоквартирного будинку.	1) Послуги з постачання та розподілу природного газу, постачання та розподілу електричної енергії, постачання теплової енергії, постачання гарячої води, централізованого водопостачання, централізованого водовідведення, поводження з побутовими відходами; 2) суспільні послуги, які включають суспільне мовлення, житлово-комунальні послуги, побутове обслуговування населення тощо.
Загальноміські	
Базові житлово-комунальні	Комунальні
– Благоустрій міста (утримання, ремонт, будівництво та реконструкція мереж освітлення; утримання й ремонт об'єктів озеленення, гідроспоруд, об'єктів водозниження, фонтанів, кладовищ; капітальний ремонт ритуальних об'єктів, пам'ятників Другої світової війни, благоустрій прилеглих територій; ремонт, придбання, установка дитячих ігрових і спортивних майданчиків та завезення піску; благоустрій прибудинкової території (придбання лавок, урн, альтанок, огорожувальних конструкцій, виробів з бетону, гіпсу та інших елементів благоустрою, посадка дерев, чагарників, квіткової продукції тощо); заходи, спрямовані на гуманне поводження з тваринами і регулювання їх чисельності; капітальний ремонт об'єктів комплексного благоустрою тощо); – житлово-експлуатаційні послуги та обслуговування житлового фонду; – капітальний ремонт і реконструкція житлового фонду; – капітальний ремонт, будівництво, реконструкція, технічне переоснащення теплових мереж та котельень; – будівництво та реконструкція водопровідних і каналізаційних мереж та зливостоків; – санітарно-гігієнічне очищення населених пунктів, зокрема надання послуг громадських туалетів; чищення вигрібних ям; збирання, вивезення, утилізація, знищення, переробка та захоронення твердих та рідких відходів; вилів та утримання бездоглядних та безпритульних тварин.	1) Ремонт і утримання дорожньо-мостового господарства та інженерного захисту, а саме транспортних і пішохідних вулиць і доріг (тротуарів, проїздів) та дорожніх споруд на них (постів, шляхопроводів), мостів та інших транспортних інженерних споруд у межах населеного пункту; стоянок автотransпортних засобів; водовідвідних і дренажних систем приватних домоволодінь і споруд; захисних дамб і берегових укріплень; протизсувних та протиобвальних споруд; засобів захисту інженерних комунікацій від корозії; перевезення пасажирів і багажу громадським транспортом; 2) озеленення території населеного пункту, зокрема утримання зелених зон, лісопарків, парків і скверів; утримання зеленого господарства й декоративного квітництва; виробництво та реалізація посадкового й посівного матеріалу декоративних деревно-чагарникових, квіткових і трав'янистих рослин; 3) освітлення вулиць та приміщень загального користування; встановлення показників з назвами вулиць та номерами будинків; 4) ритуальні послуги, благоустрій та утримання місць поховання.

ЖКГ споживачам згідно із Законом України «Про житлово-комунальні послуги», згруповано в табл. 1 та розподілено на персоніфіковані (ті, які можна віднести до обслуговування конкретного житлового будинку) та загальноміські (ті, які належать до обслуговування адміністративно-територіальної одиниці загалом). Законом визначено також низку повноважень виконавчих органів міських рад у галузі житлово-комунального господарства, які згруповані в табл. 2.

Житлово-комунальний комплекс адміністративно-територіальної одиниці України є інфраструктурною складовою частиною системи державного управління та місцевого самоврядування, проте фінансується переважно з місцевих бюджетів за остаточним принципом.

Через наявний розподіл повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування питання, пов'язані з діяльністю житлово-комунального господарства, розглядаються та вирішуються місцевими радами з використанням місцевого ресурсу.

Специфікою діяльності суб'єктів господарювання, які надають житлово-комунальні послуги, є незалежність надання послуг від стану заборгованості споживачів за спожиті послуги. Крім того, основні об'єкти ЖКГ перебувають у власності територіальних громад і безпосередньо перебувають у сфері управління органів місцевого самоврядування, а їх утримання забезпечується за рахунок місцевих бюджетів. За таких умов повноцінне фінансування потреб житлово-комунального господарства міста неможливе. Чинні тарифи на послуги зазначених підприємств неповністю забезпечують відшкодування витрат на їх надання, скорочуються обсяги наданих послуг у натуральних показниках, що надаються комунальними підприємствами, зростають тарифи на енергоносії, витрати на оплату праці, придбання необхідних матеріалів, сплату податків тощо, що призводить до збиткової діяльності та неспроможності своєчасно та в повному розмірі розраховуватись за зобов'язаннями. Несвоєчасна оплата за нарахованими податковими зобов'язаннями (єдиний

Таблиця 2

Повноваження виконавчих органів міських рад у галузі житлово-комунального господарства

Власні	Делеговані
1) Управління об'єктами ЖКГ, що перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад, забезпечення їх належного утримання та ефективної експлуатації, необхідного рівня та якості послуг населенню; 2) сприяння розширенню житлового будівництва, подання громадянам, які мають потребу в житлі, допомоги в будівництві житла, в отриманні кредитів та субсидій для будівництва чи придбання житла; подання допомоги власникам квартир (будинків) в їх обслуговуванні та ремонті; сприяння створенню об'єднань співвласників багатоквартирних будинків; 3) забезпечення соціально-культурних закладів, які належать до комунальної власності відповідних територіальних громад, а також населення паливом, електроенергією, газом та іншими енергоносіями; вирішення питань водопостачання, відведення та очищення стічних вод; здійснення контролю за якістю питної води; 4) вирішення питань збирання, транспортування, утилізації та знешкодження побутових відходів, знешкодження та захоронення трупів тварин; 5) організація благоустрою населених пунктів, залучення на договірних засадах задля цього коштів, трудових і матеріально-технічних ресурсів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, а також населення; здійснення контролю за станом благоустрою населених пунктів; організація озеленення, охорони зелених насаджень і водойм, створення місць відпочинку громадян; 6) забезпечення утримання в належному стані кладовищ, інших місць поховання та їх охорони; 7) затвердження схем санітарного очищення населених пунктів та впровадження систем роздільного збирання побутових відходів; 8) затвердження норм надання послуг з вивезення побутових відходів; 9) визначення розміру внесків за встановлення, обслуговування та заміну будинкових вузлів обліку споживачам комунальних послуг відповідної територіальної громади; 10) призначення у випадках та в порядку, встановлених законом, управителя багатоквартирного будинку; 11) встановлення нормативів (норм) споживання комунальних послуг у порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України; 12) визначення одиниці виміру обсягу наданих послуг з поводження з побутовими відходами.	1) Вжиття заходів щодо розширення та вдосконалення мережі підприємств ЖКГ; 2) здійснення контролю за належною експлуатацією та організацією обслуговування населення підприємствами ЖКГ, за технічним станом, використанням та утриманням інших об'єктів нерухомого майна всіх форм власності, за належними, безпечними і здоровими умовами праці на цих підприємствах і об'єктах; прийняття рішень про скасування наданого ними дозволу на експлуатацію об'єктів у разі порушення нормативно-правових актів з охорони праці, екологічних, санітарних правил, інших вимог законодавства; 3) здійснення контролю за дотриманням законодавства щодо захисту прав споживачів; 4) встановлення за погодженням з власниками зручного для населення режиму роботи розташованих на відповідній території підприємств, установ та організацій сфери обслуговування незалежно від форм власності; 5) облік відповідно до закону житлового фонду, здійснення контролю за його використанням; 6) здійснення контролю за дотриманням підприємствами вимог законодавства щодо забезпечення на договірній основі безперешкодного доступу операторів та провайдерів телекомунікацій, уповноважених ними осіб до інфраструктури об'єктів будівництва, транспорту, енергетики, кабельної каналізації, електрозв'язку, будинкової розподільної мережі, що перебуває у них на балансі, а також за правильністю обрахунку плати за доступ.

соціальний внесок, податок з доходів фізичних осіб тощо), зобов'язаннями зі сплати за спожиті енергоносії, інших складових витрат підприємств призводить до нарахування їм значних штрафних санкцій та пені і, відповідно, до збільшення збитків підприємств. Внаслідок цього підприємства галузі не мають достатню кількість власних і бюджетних коштів на утримання в належному стані комунальних споруд, устаткування, мереж, більш того, на технічне переоснащення основних фондів та розвиток комунальної інфраструктури, що, зрештою, призводить до збитковості діяльності підприємств галузі й позначається на якості та інтенсивності надання житлово-комунальних послуг споживачам. Наведені в табл. 3 дані статистичного спостереження показників рентабельності підприємств – виконавців житлово-комунальних послуг підтверджують збитковий стан досліджуваних підприємств та тривалість цього процесу. Наслідками такої практики є низький рівень показників економічної безпеки споживачів житлово-комунальних послуг, які надають органи місцевого самоврядування через галузеві підприємства.

Слід зазначити, що метою створення комунальних підприємств сфери ЖКГ є не отримання прибутку, а виконання соціально важливих завдань та задоволення життєво необхідних потреб населення адміністративно-територіальної одиниці.

У зв'язку з цим питання фінансової підтримки комунальних підприємств та установ у сфері житлово-комунального господарства залишається важливим для органів місцевого самоврядування. В умовах становлення ринкових засад господарювання, розвитку конкуренції та залучення приватних інвестицій у підприємства галузі підприєм-

ства – виконавці житлово-комунальних послуг без обмежень самостійно мають здійснювати будь-яку не заборонену законом господарську діяльність, що забезпечує ефективний розподіл ресурсів, тобто їх спрямування на виробництво послуг, які найбільше потрібні суспільству. Проте якщо ринкові механізми не забезпечують оптимального використання ресурсів, то необхідно вдаватися до засобів державного регулювання економіки у сфері житлово-комунального господарства, які в цьому разі віднесені до компетенції органів місцевого самоврядування, бо суттєво впливають на життєдіяльність мешканців міста – споживачів послуг. До сфер діяльності суб'єктів господарювання, які суттєво впливають на життєдіяльність міста, можна віднести надання житлових та комунальних послуг.

Таким чином, найбільш актуальним завданням органів місцевого самоврядування є створення умов для ефективного функціонування ринків надання житлово-комунальних послуг, отже, забезпечення безперебійної та якісної роботи суб'єктів господарювання сфери ЖКГ. Одним з інструментів стабілізації фінансово-господарської діяльності комунальних підприємств (покращення стану розрахунків, більш ефективне використання майна міської комунальної власності, оновлення виробничих потужностей, технічної бази, забезпечення повного та своєчасного внесення платежів до бюджету) є надання допомоги у вигляді фінансової підтримки виконавцям житлово-комунальних послуг, а саме комунальним підприємствам.

Головною метою надання фінансової підтримки є поліпшення фінансово-господарської діяльності комунальних підприємств для виробництва та надання якісних, безпечних, безперебійних послуг

Таблиця 3

**Рівень рентабельності діяльності підприємств – виконавців
житлово-комунальних послуг за видами економічної діяльності***

Вид економічної діяльності	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Розподілення електроенергії	2,6	1,3	0,7	-1,5	-7,1	-2,3	0,3
Торгівля електроенергією	1,6	0,3	0,3	0,1	-1,1	0	0,5
Виробництво газу	-11,1	-18,2	-13,3	10,2	2,6	1,2	-3,7
Розподілення газоподібного палива через місцеві (локальні) трубопроводи	4,7	0,6	1,4	-4,5	-3,7	-0,8	-5,1
Торгівля газом через місцеві (локальні) трубопроводи	1,7	0	-3,6	-2,3	-4,7	-0,5	-3,8
Постачання пари, гарячої води та кондиційованого повітря	-6,8	4,1	-9,9	1,4	-10,6	-9,5	-7,1
Забір, очищення та постачання води	-14,6	-3,4	-10,4	-13,2	-9,4	-12,3	-2,6
Каналізація, відведення й очищення стічних вод	-11,8	9,8	-4,7	-2,8	-8,5	-8,5	-2,3
Збирання безпечних відходів	-4,1	-1,2	-2	-7,1	-1,8	-1,7	-4,6
Інша діяльність щодо поводження з відходами	1,8	-3,1	-0,9	-1,5	-0,3	1,1	0,6
Управління нерухомим майном за винагороду або на основі контракту	-4,1	-9,6	-9,8	-39,9	-19,8	-15	-7,5
Комплексне обслуговування об'єктів	-1,9	-2,1	-2,4	-5,5	-3,8	-0,7	-1,7
Інші види діяльності з прибирання	-1,2	-15	0,1	-10,6	-6,2	1,1	0,7

* дані за 2014–2017 роки дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Примітка: рівень рентабельності діяльності підприємств розрахований як відношення чистого прибутку (збитку) до всіх витрат діяльності підприємств

споживачам. Відповідно, низка небезпек економічної безпеки споживачів криється у процесі надання фінансової підтримки.

По-перше, фінансова підтримка надається як комунальним підприємствам, які є «чистими» природними монополіями, так і підприємствам, які виконують житлово-комунальні послуги та розвиваються за законами конкурентного господарства. До останніх належать послуги з управління багатоквартирним будинком, вивіз та утилізація сміття тощо. З одного боку, загрозу економічній безпеці споживачів житлово-комунальних послуг представляє ситуація, коли перевага в наданні фінансової підтримки віддається певному суб'єкту господарювання на ринку житлово-комунальних послуг, що надає йому конкурентні переваги перед іншими, отже, загрожує споживачу безпідставним підвищенням вартості послуг, зниженням якості тощо. З іншого боку, з огляду на невизначеність законодавчого регулювання надання суб'єктам господарювання державної допомоги за рахунок коштів місцевих бюджетів існує загроза економічній безпеці споживачів неотримання послуги через несвоєчасність чи неотримання суб'єктами господарювання необхідної фінансової підтримки для стабільного функціонування.

По-друге, механізм визначення обсягів, надання та використання коштів з місцевого бюджету у вигляді фінансової підтримки комунальним підприємствам досі є не надто прозорим, що сприяє виникненню корупційних загроз економічній безпеці споживачів.

Надання житлово-комунальних послуг на цьому етапі розвитку підприємств ЖКГ супроводжується обмеженістю реальних фінансових можливостей місцевих бюджетів, достатніх можливостей з організації належного контролю й регулювання в цій сфері, а також ускладнюється низкою характерних галузевих проблем, які є типовими для більшості українських міст. Отже, серед них слід назвати такі проблеми, як висока зношеність та низька енергоефективність житлового фонду та комунальних мереж; непрозорість процедур встановлення тарифів на послуги організацій постачальників ресурсів, слабе поширення практики встановлення індивідуальних для кожного будинку розмірів плати за житлове приміщення; слабкий розвиток конкуренції на ринку керуючих організацій, низька якість послуг, що надаються ними населенню, разом з високою вартістю цих послуг; насадження однієї організаційно-правової форми об'єднання власників багатоквартирних будинків разом з неефективним функціонуванням ЖЕКів, обумовленим, зокрема, повсюдною пасивністю та низькою правовою грамотністю власників, а також поширеними зловживаннями недобросовісних посадових осіб, що прагнуть до підміни реальних ЖЕКів їх фіктивними аналогами.

Висновки з проведеного дослідження.

На сучасному етапі реформування житлово-комунального господарства України супроводжується низкою споживчих ризиків. Одними з ключових ризиків є надмірні темпи й масштаби самоусунення держави від функцій з контролю за дотриманням галузевих норм і нормативів якості продукції та послуг, а також захисту прав споживачів житлово-комунальних послуг разом з недосконалістю механізмів регулювання конкурентного середовища й ціноутворення у сфері житлового господарства та комунального обслуговування. Доповнюють висвітлену проблематику непрозорість і недоступність інформації щодо ефективності використання бюджетних коштів, які спрямовують у житлово-комунальну сферу.

Невдоволення споживачів викликають недосконалість тарифної політики та системи соціального захисту у сфері ЖКГ, неякісне надання житлово-комунальних послуг, неефективне управління власністю в житловому господарстві, неефективне функціонування комунальних підприємств галузі, низький рівень поінформованості. Серед проблемних питань, які виникають у процесі надання житлово-комунальних послуг, суттєвим є неефективне використання бюджетних коштів у сфері житлово-комунального господарства.

Гарантування безпеки експлуатації основних фондів підприємств ЖКГ, підвищення їх конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості, підвищення якості послуг для забезпечення фінансово-економічної безпеки споживачів потребують переходу на інноваційну модель розвитку. Інноваційна модель розвитку ЖКГ потребує стійких джерел фінансування, тому доцільно адаптувати інструменти, які виправдали себе у закордонній практиці, наприклад використання альтернативних механізмів фінансування довгострокових інноваційних проєктів за рахунок випуску муніципальних облігацій, використання фінансового лізингу, створення в містах комунальних спеціалізованих небанківських інноваційних фінансово-кредитних установ, комунальних фондів кредитування інноваційного розвитку підприємств.

Альтернативним джерелом залучення позикових коштів є емісія облігацій місцевих позик. Випуск і продаж облігацій як форма муніципальної позики обходиться органам місцевої влади дешевше, ніж банківський кредит, за рахунок наданих за цими цінними паперами податкових пільг.

Дієвим механізмом фінансування ЖКГ є також державно-приватне партнерство (ДПП). В межах ДПП держава та приватні інвестори об'єднують свої зусилля та фінансові ресурси для модернізації об'єктів ЖКГ, відновлення житлового фонду, розподіляють між собою не лише прибутки, які планується отримати від надання житлово-комунальних послуг, але й ризики, пов'язані з діяльністю у цій

сфері, тобто держава заохочує бізнес щодо участі в реалізації соціально значимих проєктів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Драган І.О. Державне управління розвитком житлово-комунального господарства й принципи його реформування. *Економіка та держава*. 2009. № 4. С. 87–90.
2. Письмаченко Л.М. Державне управління у галузі житлового і комунального господарства: проблеми та шляхи їх вирішення. *Економіка та держава*. 2008. № 4. С. 74–76.
3. Про житлово-комунальні послуги : Закон України від 2 квітня 2020 року № 2189-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19> (дата звернення: 11.04.2020).
4. Васильєва О.І. Пріоритети розвитку житлово-комунального господарства в соціально-економічній політиці держави. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/Nrzd/2011_1/3.pdf (дата звернення: 9.04.2020).
5. Degalceva G., Shulepina S. The development of management accounting in organization of housing and communal services. *Проблемы экономики, организации и управления в России и мире* : материалы VI международной научно-практической конференции (22 октября 2014 года, Прага, Чешская Республика). Прага, 2014. С. 186–188.
6. Петрушевський Ю.Л. Фінансове забезпечення реформування ЖКГ України. *Ефективна економіка*. 2012. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1086> (дата звернення: 9.04.2020).
7. Полуянов В.П., Савенко А.Ю. Формирование институциональных основ развития рынка жилищно-коммунальных услуг в Украине: тарифная политика. *Научные труды ДОННТУ*. 2007. Вып. 31-2. URL: http://library.donntu.edu.ua/fem/vip31-2/31-2_25.pdf (дата звернення: 11.04.2020).

REFERENCES:

1. Drahan I.O. (2009) Derzhavne upravlinnia rozvytkom zhytlovo-komunalnoho hospodarstva i

pryntsyry yoho reformuvannia [Utility services government administration and principles of reformation]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and State], no. 4, pp. 87–90.

2. Pismachenko L.M. (2008) Derzhavne upravlinnia u haluzi zhytlovohoi komunalnoho hospodarstva: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Government administration in housing and utility services: problems and solutions]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and State], no. 4, pp. 74–76.

3. Pro zhytlovo-komunalni posluhy [About Utility Services]: *Zakon Ukrainy* [Law of Ukraine] (2020) Verkhovna Rada Ukrainy [Supreme Council of Ukraine], no. 2189-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19> (accessed 11 April 2020).

4. Vasylieva O.I. Priorytety rozvytku zhytlovo-komunalnoho hospodarstva v sotsialno-ekonomichnii politytsi derzhavy [Priorities of Utility Housing Development in Social and Economic Policy of the State]. Available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/Nrzd/2011_1/3.pdf (accessed 9 April 2020).

5. Degalceva G., Shulepina S. (2014) The development of management accounting in organization of housing and communal services. *Proceedings of the Problemy ekonomiki, organizatsii i upravleniya v Rossii i mire: VI mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii (Prague, Chekh Republick, October 22, 2014)* (ed. Uvarina N.V.). Prague : World Press, pp. 186–188.

6. Petrushevskiy Yu.L., Popadiuk O.I. (2012) Finansove zabezpechennia reformuvannia ZhKH Ukrainy [Funding the reformation of the housing and utilities sphere in Ukraine]. *Efektivna ekonomika* [Effective Economy], no. 4. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1086> (accessed 9 April 2020).

7. Poluyanov V.P., Savenko A.Yu. (2007) Formirovanie institutsionalnykh osnov razvitiya rynka zhilishchno-kommunalnykh uslug v Ukraine: tarifnaya politika [Formation of institutional principles of the market of housing and utilities in Ukraine: tariff policy]. *Nauchnye Trudy Don NTU*. [Scientific Articles of Donetsk NTU]. Issue. 31-2. Available at: http://library.donntu.edu.ua/fem/vip31-2/31-2_25.pdf (accessed 11 April 2020).

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ОСНОВНИМИ ЗАСОБАМИ НА ТЕПЛОЕНЕРГЕТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

FEATURES OF MANAGEMENT OF FIXED ASSETS AT HEATING ENTERPRISES

УДК 658.274

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-35>

Стеців І.С.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки
підприємства та інвестицій
Національний університет
«Львівська політехніка»

Кулик М.А.

студент
Національний університет
«Львівська політехніка»

Stetsiv Iryna

Lviv Polytechnic National University

Kulyk Mykola

Lviv Polytechnic National University

Висока продуктивність управління підприємством базується на ґрунтовному вивченні та врахуванні особливостей складових частин його діяльності. На жаль, сьогодні така складова частина, як основні засоби, є недооціненою. Метою статті є розроблення рекомендацій щодо ефективного управління основними засобами на теплоенергетичних підприємствах. У статті виконувались такі завдання, як науковий аналіз поняття «основні засоби»; розрахунок основних показників технічного стану, руху та ефективності використання основних засобів на вітчизняних теплоенергетичних підприємствах; пропозиція методичних рекомендацій щодо управління основними засобами на теплоенергетичних підприємствах. Під час проведення дослідження використано такі методи, як абстрактно-логічний, табличний, графічний. Результатом роботи є розроблені методичні рекомендації щодо ефективного управління основними засобами, які можна застосовувати на підприємствах теплоенергетики.

Ключові слова: основні засоби, амортизація, активи, ефективність, управління, теплоенергетика, екологія.

Высокая производительность управления предприятием базируется на основательном изучении и учете особенностей составляющих его деятельности. К сожалению, сегодня такая составляющая, как основные средства, является недооцененной. Целью статьи является разработка рекомендаций по эффективному управлению основными средствами на теплоэнергетических предприятиях. В статье выполнялись такие задания, как научный анализ понятия «основные средства»; расчет основных показателей технического состояния, движения и эффективности использования основных средств на отечественных теплоэнергетических предприятиях; предложение методических рекомендаций по управлению основными средствами на теплоэнергетических предприятиях. При проведении исследования использованы такие методы, как абстрактно-логический, табличный, графический. Результатом работы являются разработанные методические рекомендации по эффективному управлению основными средствами, которые можно применять на предприятиях теплоэнергетики.

Ключевые слова: основные средства, амортизация, активы, эффективность, управление, теплоэнергетика, экология.

The problem of innovative development of the domestic economy is one of the issues that are constantly in the center of public attention: the introduction of innovations is the basis for the competitive development of enterprises and improving the quality of life of the population. The competitive position of the enterprise in the market primarily depends on its effective use of resources, among which fixed assets play an important role. High productivity of enterprise management is based on a thorough study and consideration of the features of its activities. Unfortunately, for today, such a component as fixed assets is underestimated. The purpose of the article is to develop recommendations for the effective management of fixed assets at thermal power enterprises, which will contribute to improving the quality and final results of their activities. The following tasks were carried out in the work: a scientific analysis of the concept of "fixed assets" was carried out; the calculation of the main indicators of the technical condition, movement and efficiency of use of fixed assets at several domestic heat and power enterprises; methodological recommendations on the management of fixed assets at thermal power enterprises are proposed. The theoretical and methodological basis of the study is a systematic approach to the knowledge of economic phenomena, economic categories and objective laws of the reproduction of fixed assets, legislative acts, government decisions and decrees. During the study, the following methods were used: abstract-logical (theoretical generalizations, conclusions), methods of economic analysis, tabular (to display reporting and accounting information); graphic (when displaying the interconnections of individual component systems). The study allowed deepening and complementing scientific provisions for the implementation of the organizational and economic management mechanism fixed assets of heat power enterprises. The result of the work is the developed methodological recommendations for the effective management of fixed assets that can be applied at thermal power enterprises.

Key words: fixed assets, depreciation, assets, efficiency, management, heating industry, ecology.

Постановка проблеми. В сучасних умовах для забезпечення сталого економічного зростання на макрорівні одним з найважливіших факторів є наявність у державі високорозвинених фундаментальних галузей економіки. Однією з таких галузей є теплоенергетика. Розвинута сфера теплової енергетики є необхідною умовою стабілізації та розвитку економіки України. Сьогодні більшість теплогенеруючих підприємств є технічно застарілими. З огляду на фізичну та моральну зношеність основних засобів, що використовується на цих підприємствах, а також постійне подорожчання енергетичних викопних ресурсів, діяльність таких підприємств є неефективною та збитковою. Іншою не менш важливою проблемою є наявність великого обсягу викидів шкідливих речовин

в атмосферу, що негативно впливає на екологію та призводить до незворотного порушення структури й функціонування природних систем. Однією з найважливіших ресурсних складових частин діяльності теплоенергетичних підприємств традиційно є основні засоби. Від їх стану, виду, частоти оновлення та технічного рівня залежить кінцевий результат діяльності теплоенергетичних підприємств. Сьогодні відсутні галузеві методичні рекомендації щодо управління основними засобами на підприємствах теплоенергетики, існує недовіра у нормативно-правовому забезпеченні. У зв'язку з цим виникає необхідність ефективного управління цією частиною активів підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «управління основними засобами» розглядали

у своїх наукових працях багато вчених, зокрема О.Г. Радева [1], Н.В. Довгалюк [2], Є.В. Олійник [3], Ю.В. Неміш [4].

В більшості цих робіт управління основними засобами розглядається як універсальний алгоритм, який можна перенести на будь-яку галузь господарства. На нашу думку, такий підхід є неправильним, оскільки кожна з галузей має свою особливість. Названі вчені зробили вагомий внесок у визначення категорії «управління основними засобами». Проте досі ще не було розглянуто особливості управління основними засобами на підприємствах теплоенергетичної галузі.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення методологічних рекомендацій щодо ефективного управління основними засобами на теплоенергетичних підприємствах, що сприятиме покращенню фінансових результатів їх діяльності та зниженню негативного екологічного впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічній теорії та в працях сучасних науковців існує багато різних тлумачень поняття «основні засоби», проте досі не існує єдиної позиції щодо логічного визначення, яке б вміщало головні ознаки цієї категорії.

Існують декілька визначень поняття «основні засоби» згідно з вітчизняною нормативно-правовою базою. Отже, П(С)БО 7 «Основні засоби» визначає їх як матеріальні активи, які підприємство утримує задля використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік) [5].

Податковим кодексом України основні засоби трактується як матеріальні активи, зокрема запаси корисних копалин, наданих у користування ділянок надр (крім вартості землі, незавершених капітальних інвестицій, автомобільних доріг

загального користування, бібліотечних і архівних фондів, матеріальних активів, вартість яких не перевищує 20 000 гривень, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), що признаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 20 000 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік) [6].

Згідно з МСБО 16, основні засоби – це матеріальні об'єкти, які утримують для використання у виробництві або постачанні товарів чи наданні послуг для надання в оренду або для досягнення адміністративних цілей; використовуватимуть, за очікуванням, протягом більше одного періоду [7].

Отже, спільним в усіх дефініціях нормативно-правових документів є те, що основні засоби розглядаються, по-перше, як сукупність матеріально-речових цінностей, по-друге, як активи, що використовуються протягом більше одного року. З усіх визначень вирізняється податкове трактування основних засобів, де існує вартісний критерій щодо віднесення активів до основних засобів. Отже, згідно з ПКО, активи, які використовуються більше одного року, але вартість яких є меншою, ніж встановлений критерій, не належать до об'єктів основних засобів, тобто в Податковому кодексі є додаткова умова щодо віднесення певних активів до об'єктів ОЗ.

Проведений аналіз наукової літератури дає змогу констатувати, що більшість дослідників сходиться в тому, що основні засоби є матеріальними активами підприємства та використовуються в процесі тривалого періоду.

Визначення поняття «основні засоби» різними науковцями наведено в табл. 1.

Отже, більшість дослідників визначає основні засоби засобами праці, які використовуються для

Таблиця 1

Сутність поняття «основні засоби» згідно з дослідженнями окремих науковців

Автор, джерело	Визначення основних засобів
О.О. Баранік [8, с. 40]	Засоби праці виробничого та невиробничого призначення.
М.І. Бондар [9, с. 24]	Сукупність матеріальних активів у формі засобів праці, які багаторазово беруть участь у процесі виробничо-комерційної діяльності і переносять на продукцію свою вартість частинами.
Т.А. Бутинець [10, с. 12]	Основні засоби розглядаються як вкладений капітал і, відповідно, мають обліковуватися за собівартістю, їх можна прирівняти до витрат майбутніх періодів (динамічний баланс); основні засоби розуміються як ресурс, що перебуває на підприємстві (статичний баланс).
Н.В. Довгалюк [2, с. 14]	Основні засоби – це матеріальні активи підприємства будь-якої форми власності, що неодноразово здійснюються у виробництві для впливу на предмети праці та їх перетворення на придатні до споживання продукти.
С.В. Мочерний [11]	Засоби праці, що експлуатуються довше, ніж один рік, і мають вартість понад встановленого ліміту; повністю й багаторазово беруть участь у процесі виробництва; переносять свою вартість на готову продукцію частинами за ступенем зносу.
М.М. Зюкова [12]	Щодо категорії обліку основні засоби – це довгострокові активи.

впливу на предмети праці задля виходу кінцевого продукту.

Для ефективного управління основними засобами доцільно чітко розрізняти активну та пасивну частини основних засобів. На нашу думку, активна частина ОЗ дає змогу точніше охарактеризувати ефективність діяльності підприємства, тому на підприємствах з високим рівнем впровадження інноваційних технологій ефективність використання ОЗ доцільно визначати за активною їх частиною. З цього можна зробити висновок, що в динаміці темпи зростання вартості активної частини ОЗ мають перевищувати аналогічні темпи пасивної частини ОЗ.

Задля оцінювання ефективності управління основними засобами на теплоенергетичних підприємствах України нами здійснено розрахунок показників стану, руху та ефективності використання основних засобів на кількох потужних підприємствах цієї галузі, що демонструє табл. 2.

Як видно з табл. 2, на кінець 2019 р. знос основних засобів на ЛМКП «Львівтеплоенерго», КП «Житомиртеплокомуненерго», КП «Київтеплоенерго» становить 30,5%, 55,7% та 21,9% відпо-

відно. Отже, в середньому по галузі знос основних засобів є високим. При цьому показник виробничої віддачі основних засобів (фондовіддача) знижується протягом аналізованих періодів на всіх підприємствах, окрім КП «Київтеплоенерго». Зниження показника фондовіддачі в динаміці є негативним явищем, що спостерігається на досліджуваних підприємствах, і це свідчить про погіршення ефективності використання основних засобів, яке викликано, зокрема, неефективним управлінням.

Проведене дослідження дає підстави констатувати низьку ефективність системи управління основними засобами аналізованих підприємств та доводить необхідність її вдосконалення.

Для покращення функціонування галузі теплоенергетики нами запропоновано систему управління основними засобами, що відображено графічно на рис. 1.

Система управління основними засобами – це сукупність взаємозалежних елементів, в результаті взаємодії яких здійснюється ефективне управління основними засобами задля досягнення запланованих результатів діяльності.

Таблиця 2

Показники стану, руху та ефективності використання основних засобів

Показник	2017 р.	2018 р.	2019 р.	Відхилення 2018 р. від 2017 р		Відхилення 2019 р. від 2018 р	
				абсо- лютне, %	від- носне, %	абсо- лютне, %	від- носне, %
ЛМКП «Львівтеплоенерго»							
Коефіцієнт оновлення основних засобів	0,0711	0,0499	0,0408	-0,0212	-29,82	-0,0091	-18,24
Коефіцієнт вибуття основних засобів	0,0018	0,0015	0,0006	-0,0003	-16,67	-0,0009	-60
Коефіцієнт приросту основних засобів	0,0696	0,0480	0,0403	-0,0216	-31,03	-0,0077	-16,04
Коефіцієнт зносу основних засобів	0,471	0,491	0,305	+0,02	+4,25	-0,186	-37,88
Коефіцієнт придатності основних засобів	0,529	0,509	0,695	-0,02	-3,78	0,186	+36,54
Фондовіддача, грн./грн.	1,67	1,61	1,14	-0,06	-3,59	-0,47	-29,19
Фондоємність, грн./грн.	0,60	0,62	0,87	+0,02	+3,33	+0,25	+40,32
Фондоозброєність, тис. грн.	393,69	438,45	554,78	+44,76	+11,37	+116,33	+26,53
КП «Житомиртеплокомуненерго»							
Коефіцієнт оновлення основних засобів	0,0896	0,1356	0,1126	+0,046	+51,34	-0,023	-16,96
Коефіцієнт вибуття основних засобів	0,0053	0,0059	0,0056	+0,0006	+11,32	-0,0003	-5,08
Коефіцієнт приросту основних засобів	0,0847	0,1305	0,1075	+0,0458	+54,07	-0,023	-17,62
Коефіцієнт зносу основних засобів	0,582	0,608	0,557	+0,026	+4,47	-0,051	-8,39
Коефіцієнт придатності основних засобів	0,418	0,392	0,443	-0,026	-6,22	+0,051	+13,01
Фондовіддача, грн./грн.	2,71	2,79	2,21	+0,08	+2,95	-0,58	-20,79
Фондоємність, грн./грн.	0,37	0,36	0,45	-0,01	-2,7	+0,09	+25,00
Фондоозброєність, тис. грн.	248,99	281,13	353,34	+32,14	+12,91	+72,21	+25,69
КП «Київтеплоенерго»							
Коефіцієнт оновлення основних засобів	0,1228	0,0684	0,01401	-0,0544	-44,3	-0,0544	-79,52
Коефіцієнт вибуття основних засобів	0,0000	0,0210	0,0001	+0,021	-	-0,0209	-99,52
Коефіцієнт приросту основних засобів	0,1228	0,0577	0,0139	-0,0651	-53,01	-0,0438	-75,91
Коефіцієнт зносу основних засобів	0,321	0,135	0,219	-0,186	-57,94	+0,084	+62,22
Коефіцієнт придатності основних засобів	0,679	0,865	0,781	+0,186	+27,39	-0,084	-9,71
Фондовіддача, грн./грн.	0,33	1,28	1,56	+0,95	+287,88	+0,28	+21,88
Фондоємність, грн./грн.	3,06	0,78	0,64	-2,28	-74,51	-0,14	-17,95
Фондоозброєність, тис. грн.	366,94	553,25	1218,73	+186,31	+50,78	+665,48	+120,29

Джерело: розраховано авторами на основі проведеного дослідження

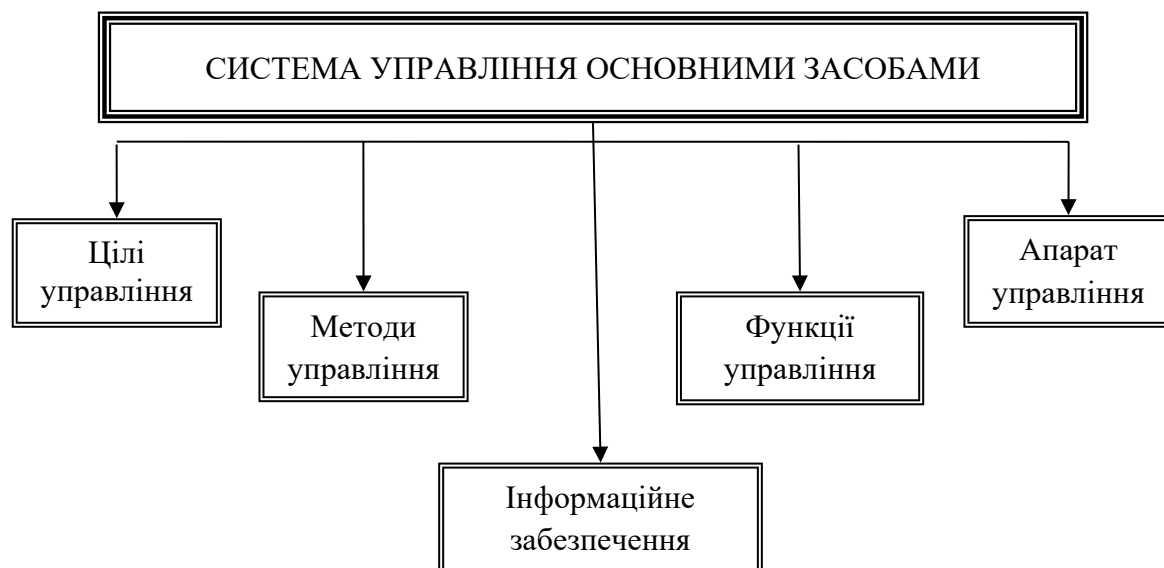

Рис. 1. Система управління основними засобами

Джерело: розроблено авторами на основі проведеного дослідження

На нашу думку, управління основними засобами має проводитися в процесі всього життєвого циклу об'єкта основних засобів.

Етапи життєвого циклу об'єкта основних засобів зображено графічно на рис. 2.

На першому етапі визначається потреба в обладнанні, його характеристики, якості.

Другий етап передбачає моніторинг ринку, де існує це обладнання, та аналіз різних альтернатив, оскільки обладнання може відрізнятися за ціною,

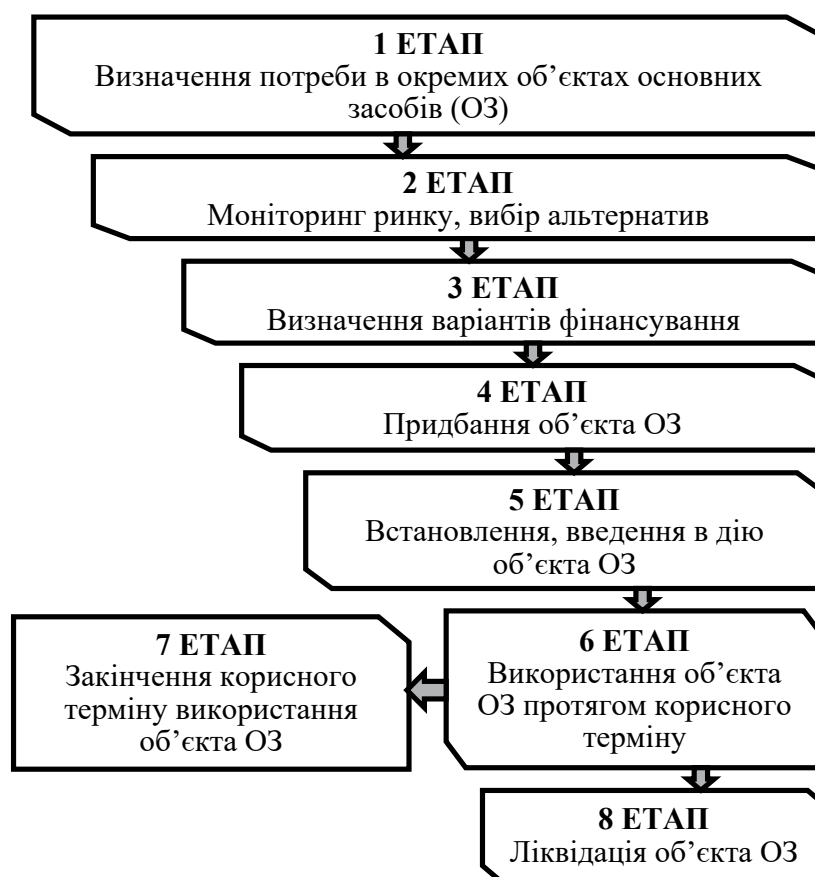

Рис. 2. Етапи життєвого циклу об'єкта ОЗ

Джерело: розроблено авторами на основі проведеного дослідження

потужністю, рівнем використання матеріалів тощо. На цьому етапі є важливим вибір обладнання, яке буде найкраще відповідати вимогам підприємства за якістю, вартістю, терміном служби тощо. Вибір альтернативи можна здійснювати за допомогою критерія «приведені витрати», який визначається за формулою (1):

$$P = C + K \cdot E, \quad (1)$$

де P – показник «приведені витрати», C – собівартість виготовлення n -обсягу продукції за кожним альтернативним видом обладнанням, K – капітальні витрати на придбання, встановлення та введення в дію альтернативних об'єктів основних засобів, E – нормативний коефіцієнт ефективності.

Вибір оптимального варіанту здійснюється за критерієм мінімуму приведених витрат.

На третьому етапі здійснюється аналіз можливих варіантів фінансування придбання об'єкта ОЗ.

Фінансування може здійснюватися за різними варіантами, а саме повністю за рахунок власних коштів; за рахунок власних і залучених коштів (при цьому визначається оптимальне їх співвідношення); повністю за рахунок залучених коштів. З усіх можливих варіантів вибирається той, за якого чиста теперішня вартість буде найвищою.

На четвертому етапі необхідно здійснювати управління в процесі власне придбання об'єкта ОЗ. Важливими є забезпечення оперативного транспортування об'єкта ОЗ на підприємство, оформлення гарантійних та інших документів.

На п'ятому етапі, коли обладнання вже доставлене, здійснюються його установка, первинне налагодження та тестування. Після цього обладнання вводиться в дію.

Найбільш трудомістким щодо управління є етап 6, тобто використання об'єкта ОЗ протягом корисного терміну. Для кожного виду обладнання існує корисний термін використання, тобто період, протягом якого обладнання може забезпечувати номінальну потужність та рівень якості за умови дотримання вимог щодо його використання та технічного обслуговування. На цьому етапі важливо забезпечити безперебійне використання обладнання, тому встановлюються графіки обслуговування та поточних ремонтів. В процесі використання, якщо на ринку з'явилося більш ефективне обладнання, здійснюється модернізація поточного обладнання.

На шостому етапі, коли обладнання все ще використовується, але його корисний термін дії підходить до завершення, здійснюється визначення потреби в аналогічному, але новішому та ефективнішому обладнанні, яке відповідатиме вимогам ринку. Отже, 7 етап = етап 6 + етап 1.

В процесі останнього етапу (8) здійснюється ліквідація об'єкта ОЗ шляхом його утилізації, продажу, безоплатної передачі тощо.

Висновки з проведеного дослідження.

Для покращення кінцевих результатів діяльності підприємства необхідно дотримуватись таких рекомендацій щодо управління основними засобами:

- 1) під час купівлі об'єкта ОЗ слід здійснювати аналіз альтернатив та вибирати обладнання за критерієм мінімуму питомих приведених витрат;
- 2) слід досліджувати різні джерела фінансування об'єкта ОЗ, навіть якщо на підприємстві достатньо власних коштів;
- 3) треба своєчасно оновлювати об'єкт основних засобів або здійснювати заміну проблемного об'єкта основних засобів;
- 4) необхідно забезпечувати безперервність виробництва в разі заміни обладнання або мінімальну тривалість цієї заміни;
- 5) в процесі використання ОЗ варто своєчасно здійснювати технічні огляди та поточний ремонт обладнання;
- 6) коли термін корисної дії об'єкта ОЗ добігає кінця, слід вчасно здійснювати аналіз можливих варіантів купівлі обладнання на заміну, щоби забезпечити безперервність виробництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Радева О.Г. Методологічні засади управління основними засобами з метою забезпечення ефективної роботи машинобудівних підприємств. *Агроsvim*. 2015. № 14. С. 41–44.
2. Довгалюк Н.В. Ефективність використання та відтворення основних засобів сільськогосподарських підприємств Центрального Полісся: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04. Житомир, 2010. 20 с.
3. Олійник Є.В. Удосконалення методики аналізу процесів відтворення основних засобів. *Економічний аналіз*. 2014. № 2. С. 195–200.
4. Неміш Ю.В. Удосконалення механізму управління основними засобами на м'ясопереробних підприємствах. *Інноваційна економіка*. 2014. № 54. С. 311–319.
5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затв. Наказом Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 р. № 92 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00> (дата звернення: 21.04.2020).
6. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page> (дата звернення: 21.04.2020).
7. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 (МСБО 16). Основні засоби. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_014 (дата звернення: 21.04.2020).
8. Бараннік О.О. Проблемні питання податкового обліку витрат на ремонт та поліпшення основних засобів. *Науковий клуб «Софус»*. 2012. № 9. С. 11–13. URL: http://sophus.at.ua/publ/2012_12_11_12_kampodilsk/sekcija_2_2012_12_11_12/problemnii_pitannja_podatkovogo_obliku_vitrat_na_remont_ta_polipshennja_osnovnix_zasobiv/12-1-0-268 (дата звернення: 22.04.2020).

9. Бондар М.І. Облік і аудит основних засобів (на матеріалах аграрних підприємств Київської області) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.04. Київ, 2011. 23 с.

10. Бутинець Т.А. Основні засоби: точка зору економіста. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2012. Вип. 2. Ч. 23. С. 22–36.

11. Мочерний С.В. та ін. Економічний енциклопедичний словник : в 2 т. Львів : Світ, 2005. Т. 1. 616 с.

12. Зюкова М.М. Облік основних засобів: проблемні питання. *Регіональні перспективи*. 2003. № 10. С. 59–61.

REFERENCES:

1. Radieva O.H. (2015) Metodolohichni zasady upravlinnia osnovnymy zasobamy z metoiu efektyvnoi roboty mashynobudivnykh pidpriemstv [Methodological foundations of fixed assets management in order to ensure the efficient operation of engineering enterprises]. *Ahrosvit*, vol. 14, pp. 41–44.

2. Dovhaliuk N.V. (2010) Efektyvnist vykorystannia ta vidtvorennia osnovnykh zasobiv silskohospodarskykh pidpriemstv Tsentralnoho Polissia [The effectiveness of the use and reproduction of fixed assets of agricultural enterprises of Central Polissya] (PhD Thesis), Zhytomyr : Zhytomyr National Agroecological University.

3. Oliinyk Ye.V. (2014) Udoskonalennia metodyky analizu protsesiv vidtvorennia osnovnykh zasobiv [Improving the methods of analysis of the processes of reproduction of fixed assets]. *Economic Analysis*, vol. 2, pp. 195–200.

4. Nemish Yu.V. (2014) Udoskonalennia mekhanizmu upravlinnia osnovnymy zasobamy na miasopererobnykh pidpriemstvakh [Improvement of the mechanism of management of fixed assets at meat processing enterprises]. *Innovatsiina ekonomika*, vol. 54, pp. 311–319.

5. Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 7 "Osnovni zasoby", zatv. Nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 27 kvitnia 2000 r. № 92. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00> (accessed 21 April 2020).

6. Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page> (accessed: 21 April 2020).

7. Mizhnarodnyi standart bukhhalterskoho obliku 16 (MSBO 16). Osnovni zasoby. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_014 (accessed 21 April 2020).

8. Barannik O.O. (2012) Problemni pytannia podatkovoho obliku vytrat na remont ta polipshennia osnovnykh zasobiv [Problematic issues of tax accounting for repair and improvement of fixed assets]. *Naukovyi klub "Sofus"* (electronic journal), vol. 9, pp. 11–13. Available at: http://sophus.at.ua/publ/2012_12_11_12_kampodilsk/sekcija_2_2012_12_11_12/problemni_pytannja_podatkovoho_obliku_vytrat_na_remont_ta_polipshennja_osnovnykh_zasobiv/12-1-0-268 (accessed: 22 April 2020).

9. Bondar M.I. (2011) Oblik i audyt osnovnykh zasobiv (na materialakh ahrarnykh pidpriemstv Kyivskoi oblasti) [Accounting and audit of fixed assets (on materials of agricultural enterprises of Kyiv region)]. (PhD Thesis), Kyiv : Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman.

10. Butynets T.A. (2012) Osnovni zasoby: tochka zoru ekonomista [Fixed assets: economist's point of view]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu*, vol. 2, no. 23, pp. 22–36.

11. Mochernyi S.V., Larina Ya.S., Ustenko O.A., Yurii S.I. (2005) Ekonomichni entsyklopedychnyi slovnyk [Economic Encyclopedic Dictionary]. Lviv : Svit. (in Ukrainian)

12. Ziukova M.M. (2003) Oblik osnovnykh zasobiv: problemni pytannia [Accounting for fixed assets: problematic issues]. *Rehionalni perspektyvy*, vol. 10, pp. 59–61.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ SMART-ПІДХОДУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

EUROPEAN EXPERIENCE OF SMART-APPROACH IMPLEMENTATION AT THE ENTERPRISE

УДК 338:332

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-36>

Чайкіна А.О.

к.е.н., старший викладач кафедри менеджменту і логістики Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Устенко О.С.

студентка Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Chaikina Alina

National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"

Ustenko Oksana

National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"

У статті проаналізовано наукові підходи до визначення понять «сма́рт-спеціалізація» та «сма́рт-підхід», а також визначено ключові відмінності між цими поняттями. Виявлено, що сма́рт-спеціалізація як інструмент розвитку регіону має базуватись на співробітництві між органами державної влади, підприємствами, науковими інститутами, громадами. Така взаємодія дасть змогу сформувати в регіоні цифрову науку (Digital Science), систему цифрового навчання (Digital Learning), цифрове підприємництво (Digital Entrepreneurship) та цифрову громадськість (Digital Commons). На основі аналізу європейського досвіду доведено, що під час формування системи управління підприємством має застосовуватись інноваційний підхід, який є дієвим інструментом стратегічного розвитку та нарощення стійких конкурентних переваг. Відповідно, авторами запропоновано сма́рт-підхід (SMART-approach) до управління підприємством, який базується на принципах динамічності, адаптивності, інноваційності та синергічності. **Ключові слова:** сма́рт-спеціалізація, сма́рт-підхід, інновації, управління підприємством, регіональний розвиток, конкурентоспроможність.

В статье проанализированы научные подходы к определению понятий «сма́рт-

специализация» и «сма́рт-подход», а также определены ключевые различия между этими понятиями. Выявлено, что сма́рт-специализация как инструмент развития региона должна базироваться на сотрудничестве между органами государственной власти, предприятиями, научными институтами, общинами. Такое взаимодействие позволит сформировать в регионе цифровую науку (Digital Science), систему цифрового обучения (Digital Learning), цифровое предпринимательство (Digital Entrepreneurship) и цифровую общественность (Digital Commons). На основе анализа европейского опыта доказано, что при формировании системы управления предприятием должен применяться инновационный подход, который является действенным инструментом стратегического развития и наращивания устойчивых конкурентных преимуществ. Соответственно, авторами предложен сма́рт-подход (SMART-approach) к управлению предприятием, базирующийся на принципах динамичности, адаптивности, инновационности и синергичности.

Ключевые слова: сма́рт-специализация, сма́рт-подход, инновации, управление предприятием, региональное развитие, конкурентоспособность.

In the article were analyzed scientific approaches to the definitions of "SMART-specialization" and "SMART-approach", as well as was determined that in the European Union smart specialization is defined as a regional strategy for establishing competitive advantages through innovative development, aligning scientific and regional progresses with business requirements, but adhering to the principle of uniqueness and avoiding duplication. Smart specialization, which is relevant for the region's development, also provides development of entrepreneurship based on innovation, in close cooperation with all stakeholders. It was found that defining the role of entrepreneurship in stimulating local innovation is seen as a critical point for enhancing regional competitiveness. The smart specialization approach involves combining technological, financial and institutional elements to reinforce specific features of the local business system, overcome key constraints and bottlenecks. The analysis of literary sources and understanding of the essence of "SMART-specialization" and "SMART-approach" made it possible to identify key differences between these concepts. In our opinion, smart specialization is a broader concept that refers to regional development, provides formation of an effective policy of regions differentiation by a specific specialization, which provides them with competitive advantages, sustainable economic, social, environmental and scientific development. The SMART-approach is a tool for implementing the policy of smart specialization of the regions. At the enterprise level, smart approach involves formation of an innovative management system at enterprise based on the development of economic, financial, resource, scientific, technical, environmental subsystems, which will provide sustainable competitive advantages and realization of their own potential. Authors proposed a SMART-approach to enterprise management, based on the principles of dynamism, adaptability, innovation and synergy. It was proved in the article that not only Top managers but also employees should be involved in the development and implementation of this smart approach. Decentralized management and search of one team alternatives of development that will realize potential of the enterprise will not only benefit its participants but will also have a positive impact on the development of whole region. The synergistic effect of entrepreneurship development and formation of a unified concept of regional development will give impetus to the formation of the region's intellectual elite, ensuring reduction of unemployment and improving well-being of the population.

Key words: SMART-specialization, SMART-approach, innovation, business management, regional development, competitiveness.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть зростає зацікавленість серед підприємців, науковців та органів державної влади до впровадження інноваційних підходів до розвитку країни, регіону, підприємництва. Теоретичною базою формування нових підходів та концепцій розвитку стала розроблена Європейською комісією політика розумної спеціалізації. Запровадження розумної спеціалізації (SMART-Specialisation) стає ключовим інноваційним інструментом забезпечення розвитку не тільки регіонів, але й підприємництва загалом. На її базі також була запропонована кон-

цепція сма́рт-підходу (SMART-approach) до управління регіонами, підприємствами та домогосподарствами, яка крок за кроком впроваджується в кожній країні світу, адаптуючись під національні особливості господарської діяльності.

Для вітчизняних підприємств у жорстких умовах конкурентного середовища, а також за високого ступеня ризикованості діяльності впровадження сма́рт-підходу (SMART-approach) дасть змогу швидше адаптуватись до змін, зменшити рівень впливу суб'єктивних чинників на його діяльність, мати інноваційний вектор розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням інноваційного розвитку країни, регіону та підприємства займалась низка закордонних та вітчизняних вчених, зокрема О.І. Амоша [1], С.М. Ілляшенко, М.П. Рудь [2], О.В. Комеліна [3], Ю.Е. Губені [4], Л.І. Федулова [5], Д.К. Воронков, Ю.С. Погорелов [6].

Також слід відзначити значні здобутки вчених щодо визначення теоретичних та практичних положень впровадження смарт-спеціалізації в регіонах, а також засади використання смарт-підходу до різних типів підприємств [10–16].

Постановка завдання. Актуальним є визначення ключових відмінностей між поняттями смарт-спеціалізації (SMART-Specialisation) та смарт-підходу (SMART-approach), а також аналіз європейського досвіду зі впровадження смарт-підходу на підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. ЄС, розробляючи стратегію розвитку для європейських країн, вперше зазначає про необхідність використання розумного підходу до управління регіонами та визначення їх конкурентних переваг під час представлення Регіональної політики сприяння смарт розвитку Європи 2020 (Regional policy contributing to smart growth in Europe 2020) [7]. В цій Програмі було зазначено, що для реалізації потенціалу, а також для забезпечення стабільного розвитку в регіонах має застосовуватись стратегія смарт-спеціалізації (SMART-Specialisation), яка передбачала виявлення конкурентних переваг кожного регіону, розвиток наукового потенціалу, реалізацію інноваційних можливостей та забезпечення економічного зростання.

Смарт-спеціалізація (SMART-Specialisation), яка була сформульована як окрема категорія закордонними вченими, набула актуальності й почала привертати увагу державних органів влади, отже, отримала свій подальший розвиток не тільки в наукових працях, але й у формуванні політики територіальної когезії. Європейська комісія під розумною спеціалізацією розуміє сутнісно нові елементи розвитку, які передбачають реалізацію потенціалу кожним регіоном на засадах тісної співпраці з дослідницькими інституціями, підприємствами, ЗВО та органами державної влади. У такому контексті розумна спеціалізація не лише впливає на регіон чи країну, але й забезпечує науково-технічний прогрес, інноваційні зрушення, впливає на фінансово-економічну та соціальну позицію всіх учасників цього процесу [8].

Європейська комісія визнала, що для ефективного впровадження смарт-спеціалізації необхідне об'єднання зусиль не тільки органів влади, підприємців, але й науки. У документі «Role of Universities and Research Organisations as Drivers for Smart Specialisation at Regional» було визначено, що синергійного ефекту можна досягнути лише за

тісної взаємодії органів державної влади, громадськості, науки, освіти. Причому розумний підхід має реалізовуватись через поширення інновацій (Innovation), розвиток освіти й науки (Education and Science), а також формування діджиталізованого суспільства (Digital Society). На їхню думку, така колаборація дасть свої позитивні результати в кожному регіоні, зокрема сформує:

- цифрову науку (Digital Science);
- систему цифрового навчання (Digital Learning);
- цифрове підприємництво (Digital Entrepreneurship);
- цифрову громадськість (Digital Commons).

Згідно з іншим положенням ЄС розумна спеціалізація визначається як регіональна стратегія встановлення конкурентних переваг шляхом інноваційного розвитку, узгодження наукових та регіональних напрацювань із вимогами бізнесу, але при цьому з дотриманням положень унікальності та уникненням дублювання [9].

Смарт-спеціалізація, яка стосується розвитку регіонів, відповідно, передбачає також розвиток підприємництва на засадах інноваційності за тісної співпраці з усіма стейкхолдерами. Визначення кожним підприємством своїх сильних сторін та конкурентних переваг у регіоні має бути основним завданням для менеджменту, але не першочерговим. Сьогодні не можна стверджувати, що існує величезна кількість унікальних підприємств, оскільки кожне з них виготовляє однорідну продукцію, яка відрізняється від інших лише певними характеристиками. Визначення параметрів спеціалізації кожного регіону може вплинути на перерозподіл робочої сили та навіть спричинити закриття певних підприємств, які виготовляють продукцію під окремого споживача або взагалі продукцію, що не визнана для регіону конкурентною.

Такий перебіг подій може призвести до виникнення соціального напруження, а також до економічного спаду в регіонах нашої країни. Для того щоб не допустити такого перебігу подій, слід визначити можливість впровадження розумного підходу на підприємствах як базису протидії негативним ситуаціям та формування стратегії, яка допоможе переорієнтувати діяльність підприємства до вимог регіону.

На рівні підприємства вітчизняні та закордонні вчені розглядали поняття як смарт-підходу, так і смарт-спеціалізації, проте дещо в різних векторах. Зокрема, на рівні підприємства набув актуальності новий підхід інтелектуальної спеціалізації, який передбачає збирання інформації щодо діяльності підприємств, їх сильних та слабких сторін. Цей підхід передбачає формування нової політики розвитку підприємництва на основі трьох ключових напрямів, де перший напрям передбачає визначення найкращих підприємств, які мають найкращі можливості для оптимізації власних ресурсів;

другий напрям передбачає виключення ендегенних факторів; третій напрям засновується на проведенні ґрунтовного оцінювання ефективності діяльності кожного підприємства із застосуванням екстраполяційного методу дослідження [10].

Важливо розуміти, що визначення ролі підприємництва в стимулюванні місцевих інновацій розглядається як критична точка для підвищення регіональної конкурентоспроможності. Підхід до розумної спеціалізації передбачає об'єднання технологічних, фінансових, інституційних елементів задля посилення певних особливостей місцевої підприємницької системи, подолання ключових обмежень та вузьких місць.

Смарт-спеціалізація допомагає забезпечити орієнтований на результат політичний курс регіону. При цьому особливості кожного регіону, пов'язані з підприємницькою діяльністю, особливо з малим і середнім підприємництвом (МСП), мають бути не тільки визначені, але й адаптовані під потреби кожного учасника цього процесу. У різних регіонах розумна спеціалізація передбачає, що будуть розроблені пріоритетні цілі залежно від наявних вузьких місць та зв'язків між стейкхолдерами, а в разі підвищення конкурентоспроможності підприємництва варто використовувати показники, пов'язані, наприклад, із соціальним включенням, статтю, підприємницькою освітою або молодіжним підприємством.

Інші дослідники передбачають формування регіональної політики розумної спеціалізації на базі процедури «Шість кроків до неба», яка орієнтована на покращення діяльності малого та середнього підприємництва з урахуванням потенційних проблем, які виникають внаслідок їх діяльності. Перший крок передбачає визначення кількості учасників розумної спеціалізації з визначенням сфер їх діяльності. Другий крок стосується опитування підприємців щодо їх очікувань та задоволеності власною діяльністю, третій крок передбачає тісну співпрацю між усіма стейкхолдерами щодо розроблення регіональної політики розвитку. Четвертий крок стосується порівняння результативності діяльності кожного підприємства, п'ятий полягає у порівнянні підприємств, що беруть участь у розробленні політики розвитку, з тими, що не включені у цей процес. Шостий, заключний, крок передбачає проведення процедури оцінювання отриманого результату та напрацювання стратегій інтелектуальної спеціалізації [11].

Українські вчені також заклали основи теоретико-методичної бази до визначення концепцій смарт-спеціалізації та смарт-підходу. Зокрема, О.І. Ракович розглядає смарт-спеціалізацію через роботу суб'єктів підприємництва на сільських територіях у забезпеченні якісною інформацією задля оцінювання підприємницького потенціалу сільських територій, визначення конкурентних

переваг регіону для розвитку видів діяльності, які мають інноваційний потенціал [12].

О.Ю. Березіна розглядає у своїх працях смарт-спеціалізацію як нову модель міжрегіонального партнерства, яка має базуватись на ефективній співпраці між місцевою владою, бізнесом, академічним середовищем і громадянським суспільством задля покращення умов життя домогосподарств [13].

І.О. Башинська під смарт-підходом розуміє цілеспрямоване запровадження на підприємстві оптимальних новітніх світових досягнень у сфері інновацій задля ефективного використання ресурсів, підвищення синергетичної ефективності всіх бізнес-процесів на підприємстві для результативного досягнення поставлених цілей у короткостроковому та довгостроковому періодах в умовах постійної зміни середовища. Цей підхід запропоновано застосовувати для промислових підприємств на основі SMART-підходу, який автор визначає як основи впровадження стратегічних, вимірних, адаптивних, коригованих та часових цілей діяльності [14].

П.В. Воронжак запропонував смарт-підхід розглядати в контексті стратегії інноваційного розвитку підприємства на засадах вибору кращих напрямів розвитку для трьох підсистем промислового підприємства, а саме науково-дослідної, виробництва та управління. Автор пропонує застосовувати активізаційно-компенсаторний смарт-підхід до вдосконалення інноваційного розвитку промислового підприємства [15].

І.В. Шостак розглядає SMART-підхід, що заснований на застосуванні так званих SMART-критеріїв, які мають відповідати головній меті підвищення результативності трудової діяльності. Автором запропоновано системний підхід до впровадження комбінованої моделі стимулювання праці персоналу підприємств торгівлі на основі активаційних економічних інструментів [16].

Аналіз літературних джерел та розуміння сутності смарт-спеціалізації та смарт-підходу дає змогу визначити ключові відмінності між цими поняттями. На нашу думку, смарт-спеціалізація є ширшим поняттям, яке стосується регіонального розвитку, забезпечує формування ефективної політики диференціації регіонів за певною спеціалізацією, що забезпечує їм отримання конкурентних переваг, стійкий економічний, соціальний, екологічний та науковий розвиток. Смарт-підхід же є інструментом реалізації політики смарт-спеціалізації регіонів. У такому контексті пропонуємо розуміти смарт-підхід як організаційно-економічний інструментарій забезпечення інноваційного розвитку будь-якої системи.

На рівні підприємства смарт-підхід передбачає формування системи інноваційного управління підприємством на засадах розвитку економічної, фінансової, ресурсної, науково-технічної,

екологічної підсистем, що забезпечить стійкі конкурентні переваги та реалізацію власного потенціалу.

Ґрунтуючись на позиції активізації всіх видів діяльності підприємства та ефективному використанні наявних ресурсів, пропонуємо такий методичний підхід до застосування смарт-підходу на підприємствах України (рис. 1). Смарт-підхід (SMART-approach) до управління підприємством передбачає виявлення та оцінювання всіх ресурсів, що наявні на підприємстві, з визначенням ступеня його потенціального інноваційного розвитку. Після виявлення та оцінювання ресурсної складової частини мають бути розроблені відповідні стратегії щодо покращення всіх видів діяльності підприємства, зокрема виявлення резервів впровадження інновацій у виробничу діяльність із розрахунком фінансових можливостей для покриття витрат.

Також під час розроблення інноваційних проєктів та формування еколого орієнтованої системи управління можна підвищити імідж підприємства, що в подальшому дасть змогу отримати інвестиції для реалізації вибраних інноваційних проєктів. Лише за тісної взаємодії кожної із зазначених систем підприємства можна досягнути поставлених стратегічних цілей. При цьому слід базуватись на принципах динамічності, адаптивності, інноваційності та синергичності. Формування та розроблення відповідної стратегії розвитку підприємства з подальшою її імплементацією у загальну стратегію смарт-спеціалізації регіону дасть змогу сформувати концептуальний підхід до нарощення конкурентних переваг та забезпечення стійких позицій підприємства на ринку.

В розробленні та реалізації смарт-підходу до управління підприємством має брати участь не лише керівний персонал (топ-менеджери), але й співробітники підприємства. Децентралізоване управління та пошук єдиною командою альтернатив розвитку, які забезпечать реалізацію потенціалу підприємства, не тільки дадуть змогу отримати вигоди його учасникам, але й у подальшому позитивно вплинуть на розвиток регіону. Синергичний ефект від розвитку підприємництва та формування єдиної концепції регіонального розвитку дасть поштовх до формування інтелектуальної еліти регіону, забезпечення зменшення рівня безробіття та підвищення добробуту населення.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, після проведеного дослідження слід зазначити, що смарт-спеціалізація передбачає формування регіональної політики розвитку регіону, забезпечення стійких неповторних конкурентних переваг, взаємодію між органами державної влади, підприємництвом, громадою, освітою та наукою. Безумовно, політика смарт-спеціалізації регіонів дає їм змогу отримати значні переваги, зокрема зростання ВРП та покращення соціально-економічних показників, підвищення інноваційної діяльності підприємств,

ЗВО, дослідницьких інституцій, підвищення інвестиційної привабливості, зміцнення комунікацій між регіональними стейкхолдерами, доступ до внутрішнього й зовнішнього фінансування та різних європейських програм розвитку.

Українські регіони поступово переймають європейський досвід, адаптують законодавчу базу під директиви Євросоюзу, а також намагаються впровадити найкращі практики сьогодення. Відповідно, під час впровадження смарт-спеціалізації необхідно не тільки використовувати напрацювання науковців, учених, практиків, але й формувати загальний смарт-підхід до реалізації спеціалізації на рівні підприємств, оскільки саме вони є тим фундаментом, який забезпечує економічну та соціальну стійкість регіону, наповнюють регіональні бюджети, зменшують рівень безробіття та стимулюють розвиток науки й техніки. Саме тому в подальших наукових дослідженнях актуальним є визначення теоретичних та практичних засад використання смарт-підходу підприємствами, а також виявлення ключових пріоритетів розвитку підприємництва кожного регіону України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Амоша О.І., Саломатіна Л.М. Інноваційний розвиток промислових підприємств у регіонах: проблеми та перспективи. *Економіка України*. 2017. № 3. С. 20–34.
2. Ілляшенко С.М., Рудь М.П. Маркетингові інновації в інноваційній діяльності підприємств України. *Ефективна економіка*. 2017. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5626> (дата звернення: 02.03.20).
3. Комеліна О.В. Стратегія трансформації інноваційно-інвестиційного простору України: теорія, методологія і практика : монографія. Полтава : ДКС центр, 2010. 484 с.
4. Губені Ю.Е. Сучасні методи у бізнес-плануванні. *Економіка АПК*. 2011. № 6. С. 90–93.
5. Федулова Л.І. Концептуальні засади формування інноваційної системи підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 10. С. 195–205.
6. Воронков Д.К., Погорелов Ю.С. Розвиток підприємства: управління змінами та інновації : монографія. Харків : АдВА, 2009. 435 с.
7. Regional policy contributing to smart growth in Europe 2020. 2010. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/smart_growth/comm2010_553_en.pdf (дата звернення: 11.02.20).
8. European Commission. The Role of Universities and Research Organizations as Drivers for Smart Specialization at Regional Level. Luxembourg : Publications Office of the European Union. 2014. 49 p.
9. Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialization (RIS 3). 2012. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/smart_specialisation/smart_ris3_2012.pdf (дата звернення: 01.04.20).

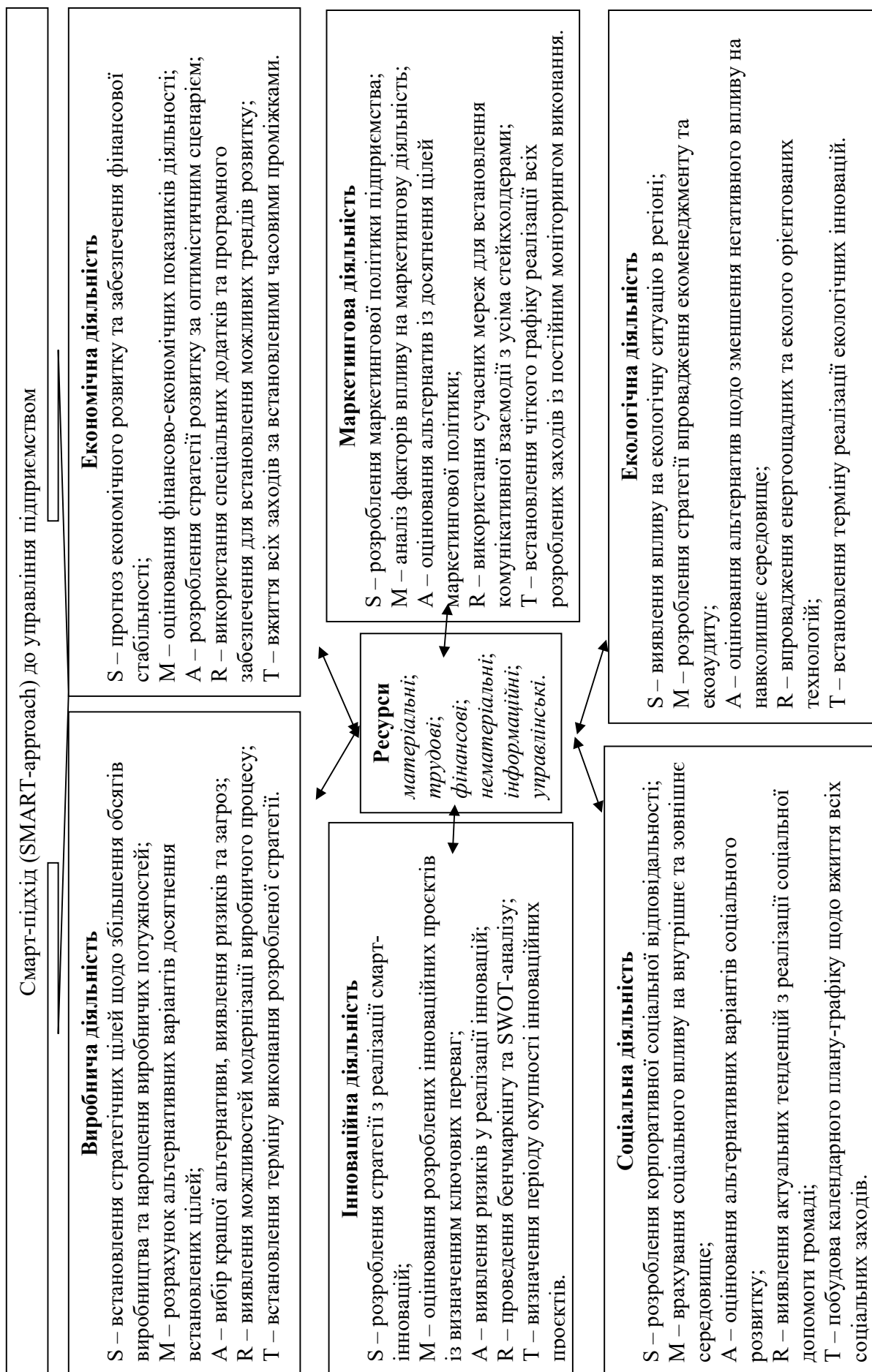

Рис. 1. Смарт-підхід (SMART-approach) до управління підприємством

10. Diego Martinez and Manuel Palazuelos-Martinez Breaking with the Past in Smart Specialisation: A New Model of Selection of Business Stakeholders within the Entrepreneurial Process of Discovery. Luxembourg : Publications Office of the European Union 2014. 16 p.

11. McCann P., Ortega Argiles R. Smart Specialization, Entrepreneurship and SMEs: Issues and Challenges for a Results-Oriented EU Regional Policy. *Small Business Economics*. 2016. № 46(4). P. 537–552.

12. Ракович О.І. Роль смарт-спеціалізації в розвитку підприємницького потенціалу сільських територій. *Бізнес-Інформ*. 2019. № 3(494). С. 69–74.

13. Березіна О.Ю. Смарт-спеціалізація для покращення умов життя домогосподарств: європейський досвід. *Економіка і організація управління*. 2018. № 4(32). С. 35–46.

14. Bashynska I.O. Smartization as an alternative to innovative activity. Management mechanisms and development strategies of economic entities in conditions of institutional transformations of the global environment : monograph : in 2 vol. / ed. by M. Bezpartochnyi. Riga : Landmark SIA, 2019. Vol. 2. P. 73–81.

15. Воронжак П.В. Активізаційно-компенсаторний смарт-підхід щодо удосконалення організаційно-економічного інструментарію стратегії інноваційного розвитку промислового підприємства та його концептуальна модель. *Економіка: реалії часу*. 2015. № 6(22). С. 206–212.

16. Шостак І.В. Застосування SMART-підходу до обґрунтування системи КРІ оцінки результатів роботи персоналу підприємства торгівлі. *Агросвіт*. 2015. № 13. С. 65–68.

REFERENCES:

1. Amosha O.I., Salomatina L.M. (2017) Innovatsiynyy rozvytok promyslovykh pidpryyemstv u rehionakh: problemy ta perspektyvy [Innovative development of industrial enterprises in the regions: problems and prospects]. *Ekonomika Ukrainy*. No. 3, pp. 20–34.

2. Ilyashenko S.M., Rud' M.P. (2017) Marketynhovi innovatsiyi v innovatsiyniy diyal'nosti pidpryyemstv Ukrainy [Marketing innovations in innovation activity of Ukrainian enterprises]. *Efektivna ekonomika*. No. 6. Available at: <http://www.etsonomy.nayka.tsom.ua/?op=1&z=5626> (accessed 02 March 2020).

3. Komelina O.V. (2010) Stratehiya transformatsiyi innovatsiyno-investytsiynoho prostoru Ukrainy: teoriya, metodolohiya i praktyka : monohrafiya [Strategy of innovation-investment space transformation in Ukraine: theory, methodology and practice : monograph]. Poltava : DKS tsentr, 484 p.

4. Hubeni Yu.E. (2011) Suchasni metody u biznes-planuvanni [Modern methods in business planning]. *Ekonomika APK*. No. 6, pp. 90–93.

5. Fedulova L.I. (2014) Kontseptual'ni zasady formuvannya innovatsiynoyi systemy pidpryyemstv [Conceptual bases of the innovative enterprise system formation]. *Aktual'ni problemy ekonomiky*. No. 10, pp. 195–205.

6. Voronkov D.K., Pohorelov Yu.S. (2009) Rozvytok pidpryyemstva: upravlinnya zminamy ta innovatsiyi : monohrafiya [Enterprise Development: Change Management and Innovation : A Monograph]. Kh. : AdvA, 435 p.

7. Regional policy contributing to smart growth in Europe 2020 (2010). Available at: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/co-mmunic/smart_growth/comm2010_553_en.pdf (accessed 11 February 2020).

8. European Commission (2014). *The Role of Universities and Research Organisations as Drivers for Smart Specialisation at Regional Level*. Luxembourg : Publications Office of the European Union. 49 p.

9. Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS 3). (2012). Available at: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/smart_specialisation/smart_ris3_2012.pdf (accessed 01 April 2020).

10. Diego Martinez and Manuel Palazuelos-Martinez (2014). *Breaking with the Past in Smart Specialisation: A New Model of Selection of Business Stakeholders within the Entrepreneurial Process of Discovery*. Luxembourg : Publications Office of the European Union. 16 p.

11. McCann P., Ortega Argiles R. (2016) Smart Specialisation, Entrepreneurship and SMEs: Issues and Challenges for a Results-Oriented EU Regional Policy. *Small Business Economics*. No. 46(4), pp. 537–552.

12. Rakovych O.I. (2019) Rol' smart-spetsializatsiyi v rozvytku pidpryyemnyts'koho potentsialu sil's'kykh terytoriy [The role of smart specialization in the development of entrepreneurial potential of rural areas]. *Biznes-Inform*. No. 3(494), pp. 69–74.

13. Berezina O.Yu. (2018) Smart-spetsializatsiya dlya pokrashchennya umov zhyttya domohospodarstv: yevropeys'kyy dosvid [Smart specialization for improving household living: A European experience]. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya*. No. 4(32), pp. 35–46.

14. Bashynska I.O. (2019) Smartization as an alternative to innovative activity. Management mechanisms and development strategies of economic entities in conditions of institutional transformations of the global environment : monograph : in 2 vol. / ed. by M. Bezpartochnyi. Riga : Landmark SIA. Vol. 2, pp. 73–81.

15. Voronzhak P.V. (2015) Aktyvizatsiyno-kompensatornyy smart-pidkhid shchodo udoskonalennya orhanizatsiyno-ekonomichnoho instrumentariyu stratehiyi innovatsiynoho rozvytku promyslovoho pidpryyemstva ta yoho kontseptual'na model' [Activation-compensatory smart approach for improving organizational and economic tools of industrial enterprise innovation strategy and its conceptual model]. *Ekonomika: realiyi chasu*. No. 6(22), pp. 206–212.

16. Shostak I.V. (2015) Zastosuvannya SMART-pidkhodu do obgruntuvannya systemy KRI otsinky rezul'tativ roboty personalu pidpryyemstva torhivli [Use of SMART approach to justification of the KPI system in evaluation of the personnel work results at the trade enterprise]. *Ahrosvit*. No 13, pp. 65–68.

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ НИЗЬКОВУГЛЕЦЕВОГО РОЗВИТКУ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА МІСТА

STRATEGIC ASPECTS OF LOW CARBON DEVELOPMENT OF THE CITY'S HOUSING AND COMMUNAL SERVICES

УДК 338:504

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-37>

Кузьмин В.М.

к.е.н., доцент кафедри
прикладної економіки

Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу

Kuzmyn Viktor

Ivano-Frankivsk National
Technical University of Oil and Gas

У статті розглянуто аспекти та принципи низьковуглецевої економіки як актуальну реалізацію концепції сталого розвитку. Політика переходу до низьковуглецевої економіки особливо актуальна в житлово-комунальному господарстві міст. Запропоновано стратегічні підходи до реалізації низьковуглецевого розвитку житлово-комунального господарства міста. Сформовано такі стратегічні пріоритети низьковуглецевого розвитку міста: утвердження цінностей і принципів низьковуглецевого розвитку, залучення громадськості міста до формування політики низьковуглецевого розвитку житлово-комунального господарства міста; енергоефективність; відновлювана енергетика; скорочення викидів парникових газів і збільшення поглинання вуглецю. Сформовано стратегічні напрями, деталізовані з коротким обґрунтуванням до рівня конкретних політик і заходів. Обґрунтовано, що політика низьковуглецевого розвитку сприятиме сталому соціально-економічному розвитку міста.

Ключові слова: низьковуглецевий розвиток, місто, пріоритети, цінності, енергоефективність, відновлювані джерела енергії, парникові гази.

В статье рассмотрены аспекты и принципы низкоуглеродной экономики как акту-

альной реализации концепции устойчивого развития. Политика перехода к низкоуглеродной экономике особенно актуальна в жилищно-коммунальном хозяйстве городов. Предложены стратегические подходы к реализации низкоуглеродного развития жилищно-коммунального хозяйства города. Сформированы такие стратегические приоритеты низкоуглеродного развития города: утверждение ценностей и принципов низкоуглеродного развития, привлечение общественности города к формированию политики низкоуглеродного развития жилищно-коммунального хозяйства города; энергоэффективность; возобновляемая энергетика; сокращение выбросов парниковых газов и увеличение поглощения углерода. Сформированы стратегические направления, детализированные с коротким обоснованием до уровня конкретных политик и мероприятий. Обосновано, что политика низкоуглеродного развития будет способствовать устойчивому социально-экономическому развитию города.

Ключевые слова: низкоуглеродное развитие, город, приоритеты, ценности, энергоэффективность, возобновляемые источники энергии, парниковые газы.

The concept of low-carbon sustainable development implies a set of measures that should reduce greenhouse gas emissions and, as a consequence, increase the competitiveness of the economy by reducing its dependence on hydrocarbons. The purpose of the article is to formulate the strategic priorities of low-carbon development of the housing and communal services of the city, their justification and detail. The article discusses aspects and principles of a low carbon economy as an actual implementation of the sustainable development concept. The strategic approaches of realization of low carbon development of housing and communal services of the city are offered. The following strategic priorities of the city's low carbon development have been formed: Promoting the values and principles of low-carbon development, involving the city's public in shaping the policy of low-carbon housing and communal services in the city. Climate threats, river pollution, deforestation and other green spaces, depletion of land, chaotic development, increased landfill sites, increased emissions from energy and transport, etc. potentially will be the main causes of conflict between individual social groups, business structures, which will impede economic and social development of the city. Therefore, this area is of paramount importance. Energy efficiency. More than half of energy is consumed directly in the household sector. 70% of the population of Ukraine live in apartment buildings, which consumes 44% of the country's energy. On average, the energy efficiency of Ukrainian buildings is 4 times lower than in Western European countries, and 30-40% of energy is lost in the municipal sector during its transportation and distribution. Renewable energy. In order to keep up with global trends, the share of renewable energy must increase by more than 1% per year, and this figure should be the basis for urban renewable energy programs. Reducing greenhouse gas emissions and increasing carbon emissions. Compared to 1990, greenhouse gas emissions in 2019 are about 31%. At the same time, per capita greenhouse gas emissions are 4.75 tons, making Ukraine one of the top ten countries in the world. Reducing greenhouse gas emissions is not only a technical indicator, but an overall indicator of the country's movement through sustainable development and effective innovation. Therefore, cities should set ambitious targets: to reduce greenhouse gas emissions by up to 10% from 1990 levels in the near term. The strategic directions formed are described in detail with a brief rationale for specific policies and measures. It is substantiated that low carbon development policy will contribute to sustainable socio-economic development of the city.

Key words: low-carbon development, city, priorities, values, energy efficiency, renewable energy sources, greenhouse gases.

Постановка проблеми. Сталий розвиток – загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їхню потребу в безпечному і здоровому довкіллі [1].

Концепція сталого розвитку – світоглядна концепція, яка імплементується через систему між-

народних угод, національних стратегій, програм, заходів і принципів, спрямованих на розвиток суспільства, подолання глобальних загроз. Однією з найбільших загроз глобальному розвитку є зміни клімату. Для України ця загроза є також українською, оскільки швидкість підвищення температури повітря в Україні випереджає світові тенденції, внаслідок чого в країні ймовірно посилення

та поширення посух, збільшення площ земель, схильних до опустелювання [2], тощо. Також кліматичні зміни можуть різко зменшити водні ресурси, що зробить більш проблемним забезпечення водопостачання міст, більш ризикованим ведення сільського господарства, призведе до зменшення площі лісів, родючих земель.

Актуалізація концепції сталого розвитку, націлена на вирішення проблеми запобігання катастрофічним наслідкам глобальної зміни клімату, сьогодні в багатьох країнах знаходить вираження в концепції низьковуглецевого розвитку. Поняття низьковуглецевого розвитку (і низьковуглецевої економіки) отримало в останні роки широке поширення як в офіційних міжнародних та національних документах, так і в практичних діях багатьох країн, особливо країн Європи.

Україна включилася в реалізацію завдань щодо сталого низьковуглецевого розвитку в рамках Угоди про асоціацію з ЄС, Паризьких угод та ін.

Одним із важливих національних стратегічних документів є Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 р. [3]. Наявність стратегії є підставою для розроблення й впровадження економічних інструментів підтримки переходу України до низьковуглецевого розвитку, залучення інноваційних технологій і міжнародних фінансових ресурсів.

Політика та заходи щодо переходу до низьковуглецевої економіки охоплюють усі сектори економіки та житлово-комунальну інфраструктуру. Проте, якщо враховувати процеси урбанізації і моделі споживання, можна констатувати, що значимими є декарбонізація житлово-комунальної інфраструктури міст та оптимізація енергоспоживання і викидів кожним жителем міст. Основою успіху низьковуглецевої політики і заходів повинні стати світоглядні та інституційні зміни, вдосконалення ринків енергетики і комунальних послуг, стимулювання розвитку технологій та інновацій, особливо у сфері поводження з промисловими і побутовими відходами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Політика низьковуглецевого розвитку України, основних секторів економіки окреслюється як в офіційних документах, так і наукових працях українських авторів. 18 липня 2018 р. протокольним рішенням засідання Кабінету Міністрів України підтримано та схвалено пропозицію Міністерства екології та природних ресурсів щодо направлення до Секретаріату Рамкової конвенції ООН про зміну клімату Стратегії низьковуглецевого розвитку України до 2050 р. [3]. 30 липня 2018 р. Стратегію було розміщено на сайті Секретаріату Рамкової Конвенції ООН.

Серед наукових публікацій українських авторів необхідно відзначити праці І.П. Гайдуцького [4; 5], Н.В. Караєвої, М.В. Березницької [6], Н.І. Олійника, І.І. Крилової [7] та ін.

І.П. Гайдуцький у статті «Низьковуглецевий розвиток: глобальні інструменти мотивації» [5] відзначає: «Україна має великі можливості для зниження вуглецеємності економіки насамперед за рахунок: енергоощадності – у 1,5–2 рази; за рахунок модернізації виробничих потужностей – у 1,5–2 рази; а за рахунок енергоінновацій до 2030 р. можна домогтися заміщення третини вуглецевих енергоносіїв без вуглецевими і на третину знизити вуглецеємність ВВП країни. Тому Україні вкрай необхідна система мотивації низьковуглецевого розвитку з подвійним ефектом впливу, спрямована як на забезпечення (змушування) істотного скорочення вуглецевих викидів, так і на заохочення інвестування енергоконверсії» [5, с. 25].

Н.В. Караєва, М.В. Березницька в праці [6] за результатами експертних досліджень відзначають, що найбільш пріоритетними напрямками переходу до низьковуглецевого розвитку України є впровадження технологій відновлювальної енергетики та розроблення ринкових механізмів скорочення викидів парникових газів для підприємств різних галузей економіки. Автори досліджень відзначають важливість низьковуглецевого розвитку на глобальному та національному рівнях, проте не менш значимим низьковуглецевий розвиток є на рівні місцевого самоврядування, основою якого є міста.

Н.І. Олійник та І.І. Крилова у статті [7] розглянули питання реалізації низьковуглецевої політики у сфері водопостачання та водовідведення шляхом модернізації підприємств цієї сфери, впровадження сучасних енергоощадних технологій, новітніх методів очищення стічних вод тощо.

Разом із тим системно питанням низьковуглецевого розвитку у сфері житлово-комунального господарства міста увага не приділялася.

Постановка завдання. Кожне місто є унікальною системою щодо ресурсів, управління, ринкового потенціалу, культури, цінностей, що зумовлює унікальність стратегій їхнього розвитку і шляхів їх реалізації. Водночас подальша урбанізація, глобальні тренди сталого низьковуглецевого розвитку вимагають вирішення на нових технологічних, організаційних, економічних засадах питань розвитку житлово-комунальної сфери. Житлово-комунальне господарство вже тривалий час у процесі реформування, впроваджуються ринки природного газу й електроенергії, проте суттєвих зрушень у цій сфері не відчувається, й впровадження проєктів низьковуглецевого розвитку у сфері житлово-комунального господарства та інфраструктури може суттєво поліпшити функціонування як цієї сфери, так і мати позитивний вплив на розвиток міста. Причому поряд зі зменшенням викидів парникових газів комунальною енергетикою, транспортом, централізованими системами постачання комунальних послуг необхідно забезпечити позитивний клімат для розвитку ініціатив і можливостей

приватного бізнесу, громадських організацій, участі кожного мешканця в управлінні забезпеченням його житлово-комунальних потреб із мінімальними енерговитратами, мінімальними викидами парникових газів, впровадженні відновлювальних чи альтернативних джерел енергії тощо.

Незважаючи на широкий спектр публікацій і досліджень питання стратегічних аспектів низьковуглецевого розвитку житлово-комунального господарства міста потребують додаткової деталізації та обґрунтувань.

Метою статті є дослідження стратегічних аспектів низьковуглецевого розвитку житлово-комунального господарства міста, окреслення стратегічних пріоритетів і шляхів розвитку низьковуглецевого розвитку житлових, комунальних та інших інфраструктурних систем міста, їх обґрунтування і деталізація.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Якщо розглянути світову тенденцію викидів діоксиду вуглецю, то за останнє десятиріччя вони зростали в середньому на 1,0% [8, с. 57], при цьому виробництво первинної енергії зростало щорічно на 1,5% [8, с. 8], зокрема нафти – на 1,0% [8, с. 17], природного газу – на 2,3% [8, с. 32], вугілля – на 1,3% [8, с. 42]. Згідно з Енергетичною стратегією України на період до 2035 р. [9], первинне постачання енергії в 2035 р. становитиме 96 млн. т н.е. (2015 р. – 90,1 млн. т н.е.), у тому числі частка відновлювальних ресурсів – 25% (2015 р. – 4%). Тобто практична реалізація концепції низьковуглецевого розвитку, попри гостру актуальність, не знаходить достатнього відображення в реальних цифрах викидів парникових газів як на глобальному рівні, так і на рівні держави. Можливо, пандемія коронавірусу знизить споживання енергії, змінить певні співвідношення, але відновлення економіки знову збільшить енергоспоживання. Напевно, має рацію покоління Грети Тунберг, що уряди недостатньо докладають зусиль щодо зменшення викидів парникових газів.

Водночас можна привести немало прикладів, коли окремі міста повністю забезпечуються енергією з відновлювальних джерел, деякі країни більше половини енергії генерують відновлювальними джерелами, інші країни за одне-два десятиліття планують відмовитися від викопних видів палива, низка країн із 2025 р. планує використовувати тільки електротранспорт і т.д.

Тобто є опорні сфери і території, в яких успішно реалізовується політика та заходи щодо переходу до низьковуглецевої економіки. Фундаментом успіху цієї політики і заходів стали насамперед світоглядні та інституційні зміни.

Світоглядний аспект – це віра, впевненість, що низьковуглецевий розвиток є правильним шляхом і по ньому треба просуватися, незважаючи на потенційно значні (можливо, не завжди еконо-

мічно доцільні) зусилля. Ще одним аспектом низьковуглецевого розвитку є енергонезалежність. Українська влада проголосила курс на енергонезалежність, насамперед акцентуючи на зменшенні імпорту природного газу і збільшенні власного його видобутку. Проте справжня енергонезалежність – це, передусім, незалежність від викопного палива та від інституційного примусу правил централізованого постачання енергоресурсів чи послуг. Можна навести багато прикладів пасивних будинків з енергетичною нейтральністю (нульовим рівнем викидів вуглецю), перелічувати міста, в яких енергопостачання забезпечується тільки відновлювальними джерелами, окреслити галузі, які забезпечують енергією виробництво тільки за рахунок відновлювальних джерел, привести стратегію багатьох країн, які за одне-два десятиліття планують відмовитися від використання викопних видів палива. Усе це елементи складної системи, яку ми можемо окреслити як низьковуглецеву економіку. Таким чином, низьковуглецева економіка – це нова соціально-економічна і технологічна система, націлена на скорочення викидів парникових газів (передусім діоксиду вуглецю), об'єднана цінностями і принципами сталого розвитку.

Серед основних принципів низьковуглецевої економіки:

- відділення (незалежність) економічного зростання від зростання споживання енергії та викидів парникових газів й інших забруднюючих речовин завдяки технологічним інноваціям, зміні інфраструктури та моделі поведінки. Основними показниками цього принципу є зниження енергоємності, а також, як наслідок, вуглецеємності ВВП. Ці показники приведені в багатьох джерелах, зокрема в [3, с. 37];

- досягнення ключових цілей сталого розвитку, включаючи підвищення конкурентоспроможності економіки, економічне зростання, створення робочих місць та інші соціально-економічні цілі, скорочення споживання ресурсів і посилення науково-технічного розвитку, які виражаються в показниках ВВП, зайнятості, створенні нових робочих місць.

Подальша урбанізація, значна частка енерговитрат у побутовій сфері, значні витрати і втрати в системах енергопостачання міст, застарілі системи водопостачання та водовідведення, вагомі витрати палива транспортом і значна частка шкідливих викидів, у тому числі парникових газів, недосконала дорожня інфраструктура тощо вимагають вирішення на нових технологічних, організаційних, економічних засадах питань розвитку житлово-комунальної сфери. Більшість цих питань має приклади вирішення на засадах низьковуглецевого розвитку, проте, як уже зазначено, кожне місто, кожна комунальна система є унікальною складною системою, але для них можна визначити спільні характеристики і властивості для

поступу шляхом низьковуглецевого розвитку, згрупувавши їх у стратегічні напрями і політики. Такі пріоритетні напрями і заходи, які їх реалізують, доцільно окреслити так:

1. Утвердження цінностей і принципів низьковуглецевого розвитку, залучення громадськості міста до формування політики низьковуглецевого розвитку житлово-комунального господарства міста.

Можна відзначати актуальність і важливість Стратегії низьковуглецевого розвитку України до 2050 р. [3], Енергетичної стратегії України на період до 2035 р. [9], інших державних стратегій, проте доти, доки цінності збереження довкілля для майбутніх поколінь не стануть найважливішими для кожного громадянина, підприємця, органів влади, ми будемо тільки відзначати кліматичні загрози, забруднення річок, вирубку лісів та інших зелених насаджень, виснаження земельних угідь, хаотичну забудову, збільшення площ сміттєзвалищ, збільшення викидів від енергетики та транспорту тощо. Ці загрози в майбутньому потенційно стануть основними причинами конфліктів між окремими соціальними групами, громадами, владними структурами, що унеможливить економічний та соціальний розвиток міста. Тому даний напрям є найважливішим серед пріоритетів.

Серед основних політик та заходів із реалізації пріоритетного напрямку I доцільно виділити:

1. Утвердження принципів сталого розвитку, зокрема низьковуглецевого, шляхом проведення просвітницької та роз'яснювальної роботи з питань сталого розвитку, енергоефективності, економічних можливостей упровадження джерел відновлювальної енергії, удосконалення поводження з відходами тощо.

Необхідна актуалізація питань усіх аспектів низьковуглецевого розвитку серед населення міста шляхом проведення обговорень, дискусій, круглих столів тощо, починаючи з дошкільних закладів і завершуючи релігійними організаціями, як функціонують у місті. Необхідно проведення роз'яснювальних компаній з питань енергоефективності, зменшення утворення побутових відходів, можливостей використання відновлювальних джерел. У процесі підготовки і проведення роз'яснювальних компаній будуть сформовані та конкретизовані дані зі споживання енергоресурсів, комунальних послуг у місті, потенціалу можливих відновлювальних джерел. Основною метою таких заходів є окреслення можливих заходів з енергоефективності та можливостей упровадження джерел відновлювальної енергії й участі в реалізації таких заходів владних, підприємницьких, громадських, освітніх та інших структур міста.

2. Здійснення моніторингу енергоефективності житлово-комунального господарства міста, проведення енергоаудиту будівель та споруд громад-

ського сектору, підприємницьких структур та приватних господарств.

Створення системи моніторингу енергоефективності житлово-комунального господарства міста, впровадження суцільної енергетичної паспортизації житлових і громадських будівель за кошти бюджету міста або залучених джерел забезпечить актуальною інформацією для визначення реальної ефективності та прийняття в подальшому відповідних рішень. Для створення такої системи доцільні підготовка та залучення фахівців з енергетичного менеджменту через навчання активної молоді, насамперед студентів, підвищення кваліфікації працівників виконавчих органів міського самоврядування, комунальних підприємств, громадських організацій.

3. Вивчення досвіду впровадження проєктів низьковуглецевого розвитку житлово-комунального господарства зарубіжних міст, залучення наукових та громадських організацій до проведення досліджень, обґрунтування заходів, реалізація демонстраційних проєктів зі сталого низьковуглецевого розвитку житлово-комунального господарства міста.

Зарубіжні, зокрема європейські, міста мають значний практичний досвід з упровадження проєктів низьковуглецевого розвитку, тому в сучасних умовах розвитку інформаційних технологій можна детально вивчити успішні проєкти у цій сфері, зарубіжні організації здебільшого не відмовляють у консультуванні з використання їхнього досвіду. Вітчизняні наукові та громадські організації також мають досвід із реалізації проєктів з енергоефективності та використання відновлювальних джерел, тому вони можуть надати консультативну допомогу, взяти участь в обґрунтуванні перспективних проєктів, вони також мають досвід залучення коштів різноманітних фондів, тому можлива з органами влади міста, громадськими організаціями, іншими зацікавленими сторонами спільна реалізація пілотних або демонстраційних проєктів із низьковуглецевого розвитку житлово-комунального господарства міста.

4. Розроблення та затвердження стратегії або комплексної програми низьковуглецевого розвитку житлово-комунального господарства міста з максимальним залученням до цього процесу громадян та всіх зацікавлених сторін, регулярне інформування громадськості про досягнуті результати, проблеми в реалізації цілей стратегії або складників програм.

Принцип участі є одним із визначальних для ефективної реалізації будь-яких починань. У багатьох містах сформовано стратегії розвитку на принципах сталого розвитку, тому перехід на шлях низьковуглецевого розвитку є еволюційним поступом, який повинен знайти своє відображення у стратегії низьковуглецевого розвитку (або

в рамках перегляду загальної стратегії окремою стратегічною програмою). Загалом питання моніторингу стратегії, інформування громадськості про результати реалізації стратегії врегульовано нормативними документами, додатково вони, як правило, відображені й у стратегічних планах.

5. Активне формування партнерства для фінансування заходів із реалізації цілей стратегії низьковуглецевого розвитку житлово-комунального господарства міста (міжсекторного партнерства організацій міста, партнерства з державними інституціями і фондами, партнерства із зарубіжними організаціями, фондами, громадами тощо).

Необхідно розвивати державно-приватне партнерство шляхом залучення приватних інвестицій у підвищення енергоефективності об'єктів житлово-комунального господарства та комунальної власності (шкіл, дитсадків, лікарень тощо) міста.

II. Енергоефективність.

У більшості міст розроблено програми з енергоефективності. Проте такі програми, як правило, містять заходи з енергоефективності в енергетичному та промисловому секторах. Ці заходи є важливими, оскільки енергоємність української економіки в 3,8 рази вища, ніж у країнах ЄС. Проте більше половини енергетичних ресурсів споживається безпосередньо в побутовому секторі. 70% населення України проживають у багатоквартирних будинках, яке споживає 44% енергії країни. Енергоефективність українських будівель у середньому в чотири рази нижча, ніж у країнах Західної Європи; крім того, 30–40% енергії втрачається в комунальному секторі під час її транспортування та розподілу. Ще одна важлива теза: найдешевша енергія – це зекономлена енергія.

Основні політики/заходи з реалізації пріоритетного напрямку II «Енергоефективність»:

1. Формування рекомендацій щодо забезпечення енергоефективності під час проєктування та будівництва житлових і громадських будівель на території міста.

Проєктування та будівництво житлових і громадських будівель на території міст повинні проводитися на основі чітких рекомендацій з урахуванням державних норм та правил, місцевих кліматичних умов, рельєфу місцевості, доступу до мереж, використання місцевих матеріалів тощо. При цьому рекомендації, спрямовані на максимальне використання відновлювальних джерел енергії, містять алгоритми розрахунку показників витрат енергоресурсів для освітлення, опалення, гарячого постачання, у тому числі за рахунок відновлювальних джерел, рекомендації з водопостачання, водовідведення, поводження з побутовими відходами.

2. Планування та реалізація термомодернізації житлових і громадських будівель, зокрема радянської забудови 1950–1980 рр., визначення обсягів

необхідного фінансування та можливих джерел фінансування заходів.

Одним із першочергових завдань є розроблення і реалізація планів термомодернізації будинків з урахуванням кліматичних та місцевих умов. Реалізація цього завдання потребує комплексного підходу: всі будівлі житлові і громадські повинні бути забезпечені проєктами термомодернізації. Такі проєкти можуть бути виконані фахівцями з енергоменеджменту (підготовленими за кошти бюджету або залученими) на основі енергетичних паспортів. На підставі проєктів визначаються необхідні обсяги фінансування для термомодернізації будівель. Для малозабезпечених власників будівель доцільно сформулювати програму співфінансування з місцевого бюджету залежно від доходів власників будівель (для окремих пільгових категорій – 100% фінансування з бюджету). Слід відзначити, що через стабільне здорожчання енергоносіїв проєкти енергомодернізації є доволі привабливими для власників будівель; окрім того, енергомодернізація потенційно знижує і майбутні витрати відновлювальних енергоресурсів, формуючи автономію (енергонезалежність) будівлі. Важливим питанням є житлові будинки радянської забудови 1950–1980 рр., так звані «хрущовки», які були зведені як тимчасові на якомусь «етапі побудови комунізму», яким притаманні значні витрати і втрати під час їх забезпечення енергією і житлово-комунальними послугами, вартість яких значною мірою радянська система дотувала. В європейських країнах колишнього соцтабору існує досвід їх енергомодернізації з доведенням до стандартів пасивного будинку. Є також досвід їх знесення і побудови нових енергоефективних будинків, це було б доцільно, особливо для панельної забудови, проте українські міста не мають ресурсів для впровадження таких проєктів, оскільки сьогодні в житловому будівництві домінують приватні компанії й участь комунального сектору в розгорнутих довгострокових проєктах масштабного житлового будівництва є маловірогідною.

3. Реалізація проєктів пасивних будівель.

Важливою є демонстрація в місцевих умовах можливості щодо досягнення близького до нульового споживання енергії під час будівництва нових та реконструкції і технічного переобладнання існуючих будівель. Реалізація таких проєктів можлива за міжнародної технічної підтримки або приватними інвесторами, метою яких є реалізація проєкту пасивних будівель на території міста.

4. Розроблення і реалізація заходів зі зменшення витрат і втрат енергії в електричних, теплових, водопровідних, водовідвідних системах, під час поводження з твердими побутовими відходами.

Більшість мереж комунального господарства здебільшого проєктувалася і створювалася декілька десятиліть тому й є технічно і морально застарілою, тому необхідна їх модернізація, при

цьому більшість проєктів із модернізації мереж будуть забезпечувати більшу енергоефективність насамперед за рахунок зменшення втрат у системах передачі і розподілу електроенергії, теплової енергії, води, стоків, зменшення обсягів транспортування твердих побутових відходів тощо.

III. Відновлювана енергетика.

Затверджений Національний план дій із відновлювальної енергетики передбачає в 2020 р. частку відновлювальних джерел енергії 11% у валовому кінцевому енергоспоживанні. Нині «зелені» електростанції виробляють уже третину електроенергії у світі. Таким чином, щоб «не відставати» від світових трендів, необхідне зростання більш як на 1% на рік частки відновлювальних джерел, і такий індикатор повинен бути основою для міських програм із відновлювальної енергетики. На перший погляд у міст ніби недостатній потенціал для впровадження відновлювальної енергії. Проте обсяги споживання вже створюють необхідні передумови, величезні площі дахів, фасадів можуть бути використані для сонячної генерації, значні обсяги побутових та промислових відходів також є потенційними джерелами відновлювальної енергетики.

Основні політики/заходи з реалізації пріоритетного напрямку III «Відновлювальна енергетика»:

1. Стимулювання виробництва екологічно чистої сонячної та вітрової електроенергії в регіоні.

У державі впроваджено низку механізмів стимулювання впровадження відновлюваних джерел енергії, зокрема «зелений» тариф. Сьогодні застосування «зеленого» тарифу визиває гостру дискусію, оскільки через його прив'язку до європейської валюти і знецінення національної валюти він в 4–5 разів вищий від тарифу для населення, але частка відновлювальних джерел у виробництві електроенергії стрімко зростає. Слід відзначити, що основна «роль» відновлювальних джерел – це заміщення, насамперед, теплової генерації. Більшість бюджетних чи інших установ міста не буде продавати електроенергію, вони можуть тільки частково замінювати традиційну енергію енергією з відновлювальних джерел, і для цього необхідне місцеве стимулювання. Тому міста можуть і повинні впровадити власні програми стимулювання встановлення джерел сонячної або вітрової енергетики для бюджетних установ, комунального та приватного секторів шляхом фінансового стимулювання, технічної підтримки встановлення та обслуговування джерел відновлюваної енергетики тощо.

2. Підтримка впровадження технологій акумулювання електричної та теплової енергії в громадському та приватному секторах.

Однією з особливостей джерел сонячної або вітрової енергетики є нерівномірність генерації, тому для надійності і належної ефективності необхідне акумулювання електричної енергії. Акумулювання теплової енергії підвищує енергоефектив-

ність джерел теплової енергії, тому необхідна як технічна підтримка в розробленні та впровадженні технологій акумулювання енергії, так і фінансове стимулювання шляхом надання субсидій, відшкодування частини витрат та запровадження інших фінансових стимулів. Це доволі складні технічно і фінансово завдання. Для прикладу, акумулювання сонячної електроенергії використовує обмежене число американських і австралійських міст. Проте розвиток електротехнічних галузей, пошук ефективних батарей для електромобілів створюють передумови для швидкого впровадження технологій і засобів акумулювання енергії. Крім того, підприємства житлово-комунального господарства міста повинні забезпечити ефективну взаємодію в питаннях акумулювання і обміну енергією.

3. Розширення використання і сталого виробництва біомаси і біогазу для енергозабезпечення.

Попри зниження цін на природний газ за останні місяці, вартість природного газу є доволі значимою в структурі тарифів на комунальні послуги, що стимулює пошук альтернативних джерел генерації тепла та горючих газів.

В Україні є успішні приклади використання біомаси (дерева, деревних відходів, соломи, відходів олійних виробництв тощо) для централізованого виробництва тепла та електроенергії, уряд України стимулює населення для встановлення твердопаливних котлів.

В європейських країнах є значний досвід у цій сфері, деякі населені пункти повністю забезпечують себе електроенергією, згенерованою з біогазу, комунальні служби значною мірою задовольняють потреби в електроенергії за рахунок її генерації з газу, який утворюється на очисних спорудах, сміттєзвалищах. Необхідні заходи у сфері водопостачання та водовідведення в Україні приведені Н.І. Олійником та І.І. Криловою у статті [7] і демонструють значний потенціал можливостей низьковуглецевого розвитку у цій сфері.

4. Виробництво рідкого та газоподібного біопалива з біомаси та відходів.

У країнах із пріоритетом низьковуглецевого розвитку застосовуються сучасні технології одержання біопалива з біомаси та відходів, переважно харчових (наприклад, у Лондоні для одержання біопалива для громадського транспорту використовують навіть відходи завареної меленої кави). В Україні використовуються технології виробництва біодизеля. Такі технології ще не мають достатнього техніко-нормативного забезпечення, але можуть бути економічно привабливими для територій, в яких вирощуються енергетичні культури та налагоджений збір енергетично цінних відходів.

IV. Скорочення викидів парникових газів і збільшення поглинання вуглецю.

Порівняно з 1990 р. викиди парникових газів в Україні в 2019 р. знизилися до 31% від обсягів

1990 р., водночас на душу населення обсяг викидів парникових газів становить 4,75 т, і за цим показником Україна входить у першу десятку країн світу. Як уже відзначалося, Стратегія [3] передбачає стабілізацію викидів парникових газів у 2050 р. на рівні 35% від обсягів 1990 р. за значного зростання економіки. Ці показники значно кращі, ніж у більшості країн, але слід відзначити, що вони формуються на тлі доволі низьких показників соціально-економічного розвитку країни.

Скорочення викидів парникових газів є не стільки індикативним, скільки узагальнюючим показником поступу руху країни, регіону, міста до сталого розвитку, ефективних інновацій, турботи про майбутнє. Тому прогресивні міста повинні ставити амбітні цілі зниження викидів парникових газів, наприклад до 10% від рівня 1990 р. в найближчі терміни, а ще краще приводити показники зниження до попереднього року, наприклад на тих же 10%. При цьому вони можуть розраховувати на міжнародний, переважно європейський, досвід у цій сфері, залучення вагомої міжнародної технічної та фінансової допомоги.

Основні політики/заходи з реалізації пріоритетного напрямку IV «Скорочення викидів парникових газів і поглинання вуглецю»:

1. Зменшення обсягів виробництва і споживання комунальних послуг.

Виробництво житлово-комунальних послуг є доволі енергоємним, а виробництво традиційної енергії супроводжується викидами парникових газів. Зменшення обсягів споживання енергії в системах електропостачання та теплопостачання, холодної та гарячої води та утворення відходів призведе до зниження викидів парникових газів, удосконалення комунальної транспортної інфраструктури; ширше впровадження електротранспорту також знижує викиди парникових газів.

Насамперед потрібний суцільний облік і можливість регулювання споживання комунальних послуг, насамперед такої енергоємної послуги, як теплопостачання. Морально застарілі системи теплопостачання більшості міст не дають можливості здійснити кожному індивідуальному споживачу облік використаного тепла та регулювати його споживання. Деякі міста йдуть шляхом відмови від централізованого теплопостачання, інші прагнуть забезпечити облік хоча б на рівні багатоквартирних будинків. Питання втрат у мережах теплопостачання актуальне і не має вирішення у найближчій перспективі. Звичайно, ця політика пов'язана з попередніми і вимагає вирішення хоча б на рівні комплексних програм, системно.

2. Розроблення та впровадження міських програм поводження з побутовими відходами, узгоджених зі стратегією низьковуглецевого розвитку.

Питання розроблення політики поводження з побутовими відходами є актуальним для всіх

міст, тому розробленню та впровадженню ефективних і сучасних програм поводження з побутовими відходами немає альтернатив. Уже відзначено можливість виробництва біогазу на полігонах побутових відходів. За відповідного сортування відходів можна отримати значні обсяги вторинної сировини, яка у разі застосування сучасних технологій екологічно безпечно використовується для виробництва теплової й електричної енергії, передусім для задоволення потреб міста. Можна привести приклади міст скандинавських країн, Японії, які, використовуючи сучасні технології, спалюють відходи у центральних частинах міста.

3. Проведення інвентаризації та оцінки зелених насаджень на міста, обсягів їх поглинання вуглецю; розроблення та реалізація програм озеленення міста в громадському і приватному секторах.

Зелені насадження є одними з найбільш значимих природних чинників поглинання вуглецю і зменшення вуглецевих газів. У багатьох містах робота з озеленення є успішною, проте в окремих регіонах і громадах є конфліктні ситуації, насамперед зумовлені забудовою зелених зон. У багатьох містах кількість зелених зон і насаджень зменшується, гострою є проблема захворювання дерев через шкідливі викиди і зміну клімату.

Програми озеленення міст повинні передбачати стимулювання заходів із підтримки та поліпшення стану дерев і насаджень у житлових районах населених пунктів, підвищення щільності рослин шляхом створення громадських і прибудинкових садів, зелених дахів, посадки різних видів насаджень, що активно поглинають вуглець. Віджилі зелені насадження є джерелом біомаси, використання якої окреслено вище.

4. Сприяння заміщенню енергоємної продукції (виробів із металу, бетону, пластику тощо) на продукцію з екологічної та низькоенергоємної сировини, насамперед із деревини, соломи, глини тощо.

Найбільш простий приклад – заміна пластикових пакетів на паперові: ніби просте рішення, але настільки важливе для екології, що багато країн законодавчо заборонили використання пластикових пакетів. Низка країн обмежує використання бетонних конструкцій: для виробництва цементу і бетону витрачається велика кількість енергії, також значна кількість енергії потрібна для демонтажу та утилізації бетонних конструкцій. Водночас продукція з деревини менш енергоємна, крім того, у період росту деревина поглинає вуглець.

У нашій країні ще не створено належних законодавчих основ для заміщення енергоємної продукції. Проте територіальні громади повинні сприяти і самі проводити політику заміщення енергоємної продукції, виробленої з металу, бетону, пластику тощо, на продукцію з деревини та інших природних матеріалів.

Висновки з проведеного дослідження. Розглянуто стратегічні аспекти та обґрунтовано пріоритетні напрями і заходи низьковуглецевого розвитку житлово-комунального господарства міста: утвердження цінностей і принципів низьковуглецевого розвитку, залучення громадськості міста до формування політики низьковуглецевого розвитку житлово-комунального господарства міста; енергоефективність; відновлювана енергетика; скорочення викидів парникових газів і збільшення поглинання вуглецю. Сформовані стратегічні напрями деталізовані з коротким обґрунтуванням до рівня конкретних політик і заходів.

Формування і реалізація стратегії низьковуглецевого розвитку міста сприятиме економічному розвитку міста, який демонструє більшість міст європейських країн, в яких реалізація принципів низьковуглецевого сталого розвитку забезпечує відповідний рівень і якість життя, збереження довкілля.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сталий розвиток. Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Сталий_розвиток (дата звернення: 22.04.2020).
2. Як змінюється клімат в Україні. Офіційний сайт Міністерства енергетики та захисту довкілля України. URL : <https://menr.gov.ua/news/34871.html> (дата звернення: 22.04.2020).
3. Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року. Офіційний сайт Міністерства енергетики та захисту довкілля України. URL : https://menr.gov.ua/files/-docs/Proekt/LEDS_ua_last.pdf (дата звернення: 22.04.2020).
4. Гайдучкий І.П. Транснаціональна парадигма сталого низьковуглецевого розвитку. *Економіка та держава*. 2014. № 5. С. 14–19.
5. Гайдучкий І.П. Низьковуглецевий розвиток: глобальні інструменти мотивації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 2. С. 22–26. URL : www.investplan.com.ua/pdf/2_2017/6 (дата звернення: 22.04.2020).
6. Караєва Н.В., Березницька М.В. Формування стратегічних напрямів переходу до низьковуглецевого розвитку України на основі експертної оцінки. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2014. № 11. С. 39–46. URL : <http://economy.kpi.ua/uk/node/595> (дата звернення: 22.04.2020).
7. Олійник Н.І., Крилова І.І. Стан реалізації низьковуглецевої політики у сфері водопостачання і водовідведення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 2. С. 87–94. URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2019/15.pdf (дата звернення: 22.04.2020).
8. BP Statistical Review of World Energy 2019 / 68th edition. URL : <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (дата звернення: 22.04.2020).
9. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р / Кабінет Міністрів України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017> (дата звернення: 22.04.2020).
1. Stalyj rozvytok. (2020) [Sustainable development]. *Vikipedija*. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Stalyj_rozvytok (accessed 22 April 2020).
2. Jak zminjuetsja klimat v Ukraini (2020) [How the climate in Ukraine changes]. Oficijnyj sajт Ministerstva energetyky ta zakhystu dovkillja Ukrainy. Available at: <https://menr.gov.ua/news/34871.html> (accessed 22 April 2020).
3. Strateghija nyzjkovughlecevogho rozvytku Ukrainy do 2050 roku (2018) [Ukraine 2050 Low Emission Strategy Development]. Oficijnyj sajт Ministerstva energetyky ta zakhystu dovkillja Ukrainy. Available at: https://menr.gov.ua/files/-docs/Proekt/LEDS_ua_last.pdf (accessed 22 April 2020).
4. Ghajducykj I.P. (2014) Transnacionaljna paradyghma stalogho nyzjkovughlecevogho rozvytku. [Transnational paradigm of sustainable low carbon development]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and the state], no. 5. pp. 14–19.
5. Ghajducykj I.P. (2017) Nyzjkovughlecevyj rozvytok: globalni instrumenty motyvaciji. [Low-carbon development: global motivational instruments]. *Investyciji: praktyka ta dosvid* [Investments: Practice and experience], no. 2. pp. 22–26. Available at: http://www.investplan.com.ua/df/2_2017/6 (accessed 22 April 2020).
6. Karajeva N.V. Bereznyckja M.V. (2014) Formuvannja strategichnykh naprjamiv perekhodu do nyzjkovughlecevogho rozvytku Ukrainy na osnovi ekspertnoji ocinky. [Formation of strategic directions of transition to low carbon development of Ukraine on the basis of expert assessment]. *Ekonomichnyj visnyk Nacjonalnogho tekhnichnogho universytetu Ukrainy "Kyjivskyj politekhnichnyj instytut"* [Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine, Kyiv Polytechnic Institute], no. 11. pp. 39–46. Available at: <http://economy.kpi.ua/uk/node/595> (accessed 22 April 2020).
7. Olijnyk N. I., Krylova I.I. (2019) Stan realizaciji nyzjkovughlecevoji polityky u sferi vodopostachannja i vodovidvedennja. [Status of implementation of low carbon policy in the field of water supply and sanitation]. *Investyciji: praktyka ta dosvid*. [Investments: Practice and experience], no. 2. pp. 87–94. Available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2019/15.pdf (accessed 22 April 2020).
8. BP Statistical Review of World Energy 2019 / 68th edition. (2019) Available at: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf> (accessed 22 April 2020).
9. Pro skhvalennja Energhetychnoji strateghiji Ukrainy na period do 2035 roku "Bezpeka, energhoefektyvnistj, konkurentospromozhnistj": Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 serpnja 2017 r. No. 605-r. [On approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 "Security, Energy Efficiency, Competitiveness": Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 18, 2017 No. 605-r] / Kabinet Ministriv Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017> (accessed 22 April 2020).

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

CURRENT SITUATION AND PROSPECTS OF FORMATION OF INTELLECTUAL RESOURCES IN UKRAINE

УДК 330.142

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-38>

Микитюк Н.Є.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри менеджменту
та адміністрування
Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу
Кочкодан В.Б.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри менеджменту
та адміністрування
Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу

Mykytiuk Natalia

Kochkodan Volodymyr

Ivano-Frankivsk National Technical
University of Oil and Gas

У статті проаналізовано стан та перспективи формування й використання інтелектуальних ресурсів в Україні. Розглянуто теоретичні підходи до визначення поняття «інтелектуальний ресурс». Досліджено динаміку змін у кількості організацій, що здійснюють наукові дослідження та розробки в Україні загалом і в розрізі регіонів зокрема, а також за секторами діяльності. Проаналізовано показники діяльності установ, що здійснюють підготовку аспірантів та докторантів, як в розрізі регіонів, так і за галузями знань. Визначено структурні зрушення в структурі працівників, задіяних у виконанні НДР. Оцінено структуру внутрішніх витрат на виконання НДР за джерелами фінансування. Досліджено результати інноваційної діяльності промислових підприємств. Встановлено причини зменшення активності в науково-технічній сфері та інноваційній діяльності в Україні. Запропоновано шляхи підвищення ефективності формування та використання інтелектуальних ресурсів в державі.

Ключові слова: інтелектуальний ресурс, науково-технічна сфера, інноваційна діяльність, наукові дослідження й розробки.

В статье проанализированы состояние и перспективы формирования и использования

интеллектуальных ресурсов в Украине. Рассмотрены теоретические подходы к определению понятия «интеллектуальный ресурс». Исследована динамика изменений в количестве организаций, осуществляющих научные исследования и разработки в Украине в целом и в разрезе регионов в частности, а также по секторам деятельности учреждений, осуществляющих подготовку аспирантов и докторантов, как в разрезе регионов, так и по отраслям знаний. Определены структурные сдвиги в структуре работников, задействованных в выполнении НИР. Оценена структура внутренних затрат на выполнение НИР по источникам финансирования. Исследованы результаты инновационной деятельности промышленных предприятий. Установлены причины уменьшения активности в научно-технической сфере и инновационной деятельности в Украине. Предложены пути повышения эффективности формирования и использования интеллектуальных ресурсов в государстве.

Ключевые слова: интеллектуальный ресурс, научно-техническая сфера, инновационная деятельность, научные исследования и разработки.

The article analyzes current situation and prospects of formation and use of intellectual resources in Ukraine. Theoretical approaches to the definition of the term "intellectual resource" are considered. By intellectual resource we mean a certain combination consisting of human resources, market assets, infrastructure assets, intellectual property, organizational knowledge; the determining element is human resources, which consists of a set of knowledge, practical skills and creative abilities of company's personnel and which is lost after the employee's dismissal. Effective accumulation and use of intellectual resources provides the enterprise with competitive advantages and sustainable development through the release of innovative products, which in turn ensures the growth of the national economy. The dynamics of changes in the number of research and development organizations in Ukraine in general and by region in particular, as well as by sectors of activity is investigated. Indicators of activity of postgraduate and doctoral students training institutions are analyzed, both by region and by branch of knowledge. Structural changes in the structure of employees involved in the implementation of research and development results are identified. The structure of internal research and development expenditures by funding sources is established. The results of innovative activity of industrial enterprises are investigated. The results obtained indicate a deterioration of the situation in the national scientific and technical sphere and innovation activity, which negatively affects the formation and use of intellectual resources of the country. The reasons for the decrease in activity in the scientific and technical sphere and innovative activity in Ukraine have been identified, which include insufficient funding for scientific and technical sphere; the lack of incentives for entrepreneurs to finance R&D due to significant risks of investment losses caused by deteriorating country's investment climate; the development of outdated industries that do not show interest in cooperation with scientific institutions. The ways of increasing the efficiency of formation and use of intellectual resources in the country are outlined.

Key words: intellectual resource, scientific and technical sphere, innovative activity, scientific research and development.

Постановка проблеми. В сучасних умовах конкурентні переваги підприємств формуються завдяки здатності створювати, використовувати, підтримувати та розвивати спеціалізовані знання, компетенції та інтелектуальні ресурси. Спроможність підприємства ефективно визначати інтелектуальні ресурси, необхідні для успішного ведення своєї діяльності, керувати ними, а також інвестувати в людей, які є носіями цих ресурсів, є однією із заporук комерційного успіху компанії.

Здатність компаній генерувати нові знання, ефективно їх використовувати, створювати прогресивні інформаційні технології, а також застосовувати їх у виробництві інноваційної продукції значною мірою визначає конкурентоспроможність

національної економіки та забезпечує сталий соціально-економічний розвиток країни.

Сьогодні основною частиною людської діяльності протягом усього життя стає діяльність з опрацювання інформації та перетворення її у знання, а для зростання продуктивності праці стають все більш важливими творчий потенціал працівників та здатність безперервно навчатися. Розвиток автоматизованих систем та систем на основі штучного інтелекту привів до того, що до компетенцій працівників висуваються якісно нові вимоги вищого рівня. Відповідно до цього основний акцент необхідно робити на розвитку особистісних компетенцій співробітників, максимальному розвитку їх здібностей задля формування

відповідного рівня інтелектуальних ресурсів суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивчення проблематики формування та використання інтелектуальних ресурсів займалися такі зарубіжні та вітчизняні науковці, як С.Д. Суворова, А.М. Теванян [1], О.Е. Головчанська [2], О.І. Татаркін [3], М.К. Ахтямов, Н.А. Кузнецова, Л.В. Саакова [4], Н.Г. Агафонова [5], С.В. Никифорова, А.Н. Мамров [6], О.В. Лозова [7], Ю.В. Ковтуненко [8], В.Л. Абрамов [9]. Водночас питання нагромадження інтелектуальних ресурсів та їх ефективного використання в економіці України залишаються актуальними та потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасного стану та перспектив формування інтелектуальних ресурсів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Значимість інтелектуальних ресурсів, пов'язаних з економічною діяльністю суб'єктів господарювання, досить вивчена в науковій літературі. Різноманіття теоретичних підходів до визначення поняття «інтелектуальний ресурс» пов'язують з переходом найбільш розвинених країн до сучасного етапу розвитку суспільства, який дослідники називають по-різному, зокрема «інформаційне суспільство», «постіндустріальне суспільство», «економіка, заснована на знаннях», «глобальне мережеве суспільство», «суспільство, що навчається», «ера знань», «цифрова ера», «ера інформації», «постекономічна ера», «нова економіка» [1, с. 209].

Так, О.Е. Головчанська визначає інтелектуальний ресурс як складову частину інтелектуального потенціалу, мобілізованого для виконання конкретних робіт з виробництва наукоємної продукції, який у сукупності з новітніми знаннями утворює інтелектуальний капітал. Інтелектуальний ресурс є основою суспільного відтворення, матеріалізується в патентах, ноу-хау, інновації через виробництво, обмін, споживання й розподіл [2, с. 403].

О.І. Татаркін розглядає інтелектуальні ресурси як систему відносин щодо виробництва нових або збагачених (оновлених) знань та інтелектуальних здібностей індивідумів, колективів і суспільства, які забезпечують стійке розширене та збалансоване відтворення національного багатства на інтенсивній основі в інтересах підвищення якості життя всього населення держави [3, с. 21].

Низка дослідників визначає інтелектуальні ресурси підприємства як сукупні розумові здібності всіх співробітників, які вони використовують для вироблення найбільш адекватних ринковим умовам рішень, що дають змогу компанії зберігати сталий розвиток [4, с. 18].

Н.Г. Агафонова зазначає, що інтелектуальні ресурси підприємства визначаються сукупністю знань, професійних умінь і навичок, інтелекту-

альних здібностей його персоналу, на основі яких створюється інноваційна продукція [5, с. 171].

С.В. Никифорова та А.Н. Мамров під інтелектуальними ресурсами підприємства розуміють колективну здатність членів організації до творчого мислення та розроблення ефективних рішень (технічних, управлінських, фінансових тощо) [6, с. 119].

На думку С.Д. Суворової та А.М. Теванян, інтелектуальні ресурси – це нематеріальні, невичерпні інтелектуальні активи, які самогенеруються та безперервно оновлюються, а також використовуються для виробництва благ, цінність яких виражається у збільшенні конкурентних переваг їхнього власника. Їх базисними компонентами є інформація та знання, що становлять основу інтелектуального капіталу [1, с. 211].

О.В. Лозова та В.А. Шкіль акцентують увагу на тому, що інтелектуальні ресурси – це центральний структурний елемент сукупного потенціалу підприємства, що формує його конкурентні переваги. Матеріальним вираженням інтелектуального ресурсу на підприємстві є персонал, його інтелектуальні здібності, інтелектуальна власність (патенти, ліцензії та інші об'єкти інтелектуальної власності), що є нематеріальними активами підприємства [7, с. 55].

На нашу думку, найбільш точно поняття інтелектуальних ресурсів описав Ю.В. Ковтуненко, який під ними розуміє певну комбінацію, що складається з людських ресурсів, ринкових активів, інфраструктурних активів, інтелектуальної власності, організаційного знання. На думку дослідника, визначальним елементом інтелектуальних ресурсів є людські ресурси, які є сукупністю знань, практичних навичок і творчих здібностей персоналу підприємства, що втрачаються після звільнення співробітника. Сюди також належать моральні цінності, культура праці, знання та вміння, досвід, професійна кваліфікація персоналу, освіта, творчі, управлінські, підприємницькі здібності, компетенції [8, с. 52].

Головною особливістю інтелектуальних ресурсів є їх здатність до самозростання та капіталізації, оскільки за збільшення обсягів виробництва продукції з використанням інтелектуальних ресурсів їх вартість збільшується, а не амортизується [9, с. 78].

Ефективне нагромадження та використання інтелектуальних ресурсів забезпечують підприємству конкурентні переваги та сталий розвиток завдяки випуску інноваційної продукції, що забезпечує зростання національної економіки. У схваленій Кабінетом Міністрів України Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року визначено стратегічну мету держави, яка полягає у формуванні в Україні високорозвиненої соціально орієнтованої економіки, що базується на знаннях та інноваціях [10]. Інтелектуальні ресурси, представлені кадровим потенціалом науки, освіти та високотехнологічних секторів

виробництва, є одними з основних ресурсів такої економіки. Для науково-технічної сфери та інноваційної діяльності України характерні такі тенденції формування інтелектуальних ресурсів.

1) Кількість організацій, які здійснювали науково-дослідні роботи, у 2018 році зменшилась на 1,35% порівняно з 2017 роком, становлячи 950 одиниць. Якщо ж порівнювати з 2010 роком, то таких організацій стало на 27,1% менше (або на 353 одиниці). Загалом протягом останніх восьми років кількість організацій, які здійснювали НДР, щороку зменшувалась, причому у 2017–2018 роках темпи зменшення прискорились [11, с. 12]. В розрізі регіонів найбільше організацій, які здійснювали науково-дослідні роботи, у 2018 році було зосереджено в м. Києві, а саме 314 одиниць, що на 20 більше (6,8%), ніж у 2017 році, та на 19 менше (–5,7%), ніж у 2010 році. Друге місце за кількістю організацій, які здійснювали науково-дослідні роботи, у 2018 році посідала Харківська область, що мала 141 одиницю, що на 8 менше (–5,4%), ніж у 2017 році, та на 57 менше (–28,8%), ніж у 2010 році. Третє місце посідала Львівська область, де у 2018 році налічувались 72 організації, які здійснювали науково-дослідні роботи, що на 3 менше (–4%), ніж рік перед тим, та на 10 менше (–12,2%), ніж у 2010 році.

Загалом по Україні за 2010–2018 роки кількість організацій, які здійснювали науково-дослідні роботи, зменшувалась в усіх областях, крім Хмельницької (ріст на 33,3%), Житомирської та Кіровоградської (показник не змінювався). Якщо не брати до уваги Автономну Республіку Крим, а також Донецьку та Луганську області, де проходить ООС, найбільш відносно скорочення організацій, які здійснювали науково-дослідні роботи, у 2018 році до 2010 року відбулось у Закарпатській (–50%, зменшення на 8 одиниць), Миколаївській (–45,5%, зменшення на 20 одиниць) та Івано-Франківській (–39,1%, зменшення на 9 одиниць) областях [11, с. 13].

Якщо ж розглядати структуру кількості організацій, які здійснювали НДР, за секторами діяльності, то у 2018 році 48,11% таких організацій належали до державного сектору (ріст на 2,32 п.п. порівняно з 2017 роком та на 8,66 п.п. порівняно з 2010 роком); 36,95% організацій належали підприємницькому сектору (зменшення на 2,09 п.п. порівняно з 2017 роком та на 9,87 п.п. порівняно з 2010 роком), ще 14,94% належали до сектору вищої освіти (зменшення на 0,23 п.п. порівняно з 2017 роком та зростання на 1,21 п.п. порівняно з 2010 роком). Динаміка зміни кількості організацій, які здійснювали НДР, за секторами діяльності, показує, що у 2018 році порівняно з 2017 роком зросла кількість організацій державного сектору на 3,62%, однак зменшилась кількість організацій у підприємницькому секторі та секторі вищої

освіти на 6,65% та 2,74% відповідно. Порівнюючи дані 2018 року з даними 2010 року, спостерігаємо зменшення кількості організацій, які здійснювали НДР, в усіх секторах діяльності, причому найбільш суттєво скоротився підприємницький сектор, а саме на 259 одиниць (–42,46%), в секторі вищої освіти зменшення становило 36 одиниць (–20,22%), а в державному секторі – 57 одиниць (–11,09%) [11, с. 14].

2) Кількість наукових установ та закладів вищої освіти, які мають аспірантуру, у 2018 році зменшилась на 44 одиниці (–9,26%) порівняно з 2017 роком та на 99 одиниць (–18,68%) порівняно з 2010 роком. Тільки за один 2018 рік на 34 одиниці зменшилась кількість наукових установ, які мають аспірантуру (–13,93%), зменшення за вісім років становило 67 одиниць (–24,19%). Серед вищих навчальних закладів зменшення у 2018 році відносно 2017 та 2010 років становило 10 одиниць (–4,33%) та 32 одиниці (–12,65%) відповідно [11, с. 15]. Якщо ж розглядати в розрізі регіонів кількість наукових установ та закладів вищої освіти, які мають аспірантуру, то можна побачити, що у 2018 році тільки в одному місті Києві таких організацій стало на 30 одиниць менше (майже 70% від загальнодержавного зменшення) порівняно з 2017 роком. В Харківській області зменшення склало 5 організацій (–7,8%) [11, с. 16].

3) Загальна кількість аспірантів, що навчались в наукових установах та закладах вищої освіти, також має тенденцію до зменшення. Так, у 2018 році порівняно з 2017 роком таких осіб було на 7,9% менше (–1957 ос.), а порівняно з 2010 роком – на 34,12% менше (–1824 ос.). Динаміка осіб, зарахованих до аспірантури, має низхідний характер: у 2018 році на 1,4% менше осіб виявило бажання навчатись в аспірантурі порівняно з 2017 роком (–102 ос.) та на 32,5% менше порівняно з 2010 роком (–3454 ос.) [11, с. 15]. В розрізі регіонів у 2018 році порівняно з 2017 роком кількість аспірантів суттєво зменшилась в м. Києві (на 1353 особи, або 14,74%), а також у Львівській (на 160 осіб, або 7,84%), Харківській (на 150 осіб, або 4,73%) та Одеській (на 145 осіб, або 8,66%) областях. Проте низка регіонів продемонструвала ріст цього показника: найбільше за 2018 рік кількість аспірантів зросла в Сумській (на 100 осіб, або 16,78%) та Закарпатській (на 92 особи, або 21,65%) областях [11, с. 16].

В розрізі галузей знань у 2018 році розподіл є таким: право – має 14,32% (збільшення на 0,23 п.п. порівняно з 2017 роком), соціальні та поведінкові науки – 12,09% (зменшення на 0,19 п.п.), освіта/педагогіка – 8,56% (–0,2 п.п.), гуманітарні науки – 7,92% (–0,24 п.п.), управління та адміністрування – 7,37% (+0,34 п.п.), охорона здоров'я – 7,06% (–0,93 п.п.), решта галузей знань – 42,68% (+0,99 п.п.) [11, с. 19].

4) Кількість наукових установ та закладів вищої освіти, які мають докторантуру, у 2018 році порівняно з 2017 роком зменшилась на 7 одиниць, або на 2,52%, а саме на 5 наукових установ (або 4,85%) та на 2 вищих навчальних заклади (або 1,14%) менше. Однак відносно 2010 року таких організацій у 2018 році було на 7 одиниць (або на 2,66%) більше [11, с. 20].

Кількість докторантів у 2018 році зменшилась на 30,44% відносно 2017 року та на 26,65% відносно 2010 року. В розрізі регіонів у 2018 році порівняно з 2017 роком близько 42% зменшення кількості докторантів (211 осіб з 501) припадає на м. Київ. Кількість докторантів зменшилась в усіх областях, за винятком Рівненської [11, с. 21].

5) Кількість працівників, задіяних у виконанні НДР, у 2018 році зменшилась на 6,52% порівняно з 2017 роком, становлячи 88,13 тис. осіб. Порівняно з 2010 роком кількість таких працівників зменшилась більш ніж вдвічі, а саме на 51,71%, причому найбільшими ланцюгові темпи падіння були у 2016 році, становлячи 20,07%. Як наслідок, у 2018 році всього 0,54% зайнятого населення України було задіяно у виконанні НДР (зокрема, дослідників – 0,35%), тоді як у 2010 році ця величина становила 0,95%. Для порівняння, за даними Євростату у 2016 році найвищою ця частка була в Данії (3,18% задіяно у виконанні НДР, зокрема 2,2% дослідників), Фінляндії (3,04% і 2,26%), Великій Британії (2,29% і 1,68%) та Нідерландах (2,28% і 1,39%); найнижчою – у Румунії (0,54% і 0,34%), на Кіпрі (0,87% і 0,62%), у Болгарії (1,09% і 0,71%) та Польщі (1,08% і 0,83%) [12].

В структурі працівників, задіяних у виконанні НДР, за аналізований період переважали дослідники (65,4% у 2018 році, зменшення порівняно з 2010 роком на 7,9 п.п.) (табл. 1). Частка техніків у 2018 році становила 9,7% (на 1,3 п.п. менше порівняно з 2010 роком), а частка допоміжного персоналу – 24,9% (на 9,2 п.п. більше порівняно з 2010 роком). Таким чином, за останні вісім років кількість дослідників зменшилась на 56,9%, техніків – на 57,5%, а допоміжного персоналу – всього на 23,3% [11, с. 12].

В розрізі регіонів у 2018 році порівняно з 2017 роком кількість працівників, задіяних у виконанні НДР, суттєво зменшилась в м. Києві (на 3474 осіб, або на 8%), а також в Харківській (625 осіб, або 4,2%), Одеській (455 осіб, або 15,2%) та Сумській (443 осіб, або 21,3%) областях. Ріст спостерігався тільки в Івано-Франківській (на 20 осіб, або на 3,4%) та Волинській (3 особи, або 1%) областях [11, с. 28].

6) Внутрішні витрати на виконання НДР у 2018 році зросли на 3,39 млрд. грн. порівняно з 2017 роком (або на 25,37%), що є найбільшим ростом за останні вісім років; у 2017 році порівняно з 2016 роком цей показник зріс на 16,03%, а у 2015 році порівняно з 2014 роком – на 15,98%. Загалом витрати на виконання НДР з 2010 по 2018 роки зросли практично в два рази (на 97,03%), проте якщо порівнювати з індексом інфляції за цей період, який становив 263,5%, то бачимо, що показник витрат у 2018 році в порівнянних цінах становить всього 74,78% від значення 2010 року. Найбільшу частку у внутрішніх витратах на виконання НДР становлять витрати на науково-технічні (експериментальні) розробки, а саме 56,3% у 2018 році (ріст на 1,8 п.п. порівняно з 2017 роком), далі йдуть витрати на фундаментальні наукові дослідження, а саме 22,4% у 2018 році (ріст на 0,5 п.п. порівняно з 2017 роком). Витрати на прикладні наукові дослідження становили у 2018 році 21,3% (зменшення на 2,3 п.п. порівняно з 2017 роком) від усіх внутрішніх витрат на виконання НДР [11, с. 12].

З рис. 1 бачимо, що в структурі внутрішніх витрат на виконання НДР у 2018 році переважали кошти держбюджету, а саме 37,1% (на 0,5 п.п. більше, ніж у 2017 р., та на 7,89 п.п. менше, ніж у 2010 році), друге місце посідають кошти організацій підприємницького сектору, а саме 23,53% (на 1,05 п.п. більше, ніж у 2017 році, та на 8,26 п.п. більше, ніж у 2010 році), далі – кошти іноземних джерел, що становлять 21,72% (на 2,67 п.п. менше, ніж у 2017 році, та на 4,09 п.п. менше, ніж у 2010 році). Частка решти джерел становила 17,65% у структурі внутрішніх витрат на виконання НДР у 2018 році

Таблиця 1

Структура працівників, задіяних у виконанні НДР

Працівники	2010 рік		2017 рік		2018 рік	
	кількість, осіб	%	кількість, осіб	%	кількість, осіб	%
Усього	182 484	100	94 274	100	88 128	100
дослідники	133 744	73,29	59 392	63	57 630	65,39
Техніки	20 113	11,02	9 144	9,7	8 553	9,71
допоміжний персонал	28 627	15,69	25 738	27,3	21 945	24,9
Із загальної кількості мають науковий ступінь						
доктора наук	11 974	6,56	6 942	7,36	7 043	7,99
доктора філософії (кандидата наук)	46 685	25,58	19 219	20,39	18 806	21,34

Джерело: розраховано на основі [13]

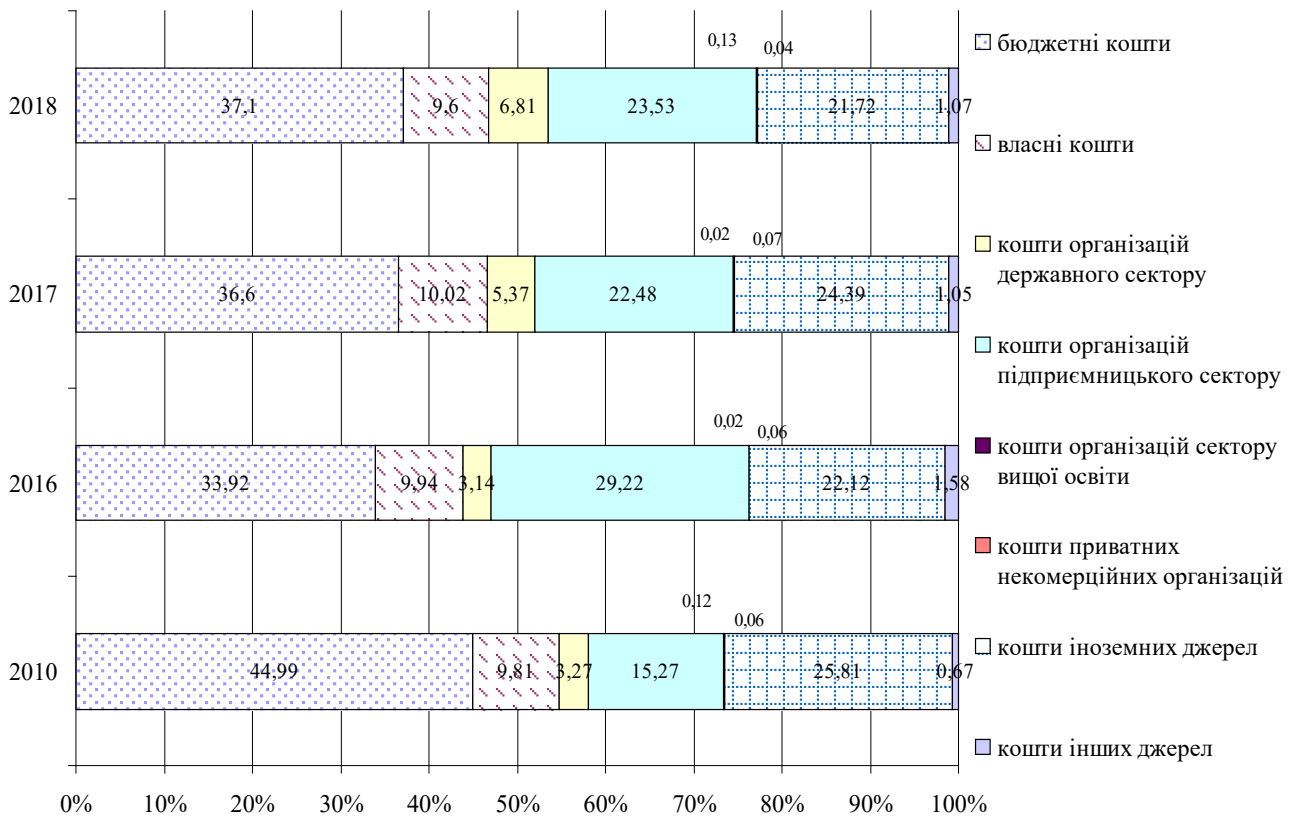

Рис. 1. Структура внутрішніх витрат на виконання НДР за джерелами фінансування за 2010, 2016–2018 роки

Джерело: розраховано на основі [11, с. 49]

(на 1,12 п.п. більше, ніж у 2017 році, та на 3,72 п.п. більше, ніж у 2010 році) [11, с. 49].

Питома вага загального обсягу витрат у ВВП в 2018 році становила 0,47%, зокрема за рахунок коштів державного бюджету – 0,17%. Відносно 2017 року змін цього показника не відбулося, однак порівняно з 2010 роком (0,75%) він зменшився більш ніж на третину. Для порівняння, за даними 2017 року частка обсягу витрат на НДР у ВВП країн ЄС-28 у середньому становила 2,06% (на 0,02 п.п. більше, ніж у 2016 році). Більшою за середню частку витрат на дослідження та розробки була у Швеції (3,4%), Австрії (3,16%), Данії (3,05%), Німеччині (3,02%), Фінляндії (2,76%), Бельгії (2,58%), Франції (2,19%); меншою – у Румунії, Латвії, Мальти, Кіпру та Болгарії (від 0,5% до 0,75%) [11, с. 62].

7) У 2018 році в державі налічувались 777 інноваційно активних промислових підприємств (759 у 2017 році), або 16,4% (16,2% у 2017 році) з усіх промислових підприємств. Для порівняння, в розвинутих країнах Заходу інноваційною діяльністю займаються 50–60% загальної кількості підприємств. Серед регіонів України з вищою за середню часткою інноваційно активних підприємств були Харківська (29,5%), Кіровоградська (26%) області, м. Київ (21,2%), Івано-Франківська та Сумська (по 21,2%) області [11, с. 66].

Обсяг реалізованої інноваційної продукції у 2018 році становив 24,86 млрд. грн., або 0,8% загального обсягу реалізованої продукції промисловими підприємствами (у 2017 році частка інноваційної продукції складала 0,7% у загальному обсязі промислової продукції, або 17,7 млрд. грн.). Згідно з методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України цей показник є значно нижчим за критичний рівень, необхідний для збереження економічної безпеки держави (3%), і вкрай віддаленим від оптимального показника у 25%.

Наведені дані свідчать про погіршення ситуації в національній науково-технічній сфері та інноваційній діяльності, що негативно позначається на формуванні та використанні інтелектуальних ресурсів країни. За глобальним інноваційним індексом Україна у 2018 році посіла 30 місце серед 39 європейських країн та 43 місце у світі. Визначальною складовою частиною цього індексу, яка є уособленням інтелектуальних ресурсів держави, є складова частина «людський капітал та дослідження», за якою спостерігається тенденція до зниження: Україна у 2018 році за цією складовою частиною посіла 43 місце у рейтингу проти 41 місця у 2017 році, 40 місця у 2016 році та 36 місця у 2015 році [14, с. 76–77].

Це відбувається внаслідок недостатнього обсягу фінансування науково-технічної сфери:

витрати з держбюджету на виконання наукових досліджень і розробок протягом 2018 року становили всього 0,17% ВВП, хоча Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» передбачено бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7%. Сюди також варто додати відсутність стимулів у підприємців фінансувати НДР, оскільки в Україні, на відміну від розвинених країн, відсутній налагоджений стандартизований механізм оцінювання об'єктів інтелектуальної власності, що є невід'ємною частиною капіталу фірми. Підприємці в Україні не зацікавлені у довгострокових проєктах (більше п'яти років) через значні ризики неповернення коштів внаслідок погіршення інвестиційного клімату в державі, тоді як на Заході компанії значну увагу приділяють довготривалим соціальним ефектам від капіталовкладень в інтелектуальні ресурси.

Також варто зазначити, що українські підприємства продовжують розвивати застарілі виробництва, здебільшого не виявляють зацікавленості у співпраці з науковими установами, за рахунок чого не знаходять свого застосування потужний інтелектуальний ресурс. Наукова діяльність установ та організацій слабо відображає потреби реального сектору економіки, тому навіть за наявності вітчизняних наукових розробок їх впровадження у виробництво є вкрай проблемним.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження показало, що в Україні за останні роки погіршились умови формування та використання інтелектуальних ресурсів, в результаті чого гальмується інноваційний розвиток реального сектору економіки, тому пріоритетним напрямом трансформації національної економіки України має стати перехід до виробництва інтелектуальної продукції та підвищення частки високотехнологічних галузей у структурі ВВП за рахунок використання інтелектуальних ресурсів підприємств. Для реалізації цього напрямку необхідно:

- активізувати створення сприятливих умов для розвитку інтелектуально-інноваційних можливостей підприємств та їх практичного застосування у виробничій діяльності;
- мотивувати працівників до інтелектуально-інноваційної діяльності;
- активізувати діяльність технопарків шляхом їх державної підтримки;
- забезпечити надання кредитів за зниженою кредитною ставкою підприємствам, що здійснюють інноваційну діяльність;
- провести законодавчі зміни у галузі інноваційної діяльності щодо пільг і стимулів (зниження податків до підприємств, які розвиваються; удосконалення амортизаційної політики).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Суворова С.Д., Теванян А.М. Интеллектуальные ресурсы: основа современного общественного производства. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*. 2018. № 6(32). С. 208–213.
2. Головчанская Е.Э. Интеллектуальный ресурс в системе общественного воспроизводства: сущность, роль, структура. *Фундаментальные исследования. Экономические науки*. 2015. № 5. Ч. 2. С. 400–404.
3. Татаркин А.И. Интеллектуальный ресурс общества и его роль в воспроизводственном процессе. *Экономика региона*. 2010. № 3. С. 20–32.
4. Ахтямов М.К., Кузнецова Н.А., Саакова Л.В. Обоснование критерия эффективности использования интеллектуальных ресурсов. *Креативная экономика*. 2011. № 5(53). С. 17–25.
5. Агафонова Н.Г. Интеллектуальный потенциал: сущность, особенности воспроизводства. *Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета имени академика М.Ф. Решетнева*. 2011. № 3(36). С. 169–173.
6. Никифорова С.В., Мамров А.Н. Конкурентные преимущества предприятия на международном рынке. Санкт-Петербург : изд-во СПбГУЭФ, 2004. 173 с.
7. Лозова О.В., Шкіль В.А. Інтелектуальні ресурси: сутність, місце й роль у процесі формування конкурентних переваг підприємства. *Наук. вісник Полтавського ун-ту економіки і торгівлі*. 2018. № 3(88). С. 53–57.
8. Ковтуненко Ю.В. Економічна сутність і класифікація інтелектуальних ресурсів підприємства. *Агросвіт*. 2013. № 14. С. 51–53.
9. Абрамов В.Л. Интеллектуальные ресурсы конкурентоспособности современной организации. *Открытое образование*. 2005. № 2. С. 76–80.
10. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80> (дата звернення: 17.04.2020).
11. Наукова та інноваційна діяльність України, 2018 рік. Статист. збірн. / відп. за випуск М.С. Кузнецова. Київ : Державна служба статистики України, 2019. 108 с.
12. Eurostat Science, Technology and Innovation Database. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/database> (дата звернення: 21.04.2020).
13. Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок за категоріями персоналу. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/ni/kpno_kp_kpno_kp_u.xlsx (дата звернення: 21.04.2020).
14. Стан розвитку науки і техніки, результати наукової і науково-технічної діяльності за 2018 рік : аналітична довідка. Київ : Український інститут науково-технічної експертизи та інформації, 2019. 117 с.

REFERENCES:

1. Suvorova S.D., Tevanyan A.M. (2018). Intellectual'nye resursy: osnova sovremennogo obshchestvennogo proizvodstva [Intellectual resources: the basis of modern social production]. *Innovacionnaya ekonomika: perspektivy razvitiya i sovershenstvovaniya*—Innovative Economics: Prospects for Development and Improvement, 6(32), 208–213. (in Russian)

2. Golovchanskaya E.E. (2015). Intellektual'nyj resurs v sisteme obshchestvennogo vosproizvodstva: sushchnost', rol', struktura [Intellectual resource in the system of social reproduction: essence, role, structure]. *Fundamental'nye issledovaniya. Ekonomicheskie nauki – Basic research. Economic sciences*, 5/2, 400–404. (in Russian)
3. Tatarkin A.I. (2010). Intellektual'nyj resurs obshchestva i ego rol' v vosproizvodstvennom processe [The intellectual resource of society and its role in the reproductive process]. *Ekonomika regiona – The economy of the region*, 3, 20–32. (in Russian)
4. Ahtyamov M.K., Kuznecova N.A., Saakova L.V. (2011). Obosnovanie kriteriya effektivnosti ispol'zovaniya intellektual'nyh resursov [Effectiveness criterion justification of the intellectual resources' usage]. *Kreativnaya ekonomika – Creative economy*, 5(53), 17–25. (in Russian)
5. Agafonova N.G. (2011). Intellektual'nyj potencial: sushchnost', osobennosti vosproizvodstva [Intellectual potential: essence, features of reproduction]. *Vestnik Sibirskogo gosudarstvennogo aerokosmicheskogo universiteta imeni akademika M.F. Reshetneva – Bulletin of the Siberian State Aerospace University named after Academician M.F. Reshetnev*, 3(36), 169–173. (in Russian)
6. Nikiforova S.V., Mamrov A.N. (2004). Konkurentnye preimushchestva predpriyatiya na mezhdunarodnom rynke [Competitive advantages of the enterprise in the international market]. St. Petersburg, Russia : Publishing House SPbGUEF. (in Russian)
7. Lozova O.V., Shkil V.A. (2018). Intellektualni resursy: sutnist, mistse y rol u protsesi formuvannya konkurentnykh perevah pidpriemstva [Intellectual resources: essence, place and role in the process of formation of enterprise's competitive advantages]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*, 3(88), 53–57. (in Ukrainian)
8. Kovtunenکو Yu.V. (2013). Ekonomichna sutnist i klasyfikatsiia intellektualnykh resursiv pidpriemstva [Economic essence and classification of enterprise's intellectual resources]. *Ahrosvit – Agroworld*, 14, 51–53. (in Ukrainian)
9. Abramov V.L. (2005). Intellektual'nye resursy konkurentosposobnosti sovremennoj organizatsii [Intellectual resources of the competitiveness of a modern organization]. *Otkrytoe obrazovanie – Open education*, 2, 76–80. (in Russian)
10. Stratehiia rozvytku sfery innovatsiinoi diialnosti na period do 2030 roku [Strategy for development of innovative activity sphere for the period till 2030]. *Zatv. rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.07.2019 № 526-r [approved by the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 526-r of 10.07.2019]. zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80> (accessed 17 April 2020). (in Ukrainian)
11. Kuznietsova M.S. [Ed.]. (2019). Naukova ta innovatsiina diialnist Ukrainy, 2018 rik. Statystychnyi zbirnyk [Scientific and innovation activity of Ukraine, 2018. Statistical collection]. Kyiv, Ukraine: State Statistics Service of Ukraine. (in Ukrainian)
12. Eurostat Science, Technology and Innovation Database. (2020). *ec.europa.eu* Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/database> (accessed 21 April 2020).
13. Kilkist pratsivnykiv, zadiianykh u vykonanni naukovykh doslidzhen i rozrobok za katehoriiamy personalu. [Number of employees involved in performing research and development by staff category]. (2019). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/ni/kpno_kp/kpno_kp_u.xlsx (accessed 21 April 2020). (in Ukrainian)
14. Stan rozvytku nauky i tekhniky, rezultaty naukovoi i naukovo-tekhnichnoi diialnosti za 2018 rik : analytychna dovidka [State of development of science and technology, results of scientific and technical activities for 2018: Analytical reference]. (2019). Kyiv, Ukraine : Ukrainian Institute of Scientific and Technical Expertise and Information. (in Ukrainian)

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНИХ ПРАКТИК РОЗВИТКУ РОЗУМНИХ МІСТ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

COMPARATIVE ANALYSIS OF FOREIGN PRACTICES FOR DEVELOPMENT OF SMART CITIES AND THE POSSIBILITIES OF THEIR IMPLEMENTATION IN UKRAINE

УДК 35.071

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-39>**Момот Т.В.**д.е.н., професор
Харківський національний університет
міського господарства
імені О.М. Бекетова**Мурасєв Є.В.**здобувач
Харківський національний університет
міського господарства
імені О.М. Бекетова**Momot Tetiana**O.M. Beketov National University
of Urban Economy in Kharkiv**Muraev Yevhen**O.M. Beketov National University
of Urban Economy in Kharkiv

Прискорення урбанізації разом зі стрімким розвитком та здешевленням ІКТ привело до виникнення такого явища у 90-х роках ХХ ст., як розумні стали міста. Новий підхід означає поєднання інформаційно-комунікаційних технологій з економічними, політичними та соціально-культурними зрушеннями задля вирішення урбаністичних проблем. Метою статті є визначення основних тенденцій розвитку найбільш успішних розумних міст світу та дослідження можливості їх імплементації в Україні. У статті проведено аналіз рейтингу смарт-міст світу та розглянуто найбільш успішні та передові проекти Цюриха та Осло. В результаті визначено пріоритетні напрями розвитку українських розумних міст, серед яких слід назвати зменшення обсягу шкідливих викидів в атмосферу, оптимізацію міського руху, просування відновлюваних джерел енергії та електротранспорту, оцифрування основних сервісів та послуг, збирання та оприлюднення даних про ситуацію в місті, можливості та статистику, постійну співпрацю з приватним сектором, увагу до проблем усіх верств населення.

Ключові слова: місто, розумне місто, інформаційно-комунікаційні технології, смарт-стратегія, смарт-місто.

Ускорение урбанизации вместе со стремительным развитием и удешевлением ИКТ

привело к возникновению такого явления в 90-х годах ХХ в., как умные устойчивые города. Новый подход означает сочетание информационно-коммуникационных технологий с экономическими, политическими и социально-культурными сдвигами с целью решения урбанистических проблем. Целью статьи является определение основных тенденций развития наиболее успешных умных городов мира и исследование возможности их имплементации в Украине. В статье проведен анализ рейтинга смарт-городов мира и рассмотрены наиболее успешные и передовые проекты Цюриха и Осло. В результате определены приоритетные направления развития украинских умных городов, среди которых следует назвать уменьшение объема вредных выбросов в атмосферу, оптимизацию городского движения, продвижение возобновляемых источников энергии и электротранспорта, оцифровку основных сервисов и услуг, сбор и обнародование данных о ситуации в городе, возможности и статистику, постоянное сотрудничество с частным сектором, внимание к проблемам всех слоев населения.

Ключевые слова: город, умный город, информационно-коммуникационные технологии, смарт-стратегия, смарт-город.

The acceleration of urbanization coupled with the rapid development and reduction of ICTs have led to the emergence of such a phenomenon in the 1990s as smart, sustainable cities. The new approach means combining information and communication technologies with economic, political and socio-cultural shifts to solve urban problems. Although there is no official definition, a smart city is considered to be a combination of information and communication technology (ICT) with the interests of human and social capital and urban infrastructure and services to ensure sustainable economic growth and a high standard of living for residents. Study and analysis of the international experience of transformation and development of smart cities will allow Ukrainian cities, which are just beginning to create their smart strategies, to better understand the specifics of policies and measures to meet the needs of their residents. The purpose of this paper is to identify the main trends in the development of the most successful smart cities in the world, and to explore the possibility of their implementation in Ukraine. The article analyzes the ranking of smart cities in the world, based on the study of how citizens perceive the scale and impact of local government efforts to solve their problems. The most successful and advanced projects in Zurich and Oslo are considered as cities that rank second and third in this ranking. As a result, priority areas for the development of Ukrainian smart cities were identified, including: reduction of harmful emissions into the atmosphere, optimization of urban traffic, promotion of renewable energy and electric transport, digitization of basic services and services, collection and publication of data on the situation in the city, opportunities and statistics constant cooperation with the private sector, attention to the problems of all segments of the population. Focusing on these areas and supporting and participating in EU projects promoting smart cities will allow Ukrainian cities to compete with European cities for resources and talents and raise the standard of living of their citizens.

Key words: city, smart city, information and communication technologies, smart strategy.

Постановка проблеми. Місто – це рушійна сила зростання економіки кожної нації. Більше половини населення світу живе у містах. Швидкий приріст населення створює надзвичайний тиск та викликає необхідність перепроектування наявних міст і планування їх розвитку в напрямі «озеленення» та підвищення якості життя міських жителів. Розвиток міст стає залежним від потужного використання інтелектуальних послуг. Багато нових підходів, пов'язаних з міськими послугами, засновані на використанні технологій, включаючи ІКТ.

Для забезпечення кращого управління, адміністрації та зростання ефективності організаційних процедур ідеї розумного міста отримали високу

оцінку як багатообіцяюча відповідь на виклики глобальної урбанізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розумних міст присвячені роботи широкого кола науковців, зокрема праці М.В. Бойкової, В.П. Купріяновського, Д.Є. Ніколаєва, Д.І. Ярцева, С.А. Чукут, В.І. Дмитренко, Н.Е. Кунанець, Р.М. Небесного, О.В. Мацюка. Водночас більш активного дослідження потребують закордонний досвід та розгляд можливостей його імплементації для українських міст, які вибирають шлях смарт-розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз та систематизація міжнародного досвіду розумних

міст, а також формування рекомендацій щодо його використання українськими розумними містами.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Стрімке зростання чисельності міського населення обумовило розширену трансформацію міст у всесвітньому масштабі. Міста в усьому світі почали шукати рішення, які дадуть змогу транспортним сполученням, змішаним землекористуванням та високоякісними міськими послугами позитивно вплинути на економіку. Наприклад, якісний та більш ефективний громадський транспорт, який відповідає економічним потребам та з'єднує робочу силу з місцем працевлаштування, вважається ключовим елементом зростання міста.

Концепція розумного міста не обмежується застосуванням технологій у містах. Насправді використання цього терміна поширене в багатьох секторах, не маючи чіткого визначення.

Трактування поняття «розумне місто» варіюється від міста до міста та від країни до країни залежно від рівня розвитку, готовності до змін та реформ, ресурсів та прагнень мешканців тощо.

Однак всі визначення поділяють загальний напрям, який поєднує інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) з інтересами людського та соціаль-

ного капіталу та міської інфраструктури й послуг для забезпечення стійкого зростання економіки та створення високого рівня життя мешканців.

Основною концепцією розумного міста є повна інтеграція його фізичної та цифрової інфраструктури. Розумне місто є інноваціями в управлінні містом, його послугах та інфраструктурі. Рішення, засновані на ІКТ, є ключовим елементом, що робить місто розумним, однак просто розгортання дорогих технологій у місті є повним нерозумінням цієї концепції.

Розумне місто можна визначити за шістьма характеристиками [1], такими як розумна економіка, розумні люди, розумне управління, розумна мобільність, розумне середовище та розумне життя (рис. 1).

Робота міста визначається ефективністю та дієвістю цих систем як цілісно, так і індивідуально.

Світовий центр конкурентоспроможності IMD у співпраці із Сінгапурським університетом технологій та дизайну (SUTD) розробили IMD Smart City Index, який охоплює 102 міста світу. IMD Smart City Index унікально фокусується на тому, як громадяни сприймають масштаби та вплив зусиль місцевої влади для того, щоби зробити їх міста розумними,

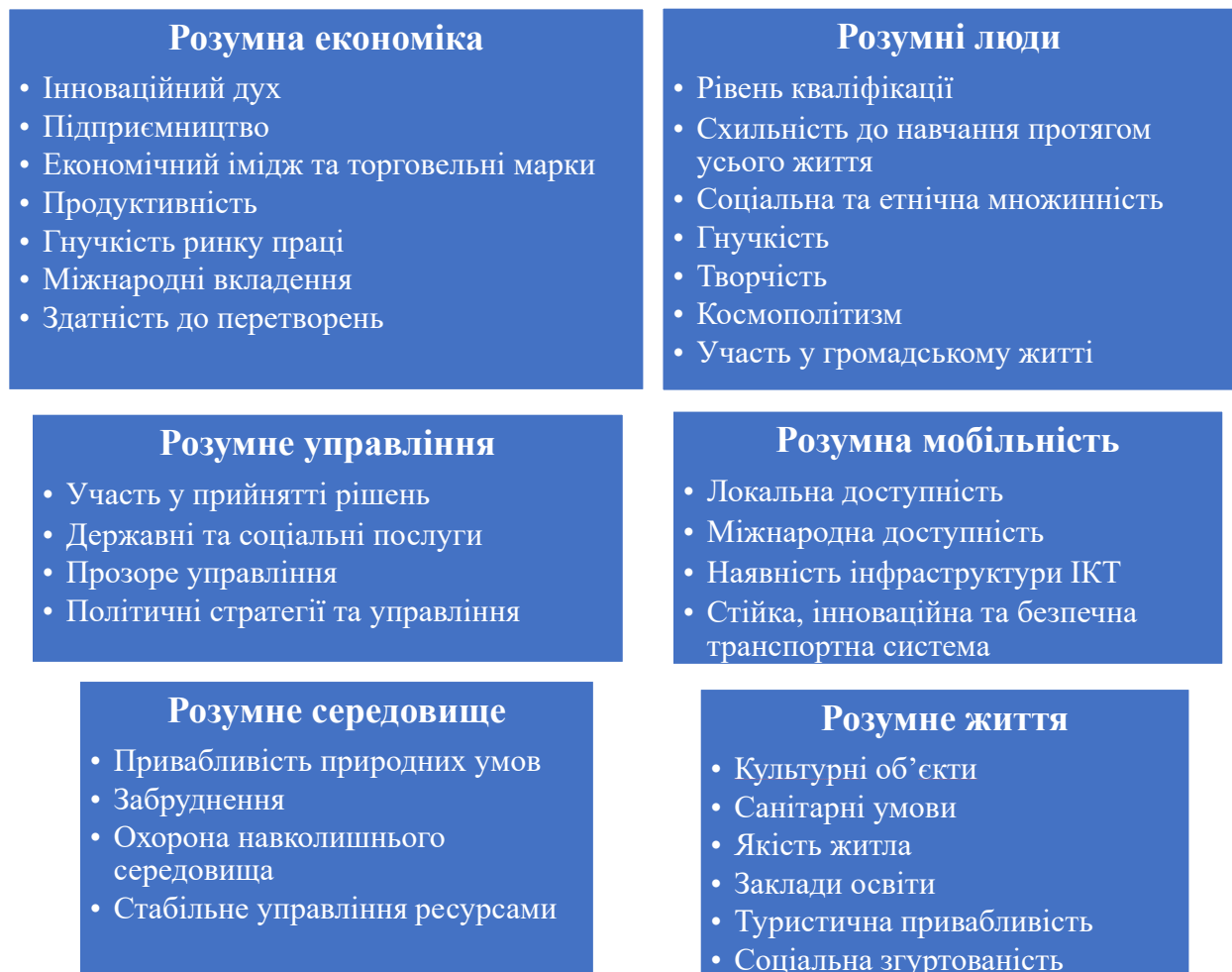

Рис. 1. Складові частини моделі розумного міста

врівноважуючи економічні та технологічні аспекти з урахування інтересів громадян.

Згідно з дослідженням, проведеним у 2019 році, найбільш розвинутими містами світу є:

- 1) Сінгапур;
- 2) Цюрих (Швейцарія);
- 3) Осло (Норвегія);
- 4) Женева (Швейцарія);
- 5) Копенгаген (Данія);
- 6) Окленд (Нова Зеландія);
- 7) Тайбей (Китай);
- 8) Гельсінкі (Фінляндія);
- 9) Більбао (Іспанія);
- 10) Дюссельдорф (Німеччина) [3].

Єдиним українським містом у цьому рейтингу є Київ, який посідає 92 місце. Респонденти визначили корупцію, стан доріг та доступність житла основними проблемами столиці.

Це свідчить про те, що українським містам, які хочуть відкрити для себе перспективу розумного розвитку, доцільно краще ознайомитись із зарубіжним досвідом та кращими світовими практиками у цій сфері.

Місто-держава Сінгапур – це центр фінансів та логістики, що дає йому змогу прогнозувати ВВП у розмірі 372,8 млрд. дол. США. У 2017 році міністр фінансів міста Хенг Сві Кіт заявив, що 2,4 мільярди доларів будуть вкладені в цифровізацію протягом наступних чотирьох років [4]. Ключовими елементами смарт-програм є «диджиталізація» економіки, уряду та суспільства загалом.

Найбільше місто Швейцарії має репутацію розумності, що відповідає його репутації як ідеального місця для життя. Конкретні проєкти, що здійснюються в місті, включають централізований доступ до всіх міських онлайн-сервісів, загальноміську інтернет-мережу і план електрифікації більшості громадського транспорту до 2030 року. Програма Цюриху також зосереджена на екології та питанні шкідливих викидів внутрішньоміського транспорту. Також докладаються зусилля щодо того, щоб не втрачати з поля зору громадян за появи нових технологій.

Проєкт «Smart Oslo» у столиці Норвегії має на меті зробити місто розумнішим та зеленішим, а також більш інклюзивним та креативним. Він пропонує великий набір додатків для громадян, що дає змогу вживати таких різноманітних заходів, як оплата за паркування, доступ до статистики та звітування про місцеві проблеми. Місто просуває такі ініціативи, як електричні автобуси та модернізація старих будівель екологічно чистими енергетичними системами.

Інтелектуальні амбіції Женеви виступають зразком для всього світу не в останню чергу через його дипломатичну роль як штабу організацій ООН, таких як Всесвітня організація охорони здоров'я. Ініціативи міста передбачають встановлення дат-

чиків по всьому місту для отримання інформації, наприклад, про безкоштовні паркувальні місця, та вимірювання шуму від дорожнього руху. Місто співпрацює з такими компаніями, як «SIG», для переходу до стійких місцевих джерел енергії.

Копенгаген здійснює свою ініціативу щодо розумного міста, орієнтуючись на досягнення в короткостроковій перспективі, такі як зниження викидів вуглецю до 0 до 2025 року. До інших ініціатив можна віднести поліпшення доступу до даних, довгострокове планування захисту навколишнього середовища та партнерства між приватним та державним секторами. Близько 250 компаній беруть участь у смарт-ініціативах, дві третини з них складають малі підприємства [5].

Окленд славиться як своєю якістю життя, так і витратами на таке життя. Таке поєднання є багатотним ґрунтом для реалізації розумних міських ініціатив. Задля того, щоб стати найбільш життєздатним містом у світі, найбільш населене місто Нової Зеландії здійснює моніторинг навколишнього середовища та з'єднує своїх громадян за допомогою технологій, таких як 5G, які можуть бути використані для того, щоб зробити вуличні ліхтарі розумними.

В столиці Тайваню (Тайбей) працює державний офіс управління проєктами для підтримки смарт ініціатив «Smart Taipei». Проєкти включають розумні датчики паркування, бездротові пункти зарядки та розумні смітники, які сповіщають владу, коли вони заповнені. У місті також проводиться саміт Smart City і Expo, які у 2019 році привернули понад 40 000 відвідувачів з майже 400 спікерами.

Гельсінкі розширює концепцію розумного міста, щоб охопити навколишні околиці, якими часто нехтують такі плани. Розумний Регіон Гельсінкі передбачає такі проєкти, як сталє виробництво текстилю та громадський транспорт на замовлення. Район Каласатама вважається специфічним прикладом перетворення розумного міста. Раніше схожа на пустирний район територія переоблаштовується розумними міськими ініціативами, такими як поводження з відходами та розумна парковка.

Більбао розташований у північній іспанській провінції Біскай. Його зусилля щодо розумного міста поєднані з його цілями щодо стійкості, які включають скорочення викидів парникових газів у 30% порівняно з 2005 роком та просування велосипедного руху. Більбао також є членом програми електронного урядування ЄС «WeLive», орієнтованої на стратегічне бачення, розумне управління, розвиток екосистем міста, розвиток інфраструктури та соціальну згуртованість [6].

Лише сьоме за величиною місто Дюссельдорф, однак, перевершує інші німецькі місті завдяки зосередженості на розумній мобільності та транспорті. Це частково було досягнуто завдяки співпраці з приватними підприємствами. У партнерстві

з «Deutsche Telekom» в аеропорту було проведено інструментальну перевірку втоми. Тим часом із «Siemens» місто побудувало тестову доріжку для інтелектуальних технологій дорожнього руху, передбачаючи майбутнє зростання автономних транспортних засобів.

Як бачимо, концепція розумного міста виходить за межі використання інформаційно-комунікаційних технологій для кращого використання ресурсів та зменшення викидів. Вона означає прагнення до сталого розвитку через розумніші міські транспортні мережі, модернізовані споруди водопостачання та утилізації сміття, більш ефективні способи освітлення та опалення будівель. Це також означає більш інтерактивну та чуйнішу адміністрацію міста, безпечніші громадські місця та задоволення потреб усіх верств населення.

Розглянемо детальніше розумні проєкти Цюріху (табл. 1) та Осло (табл. 2), які входять в першу трійку найрозумніших міст світу.

На рівні ЄС доступна ціла низка програм та фінансових інструментів для міст та громад, які бажають рухатися в напрямі розумних ініціатив щодо зниження викидів вуглецю та розроблення й впровадження інноваційних технологій. Такі програми, як «Горизонт 2020», Європейські структурні та інвестиційні фонди (ESI), Регіональна політика ЄС (Політика згуртування), Фонди конкурентоспроможності та інновацій ЄС (CIF), COSME та певною

мірою Фонд об'єднання Європи (CEF), можуть бути поєднані для підтримки розвитку розумних міст. Крім того, ЄС розширює набір фінансових інструментів, які можуть доповнити бюджет ЄС і залучити приватні інвестиції та Європейський фонд стратегічних інвестицій (EFSI).

За таких умов українським містам, які хочуть створити конкуренцію європейським містам, необхідно активно працювати в напрямі впровадження розумних ініціатив. Вони мають бути ознайомлені з положеннями кліматичної політики ЄС, Європейського інноваційного партнерства у сфері інтелектуальних міст та громад (The European Innovation Partnership on Smart Cities and Communities), Інформаційної системи розумних міст ЄС (The Smart Cities Information System) та інших ініціатив ЄС, спрямованих на підтримання, формування та трансформацію «розумних міст».

Аналіз найуспішніших розумних міст світу показав, що основними напрямками, в яких мають працювати українські міста, є:

- зменшення обсягу шкідливих викидів в атмосферу;
- оптимізація міського руху;
- просування відновлюваних джерел енергії та електротранспорту;
- оцифрування основних сервісів та послуг;
- збирання та оприлюднення даних про ситуацію в місті, можливості та статистику;

Таблиця 1

Основні складові частини стратегії розумного міста Цюріху

Назва ініціативи	Зміст ініціативи
Спільнота 2000 ват (2,000-Watt Society)	Це екологічна ініціатива, що передбачає зменшення жителями щорічного споживання енергії до рівня 2 000 Ват (це відповідає 48 кіловат-годинам на добу) до 2050 року, не зменшуючи їхнього рівня життя. Концепція передбачає не тільки зменшення використання енергії у приватних помешканнях, але й глобально всім суспільством.
City traffic 2025	Мета ініціативи полягає у збільшенні відсотку руху громадського транспорту, пішоходів та велосипедів у межах загального обсягу руху в місті без збільшення загальної пропускної спроможності транспортної мережі автомобільного приватного транспорту; захисті жителів міста від негативного впливу руху (включаючи шум, забруднювачі, аварії); підвищенні якості громадського простору, тобто дизайну та функціональності вулиць і скверів, контролю дорожнього руху.
EnerGIS	Через інформаційну платформу «EnerGIS» власники будинків можуть отримати доступ до конкретної інформації про те, які джерела енергії є доступними для їх будинків, а саме наявні та заплановані енергетичні мережі, варіанти централізованого опалення або відновлювані енергетичні системи, такі як сонячні колектори, фотоелектричні системи, геотермальні зонди. Метою є спрощення власникам будинків переходу на відновлювані джерела енергії та підключення до енергетичних мереж, сприятливих для клімату.
Mein Konto	«Mein Konto» («мій обліковий запис») – це особистий кабінет для інтернет-сервісів міста. «Mein Konto» об'єднує доступні онлайн-сервіси за допомогою одного єдиного аккаунту. Більше немає необхідності з'являтися на пошті, в школі чи районній установі. Адміністративному персоналу не потрібно вручну вводити дані в міські системи, оскільки оброблення здійснюється автоматично.
Züri Velo	Місто має сучасну систему спільного користування велосипедами з понад 2 000 звичайних та електричних велосипедів. Клієнт може в режимі реального часу відстежити, скільки велосипедів та електронних велосипедів доступно на відповідній станції. Завдяки простій системі доступу через додаток, веб-сайт, «SwissPass» або кредитну карту сумісні зі смартфоном станції зручні як для постійних, так і для спонтанних користувачів.
eCityplan	Інтерактивні карти міст пропонують інформацію в режимі реального часу для навігації по місту жителів та відвідувачів. «eCityplane» керується сенсорним екраном і включає різні карти міста та вибрану інформацію про події, культуру чи громадський транспорт.

Джерело: [7]

Основні складові частини стратегії розумного міста Осло

Назва ініціативи	Зміст ініціативи
Climate Dashboard	Завданням є сприяння становленню міста, що не зашкоджує клімату, показуючи тенденції зміни клімату та безпосередньо посилаючись на статистику та тенденції. Прототип візуалізує кліматичні та екологічні дані, такі як кількість велосипедів та пішоходів, використання станцій зарядки для електромобілів та якість повітря. Дані відображаються в режимі реального часу.
Alma's house	Будинок Алми ("Alma's house") – це квартира площею 50 квадратних метрів, що демонструє зручні рішення для хворих деменцією і є частиною ресурсного центру муніципалітету Осло в геріатрії, деменції та вікової психіатрії. Дизайн приміщення та допоміжні технології спеціально розроблені для підтримки людей з когнітивними порушеннями та деменцією.
No-dig водопостачання	Осло кинуло виклик ринку розвинути траншеї (без копання) від будівель до основних водопроводів. Натхнене технологіями нафтової промисловості місто може підключити будівлі до магістральних водних ліній без прориву поверхні, що спричиняє менший вплив на екологію та інфраструктуру.
BuyZET	Загальною метою є розроблення інноваційних планів закупівель, що мінімізують кількість, відстань та розриваність поїздок на автомобілі в межах міста та максимально збільшують частку цих поїздок, здійснених автомобілями з нульовою емісією викидів (ZEV). "BuyZET" має на меті зрозуміти та оптимізувати вплив реалізації державних закупівель на транспортні схеми міста, а також знайти інноваційні та стійкі рішення щодо доставки товарів і послуг, які можуть допомогти вирішити ці проблеми.
Smart Mobility	Місто сприяє використанню електромобілів та альтернативних неорганічних альтернатив як у громадському, так і в приватному транспорті. Розумні транспортні системи підвищують ефективність та привабливість громадського транспорту. Вводяться зони без автомобілів. Місто функціонує як жива лабораторія для інноваційних рішень для інфраструктури. Метою є доступна, зелена та економічно вигідна інфраструктура.
Будівництво без викидів	Місто має на меті скорочення викидів газів на 95% до 2030 року та зменшення використання органічного палива до нуля. Для зменшення викидів газу на своїх будівельних майданчиках місто змогло встановити норму нульових викидів у всій тендерній документації. Це означає, що дизельні машини та обладнання замінені на неорганічні альтернативи. Незважаючи на те, що не все наявне обладнання доступне як повністю електричне, ринок швидко адаптується та розробляє нові рішення.
EV program	Низка місцевих та національних ініціатив, розроблених для просування автомобілів з нульовою емісією викидів. Користувачі електричними транспортними засобами не сплачують податок у 25% з продажу та користуються безкоштовною парковкою, доїздом до автобусної смуги, безкоштовною зарядкою та безкоштовним транспортом на поромках.
SmartOslo Accelerator	Портал запуснений для створення діалогу між містом та представниками стартапів. Організація проводить регулярний конкурс, який заохочує підприємців та стартаперів створювати ідеї, що «змінюють гру», щоби покращити мобільність, здоров'я, клімат та інші проблемні питання для громадян Осло.

Джерело: [8]

- постійна співпраця з приватним сектором;
- увага до проблем усіх верств населення.

Вжиття заходів щодо вказаних вище керунків допоможе українським містам сформувати власні смарт-стратегії, приймати більш виважені та ефективні управлінські рішення, краще розуміти проблеми своїх жителів та вирішувати їх.

Висновки з проведеного дослідження. Сучасні умови характеризуються посиленням урбанізації, водночас великі міста стають магнітом для талантів і рушієм економічного зростання. Водночас перед містами постають суспільні виклики, адже проблеми безробіття, злочинності та енергоефективності стають нагальними, а населення чинить все більший тиск на міську інфраструктуру, тому державні органи влади повинні робити більше.

Технології впроваджувались містами протягом багатьох років. Однак темпи, з якими відбувається це впровадження, швидко зростають, оскільки сучасні цифрові технології дають можливість вирішити найсуттєвіші проблеми великих міст. Як наслідок, міські території перетворюються на розумні міста. У цій трансформації новітні технології є лише одним із елементів системи. Дру-

гою складовою частиною розумних міст є дані, інформаційні масиви для розумних рішень. Завдання міст полягає у використанні потужності даних для створення розумних рішень, які відповідають реальним потребам користувачів міста та сприймаються ними як значущі. Третім елементом розумних міст є розумні люди. Орієнтація на працевлаштування та перемогу в конкурентній боротьбі «за талант» є життєво важливою для сталого економічного зростання.

Трансформація від традиційного міста до розумного міста відбувається нелегко. Успіх залежить від якості прийнятих рішень та способу виконання цих рішень.

Стратегія розумного міста має бути публічною та динамічною, включати цілі з конкретним часовим періодом для можливості відстеження прогресу, а також критеріями успіху. Місто має регулярно публікувати оновлення та досягнення на спеціально створеній платформі. Досвід показує, що міста із систематизованим підходом та стратегіями краще забезпечують потреби своїх мешканців, ніж ті, що просто займаються розробленням розумних додатків на запит. Українські міста тільки

починають впроваджувати розумні ініціативи, використовувати переваги діджиталізації та формувати свої smart-стратегії, тому дуже важливо правильно розставити пріоритети.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Приходько В.П., Єгорова О.О., Кророва А.С. «Розумні міста» у процесах інноваційного розвитку Європейського Союзу: таргетування, ресурси та потенціал. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 24. Ч. 3. С. 53–59.
2. Басюк Д.І., Срібна С.В., Примак Т.Ю. Досвід країн Європейського Союзу щодо розвитку smart-дестинацій. *Ефективна економіка*. 2019. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6823> (дата звернення: 10.09.2019).
3. IMD Smart City Index 2019. URL: <https://www.imd.org/research-knowledge/reports/imd-smart-city-index-2019> (дата звернення: 10.04.2020).
4. Buhalis D., Amaranggana A. Smart Tourism Destinations Enhancing Tourism Experience through Personalization of Services. *Information and Communication Technologies in Tourism 2015. ENTER 2015 Proceedings of the International Conference in Lugano. Switzerland* : Springer International Publishing, 2015. P. 377–390.
5. Smart cities and infrastructure. Economic and Social Council. United Nations. 2016. URL: http://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ecn162016d2_en.pdf (дата звернення: 16.04.2020).
6. Smith K. Smart Living or as we might live with artificial intelligence the IoT with blockchain in a new reality. 2016. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/smart-living-we-might-live-artificial-intelligence-iot-karl-smith> (дата звернення: 20.04.2020).
7. Stadt Zurich Präsidiar department. URL: <https://www.stadt-zuerich.ch/prd/de/index/stadtentwicklung/smart-city.html> (дата звернення: 15.04.2020).
8. Beneath the futuristic architecture, Oslo really is as smart as it looks. URL: <https://www.digitaltrends.com/home/oslo-norway-smart-city-technology>

(дата звернення: 16.04.2020).

REFERENCES:

1. Prikhodko V.P., Yegorova O.O., Kropova A.S. (2019) "Rozumni mista" u protsesakh innovatsiinoho rozvytku Yevropeiskoho Soiuzu: tarhetuvannia, resursy ta potentsial. ["Smart cities" in the European Union's innovation development processes: targeting, resources and potential.] *Uzhgorod National University Scientific Bulletin: Series: International Economic Relations and the World Economy*. Uzhgorod, 2019. Issue 24. Part 3, pp. 53–59.
2. Basyuk D.I., Sribna S.V. and Prymak T.Yu. (2019), "Experience of european union countries in the development of smart destination", *Efektivna ekonomika*, vol. 1, Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6823> (accessed 10 September 2019). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.1.8.
3. IMD Smart City Index 2019. URL: <https://www.imd.org/research-knowledge/reports/imd-smart-city-index-2019> (accessed 10 Apr 2020).
4. Buhalis D., Amaranggana A. Smart Tourism Destinations Enhancing Tourism Experience through Personalisation of Services. *Information and Communication Technologies in Tourism 2015. ENTER 2015 Proceedings of the International Conference in Lugano. Switzerland* : Springer International Publishing, 2015. P. 377–390.
5. Smart cities and infrastructure. Economic and Social Council. United Nations. 2016. Available at: http://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ecn162016d2_en.pdf (accessed 16 April 2020).
6. Smith K. Smart Living or as we might live with artificial intelligence the IoT with blockchain in a new reality. 2016. Available at: <https://www.linkedin.com/pulse/smart-living-we-might-live-artificial-intelligence-iot-karl-smith> (accessed 20 April 2020).
7. Stadt Zurich Präsidiar department. Available at: <https://www.stadt-zuerich.ch/prd/de/index/stadtentwicklung/smart-city.html> (accessed 15 April 2020).
8. Beneath the futuristic architecture, Oslo really is as smart as it looks. Available at: <https://www.digitaltrends.com/home/oslo-norway-smart-city-technology> (accessed 16 April 2020).

PROBLEM ISSUES IN THE MANAGEMENT OF FINANCES OF AMALGAMATED TERRITORIAL COMMUNITIES

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ В УПРАВЛІННІ ФІНАНСАМИ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

UDC 332.02

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-40>**Chekh Nataliia**Candidate of Economic Sciences,
Senior LecturerO.M. Beketov National University
of Urban Economy in Kharkiv**Shapoval Galyna**Candidate of Economic Sciences,
Associate ProfessorO.M. Beketov National University
of Urban Economy in Kharkiv

The ongoing decentralization reform in Ukraine aims to improve the quality of life of citizens. Public administration is becoming more rational, flexible, visible and interactive, relations between the state and society are being strengthened, democratic accountability and transparency of resource allocation are increasing, and opportunities for economic activity of local communities and interregional competition are emerging. However, despite the successes achieved, amalgamated territorial communities (ATC) still do not use their resources effectively. The article focuses on the aspects of ATC activities that make communities lose their ability to fill local budgets. The purpose of this article is to analyze the problems in the field of financial management of ATC and to find the ways to solve them. As a result of the study, practical problems of ATC activities, which may be causes of non-compliance by the communities, have been identified. Measures to solve them and minimize their negative impact have been proposed.

Key words: amalgamated territorial community, decentralization, budget, local budget, plot of land, transfer.

Продолжающаяся сегодня реформа децентрализации в Украине имеет целью качественно улучшить повседневную жизнь

граждан. Государственное управление становится более рациональным, гибким, видимым и интерактивным, укрепляются отношения государства и общества, растет демократическая ответственность, прозрачность распределения ресурсов, появляются возможности для экономической деятельности местных общин и межрегиональной конкуренции. Однако, несмотря на достигнутые успехи, объединенные территориальные общины (ОТГ) все еще недостаточно эффективно используют предоставленные им ресурсы. Статья посвящена рассмотрению тех аспектов деятельности ОТГ, по которым общины теряют возможность наполнения местных бюджетов. Целью данной статьи является анализ проблем в сфере финансового управления ОТГ и поиск путей их решения. В результате проведенного исследования определены практические проблемы деятельности ОТГ, которые могут быть причинами несоблюдения общинами доходов. Предложены меры по их решению и минимизации их негативного влияния.

Ключевые слова: объединенная территориальная община, децентрализация, бюджет, местный бюджет, земельный участок, трансферт.

Триваюча сьогодні реформа децентралізації в Україні має на меті якісно покращити повсякденне життя громадян. Державне управління стає більш раціональним, гнучким, прозорим та інтерактивним, зміцнюються відносини держави і суспільства, зростає демократична відповідальність, прозорість розподілу ресурсів, з'являються можливості для економічної діяльності місцевих громад та міжрегіональної конкуренції. Однак, незважаючи на досягнуті успіхи, об'єднані територіальні громади (ОТГ) все ще недостатньо ефективно виконують свої повноваження та використовують надані їм ресурси. Дана стаття присвячена розгляду тих аспектів діяльності ОТГ, через які громади втрачають можливість наповнення місцевих бюджетів. Метою даної статті є аналіз проблем у сфері фінансового управління ОТГ та пошук шляхів їх вирішення. В результаті проведеного дослідження визначено практичні проблеми діяльності ОТГ, що можуть бути причинами недотримання громадами доходів. Недостатній рівень фінансового контролю та дисципліни є причиною виникнення бюджетних втрат та упущення вигод. ОТГ як головний розпорядник місцевого бюджету не забезпечують належний внутрішній контроль за повнотою надходжень та використанням бюджетних коштів, виконанням бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та їх витратами. Відсутній механізм співпраці з податковими органами та процедури контролю щодо справляння податків та орендної плати не забезпечують повноти надходження до бюджету ОТГ. Бюджетні програми не забезпечуються відповідним фінансуванням в повному обсязі, кошти спрямовуються на заходи, які не завжди є першочерговими для задоволення потреб громади. Враховуючи це, автори пропонують заходи щодо вирішення та мінімізації негативного впливу цих факторів. Серед них максимальне залучення до бюджету ОТГ усіх належних податків та зборів, максимальний контроль за надходженнями та видатками, сприяння ефективному використанню фінансових ресурсів місцевих бюджетів.

Ключові слова: об'єднана територіальна громада, децентралізація, бюджет, місцевий бюджет, земельна ділянка, трансферт.

Introduction. Pursuant to Article 10 of the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine», functions and powers on behalf and in the interests of territorial communities are exercised by village, settlement, city councils, distributing powers between themselves and their executive bodies [1].

Maximum empowerment of local governments in the administration of taxes and fees contributes to the filling of local budget revenue with adequate resources and gives exclusive rights to determine the priority areas of their use.

Normal functioning and provision of quality services to the population depends on the financial self-sufficiency of territorial community. Local budgets are the bases of financial autonomy of local authorities, they are an

important element of the system of financial regulation of economic processes, development of culture and education, solving social problems, their balance and optimality are the main conditions for economic growth. In this context, at the present stage of development, the problems of strengthening the revenue base of local budgets, their financial support and sufficient sources to fill the local budgets are of particular importance.

It is the financial aspect, which is one of the most significant factors, which the successful functioning of an ATC depends on. Presence of economically active business entities, a sufficient number of skilled labor resources, a developed industrial and social infrastructure are the bases for successful development of localities belonging to the ATC.

Analysis of recent research and publications.

Issues of impact and consequences of a set of measures to implement the decentralization reform were considered by leading experts in various fields and scholars, such as O. Boryslavska, A. Bondarenko, O. Drozdovskaya, V. Matvienko and others. Problems of urbanization processes were investigated by M. Averkin, I. Gukalova, T. Zastavetsky, N. Omelchenko, D. Kuzmenko, K. Sehida, E. Pertsik and others. However, the unexplored and unanalyzed issues remain the problematic aspects of ATCs' financial management that are characteristic of the activities of most communities and which do not seem to be able to fully exercise their authority.

Setting objectives. Despite the successes achieved in the field of decentralization, ATC still do not use their resources effectively. The purpose of this article is to analyze the problems in the field of financial management of ATC and to find the ways to solve them.

Basic material and results. Local budgets have considerable financial resources to create favorable conditions for economic growth in the region and the completeness of local budgets and their balance solely depends on the efforts of local authorities. That is, the efficient use of local budgets is a guarantee that the territorial community will be able to provide better and more diverse services to its residents, implement social and infrastructure projects, create conditions for entrepreneurship development, attracting investment capital, improve local development programs and finance other activities aimed at improving the living conditions of the community.

The main sources of local budget revenues include tax revenues (national taxes, which are legally assigned to local budgets, local taxes and fees, as well as deductions from national taxes), money derived from municipal funds generated by the activities of municipal enterprises and organizations owned by territorial communities and payment for services provided by local governments as well as local loans. The ratio of these major sources in the structure of local finances determines the degree of autonomy of local budgets [2].

The local budget revenues consist of the revenues necessary to fulfill their own powers and the revenues necessary to ensure the execution of the powers delegated by law to the executive authorities. The local budget is divided into the current budget and the development budget.

Revenues of the current budget are formed on the basis of taxes (taxes on income of enterprises and organizations, value added tax, excise tax, state duty, personal income tax, land payment, etc.). The share of income tax and value added tax in the structure of budget revenues is 60–65%. Citizens' taxes are 5–7% of total revenues. Development budget revenues are generated through part of tax revenues, as well as funds raised from local loans, investment grants and from other budgets.

The activities of ATC are determined by the provisions of the Constitution of Ukraine, the Budget Code of Ukraine, the Laws of Ukraine «On the State Budget» for the relevant years, the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine», the decisions of local self-government bodies (the manager of the budget funds), other legislative and regulatory acts and administrative acts, documents that determine the procedure for calculating and prioritizing the budgetary policy of ATC.

The use of local budget funds is directly related to the performance by the state and local self-government bodies of their responsibilities and tasks, the most important of which is to create conditions for continuous increase of real incomes of the population and quality of budget services, socio-economic development of the region and meeting the needs of the population.

Key problems and complications in the area of budget revenue generation are in the management of land resources and communal property, as well as in the establishment and collection of tax payments.

This is due to the lack of control over the completeness of compliance with the terms of the lease agreements and the lack of proper cooperation between local governments and the tax service, which leads to budget under-execution.

For a long time, land payments had the status of a national tax, fixed by local budgets. It was one of the main sources of replenishment of local budgets, even when privileges were used for certain categories of landowners and land users. Since 2015, land payment has gained a new status: from one type of payment for the special use of natural resources it has become a component of property tax and has received the status of local tax.

Land Code No. 2768-III dated October 25, 2001 stipulates that land use in Ukraine is paid [3]. Land payment is paid in the form of a land tax or rent.

Adjustment of the payment for land is regulated by the Tax Code of Ukraine No. 2755 dated December 2, 2010 [4]. According to it, land taxes payers are owners of land and land parcels, and land users, and subject to taxation are land owned or used and land owned shares. Landowners and land users pay a fee for the land from the date of the ownership or right to use the land.

According to Article 33 of the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine» charging for land belongs to the executive powers of the executive bodies of village, settlement and city councils, and control over the observance of land legislation, use and protection of land belongs to the delegated powers.

According to Article 189 of the Land Code of Ukraine local authorities exercise self-government control over the use and protection of land.

In accordance with the provisions of the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine» the material and financial basis of local self-government is

movable and immovable property, local budget revenues, other funds, land, natural resources that are communal property of territorial communities. The completeness of the needs of the respective territorial communities depends on the rationality and efficiency of disposal of communal property and natural resources [1].

Local self-government bodies have the right to control not only the timely receipt of payment for land, but also the implementation of economic agreements in the correctness of determining the amount of rent.

Often, there is a lack of proper accounting of the number of land plots under the relevant decisions of the local self-government body in ATC, concluded leases of land plots, and the contracts themselves may be partially absent.

In its turn, a state audit [5] shows that rents are often paid late, or not fully, which leads to the loss of income by the budget of appropriate ATC. It is often the case that operational accounting and analytical work on such arrears by the relevant land department is not carried out at all, and no claim for debt arrears is carried out. Also, the rate of rent for land under concluded contracts is often not revised for a long period; changes in the normative monetary valuation, indexation of land value are not taken into account. This, in turn, indicates that communities do not fully exercise their authority in controlling land use.

Another opportunity to generate additional revenue to the ATC budget is to lease land of water fund and water bodies.

According to Article 122 of the Land Code of Ukraine, the powers to lease land under water bodies for lease use within the settlements belong to the village, settlement and city councils and outside the settlements to the regional state administrations.

Many ATCs do not use this opportunity to generate additional income without concluding leases, and therefore a large proportion of tenants use water bodies without proper paperwork or re-registration.

Real estate tax other than land belongs to local taxes. According to paragraph 266.5.1 of the paragraph 266.5 Article 266 of Tax Code of Ukraine tax rates for residential and / or non-residential real estate owned by individuals and legal entities are set by decision of the village, settlement, city council, depending on the location (zoning) and types of such real estate in size not exceeding 1.5 percent of the minimum wage established in the reporting (tax) year per 1 square meter of tax base.

ATCs often set the real estate tax rate below the maximum level set by the Tax Code of Ukraine. This and the lack of a single register of property owners make it impossible for ATCs to increase the revenue side of the budget.

Absence of mechanism for cooperation with the tax authorities and control procedures for tax and rent payments charges causes the incompleteness of the budget revenues of ATC.

Insufficient measures to coordinate appropriately with the cooperation of the bodies providing revenue to the ATC budget cause revenue shortfalls.

In addition, ATCs do not always enter into agreements with the developers on the participation in the construction of the infrastructure of the settlement, or exempt from the share participation of developers who have not carried out the construction of engineering, transport or social infrastructure.

Another problem of ATC is the failure to ensure timely and full use of intergovernmental transfers to fulfill state-mandated powers and measures.

Intergovernmental transfers is one of the forms of implementation of the principles of intergovernmental budgetary policy and organization of the budget process in Ukraine under conditions of transfer of powers to use resources between budgets of one level to budgets of another level. The need for intergovernmental transfers arises from a discrepancy between the division of powers between management and the allocation of revenue sources to fulfill them.

Intergovernmental transfers in ATC address the issue of compensation for the costs of the implementation of state delegated powers, the cost of which exceeds the budgetary capacity of the local government, as well as the problems caused by the uneven mobilization of budget revenues and social problems related to the specific development of the territory and its economic viability.

The presence of significant balances of unused subsidies and dotation from the state budget in many ATCs confirm the inefficiency of budgetary management and the lack of control at the local level. However, when planning expenditures for the respective sectors in the next budget periods, the presence of these balances of intergovernmental transfers is often not taken into account.

These facts create an imbalance of the required financial resources and the inconsistency of budget allocations.

In addition, ATCs often store free unused balances in their accounts, which, when placed in banks' deposit accounts, would allow them to generate additional income.

The basis for the development of territorial communities is the efficient use of budgetary funds, while ensuring a direct correlation between the distribution of funds and the actual results of their implementation in accordance with the identified priorities of community development.

The solution to this problem can be achieved by applying the program-target method. The program-target method in the budgetary process is a method of managing budgetary funds to achieve concrete results at the expense of budgetary funds, using the assessment of the efficiency of use of budgetary funds at all stages of the budgetary process.

Particular components of the program-target method in the budget process are budget programs, responsible

budget executors, passports of budget programs and their performance indicators. They are determined by the main spending units.

Shortcomings in the development, financing, implementation and reporting on the results of local programs, as well as their considerable number, lead to their under-financing and dispersion of budgetary resources, which does not contribute to the achievement of goals planned by ATC.

Often, programs are not adequately funded in their entirety, and funds are channeled into activities that are not always paramount to meeting the needs of the community, which, against the background of resource scarcity, is an inefficient use of funds.

Budget allocations are divided into different measures, which do not ensure maximum concentration of financial resources, fulfillment of priorities, definition of effective indicators that would reflect real problems and achievement of concrete results.

One of the components of additional burden on the budget of the communities is the financing of state bodies, which are financed from the state budget and perform nationwide functions and provide support to public organizations. Funds for the maintenance of regional departments of the National Police, the State Emergency Service, the Security Service of Ukraine, military commissariat are allocated from the budgets of local self-government. Although according to the Budget Code of Ukraine, expenditures on the maintenance of these institutions are not foreseen to be provided from local budgets.

Often, networks of educational institutions, relationships with utilities, and the state of roads and streets require optimization.

Thus, ATC, as the main manager of local budget, do not ensure proper internal control over the completeness of revenues and the use of budgetary funds, taking of budgetary commitments by the lower level budget spending units and their expenditures.

Conclusions. Despite the positive trends of decentralization, there are factors that impede the full utilization of available opportunities and reserves of ATC. Insufficient level of internal financial control and financial discipline is the cause of budget losses and loss of benefits. For example, measures taken by local governments to ensure the completeness of rents and land tax from individuals and legal entities are insufficient and inefficient, resulting in an increase in the amount of tax debt and the income shortfall of the ATC budget.

Under such conditions, it is advisable for ATC to:

- Develop and approve a number of measures to maximize the involvement in the ATC budget of all due taxes and fees, including through the inventory of contracts that depend on the completion of the budget, their implementation status, verification with the authorities that administer these revenues, to work to prevent the formation of debt to the community budget on the above taxes.

- Ensure the most efficient use of intergovernmental transfers, control their timely use for their intended purpose, and prevent the unreasonable generation of balances.

- Strengthen internal control over the receipt and use of financial and material resources by developing appropriate measures and identifying responsible persons for their implementation and internal financial control.

- View accepted local programs, optimize them by size and individual activities and review performance.

- Ensure proper internal control over expenditures when planning and implementing expenditures for implementation of local program activities and promote efficient use of local budget financial resources.

- Create an internal audit unit.

REFERENCES:

1. Pro misceve samovryaduvannya v Ukrayini: Zakon Ukrayiny` [On Local Self-Government in Ukraine: Law of Ukraine] from 21.05.1997 №280/97-BP. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (accessed 06 January 2020).
2. Tatoryn N.B. (2017) Miscevi byudzhety` yak finansova baza misceвого samovryaduvannya [Local budgets as a financial base of local self-government]. Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy. Issue 11. pp. 159–162.
3. Zemel'nyj kodeks Ukrayiny: Pryjnyatyj (Land Code of Ukraine: Adopted) 25.10.2001 № 2768-III. Vidomosti Verhovnoyi Rady` Ukrayiny` (Information of the Supreme Council of Ukraine). 2002. № 3–4. Article. 27.
4. Podatkovy`j kodeks Ukrayiny`: Zakon Ukrayiny` (Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine) from 02.12.2010 № 2755-VI. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (accessed 25 February 2020).
5. Oficijna veb-storinka Derzhavnoyi audy`tors`koyi sluzhby` Ukrayiny` [Official web-site of the State Audit Service of Ukraine]. Available at: <http://dkrs.kmu.gov.ua/kru/uk/index> (accessed 02 March 2020).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. №280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 06.01.2020).
2. Татарин Н.Б. Місцеві бюджети як фінансова база місцевого самоврядування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 11. С. 159–162.
3. Земельний кодекс України: Прийнятий 25.10.2001 № 2768-III / Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3–4. Ст. 27.
4. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 25.02.2020).
5. Офіційна веб-сторінка Державної аудиторської служби України. URL: <http://dkrs.kmu.gov.ua/kru/uk/index> (дата звернення: 02.03.2020).

ВПЛИВ ІТ-КЛАСТЕРІВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ ДИНАМІКУ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

THE IMPACT OF IT-CLUSTERS ON SOCIO-ECONOMIC DYNAMICS OF REGIONAL DEVELOPMENT

УДК 332.1

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-41>Шашина М.В.¹

к.е.н., доцент кафедри економіки і підприємництва
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Shashyna Maryna

National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

У статті розглянуто вплив діяльності суб'єктів господарювання у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій, об'єднаних у профільні спільноти за кластерним підходом на соціально-економічний розвиток регіонів за їх місце розташуванням. Досліджено особливості створення та подальшої діяльності ІТ-кластерів у регіонах з найбільшими, за офіційними даними державної служби статистики України, даними річного обсягу реалізації комп'ютерних та інформаційних послуг усім групам споживачів на внутрішньому (більше 1000,0 млн. грн.) і зовнішньому (більше 50,0 млн. дол. США) ринку – Львівська, Харківська, Дніпропетровська та Вінницька області, а також місто Київ. Проведений аналіз охоплює період останніх трьох календарних звітних років, 2017-2019, що дало змогу зробити достовірний висновок про середньострокову висхідну динаміку розвитку ІТ-сектору указаних регіонів на внутрішньому та зовнішньому ринках і його позитивний вплив на соціально-економічний розвиток місцевих громад.

Ключові слова: ІТ, кластер, комп'ютерні та інформаційні послуги, цифрова індустрія, економіка знань, регіональний розвиток.

В статті рассмотрено влияние деятельности субъектов хозяйствования в сфере

информационно-телекоммуникационных технологий, объединенных в профильные сообщества по кластерному подходу, на социально-экономическое развитие регионов их месторасположения. Исследованы особенности создания и дальнейшей деятельности ИТ-кластеров в регионах с наибольшими, по официальным данным государственной службы статистики Украины, данными годового объема реализации компьютерных и информационных услуг всем группам потребителей на внутреннем (больше 1000,0 млн.грн.) и внешнем (больше 50,0 млн. дол. США) рынке – Львовская, Харьковская, Днепропетровская и Винницкая области, а также город Киев. Проведенный анализ охватывает период последних трех календарных отчетных лет, 2017-2019, что дало возможность сделать достоверный вывод о среднесрочной восходящей динамике развития ИТ-сектора указанных регионов на внутреннем и внешнем рынках и его позитивное влияние на социально-экономическое развитие местных общин.

Ключевые слова: ИТ, кластер, компьютерные и информационные услуги, цифровая индустрия, экономика знаний, региональное развитие.

The article examines the impact of the activities of economic entities in the sphere of information and telecommunication technology incorporated in the profile of the community cluster approach him for socio-economic development of regions for their location. Clusters are investigated in the context of the need to find new forms and models (which are also business incubators, hubs, co-workme, industrial parks, etc.) development of economic activities in the languages of extensive exhaustion of the traditional factors of growth and development, as well as transition to post-industrial society and the knowledge economy. The peculiarities of the establishment and further operation of it-clusters in regions with the highest, according to official data of state statistics service of Ukraine, data of the annual volume of sales computer and information services to all groups of consumers in the domestic (more than 1000,0 mln.UAH) and external (more than 50,0 mln.\$) market – Lviv, Kharkiv, Dnipropetrovsk and Vinnytsia regions and Kyiv city. The analysis covers the period of last three calendar reporting years 2017-2019, which allowed us to make a reliable conclusion about the medium-term upward trend of development of the it sector of these regions on internal and external markets and its positive impact on the socio-economic development of local communities. Proven performance in major areas of activities of regional it clusters in the development of internal infrastructure, increasing the level of vocational education and digital literacy of the population, stimulating foreign trade, improving international business image regions, diversification of services. Separate Vinnytsia region, where it services are the dominant component of exports, despite the fact that the region has the lowest volume of foreign trade in services among all the analyzed. Functioning and development of global, national and regional economy in the 21st century is accompanied by a change in the conditions and structure of production and marketing of products, the introduction of new formats and models of relations and cooperation not only between economic entities, but also between all participants of economic relations at the micro and macro levels. An example of this is the creation and operation of regional IT clusters, in particular there are more than 20 IT clusters in Ukraine. The largest are IT clusters of Lviv, Dnipro, Kyiv, Vinnytsia and Kharkiv, where annual sales of the relevant services of local businesses amount to more than UAH 2.0 billion. These IT clusters also have foreign economic potential, which is evidenced by the steady growth of exports of IT services and an increase in their share in the overall structure of international trade in the regions (except Vinnytsia, where IT is still dominant with an indicator of 64.5%).

Key words: IT, cluster, computer and information services, digital industry, knowledge economy, regional development.

Постановка проблеми. Економічні відносини початку ХХІ ст. характеризуються серйозними та глибокими змінами структури виробництва товарів і послуг, факторів цінової та нецінової конкурентоспроможності підприємства, їх об'єднань, окремих галузей та національної економіки в цілому. Традиційні технологічні уклади поступаються місцем цифровим або віртуальним форматам товарів, робіт і послуг, що дає змогу посилювати кооперацію суб'єктів господарювання з різних країн світу,

а в окремих випадках – повністю її змінювати. Все це прямо впливає на соціально-економічних розвиток країн і територій, зокрема України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні особливості та динаміку структурних змін в національній економіці України та окремих її регіонів, зокрема в умовах цифровізації та віртуалізації, досліджували колектив авторів національної доповіді «Інноваційна Україна 2020» [1], доповіді «Національні та глобальні детермінанти економічного зростання України» [2], доповіді «Структурні трансформації в економіці України: динаміка,

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6676-3316>.

суперечності та вплив на економічний розвиток» [3]. Розвиток територіальних громад в умовах четвертої технологічної революції досліджував Олійник Д.І., кластерний підхід до соціально-економічного розвитку регіонів, територій та громад – Яковенко О.З., Войнаренко М.П. і Богатчик Л.А., Оксенюк К.І., Репп Г.І., Ільчук В.П. і Лисенко І.В., міжнародний досвід економічної політики кластеризації – Оніпко Т.А., Скібська К.О., Гусарова М.Ю., Томарева-Патлахова В.В., Кардаков О.Ю., Смолич Д.В., Корсакова О.С., Мельник В.В.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз впливу діяльності ІТ-кластерів на соціально-економічний розвиток окремих регіонів України за останні три звітні календарні роки.

Виклад основного матеріалу дослідження. За роки Незалежності економіка України не змогла відновити показники 1990 року, переживши декілька періодів падіння ВВП у 1991–2000 рр., 2009 р., 2014–2015 рр. Причинами тому слід вважати різкий перехід від планової та ринкової моделі функціонування економіки, залежність від вузького асортименту експорту з низькою доданою вартістю, високу енергоємність, орієнтацію на випуск продукції первинних стадій обробки. Всі перелічені фактори засвідчили наступне – національна економіка, вичерпала традиційні ресурси зростання та розвитку, що зумовлює пошук нових моделей та підходів. Особливо це стосується старопромислових регіонів із III–IV технологічним укладом.

Відповідь на виклики слід шукати у нових формах і моделях організації економічної діяльності, розвитку сучасних галузей з огляду на цифровізацію та віртуалізацію економіки, залученні кращих іноземних практик розбудови пост-індустріального суспільства. На зміну сировині, напівфабрикатам і оптово-роздрібній торгівлі (які сьогодні формують валові внутрішній і регіональний продукти) має прийти виробництво сучасних знань, технологій, програмного забезпечення та відповідних сервісних потужностей.

Практика розвинутих країн, які посідають лідируючі місця у глобальних рейтингах – зокрема The Global Competitiveness Report, свідчить про ефективність застосування таких форм і моделей розвитку інноваційного підприємництва як спеціальні (вільні, преференційні) економічні зони, території пріоритетного розвитку, бізнес-інкубатори, індустріальні парки, хаби, ко-воркінги, регіональні та галузеві кластери.

Кожна з них має свої особливості та завдання:

- спеціальні зони – залучення іноземних інвестицій та сприяння їм у реалізації інфраструктурних проєктів, розвитку внутрішнього та зовнішнього ринків, прискорення соціально-економічного розвитку України [4];

- бізнес-інкубатори – надання приміщень та/або інших основних засобів для починаючих підприємств, надання їм освітніх та/або консультацій-

них послуг з метою всебічної активізації господарської діяльності;

- індустріальні парки – створення умов для економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності територій, активізації інвестиційної діяльності, створення нових робочих місць, розвитку інфраструктури [5];

- хаби – інституції, що є майже на 100% ідентичними до бізнес-інкубаторів;

- ко-воркінги – матеріально та технічно облаштовані простори для ведення підприємницької діяльності, налагодження комунікацій та ділових зв'язків.

На відміну від наведених вище понять, кластери – більш складна та структурована форма кооперації та подальшого ведення господарської діяльності, що бере свій початок у теорії «промислових районів» А. Маршала – об'єднання підприємств довкола інтересів однієї галузі у межах певних територій. Головна ідея кластеру – територіальна наближеність виробників і постачальників, що дозволяє максимально заощаджувати на ресурсних витратах, зокрема часових і матеріальних.

Кластер може залучати (включати) всіх суб'єктів економічних відносин – підприємства, домогосподарства, державу (в якості регулятора та відповідального за базову інфраструктуру, повноцінного учасника процесу виробництва, обміну, розподілу та споживання товарів послуг), самоврядні організації (бізнес-об'єднання, спілки підприємств, торгово-промислові палати), третинний сектор – неурядові організації чи інші інституції громадянського суспільства, освітні заклади та їх науково-дослідні підрозділи, спеціалізовані науково-дослідні установи та організації.

Об'єктом даного наукового дослідження виступають кластери у галузі інформаційно-телекомунікаційних технологій або ІТ-кластери. Соціально-економічний потенціал вітчизняної ІТ-галузі можна оцінити за даними експертного дослідження 2019 року «Гайд українською ІТ-індустрією: топ-10 важливих цифр» [6], а також офіційних даних Державної служби статистики України щодо діяльності галузевих суб'єктів господарювання [7].

За даними дослідження [6], українська ІТ-галузь має високий рівень інвестиційної привабливості через наявність великих місцевих виробників-розробників, розміщення тут представництва кожного п'ятого глобального ІТ-гравця, більше 100 представництв профільних іноземних R&D компаній, наявність розвинутої мережі ІТ-кластерів, бізнес-інкубаторів та акселераторів, а також високий потенціал профільної підготовки у ВНЗ. Ретельно дослідити вплив кожного місцевого ІТ-кластера на соціально-економічний розвиток регіону його розташування не є можливим у рамках даної наукової роботи, відтак нами для аналізу було обрано ІТ-кластери Львівської, Харківської, Вінницької, Дніпропетровської областей та міста Києва.

Обґрунтованою підставою для вибірки є дані Державної служби статистики України щодо обсягів реалізації послуг за КВЕД 62 «Комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність», КВЕД 63 «Надання інформаційних послуг» – нами було відібрано регіони з щорічним сукупним обсягом реалізації указаних послуг усім категоріям споживачів не менше 1000,0 млн. грн. Також указані регіони, за даними Державної служби статистики України, щорічно експортують указаних послуг на суму не менше 50,0 млн. дол. США.

У структурі експорту послуг частка ІТ збільшилася з 14,95% до 15,13%. За підсумками 2019 року, найбільшими іноземними замовниками були Нідерланди, Німеччина, Швейцарія, США. Позитивним моментом є стабільний приріст показника експорту ІТ-послуг з України, що за аналізований період збільшився на 44% або 0,7 млрд. дол. США.

Регіональним лідером, серед аналізованих нами територій, є місто Київ, суб'єкти господарювання якого за 2017–2019 роки реалізували ІТ-послуг на суму майже 100 млрд. грн, а саме – 99,1 млрд. грн. Kyiv IT Cluster функціонує у форматі громадської організації із заявленою метою «зробити Київ центральною ІТ-локацією Східної Європи». Він є комунікаційною площадкою для обміну досвідом і розбудови комунікації з місцевою владою та освітніми закладами, а також запуску спільних проектів.

У 2017–2019 роках реалізація ІТ-послуг в Україні виросла на 10,3 млрд. грн або на 25,1%; разом з тим – частка галузі у загальному показнику скоротилася з 6,4% до 5,6% (рис. 1).

Кластер працює за п'ятьма напрямками, кооперує свою діяльність з органами влади, ВНЗ,

профільними ІТ-компаніями, фінансовими та кредитно-банківськими установами, кадровими, консалтинговими та аудиторськими компаніями, іншими регіональними ІТ-кластерами [9].

Активна діяльність кластеру та розвинена галузева інфраструктура є чинниками, що зумовлюють стабільний приріст експорту ІТ-послуг суб'єктами господарювання міста Києва – у 2019 році ІТ-послуги склали 38,9% від усього експорту послуг (рис. 2, 3).

Тенденція до стабільного зростання експорту ІТ-послуг є характерною для всіх аналізованих нами регіонів. Львівський ІТ Кластер функціонує у форматі спільноти ІТ-компаній, вищих навчальних закладів і місцевої влади, що займається розвитком бізнес-середовища міста Львів. Кластер працює на базі бізнес-інкубатора «Startup Depot», залучаючи до своєї діяльності близько 100 профільних компаній та 18000 фахівців. Головною ціллю проголошує перетворення міста Львів на ІТ-центр Центрально-Східної Європи, що є тотожною до цілі Kyiv IT Cluster – створюючи тим самим поле для конкуренції у майбутньому. Слід зазначити, що Львівська область – друга після Києва за обсягом приросту реалізації ІТ-послуг серед аналізованих нами регіонів.

Стратегічна проектна діяльність Львівського ІТ-Кластеру спрямована, серед іншого, на розвиток соціально-економічного потенціалу міста. Вона включає: технологізацію економіки Львова, відхід від домінування сфери туризму та послуг; модернізацію системи профільної вищої освіти за рахунок залучення практичної бази до навчального процесу. Окремо слід відзначити напрямки інтенсифікації та диверсифікації зовнішньої торгівлі послугами, позитивним свідченням чому є зростання частки статті «комп'ютерні та інформаційні

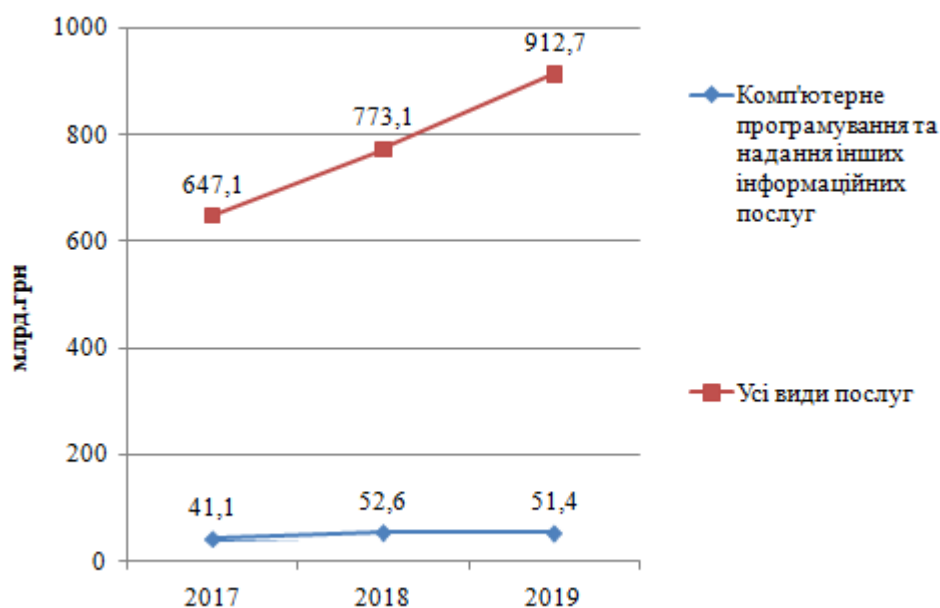

Рис. 1. Ринок послуг в Україні

Джерело: складено за [7]

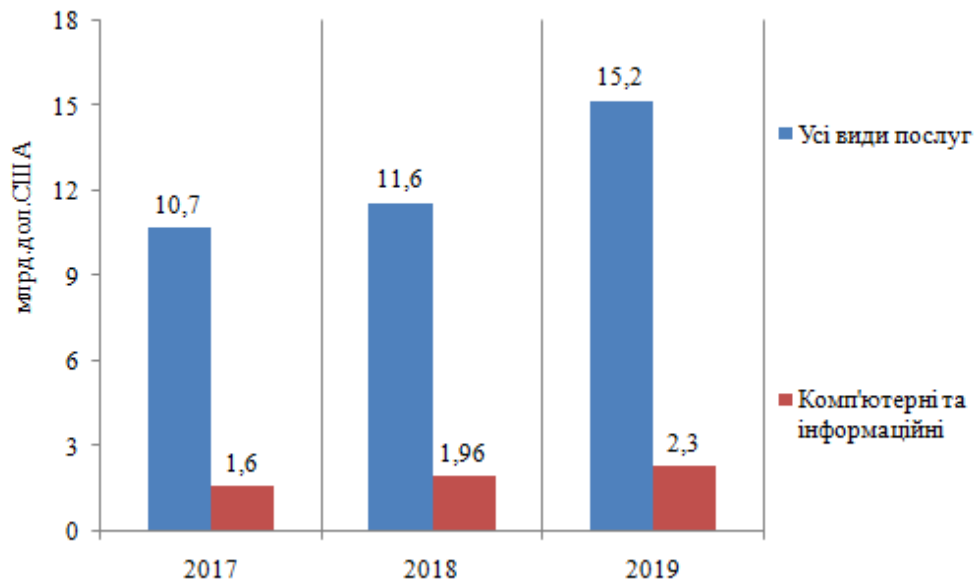

Рис. 2. Експорт послуг з України

Джерело: складено за [8]

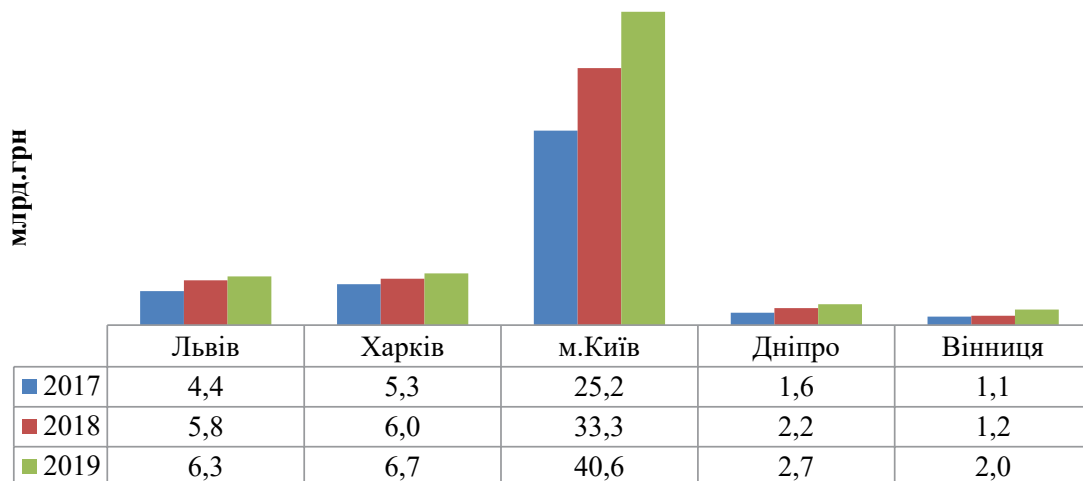

Рис. 3. Реалізація ІТ-послуг в окремих регіонах України

Джерело: складено за [7]

послуги» у структурі зовнішньої торгівлі регіону з 39,4% до 41,3% за аналізований нами період 2017–2019 років (див. табл. 1).

Перспективним напрямком є будівництво житлової та комерційної інфраструктури довкола Кластеру – проекти IT House та IT Village (житло), Innovation District IT Park (бізнес) [10].

Kharkiv IT Cluster створений у 2015 році з ініціативи 6 компаній: AltexSoft, Insart, Promodo, Sloboda Studio, Telesens и Videal для збереження та розвитку потенціалу ІТ-сфери в регіоні. Проектна діяльність включає в себе низку важливих для регіонального соціально-економічного розвитку напрямків: адвокацію та представництво інтересів місцевих ІТ-компаній; налагодження комунікації та кооперації ІТ-спільноти; запуск функціонування спеціалізованих освітніх платформ

Kids2IT/Students2IT/Kharkiv IT Unicorns; організацію професійних заходів IT Talks за темами Legal, Marketing, Finance, HR і бізнес-сніданків; запуск професійних сервісів всередині кластера.

Окремо слід виділити напрямок діяльності Kharkiv IT Cluster як підвищення міжнародного іміджу Харкова та розвиток цивілізованих форм зовнішньоекономічної співпраці. Результати є вимірні – зростання експорту ІТ-послуг на 60,7 млн. дол. США, їх частка у загальній структурі виросла з 57,2% до 64,9% [8; 11].

У Дніпропетровській області діє ІТ Дніпро ком'юніті, що своєю місією визначає створення умов для успішного і комфортного ведення ІТ бізнесу в Дніпровському регіоні. Цільовими орієнтирами ІТ-кластеру Дніпра є збільшення динаміки зростання кількості та якості ІТ-спеціалістів у регі-

Експорт послуг з України, млн. дол. США

Регіон	2017		2018		2019	
	Усього	Комп'ютерні та інформаційні	Усього	Комп'ютерні та інформаційні	Усього	Комп'ютерні та інформаційні
Львівська область	462,6	138,2	556,4	182,6	584,8	241,4
Харківська область	321,4	183,9*	329,5	200,7*	377,0	244,6
м.Київ	2939,7	1169,4**	3459,0	1263,0	3940,2	1531,5
Дніпропетровська область	130,1	35,8*	134,4	46,5*	143,3	65,3
Вінницька область	75,1	51,6	98,5	62,8	127,5	82,2

*дані по інформаційним послугам відсутні

** Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги

Джерело: складено за [8]

оні; підвищення якості ІТ-освіти та інфраструктури в Дніпрі шляхом співпраці з місцевою владою; популяризація ІТ-індустрії. Як бачимо, діяльність спрямована більше на регіональний рівень та розбудову відповідної інфраструктури. Як наслідок, основними напрямками діяльності є освітні (для учнівської та студентської молоді) та інформаційно-просвітницькі проекти [12].

Приріст обсягів реалізації ІТ-послуг в регіоні складає 1,1 млрд. грн, приріст експорту таких послуг – 29,5 млн. дол. США або 1,8 рази. Свідченням активного розвитку та високого потенціалу є те, що частка ІТ-послуг у структурі експорту Дніпропетровської області зросла з 27,5% до 45,6% [7; 8].

ІТ-кластер Вінниця створений з метою перетворення Вінниці на потужний центр інноваційних технологій Вінницькою ІТ Асоціацією і сьогодні об'єднує більше 50 галузевих компаній. Цільовими пріоритетами визначено розвиток галузевої інфраструктури, захист, промоцію та адвокацію учасників, освіту та підвищення кваліфікації кадрів для ІТ. Кластер має 11 постійних учасників і 39 партнерів. Важливим напрямком є робота ІТ-інкубатора для учнівської та студентської молоді, всебічна підтримка стартапів у сфері ІТ [12].

Серед аналізованих у роботі ІТ-кластерів, Вінниця має найменші обсяги реалізації ІТ-послуг попри майже двократний його приріст за 2017–2019 роки. Від лідируючого Києва, за обсягами реалізації ІТ-послуг, Вінницька область відстає більш ніж у 20 разів. Приріст експорту ІТ-послуг з області склав 30,6 млн. дол. США, при цьому частка галузі в загальному показнику зовнішньої торгівлі послугами зменшилася з 68,7% до 64,5% – і все одно залишається домінуючою [7; 8].

Висновки з проведеного дослідження. Функціонування та розвиток глобальної, національної та регіональної економіки у ХХІ ст. супроводжується зміною умов і структури виробництва та реалізації продукції, запровадженням нових форматів і моделей зв'язків і кооперації не тільки між суб'єктами господарювання, але й між усіма учасниками економічних відносин на мікро- та макrorівні. Прикладом тому створення та діяльність регіональних ІТ-кластерів,

зокрема в Україні їх існує більше 20 одиниць. Найбільшими є ІТ-кластери Львова, Дніпра, Києва, Вінниці та Харкова, де місцевими суб'єктами господарювання щороку реалізується відповідних послуг більш ніж на 2,0 млрд.грн. Указані ІТ-кластери мають також і зовнішньоекономічний потенціал, свідченням чому є стаке зростання обсягів експорту ІТ-послуг і збільшення їх частки у загальній структурі міжнародної торгівлі регіонів (окрім Вінниці, де все одно ІТ є домінуючою з показником у 64,5%).

Це свідчить про виконання поставлених засновниками ІТ-кластерів завдань щодо розвитку їх внутрішнього та зовнішнього потенціалу, розбудови місцевої галузевої та загальної інфраструктури, підвищення якості профільної освіти та рівня загальної цифрової грамотності населення в епоху пост-індустріального суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь. Київ : НАН України, 2015. 336 с.
2. Національні та глобальні детермінанти економічного зростання України : наукова доповідь. Київ : НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2018. 390 с.
3. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток : наукова доповідь. Київ : НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2015. 304 с.
4. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон : Закон України 13 жовтня 1992 року N 2673-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12> (дата звернення: 13.03.2020).
5. Про індустриальні парки : Закон України 21 червня 2012 року № 5018-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17> (дата звернення: 13.03.2020).
6. Гайд українською ІТ-індустрією: топ-10 важливих цифр. URL: <https://mind.ua/publications/20193091-gajd-ukrayinskoyu-it-industrieyu-top-10-vazhliivh-cifr> (дата звернення: 13.03.2020).
7. Економічна статистика. Економічна діяльність. Послуги. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 13.03.2020).

8. Економічна статистика. Зовнішньоекономічна діяльність. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 13.03.2020).

9. Про кластер. URL: <https://itcluster.kiev.ua/about-us> (дата звернення: 13.03.2020).

10. Про кластер. URL: <https://itcluster.lviv.ua/about-us/about-cluster/> (дата звернення: 13.03.2020).

11. Про кластер. URL: <https://it-kharkiv.com/about-us/> (дата звернення: 13.03.2020).

12. IT Дніпро ком'юніті. URL: <http://itdni.pro/> (дата звернення: 13.03.2020).

REFERENCES:

1. Innovatsiina Ukraina 2020: natsionalna dopovid [Innovative Ukraine 2020: a national report] (2015). Kyiv: NAN Ukrainy. (in Ukrainian)

2. Natsionalni ta hlobalni determinanty ekonomichnoho zrostannia Ukrainy: naukova dopovid. [National and global determinants of Ukraine's economic growth: scientific report] (2018). Kyiv: NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnouzuv. NAN Ukrainy». (in Ukrainian)

3. Strukturni transformatsii v ekonomitsi Ukrainy: dynamika, superechnosti ta vplyv na ekonomichnyi rozvytok : naukova dopovid [Structural transformations in the Ukrainian economy: dynamics, contradictions and impact on economic development: a scientific report] (2015). Kyiv: NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnouzuv. NAN Ukrainy». (in Ukrainian)

4. Pro zahalni zasady stvorennia i funktsionuvannia spetsialnykh (vilnykh) ekonomichnykh zon: Zakon Ukrainy 13 zhovtnia 1992 roku N 2673-XII. [On general principles of creation and functioning of special (free) economic zones: Law of Ukraine of October 13, 1992

N 2673-XII] (2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12> (accessed 13 March 2020). (in Ukrainian)

5. Pro industrialni parky: Zakon Ukrainy 21 chervnia 2012 roku # 5018-VI [About industrial parks: Law of Ukraine on June 21, 2012 No. 5018-VI] (2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17> (accessed 13 March 2020). (in Ukrainian)

6. Haid ukrainskoïu IT-industriïeu: top-10 vazhlyvykh tsyfr [Hyde's Guide to the Ukrainian IT Industry: Top 10 Important Figures] (2020). URL: <https://mind.ua/publications/20193091-gajd-ukrayinskoyu-it-industriïeu-top-10-vazhlyviv-cifr> (accessed 13 March 2020). (in Ukrainian)

7. Ekonomichna statystyka. Ekonomichna diialnist. Posluhy [Economic statistics. Economic activity. Services] (2020). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 13 March 2020). (in Ukrainian)

8. Ekonomichna statystyka. Zovnishnoekonomichna diialnist [Economic statistics. Foreign economic activity] (2020). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 13 March 2020). (in Ukrainian)

9. Pro klaster [About the cluster] (2020). URL: <https://itcluster.kiev.ua/about-us> (accessed 13 March 2020). (in Ukrainian)

10. Pro klaster [About the cluster] (2020). URL: <https://itcluster.lviv.ua/about-us/about-cluster/> (accessed 13 March 2020). (in Ukrainian)

11. Pro klaster [About the cluster] (2020). URL: <https://it-kharkiv.com/about-us/> (accessed 13 March 2020). (in Ukrainian)

12. IT Dnipro komiuniti [IT Dnipro Community] (2020). URL: <http://itdni.pro/> (accessed 13 March 2020). (in Ukrainian)

РОЗДІЛ 6. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ТА ВІТЧИЗНЯНОГО ДОСВІДУ ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОСИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В СЕКТОРАХ ЕКОНОМІКИ ANALYSIS OF INTERNATIONAL AND DOMESTIC EXPERIENCE OF APPLICATION OF ECOSYSTEM APPROACH IN ECONOMIC SECTORS

У статті висвітлено дослідження змісту екосистемного підходу в секторах економіки. Визначено, що екосистемний підхід є стратегією комплексного інтегрованого управління ресурсами, яка забезпечує їх збереження і стале використання на справедливій основі. Розглянуто принципи застосування екосистемного підходу, які сформовано відповідно до «Конвенції про біологічне різноманіття». Проаналізовано міжнародний та вітчизняний досвід застосування екосистемного підходу в секторах економіки. Встановлено, що впровадження екосистемного підходу у реальні сектори економіки України передбачає проведення комплексного різнобічного дослідження поточного їх стану з урахуванням як природних чинників, так і соціально-економічних умов діяльності. Визначено, що екосистемний підхід є ефективним методом здійснення охорони природних ресурсів. Комплексність узагальнення інформації для прийняття рішень і залучення учасників природокористування до охорони, планування розвитку та використання природних ресурсів є найважливішими чинниками в процесі використання основних принципів охоронних підходів, що мають застосовуватися у всіх секторах економіки.

Ключові слова: екосистемний підхід, екосистемні послуги, біорізноманіття, екосистема, навколишнє середовище.

В статье освещены исследования содержания экосистемного подхода в секторах

экономики. Определено, что экосистемный подход является стратегией комплексного интегрированного управления ресурсами, которая обеспечивает их сохранение и устойчивое использование на справедливой основе. Рассмотрены принципы применения экосистемного подхода, сформированные в соответствии с «Конвенцией о биологическом разнообразии». Проанализирован международный и отечественный опыт применения экосистемного подхода в секторах экономики. Установлено, что внедрение экосистемного подхода в реальные сектора экономики Украины предусматривает проведение комплексного разностороннего исследования текущего состояния с учетом как природных факторов, так и социально-экономических условий деятельности. Определено, что экосистемный подход является эффективным методом осуществления охраны природных ресурсов. Комплексность обобщения информации для принятия решений и привлечения участников природопользования к охране, планированию развития и использования природных ресурсов являются важнейшими факторами в процессе использования основных принципов охранных подходов, которые должны применяться во всех секторах экономики.

Ключевые слова: экосистемный подход, экосистемные услуги, биоразнообразие, экосистема, окружающая среда.

УДК 330.8:502/504

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-42>

Гобир І.Б.

к.е.н., доцент кафедри
прикладної економіки
Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу

Hobyr Iryna

Ivano-Frankivsk National
Technical University of Oil and Gas

The article highlights the content of the “ecosystem approach” in economic sectors. It has been identified that an ecosystem approach is a comprehensive integrated resource management strategy that ensures their conservation and sustainable use on a fair basis. The principles of application of ecosystem approach, which were formed in accordance with the “Convention on Biological Diversity”, are considered. The international and domestic experience of applying the ecosystem approach in the economic sectors is analyzed. It is established that the introduction of the ecosystem approach in the real sectors of the economy of Ukraine requires a comprehensive and comprehensive study of their current status, taking into account both natural factors and socio-economic conditions of activity. It is determined that despite the above discussion provisions, implementation of ecosystem services principles and mechanisms in economic sectors at different hierarchical levels of economic activity in Ukraine is relevant and has prospects: fast acquisition of international experience of using ecosystem principles in mechanisms of managing economic sectors and adapting them to the peculiarities of the Ukrainian economy; involvement of scientific and expert environment for systematization of ecosystem principles of ecosystem services management and determination of its adaptation potential in Ukraine; formation of a comprehensive strategic approach to the implementation of ecosystem service management mechanisms; raising the level of understanding on the part of the ecosystem services of the state and local authorities, enterprises, population, as well as the expediency of introducing mechanisms of their action in Ukraine. It has been investigated that an ecosystem approach is an effective method of protecting natural resources. The complexity of summarizing information for decision-making and involvement of environmental actors in the conservation, planning of development and use of natural resources are the most important factors in the application of the basic principles of conservation approaches that should be applied in all sectors of the economy.

Key words: ecosystem approach, ecosystem services, biodiversity, ecosystem, environment.

Постановка проблеми. Згідно із сучасними оцінками науковців, перехід суспільства до сталого розвитку неможливий без поступового відновлення природних екосистем та послуг, які ними надаються, що сприяє поліпшенню якості життя та добробуту людей. Порушення екосистем і, як наслідок, погіршення якості екосистемних послуг

сьогодні вважаються одними з найбільших загроз існуванню та сталому розвитку суспільства.

Реалізувати вирішення економічних, соціальних і екологічних проблем без завдання взаємного збитку можна завдяки застосуванню комплексу певних наукових підходів у державному управлінні, які враховуватимуть багатоаспектність

розвитку регіонів і специфіку їх природного господарських формувань, що сприятиме обґрунтованому вибору відповідних механізмів регулювання на різних управлінських рівнях. Очевидно, це потребує осмислення і визначення тих пріоритетних підходів з-поміж наявного їх спектра, спираючись на які можна вибудувати тактику та стратегію очікуваних інституційних змін і досягти збалансування екологічного, економічного та соціального складників суспільного розвитку, а отже, і позитивних змін у стані навколишнього середовища та якості життя населення [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Варто зауважити, що огляд вітчизняної фахової літератури виявив недостатність вивчення проблем застосування екосистемного підходу в секторах економіки. Серед вітчизняних та зарубіжних науковців, які займалися даною проблемою, можна виділити праці О.О. Веклич, Є.В. Мішеніна, І.М. Сотник, Н.В. Олійник, Н.В. Дегтяр, І.П. Солов'я, Л.Д. Загвойської, А.В. Невєрова, А.А. Тишкова, О.Є. Медведєвої, Д.В. Касимова, М.Р. Цибульникової, Ю.С. Карась, Є.В. Корчагіної, Ю.А. Рижикової, Н.Ю. Сопилко.

Постановка завдання. Мета дослідження – проаналізувати міжнародний та вітчизняний досвід застосування екосистемного підходу в секторах економіки

Виклад основного матеріалу дослідження.

Екосистемний підхід є методологічною структурою для обґрунтування економічними суб'єктами управлінських рішень у процесі розроблення стратегій розвитку. Він не замінює інші стратегії екологічного управління, екологічного менеджменту і програми, спрямовані на охорону природного середовища, збереження окремих видів живих організмів, а скоріше має сприяти інтеграції усіх існуючих міжнародних та національних програм і методів. Застосування екосистемного підходу в секторах економіки передбачає управління екосистемними послугами.

Способом досягнення сталого розвитку має розглядатися екосистемний підхід, який забезпечує функціонування життєвих екосистем. Застосування екосистемного підходу передбачає моделювання об'єкту у вигляді системи, в якій один із компонентів відіграє роль центру, а решта розглядаються як допоміжні елементи, від яких залежить існування екосистеми. Така модель екосистеми є моноцентричною.

Важливе місце за екосистемного підходу відводиться плануванню й управлінню екосистемами в такий спосіб, що гарантує охорону, підтримку та відновлення властивостей екосистем і біологічного різноманіття – від рівня генетичного та видового до лісових, степових, лучних, болотних, гірських екосистем і агроландшафтів. За визначенням Конвенції про біологічне різноманіття екосистемний підхід

є стратегією комплексного інтегрованого управління ресурсами, яка забезпечує їх збереження і стале використання на справедливій основі. Він базується на застосуванні відповідних наукових методологій, орієнтованих на різні рівні біологічної організації, яка охоплює основні процеси, функції, зв'язки та взаємодію між організмами та їхнім середовищем. Екосистемний підхід визнає, що людина з її соціокультурним різноманіттям є невід'ємним та активним компонентом екосистем. Таким чином, застосування екосистемного підходу забезпечує збалансоване рішення всіх трьох основних завдань Конвенції: збереження, сталого використання та справедливого і рівного розподілу вигід від використання ресурсів.

Застосування екосистемного підходу в секторах економіки викликане низкою чинників, найважливішим з яких є стрімке зростання кількості населення на Землі. Збільшення чисельності людства спричиняє відповідний ріст обсягів використання екопослуг та ресурсів природи, а також забруднення природного середовища. Як результат – безповоротні зміни у функціонуванні окремих екосистем та навіть руйнування деяких із них. Так, за розрахунками продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, 60% світових екосистем деградували чи використовувалися нерационально, а за період із 1990 до 2011 р. у світі втрачено 75% генетичного різноманіття сільськогосподарських культур [6].

Зрозуміло, що відновлення зруйнованих екосистем або є неможливим, або залишається складною проблемою, яка потребує прийняття глобальних комплексних стратегій екосистемного управління, обов'язковими до реалізації всіма без винятку країнами світу. Сектори економіки функціонують у системі і залежать від екосистемних послуг. Отже, вирішення проблем щодо екосистемних послуг лежить в економічній площині, шляхом трансформації сукупності інтересів економічних суб'єктів та зміни механізмів їх мотивації.

Як зазначено у доповіді «Оцінка екосистем на порозі тисячоліття», ефективний процес планування та управління економічними суб'єктами ґрунтується на екосистемному підході [2]. Своєю чергою, екосистемний підхід має бути побудований з урахуванням результатів наукових досліджень та бути підтриманий місцевим населенням. Тоді й тільки тоді він може забезпечити часткове відновлення первинних екосистемних послуг поряд із відновленням тваринного, рослинного та іншого біорізноманіття колишньої непошкодженої екосистеми.

На міжнародному рівні обговорення доцільності впровадження екосистемного підходу відбувалося неодноразово, зокрема на нарадах Конференції сторін, що входять до «Конвенції про біологічне різноманіття», у 1995–1999 рр. Проте офіційне затвердження екосистемного підходу як домінуючої

стратегії комплексного управління земельними, водними та живими ресурсами, що забезпечує їх збереження та стале використання на справедливій основі, відбулося тільки у 2000 р. на П'ятій нараді «Конвенції про біологічне різноманіття». У табл. 1 наведено загальновідомі принципи застосування екосистемного підходу у секторах економіки.

Визнання у 2002 р. екосистемного підходу до управління секторами економіки одним із найбільш важливих інструментів для забезпечення сталого розвитку на Світовому саміті зі сталого розвитку у Йоганнесбурзі стало додатковим стимулом до розвитку концепції екосистемних послуг. У 2001 р. за ініціативою ООН розпочато дослідження Міжнародної робочої програми «Оцінка екосистем на порозі тисячоліття», метою якого була оцінка зна-

чення змін стану глобальних екосистем для добробуту суспільства та обґрунтування стратегій потенційного їх реагування на ці зміни, що базувалися б на використанні концепції екосистемних послуг та спрямовані на збереження біорізноманіття та сталого використання екосистем [2]. Результатом досліджень стало оприлюднення у 2005 р. комплексного звіту «Екосистеми та добробут суспільства», у якому проведено аналіз стану більшості екосистем, визначено проблеми їх деградації та перспективи збереження цих екосистем, а також визначено сутнісно-змістовну основу концепції екосистемних послуг та запропоновано напрями їх імплементації в діяльність економічних суб'єктів на різних ієрархічних рівнях господарювання для країн із різним рівнем економічного розвитку.

Таблиця 1

**Принципи застосування екосистемного підходу в секторах економіки
(відповідно до «Конвенції про біологічне різноманіття» (2000, 2010 рр.))**

Проекції	Принципи	Практичні вимоги
Природний капітал є ключовим складником добробуту суспільства	Завдання управління земельними, водними та живими ресурсами визначаються суспільством. Управління має бути, за можливості, максимально децентралізованим.	Орієнтація на функціональні взаємозв'язки та процеси в екосистемах
Екосистемні послуги – один із провідних елементів екосистемного підходу до управління економічними суб'єктами	Органи управління екосистемами повинні враховувати вплив своєї діяльності (фактичний або можливий) на суміжні або будь-які інші екосистеми.	
Матеріальні суспільні потреби в природних благах необхідно контролювати, оптимізувати, і навіть знижувати, якщо їхнє зростання загрожує деградації екосистем	Визнаючи можливість позитивних результатів управління, необхідно усвідомлювати функціонування екосистеми та здійснювати управління нею в економічному контексті. Будь-яка така програма управління екосистемою повинна: а) усувати диспропорції в структурі ринку, які негативно впливають на біологічне різноманіття; б) надавати стимули для збереження біологічного різноманіття та стійкого використання; в) у міру можливості зосереджувати усі витрати та вигоди всередині самої екосистеми.	Сприяння справедливому користуванню природними благами
Сталий розвиток економіки забезпечується відтворенням природного капіталу	Одним із першочергових завдань екосистемного підходу є збереження структури та функцій екосистеми з метою підтримки екосистемних послуг. Управління екосистемами повинно здійснюватися тільки в межах природного функціонування.	Використання стратегії адаптаційного управління
Природні можливості екосистем розглядаються як внутрішні чинники економічного розвитку	Екосистемний підхід необхідно здійснювати у відповідних просторових та часових межах. Ураховуючи мінливість часових характеристик та можливість отримання наслідків у довгостроковому періоді, власних екосистемних процесам, цілі управління екосистемою мають бути довгостроковими.	
Пріоритет природного відтворення природного капіталу над вартісним	Під час управління екосистемами необхідно враховувати неминучість змін.	Здійснення управління за допомогою заходів, які відповідають проблемам на засадах максимальної децентралізації у відповідних випадках
Погіршення стану екосистеми визначається зниженням її відтворювальних функцій (зниженням потоку екосистемних послуг і благ), які можуть, до певних меж, компенсуватися фізичним капіталом	Екосистемний підхід повинен забезпечувати досягнення належної рівноваги між збереженням та використанням біологічного різноманіття та їх інтеграцію.	Забезпечення міжвідомчої взаємодії
	Екосистемний підхід повинен враховувати будь-які форми відповідної інформації, включаючи наукову інформацію, а також знання, інновації та практику місцевих громад. До реалізації екосистемного підходу мають бути залучені всі зацікавлені групи суспільства.	

Джерело: складено за [3; 8]

Із поширенням результатів напрацювань міжнародних організацій та збільшенням кількості наукових досліджень відбулася галузева адаптація механізмів екосистемних послуг у різні сектори економіки та сфери економічної діяльності. За останнє десятиріччя було реалізовано декілька міжнародних ініціатив, які сформували інституційну основу для реалізації концепції екосистемних послуг, а саме створення у 2007 р. Проєкту ЮНЕП ООН «Економіка екосистем та біорізноманіття» (TEEB), імплементації принципів екосистемних послуг у діяльність Програми ООН із навколишнього середовища (ЮНЕП), Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), Міжнародного союзу охорони природи (МСОП), Конвенції захисту водно-болотних угідь, Конвенції боротьби з опустелюванням, Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої флори та фауни, що знаходяться під загрозою зникнення, Конвенції про збереження мігруючих видів тварин, а також таких міжнародних організацій, як Світовий банк, ОЕСР та ін.

Прикладом практичного застосування екосистемного підходу в Європейському Союзі є створення Європейської екологічної сітки EECONET, сутність якої полягає у розвитку території на основі створення біотичних центрів, що репрезентують відповідні ландшафти, буферні зони, екологічні коридори. Так, наприклад, екомережа Нідерландів, згідно з державною політикою, охопить понад 700 тис га – 17% території країни, у тому числі 130 тис га під природними екосистемами. Уряд Нідерландів уже схвалив контури своєї національної екомережі, визначивши цільові природні типи (target nature types), що описані у вигляді модельних екосистем. Зонування і визначення територій екомережі включені в регіональні плани та схвалені в провінціях, а проєктні елементи включені до місцевих планів використання земель [5].

У 2009 р. оприлюднено доповідь «Про вимірювання економічного розвитку та соціального прогресу» як результат роботи Міжнародної об'єднаної робочої комісії під головуванням Нобелівських лауреатів Дж. Стігліца та А. Сена, а також французького дослідника Ж. Фітуссі на замовлення ЄЕК ООН, ОЕСР та статистичного управління ЄС. У доповіді аргументовано положення про доцільність перегляду методичних підходів до оцінки рівня економічного розвитку країн (зокрема, ВВП та національного багатства), а також необхідність включення до складників оцінки рівня економічного розвитку екосистемних послуг та природного капіталу. Дослідження цієї комісії тривають і дотепер. Кінцевим результатом мають стати нова методика розрахунку рівня економічного розвитку та соціального прогресу країн і методи розрахунку ВВП [4].

Зміни, викликані проблемами врахування екосистемних послуг в економічній діяльності, зумовлюють необхідність їх урахування у Системах

національних рахунків окремих країн та провадження у стандарти бухгалтерського обліку підприємств різних форм власності та видів діяльності. У деяких країнах створено державні інститути, метою яких є розроблення відповідних положень, зокрема у Великій Британії та США. Міжнародні організації, такі як Статистична комісія ООН, Європейське агентство з навколишнього середовища ЄС та Світовий банк, почали розроблення системи національних рахунків з урахуванням екосистемних послуг. Зокрема, Європейське агентство з навколишнього середовища ЄС сформувало у 2012 р. власну пробну систему Рахунків екосистемного капіталу, а Світовий банк – Програму з включення екосистемних послуг та природного капіталу у національні рахунки (WAVES).

В Україні екосистемний підхід частково реалізований у Законі України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» № 1989-III від 21 вересня 2000 р. Закон розроблено в контексті рекомендацій Всеєвропейської стратегії збереження біологічного і ландшафтного різноманіття (Софія, 1995 р.) [7]. У цьому Законі основне завдання національної екомережі визначено як збереження і відновлення біологічного і ландшафтного різноманіття на всіх його рівнях – від популяційного до ландшафтного, а як механізми розглядаються не тільки як збільшення площ природоохоронних територій до 10% та їх з'єднання екологічними коридорами, а й інші заходи щодо охорони природокористування.

Упровадження екосистемного підходу у реальні сектори економіки України передбачає проведення комплексного різнобічного дослідження поточного їхнього стану з урахуванням як природних чинників, так і соціально-економічних умов діяльності. Діагностика поточного стану дасть змогу визначити, чи носитиме екосистемний підхід доповнюючий характер, чи йтиметься про кардинальні зміни системи управління відповідного рівня; чи використовуватиметься вітчизняний науковий потенціал, чи акцент робитиметься на інформацію міжнародних організацій.

Комплексно екосистемний підхід у практиці природокористування України, який був би здатний змістити пріоритети розвитку економіки і забезпечити сталий розвиток природно-територіальних комплексів України, не набув необхідного розвитку.

Існує необхідність узагальнення та систематизації положень концепції екосистемних послуг, верифікації основних механізмів та адаптації їх до нормативно-правового поля України. Окрім того, не існує єдиного способу впровадження екосистемного підходу, що точно відповідав би природним умовам окремих країн, територій, регіонів та екосистем [8]. Наукові дослідження та розробки із цієї проблематики є необхідними для пояснення системи взаємозв'язків: «екосистеми» – «екосистемні послуги» – «економіка»,

а також прогалин, які необхідно усунути в процесі описання таких взаємозв'язків.

Висновки з проведеного дослідження.

Незважаючи на зазначені дискусійні положення, імплементація принципів та механізмів екосистемних послуг у секторах економіки на різних ієрархічних рівнях господарювання в Україні є актуальною та має перспективи:

- швидке опанування міжнародного досвіду використання екосистемних принципів у механізмах управління секторами економіки та адаптування їх до особливостей української економіки;
- залучення наукового та експертного середовища для систематизації екосистемних принципів управління екосистемними послугами та визначення потенціалу його адаптації в Україні;
- формування комплексного стратегічного підходу до впровадження механізмів управління екосистемними послугами;
- підвищення рівня розуміння з боку органів державної та місцевої влади, підприємств, населення щодо сутнісно-змістовної основи екосистемних послуг, а також доцільності впровадження механізмів їхньої дії в Україні.

Екосистемний підхід є ефективним методом здійснення охорони природних ресурсів. Комплексність узагальнення інформації для прийняття рішень і залучення учасників природокористування до охорони, планування розвитку і використання природних ресурсів є найважливішими чинниками в процесі використання основних принципів охоронних підходів, що мають застосовуватися в усіх секторах економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Веклич О.О. Сутність і зміст концепту «Екосистемний підхід» в економічній науці. *Економіка України*. 2017. № 12(673). С. 52–67. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/EkUK_2017_12_5.pdf (дата звернення: 22.04.2020).
2. Millennium Ecosystem Assessment. Ecosystems and Human Wellbeing: Synthesis. (2005) *Island Press*, Washington, DC. URL: <http://www.maweb.org/en/Reports.aspx#> (дата звернення: 14.03.2020).
3. Report of the fifth meeting of the Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice (2000). URL: <https://www.cbd.int/doc/meetings/cop/cop-05/official/cop-05-03-ru.doc> (дата звернення: 15.03.2020).
4. Stiglitz, J.E., Sen, A., Fitoussi, J.-P. (2009) Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/118025/118123/Fitoussi+Commission+report> (дата звернення: 24.03.2020).

5. Агробіорізноманіття України: теорія, методологія, індикатори, приклади. Кн. 1 / за ред. О.О. Созінова, В.І. Придатка, О.І. Лисенка. Київ : Нічлава, 2005. 384 с.

6. Доклад ЮНЕП «Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности». 2011. URL: www.unep.org/greenesconomy (дата звернення: 23.03.2020).

7. Про затвердження Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі на 2000–2015 роки : Закон України від 21.09.2000 № 1989-III. *Офіційний вісник України*. 2000. № 43.

8. Экосистемный подход : матер. конференций сторон Конвенции о биологическом разнообразии, г. Найроби, 15–26 мая 2000 г. С. 40–46. URL: <http://www.cbd.int/doc/decisions/cop-05/full/cop-05-dec-ru.pdf> (дата звернення: 23.03.2020).

REFERENCES:

1. Veklych O.O. (2017) Sutnistij i zmist konceptu "Ekosystemnyj pidkhyd" v ekonomichnij nauci [Essence and content of the concept of an "Ecosystem approach" in economic science]. *Scientific journal "Economy of Ukraine"*, no. 12(673), pp. 52-67. Available at: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/EkUK_2017_12_5.pdf (accessed 22 April 2020).
2. Millennium Ecosystem Assessment. Ecosystems and Human Wellbeing: Synthesis. (2005) *Island Press*, Washington, DC. Available at: <http://www.maweb.org/en/Reports.aspx#> (accessed 14 March 2020).
3. Report of the fifth meeting of the Subsidiary Body on Scientific, Technical and Technological Advice (2000). Available at: <https://www.cbd.int/doc/meetings/cop/cop-05/official/cop-05-03-ru.doc> (accessed 15 March 2020).
4. Stiglitz, J.E., Sen, A., & Fitoussi, J.-P. (2009): Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/118025/118123/Fitoussi+Commission+report> (accessed 24 March 2020).
5. O.O. Sozinov, V.I. Prydatko, & O.I. Lysenko (eds.). (2005). *Aghrobioriznomanittja Ukrajiny: teorija, metodologhija, indykatory, pryklady* [Agrobiodiversity of Ukraine: theory, methodology, indicators, examples]. Kyjiv: ZAT "Nichlava". (in Ukrainian)
6. UNEP (2011). Navstrechu "zelenoy" ekonomike: puti k ustoychivomu razvitiyu i iskoreneniyu bednosti [Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication]. Available at: www.unep.org/greenesconomy (accessed 23 March 2020).
7. Law of Ukraine on approval of the National Program for the formation of the national ecological network for 2000-2015 № 1989-III. (2000, September 21). *Oficijnyj visnyk Ukrajiny*, 43. (in Ukrainian)
8. Ecosystem approach. (2000) Proceedings of Parties to the Convention on Biological Diversity (*Kenya, Nairobi, May 15-26, 2000*), Nairobi, pp. 40-46. Available at: <http://www.cbd.int/doc/decisions/cop-05/full/cop-05-dec-ru.pdf> (accessed 23 March 2020).

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ В ПРОБЛЕМАТИЦІ БЕЗПЕКИ СКЛАДНИХ ПРИРОДНО-ТЕХНІЧНИХ СИСТЕМ

APPLICATION OF ENVIRONMENTAL DIAGNOSTICS METHODOLOGY IN SAFETY OF COMPLEX NATURAL AND TECHNICAL SYSTEMS

Системи теплопостачання населених пунктів України сьогодні є прикладом неефективного використання паливно-енергетичних ресурсів у державі. Видима економія коштів місцевих бюджетів в умовах децентралізації державного управління за рахунок заміни основного палива – природного газу – для потреб систем теплопостачання населених пунктів альтернативними породжує низку проблем. Збільшення забруднення навколишнього природного середовища є однією з них. У статті проаналізовано законодавче забезпечення, вимоги чинних в Україні нормативно-правових актів щодо екологічної безпеки виробництва теплоти. Для водогрійної котельні розглянуто заміну природного газу альтернативними паливами. Обраховано прогнозовані викиди забруднювальних речовин і парникових газів в атмосферне повітря. Виконано порівняльний аналіз фізико-хімічних властивостей палив, впливу продуктів їх спалювання на довкілля. Досліджено вплив змін податкового законодавства щодо плати за викиди в атмосферне повітря забруднювальних речовин і парникових газів на пріоритетність застосування різних палив для задоволення потреб теплопостачання населених пунктів.

Ключові слова: система теплопостачання, водогрійний котел, енергоефективність, природний газ, альтернативні палива, фізико-хімічні властивості палив, забруднювальні речовини, парникові гази, викиди в атмосферу, податкові зобов'язання за викиди в атмосферу.

Системы теплоснабжения населенных пунктов Украины сегодня являются при-

мером неэффективного использования топливно-энергетических ресурсов в государстве. Видимая экономия средств местных бюджетов в условиях децентрализации государственного управления за счет замены основного топлива – природного газа – для нужд систем теплоснабжения населенных пунктов альтернативными порождает ряд проблем. Увеличение загрязнения окружающей природной среды является одной из них. В статье проанализированы законодательное обеспечение, требования действующих в Украине нормативно-правовых актов по экологической безопасности производства теплоты. Для водогрейной котельной рассмотрена замена природного газа альтернативными топливами. Рассчитаны прогнозируемые выбросы загрязняющих веществ и парниковых газов в атмосферный воздух. Выполнен сравнительный анализ физико-химических свойств топлив, влияния продуктов их сжигания на окружающую среду. Исследовано влияние изменений налогового законодательства касательно платы за выбросы в атмосферный воздух загрязняющих веществ и парниковых газов на приоритетность использования различных топлив для удовлетворения нужд теплоснабжения населенных пунктов.

Ключевые слова: система теплоснабжения, водогрейный котел, энергоэффективность, природный газ, альтернативные топлива, физико-химические свойства топлив, загрязняющие вещества, парниковые газы, выбросы в атмосферу, налоговые обязательства за выбросы в атмосферу.

УДК 338.465.4:338.49:620.92

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-43>

Предун К.М.

к.т.н., доцент, професор кафедри теплогазопостачання і вентиляції Київський національний університет будівництва і архітектури

Predun Kostiantyn

Kyiv National University of Construction and Architecture

District heating systems in Ukraine today are an example of inefficient use of fuel and energy resources in the country. Substitution of the main fuel – natural gas – for the needs of heat sources with alternative ones gives visible savings of local budgets in the conditions of decentralization of public administration (due to the difference of prices of natural gas and other organic fuels). At the same time, these measures alone raise a number of other problems. Increasing environmental pollution is one of them. The article analyzes the legislative support, requirements of current regulations in Ukraine on environmental safety of heat production. According to them, the replacement of natural gas with alternative fuels was considered for the boiler. Estimated emissions of pollutants and greenhouse gases into the atmosphere are calculated. Emission indices were obtained based on data on the physicochemical composition and consumption of each of the fuels, taking into account the characteristics of combustion processes and measures to reduce the emissions of a particular ingredient. A comparative analysis of the physicochemical properties of fuels and the impact of their combustion products on the environment has been made. The expediency of using various fuels for the needs of district heating is substantiated. The effect of changes in tax legislation on the payment of pollutants and greenhouse gases in the atmosphere into the priority of the use of different fuels has been investigated. For example, in rural areas, by converting agricultural waste and wood processing as secondary raw materials into quality biofuels, it is advisable to introduce alternative natural gas replacement. In urban areas, due to the implementation of measures to improve the heat-shielding properties of the outer shell of apartment buildings and public buildings, it is possible to reduce the consumption of traditional natural gas, and the savings can be directed to further thermo-modernization. This will allow the most environmentally friendly natural gas to be left as the main organic fuel for district heating needs.

Key words: heat supply system, boiler, energy efficiency, natural gas, alternative fuels, physicochemical properties of fuels, pollutants, greenhouse gases, atmospheric emissions, taxes on emissions into the atmosphere.

Постановка проблеми. Житлово-комунальне господарство України є сьогодні одним зі значних споживачів паливно-енергетичних ресурсів. Для систем теплопостачання, де домінують морально застарілі технології, технічно зношене обладнання та устаткування, пріоритетним паливом продовжує залишатися природний газ. З підписанням Угоди про асоціацію з ЄС [1] в Україні роз-

почалось реальне реформування цього сектору економіки держави: від прийняття нормативно-законодавчих актів до впровадження технічних рішень, які сприятимуть зменшенню використання традиційних видів палива й забрудненню довкілля.

За рішеннями Паризької кліматичної угоди країни-підписанти, зокрема Україна, мають забезпечити недопущення підвищення глобальної

середньої температури довкілля більш ніж на 2 °C (за можливості – не більше ніж на 1,5 °C) [2] відносно показників доіндустріальної епохи. Моделювання ситуації показало, що якщо органічні палива видобуватимуть з тією ж швидкістю протягом наступних 28 років, як це було протягом 1988–2017 років, то глобальні середні температури повітря зростуть на 4 °C до кінця століття.

Друга мета Угоди полягає у зменшенні викидів парникових газів в атмосферу до нульового рівня впродовж другої половини XXI століття. Україна за 1988–2015 роки увійшла в топ-100 країн і компаній за величиною викидів парникових газів і посідає 40 місце з 0,49% від загального обсягу викидів в атмосферне повітря [3].

Енергоефективність – це дієвий спосіб вирішення проблем за рахунок зменшення первинного споживання енергії та, відповідно, скорочення викидів забруднювальних речовин і парникових газів в атмосферне повітря. У європейських країнах вжиття заходів згідно з вимогами Директиви Європарламенту 2012/27/EU (збільшення частки альтернативних джерел енергії, використання вторинних енергоресурсів, відмовлення від використання вугілля тощо) [4] дає відчутний результат щодо пом'якшення наслідків зміни клімату.

Таким чином, зменшення споживання традиційних органічних видів палива під час експлуатації будівель і споруд різного призначення та скорочення викидів забруднювальних речовин і парникових газів з продуктами спалювання в атмосферне повітря є актуальною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем скорочення споживання енергетичних ресурсів, використання альтернативних джерел енергії та палив, зниження шкідливих впливів на навколишнє середовище під час забезпечення комфортного середовища проживання людини тощо присвячено наукові праці таких учених, як В.П. Абдул, І.О. Башмаков, О.В. Бондар-Підгурська, Б.М. Данилишин, В.С. Загорський, М.З. Згуровський, І.А. Мамлігін, О.О. Трофименко, Д.О. Чернишев, В. Зобек, П. Евейяр.

Теплову енергію для централізованих систем населених пунктів генерують теплоелектроцентралі (ТЕЦ), опалювальні та промислово-опалювальні котельні. У місцевих системах теплопостачання її забезпечують, як правило, квартирні та будинкові генератори, а останнім часом також джерела теплових альтернативних енергоресурсів. Нині у країні працюють близько 250 ТЕЦ, з яких більше 200 є дрібними відомчими промисловими установками. Основним паливом для ТЕЦ є природний газ (до 80%). Також у тепловому господарстві держави перебуває понад 100 тис. котелень різного призначення. Їх більшість складають котельні невеликої потужності, що як паливо використовують природний газ (не менше 50%)

і вугілля (до 40%) [5]. Питомі витрати палива під час генерації теплоти в середньому для котелень становлять 165 кг ум. п./Гкал.

Частка потужностей у тепловій генерації, що відповідає екологічним вимогам ЄС, не перевищує декількох відсотків [6]. Аналогічна картина складається щодо частки альтернативних видів палива у місцевих паливно-енергетичних балансах. Проте щодо екологічних наслідків домінування природного газу як основного палива для джерел теплопостачання є найбільш сприятливим для довкілля.

Під час реалізації поставлених завдань Законами України, іншими нормативно-правовими актами [6; 7; 8; 9; 10; 11] до 2035 року планується досягти європейського рівня щодо екобезпеки виробництва теплоти (поточний рівень викидів забруднювальних речовин в Україні, наприклад, під час використання вугілля є більшим за нормативи ЄС до 80 раз). Водночас частка місцевих альтернативних палив сягне 20%.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження ефективності заходів із заміни природного газу альтернативним паливом для потреб теплопостачання населених пунктів України, а також оцінювання впливу на навколишнє природне середовище викидів забруднювальних речовин разом з продуктами спалювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Законі України «Про енергоефективність будівель» [7] встановлено пріоритетність заходів із забезпечення належних умов проживання та/або життєдіяльності людей протягом нормативного строку експлуатації будівлі за нормативно допустимого рівня витрат енергії [12]. Першочерговими завданнями є зменшення споживання енергії за рахунок термомодернізації зовнішньої оболонки будівлі, автоматизації процесів регулювання відпуску теплоти, облік спожитих енергоресурсів тощо. Використання альтернативних палив слід розглядати лише після вжиття вищезазначених заходів.

Аналіз рішень з практичного вжиття заходів, особливо в умовах децентралізації державного управління, засвідчує майже цілковите недотримання цієї послідовності. Серед основних заходів, вжиття яких відбувається і які, на перший погляд, приносять економію коштів, слід відзначити:

1) заміну традиційного палива – природного газу – альтернативним, як правило, місцевим, зокрема торфом, брикетами деревини, відходами сільськогосподарського виробництва;

2) використання електроенергії, більшість якої генерується атомними електростанціями (до 2020 року в Україні вичерпають проєктні терміни експлуатації – 30 років – 12 з 15 працюючих енергоблоків [5]; з усіх держав, які розвивають атомну енергетику, лише США має перевищення кількості енергоблоків, робота яких продовжена, над кількістю зупинених [13]).

Під час спалювання органічних палив в атмосферне повітря разом з продуктами згоряння надходять:

1) забруднювальні речовин (оксиди азоту NO_x і вуглецю CO , сірчистий ангідрид SO_2 і тверді частки у вигляді золи, сажі тощо);

2) парникові гази (діоксид вуглецю CO_2 , метан CH_4 , діазоту оксид N_2O).

Податкові зобов'язання за викиди забруднювальних речовин та парникових газів в атмосферне повітря розраховують згідно з вимогами ст. 243 ПКУ-2020 [14] на підставі ставок податку, які зазначені в табл. 1.

Аналіз даних, наведених у табл. 1, показав, що за останній рік лише для вуглекислого газу відбулося значне – майже у 14 разів – зростання ставок податку. Для всіх інших інгредієнтів значення залишилися незмінними. Порівнюючи показники 2018 року з аналогічними показниками для 2019 року, відзначаємо, що найсильніше збільшилась плата за викиди знову ж таки для вуглекислого газу, а саме з 0,33 грн./т до 10 грн./т, тобто майже у 30 разів. Для всіх інших інгредієнтів за цей час зростання відбулося практично на величину інфляції.

Зазначені в табл. 1 показники матимуть більшу цінність, якщо виконати варіантне проєктування будь-якого джерела тепlopостачання з можливістю використання альтернативних органічних палив.

Як приклад розглянуто реконструкцію водогрійної котельні сумарною тепловою потужністю 340 кВт, яка розташована в сільській місцевості та задовольняє потреби громадських будівель і споруд в опаленні та гарячому водopостачанні. Тривалість роботи котлів за максимального навантаження протягом опалювального періоду не перевищує 2140 годин. Під час визначення витрат палива значення коефіцієнтів корисної дії

прийнято в межах 0,8...0,82 згідно з паспортною характеристикою твердопаливних котлів, 0,9 для газових котлів. Одночасна робота твердопаливних котлів та газових котлів не передбачена.

Прогнозовані викиди забруднювальних речовин і парникових газів обраховано згідно з методикою [16]. Вона базується на використанні показників емісії на основі даних про склад і витрату палива. Показник емісії характеризує масову кількість забруднювальної речовини, яка викидається в атмосферу разом з димовими газами, віднесена до одиниці енергії, що виділяється під час згоряння палива.

Заходи щодо очистки викидів продуктів спалювання в атмосферне повітря у роботі не розглядаються. Результати розрахунку наведені в табл. 3.

У табл. 4 виконано порівняльний аналіз палив щодо їх впливу на довкілля (у частках до природного газу).

Найбільш екологічно небезпечним паливом серед інших є вугілля. Це викликано значним вмістом сірки та високою зольністю палива. Для невеликої потужності водогрійних котлів влаштовувати пилогазоочисні установки практично недоцільно. Особливо це стосується очистки викидів під час згоряння палив від сполук сірки. Природний газ характеризується найменшим рівнем забруднення атмосферного повітря.

Відходи сільськогосподарського виробництва (солома, лушпиння соняхів) посідають проміжне місце між вугіллям та природним газом. За незначної вартості вони можуть стати основним альтернативним паливом для потреб тепlopостачання як індивідуальних житлових будинків, так і комунально-побутових та громадських об'єктів у сільській місцевості.

Основним інгредієнтом, який спричиняє «теплове» забруднення атмосфери, є вуглекислий

Таблиця 1

Ставки податку на викиди забруднювальних речовин і парникових газів

Ставка податку, грн./т	NO_x	CO	CO_2	N_2O	CH_4	SO_2	сажа
ПКУ-2019	2 451,84	92,37	10,00	4 016,11	138,57	2 451,84	92,37
ПКУ-2020	2 451,84	92,37	138,57	4 016,11	138,57	2 451,84	92,37

Джерело: [15]

Таблиця 2

Фізико-хімічні властивості палив

Паливо	A_r , %	W_r , %	Елементний склад (масовий вміст на горючу масу), %					Теплота спалювання, МДж/кг (МДж/м ³)
			C^{daf}	H^{daf}	S^{daf}	O^{daf}	N^{daf}	
Вугілля марки ГР	23	10	79,5	5,2	3,7	10,3	1,3	20,47
Деревина	0,7	30,0	35,4	4,2	0	29,3	0,4	12,31
Солома	4,5	10,0	42,7	5,3	0,1	36,9	0,5	15,70
Лушпиння соняхів	2,4	15,0	42,5	4,9	0,16	34,6	0,44	19,13
Торф	14,9	30,0	30,7	3,5	0,2	19,2	1,5	11,97
Газ природний								(33,01)

Примітки: A_r – зольність палива у робочому стані; W_r – те ж, вологість

Джерело: [15]

Таблиця 3

**Результати розрахунків викидів забруднювальних речовин і парникових газів
в атмосферне повітря протягом опалювального періоду**

Показник	Умовне позначення	Одиниця виміру	Паливо					
			деревина	солома	лушпиння	торф	Газ	вугілля ГР
1. Витрата палива	В	т	265	208	171	274	64	160
<i>А. Викиди забруднювальних речовин (ЗР)</i>								
2. Оксиди азоту	E_{NOx}	т	0,1631	0,1633	0,1636	0,164	0,0887	0,4028
3. Оксиди сірки	E_{SOx}	т	0	0,3951	0,5201	1,0889	0	9,1967
4. Оксид вуглецю	E_{CO}	т	0,3947	0,3951	0,3958	0,3969	0,0359	0,3963
5. Тверді частки	$E_{сажі}$	т	0,2838	1,4271	0,6248	6,2086	0	13,962
6. Разом ЗР	ΣE_1	т	0,8416	2,3806	1,7043	7,8584	0,1246	23,958
<i>Б. Викиди парникових газів (ПГ)</i>								
7. Діоксид вуглецю	E_{CO_2}	т	343,6	325,2	266,0	305,9	123,78	413,6
8. Метан	E_{CH_4}	т	0,0033	0,0033	0,0033	0,0033	0,0021	0,0033
9. Оксид діазоту	E_{N_2O}	т	0,0046	0,0046	0,0046	0,0046	0,0002	0,0046
10. Разом ПГ	ΣE_2	т	343,61	325,21	266,01	305,91	123,78	413,61
11. Всього ЗР+ПГ:	ΣE	т	344,45	327,59	267,71	313,77	123,91	437,57
<i>В. Економічні показники</i>								
12. Податкові зобов'язання	$\Sigma ПЗ-19$	грн.	3 918	4 808	4 450	6 760	1 460	29 018
	$\Sigma ПЗ-20$	грн.	48 095	46 619	38 650	46 090	17 374	82 195
12.1. Викиди ЗР	ПЗ1	грн.	463	1 537	1 771	3 682	221	24 863
12.2. Викиди ПГ	ПЗ2-19	грн.	3 455	3 271	2 679	3 078	1 239	4 155
	ПЗ2-20	грн.	47 631	45 082	36 879	42 408	17 153	57 332

Примітка: податкові зобов'язання за викиди обраховані згідно з вимогами ПКУ-19 ($\Sigma ПЗ-19$, ПЗ2-19) і ПКУ-20 ($\Sigma ПЗ-20$, ПЗ2-20)

Таблиця 4

**Порівняльний аналіз використання альтернативних палив
для потреб теплопостачання (у частках до природного газу)**

Показник	Паливо					
	деревина	солома	лушпиння	торф	газ	вугілля ГР
<i>А. Викиди забруднювальних речовин (ЗР)</i>						
1. Оксиди азоту	1,839	1,841	1,844	1,849	1,0	4,541
2. Оксиди сірки*	—	1,0	1,316	2,756	—	23,277
3. Оксид вуглецю	10,994	11,006	11,025	11,056	1,0	11,039
4. Тверді частки**	1,0	5,055	2,213	21,993	—	49,458
5. Разом ЗР	6,754	19,106	13,678	63,069	1,0	192,28
<i>Б. Викиди парникових газів (ПГ)</i>						
6. Діоксид вуглецю	2,776	2,627	2,149	2,471	1,0	3,341
7. Метан	1,571	1,571	1,571	1,571	1,0	1,571
8. Оксид діазоту	23,0	23,0	23,0	23,0	1,0	23,0
9. Разом ПГ	2,776	2,627	2,149	2,471	1,0	3,341
10. Всього ЗР+ПГ	2,780	2,664	2,161	2,532	1,0	3,660
<i>В. Економічні показники</i>						
11. Податкові зобов'язання: ПКУ-19	2,684	3,293	3,048	4,630	1,0	19,875
11.1. Викиди ЗР	2,095	6,955	8,014	16,661	1,0	112,50
11.2. Викиди ПГ	2,789	2,640	2,162	2,484	1,0	3,354
12. Податкові зобов'язання: ПКУ-20	2,768	2,683	2,225	2,653	1,0	4,731
12.1. Викиди ЗР	2,095	6,955	8,014	16,661	1,0	112,50
12.2. Викиди ПГ	2,777	2,628	2,150	2,472	1,0	3,342

* під час порівняння викидів в атмосферне повітря сірчастого ангідриду за основу взято викиди під час використання соломи (для природного газу і деревини з твердих порід цей інгредієнт відсутній);

** для викидів твердих часток як еталонне паливо прийнято деревину, оскільки під час використання природного газу в навколишнє середовище цей інгредієнт не надходить

газ. Збільшення податкових зобов'язань за його викиди змінило загальну картину пріоритетності альтернативних палив порівняно з природним газом, якщо як критерій порівняння викорис-

товувати екологічний вплив на довкілля. Так, у 2020 році деревина посідає лише п'яте місце порівняно з другим у 2019 році. Вугілля зменшує відставання більш ніж у 4 рази, проте залишається

найбільш небезпечним. Паливо з лушпиння соняхів переміщується з третього на друге місце. Останній факт набуває значної ваги, оскільки Україна є найбільшим виробником соняшникової олії у світі. Відповідно, утилізація відходів виробництва набуває першочергового значення. Водночас збільшення плати за викиди діоксиду вуглецю підвищує відповідальність за збереження зелених насаджень у державі.

Відновлювальна енергетика (сонячні та вітрові електростанції), яка дає змогу вирішити проблему «теплого» забруднення атмосфери за рахунок вжиття організаційних заходів, у Європі стала конкурентною для традиційних джерел. В Україні вона поки що залишається одним із факторів, що несуть загрозу, зрештою, національній безпеці держави. Обов'язкові виплати власникам альтернативних джерел енергії у 2019 році становили майже 20 млрд. грн., що, наприклад, є співрозмірною величиною з державним субсидюванням оплати за надані комунальні послуги неплатоспроможним громадянам.

Висновки з проведеного дослідження. Першочергові заходи із заміни традиційного палива в теплоенергетиці – природного газу – місцевими альтернативними дають лише економію коштів (за рахунок різниці цін природного газу та альтернативних палив), а не сприяють підвищенню енергоефективності та енергозбереженню в житлово-комунальному господарстві. Водночас не вирішується пріоритетна проблема, якою є зниження викидів забруднювальних речовин і парникових газів в атмосферне повітря.

У сільській місцевості, перетворивши відходи сільськогосподарського виробництва та оброблення деревини як вторинну сировину в якісне біопаливо, доцільно виконати заміну традиційного природного газу альтернативним паливом.

Впровадженню нових технологій в енергетичне виробництво з мінімальним впливом на навколишнє середовище сприятимуть ефективні схеми торгівлі викидами, «зелені» сертифікати та спеціальні тарифи, що слід опрацювати в спеціальних програмах та заходах з реалізації Енергетичної стратегії.

Особливу увагу необхідно приділити формуванню громадської думки про економію енергоресурсів та підтримку екологічно прийнятного розвитку енергетики країни, яка має стимулювати органи законодавчої та виконавчої влади до прийняття та реалізації відповідних рішень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII / Верховна Рада

України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 28.01.2020).

2. Паризька кліматична угода: що відбувається та які результати? URL: https://24tv.ua/blog_media_tag5427 (дата звернення: 28.01.2020).

3. Украина попала в топ-100 стран по выбросу парниковых газов: названо место. URL: <https://economy.apostrophe.ua/news/finansy-i-banki/2018-10-09/ukraina-popala-v-top-100-stran-po-vyibrosu-parnikoviyh-gazov-nazvano-mesto-/142923> (дата звернення: 28.01.2020).

4. Директива Європейського парламенту та Ради 2012/27/EU «Про енергоефективність». URL: http://saee.gov.ua/sites/default/files/UKR_Directive_272012_2 (дата звернення: 28.01.2020).

5. Енергетична стратегія України на період до 2030 року : схвал. Розпорядженням КМУ від 15 березня 2006 року № 145-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/145-2006-p> (дата звернення: 28.01.2020).

6. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : схвал. Розпорядженням КМУ від 18 серпня 2017 року № 605-р. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/publish/article?art_id=245234085 (дата звернення: 28.01.2020).

7. Про енергетичну ефективність будівель : Закон України № 2118-VII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 3. С. 5. Ст. 359.

8. Про тепlopостачання : Закон України № 2417-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633-15> (дата звернення: 03.03.2020).

9. Про альтернативні види палива : Закон України № 1713-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14> (дата звернення: 03.03.2020).

10. Про альтернативні джерела енергії : Закон України № 2019-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15> (дата звернення: 03.03.2020).

11. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України № 2354-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 03.03.2020).

12. ДБН В.2.6-31:2016. Теплова ізоляція будівель (чинний з 1 травня 2017 року). Київ : Мінрегіонбуд України, 2017. 30 с.

13. Хмара Д.О. Проблеми продовження терміну експлуатації ядерних реакторів на українських АЕС. *Нова тема*. 2010. № 2. С. 20–23.

14. Податковий кодекс України : Закон України № 2755-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19> (дата звернення: 03.03.2020).

15. Парасочка С.В., Хрящевський В.С. Екологічні аспекти використання твердого біопалива для потреб тепlopостачання. URL: <http://tecom.com.ua/ekolo-gichni-aspekti-vikoristannya-tverdogo-biopaliwa-dlya-potreb-teplopостchann-ya-2.html> (дата звернення: 03.03.2020).

16. ГДК 34.02.305-2002. Викиди забруднювальних речовин у атмосферу від енергетичних установок. Методика визначення. Київ : КВІЦ, 2002.

REFERENCES:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (accessed 28 January 2020).
2. The Paris Climate Agreement: what is happening and what are the results? (2018), available at: https://24tv.ua/blog_media_tag5427 (accessed 28 January 2020).
3. Ukraine is in the top-100 countries on greenhouse gas emissions: the place is named (2018), available at: <https://economy.apostrophe.ua/news/finansy-i-banki/2018-10-09/ukraina-popala-v-top-100-stran-po-vyibrosu-parnikoviyh-gazov-nazvano-mesto-/142923> (accessed 28 January 2020).
4. Directive 2012/27/EU of the European Parliament and of the Council on energy efficiency, available at: http://saee.gov.ua/sites/default/files/UKR_Directive_272012_2 (accessed 28 January 2020).
5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2006), Ukraine's energy strategy for the period until 2030, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/145-2006-p> (accessed 28 Jan 2020).
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Ukraine's energy strategy for the period up to 2035 "Security, energy efficiency, competitiveness", available at: https://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/publish/article?art_id=245234085 (accessed 28 January 2020).
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On the energy performance of buildings", *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, vol. 3, p. 5.
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On heat supply", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633-15> (accessed 03 March 2020).
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), The Law of Ukraine "About alternative fuels", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14> (accessed 03 March 2020).
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On Alternative Energy Sources", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15> (accessed 03 March 2020).
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On the protection of the environment", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (accessed 03 March 2020).
12. Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine (2017), DBN V.2.6-31:2016, "Teplova izolyatsiya budivel'" [Thermal insulation of buildings], Minrehion, Kyiv, Ukraine.
13. Cloud D.O. (2010), "Problems of prolonging the life of nuclear reactors at Ukrainian APPs", *Nova tema*, vol. 2, pp. 20–23.
14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), Tax Code of Ukraine, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19> (accessed 03 March 2020).
15. Parasochka S.V. and Khryashevsky V.S. (2015), "Environmental aspects of the use of solid bio-fuels for heat supply", available at: <http://tecom.com.ua/ekolo-gichni-aspekti-vikoristannya-tverdogo-biopaliva-dlya-potreb-teplopostchannya-2.html> (accessed 03 March 2020).
16. MPC 34.02.305-2002 (2002), "Emissions of pollutants into the atmosphere from power plants. Method of determination", KVIC Publishing House, Kyiv, Ukraine.

РОЗДІЛ 7. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

ОЦІНКА РІВНЯ ТА ПРИЧИН НЕРІВНОСТІ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В УКРАЇНІ

ASSESSMENT OF THE LEVEL AND CAUSES OF WAGE INEQUALITY IN UKRAINE

УДК 338.48

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-44>

Дружиніна В.В.

д.е.н., професор кафедри
бізнес-адміністрування,
маркетингу і туризму
Кременчуцький
національний університет
імені Михайла Остроградського

Тертишний Н.Ю.

аспірант кафедри
бізнес-адміністрування,
маркетингу і туризму
Кременчуцький
національний університет
імені Михайла Остроградського

Druzhynina Viktoriia

Tertyshnyi Nazarii

Kremenchuk Mykhailo Ostrogradsky
National University

У статті порушено проблеми, які стосуються оцінки просторової різноманітності заробітної плати в Україні. Оцінюються зміни рівня оплати праці та чинників, що потенційно впливають на ці зміни в регіонах України. Часовий діапазон досліджень охоплює 2010–2018 рр. Отримані результати підтверджують виникнення різниць в оплаті праці. Основними чинниками, які впливають на цей стан, є кількість суб'єктів підприємницької діяльності та обсяги реалізованої продукції. Спостерігається вирівнювання відносної заробітної плати. Обсяг реалізованої продукції швидше зріс у регіонах із нижчою середньою заробітною платою. Політика уряду сприяла вирівнюванню відносної заробітної плати в просторовому плані. Зміни розміру заробітної плати отримали регіони з низькою середньою заробітною платою. Підтверджено гіпотезу про поєднаний вплив урядової політики та ринкового механізму на вирівнювання оплати праці.

Ключові слова: заробітна плата, просторове різноманіття, чинники зростання заробітної плати.

В статті затронуті проблеми, касаючі оцінки просторового різноманіття заробітної плати.

изменения заработной платы в Украине. Оцениваются изменения уровня оплаты труда и факторов, потенциально влияющих на эти изменения в регионах Украины. Временной диапазон исследований охватывает 2010–2018 гг. Полученные результаты подтверждают возникновение разниц в оплате труда. Основными факторами, влияющими на это состояние, являются количество субъектов предпринимательской деятельности и объемы реализуемой продукции. Наблюдается выравнивание относительной заработной платы. Объем реализованной продукции вырос быстрее в регионах с более низкой средней заработной платой. Политика правительства способствовала выравниванию относительной заработной платы в пространственном плане. Изменения размера заработной платы получили регионы с низкой средней заработной платой. Подтверждена гипотеза об обоюдном влиянии правительственной политики и рыночного механизма на выравнивание оплаты труда.

Ключевые слова: заработная плата, пространственное многообразие, факторы роста заработной платы.

The corresponding level and variety of wages are interpreted as one of the conditions for stable economic growth. Spatial differences in the level of wages, on the one hand, encourage entrepreneurs to invest, and on the other, they can cause demographic movements and contribute to the emergence of demographic imbalances. For future meals, pay and pay, pay respect is significant. Considerable attention is paid to the study of changes in the level of wages. Theoretical, methodological and applied aspects of the organization of remuneration, efficient use of human capital, the issues of statistical modeling and forecasting of elements of the labor market (demand, supply, labor prices) and economic processes in the use of labor resources have developed in the work of domestic and foreign economists. At the same time, despite the depth of research, the question of the rate of change in wages remains relevant, especially in the interval between the end of the financial crisis of 2010 and the socio-economic collapse of 2013 and the post-crisis period of 2018. The purpose of the article is to evaluate the level and causes of wage inequality in Ukraine using econometric modeling. The problems raised in the article relate to the assessment of the spatial diversity of wages in Ukraine and growth dynamics. The article evaluated changes in the level of remuneration and factors potentially affecting these changes in the regions of Ukraine. The time range of studies covers 2010–2018. The results obtained in the article confirm the occurrence of differences in wages in Ukraine. The main factors affecting this condition is the number of business entities and the volume of products sold. Alignment of relative wages is observed. The factors that were responsible for the equalization of wages were changes in the concentration of production. Changes in sales volumes grew faster in regions with lower average wages. Government policies contributed to the alignment of relative wages spatially. Changes in wages occurred in regions with low average wages. Therefore, the hypothesis of the joint influence of government policy and the market mechanism on the equalization of wages has been confirmed.

Key words: wages, spatial diversity, wage growth factors.

Постановка проблеми. Заробітна плата належить до однієї з найважливіших характеристик ринку праці. Рівень заробітної плати впливає на попит на ринку праці, а просторові відмінності в заробітній платі можуть викликати зміни в інвестиціях [1]. Нерівності в заробітній платі, як надмірна, так і занадто низька, чинять негативний вплив на економічне зростання. Залежно від ідеології необхідність диференціації доходів більш-менш виправдана. Згідно з мерітократичною ідеологією, нерівність у доходах спрямована

на те, щоб спонукати бенефіціарів нижчих рівнів докласти більше зусиль для отримання кращої освіти і професійної кваліфікації, але надмірна різноманітність може призвести до розчарування. Отже, егалітаристи вказують на переваги меншої різноманітності, тим більше що у людей однакові потреби, тому у них повинен бути шанс задовольнити їх рівною мірою. Це не суперечить індивідуальним потребам. Тому розрив в оплаті праці повинен бути компромісом між потребами людини й економічним зростанням.

Формування розриву в оплаті праці може бути результатом державної політики та/або ринкового механізму. У ситуації мінімальної заробітної плати слід урахувати сукупний вплив цих чинників за винятком того, що ринковий механізм сильніше політики мінімальної заробітної плати. Причини різноманітності заробітної плати є просторовими, зумовленими географічними, історичними та інституційними умовами. Згідно з неокласичною теорією, основними чинниками, відповідальними за просторову різноманітність заробітної плати, є рівень безробіття [2], освіта, стать або досвід роботи. Відповідно до мети дослідження, розглянемо вплив змін демографічних, економічних чинників на рівень заробітної плати.

Відзначені відмінності в заробітній платі спонукають багатьох економістів до висновку, що ринок праці має особливості моноксоністської конкуренції, тобто рівень заробітної плати визначається індивідуально на кожному підприємстві на основі кривої пропозиції даного підприємства [3].

Під час дослідження будуть оцінені зміни рівня оплати праці та чинників, що потенційно впливають на ці зміни у регіонах України. Річний діапазон досліджень охоплює 2010–2018 рр. Будуть використані щорічні дані Державної служби статистики України, на базі яких оцінюватимуться формування середньої заробітної плати та залежність між демографічними змінами, рівнем безробіття, економічним зростанням та підприємництвом і заробітною платою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання змін рівня заробітної плати приділяється значна увага. Теоретичні, методологічні та прикладні аспекти організації оплати, ефективного використання людського капіталу дістали розвиток у роботах вітчизняних та закордонних економістів: Д.П. Богині [4], Е.М. Лібанової [5], О.А. Мельниченко [6], В.С. Постнікова [7] та ін.

Питанням статистичного моделювання та прогнозування елементів ринку праці (попиту, пропозиції, ціни робочої сили) та економічних процесів у галузі використання трудових ресурсів присвячено роботи таких науковців: С. Айвазяна [8], А. Коровкіна [9], А. Семенова [10], С. Кузнєцова [10], Р.О. Кулинич [11; 12], О.І. Кулинич [12], В.І. Приймака [13; 14], О.Г. Возняка [14], В.В. Дружиніної [15] та ін. Водночас, незважаючи на глибину досліджень, питання темпів змін рівня заробітної плати залишається актуальним, особливо в проміжку часу між закінченням фінансової кризи 2010 р. і соціально-економічного колапсу 2013 р. та посткризовим періодом 2018 р.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити зміни рівня оплати праці в Україні у цілому та її регіонах; систематизувати чинники (демографічні, економічні, соціальні), що потенційно впливають на просторові різноманітності заробіт-

ної плати за допомогою економіко-статистичного моделювання, яке надасть можливість установити взаємозв'язок між рівнем заробітної плати і чинниками впливу, що пояснить вплив кожного з них як складників інноваційного механізму оплати праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток сучасної держави неможливий без ефективної економічної політики, яка орієнтована на підвищення матеріального добробуту населення й духовного рівня його життя, тобто на підвищення рівня і поліпшення якості життя людей, що є суттєвим компонентом збалансованого розвитку. Аналізуючи середньомісячну номінальну заробітну плату як складову частину рівня життя населення, спостерігається збільшення у 2018 р. по відношенню до 2010 р. в 3,96 рази, а по відношенню до 2017 р. – в 1,25 рази (розраховано за даними [16]). Регіони з нижчою середньомісячною номінальною зарплатою (Тернопільська, Чернівецька, Чернігівська області) характеризувалися більш високим відносним рівнем підвищення заробітної плати. У процесі дослідження використано прості засоби кореляції та регресії та більш досконалий метод – багаторівневий аналіз.

Різницю в оплаті праці в Україні можна оцінити як значну. Серед обстежених територіальних одиниць найвища середня зарплата у 2018 р. була зафіксована у місті Києві – 13542 грн [16], а найнижча – у Чернівецькій області – 6991 грн, це трохи більше половини середньої зарплати у Києві. Різниця між рівнем номінальної заробітної плати тут становила 6551 грн. Ураховуючи, що медіана заробітної плати за обстежений період у 2018 р. становила 7551 грн, можна сказати, що зарплати у м. Київ відрізняються від типових для України. Високий рівень середньомісячної номінальної заробітної плати (приблизно 9 тис грн і більше) був також зафіксований у Київській, Донецькій областях.

У 2018 р., як і в попередніх роках, м. Київ продовжував займати перше місце за рівнем середньої заробітної плати. Трохи нижча середня зарплата зафіксована в Донецькій області – 9686 грн у 2018 р. і 2549 грн у 2010 р. Відносно високі зарплати (понад 8 тис грн) були зафіксовані у Львівській, Одеській, Закарпатській, Миколаївській, Полтавській, Запорізькій, Дніпропетровській областях, а найнижча середня зарплата була зафіксована у Тернопільській області – 6969 грн. Різниця між найвищою та найнижчою середньою зарплатою становила 6573 грн. Цікавими є зміни в оплаті праці протягом розглянутого періоду. Найбільший номінальний приріст (понад 7 тис грн) був зафіксований у Донецькій області та м. Київ. Найменше підвищення заробітної плати було зафіксоване в Луганській області – на 5094 грн у 2018 р. по відношенню до 2010 р. Середнє підвищення заробітної плати становило 6047 грн.

Для оцінки структурних зрушень у змінах середньомісячної заробітної плати використано індекси середньомісячної номінальної заробітної плати, які характеризують зміну явищ у часі та просторі [17] (табл. 1).

Підвищення середньомісячної номінальної заробітної плати відбувається не через створення нових робочих місць, інвестицій і підвищення продуктивності праці, а через дефіцит робочої сили через масову трудову міграцію. Таким чином, причини розриву в оплаті праці можуть бути в демографічній структурі, економічному розвитку регіонів або виробничому профілі.

Згідно зі статистичними даними, у звітному періоді відбулися несприятливі зміни в структурі населення (табл. 2).

Відсоток населення в працездатному віці у цілому по Україні зменшився за період, що аналізується, з 58,5% до 57,1%. Найгірша ситуація у Донецькій області (–8,3%), що пов'язано з початком збройного конфлікту, початком соціально-економічного колапсу, підвищенням міграційного процесу. Лише в таких областях, як Рівненська (+0,1%), Сумська (+2,4%), Харківська (+2,1%), відбулося збільшення чисельності населення в працездатному віці.

Як і у випадку зі структурою населення, на ринку праці в період 2010–2018 рр. відбулися неспри-

ятливі зміни. Зростання рівня безробіття спостерігалось майже у половини регіонів. Найбільше зростання відбулося у Волинській (+2,9%), Донецькій (+5,6%), Кіровоградській (+2,7%), Луганській (+7,9%) областях. Середній приріст рівня безробіття для досліджуваних регіонів становив 4,08%. Лише небагато регіонів зафіксувало зниження рівня безробіття. Найбільше зменшення, на 1,9%, було зафіксовано в Сумському та Харківському регіонах.

Найбільше зниження чисельності працездатного віку відбулося в Донецькому регіоні з найвищою середньою зарплатою, тобто у потенційно найбагатшому регіоні. Своєю чергою, зміни рівня безробіття не пов'язані з рівнем середньої заробітної плати. Наслідками такої ситуації є зміна концентрації виробництва, перерозподіл за категоріями доходу індустриальної зайнятості і зниження ставки єдиного соціального внеску для роботодавців. Також це свідчить про поширення тіньових і «сірих» схем заробітку, а також про відверте перекидання бізнесом/роботодавцями кризового тягаря на своїх працівників.

Демографічні зміни в оцінюваному періоді в середньому слабо пов'язані зі зміною зарплат. Існує слабкий взаємозв'язок між відсотком працездатного віку та швидкістю зміни заробітної плати, що вимірюється коефіцієнтом кореляції лише 0,13.

Таблиця 1

Індекси середньої заробітної плати за регіонами України за період 2010–2018 рр.

	Ланцюгові підстановки				
	2014/2010	2015/2014	2016/2015	2017/2016	2018/2017
Україна	1,55	1,21	1,24	1,37	1,25
Вінницька	1,58	1,21	1,23	1,46	1,27
Волинська	1,61	1,21	1,23	1,45	1,25
Дніпропетровська	1,54	1,20	1,16	1,37	1,28
Донецька	1,51	1,29	1,20	1,30	1,25
Житомирська	1,55	1,18	1,22	1,46	1,26
Закарпатська	1,49	1,23	1,27	1,48	1,27
Запорізька	1,57	1,22	1,21	1,35	1,27
Івано-Франківська	1,49	1,18	1,24	1,45	1,24
Київська	1,52	1,19	1,26	1,37	1,27
Кіровоградська	1,54	1,18	1,21	1,46	1,24
Луганська	1,49	1,01	1,35	1,26	1,26
Львівська	1,53	1,23	1,25	1,40	1,25
Миколаївська	1,58	1,19	1,23	1,37	1,22
Одеська	1,53	1,25	1,23	1,36	1,22
Полтавська	1,51	1,19	1,22	1,42	1,28
Рівненська	1,55	1,18	1,22	1,38	1,24
Сумська	1,54	1,20	1,20	1,44	1,23
Тернопільська	1,52	1,18	1,23	1,50	1,25
Харківська	1,53	1,18	1,20	1,40	1,23
Херсонська	1,51	1,19	1,30	1,44	1,21
Хмельницька	1,61	1,17	1,20	1,47	1,24
Черкаська	1,54	1,19	1,23	1,46	1,24
Чернівецька	1,45	1,18	1,26	1,47	1,24
Чернігівська	1,57	1,22	1,21	1,41	1,24
м. Київ	1,57	1,25	1,28	1,29	1,22

Динаміка чисельності населення в працездатному віці та рівня безробіття за регіонами України

Регіони	Населення в працездатному віці				Абсолютні відхилення		Рівень безробіття		Абсолютні відхилення
	2010		2018		тис осіб	%	2010	2018	
	тис осіб	%	тис осіб	%					
Україна	20266	58,5	16360,9	57,1	-3905,1	-1,4	8,1	8,8	+0,7
Вінницька	694,3	57,5	652,7	56,8	-41,6	-0,7	10	9,9	-0,1
Волинська	433,6	58,2	371,1	49,5	-62,5	-8,7	8,5	11,4	+2,9
Дніпропетровська	1541,9	60,3	1402,3	58,6	-139,6	-1,7	7,1	8	+0,9
Донецька	1983,7	58,3	741	50	-1242,7	-8,3	8,4	14	+5,6
Житомирська	560,3	59,5	516,7	57,5	-43,6	-2	9,8	10,4	+0,6
Закарпатська	531,8	57,7	502,4	54,5	-29,4	-3,2	8,7	10	+1,3
Запорізька	825,7	59,5	732,2	56,7	-93,5	-2,8	7,5	9,9	+2,4
Івано-Франківська	530,3	52,3	565,8	55,6	35,5	3,3	8,2	7,8	-0,4
Київська	757,9	58,6	755,7	58,5	-2,2	-0,1	7,3	6,3	-1
Кіровоградська	431,2	56,9	380,5	54,5	-50,7	-2,4	8,9	11,6	+2,7
Луганська	1015,4	57,1	298,2	56,9	-717,2	-0,2	7,2	15,1	+7,9
Львівська	1096,7	58	1061,2	56,8	-35,5	-1,2	7,8	6,9	-0,9
Миколаївська	536,7	59,1	496,2	58,1	-40,5	-1	8,4	9,6	+1,2
Одеська	1044,5	57,5	1001,9	57,2	-42,6	-0,3	6,1	6,4	+0,3
Полтавська	644,8	57,3	580,6	55,1	-64,2	-2,2	9,7	11,2	+1,5
Рівненська	471,2	56,7	473,6	56,8	2,4	0,1	11,4	9,7	-1,7
Сумська	497	56	485,1	58,4	-11,9	2,4	10,6	8,7	-1,9
Тернопільська	431,3	54,2	410,8	52,7	-20,5	-1,5	10,5	10,4	-0,1
Харківська	1267,3	59,3	1258,9	61,4	-8,4	+2,1	7,2	5,3	-1,9
Херсонська	488,8	58,9	448,2	57,5	-40,6	-1,4	8,6	10,3	+1,7
Хмельницька	580,6	59,1	522	55,9	-58,6	-3,2	8,6	8,4	-0,2
Черкаська	564,9	58,4	522,6	57,7	-42,3	-0,7	9,9	9,6	-0,3
Чернівецька	382,4	57,4	382,9	57,2	0,5	-0,2	8,5	7,9	-0,6
Чернігівська	480,1	59,2	429,7	57,3	-50,4	-1,9	10,5	10,6	+0,1
м. Київ	1387,8	63,6	1368,6	62,6	-19,2	-1	5,8	6,2	0,4

Джерело: складено за даними [16]

Зміни рівня безробіття не мали істотного впливу на зміни темпів заробітної плати. Зв'язок між рівнем безробіття та темпами зміни заробітної плати слабкий і становить 0,09.

Дуже цікавий взаємозв'язок змін між демографічною структурою та швидкістю зміни оплати праці. Можна очікувати, що зменшення населення працездатного віку спричинить більш високі темпи зміни заробітної плати. Тим часом відбувається навпаки. Поясненням може бути те, що працівники шукають кращих пропозицій роботи за межами свого поточного місця проживання, але, спостерігаючи за регіонами, в яких відбулися позитивні зміни в демографічній структурі та чисельності населення, це пояснення не підтверджується. Ці відносини також можуть бути випадковими. Але можливо, що сприятливі демографічні зміни тягнуть за собою зміни в структурі попиту, що перетворюється на сприятливе збільшення заробітної плати.

Отримані результати є наслідком слабого зв'язку між демографічними змінами та середньою заробітною платою і відсутністю співвідношення між змінами рівня безробіття й середньої заробітної плати. Проведене дослідження дає змогу зробити висновок про те, що просторова різнома-

нітність заробітної плати досить сильно спостерігається на ринку праці в Україні. Основними чинниками, що впливають на цей стан, є реалізована продукція промисловості, підприємницька діяльність населення й у цілому економічний стан держави, кореляційний взаємозв'язок яких із рівнем заробітної плати буде досліджено в подальшому.

Питання, актуальність якого не знижується, можна сформулювати так: чому економічний ріст, який почався в Україні, не супроводжується зростанням рівня життя людей? Судячи з останніх даних Державного управління статистики, що характеризують динаміку рівня життя українців, ситуація залишається все ще тривожною, але значно поліпшилася порівняно з 2010 р. У 2018 р. 1,3% населення (0,5 млн. осіб) мали грошові доходи нижче прожиткового мінімуму, у 2010 р. 8,6% населення (3,6 млн. осіб) мали грошові доходи нижче величини прожиткового мінімуму.

Зниження реальних наявних грошових доходів населення фіксується вже кілька років: у 2018 р. – на 12,5% порівняно з попереднім роком, у 2017 р. – на 19,1%, у 2010 р. – на 10,2% порівняно з відповідним періодом минулого року. До 2017 р. реальні грошові доходи населення безперервно росли

починаючи з 2015-го. Тепер ми спостерігаємо вже тривалий спад.

Це відбувається за рахунок того, що в 2015–2016 рр. фіксувався спад економіки, але в 2018 р приріст ВВП становив 19,0%, зростає ВВП і в поточному році, а реальні доходи населення падають. Для того щоб визначити взаємозв'язок між економічним зростанням і динамікою рівня життя населення, у світі було проведено багато досліджень, які доводять, що вирішення проблеми бідності полягає у зростанні економіки. Іноді цей, здавалося б, очевидний взаємозв'язок між зростанням економіки і зростанням рівня життя людей постає зовсім не таким уже й очевидним. Спроба поррахувати кореляцію між динамікою ВВП (річні дані) і динамікою реальних грошових доходів населення з 1995 по 2016 р. дає нам коефіцієнт кореляції 0,62. Якщо ту ж процедуру проробити з аналогічними квартальними даними 2008–2017 рр., коефіцієнт кореляції становитиме 0,40. Тобто взаємозв'язок є, але не дуже істотний.

Явний взаємозв'язок простежується в досліджуваний період у групі країн: Греції (коефіцієнт кореляції 0,90), Ісландії (0,87), ПАР (0,85), Португалії (0,78). У більш розвинених країнах показники приблизно такі ж, як і в Україні (у цілому по країнах Єврозони – 0,46). Якщо проаналізувати структуру грошових доходів населення, то за підсумками 2010 р і 2018 рр. вона виглядає так (табл. 3).

Відзначимо, що показники частки соціальних виплат, частки доходів від підприємницької діяльності та грошова допомога від родичів, других осіб та інші грошові доходи відповідно є рекордно високими за період 2016–2018 рр. Якщо доходи людей усе більшою мірою залежать від того, скільки дасть їм держава у вигляді різного роду соціальних виплат, то зростання доходів може відставати від зростання економіки, адже це держава вирішує, чи індексувати соціальні виплати і наскільки.

Частка соціальних виплат збільшувалася в 2016–2017 рр., і держава їх індексувала, але

при цьому з урахуванням інфляції всі ці соціальні виплати падають у реальному вираженні.

Частка доходів від підприємницької діяльності – показник, який, мабуть, у максимальному ступені залежить від того, що у нас відбувається з економікою. Чим більше частка доходів від підприємницької діяльності в структурі доходів населення, тим більшою мірою загальні доходи пов'язані з перспективами економічного зростання. Чим менше ця частка, тим менше економічне зростання впливає на зростання реальних доходів населення.

Частка оплати праці в загальних доходах населення практично всі три роки перебувала на рівні 46–54%. Якщо судити з динаміки середньомісячної нарахованої заробітної плати, то тут зв'язок з економічним зростанням простежується досить явно. Однак урахуємо, що це все-таки динаміка саме середньої зарплати, причому нарахованої, а не загального обсягу коштів на оплату праці.

Є ще одне припущення. Економічне зростання може фіксуватися, але суб'єкти економіки можуть бути не дуже впевненими в тому, що це зростання всерйоз і надовго. Бізнес можна зрозуміти: якщо економічне зростання невпевнене, навряд чи розумно підвищувати зарплати.

Таким чином, нинішня ситуація – зростання економіки без зростання доходів людей – наслідок того, який економічний зріст спостерігається. Це зростання нетривале, невпевнене і має всі шанси на те, щоб у найближчому майбутньому бути перерваним через нове зниження цін на нафту, посилення санкцій, різкого знецінення гривні через втечі спекулянтів з українського валютного ринку, відсутність реальних реформ в економіці.

Оцінка важливості економічного зростання для відносних змін у заробітній платі буде проведена на основі спостереження за обсягами реалізованої продукції суб'єктів господарювання (рис. 1). У цьому разі результати темпів зростання обсягів реалізованої продукції за період 2010–2018 рр. демонструють стійке зростання, а зв'язок між рів-

Таблиця 3

**Структура сукупних ресурсів населення України
(у середньому за місяць із розрахунку на одне домогосподарство)**

Показники	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Абсолютне відхилення	
				2017/2016	2018/2017
Усього сукупних ресурсів, грн	6238,8	8165,2	9904,1	1926,4	1738,9
<i>Відсотків</i>					
Оплата праці	46,7	52,4	54,5	5,7	2,1
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	5,2	4,4	6,0	-0,8	1,6
Пенсії, стипендії, допомоги, пільги та субсидії	28,2	25,3	23,1	-2,9	-2,2
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	2,9	3,0	2,5	0,1	-0,5
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	4,8	4,0	3,8	-0,8	-0,2
Грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	8,1	7,5	7,0	-0,6	-0,5
Інші надходження	4,1	3,4	3,1	-0,7	-0,3

Джерело: складена за даними [16]

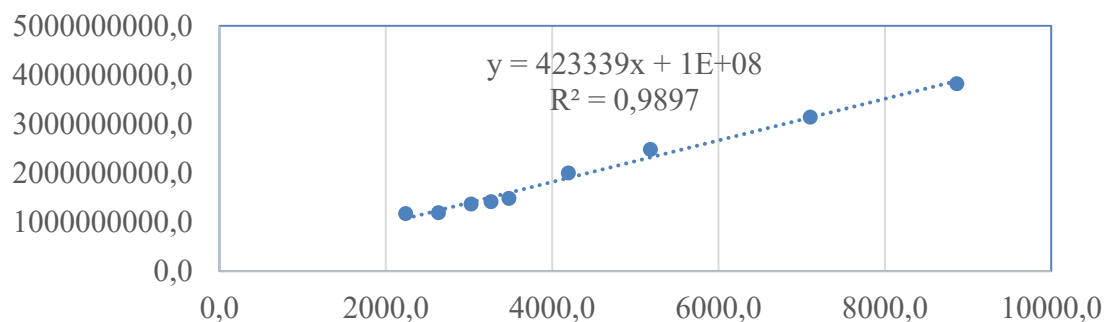

Рис. 1. Залежність між рівнем середньої заробітної плати та обсягами реалізованої продукції суб'єктів господарювання

нем середньої заробітної платою й обсягами реалізованої продукції досить сильний ($R^2 = 0,9897$).

Наслідком вищесказаного є те, що менш розвинені регіони (Волинська, Житомирська, Закарпатська, Тернопільська, Чернігівська області), тобто з більш низькою реалізацією продукції, зафіксували більш високий рівень змін заробітної плати, і це пов'язано з тим, що існує взаємозв'язок між швидкістю реалізації продукції промисловості та рівнем заробітної плати. Такі результати можуть указувати на те, що підприємства шукають нові місця для ведення виробничої діяльності в менш розвинених регіонах, які мають перевагу у вигляді більш низьких експлуатаційних витрат.

Аналіз та оцінка впливу наступного чинника – підприємництва – відзначилися кількістю суб'єктів господарювання на 1 тис осіб населення. У цьому плані дуже виділилися м. Київ, Миколаївська, Київська, Одеська, Дніпропетровська області. У цьому відношенні такі області, як Закарпатська, Чернівецька, Рівненська, Вінницька, Луганська, Івано-Франківська, Волинська, Тернопільська, явно мають незначну кількість підприємницьких структур на 1 тис осіб населення, але це регіони переважно сільськогосподарського та туристичного типу. Оцінку взаємозв'язку між ставкою оплати праці з кількістю підприємницьких структур в Україні наведено на рис. 2.

Кількість суб'єктів господарювання за аудиторський період (2011–2018 рр.) позитивно корелювала із середнім рівнем оплати праці. З одного боку, збільшення кількості суб'єктів господарювання можна оцінити позитивно, оскільки це вказує на підприємництво громад, це особливо важливо в умовах зростання безробіття, і ця ситуація мала місце протягом періоду часу, охопленого опитуванням, але, з іншого боку, більша кількість організацій на 1 тис жителів означає, що такі суб'єкти в середньому слабшають, що може негативно впливати на зростання зарплати.

Варто зазначити, що темпи приросту кількості суб'єктів господарювання у регіонах із нижчою середньою заробітною платою слабкіші, раніше вона відзначала більш високу динаміку зростання інвестиційних витрат, зокрема проданої продукції промисловості у таких місцях. Отримані тут результати підтверджують гіпотезу про зміцнення підприємств у слабших регіонах та вирівнювання відносної заробітної плати.

Результати, отримані в попередніх частинах статті, підтверджують наявність різниці в заробітній платі в Україні. Основними чинниками, що впливають на цей стан, є обсяги реалізованої продукції та кількість суб'єктів господарювання. Найменш важливими чинниками, що впливають на рівень заробітної плати, є демографічні, які проявляються у сприятливих змінах населення працездатного віку та рівня безробіття, що вважається суттєво різними між регіонами.

Результати, отримані в попередніх частинах статті, підтверджують наявність різниці в заробітній платі в Україні. Основними чинниками, що впливають на цей стан, є обсяги реалізованої продукції та кількість суб'єктів господарювання. Найменш важливими чинниками, що впливають на рівень заробітної плати, є демографічні, які проявляються у сприятливих змінах населення працездатного віку та рівня безробіття, що вважається суттєво різними між регіонами.

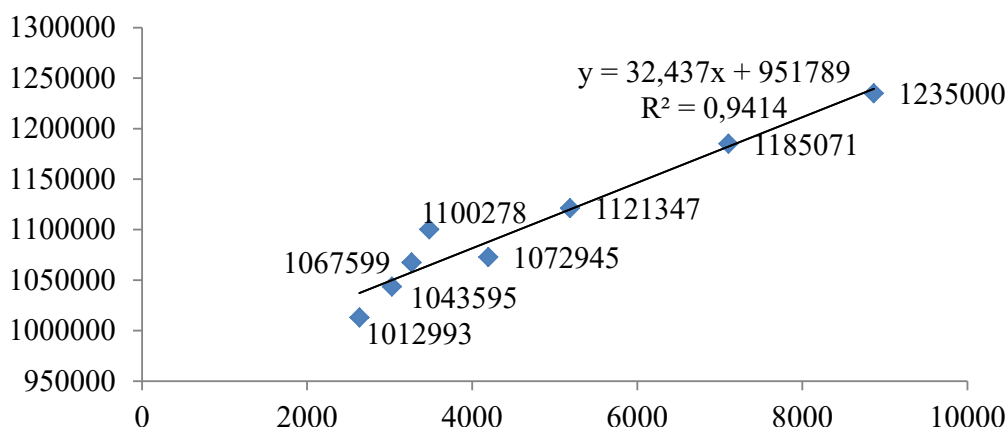

Рис. 2. Взаємозв'язок між ставкою оплати праці та кількістю підприємницьких структур в Україні

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження дає змогу зробити кілька цікавих висновків. Просторове різноманіття заробітної плати досить сильно спостерігається на ринку праці в Україні. Основними чинниками, що впливають на цей стан, є кількість суб'єктів підприємницької діяльності та обсяг реалізованої продукції. Однак заробітна плата в регіонах із нижчою середньою заробітною платою зростала швидше, ніж у регіонах із вищим показником середньої заробітної плати. Особливістю сучасної європейської економіки є демографічні зміни. Такий стан речей спостерігається і в Україні, оскільки в більшості регіонів відбулися несприятливі демографічні зміни.

Як і очікувалося, регіони з нижчою середньою заробітною платою характеризувалися в середньому більшими темпами зростання реалізованої промислової продукції. Ці результати свідчать про зміни концентрації виробництва, а ефект – більша швидкість зміни заробітної плати в таких регіонах. Цікаво також те, що збільшення кількості економічних утворень перетворюється на збільшення заробітної плати. Збільшення кількості організацій на 1 тис жителів означає, що такі суб'єкти в середньому слабшають. Вирівнювання заробітної плати підтримувалося урядовою політикою протягом розглянутого періоду. Безумовно, від цих змін виграли регіони з найнижчою середньою зарплатою. Тому гіпотеза про поєднаний вплив урядової політики та ринкового механізму підтверджена для вирівнювання оплати праці. Однак це явище не настільки сильне, ніж відбувається просторове вирівнювання абсолютних різниць в оплаті праці, що може визначити передумови формування інноваційного механізму оплати праці, що буде основою майбутніх досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Grotkowska G. Wpływ kosztów pracy na zagraniczne inwestycje bezpośrednie. *Ekonomista*. 2001. № 6. S. 779–791.
2. Lucas R.E. On the Mechanics of Economics Development. *Journal of Monetary Economics*. 1988. № 22. P. 3–42.
3. Ashenfelter O., Farber H., Ransom M. Modern Models of Monopsony in Labor Markets: A Brief Survey. *Discussion Paper*. 2010. Vol. 4. № 28. P. 203–210.
4. Богиня Д.П., Грішнова О.А. Основи економіки праці : навчальний посібник. Київ : Знання-Прес, 2000. 312 с.
5. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки і сучасний стан / Е.М. Лібанова та ін. Київ : СПД Савчина, 2002. 110 с.
6. Мельниченко О.А. Соціальні індикатори рівня та якості життя населення як результат регуляторного впливу держави. *Актуальні проблеми державного управління*. 2007. № 2. С. 218–226.
7. Постніков В.С. Якість життя населення як індикатор ефективності державного регулювання якості життя. *Економіка та держава*. 2010. № 11. С. 71–74.

8. Айвазян С.А., Мхитарян В.С. Прикладная статистика и основы эконометрики : учебное пособие. Москва : ЮНИТИ, 1998. 656 с.

9. Коровкин А.Г. Согласование динамики вакантных мест и рабочей силы. *Проблемы прогнозирования*. 1999. № 2. С. 73–84.

10. Семенов А., Кузнецов С. Методология прогнозирования экономической активности населения. *Человек и труд*. 2001. № 9. С. 45–50.

11. Кулинич Р.О. Статистична оцінка чинників соціально-економічного розвитку : монографія. Київ : Знання. 2007. 311 с.

12. Кулинич Р.О., Кулинич О.І. Прикладні аспекти застосування методу статистичних рівнянь залежностей. *Університетські наукові записки*. 2015. № 2. С. 316–333.

13. Приймак В.І. Математичні методи економічного аналізу : навчальний посібник. Київ : Центр учб. літ-ри. 2009. 296 с.

14. Приймак В.І., Возняк О.Г., Ковалевич Н.М. Оцінювання взаємозв'язку динаміки попиту і пропозиції робочої сили в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.6. С. 275–283.

15. Дружиніна В.В. Перспективний аналіз поточного попиту місцевого ринку праці. *Бізнес Інформ*. 2014. № 1. С. 77–82.

16. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.03.2020).

17. Дружиніна В.В. Місцевий ринок праці: умови функціонування, методи та способи забезпечення збалансованості : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2014. 366 с.

REFERENCES:

1. Grotkowska G. (2001) Wpływ kosztów pracy na zagraniczne inwestycje bezpośrednie [Impact of labor costs on foreign direct investment]. *Ekonomista*, no. 6. pp. 779–791.
2. Lucas R.E. (1988) On the Mechanics of Economics Development. *Journal of Monetary Economics*. no. 22. pp. 3–42.
3. Ashenfelter O., Farber H., Ransom M. (2010) Modern Models of Monopsony in Labor Markets: A Brief Survey. *Discussion Paper*. vol. 4, no. 28. pp. 203–210.
4. Bohynia D.P., Hrishnova O.A. (2000) *Osnovy ekonomiky pratsi* [Fundamentals of labor economics]. Kyiv: Znannia-Pres. (in Ukrainian)
5. Libanova E.M., Vlasenko N.S., Vlasniuk O.S. ta in. (2002) *Liudskiyi rozvytok rehioniv Ukrainy: metodyka otsinky i suchasnyi stan* [Human development of the regions of Ukraine: evaluation methodology and current state]. Kyiv: SPD Savchyna. (in Ukrainian)
6. Melnychenko O.A. (2007) Sotsialni indykatory rivnia ta yakosti zhyttia naselennia yak rezultat rehuliatornoho vplyvu derzhavy [Social indicators of the level and quality of life of the population as a result of regulatory influence of the state]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. no. 2, pp. 218–226.
7. Postnikov V.S. (2010) Yakist zhyttia naselennia yak indykator efektyvnosti derzhavnoho rehuliuвання yakosti zhyttia [Quality of life of the population as an indicator of the effectiveness of state regulation of quality of life]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 11, pp. 71–74.

8. Ayvazyan S.A., Mkhitarian B.C. (1998) *Prikladnaya statistika i osnovy ekonometriki* [Applied statistics and fundamentals of econometrics]. Moskva: YuNITI. (in Ukrainian)
9. Korovkin A.G. (1999) Soglasovanie dinamiki vakantnykh mest i rabochoy sily [Coordination of the dynamics of vacant places and labor]. *Problemy prognozirovaniya*, no. 2, pp. 73–84.
10. Semenov A., Kuznetsov S. (2001) Metodologiya prognozirovaniya ekonomicheskoy aktivnosti nasele-niya [Methodology for predicting the economic activity of the population]. *Chelovek i trud*, no. 9, pp. 45–50.
11. Kulynych R.O. (2007) *Statystychna otsinka chynnykiv sotsialno-ekonomichnoho rozvytku* [Statistical evaluation of socio-economic development factors]. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)
12. Kulynych R.O., Kulynych O.I. (2015) Prykladni aspekty zastosuvannya metodu statystychnykh rivnian zalezhnosti [Applied aspects of applying the method of statistical dependence equations]. *Universytetski naukovy zapysky*, no. 2. pp. 316–333.
13. Pryimak V.I. (2009) *Matematychni metody ekonomichnoho analizu* [Mathematical methods of economic analysis]. Kyiv: Tsentr navch. lit-ry. (in Ukrainian)
14. Pryimak V.I., Vozniak O.H., Kovalevych N.M. (2011) Otsiniuvannya vzaiemozv'язku dynamiky popytu i propozy-tsii robochoy syly v Ukraini [Assessing the relationship between labor supply and demand dynamics in Ukraine]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 6, no. 21, pp. 275–283.
15. Druzhynina, V.V. (2014) Perspektyvnyi analiz potochnoho popytu mistsevoho rynku pratsi [Prospective analysis of the current local labor market demand]. *Biznes Inform*, no. 1, pp. 77–82.
16. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018) Sot-sialni indykatory rivnia zhyttia naselennia [Social indicators of living], Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 10.03.2020).
17. Druzhynina V.V. (2014) *Mistsevyi rynek pratsi: umovy funktsionuvannya, metody ta sposoby zabez-pechennia zbalansovanosti* [Local labor market: operating conditions, methods and methods of balancing]. Donetsk: Yuho-Vostok. (in Ukrainian)

ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В ЗАКЛАДАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я PROBLEMS OF PERSONNEL MANAGEMENT IN HEALTHCARE FACILITIES

УДК 331.108

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-45>

Прокопець Л.В.

к.е.н., асистент кафедри економіки підприємства та управління персоналом Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Тодоріко І.М.

студентка Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Prokopets Liudmyla

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Todoriko Iryna

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Сьогодні спостерігається багато перетворень у сфері охорони здоров'я, але в контексті зміни системи управління персоналом закладу охорони здоров'я досі не запроваджено нових ефективних механізмів та інструментів управління, тому проблема адаптації персоналу медичної сфери до сучасних методів медичного обслуговування, пристосування до структурно-функціональних змін у системі управління та змін механізмів фінансового забезпечення залишається актуальною. З огляду на це у статті запропоновано актуальну модель системи управління персоналом у закладах охорони здоров'я, яка би враховувала сучасні методи управління персоналом, порівнюючи із закордонним досвідом країн, що мають розвинену систему охорони здоров'я, актуальні можливості та потенціал вітчизняної системи. Така модель має ґрунтуватись на стратегічних засадах керування в цій галузі. Отже, в закладах охорони здоров'я потрібно сформувати кадрову політику та стратегію, переглянути систему та форму оплати праці працівників, удосконалити систему мотивації персоналу, запропонувати якісні методи формування й розвитку кадрів.

Ключові слова: управління персоналом, кадрова політика, цілі, політика ВООЗ, система мотивації, стимулювання, стратегічний менеджмент.

Сегодня наблюдается много преобразований в сфере здравоохранения, но в контек-

сте изменения системы управления персоналом учреждения здравоохранения до сих пор не внедрены новые эффективные механизмы и инструменты управления, поэтому проблема адаптации персонала медицинской сферы к современным методам медицинского обслуживания, приспособление к структурно-функциональным изменениям в системе управления и изменениям механизмов финансового обеспечения остается актуальной. С учетом этого в статье предложена актуальная модель системы управления персоналом в учреждениях здравоохранения, которая бы учитывала современные методы управления персоналом, сравнивая с зарубежным опытом стран, имеющих развитую систему здравоохранения, актуальные возможности и потенциал отечественной системы. Такая модель должна основываться на стратегических принципах управления в этой области. Итак, в учреждениях здравоохранения нужно сформировать кадровую политику и стратегию, пересмотреть систему и форму оплаты труда работников, усовершенствовать систему мотивации персонала, предложить качественные методы формирования и развития кадров.

Ключевые слова: управление персоналом, кадровая политика, цели, политика ВОЗ, система мотивации, стимулирование, стратегический менеджмент.

Today, there are many changes in the healthcare sector, but in the context of changing the personnel management system of the healthcare institution, new effective management mechanisms and tools have not yet been introduced. Therefore, the problem of adaptation of medical personnel to modern methods of medical care, adaptation to structural and functional changes in the management system and changes in financial support mechanisms remains relevant. Despite this, the article proposes an actual model of the personnel management system in healthcare institutions, which would take into account modern methods of personnel management, in comparison with the foreign experience of countries with a developed healthcare system, relevant capabilities and potential of the domestic system. A similar model should be based on strategic management principles in this area. Effective development of any field of activity requires a well-coordinated and effective personnel management system, which allows systematic use of available resources to achieve this goal. The key resources of any organization are human resources (employees, personnel), because they are capable of activating all other types of resources. Therefore, we can say that the art of personnel management is based on the ability to properly organize any activity optimally using human factors. The primary role in the organization of health care facilities belongs to the healthcare provider, so personnel development management is the primary task of HR managers in the field. So, in healthcare institutions it is necessary to formulate a personnel policy and strategy, review the system and form of remuneration for employees, introduce a comprehensive approach that takes into account the existence of different types of employees, namely: employees are focused on remuneration or other material values, employees are focused on meaningful and socially significant work, employees with balanced value of different values, improve the personnel motivation system, and propose quality methods for the formation and development of personnel.

Key words: personnel management, personnel policy, goals, WHO policy, motivation, incentive system, strategic management.

Постановка проблеми. Для ефективного розвитку будь-якої сфери діяльності необхідна злагоджена й результативна система управління персоналом, яка дає змогу систематично використовувати наявні ресурси для досягнення поставленої мети. Ключовими ресурсами будь-якої організації є людські ресурси (працівники, кадри), адже саме вони здатні активізувати всі інші види ресурсів, тому можна сказати, що мистецтво управління персоналом базується на вмінні правильно організувати будь-яку діяльність шляхом оптимального використання людських чинників.

Головна роль в організації діяльності закладів охорони здоров'я належить медичному працівнику, отже, управління розвитком кадрів є основним

завданням менеджерів з управління персоналом у цій галузі. Традиційний підхід до управління персоналом у цій галузі не дає бажаного результату, а інколи приводить до застою або дезорганізації в структурі управління. З огляду на те, що нині фінансування з боку держави для розвитку галузі охорони здоров'я є недостатнім, ефективною є мобілізація прихованих можливостей у системі для результативного використання кадрових ресурсів, якщо порівняти міжнародний досвід, а саме досвід ВООЗ (Всесвітньої організації охорони здоров'я), що доводить найбільшу ефективність реорганізації системи управління серед будь-яких інших організаційних змін для досягнення високої ефективності системи охорони здоров'я.

Трансформація господарського механізму медичної галузі передбачає зміни організаційно-правового статусу медичних закладів, форми власності, характеру взаємовідносин між суб'єктами ринку, фінансових потоків тощо. Однак на практиці існує проблема невідповідності управлінського персоналу до використання інноваційних підходів та методів управління, спрямованих на пошук та освоєння перспективних ринкових ніш, формування конкурентних позицій медичних організацій. Медичний персонал державного сектору охорони здоров'я не має маркетингового мислення, без якого неможливо набутти конкурентних переваг медичних послуг та медичної організації загалом, тому перед діючою системою охорони здоров'я постає нелегке завдання адаптації до ринкових умов господарювання шляхом системної перебудови та вдосконалення механізмів її державного регулювання, а головне, реалізації концепції інтегрованого розвитку та управління медичними кадрами, саме від яких залежить виконання завдань системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вагомий внесок у дослідження управління персоналом та ролі, яку він відіграє під час досягнення ефективної діяльності підприємства, здійснили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Т.Ю. Базарова, Б.Л. Єрьоміна, А.П. Єгоршина, Л.В. Балабанова, М.Д. Виноградський, В.М. Данюк, А.М. Колот, Н.І. Антошина, О.М. Скібіцький. Одночасно проблема управління персоналом у закладах охорони здоров'я не досліджувалась у національних наукових доробках, оскільки сучасні керівники закладів охорони здоров'я не остаточно прийняли нові погляди на формування ринку праці медичного персоналу в сучасних умовах та моделях управління кадрами, тому основні аспекти управління медичним персоналом в організаціях бюджетної сфери у складному сучасному періоді реформування галузі охорони здоров'я потребують подальшого дослідження та реалізації.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення основних проблем управління персоналом у закладах охорони здоров'я та розкриття актуальних можливостей вітчизняної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ключовою проблемою в сучасному стані соціально-економічного розвитку є проблема управління персоналом, оскільки саме злагоджена система керування людськими ресурсами в будь-якій організації є основним аспектом їх конкурентоспроможності. Майбутнє національної системи охорони здоров'я та її постійний розвиток безпосередньо залежать від її фахівців, які використовують свої здібності та навички, намагаються досягнути самовдосконалення та є вмотивованими до успішної професійної діяльності, оскільки це є ключовим завданням політики управління персо-

налом у закладах охорони здоров'я сьогодні [6].

Якщо звернути увагу на дані від 21 жовтня 2015 року про Резолюцію 70/1 Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року», що включає 17 цілей у галузі сталого розвитку [2], то можна побачити, що однією з цих цілей є Ціль 3 «Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці». Серед завдань досягнення цієї Цілі завдання 3 передбачає таке: «істотно збільшити фінансування охорони здоров'я та набір, розвиток, професійну підготовку та утримання медичних кадрів в країнах, що розвиваються, особливо в найменш розвинених країнах і малих островних державах, що розвиваються», а завдання 3d – «нарошувати потенціал всіх країн, особливо країн, що розвиваються, в напрямі раннього попередження, зниження ризиків і регулювання національних і глобальних ризиків для здоров'я» [4].

Проблема управління людськими ресурсами (кадри, персонал) та кадровий дефіцит персоналу в галузі охорони здоров'я ВООЗ визнає як «глобальний ризик»; нині в цілому світі не вистачає в середньому 7,2 млн. фахівців медичної сфери. Водночас посилюються проблеми фахової та територіальної диспропорції, тому задля вирішення цих проблем створено Глобальну стратегію для розвитку кадрових ресурсів охорони здоров'я: трудові ресурси на 2016–2030 роки (WHO Global Strategy on Human Resources for Health 2016–2030). Щодо України, то жоден нормативно-правовий документ, який стосується політики управління кадрами в закладах охорони здоров'я України, не містить цілісної стратегічної програми, яка передбачає вирішення проблем кадрового забезпечення цієї галузі, не містить концептуальних задач, механізмів та інструментів реалізації політики управління персоналом у медичній сфері, хоча частково в них відображено можливості підвищення якості навчання та професійної підготовки фахівців медичної сфери шляхом удосконалення національних освітніх стандартів підготовки кадрів медичного персоналу, передбачення кадрового забезпечення згідно з потребами сфери охорони здоров'я, з урахуванням перетворень у цій галузі та в демографічній ситуації країни [1].

Сьогодні в державній системі охорони здоров'я професійні стандарти фахівців не відповідають сучасним світовим вимогам та не дають змоги сформувати єдині методи встановлення нормативів у різних розділах соціальної, психологічної та медичної сфер, щоб вони сприяли раціональному використанню кадрових ресурсів в організації охорони здоров'я.

Нормативно-правові акти, які стосуються номенклатури спеціальностей та посад медичної сфери, потребують удосконалення, як і кваліфікаційні

вимоги до посад і характеристики спеціальностей, обліково-звітні дані про кадрове забезпечення закладів охорони здоров'я. Водночас перегляду встановлених стандартів та їх оновлення потребують моніторингова система оцінок якості роботи медичного працівника; методи мотивації та стимулювання, їх ефективність; механізми прогнозування та планування кількості працівників.

З 6 листопада 2017 року в Україні увійшов в дію Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я» від 6 квітня 2017 року № 2002, що запровадив автономізацію закладів охорони здоров'я [3]. У зв'язку з цим Законом має відбутись автоматизація медичних закладів, що передбачає такі зміни у фінансово-господарській, організаційний та управлінській діяльності.

1) Зміна форм власності.

2) Збільшення владних повноважень керівників закладів охорони здоров'я, а саме щодо автономності в розпорядженні активами, фінансовим та кадровим фондом організації, встановлення управлінської та організаційної політики.

3) Свобода дій у визначенні форм і методів оплати праці робітників закладів охорони здоров'я.

4) Запровадження сучасних інструментів фінансового менеджменту.

5) Отримання закладами медичного обслуговування, що є підприємствами, права об'єднуватися з іншими медичними закладами, які також діють як підприємства, задля перерозподілу функцій між ними та спільного оптимізованого використання наявних ресурсів.

6) Надання закладам охорони здоров'я можливості наймати лікарів – фізичних осіб, що отримали відповідну ліцензію з дозволом здійснення господарської діяльності з медичної практики [2].

Отже, завдяки таким перетворенням, як набуття автономності закладами охорони здоров'я в адміністративній діяльності, розширений спектр можливих фінансових джерел, виникає необхідність максимального та оптимального використання кадрових ресурсів медичних установ, що є можливим за наявності управлінців необхідної компетентності, які здатні перетворити персонал на конкурентну перевагу, що приводить до досягнення поставлених цілей.

Головна мета ВООЗ у процесі реалізації кадрової політики полягає у підготовці необхідного кваліфікованого персоналу та забезпеченні ним закладів охорони здоров'я, який, відповідно, виконуватиме поставлені завдання. Медичні працівники є стратегічним капіталом, оскільки основним об'єктом капіталовкладень у світі в медичній сфері є кадрове забезпечення, тому проблема управління персоналом цієї галузі є особливо актуальною, оскільки в умовах наявності необхідного

кадрового забезпечення політика стратегічного менеджменту здатна активізувати роботу медичних фахівців і максимізувати їх ефективність.

Політика управління кадрами – це головний напрям роботи з персоналом, що відображає систему принципів, методів, правил та норм у роботі з персоналом та передбачає формування головних довгострокових напрямів організації роботи кадрів установи.

Кадрова стратегія визначається нами як загальний план дій у сфері менеджменту персоналу, який формується на основі кадрової політики та стратегії розвитку організації загалом. Отже, виходячи з вищенаведених визначень, ми бачимо, що основною метою кадрової політики та стратегії є забезпечення оптимального балансу процесів оновлення та збереження кількісного та якісного складу персоналу закладів охорони здоров'я відповідно до потреб закладу, вимог законодавства та стану ринку праці медичних кадрів. Таким чином, формування кадрової політики та стратегії, що відображаються у статуті та філософії закладу, колективному договорі, правилах внутрішнього розпорядку, основних положеннях щодо кадрової роботи закладу, передбачає новий якісний етап формування та розвитку кадрів закладу охорони здоров'я, що спрямований на забезпечення сталого розвитку цього закладу зокрема та підвищення якості медичної допомоги загалом.

Враховуючи всі особливості управління кадрами організацій охорони здоров'я, маємо підкреслити вплив керівників медичного персоналу та рівня якості їх діяльності на результативність або неефективність стратегій управління й розвитку галузі охорони здоров'я.

Цикл управління персоналом закладів охорони здоров'я включає такі етапи (рис. 1).

Питання оплати праці робітників організацій охорони здоров'я є однією з найактуальніших соціально-економічних проблем, тому що професія лікаря має одну з найнижчих заробітних плат в Україні. Відповідно до даних Державної служби статистики України розмір середньомісячної заробітної плати медичного персоналу є найнижчим серед рівнів заробітних плат бюджетних працівників (рис. 2).

У 2019 році середньомісячна заробітна плата працівників сфери охорони здоров'я складає 10158,5 грн. порівняно з 11129,33 грн. у сфері освіти та 11970,75 грн. у сфері мистецтва спорту та розваг. Оплата праці медичним працівникам базується на єдиній сітці оплати праці з урахуванням усіх доплат. Такий тип оплати праці є фіксованим, отже, не залежить від якості та обсягу наданих медичних послуг та медичної допомоги, тому медичний персонал отримуватиме фіксований розмір заробітної плати навіть якщо він не виконав певного обсягу роботи, й навпаки. Наприклад, в однакових умовах працюють два працівника

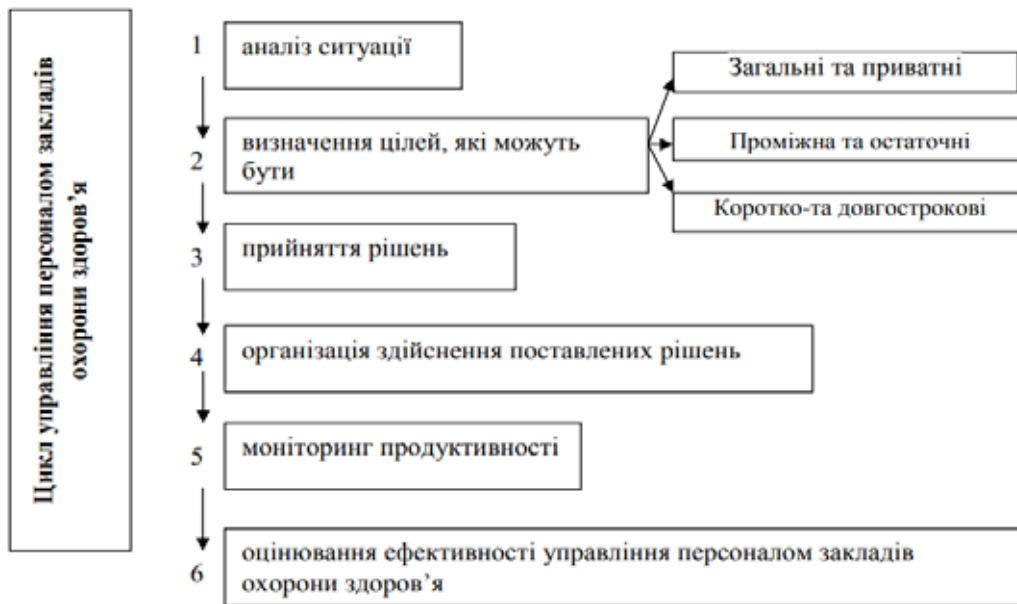

Рис. 1. Цикл управління персоналом закладів охорони здоров'я

Джерело: [7]

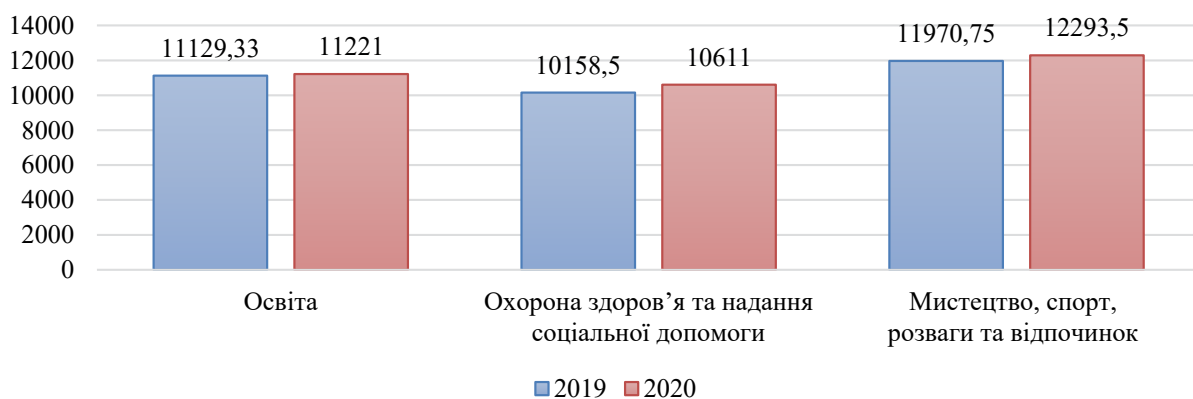

Рис. 2. Середньомісячна заробітна плата працівників бюджетної сфери України

Джерело: складено авторами на основі даних [5]

медичної сфери з однаковою кваліфікацією та досвідом роботи, однак один із цих лікарів є висококваліфікованим і в день обслуговує приблизно 30 пацієнтів, а інший працює на половину сили, відповідно, йому в день припадає близько 15 пацієнтів. Відповідно до фіксованої тарифної системи оплати праці кожен з них отримує однакову заробітну плату. У підсумку цієї ситуації очевидно, що перший лікар змінить своє ставлення до роботи, зменшивши своє напруження, й працюватиме менше, оскільки матеріальних винагород за високо напружену роботу він не отримує. Така ситуація показує невиконання однієї з найважливіших функцій системою оплати праці для ефективності виконуваної роботи, яка досягається шляхом стимулювання, заохочення та санкціонування. В результаті цього якість медичних послуг знижується, оскільки немає прагнення докладати більше зусиль під час

лікування, надання медичних послуг та необхідного догляду за пацієнтом. Отже, у зв'язку з цим виникає необхідність докорінної зміни форм, систем та принципів оплати праці медичного персоналу. Оплата праці кадрів медичних установ має передбачити доплату працівникам як винагороду за досягнуті результати та за ефективність роботи понад установлених тарифів заробітної плати шляхом впровадження, наприклад, погодинної преміальної системи оплати заробітної плати. Це дасть змогу зацікавити працівників у їх досягненні кількісних та якісних показників та посиленні відповідальності щодо надання медичних послуг.

Повертаючись до сказаного вище, відзначаємо, що медичний персонал є основою системи охорони здоров'я та її головним ресурсом у виробленні медичних послуг. Таким чином, він створює високоякісну та висококваліфіковану медичну

допомогу, тому саме від медичних працівників залежить рівень медичної та соціальної ефективності системи охорони здоров'я загалом, отже, результативність їх роботи залежить від системи управління, якісного мотиваційного механізму й системи оплати праці в медичній галузі.

Організації охорони здоров'я несуть збитки, як і будь-які інші організації у разі неефективного управління фондом оплати праці, а продуктивність праці робітників може зменшуватися за несправедливої чи непрозорої системи стимулювання та компенсацій. Такий розклад створює необхідність зміни системи, форми оплати праці та вдосконалення механізмів, інструментів мотивації та стимулювання праці медичного персоналу, тому варто підкреслити, що головним завданням керівника з управління є формування якісного механізму здійснення мотивації та стимулювання персоналу, оскільки саме він впливає на працівників, активізацію їх діяльності задля підвищення продуктивності та ефективності.

Мотивація – це процес усвідомленого зваженого вибору людиною певної поведінки, яка визначається впливом зовнішніх стимулів та внутрішніх мотивів у сукупності. У трудовій діяльності мотивація дає змогу працівникам задовольнити власні потреби шляхом ефективного виконання трудових обов'язків. Керівники закладів охорони здоров'я, вводячи мотиваційні механізми в дію, вибудовують стійку мотивацію виконання трудових обов'язків, враховуючи основні потреби підлеглих, спонукають їх до діяльності, яка приводить до досягнення поставлених цілей. При цьому індивідуальні та загальні цілі в організації є підпорядкованими, тому механізм мотивації та трудовий механізм мають бути вибудовані індивідуально під кожного працівника, враховуючи дійсні мотиви поведінки співробітників. Підкріплюючими елементами мотиваційного процесу є винагорода. Проте ці інструменти мають здійснюватися виключно разом із мотиваційним процесом для побудови ефективного механізму мотивування та стимулювання в організаціях. У розумінні стимулювання мотивації лежить зовнішнє спонукання до здійснення дій на основі інтересу. Кожен керівник зазвичай має справу з мотивацією та стимулюванням підлеглих. Внутрішня винагорода, тобто власне мотивація, здійснюється самою роботою, адже вона приносить почуття значущості, самоповаги, досягнення результату чи змістовності самої роботи. Таким чином, найпростішим методом забезпечення та досягнення внутрішньої винагороди є наявність необхідних умов для діяльності та наявність точної постановки завдання. У межах медичної установи прикладом інструментів забезпечення внутрішньої винагороди є створення належних умов роботи завдяки наявності необхідного матеріально-технічного оснащення (наприклад, згідно з примірним

табелем матеріально-технічного оснащення закладів охорони здоров'я, затвердженим Наказом МОЗ від 26 січня 2018 року № 148), комп'ютеризації, адекватного навчання медичного персоналу та його розвитку, ротації кадрів тощо. Щодо зовнішньої винагороди, то вона не може виникати від самої роботи, а має надаватися організацією. З точки зору мотивації вона є стимулом до праці, спрямованим на розширену реалізацію фактичного трудового потенціалу. Виходячи з цього, можемо сказати, що стимули та мотивація реалізують стратегію та тактику управління персоналом.

Вирішення проблеми підвищення якості надання медичних послуг та їх ефективності є можливим через здійснення комплексного підходу, що враховує існування різних типів співробітників, таких як співробітники, орієнтовані на оплату праці чи інші матеріальні цінності; співробітники, орієнтовані на змістовну та суспільно значущу працю; співробітники зі збалансованою значущістю різних цінностей.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, актуальною буде модель системи управління персоналом у закладах охорони здоров'я, яка враховує сучасні методи управління, механізм стратегічного менеджменту, психологічні та економіко-соціальні методи впливу, спрямована на підвищення ефективності працівників, якості надання медичних послуг на державному рівні.

Отже, підсумовуючи висвітлені проблеми сфери охорони здоров'я, очевидно визнаємо потребу впровадження суттєвих змін у систему формування фонду заробітної плати для медичних працівників, стимулювання та мотивацію персоналу, механізм використання можливостей і потенціалу працівників тощо. Ми вважаємо, що застосування досвіду європейських країн з розвинутою системою охорони здоров'я, часткове переймання принципів вітчизняних компаній у різних галузях економіки у спектрі управління персоналом, застосування новітніх технологій управління є можливими з урахуванням реальних можливостей нашої країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Health workforce and services Draft global strategy on human resources for health: workforce 2030. WHA69/38. URL: https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA69/A69_38-en.pdf (дата звернення: 15.04.2020).
2. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/89/PDF/N1529189.pdf?OpenElement> (дата звернення: 12.04.2020).
3. Введено в дію закон щодо автономізації закладів охорони здоров'я. Аптека.online.ua. URL: <https://www.apteka.ua/article/433045> (дата звернення: 15.04.2020).

4. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 20.04.2020).

5. Головне управління статистики в м. Києві. URL: <https://kyiv.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=3730&lang=1> (дата звернення: 15.04.2020).

6. Антошина Н.І. Сучасний погляд на систему управління персоналом в аспекті забезпечення конкурентоспроможності підприємства. *Ефективна економіка*. 2014. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3350> (дата звернення: 12.04.2020).

7. Ровенська В.В., Саржевська Є.О. Управління персоналом закладів охорони здоров'я в нових умовах господарювання та перспективи розвитку в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 3(57). URL: [https://www.evd-journal.org/download/2019/3\(57\)/19-Rovenska.pdf](https://www.evd-journal.org/download/2019/3(57)/19-Rovenska.pdf) (дата звернення: 15.04.2020).

REFERENCES:

1. Health workforce and services Draft global strategy on human resources for health: workforce 2030. WHA69/38. URL: https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA69/A69_38-en.pdf (accessed 15 April 2020).

2. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/89/PDF/N1529189.pdf?OpenElement> (accessed 12 April 2020).

3. Vvedeno v diyu zakon shchodo avtonomizatsiyi zakladiv okhorony zdorov'ya. Apteka.online.ua. [The law on the autonomy of health care institutions has been put in place. Pharmacy.online.ua.]. URL: <https://www.apteka.ua/article/433045> (accessed 15 April 2020).

4. Pro Stratehiiu staloho rozvytku "Ukraina – 2020": Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12 sichnia 2015 roku № 5/2015 [On the Sustainable Development Strategy "Ukraine 2020": Presidential Decree No. 5/2015 of 12 January 2015]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (accessed 20 April 2020).

5. Holovne upravlinnya statystyky v m. Kyievi [Main Department of Statistics in Kyiv]. URL: <https://kyiv.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=3730&lang=1> (accessed 15 April 2020).

6. Antoshchina N.I. (2014) Suchasnyy pohlyad na systemu upravlinnya personalom v aspekti zabezpechennya konkurentospromozhnosti pidpryemstva [Modern view of the personnel management system in the aspect of ensuring the competitiveness of the enterprise]. *Efektivna ekonomika*, vol. 9. URL: <https://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3350> (accessed 12 April 2020).

7. Rovenskaya V.V., Sarzhevsky E.A. (2019) Upravlinnia personalom zakladiv okhorony zdorovia v novykh umovakh hospodariuvannia ta perspektyvy rozvytku v Ukraini. [Personnel management of healthcare facilities in the new economic environment and prospects for development in Ukraine.]. *Donbass Economic Bulletin*, vol. 3(57). URL: [https://www.evd-journal.org/download/2019/3\(57\)/19-Rovenska.pdf](https://www.evd-journal.org/download/2019/3(57)/19-Rovenska.pdf) (accessed 15 April 2020).

РОЗДІЛ 8. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

ПОДАТКОВІ ПІЛЬГИ: СУТНІСТЬ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ
ДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ І ЗАСТОСУВАННЯTAX BENEFITS: THE ESSENCE AND THE MODERN APPROACH
TO IDENTIFICATION AND APPLICATION

У статті розглянуто законодавчий підхід та наукові погляди вчених як у широкому, так і у вузькому розуміннях щодо трактування механізмів застосування податкових пільг. Деталізовано принципи, на яких базується сучасна практика застосування податкових пільг в Україні. Уточнено характерні для сучасних податкових режимів риси податкового регулювання фінансово-господарської діяльності суб'єктів бізнесу через механізм податкових пільг; наголошено на трьох взаємопов'язаних обставинах, втілення яких ілюструє зміст податкових пільг. Обґрунтовано комплексний інтегрований підхід до класифікації податкових пільг за видами та формами реалізації. Здійснено оцінювання наявної кількості податкових пільг, передбачених вітчизняним законодавством, з деталізацією в розрізі основних бюджетотворюючих податкових платежів. Розкрито переваги та недоліки наявної практики застосування податкових пільг з огляду на їх кількість та особливості використання в Україні та європейських країнах.

Ключові слова: податкова пільга, податкові інструменти, податкове регулювання, податкові канікули, знижені податкові ставки, нульові ставки, звільнення від оподаткування.

в широком, так и в узком смыслах касательно трактовки механизмов применения налоговых льгот. Детализированы принципы, на которых базируется современная практика применения налоговых льгот в Украине. Уточнены характерные для современных налоговых режимов черты налогового регулирования финансово-хозяйственной деятельности субъектов бизнеса через механизм налоговых льгот; сделан акцент на трех взаимосвязанных обстоятельствах, воплощение которых иллюстрирует содержание налоговых льгот. Обоснован комплексный интегрированный подход к классификации налоговых льгот по видам и формам реализации. Осуществлено оценивание имеющегося количества налоговых льгот, предусмотренных отечественным законодательством, с детализацией в разрезе основных бюджетобразующих налоговых платежей. Раскрыты преимущества и недостатки существующей практики применения налоговых льгот ввиду их количества и особенностей использования в Украине и европейских странах.

Ключевые слова: налоговая льгота, налоговые инструменты, налоговое регулирование, налоговые каникулы, сниженные налоговые ставки, нулевые ставки, освобождение от налогообложения.

УДК 336.228

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-46>**Безкровний О.В.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Полтавська державна аграрна академія**Bezкровnij Olexandr**

Poltava State Agrarian Academy

В статье рассмотрены законодательный подход и научные взгляды ученых как

The article discusses the theoretical aspects of the formulation of the economical category of "classified money". Legislative access and science have been analyzed; look very much at the wide, so at the same time, higher level interpretation of mechanisms of preference for subscription. The principle of how to base the practice of acquisitions of patrimonial property in Ukraine is detailed. It has been clarified that the characteristics of the current tax regimes are different, draw the financial tax regulation of the financial and state subdivisions through the mechanism of income tax – the mobility of income tax, the incentive payment, instantly swathed at three trips of mutual 'obligatory furnishings on the other side of the family pension – pay off a specific fee, on a part of the payroll and payable coupon. Integrated integration of code to classify payable types and forms of realization. Classification of the species is recognized for the circumstantial criteria; among those you can see payers, terms, elements of the situation, the designation of the nature of the state sovereign policy. The study classifies tax benefits by type and form. By types are allocated – deductions (deletion), reduction of tax liability, and establishment of a reduced tax rate. The forms determine the reduction of the base of calculation, deferral of tax liabilities, reduction of the tax period, application of special methods of tax accounting, exemption from taxation of individual payers. It is recognized that there is an estimate of the apparent cost of income transferred by the laws of the Republic of Belarus in detail of the main budget-related income payments. Ostend overprices and shortcomings of practical practice of acquisitions of patrimonial letters are dear to them in Ukraine and especially in the Ukrainian regions. From the experience of foreign countries, including Germany, France, Poland and other countries of the European Community, the general vector of directing the methodology of applying tax benefits to the mechanism of using specific reduced tax rates, which is combined with the practice of tax exemption of priority sectors of the economy or individual professions, has been identified.

Key words: tax privilege, tax instruments, tax regulation, tax holidays, reduced tax rates, zero rates, tax exemptions.

Постановка проблеми. Сучасна фінансова система держави є комплексною та багатогранною сферою економічної діяльності як країни загалом, так і господарюючих суб'єктів зокрема. Виступаючи одним з центральних векторів фінансово-економічних відносин, податкова система України характеризується своєю суб'єктністю, тому потребує постійного регулювання. Сьогодні серед відомих інструментів, які забезпечують можливість регулювати соціально-економічний розви-

ток на макро- й макрорівнях, засобами фіскального впливу є податкові пільги.

Податкові пільги будучи одним з найбільш поширених механізмів сучасного податкового регулювання, дають можливість цілеспрямовано впливати на фінансово-економічну поведінку платників податків, забезпечуючи підтримку пріоритетних сфер та галузей національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне обґрунтування доцільності

запровадження та практичні аспекти застосування податкових платежів перебувають у колі наукових інтересів значного кола вчених, зокрема А.М. Соколовської, Т.І. Єфименко, Н.П. Кучерявенка, О.І. Луніної, Т.В. Паєнтка, А.І. Крисоватого, О.І. Підлісної. Віддаючи належне науковому внеску згаданих науковців, маємо зазначити, що у дослідницькому середовищі не припиняються наукові пошуки за згаданою тематикою.

Нині слід констатувати потребу впорядкування понятійного апарату щодо економічної категорії «податкова пільга», що разом з необхідністю вдосконалення методологічних аспектів дослідження податкових пільг, які змінюються залежно від напрямів податкової політики та пріоритетів в оподаткуванні окремих груп платників, дещо випали з поля зору сучасних вчених у цій сфері.

Постановка завдання. Метою наукового дослідження є узагальнення теоретичних підходів до визначення сутності податкових пільг як економічної категорії; систематизація методичних та методологічних аспектів щодо визначення форм та видів податкових пільг у сучасних реаліях податкового законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна економічна література та фінансові дослідження фіскальної сфери характеризуються наявністю значної кількості підходів до трактування категорії «податкові пільги». Загалом слід говорити про дві відмінні одна від одної групи тверджень змістового наповнення цієї категорії, як формулювання у тлумачних словниках і податковому законодавстві; визначення, що наводять науковці.

Аналізуючи першу групу визначень категорії «податкові пільги», маємо зауважити що і Великий тлумачний словник, і Великий енциклопедичний словник загалом визначають її (податкову пільгу) як особливе або переважне право звільнення/полегшення від певних податкових обов'язків, визначених податковим законом [1; 2]. Спільним для всіх цих тлумачень є підхід до податкових пільг як до преференцій лише певним категоріям платників.

Фактично в цьому напрямі сформульовано трактування категорії «податкові пільги» у Податковому кодексі України, де під пільгою розуміють звільнення платника від обов'язку справляння податку чи збору в повному обсязі або їх частини за наявності визначених підстав, що характеризують лише певну групу платників [9].

Систематизувавши наукові погляди вчених на цю проблему, маємо наголосити на «широкому» та «вузькому» підходах до визначення поняття «податкові пільги».

У широкому розумінні, на позиціях якого стоять Т.В. Паєнтко, Н.П. Кучерявенко, О.А. Підлісна, податкова пільга є повним або частковим звільненням від дотримання податкового законодав-

ства щодо загальних правил виконання податкових обов'язків [6; 7; 8].

У вузькому розумінні податкові пільги розглядаються виключно з позиції використання ставок по тих чи інших податках, отже, застосовується диференційований метод зниження або підвищення податкової ставки для окремих платників, тому зведення економічної сутності податкової пільги винятково до регулювання податкової ставки суттєво звужує зміст цієї категорії.

Одночасно заслуговує на увагу позиція Е.Ф. Гусейнової та Д.М. Серебрянського, які вважають що податкова пільга є сукупністю фіскальних дій держави, не передбачених традиційними правилами прибуткового оподаткування підприємств, яка обумовлює повне або часткове звільнення прибутку від оподаткування, тобто створюються умови для стимулювання окремих пріоритетних напрямів фінансово-господарської діяльності [3; 10].

Фактично можна говорити про підхід до трактування сутності категорії «податкова пільга» не співвідносно до об'єкта чи ставок як елементів справляння податків і зборів, а з чіткою спрямованістю на механізми прибуткового оподаткування суб'єктів господарювання.

Всі розглянуті сторони визначення так чи інакше пов'язані із сумою податків або податкових зобов'язань. Саме цей фактор (ситуація, за якої не вичерпані всі наявні привілеї в тому чи іншому напрямі оподаткування) дає підстави акцентувати увагу на характерних рисах податкових пільг та обставинах, які вони зумовлюють для платників податків.

Будучи, на думку значного кола вчених, зокрема А.М. Соколовської, найбільш поширеним механізмом податкового регулювання, податкові пільги наділені такими, характерними лише для них, рисами:

- обмеженість сфери застосування пільг, оскільки кожна податкова преференція пов'язана з відповідним податковим платежем, у механізм справляння якого вона «жорстко» інтегрована законодавством;
- мобільність податкових пільг, що реалізується завдяки ефективному втіленню регулюючої функції податків; податкові пільги забезпечують достатні можливості для оперативного коригування наявних умов оподаткування;
- стимулювання платників податків, адже податкові пільги, втілюючись у вигляді зменшення податкових зобов'язань з того чи іншого податку або шляхом побудови більш привілейованих умов оподаткування, спрямовані винятково на стимулювання платників;
- загальність податкових пільг, що втілюється завдяки прив'язці їх до конкретних податків, а не до визначених територій, за незначним винятком, що стосується окремих місцевих податків і зборів [12].

Окремо слід зосередити увагу на трьох взаємопов'язаних обставинах, втілення яких, на нашу думку, досить чітко характеризує економічний зміст податкових пільг. До таких належить перш за все фактор звільнення саме від сплати податку, а не від податкового обов'язку. По-друге, звільнення є можливим в повному обсязі і в частковому, коли зменшується податковий тиск або за рахунок зменшення об'єкта оподаткування чи шляхом відстрочки терміну сплати податку чи збору. Третьою обставиною є особливість самого платника. Так, пільги можуть стосуватись безпосередньо платника, характеризуючи його соціальний статус чи сферу діяльності, або можуть бути пов'язані з конкретним видом діяльності чи галуззю національної економіки, де функціонує платник податку.

Сьогодні загальноприйнятим є той факт, що окремо пільги функціонувати не можуть і потребують відповідного впорядкування та систематизації, перш за все в розрізі видів податку.

При цьому поділяємо думку І.О. Луніної про те, що систему податкових пільг доцільно поділяти на дві групи [11]. До першої групи податкових преференцій належать традиційно поширені й стабільно закріплені законодавством звільнення від сплати податку, незважаючи на жодні зміни факторів та обставин, які їх (пільги) обумовлюють. Друга група податкових пільг характеризується відносною короткочасністю і включає велику кількість пільг, що постійно змінюються під впливом нестабільної фінансово-господарської ситуації та соціально-політичних перетворень у державі.

Втілюючи загальну мету, якою є спрощення механізмів оподаткування та зменшення фіскального тиску на суб'єктів бізнесу, податкові пільги в процесі своєї реалізації мають спиратись на сукупність взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих принципів (рис. 1).

Досліджений вище факт існування великої кількості податкових пільг вимагає їх класифікації та поділу за видами та формами (рис. 2).

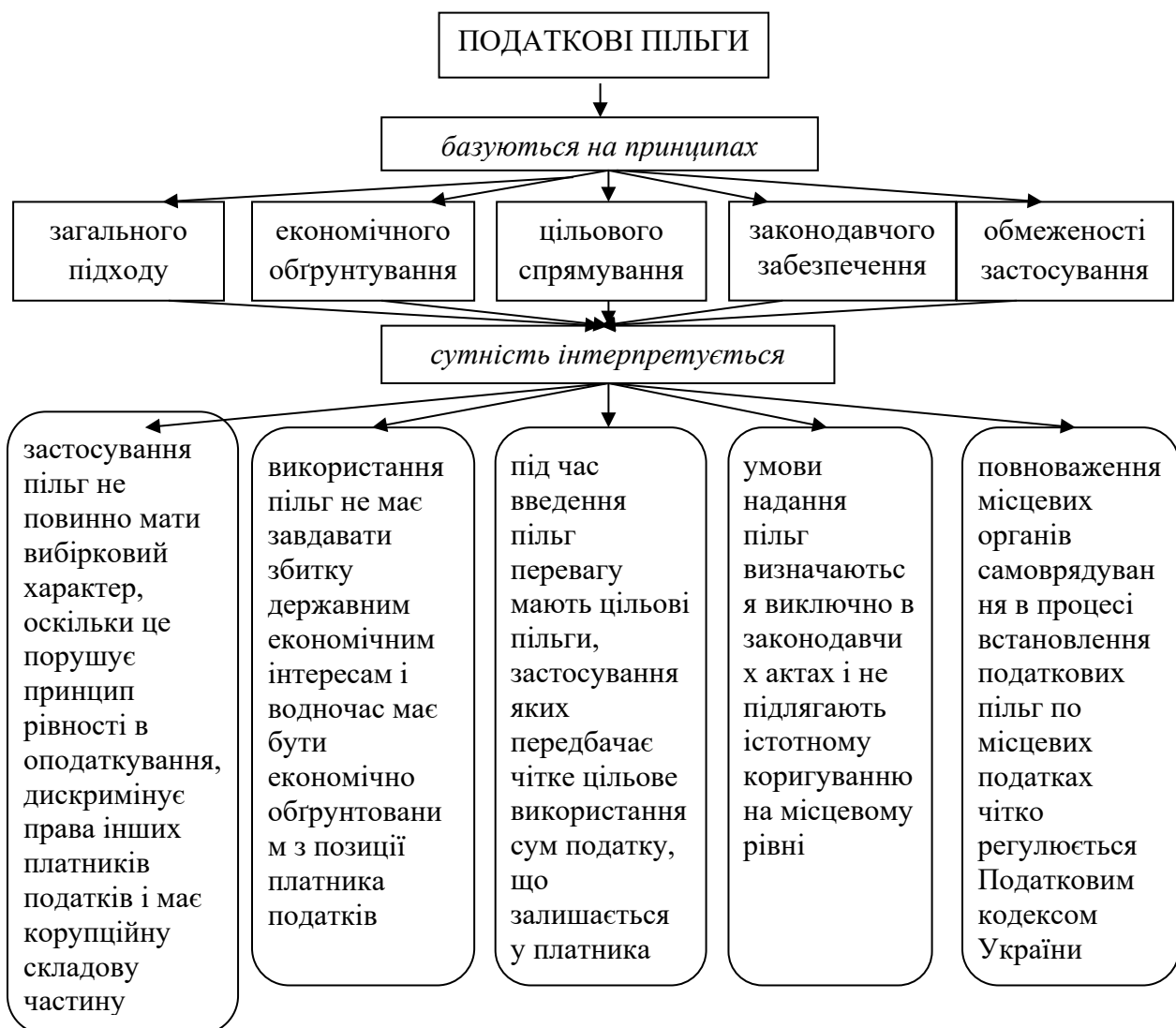

Рис. 1. Принципи застосування податкових пільг та їх економічний зміст

Аналізуючи рис. 2, маємо зазначити, що відрахування (вилучення) як вид пільг в галузі оподаткування полягає у виділенні окремих частин загального розміру об'єкта оподаткування задля зменшення на їх (частин) величину бази під час обчислення того чи іншого податку. Фактично можна говорити про існування механізму проєктування методики нарахування пільг на об'єкт оподаткування, який безпосередньо зменшується.

Поділена за різними класифікаційними ознаками група пільг, що є вирахуванням (вилученням), має різноманітне призначення. Так, зокрема, за характером державної політики податкові пільги поділяються на соціальні та економічні.

Соціальні пільги спрямовані на податкове стимулювання досягнення соціальних цілей, зокрема, пільги, надані окремим соціально незахищеним групам громадян, наприклад податкова соціальна пільга по податку на доходи фізичних осіб. До пільг економічного характеру відносять локальні інструменти податкового регулювання, реалізація яких сприяє досягненню цілей економічного характеру.

Інший критерій поділу передбачає градацію податкових пільг за призначенням на стимулю-

вальні та підтримуючі. Стимулювальні пільги спрямовані на заохочення дій платників податків, орієнтованих на вирішення загальнодержавних завдань. Підтримуючі пільги спрямовані на полегшення податкового тягаря на окремих груп платників податків, що покликано забезпечити більш сприятливі умови оподаткування для підтримки певного рівня конкурентоспроможності або мінімального рівня доходу.

Водночас знижка є видом податкових пільг, що зменшує вже обчислену суму податку на певну величину, зацікавлюючи суспільство у певній діяльності платника.

Говорячи про поділ податкових пільг за формами, передусім маємо на увазі той факт, що пільги щодо податку є винятками з наявної схеми нарахування конкретного виду податкового платежу, які закріплені в законодавстві та враховують особливості, що характеризують платника, об'єкт, ставки та інші умови. При цьому пільги найчастіше набувають форми повного або часткового звільнення від сплати податку.

Наявне різноманіття податкових пільг на сучасному етапі розвитку України обумовлене досить громіздким податковим законодавством (табл. 1).

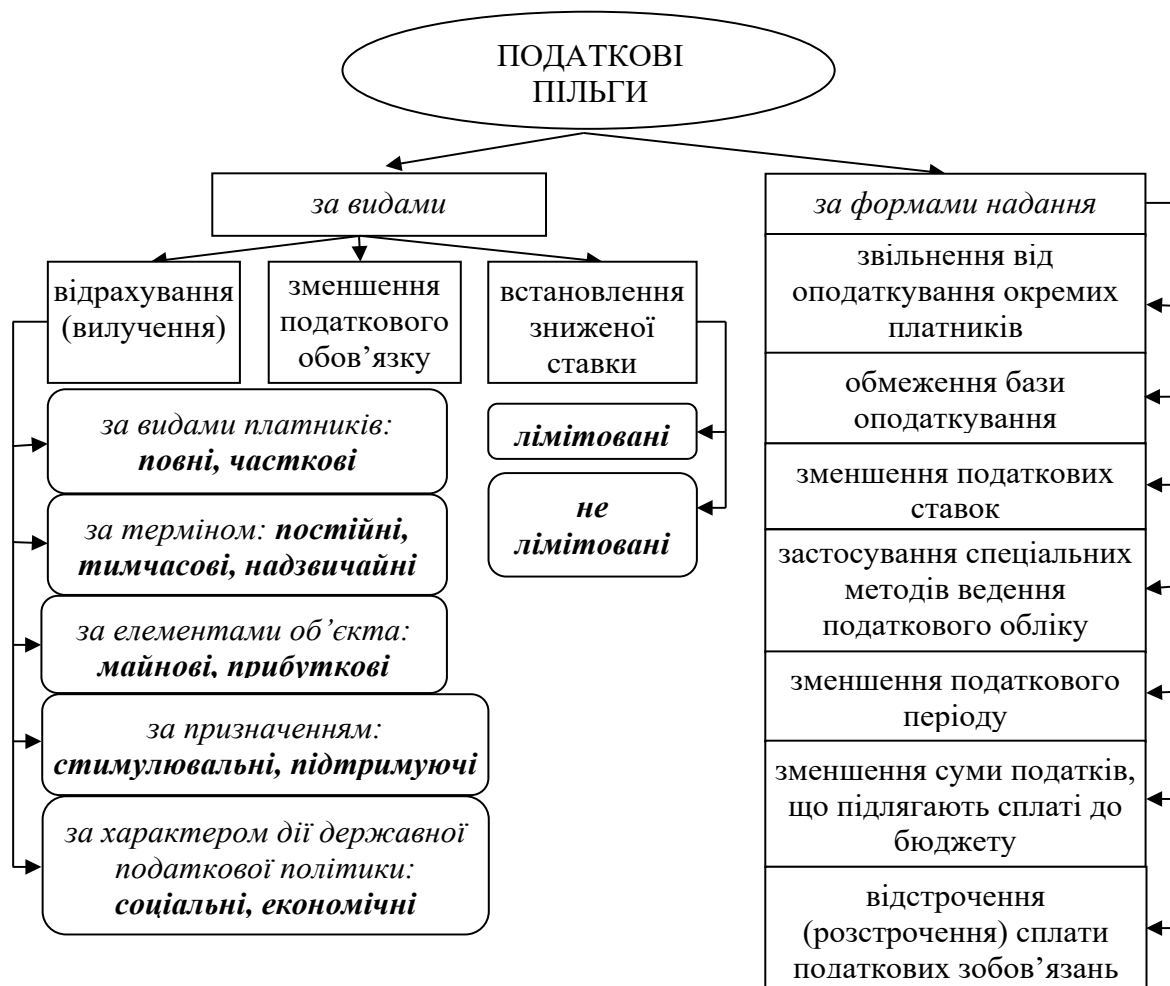

Рис. 2. Класифікація податкових пільг за видами і формами

Таблиця 1
**Склад та структура податкових пільг
по основних податкових платежах в Україні**

Вид податку	Кількість податкових пільг	Питома вага в загальному обсязі, %
Податок на прибуток підприємств	28	17,9
Плата за землю	11	7,1
Податок на додану вартість	92	59,0
Акцизний податок	25	16,0
Разом	156	100,0

Джерело: інформація з Довідника податкових пільг станом на 1 квітня 2020 р.

Дані, наведені в табл. 1, свідчать про те, що на початок 2020 р. серед групи основних бюджетотворюючих податків найбільшою сукупністю податкових пільг характеризується податок на додану вартість, на частку якого припадають 92 види податкових преференцій, або майже шістьдесят відсотків.

Досить значна (і це лише за чотирма основними податками) кількість податкових пільг, наявна в Україні, є підставою пошуку відповіді на питання про оптимальність обсягів і видів цих пільг. В такій ситуації не зайвим буде звернути увагу на досвід зарубіжних країн щодо визначення, ідентифікації та класифікації податкових пільг.

Поступальний рух України щодо входу до складу європейської спільноти вимагає оцінювання досвіду саме країн – членів Європейського Союзу. Кожна країна має свої, часто досить протилежні податкові пільги, проте загалом вони поділяються на зовнішньоторговельні, фінансові, податкові, митні та адміністративні.

Фактично в Європейському Союзі податкові пільги вважаються формою державної підтримки, надання якої регулюється внутрішньо європейськими нормами. При цьому, як зауважує Х.І. Коник, надання податкових пільг у європейських країнах більшою мірою зосереджено й регламентовано у сфері непрямого оподаткування [5].

Серед непрямих податків превалює механізм диференціації та мінімізації ставок. Так, відповідно до норм податкового законодавства, в більшості країн Єврозони встановлено гармонізований перелік товарів та мінімальні ставки акцизного податку на певні категорії товарів, насамперед тютюнові вироби, алкогольні напої, нафтопродукти, вугілля, природний газ, електроенергію. Одночасно у системі акцизних пільг держав Європейського Союзу домінує застосування знижених ставок акцизу, на противагу Україні, де має місце повне звільнення від оподаткування підакцизних товарів вітчизняного виробництва. Також слід зазначити, що зниження ставки акцизних податків встановлюється на рівні не нижче 50% стандартної національної ставки акцизу.

Досвід використання податкових пільг під час справляння ПДВ в Європі загалом доводить факт наявності компромісів в оподаткуванні шляхом одночасного застосування декількох диференційованих знижених ставок та повного звільнення від оподаткування. Так, у Німеччині до більшості товарів, як зауважує Т.І. Єфименко, застосовується ставка 15%, на продовольчі товари – 14%. Існує в Німеччині також досить значний перелік галузей економіки (здебільшого сфера функціонування малого та середнього бізнесу), де податок на додану вартість справляється за нульовою ставкою.

Французька податкова система під час оподаткування ПДВ передбачає знижену податкову ставку на більшість продовольчих товарів, продукцію сільського господарства, медичні засоби, ліки та окремі послуги. Одночасно має місце звільнення від оподаткування як окремих суб'єктів підприємницької діяльності, що функціонують у пріоритетних галузях, так і установ, які виконують соціальні, виховні, культурні та спортивні функції, а також окремих професій, зокрема викладачів, приватних практикуючих лікарів.

В податковій системі Польщі ПДВ має чотири ставки, а саме 22%, 7%, 3% та 0%. Знижені ставки застосовуються переважно на продукти дитячого харчування та товари для дітей, будівельні матеріали та послуги з будівництва, продукцію та товари сфери охорони здоров'я, послуги пасажирського транспорту.

Стосовно прямих податків податкові пільги передбачають зниження податкового навантаження для суб'єктів підприємницької діяльності шляхом застосування повного або часткового зменшення суми податку через звільнення, знижки, відстрочки або списання податкового боргу.

Загалом вітчизняний та зарубіжний досвід функціонування податкових пільг доводить факт існування разом із загальноновизнаним позитивним ефектом, яким є зниження податкового навантаження на платників, низки недоліків цього інструменту податкового регулювання. Зокрема, слід назвати такі недоліки:

- податкові пільги суперечать принципу обов'язковості оподаткування, що обумовлює нерівність різних платників податків у взаємовідносинах з державою щодо різних податкових платежів шляхом перекладання тягаря фінансування необхідних державних видатків на тих платників, які не мають пільг;

- податкові пільги є найбільш нестабільним елементом податкової системи, оскільки вони постійно змінюються, переглядаються, скорочуються, скасовуються або доповнюються, в результаті чого значно ускладнюється процес планування та прогнозування податкових надходжень (для держави) та податкових платежів (для платників податків);

– застосування податкових пільг зумовлює нерівність платників щодо їх конкурентних переваг між собою; фактично надаючи окремим платникам податкові пільги, держава в обличчі фіскальних органів втручається у конкурентну боротьбу, порушуючи ринкову рівновагу та дестабілізуючи ситуацію на ньому.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи проведене дослідження, зазначимо, що оцінювання теоретичних аспектів вказує на потребу вдосконалення концепції визначення категорії «податкові пільги» з огляду на суттєвий різнобічний підхід до її трактування. Водночас ефективне регулювання економічних процесів за допомогою податкових пільг потребує суттєвого науково-методичного обґрунтування з позицій системного підходу, доцільності застосування в кожному конкретному випадку, а також порівняльного оцінювання ефективності досягнення визначених цілей за допомогою різних варіантів надання податкових пільг разом з іншими інструментами державного податкового регулювання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Великий тлумачний словник української мови / упор. Т.В. Ковальова. Харків : Фоліо, 2005. 767 с.
2. Великий енциклопедичний словник / упор. І.М. Степанов. Харків : Фоліо, 2000. 992 с.
3. Гусейнова Е.Ф. Пільги як інструмент податкового регулювання. *Економіка і суспільство*. 2018. № 17. С. 529–533.
4. Крисоватий А.І., Кізіма А.Я. Податковий менеджмент : навчальний посібник. Тернопіль : Карт-бланш, 2003. 330 с.
5. Коник Х.І. Зарубіжний досвід пільгового оподаткування та можливість його використання в умовах економіки України. URL: <http://libfor.com/index.php?newsid=2629> (дата звернення: 11.04.2020).
6. Кучерявенко Н.П. Курс налогового права. Харьков : Право, 2001. 536 с.
7. Паєнтко Т.В. Шляхи оптимізації пільг у системі оподаткування доходів з урахуванням світового досвіду. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2004. № 4. С. 18–24.
8. Підлісна О.А. Теоретичні аспекти надання податкових пільг. *Науковий вісник*. 1999. № 3. 99 с.
9. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI зі змінами і доповненнями URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/paran965#n965> (дата звернення: 12.04. 2020).
10. Серебрянський Д.М. Оподаткування прибутку підприємств та його вплив на інвестиційну діяльність в ринкових умовах : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.04.01 ; Національна академія державної податкової служби України. Ірпінь, 2006. 20 с.
11. Соколовська А.М., Єфименко Т.І., Луніна І.О. та ін. Система податкових пільг в Україні у контексті європейського досвіду : монографія. Київ : НДФІ, 2006. 320 с.
12. Соколовська А.М., Луніна О.І. Визначення категорії «податкова пільга» та його практичне значення. *Економіка України*. 2005. № 9. С. 21–30.

REFERENCES:

1. Kovalev T.V. (2005), Great dictionary of the Ukrainian language, Folio, Kharkiv, 767 p. (in Ukrainian)
2. Stepanov M.I. (2000), Great encyclopedia dictionary, Folio, Kharkiv, 992 p. (in Russian)
3. Huseynova E.F. (2018), Pil'hy yak instrument podatkovoho rehulyuvannya, *Ekonomika i suspil'stvo*, [Benefits as a tool for tax regulation], *Economy and society*, pp. 529–533. (in Ukrainian)
4. Krysovaty A.I., Kizima A.Y. (2003) Tax management: textbook. manual. Ternopil : Carte blanche. 330 p.
5. Konik Kh.I. Zarubizhnyy dosvid pil'hovoho opodatkovannya ta mozhlyvist' yoho vykorystannya v umovakh ekonomiky Ukrainy, [Foreign experience of preferential taxation and its use in Ukrainian economy] (accessed 11 april 2020).
6. Kucheriavenko N.P. (2001), Course of tax law, Law, Kharkiv, 536 p.
7. Paentko T.V. (2004), Shliakhy optymizatsii pilh u systemi opodatkovannya dokhodiv z urakhuvanniam svitovoho dosvidu», *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy* [Ways of optimization of privileges in the system of taxation of incomes in the light of world experience, Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine], pp. 18–24. (in Ukrainian)
8. Pidlisna O.A. (1999), Teoretychni aspekty nadання podatkovykh pilh», *Naukovyi visnyk*, [Theoretical Aspects of Provision of Tax Benefits, Scientific Bulletin], p. 99. (in Ukrainian)
9. Podatkovyi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine», Legal Act of Ukraine], № 2755-VI, 02.12.2010", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/paran965#n965> (accessed 12 april 2020).
10. Serebryansky D.M. (2006), Opodatkovannya prybutku pidpriemstv ta yoho vplyv na investytsiinu diialnist v rynkovykh umovakh: avtoref. dys. kand. ekon. nauk, [Taxation of the profit of enterprises and its influence on investment activity in market conditions: Author's thesis], Irpin, 20 p. (in Ukrainian)
11. Sokolovskaya A.M., Efimenko T.I., Lunina I.O. and others (2006), Systema podatkovykh pil'h v Ukraini u konteksti yevropeys'koho dosvidu [The system of tax benefits in Ukraine in the context of the European experience: a monograph], 320 p. (in Ukrainian)
12. Sokolovska A.M. (2005), Vyznachennia katehorii "podatkova pilha" ta yoho praktychne znachennia", *Ekonomika Ukrainy*, [Definition of the category "tax privilege" and its practical value, Economy of Ukraine], pp. 21–30 (in Ukrainian)

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТІВ СПІЛЬНОГО ІНВЕСТИВАННЯ В УКРАЇНІ

ACTIVITIES OF JOINT INVESTMENT INSTITUTIONS IN UKRAINE

УДК 336.714

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-47>**Бражник Л.В.**

к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Полтавська державна аграрна академія
Дорошенко О.О.

к.е.н.,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Полтавська державна аграрна академія

Brazhnyk Liudmyla

Poltava State Agrarian Academy

Doroshenko Olha

Poltava State Agrarian Academy

Стаття присвячена теоретичним і практичним питанням етапів формування та оцінювання діяльності інститутів спільного інвестування. У статті використано методи аналізу та синтезу, графічні методи дослідження, економіко-статистичні методи оброблення інформації, зокрема групування, статистичні порівняння величин, коефіцієнтних та відносних величин під час оцінювання структури вартості активів, а також логічного узагальнення під час періодизації та формулюванні висновків. Виокремлено та охарактеризовано основні періоди процесу формування ринку спільного інвестування на основі аналізу нормативно-правових актів, а також представлено класифікацію інститутів спільного інвестування за чинним законодавством. Проаналізовано структури та вартості активів за типами, досліджено динаміку розвитку довгочасного управління активами та обґрунтовано їх особливості інвестування. На основі проведеного аналізу обґрунтовано діяльність інститутів спільного інвестування в Україні, розкрито проблеми сьогодення та напрями їх вирішення в майбутньому.

Ключові слова: вартість активів інститутів спільного інвестування, інвестиційний фонд, інститут спільного інвестування, компанії з управління активами, ринок спільного інвестування, фінансові посередники.

Стаття посвящена теоретическим и практическим вопросам этапов формирования

и оценивания деятельности институтов общего инвестирования. В статье использованы методы анализа и синтеза, графические методы исследования, экономико-статистические методы обработки информации, в частности группирование, статистические сравнения величин, коэффициентов и относительных величин в процессе оценивания структуры стоимости активов, а также логического обобщения при периодизации и формулировке выводов. Выделены и охарактеризованы основные периоды процесса формирования рынка общего инвестирования на основе анализа нормативно-правовых актов, а также представлена классификация институтов общего инвестирования по действующему законодательству. Проанализированы структуры и стоимости активов по типам, исследована динамика развития доверительного управления активами и обоснованы их особенности инвестирования. На основе проведенного анализа обоснована деятельность институтов общего инвестирования в Украине, раскрыты проблемы нынешнего времени и направления их решения в будущем.

Ключевые слова: стоимость активов институтов общего инвестирования, инвестиционный фонд, институт общего инвестирования, компании по управлению активами, рынок общего инвестирования, финансовые посредники.

The article is sanctified to the theoretical and practical questions of the stages of forming and estimation of activity of joint investment institutions. In countries with the developed market economy the special attention is given to the process of bringing in companies on the management of assets of money of legal and natural persons with an aim them further investing in liquid assets with the aim of receipt of income. The important role of development of investment possibilities belongs to exactly the investment bankers and stipulates the necessity of further scientific search in relation to finding out of problems and prospects of joint investment institutions at the financial market. The methods of analysis and synthesis, graphic methods of research, economic and statistical methods of treatment of information, are used in the article, in particular grouping, statistical comparisons of sizes, coefficient and relative sizes in the process of evaluation of structure of cost of assets of joint investment institutions, and also logical generalization at the process of division into periods and formulation of conclusions. In the article the basic periods of process of forming of market of the general investing are distinguished and described on the basis of analysis of normatively-legal acts, and also classification of joint investment institutions is presented on a current legislation. Structures and costs of assets are analyzed after types, the dynamics of development of confidence management of assets is investigational and their features of investing are reasonable. The estimation of correlation of assets of joint investment institutions is conducted on a background GDP, assets bank to the sector and comparatively with the countries of Western Europe and USA that testify to the low level of development of sphere of the general investing in Ukraine and considerable disproportions in relation to bank mediators. On the basis of the conducted analysis it is reasonable to activity of joint investment institutions in Ukraine, the problems of present time and directions of their decision are exposed in the future.

Key words: cost of assets of joint investment institutions, investment fund, joint investment institution, company on the management of assets, market of the general investing, financial mediators.

Постановка проблеми. Сьогодні однією з найбільш вагомих проблем України є забезпечення стабільного економічного зростання. Серед чинників, що безпосередньо впливають на тенденції економічного розвитку, вирішальна роль належить інвестиційній сфері, тому не викликає сумнів те, що інвестиції є вагомим засобом, що забезпечить та створить умови виходу нашої країни зі стану економічної кризи, а також впровадження та реалізації структурних змін у народному господарстві, застосування сучасних та ефективних досягнень технічного прогресу, підвищення показників господарської діяльності на всіх рівнях.

Ефективність функціонування інвестиційного ринку країни визначається рівнем розвитку інсти-

туціональних інвесторів, їх успішна діяльність дає імпульс для розширення інвестиційних можливостей суб'єктів господарювання. Серед учасників небанківського сектору, які акумулюють фінансові ресурси фізичних та юридичних осіб, формуючи пул фінансових активів, слід назвати інститути спільного інвестування (ІСІ). ІСІ вагомо впливають на розвиток фондового ринку, корпоративної культури, корпоративне управління тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим дослідженням діяльності цієї групи інституціональних інвесторів в Україні займаються І. Бланк, І. Гуцал, В. Зимовець, Т. Майорова, С. Хоружий, В. Федосов та інші вчені. І. Івахненко, С. Криниця, З. Мацук, І. Семенча присвячують статті

безпосередньо результатам функціонування саме ІСІ та привертають увагу до проблемних питань їх існування. Проте є потреба інформування широкої громадськості про наявність таких фінансових інститутів та ознайомлення з основами їх діяльності, оскільки є важливим процес взаємодії ІСІ та інвесторів, емітентів щодо забезпечення фінансовими послугами, розширення можливостей у виборі джерел фінансування як для юридичних, так і для фізичних осіб (потенційні інвестори на ринку цінних паперів).

Постановка завдання. Метою статті є дослідження етапів розвитку, стану та проблем функціонування ІСІ на вітчизняному ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Діяльність спільного інвестування – це діяльність, що реалізується для задоволення інтересів і за рахунок учасників інституту спільного інвестування, здійснюючи емісії цінних паперів ІСІ та має на меті одержання прибутку від вкладення засобів, що залучаються від їх розміщення у цінні папери інших емітентів, корпоративні права, нерухомість та інші активи [1].

Діяльність інвестиційних фондів сприяє акумулюванню та ефективному використанню накопичень населення та корпорацій шляхом залучення їх до інвестиційного процесу та розвитку економіки.

Інститути спільного інвестування об'єднують індивідуальних інвесторів і таким чином дають їм змогу отримати переваги від інвестування

в результаті концентрації фінансових ресурсів. Така діяльність істотно впливає на розвиток фондового ринку, забезпечуючи його динамічний розвиток і високий рівень ліквідності.

ІСІ у всьому світі успішно функціонують, надаючи фінансові послуги та здійснюючи диверсифіковане розміщення капіталу приватних інвесторів, є ефективним інструментом акумуляції інвестиційних ресурсів [2].

На рис. 1 представлено класифікацію ІСІ за чинним законодавством.

Структура та вартість активів інститутів спільного інвестування за останні шість років представлені на рис. 2.

Відповідно до зазначеної класифікації частка пайових інвестиційних фондів за останні 6 років була більше, ніж частка корпоративних, але тенденція показує нарощення популярності останніх, оскільки частка зросла на 17,62 п.п., склавши у 2018 р. 42,68%. Водночас найбільшу питому вагу в розрізі структури активів у володінні мають недиверсифіковані ІСІ, а саме 99,94% у 2018 р. Також значна частка належить венчурним фондам, їх частка за останні роки коливалась у межах 94–96%, зокрема, складаючи у 2018 р. 94,67%.

Загалом загальна вартість активів ІСІ за досліджуваній період зросла у 1,7 рази, становлячи у 2018 р. 312 934,55 млн. грн.

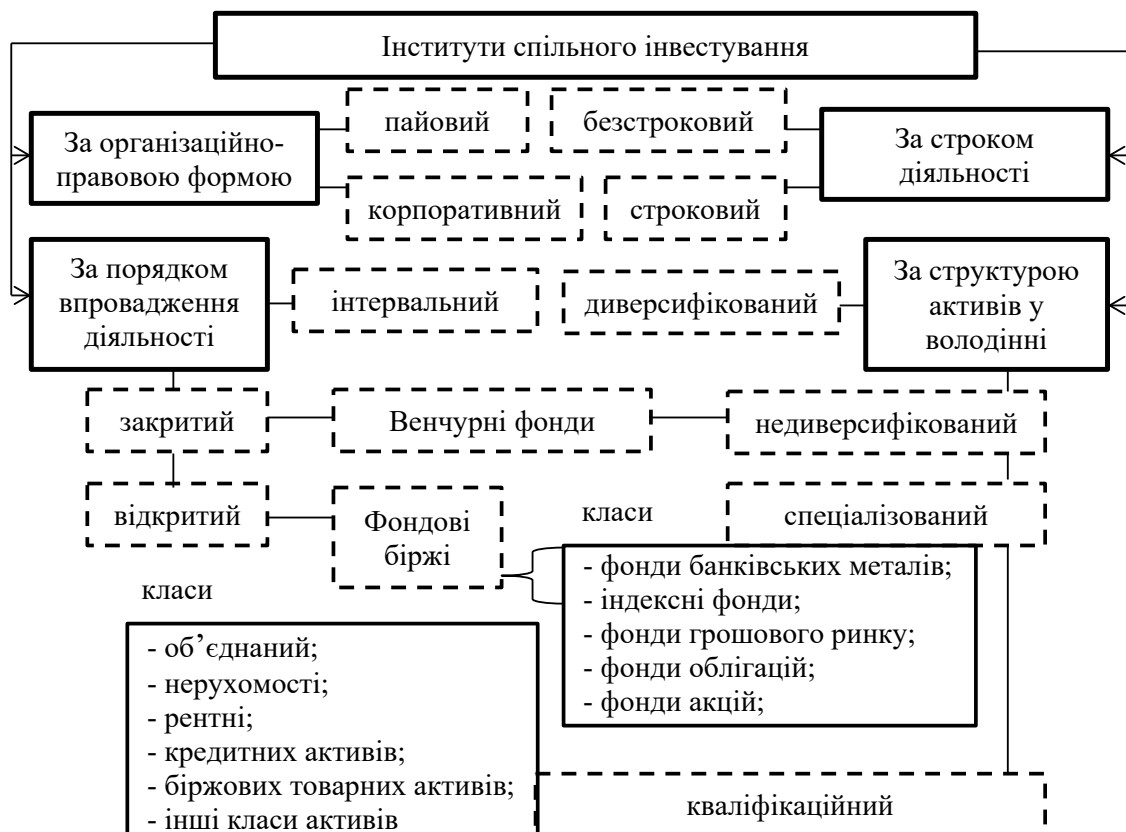

Рис. 1. Класифікація ІСІ

Джерело: побудовано авторами на основі [3]

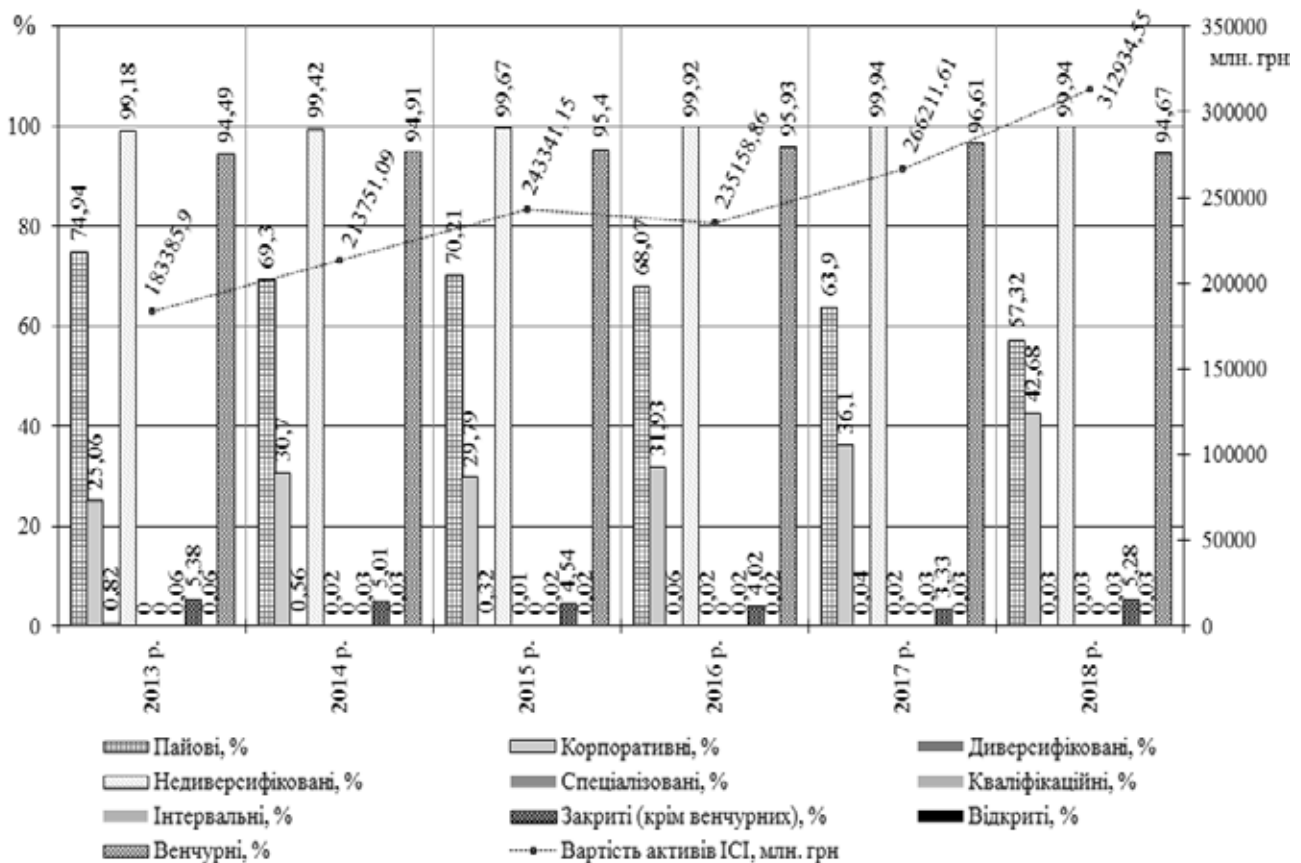

Рис. 2. Динаміка структури та вартості активів ІСІ в Україні

Джерело: побудовано авторами за даними НКЦПФР [4]

На думку деяких дослідників, історія інститутів спільного інвестування розпочалась у XIX ст. в Нідерландах, коли наказом короля Вільяма (1822 р.) виник перший фонд взаємного інвестування, а через кілька десятиліть вони набули поширення у Швейцарії та Франції.

Численність таких інституціональних інвесторів зросла лише після Другої світової війни, коли вони почали конкурувати з банківськими установами. Велика кількість інвестиційних фондів була створена у Великобританії та США. Нині більша частина домогосподарств США є вкладниками того чи іншого інвестиційного фонду.

Процес започаткування та розвитку ринку інвестиційних фондів у кожній країні має свої характерні риси. Зокрема, формування ринку ІСІ в Україні може бути представлено кількома етапами (рис. 3).

Сьогодні спільне інвестування крокує шляхом ефективної трансформації, про що свідчить прийнята Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 р. (яка була презентована 16 січня 2020 р.), в п. 16 якої передбачені подальші законодавчі зміни у сфері небанківського фінансового ринку [6].

Управління фінансовими активами здійснюється фінансовими посередниками, професійним видом діяльності є управління активами інститутів

спільного інвестування та індивідуальних інвесторів на підставі договорів довірчого управління. Впродовж 2013–2019 рр. тенденція щодо кількості фінансових посередників у сфері управління активами була неоднозначною (рис. 4).

Дослідження свідчить про те, що протягом досліджуваного періоду кількість інститутів спільного інвестування зросла, склавши на кінець 2019 р. 1284 установи, що досягло піку за останні 7 років, причому мінімальне значення зафіксоване у 2016 р. (1134 установ), що на даний момент часу кількісно більше на 150 одиниць. У динаміці посередників спостерігається скорочення компаній з управління активами, що обумовлено зменшенням рівня доходності та операцій з індивідуальним довірчим управлінням, відповідно, це відобразилось позитивно на показнику кількості ІСІ на 1 КУА, який у 2019 р. порівняно з 2013 р. зріс на 0,8, становлячи 4,4 шт., що є незначним, оскільки дохід КУА формується перш за все за рахунок винагороди ІСІ, які перебувають у її управлінні. Нарощування кількості фінансових посередників після спаду у 2016 р. є явищем позитивним, що означає, що у конкурентному середовищі інституції пристосовуються до жорстких кризових умов функціонування.

Особливостями інвестування через фонди спільного інвестування є такі:

Етап (період)

Характеристика

I	1991–2000 рр.	Історія розвитку ІСІ розпочинається з 1994 р., коли створюються інвестиційні компанії та фонди за Указом Президента «Про інвестиційні фонди і компанії». Проте першочерговим завданням цих установ було обслуговування процесу масової приватизації, адже вони могли залучати у населення тільки приватизаційні папери, які згодом викладались на «паперових» аукціонах Фонду державного майна України. Таким чином, не йшлося про акумуляцію засобів населення та юридичних осіб.
II	2001–2008 рр.	Ситуація почала змінюватися з весни 2001 р., коли було ухвалено Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові і корпоративні фонди)» від 15 березня 2001 р. № 2299. Цим Законом була створена можливість формування та поширення системи професійних інституціональних інвесторів, що були уповноважені залучати тимчасово вільні грошові кошти населення України, які, за оцінками експертів, складала близько 13 млн. дол. Отже, на ринку цінних паперів розпочалась діяльність компаній з управління активами (КУА), які здійснювали управління фінансовими активами ІСІ. Було введено поняття «венчурний фонд». Кількість ІСІ зросла з 6 до 888 суб'єктів.
III	кінець 2008–2013 рр.	З'явилась потреба у внесенні змін до Закону «Про інститути спільного інвестування» у зв'язку з введенням в дію Закону України «Про акціонерні товариства», оскільки саме цим документом продовжували регулюватись особливості діяльності корпоративних інвестиційних фондів, тому виникли практичні проблеми, які були пов'язані перш за все з їх діяльністю. У кінці 2008 р. ВРУ внесла зміни до Закону № 2299, а також зміни до законодавчих документів щодо професійних торговців фондового ринку (1 липня 2010 р.).
IV	2014–2016 рр.	Задля поліпшення діяльності ІСІ в Україні на початку липня 2012 р. Закон України «Про інститути спільного інвестування» № 5080-VI було викладено в новій редакції, проте ці зміни стали чинними з 1 січня 2014 р. Цей Закон визначає правові та організаційні основи особливостей управління активами суб'єктів спільного інвестування, обґрунтовує вимоги до структури та збереження активів, засади створення, введення та ліквідації таких суб'єктів, процесу емісії ІСІ, а також механізм розкриття інформації. Незважаючи на вдосконалення чинних законодавчих документів, з 2014 р. різко зменшилась кількість і знизилась привабливість корпоративних цінних паперів. Така ситуація зумовлена погіршенням економічної ситуації в країні, значним підвищенням ставок за борговими інструментами вітчизняних емітентів, а також недостатнім контролем та нагальною проблемою в регулюванні українського ринку цінних паперів [5].
V	2017 р. – сьогодні	Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) ухвалені зміни до законодавчих документів у напрямі регулювання функціонування ІСІ. Так, вирішили назріле питання щодо контролю взаємовідносин між зберігачем, аудитором, оцінювачем майна, з якими укладаються договори на обслуговування ІСІ та процедури реєстрації випуску цінних паперів ІСІ. Таким чином, Закон є результатом двадцятирічного досвіду розвитку ринку інвестиційних фондів в Україні. Цей етап характеризується поступовим покращенням у сфері спільного інвестування.

Рис. 3. Періодизація процесу формування ринку спільного інвестування

Джерело: узагальнено авторами

– об'єднання засобів учасників фонду дає можливість кожному інвестору взяти участь у вагомих проєктах і придбавати дефіцитні активи;

– завдяки накопиченню значного обсягу грошових коштів у фонду з'являється можливість диверсифікації портфеля, який істотним чином знижує ризики інвестування;

– збільшення обсягу активів сприяє зниженню операційних витрат на 1 інвестований ресурс;

– наявність висококваліфікованих штатних фахівців КУА, які здійснюють вибір активів, займаються аналізом ринків, провадять управління інвестиційним портфелем;

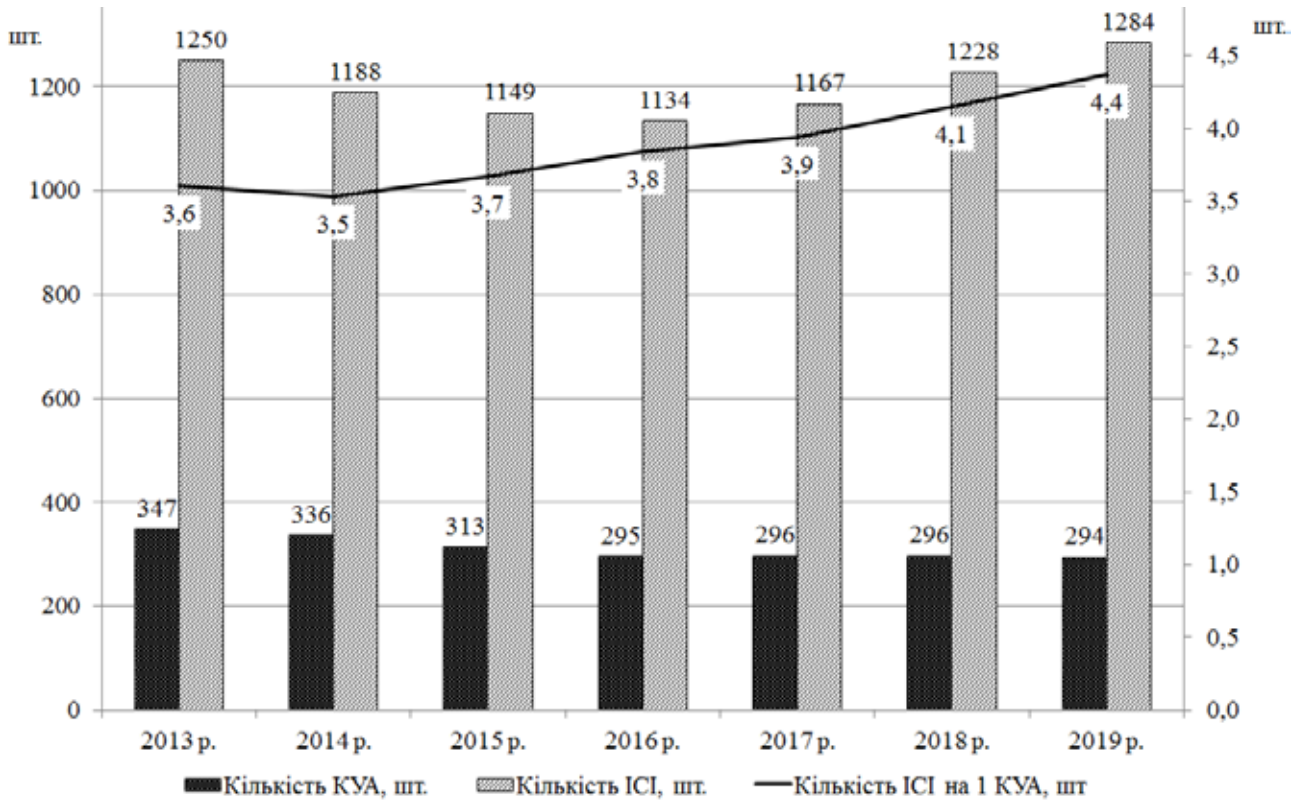

Рис. 4. Динаміка кількості КУА та ІСІ в Україні

Джерело: побудовано авторами за даними УАІБ [7]

- за припинення діяльності КУА в ліквідаційну масу не включаються активи спільного інвестування;
- наявність наглядової ради або загальних зборів акціонерів створює можливість участі в управлінні фондом;
- КУА сама здійснює документальне оформлення операцій з активами фонду;
- КУА відповідає за свою діяльність перед учасниками.

Функціонування фінансових посередників позитивно впливає на зростання інвестиційної активності та, відповідно, ВВП. Для ґрунтовнішого аналізу інститутів спільного інвестування доцільно провести їх якісне оцінювання щодо ВВП країни та активів банківського сектору (табл. 1).

Сукупні загальні активи ІСІ у 2019 р. становили 339,9 млрд. грн. Загалом динаміка за досліджуваний період була позитивною, адже лише у 2016 р. вони вперше скоротилися порівняно з 2015 р. на

2,5%. Проте порівняно з ВВП України тенденція до зменшення у 2019 р. становила 8,55%, тоді як у країнах Західної Європи та США цей показник варіюється від 30% до 100%. Відношення активів ІСІ до активів банків є вкрай незначним (22,74% у 2019 р.), тоді як у США таке відношення наближається до 97%, проте динаміка показника позитивна.

Пріоритетним для НКЦПФР є формування системи моніторингу у сфері посередництва. Так, було створено інформаційну систему для контролю за фондовим ринком (<https://smfr.nssmc.gov.ua>). Інформація про ІСІ та КУА, відповідно до законодавства України, підлягає публічному розкриттю на сайтах фінансових посередників, в автоматизованому режимі вона подається до бази даних НКЦПФР, де проводиться її перевірка щодо відповідності затвердженим нормам, а також до Української асоціації інвестиційного бізнесу. З 29 березня 2020 р. запроваджено зміни щодо

Таблиця 1

Співвідношення активів ІСІ України, 2013–2019 рр.

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Активи ІСІ, млрд. грн.	177,5	206,4	236,2	230,3	275,5	296,8	339,9
Активи банків, млрд. грн.	1 278,1	1 316,9	1 254,4	1 256,3	1 336,4	1 360,8	1 494,5
ВВП, млрд. грн.	1 465,2	1 586,9	1 979,5	2 383,2	2 982,9	3 558,7	3 974,6
Відношення активів ІСІ до активів банків, %	13,89	15,67	18,83	18,33	20,62	21,81	22,74
Відношення активів ІСІ до ВВП, %	12,12	13,00	11,93	9,66	9,24	8,34	8,55

Джерело: складено авторами за даними звітів УАІБ, Державної служби статистики, НБУ [7–9]

консолідованого нагляду за роботою небанківських фінансових груп, більшість діяльності у яких здійснюється фінансовими установами, нагляд за якими проваджується НКЦПФР задля покращення регулювання на фондовому ринку.

Висновки з проведеного дослідження.

Порівняно зі світовим досвідом ринок інституціональних інвесторів небанківського сектору перебуває на досить низькому рівні, що не дає змогу ІСІ повністю розвивати інвестиційну сферу. Основними проблемами у діяльності ІСІ є неінформованість потенційних клієнтів про можливість такого заробітку та привабливість проєктів для інвестування; відсутність широкого асортименту інвестиційних продуктів, що також стримує темпи залучення коштів; тривала процедура оформлення документів під час придбання цінних паперів ІСІ, що робить інвестування некомфортним для пересічного учасника; низький рівень фондового ринку. Таким чином, задля розвитку національної економіки необхідно активно популяризувати серед населення України інноваційні та модернізаційні довгострокові проєкти з потенційно високою доходністю порівняно з традиційними альтернативними напрямками вкладень; налагодити взаємозв'язок між емітентами цінних паперів ІСІ, інвесторами, компаніями, що дасть змогу запропонувати інвесторам нові продукти з максимальною потребою для потенційних інвесторів. Як ключові заходи зі стимулювання розвитку фондового ринку слід назвати забезпечення фінансової прозорості відкритих акціонерних товариств; захист прав міноритарних акціонерів, підвищення відповідальності менеджерів за збереження активів і здійснення угод; підвищення відповідальності усіх учасників за здійснення угод з використанням інсайдерської інформації; зниження трансакційних витрат на ринку цінних паперів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Клименко К. Інститути спільного інвестування: сутність, функції та місце в економічній системі. *Ефективна економіка*. 2013. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_3_27 (дата звернення: 22.03.2020).
2. Çelik S., Isaksson M. Institutional investors and ownership engagement. *Financial Market Trends*. 2013. Vol. 2. P. 93–114. URL: <https://www.oecd.org/finance/Institutional-investors-ownership-engagement.pdf> (дата звернення: 22.03.2020).
3. Про інститути спільного інвестування : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5080-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5080-17> (дата звернення: 22.03.2020).
4. Річний звіт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2018. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/zvit_2018-1.pdf (дата звернення: 22.03.2020).
5. Слободян О. Новації Закону «Про інститути спільного інвестування» на «мертвому» фондовому ринку, або чи допоможе небіжчику кадило. URL: <https://minfin.com.ua/blogs/jaglex/43989> (дата звернення: 22.03.2020).
6. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 р. : НКЦПФР рішення від 27 грудня 2019 р. № 797. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf (дата звернення: 22.03.2020).
7. Аналітичний огляд ринку управління активами в Україні / Українська асоціація інвестиційного бізнесу. URL: <http://www.uaib.com.ua> (дата звернення: 22.03.2020).
8. Державна служба статистики України : офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 26.03.2020).
9. Національний банк України : офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 22.03.2020).

REFERENCES:

1. Klymenko K. (2013) Instytuty spilnogo investuvannia: sutnist, funktsii ta mistse v ekonomichnii systemi [Mutual investment institutions: nature, functions and place in the economic system]. *Efektivna ekonomika* (electronic journal), no. 3. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_3_27 (accessed 22 March 2020).
2. Çelik S., Isaksson M. (2014) Institutional investors and ownership engagement. *Financial Market Trends*. Vol. 2013/2, pp. 93–114. Available at: <https://www.oecd.org/finance/Institutional-investors-ownership-engagement.pdf> (accessed 22 March 2020).
3. Pro instytuty spilnogo investuvannia: Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 r. № 5080-VI. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5080-17> (accessed 22 March 2020).
4. Richnyi zvit Natsionalnoi komisii z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku za 2018. Available at: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/zvit_2018-1.pdf (accessed 22 March 2020).
5. Slobodjan O. (2014) Novacii Zakonu "Pro instytuty spilnogho investuvannja" na "mertvomu" fondovomu rynku, abo chy dopomozhe nebizhchyku kadylo [Innovation of the Law "Joint investment institutions" in the "dead" stock market or whether to help a dead incense] (electronic). Available at: <https://minfin.com.ua/blogs/jaglex/43989> (accessed 22 March 2020).
6. Strateghija rozvytku finansovogho sektoru Ukrainy do 2025 r. NKCPFR rishennja vid 27.12.2019 r. № 797. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf (accessed 22 March 2020).
7. Analichnyj oghljad rynku upravlinnja aktyvamy v Ukraini. Ukrajsjka asociacija investycijnogho biznesu. Available at: <http://www.uaib.com.ua> (accessed 22 March 2020).
8. Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy / Ofitsiyni sait. Available at: <http://ukrstat.gov.ua> (accessed 26 March 2020).
9. Nacionaljnyj bank Ukrainy / Oficijnyj sait. Available at: <https://bank.gov.ua> (accessed 22 March 2020).

ЗДОБУТКИ ТА НОВІ ВИКЛИКИ У ДІЯЛЬНОСТІ СИСТЕМНО ВАЖЛИВИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ

ACHIEVEMENTS AND NEW CHALLENGES IN THE ACTIVITIES OF SYSTEMICALLY IMPORTANT BANKS IN UKRAINE

УДК 336

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-48>**Владика Ю.П.**

к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів банківської та страхової справи
Міжрегіональна академія управління персоналом

Безугла Л.С.

к.н.держ.упр., доцент,
доцент кафедри маркетингу
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Турова Л.Л.

старший викладач кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Національний авіаційний університет

Vladyka Julia

Interregional Academy
of Personnel Management

Bezuhla Liudmila

Dnipro State Agrarian
and Economic University

Turova Larisa

National Aviation University

У статті розкрито питання функціонування системно важливих банків та їх значення для забезпечення стабільності національних банківських систем та глобальної фінансової системи з метою підтримання економіки в умовах фінансово-економічної кризи та забезпечення економічного й соціального розвитку. Результати дослідження доводять, що системно важливі банки істотно впливають на стабільність банківського та фінансового секторів, а тому центральні банки щороку визначають перелік системно важливих банків та здійснюють нагляд за їхньою діяльністю. Проаналізовано фінансові показники системно важливих банків і виявлено, що банки суттєво відрізняються за розмірами активів, обсягами чистого прибутку. Висвітлено особливості державного регулювання системно важливих банків в Україні. Особливу увагу приділено використанню маркетингових інструментів у забезпеченні конкурентоспроможності банків на ринку фінансових послуг у період настання нової фінансової кризи.

Ключові слова: банківська система, системно важливі банки, фінансова стабільність, фінансово-економічна криза, здобутки банків, регулювання банківської діяльності, маркетингова політика банків.

В статье раскрыты вопросы функционирования системно важных банков и их значение для обеспечения стабильности национальных банковских систем и глобальной финансовой системы с целью поддержания экономики в условиях финансово-экономического кризиса и обеспечения экономического и социального развития. Результаты исследования показывают, что системно важные банки существенно влияют на стабильность банковского и финансового секторов, поэтому центральные банки ежегодно определяют перечень системно важных банков и осуществляют надзор за их деятельностью. Проанализированы финансовые показатели системно важных банков и выявлено, что банки существенно отличаются по размерам активов и объемам чистой прибыли. Освещены особенности государственного регулирования системно важных банков в Украине. Особое внимание уделено использованию маркетинговых инструментов в обеспечении конкурентоспособности банков на рынке финансовых услуг в период наступления нового финансового кризиса.

Ключевые слова: банковская система, системно важные банки, финансовая стабильность, финансово-экономический кризис, достижения банков, регулирование банковской деятельности, маркетинговая политика банков.

A reliable banking system is an important condition for ensuring the country's financial stability, sustainable economic development and welfare as it provides the flow of financial resources, promotes entrepreneurship and technological advances, improves the quality of people's lives and leads to economic benefits to individuals and society. But, banking activity has been suffering from threats. No country can achieve sustainable economic development without systemically important banks. The purpose of the article is to study the trends of banking activities of systemically important banks in Ukraine, as well as to identify achievements and new challenges in the activities of systemically important banks in Ukraine. The methods of structural and logical analysis were used to implement theoretical generalizations and formulation of trends of banking activities of systemically important banks in Ukraine. The methods of detailing and synthesis were used to study financial performance of systemically important banks in Ukraine. The method of theoretical generalization was used in the formulation of proposals and conclusions. A systemically important bank is a bank, whose failure might trigger a financial crisis and lose a large part of value. The article researches introduction and application of main criteria of definition of systemically important banks in the EU and world such as size, cross-jurisdiction activity, complexity, and substitutability. It is concluded that banking activity of systemically important banks are aimed at coordinating the financial policies of countries in order to ensuring a financial stability and supporting sustainable economic and social development. Particular importance is attached to monitoring of financial performance of systemically important banks in Ukraine. Considerable attention is paid to achievements and new challenges in the activities of systemically important banks in Ukraine. It is noted that an integral part of banking activity of systemically important banks during the new financial crisis of 2020 are promotion of non-cash payments, development and implementation of new products for individual groups of customers, development and implementation of central bank strategies and others.

Key words: banking system, systemically important banks, financial stability, financial and economic crisis, achievements of banks, regulation of banking activity, marketing policy of banks.

Постановка проблеми. Вагоме значення фінансового сектору для забезпечення сталого розвитку в цілому та економічного зростання зокрема зумовлює функціонування фінансово-кредитних установ як інституцій, які акумулюють, розподіляють та перерозподіляють фінансові ресурси для задоволення потреб великих корпорації, невеликих бізнесових структур та окремих фізичних осіб. Тісно взаємодіючи з бюджетною та фіскальною системами, банки здатні впливати на доходи та рівень життя населення, вони органічно поєднуються з усіма складниками економіки, а успіх економічних та соціальних національних і глобальних

реформ залежить від функціонування банківської системи у цілому.

Однак глобалізація, фінансово-економічні кризи, пандемії та виклики, котрі необхідно подолати у процесі досягнення глобальних цілей сталого розвитку, роблять банківський сектор уразливим та нестабільним.

У багатьох країнах світу (США, Японії, країнах Європейського Союзу, України) для забезпечення стабільності банківського сектору та виконання банками функцій визначають системно важливі (найбільші) банки, тобто банки, що займають вагому частку на банківському ринку і потенційне

банкрутство яких здатне викликати порушення стабільності фінансової системи країни. Такі банки є лідерами за обсягами активів, зобов'язань, кількістю та складністю банківських операцій та мають численні відділення, що робить їхню діяльність стратегічно важливою, а послуги доступними для різних категорій клієнтів. Особливо актуальним є розвиток системно важливих банків та їх підтримка з боку регулюючих органів на порозі нової фінансової кризи 2020 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значення банківської системи, а також питання діяльності системно важливих банків у контексті забезпечення стабільності банківського сектору в умовах непрогнозованості розвитку економіки розглянуто в наукових працях як закордонних, так і українських учених (В. Бура [2], І. Дрозд [3], А. Кузнєцова [4], В. Лавренюк [5], В. Міщенко, С. Науменкова [6], Н. Погореленко [11], О. Птащенко [13], П. Сенищ, Н. Ткачук [14] та ін.).

Науковці зазначають, що сьогодні банки і банківські системи функціонують в умовах синергійного ринку, якому притаманні хаотичність, складність і невпорядкованість. Досліджуючи економічну сутність поняття «стійкість», П.М. Сенищ і Н.М. Ткачук обґрунтували, що стійкість є ключовим чинником функціонування банківської системи як складної відкритої, динамічної системи, що характеризується нерівноважністю свого розвитку; «стійкість» банківської системи тісно пов'язана з такими поняттями, як «мінливість», «рівновага», «стійкий розвиток», «керованість», «нерівноважність», «стійкий стан рівноваги» [11; 14, с. 33].

Дослідивши системні ризики у банківському секторі, В. Міщенко та С. Науменкова вважають, що головними критеріями системної значущості банків є обсяги активів, обсяги вкладів фізичних осіб, а також ступінь зв'язків з іншими суб'єктами фінансової та платіжної систем. Учені рекомендують запроваджувати додаткові заходи банківського нагляду за системно значущими банками, такі як призначення уповноважених представників центрального банку, здійснення наглядових функцій спеціалізованими підрозділами центральних банків, посилення вимог до якості управління ризиками та капіталом [6].

Забезпечення фінансової стійкості та конкурентоспроможності банків передбачає використання прийомів та інструментів маркетингу в банківській діяльності. У науковій роботі О.В. Птащенко зазначено, що використання клієнтоорієнтованого підходу зумовлене загостренням конкуренції на ринках банківських та фінансових послуг, необхідністю зростання обсягів продаж банківських продуктів шляхом створення нових банківських послуг, автоматизації банківських операцій і технологій, що сприятиме задоволенню потреб клієнтів, формуванню довіри до банку [13].

На нашу думку, в умовах світової пандемії та скорочення економіки особливої уваги та поглибленого аналізу потребують питання розвитку та забезпечення фінансової стійкості системно важливих банків, котрі є вкрай необхідними для забезпечення економічного та соціального розвитку країн.

І варто зазначити, що для збереження стабільності фінансової системи та підтримки економіки центральні банки всіх країн світу змінюють монетарну політику, знижують облікову ставку, забезпечують додаткову ліквідність фінансових систем, у тому числі за рахунок операцій на відкритому ринку, тощо [18]. Незважаючи на такі заходи, уповільнення економічної активності суттєво впливає на стійкість банків, у тому числі системно важливих.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення тенденцій функціонування системно важливих банків в Україні, виявлення здобутків та нових викликів у діяльності системно важливих банків у країні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Банківська система будь-якої країни складається з банків, інститутів, складних відносин між ними, що доповнюються відносинами з глобальним фінансовим ринком та світовою економікою. Як посередники у перерозподілі фінансових ресурсів шляхом трансформації тимчасово вільних коштів у інвестиції банки істотно підвищують загальну ефективність виробництва, сприяють мобілізації достатнього обсягу фінансових ресурсів, отриманню доходів тощо.

Особливої уваги заслуговують системно важливі банки, які, з одного боку, є опорними банками в економічному житті країни, а з іншого – можуть провокувати кризові явища як у банківських секторах окремих країн, так і в межах глобальної банківської системи.

Проблема системно важливих банків є актуальною десятки років. Ще в 1984 р. американський конгресмен Стюарт Б. МакКінні про Continental Illinois сказав, що банк «занадто великий, щоб збанкрутувати» (too big to fail). Значно пізніше (після фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр.) термін «системно важливий банк» (systemically important bank) був офіційно оприлюднений Радою з фінансової стабільності (The Financial Stability Board) спільно з Базельським комітетом із питань банківського нагляду (The Basel Committee on Banking Supervision) [19]. Зокрема, у листопаді 2011 р. було опубліковано комплексний набір політичних заходів щодо подолання системних та моральних ризиків, пов'язаних із системно важливими фінансовими установами, а також початковий перелік системно важливих банків, який щорічно оновлюється [16].

До системно важливих фінансових інститутів відносяться установи, що характеризуються суттєвим обсягом і складністю операцій, системною пов'язаністю та складною заміненістю, а порушення

чи диспропорції в їхній діяльності можуть призвести до значних збитків для фінансової системи та економіки у цілому [6, с. 189].

Системно важливі банки називають «надвеликими, щоб бути ліквідованими», «надто важливим», «надто складними», «надто взаємопов'язаними, аби збанкрутувати», «надто великими, аби бути притягнутими до відповідальності»; це означає, що банки потребують державної підтримки, тому що зниження їхньої стабільності та фінансова неспроможність загрожують середньо- та довгостроковій стабільності фінансового сектору не лише окремої країни, а й можуть призвести до виникнення або поглиблення фінансово-економічної кризи.

Таким чином, сьогодні системно важливі банки на один рік визначають центральні банки країн або інші інституції відповідно до рекомендацій та критеріїв (табл. 1) міжнародних органів, котрі здійснюють моніторинг глобальної фінансової системи у цілому та банківської системи зокрема (Рада з фінансової стабільності, Базельський комітет із банківського нагляду).

Відповідно до 2019 list of global systemically important banks (G-SIBs), у світі 30 системно важливих банків, зокрема: JP Morgan Chase (США), Citigroup (США), HSBC (Європа), Bank of America (США), Bank of China (Китай), Barclays (Велика Британія), BNP Paribas (Франція), Deutsche Bank (Німеччина), Goldman Sachs (США), Industrial and Commercial Bank of China (Китай), Mitsubishi UFJ FG (Японія), Wells Fargo (США), Agricultural Bank of China (Китай), Bank of New York Mellon (США), China Construction Bank (Китай), Credit Suisse (Швейцарія), Groupe BPCE (Франція), Groupe Cr dit Agricole (Франція), ING Bank (Нідерланди), Mizuho FG (Японія), Morgan Stanley (США), Royal Bank of Canada (Канада), Santander (Іспанія), Société Générale (Франція), Standard Chartered (Велика Британія), State Street (США), Sumitomo

Mitsui FG (Японія), Toronto Dominion (Канада), UBS (Швейцарія), UniCredit (Італія) [16].

В Україні з 2015 р. Національний банк визначає системно важливі банки і здійснює щорічний перегляд переліку банків, банкрутство або неналежне функціонування яких може призвести до появи системних ризиків. Як правило, до таких банків діють підвищені вимоги з метою забезпечення додаткового запасу їхньої стійкості. І впродовж п'яти років в Україні двічі виникали проблеми з платоспроможністю системно важливих банків (у 2015 р. «Дельта Банк» було визнано неплатоспроможним та відправлено на ліквідацію; у 2016 р. проведено націоналізацію ПАТ «КБ «ПриватБанк»).

Закономірно, що підвищенні стійкості фінансових інститутів, що мають велике значення для стабільного функціонування економіки та фінансової системи, забезпечується шляхом посилення регулятивних вимог та інтенсифікації наглядових дій для попередження і своєчасного вирішення проблем у діяльності системно важливих банків, а також підтримки безперервності їхньої діяльності та обмеження витрат державних коштів у разі нежиттєздатності таких установ [6]. Для більш точного відображення значимості системно важливих банків для фінансового сектору в Україні в 2019 р. було переглянуто підходи до визначення системно важливих банків, а методологію оновлено.

Відомо, що в 2020 р. кількість системно важливих банків лишилася незмінною порівняно з 2019 р. і становить 14 установ, водночас замість «Укрсоцбанку», який у 2019 р. приєднався до АТ «Альфа-Банк», до переліку увійшов АТ «А-Банк» (табл. 2) [7; 9].

На нашу думку, перелік системно важливих банків України є вкрай неоднорідним: банки суттєво відрізняються за розмірами активів (наприклад, активи АТ «КБ «ПриватБанк» у десятки разів перевищують активи АТ «А-Банк»), чистого

Таблиця 1

Інституції та критерії визначення системно важливих банків в Україні та в окремих зарубіжних країнах

Країна	Критерії
Україна	Дослідження НБУ відповідно до критеріїв: 1) розмір банку (індикатор: розмір активів банку); 2) ступінь фінансових взаємозв'язків (індикатори: кошти, розміщені в банках-резидентах; кошти, залучені від банків-резидентів; зобов'язання нерезидентів перед банком; зобов'язання банку перед нерезидентами); 3) напрями діяльності (кредити, надані клієнтам, кошти на рахунках клієнтів, операції з використанням емітованих банком електронних платіжних засобів за звітний рік; початкові платежі в системі електронних платежів за звітний рік; гарантовані вклади фізичних осіб) [12].
Європейський Союз	Тестування Радою з фінансової стабільності (The Financial Stability Board) відповідно до критеріїв: розмір банку (size); глобальна діяльність та взаємозв'язки (cross-jurisdiction activity), складність (complexity), ексклюзивність та замінюваність (substitutability).
США	Стресове тестування Федеральною Резервною системою (Federal Reserve) та Управлінням контролера грошового обігу (Office of the Comptroller of Currency)
Японія	Стрес-тестування МВФ
Китай	Стрес-тестування Національного банку

Джерело: складено авторами за [12; 20]

Фінансові показники системно важливих банків України

Банк	Розмір кредитного портфеля, млн грн	Активи, млн грн	Ліквідні кошти, млн грн	Кошти банків, млн грн	Депозити фіз. осіб, млн грн	Чистий прибуток, млн грн	Рейтинг за розміром активів (рейтинг НБУ)
АТ «КБ «ПриватБанк»	61033	314106	28601	201	181013	32609	1
АТ «Державний ощадний банк України»	65168	250487	36724	4237	104813	277	2
АТ «Альфа-банк»	39200	71590	5183	50	36660	1591	3
АБ «Укргазбанк»	38835	119226	11076	3281	27562	1299	4
АТ «Райффайзен Банк Аваль»	47879	92218	10833	193	26257	4749	5
АТ «Укрексімбанк»	53482	141251	5203	760	25779	1002	6
АТ «ПУМБ»	32886	55403	3734	934	20626	2623	7
АТ «Укрсиббанк»	21371	53776	5904	0	18725	2580	8
АТ «ОТП банк»	25311	44 889	3 145	190	14 564	2 537	9
АТ «Універсал банк»	9743	17796	862	65	10525	533	10
Акціонерний банк «Південний»	13025	26689	2959	1020	9191	303	11
АТ «Таскомбанк»	12354	19203	1136	586	7943	458	12
АТ «КРЕДОБАНК»	11684	19136	1191	1538	6568	538	14
АТ «А-Банк»	4891	6464	231	11	4488	269	16

Джерело: систематизовано авторами за [1; 7; 8; 10]

прибутку (АТ «КБ «ПриватБанк» є лідером за цим показником), банки різні за формою власності тощо. І тут слід погодитися з думкою, що такий стан функціонування банківського сектору віддзеркалює проблеми, що накопичувалися впродовж тривалого періоду, а саме: посилення дисбалансів в економіці, відсутність якісних структурних реформ у всіх секторах економіки, недостатній розвиток банківського сектору порівняно з розвиненими країнами [3, с. 16]. Ці та інші проблеми призводять до зниження ефективності функціонування банківського сектору та негативно впливають на стійкість банківської системи, тобто її гнуч-

кість до впливу зовнішніх чинників і здатність до збереження стійкого стану (гомеостазу) [14, с. 33].

Відповідно до даних Міністерства фінансів України, у 2018–2019 рр. усі чотирнадцять системно важливих банків були фінансово стійкими (табл. 3).

Лідерами рейтингу є такі банки, як АТ «Райффайзен Банк Аваль», АТ «Укрсиббанк», АТ «ОТП Банк». Акціонерний банк «Південний», АТ «Універсал банк», АТ «А-Банк» були відповідно на 16-му, 18-му, 21-му місцях у рейтингу стійкості Міністерства фінансів України [10].

Очевидно, що фінансова стійкість системно важливих банків забезпечує здатність банківської

Таблиця 3

Показники фінансової стійкості системно важливих банків України

Банк	Залежність від вкладів фізосіб, %	Прибутковість, %	Ліквідність, %	Достатність капіталу, %	Частка банку на ринку роздрібних депозитів, %	Рейтинг стійкості (рейтинг Мінфіну)
АТ «Райффайзен Банк Аваль»	33,15	5,54	16,21	14,11	4,75	1
АТ «Укрсиббанк»	39,84	4,85	13,17	12,61	3,39	2
АТ «ОТП банк»	39,24	6,53	8,89	17,32	2,64	4
АБ «Укргазбанк»	24,84	1,29	10,37	6,95	4,99	6
АТ «КБ «ПриватБанк»	69,73	10,94	12,35	17,36	32,76	7
АТ «КРЕДОБАНК»	39,68	3,00	7,80	13,52	1,19	8
АТ «Державний ощадний банк України»	45,32	0,12	18,09	7,66	18,97	9
АТ «ПУМБ»	44,52	4,98	8,59	16,37	3,73	10
АТ «Альфа-банк»	57,83	2,41	8,74	11,45	6,63	11
АТ «Укрексімбанк»	19,62	0,66	6,84	6,98	4,67	12
АТ «Таскомбанк»	47,78	2,48	7,44	13,43	1,44	15
Акціонерний банк «Південний»	38,55	1,17	14,35	10,66	1,66	16
АТ «Універсал банк»	65,40	4,07	5,98	9,57	1,90	18
АТ «А-Банк»	81,16	4,69	4,47	14,46	0,81	21

Джерело: систематизовано авторами за [1; 7; 8; 10]

системи України у цілому зберігати цілісність і виконувати всі функції, незважаючи на ризики та вплив зовнішнього середовища.

Більше того, стійкість банків не лише є необхідною умовою існування банківської системи, а й передбачає гнучкість банків до впливу зовнішніх чинників, означає здатність до самозбереження. І навпаки, нестійкість (нерівно важність) банківської системи є джерелом виникнення та розвитку нових упорядкованих структур, а разом із нелінійністю – джерелом різноманітності та складності функціонування банківської системи [14, с. 42].

До інших здобутків системно важливих банків України можна зарахувати таке:

1. У першому кварталі 2020 р. банківська система була абсолютно ліквідною з достатнім обсягом ресурсів для обслуговування клієнтів і виконання усіх банківських операцій.

2. Серед усіх системно важливих банків найбільше відділень у АТ «Державний ощадний банк України» – 2421 відділення, найменше – у АТ «Універсал банк» – лише 20 відділень.

3. Усі системно важливі банки мають широке коло стейкхолдерів (лідерами є банки з державною участю).

4. Банки активно нарощують клієнтську базу, у тому числі за рахунок збільшення витрат на маркетингові заходи. За підсумками 11 місяців 2019 р. банки витратили на рекламу понад 809 млн. грн., найбільше АТ «Альфа-Банк» і АТ «ПУМБ» – 120 млн. грн і 106 млн. грн відповідно; найбільший приріст рекламних витрат у АТ «Універсалбанк» [9].

5. Усі банки є соціально відповідальними і мають програми корпоративного управління.

Торкаючись питання забезпечення стійкості системно важливих банків України, важливим є врахування нових викликів у їхній діяльності.

На банківський сектор, як і на економіку України, чинять значний вплив карантинні обмеження, суспільно-політичні та зовнішньополітичні події; ваговими залишаються такі ризики, як настання світової фінансово-економічної кризи, зниження цін на сировинних ринках, торговельні конфлікти та обмеження, військовий конфлікт тощо. Фінансові регулятори та банки, реагуючи на ситуацію, вводять антикризові заходи на період карантину, змінюють режими роботи, пропонують кредитні канікули для бізнесу, звільняють фізичних осіб від штрафів за несвоєчасну сплату споживчих кредитів, скасовують обмеження за депозитами, термін яких закінчився, тощо. Водночас національними банками та іншими регулятивними органами вводяться програми підтримки банків, програми рефінансування і програми довгострокової ліквідності.

Нові виклики для банківської системи України, зумовлені фінансовою кризою 2020 р., ставлять нові завдання щодо вдосконалення регулювання

та нагляду за діяльністю системно важливих банків України.

Відповідно до нових правил, додатково до нормативного значення достатності основного капіталу системно важливі банки мають сформувати буфер системної важливості, який почне діяти з 1 січня 2021 р. і залежатиме від значення показника системної важливості банку: буфер системної важливості становитиме 1% для АТ «Райффайзен Банк Аваль», АТ «Альфа Банк», АТ «А-Банк», АТ «ПУМБ», АТ «УкрСиббанк», АТ «Таскомбанк», АТ «Універсал Банк», АТ «ОТП Банк», Акціонерного банку «Південний» та АТ «Кредобанк»; буфер системної важливості становитиме 1,5% для АТ «Укресімбанк», АТ «Державний ощадний банк України» та АБ «Укргазбанк»; буфер системної важливості становитиме 2% для АТ «КБ «ПриватБанк» [9].

Окрім того, системно важливі банки повинні розробити плани відновлення діяльності згідно з вимогами Національного банку з метою стабілізації їхньої роботи в умовах кризи.

А також системні банки мають виконувати посилений норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) – не більше ніж 20% (для банків, що не є системно важливими, його встановлено на рівні 25%). Після втрати статусу системної важливості банк має дотримуватися посилених вимог протягом ще 12 місяців.

Окрім вищезазначених інструментів регулювання діяльності системно важливих банків на національному рівні, є низка завдань, які необхідно виконати на рівні окремих банківських установ на порозі нової економічної кризи, яка, за оцінками міжнародних організацій та експертів, є «найгіршою економічною кризою» [17], з метою орієнтації не лише на банківські продукти, а й на реальні потреби споживачів, зокрема:

- 1) популяризація безготівкових платежів;
- 2) розроблення та впровадження нових продуктів для окремих груп клієнтів (малий та середній бізнес, соціально вразливі верстви населення);
- 3) автоматизація та впровадження новітніх технічних засобів і передових банківських технологій із просування на ринок банківських продуктів і послуг, а також пошук інструментів, що підвищують привабливість банківських послуг [13];
- 4) проведення заходів із підвищення фінансової грамотності населення;
- 5) сприяння полегшенню доступу малолітнього та неповнолітнього населення до платіжних інструментів;
- 6) розроблення та реалізація стратегій з урахуванням пропозицій центрального банку.

Таким чином, маркетингова політика банків має бути відкоригована відповідно до нових викликів із метою забезпечення їхньої фінансової стійкості, підвищення конкурентоспроможності та формування позитивної репутації на ринку банківських послуг.

Висновки з проведеного дослідження.

Забезпечення економіки фінансовими ресурсами значною мірою визначається сталістю розвитку банківської системи, яка є провідним сегментом фінансового ринку будь-якої країни. Незважаючи на те що послуги банків допомагають зробити загальну економіку більш ефективною й у кожній країні є група великих системно важливих банків, усі фінансово-кредитні установи зазнають як позитивного, так і негативного впливу з боку зовнішнього середовища. В Україні нейтралізація ризиків та загроз відбувається завдяки сильним сторонам провідних банків, зокрема: достатньому рівню ліквідності, значній кількості відділень, широкому колу стейкхолдерів, програмі корпоративного управління. Разом із тим системно важливі банки України не мають достатньо інструментів для протистояння як системним, так і новим викликам, щоб повноцінно виконувати свої функції. У 2020 р. такими ризиками будуть пандемія та різке уповільнення економічної активності, скорочення економіки, безробіття тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Банки. URL: <https://minfin.com.ua/ua/company/otp-bank/rating/> (дата звернення: 10.04.2020).
2. Буря В. Системно важливі банки у розвитку економіки України. *Вісник КНТЕУ*. 2017. № 4. С. 114–124.
3. Дрозд І.В. Організаційно-функціональна трансформація банківського сектору економіки України : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08. Київ, 2019. 312 с.
4. Кузнєцова А.Я., Дрозд І.В. Підвищення ефективності організаційно-функціональної трансформації банківського сектору. *Бізнес Інформ*. 2019. № 2. С. 375–382.
5. Лавренюк В.В. Системно важливі банки та їх вплив на стабільність банківської системи : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08. Київ, 2016. 280 с.
6. Науменкова С.В., Міщенко В.І. Поняття системного ризику та підходи до визначення системно значущих банків. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 1(105). С. 186–196.
7. Національний банк оновив перелік системно важливих банків. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/natsionalnyi-bank-onoviv-perelik-sistemno-vajlivih-bankiv> (дата звернення: 10.04.2020).
8. Основні показники діяльності банків. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/> (дата звернення: 15.04.2020).
9. Офіційний сайт НБУ. URL: <http://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 15.04.2020).
10. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk> (дата звернення: 15.04.2020).
11. Погореленко Н.П. Стабільність банківської системи: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2018. 615 с.
12. Про затвердження Положення про порядок визначення системно важливих банків : Постанова Правління НБУ. 25.12.2014 № 863. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0863500-14#n11> (дата звернення: 10.04.2020).

13. Птащенко О.В., Кошарна В.В. Сутність фінансової інклюзії при клієнтоорієнтованому підході на ринку банківських послуг. *Бізнес Інформ*. 2019. № 7. С. 299–304.
 14. Сенищ П.М., Ткачук Н.М. Теоретичні аспекти стійкості банківської системи з позицій системного і синергетичного підходів. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2019. № 30. С. 36–44.
 15. Стратегія Національного банку. Програма дій 2020. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_NBU_Programa_dij_2020.pdf?v=4 (дата звернення: 15.04.2020).
 16. 2019 list of global systemically important banks (G-SIBs). URL: <https://www.fsb.org/wp-content/uploads/P221119-1.pdf> (дата звернення: 15.04.2020).
 17. Coronavirus: Worst economic crisis since 1930s depression, IMF says. URL: <https://www.bbc.com/news/business-52236936> (дата звернення: 15.04.2020).
 18. COVID-19 Crisis Poses Threat to Financial Stability. URL: <https://blogs.imf.org/2020/04/14/covid-19-crisis-poses-threat-to-financial-stability/> (дата звернення: 16.04.2020).
 19. Policy Measures to Address Systemically Important Financial Institutions. URL: https://www.fsb.org/2011/11/r_111104bb/ (дата звернення: 11.04.2020).
 20. The Basel Committee on Banking Supervision. URL: <https://www.bis.org/bcbs/index.htm> (дата звернення: 11.04.2020).
- REFERENCES:**
1. Banky. Available at: <https://minfin.tsom.ua/ua/tsompany/otp-bank/rating/> (accessed 10 April 2020). (in Ukrainian)
 2. Bura V. (2017). Systemno vazhlyvi banky u rozvytku ekonomiky Ukrainy. *VISNYK KNTEU*. 2017. № 4. S. 114–124. (in Ukrainian)
 3. Drozd I.V. (2019). Orhanizatsijno-funktsional'na transformatsiia bankivs'koho sektoru ekonomiky Ukrainy : dys. ... kand. ekon. nauk : spec. 08.00.08. K., 2019. 312 s.
 4. Kuznietsova A.Ya., and Drozd I. V. (2019). Pidvyschennia efektyvnosti orhanizatsijno-funktsional'noi transformatsii bankivs'koho sektoru. *Biznes Inform*. № 2. 2019. S. 375–382.
 5. Lavrenjuk V. V. Systemno vazhlyvi banky ta i'h vplyv na stabil'nist' bankivs'koi systemy : dys. ... kand. ekon. nauk : spec. 08.00.08. K., 2016. 280 s.
 6. Naumenkova S.V., and Mischenko V.I. Poniattia systemnoho ryzyku ta pidkhody do vyznachennia systemno znachuschykh bankiv. *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*. 2014. Vyp. 1(105). S. 186–196.
 7. Natsional'nyj bank onovyv perelik systemno vazhlyvykh bankiv. Available at: <https://bank.gov.ua/nevs/all/natsionalnyi-bank-onoviv-perelik-sistemno-vajlivih-bankiv> (accessed 10 April 2020). (in Ukrainian)
 8. Osnovni pokaznyky diial'nosti bankiv. URL: <https://indekh.minfin.tsom.ua/ua/banks/stat/> (accessed 15.04.2020).
 9. Ofitsijnyj sajт NBU. Available at: <http://www.bank.gov.ua> (accessed 15 April 2020). (in Ukrainian)
 10. Ofitsijnyj sajт Ministerstva finansiv Ukrainy. Available at: <https://mof.gov.ua/uk> (accessed 15 April 2020). (in Ukrainian)

11. Pohorelenko N.P. (2018). *Stabil'nist' bankivs'koi systemy: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia*. Kyiv: DVNZ «Universytet bankivs'koi spravy», 2018. 615 s.
12. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok vyznachennia systemno vazhlyvykh bankiv. Postanova Pravlinnia NBU. 25.12.2014 №863. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/v0863500-14#n11> (accessed 10 April 2020). (in Ukrainian)
13. Ptaschenko O.V., and Kosharna V.V. (2019). *Sutnist' finansovoi inkluzii pry kliientoorientovanomu pidkhodi na rynku bankivs'kykh posluh*. *Biznes Inform.* 2019. № 7. S. 299–304.
14. Senysch P. M., and Tkachuk N. M. (2019). *Teoretychni aspekty stijkosti bankivs'koi systemy z pozytsij systemnoho i synerhetychnoho pidkhodiv*. *Finansovo-kredytna diial'nist': problemy teorii ta praktyky*. № 30. 2019. S. 36–44.
15. *Stratehiia Natsional'noho banku. Prohrama dij 2020*. Available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/artitsle/Strategy_NBU_Programa_dij_2020.pdf?v=4 (accessed 15 April 2020). (in Ukrainian)
16. 2019 list of global systemically important banks (G-SIBs). Available at: <https://www.fsb.org/wp-tscontent/uploads/P221119-1.pdf> (accessed 11 April 2020). (in Ukrainian)
17. Coronavirus: Worst economic crisis since 1930s depression, IMF says. Available at: <https://www.bbts.tsom/ nevs/business-52236936> (accessed 15 April 2020).
18. COVID-19 Crisis Poses Threat to Financial Stability. Available at: <https://blogs.imf.org/2020/04/14/ tsovid-19-tsrisis-poses-threat-to-finantsial-stability/> (accessed 15 April 2020).
19. Policy Measures to Address Systemically Important Financial Institutions. Available at: https://www.fsb.org/2011/11/r_111104bb/ (accessed 15 April 2020)
20. The Basel Committee on Banking Supervision. Available at: <https://www.bis.org/btsbs/index.htm> (accessed 15 April 2020).

КРЕДИТНІ РИЗИКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ
ТА ЇХ СТРУКТУРУВАННЯ

CREDIT RISKS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES AND THEIR STRUCTURES

Кредитні ризики досить глибоко досліджено в економічній літературі, однак учені мають розбіжні погляди щодо трактування деяких позицій щодо вказаної проблематики. Недостатня визначеність поняття кредитного ризику негативно позначається як на самих сільськогосподарських підприємствах, так і на інших учасниках кредитного процесу, які взаємодіють між собою, тому означене питання потребує конкретизації, що й підтверджує актуальність та мету зазначеної теми. У статті проаналізовано питання щодо визначення поняття кредитного ризику низкою дослідників та виявлено характерні риси й ознаки. Досліджено наукові погляди та підходи до систематизації кредитних ризиків підприємств аграрної сфери. Сформульовано структурні елементи кредитних ризиків з їх структурним наповненням, що властиве зазначеній галузі. Перспективи плідного функціонування кредитного процесу в галузі сільського господарства пов'язані з потребою вирішення низки проблем. Зокрема, дослідження потребують механізми коригування впливу кредитних ризиків із метою розширення доступу до кредитних ресурсів.

Ключові слова: кредитування, кредитний ризик, сільськогосподарська галузь, систематизація, структура кредитних ризиків.

Кредитные риски достаточно глубоко исследованы в экономической литературе,

однако ученые расходятся во взглядах относительно трактовки некоторых позиций по указанной проблематике. Недостаточная определенность понятия кредитного риска негативно сказывается как на самих сельскохозяйственных предприятиях, так и на других участниках кредитного процесса, которые взаимодействуют между собой, поэтому данная проблема требует конкретизации, что и подтверждает актуальность и цель указанной выше темы. В статье проанализированы вопросы определения понятия кредитного риска рядом исследователей и выявлены характерные черты и признаки. Исследованы научные взгляды и подходы к систематизации кредитных рисков предприятий аграрной сферы. Сформулированы структурные элементы кредитных рисков с их структурным наполнением, что свойственно данной отрасли. Перспективы плодотворного функционирования кредитного процесса в области сельского хозяйства связаны с необходимостью решения ряда проблем. В частности, исследования требуют механизмы корректировки влияния кредитных рисков с целью расширения доступа к кредитным ресурсам.

Ключевые слова: кредитование, кредитный риск, сельскохозяйственная отрасль, систематизация, структура кредитных рисков.

УДК 336. 774

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-49>

Гаврилюк В.М.

к.е.н., асистент кафедри
математичних дисциплін,
інформатики і моделювання
Подільський державний
аграрно-технічний університет

Havryliuk Vita

State Agrarian and Engineering
University in Podilya

Credit risks have been extensively researched in the current economic literature; however, scientists have divergent views on the interpretation of some positions on these issues. According to the results of the study, the lack of definition of credit risk has a negative impact on both agricultural enterprises and other participants in the credit process, which interact with each other and therefore the specified question needs to be specified, which confirms the relevance and purpose of the above topic. The article consistently reveals the theoretical aspects of the essence of the concept of credit risk. The opinion of a number of researchers on the interpretation of this term with revealing of its characteristic features and features has been formed. Also, taking into account the experience of scientists in the systematization of credit risks, the structure of credit risks has been formed, which to some extent influence the credit process of agricultural enterprises in the current economic conditions. As a result of the research, the structural elements of credit risks with their structural content, which is characteristic of the industry, are formulated. Accordingly, for each component of the structural content, a characteristic of the factors influencing the crediting process as a whole is presented, indicating their manifestation in the agricultural sector. In addition, given the peculiarities of the production process of agricultural enterprises, a number of structural elements have been identified, which make it possible to have a clear idea of the factors that characterize the credit risks of agricultural enterprises. The identified problem is recognized as systemic and one that threatens the constant manifestation of crisis in the agricultural sector and the banking sector of the country. The prospects for a well-functioning agricultural credit process are related to the need to address a number of problems. In particular, studies need mechanisms to adjust the impact of credit risks on the lending process in order to improve the solvency of potential agricultural borrowers and thus to increase their access to credit.

Key words: crediting, credit risk, agricultural industry, systematization, structure of credit risks.

Постановка проблеми. Сучасний стан кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств характеризується дефіцитом кредитних ресурсів у певні проміжки часу через сезонність виробництва даної галузі. Покрити такий розрив у роботі аграріїв може лише кредитування. Крім того, необхідні значні капітальні вкладення для осучаснення і тотального переобладнання виробничих процесів у сільському господарстві.

Слід урахувати, що через кризовий стан галузі сільськогосподарські товаровиробники іноді не зможуть відповісти за своїми зобов'язаннями перед кредиторами, що призводить до значного кредитного ризику, тому проблема визначення кредитних ризиків господарюючих суб'єктів в аграрній сфері

заслужує на особливу увагу серед науковців, що займаються цим напрямом досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню кредитних ризиків сільськогосподарських підприємств присвячено праці таких учених як В.М. Алексійчук, М.Я. Дем'яненко, О.Є. Гудзь, М.В. Мних, П.А. Стецюк, І.А. Шубенко та ін.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення теоретичних аспектів кредитних ризиків та їх структурування, що дасть змогу визначити набір чинників, які впливають на кредитування сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вступаючи у кредитні відносини із сільськогосподарськими підприємствами, банківські установи

Таблиця 1

**Структура кредитних ризиків
сільськогосподарських підприємств**

Структурні елементи	Структурне наповнення
Системні ризики	Кон'юнктурний ризик (споживчий ризик; ціновий ризик)
	Валютний ризик
	Інфляційний ризик
	Політичний ризик
Ризики кредиторів	Процентний ризик
	Ризик кредитної угоди
	Інформаційний ризик
Ризики позичальника	Діловий ризик (фінансовий ризик; персональний ризик; комерційний ризик)
	Виробничий ризик (ризик у галузі; технологічний ризик; природний ризик; ресурсний ризик)
Ризики щодо забезпечення	Ризик застави
	Ризик страхування
Форс-мажорний ризик	Не визначено

Джерело: розроблено автором

наражають себе на значний кредитний ризик, тому з міркувань розширення доступу до кредитних ресурсів слід визначити кредитні ризики, що мають вплив на процес кредитування в сільському господарстві. Спершу відстежимо низку визначень кредитного ризику, що були представлені науковцями нашої країни.

А.Г. Загородній і Г.Л. Вознюк [1, с. 499], пов'язують кредитний ризик із невиконанням позичальником його зобов'язань щодо кредитора – можливістю відмови позичальника від сплати процента за кредит і (або) повернення самого кредиту.

В.В. Вітлінський [2, с. 29–30], пропонуючи своє бачення кредитного ризику, наголошує що він має відношення до всіх фінансових угод, для яких характерним є виникнення пари «кредиторська вимога – боргове зобов'язання».

Таким чином, кредитний ризик несе в собі відхилення під час виконання умов кредитної угоди, що містить у собі потенційну загрозу матеріальних утрат.

Цих поглядів дотримуються дослідники [3; 5] акцентуючи на системному підході до дослідження кредитних ризиків сільськогосподарських підприємств і необхідності врахування особливостей функціонування, що властиві сільськогосподарській галузі.

При цьому маємо на увазі розгляд усієї сукупності чинників, що впливають на кредитний ризик, властивий підприємствам галузі. Точніше, необхідно здійснити визначення та структурування ризиків, що можуть вплинути на виконання сільськогосподарським підприємством кредитних зобов'язань.

Уперше спробу структурувати кредитний ризик сільськогосподарського підприємства як складника валового кредитного ризику банку зробила І.А. Шубенко [4, с. 74]. У структурі кредитного ризику сільськогосподарського підприємства авторка виділила три основні види ризику: системні (пов'язані зі змінами у зовнішньому середовищі), ризики щодо застави та виробничі ризики щодо позичальника.

На нашу думку, у даній структурі недостатньо враховано вплив на виникнення кредитного ризику таких суб'єктів кредитних відносин, як кредитор та страхувальник, оскільки, як уже зазначалося, вони також можуть бути джерелом ризику. Окрім того, автором не приділялася увага впливу людського чинника, що визначає можливі помилки під час ухвалення рішень у зв'язку з недостатнім рівнем кваліфікації, відсутністю досвіду, халатним відношенням до своїх обов'язків тощо.

Таким чином, ураховуючи всі наведені факти, пропонуємо доповнити структуру кредитного ризику (табл. 1.)

Кредитний ризик сільськогосподарських підприємств представляємо п'ятьма структурними елементами: системні ризики, ризики щодо кредитора, ризики щодо позичальника, ризики застави та форс-мажорний ризик [5].

Системні ризики визначаємо як ризики, що пов'язані зі змінами в економічному середовищі, які чинять вплив на процес кредитування. Вони визначаються макроекономічними показниками. Структурно вони представлені кон'юнктурним, валютним, інфляційним, адміністративним та політичним ризиками.

Чинниками ринкового ризику можуть бути зміни у кон'юктурі ринку, тобто зменшення попиту або ціни на певний вид сільськогосподарської продукції, що призведуть до зменшення фінансової вигоди від її реалізації. Відповідно, виникають споживчий та ціновий ризики.

Валютний ризик має місце під час здійснення сільськогосподарськими підприємствами зовнішньоторговельних операцій і являє собою загрозу валютних збитків через зміну курсу іноземної валюти щодо національної в період між укладанням угоди і фактичними розрахунками за нею. Даний вид ризику характерний для учасника міжнародної угоди, для якого валюта розрахунків є іноземною, проте в окремих випадках він може отримати дохід завдяки додатній курсовій різниці від зміни курсу валюти.

Для сільського господарства, що характеризується подовженим циклом виробництва, особливе місце серед системних ризиків займає інфляційний ризик, який характеризується непередбаченим зростанням витрат виробництва, знецінювання грошових активів, доходів та прибутку внаслідок інфляційних процесів.

Політична нестабільність у державі, поширення бюрократизму та корупції серед органів державного управління породжують адміністративний (політичний) ризик, під яким ми розуміємо

непередбачувану діяльність органів державної влади та/або окремих посадових осіб із приводу прийняття ними рішень, прямим або опосередкованим наслідком яких може бути негативний вплив на діяльність підприємства. Як зазначає І.А. Шубенко, такі дії можуть опосередковано спричиняти певні адміністративні обмеження у сільськогосподарському виробництві. Так, зміни у заходах державної політики щодо використання пестицидів можуть спричинити зростання (зменшення) витрат виробництва, а введення експортного або імпорного мита може негативно позначитися на прибутковості виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції [4].

В економічній літературі достатньо багато публікацій, присвячених визначенню внутрішніх ризиків кредиторів і їх негативної дії на процес кредитування, проте практично відсутні дослідження щодо впливу ризиків кредитора на ризики позичальника. Провівши дослідження, пропонуємо ідентифікувати такі ризики, пов'язані з кредитором: процентний ризик, ризик щодо кредитної угоди (юридичний) та інформаційний ризик.

Процентний ризик по відношенню до позичальника (у випадку сільськогосподарського підприємства) може проявлятися в необґрунтованому завищенні відсоткової ставки за кредит, а також у встановленні плаваючої (рухомої) процентної ставки, що може призвести до непередбачуваних витрат. У галузі сільського господарства на кредити встановлюється найвища відсоткова ставка, яка часто перевищує рентабельність і, як наслідок, призводить до збиткової діяльності підприємства.

Нерозуміння банками специфіки фінансово-кредитного забезпечення сільськогосподарського виробництва та недобросовісна робота працівників фінансового відділу, як правило, виявляються в укладенні кредитної угоди, яка може містити навмисне нечіткі формулювання щодо прав та обов'язків позичальника. Так, юридично недосвідчена особа, що має намір отримати кредит, може погодитися на умови, що значно збільшать її витрати на обслуговування боргу. Крім того, з певних причин банк може порушити умови кредитного договору, наприклад вчасно не перерахувати кошти відповідно до відкритої кредитної лінії.

Досить поширеним в економіці є інформаційний ризик. Його по праву можна назвати «батьком» усіх ризиків, оскільки невизначеність, що виникає внаслідок відсутності достовірної інформації, породжує ризик. Із боку кредитора інформаційний ризик може проявитися у наданні недостовірної або недостатньої інформації клієнту щодо діяльності кредитної установи, можливих умов кредитування (встановлення процентної ставки та термінів кредитування, порядок прийняття майна у заставу, визначення прав та обов'язків кредитора та позичальника). Сьогодні інформаційний

ризик особливо актуальний для сільськогосподарських товаровиробників, у яких майже відсутня ефективна система менеджменту, а тому особа, що прийматиме рішення про отримання кредитних коштів за відсутності повної інформації про репутацію кредитної установи та можливих варіантів отримання кредитів, може наразити підприємство на невиправдані витрати під час виконання кредитного договору.

Ризик, пов'язаний із позичальником, є основним кредитним ризиком сільськогосподарського підприємства і пов'язаний безпосередньо з його діяльністю та здатністю вчасно та повністю розрахуватися за кредитними зобов'язаннями. Даний ризик безпосередньо пов'язаний із діловим та виробничим ризиками.

Дуже великий вплив на ризик позичальника має діловий ризик, з яким у процесі ведення справи зустрічаються підприємства. Даний ризик витікає з того, що сільськогосподарське підприємство не зможе завершити обіг своїх активів, у зв'язку з чим виникає невизначеність щодо майбутнього доходу від основної діяльності підприємства. У структурі ділового ризику ми виділяємо фінансовий, комерційний та персональний ризики.

Фінансовий ризик є об'єктивною умовою діяльності будь-якого суб'єкта господарювання, оскільки неможливо передбачити кінцевий результат фінансових операцій. Цей ризик часто пов'язують із ризиками прямих фінансових утрат, упущеної вигоди, зниження дохідності та неплатежу покупців. У разі реалізації будь-якого або всіх перелічених ризиків підприємство втратить частину доходу, що може негативно позначитися на його здатності повернути кредит.

Як відомо, в аграрному комплексі формується основна частина продовольчих ресурсів та майже три четверті роздрібного товарообігу, що має визначальний вплив на гарантування продовольчої безпеки України. Крім того, сільськогосподарська продукція і продовольчі товари займають значне місце в експортному потенціалі держави. У зв'язку із цим комерційний (маркетинговий) ризик, що виникає у процесі реалізації товарів та послуг, їх транспортування та приймання товару покупцем, може негативно позначитися не лише на результаті діяльності підприємства, а й на ефективності функціонування галузі у цілому. Результатом реалізації комерційного ризику може стати зниження кредитоспроможності позичальника.

Персональний ризик пов'язаний із прийняттям помилкових рішень на стадії відбору співробітників, призначення їх на окремі посади та недостатньою увагою керівництва щодо питань підвищення професійного рівня службовців. Негативний вплив даного ризику може виявлятися у невідповідності потреб та фактичної наявності трудових ресурсів у сільськогосподарських підприємствах, а також

у неефективному використанні робочого часу, виникненні простоїв та ін. Персональний ризик у кредитних відносинах сільськогосподарського підприємства з кредитною установою може проявитися через інформаційний ризик, про який йшлося раніше.

Виробничий ризик займає особливе місце у структурі кредитного ризику, оскільки найчастіше сільськогосподарські підприємства отримують кредити на виробничі потреби. Як стверджують В.П. Ходаківська та О.Д. Данилов, даний ризик пов'язаний із виробництвом продукції, товарів, послуг та здійсненням будь-яких видів виробничої діяльності [6]. Для сільськогосподарських товаровиробників доцільно виділити такі різновиди виробничого ризику:

а) ризик у галузі рослинництва (тваринництва) – ймовірність виникнення непередбачуваних обставин, що можуть становити перешкоду у виробництві продукції рослинництва (тваринництва);

б) технологічний (технічний) ризик – полягає у тому, що технічні (технологічні) активи не функціонують на прогнозованому рівні, наприклад через технічні несправності або необхідність частого ремонту, і можуть призвести до порушення виробництва продукції. Надзвичайно актуальний даний ризик для сільського господарства у зв'язку з критичним станом технічного оснащення галузі, а також надзвичайно складним технологічним процесом виробництва;

в) природний ризик – особливо характерний для сільськогосподарського виробництва і пов'язаний із можливим впливом природних умов на діяльність підприємства. Це можуть бути непередбачувані для конкретної пори року прояви погодних умов (коливання температури, заморозки, відлиги, рясні снігопади чи, навпаки, їх відсутність тощо), природні катаклізми (землетруси, повені, зсуви, смерчі тощо);

г) ресурсний ризик – це ризик, що пов'язаний із недостатнім забезпеченням сільськогосподарського підприємства виробничими ресурсами або виникненням непередбачуваних обставин, що заважатимуть їх ефективному використанню (наприклад, постійне коливання цін на енергоресурси).

Ще одним складником кредитного ризику сільськогосподарського підприємства є ризик щодо забезпечення. Сьогодні питання забезпечення кредиту для сільськогосподарських товаровиробників стоїть надзвичайно гостро. Це пов'язано з тим, що у більшості підприємств даної галузі відсутня високоліквідна застава. Крім того, під час експертної оцінки значно занижується вартість заставного майна, а банк надає кредит на суму, що найменше у два рази нижча за вартість застави згідно з оцінкою експерта.

Напряму в цьому відношенні може зняти введення в дію іпотеки земель сільськогосподарського

призначення. У наукових колах і досі не вщухає дискусія з приводу доцільності даного заходу. З одного боку, зростає кількість довгострокових кредитів сільськогосподарським підприємствам під заставу землі та за нижчою відсотковою ставкою. З іншого боку, неспроможність позичальника повернути кредит призведе до втрати земельної ділянки, наданої у заставу та неможливості здійснювати подальшу діяльність.

У структурі ризик щодо забезпечення представлено ризиком застави та ризиком страхування.

Ризик застави – це ймовірність повної або часткової втрати позичальником заставленого майна внаслідок невиконання ним зобов'язань згідно з кредитним договором.

Ризик страхування застави, як правило, розглядається у складі ризиків страховика. Проте може виникнути непередбачена ситуація, пов'язана з неспроможністю страховика виплатити відшкодування страхувальнику заставу (наприклад, у разі банкрутства страхової установи) у разі настання страхового випадку.

Окремою групою у структурі кредитного ризику часто виділяють форс-мажорний ризик. П.М. Сорока та Б.П. Сорока виділяють такі його різновиди: непереборна сила та юридичний форс-мажор [7].

До непереборної сили в законодавстві та договірній практиці відносять різні стихійні лиха та інші обставини, які неможливо передбачити або яким неможливо запобігти (або можливо передбачити, але неможливо запобігти) за сучасного рівня людських знань і можливостей. У всіх цивільно-правових системах непереборна сила є обставиною, що звільняє від відповідальності.

До юридичного форс-мажору належать рішення вищих державних органів (заборона імпорту або експорту, валютні обмеження тощо), страйки, революції, акти громадянської непокорності, воєнні дії тощо. Такий форс-мажор не має чіткого юридичного визначення.

У силу специфіки сільськогосподарського виробництва та впливу на нього природних сил, а також підвищеного контролю держави імпорту та експорту сільськогосподарської продукції аграрний сектор підвладний впливу форс-мажорних ризиків.

Висновки з проведеного дослідження. Із наведеного дослідження можливо зробити висновки про доцільність вивчення кредитних ризиків підприємств аграрної сфери за допомогою їх структурування, охопивши максимальний набір чинників, що впливають на сільськогосподарську галузь. Більше того, доцільно продовжити пошук можливостей корегування впливу кредитного ризику з міркувань поліпшення платоспроможності і разом із тим розширення доступу до кредитних ресурсів банків сільськогосподарськими підприємствами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник. Львів : Львівська політехніка, 2005. 714 с.
2. Вітлінський В.В. Ризик у менеджменті. Київ : Борисфен, 1996. 336 с.
3. Гаврилюк В.М. Особливості системи управління кредитними ризиками на сільськогосподарських підприємствах. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2019. № 2(64). С. 125–130.
4. Шубенко І.А. Механізми мінімізації кредитного ризику сільськогосподарських товаровиробників. *Економіка АПК*. 2004. № 2. С. 73–79.
5. Кузовенкова Н.В. Структура кредитного ризику сільськогосподарського підприємства. *Збірник наукових праць ПДАТУ*. 2007. № 15. С. 335–340.
6. Ходаківська В.П. Ринок фінансових послуг : навчальний посібник. Ірпін : Академія ДПС України, 2001. 501 с.
7. Сорока П.М. Економічні та фінансові ризики : навчальний посібник. Київ : Університет «Україна», 2006. 266 с.

REFERENCES:

1. Zahorodnii A.H., Vozniuk H.L. (2005) Finansovo-ekonomichni slovnyk [Financial and Economic Dictionary]. Lviv: Vydavnytstvo natsionaknoho universytetu «Lvivska politehnika». (in Ukrainian)
2. Vitlinskyi V.V. (1996) Ryzyk u menedzhment. [Risk in management] Kyiv : Borysfen. (in Ukrainian)
3. Havryliuk V. M. (2019). Osoblyvosti systemy upravlinnia kredytnymy ryzykamy na silskohospodarskykh pidpryemstvarh. [Features of the credit risk management system at agricultural enterprises] *Naukovyi pohliad : ekonomika ta upravlinnia*. – Scientific perspective: economics and management, 2(64), 125–130. (in Ukrainian)
4. Shubenko I.A. (2002) Mekhanizm mimimizatsii kredutnogo ryzyku silskogospodarskukh tovarovyrobnykiv [Mechanism for minimizing the credit risk of agricultural commodity producers] *Ekonomika APK*, № 2, pp. 73–79. (in Ukrainian)
5. Kuzovenkova N.V. (2007). Struktura kredytnoho ryzyku silsohospodarskoho pidpryemstva [Credit risk structure of an agricultural enterprise]. *Zbirnyk naukovykh prats' PDATU* – Collection of scientific works of PDATU, 15, 135–140.
6. Khodakivska V.P. (2001). Rynok finansovykh posluh [Financial services market]. Irpin, Akademia DPS Ukrainy. (in Ukrainian)
7. Soroka P.M. (2006). Ekonomichni ta finansovi ryzyky. [Economic and financial risks]. Kyiv. Universytey «Ukraina». (in Ukrainian)

ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ПОСЛУГИ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПРОДУКТІВ УКРАЇНИ

TRADITIONAL AND MODERN PRODUCTS ON THE MARKET BANKING SERVICES OF UKRAINE

УДК 336.7

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-50>**Ганзюк С.М.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів та обліку
Дніпровський державний технічний
університет**Шаровський М.Ю.**магістр
Дніпровський державний технічний
університет**Hanziuk Svitlana**

Dniprovskiy State Technical University

Sharovskiy MykolaDniprovskiy State Technical University
of Kamianske

У статті розглянуто сутність дефініції «банківська послуга», охарактеризовано основні види традиційних та інноваційних банківських послуг. Виділено найпоширеніші інноваційні продукти українських банків. Згруповано основні зовнішні стимулятори та дестимулятори розвитку вітчизняного ринку банківських послуг. Проаналізовано структурну зміну банківської системи України, зміну обсягів доходів, витрат та фінансових результатів діяльності українських банків за останні п'ять років. Установлено, що найбільш прибутковими послугами банків залишаються традиційні кредитні та розрахунково-касові операції, найбільш поширеним сучасним продуктом – Інтернет-банкінг. Проаналізовано кількість та обсяг безготівкових операцій в Україні. Виділено найбільш технологічно прогресивних вітчизняних учасників на ринку банківських послуг. Запропоновано рекомендації щодо подальшого розвитку та розширення спектру послуг на ринку банківських продуктів України.

Ключові слова: традиційні банківські послуги, інноваційні послуги, ринок банківських послуг, кредитні операції, розрахунково-касове обслуговування, Інтернет-банкінг, відеобанкінг, еквайринг, лізингові операції, безготівкові розрахунки.

В статье рассмотрена сущность дефиниции «банковская услуга», охарактеризованы основные виды традиционных и инновационных банковских услуг. Выделены наиболее распространенные инновационные продукты украинских банков. Сгруппированы основные внешние стимуляторы и дестимуляторы развития отечественного рынка банковских услуг. Проанализированы структурные изменения банковской системы Украины, изменение объемов доходов, расходов и финансовых результатов деятельности украинских банков за последние пять лет. Установлено, что наиболее прибыльными услугами банков остаются традиционные кредитные и расчетно-кассовые операции, наиболее распространенным современным продуктом – Интернет-банкнг. Проанализированы количество и объем безналичных операций в Украине. Выделены наиболее технологически прогрессивные отечественные участники на рынке банковских услуг. Предложены рекомендации по дальнейшему развитию и расширению спектра услуг на рынке банковских продуктов Украины.

ризовані основні види традиційних та інноваційних банківських послуг. Виділені найбільш розпространенні інноваційні продукти українських банків. Сгрупировані основні зовнішні стимулятори та дестимулятори розвитку отечественного рынка банковских услуг. Проанализировані структурне змєнення банківської системи України, змєнення об'ємів доходів, расходів та фінансових результатів діяльності українських банків за останні п'ять років. Установлено, що найбільш прибутковими послугами банків є традиційні кредитні та розрахунково-касові операції, найбільш розпространеним сучасним продуктом – Інтернет-банкнг. Проанализировані кількість та об'єм безналичних операцій в Україні. Виділені найбільш технологічно прогресивні учасники на ринку банківських послуг. Запропоновано рекомендації щодо подальшого розвитку та розширення спектру послуг на ринку банківських продуктів України.

Ключевые слова: традиционные банковские услуги, инновационные услуги, рынок банковских услуг, кредитные операции, расчетно-кассовое обслуживание, Интернет-банкнг, видеобанкинг, эквайринг, лизинговые операции, безналичные расчеты.

In the article describes the essence of the definition of "banking service", describes the main types of traditional and innovative banking services. The most common innovative products of Ukrainian banks are highlighted, including: internet banking, payments via mobile phone, e-mail, merchant acquiring, factoring, forfaiting, self-service centers. The main external stimuli (development of banking infrastructure and information technologies, support by the state of banks in the implementation of various joint projects) and stimulators (political and economic factors, uneven conditions of competition, mistrust of banks) of the development of the domestic market of banking services are grouped. The structural changes of the Ukrainian banking system, changes in the volume of income, expenses and financial results of Ukrainian banks' activity over the last five years are analyzed. Despite the rapid reduction in the number of structural units and the difficulties caused by the development stimulators, the banking system of Ukraine has developed more dynamically in recent years than other segments of the economy and has received positive financial results in the last two years. The Ukrainian banking services market is almost absent from relatively stable sources of supply and growing demand from legal entities and individuals to meet interest rates that guarantee an adequate margin. It is established that the most profitable services of banks are the traditional credit and settlement and cash transactions, the most common modern product – Internet banking. The number and volume of non-cash transactions in Ukraine is analyzed. The most technologically progressive domestic participants in the banking services market are highlighted. Recommendations are offered on the further development and expansion of the range of services in the banking products market of Ukraine, in particular, to focus their efforts on the development of consulting, information, trust, guarantee services and auxiliary operations, which are interrelated with the provision of activities of consumers of banking ambassadors, as well as constantly improve traditional banking products.

Key words: traditional banking services, innovative services, banking services market, credit operations, settlement and cash services, Internet banking, video banking, acquiring, leasing operations, non-cash payments.

Постановка проблеми. Незважаючи на значне скорочення останнім часом, на вітчизняному ринку банківських послуг функціонують багато установ, що конкурують між собою за залучення нових клієнтів і збереження стабільної клієнтської бази. Використання в організації банківського обслуговування не тільки традиційних, а й сучасних інноваційних продуктів, безперечно, забезпечуватиме поліпшення якості послуг, зростання кількості нових клієнтів та, відповідно, доходів фінансово-кредитних установ. Банківські інновації є життєво важливими для ефективного функціонування і розвитку діяльності банку, тому дослідження питання, пов'язаного з аналізом існуючих та

сучасних інноваційних продуктів вітчизняних банків, є актуальним. Особливої важливості розвиток наукових досліджень із даної тематики набуває в умовах фінансово-економічної нестабільності в країні через запровадження карантинних дій та тривалого конфлікту на Сході, коли провідні фінансові установи зазнають значного впливу фінансових ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інноваційних та традиційно існуючих банківських послуг привертають увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців та практиків, що пояснюється розширенням спектру послуг і модернізацією усієї банківської системи. Серед

вітчизняних авторів слід виділити М.Д. Алексеєнка, О.А. Бреgedу, О.В. Васюренка, В.В. Вітлінського, Д.Д. Гладких, У.М. Гулієва, О.В. Дзюблук, Ю.А. Зарубу, О.А. Кириченка, О.М. Олійник, Л.О. Примостка, В.І. Павлюк та ін. Віддаючи належне вагомим напрацюванням у даній сфері, варто зазначити, що дослідження стану розвитку вітчизняного ринку банківських продуктів, їх інноваційності потребує постійного моніторингу та аналізу.

Постановка завдання. Метою дослідження є розгляд сутності та основних видів традиційних та інноваційних продуктів на ринку банківських послуг; групування стимуляторів та дестимуляторів розвитку банківської системи України; аналіз стану та перспектив розвитку вітчизняного ринку банківських послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ринок банківських послуг в останні часи переживає складні зміни у зв'язку з макроекономічними умовами та кризовими явищами, тому українські банки повинні прикладати великих зусиль для зберігання довіри існуючих клієнтів та залучення нових.

У науковій літературі виокремлено концепцію, відповідно до якої до складу банківських послуг входить окремий, порівняно вузький сегмент діяльності банку. При цьому послугою вважається діяльність банківської установи, яка безпосередньо не пов'язана з активними і пасивними операціями. Існує думка, що банківські послуги – це посередницькі операції банків, головною ознакою яких є отримання банком доходу у вигляді комісійних за обслуговування [1]. Н.М. Перепечай поняття «банківська послуга» визначає як результат комплексної діяльності банку, який становить економічні блага для задоволення певних потреб людини під час проведення банківських операцій [2]. Ми погоджуємося з думкою В.А. Шпильового, який дефініцію «банківська послуга» визначає як комплексний результат діяльності банківської установи щодо максимального задоволення зростаючих із часом вимог клієнтів під час проведення банківських операцій або із залучення тимчасово вільних ресурсів, що спрямовані на одержання прибутку [3, с. 28].

Зазначимо, що у банківництві складно виділити чіткі ознаки інноваційності послуг, оскільки підґрунтям більшості інноваційних послуг є традиційні. Своєю чергою, інноваційні послуги є для окремих комерційних банків звичайними та такими, що не виділяють їх в окремі новітні. Залежно від впливу на поведінку споживачів для тих комерційних банків, які використовують новітні послуги, існує в науковій літературі поділ послуг на адаптивні, функціональні та фундаментальні інновації. Зокрема, адаптивні інновації мають на меті мінімізацію змін у продукті чи послугі і не вимагають ніяких змін у поведінці споживачів; функціональні інновації припускають збереження функції послуги, але характер реалізації функції зміню-

ється; фундаментальні мають на меті реалізацію нової концепції чи ідеї, у результаті якої виникають нові функціональні можливості [4].

У банківській практиці застосовуються найпоширеніший поділ послуг на традиційні (депозитні, кредитні, розрахунково-касові та інші послуги) та нетрадиційні (раніше не належали до характерних банківських послуг, з'явилися відносно нещодавно).

Серед нетрадиційних послуг комерційних банків, що активно використовуються в Україні, слід виділити:

- Інтернет-банкінг, телефонний банкінг, відео-банкінг;
- безкарткові розрахунки через мобільний телефон;
- режим роботи «24/7»;
- електронна решта: решта в копійках переводиться на рахунок чи поповнює мобільний телефон клієнта;
- торговий еквайринг: дає змогу торгово-сервісним підприємствам приймати в оплату за свої товари та послуги банківські платіжні картки;
- факторинг: різновид торговельно-комерційної операції, яка поєднується з кредитуванням його дебіторської заборгованості;
- форфейтинг: форма коротко- і середньострокового кредитування зовнішньоекономічних операцій шляхом купівлі комерційним банком векселів, акцептованих імпортером, тобто експортер переуступає банку свої вимоги до покупця;
- центри самообслуговування;
- лізингові операції: оренда машин, устаткування, транспортних засобів, споруд виробничого призначення;
- кеш-менеджмент — комплекс послуг, які пропонують комерційні банки, що дає змогу клієнтам зменшити витрати й ефективно управляти своїми фінансовими потоками. Як правило, включає кілька складників: управління банківськими рахунками, ліквідністю, розрахунково-касове обслуговування, управління процентною ставкою, електронний банкінг і різні інформаційні сервіси.

Зазначимо, діяльність українських банків знаходиться в постійній взаємодії з навколишнім середовищем, яке впливає на диверсифікацію послуг банків. На рис. 1 згруповано найбільш істотні чинники, що впливають на розвиток українського ринку банківських послуг. Усі діючі чинники взаємопов'язані та діють іноді по-різному на стан і тенденції розвитку ринку банківських продуктів.

Внутрішнє середовище банку являє собою частину загального середовища, яка знаходиться в межах окремої установи і здійснює безпосередній вплив на функціонування банку. Зрозуміло, що внутрішні чинники життєздатності банківських послуг зумовлені загальним потенціалом окремого банку. Отже, на розвиток банківських послуг

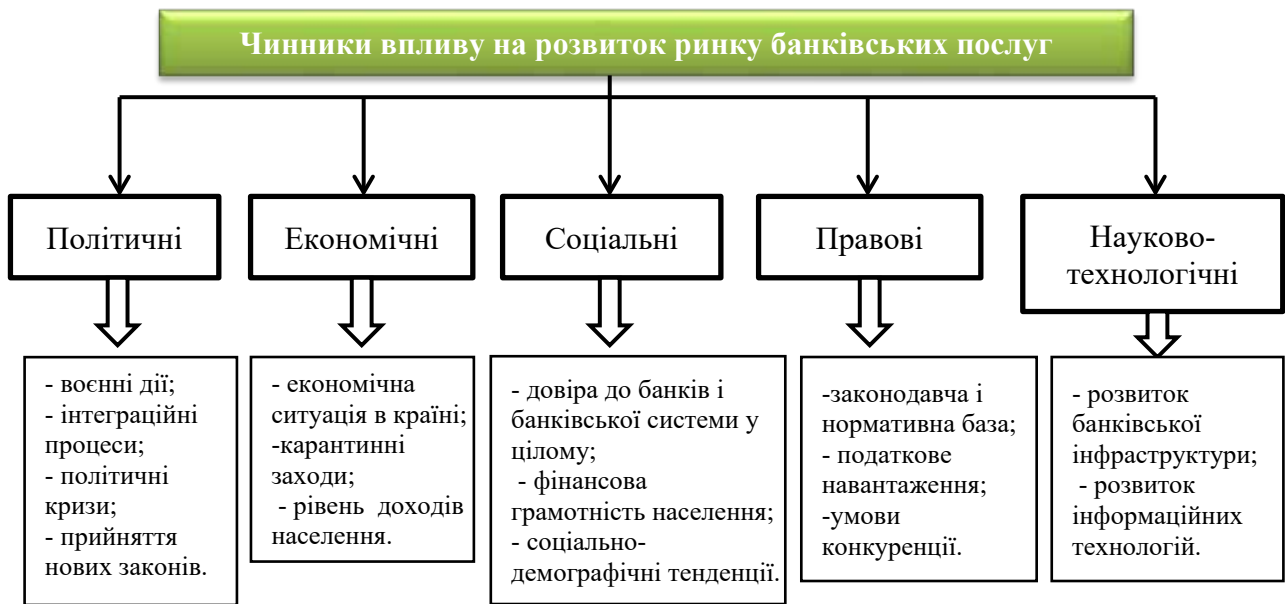

Рис. 1. Зовнішні чинники впливу на ринок банківських послуг в Україні

впливає низка чинників та умов, одні з яких стимулюють (розвиток банківської інфраструктури та інформаційних технологій; підтримка з боку держави банків у рамках реалізації різних спільних проєктів, страхування вкладів фізичних осіб), а інші стримують їх розвиток (політико-економічні чинники, нерівномірні умови конкуренції, недовіра населення до банків).

Банківська система України, незважаючи на стрімке скорочення кількості структурних одиниць (табл. 1) та труднощі, зумовлені негативними чинниками впливу, розглянутими раніше, протягом останніх років розвивалася динамічніше, ніж інші сегменти економіки, та отримувала позитивний фінансовий результат діяльності в остання два роки (табл. 2).

За період 2015–2019 рр. кількість банків скоротилася зі 117 до 75 од., у тому числі з іноземним капіталом – до 35 банків, до 23 банків – зі 100%-м інозем-

ним капіталом станом на 01.01.2020 [5]. Причини, за якими банки визнавалися неплатоспроможними, були різними. Більшість ліквідованих банків не впоралися з викликами, що постали перед банківським сектором у кризових умовах функціонування, не змогли адаптувати структуру своїх активів та втримати їх якість на належному рівні.

За п'ять останніх років у цілому зростання доходів становило 18,5% за рахунок зростання процентних доходів на 12,4% та комісійних доходів на рекордні 54,2% (табл. 2). Отже, за рахунок зростання обсягу традиційних кредитних та розрахунково-касових операцій банківські установи отримали зростання прибутку за 2015–2019 рр. на 110,6%, попри неймовірно збиткові 2014–2017 рр.

Разом із цим варто підкреслити, що на ринку банківських послуг майже відсутні відносно стабільні джерела постачання ресурсів, захисні бар'єри від інтервенцій нових учасників ринку,

Таблиця 1

Структурні зміни в банківській системі України за період 2015–2019 рр., од.

Показники	2015	2016	2017	2018	2019
Платоспроможні банки:	117	96	82	77	75
зміна до попереднього року	-30	-21	-14	-4	-2
Державні	7	6	5	5	5
зміна до попереднього року	0	-1	-1	0	0
Іноземні	25	25	23	21	23
зміна до попереднього року	0	0	-2	-2	+2
Приватні	85	65	54	51	47
зміна до попереднього року	-30	-20	-11	-2	-4
Неплатоспроможні банки	3	4	2	1	-
міна до попереднього року	-13	1	-2	0	-1
У стадії ліквідації	64	84	95	99	18
зміна до попереднього року	43	20	11	2	-81

Джерело: [5]

**Доходи, витрати та фінансовий результат діяльності банків України
за період 2015–2019 рр., млн грн**

Показники	2015	2016	2017	2018	2019	Відн. відх. 2019/2015 рр.,%
Доходи, у т.ч.	199 193	190 691	178 054	204 459	244 402	+18,5%
процентні доходи	135 145	135 807	124 009	140 859	154 309	+12,4%
комісійні доходи	28 414	31 362	37 138	50 968	62 062	+54,25%
Витрати, у т.ч.	265 793	350 078	204 545	182 734	184 768	-30,5%
процентні витрати	96 079	91 638	70 971	67 759	74 014	-22,9%
комісійні витрати	5 846	7 182	9 650	13 158	18 089	67,7%
відрахування в резерви	114 541	198 310	49 206	23 705	2 106	-98,1%
Чистий прибуток (збиток)	-66 600	-159388	-26 491	21 726	59 634	+110,6%

Джерело: [5]

зростаючий попит із боку юридичних та фізичних осіб, який би відповідав відсотковим ставкам, що гарантують адекватну маржу [6]. Конкуренція в банківській галузі та економічна криза вимагають від фінансових установ упровадження найсучасніших видів послуг, і це питання для багатьох банків є питанням не тільки лідерства, а й виживання.

Українська практика успішно поєднує у собі багато варіантів традиційного та сучасного дистанційного банківського обслуговування, проте базою та найбільш поширеною сучасною послугою вважається Інтернет-банкінг, яку в Україні надають багато фінансово-кредитних установ. Найбільш активними та технологічно провідними учасниками ринку є: «ПриватБанк», «АльфаБанк», «VTB Банк», «ПУМБ», «Райффайзен Банк Аваль», «Укрсиббанк», «Укрсоцбанк» [7]. Лідером за впровадженням Інтернет-технологій в Україні, безперечно, є «ПриватБанк», база якого давно перевищує мільйон осіб. Найважливішою перевагою Інтернет-банкінгу, на думку клієнтів, є здатність управляти поточними рахунками дистанційно, не відвідуючи відділення банку. Важливим кроком для розвитку онлайн-банкінгу стала підтримка НБУ єдиного стандарту електронної дистанційної ідентифікації клієнтів BankID, який сьогодні надає можливість отримувати адміністративні послуги від держави, а в перспективі, за умови доопрацювання нормативної бази, дасть змогу отримувати всі банківські послуги без візиту до відділення банку [7].

Українці все більше розраховуються безготівково, використовуючи зручні та безпечні інструменти оплати. У 2018 р. обсяг безготівкових операцій становив майже 1,3 трлн. грн [9]. Кількість безготівкових операцій зросла майже на 33,0% порівняно з 2017 р. і становила 3,1 млрд. шт., а обсяг – на 55,4% та досяг 1297 млрд. грн [8]. Такий позитивний тренд пов'язаний зі стабільним підвищенням попиту на безготівкові операції серед українців та популяризацією інноваційних фінансових сервісів.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, українські банки намагаються відповідати

сучасним викликам світових інноваційних тенденцій за кількістю й якістю послуг для своїх клієнтів. Найбільш прибутковими послугами вітчизняних банків сьогодні залишаються традиційні кредитні та розрахунково-касові операції, найбільш поширеним сучасним продуктом – Інтернет-банкінг. Головними стимуляторами розвитку вітчизняного банківського сектору визначено вдосконалення банківської інфраструктури та інформаційних технологій, підтримка з боку держави банків у рамках реалізації різних спільних проєктів; дестимулюють розвиток політико-економічні чинники та традиційна недовіра населення до фінансово-кредитних установ. Банкам у подальшому доцільно спрямувати свої зусилля на розвиток консультаційних, інформаційних, трастових, гарантійних послуг та допоміжних операцій, які мають взаємозв'язок із забезпеченням діяльності споживачів банківських послуг, та постійно вдосконалювати традиційні банківські продукти. Розвиток сучасних банківських послуг значною мірою залежить від готовності та бажання самих банків змінюватися та адаптуватися відповідно до потреб своїх клієнтів та умов функціонування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Трохименко В.І. Сутність та структура сучасного ринку банківських послуг. *Економіка. Проблеми економічного становлення*. 2010. № 2. С. 76–81.
2. Перепечай Н.М. Перспективи розвитку ринку нетрадиційних банківських послуг. *Фінанси України*. 2009. № 3. С. 133–139.
3. Дзюблюк О. Ринок банківських послуг: теоретичні аспекти організації стратегії розвитку в Україні. *Фінанси України*. 2005. № 6. С. 41–49.
4. Сидорук І.С. Перспективи розвитку новітніх послуг комерційних банків України. *Науковий блог Національного університету «Острозька академія»*. URL : <https://naub.ua.edu.ua/2014/perspektyvy-rozvytku-novitnih-posluh-komertsijnyh-bankiv-ukrajiny/> (дата звернення: 25.04.2020).
5. Наглядова статистика : офіційний сайт НБУ. URL : <https://bank.gov.ua/statistic/supervision-statist> (дата звернення: 12.03.2020).

6. Привалова І.М. Р2Р-кредитування як елемент конкуренції на ринку банківських послуг України. *Регіональна бізнес-економіка та управління*. 2014. № 2(42). С. 84–88.

7. Тищенко О.І. Огляд сучасних тенденцій на ринку онлайн-банкінгу в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 13. С. 1237–1243.

8. Огляд ринку платіжних карток та платіжної інфраструктури України за 2018 рік : офіційний сайт НБУ. URL : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=88661687>.

REFERENCES:

1. Trokhymenko V. (2010), *Sutnist Ta Struktura Suchasnoho Rynku Bankivskykh Posluh* [The essence and structure of the modern banking services market] *Economy. Problems of economic formation*. No 2. P. 76–81. (in Ukrainian)

2. Perepechay N. M. (2009) *Perspektyvy rozvytku rynku netradytsiynykh bankivs'kykh posluh* [Prospects for the development of the market of non-traditional banking services]. *Finance of Ukraine*. № 3. P. 133–139.

3. Dzyublyuk O. (2005) *Rynok bankivs'kykh posluh: teoretychni aspekty orhanizatsiyi stratehiyi rozvytku v Ukrayini* [Banking services market: theoretical aspects

of organization of development strategy in Ukraine]. *Finance of Ukraine*. № 6. P. 41–49.

4. Sydoruk I.S. (2014), *Perspektyvy rozvytku novitnikh posluh komertsyynykh bankiv Ukrayiny* [Prospects for development of the newest services of commercial banks of Ukraine]. URL: <https://naub.ua.edu.ua/2014/perspektyvy-rozvytku-novitnih-posluh-komertsijnyh-bankiv-ukrajiny/> (in Ukrainian) (accessed 12.03.2020).

5. Supervisory statistics: NBU official site. URL: <https://bank.gov.ua/statistic/supervision-statist> (accessed 12.03.2020).

6. Pryvalova I.M. (2014), *R2R kredyтування – yak element konkurentsii na rynku bankivs'kykh posluh Ukrayiny* [P2P lending – as an element of competition in the banking market of Ukraine]. *Regional Business Economics and Management*. № 2(42). P. 84-88.

7. Tyshchenko O.I. (2017), *Ohlyad suchasnykh tendentsiy na rynku onlayn-bankinhu v Ukrayini*. [An overview of current trends in the online banking market in Ukraine]. *Economy and society*. Issue 13. P. 1237-1243.

8. *Ohlyad rynku platizhnykh kartok ta platizhnoyi infrastruktury Ukrayiny za 2018 rik* [Market Overview of Payment Cards and Payment Infrastructure of Ukraine for 2018 / Official Website of the National Bank of Ukraine. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=88661687> (accessed 14.01.2020).

ПІДВИЩЕННЯ ЛІКВІДНОСТІ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

INCREASING LIQUIDITY OF COMMERCIAL BANK

УДК 330. 336.7. 338

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-51>**Данік Н.В.**

к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів та обліку
Миколаївський національний
університет імені В.О. Сухомлинського

Тодоренко Є.В.

магістрант
Миколаївський національний
університет імені В.О. Сухомлинського

Danik Natalija

Mykolaiv National University
after V.O. Sukhomlynsky

Todorenko Jevghenij

Mykolaiv National University
after V.O. Sukhomlynsky

У статті проаналізовано основні теоретико-методологічні особливості управління ліквідністю банків у сучасних умовах. Визначено поняття, суть та значення ліквідності для банків, необхідність її регулювання та управління. Проаналізовано стан ліквідності комерційних банків в умовах посткризових фінансових явищ. Досліджено взаємозв'язок понять «банківська ліквідність», «ризик банківської діяльності» та «управління ліквідністю банку». Після детального вивчення досвіду шляхів підвищення рівня ліквідності вітчизняних та зарубіжних фахівців надано детальну характеристику методів управління ліквідністю банківської структури. На основі проведеного аналізу виокремлено проблеми, котрі потребують вирішення на макро- та мікрорівні, та напрями діяльності банку, що потребують першочергового втручання. Підсумовано, що ліквідність комерційного банку здебільшого визначається такими якісними чинниками, як структура та стабільність ресурсної бази і структура й якість портфеля активів. Запропоновано розподіл чинників впливу на ліквідність. Надано рекомендації щодо вдосконалення регулювання ліквідності банків.

Ключові слова: банк, банківська система України, ліквідність, прибутковість, прибуток, активи.

В статье проанализированы основные теоретико-методологические особен-

ности управления ликвидностью банков в современных условиях. Определены понятие, суть и значение ликвидности для банков, необходимость ее регулирования и управления. Проанализировано состояние ликвидности коммерческих банков в условиях посткризовых финансовых явлений. Исследована взаимосвязь понятий «банковская ликвидность», «риск банковской деятельности» и «управление ликвидностью банка». После детального изучения опыта повышения уровня ликвидности отечественных и зарубежных специалистов представлена подробная характеристика методов управления ликвидностью банковской структуры. На основе проведенного анализа выделены проблемы, требующие решения на макро- и микроуровне, и направления деятельности банка, требующие первоочередного вмешательства. Подчеркнуто, что ликвидность коммерческого банка в основном определяется такими качественными факторами, как структура и стабильность ресурсной базы и структура и качество портфеля активов. Предложено распределение факторов влияния на ликвидность. Даны рекомендации по совершенствованию регулирования ликвидности банков.

Ключевые слова: банк, банковская система Украины, ликвидность, доходность, прибыль, активы.

The main theoretical and methodological peculiarities of bank liquidity management in the current conditions are analyzed in the article. The concept, essence and value of liquidity for banks, necessity of its regulation and management are determined. The state of liquidity of commercial banks in the conditions of post-crisis financial phenomena is analyzed. The relationship between banking liquidity, banking risk and bank liquidity management has been investigated. After a detailed study of the experience of ways to increase the level of liquidity of domestic and foreign specialists, a detailed description of methods of managing the liquidity of the banking structure is given. Based on the analysis, the problems that need to be solved at both the macro and micro levels were highlighted, as well as the directions of the bank's activity requiring priority intervention. It is summarized that the liquidity of a commercial bank is mainly determined by such qualitative factors as the structure and stability of the resource base and the structure and quality of the asset portfolio. An important step in improving macro-level banking liquidity management is to optimize the organizational structure of commercial banks, including the creation of a risk management unit, an operational liquidity unit, a methodology unit, and involvement in the public relations department's liquidity management. One of the most important steps to improve liquidity planning by commercial banks is to develop liquidity management strategies and contingency plans. It is worth noting that when developing a liquidity management strategy, it is necessary to analyze a large amount of information not only about the activities of the bank, but also about the functioning and development of the country's economy, the political situation, the development of international markets. The experience of commercial banks shows that that banks make more profit when operate on the verge of the minimum permissible values of liquidity ratios, that is, make full use of their rights to raise funds as credit. The distribution of factors affecting liquidity is proposed. Recommendations for improving banks' liquidity regulation have been provided.

Key words: bank, banking system of Ukraine, liquidity, profitability, profit, assets.

Постановка проблеми. Пожвавлення економічного зростання в Україні на початку XXI ст. сприяло динамічному розвитку вітчизняної банківської системи. Однак, зважаючи на сприятливі умови для розвитку банківського бізнесу, переважна більшість вітчизняних банків у гонитві за надприбутками не приділяла достатньої уваги питанням управління ліквідністю, а Національний банк України – питанням її регулювання. Неефективне управління та регулювання ліквідності вітчизняних банків разом із негативними наслідками світової фінансової кризи призвели до кризи ліквідності банківської системи України. Саме криза ліквідності виявила основні проблеми в управлінні, плануванні та регулюванні ліквідності вітчиз-

няних комерційних банків зокрема та банківської системи у цілому.

Отже, питання вдосконалення управління, планування та регулювання ліквідності і прибутковості вітчизняних комерційних банків, оптимізація методик та підходів до аналізу ліквідності, запровадження найкращих зразків світового досвіду з метою подолання кризових явищ у банківській системі та запобігання їх у майбутньому зумовлюють актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі існує багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців, які присвячено дослідженню ліквідності банківських установ та правовим, організаційним та економічним

проблемам управління ліквідністю банку. Серед вітчизняних фахівців цю проблему вивчали О. Дзюблик, А. Мороз, Л. Примостка, М. Савлук, І. Волошин, Д. Олійник, Г. Загорій, О. Лаврушин та ін. Праці цих теоретиків та практиків висвітлюють окремі підходи до управління ліквідністю банків та аналізують показники ліквідності. Разом із тим проблема ліквідності залишається досить актуальною для банківських установ, тому необхідним є розроблення комплексного підходу до управління ліквідністю банків у сучасних умовах.

Постановка завдання. Мета дослідження – виявити економічну сутність ліквідності банків, дослідити чинники, що впливають на дану категорію, проаналізувати тенденції функціонування банківської системи та визначити ключові проблеми, які перешкоджають її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансова система України, як і в багатьох інших національних економіках, – банкоцентрична, а це означає, що саме через банківську систему акумулюється, трансформується та перерозподіляється левова частка фінансових ресурсів вітчизняного господарства. Таким чином, вплив банківської системи та її основних параметрів на розвиток національної економіки залишається суттєвим. Банківська система може впливати на макроекономічні процеси в країні двоїсто: з одного боку, потенційно вона виступає локомотивом усього економіко-соціального розвитку, а з іншого – в часи банківських криз негативні тенденції банківського сектору дестабілізують усе національне господарство. Однією з найважливіших характеристик як окремого банку, так і всієї банківської системи є ліквідність, яка виступає однією з передумов стабільного функціонування банківської інституції, умовою збереження її на ринку, адже саме підтримання прийнятного рівня ліквідності дає банку змогу зберігати свою платоспроможність.

Термін «ліквідність» (від лат. *liquidus* – рідкий, текучий) у буквальному розумінні характеризує легкість реалізації, продажу, перетворення матеріальних цінностей на грошові кошти [1, с. 6]. В економічній літературі та на практиці дана категорія застосовується для характеристики різних об'єктів, наприклад товару, цінних паперів, підприємства, ринку, балансу тощо.

Із поняттям ліквідності нерозривно пов'язана категорія ризику, яка знайшла свій прояв у формі ризику незбалансованої ліквідності, що означає ймовірність настання негативних подій у діяльності банку, викликаних незбалансованістю структури активів і пасивів за термінами і змушують банк у визначений момент купувати платіжні засоби за вищою ціною або втрачати вартість своїх активів.

Контроль і підтримка ліквідності в банківському середовищі відбувається як із боку комерційних банків у питаннях забезпечення власної економіч-

ної безпеки, так і з боку держави в особі Національного банку, що відповідає за безпеку та стабільність банківської системи. Для цього в банківській практиці реалізується комплекс різних заходів, що включають аналіз і оцінку ліквідності за допомогою ряду спеціальних показників. Із боку Національного банку здійснюється відповідний нагляд.

Існує низка практичних методів управління ліквідністю (метод конверсії фондів, метод фондového пулу), заснованих на прояві чотирьох основних теорій (теорія комерційних позичок, теорія переміщення, теорія очікуваного доходу, теорія управління пасивами). Так, зокрема, у зарубіжній банківській практиці застосовуються такі методи управління ліквідністю, як метод джерел і використання ресурсів, метод показників ліквідності, метод структури ресурсів.

Суть методу джерел і використання ресурсів полягає у здійсненні статистичних спостережень за активами і пасивами за довгий час – 10 років і більше. За основу розрахунку береться базовий період (не менше 10 років). За даними статистики, за цей період розраховується тренд, що виявляє основну тенденцію зміни показників. Окрім основного тренда, розраховують сезонний компонент, що відображає коливання статей балансу у відповідні тижні в середньому за базовий період. Також до розрахунку додається циклічний компонент, що враховує різницю прогнозу кожного тижня минулого року і його фактичне значення. Таким чином, на підставі серйозної статистичної бази розраховується прогнозне значення відповідних показників. І вже виходячи з прогнозу обчислюють можливе значення дефіциту або надлишку ліквідних засобів.

Суть методу показників полягає у використанні для прогнозу фінансових показників – індикаторів ліквідності. До таких індикаторів належать показники, що характеризують забезпеченість банку ліквідними засобами, схильність зобов'язань до дострокового вилучення, а також рівень співвідношень між окремими групами активних і пасивних операцій. Згідно із цим методом, потреба в ліквідних засобах визначається шляхом порівняння показників даного банку з показниками банків з ідентичними умовами функціонування, а також на підставі власного досвіду банківських менеджерів. Також відстежується динаміка індикаторів ліквідності і визначається, чим викликані ті або інші зміни й тенденції.

Для методу структури ресурсів характерні такі риси. Потреба банку в ліквідних ресурсах оцінюється на підставі розподілу зобов'язань банку за ступенем стабільності. Усі зобов'язання діляться на «гарячі гроші», ненадійні ресурси і стабільні ресурси. «Гарячі гроші» чутливо реагують на зміни процентних ставок, тому схильні до значних коливань. За цим видом зобов'язань необхідно мати резерв ліквідних засобів, рівний 95% обсягу

ресурсів. Ненадійні засоби менш схильні до різких коливань, по них рекомендується мати резерв ліквідних засобів у розмірі 25–30%, і, нарешті, стабільні засоби – ті, вірогідність вилучення яких є найменшою. По них створюваний резерв ліквідних засобів повинен бути рівний 15% суми. При цьому суми ресурсів, за якими необхідне створення резервів у вигляді ліквідних засобів, зменшуються на суми обов'язкових резервів, створюваних банком на вимогу центрального банку [2, с. 565].

Що ж стосується України, то використання вищезазначених підходів і методів оцінки та прогнозування ліквідності в повному обсязі вітчизняними банками неможливо, оскільки у зв'язку з перманентною політичною кризою та періодичними кризовими явищами в економіці менеджерам банку важко спрогнозувати динаміку зміни ресурсної бази банку (зокрема, депозитів населення) на період понад 10 років, а також мало реальним є довгостроковий прогноз розвитку національної економіки. У зв'язку із цим базою для прогнозування надходження ресурсів у банківську систему України можуть бути порівняно незначні відрізки часу: місяць, квартал або рік [3, с. 20].

Із метою стабілізації ситуації Комітет Верховної Ради України з питань фінансової політики і банківської діяльності розробив Стратегію розвитку банківської системи на 2016–2020 рр. [4, с. 57], у якій оптимізація управління рівнем ліквідності банківської системи відбувається у два етапи та має на меті перехід до режиму гнучкого інфляційного таргетування.

Розгляд теоретичної та практичної бази безпосереднього впливу комерційним банком на свою ліквідність дає змогу розділити підходи до управління даною категорією на два напрями: ліквідність як «запас» і ліквідність як «потік». Останній підхід найбільш ефективний з урахуванням сучасних умов банківської діяльності і дає змогу досягти більшої результативності. Однак і він не здатний забезпечити належний рівень безпеки за постійно зростаючих вимог.

Під час розгляду питань формування банківського прибутку і ліквідності, їх сутності та взаємодії з першого погляду виникає враження їх повної протилежності та взаємної конфліктності.

У прагненні досягти максимального значення прибутку і ліквідність переслідують зовсім протилежні цілі. Позиція ліквідності вимагає наявності певної частки активів у вигляді готівки або прирівняних до них коштів для своєчасного виконання своїх зобов'язань. Водночас комерційний банк повинен бути достатньо прибутковим підприємством і забезпечувати покриття своїх витрат. Окрім того, для залучення стійких депозитних коштів він повинен забезпечити високу норму прибутковості за ними. Власники акцій або паїв комерційного банку, подібно всім іншим інвесторам, розрахову-

ють на норму прибутковості, відповідну інвестиційному ризику і порівняну за величиною з прибутком від аналогічних інвестицій. Очікування власників акцій банку як фактор вимагає від комерційного банку встановлення мінімальної довгострокової норми прибутку, яка забезпечувала б власникам акцій дохід.

Принцип отримання максимального прибутку вимагає проведення відповідного високоприбуткового тривалого, ризикового розміщення.

Неможливо розглядати прибутковість і ліквідність як діаметрально протилежні величини. Керуючи ними, необхідно говорити про єдину взаємопов'язану систему «ліквідність – прибутковість», у якій деформація одного з параметрів призводить до погіршення іншого.

Для підтримання співвідношення ліквідності і прибутковості на необхідному рівні комерційний банк реалізує низку заходів, здатних знизити ризик ліквідності і тим самим попередити можливість настання несприятливої ситуації. Сюди слід віднести наявність у банку відповідного ризик-менеджменту, націленого на контроль і управління банківськими ризиками, у тому числі й ризиком ліквідності. Найбільш ефективними заходами управління ризиком ліквідності є: моніторинг зміни всіх істотних чинників і показників, здатних вплинути на рівень банківської ліквідності; оперативний аналіз розривів по строках погашення активів і пасивів банку; стрес-тестування.

На практиці управління ліквідністю вітчизняної банківської системи здійснюється Національним банком України шляхом використання таких інструментів монетарної політики, як: норма обов'язкових резервів, облікова ставка, операції на відкритому ринку, рефінансування комерційних банків, мобілізація ліквідних коштів на депозитні сертифікати (абсорбування ліквідності), інтервенції на валютний ринок.

Для адекватної діагностики ліквідності банківської системи та вибору напрямів її ефективного функціонування розглянемо три фази ліквідності, які можуть бути зумовлені обсягами її показників:

- загроза ліквідності банківської системи – процес впливу негативних чинників на ліквідність банківської системи, порушуючи його платоспроможність;
- ризик ліквідності банківської системи – ризик недостатності надходжень грошових коштів для покриття їх відпливу;
- криза ліквідності банківської системи – нездатність провадження збалансованої грошово-кредитної політики НБУ.

Кризовий стан має три фази: загострення (наявність диспропорцій у розвитку банківської системи, посилення відпливу капіталу з банківських установ), стабілізація (поступове поліпшення показників функціонування банківської

системи), оновлення (нормалізація роботи банківської системи). Кожна із цих фаз пов'язана із силою дії (максимальна, середня, мінімальна) певного ризик-фактора.

На мікроекономічному рівні потребує вдосконалення система аналізу ліквідності банку, зокрема:

- підвищення ролі аналізу чинників впливу на ліквідність банку, вдосконалення сценарного аналізу, що передбачає, крім сценаріїв, які охоплюють стандартні та більш несприятливі ринкові умови, розроблення сценаріїв управління ліквідністю в умовах загальноекономічної кризи та власних показників оцінки ліквідності банку, враховуючи специфіку його діяльності;

- перегляд підходів до оцінки запасів ліквідних активів, де зосередити увагу на аналізі ліквідності власного портфеля цінних паперів;

- підвищення ефективності аналізу потенційних джерел поповнення ліквідності, що передбачає моніторинг потенційних джерел поповнення, а також розроблення плану використання того чи іншого джерела поповнення ліквідності;

- перегляд підходів до встановлення лімітів на розриви ліквідності, що має на меті залежно від ситуації знижувати або збільшувати дані ліміти, а також збільшення частоти перегляду розміру даних лімітів;

- розроблення порядку фондування активних операцій банку в умовах кризи;

- удосконалення інформаційної політики банку тощо.

Також важливим заходом щодо вдосконалення управління банківською ліквідністю на макrorівні є оптимізація організаційної структури комерційних банків, зокрема створення підрозділу ризик-менеджменту, підрозділу оперативного управління ліквідністю, підрозділу методології та залучення до управління ліквідністю відділу зв'язків із громадськістю.

Одним із найважливіших заходів щодо вдосконалення планування ліквідності комерційними банками є розроблення стратегій управління ліквідністю та планів у разі виникнення непередбачуваних подій. Варто зауважити, що під час розроблення стратегії управління ліквідністю необхідно проаналізувати великий обсяг інформації не лише про діяльність банку, а й про функціонування і розвиток економіки країни, політичну ситуацію, розвиток міжнародних ринків тощо.

На рівні комерційних банків стоїть питання про дотримання оптимального рівня ліквідності, що знаходиться у проміжку між утратою платоспроможності та збільшенням доходів. Під час вибору шляхів досягнення оптимальної ліквідності банки повинні виходити з таких принципів [5, с. 21]:

- золоте правило балансу – строк пасивів має відповідати строкам активів;

- теорія залишків – вклади, що можуть бути відкликани в будь-який момент, як правило,

доступні відносно тривалий термін, що задовольняє ліквідність.

- теорія легкої реалізації – активи можуть бути швидко реалізовані на ринку, отже, є ліквідними. Під час установа ліквідності активів важливу роль відіграє час, протягом якого вони можуть бути реалізовані, а формальна тривалість таких активів є, по суті, неважливою;

- теорія максимального обтяження – можливі втрати внаслідок передчасного продажу мають обмежуватися розміром власного капіталу.

Для зниження ризиків у нинішніх економічних умовах банкам рекомендовано:

- підвищити якість власних активів – аналіз діяльності банків показує, що збиткова діяльність забезпечена передусім неякісними активами, які тягнуть за собою зростання резервів, що в кінцевому підсумку спонукає до значного зростання витрат банку;

- надавати кредити лише надійним позичальникам із високою платоспроможністю;

- збільшити диверсифікацію активів [6, с. 126].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, розглянувши сутність проблеми банківської ліквідності, можемо зробити висновок, що попит на ліквідні кошти рідко дорівнює їх пропозиції в будь-який момент часу, тому банк постійно має справу або з дефіцитом ліквідних коштів, або з їх надлишком. Як бачимо з проведеного дослідження, банківська ліквідність відіграє важливу роль як у діяльності окремого банку, так і у банківській системі у цілому. Банк із недостатнім рівнем ліквідності не може виконувати свої функції і проводити операції з обслуговування клієнтів, його рейтинг знижується, що значно ускладнює запозичення коштів із зовнішніх джерел, банк утрачає потенційний прибуток.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ковальчук Т.Т., Коваль М.М. Ліквідність комерційних банків : навчальний посібник. Київ : Знання, КОО, 1996. 120 с.
2. Банківська справа / за ред. Г.Г. Коробової. Москва : Економіст, 2006. 766 с.
3. Синиченко К.Г. Методи управління ліквідністю. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 10. С. 16–21.
4. Стратегія розвитку банківської системи 2016–2020 «Синергія розвитку банків та індустріалізації економіки» / Комітет Верховної Ради України з питань фінансової політики і банківської діяльності. URL: <https://www.forum/strategy.com> (дата звернення: 25.04.2020).
5. Бобиль В. Ризик-фактори та ризик-результати на різних рівнях банківської діяльності. URL: <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/handle/123456789/3983> (дата звернення: 25.04.2020).
6. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду / В.С. Стельмах та ін. ; Національний банк України. Центр наукових досліджень. 2008. № 11. 220 с.

REFERENCES:

1. Kovalychuk T.T., Kovalj M.M. (1996) Likvidnistj komercijnykh bankiv [Liquidity of commercial banks]. Knowledge: KOO. (in Ukrainian)
2. Korobova Gh.Gh. (ed.) (2006) Bankivsjka sprava, [Banking] Moskow: Economy. – 766 p.
3. Synychenko K. Gh. (2009) Metody upravlinnja likvidnistju. [Methods of liquidity management]. *Actual problems of economy*. no. 10. pp. 16–21.
4. Strateghija rozvytku bankivsjkoho systemy 2016–2020: «Synerghija rozvytku bankiv ta industrializaciji ekonomiky», [Banking System Development Strategy 2016–2020: Synergy of Banking Development and Industrialization of the Economy] Available at: <https://www.forum/strategy.com> (accessed 25 April 2020).
5. Bobylj V. Ryzyk-factory ta ryzyk-rezultaty na riznykh rivnjakh bankivsjkoho dijalnosti, [Risk Factors and Risk Results at Different Levels of Banking] Available at URL: <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/handle/123456789/3983>. (accessed 25 April 2020).
6. Stelmakh V.S., Mishhenko V.I., Krylova V.V., Nabok R.M. Likvidnistj banku: okremi aspekty upravlinnja ta svitovyj dosvid rehuljuvanja i naghjadu. [Bank Liquidity: Selected Management Aspects and Worldwide Regulation and Supervisory Experience]. National Bank of Ukraine. Center for Scientific Research. Available at URL <https://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=70689>. (accessed 25 April 2020).

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ПРОТОТИПІВ МИТНОГО ПОСТ-АУДИТУ У ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ

IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL CUSTOMS POST-AUDIT PROTOTYPES IN DOMESTIC REALITY

УДК 336.225.674

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-52>**Міщенко Т.М.**к.е.н., доцент, доцент кафедри аудиту та економічного аналізу
Університет державної
фіскальної служби України**Микитенко Т.В.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри митної справи
Університет державної
фіскальної служби України**Mishchenko Tetiana**

State Fiscal Service University of Ukraine

Mykytenko Tetiana

State Fiscal Service University of Ukraine

У статті обґрунтовано необхідність проведення аналізу імплементації міжнародних митних прототипів у митне законодавство України. Доведено потребу формування системи митного пост-аудиту задля модернізації Державної митної служби України відповідно до міжнародних та європейських стандартів. Розкрито структуру митного прототипу Стандарт 14 «Пост-митний контроль та аудит» (Blueprint 14. Post-clearance control and audit), який визначає стратегічні завдання для створення ефективної та результативної системи митного пост-аудиту в Україні. Проаналізовано реалізацію цих завдань у вітчизняному митному законодавстві щодо формування правової бази митного пост-аудиту, організаційної структури органів, які здійснюють митний пост-аудит, та їх матеріально-технічного забезпечення, організації управління митними пост-аудитами, розроблення стратегії підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації митних аудиторів, боротьби з корупцією в митних органах. Зроблені висновки та надані пропозиції сприятимуть гармонізованому впровадженню ключових показників прототипу в національне митне законодавство, прискорять процес приведення митної служби України до міжнародних та європейських стандартів.

Ключові слова: митниця, митний контроль, пост-аудит, митні стандарти, міжнародні митні прототипи, вітчизняне законодавство, митна безпека.

В статті обоснована необхідність проведення аналізу імплементації міжнародних таможенних прототи-

пов в таможенное законодательство Украины. Доказана потребность формирования системы таможенного пост-аудита с целью модернизации Государственной таможенной службы Украины в соответствии с международными и европейскими стандартами. Раскрыта структура таможенного прототипа Стандарт 14 «Пост-таможенный контроль и аудит» (Blueprint 14. Post-clearance control and audit), который определяет стратегические задания для создания эффективной и результативной системы таможенного пост-аудита в Украине. Проанализирована реализация этих заданий в отечественном таможенном законодательстве касательно формирования правовой базы таможенного пост-аудита, организационной структуры органов, осуществляющих таможенный пост-аудит, и их материально-технического обеспечения, организации управления таможенными пост-аудитами, разработки стратегии подготовки, переподготовки и повышения квалификации таможенных аудиторов, борьбы с коррупцией в таможенных органах. Сделанные выводы и представленные предложения будут способствовать гармонизированному внедрению ключевых показателей прототипа в национальное таможенное законодательство, ускорят процесс приведения таможенной службы Украины к международным и европейским стандартам.

Ключевые слова: таможня, таможенный контроль, пост-аудит, таможенные стандарты, международные таможенные прототипы, отечественное законодательство, таможенная безопасность.

The article substantiates the need to analyze the implementation of international customs prototypes in customs legislation of Ukraine. A need for the formation of a customs post-clearance audit (PCA) system to modernize the State Customs Service of Ukraine in accordance with international and European standards has been proved. The structure of the customs prototype Standard 14: "Post-clearance control and audit" (Blueprint 14. Post-clearance control and audit), which defines strategic goals of creating an effective and efficient system of PCA in Ukraine, is disclosed. Implementation of these tasks in domestic customs legislation is analyzed in terms of formation of the legal framework for PCA, the organizational structure of the bodies conducting PCA and their material and technical support, the organization of PCA management, the development of a strategy to prepare, retrain and advance the training of customs auditors, anti-corruption in customs. It is discovered that the legal groundwork for post-clearance control and audit is established in Ukraine but in practice it is fiscal in nature and have a little of customs aspect. It is also determined that the organizational structure of customs PCA agencies has been upgraded. However, the way that powers are granted for customs PCA to the Customs Audit Office is not in line with the practice of customs administrations of other WCO countries. Analysis of the domestic practice of using information technology to organize customs PCA shows that the automated risk analysis and management system used by the State Customs Service of Ukraine to process of customs risks does not identify specific risks for objects of PCA, and its results are not introduced to this system as new risks. It is also found out that Government documents, defining the conceptual directions of reforming the State Customs Service of Ukraine, consider customs PCA through a prism of customs revenues, which reduces the efficiency and limits its implementation. Professional training in state customs affairs requires new organizing approaches and new contents. It is possible to solve this problem by creating a training-practice center for professional training of customs personnel. It would provide training of experts with higher education; retraining and advanced training of employees; training of scientific and scientific pedagogical personnel; organization of in-service training. The conclusions and the proposals made will contribute to the harmonized implementation of the key indicators of the prototype in the national customs legislation and will accelerate the process of bringing the customs service of Ukraine to international and European standards.

Key words: customs, customs control, post-clearance audit, customs standards, international customs prototypes, domestic legislation, customs security.

Постановка проблеми. Адаптація вітчизняного митного законодавства до норм та правил Європейського Союзу (ЄС) передбачає зміну ідеології митного контролю шляхом поступового його перенесення зі стадії прикордонного митного оформлення та контролю на митний пост-аудит. В цьому процесі пріоритетним аспектом є

запровадження в Україні інституту пост-митного аудиту, який би базувався на Митних прототипах ЄС (Customs Blueprints), тобто стандартах, у порівнянні з якими можна оцінювати недоліки функціонування митних органів, а також вносити відповідні зміни до стратегії їх діяльності. Оновлені у 2007 році митні прототипи стали точним

відображенням нових викликів і завдань, з якими стикається та які покликана вирішувати сучасна реформована Державна митна служба України (ДМСУ). Фактично вони є планом дій щодо модернізації ДМСУ відповідно до міжнародних та європейських стандартів. У зв'язку з цим актуалізується проблематика імплементації митних прототипів, зокрема Стандарту 14 «Пост-митний контроль та аудит» (Blueprint 14. Post-clearance control and audit), у вітчизняне митне законодавство, що в перспективі дасть змогу забезпечити формування ефективної системи митного пост-аудиту України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Актуальність питання розвитку Державної митної справи та митного контролю в умовах євроінтеграційного вибору України підтверджується великим обсягом наукових праць, авторами яких є І. Бережнюк, Л. Дорофєєва, О. Іванов, І. Квєліашвілі, Н. Липовська, П. Пашко, О. Павленко, Д. Приймаченко, О. Шевчук. Проблематиці наближення національних митних правил до єдиних міжнародних норм та стандартів митної діяльності присвячені праці І. Бикова, Г. Романенко, В. Суворова, О. Соколовської О. Чорної та інших учених.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз рівня впровадження вимог митних прототипів ЄС з питань митного пост-аудиту у вітчизняне митне законодавство та визначення інструментів подальшої розбудови системи пост-митного контролю та аудиту в Україні європейського зразка.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Імплементація в практику діяльності митних органів міжнародних стандартів окреслює перспективи підвищення якості митних послуг, що надаються ДМСУ. Це відповідає одній з ключових цілей Всесвітньої митної організації, якою є створення системи спрощення та прискорення процесу митного оформлення, зниження митних ризиків. Така система «передбачає впровадження стандартів безпеки і сприяння торгівлі, єдиної інформаційної платформи, а також дозволяє митним службам працювати більш ефективно, організовувати оперативний контроль і моніторинг, скорочувати час на митне оформлення, що, в кінцевому рахунку, повинно забезпечити перехід всесвітньої торгівлі на більш якісний рівень» [1].

Г. Романенко зазначає, що митні прототипи «не обмежують, а лише сприяють модернізації митної служби згідно з політико-правовими актами національного законодавства. Саме з цією метою, а також для певної універсалізації прототипи, по-перше, укладено як намір вищого рівня і аж ніяк не під конкретні соціально-економічні чи політичні умови; по-друге, описують основні принципи й особливості дії кожної з функцій митниці у ключових сферах; по-третє, сприяють гнучкості в таких сферах задля одночасного забезпечення застосування

найкращих стандартів ЄС; по-четверте, забезпечують дотичність до ключових систем ЄС» [2, с. 411].

Одним із 22 Митних прототипів є Стандарт 14 «Пост-митний контроль та аудит» (Blueprint 14. Post-clearance control and audit), який передбачає «сприяння розвитку міжнародної торгівлі шляхом встановлення балансу між спрощенням торговельних процедур, з одного боку, і забезпечення ефективного митного контролю та безпеки – з іншого» [3]. Метою впровадження цього прототипу є «створення ефективної та результативної служби митного пост-аудиту та контролю, яка дала б змогу митній адміністрації виконувати свої завдання (оформлення та контроль товарів, збір доходів) і сприяти при цьому торгівлі» [3]. Досягнення визначеної мети передбачає виконання таких стратегічних завдань:

- розроблення універсальної нормативної бази, яка надавала б митниці необхідні повноваження для ефективного й раціонального проведення митного пост-аудиту;
- створення організаційної структури, яка давала б змогу аудиторам та їх керівникам виконувати свої обов'язки максимально ефективно;
- створення системи управління аудитом, яка забезпечувала би проведення результативних, високоякісних перевірок із застосуванням відповідних стандартів та методів і передбачала би створення програми забезпечення якості;
- розроблення національного плану аудитів, в якому передбачаються як короткострокові, так і довгострокові заходи, що впливають із пріоритетів, заснованих на аналізі ризиків;
- розроблення стратегії підготовки, яка забезпечувала б отримання аудиторам та керівниками всіх необхідних знань і навичок для планування й виконання своїх обов'язків [3].

Для визначення перспектив подальшого розвитку практики митного пост-аудиту надзвичайно важливо з'ясувати, наскільки вирішення завдань, зазначених у прототипі «Стандарт 14: Пост-митний контроль та аудит» (Blueprint 14. Post-clearance control and audit), знайшли своє відображення у вітчизняному митному законодавстві та митній практиці. Так, перша група завдань формує правову основу здійснення митного пост-аудиту, що передбачає:

- 1) розроблення правових повноважень та обов'язків для співробітників митниці, які б дали їм змогу:
 - проводити пост-митні перевірки за імпортом, експортом та іншими операціями;
 - інспектувати та перевіряти записи, книги та інші комерційні документи (зокрема електронні дані);
 - входити, відвідувати, інспектувати та перевіряти будь-яке місце, яке підлягає митному нагляду;
 - оглядати товари й брати будь-які потрібні зразки;
 - забезпечувати конфіденційність інформації та документів авторизованих економічних операторів;

2) наявність обов'язків і прав трейдерів, що включають:

- ведення обліку протягом певного періоду, як зазначено в правилах;
- надання митним аудиторам на їх вимогу всіх підтверджуючих документів та комерційних книг і записів (включаючи електронні версії);
- право на конфіденційність всієї інформації, наданої владі;

3) розроблення та впровадження санкцій для боротьби з шахрайством;

4) ратифікацію необхідних угод і конвенцій задля забезпечення міжвідомчої співпраці та обміну інформацією всередині країни і на міжнародному рівні, включаючи взаємну адміністративну підтримку [3].

В Україні національне законодавство (Митний кодекс України, далі – МКУ) встановлює адекватні повноваження й обов'язки для органів ДМСУ щодо проведення пост-митного контролю (стаття 337–1), митного пост-аудиту (стаття 345), визначає підстави та порядок проведення митними органами документальних виїзних перевірок (стаття 346), встановлює права та обов'язки посадових осіб митних органів під час проведення документальних виїзних перевірок (стаття 347), розкриває порядок проведення зустрічних звірок (стаття 348), визначає умови допуску посадових осіб митних органів до проведення документальних виїзних перевірок (стаття 349), визначає права та обов'язки посадових осіб підприємства, що перевіряється, під час проведення документальних перевірок (стаття 350) [4]. Однак перевірки мають суто фіскальний характер з домінуванням податкового аудиту, при цьому митний аспект перевірок мінімізується, що не забезпечує належного контролю за дотриманням митного законодавства [5, с. 482].

Глава 67 (статті 458–467) МКУ містить загальні положення щодо порушень митних правил та відповідальності за них, що сприяє боротьбі з шахрайством у митній сфері та притягненню до відповідальності посадових осіб суб'єктів ЗЕД за результатами проведеного митного пост-аудиту [4]. Загалом у сфері митних відносин актуальною є адміністративна відповідальність, оскільки кримінальне переслідування за правопорушення у митній сфері значною мірою перестало бути актуальною проблемою для бізнесу з початку 2012 року, коли відбулась декриміналізація товарної контрабанди. На відміну від більшості адміністративних правопорушень, матеріальні та процесуальні аспекти яких кодифіковано у КУпАП, стосовно порушень митних правил діють спеціальні норми, які викладені у МКУ, а КУпАП застосовується тільки в питаннях, які не врегульовані МКУ. На противагу адміністративним стягненням, які передбачені КУпАП, що мають фіксовані межі, виражені у твердій сумі, і розмір яких переважно

є незначним, «штрафи за порушення митних правил, встановлені у МКУ, можуть сягати дуже суттєвих розмірів» [6, с. 31].

Статистика ДФС щодо застосування санкцій, передбачених МКУ, свідчить про досить активну діяльність митних органів у цій сфері, адже у 2016 році було винесено 12 839 постанов про накладення адміністративних стягнень на загальну суму понад 555,8 млн. грн.; у 2017 році – 21 652 постанови на загальну суму понад 503,2 млн. грн.; у 2018 році – 32 654 постанов на суму 1 006,4 млн. грн. [7].

Одним з обов'язкових критеріїв членства України в ЄС є приєднання до міжнародних конвенцій, що забезпечує спрощення митних процедур, прозорість і простоту процедур митного контролю, а також сприяє формуванню сучасного митного законодавства. Україна є стороною 5 конвенцій, укладених у рамках ВМО, основною серед яких є Кіотська конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур [8]. У Розділі 6 загального додатку Конвенції висвітлено порядок здійснення митного контролю та митного пост-аудиту, а її нова редакція передбачає гармонізацію та спрощення митних процедур шляхом проведення митними органами під час оформлення лише часткового контролю (обсяг контролю визначається митними органами та залежить від достовірності інформації, яка надається суб'єктом ЗЕД), що дає змогу перенести акцент митного контролю на етап «післямитного оформлення». Тим самим митний пост-аудит визначається основною формою митного контролю в ЄС.

Друга група завдань, визначених у прототипі «Стандарт 14: Пост-митний контроль та аудит» (Blueprint 14. Post-clearance control and audit), стосуються організаційної структури органів, які здійснюють митний пост-аудит. Формування організаційної структури передбачає:

- створення центральних і місцевих організаційних структур для митного пост-аудиту;
- створення централізованої адміністрації, яка відповідала б за координацію роботи та виконання завдань місцевими підрозділами аудиту, забезпечуючи навчання й підвищення кваліфікації для аудиторів і керівників та однакову якість аудитів (зокрема, за допомогою переліків перевірочних питань, мінімальних стандартів);
- забезпечення надання матеріальної бази, інструментів, систем ІТ і доступу до інформаційних систем, необхідних для аудиторів та підрозділів аудиту для виконання їх обов'язків;
- розроблення ефективних систем співпраці для обміну інформацією між усіма ділянками контролю в межах національної митної організації;
- забезпечення Митним етичним кодексом / Кодексом поведінки ротації співробітників задля уникнення корупції [3].

Одним із показників виконання завдань прототипу з організації підрозділів митних органів,

які здійснюють митний пост-аудит, є створення у реформованій ДМСУ Управління організації митного аудиту відповідно до Положення «Про Державну митну службу», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 227 [9]. Водночас іншою Постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення територіальних органів Державної митної служби» від 2 жовтня 2019 року № 858 не передбачено таких підрозділів у митницях, що не узгоджується з практикою застосування цієї форми контролю митними адміністраціями інших країн – членів ВМО. Погоджуємося з висновками Л. Дорофєєвої, яка зазначає, що «здійснення митного контролю належить до виключної компетенції митниць, а проведення документальних перевірок є однією з форм такого контролю, немає правових підстав для проведення даної форми митного контролю посадовими особами, що не є працівниками митниці» [10, с. 353].

Вважаємо, що запропонована в нових умовах реформованої митної служби така організаційна структура, безперечно, призведе до втрати оперативності та ритму пост-аудиту, збільшення часу, підвищення ризику недотримання процедури його проведення та зниження ефективності, тому підтримуємо думку Л. Дорофєєвої про те, що «для виправлення ситуації слід невідкладно вжити організаційних заходів щодо відновлення діяльності підрозділів митного пост-аудиту й повноважень щодо здійснення зазначеної форми митного контролю в митниці» [10, с. 353].

Важливим аспектом організації митного пост-аудиту є застосування інформаційних технологій. Досвід окремих країн свідчить про те, що запровадження сучасних програмних рішень дає змогу суттєво спростити та підвищити ефективність роботи митних органів, що полегшить адміністративне навантаження на суб'єктів ЗЕД. В рамках процедур євроінтеграції Україні слід приділяти максимальну увагу досвіду країн Європи щодо узгодження (забезпечення взаємодії) відповідних ІТ-систем та доступу до них аудиторів і підрозділів аудиту для виконання їх обов'язків. При цьому не слід нехтувати досвідом інших країн. Зокрема, можна виділити досвід Пакистану, де із запровадженням програмного продукту WeBOC («Web based one custom») вдалося забезпечити зростання податкових надходжень на 47% під час використання мобільних телефонів із завантаженням з магазинів онлайн-дистрибуції та урахуванням відкритої системи оцінювання [6, с. 51].

Нині статтею 31 МКУ передбачено здійснення митного контролю та митного оформлення з використанням інформаційних технологій, зокрема, заснованих на інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах, а також засобів їх забезпечення [4]. Повністю це положення слід застосувати в ході митного пост-

аудиту системи аналізу ризиків, яка дає змогу сконцентрувати перевірочні заходи на об'єктах, які заслуговують на більш ретельну увагу посадових осіб митниці.

Для ефективного опрацювання митних ризиків в Україні використовується Автоматизована система аналізу та управління ризиками (далі – АСАУР), яка є сукупністю програмно-інформаційних комплексів, які забезпечують функціонування системи управління ризиками під час митного контролю та оформлення товарів і транспортних засобів. Слід зазначити, що Наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками для визначення форм та обсягів митного контролю» від 31 липня 2015 року № 684 [11] та змінами до нього від 8 квітня 2019 року № 146 визначено, що система аналізу та управління ризиками охоплює усі форми митного контролю [12]. Однак зазначена система, як відзначає А. Костенко, «не передбачає виокремлення специфічних ризиків для відбору потенційних об'єктів перевірок у рамках митного пост-аудиту, а результати таких перевірок не впроваджуються до цієї системи у вигляді нових ризиків» [13, с. 97], тому потребує опрацювання питання внесення змін до МКУ щодо використання результатів митного пост-аудиту під час застосування системи управління ризиками. При цьому ризики для митного пост-аудиту мають враховувати інформацію про суб'єкта ЗЕД за довгостроковий період: від моменту перетину товаром кордону до дня проведення аналізу. Науковцями, які проводять дослідження в цій предметній сфері, наголошується на необхідності впровадження системи багатоетапного аналізу та управління ризиковими ситуаціями [14, с. 94]. Такий підхід необхідний для створення ефективної глобальної автоматизованої системи управління ризиками, яка б охоплювала всі форми митного контролю та забезпечувала якісну взаємодію між діяльністю підрозділів, що здійснюють різні форми контролю.

Надзвичайно важливим питанням у побудові системи митного пост-аудиту європейського зразка є протидія корупції та її негативного впливу на функціонування митної системи та престиж України як європейської держави. ВМО розробила принципи службової етики в митних органах, сформулювала основні засади доброчесної поведінки службовців митної адміністрації, які закріплені у 1993 році Арушською декларацією.

До вітчизняних нормативно-правових актів, що деталізують загальні вимоги щодо етики поведінки посадових осіб митних органів, належать МКУ [4], Кодекс поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належить здійснення управління кордонами (щодо митних органів) [15], а також «Правила етичної поведінки та

запобігання корупції в органах ДФС» [16]. Аналіз нормативно-правового забезпечення та його останніх змін свідчить про прагнення утвердження європейських цінностей і принципів у професійній діяльності митників, проте характеризується досить фрагментарним підходом, тому вважаємо, що невід'ємною частиною системи заходів із комплексної модернізації діяльності митних органів має стати ухвалення «Кодексу поведінки посадових осіб митних органів» як нормативно-правового акта, що має найвищу юридичну силу. Розроблення та впровадження такого документа буде ще одним кроком до імплементації Митних прототипів ЄС (Customs Blueprints), зокрема Стандарту 4 «Митна етика» [3], та приведення вітчизняного митного законодавства у відповідність до стандартів ЄС. Тим паче, що в найближчих планах Уряду передбачається розроблення стандартів роботи, відповідних інструментів та процедур (стандарт поведінки, форма одягу, робоча практика, робота з громадськістю), якими встановлюється рівень надання послуг, що очікується суспільством від реформованої митної адміністрації. Планується здійснювати постійний моніторинг дотримання відповідних стандартів. У планах також є проведення регулярних перевірок та запровадження механізмів, які дадуть змогу громадськості повідомляти про можливі порушення правил митної етики. Передбачається кандидатів на посади у митниці перевіряти щодо їх відповідності критеріям, розробленим для етичних стандартів, а також прихильності й відданості принципам верховенства права й демократії. Також планується:

- створити належні умови оплати праці для забезпечення прийнятного рівня життя та здійснювати їх систематичний перегляд з огляду на загальну економічну ситуацію та вартість життя;
- проводити тренінги з дотримання правил митної етики (стандарт поведінки, форма одягу, робоча практика, робота з громадськістю), а також наслідків їх невиконання;
- розробити заходи з мотивації дотримання правил митної етики;
- здійснювати систематичний перегляд нормативно-правових актів, процесів і процедур задля виявлення факторів, що сприяють або можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень;
- створити незалежний підрозділ внутрішніх розслідувань;
- впровадити механізм нагляду за співробітниками, які опинились у складних психологічних умовах (зловживання алкогольними напоями, схильність до азартних ігор, сімейні проблеми, фінансові труднощі тощо).

Окрім того, доцільними є розроблення та затвердження дисциплінарного кодексу, який би впровадив систему внутрішніх заходів та штрафних санкцій (включаючи звільнення) залежно від харак-

теру та серйозності правопорушення, враховував та передбачав ротацію працівників митниць задля запобігання корупції. Як слушно зазначає Н. Липовська, щоби «знижити рівень корупції, треба зробити її справою невідгідною та небезпечною» [17].

Наступна група завдань, визначених у прототипі «Стандарт 14: «Пост-митний контроль та аудит» (Blueprint 14. Post-clearance control and audit), стосується організації управління митними пост-аудитами, що передбачає:

- розроблення національної політики аудиту;
- чітке визначення обов'язків керівників на місцях і центральної адміністрації;
- планування й координування аудитів на центральному та місцевому рівнях відповідно до національної митної стратегії;
- створення контролю за якістю та процедурами задля забезпечення стандартів аудиту;
- надання місцевим/центральному підрозділу аудиту відповідальності за проведення аудиту операторів та угод з високим рівнем ризику на основі управління ризиками;
- забезпечення місцевим керівництвом належного планування аудитів, їх виконання й складання звітів за єдиними стандартами;
- регулярний аналіз та безперервне вдосконалення процедур і методик, що застосовуються службою аудиту [3].

Україна як держава, що задекларувала імплементацію норм європейського законодавства з питань митного пост-аудиту у вітчизняне правове поле, в ході анонсованих реформ повинна мати перспективне бачення своїх цілей на основі стратегій розвитку митних органів та митної справи загалом. Проте зарубіжні експерти неодноразово зауважували про недостатність зусиль Уряду з розроблення та впровадження стратегічного плану для митної служби, зокрема щодо створення ефективного механізму митного пост-аудиту, який би забезпечив баланс між висхідним обсягом спрощень митних процедур та контролем з боку державних органів.

Стратегічний план має містити комплекс правових, економічних, організаційних та інших заходів і програм, які застосовуються задля оптимізації процесу розвитку та сприяння торгово-економічному розвитку, а також забезпечення національної митної безпеки.

Справедливим вважаємо твердження І. Квеліашвілі про те, що «ставлення до стратегії має бути як до набору ключових рішень за найважливішими питаннями розвитку організації, а не як до класичного «плану дій на довгострокову перспективу». На сучасному етапі змінюється послідовність розробки стратегії: замість класичного «місія – бачення – цілі – swot-аналіз (тобто аналіз сильних і слабких сторін, небезпек і можливостей) – функціональні стратегії» основний акцент переноситься

відповідно на головні питання розвитку. По суті відповіді на стратегічні питання – це набір пріоритетів для митних підрозділів і адміністрації, виходячи з яких, вони розроблятимуть свої функціональні плани, які інколи мають назву «функціональних стратегій» [18, с. 88]. Нині Розпорядженням Уряду від 5 липня 2019 року № 542-р затверджено «План заходів щодо реалізації концептуальних напрямів реформування системи органів, що реалізують державну митну політику», в якому визначено завдання МФУ та новоствореної ДМСУ щодо втілення в життя концепції реформування системи митних органів, встановлено перелік заходів та відповідальних виконавців, строки та індикатори виконання. Цей документ містить 10 розділів відповідно до напрямів реформування, проте в ньому відсутній розділ, присвячений митному пост-аудиту, який у міжнародній практиці визнаний основною формою митного контролю. Тільки в розділі «Сприяння безпеці та міжнародній торгівлі, включаючи спрощення та гармонізацію митних процедур» згадується про запровадження пост-митного контролю та митного аудиту і зазначається, що «ефективність їх здійснення оцінюватиметься на підставі фактично сплачених податків до державного бюджету, результатів розгляду судових справ та їх подальших перспектив» [19]. Тим самим ефективність митного пост-аудиту розглядається через призму надходжень митних платежів до бюджету, що трансформує його у сферу контрольно-перевірочної роботи митних органів, фактично нівелює ефективність та обмежує його здійснення.

Реалізацію норм прототипу «Стандарт 14: «Пост-митний контроль та аудит» щодо планування й координування аудитів на центральному та місцевому рівнях забезпечено статтею 346 МКУ, частина 3 якої передбачає, що «проведення документальних планових виїзних перевірок здійснюється митними органами на підставі квартальних планів, які формуються ними самостійно, виходячи з результатів аналізу зовнішньоекономічних операцій підприємств із застосуванням системи управління ризиками. Порядок планування митними органами виїзних перевірок визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику» [4].

План-графік документальних планових перевірок щодо дотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи, зокрема своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати митних платежів, складається з квартальних планів-графіків з урахуванням переліку критеріїв ризиковості для відбору суб'єктів ЗЕД. Вважаємо, що розширити можливості визначення ризиків для цілей митного пост-аудиту необхідно шляхом використання результатів попередніх перевірок суб'єктів ЗЕД, статистики імпорتنних операцій

в минулому, інформації з інших джерел, як це рекомендовано ВМО. Доцільним є також використання методів відбору об'єктів для митного пост-аудиту, запропонованих О. Шевчуком, таких як «експертний метод, метод випадкового відбору, метод економіко-математичного моделювання» [20]. Використання цих методів унеможливить виведення з-під аудиторських перевірок суб'єктів ЗЕД, за якими не спрацювала система визначення ризиків.

Заклучним, але не менш важливим завданням, визначеним прототипом «Стандарт 14: «Пост-митний контроль та аудит», є розроблення стратегії навчання, яке передбачає формування та реалізацію навчальних програм задля надання аудиторам знань, ознайомлення їх з новими системами, процедурами, підходами, методиками та вдосконалення їх навичок та досвіду.

В Україні підготовкою майбутніх професіоналів митної справи займаються вищі навчальні заклади, зокрема Академія митної справи та фінансів, Університет державної фіскальної служби України, в яких майбутні митники протягом 5 років навчання отримують теоретичні знання та практичні навички вибраної професії. Проте під час служби в митних органах отримані знання потребують постійного оновлення та поглиблення і не тільки у зв'язку зі змінами законодавства, але й з огляду на необхідність розширення компетенцій, якими має володіти працівник сучасної митниці. Права щодо підвищення професійної компетенції працівників митних органів гарантує Закон України «Про державну службу» шляхом створення відповідних умов для професійного навчання, яке проводиться постійно через систему підготовки, перепідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації [21]. Також стаття 575 МКУ встановлює систему професійної підготовки у сфері державної митної справи, яка складається з п'яти елементів, таких як підготовка фахівців з вищою освітою; перепідготовка працівників; підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів; підвищення кваліфікації працівників; організація навчання працівників без відриву від роботи [4]. Основними видами такого підвищення кваліфікації визначено навчання за професійними програмами підвищення кваліфікації, тематичні постійно діючі семінари, тематичні короткотермінові семінари (зокрема, тренінги), стажування та самостійне навчання (самоосвіта). Проте науковці та практики зазначають про досить формальний підхід до підвищення рівня професійних знань без відриву від служби та невеликі терміни підвищення кваліфікації на різних курсах та семінарах, що унеможлиблює підготовку та перепідготовку митників відповідно до основних завдань та викликів формування сучасної європейської митниці. Хоча у 2018 році ДФС презентувала впровадження інновацій у систему підвищення професійної компетенції працівників митниць шляхом

створення лекцій за допомогою новітніх технологій та сучасних засобів відтворення віртуальної реальності, розроблення навчальних модулів для інтерактивних електронних навчальних програм з комп'ютерного моделювання практичних ситуацій у процедурах митного оформлення та митного контролю для наближення реальних ситуацій у процесі навчання, вони не набули широкого впровадження у професійні програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації митників.

Вітчизняні науковці Л. Дорофєєва, О. Іванов, А. Саварець, П. Пашко, О. Павленко та інші досліджували системи підготовки працівників митних органів в інших країнах, і ми погоджуємося з їхньою думкою про необхідність залучення міжнародного досвіду з цього питання. Першочерговим завданням є імплементація основних цінностей та професійних, оперативних і управлінських компетенцій, передбачених європейським рамковим документом про компетенції працівників митних органів [22], в програми вищих навчальних закладів, які готують митників, та програми підвищення їх кваліфікації і перепідготовки. Зміст таких програм також має враховувати результати конструктивного діалогу інститутів громадського суспільства, бізнесу та митних органів, що забезпечить їх відповідність поточним потребам митної служби. Крім того, доцільним вважаємо підтримання пропозиції Л. Дорофєєвої щодо створення навчально-практичного центру з професійної підготовки особового складу митниць. Проте базою для його формування рекомендуємо вибрати Університет державної фіскальної служби України, який має всі необхідні умови для підготовки та перепідготовки співробітників митниць європейського рівня, здатний, використовуючи сучасні інноваційні технології, забезпечити засвоєння спеціальних фахових знань та умінь, а також необхідних для сучасного митника навичок, притаманних таким професіям, як військовий, товарознавець, слідчий, аналітик, перекладач, психолог, фахівець ІТ-технологій.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, перед реформованою Державною митною службою України стоїть складне завдання, а саме вдосконалення митного сервісу, зокрема інструментів і механізмів митного контролю. Вирішенню цього завдання сприятиме розвиток митного пост-аудиту як основної форми митного контролю. Проте нині у законодавство України не імplementовано відповідним чином положення міжнародних стандартів (прототипів) стосовно здійснення митного пост-аудиту, що ускладнює практичну реалізацію його механізмів. Вважаємо, що врахування основних окреслених проблем та наданих пропозицій щодо їх вирішення сприятиме підвищенню організації та ефективності проведення митного пост-аудиту в Україні, дасть можливість зосередитися на найбільш ризикованих операціях, досягти спрощення

та пришвидшення митного оформлення для сумлінних суб'єктів ЗЕД. Крім того, запропоновані рекомендації сприятимуть формуванню нового образу працівника митниці, покращенню іміджу митника та зміні наявного у громадській думці негативного образу посадової особи митниці.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Рамкові стандарти безпеки та спрощення міжнародної торгівлі : Рішення ВМО від 1 червня 2005 року № 976_003. База даних «Законодавство України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/976_003 (дата звернення: 22.04.2020).
2. Романенко Г. Митні прототипи (Customs Blueprints) як орієнтир для модернізації митної служби України. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2010. Т. 23(62). № 1. С. 414–419.
3. Свод таможенных стандартов «Путь к улучшению качества таможенных услуг». 1998. URL: https://ec.europa.eutaxationfilesdocsbodycustoms_blueprintsru (дата звернення: 22.04.2020).
4. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI (редакція від 13 лютого 2020 року) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 22.04.2020).
5. Микитенко Т. Митний пост-аудит як умова спрощення процедур міжнародної торгівлі. *Економічні перспективи підприємництва в Україні : праці міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Ірпінь, 26 жовтня 2017 року). Ірпінь, 2017. С. 481–482.
6. Системний звіт: актуальні проблеми бізнесу у митній сфері. Київ, 2018. URL: <https://boi.org.ua/publications/systemicreports> (дата звернення: 22.04.2020).
7. Звіт Державної фіскальної служби України за 2018 рік. Київ, 2019. URL: sfs.gov.ua/diyalnist-plani-ta-zviti-roboti (дата звернення: 22.04.2020).
8. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур у змінній редакції згідно з Додатком I до Протоколу про внесення змін до Міжнародної конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур : Закон України від 5 жовтня 2006 року № 227-V / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/227-16> (дата звернення: 22.04.2020).
9. Положення про Державну митну службу : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року №227. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua> (дата звернення: 22.04.2020).
10. Дорофєєва Л. Адміністративно-правове регулювання організації та діяльності митних органів в контексті євроінтеграційного вибору України : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07. Ужгород, 2019. 547 с.
11. Про затвердження Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками для визначення форм та обсягів митного контролю : Наказ Міністерства фінансів України від 31 липня 2015 року № 684. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua> (дата звернення: 22.04.2020).

12. Про затвердження Змін до Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками для визначення форм та обсягів митного контролю : Наказ Міністерства фінансів України від 8 квітня 2019 року № 146. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua> (дата звернення: 22.04.2020).

13. Костенко А. Митний постаудит в Україні: сучасний стан та шляхи вдосконалення. *Економіка та держава*. 2016. № 7. С. 94–98.

14. Пашко П. Митний аудиторський контроль. *Вісник КНТЕУ*. 2012. № 5. С. 89–101.

15. Кодекс поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належить здійснення управління кордонами : Спільний наказ МБСУ, МЗСУ, МФУ від 5 липня 2011 року № 330/151/809/434/146. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua> (дата звернення: 22.04.2020).

16. Правила етичної поведінки та запобігання корупції в органах ДФС : Наказ ДФСУ від 1 грудня 2016 року № 979 (редакція від 20 жовтня 2017 року № 693). База даних «Законодавство України». URL: <http://sfs.gov.ua/antikoruptionsyna-programa-dfs> (дата звернення: 22.04.2020).

17. Липовська Н. Управління інституціональним розвитком державної митної служби України : дис. ... докт. наук з держ. упр. : спец. 25.00.03. Київ, 2007. 427 с.

18. Квеляшвілі І. Стратегія розвитку державної митної справи як інструмент рівноправного партнерства у зовнішньому просторі. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2015. № 2(13). С. 82–89.

19. Деякі питання реалізації концептуальних напрямів реформування системи органів, що реалізують державну податкову та митну політику : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 липня 2019 року № 542-р. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua> (дата звернення: 22.04.2020).

20. Шевчук О. Система державного фінансового контролю: формування та розвиток в Україні : монографія. Ірпінь : Університет ДФС України, 2016. 378 с.

21. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII (редакція від 13 лютого 2020 року) / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 22.04.2020).

22. Структура компетенцій митного персоналу ЄС / Європейська комісія. Брюссель, 2006. URL: http://ec.europa.eu/taxation_customs/common (дата звернення: 22.04.2020).

REFERENCES:

1. Ramkovi standarty bezpeky ta sproshchennia mizhnarodnoi torhivli [Framework standards for security and international trade facilitation]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/976_003 (accessed 22 April 2020).

2. Romanenko H. (2010) Mytni prototypy (Customs Blueprints) yak orientyr dlia modernizatsii mytnoi sluzhby Ukrainy [Customs Blueprints as a benchmark for modernization of the Customs Service of Ukraine]. Kyiv : Tavrijskij nacionalnij universytet im. V.I. Vernadskijogho, pp. 414–419. (in Ukrainian)

3. Svod tamozhennykh standartov "Put k uluchshenyiu kachestva tamozhennykh uslug" [The set of customs

standards "The path to improving the quality of customs services"]. URL: https://ec.europa.eu/taxationfiles/docs/body/customs_blueprintsru (accessed 22 April 2020).

4. Mytnyi kodeks Ukrainy [The Customs Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (accessed 22 April 2020).

5. Mykytenko T. (2017) Mytnyi post-audit yak umova sproshchennia protsedur mizhnarodnoi torhivli [Customs post-audit as a condition for simplification of international trade procedures]. Irpin : UDFSU, pp. 481–482. (in Ukrainian)

6. Systemnyi zvit: aktualni problemy biznesu u mytnii sferi. [System Report: Current Issues of Customs Business. URL: <https://boi.org.ua/publications/systemi-reports> (accessed 22 April 2020).

7. Zvit Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy za 2018 rik [Report of the State Fiscal Service of Ukraine for 2018]. URL: sfs.gov.ua/diyalnist-plani-ta-zviti-roboti (accessed 22 April 2020).

8. Pro pryiednannia Ukrainy do Mizhnarodnoi konventsii pro sproshchennia i harmonizatsiiu mytnykh protsedur u zminenii redaktsii zghidno z Dodatkom I do Protokolu pro vnesennia zmin do Mizhnarodnoi konventsii pro sproshchennia i harmonizatsiiu mytnykh protsedur [On accession of Ukraine to the International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures, as amended, in accordance with Annex I to the Protocol amending the International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures] : Zakon Ukrainy vid 05.10.2006 r. № 227-V. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/227-16> (accessed 22 April 2020).

9. Polozhennia pro Derzhavnu mytnu sluzhbu. [Regulations on the State Customs Service] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.03.2019 r. № 227. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua> (accessed 22 April 2020).

10. Dorofeieva L. (2019) Administrativno-pravove rehuliuвання orhanizatsii ta diialnosti mytnykh orhaniv v konteksti yevrointehratsiinoho vyboru Ukrainy [Administrative and legal regulation of the organization and activities of customs authorities in the context of Ukraine's European integration choice] (Dr Thesis), Uzhhorod, DVNZ : Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet.

11. Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia analizu ta otsinky ryzykiv, rozroblennia i realizatsii zakhodiv z upravlinnia ryzykamy dlia vyznachennia form ta obsiahiv mytnoho kontroliu [On approval of the Procedure for carrying out risk analysis and assessment, development and implementation of risk management measures to determine the forms and scope of customs control. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 31.07.2015 № 684]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua> (accessed 22 April 2020).

12. Pro zatverdzhennia Zmin do Poriadku zdiisnennia analizu ta otsinky ryzykiv, rozroblennia i realizatsii zakhodiv z upravlinnia ryzykamy dlia vyznachennia form ta obsiahiv mytnoho kontroliu. [On Approving the Amendments to the Procedure for Risk Analysis and Assessment, Development and Implementation of Risk Management Measures to Determine Forms and Scopes of Customs Control]. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 08.04.2019 r. № 146. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua> (accessed 22 April 2020).

13. Kostenko A. (2016) Mytnyi postaudyt v Ukraini: suchasnyi stan ta shliakhy vdoskonalennia [Customs Post-Audit in Ukraine: Current State and Ways of Improvement]. Kyiv : Ekonomika ta derzhava, pp. 94–98. (in Ukrainian)

14. Pashko P. (2012) Mytnyi audytorskyi kontrol [Customs audit]. Kyiv : KNTEU, pp. 89–101. (in Ukrainian)

15. Kodeks povedinky pratsivnykiv, do funktsionalnykh oboviazkiv yakykh належить zdiisnennia upravlinnia kordonamy. [Code of Conduct for Border Management Employees]. Spilnyi nakaz MVSU, MZSU, MFU vid 05.07.2011 r. № 330/151/809/434/146. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua> (accessed 22 April 2020).

16. Pravyla etychnoi povedinky ta zapobihannia koruptsii v orhanakh DFS. [Rules of Ethical Conduct and Prevention of Corruption in the GFS Bodies]. Nakaz DFSU vid 01.12.2016 № 979. URL: <http://sfs.gov.ua/antikorupsiyna-programa-dfs> (accessed 22 April 2020).

17. Lypovska N. (2007) Upravlinnia instytutsionalnym rozvytkom derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy [Management of Institutional Development of the State Customs Service of Ukraine] (Dr Thesis), Kyiv : Nacionalna akademiia derzh. upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy.

18. Kveliashvili I. (2015) Stratehiia rozvytku derzhavnoi mytnoi spravy yak instrument rivnopravnoho partnerstva u zovnishnomu prostori [Strategy for the development of state customs as an instrument of equal partnership in the external space]. Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia, pp. 82–89. (in Ukrainian)

19. Deiaki pytannia realizatsii kontseptualnykh napriamiv reformuvannia systemy orhaniv, shcho realizuiut derzhavnu podatkovu ta mytnu polityku. [Some issues of implementation of conceptual directions of reform of the system of bodies implementing state tax and customs policy]. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.07.2019 r. № 542-r. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua> (accessed 22 April 2020).

20. Shevchuk O. (2016) Systema derzhavnoho finansovoho kontroliu: formuvannia ta rozvytok v Ukraini [System of state financial control: formation and development in Ukraine]. Irpin, UDFS, 378 pp. (in Ukrainian)

21. Pro derzhavnu sluzhbu. [On the Civil Service] Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 r. № 889-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (accessed 22 April 2020).

22. Struktura kompetentsii mytnoho personalu YeS. [Competence structure of EU customs staff]. Yevropeiska komisiia: URL: http://ec.europa.eu/taxation_customs/common/eu_training/competency (accessed 22 April 2020).

ЕКСПОРТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПІДПРИЄМСТВ В СИСТЕМІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

EXPORT POTENTIAL OF ENTERPRISES IN THE FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY SYSTEM OF THE KHERSON REGION

УДК 338.23: 339.97

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-53>**Остапенко А.С.**

к.т.н., доцент,
доцент кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Херсонський національний
технічний університет

Повод Т.М.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки та фінансів
ДВНЗ «Херсонський державний
аграрно-економічний університет»

Ostapenko Alina

Kherson National Technical University

Povod Tatyana

State Higher Educational Institution

"Kherson State

Agrarian-Economic University"

У статті на теоретичному рівні проведено дослідження сутності експортного потенціалу підприємства та чинників, які впливають на його формування та активізацію. Визначено цілі держави під час стимулювання експорту підприємств. Здійснено оцінювання економічного виміру експортного потенціалу суб'єктів господарювання в системі зовнішньоекономічної діяльності Херсонської області. Проведено порівняльний аналіз із різними регіонами країни, а саме оцінено збалансованість їх зовнішньоекономічної діяльності. Проаналізовано стан експорту товарів та послуг Херсонської області, визначено групи товарів та послуг, які є пріоритетними, й ті, яким необхідно приділити увагу для активізації експортної діяльності суб'єктів господарювання. Запропоновано для активізації експортної діяльності підприємств як Херсонської області, так і України загалом розробляти план експорту. В ході дослідження визначено, що не менш важливими моментами активізації експорту на державному рівні є формування сприятливого макроекономічного клімату, стимулювання як виробників, так і експортерів до реалізації інноваційних товарів і проєктів, перш за все у галузі науки й техніки, а також галузей економіки, які визначають конкурентоспроможність країни загалом.

Ключові слова: експорт, експортний потенціал, експортна діяльність, експансія, зовнішньоекономічна діяльність.

В статье на теоретическом уровне проведено исследование сущности экспорт-

ного потенциала предприятия и факторов, влияющих на его формирование и активизацию. Определены цели государства во время стимулирования экспорта предприятий. Осуществлено оценивание экономического измерения экспортного потенциала субъектов хозяйствования в системе внешнеэкономической деятельности Херсонской области. Проведен сравнительный анализ с разными регионами страны, а именно оценена сбалансированность их внешнеэкономической деятельности. Проанализировано состояние экспорта товаров и услуг Херсонской области, определены группы товаров и услуг, которые являются приоритетными, и те, которым необходимо уделить внимание для активизации экспортной деятельности субъектов хозяйствования. Предложено для активизации экспортной деятельности предприятий как Херсонской области, так и Украины в целом разрабатывать план экспорта. В ходе исследования определено, что не менее важными моментами активизации экспорта на государственном уровне являются формирование благоприятного макроекономического климата, стимулирование как производителей, так и экспортеров к реализации инновационных товаров и проектов, в первую очередь в отрасли науки и техники, а также отраслей экономики, определяющих конкурентоспособность страны в целом.

Ключевые слова: экспорт, экспортный потенциал, экспортная деятельность, экспансия, внешнеэкономическая деятельность.

In the article on the theoretical level the essence of export potential of the enterprise and the factors that influence its formation and activation are investigated. The goals of the state in stimulating the export of enterprises are defined. The economic dimension of export potential of economic entities in the system of foreign economic activity of Kherson region has been evaluated. The place of the region in the total volume of foreign trade of Ukraine has been determined, a comparative analysis was carried out with different regions of the country (Zaporozh, Dnipropetrovsk, Kiev, Mykolaiv, Odessa regions and Kiev city), and the balance of their foreign economic activity was evaluated. The state of export of goods and services of the Kherson region is analyzed; the groups of goods and services that are priority and those that need to be paid attention to intensify the export activity of economic entities are identified. The leading countries in export of goods and services of Kherson region are identified. The article also proposes to develop an export plan for the activation of export activity of enterprises, both Kherson region and Ukraine. Factors that should be considered in the development of the export plan, both for beginners and business entities who have not been employed in this scope for the first year, have been disclosed, and the need to pay considerable attention to the risk management of foreign economic activity has been disclosed. To develop an export plan, it is advisable to involve either your own skilled workers (if any), or seek the services of external consultants. Such advisers may include the Export Promotion Office in Ukraine and the State Export Credit Agency, the main purpose of which is to promote large-scale export expansion of the national manufacturers. The study also identifies that not less important moments of export activation at the state level are the creation of a favorable macroeconomic climate, stimulating both manufacturers and exporters to implement innovative projects, first of all, in the scope science and technology, as well as economic sectors, which determine the competitiveness of the country as a whole.

Key words: export, export potential, export activity, expansion, foreign economic activity.

Постановка проблеми. В сучасних економічних умовах, які характеризуються фінансово-економічною турбулентністю, постає питання активізації експортної діяльності суб'єктів господарювання як однієї з основних видів зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД). Експансія експортної діяльності відбувається перш за все за рахунок підвищення експортного потенціалу підприємства, який є потужною економічною характеристикою його діяльності, адже саме функціональна домінанта експортного потенціалу полягає

у вирішальному впливі на регіональний та національний рівень розвитку господарської системи, однак при цьому експансія експорту та розвитку експортного потенціалу суб'єктів господарювання є складною та багатовекторною проблемою, вирішення якої сприятиме підвищенню конкурентоспроможності українських виробників як на національному, так і на міжнародному ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем сутності, формування та оцінювання експортного потенціалу суб'єктів

господарювання присвячені науковій праці багатьох вітчизняних науковців, таких як М. Козік [3], О. Лошенко [12], А. Нікітіна [2], Т. Павлюк [1].

Постановка завдання. Метою статті є економічний вимір експортного потенціалу Херсонської області, оцінювання його впливу на економічний розвиток регіону, визначення напрямів активізації експортного потенціалу підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Експорт є однією з головних складових частин зовнішньоекономічної діяльності підприємства та його зовнішньоекономічних зв'язків. При цьому використання новітніх засобів та альтернативних методів організації експортної діяльності підприємства, вдосконалення роботи на міжнародних ринках набувають нагального значення для перспективного нарощування та просування експорту підприємства.

Шляхом активного стимулювання експорту держава досягає кількох важливих цілей. По-перше, допомагаючи просуванню товарів за кордон, вона сприяє розширенню попиту на продукцію національного виробництва; по-друге, експортна орієнтація не тільки робить економіку більш динамічною, але й надає її розвитку нової якості; по-третє, відбувається заохочення експорту як один з найефективніших засобів демонополізації економіки [1, с. 157–158].

Перевагами експортної діяльності суб'єктів господарювання є диверсифікація асортиментної продукції та послуг, розширення ринків збуту товарів та послуг, збільшення конкурентних переваг, збільшення прибутку підприємств-експортерів, розвиток загального потенціалу підприємств та їх співробітників тощо.

Щодо визначення теоретико-методичного базису експортного потенціалу підприємства, то на основі проведеного дослідження можна виділити термін «експортний потенціал підприємства» з позиції альтернативних підходів:

- експортний потенціал є частиною економічного потенціалу підприємства та є взаємопов'язаним з усіма іншими видами потенціалу підприємства;
- експортний потенціал є сукупністю ресурсів, які має можливість використовувати підприємство для виробництва продукції на експорт;
- експортний потенціал є можливістю підприємства виконувати функцію задоволення потреб іноземних ринків у готовій продукції;
- експортний потенціал є сукупністю можливостей підприємства виробляти та реалізовувати продукцію, яка має порівняльні переваги стосовно аналогічної продукції на іноземних ринках [2, с. 27];
- експортний потенціал є самостійною та вагомою складовою частиною зовнішньоекономічних можливостей регіональних господарських систем, головна роль якої полягає у забезпеченні реалізації конкурентних переваг вітчизняної продукції та збільшення її обсягів на зовнішніх ринках;

– експортний потенціал є певним обсягом товарів та послуг, які національна економіка спроможна виробляти за допомогою власних та імпортованих факторів виробництва, а також реалізовувати на іноземних ринках з максимальною ефективністю для господарюючих суб'єктів, регіонального господарського комплексу й держави загалом [3, с. 112].

Для всебічного розкриття сутності експортного потенціалу підприємства проаналізовано чинники, які істотно впливають на останній. Ідентифікація таких чинників у широкому розумінні дає можливість класифікувати умови створення середовища формування та реалізації експортного потенціалу підприємства, а саме фінансово-економічні, юридично-політичні, соціально-культурні, техніко-технологічні, природно-кліматичні, митні, логістичні, форс-мажорні, оскільки всі ці ризики безпосередньо впливають на ймовірність втрати або недоотримання фінансових ресурсів підприємств-експортерів.

Доведено, що для того, щоби здійснити оцінювання експортного потенціалу підприємства, необхідно проаналізувати виробничий потенціал, а саме його гнучкість, можливості адаптуватися до нових умов, здатність накопичувати продукцію та збільшувати продуктивність і конкурентоспроможність; оцінити матеріально-технічні показники, такі як рівень транспортного обслуговування, складування та перевезення товарів, відповідність упаковки товарів міжнародним стандартам, рівень базових знань співробітників у сфері митних операцій, наявність систем електронного обміну інформацією; оцінити переваги та недоліки товару чи послуги, які експортуються, вибрати найпривабливіший потенційний ринок, визначити цінність товару (послуги) для експортеру та споживачів, а також унікальність і відповідність товару (послуги) міжнародним стандартам в екологічній галузі та санітарним нормам; визначити можливості та перспективи фінансування експортної діяльності (поточні витрати, витрати на рекламу, страхування, навчання персоналу, логістику, зокрема митну), профіль клієнта (дистриб'ютор або кінцевий покупець), спосіб отримання оплати, спосіб обліку фінансових ризиків у разі виникнення форс-мажорних обставин [4].

Для підприємств регіонів нарощування експортного потенціалу, вдосконалення його структури стають потужними джерелами розвитку продуктивних сил, збалансованого сталого розвитку, особливо в період глибокої фінансової, політичної та економічної кризи, в якій опинилась вітчизняна економіка [3, с. 113].

Для оцінювання збалансованості ЗЕД використовують коефіцієнт покриття експорту імпортом; якщо фактичне значення коефіцієнта є більшим за одиницю, то вважається, що сальдо ЗЕД є позитивним, якщо ж він є меншим за одиницю, то, відповідно, сальдо ЗЕД є негативним (табл. 1).

**Динаміка обсягів зовнішньої торгівлі товарами,
коефіцієнта покриття експорту імпортом у 2018–2019 роках**

Область/регіон	Обсяг експорту, тис. дол. США		Обсяг імпорту, тис. дол. США		Коефіцієнт покриття експорту імпортом	
	2018 рік	2019 рік	2018 рік	2019 рік	2018 рік	2019 рік
Україна, усього	47 334 987,0	50 060 335,5	57 187 578,0	60 783 662,3	0,8	0,8
Херсонська	269 932,7	268 128,7	327 736,7	406 162,1	0,8	0,7
Миколаївська	2 112 586,3	2 152 565,3	740 041,3	988 963,9	2,9	2,2
Дніпропетровська	7 722 596,4	7 907 994,5	5 264 893,3	5 521 799,0	1,5	1,4
Запорізька	3 377 247,5	3 080 720,1	1 762 838,2	1 529 298,1	1,9	2,0
Одеська	1 668 313,7	1 384 236,3	1 546 963,6	1 880 415,4	1,1	0,7
Київська	4 110 845,9	1 948 493,4	1 856 333,0	4 110 845,9	2,2	0,5
м. Київ	1 762 838,2	12 492 712,4	10 248 192,3	25 682 013,2	0,2	0,5

Джерело: складено авторами на основі [5]

Згідно з даними табл. 1 стан регіональної зовнішньої торгівлі України у 2018–2019 роках характеризується так: у 2019 році Україна загалом експортувала товарів на суму 5 060 335,5 тис. дол. США, що на 2 725 348,5 тис. дол. США, або на 5,8%, більше, ніж у 2018 році, сума імпорту товарів у 2019 році становила 60 783 662,3 тис. дол. США, що на 35 966 084,3 тис. дол. США, або на 6,3%, більше, ніж у 2018 році. Отже, відбувається зростання обсягів як експорту, так і імпорту товарів у 2018–2019 роках.

Щодо збалансованості ЗЕД України у 2018–2019 роках, то, відповідно до фактичних значень коефіцієнта покриття імпорту експортом, а він був незмінним, становлячи 0,8, сальдо ЗЕД України було негативним, що свідчить про пасивну ЗЕД у 2018–2019 роках.

В табл. 1 вибірково представлено обсяги зовнішньої торгівлі товарами таких регіонів країни, як Херсонська область (домашній регіон), Миколаївська, Дніпропетровська та Запорізька області (сусідні регіони), Одеська, Київська області та м. Київ (вибрані як вагомні учасники зовнішньої торгівлі країни).

Стан зовнішньої торгівлі товарами Херсонської області у 2018–2019 роках характеризується так: обсяг експорту товарів у 2019 році скоротився відносно 2018 року на 0,7%, а імпорту, навпаки, зріс на 23,9%. Щодо збалансованості зовнішньої торгівлі товарами, то область у 2018–2019 роках характеризувалась як глибоко стратифікована, оскільки відбулося зменшення фактичного значення коефіцієнта покриття експортом імпорту з 0,8 у 2018 році до 0,7 у 2019 році. При цьому сусідні області у 2018–2019 роках мали збалансовану ЗЕД. Одеська та Київська області здійснювали збалансовану ЗЕД у 2018 році, а у 2019 році відбулося погіршення якості ЗЕД (значення коефіцієнта менше 1,0). По м. Києву, притому, що у 2018–2019 роках цей регіон характеризувався одними з найбільших обсягами зовнішньої торгівлі товарами (у 2019 році експорт товарів міста

становив 25,0% від усього експорту товарів країни, при цьому зріс за рік майже у 6 разів; 42,3% всього імпорту товарів країни, зріс у 1,5 рази), ЗЕД є незбалансованою протягом 2018–2019 років.

Загальний обсяг експорту послуг України у 2019 році становив 15 237 478,9 тис. дол. США, що становить 23,3% від загального обсягу експорту країни. Експорт послуг Херсонської області у 2019 році у загальному обсязі експорту області становив 11,5%.

Задля виявлення резервів нарощування експортного потенціалу проаналізуємо товарну структуру експорту Херсонської області у 2018–2019 роках (табл. 2).

Згідно з даними табл. 2 обсяг експорту товарів Херсонської області у 2019 році становив 268 128,7 тис. дол. США, що на 1 800,5 тис. дол. США, або на 0,7%, менше, ніж у 2018 році. Найбільшу частку експорту товарів Херсонської області становили продукти рослинного походження (39,9% у 2018 році та 42,7% у 2019 році); готові та харчові продукти мали 14,5% у 2018 році та 13,6% у 2019 році; недорогоцінні метали та вироби з них у 2018 році становили 12,0% усього товарного експорту області, а у 2019 році – 5,3%; експорт деревини й виробів з деревини у 2018 році становив 6,6%, у 2019 році скоротився до 6,2%; експорт машин, обладнання та механізмів, електротехнічного обладнання у 2018 році становив 7,3%, а у 2019 році обсяги зросли до 8,5%; живі тварини та продукти тваринного походження у 2018 році становили 5,4% експорту товарів, у 2019 році скоротились до 2,7%; жири та олії тваринного або рослинного походження у 2018 році становили 4,7% експорту товарів, у 2019 році обсяги збільшились до 5,9%; питома вага експорту засобів наземного транспорту, літальних апаратів й плавучих засобів у 2018 році становили 5,6%, а у 2019 році зросли до 8,4% обсягу експорту товарів області; до інших товарних груп віднесені групи товарів, частка експорту яких становила у 2018–2019 роках менше 1,5%, у сумі частка таких груп

Таблиця 2

Оцінка товарної структури експорту товарів Херсонської області у 2018–2019 роках

Товарна група	2018 рік		2019 рік		Зміни 2019 року до 2018 року	
	вартість, тис. дол. США	питома вага, %	вартість, тис. дол. США	питома вага, %	абсолютні, тис. дол. США	відносні, %
Усього	269 929,2	100,0	268 128,7	100,0	-1 800,5	-0,7
Живі тварини; продукти тваринного походження	14 525,7	5,4	7 138,7	2,7	-7 387	-50,9
Продукти рослинного походження	107 800,1	39,9	114 508,7	42,7	6 708,6	6,2
Жири та олії тваринного або рослинного походження	12 675,2	4,7	15 787,2	5,9	3 112	24,6
Готові харчові продукти	39 086,6	14,5	36 581,3	13,6	-2 505,3	-6,4
Деревина й вироби з деревини	17 944,5	6,6	16 500,2	6,2	-1 444,3	-8,0
Недорогоцінні метали та вироби з них	32 454,2	12,0	14 233,7	5,3	-5 338,5	-27,3
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	19 572,2	7,3	22 885,6	8,5	7 636,3	50,1
Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	15 249,3	5,6	22 483,8	8,4	7 234,5	47,4
Інші товарні групи	10 621,4	3,9	18 009,5	6,7	7 388,1	69,6

Джерело: складено авторами на основі [6]

товарів у 2018 році становила 3,9% усього експорту товарів, а у 2019 році вона зросла до 6,7% обсягу експорту товарів Херсонської області.

Зауважимо, що щодо збалансованості товарного обігу у зовнішній торгівлі, то область є депресивною, оскільки коефіцієнт покриття експортом імпорту у 2019 році становив 0,6, а щодо збалансованості ЗЕД у сфері послуг, навпаки, перспективною, оскільки коефіцієнт становить 3,0.

У 2019 році загальний обсяг експорту послуг Херсонської області становив 34 946,1 тис. дол. США, що більше, ніж у 2018 році, на 6 127,8 тис. дол. США, або на 21,3%. В структурі експорту послуг Херсонської області у 2019 році найбільшу питому вагу становили транспортні послуги (66,3% усього експорту послуг), послуги з ремонту та технічного обслуговування становили 20,3% обсягу експорту послуг, ділові послуги – 4,6%, послуги щодо переробки матеріальних ресурсів – 2,5%, послуги, пов'язані з подорожами – 2,2%, послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги – 1,9% усього експорту послуг області у 2019 році, питома вага інших послуг є нижчою за 1,5% обсягу експорту послуг області [6].

Найбільшими країнами-експортерами за обсягом експорту як товарів, так і послуг Херсонської області у 2019 році були Туреччина, Німеччина, Велика Британія, Литва, Грузія, Нідерланди та Іспанія.

Отже, підприємства Херсонської області мають досить високий експортний потенціал щодо експорту товарів, тому можна рекомендувати нарощувати експорт готових харчових продуктів, живих тварин, продуктів тваринного походження, недорогоцінних металів та виробів з них, деревини й виробів з деревини, маси з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів, мінеральних продуктів, продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, необроблених шкур та вичищеної шкіри, текстиль-

них матеріалів та виробів, оптичних і фотографічних приладів та апаратів, а також різних промислових товарів, адже у виробництві цих груп товарів Херсонська область має певні переваги та перспективи. Щодо експансії експорту послуг області, то необхідно звернути увагу на нарощування обсягів експорту таких послуг, як транспортні, туристичні та ділові (перш за все, наукові та технічні) послуги, послуги з переробки матеріальних ресурсів, а також послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги тощо.

Основною проблемою розвитку експорту послуг в Україні є те, що в загальній структурі зовнішньої торгівлі частка експорту послуг незначна порівняно з експортом товарів. Крім того, зовнішня торгівля послугами України демонструє значно вищий опір кризовим явищам світової економіки. Досвід успішного експорту послуг є важливим для країни та може стати шляхом її розвитку [7, с. 52].

Задля вирівнювання збалансованості ЗЕД можна рекомендувати відповідним учасникам ЗЕД нарощувати обсяги експорту товарів та послуг, це стосується також суб'єктів господарювання Херсонської області.

Задля активізації просування експорту товарів або послуг необхідно управляти експортним потенціалом суб'єктів господарювання на основі митної логістики, управління митними ризиками, а також розроблення експортного плану, який є актуальним як для суб'єктів малого бізнесу, так і для великих компаній, які вже не перший рік працюють на міжнародному ринку.

Задля ефективного планування експорту, зокрема під час започаткування цього виду діяльності та на будь-якому етапі функціонування, підприємству ЗЕД важливо володіти визначитись із формою ЗЕД; проаналізувати умови, в яких здійснюватиметься експортна діяльність; вибрати

товар або послугу для експорту, оцінити попит на товари та послуги; визначити, які ресурси має підприємство для здійснення експортної діяльності; визначити ринкову ціну на товар або послугу, а також вплив на неї конкуренції; узгодити структуру управління експортом; розробити стратегію розвитку ЗЕД загалом та експорту зокрема; розробити прогноз очікуваних результатів від експорту (приблизний розмір прибутку, рентабельність, розміри розширення збуту, валютна виручка) [1, с. 161]; вибрати оптимальні логістичні та митні умови; розробити систему заходів щодо управління митними та логістичними ризиками з урахуванням специфічних умов тощо.

Отже, розроблення експортного плану суб'єктів господарювання дає можливість суб'єктам господарювання правильно здійснювати ЗЕД, якісно контролювати ризики, пов'язані з експортною діяльністю, тощо [3].

Для планування експортної діяльності підприємства можуть бути залучені відповіді служби підприємства або відповідальні особи на ньому (за наявності залежно від масштабів та специфіки діяльності підприємства). Також можна звернутися до експертів офісу з просування експорту в Україні та експертів ПрАТ «Експортно-кредитне агентство», яке було створено у 2018 році як відповідний агент держави, основною метою якого є стимулювання масштабної експансії експорту товарів національного виробника [8].

Досвід розвинутих країн свідчить про те, що важливу роль досягнення значного успіху в підвищенні експорту товарів/послуг відіграє саме наявність у цих країнах ефективної державної системи підтримки експорту.

Крім того, світовий досвід також свідчить про те, що стимулювання експансії експорту товарів і послуг відбувається переважно за допомогою формування сприятливого макроекономічного клімату та стимулювання виробників і експортерів до експансії експорту. Проте світова практика також показує, що опора тільки на державні ресурси у сфері ЗЕД високими технологіями, наукоємними товарами й послугами є недостатньою. За умов дефіциту державного бюджету та незацікавленості суб'єктів господарювання в реалізації інноваційних проєктів на перший план мають виходити найважливіші напрями науки й виробництва, адже успіх будь-якої економіки починається з пріоритетного, випереджаючого розвитку секторів господарства, які визначають конкурентоспроможність усієї країни [9].

Висновки з проведеного дослідження. За підсумками проведеного дослідження можна узагальнити, що експортний потенціал є важливою складовою частиною загального потенціалу підприємства, який впливає на експортний потенціал регіону, а експортний потенціал регіону здійснює вплив на експортний потенціал країни загалом. Важливим шляхом подолання незбалансованості

ЗЕД має стати розвиток експорту послуг, оскільки в умовах фінансово-економічної турбулентності послуги є менш вразливими до кризи.

Для активізації експорту підприємств як Херсонської області, так і України загалом необхідно рекомендувати нарощувати експортний потенціал за допомогою вдосконалення його поточного планування на мікрорівні, за необхідності звертатися за консультаційними послугами. Крім того, необхідно враховувати переваги та недоліки товарів або послуг, які експортуються, а також вплив фінансових, митних, логістичних та форс-мажорних ризиків. На макрорівні заходами експансії експорту є формування сприятливого клімату країни та стимулювання суб'єктів господарювання до експорту товарів і послуг інноваційних галузей економіки (перш за все, галузі науки й техніки, адже, наприклад, у 2019 році обсяг експорту Херсонської області в цій сфері збільшився у 6 разів порівняно з 2018 роком), а також галузей, які визначають конкурентоспроможність країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Павлюк Т. Організація та управління експортною діяльністю на машинобудівному підприємстві. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2014. Вип. 19. Ч. 2. С. 155–165.
2. Нікітіна А., Юдіна І. Удосконалення теоретико-методичних основ експортного потенціалу підприємства в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 34. С. 24–27.
3. Козік М. Вплив експортного потенціалу на розвиток господарського комплексу регіонів в умовах активізації євроінтеграційних процесів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 20. С. 111–114.
4. Експортний план – запорука успішного ведення бізнесу. URL: <https://epo.org.ua/eksportnyj-plan-zaporuka-uspishnogo-vedennya-biznesu> (дата звернення: 10.04.2020).
5. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.04.2020).
6. Головне управління статистики у Херсонській області. URL: <http://ks.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.04.2020).
7. Лошенко О. Зарубіжний досвід застосування інструментів стимулювання експорту послуг. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 21. С. 49–52.
8. Офіційний сайт ПрАТ «Експортно-кредитне агентство». URL: <https://eca.gov.ua> (дата звернення: 10.04.2020).
9. Підвищення експортного потенціалу Дніпропетровської області: диверсифікація ринків. URL: <https://adm.dp.gov.ua> (дата звернення: 12.04.2020).

REFERENCES:

1. Pavliuk T. (2014) Orhanizatsiia ta upravlinnia eksportnoiui diialnistiu na mashynobudivnomu pidpriemstvi [Organization and management of export activities at a machine-building enterprise]. *Ukrainska nauka: mynule suchasne, maibutnie [Ukrainian Science: Past Present, Future]*. vol. 19, ch. 2, pp. 155–165. (in Ukrainian)

2. Nikitina A., Yudina I. Udoshkonalennia teoretyko-metodychnykh osnov eksportnoho potentsialu pidpriemstva v umovakh pohlyblennia yevrointehratsiinykh protsesiv [Theoretical and methodical foundations improvement of the enterprise export potential in the context of deepening of the european integration processes]. *Prychornomorski ekonomichni studii [Black Sea Economic Studios]*. 2018, vol. 34, pp. 24–27. (in Ukrainian)

3. Kozik M. (2015) Vplyv eksportnoho potentsialu na rozvytok hospodarskoho kompleksu rehioniv v umovakh aktyvizatsii yevrointehratsiinykh protsesiv [The impact of export potential on the development of economic complex of regions in conditions of activation eurointegration processes]. *Investytsii: praktyka ta dosvid [Investment: practice and experience]*, no. 20, pp. 111–114. (in Ukrainian)

4. Eksportnyi plan – zaporuka uspishnoho vedenia biznesu [Export plan is the key to successful business]. Available at: <https://epo.org.ua/eksportnyj-plan-zaporuka-uspishnogo-vedennya-biznesu> (accessed 10.04.2020). (in Ukrainian)

5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://ukrstat.gov.ua> (accessed 11.04.2020). (in Ukrainian)

6. Holovne upravlinnia statystyky u Khersonskii oblasti [Main Department of Statistics in Kherson region]. Available at: <http://ks.ukrstat.gov.ua> (accessed 11.04.2020). (in Ukrainian)

7. Losheniuk O. (2017) Zarubizhnyi dosvid zastotsuvannia instrumentiv stymuliuvannia eksportu posluh [Foreign experience in using export promotion tools]. *Investytsii: praktyka ta dosvid [Investment: practice and experience]*, no. 21, pp. 49–52. (in Ukrainian)

8. Ofitsiinyi sait PrAT “Eksportno-kredytne ahentstvo” [Official site of JSC “Export Credit Agency”]. Available at: <https://eca.gov.ua> (accessed 10.04.2020). (in Ukrainian)

9. Pidvyshchennia eksportnoho potentsialu Dnipropetrovskoi oblasti: dyversyfikatsiia rynkiv [Increasing export potential of Dnipropetrovsk region: diversification of markets]. Available at: <https://adm.dp.gov.ua> (accessed 12.04.2020). (in Ukrainian)

ФІСКАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ В УКРАЇНІ

FISCAL POTENTIAL OF CUSTOMS PAYMENTS IN UKRAINE

УДК 351.71.(045)

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-54>**Прутська О.О.**

д.е.н., професор кафедри фінансів
Вінницький
торгівельно-економічний інститут
Київського національного
торгівельно-економічного університету
Любчак І.С.
студентка
Вінницький
торгівельно-економічний інститут
Київського національного
торгівельно-економічного університету

Prutska Olena

Liubchak Iryna
Vinnytsia Institute
of Trade and Economics
Kyiv National University
of Trade and Economics

Статтю присвячено актуальним питанням, що виникають у сфері функціонування та адміністрування митних платежів в Україні. У межах дослідження проаналізовано їх фінансову роль у системі Державного бюджету. Розглянуто структуру митних платежів та динаміку їх надходжень до бюджету протягом 2015–2018 рр. Встановлено, що найбільша частка в митних платежах припадає на податок на додану вартість, загалом його частка у загальній сумі митних платежів становить 79,8%. Обґрунтовано, що система митних платежів є важливим бюджетоутворюючим елементом, що впливає на рівень соціально-економічної забезпеченості держави та визначає її економічний потенціал. Зазначено, що частка митних платежів у Державному бюджеті протягом аналізованого періоду коливається в межах 22,7–24,6%. Визначено низку факторів, які негативно впливають на адміністрування митних платежів, та сформульовано перелік методів і пропозицій щодо їх удосконалення.

Ключові слова: митні платежі, податок на додану вартість, ввізне мито, вивізне мито, акцизний податок, митна політика.

Стаття посвящена актуальним вопросам, возникающим в сфере функционирования и администрирования таможенных платежей в Украине. В рамках исследования проанализирована их фискальная роль в системе Государственного бюджета. Рассмотрены структура таможенных платежей и динамика их поступлений в бюджет в течение 2015–2018 гг. Установлено, что наибольшая доля в таможенных платежах приходится на налог на добавленную стоимость, в общем, его доля в общей сумме таможенных платежей составляет 79,8%. Обосновано, что система таможенных платежей является важным бюджетобразующим элементом, что влияет на уровень социально-экономической обеспеченности государства и определяет ее экономический потенциал. Указано, что доля таможенных платежей в Государственном бюджете в течение анализируемого периода колеблется в пределах 22,7–24,6%. Определен ряд факторов, которые негативно влияют на администрирование таможенных платежей, и сформулирован перечень методов и предложений по их совершенствованию.

Ключевые слова: таможенные платежи, налог на добавленную стоимость, ввозная пошлина, вывозная пошлина, акцизный налог, таможенная политика.

The article is devoted to topical issues arising in the sphere of functioning and administration of customs payments in Ukraine. The study analyzed their fiscal role in the state budget system. The structure of customs payments and the dynamics of their payments to the budget during 2015–2018 are considered. It is established that the largest share in customs payments accounted for value added tax; in general, its share in the total amount of customs payments is 79.8%. Customs payments themselves are an important tool for regulating the foreign trade activity of the state, as well as a way of ensuring significant budgetary revenues. It is substantiated that the system of customs payments is an important budget-forming element, which, in turn, affects the level of social and economic security of the state and ultimately determines its economic potential. It is stated that the share of customs payments in the State Budget during the analyzed period fluctuates within 22.7–24.6%. Comparatively the fiscal role of customs payments in Ukraine with the leading countries of Europe, the findings testify to the hypertrophied weight of customs payments in tax revenues of the State Budget of Ukraine. This implies the necessity of increasing the weight of other taxes in the tax revenues of the State Budget, including corporate income tax, personal income tax, etc. It is noted that the fiscal potential of customs payments in Ukraine depends not only on the effectiveness of customs policy, but also on the intensive, balanced development of the entire economic system of the country. A number of factors that negatively influence the administration of customs payments are identified and a list of methods and proposals for their improvement are formulated. It is justified that the experience of the EU Member States in the direction of the customs operation is an important task for both scientists and practitioners. It is noted that the improvement of international cooperation and analysis of international legislation related to customs, for the possible implementation of the relevant legal norms in the Ukrainian legislation is extremely relevant.

Key words: customs duties, value added tax, import duty, export duty, excise tax, customs policy.

Постановка проблеми. У зв'язку зі стрімким розвитком інтеграційних процесів стратегія успішного розвитку економічної системи України тісно пов'язана зі створенням умов для ефективної зовнішньоекономічної діяльності. При цьому помітну роль відіграє митне оподаткування, основу якого складають митні платежі. Водночас митні платежі є важливим інструментом формування доходів державного бюджету та сталого економічного розвитку держави загалом. У зв'язку з цим дослідження впливу митних платежів на формування доходів державного бюджету є своєчасним та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблемних питань, пов'язаних із дослідженням надходжень митних платежів до Державного бюджету, присвячені праці таких вітчизняних науковців, як О.І. Новік, І.В. Зозуля, І.С. Миро-

ненко, Т.В. Шталь. Теоретичні аспекти фінансового потенціалу вивчали С.В. Онишко, В.М. Опарін, С.С. Шумська. Втім, необхідність ефективнішого використання фінансових можливостей бюджетоутворюючих податків вимагає глибшого дослідження напрямів нарощування фінансового потенціалу митних платежів.

Постановка завдання. Мета статті полягає в теоретичному та практичному обґрунтуванні фінансового потенціалу митних платежів, а також виокремленні проблемних аспектів функціонування митної політики в Україні та наданні рекомендацій щодо покращення механізму їх справляння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансовий потенціал митних платежів є складовою частиною фінансового потенціалу держави. Його зміст можна визначити як максимальну суму надходжень з митних платежів без стримування

економічного розвитку суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та економіки держави загалом. Важливо підкреслити, що фінансовий потенціал митних платежів залежить від економічного розвитку держави, її ролі в міжнародній торгівлі, ступеня залучення країни до міжнародного поділу праці, інтенсивності зовнішньоекономічних потоків. Самі митні платежі є важливим інструментом регулювання зовнішньоторговельної діяльності держави, а також способом забезпечення значних надходжень до бюджету.

Згідно з українським законодавством система митних платежів побудована на основі непрямих податків, які включені до переліку загальнодержавних [2, с. 963]. Звідси випливає, що в системі митних платежів можна виокремити такі основні складові частини, як акцизний податок з ввезених на митну територію підакцизних товарів, податок на додану вартість з ввезених на територію України товарів, податки на міжнародну торгівлю (ввізне мито, вивізне мито) (табл. 1).

Загалом сума надходжень митних платежів до Державного бюджету у 2018 році порівняно з 2015 роком зросла на 82,6%. Значний приріст

надходжень забезпечено з податку на додану вартість з ввезених на територію України товарів, акцизного податку, ввізного та вивізного мита.

Статистичні дані свідчать про те, що сума надходжень від митних платежів до Державного бюджету України протягом 2015–2018 років поступово зростала (рис. 1). Так, загальна сума митних платежів у 2018 році становила 369,5 млрд. грн., що на 65,7 млрд. грн. більше, ніж у 2017 році. Слід зауважити, що у доларовому еквіваленті у 2017 році до Державного бюджету України митних платежів надійшли 9,4347 млрд. дол., а у 2018 році – 11,4751 млрд. дол. Отже, варто звернути увагу на те, що митні платежі розраховуються на підставі митної вартості, яка залежить від курсу валют.

Аналіз даних дає змогу зробити висновок, що найбільшу частку у структурі митних платежів має податок на додану вартість з ввезених на територію України товарів. Так, у 2018 році загальна сума надходжень ПДВ становила 295,1 млрд. грн., що на 156,3 млрд. грн. більше, ніж у аналізованому 2015 році. В структурі митних платежів частка ПДВ залишається стабільною протягом останніх років (рис. 2).

Таблиця 1

Надходження митних платежів до Державного бюджету України протягом 2015–2018 рр., млрд. грн.

Показник	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	Відхилення (2018/2015 роки)
Акцизний податок з ввезених на митну територію підакцизних товарів	22,7	32,9	29,7	19,5	9,6
ПДВ з ввезених на територію України товарів	138,8	181,5	250,5	295,1	156,3
Податки на міжнародну торгівлю: ввізне мито	39,8	20,0	22,6	23,3	16,7
Податки на міжнародну торгівлю: вивізне мито	0,4	0,4	0,6	0,5	0,1
Інші надходження від митних платежів	0,6	0,9	0,4	31,1	30,5
Загальний обсяг митних платежів	202,3	235,3	303,8	369,5	138,2

Джерело: розроблено авторами на основі даних [3]

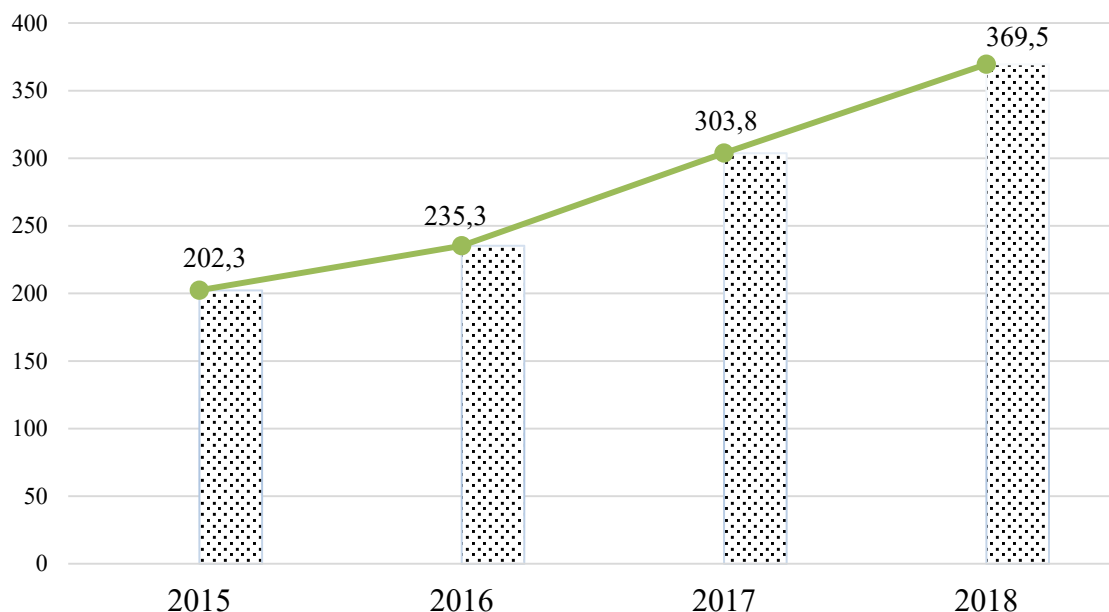

Рис. 1. Динаміка надходжень від митних платежів протягом 2015–2018 років, млрд. грн.

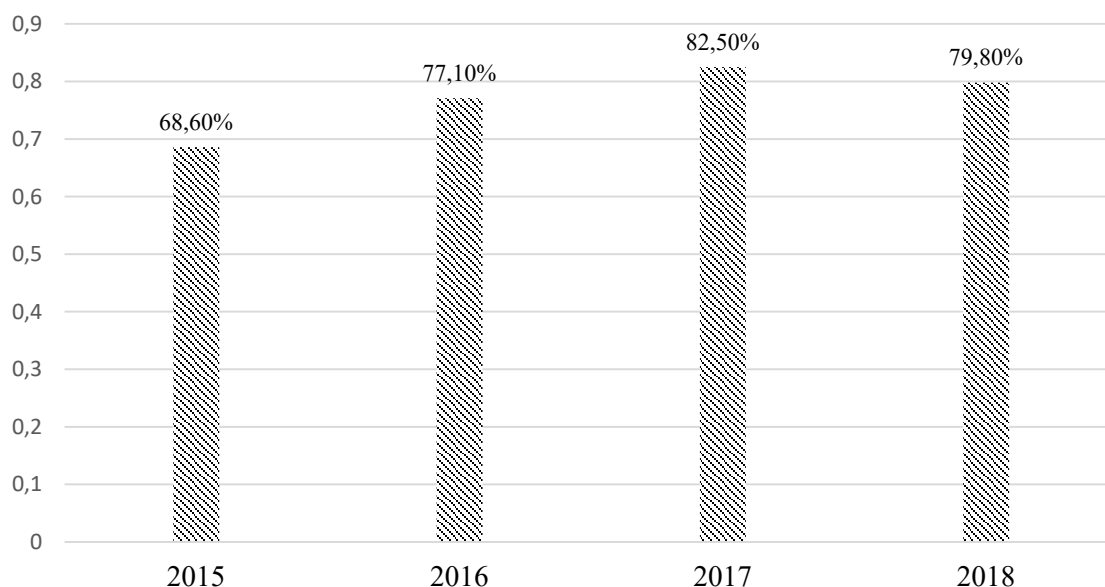

Рис. 2. Частка ПДВ у загальному обсязі митних платежів протягом 2015–2018 років, %

Якщо розглядати такий показник, як акцизний податок з ввезених на митну територію підакцизних товарів, то у 2018 році можна спостерігати його тенденцію до зменшення. Це пов'язане з тим, що у 2018 році надходження зменшились у зв'язку зі зниженням обсягу імпорту в Україну та повільними темпами виходу на зовнішні ринки. Меншу частку мають ввізне та вивізне мито. Зокрема, у 2018 році їхні суми становили 23,3 млрд. грн. та 0,5 млрд. грн. відповідно.

Варто зазначити, що зростання надходжень митних платежів до Державного бюджету пов'язане з підвищенням рівня організації митного контролю, який на цьому етапі є визначальним чинником збільшення обсягів сплачених до бюджету митних платежів.

Великого значення під час визначення суми митних платежів набувають надходження від коригування митної вартості. Зокрема, сума додаткових надходжень від коригування митної вартості у 2018 році склала 4,6 млрд. грн., що на 0,4 млрд. грн., або на 43,1%, більше показника 2017 року.

У 2018 році значну частину митних платежів сплачено під час здійснення митного оформлення таких товарів:

- машини, устаткування та транспорт (сплачено платежів 46,5%);
- продовольчі товари (19,2%);
- паливно-енергетичні товари (6,1%);
- метали та вироби з них (3%) [8].

Динаміка митних платежів та їхня частка у податкових надходженнях і доходах Державного бюджету України (табл. 2) свідчать про те, що митні платежі стабільно забезпечують близько половини податкових надходжень до Державного бюджету України й майже чверть доходів Державного бюджету України.

Так, частка митних платежів у структурі Державного бюджету України у 2015–2018 роках коливається на рівні 22,7–24,6%, що складає вагомую частину доходів бюджету. У процесі аналізу фінансової ефективності виявлено позитивну тенденцію зростання митних платежів за 2012–2018 роки у податкових надходженнях загалом. Загалом митні платежі складають 46–50% від усіх податкових надходжень.

Виникає питання про те, чи є потенціал у подальшого нарощування частки митних платежів у Державному бюджеті. Порівняння з показниками країн ЄС дає можливість зробити відповідні висновки (табл. 3).

Таблиця 2

Частка митних платежів у податкових надходженнях та Державному бюджеті України у 2015–2018 роках, млрд. грн.

Показник	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	Відхилення (2018/2015 роки)
Митні платежі	202,5	235,3	303,8	369,5	167
Податкові надходження	409,4	503,8	627,8	753,8	344,4
Доходи Державного бюджету України	890	989	1 296	1 526	639
Частка митних платежів у податкових надходженнях, %	49,4	46,7	50,5	49,6	0,2
Частка митних платежів у Державному бюджеті, %	22,7	23,8	24,4	24,6	1,9

Джерело: розроблено авторами на основі даних [4]

Таблиця 3

Надходження від митних платежів у країнах ЄС протягом 2018 року, млрд. євро

Країна	Загальна сума митних платежів	Сума податкових надходжень	Загальна сума надходжень до бюджету	Частка митних платежів у податкових надходженнях, %	Частка митних платежів у загальному доході, %
Бельгія	34,5	142,7	236,2	22,6	14,6
Великобританія	199,2	581,2	828,6	34,3	24,0
Іспанія	81,3	273,7	471,0	29,7	17,2
Італія	119,7	503,0	816,5	23,8	14,7
Латвія	2,1	6,3	11,0	33,4	19,1
Литва	2,4	7,8	15,6	30,8	15,4
Німеччина	265,1	810	1 546,1	32,7	17,1
Україна	11,6	23,4	47,4	49,6	24,6
Франція	171,7	715	1259	24,0	13,0

Джерело: розроблено авторами на основі даних [6; 9; 10; 11]

Статистичні дані свідчать про те, що митні платежі у країнах ЄС також складають вагомую частину податкових надходжень. У таких країнах, як Бельгія, Великобританія, Іспанія, Італія, Латвія, Литва, Німеччина та Франція, частка митних платежів у сумі податкових надходжень коливається на рівні 22,6–33,4%. Проте це набагато менше, ніж в Україні, де частка митних платежів у податкових надходженнях уже становить 49,6%, що ставить під сумнів доцільність їх подальшого нарощування.

– У структурі надходжень до бюджету митні платежі мають у країнах ЄС близько 13,0–21,9%. Найбільша сума надходжень від митних платежів спостерігається в Німеччині. Так, у цій країні митні платежі становлять 265,1 млрд. євро, сума податкових надходжень складає 810 млрд. євро, а загальна сума надходжень до бюджету - впровадження інституту авторизованого економічного оператора;

– створення інформаційної бази щодо митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України;

– пост-митний контроль та митний аудит;

– оновлення систем контролю визначення митної вартості;

– усунення внутрішніх бюрократичних перешкод для здійснення міжнародної діяльності та дублювання повноважень підрозділів, як це було всередині ДФС [12].

Висновки з проведеного дослідження. Враховуючи все вищезазначене, можемо стверджувати, що митні платежі є важливим бюджетотворюючим елементом. Загалом митні платежі становлять 22,7–24,6% у доходах Державного бюджету України та близько половини податкових надходжень. Найбільша частка у структурі митних платежів припадає на ПДВ, що підтверджує його велику фінансову роль. Порівняння фінансової ролі митних платежів з провідними країнами Європи свідчить про гіпертрофовану вагу митних платежів у податкових надходженнях Державного бюджету України. З цього випливає необхідність нарощування ваги інших податків у податкових

надходженнях Державного бюджету, зокрема податку на прибуток підприємств, податку на доходи фізичних осіб. Це залежить від загального стану економіки, ефективності роботи підприємницького сектору, рівня оплати праці, ступеня тінізації економіки. Таким чином, фінансовий потенціал митних платежів в Україні залежить не тільки від ефективності митної політики, але й від інтенсивного та збалансованого розвитку всієї економічної системи країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Зозуля І.В., Мироненко І.С. Види і форми діяльності Державної фінансової служби України та правові засади їх реалізації. *Форум права*. 2017. № 1. С. 52–59.
2. Новік О.І. Динаміка і структура митних платежів та їх роль у формуванні податкових надходжень. *Молодий вчений*. 2017. № 10(50). С. 963–967.
3. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://www.treasury.gov.ua> (дата звернення: 21.03.2020).
4. Офіційний сайт Державної фінансової служби України. URL: <http://www.sfs.gov.ua> (дата звернення: 21.03.2020).
5. Шталь Т.В. Митні платежі України та вплив на них членства у Світовій організації торгівлі. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2018. Вип. 1. С. 192–196.
6. Eurostat : статистичний портал : веб-сайт. URL: <https://ec.europa> (дата звернення: 27.03.2020).
7. World Trade Organization : статистичний портал : веб-сайт. URL: <https://www.wto.org> (дата звернення: 27.03.2020).
8. Річний звіт Державної фінансової служби за 2018 р. URL: <http://sfs.gov.ua> (дата звернення: 27.03.2020).
9. Her Majesty's Treasury. Офіційний сайт Казначейської служби Великобританії. URL: <https://www.gov.uk/government/organisations/hm-treasury> (дата звернення: 27.03.2020).
10. Bundesministerium der Finanzen. Офіційний сайт Міністерства фінансів Німеччини. URL: <https://www.bundesfinanzministerium.de/Web/DE/Home/home.html> (дата звернення: 27.03.2020).

11. Ministre de l'Économie et des Finances. *Офіційний сайт Міністерства фінансів Франції*. URL: <https://www.economie.gouv.fr> (дата звернення: 27.03.2020).

12. Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи: Закон України від 14 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 27.03.2020).

REFERENCES:

1. Zozulia I.V., Myronenko I.S. (2017). Vydy i formy diialnosti Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy ta pravovi zasady yikh realizatsii. [Types and forms of activity of the State Fiscal Service of Ukraine and legal basis for their implementation]. *Forum prava*. Vyp. 1, pp. 52–59.

2. Novik O.I. (2017) Dynamika i struktura mytnykh platezhiv ta jikh rolj u formuvanni podatkovykh nadkhodzenj. [Dynamics and structure of customs payments and their role in the formation of tax revenues]. *Molodyj vchenyj*. Vyp. 10(50), pp. 963–967.

3. Official site of the Derzhavna kaznacheiskoi sluzhba Ukrainy. Available at <http://www.treasury.gov.ua> (accessed 21 March 2020). (in Ukrainian)

4. Official site of the Derzhavna fiskalna sluzhba Ukrainy. Available at: <http://www.sfs.gov.ua> (accessed 21 March 2020). (in Ukrainian)

5. Shtalj T.V. (2018). Mytni platezhi Ukrainy ta vplyv na nykh chlenstva u Svitovij orghanizaciji torghivli. [Ukraine's customs payments and their impact on WTO membership]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noji vlasnosti*. Vyp. 1. P. 192–196.

6. Eurostat. Available at: <https://ec.europa> (accessed 27 March 2020).

7. World Trade Organization. Available at: <https://www.wto.org> (accessed 27 March 2020).

8. Richnyj zvit Derzhavnoi Fiskal'noji sluzhby za 2018 rik. Available at: <http://sfs.gov.ua> (accessed 27 March 2020).

9. Her Majesty's Treasury. Available at: <https://www.gov.uk/government/organisations/hm-treasury> (accessed 27 March 2020).

10. Bundesministerium der Finanzen. Available at: <https://www.bundesfinanzministerium.de/Web/DE/Home/home.html> (accessed 27 March 2020).

11. Ministre de l'Économie et des Finances. Available at: <https://www.economie.gouv.fr> (accessed 27 March 2020).

12. Verkhovna rada Ukrainy (2020). Zakon Ukrainy. Pro vnesennja zmin do Mytnogho kodeksu Ukrainy ta dejakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zv'jazku z provedennjam administratyvnoji reformy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (accessed 27 March 2020).

РОЗВИТОК «ЗЕЛЕНОГО» ІНВЕСТИВАННЯ В УКРАЇНІ

DEVELOPMENT OF “GREEN” INVESTMENT IN UKRAINE

УДК 330.15:330.322

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-55>**Рибіна Л.О.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Сумський національний
аграрний університет**Адаменко А.П.**к.е.н., старший викладач
кафедри фінансів, банківської справи
та страхування
Сумський національний
аграрний університет**Rybina Larysa**

Sumy National Agrarian University

Adamenko Alla

Sumy National Agrarian University

У статті розглянуто особливості «зеленого» інвестування й можливості розширення інвестиційного портфеля за рахунок «зеленої» економіки України. Пріоритетними напрямками «зеленого» інвестування можна вважати розвиток відновлювальних джерел енергії, економії та збереження водних ресурсів, контроль забруднення, «зелений» транспорт, скорочення відходів, органіку та рекультивацію земель, аквакультуру, впровадження інноваційних технологічних процесів тощо. Проведено аналіз динаміки капітальних інвестицій в охорону навколишнього середовища в Україні, встановлено мінімальний розмір інвестування з боку держави та зниження у динаміці частки капітальних екологічних інвестицій у загальному обсязі витрат на охорону навколишнього природного середовища. Виявлено основні проблеми «зеленого» інвестування в Україні, запропоновано шляхи їх вирішення на підставі світового досвіду інвестування «зеленої» економіки.

Ключові слова: «зелена» економіка, «зелене» інвестування, фінансові інструменти, проблеми, розвиток, інвестиційна привабливість.

В статье рассмотрены особенности «зеленого» инвестирования и возможности расширения инвестиционного портфеля за счет «зеленой» экономики Украины. Приоритетными направлениями «зеленого» инвестирования можно считать развитие возобновляемых источников энергии, экономию и сохранение водных ресурсов, контроль загрязнения, «зеленый» транспорт, сокращение отходов, органику и рекультивацию земель, аквакультуру, внедрение инновационных технологических процессов и др. Проведен анализ динамики капитальных инвестиций в охрану окружающей среды в Украине, установлен минимальный размер инвестирования со стороны государства и снижение в динамике доли капитальных экологических инвестиций в общем объеме расходов на охрану окружающей среды. Выявлены основные проблемы «зеленого» инвестирования в Украине, предложены пути их решения на основе мирового опыта инвестирования «зеленой» экономики.

Ключевые слова: «зеленая» экономика, «зеленое» инвестирование, финансовые инструменты, проблемы, развитие, инвестиционная привлекательность.

The article discusses features of “green” investment and the possibility of expanding the investment portfolio due to the “green” economy of Ukraine. The priority areas for “green” investment are the development of renewable energy sources; saving and preserving water resources; pollution control; “green” transport; waste reduction; organic farming and land reclamation; aquaculture; introduction of innovative technological processes. It has been identified that the implementation of sustainable development goals, the current political conflicts, the lack of financial resources result in the development of alternative ways to attract investments for implementation of the “green” growth strategy. “Green” economy financing is an objective requirement, which appears due to the necessity of ecological risks cutback, business social responsibility increase, and euro integration processes in Ukraine, civilization transformation requirements. The analysis of the dynamics of capital investments in environmental protection in Ukraine is made. The result was the establishment of a minimum amount of state investment and a decrease in the dynamics of the share of capital environmental investments in the total amount of environmental protection expenditures. The findings proved that activation of the “green” investment market was not possible without an effective mechanism of state support for “green” investors. It has been proved that developing of “green” investment market was limited by the financial, legislative, technical, institutional factors and stereotyped thinking about the non-profit “green” investment, etc. The expediency of increasing “green” investment is indicated. Attracting them will allow you to get results in three dimensions of sustainable development, namely to ensure the ecological, economic and socio-cultural effect, so that the country can reach a qualitatively new level of the environment. The solution of the identified problems of “green” investment is possible due to: “green” finance market expansion; implementation of incentive instruments; introducing a special system of “green” investments taxation, and taxation of operations, using “green” financial instruments; changes to the legislative framework.

Key words: “green” economy, “green” investment, financial instruments, problems, development, investment attractiveness.

Постановка проблеми. Важливим фактором добробуту і якості життя населення є стан навколишнього середовища. Спрямованість виробництва лише на максимізацію своїх прибутків за рахунок нанесення шкоди навколишньому середовищу, як показує практика, обертається великими збитками не лише для виробництва, але й для суспільства загалом. Такі збитки виникають внаслідок природних і техногенних катастроф, погіршення стану навколишнього середовища та зміни клімату загалом. Світова практика свідчить про те, що зниження антропогенного навантаження на природу та збереження навколишнього середовища є можливими завдяки впровадженню ресурсозберігаючих технологій і технологій відтворення природних ресурсів задля сталого розвитку сучасної економіки, її екологізації та розбудови «зеленої» економіки. Перехід до «зеленої» економіки вимагає суттєвих фінансових вкладень

приватного сектору, особливо в умовах зростання дефіциту державного бюджету. «Зелене» інвестування як складова частина державної еколого-економічної політики України вимагає вирішення багатьох проблем на макроекономічному та мікроекономічному рівнях для підвищення інвестиційної привабливості «зеленої» економіки, що зумовлює актуальність їх дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інвестування у «зелені» сектори розвитку економіки, таких як відновлювана енергетика, транспорт, водопостачання, управління відходами, органічне сільське господарство тощо, присвячені праці багатьох науковців і практиків. Серед них можна виділити Л. Мельника, Д. Медоуза, В. Базилевича та інших науковців, які розробили теоретичні підвалини «зеленої» економіки та визначили пріоритетні напрями «зеленого» інвестування в Україні. Теоретико-практичні аспекти фінансового

забезпечення екологічних інвестицій досліджували І. Петренко, О. Вишницька, В. Аніщенко, О. Латишева та інші вчені. Однак актуальність пошуку інструментів і джерел фінансування «зеленої» економіки для вирішення проблем у сфері охорони навколишнього природного середовища в Україні потребує подальших досліджень стану й проблем «зеленого» інвестування вітчизняної економіки.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз стану й динаміки «зеленого» інвестування в Україні, виявлення проблем і шляхів їх вирішення на підставі світового досвіду інвестування «зеленої» економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Зелена» економіка – це світовий тренд розвитку сучасної економіки для досягнення цілей сталого розвитку суспільства загалом. Для оцінювання умов та тенденцій екологізації економіки тієї чи іншої країни у світі розроблені комплексні критерії світовими рейтинговими організаціями, згідно з якими Україна має дуже низькі значення. Наприклад, у 2018 році за глобальним індексом «зеленої» економіки зі 130 країн світу Україна посіла 120 місце зі значенням показника 0,3813. Для порівняння, Швеція, яка посіла перше місце, має значення аналогічного показника 0,7680. Глобальний індекс «зеленої» економіки розраховується за чотирма показниками, такими як управління та зміна клімату (висвітлення у засобах масової інформації, на міжнародних форумах, результати зміни клімату); ефективність галузей (будівництво, транспорт, енергетика, туризм тощо); ринки та інвестиції (відновлювальні джерела енергії, еко-технології, стимулювання екологічних інвестицій, корпоративна стабільність); довкілля (сільське господарство, якість повітря та води, біологічне та природне середовище, рибальство, ліси) [1].

На жаль, для більшості країн, і Україна не є винятком, на шляху до «зеленої» економіки стоїть багато перепон, серед яких головними є «необґрунтованість екологічного управління, незнання переваг «зеленого» зростання та необізнаність його переваг, стереотипність мислення про неприбутковість «зелених» інвестицій, обмежене застосування стратегічної екологічної оцінки як способу екологізації планів, програм і заходів політики, дефіцит фінансування, недостатня міжвідомча і міжсекторальна координація, відсутність зразків кращої практики і посилань на екологічно орієнтовані технології, що застосовуються в національних умовах, слабкі підтримка і участь з боку широкої громадськості, обмежений інституційний і кадровий потенціал в галузі «зеленої» економіки на всіх рівнях управління і в усіх секторах» [2].

В Україні існує безліч можливостей для розширення інвестиційного портфеля за рахунок «зеленої» економіки. Пріоритетними напрямками «зеленого» інвестування можна вважати розвиток

відновлювальних джерел енергії (сонячна енергія, вітрова енергія, біоенергетика), економію та збереження водних ресурсів за рахунок сучасних очисних споруд, контроль забруднення (скорочення викидів парникових газів), «зелений» транспорт, скорочення відходів, органіку та рекультивацію земель, аквакультуру, впровадження інноваційних технологічних процесів та виробництво нових видів продукції. Однак особливості «зеленого» інвестування й недостатнє стимулювання з боку держави стримують інвесторів вкладати в цей сектор грошові кошти (винятком є найбільш привабливі для інвесторів відновлювальні джерела енергії).

В. Аніщенко вважає, що особливість «зелених» інвестицій визначають такі їх характеристики, як їх екологічне спрямування (охорона й відтворення умов щодо підтримки і нарощення природно-ресурсного потенціалу, а також забезпечення екологічної безпеки); необхідність співпраці та підтримки з боку держави, місцевих органів або світової спільноти загалом (об'єкт «зелених» інвестицій має загальний для багатьох споживачів і користувачів характер, тому завдання не може бути вирішене окремим суб'єктом господарювання, регіоном чи країною самостійно); необхідність урахування властивостей екосистем чи їхніх окремих компонентів до саморегуляції та самовідновлення [3].

Отже, цілями «зеленого» інвестування є не лише дотримання доходу інвестором, але й створення позитивних соціальних змін, зниження негативного впливу на навколишнє природне середовище, відповідність етичним нормам. Досягнення цих цілей є можливим завдяки поєднанню всіх джерел фінансування (державні та приватні, внутрішні й міжнародні), як традиційних, так і нетрадиційних.

Різносторонню позитивну роль «зеленого» інвестування підтверджують інші дослідники «зеленого» фінансування. «Зелені» інвестиції з економічної точки зору сприяють зниженню рівня енергоємності ВВП, підвищують ефективність виробництва товарів і послуг; із соціальної точки зору підвищують рівень доходів та життя населення, збільшують кількість робочих місць; з екологічної точки зору сприяють зниженню антропогенного навантаження на довкілля, уповільнюють інтенсивність викидів парникових газів, підвищують якість ресурсоспоживання; з політичної точки зору мінімізують залежність країни від закупівель енергоносіїв за кордоном [1].

Офіційні дані свідчать про мінімальне інвестування коштів в охорону навколишнього середовища з боку держави (табл. 1).

Аналіз табл. 1 свідчить про несуттєве зростання капітальних інвестицій в охорону навколишнього природного середовища України, а саме на 26,6%, за 2014–2018 роки. У 2018 році ця сума склала 10 074,3 млн. грн. Зростання загального обсягу капітальних інвестицій відбулося завдяки таким

Таблиця 1

Динаміка капітальних інвестицій в охорону навколишнього середовища в Україні, млн. грн.

Напрямок інвестування	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	Відхилення 2018 року від 2014 року, %
Охорона атмосферного повітря, попередження змін клімату	1 915,1	1 422,9	2 502,8	2 608,1	3 505,9	83,1
Очищення зворотних вод	1 122,2	848,9	1 160,0	1 276,5	1 692,6	50,8
Поводження з відходами	784,0	737,5	2 208,7	2 471,0	1 182,	50,8
Захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	359,9	388,3	420,0	1 284,5	1 444,3	4,0 рази
Зниження шумового та вібраційного впливу	9,9	40,8	94,8	161,5	60,3	6,1 разів
Збереження біорізноманіття та середовища існування	11,5	22,4	49,6	177,3	73,4	6,4 разів
Радіаційна безпека	3 745,1	4 205,0	6 944,0	3 012,4	2 036,	-45,6
Науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	6,2	2,1	2,4	3,8	5,7	-8,1
Інші напрями природоохоронної діяльності	6,0	7,7	8,2	30,5	73,5	12,3 разів
Всього	7 959,9	7 675,6	13 390,5	11 025,6	10 074,3	26,6
Частка капітальних екологічно спрямованих інвестицій у загальному обсязі витрат на охорону навколишнього середовища	36,3	33,5	35,2	20,9	29,3	-7,0
Частка капітальних інвестицій за рахунок коштів держбюджету, %	0,5	4,1	2,8	3,5	2,9	2,4

Джерело: [4]

змінам, як збільшення обсягу інвестицій в охорону атмосферного повітря на 83,1%, зростання інвестицій на очищення зворотних вод і поводження з відходами на 50,8%, на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод в 4 рази, на зниження шумового і вібраційного впливу в 6,1 разів, на збереження біорізноманіття в 6,4 разів та інших природоохоронних заходів у 12,3 разів. Негативним явищем є зменшення обсягу інвестицій в радіаційну безпеку на 45,6% та науково-дослідні роботи природоохоронного напрямку на 8,1%.

Також у динаміці спостерігається зниження частки капітальних екологічних інвестицій у загальному обсязі витрат на охорону навколишнього середовища, які разом із капітальними передбачають поточні витрати. У 2014 році вона складала 36,3%, у 2018 році вона зменшилась на 7%, склавши 29,3%. Зниження капітальної спрямованості екологічних витрат характеризує високий рівень фізичного зношення об'єктів природоохоронної структури, відповідно, підвищення екологічних ризиків української економіки.

Щодо участі держави в інвестуванні природоохоронних заходів можна відзначити її мінімальний внесок протягом усього досліджуваного періоду (максимальний розмір зафіксовано у 2015 році, а саме 4,1%). Однак спостерігається позитивна динаміка протягом досліджуваного періоду. У 2014 році цей показник становить 0,5%, у 2018 році – 2,9%. Таким чином, найбільшу участь у «зеленому» інвестуванні беруть приватні інвестиції українського бізнесу та іноземні прямі інвестиції. Для залучення іноземних «зелених» інвестицій країни світу впроваджують стимулюючі інструменти, такі як «знижені ставки податку

на прибуток, податкові канікули (застосування нульової ставки податку на прибуток компанії, яка, наприклад, працює у сфері відновлюваної енергетики), податкові пільги та прискорена амортизація, звільнення від мита на імпортоване обладнання» [1].

Обмеженість бюджетних ресурсів та інвестиційна привабливість «зеленої» економіки змушують український бізнес вишукувати інші фінансові інструменти інвестування в «зелені» проєкти. Вивчення світового досвіду «зеленого» інвестування дає змогу на практиці використовувати та адаптувати до української економіки та інвестиційного ринку загальновідомі фінансові інструменти «зеленого» інвестування, такі як банківське кредитування у «зелені» проєкти; фінансування під покриттям експортно-кредитних агентств або фінансування під приватне страхування кредитних ризиків; фінансування з підтримкою міжнародних фінансових інституцій з групи Світового банку (IFC, EBRD, EIB, World Bank); «зелені» облігації; фінансування із залученням ЕРС-контрактора. Останній інструмент використовується для реалізації інвестиційних проєктів, пов'язаних з розбудовою відновлювальних джерел енергії, «завдяки залученню компанії, яка реалізує «під ключ» будівництво станцій і повністю бере на себе інвестиційні ризики» [5].

Аналіз практики використання названих фінансових інструментів українським бізнесом показав, що на шляху їх активізації є безліч перешкод, головними з яких є обмеженість вітчизняного банківського кредитування через ліміти НБУ на розмір кредитного ризику на одного контрагента, високу ризикованість «зелених» інвестиційних проєктів; дорожняча банківських кредитів; обмеженість лімітів фінансування українських «зелених» проєктів

експортно-кредитними агентствами, міжнародними фінансовими інституціями через низькі суверенні рейтинги України внаслідок нестабільності політичного та макроекономічного середовища; відсутність розвиненого інвестиційного ринку, зокрема фондового ринку; низький рівень економічної відповідальності за екологічні наслідки своєї діяльності та обмеженість юридично закріплених стимулів до зменшення шкідливого впливу на природне життєве середовище.

Найбільшу інвестиційну привабливість мають «зелені» проекти, які пов'язані з відновлювальними джерелами енергії, завдяки державним заходам стимулювання використання альтернативних джерел енергії (енергії вітру, сонця, біомаси, малі гідроелектростанції). За 2018 рік в українську відновлювальну енергетику було інвестовано 2,4 млрд. доларів США, що в 15 разів перевищує аналогічний показник 2017 року. У світі цей показник протягом п'яти останніх років перевищує 300 млрд. доларів США, а за 2018 рік він дорівнював 332,1 млрд. доларів США, що на 8% менше, ніж у 2017 році [6].

Незважаючи на зменшення інвестування «зеленої» енергетики у світі, на думку експертів, роль приватних інвестицій у проекти відновлювальної енергетики в Україні буде зростати, про що свідчать їх прогнози, наведені в табл. 2.

Необхідність збільшення «зеленого» інвестування пов'язана з його перевагами для економіки, навколишнього природного середовища. Т. Пімоненко на основі емпіричних розрахунків (на прикладі країн ЄС) встановлює, що зростання обсягу «зеленого» інвестування викликає зниження викидів парникових газів (3%), збільшення частки відновлювальних джерел енергії у загальному енергоспоживанні (6%), зростання ВВП (6%) [8].

Результати дослідження свідчать про те, що для української економіки характерним є дефіцит фінансових ресурсів на всіх її рівнях, тому без створення відповідного інвестиційного клімату для стимулювання «зеленого» інвестування очікувати збільшення їх обсягів неможливо. На думку І. Соловйова, на шляху розвитку «зеленого» інвестування в Україні стоять «екологічно шкідливі субсидії на видобування викопного палива, відсутність обліку використання природного капіталу

в системі національних рахунків, використання традиційних «коричневих» технологій, протиріччя інструментів державної екологічної і економічної політики, стереотипи та інерція у поведінці споживачів і виробників. Також перешкоджає вирішенню проблеми відсутність стимулюючих ресурсозбереження цін та податків на використання обмежених природних ресурсів, жорстких екологічних стандартів і технічних регламентів використання енергетичних стандартів, фінансових механізмів, які б стимулювали еко-інновації» [9].

Таким чином, для активізації «зеленого» інвестування важлива державна підтримка бізнесового середовища у цій сфері діяльності. Зацікавленість бізнес-сектору у спрямуванні інвестицій у «зелені» проекти має бути підтримана та стимульована з боку уряду у вигляді створення в країні інвестиційного клімату, тобто відповідного законодавчого, інформаційного та мотиваційного забезпечення. Серед заходів такого забезпечення, які застосовуються в інших країнах і показали позитивний ефект від їх впровадження, слід назвати розширення ринку «зелених» фінансів, впровадження інструментів стимулювання, впровадження спеціальної системи оподаткування зелених фінансових інструментів та відповідних змін у законодавчій базі.

Висновки з проведеного дослідження. Загострення екологічних проблем нерозривно пов'язане зі зростанням проблем в економічній та соціальній сферах українського бізнесу та на макроекономічному рівні загалом. Дослідження показали, що «зелене» інвестування здійснюється за рахунок державних коштів та коштів з інших джерел, зокрема приватного сектору, міжнародних фінансових інституцій. Частка державного інвестування при цьому зменшується, а перевага віддається інвестиціям приватних бізнес-структур. Однак нестабільність політичного та економічного середовища створює безліч перешкод на шляху розвитку «зеленого» інвестування в Україні. Вирішити ці проблеми може держава завдяки створенню відповідної законодавчої бази та закріпленню на законодавчому рівні стимулів для «зеленого» інвестування. Формування інвестиційного клімату у секторі «зеленої» економіки дасть змогу фінансовим інструментам «зеленого» інвестування розкритися й стати більш дієвими. Обмеженість державних

Таблиця 2

**Прогнозні обсяги та структура капіталовкладень
в освоєння відновлювальних джерел енергії в Україні на період до 2030 року**

Джерела фінансування	Обсяги фінансування		Обсяги фінансування за етапами			
			2021–2025 роки		2026–2030 роки	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Державний бюджет	55,5	0,01	30,5	0,02	25,0	0,01
Інші джерела	594 278,1	99,99	162 997,1	99,98	431 281	99,99
Усього	594 333,6	100	163 027,6	100	431 306	100

Джерело: [7]

коштів і важливість вирішення екологічних проблем вимагають пошуку ефективних і дієвих фінансових інструментів залучення грошових коштів для реалізації «зелених» проєктів. Дослідження за цим напрямом «зеленого» інвестування дасть змогу більше розкрити проблематику та шляхи їх вирішення на макроекономічному й мікроекономічному рівнях господарювання в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Маркевич К. «Зелені» інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст : аналітична доповідь. Київ, 2019. 316 с.
2. Greening the economy in the EU Eastern Neighborhood countries. URL: http://www.green-economiesea.org/ru/resources/EaPGREEN_BR_UPDATE_2017_RUS_FINAL_WEB.pdf (дата звернення: 17.04.2020).
3. Аніщенко В. До питання щодо удосконалення теоретико-методологічних засад екологічного інвестування. *Актуальні проблеми економіки*. 2007. № 8(74). С. 175–183.
4. Статистичний щорічник України за 2018 рік / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/zb_yearbook_2018.pdf (дата звернення: 18.04.2020).
5. Топ-5 інструментів залучення «зелених» інвестицій. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100005817-top-5-instrumentiv-zaluchennya-zelenikh-investitsiy> (дата звернення: 10.04.2020).
6. Динаміка розвитку відновлювальної енергетики в Україні та світі. URL: <https://www.mcl.kiev.ua/ukr/dinamika-rozvitku-vidnovlyuvalnoyi-energetiki-v-ukrayini-ta-sviti> (дата звернення: 10.04.2020).
7. Перспективи розвитку відновлювальної енергетики в Україні до 2030 року. URL: <http://live.org.ua/wp-content/uploads/2012/06/%D0%9A%D1%83%D0%B4%D1%80%D1%8F-22.04.2012-FINAL.pdf> (дата звернення: 20.04.2020).
8. Пімоненко Т. Детермінанти підвищення ефективності менеджменту зелених інвестицій. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2019. № 1. С. 158–165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2019_1_16 (дата звернення: 20.04.2020).
9. Соловійов І. Основні напрями розвитку «зеленої» економіки в Україні. *Світові тенденції розвитку зеленої економіки: регіональні аспекти і межі зростання* : матеріали одинадцятої міжнародної науково-практичної конференції. Херсон : Херсонський національний технічний університет, 2019. 111 с. URL: <http://kntu.net.ua/ukr/content/download> (дата звернення: 10.04.2020).

REFERENCES:

1. Markevych K. (2019) "Zeleni" investytsii u stalomu rozvytku: svitovyi dosvid ta ukraïnskyi kontekst. ["Green" investments in sustainable development: world experience and the Ukrainian context]. *Analitychna dopovid*. Kyiv. 316 p. (in Ukrainian)
2. Greening the economy in the EU Eastern Neighborhood countries. Available at: http://www.green-economiesea.org/ru/resources/EaPGREEN_BR_UPDATE_2017_RUS_FINAL_WEB.pdf (accessed 17 April 2020). (in Ukrainian)
3. Anishchenko V. (2007). Do pytannia shchodo udoskonalennia teoretyko-metodolohichnykh zasad ekolohichnoho investuvannia. [To the issue of improving the theoretical and methodological foundations of environmental investment]. *Aktualni problemy ekonomiky*. № 8 (74), pp. 175–183. (in Ukrainian)
4. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2018 rik. (2019). *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. [Statistical yearbook of Ukraine 2017]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/zb_yearbook_2018.pdf (accessed 18 April 2020). (in Ukrainian)
5. Top-5 instrumentiv zaluchennia "zelenykh" investytsii. [Top-5 instruments to attract "green" investments]. <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100005817-top-5-instrumentiv-zaluchennya-zelenikh-investitsiy> (accessed: 10 April 2020). (in Ukrainian)
6. Dynamika rozvytku vidnovliuvalnoi enerhetyky v Ukraini ta sviti. [The development dynamics of renewable energy in Ukraine and in the world]. Available at: <https://www.mcl.kiev.ua/ukr/dinamika-rozvitku-vidnovlyuvalnoyi-energetiki-v-ukrayini-ta-sviti> (accessed 10 April 2020). (in Ukrainian)
7. Perspektyvy rozvytku vidnovliuvalnoi enerhetyky v Ukraini do 2030 roku. [Prospects for the development of renewable energy in Ukraine until 2030]. Available at: <http://live.org.ua/wp-content/uploads/2012/06/%D0%9A%D1%83%D0%B4%D1%80%D1%8F-22.04.2012-FINAL.pdf> (accessed 20 April 2020). (in Ukrainian)
8. Pimonenko T. (2019). Determinanty pidvyshchenia efektyvnosti menedzhmentu zelenykh investytsii. [Determinants of improving the effectiveness of green investment management] *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu*. № 1. P. 158–165. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2019_1_16 (accessed 20 April 2020). (in Ukrainian)
9. Soloviov I. (2019) Osnovni napriamy rozvytku "zelenoi" ekonomiky v Ukraini. [The main directions of development of the "green" economy in Ukraine] *Svitovi tendentsii rozvytku zelenoi ekonomiky: rehionalni aspekty i mezhi zrostannia* : materialy odynadtsiatoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. – Kherson : Khersonskiy natsionalnyi tekhnichnyi universytet. 111 p. Available at: <http://kntu.net.ua/ukr/content/download> (accessed 10 April 2020). (in Ukrainian)

БЕЗПЕКА БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ: СУТНІСТЬ ТА МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ

BANKING SECURITY OF UKRAINE: THE ESSENCE AND METHODS OF DETERMINATION

УДК 336.71

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-56>**Рошило В.І.**

к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів,
банківської справи та підприємництва
Чернівецький
торговельно-економічний інститут
Київського національного
торговельно-економічного університету

Roshylo Violetta

Chernivtsi Institute
of Trade and Economics
of Kyiv National University
of Trade and Economics

Стаття присвячена моніторингу теоретико-методологічної сутності економічної категорії «банківська безпека держави» в наукових доробках учених-економістів. На основі порівняльного аналізу визначено ключові риси цієї категорії та сформульовано авторське визначення терміна «банківська безпека держави». Проведено оцінювання наявних методик визначення рівня безпеки банківського сектору України. Розкрито переваги й недоліки цих моделей у рамках сучасного розвитку економічної ситуації. Визначено найбільш раціональну та збалансовану методику розрахунку інтегрального показника рівня банківської безпеки України. Здійснено розрахунок та аналіз сучасного стану рівня банківської безпеки України відповідно до методики розрахунку рівня фінансової безпеки держави МЕРТ. Проаналізовано ключові причини та фактори, що впливають на рівень банківської безпеки України. Визначено вплив кризових явищ в економіці держави минулих періодів на рівень окремих індикаторів загалом та рівень банківської безпеки держави зокрема. **Ключові слова:** банк, банківська система, банківський сектор, безпека банківського сектору, стабільність банківської системи, фінансова безпека, реальний сектор економіки.

Стаття посвящена мониторингу теоретико-методологической сущности эконо-

мической категории «банковская безопасность государства» в научных трудах ученых-экономистов. На основе сравнительного анализа определены ключевые черты этой категории и сформулировано авторское определение термина «банковская безопасность государства». Проведено оценивание существующих методик определения уровня безопасности банковского сектора Украины. Раскрыты преимущества и недостатки этих моделей в рамках современного развития экономической ситуации. Определена наиболее рациональная и сбалансированная методика расчета интегрального показателя уровня банковской безопасности Украины. Осуществлены расчет и анализ современного состояния уровня банковской безопасности Украины в соответствии с методикой расчета уровня финансовой безопасности государства МЭРТ. Проанализированы ключевые причины и факторы, влияющие на уровень банковской безопасности Украины. Определено влияние кризисных явлений в экономике государства прошлых периодов на уровень отдельных индикаторов в целом и уровень банковской безопасности государства в частности.

Ключевые слова: банк, банковская система, банковский сектор, безопасность банковского сектора, стабильность банковской системы, финансовая безопасность, реальный сектор экономики.

In the research, the theoretical and methodological essence of the economic category of "banking security of the state" is revealed. The current state of research of this issue in the writings of economists is analyzed; a comparative assessment of the characteristics of the definition of this category by modern scholars is carried out. The vast majority of scholars in this field investigate banking security at the microeconomic level. Based on this comparative analysis, the key features of this category are identified and the author's definition of the term "banking security of the" is formulated. The existing methods of determining the level of security of the Ukrainian banking sector are evaluated. The advantages and disadvantages of these models are revealed in the context of the current economic development. This is due to an insufficient level of study of the financial and economic processes in the field of banking. The most rational and balanced method of calculating the integral indicator of the level of banking security of Ukraine was determined, which is the method of calculating the level of economic security of the state of the Ministry of Economic Development and Trade. The system of calculating the level of banking security of the state in accordance with the MEDT methodology is covered. The graduation scale of the level of banking security is evaluated according to this methodology. The individual indicators and their weight coefficients are analyzed, which are constituent elements of the integral indicator of calculating the level of banking security of the state. The constituent indicators are calculated and the conformity of their values with the normative and optimal indicators is determined. Calculation and analysis of the current state of the level of banking security of Ukraine in accordance with the MEDT methodology of calculating the level of financial security of the state is carried out. The key causes and factors affecting the level of banking security of Ukraine are analyzed. The influence of crisis phenomena in the economy of the past periods on the level of individual indicators in general and the level of banking security of the state in particular are determined.

Key words: bank, banking system, banking sector, security of the banking sector, stability of the banking system, financial security, real economy.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток світової економіки наочно демонструє, що найбільш високий рівень темпів економічного зростання в довгостроковій перспективі мають країни з найбільш розвиненим, стабільним та збалансованим банківським сектором, що обумовлює актуальність теми наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання банківської безпеки сьогодні займається значна частка вітчизняних учених-економістів. Зокрема, банківська безпека на рівні галузі висвітлена в працях таких вітчизняних учених, як Н.І. Богомолова [1] та О.О. Бригі-

нець [2]. Питанням банківської безпеки України та впливом її стану на рівень розвитку економіки України займалися такі вчені, як О.Б. Васильчин [5], В.В. Коваленко [6] та В.І. Соловійов [3]. На пострадянському просторі питанню вивчення сутності банківської безпеки держави присвячені праці російського вченого Д.А. Кольцова [4].

Водночас необхідно відзначити, що питання банківської безпеки на рівні загального банківського сектору сьогодні не є досить вивченим. Більшість науковців у рамках цієї проблематики досліджує банківську безпеку на мікроекономічному рівні (рівні окремих банківських установ).

Постановка завдання. Метою наукового пошуку є теоретичне оцінювання економічної сутності банківської безпеки держави на сучасному етапі розвитку національної економіки, визначення найраціональнішої методики розрахунку рівня банківської безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна як країна з економікою, що розвивається, сьогодні має певну проблематику в системі розвитку вітчизняної фінансової системи загалом та банківської галузі зокрема. Здебільшого це пов'язано з недостатнім рівнем дослідження фінансово-економічних процесів у сфері банківської діяльності.

В рамках більш детального розкриття теми наукового дослідження проаналізуємо наявні трактування терміна «банківська безпека держави» в працях сучасних учених-економістів, які узагальнено в табл. 1.

Відповідно до вищенаведеної таблиці можна зробити висновок, що нині у вітчизняній науці немає єдиного визначення терміна «банківська безпека держави», що обумовлюється відносно малим терміном дослідження цієї проблематики. Більшість науковців виокремлює такі риси поняття «банківська безпека держави» [1–6]:

- стабільність функціонування банківського сектору;
- прибутковість функціонування банківського сектору.

На нашу думку, під банківською безпекою держави необхідно розуміти рівень стійкого функціонування комерційних банків у державі, за якого банки здатні здійснювати основну діяльність, протистояти зовнішнім та внутрішнім дестабілізуючим чинникам, забезпечувати ефективний рівень кредитування та залучення інвестиційних ресурсів юридичних та фізичних осіб.

Сьогодні у вітчизняній науковій літературі виділяють значну кількість методик визначення (розра-

хунку) рівня банківської безпеки держави [5], серед яких найбільшого поширення набули такі моделі:

- методика Е.А. Андрєєвої;
- методика А.А. Наточєвої;
- методика П.В. Калаур;
- методика В.І. Франчук;
- методика МЕРТ України.

Кожна з цих моделей має власний алгоритм розрахунку, в якому використовуються певні коефіцієнти та показники, що характеризують рівень фінансової стійкості та ефективності функціонування банківського сектору. Відповідно до цілей статті здійснимо порівняльний аналіз коефіцієнтів, що використовуються в сучасних методиках розрахунку рівня банківської безпеки, для визначення відмінностей та подібностей цих моделей (табл. 2). Представлені методики розрахунку рівня безпеки банківського сектору держави мають певні спільні риси та відмінності в системі вибору коефіцієнтів та показників, що використовуються в цих моделях. Більшість цих моделей включає до свого складу показники у сфері ліквідності, рентабельності та рівня проблемних кредитів у структурі сукупного КІП банківського сектору.

В рамках визначення раціональності та доцільності використання цих моделей у системі практичного розрахунку рівня безпеки банківського сектору держави здійснимо порівняльну характеристику цих методик (табл. 3).

Фактично в рамках цієї порівняльної характеристики можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної науки найбільш доцільною та раціональною методикою розрахунку рівня банківської безпеки України є модель Міністерства економіки і торгівлі. Ця модель є структурною складовою частиною в системі розрахунку фінансової безпеки держави, яка є структурною складовою частиною в рамках розрахунку економічної безпеки України.

Таблиця 1

Трактування терміна «банківська безпека держави» в працях сучасних учених-економістів

№	Автор	Трактування
1	Н.І. Богомоллова	Банківська безпека охоплює низку напрямів, зокрема стан захищеності банківської діяльності як процесу та результату, збереженість ресурсів фінансової установи, можливість ефективного розвитку у стратегічному вимірі, здатність ідентифікувати ризики та протистояти чисельним загрозам, захищати економічні інтереси учасників та нарощувати сукупний потенціал.
2	О.О. Бригінець	Банківську безпеку вважаємо за доцільне розглядати як стан, за якого забезпечуються умови для поступального й ефективного функціонування банківської системи, збільшення частки прибутку та спрямування її функціонування на підвищення рівня соціально-економічного розвитку держави.
3	В.І. Соловйов	Банківська безпека держави – це такий стан діяльності банківської системи країни, за якого забезпечуються стабільне кредитування реального сектору економіки, висока доступність та ефективне використання кредитних ресурсів банківських установ, незалежність банківського капіталу від учасників-нерезидентів.
4	Д.А. Кольцов	Безпека банківського сектору полягає у виконанні банками їхніх основних функцій, а саме трансформаційної та посередницької, за умов мінімізації ризиків і загроз, найзначнішою серед яких є втрата капіталу.

Джерело: побудовано за [1–4]

Таблиця 2

**Порівняльний аналіз коефіцієнтів, що використовуються
в сучасних методиках розрахунку рівня банківської безпеки**

№	Показник	Методика				
		Е.А. Андрєєвої	Н.Н. Наточевой	П.В. Калаур	В.І. Франчук	МЕРТ
1	Показники ліквідності	+	+	+		+
2	Показники рентабельності	+	+	+	+	+
3	Якість активів	+	+		+	+
4	Ефективність використання власного капіталу	+				+
5	Коефіцієнт валютного фондування	+		+		
6	Коефіцієнт кредитних ризиків		+	+	+	
7	Валютний ризик		+	+		
8	Ресурсна база		+			
9	Фондовий ризик		+			
10	Платоспроможність		+			
11	Фінансова стійкість		+			
12	Процентна маржа			+	+	
13	Коефіцієнт проблемних кредитів			+	+	+
14	Коефіцієнт достатності капіталу			+		
15	Дохідність капіталу				+	
16	Достатність резервів				+	
17	Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи					+
18	Співвідношення довгострокових кредитів та депозитів					+

Джерело: побудовано за [5–7]

Таблиця 3

**Порівняльна характеристика наявних методик оцінювання
рівня безпеки банківського сектору держави**

№	Автор методики	Характеристика
1	Е.А. Андрєєва	Методика орієнтована на аналіз певних показників діяльності банку, водночас не представлена інтегральна модель розрахунку, відсутні чіткі орієнтири визначення банківської безпеки на макрорівні.
2	Н.Н. Наточева	Представлені коефіцієнти в цій методиці не охоплюють увесь спектр загроз і ризиків у системі банківської безпеки.
3	П.В. Калаур	Значною мірою ця методика орієнтована на класичну систему визначення рівня фінансової стійкості банку на мікрорівні.
4	В.І. Франчук	Класична методика розрахунку з визначеною шкалою градації результатів. Ключовим недоліком методики є значна орієнтація на активи банку, що знижує вплив інших статей балансу на рівень банківської безпеки.
5	МЕРТ	Комплексна інтегральна модель розрахунку, що включає основні показники діяльності банківської системи на макроекономічному рівні. В рамках моделі представлені вагові коефіцієнти та нормативні значення для кожного показника.

Джерело: побудовано за [5–7]

Відповідно до затвердженої методики банківська безпека України розраховується як інтегральний індикатор відповідно до формули [7]:

$$I_m = \sum_{i=1}^n d_i y_i, \quad (1)$$

де I_m – інтегральний індикатор рівня банківської безпеки України; d_i – ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс банківської безпеки України; y_i – нормалізована оцінка i -го індикатора.

Рівень банківської безпеки визначається за затвердженою шкалою градації від 0 до 1 (або від

0% до 100%) [7], де 0 – абсолютний рівень небезпеки банківського сектору; 0,2 – критичний рівень банківської безпеки; 0,4 – небезпечний рівень банківської безпеки; 0,6 – незадовільний рівень банківської безпеки; 0,8 – задовільний рівень банківської безпеки; 1 – оптимальний рівень банківської безпеки;

Відповідно до особливостей розрахунку складових показників інтегрального індикатора рівня банківської безпеки України [7], а також з використанням статистичних даних функціонування банківської сфери [8–11] проаналізуємо індикатори

та вагові коефіцієнти індикаторів банківської безпеки України за методикою МЕРТ за 2016–2018 роки включно.

За період аналізу індикатори інтегрального показника рівня банківської безпеки України перебували переважно за межами нормативних значень, адже [7]:

- рівень прострочених кредитів перебував у діапазоні 30,5–54,5%, тоді як оптимальне значення цього індикатора становить 2%;
- при нормативі у 110% рівень відношення кредитів до депозитів в іноземній валюті коливався на рівні 109,3–134,5%;
- частка іноземного капіталу при нормативі у 25% перебувала на рівні 30,4–34,9%;
- відношення довгострокових кредитів до депозитів перебувало на рівні 3,3–4,1 рази при нормативі в 1;
- на нормативне значення вийшов показник рентабельності активів, а саме 1,7%, при оптимальному значенні в 1,5%;

– норматив для частки п'яти найбільших банків в активах становив 30%, водночас цей показник перебував в діапазоні 50,4–60,2%.

На основі проведених розрахунків індикаторів рівня банківської безпеки України за 2016–2018 роки включно здійснено розрахунок інтегрального показника банківської безпеки держави за відповідний період та проаналізуємо його значення (рис. 1).

За 2016–2018 роки включно рівень банківської безпеки зріс на 1,94 в.п., а саме з 26,11% у 2016 році до 28,05% у 2018 році. Незважаючи на позитивну динаміку, весь період дослідження показник рівня банківської безпеки України перебував на межі критичного та небезпечного рівнів (відповідно до затвердженої в методиці МЕРТ шкали градації).

Серед ключових факторів, що негативним чином впливають на рівень банківської безпеки України необхідно відзначити:

- високий рівень простроченої заборгованості в сукупному обсязі виданих кредитів, що є

Таблиця 4

Індикатори та вагові коефіцієнти індикаторів банківської безпеки України за методикою МЕРТ у 2016–2018 рр.

Індикатор	Вагові коефіцієнти	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками – резидентам України, %	0,1510	30,5	53,7	54,5
Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %	0,1425	134,5	109,3	117,0
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	0,1371	34,9	31,1	30,4
Співвідношення довгострокових (понад 1 року) кредитів та депозитів, разів	0,1487	4,1	3,3	3,8
Рентабельність активів, %	0,1496	-12,6	-1,9	1,7
Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, %	0,1359	92,1	98,4	93,5
Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, %	0,1351	50,4	59,7	60,2

Джерело: розраховано та побудовано за [7–11]

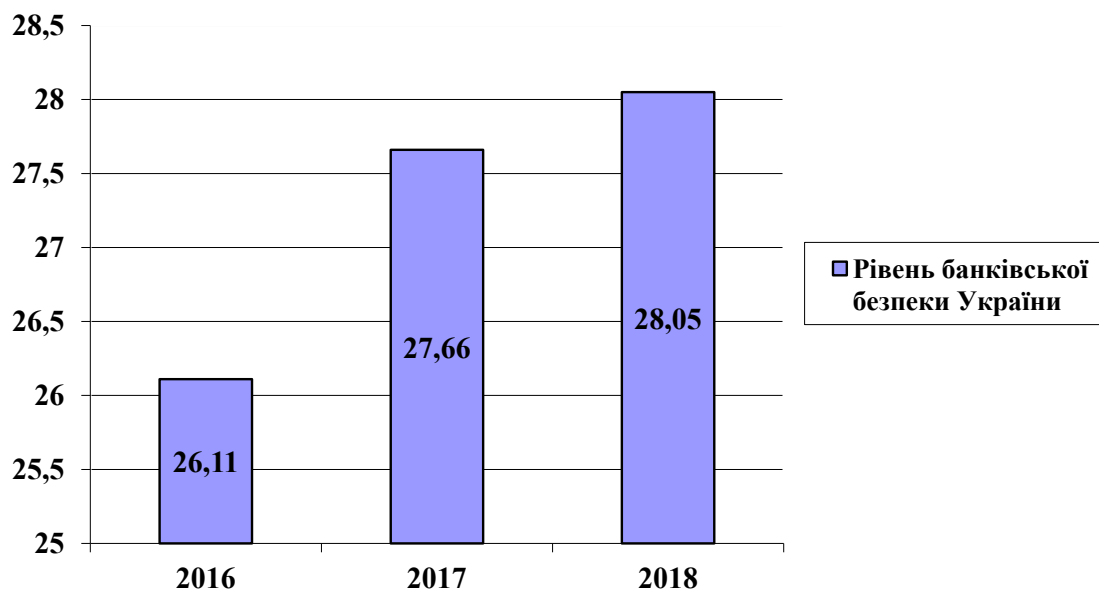

Рис. 1. Динаміка рівня банківської безпеки України у 2016–2018 рр., %

Джерело: розраховано та побудовано за [7–11]

результатом кризових явищ в економіці у 2008–2009 роках та у 2013–2014 роках;

– значне перевищення обсягів валютних кредитів над обсягами валютних депозитів, що також зумовлено періодом 2005–2009 років, коли населенню та юридичним особам були надані значні обсяги грошових коштів за програмами валютного кредитування;

– зростаюча концентрація ринку банківських послуг, адже якщо у 2016 році на частку п'яти найбільших банків припадали 50,4% сукупних активів, то на кінець 2018 року цей показник вже перебував на рівні 60,2%, що є негативним індикатором у системі конкурентоспроможності банківського сектору.

Висновки з проведеного дослідження. У підсумку наукового дослідження можна зробити такі висновки:

1) Банківський сектор держави на сучасному етапі розвитку світової економіки відіграє важливу роль у системі сталого зростання національних економік. Через систему кредитування реального сектору та населення відбувається зростання рівня ділової активності та споживчого попиту, що позитивним чином відображається на темпах росту ВВП.

2) Водночас в умовах нестабільного та неефективного функціонування банківської системи економіка країни може зазнати істотних втрат, що генерує необхідність постійного та стабільного відстеження рівня розвитку банківського сектору держави.

3) У вітчизняних реаліях, незважаючи на значну кількість методик визначення рівня банківської безпеки України, було визначено, що найраціональнішою моделлю є методика МЕРТ України. Проведений аналіз рівня банківської безпеки України за цією методикою дав змогу встановити, що у 2016–2018 роки цей показник перебував на межі критичного та небезпечного рівнів. Водночас зростання цього індикатора дає змогу визначити поступове відновлення фінансової стійкості вітчизняного банківського сектору.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Богомоллова Н.І. Особливості формування механізму банківської безпеки в Україні. *Ефективна економіка*. 2019. Вип. 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/11.pdf (дата звернення: 15.03.2020).
2. Бригінець О.О. Правове забезпечення банківської безпеки держави як структурного елемента фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 40. С. 137–140.
3. Соловйов В.І. Сучасний стан банківської безпеки України. *Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції*. 2011. Вип. 4. С. 79–82.
4. Мельник Д.Ю. Экономическая безопасность банковской системы: теоретические и практические аспекты. *Наукоеведение*. 2017. Вип. 5. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskaya-bezopasnost-bankovskoy-sistemy-teoreticheskie-i-prakticheskie-aspekty> (дата звернення: 15.03.2020).

5. Васильчишин О.Б. Аналіз наявних моделей оцінки фінансової безпеки банків і банківської системи і напрями їх удосконалення. *Регіональна економіка*. 2016. Вип. 2. С. 156–164.

6. Коваленко В.В., Болгар Т.М., Сергєєва О.С. Фінансова безпека банківської системи України – проблеми виміру та забезпечення. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. Вип. 3 (26). С. 38–45.

7. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року №1277 / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (дата звернення: 15.03.2020).

8. Основні показники діяльності банків України / Національний банк України. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798 (дата звернення: 20.03.2020).

9. Грошово-кредитна статистика / Національний банк України. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44579 (дата звернення: 20.03.2020).

10. Звітна форма та довідкові дані з копії індикаторів фінансової стійкості / Національний банк України. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44575 (дата звернення: 20.03.2020).

11. Дані фінансової звітності банків України / Національний банк. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097 (дата звернення: 15.03.2020).

REFERENCES:

1. Bohomolova, N.I. (2019). Features of Formation of the Mechanism of Banking Security in Ukraine. [Features of formation of the mechanism of bank security in Ukraine]. *Efektivna Ekonomika*, is. 11. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/11.pdf (accessed 4 August 2019). (in Ukrainian)
2. Bryhinets, O.O. (2016). Legal Enshrinment of the State's Banking Security as a Structural Element of the State's Financial Security [legal support for the state's banking security as a structural element of the state's financial security]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, vol. 40, pp. 137–140. (in Ukrainian)
3. Soloviov, V.I. (2011). The Current State of Banking Security in Ukraine [The current state of banking security in Ukraine.]. *Scientific Bulletin: Finance, Banks, Investment*, vol. 4, 79–82. (in Ukrainian)
4. Melnyk, D.Yu. (2017). Economic Security of the Banking System: Theoretical and Practical Aspects [Economic security of the banking system: theoretical and practical aspects.]. *Naukovedenie*, vol. 5. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskaya-bezopasnost-bankovskoy-sistemy-teoreticheskie-i-prakticheskie-aspekty> (accessed 4 August 2019). (in Russian)

5. Vasylychshyn, O.B. (2016). Analysis of the Existing Models of Evaluation of Financial Security of Banks and Banking System and Directions of Their Improvement [Analysis of existing models of assessment of financial security of banks and banking system and directions of their improvement.]. *Regional Economy*, vol. 2, pp. 156–164. (in Ukrainian)

6. Kovalenko, V.V., Bolhar, T.M., Serhieieva, O.S. (2018). Financial Security of the Banking System of Ukraine – Problems of Measurement and Provision [Financial security of the banking system of Ukraine – problems of measurement and security.]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky*. 3(26), pp. 38–45. (in Ukrainian)

7. *On Approval of Methodological Recommendations for Calculating the Level of Economic Security of Ukraine* [On approval of Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine], Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine dated October 29, 2013, No. 1277. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>. (in Ukrainian)

8. National Bank of Ukraine (2020). *Main Indicators of Activity of Banks of Ukraine* [Main indicators of activity of banks of Ukraine, National Bank of Ukraine.]. Available at: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798 (accessed 16 January 2020). (in Ukrainian)

9. National Bank of Ukraine (2020). *Monetary and Credit Statistics* [Monetary statistics]. Available at: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44579 (accessed 16 January 2020). (in Ukrainian)

10. National Bank of Ukraine (2020). Financial Stability Indicators Compilation Report and Reference Data. [Financial Stability Indicators Reporting Form and Reference Data]. Available at: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44575 (accessed 16 January 2020). (in Ukrainian)

11. National Bank of Ukraine (2020). Financial Statements of Banks of Ukraine [Financial Statements of Banks of Ukraine]. Available at: http://www.bank.gov.ua/control/en/publish/category?cat_id=64097 (accessed 16 January 2020). (in Ukrainian)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БІРЖОВОГО РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ В УКРАЇНІ

SECURITIES MARKET DEVELOPMENT TRENDS IN UKRAINE

УДК 336.761

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-57>**Штефан Л.Б.**

к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Вінницький навчально-науковий
інститут економіки

Тернопільського національного
економічного університету

Мацедонська Н.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Вінницький навчально-науковий
інститут економіки
Тернопільського національного
економічного університету

Shtefan Lyudmila

Vinnitsa Educational
and Scientific Institute of Economics
Ternopil National Economic University

Matsedonska Nataliya

Vinnitsa Educational
and Scientific Institute of Economics
Ternopil National Economic University

У статті проаналізовано сучасний стан біржового ринку цінних паперів в Україні. Визначено основні особливості його функціонування та розвитку. Проведений аналіз показав, що протягом 2014–2017 рр. спостерігалось поступове зменшення обсягів торгів на біржовому ринку цінних паперів, а починаючи з 2018 р. відбулось збільшення даного показника. Головним фінансовим інструментом на біржовому ринку України для подолання глибокої економічної кризи є державні облигації. Внаслідок великої доходності за цими облигаціями, в Україну зайшов значний спекулятивний капітал, який вплинув на валютний ринок позитивно. Проте, ситуація може змінитись на протилежну, що призведе до різкої девальвації гривні. Решта фінансових інструментів на біржовому ринку є незначними, тому вони не можуть суттєво вплинути на інвестиційну активність на вітчизняному ринку. Сучасний обсяг торгів на біржовому ринку України не відповідає потребам економіки і не задовольняє державні потреби. На сьогодні без вжиття дійових заходів з боку держави активізація біржового ринку неможлива. Необхідно удосконалювати та розвивати біржовий ринок на основі запровадження цілісної стратегії, яка буде поєднувати нормативно-правове та інституційне забезпечення політики державних запозичень, розвиток інструментарію державних позик для підтримки індивідуальних заощаджень та створення відповідної інфраструктури.

Ключові слова: ринок цінних паперів, біржовий ринок, позабіржовий ринок, фондова біржа, державні облигації, деривативи, фінансові інструменти.

В статье проанализировано современное состояние биржевого рынка ценных бумаг

в Украине. Определены основные особенности его функционирования и развития. Проведенный анализ показал, что в течение 2014–2017 гг. наблюдалось постепенное уменьшение объемов торгов на биржевом рынке ценных бумаг, а начиная с 2018 г. произошло увеличение данного показателя. Главным финансовым инструментом на биржевом рынке Украины для преодоления глубокого экономического кризиса есть государственные облигации. Вследствие большой доходности по этим облигациям в Украину зашел большой спекулятивный капитал, который повлиял на валютный рынок положительно. Однако, ситуация может измениться на противоположную, что приведет к резкой девальвации гривны. Объем торговли других финансовых инструментов на биржевом рынке незначительный, поэтому они не могут существенно повлиять на инвестиционную активность на отечественном рынке. Современный объем торгов на биржевом рынке Украины не соответствует потребностям экономики и не удовлетворяет государственные потребности. На сегодня без принятия мер со стороны государства активизация биржевого рынка невозможна. Необходимо совершенствовать и развивать биржевой рынок на основе внедрения целостной стратегии, сочетать нормативно-правовое и институциональное обеспечение политики государственных заимствований, развитие инструментария государственных займов для поддержки индивидуальных сбережений и создание соответствующей инфраструктуры.

Ключевые слова: рынок ценных бумаг, биржевой рынок, внебиржевой рынок, фондовая биржа, государственные облигации, деривативы, финансовые инструменты.

The article analyzes the current state of the stock market in Ukraine. The main features of its functioning and development are determined. The conducted analysis showed that during 2014–2017 there was a gradual decrease in trading volumes on the stock market of securities, and starting from 2018, this indicator increased. Among the financial instruments, government bonds and derivatives occupied a leading position in terms of trading on the stock market. Unfortunately, the domestic stock market is dominated by derivatives with stock and currency base assets rather than interest rate derivatives inherent in developed markets. The main financial instrument on the Ukrainian stock market for overcoming the deep economic crisis is government bonds. Due to the high yield on these bonds, considerable speculative capital has entered Ukraine, which has had a positive effect on the foreign exchange market for some time. However, the situation may be reversed, leading to a sharp devaluation of the hryvnia. Other financial instruments on the stock market are insignificant, so they cannot significantly affect the investment activity in the domestic market. Comparing the level of capitalization of the domestic stock market with the developed countries, it is at a rather low level. The current volume of trading on the Ukrainian stock market does not meet the needs of the economy and does not meet state needs. At present, without taking action on the part of the state, the activation of the stock market is impossible. The stock market needs to be improved and developed through the introduction of a coherent strategy that combines regulatory and institutional support for government borrowing policies, the development of government loan instruments to support individual savings and the creation of appropriate infrastructure. An important condition for the development of the modern stock exchange market of Ukraine is to ensure a high level of trading liquidity by providing investors with the most available number of financial instruments for diversification of investment directions. This will allow you to implement a variety of investment strategies and behaviors in the stock market.

Key words: securities market, stock market, OTC market, stock exchange, government bonds, derivatives, financial instruments.

Постановка проблеми. Попри всі негаразди з якими нам доводиться стикатися, Україна все більше інтегрується у світовий фінансовий простір. В той же час біржовий ринок є одним із найважливіших елементів ринкової інфраструктури економіки, який у нас ще недостатньо добре розвинутий. Адже його діяльність сприяє акумулюванню капіталу для інвестицій у всі сфери суспільного життя, трансформації економіки, підвищенню добробуту кожної людини через володіння цінними

паперами. Тому поряд із позитивними тенденціями його розвитку, на біржовому ринку існують ряд проблем, які вимагають вирішення в напрямку формування достатньо капіталізованого та високоліквідного біржового ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню процесів, які відбуваються на біржовому ринку цінних паперів присвятили наукові праці такі вітчизняні науковці, як Г. Азаренкова [1], О. Руда [2], І. Краснова [3], В. Воронюк [4],

Ж. Гарбар [5], З. Мацук [6], С. Науменкова [7], В. Опарін [8], І. Федорович [9] та багато інших.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних тенденцій функціонування біржового ринку цінних паперів в Україні та формулювання напрямів його подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансовий словник А.Г. Загороднього визначає біржову торгівлю як торгівлю товарами чи цінними паперами за посередництва біржі [10]. Ряд дослідників у своїх наукових працях переважно асоціюють процес біржової торгівлі цінними паперами із діяльністю біржі [6; 7; 8]. На нашу думку, прирівнювання біржової торгівлі до діяльності біржі не адекватно розкриває сутність і характерні ознаки такої форми торгівлі, як біржова торгівля. Адже на біржах може проводитися торгівля у різних формах – аукціони, тендери та власне біржова торгівля. У той же час, міжнародна практика засвідчує, що принципи біржової торгівлі можуть використовуватися не тільки біржами, а й електронними системами торгівлі.

В структурі вільного ринку цінних паперів розрізняють біржовий та позабіржовий оборот цінних паперів. Термін «біржовий оборот» означає купівлю-продаж цінних паперів на біржі і стосується фондової біржі. Саме на фондовій біржі забезпечується торгівля цінними паперами та валютними цінностями і формування їх біржового курсу. Тобто це такий фінансовий механізм, за допомогою якого здійснюється мобілізація коштів для забезпечення грошовим капіталом потреб виробництва. Для цього в державі повинна бути розвинута інфраструктура та весь спектр сучасних інструментів фондового ринку. Причому держава

виконуючи функції макроекономічного регулятора, і використовуючи інструменти ринку цінних паперів під час реалізації грошової політики може виступати як емітентом державних цінних паперів так і інвестором.

За даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) обсяг торгів на ринку цінних паперів за підсумками 2018 р. зріс на 121,99 млрд. грн. (на 26%), порівняно з показником 2017 р., та становив 590,58 млрд. грн. при зростанні ВВП на 3,2%. Дані за 2019 р. не порівнюємо, тому що інформація є лише за 9 місяців 2019 р, але незважаючи на це тенденція є зворотною. Також слід звернути увагу на те, що спостерігається значне зменшення даного показника в порівнянні з 2014–2016 рр. Як видно з рис. 1 різке зменшення обсягу торгів на ринку цінних паперів почалось ще у 2017 р., коли обсяг торгів знизився на 72,23%, порівняно з 2016 р. та становив 468,69 млрд. грн.

Проте, відомо, що така тенденція відбулась через те, що змінилась методологія розрахунку обсягу торгів, в результаті чого депозитні сертифікати більше не враховуються при розрахунках обсягу торгів (у 2016 р. обсяг торгів депозитними сертифікатами на ринку цінних паперів становив 1153,15 млрд. грн). Ці сертифікати Нацбанк вважає одним із своїх монетарних інструментів. Відповідно такі зміни і привели до кардинального зменшення обсягу торгів по відношенню до ВВП. Якщо у 2014 р. він складав 146,9%, у 2016 р. – 112,1% від ВВП, то у 2018 році вже 16,6%.

За 9 місяців 2019 р. обсяг торгів на біржовому ринку вже становив майже 72% від загального обсягу торгів на ринку цінних паперів (322,4 млрд. грн). Таким чином, частка торгів на

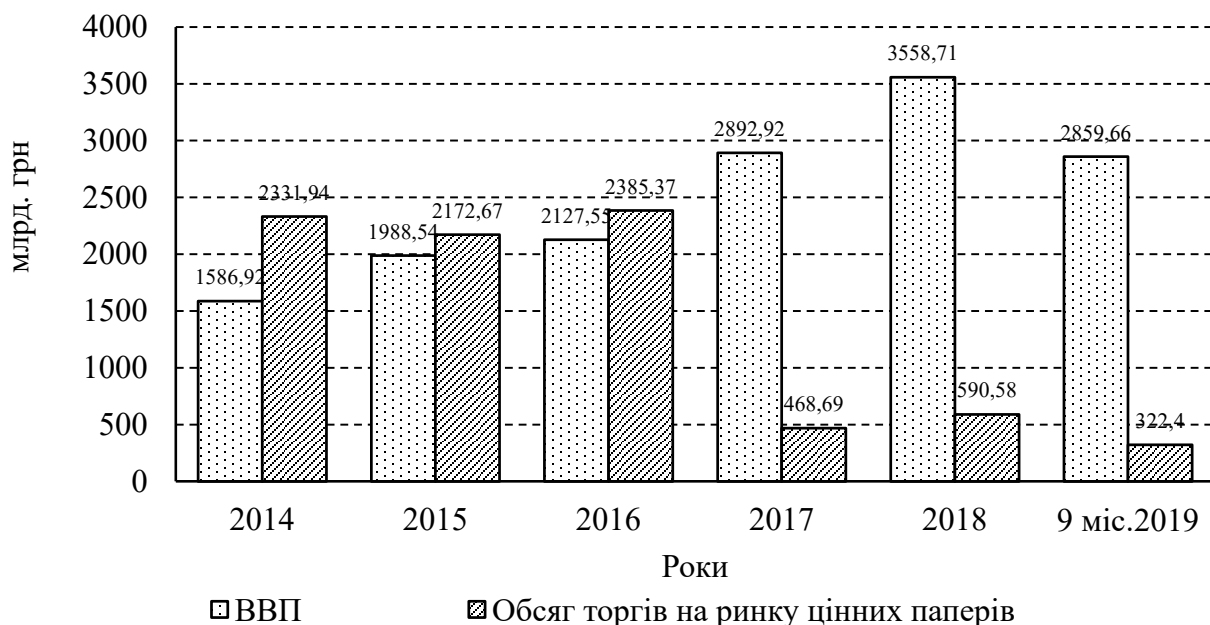

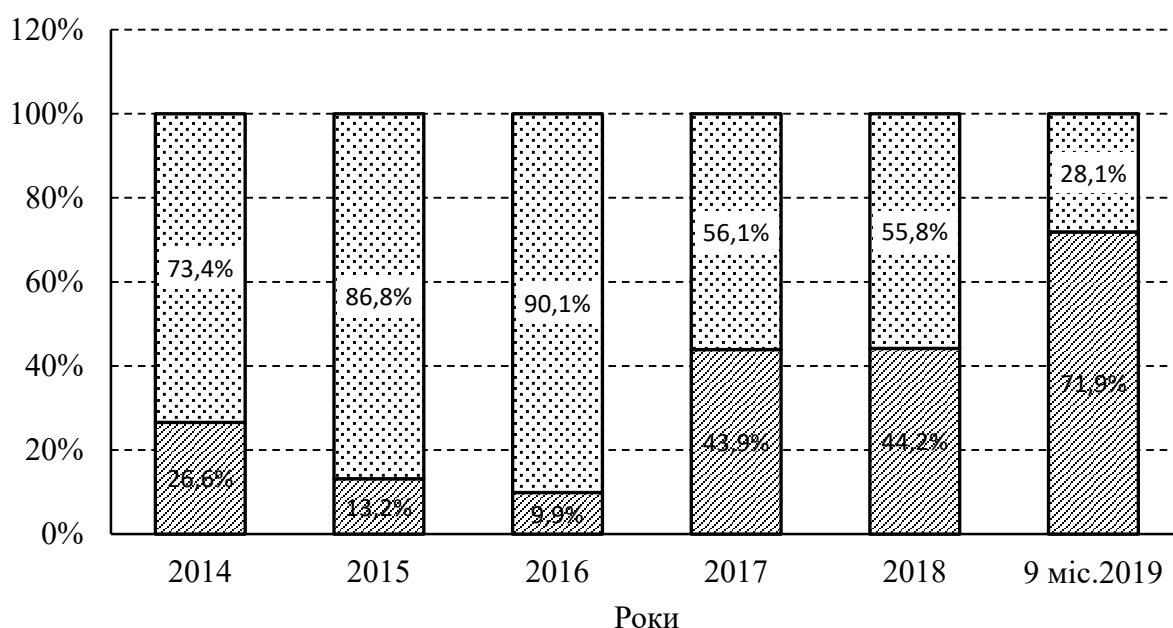
Рис. 1. Динаміка обсягу торгів на ринку цінних паперів та ВВП у 2014–2019 рр., млрд. грн

Джерело: розраховано авторами за даними [13; 14]

біржовому ринку у 2019 р. досягла найвищого значення за останні 6 років і становила на 28 в.п. більше, ніж у 2017 р. та на 45,3 в.п. більше, ніж у 2014 р. (рис. 2).

Як свідчать представлені дані на рис. 3, починаючи з 2014 р. по 2017 р. простежується поступове зменшення обсягів торгів на біржовому ринку цінних паперів проти динаміки обсягів ВВП, зокрема, обсяг торгів на біржовому ринку цінних паперів зменшився за цей період на 413,91 млрд. грн.

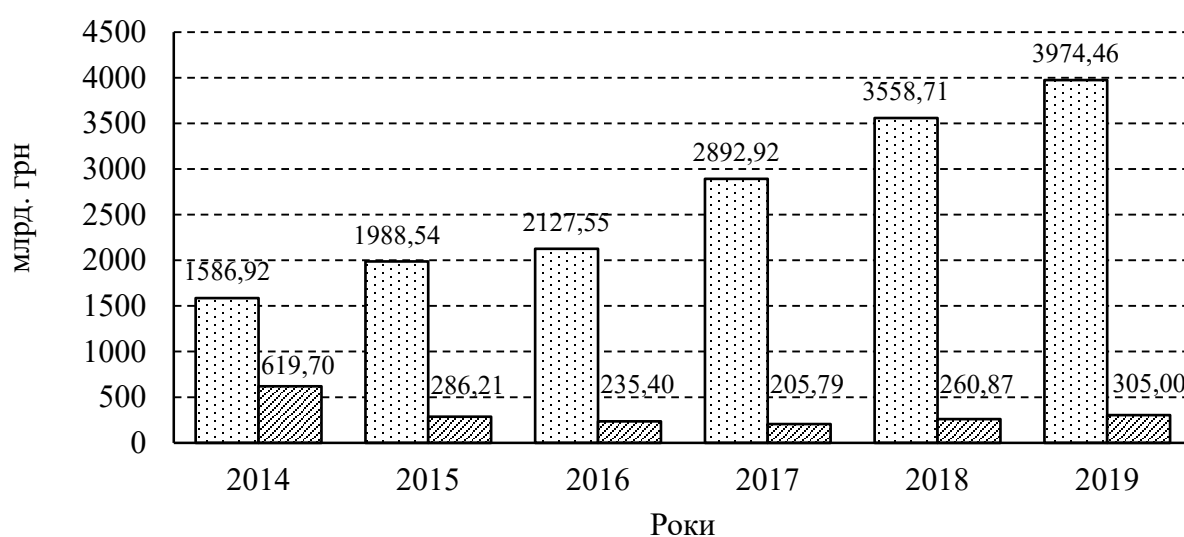
або на 67%, що становить 7,11% до ВВП України у 2017 р. Проте, починаючи з 2018 р. спостерігається поступове збільшення аналізованого показника до 305 млрд. грн. та майже до 8% до ВВП у 2019 р. Ми вважаємо, що оцінка ефективності функціонування біржового ринку повинна порівнюватися з обсягами ВВП, тому що відповідний розвиток першого буде формувати інвестиційні потоки в реальний сектор економіки. Проте, як раз і з цим, у нас є великі проблеми, на жаль це видно з рис. 3.

■ Обсяг торгів на біржовому ринку ▨ Обсяг торгів на позабіржовому ринку

Рис. 2. Структура торгів на ринку цінних паперів

Джерело: розраховано авторами за даними [13]

■ ВВП ■ Обсяг торгів на біржовому ринку цінних паперів

Рис. 3. Динаміка обсягів торгів на біржовому ринку цінних паперів та ВВП за 2014–2019 рр.

Джерело: розраховано авторами за даними [13; 14]

Слід зазначити, що аналізуючи частку торгів на біржовому ринку по відношенню до ВВП, ми можемо констатувати, що найбільшою ця частка була у 2014 р. і складала 39,05% (619,7 млрд. грн). Протягом наступних трьох років вона мала тенденцію до зниження до 14,39%, 11,06% та 7,11% відповідно у 2015–2017 рр. і лише останні два роки почала дещо збільшуватись (8%).

В Україні загалом у період з 2014 р. до 2019 р. діюча кількість організаторів торгівлі цінними паперами коливалась від 10 до 5 і на кінець 2018 р. це були: ПрАТ «Українська міжбанківська валютна біржа» (УМВБ); ПрАТ «ФБ «ІННЕКС» (ІННЕКС)»; АТ «Фондова біржа ПФТС» (ПФТС); ПрАТ Фондова біржа «Перспектива»; ПрАТ «Українська Біржа (УБ).

Наприкінці 2018 р. найбільшу кількість випусків цінних паперів, які перебувають в обігу на фондових біржах, було розміщено на ПФТС (39,9%), біржі «Перспектива» (32,6%) та Українській біржі (25,5%) (рис. 4).

Багато це чимало, якщо говорити про кількість функціонуючих фондових бірж, все залежить від

історичних, економічних, правових норм та традицій певної країни, а також ефективності та необхідності їх діяльності. В більшості країн, навіть фінансово потужних, їх одна чи дві (Італія – 1, Китай – 2, Нідерланди – 14, Норвегія – 1, Швейцарія – 2, Швеція – 2, тощо), у великих за площею чи економічним розвитком до десяти (Австралія – 4, Іспанія – 4, Канада – 5, Німеччина – 8, ОАЕ – 3, Росія – 3, Японія – 7, тощо) і тільки у Великобританії – 27, Індії – 24 та США – 12 їх кількість є більшою [9].

Розвиток функціонування організаторів торгівлі цінними паперами в Україні за досліджуванний період можна охарактеризувати, як період певної стагнації. У 2015–2017 рр. загальні обсяги біржової торгівлі цінними паперами у порівнянні з 2014 роком знизилися у 2,2, 2,6 та 3,0 рази, тобто відбувається постійне їх скорочення і кожен наступний рік поступається попередньому. Тільки у 2018–2019 рр. спостерігається незначне зростання по відношенню до 2017 р. (на 48,3%). Ряд фондових бірж завершили свою діяльність (табл. 1).

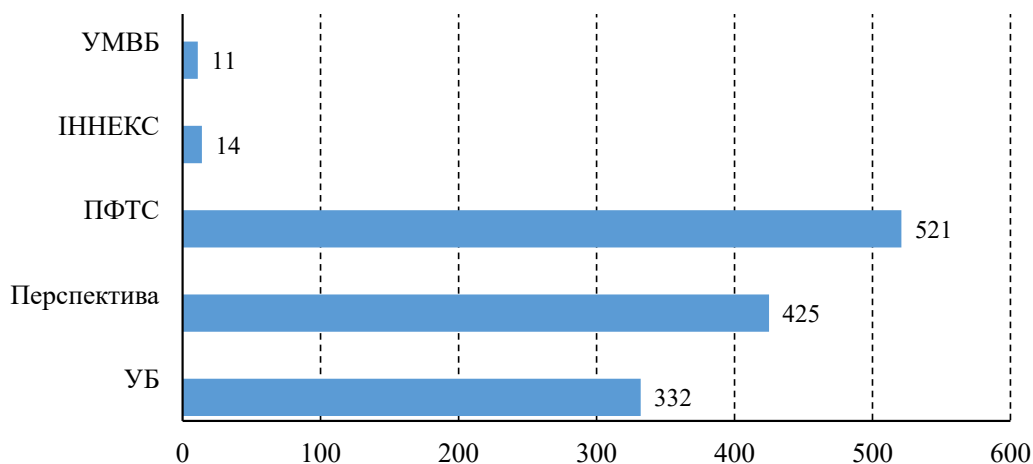

Рис. 4. Розподіл кількості випусків цінних паперів, які включено до біржових списків організаторів торгівлі станом на 31.12.2018 р., шт.

Джерело: побудовано авторами за даними [13]

Таблиця 1

Обсяг торгів на організаторах торгівлі протягом 2014-2019 рр., млрд грн

Організатор торгівлі	Роки						Відхилення 2019/2014	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	абсолютне	відносне %
Перспектива	490,5	220,3	136,1	127,4	127,3	186,4	-304,1	-62,0
ПФТС	95,9	53,2	93,7	64,3	112,5	114,8	+18,9	+19,7
УБ	8,6	6,7	3,5	13,4	21,0	3,8	-4,8	-55,8
КМФБ	9,9	3,6	1,7	0,08	-	-	-9,9	-100,0
Універсальна	12,7	0,6	0,3	0,4	-	-	-12,7	-100,0
СЄФБ	1,3	1,4	0,06	-	-	-	-1,3	-100,0
УМВБ	0,3	0,1	0,02	-	0,03	-	-0,3	-100,0
УФБ	0,5	0,3	0,02	0,001	-	-	-0,5	-100,0
ІННЕКС	0,02	0,005	0,002	0,1	-	-	-0,02	-100,0
УМФБ	0,1	0,006	-	-	-	-	-0,1	-100,0
РАЗОМ	619,8	286,2	235,4	205,7	260,8	305,0	-314,82	-50,8

Джерело: систематизовано за даними [13]

ПРАТ «ФБ «Перспектива» продовжує посідати перше місце за об'ємами торгів, хоча вони зменшилися, ідентично загальному обсягу, у порівнянні з 2014 р. у 2015, 2016 та 2017–2018 рр. у 2,2, 3,6 та 3,8 рази відповідно. Проте вже у 2019 р. обсяг торгів порівняно з 2018 р. збільшився в 1,5 рази. ПАТ «ФБ ПФТС» залишається на 2-му місці. Динаміка її обсягів відрізняється від загальної тим, що у 2016 р., тільки у неї серед всіх вітчизняних фондових бірж, спостерігалось зростання проти 2015 р. у 1,8 рази. В той же час, тільки на ПАТ «ФБ ПФТС» та ПАТ «Українська біржа» відмічається зростання обсягів торгів у 2018 р. по відношенню до 2014 р. на 16,6 млрд. грн (на 17,3%) та 12,4 млрд. грн (на 144,2%) відповідно. Проте вже у 2019 р. обсяги торгів у ПАТ «Українська біржа» суттєво впали порівняно з 2018 р. майже на 82%. Тобто провідні позиції за обсягами торгів цінними паперами на біржовому ринку належать двом фондовим біржам «Перспектива» та «ПФТС». Це означає, що українську біржову систему ми можемо віднести до поліцентричної, тому що, як відомо, існує три основних типи біржових систем, для організації біржового ринку цінних паперів, а саме:

- моноцентрична, коли з певної кількості функціонуючих бірж одна є ключовою (Великобританія, Франція, Японія та інші);
- поліцентрична, коли з певної кількості функціонуючих бірж декілька, переважно дві є основними (Австралія, Канада, тощо);
- змішана, коли функціонує схожа кількість великих та дрібних фондових бірж (США) [9].

На основі проведеного аналізу ми можемо зробити висновок, що обсяг торгів на біржовому ринку України не відповідає потребам економіки. На сьогодні без вжиття дійових заходів з боку держави активізація біржового ринку неможлива. Необхідно удосконалювати та розвивати біржовий ринок на основі запровадження цілісної стратегії, яка буде поєднувати нормативно-правове та інституційне забезпечення політики державних запозичень, розвиток інструментарію державних позик для підтримки індивідуальних заощаджень та створення відповідної інфраструктури.

Як свідчать дані представлені в табл. 2 серед всіх фінансових інструментів за обсягами торгів на біржовому ринку за всі представлені роки провідну позицію продовжують займати державні облігації України – 245,73 млрд. грн (96,81% від загального обсягу біржових контрактів). Причому за весь досліджуваний період торгівля державними облігаціями завжди займала від 88,21% до 96,81% загального обсягу біржових контрактів.

Якщо проаналізувати 2019 р., то ми можемо побачити суттєвий сплеск популярності державних цінних паперів у іноземних інвесторів. За даними НБУ на кінець 2019 р. з 810,4 млрд. грн, які обертаються на ринку ОВДП, 99,5 млрд. грн належать іноземцям. Це майже 4 млрд. дол. (12,3% від загального обсягу держоблігацій, що перебувають в обігу). Причому доходність за такими облігаціями вища, ніж доходність за депозитами, а також вони звільняються від оподаткування, тобто для нерезидентів це фактично безризикові вкладення коштів. Випуск такої великої кількості державних облігацій почав впливати на валютний ринок, тому що більша частина ОВДП зосереджена в банківській системі. Така ситуація склалася внаслідок того, що в Україну почав заходити значний обсяг спекулятивного капіталу, який під досить великі відсотки (купони) почав скуповувати ОВДП в гривні, так як курс долара до гривні суттєво впав. Причому доходність таких облігацій в сумі становила до 35% річних. Такої доходності по державним облігаціям не має сьогодні в світі, а є в Україні. На жаль, таке штучне укріплення гривні в подальшому може призвести до серйозних валютних ризиків.

Таким чином, ми спостерігали парадоксальну ситуацію в країні, коли начебто укріплюється курс гривні, підтримується нацбанком стабільний рівень інфляції, проте кошти від ОВДП не йдуть на розвиток економіки, не стимулюють її зростання, не збільшуються інвестиції в економіку. А все залежить від того, як складеться ситуація на зовнішніх ринках. Тобто там, де будуть високі купони по облігаціям, туди будуть йти гроші. А це наша фінансова безпека, яка повністю залежить від поведінки спекулянтів-нерезидентів. Що ми зараз і спостерігаємо на фінансовому ринку.

Таблиця 2

Структура обсягу біржових контрактів за фінансовими інструментами, %

Вид фінансового інструменту	Роки					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Акції	4,15	2,09	0,97	2,45	0,47	0,12
Державні облігації України	88,21	90,14	93,73	92,10	94,20	96,81
Облігації підприємств	5,31	4,88	4,09	2,97	3,94	2,87
Інвестиційні сертифікати	0,69	0,78	0,18	0,03	0,10	0,11
Похідні (деривативи)	1,55	2,10	1,03	2,44	1,02	0,07
Інші цінні папери	0,09	0,01	0,00	0,00	0,28	0,02
РАЗОМ	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Джерело: розраховано авторами за даними [13]

Як тільки розпочалася коронакриза в світі, вони масово почали виводити валюту з України. Такі дії можуть призвести до різкої девальвації гривні та збільшенню інфляції.

Проте, очевидно, НБУ розуміючи такий сценарій розвитку подій почав, нарешті, поступово знижувати облікову ставку (з 24.04.2020 р. вона вже 8%), що також призвело до зниження доходності по ОВДП з 19% у січні 2019 р. до 9% навесні 2020 р.

На нашу думку, такий розвиток подій допоміг стримати інфляцію в країні і дещо зміцнити курс гривні на певний період, проте ми продовжуємо залишатися безпорадними перед зовнішніми викликами через потенційним відходом спекулятивного капіталу. Тепер єдине, що може допомогти національній валюті втриматися від знецінення це значні іноземні інвестиції на рівні 8–10 млрд. дол. щорічно, що є абсолютно фантастичним варіантом, тому що прямі іноземні інвестиції в нашу країну за перші 10 місяців 2019 р. склали всього 1,81 млрд. дол. [14].

Як вказують дані табл. 2 облігації вітчизняних підприємств становлять незначну частку загального обсягу цінних паперів від 5,31% у 2014 р. до 2,87% у 2019 р. Основними причинами цього є значний рівень ризику, пов'язаного зі строком позики, недовіра вітчизняних інвесторів до ринку облігацій, низька кредитоспроможність багатьох українських підприємств і, як наслідок, відсутність попиту на корпоративні облігації [16].

Крім того, ринок акцій в Україні взагалі є мізерним в порівнянні з світовими ринками (табл. 3).

Порівнюючи рівень капіталізації вітчизняного біржового ринку з розвинутими країнами, то він у нас знаходиться на досить низькому рівні, лише 0,4% від сукупного світового ВВП. Аналогічний показник у США становить 21,1%, в Японії – 7%, у Німеччині – 4,5%, у країнах Африки – 3,2% [16].

Такий низький рівень капіталізації біржового ринку України зумовлений як історичними особливостями становлення та розвитку даного ринку, так і його сучасним станом, тобто роздробленістю та неупорядкованістю.

Незважаючи на те, що біржовий і позабіржовий ринки є конкурентними, їх варто розглядати як такі, що доповнюють один одного. Зокрема, основними перевагами позабіржового ринку цінних паперів є те, що він наближує фондовий ринок до дрібного інвестора завдяки своїй розгалуженості; сприяє розвитку фондового ринку нарівні регіонів; змушує фондову біржу вдосконалюватися, щоб не втрачати своїх конкурентних переваг порівняно з позабіржовим фондовим ринком; сприяє розвитку відкритих електронних та інформаційних мереж, що, своєю чергою, поліпшують відкритість випуску цінних паперів [16].

Якщо проаналізувати торги різними видами цінних паперів на різних ринках, можна відмітити наступне: основна частина торгів акціями, облігаціями підприємств та інвестиційними сертифікатами відбувається на позабіржовому ринку. Частка торгівлі цими видами цінних паперів на позабіржовому ринку складала в цілому від 62,18% (облігації підприємств у 2014 р.) до 99,85% (інвестиційні сертифікати у 2017 р.). Кардинально іншою виглядає ситуація з державними облігаціями та похідними деривативами. Торгівля цими видами цінних паперів здійснювалась в основному на біржовому ринку (табл. 4).

Аналізуючи табл. 4 ми спостерігаємо, що серед фінансових інструментів провідну позицію на біржовому ринку займали державні облігації (від 60,4% до 88,3%) та деривативи (від 88,2% до 99,9%). На жаль, на вітчизняному біржовому ринку переважають похідні фінансові інструменти з фондовими і валютними базисними активами,

Таблиця 3

Параметри глобального та вітчизняного ринку акцій

Місце	Фондова біржа	Капіталізація на 12.2018 р., млрд дол. США	Об'єм торгів за 2018 р, млрд дол. США	Ефективність ринку, %	Кількість лістингових компаній на 12.2018 р.		
					Всього	Вітчизняних	Зарубіжних
1	NYSE	20679,5	19340,9	93,5	2285	1775	510
2	Nasdaq – US	9756,8	16789,8	172,1	3058	2622	436
3	Japan Exchange Group	5296,8	6296,9	118,9	3657	3652	5
4	Shanghai Stock Exchange	3919,4	6116,0	156,0	1450	1450	-
5	Hong Kong Exchanges and Clearing	3819,2	2340,2	61,3	2315	2161	154
6	Euronext	3730,4	2203,3	59,1	1208	1059	149
7	LSE Group	3638,0	2547,8	70,0	2479	2061	418
8	Shenzhen Stock Exchange	2405,5	7562,6	314,4	2134	2134	-
9	BSE India Limited	2083,5	116,8	5,6	5066	5065	1
10	National Stock Exchange of India	2056,3	1165,8	56,7	1923	1922	1
33	Warsaw Stock Exchange	160,5	57,0	35,5	851	823	28
66	Ukrainian Exchange	4,4	0,013	0,3	80	78	2

Джерело: за даними Всесвітньої федерації бірж WFE

Структура торгів на біржовому та позабіржовому ринках, %

Вид цінного паперу / Вид ринку	Роки				
	2014	2015	2016	2017	2018
Акції					
- біржовий ринок	6,3	1,1	0,4	4,0	1,5
- позабіржовий ринок	93,7	98,9	99,6	96,0	98,5
Державні облигації України					
- біржовий ринок	79,3	88,3	61,9	74,0	60,4
- позабіржовий ринок	20,7	11,7	38,1	26,0	39,6
Облігації підприємств					
- біржовий ринок	37,82	13,53	9,17	6,12	10,27
- позабіржовий ринок	62,18	86,47	90,83	93,88	89,73
Інвестиційні сертифікати					
- біржовий ринок	2,28	2,69	0,70	0,15	0,64
- позабіржовий ринок	97,72	97,31	99,30	99,85	99,36
Похідні (деривативи)					
- біржовий ринок	99,9	99,3	94,7	88,2	98,1
- позабіржовий ринок	0,1	0,7	5,3	11,8	1,9

Джерело: розраховано авторами за даними [13]

а не процентні фінансові деривативи, які властиві розвинутим ринкам.

Висновки з проведеного дослідження. Проведений аналіз тенденцій біржового ринку цінних паперів в Україні дає змогу зробити висновки про недостатню кількість фінансових інструментів для того, щоб проводити диверсифікацію напрямів інвестування; низький рівень ліквідності цінних паперів порівняно з світовими ринками, що пов'язано з дією корупційного складника, правом власності на приватизовані компанії; низьку капіталізацію вітчизняного ринку, відсутність здорової конкуренції, проблеми прав акціонерів та захисту інвесторів, непрозорість ринку, роздробленість ринку, відсутність стратегії подальшого розвитку. Всі ці чинники так чи інакше ще більше підсилюють кризові явища в економіці. Отже, державі необхідно провести серйозні зміни на біржовому ринку цінних паперів. Для цього потрібно створити універсальний національний фондовий ринок, який буде діяти на принципах регульованих ринків ЄС і може інтегруватися у світовий фінансовий простір.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Азаренкова Г., Шкодін І. Основні тенденції розвитку фондового ринку в посткризовий період. *Вісник Національного банку України*. 2012. № 2. С. 3–7.
2. Руда О.Л. Функціонування фондового ринку України, проблеми та перспективи розвитку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 6. С. 794–798. URL: <http://global-national.in.ua/archive/6-2015/162.pdf>. (дата звернення: 19.03.2020).
3. Краснова І.В. Фондовий ринок в Україні: стан та перспективи розвитку. *Проблеми економіки*. 2014. № 1. С. 129–134. URL: http://www.problecon.com/pdf/2014/1_0/129_134.pdf. (дата звернення: 19.03.2020).
4. Воронюк В.М. Проблеми та перспективи розвитку біржового ринку цінних паперів в Україні. URL:

http://www.rusnauka.com/10_NPE_2011/Economics/4_83270.doc.htm (дата звернення: 20.03.2020).

5. Гарбар Ж.В. Аналіз сучасного стану ринку державних цінних паперів в Україні. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 18. № 1. С. 136–146. URL: https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/631/pdf_258. (дата звернення: 25.03.2020).

6. Мацук З.А. Фінансові послуги на ринку цінних паперів України: теорія та практика : монографія. Київ : КНЕУ. 2018. 367 с.

7. Науменкова С.В., Буй Т.Г. Використання структурованих цінних паперів для фінансування корпорацій в Україні. *Фінанси України*. 2008. № 12. С. 3–21.

8. Опарін В., Федосов В., Львович С. Фінансова інфраструктура України: стан, проблеми та її взаємозв'язок із ринком фінансових послуг : монографія; за ред. В. Опаріна, В. Федосова. Київ : КНЕУ, 2016. 347 с.

9. Федорович І.М. Проблеми та перспективи розвитку фондового ринку України в умовах фінансової глобалізації. *Світ фінансів*. 2017. № 3(52). С. 73–82. URL: <http://sf.tneu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1012/1020> (дата звернення: 20.03.2020).

10. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. Фінансовий словник. 3-тє вид., випр. та доп. Київ : Т-во «Знання». КОО. 2000. 587 с.

11. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. URL: <http://www.zakon1rada.gov.ua> (дата звернення: 20.03.2020).

12. Про державне регулювання ринку цінних паперів : Закон України від 30.10.1996 № 2418-VIII. URL: <http://www.zakon1rada.gov.ua> (дата звернення: 20.03.2020).

13. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Річні звіти за 2014–2018 рр. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/documents/rtrchniy-zvt-nktsprf-za-2018-rk/> (дата звернення: 24.03.2020).

14. Національне рейтингове агентство «Рюрік». Аналітичний огляд. URL: <http://rurik.com.ua/our-research/operanalytics/1367.html> (дата звернення: 21.03.2020).

15. Інформаційна довідка щодо розвитку фондового ринку України протягом січня-грудня 2019 року. URL: <http://nssmc.gov.ua/fund/analytics> (дата звернення: 25.03.2020).

16. Тиверіадська Л.В., Якименко А.М. Сучасний стан та перспективи розвитку фондового ринку України. *Економічний простір*. 2017. № 128. С. 143–154. URL: <https://pgasa.dp.ua/wp-content/uploads/2017/10/1-2.pdf> (дата звернення: 20.03.2020).

REFERENCES:

1. Azarenkova Gh., Shkodina I. (2012) Osnovni tendenciji rozvytku fondovogho rynku v postkryzovij period [The main trends of stock market development in the post-crisis period]. *Bulletin of the National Bank of Ukraine*, no. 2, pp. 3–7.

2. Ruda O.L. (2015) Funkcionuvannja fondovogho rynku Ukrainy, problemy ta perspektyvy rozvytku [Functioning of the Ukrainian stock market, problems and prospects for development]. *Global and national problems of economy*, no. 6, pp. 794–798. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/6-2015/162.pdf>. (accessed 19 March 2020).

3. Krasnova I.V. (2014) Fondovyj rynek v Ukraini: stan ta perspektyvy rozvytku [The stock market in Ukraine: the state and prospects of development]. *Problems of economy*, no. 1, pp. 129–134. Available at: http://www.problecon.com/pdf/2014/1_0/129_134.pdf. (accessed 19 March 2020).

4. Voronjuk V.M. (2011) Problemy ta perspektyvy rozvytku birzhovogho rynku cinnnykh paperiv v Ukraini [Problems and prospects of development of the stock market of securities in Ukraine]. Available at: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2011/Economics/4_83270.doc.htm (accessed 20 March 2020).

5. Garbar Zh.V. (2014) Analiz suchasnogo stanu rinku derzhavnih cinnnykh paperiv v Ukraini [Analiz of the stanny camp of the state chapters in Ukraine] *Economic analysis*, vol. 18, no. 1, pp. 136–146. Available at: https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/631/pdf_258 (accessed 25 March 2020).

6. Macuk Z.A. (2018) Finansovi poslughy na rynku cinnnykh paperiv Ukrainy: teoriya ta praktyka [Financial services in the securities market of Ukraine: theory and practice]. Kiev: KNEU. (in Ukrainian)

7. Naumenkova S.V., Buj T.Gh. (2008) Vykorystannya strukturovanykh cinnnykh paperiv dlja finansuvannya korporacij v Ukraini [Use of structured securities to

finance corporations in Ukraine]. *Finance of Ukraine*, no. 12, pp. 3–21.

8. Oparin V., Fedosov V., Ljovochkin S. (2016) Finansova infrastruktura Ukrainy: stan, problemy ta jiji vzajemozv'jazok iz rynkom finansovykh poslugh [Ukraine's Financial Infrastructure: State, Problems and Relationship with the Financial Services Market]. Kiev: KNEU. (in Ukrainian)

9. Fedorovych I.M. (2017) Problemy ta perspektyvy rozvytku fondovogho rynku Ukrainy v umovakh finansovoi globalizaciji [Problems and prospects of development of the stock market of Ukraine in the conditions of financial globalization]. *The world of finance*, no. 3(52), pp. 73–82. Available at: <http://sf.tneu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1012/1020> (accessed 20 March 2020).

10. Zagorodnij A.Gh., Voznjuk Gh.L., Smovzhenko T.S. (2000) *Finansovyj slovnyk* [Financial dictionary]. Kiev: Knowledge. (in Ukrainian)

11. Pro cinni papery ta fondovyj rynek [On securities and the stock market]. Law of Ukraine dated February 23, 2006, no. 3480-IV / The Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <http://www.zakon1rada.gov.ua> (accessed 20 March 2020).

12. Pro derzhavne rehuljuvannja rynku cinnnykh paperiv [On State Regulation of the Securities Market]. Law of Ukraine dated October 30, 1996, no. 2418-VIII / The Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <http://www.zakon1rada.gov.ua> (accessed 20 March 2020).

13. Nacionaljna komisija z cinnnykh paperiv ta fondovogho rynku [National Securities and Stock Market Commission]. Annual reports for 2014–2018. Available at: <https://www.nssmc.gov.ua/documents/rtchniy-zvt-nktsprf-za-2018-rk/> (accessed 24 March 2020).

14. Nacionaljne rejtyngove aghentstvo «Rjurik» [Rurik National Rating Agency]. *Analytical review*. Available at: <http://rurik.com.ua/our-research/operanalytics/1367.html> (accessed 21 March 2020).

15. Informacijna dovidka shhodo rozvytku fondovogho rynku Ukrainy protjaghom sichnja-ghrudnja 2019 roku [Information note on the stock market development of Ukraine during January–December 2019]. Available at: <http://nssmc.gov.ua/fund/analytics> (accessed 25 March 2020).

16. Tiveriadsjka L.V., Jakymenko A.M. (2017) Suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku fondovogho rynku Ukrainy [The current state and prospects of development of the stock market of Ukraine]. *Economic space*, no. 128, pp. 143–154. Available at: <https://pgasa.dp.ua/wp-content/uploads/2017/10/1-2.pdf> (accessed 20 March 2020).

РОЗДІЛ 9. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ОСНОВ ЗВІТНОСТІ ЗІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

FORMATION OF CONCEPTUAL BASIS FOR SUSTAINABLE REPORTING

УДК 657.375

<https://doi.org/10.32843/infrast42-58>**Будько О.В.**

д.е.н., доцент,
професор кафедри фінансів та обліку
Дніпровський державний
технічний університет

Budko Oksana

Dniprovsky State Technical University

У статті досліджено формування концептуальних засад звітності зі сталого розвитку. Уточнено визначення звітності зі сталого розвитку. Визначено мету формування та завдання, які забезпечать її досягнення. Виокремлено функції звітності (інформаційну, аналітичну, комунікативну, прогнозну). Визначено склад базових і додаткових принципів та перелік якісних характеристик звітності. Встановлено етапи формування звітності зі сталого розвитку, які дадуть змогу отримати інформацію, необхідну для складання такої звітності. Вказано, що формат звітності зі сталого розвитку має включати чотири структурних розділи: 1) загальні стандартні елементи звіту; 2) специфічні стандартні елементи звіту; 3) загальні відомості; 4) додатки. Надано пропозиції щодо розширення змісту звітності зі сталого розвитку. Визначена концептуальна основа сприятиме визначенню її результативності та доцільності її складання за допомогою окреслених критеріїв.

Ключові слова: звітність зі сталого розвитку, принципи, функції, якісні характеристики, етапи складання, критерії результативності.

В статье исследовано формирование концептуальных основ отчетности по

устойчивому развитию. Уточнено понятие отчетности по устойчивому развитию. Определены цели ее формирования и задачи, которые обеспечат ее достижение. Выделены функции отчетности (информационную, аналитическую, коммуникационную, прогнозную). Определены состав базовых и дополнительных принципов, а также перечень качественных характеристик отчетности. Установлены этапы формирования отчетности по устойчивому развитию, которые позволят получить всю информацию, необходимую для составления такой отчетности. Указано, что формат отчетности по устойчивому развитию должен иметь четыре структурных раздела: 1) общие стандартные элементы отчета; 2) специфические стандартные элементы отчета; 3) общие сведения; 4) приложения. Внесены предложения по совершенствованию содержания отчетности по устойчивому развитию. Указанная концептуальная основа будет способствовать определению результативности отчетности с помощью определенных критериев.

Ключевые слова: отчетность по устойчивому развитию, принципы, функции, качественные характеристики, этапы составления, критерии результативности.

The purpose of the article is to determine the conceptual framework for development of sustainable development reporting with a view to disclosing the extent to which enterprises achieve the achievement of the Sustainable Development Goals. The formation of conceptual frameworks for sustainable development reporting has been investigated. The definition of sustainable development reporting has been clarified, which emphasizes the need to disclose the most significant financial and non-financial parameters regarding economic, environmental and social areas of economic activity. The purpose of its formation and the tasks that will ensure its achievement are determined. Reporting functions are distinguished: information, analytical, communication and forecasting. The composition of basic and additional principles and the list of qualitative characteristics are determined. Basic principles include the context of sustainable development, materiality, completeness, strategic direction and systematic nature. Additional principles include neutrality, economy, validity, logic, synergy. Qualitative characteristics that sustainable development reporting must meet are consistency, accuracy, timeliness, understandability, reliability and appropriateness. Sustainability Reporting Steps have been established to provide all the information required to produce such reports. The whole process of preparing and releasing Sustainability Reporting is proposed to be a succession of the preparatory, main and final stages. It has been determined that the Sustainability Reporting Format is not provided by the Sustainable Development Reporting Guide (G4). The lack of an established format will continue to cause problems for comparison with other companies' reports. It has been stated that the Sustainability Reporting format should include four structural sections: 1) common standard elements of the report; 2) specific standard elements of the report; 3) general information; 4) applications. Suggestions were made to expand the content of sustainable development reporting. The defined conceptual framework will help to determine its effectiveness through the outlined criteria.

Key words: sustainable development reporting, principles, functions, qualitative characteristics, compilation stages, performance criteria.

Постановка проблеми. Сталий розвиток суспільства – це єдиний шлях, що забезпечує задоволення потреб сучасного та майбутнього поколінь. Інформацію про економічні, екологічні та соціальні аспекти діяльності підприємства повинні надавати зацікавленим сторонам із метою визначення їх місця на шляху у досягненні цілей сталого розвитку.

Пропоновані варіанти надання такої інформації (інтегрована звітність, нефінансова звітність, соціальна звітність, звітність зі сталого розвитку) є дискусійними та часом суперечать один одному. Відсутність чітких напрацювань у частині ідентифікації відмінностей між різними видами звітності

зумовлює необхідність розроблення концептуальних засад звітності зі сталого розвитку, що забезпечить єдині засади її формування на підприємствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями у сфері формування інформаційного забезпечення сталого розвитку займалися такі науковці, як Ю.В. Алтухова, Д.О. Грицишен, С.М. Гришкіна, В.М. Жук, І.В. Замула, С.Я. Король, Н.О. Лоханова, І.О. Макаренко, О.Г. Сокіл, Т.О. Тарасова, М.А. Хвесик, В.О. Шевчук. Водночас потребують додаткових досліджень питання щодо формування концепції звітності сталого розвитку, яка стане базою для впровадження єдиного

її формату. Концептуальні основи складання звітності зі сталого розвитку, які спрямовані на визначення її суті, вектору та можливостей у системі інформаційного забезпечення сталого розвитку, потребують подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є визначення концептуальних основ формування звітності зі сталого розвитку з метою повного, правдивого та неупередженого розкриття і подання зацікавленим особам інформації про ступінь досягнення компанією цілей сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найпоширенішим стандартом у світі, згідно з яким готують нефінансову звітність, є стандарт за принципами GRI (Global Reporting Initiative), який підготовлено Глобальною Радою зі стандартів у сфері сталого розвитку (GSSB). В основі цього стандарту лежить ідеологія, що економічні, екологічні і соціальні результати діяльності компанії безпосередньо пов'язані з її довготривалим розвитком. Глобальна Рада зі стандартів у сфері сталого розвитку випустила чотири покоління стандартів: починаючи з 2001 р. – G1, у 2013 р. – G4. Вже у 2016 р. вийшли у світ модульні стандарти складання нефінансової звітності (GRI Standards) [1]. Офіційно стандарти набрали чинності 1 липня 2018 р., і з другої половини 2018 р. стандарт GRI G4 остаточно втрачає свою актуальність. Водночас різких змін від G4 до модульних стандартів не було: нововведення сприяють підлаштуванню під конкретну галузь, у якій працює компанія, а отже, враховують особливості її діяльності.

Модульний стандарт складається з трьох універсальних стандартів, які підходять для всіх компаній незалежно від виду діяльності:

1) основоположний стандарт (Foundation Standard), який містить принципи звітності «відповідно до критеріїв». Це те, від чого слід відштовхуватися будь-якій компанії, яка використовує стандарти GRI;

2) загальний стандарт із розкриття (General Disclosures Standard), який включає висвітлення таких питань, як організаційна структура, управління, участь у корпоративних відносинах стейкхолдерів, практика звітності, стратегія й аналіз;

3) стандарт про підхід до управління (Management Approach Standard), який визначає вимоги до розкриття інформації про підхід до менеджменту та може використовуватися в будь-якому тематичному стандарті GRI [1].

Також GRI Standards містить 34 специфічних стандарти, які пов'язані з екологічними, економічними та соціальними аспектами діяльності компанії. Формат стандарту достатньо універсальний та може використовуватися тими компаніями, які хочуть використовувати його лише для складання звітності за окремими конкретними аспектами своєї діяльності. Водночас деякі концептуальні

складники звітності зі сталого розвитку слід доповнити та розширити з метою більшої конкретизації методики її складання.

GRI Standards визначає звітність зі сталого розвитку як практику інформування широкого кола зацікавлених сторін про економічну, екологічну та соціальну результативність та відповідний вплив, який чинить компанія своєю діяльністю.

Концепція звітності зі сталого розвитку є системою поглядів на процес формування та подання інформації з метою задоволення запитів усіх груп зацікавлених осіб інформації про взаємозв'язок фінансових показників із нефінансовими у контексті економічних, соціальних та екологічних аспектів діяльності організації. У концепції звітності зі сталого розвитку важливо окреслити мету, завдання, принципи, якісні характеристики, функції, структуру та етапи формування (рис. 1).

Звітність зі сталого розвитку слід визначати як процес, який допомагає компаніям установлювати цілі, оцінювати результати роботи, а також управляти перетвореннями, спрямованими на те, щоб зробити свою діяльність більш сталою [2].

Визначення мети звітності зі сталого розвитку зумовлює її призначення та місце у системі інших видів звітності. Нерозуміння мети складання звітності зі сталого розвитку певною мірою пояснюється неоднозначними назвами звітів, у яких наводиться нефінансова інформація.

Під час визначення мети звітності зі сталого розвитку слід виходити з того, що без добровільної і зацікавленої участі компаній у врегулюванні глобальних процесів не обійтися не тільки у фінансово-економічній сфері, а й у галузі охорони навколишнього середовища та забезпечення соціальної стабільності.

Формат звітності зі сталого розвитку повинен сприяти отриманню взаємопов'язаних між собою показників економічної, соціальної та екологічної результативності з погляду інформаційних запитів широкого кола осіб, які мають і не мають комерційної зацікавленості в успішній діяльності компанії [3, с. 2].

Л.О. Попов указує, що основними цілями розкриття інформації у сфері сталого розвитку є поліпшення внутрішніх бізнес-процесів та досягнення прогресу у розвитку екологічної ефективності діяльності компанії [4, с. 52]. Інші дослідники констатують, що внесок компанії у створення сталого економічного, соціального й екологічного середовища може бути визначений за допомогою системи понять, уніфікованих термінів і показників, що буде втілено у звітності зі сталого розвитку [5, с. 88]. У вказаних визначеннях чітко простежується взаємозв'язок звітності зі сталого розвитку з одночасним висвітленням економічних, екологічних та соціальних аспектів діяльності та інформаційним забезпеченням зацікавлених осіб.

Рис. 1. Концептуальні засади формування звітності зі сталого розвитку

Джерело: розроблено автором

Водночас у визначеннях не враховується спрямованість звітності зі сталого розвитку на досягнення цілей сталого розвитку. Взявши це до уваги, мета складання (підготовки) звітності зі сталого розвитку полягає у формуванні та роз-

критті суттєвої інформації фінансового та нефінансового характеру про вплив організації на економіку, навколишнє середовище і суспільство, ефективність її діяльності у поєднанні з екологічними та соціальними аспектами, що забезпечує

досягнення цілей сталого розвитку з урахуванням запитів зацікавлених осіб.

Відповідно до мети звітності зі сталого розвитку визначаються її основні завдання. Відсутність означених завдань у Стандартах унеможливує визначення засобів досягнення мети звітності зі сталого розвитку. Враховуючи це, завдання звітності зі сталого розвитку, яка повністю відповідає потребам зацікавлених осіб, наведено на рис. 1. Керівництво зі звітності у сфері сталого розвитку визначає принципи, які окреслюють зміст звіту (взаємодія із зацікавленими сторонами, контекст сталого розвитку, суттєвість, повнота) та принципи, які забезпечують якість звіту (збалансованість, зіставність, точність, своєчасність, ясність, надійність) [2]. Водночас для кращого розуміння суті звітності зі сталого розвитку слід виокремити базові та додаткові принципи, а також її якісні характеристики (рис. 1).

Концептуальні засади звітності сталого розвитку слід розширити також і через розуміння її функцій. Питанням виокремлення функцій звітності зі сталого розвитку практично не приділяється увага. Їх визначення сприятиме формуванню цілісної концепції звітності зі сталого розвитку. Функції звітності зі сталого розвитку слід розглядати виходячи з її призначення. У міру розвитку звітність сталого розвитку стала набувати функцій, які відповідають вимогам часу (рис. 1). Оскільки звітність зі сталого розвитку складається з метою надання інформації про економічну, екологічну і соціальну результативність зацікавленим сторонам, то головною її функцією є інформаційна. Розвиток звітності передбачає подання у ній інформації, яка забезпечує оцінювання економічних, екологічних і соціальних аспектів діяльності зацікавленими сторонами, що посилює дію аналітичної функції звітності. У зв'язку з означеним принципом «стратегічного спрямування» звітність зі сталого розвитку виконує також прогностичну функцію, сутність якої полягає у можливості здійснення оцінок щодо впливу компанії на економіку, навколишнє середовище і суспільство у майбутньому. Виділення комунікативної функції базується на конвергенції теорії стейкхолдерів та концепції соціальної відповідальності. При цьому звітність зі сталого розвитку використовується як засіб зворотного зв'язку із зацікавленими сторонами.

Реалізація означених функцій звітності зі сталого розвитку підвищує відкритість та прозорість організацій, а також уміння і готовність вести конструктивний діалог із зацікавленими сторонами.

Визначені принципи та якісні характеристики мають ураховуватися під час підготовки звітності зі сталого розвитку, що передбачає низку послідовних кроків. Увесь процес підготовки та оприлюднення звітності запропоновано розглядати як послідовність підготовчого, основного та заключного етапів:

I етап – підготовчий (визначення обсягу робіт, формування робочої групи зі складання звітності зі сталого розвитку, визначення її змісту);

II етап – основний (визначення організаційно-методичних та методологічних засад щодо складання звітності зі сталого розвитку: розроблення формату та структури звітності зі сталого розвитку з урахуванням позицій зацікавлених сторін, а також порядку розрахунку окремих показників результативності діяльності; збір даних та складання звітності);

III етап – заключний (розроблення заходів щодо внутрішньої та зовнішньої верифікації звітності зі сталого розвитку та її оприлюднення: перевірка якості звітності зі сталого розвитку через проведення внутрішнього аудиту, опитувань зацікавлених сторін та/або незалежної зовнішньої аудиторської перевірки, виправлення виявлених недоліків; оприлюднення звітності зі сталого розвитку та забезпечення її доступності для зацікавлених сторін).

Реалізація етапів формування звітності зі сталого розвитку передбачає її складання за встановленою формою, структурою та змістом. Рекомендовані елементи звітності наведені у Керівництві зі звітності у сфері сталого розвитку [2]. Проте формат звітності зі сталого розвитку стандартом не надається, що в подальшому створюватиме проблеми для його порівняння зі звітами інших компаній. Більше того, відсутність встановленої структури звітності зі сталого розвитку зумовлює її сприйняття як документа розповідного характеру.

На відміну від досліджень, присвячених аналізу структури інтегрованого звіту, формату звітності зі сталого розвитку увага практично не приділяється. Аналіз звітів окремих підприємств свідчить про їх різноманітну структуру і наповнення. Формат звітності зі сталого розвитку має базуватися на положеннях GRI Standards, які було взято до уваги під час його розроблення. Порівняно з рекомендаціями стандарту розділи структуровано так:

I. Загальні стандартні елементи звіту (1. Стратегія організації (Заява вищого керівництва, опис ключових впливів, ризиків і можливостей у сфері сталого розвитку). 2. Профіль організації. 3. Корпоративне управління. 4. Суттєві аспекти і межі. 5. взаємодія із зацікавленими сторонами. 6. Етика і сумлінність).

II. Специфічні стандартні елементи звіту (1. Підходи у сфері менеджменту. 2. Результати діяльності (2.1. Економічні аспекти діяльності. 2.2. Екологічні аспекти діяльності. 2.3. Соціальні аспекти діяльності).

III. Загальні відомості про звітність зі сталого розвитку.

IV. Додатки (узагальнена таблиця показників економічних, екологічних і соціальних аспектів діяльності, аудиторський висновок).

Додатки можуть надаватися на вимогу зацікавленої сторони і включати «Узагальнену таблицю показ-

ників економічних, екологічних і соціальних аспектів діяльності» та аудиторський висновок. Усі фінансові показники, що забезпечуватимуть їх зіставність, будуть представлені у такій узагальненій таблиці.

Така структура звітності зі сталого розвитку є рекомендованою. Особливості ж її складання мають регулюватися обліковою політикою та бути прописані у внутрішньому Стандарті (регламенті) складання звітності зі сталого розвитку.

Для підготовки розділу звітності зі сталого розвитку, що характеризує результати діяльності, необхідне відповідне обліково-аналітичне забезпечення. Рекомендовані аспекти за економічним, екологічним і соціальним напрямками діяльності потребують їх розширення. Так, у переліку аспектів та їх складі не повною мірою враховано тенденції світової спільноти щодо переходу до інноваційного типу економіки, за якої основна частка валового внутрішнього продукту забезпечується виробництвом і реалізацією наукомісткої продукції. За цих умов зростає значимість економічних, екологічних і соціальних інновацій, які забезпечують сталий розвиток компанії як соціо-еколого-економічної системи. Інформація про види інновацій, їх склад, витрати на розроблення інноваційних проєктів, а також ефект від їх упровадження та використання у компанії має бути відображена у звітності зі сталого розвитку, що потребує доповнення переліку аспектів за категоріями такими складниками: «Економічні інновації», «Екологічні інновації» та «Соціальні інновації».

Низка показників екологічних і соціальних аспектів, які необхідні для складання звітності зі сталого розвитку, формується у системі нефінансової інформації (корпоративні правила, документація відділу кадрів, трудові й колективні договори, особисті справи працівників та ін.).

Складання звітності зі сталого розвитку, як було вище визначено, має певну мету і завдання, досягнення та вирішення яких забезпечує її результативність. Критерії результативності звітності згруповано так: мотиваційно-ціннісні, науково-змістовні, оціночно-результативні. Під час формування цих груп ураховано мотиваційний складник процесу формування ЗСР, наукове спрямування цього процесу, оціночні показники для обґрунтованої оцінки економічної, екологічної та соціальної результативності організації. На підставі дослідження [6, с. 457] критерії результативності адаптовано до особливостей звітності зі сталого розвитку і представлено їх у розрізі: 1) мотиваційних – мотивація персоналу і менеджменту до позитивних результатів під час формування звітності зі сталого розвитку; зміцнення відносин із зацікавленими сторонами та формування їх довіри; більш глибоке розуміння співробітниками стратегії компанії та її впливу на економіку, довкілля та суспільство; демонстрація прозорості та відповідальності;

2) науково-змістовних – уміння знаходити ключові переваги компанії й адаптувати їх до власної підприємницької практики; набуття досвіду в плануванні, передбаченні і стимулюванні проявів позитивної синергії під час формування інтегрованої звітності; підвищення рівня інноваційної культури, інноваційного мислення; 3) оціночних – можливість підвищити фінансову цінність звітності за рахунок опису ключових інвестиційних факторів і ризиків; краще управління ресурсами; підвищення достовірності та якості звітних даних шляхом уніфікації та автоматизації процесів.

Висновки з проведеного дослідження.

Визначені концептуальні засади моделі звітності зі сталого розвитку позитивно вплинуть на результативність оцінювання економічних, екологічних і соціальних аспектів діяльності та ступеня досягнення компанією цілей сталого розвитку, а також її внесок у сталий розвиток на мезо- та макрорівні.

Таким чином, формування і реалізація концепції звітності зі сталого розвитку як інформаційного джерела управління сталим розвитком компанії спрямовані на обґрунтування стратегії її діяльності, що дасть змогу оцінити не лише фінансовий стан та результати, а й визначити перспективи її розвитку та впливу на економіку, навколишнє середовище і суспільство.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Модульні стандарти GRI Standards. URL : <https://www.globalreporting.org/standards/> (дата звернення: 15.03.2020).
2. Руководство по отчетности в области устойчивого развития G4. URL : <https://www.globalreporting.org/resource/library/Russian-G4-Part-One.pdf> (дата звернення: 25.02.2020).
3. Хорин А.Н., Бровкин А.В. Ключевые индикаторы отчета об устойчивом развитии организации. *Теоретическая и прикладная экономика*. 2018. № 1. С. 1–12.
4. Попов Л.А. Развитие бухгалтерского учета и отчетности в коммерческих организациях в условиях устойчивого развития экономики : дис. ... канд. экон. Наук : 08.00.12. Ростов-на-Дону, 2015. 224 с.
5. Шмаркова Л.И., Стеблецова О.В., Верижников В.А. Параметры формирования отчетности по устойчивому развитию аграрных организаций. *Вестник ОрелГИЭТ*. 2014. № 2. С. 86–91.
6. Єршова Н.Ю. Розвиток методологічних основ формування інтегрованої звітності. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016. № 1(47). Ч. 1. С. 451–459.

REFERENCES:

1. GRI Standards. Available at: <https://www.globalreporting.org/standards/> (accessed 15 March 2020).
2. Rukovodstvo po otchetnosti v oblasti ustojchivogo razvitiya G4 [Sustainability Reporting Guide G4]. Available at: <https://www.globalreporting.org/resource/library/Russian-G4-Part-One.pdf> (accessed 25 February 2020).

3. Horin A.N., Brovkin A.V. (2018) Klyuchevye indikatory otcheta ob ustojchivom razvitii organizacii [Key Indicators of Sustainability Report]. *Teoreticheskaya i prikladnaya ekonomika*. no. 1. pp. 1–12.

4. Popov L.A. (2015) *Razvitie buhgalterskogo ucheta i otchetnosti v kommercheskih organizatsiyah v usloviyah ustojchivogo razvitiya ekonomiki* [Development of accounting and reporting in commercial organizations in the conditions of sustainable economic development] (PhD Thesis). Accounting and statistics. Rostov-na-Donu.

5. SHmarkova L.I., Steblecova O.V., Verizhnikov V.A. (2014) Parametry formirovaniya otchetnosti po ustojchivomu razvitiyu agrarnykh organizatsij [*Parameters of reporting on sustainable development of agricultural organizations*]. *Vestnik OrelGIET*, no. 2. pp. 86–91.

6. Yershova N.Yu. (2016) Rozvytok metodologichnykh osnov formuvannya integrovanoyi zvitnosti [Development of methodological bases for the formation of integrated reporting]. *Nauk. visnyk Uzhgorodskogo un-tu. Uzhgorod: UzhNU*, no.1 (47), Ch. 1, pp. 451–459.

ОБЛІК КРЕДИТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ ACCOUNTS PAYABLE AT THE ENTERPRISE

У статті розглянуто кредиторську заборгованість та її складники. Кредиторська заборгованість визначається як «зобов'язання оплатити товари або послуги, які були отримані або поставлені або на які були виставлені рахунки-фактури, або вони були формально узгоджені з постачальником». Визначено місце кредиторської заборгованості у діяльності підприємства. Повна та правдива інформація забезпечує прийняття управлінських рішень щодо кредиторської заборгованості на підприємстві. Особливе місце в кредиторській заборгованості займають численні розрахунки з постачальниками і підрядниками. Установлено, що наявність простроченої заборгованості може призвести до погіршення іміджу підприємства. Кредиторська заборгованість дає змогу підприємству тимчасово користуватися запозиченими коштами, але, з іншого боку, зменшує показники платоспроможності і ліквідності. Ефективне управління кредиторською заборгованістю належить до необхідних умов успішної діяльності, оскільки воно створює передумови для швидкого зростання бізнесу і збільшення фінансових можливостей підприємства.

Ключові слова: зобов'язання, кредиторська заборгованість, управління, боржник, позика, аналіз, оцінка.

В статье рассмотрены кредиторская задолженность и ее составляющие. Кредиторская задолженность определяется, как «обязательства оплатить товары или услуги, которые были получены или поставлены или на которые были выставлены счета-фактуры, либо они были формально согласованы с поставщиком». Определено место кредиторской задолженности в деятельности предприятия. Полная и правдивая информация обеспечивает принятие управленческих решений по кредиторской задолженности на предприятии. Особое место в кредиторской задолженности занимают многочисленные расчеты с поставщиками и подрядчиками. Установлено, что наличие просроченной задолженности может привести к ухудшению имиджа предприятия. Кредиторская задолженность позволяет предприятию временно пользоваться заемными средствами, но, с другой стороны, уменьшает показатели платежеспособности и ликвидности. Эффективное управление кредиторской задолженностью относится к необходимым условиям успешной деятельности, поскольку оно создает предпосылки для быстрого роста бизнеса и увеличения финансовых возможностей предприятия.

Ключевые слова: обязательства, кредиторская задолженность, управление, должник, заем, анализ, оценка.

УДК 657.01

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-59>

Голуб Н.О.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування,
Таврійській державний
агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного

Golub Nataliia

Dmytro Motornyi Tavria State
Agrotechnological University

Accounts payable and its components are discussed in the article. Accounts payable – this is a special part of the firm property, and it is the subject of mandatory legal relations between the company and its creditors. The new definition “obligations to pay for goods or services that were received, delivered, or for which invoices were issued, or they were formally agreed with the supplier” was proposed in the article as Accounts Payable. An important point in accounting is the classification of debt. In the scientific literature, various classification features of accounts payable are given. The place of accounts payable in the enterprise activities was determined. In the ongoing economic relations, the presence of debt is an objective phenomenon. Due to the limited financial resources, debt significantly affects the financial condition of the enterprise and the results of its activities. Economic activities of business entities associated with the use of funds in a continuous cycle. The structure of enterprise funds sources of a significant share is borrowed funds, namely payables. The acceleration of cash flow is one of the important ways to improve the financial situation of industrial entities. The lack of enterprises own working capital due to deficiencies in the organization of accounting and analysis of accounts payable. Accounting as an ordered system for summarizing information about the activities of the enterprise is based on continuous documentation of business operations taking place. Full and truthful information provides management decisions on accounts payable within the enterprise. Numerous settlements with suppliers and contractors occupy a special place in accounts payable. The presence of arrears can lead to a deterioration in the image of the enterprise that was established in the paper. Analyzing data on the status of accounts payable, it is necessary to study the causes of each type of debt, based on the specific production situation at the enterprise. Accounts payable allows the company to temporarily use borrowed funds, but on the other hand it reduces solvency and liquidity indicators. Effective accounts payable management is one of the necessary conditions for the successful activity since it creates the prerequisites for the rapid growth of the business and increase the financial capabilities of the enterprise, namely, it allows expanding markets for goods, attracting new sellers of products.

Key words: liabilities, accounts payable, management, debtor, loan, analysis, evaluation.

Постановка проблеми. Одним із проблематичних, а також суперечних питань обліку все-таки є облік кредиторської заборгованості, в основі якої лежить своєчасність платежів. Кредиторська заборгованість за своїм змістом має відношення щодо фінансового результату підприємства та впливає на господарську діяльність у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кредиторської заборгованості, а саме обліку, присвятили праці як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: Ю.С. Цал-Цалко, Г.О. Партин, А.Г. Загородній, С.Ф. Голов, В.М. Костюченко, Ф.Ф. Бутинець, Л.Л. Горецька, Н.М. Ткаченко та ін. Аналіз результатів досліджень засвідчує, що потрібно за сучасних обставин бізнес-середовища враховувати зміни, які відбуваються. А це призводить

до того, що необхідно опрацьовувати нові форми та методи здійснення аналізу поточної, а саме кредиторської, заборгованості, розробляти нові системи оцінювання показників стану розрахунків. Для цього доцільно запроваджувати сучасні інформаційні технології автоматизації ведення обліку та обробки потрібної інформації, на підставі якої приймати відповідні управлінські рішення.

Дослідивши наукові праці та вивчивши практику господарської діяльності, можна стверджувати про наявність різних дискусійних питань, зокрема проблеми обліку заборгованості підприємства перед кредиторами. Доцільним буде проведення поглибленого дослідження саме у цій сфері.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити сутність кредиторської заборгованості та її

складників; визначити місце такої заборгованості у господарській діяльності підприємства; розкрити та проаналізувати джерела інформації, що забезпечують прийняття рішень стосовно кредиторської заборгованості підприємства; дати рекомендації щодо ефективної побудови системи кредиторської заборгованості як складника соціально відповідальної діяльності.

Для вирішення поставлених завдань було використано такі методи: аналіз, синтез, узагальнення, індукція, аналогія, моделювання, системний підхід.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Бухгалтерський облік здійснюється, по-перше, з опрацювання первинної документації щодо виникнення, а також причин щодо зміни та погашення зобов'язань. Бухгалтер, вивчаючи документи, повинен дотримуватися загальних принципів визнання даного виду зобов'язань за нормативними документами. У бухгалтерському обліку знаходять відображення не всі зобов'язання, а лише ті, що були виявлені з виконання укладених підприємством договорів або вчинених дій. Вони можуть мати юридичну силу внаслідок виконання умов контракту або законодавчих вимог. В обліку має відображення зобов'язання після укладання угоди або договору.

Кредиторська заборгованість – це, по суті, зобов'язання. У результаті здійснення господарської діяльності одне підприємство завинило перед іншим підприємством.

Зобов'язання – це заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій та погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди [6].

Умови визнання зобов'язань визначено у п. 5 П(С)БО 11 «Зобов'язання [1]:

- достовірність оцінки;
- зменшення економічних вигід як наслідок їх погашення.

Зобов'язання за строками погашення поділяються, згідно п. 6 П(С)БО 11, на довгострокові (очікуваний строк погашення перевищує 12 місяців або операційний цикл) та поточні (очікуваний строк погашення не перевищує операційного циклу чи 12 місяців) [1].

У балансі поточні зобов'язання відображаються за сумою погашення (недисконтована сума грошових коштів або їх еквівалентів, що, як очікується, буде сплачена для погашення зобов'язання в процесі звичайної діяльності підприємства) п.п. 4, 12 П(С)БО 11 [1].

Зобов'язанням є правова дія, відповідно, одна сторона – боржник, який зобов'язаний відповісти за своїми договірними зобов'язаннями на користь іншої сторони – кредитора. Це можуть бути передача будь-якого майна, виконання роботи чи надання послуг, сплата грошей. Або боржник утримується від пев-

ної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [1]. Тобто підприємство зобов'язане перед іншим підприємством, у результаті чого може витратити свої ресурси, а отримати або виконані роботи, або послуги.

Фізик-теоретик А.Б. Борисов під кредиторською заборгованістю розуміє грошові кошти, які тимчасово перебувають на підприємстві, фірмі, але підлягають у встановлені строки поверненню юридичній або фізичній особі, у яких вони позичені й яким вони не виплачені [3, с. 437].

Кредиторська заборгованість – це заборгованість підприємства іншим юридичним і фізичним особам, що виникла в результаті здійснених раніше дій (подій), оцінена в гривнях і щодо якої у підприємства існують зобов'язання її погашення в певний строк [4].

Кредиторську заборгованість у бухгалтерському обліку класифікують за такими критеріями:

- строк погашення (за основу береться операційний цикл);
- спосіб погашення (або грошима, або товарами, послугами чи виконаними роботами);
- своєчасність погашення (згідно з указаними датами чи з простроченням платежу).

З облікового боку, відображення операцій із кредиторської заборгованості має значення, тому що це сприятиме впорядкуванню та достовірності інформації, прозорості здійснення розрахункових операцій за борговими зобов'язаннями. Джерелами інформаційного забезпечення обліку такої заборгованості є такі:

Первинні – товарно-транспортні накладні, рахунки-фактури, накладні, рахунки, акти приймання виконаних робіт чи послуг. Для погашення кредиторської заборгованості або її забезпечення використовують виписку банку, прибутковий касовий ордер, короткостроковий вексель.

Зведені – які використовуються для контролю та впорядкування оброблення даних на підставі первинних документів, що складаються у зведені облікові документи (реєстри та журнали-ордери). У балансі підприємства відображаються зобов'язання і довгострокові, і поточні. Відображаються і поточні, і довгострокові окремо, але в розрізі своїх особливостей.

Кредо означає «вірити». Форм існування «кредиторки» безліч:

- комерційна – на основі договорів купівлі-продажу. Використовується під час постачання товарів, робіт, послуг, надходження попередньої оплати за них, коли одна сторона ще не розрахувалася перед іншою. За безготівкових розрахунків між підприємствами чи організаціями завжди в однієї зі сторін процесу буде з'являтися борг, оскільки момент оплати та постачання розходиться в часі. Або отримали оплату, але ще не поставили товар, або поставили товар, але ще не отримали оплату.

Єдиний виняток – розрахунки готівкою, особливо у роздрібній торгівлі з використанням касових апаратів, тут уже «кредиторка» просто не може виникнути, тому що момент постачання та оплати товару або послуги співпадає;

– позики – одна сторона може кредитувати іншу, наприклад це договори кредиту, позики, поворотної фінансової допомоги;

– забезпечення боргу цінними паперами – це за своєю суттю різновиди попередніх варіантів, коли розрахунок, наприклад, відбувся векселем. Вексель як борговий цінний папір посвідчує борг особи, яка його видала (емітувала). Це ж саме стосується й залучення коштів шляхом випуску облігацій;

– зобов'язання перед робітниками – щомісяця підприємство нараховує заробітну плату своїм працівникам і до її виплати існують відповідні зобов'язання перед ними; на основі відносин з державою – за податками та зборами, що виникають у процесі діяльності підприємства. Таким чином, борги – це невід'ємний бік господарської діяльності будь-якого підприємства, установи, фізичної особи – підприємця.

Управління кредиторською заборгованістю має на меті застосування підприємством більш прийнятних форм розрахунку, термінів, а також обсягів розрахунків із контрагентами. Воно потрібно, щоб за дефіциту оборотних коштів не відбувалося послаблення фінансової стійкості підприємства. І по суті, це є безпосередньо підхід до контрагентів підприємства.

Основним завданням управління кредиторською заборгованістю підприємства є побудова раціональної структури зовнішніх джерел формування оборотних активів із погляду забезпечення максимальної рентабельності з урахуванням збереження платоспроможності та фінансової стійкості підприємства.

Управління кредиторською заборгованістю дає змогу передбачити та зібрати інформацію щодо:

- можливості або періоду виникнення кредиторської заборгованості;
- правил надання кредиту та форм сплати для різних груп постачальників та видів продукції;
- проведення аналізу і класифікації постачальників за обсягами закупки продукції, історії кредитних відносин та умов оплати;
- контролю відстроченої або простроченої заборгованості, вивчення причин порушення договірних правил кредитування;
- своєчасного визначення прийомів прискорення обігу оборотних активів і зменшення безнадійних боргів;
- забезпечення продажу, що забезпечують надходження грошових коштів.

Основними прийомами управління кредиторською заборгованістю є:

– аналіз замовлень, оформлення розрахунків і встановлення характеру кредиторської заборгованості;

– АВС-аналіз стосовно дебіторів;

– аналіз заборгованості за видами продукції для визначення не вигідних із погляду інкасації товарів;

– реальна оцінка існуючої кредиторської заборгованості;

– контроль над співвідношенням дебіторської та кредиторської заборгованості;

– визначення конкретних розмірів знижок за достроковою оплати;

– оцінка можливості факторингу – продажу дебіторської заборгованості [5].

Стосовно кредиторської заборгованості потрібно мати достовірну інформацію щодо видів та строків виникнення заборгованості. Для того щоб мати таку інформацію, потрібно зібрати інформацію щодо постачальників. Доцільно почати з вивчення або контрактів постачальників, або договорів підрядчиків. Звернути увагу на особисті бесіди з працівниками підприємства.

Завданням проведення аналізу заборгованості – дати оцінку, по-перше, умовам заборгованості; по-друге, строки погашення; по-третє, обмеження використання ресурсів, а також визначити можливості додаткового джерела фінансування, можливість його залучення. З практичного досвіду відомо, що більша частина припадає на кредиторську заборгованість, а це позичкові кошти. Тому, коли вивчаємо кредиторську заборгованість, потрібно також аналізувати і дебіторську заборгованість. Потрібно дослідити склад, структуру, поточну, а саме кредиторську, заборгованість, а потім провести порівняльний аналіз із дебіторською заборгованістю. Ми зможемо отримати повну та розгорнуту інформацію щодо боргів у цілому по підприємству.

Виходячи з дослідження, головною причиною зміни, яка є в структурі кредиторської заборгованості, є взаємні несвоєчасні платежі. Це можна перевірити за допомогою проведення порівняльного аналізу кредиторської та дебіторської заборгованості. Повний аналіз кредиторської заборгованості може проводитися, якщо використовувати методику аналізу дебіторської заборгованості.

Доцільним буде проведення аналізу стану дебіторської та кредиторської заборгованості на кінець звітного періоду, а також порівняльного аналізу.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, заборгованість виникає тільки від здійснення певної господарської операції, яка підлягає відображенню в обліку. Кредиторська заборгованість у бухгалтерському обліку – це зобов'язання підприємства перед іншими юридичними і фізичними особами. Для цілей обліку доцільно її групувати за строком погашення, за способом погашення та своєчасністю погашення. Саме така класифікація акумулює повну

інформацію для проведення аналізу кредиторської заборгованості та прийняття управлінських рішень щодо кредиторської заборгованості.

Основні положення щодо управління кредиторською заборгованістю:

- розмір кредиторської заборгованості в майбутньому з урахуванням діяльності підприємства;
- правильний вибір форми заборгованості, яка буде мати найменші відсоткові виплати;
- встановлення найбільш вигідної для підприємства форми кредиту;
- здійснення постійного контролю над заборгованістю, недопущення виникнення простроченої заборгованості підприємства;
- пошук сумнівних, безнадійних боргів підприємства та прийняття рішень за такими випадками.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 12.04.2020).
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання» : Наказ Міністерства фінансів України від 31.01.00 № 20 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.04.2020).
3. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. Москва : Кн. мир, 1999. 895 с.
4. Сухарев А.Я. Юридический энциклопедический словарь. Москва : Сов. энциклопедия, 1984. 415 с.
5. Лівашко Т.В. Управління дебіторською та кредиторською заборгованістю промислового підприємства. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2013. № 4. С. 88–93.
6. Національне положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013. № 73. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення: 14.04.2020).

REFERENCES:

1. Tsivilniy kodeks Ukraini: Zakon Ukraini vid 16.01.2003 № 435-IV / Verhovna Rada Ukraini. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (accessed 12 April 2020).
2. Polozhennya (standart) bukhgalters'koho obliku 11 «Zobov'yazannya» : zatv. Nakazom Minist-va Finansov Ukraini vid 31.01.00 № 20 Verhovna Rada Ukraini. Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua> (accessed 12 April 2020).
3. Borusov A.B. (1999) Bolhoj ekonomizeskoj slovar [Great economic dictionary]. Moscow: Kn. World.
4. Suharev A.Ya. (1984) Yuridicheskiy entsiklopedicheskiy slovar [Legal Encyclopedic Dictionary]. Moscow: Sov. Entsiklopediya.
5. Livoshko, T.V. (2013) Upravlinnja debitorskoju ta kredytorskoju zaborghovanistju promyslovogho pidprijemstva. [Management of receivables and accounts payable of industrial enterprises]. *Ekonomichnyj visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. Vol. 4, pp. 88–93.
6. Natsionalne polozhennya (standartu) buhgalter-skogo obliku 1 «Zagalni vimogi do finansovoyi zvitnosti»: zatverdzhene nakazom Ministerstva finansiv Ukraini vid 07.02.2013. № 73. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (accessed 14 April 2020).

ОБЛІКОВІ ТА ПОДАТКОВІ АСПЕКТИ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКУ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО, ВІДМІННЕ ВІД ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ

ACCOUNTING AND TAX ASPECTS OF COLLECTION OF THE REAL ESTATE TAX OTHER THAN LAND

У статті розглянуто основні аспекти справляння податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки (далі – ПНМВЗД). Проведено аналіз норм Податкового кодексу України, які регулюють об'єкт оподаткування ПНМВЗД, та розглянуто об'єкти нерухомості, які не є об'єктом оподаткування для цього податку. Висвітлено проблеми, які виникають під час застосування пільг з ПНМВЗД, передбачених для будівель промисловості. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення норм податкового законодавства, які регулюють порядок надання пільг із цього податку для будівель промисловості. Проведено аналіз норм Податкового кодексу України, які регулюють базу оподаткування ПНМВЗД та ставки цього податку. Розглянуто переваги і недоліки оподаткування ПНМВЗД не площі, а вартості об'єктів житлової та нежитлової нерухомості. Досліджено строки сплати ПНМВЗД, які установлені для юридичних та фізичних осіб. Розглянуто окремі аспекти бухгалтерського обліку ПНМВЗД.

Ключові слова: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, місцевий податок, об'єкт оподаткування, база оподаткування, бухгалтерський облік.

В статье рассмотрены основные аспекты взимания налога на недвижимое имущество, отличное от земельного участка (далее – ННМОЗУ). Проведен анализ норм Налогового кодекса Украины, регулирующих объект налогообложения ННМОЗУ, и рассмотрены объекты недвижимости, не являющиеся объектом налогообложения для этого налога. Освещены проблемы, возникающие при применении льгот по ННМОЗУ, предусмотренных для зданий промышленности. Разработаны предложения по совершенствованию норм налогового законодательства, регулирующих порядок предоставления льгот по этому налогу для зданий промышленности. Проведен анализ норм Налогового кодекса Украины, регулирующих базу обложения ННМОЗУ и ставки этого налога. Рассмотрены преимущества и недостатки налогообложения ННМОЗУ не площади, а стоимости объектов жилой и нежилкой недвижимости. Исследованы сроки уплаты ННМОЗУ, установленные для юридических и физических лиц. Рассмотрены отдельные аспекты бухгалтерского учета ННМОЗУ.

Ключевые слова: налог на недвижимое имущество, отличное от земельного участка, местный налог, объект налогообложения, база налогообложения, бухгалтерский учет.

УДК 657:336.02

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-60>

Занько Б.М.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку
Університету державної
фіскальної служби України

Zanko Borys

University of the State
Fiscal Service of Ukraine

The article discusses accounting and tax aspects of real estate tax other than land. Real estate tax other than land is local tax, so it is one of the sources of financial income to the budgets of territorial communities. Local self-government bodies can significantly influence the formation of a tax policy for the levying of a real estate tax other than land, since the rates of this tax depend on the decisions of these bodies. Real estate tax other than land payers are the owners of residential and / or non-residential property. These taxpayers can be both individuals and legal entities, including non-residents. The taxable object for a property tax other than land is the objects of both residential and non-residential real estate, including portions of such objects. If an unfinished building is only being erected and has not yet been put into operation, then this object is not subject to a real estate tax other than land, as explained by the controlling authority. However, upon completion of the construction, commissioning and acquisition of ownership of a separate real estate object, the taxpayer is obliged to pay this tax. Industrial buildings, in particular, are not subject to a real estate tax other than land. However, buildings used by industrial enterprises as premises for office or administrative purposes are, as explained by the supervisory authority, considered to be the taxable object for real estate tax other than land. The tax base for real estate tax other than land, is the total area of the object of both residential and non-residential real estate, including the total area of its portions. Tax rates set in accordance with the decision of the local council should not exceed 1.5 percent of the minimum wage established by law as of January 1 of the reporting year, per 1 square meter of tax base. The reporting period for real estate tax other than land is equal to the calendar year. However, according to the Tax Code of Ukraine, legal entities must pay real estate tax other than land, in advance quarterly (within 30 calendar days after the end of each quarter), and individuals must pay it much later, only after the reporting year. Of the same residential real estate, as a rule, legal entities tend to pay higher amounts of this tax to the local budget than individuals, because only the latter are subject to special privileges.

Key words: real estate tax other than land, local tax, taxable object, tax base, accounting.

Постановка проблеми. Одним із джерел фінансових надходжень до бюджетів територіальних громад є ПНМВЗД, який є місцевим прямим податком. Оскільки успішний розвиток територіальних громад значною мірою залежить від сум місцевих податків та зборів, які надходять до бюджетів цих громад, то певною мірою на розвиток кожного населеного пункту в Україні впливає й сума надходжень від справляння ПНМВЗД.

Формування податкової політики стосовно справляння ПНМВЗД залежить від рішень органів місцевого самоврядування, які можуть установлювати розміри ставок цього податку залежно від типів об'єктів нерухомості та їх місця розташування.

Таким чином, актуальним є дослідження податкового законодавства України стосовно справ-

ляння ПНМВЗД, удосконалення механізму оподаткування цим податком та його обліку. Це сприятиме забезпеченню інтересів територіальних громад щодо наповнення місцевих бюджетів надходженнями від справляння ПНМВЗД.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні аспекти справляння місцевих податків, у тому числі ПНМВЗД, а також відображення у бухгалтерському обліку цього податку розглянуто протягом останніх років у значній кількості публікацій. Серед них доцільно виділити праці, у яких розглядаються теоретичні, методологічні та практичні питання, таких авторів, як Р.Я. Галамай, М.В. Гончаренко, І.М. Кулинич, Ю.О. Раделицький, О.М. Резнік, Я.В. Самусевич, Н.Б. Симанич, В.В. Чайка.

Віддаючи належне науковим напрацюванням цих учених, слід відзначити, що питання справляння та обліку ПНМВЗД розглянуто не повною мірою, а тому воно потребує подальшого наукового дослідження. Так, подальшого наукового дослідження потребують питання доцільності справляння ПНМВЗД з об'єктів нерухомості, які ще не введені в експлуатацію та/або на них не набуто право власності; застосування пільг із цього податку; особливостей сплати ПНМВЗД юридичними та фізичними особами; доцільності використання як бази оподаткування для цього податку вартості (наприклад, ринкової вартості) об'єктів житлової та нежитлової нерухомості; накопичення у системі бухгалтерського обліку підприємства інформації, яка може бути використана під час нарахування ПНМВЗД.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження законодавства, яке регулює справляння та облік ПНМВЗД, у тому числі дослідження питання накопичення у системі бухгалтерського обліку підприємства інформації, яка може бути використана під час нарахування податкового зобов'язання із цього податку; порядку оподаткування об'єктів житлової та нежитлової нерухомості; пільг, які застосовуються під час оподаткування ПНМВЗД; доцільності оподаткування не площі, а вартості об'єктів нерухомості, та розроблення пропозицій щодо вдосконалення норм законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Житлові будинки, квартири та інші об'єкти як житлової, так і нежитлової нерухомості є достатньо привабливими з погляду держави та контролюючих органів об'єктами оподаткування ПНМВЗД, адже вони в буквальному сенсі перебувають на поверхні. Завдяки цьому дещо знижуються можливості зловживань як із боку контролюючих органів, так і з боку платників податку.

Із цього приводу М.В. Гончаренко відзначає, що запровадження податків на нерухомість було об'єктивною необхідністю, зумовленою потребою постійного вагомого джерела наповнення бюджету, для якого характерна складність ухилення від оподаткування (нерухоме майно складно приховати) [1, с. 2].

Зауважимо, що, відповідно до даних Міністерства фінансів України, фактичні надходження до місцевих бюджетів ПНМВЗД за 2019 р. становили 4882,5 млн. грн, приріст надходжень проти січня-грудня минулого року становить 34,3%, або на 1246,7 млн. грн більше [2]. Можна відзначити, що надходження цього податку у 2019 р. збільшилися більше ніж на третину порівняно з 2018 р., що є значним досягненням для місцевих бюджетів.

В умовах фінансової кризи, коли суттєво знижується ділова активність суб'єктів господарської діяльності та обсяги продажу продукції, товарів, робіт та послуг, значно зменшуються бюджетні

надходження від справляння таких, наприклад, податків, як ПДВ і податок на прибуток підприємств, а також акцизний та єдиний податки. Що стосується ПНМВЗД, то навіть фінансова криза не повинна кардинально вплинути на бюджетні надходження від його справляння. Це пояснюється тим, що під час фінансової кризи обсяги продажу продукції, товарів, робіт та послуг можуть досить стрімко знизитися, а от загальній площі розташованих в Україні об'єктів нерухомості, яка є базою для справляння ПНМВЗД, навіть за цих умов не притаманні такі швидкі зміни.

Відповідно до пп. 266.1.1 п. 266.1 ст. 266 Податкового кодексу України, платниками ПНМВЗД є фізичні та юридичні особи, у тому числі нерезиденти, які є власниками об'єктів нерухомості [3]. Як бачимо, зазначений нормативно-правовий акт як платників цього податку визначає як фізичних, так і юридичних осіб. Проте по відношенню до фізичних осіб податкове законодавство у частині справляння ПНМВЗД є більш лояльним, про що буде сказано далі.

Згідно з пп. 266.2.1 п. 266.2 ст. 266 Податкового кодексу України, об'єктом оподаткування є об'єкт житлової та нежитлової нерухомості, у тому числі його частка [3]. Тому у разі, коли об'єкт нерухомості (як житлової, так і нежитлової) буде поділений на кілька окремих часток, платниками ПНМВЗД будуть усі власники цих часток. Хоча в окремих випадках такі власники можуть скористатися податковими пільгами і фактично сплачувати ПНМВЗД до місцевого бюджету їм не потрібно.

Узагалі прагнення сплачувати дещо меншу суму податків, у тому числі ПНМВЗД, є цілком природним бажанням платників податків. Оскільки цей податок справляється з об'єктів нерухомості, то завдяки самій його наявності бізнес вимушений більш раціонально використовувати нерухоме майно, активніше впроваджуючи нову техніку і технології, які не потребують великих площ. У результаті ПНМВЗД непрямо сприяє більш ефективному використанню основних засобів підприємства.

Окремі об'єкти нерухомості можуть споруджуватися протягом багатьох років. У зв'язку із цим виникає питання: а коли саме слід починати сплачувати ПНМВЗД? Може, цей податок слід починати платити ще на певній стадії незавершеного будівництва або вже коли будівельники завершили будівництво об'єкта?

Із цього приводу контролюючий орган роз'яснив, що у разі якщо об'єкт незавершеного будівництва тільки зводиться і ще не введенний в експлуатацію, то він не є об'єктом оподаткування ПНМВЗД. Обов'язок щодо сплати податку виникне після завершення будівництва, введення в експлуатацію та набуття права власності на окремий об'єкт нерухомого майна [4].

За фізичних осіб ПНМВЗД нараховує контролюючий орган, і для цього йому дано право

використовувати дані Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, що встановлено пп. 266.3.2 п. 266.3 ст. 266.3 Податкового кодексу України [3]. Тому якщо інформація про певну житлову нерухомість не внесена до цього реєстру, то до бюджету з такої нерухомості не буде сплачуватися ПНМВЗД (навіть якщо цією нерухомістю фактично користуються певні особи).

Одним зі шляхів вирішення цієї проблеми вбачається реалізація пропозицій І.М. Кулинич та О.М. Резнік. Ці науковці пропонують доповнити ст. 266 Податкового кодексу України нормою, відповідно до якої база оподаткування об'єктів нерухомості, у тому числі їхніх часток, які не зареєстровані в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно або на які немає документів на право власності у фізичних осіб, але є достатні підстави вважати, що такий об'єкт використовується для житлових та інших цілей на рівні з аналогічними об'єктами, які підлягають оподаткуванню, обчислюється контролюючим органом на підставі технічного паспорта або книг господарського обліку, які ведуться органами місцевого самоврядування [5, с. 88].

Запропонований І.М. Кулинич та О.М. Резнік підхід до вирішення проблеми ми у цілому оцінюємо як перспективний. Проте із зазначених вище об'єктів податок варто справляти лише тоді, коли вони використовуються для проживання або з метою одержання доходів, а от згадка в Податковому кодексі України про використання таких об'єктів для інших цілей може тлумачитися надто широко і призвести до зловживань із боку контролюючих органів. Адже, наприклад, коли у ще не введений в експлуатацію будівлі продовжують зберігатися залишки будівельних матеріалів, це є також використанням об'єкта в інших цілях, проте вважаємо несправедливим і недоцільним лише на цій підставі починати справляти з такої будівлі податок.

Слід звернути увагу, що далеко не з усіх об'єктів нерухомості справляється ПНМВЗД. В окремих випадках та за певних обставин, які визначено податковим законодавством, власники нерухомості можуть скористатися податковою пільгою і не сплачувати цей податок. Право на застосування податкової пільги залежить як від видів нерухомості, так і категорії осіб, які володіють нерухомістю. Надання пільг дає змогу підтримати соціально незахищених та малозабезпечених фізичних осіб, важливі для суспільства органи (наприклад, органи місцевого самоврядування), сприяє розвитку окремих галузей економіки тощо.

Наприклад, будівлі промисловості, зокрема цехи, виробничі корпуси, складські приміщення промислових підприємств, не є об'єктом оподаткування ПНМВЗД, що встановлено пп. «є» пп. 266.2.2 п. 266.2 ст. 266 Податкового кодексу України [3]. Як бачимо, у цій нормі використовується слово

«зокрема», що дає підстави стверджувати, що наведений вище перелік будівель промисловості не є вичерпним. Відповідно, можна припустити, що податкова пільга, яка стосується будівель промисловості, повинна застосовуватися, наприклад, як до виробничих корпусів та цехів, так і до приміщень для адміністративних цілей, які належать згаданим вище промисловим підприємствам та які використовуються ними у господарській діяльності.

Проте представники Державної фіскальної служби України не погоджуються з такою позицією. У Листі Міжрегіонального головного управління Державної фіскальної служби – Центрального офісу з обслуговування великих платників від 27.10.2015 № 23625/10/28–10–06–11 роз'яснено, що будівлі, які використовуються як приміщення для конторських і адміністративних цілей, у тому числі використовуються промисловими підприємствами, є об'єктом оподаткування ПНМВЗД [6].

Таким чином, промислове підприємство може претендувати на застосування податкової пільги, передбаченої пп. «є» пп. 266.2.2 п. 266.2 ст. 266 Податкового кодексу України, лише щодо частини своїх будівель (наприклад, щодо виробничих корпусів або цехів). А от стосовно можливості застосування цієї податкової пільги щодо адміністративних будівель промислового підприємства контролюючий орган заперечує, хоча для ведення успішної господарської діяльності адміністративний персонал і, відповідно, адміністративні будівлі також мають велике значення. Уважаємо, що податкова пільга повинна надаватися також і щодо офісних будівель, які використовуються промисловими підприємствами для адміністративних (конторських) цілей. Це дасть змогу додатково підтримати вітчизняну промисловість в умовах фінансової кризи.

Ще одна проблема виникає, коли промислове підприємство виробляє продукцію, наприклад, у виробничих корпусах та цехах, проте ці об'єкти не є власністю такого підприємства, а отримані ним в оренду. Промислове підприємство не є власником такого нерухомого майна, відповідно, це підприємство не буде нараховувати і сплачувати ПНМВЗД із таких об'єктів нерухомості.

Щодо оподаткування власника таких виробничих корпусів та цехів, який їх передав в оренду промислового підприємству, роз'яснення надав контролюючий орган. Так, Головне управління Державної фіскальної служби у м. Києві зауважило, що орендодавець такого нерухомого майна фактично не здійснює промислову діяльність (оскільки він фактично здійснює діяльність із надання нерухомого майна в оренду), тому норма підпункту «є» підпункту 266.2.2 пункту 266.2 статті 266 Податкового кодексу України не застосовується до об'єктів нерухомості, які перебувають у власності орендодавця [7].

Таким чином, у цьому разі податковою пільгою не користується ні орендодавець, ні орендар, хоча нерухоме майно безпосередньо задіяне у процесі виготовлення промислової продукції.

Базою оподаткування для ПНМВЗД є загальна площа об'єкта житлової та нежитлової нерухомості, у тому числі площа його часток, що встановлено пп. 266.3.1–266.3.3 п. 266.3 ст. 266.3 Податкового кодексу України. При цьому якщо об'єкт нерухомості перебуває у власності фізичної особи, то база оподаткування повинна обчислюватися контролюючим органом відповідно до даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та/або згідно з оригіналами відповідних документів, що є у платника податків, а от юридичні особи цю базу повинні обчислювати самостійно, використовуючи загальну площу окремого об'єкта оподаткування [3]. Дані щодо загальної площі відповідного об'єкта нерухомості зазвичай можна отримати з технічного паспорта цього об'єкта.

Окрім того, як зазначає В.В. Чайка, загальну площу об'єкта житлової нерухомості контролюючому органу відносно легко визначити за допомогою даних спеціально створеного Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [8, с. 50].

Максимальний розмір ставки ПНМВЗД, який можуть встановлювати місцеві ради (з урахуванням місця розташування об'єктів нерухомості та їх типів), не повинен перевищувати 1,5% розміру мінімальної заробітної плати, що встановлена згідно із законом на 1 січня звітного року, за 1 квадратний метр бази оподаткування (тобто загальної площі об'єкта), що регламентовано пп. 266.5.1 п. 266.5 ст. 266 Податкового кодексу України [3]. Отже, податкове законодавство, по-перше, обмежує максимальний розмір ставки ПНМВЗД, який можуть установити місцеві ради. По-друге, місцева рада може встановлювати різні розміри ставок для різних об'єктів нерухомості, враховуючи як місця їх розташування, так і типи об'єктів нерухомості. Завдяки цьому місцеві ради можуть проводити гнучку податкову політику, що заслуговує на позитивну оцінку.

Цікаві думки щодо двох основних причин встановлення ставок майнових податків на низькому рівні висловили Ю.О. Раделицький, Р.Я. Галамай, Н.Б. Симанич, а саме:

- оскільки ставки визначаються на рівні органу місцевого самоврядування, існують побоювання незадоволення жителів громади такими умовами та необхідністю сплачувати значні кошти як податок;
- у більшості громад депутатами є саме представники місцевого бізнесу, отже, їм просто невигідне прийняття високих ставок майнових податків [9, с. 70]. Погоджуємося з точкою зору цих науковців.

Базовий податковий (звітний) період під час справляння ПНМВЗД дорівнює календарному

року, що встановлено пп. 266.6.1 п. 266.6 ст. 266 Податкового кодексу України [3]. Зауважимо, що цей податковий період стосується не лише юридичних, а й фізичних осіб. Однак строки сплати ПНМВЗД для цих двох категорій платників податку кардинально відрізняються.

Юридичні особи сплачують податкове зобов'язання з ПНМВЗД за звітний рік авансовими внесками щокварталу до 30 числа місяця, що настає за звітним кварталом, а от фізичним особам на сплату річної суми цього податку дається 60 днів зі дня вручення податкового повідомлення-рішення, що встановлено пп. 266.10.1 п. 266.10 ст. 266 Податкового кодексу України [3].

Таким чином, юридичні особи сплачують ПНМВЗД авансовими внесками щокварталу, не чекаючи закінчення звітного року. Тобто якщо протягом усього 2019 р. у юридичної особи у власності був будинок, то загальну суму податку, яку юридична особа самостійно нарахувала за цей будинок за 2019 р., вона сплачувала щокварталу, тобто чотирма рівними траншами, у строк до 30 квітня 2019 р., до 30 липня 2019 р., до 30 жовтня 2019 р. та до 30 січня 2020 р.

Тепер щодо того, коли фізичній особі вручається податкове повідомлення-рішення про сплату сум ПНМВЗД. Платнику податку (фізичній особі) цей документ контролюючий орган має надіслати або вручити до 1 липня року, що настає за базовим звітним періодом (звітним роком), що встановлено пп. 266.7.2 п. 266.7 ст. 266 Податкового кодексу України [3].

Отже, якщо у фізичної особи протягом усього 2019 р. у власності був будинок, то така фізична особа повинна отримати до 1 липня 2020 р. згадане вище повідомлення-рішення про сплату сум ПНМВЗД. А потім фізична особа має ще 60 днів зі дня отримання цього документа на сплату податку до бюджету (тобто ПНМВЗД, який нарахований за 2019 р., може надійти до місцевого бюджету від фізичної особи лише в серпні 2020 р.).

Як видно з наведеного, ПНМВЗД, який справляється з об'єктів нерухомості, що належать юридичним особам, потрапить до місцевих бюджетів значно швидше, ніж якби власниками цих об'єктів були фізичні особи.

Окрім того, згідно з пп. 266.4.1 п. 266.4 ст. 266 Податкового кодексу України, база оподаткування об'єктів житлової нерухомості (враховуючи їх частки), які за правом власності належать фізичним особам, може бути зменшена на певну кількість метрів (для квартир – на 60 кв. метрів, для житлових будинків – на 120 кв. метрів, а для різних типів об'єктів житлової нерухомості – на 180 кв. метрів) [3].

Зазначена пільга, яка стосується об'єктів житлової нерухомості, надається лише фізичним особам, а от на юридичних осіб вона не поширюється. Відповідно, якщо власниками однакових за

загальною площею житлових будинків або квартир є як фізичні, так і юридичні особи, то до місцевих бюджетів від юридичних осіб надійде більша сума ПНМВЗД, аніж від фізичних осіб, для яких податкове законодавство передбачає спеціальну податкову пільгу.

Таким чином, по-перше, за відповідний звітний період юридичні особи набагато швидше сплачують ПНМВЗД до місцевих бюджетів. По-друге, з однакових за площею об'єктів житлової нерухомості юридичні особи, як правило, сплатять до місцевого бюджету більші суми цього податку, ніж фізичні особи, бо лише на останніх поширюється спеціальна пільга. Тому місцеві органи влади повинні максимально сприяти розвитку ділової активності у своїх територіальних громадах та створенню нових підприємств, які ведуть господарську діяльність та є власниками об'єктів нерухомості. Це дасть змогу як збільшити суми ПНМВЗД, які справляються з платників податку, так і прискорити надходження цих сум до місцевих бюджетів.

Я.В. Самусевич відзначає як проблему вітчизняного механізму оподаткування нерухомості, яка знижує фіскальну ефективність ПНМВЗД, визначення як бази оподаткування площі нерухомого майна, а не його вартості [10, с. 77].

Дійсно, перспективним виглядає перехід до оподаткування не площі, а вартості нерухомого майна, коли з більш дорогої нерухомості буде сплачуватися більша сума податку. Однак визначення вартості кожного об'єкта нерухомості вимагає достатньо суттєвих витрат коштів і часу.

М.В. Гончаренко відзначає, що для нерухомості базою оподаткування може бути, зокрема, її капітальна вартість, яка, як свідчить досвід іноземних країн, виступає у вигляді ринкової вартості чи оціночної, тобто визначеної згідно зі стандартизованою методикою для цілей оподаткування [1, с. 7].

Для здійснення більш точної оцінки вартості нерухомості уповноважені особи – оцінювачі в ідеалі повинні мати фізичний доступ до відповідного об'єкта. Проте на заваді цьому може стати менталітет значної частини власників нерухомості, які можуть перешкоджати оцінювачам у доступі до об'єктів оцінки, адже за результатами проведеної оцінки доведеться сплачувати податок, тобто розлучатися із власними грошима. І, як справедливо можуть розмірковувати платники ПНМВЗД, якщо держава починає проявляти підвищену активність у частині справляння податку, то вона, скоріше за все, очікує збільшити суми, які сплачують платники цього податку, а не зменшити їх.

Таким чином, в Україні доцільно запровадити такий порядок оцінки вартості нерухомого майна, коли оцінка буде здійснюватися без фізичного доступу оцінювачів до об'єкта оцінки. Процедура такої оцінки повинна визначатися законодавством і максимально запобігати потенційним можли-

востям недобросовісних оцінювачів здійснювати маніпуляції з вартістю нерухомості. Оскільки ціни на нерухомість постійно змінюються, то з плином часу визначена (розрахована) уповноваженими оцінювачами вартість нерухомості, з якої сплачується податок, буде дещо відрізнятися від ринкової вартості такої нерухомості, тому періодично (раз на кілька років) слід проводити повторну оцінку нерухомості. Незважаючи на це, вважаємо, що такий підхід до оподаткування нерухомості є цілком прийнятним для України.

Інформацію, яка може бути використана під час нарахування ПНМВЗД, доцільно накопичувати у системі бухгалтерського обліку підприємства. Так, підприємству слід, зокрема, накопичувати інформацію щодо об'єктів житлової та нежитлової нерухомості, які є об'єктом оподаткування ПНМВЗД (щодо їх загальної площі або площі частки, яка належить підприємству); об'єктів житлової та нежитлової нерухомості, які не є об'єктом оподаткування цим податком; ставок ПНМВЗД, які можуть установлюватися залежно і від місця розташування, і від типів об'єктів нерухомості; податкових пільг із ПНМВЗД.

У бухгалтерському обліку ПНМВЗД відображається згідно з п. 18 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», в якому встановлено, що податки (крім тих податків, які включаються до виробничої собівартості продукції, робіт та послуг) відносяться до адміністративних витрат підприємства [11].

Об'єкти нерухомості можуть використовуватися і в інших цілях, наприклад із метою збуту товарів. Із цього приводу нагадаємо, що, згідно з п. 19 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», до витрат на збут включаються, зокрема, інші витрати, пов'язані зі збутом товарів, продукції, робіт та послуг [11]. Тому якщо об'єкт нерухомості використовується як роздрібний магазин, через який здійснюється збут товарів, то суму ПНМВЗД, яка сплачується з такого об'єкта, доцільно відносити до складу витрат на збут. Таким чином, під час нарахування ПНМВЗД важливо враховувати функціональне призначення відповідного об'єкта нерухомості.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження дало змогу дійти таких висновків:

1. На законодавчому рівні доцільно розробити заходи, які дадуть змогу справляти ПНМВЗД з осіб – власників майна, якщо об'єкти житлової та нежитлової нерухомості ще не введені в експлуатацію та/або на них не набуто право власності, проте вони вже фактично використовуються для проживання або з метою одержання доходів.

2. У пп. «є» пп. 266.2.2 п. 266.2 ст. 266 Податкового кодексу України законодавцям необхідно більш докладно визначити, які саме будівлі промисловості не є об'єктом оподаткування, а на

які будівлі не поширюється ця пільга. Крім того, податкова пільга повинна надаватися також і щодо офісних будівель, які використовуються промисловими підприємствами для адміністративних (конторських) цілей, що дасть змогу додатково підтримати вітчизняну промисловість в умовах фінансової кризи.

3. За відповідний звітний період юридичні особи набагато швидше сплачують ПНМВЗД до місцевих бюджетів, аніж це роблять фізичні особи. Слід також урахувати, що з однакових за площею об'єктів житлової нерухомості юридичні особи, як правило, сплатять до місцевого бюджету більші суми цього податку, ніж фізичні особи, бо лише на останніх поширюється спеціальна пільга. Тому місцеві органи влади повинні максимально сприяти розвитку ділової активності у своїх територіальних громадах та створенню нових підприємств, які ведуть господарську діяльність та мають у власності об'єкти як житлової, так і нежитлової нерухомості. Завдяки цьому збільшиться загальна сума ПНМВЗД, яка справляється з платників податку, та прискориться надходження цього податку до місцевих бюджетів.

4. Незважаючи на те що визначення вартості об'єктів житлової та нежитлової нерухомості пов'язане зі значними витратами часу і коштів, підтримуємо точку зору щодо переходу до оподаткування не площі, а вартості таких об'єктів. Завдяки цьому власники більш дорогого нерухомого майна будуть вимушені сплачувати більші суми ПНМВЗД.

5. Для забезпечення інформаційних потреб підприємству у системі бухгалтерського обліку доцільно накопичувати певні дані (щодо об'єктів житлової та нежитлової нерухомості, які є об'єктом оподаткування ПНМВЗД, ставок цього податку тощо), які можуть бути використані під час нарахування податкового зобов'язання з ПНМВЗД.

Ураховуючи викладене, перспективи наших подальших досліджень будуть спрямовані на вдосконалення порядку справляння ПНМВЗД і, зокрема, застосування передбачених законодавством пільг із цього податку. Таким чином, питання справляння ПНМВЗД є актуальним і до кінця не вирішеним, а тому потребує подальшого наукового дослідження.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гончаренко М.В. Розвиток механізму оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки. *Державне будівництво*. 2018. № 1. С. 1–10. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2018-1/doc/2/2_3.pdf (дата звернення: 23.04.2020).
2. Виконання доходів місцевих бюджетів. *Міністерство фінансів України*: вебсайт. URL: <https://mof.gov.ua/uk/vykonannia-dokhodiv-mistsevykh-biudzhativ> (дата звернення: 23.04.2020).
3. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-IV (зі змінами) / Верховна Рада України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 23.04.2020).

4. Лист Головного управління Державної фіскальної служби у Київській області від 09.03.2016 № 541/10/10-36-17-01. URL: <http://kyivobl.sfs.gov.ua/baner/podatkovyi-konsultatsii/konsultatsii-dlya-yuridichnih-osib/66980.html> (дата звернення: 23.04.2020).

5. Кулинич І.М., Резнік О.М. Загальна характеристика податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 3. С. 86–89. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2017/26.pdf (дата звернення: 23.04.2020).

6. Лист Міжрегіонального головного управління Державної фіскальної служби – Центрального офісу з обслуговування великих платників від 27.10.2015 №23625/10/28-10-06-11. URL: <https://officevp.tax.gov.ua/baner/podatkovyi-konsultatsii/konsultatsii-dlya-yuridichnih-osib/print-64946.html> (дата звернення: 23.04.2020).

7. Лист Головного управління Державної фіскальної служби у м. Києві від 09.09.2016 № 2095/10/10-36-13-04. URL: <http://vobu.ua/ukr/documents/item/lyst-hu-dfs-u-m-kyievi-vid-090916-r-2095-10-10-36-13-04-shchodo-opodatkuvannia-podatkom-na-nerukhome-maino> (дата звернення: 23.04.2020).

8. Чайка В.В. Фінансово-правова природа податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2014. № 2. С. 48–54.

9. Раделицький Ю.О., Галамай Р.Я., Симанич Н.Б. Імплементация досвіду ефективного адміністрування майнових податків розвинених країн у вітчизняну практику. *Економіка та держава*. 2019. № 1. С. 68–72.

10. Самусевич Я.В. Перспективи реформування податку на нерухоме майно в Україні. Тези наук. доп. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 22 березня 2018 р. Черкаси: ЧННІ «ДВНЗ «Університет банківської справи», 2018. 167 с. URL: http://ubs.edu.ua/images/2018/nauka/naukovi_zakhodi/Zbirnuk_cherkassy.pdf#page=78 (дата звернення: 23.04.2020).

11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»: Наказ Міністерства фінансів України від 31 грудня 1999 р. № 318 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00> (дата звернення: 23.04.2020).

REFERENCES:

1. Honcharenko M.V. (2018) Rozvytok mekhanizmu opodatkuvannia nerukhomoho maina, vidminnoho vid zemelnoi dilianky [Development of a mechanism for taxation of real estate other than land]. *Derzhavne budivnytstvo*. [State building], no. 1, pp. 1–10. Available at: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2018-1/doc/2/2_3.pdf (accessed 23 April 2020).
2. Vykonannia dokhodiv mistsevykh biudzhativ. *Ministerstvo finansiv Ukrainy*: veb-sait. Available at: <https://mof.gov.ua/uk/vykonannia-dokhodiv-mistsevykh-biudzhativ> (accessed 23 April 2020).
3. Podatkovi kodeks Ukrainy vid 2 hrudnia 2010 r. No. 2755-IV (iz zminamy) / Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (accessed 23 April 2020).

4. Lyst Holovnoho upravlinnia Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby u Kyivskii oblasti vid 09.03.2016 r. No.541/10/10-36-17-01. Available at: <http://kyivobl.sfs.gov.ua/baner/podatkovyi-konsultatsii/konsultatsii-dlya-yuridichnih-osib/66980.html> (accessed 23 April 2020).

5. Kulynych I.M., Rieznik O.M. (2017) Zahalna kharakterystyka podatku na nerukhome maino, vidminne vid zemelnoi dilianky [The general characteristic of the real estate tax other than land]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. [Legal scientific electronic journal], no. 3, pp. 86–89. Available at: http://www.lsej.org.ua/3_2017/26.pdf (accessed 23 April 2020).

6. Lyst Mizhrehionalnoho holovnoho upravlinnia Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby - Tsentralnoho ofisu z obsluhovuvannia velykykh platnykiv vid 27.10.2015 r. No. 23625/10/28-10-06-11. Available at: <https://officevp.tax.gov.ua/baner/podatkovyi-konsultatsii/konsultatsii-dlya-yuridichnih-osib/print-64946.html> (accessed 23 April 2020).

7. Lyst Holovnoho upravlinnia Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby u m. Kyievi vid 09.09.2016 r. No. 2095/10/10-36-13-04. Available at: <http://vobu.ua/ukr/documents/item/lyst-hu-dfs-u-m-kyievi-vid-090916-r-2095-10-10-36-13-04-shchodo-opodatkovannia-podatkom-na-nerukhome-maino> (accessed 23 April 2020).

8. Chaika V.V. (2014) Finansovo-pravova pryroda podatku na nerukhome maino, vidminne vid zemelnoi dilianky [The financial and legal nature of the real estate tax other than land]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy (ekonomika, pravo)*, no. 2, pp. 48–54.

9. Radelytskyi Yu.O., Halamai R.Ya., Symanych N.B. (2019) Implementatsiia dosvidu efektyvnoho administruvannia mainovykh podatkiv rozvynenykh krain u vitchyznianu praktyku [Implementation of developed countries' property taxes effective administration experience into domestic practice]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 1, pp. 68–72.

10. Samusevych Ya.V. (2018) Perspektyvy reformuvannia podatku na nerukhome maino v Ukraini [Prospects for real estate tax reform in Ukraine]. Proceedings of the *Oblik, opodatkuvannia i kontrol: suchasnyi stan ta napriamy rozvytku (Ukraine, Cherkasy, March 22, 2018)*, Cherkasy: ChNNI DVNZ «Universytet bankivskoi spravy», pp. 77–79. Available at: http://ubs.edu.ua/images/2018/nauka/naukovi_zakhodi/Zbirnuk_cherkassy.pdf#page=78 (accessed 23 April 2020).

11. Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 16 «Vytraty»: zatv. nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 31 hrudnia 1999 r. No. 318 (iz zminamy). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00> (accessed 23 April 2020).

ВНУТРІШНІЙ АУДИТ НА ПІДПРИЄМСТВІ: СУТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ

INTERNAL AUDIT ON ENTERPRISES: THE ESSENCE AND FEATURES OF THE ORGANIZATION

УДК 657.633.5

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-61>**Коркушко О.Н.**

к.е.н., доцент,
викладач кафедри обліку
і оподаткування
Подільський спеціальний
навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж

Кушнір Л.А.

к.е.н., доцент,
викладач кафедри обліку
і оподаткування
Подільський спеціальний
навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж

Korkushko Oleg**Kushnir Liudmyla**

Podilsky Special Educational
and Rehabilitation
Social and Economic College

В умовах економічної невизначеності внутрішній аудит став критично важливим ресурсом, здатним надати суб'єктам господарювання допомогу в удосконаленні системи внутрішнього контролю та управління ризиками, а також підвищити ефективність бізнесу в цілому. Динамічний розвиток бізнес-середовища, формування нових напрямів діяльності, складність управлінських процесів, розпал масштабних скандалів, шахрайств і банкрутств – все це зумовило необхідність не тільки тотального контролю фінансового життя підприємств, а й функціонування окремих служб внутрішнього аудиту. Таке рішення забезпечує надійний захист бізнесу від помилок і зловживань, дає змогу визначити «зони ризику», ідентифікувати й усувати прогалини в системах управління підприємством. Внутрішній аудит є одним із небагатьох доступних на даний момент і водночас недооцінених ресурсів, правильне використання яких може підвищити ефективність діяльності підприємства.

Ключові слова: внутрішній аудит, внутрішній контроль, аудитор, підприємство, служба внутрішнього аудиту.

В условиях экономической неопределенности внутренний аудит стал критически

важным ресурсом, способным предоставить субъектам хозяйствования помощь в совершенствовании системы внутреннего контроля и управления рисками, а также повысить эффективность бизнеса в целом. Динамичное развитие бизнес-среды, формирование новых направлений деятельности, сложность управленческих процессов, разгар масштабных скандалов, мошенничества и банкротств – все это обусловило необходимость не только тотального контроля финансовой жизни предприятий, но и функционирование отдельных служб внутреннего аудита. Такое решение обеспечивает надежную защиту бизнеса от ошибок и злоупотреблений, позволяет определять «зоны риска», идентифицировать и устранять пробелы в системах управления предприятием. Внутренний аудит является одним из немногих доступных на данный момент и в то же время недооцененных ресурсов, правильное использование которых может повысить эффективность деятельности предприятия.

Ключевые слова: внутренний аудит, внутренний контроль, аудитор, предприятие, служба внутреннего аудита.

In the face of economic uncertainty, internal audit has become a critical resource capable of helping business entities improve their internal controls and risk management, and improve business performance as a whole. The dynamic development of the business environment, the formation of new areas of activity, the complexity of administrative processes, the flare-up of large-scale scandals, frauds and bankruptcies – all this led to the need not only total control of the financial life of enterprises, but also the functioning of certain internal audit services. This solution provides reliable protection of the business from errors and abuses, allows to identify "risk zones", identify and eliminate gaps in enterprise management systems. Internal audit is one of the few currently available and at the same time undervalued resources, the proper use of which can improve the efficiency of the enterprise. That is why the article analyzes domestic and foreign approaches to determining the nature of internal audit. After all, from the correct understanding of it will depend in the future feature of its organization in the enterprise. It has been found that those enterprises that attach great importance to internal audit have a better relationship with investors and creditors than those for which internal audit is not essential. Particular preference is given to those entities that operate the internal audit service as a separate unit. The activities of such a service should be directed not only to the performance of the control function related to ensuring the preservation of property, but also to the management function, by which the management of the enterprise can evaluate the efficiency of the activity of the enterprise as a whole, as well as individual components of the management system. Competence, professionalism and impartiality of employees play a special role in the success of the internal audit service, as their openness to cooperation and the quality of the information provided have a major impact on the work of the internal audit service. All this is confirmed by the fact that the topic of the article and the material it contains is relevant to the present time.

Key words: internal audit, internal control, auditor, enterprise, internal audit service.

Постановка проблеми. У нинішніх умовах господарювання багато підприємств не надають належного значення внутрішньому аудиту, вважаючи його формальною перевіркою. Однак, як показує практика розвинутих вітчизняних та зарубіжних підприємств, правильно організована робота служби внутрішнього аудиту на підприємстві дає можливість їй не лише виконувати контрольну функцію, пов'язану із забезпеченням збереження майна, а й функцію управління, за допомогою якої керівництво підприємства може оцінити ефективність діяльності підприємства як у цілому, так і окремих складників системи управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та практичних питань щодо внутрішнього аудиту в Україні приділяють увагу Ф.Ф. Бутинець, О.А. Петрик, Ю.В. Піча,

Л.П. Кулаковська, С.П. Лозовицький. Однак, незважаючи на низку наукових розвідок у цьому напрямі, питання організації внутрішнього аудиту на підприємствах України залишається досить актуальним.

Постановка завдання. Метою статті є надання інформації щодо сутності внутрішнього аудиту та особливостей його організації на підприємстві, переваг створення та функціонування служби внутрішнього аудиту.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах глобалізації економіки створюються передумови виділення в системі корпоративного управління внутрішнього контролю. Внутрішній аудит як напрям наукових знань на сучасному етапі свого наукового розвитку й обґрунтування вимагає від учених і практиків розкриття його сутності. Розкриття сутності внутрішнього контролю

можливе лише через визначення його поняття відповідно до вирішуваних на даному етапі розвитку внутрішнього контролю цілей, завдань і функцій, що визначають види внутрішнього контролю в корпоративному секторі економіки.

Визначення поняття і сутності внутрішнього контролю змінювалося протягом розвитку систем корпоративного управління, а також під впливом загальноновизнаних у науковому світі економічних та правових наук, серед яких слід виділити внутрішній контроль, аудит, право, менеджмент. Завдяки розвитку і трансформації наукових течій відбувалося переосмислення підходів до визначення поняття й обґрунтування сутності внутрішнього контролю.

Відсутність єдиного підходу до визначення його сутності зумовлює різні тлумачення його предмета і об'єкта, що, своєю чергою, безпосередньо впливає на формування концептуальних та теоретичних основ, понятійного апарату і термінології внутрішнього контролю.

Сутність внутрішнього контролю не може бути розкрита тільки через функції, які притаманні внутрішньому контролю та аудиту. У вітчизняній та зарубіжній практиці існує декілька підходів до визначення сутності внутрішнього аудиту. Перший підхід ґрунтується на тому, що за своєю суттю внутрішній аудит є багатогранним інструментом у руках вищого керівництва підприємства і його засновників (акціонерів, інвесторів) і спрямований на виконання не тільки контрольних, а й управлінських функцій: консалтинг, прогнозування, моніторинг, аналіз.

Другий підхід ґрунтується на тому, що сутність внутрішнього аудиту зводиться до формування певного роду інформації, необхідної для прийняття своєчасних управлінських рішень. Тобто поняття і сутність внутрішнього аудиту розглядаються в контексті функцій щодо прийняття управлінських рішень. Цей підхід до визначення і розкриття сутності внутрішнього контролю представлений незначною кількістю наукових публікацій і в сучасних наукових дослідженнях він не знайшов одностайної підтримки вчених.

Частина вчених зазначає, що внутрішній контроль пов'язаний із роботою виробничої бухгалтерії, а деякі його види називають управлінським аудитом. Із таким підходом сутність внутрішнього контролю зводиться до формування внутрішніми аудиторами відповідних проєктів управлінських рішень, заснованих на інформації, яка формується в управлінському обліку. Необхідність внутрішнього контролю виникає через ті причини, що керівництво (рада директорів, адміністрація, головні фахівці) підприємства – об'єкта вимагає інформації, необхідної для здійснення стабільного процесу діяльності підприємства. Внутрішній контроль називають управлінським тому, що результати його перевірок опосередковано використовуються для управління підприємством.

Окрім того, дослідники виділяють внутрішній контроль як ключовий елемент системи управління підприємством, діяльність якого спрямована на вирішення управлінських завдань, а саме: аудитор у цьому разі є очима і вухами вищого рівня менеджменту. Цей підхід до розкриття сутності внутрішнього контролю зміщує спрямованість внутрішнього контролю від контрольних функцій у бік управлінських, тобто діяльність внутрішніх аудиторів стає орієнтованою на оцінку системи управління. Внутрішній контроль здійснюється працівниками підприємства (аудиторами) з метою оцінки його роботи у власних інтересах. Отримана в процесі перевірки інформація, як правило, призначається для задоволення потреб управлінського персоналу.

Дослідження сутності внутрішнього контролю, згідно з наведеними визначеннями, дає можливість стверджувати, що внутрішній аудит спрямований не тільки на виконання контрольних функцій, а й на надання керівництву аналітичної (управлінської) інформації, на основі якої формуватимуться проєкти управлінських рішень. Відповідно до такого підходу, сутність внутрішнього контролю розкривається через цілі й завдання, які ставляться перед системою контролю та управлінським персоналом. Тобто внутрішній аудит розглядається як незалежний інструмент у системі оперативного управління підприємством, який повинен задовольняти інформаційно-аналітичні потреби управлінського персоналу.

Третій підхід ґрунтується на розкритті сутності внутрішнього контролю через призму цілей, завдань і функцій системи корпоративного управління. Цей підхід відображений у численних навчальних і наукових виданнях, в яких більшість авторів дотримується позиції, що внутрішній аудит не обмежується функціями контролю, а розширюється функціями, пов'язаними з оцінкою системи управління, наданням гарантій і консультуванням.

Уважаємо, що внутрішній контроль – це регламентована внутрішніми документами підприємства діяльність із контролю, оцінки різних боків функціонування підприємства і консультування всіх ланок управління, що здійснюється представниками спеціального підрозділу. Сутність внутрішнього контролю в наведеному визначенні зводиться до функцій, які передбачають не тільки контроль, а й оцінку ефективності функціонування підприємства. Тобто поняття внутрішнього контролю та його сутність із цим підходом доповнюється функцією управління й оцінки. Внутрішній контроль, з одного боку, спрямований на виконання контрольних функцій, пов'язаних із забезпеченням збереження майна, а з іншого – функцією управління, за допомогою якої керівництво підприємства може оцінити ефективність діяльності підприємства як у цілому, так і окремих складників системи управління.

Існують думки, які обмежують сутність внутрішнього контролю рамками надання певних гарантій: внутрішній контроль – це знаряддя управління, призначене для забезпечення (гарантії) досягнення цілей управління підприємством. Для цього служба внутрішнього контролю забезпечує адміністрацію інформацією про результати аналізу, оцінки діяльності того чи іншого підрозділу, різними рекомендаціями. Вважаємо, що наведений підхід до визначення внутрішнього контролю не дає повного уявлення про його сутність і не передбачає розкриття особливостей функціонування служби внутрішнього контролю через його обмеження лише функціями управління. Внутрішній контроль – це незалежне об'єктивне підтвердження та консультування, які розроблені для підвищення ефективності і поліпшення діяльності підприємства. Він допомагає досягненню цілей, надаючи системний, кваліфікований підходи до оцінки та підвищення ефективності управління підприємством, систем бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю.

У наведених визначеннях спостерігається характерна особливість, яка дає змогу виділити окрему функцію внутрішнього контролю – управління ризиками. Її виділення зумовлене сучасними тенденціями, які відбуваються під впливом концепції управління ризиками. Слід зазначити, що застосування цієї функції можливо тільки за наявності в системі корпоративного управління підприємством розвиненої системи ризик-менеджменту. Завдяки такій системі стає можливим здійснення класифікації та розмежування ризиків, а також значне розширення поняття і визначення сутності внутрішнього контролю, орієнтованого на ризик.

Необхідність у веденні внутрішнього аудиту виникає здебільшого у великих або середніх підприємств, у яких спостерігається найбільш розгалужена організаційна структура. Внутрішній аудит покликаний контролювати та регулювати діяльність підприємства і, як наслідок, звести до мінімуму ризики. До користі від систематичного проведення внутрішнього аудиту можна віднести: контроль над автономними підрозділами, аналіз і виявлення найбільш перспективних напрямів розвитку, консультаційні функції. Співробітники підрозділу внутрішнього аудиту, як правило, надають консультації у сфері законодавства, фінансів, організаційних та інших питань, допомагають усунути недоліки, виявлені в ході перевірки.

На підприємстві внутрішній аудит може проводитися працівником бухгалтерії (за наказом керівника підприємства), внутрішнім аудитором, службою внутрішнього аудиту або будь-яким іншим структурним підрозділом суб'єкта господарювання, на який покладено такі обов'язки та який підпорядковується безпосередньо керівникові підприємства [3, с. 189]. На нашу думку, найефек-

тивнішим та дієвим є наявність на підприємстві служби внутрішнього аудиту як окремого структурного підрозділу суб'єкта господарювання.

Якщо на підприємстві є служба внутрішнього аудиту, то це демонструє його в кращому світлі перед інвесторами і кредиторами, а також заявляє про наявність хорошого корпоративного управління [5, с. 85]. Крім того, служба внутрішнього аудиту дає змогу власникам передати управління в руки менеджерів і втілити плани щодо виходу на міжнародні ринки капіталу, оскільки правила найбільших бірж вимагають наявності служби внутрішнього аудиту в компаніях для того, щоб її цінні папери були внесені в котирувальні списки.

Формування служби внутрішнього аудиту на підприємстві пов'язане з низкою труднощів, таких як слабка законодавча база, застарілі принципи управління в деяких галузях і складності з підбором персоналу для служби внутрішнього аудиту за короткі терміни. Якщо всі ці перепони вдається подолати, то підприємство отримує дієвий інструмент із моніторингу та контролю. Більш доцільно користуватися послугами власної служби внутрішнього аудиту, ніж залучати до роботи фахівців ззовні. Це істотно зберігає кошти і дає змогу отримувати інформацію в будь-який момент. Також співробітники служби внутрішнього аудиту використовують для своєї роботи дані щодо організаційної, фінансової та економічної ситуації на підприємстві, консультуючись із працівниками з інших підрозділів. Окрім того, вони зацікавлені у високій ефективності своєї роботи, оскільки мають вплив на її функціонування. Суб'єкти господарювання можуть домогтися високих результатів за ефективної організації роботи служби внутрішнього аудиту, якщо будуть опиратися на чинники успіху. Фахівці з внутрішнього аудиту можуть зайняти високий і впливовий пост на підприємстві, якщо своєю діяльністю забезпечать оптимальне використання його ресурсів. Нестабільність економіки, висока конкуренція на ринку і використання зарубіжного досвіду у вітчизняному бізнесі поступово підвищує вартість фахівців із внутрішнього аудиту.

Безпосередній інтерес до результативності роботи служби внутрішнього аудиту має керівництво підприємства. Для перевірки якості роботи цієї служби необхідна чітка система оцінки. Раніше в системі використовувалися тільки кількісні показники, які піддаються простому вимірюванню: час, витрачений на виконання перевірок; кількість проведених перевірок; терміни їх проведення; суми виявлених порушень; число заходів з їх профілактики.

Але даний підхід недостатньо практичний і не виявляє результативності роботи служби внутрішнього аудиту повною мірою. Універсальної системи оцінки роботи служби внутрішнього аудиту не існує, оскільки вона виконує різні функції

відповідно до потреб керівництва підприємства. Для розроблення такої системи можна використовувати низку факторів, таких як: превентивний ефект; підвищення обґрунтованості управлінських рішень на базі отриманих від служби внутрішнього аудиту даних; кількість виявлених порушень і стягнень за ними; зниження витрат на використання послуг зовнішніх фахівців.

Розмір і значимість показників можуть регулюватися керівництвом залежно від переслідуваних ним цілей. Головне, щоб фахівці інших підрозділів не перешкоджали виконанню роботи співробітників служби внутрішнього аудиту. Згідно з дослідженнями, внутрішній аудит у світі використовують дуже давно. Цікаво, що менше половини опитаних керівників компаній вважають, що служба внутрішнього аудиту працює добре. Тільки 45% опитаних вважають, що служба внутрішнього аудиту приносить значну користь, а найменша кількість респондентів говорять, що вони отримують від служби внутрішнього аудиту очікувану користь, і не більше того [2].

Отже, службі внутрішнього аудиту необхідно вкласти багато сил і часу на те, щоб довести свою спроможність і продемонструвати реальну користь для підприємства від своєї роботи. Як і під час формування системи оцінки результатів діяльності, для її успішної роботи необхідно тримати в полі зору такі ключові чинники: незалежність в організації; чітке встановлення посадових обов'язків; вільний доступ до інформації та персоналу; компетентне керівництво; неупереджені та компетентні співробітники; допомога і співпраця зацікавлених осіб; стандарти виконання внутрішнього аудиту та міжнародні основи професійної практики. Підприємства, які тільки взялися за створення служби внутрішнього аудиту, можуть не витрачати час на розроблення чогось кардинально нового для створення такої служби, а взяти за основу ці чинники. Цікаво, що більшість із них міститься в Міжнародних засадах професійної практики внутрішнього аудиту і саме їх використання теж може стати одним з успішних чинників. Серед ключових чинників успіху служби внутрішнього аудиту особливе місце займають компетентність, професіоналізм і неупередженість співробітників, оскільки їх відкритість до співпраці й якість наданої інформації мають великий вплив на роботу служби внутрішнього аудиту. Також важливим чинником є продуктивна взаємодія служби внутрішнього аудиту із зацікавленими особами підприємства в розрізі узгодження і виконання дій відповідно до поставлених цілей.

Під час побудови діяльності керівник служби внутрішнього аудиту ініціює співпрацю із зацікавленими сторонами і працює над узгодженням їхніх очікувань. Однак члени вищого керівництва підприємства також повинні брати активну участь у проєктуванні функцій внутрішнього аудиту, надавати підтримку у разі виникнення потреби в інвестиціях для підви-

щення професійної кваліфікації аудиторських кадрів і робити все необхідне для того, щоб служба внутрішнього аудиту була орієнтована на підвищення ефективності діяльності економічного суб'єкта.

Висновки з проведеного дослідження.

У зв'язку з розширенням ролі внутрішнього аудиту від простого підтвердження відповідності вимогам до надання консультаційних послуг та виконання функціоналу провідника змін ефективний нагляд за діяльністю служби внутрішнього аудиту і, за необхідності, надання підтримки є невід'ємними завданнями керівництва підприємства. Це, своєю чергою, призведе до максимальної віддачі і зростання ефективності бізнесу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бутинець Ф.Ф., Бутинець Т.А. Господарський контроль як наука: формування її складових. *Вісник ЖДТУ. Економічні науки*. 2012. Вип. 1(59). С. 14–21.
2. Внутрішній аудит: нові перспективи і можливості для бухгалтера / Фінансова академія «Актив» URL: <https://finacademy.net/certified-programs/vnutrennij-audit-i-svk> (дата звернення: 21.04.2020).
3. Аудит: методика і організація : навчальний посібник Н.І. Гордієнко а ін. ; 2-е вид., перероб. і доп. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2017. 319 с.
4. Кулаковська Л.П., Піча Ю.В. Основи аудиту : підручник. Київ : Каравела, 2016. 312 с.
5. Лозовицький С.П. Внутрішній аудит: теоретичні основи, організація та методика : навчальний посібник. Львів : Растр-7, 2015. 339 с.
6. Петрик О.А., Гойло Н.В. Організаційно-методичні основи внутрішнього аудиту корпоративних прав. *Ефективна економіка*. 2017. Вип. 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5525> (дата звернення: 22.04.2020).

REFERENCES:

1. Butynets F.F., Butynets T.A. (2012) Hospodarskyi kontrol yak nauka: formuvannia yii skladovykh. Visnyk ZhDTU : ekonomichni nauky. Zhytomyr : ZhDTU, Vypusk 1(59). (in Ukrainian)
2. Vnutrishnii audyt: novi perspektyvy i mozhlyvosti dlia bukhhaltera / Finansova Akademiia «Aktyv» URL: <https://finacademy.net/certified-programs/vnutrennij-audit-i-svk> (accessed 21 April 2020).
3. Hordiienko N.I., Kharlamova O.V., Mizik Yu.I., Konoplina O.O. (2017) Audyt: metodyka i orhanizatsiia : navch. posib. 2-he vyd., pererob. i dop. Xarkiv : KhNUMH im. O.M. Beketova. (in Ukrainian)
4. Kulakovska L.P., Picha Yu.V. (2016) Osnovy audytu : Pidruchnyk. Kyiv : Karavela. (in Ukrainian)
5. Lozovyskyi S.P. (2015) Vnutrishnii audyt: teoretichni osnovy, orhanizatsiia ta metodyka : navch. posib. Lviv : Rastr-7. (in Ukrainian)
6. Petryk O.A., Hoilo N.V. (2017) Orhanizatsiino-metodychni osnovy vnutrishnoho audytu korporativnykh prav. Efektyvna ekonomika : elektronne naukove fakhove vydannia. Dnipro, Vypusk 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5525> (accessed 22 April 2020).

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЧИМИ ЗАПАСАМИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

PRODUCTION RESERVES' ACCOUNTING AND ANALYTICAL MANAGEMENT PROVISION OF THE AGRARIAN ENTERPRISES

У статті узагальнено підходи до обліково-аналітичного забезпечення управління виробничими запасами аграрних товариств. Виробничі ресурси є основною частиною собівартості сільськогосподарської продукції будь-якого виробничого підприємства, і вони є незамінною складовою частиною його активів. Від того, наскільки чітко та правильно організовано облік, контроль та аналіз виробничих запасів, залежить точність визначення прибутку підприємства, а також збереження самих матеріальних ресурсів. Вирішення проблем ефективного управління виробничими запасами аграрного товариства неможливо здійснити без повного оцінювання їх наявності, оптимальної кількості та ефективності використання, що потребує ефективних методик аналізу, тому дослідження та запровадження основних напрямів підвищення ефективності господарської діяльності агроформувань передбачають удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління виробничими запасами, що забезпечить керівників господарств необхідною інформацією задля прийняття виважених управлінських рішень, чим обумовлена доцільність їх подальших наукових досліджень.

Ключові слова: облік, аналіз, контроль, виробничі запаси, управління, стратегія, звітність.

В статье обобщены подходы к учетно-аналитическому обеспечению управления

производственными запасами аграрных обществ. Производственные ресурсы являются основной частью себестоимости сельскохозяйственной продукции любого производственного предприятия, и они являются незаменимой составляющей его активов. От того, насколько четко и правильно организованы учет, контроль и анализ производственных запасов, зависит точность определения прибыли предприятия, а также сохранение самых материальных ресурсов. Решение проблем эффективного управления производственными запасами аграрного общества невозможно осуществить без полного оценивания их наличия, оптимального количества и эффективности использования, что требует эффективных методик анализа, поэтому исследование и внедрение основных направлений повышения эффективности хозяйственной деятельности агроформирований предусматривают совершенствование учетно-аналитического обеспечения управления производственными запасами, что обеспечит руководителей хозяйств необходимой информацией с целью принятия взвешенных управленческих решений, чем обусловлена целесообразность их дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: учет, анализ, контроль, производственные запасы, управление, стратегия, отчетность.

УДК 657.631.162:349

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-62>

Поліщук О.М.

к.е.н., старший викладач кафедри обліку і оподаткування
Уманський національний
університет садівництва

Polishchuk Oleh

Uman National University of Horticulture

The article summarizes approaches to accounting and analytical support of agricultural companies' inventory management. Production reserves are a major part of the production cost of any manufacturing enterprise and are an indispensable component of its assets. How accurately and correctly their accounting and analysis will be organized, depends on the accuracy of determining the enterprise's profit and, equally important, the conservation of the stocks themselves. In the current management conditions, rapid and productive of agricultural enterprises' development the growth of their production potential requires the creation of a qualitatively material resources management' new system and, first of all, production stocks. The agricultural enterprises' efficiency depends, primarily, on the management quality and the ability to increase their own production volumes. The main condition for fulfilling the tasks of increasing the volume of agricultural production, reducing its cost, increasing the profitability of the economy and profit is timely and complete provision of the enterprise with raw materials and materials of the required quality, quantity and assortment, which represent the objects of labor and are included into the value of newly created products. The solution of the efficient development problem and growth of the agricultural enterprises' production potential requires the creation of a production management system, which should be based on the formation of production stocks' information. Research on the issues of effective of agricultural enterprises' management cannot be carried out without a full assessment of their availability and efficiency, which in its turn requires efficient analysis methods. Therefore, the development and implementation of the main directions of improving the efficiency of enterprises' economic activity, involves the improvement of accounting and analytical support for inventory management, which will provide farms' manager with necessary information to make informed management decisions, which makes the necessity of their further scientific research.

Key words: accounting, analysis, control, inventories, management, strategy, reporting.

Постановка проблеми. Ключовим завданням господарської діяльності будь-якого аграрного підприємства є оптимізація його виробничої програми, яка має на меті збільшити прибуток або досягти позитивних економічних результатів. Перехід до ринкових відносин вимагає від агроформувань застосування сучасних методів управління господарською діяльністю. Внаслідок цього виникає постійна потреба запровадження принципово нових та вдосконалення наявних підходів до управління матеріальними ресурсами, що є одними з базових складових частин виробничого

процесу у сільському господарстві. У зростанні рівня ефективності їх використання в господарстві важливу роль насамперед відіграє чітка та правильна організація облікового процесу як інформаційної бази для прийняття виважених управлінських рішень.

Процес реорганізації національної системи бухгалтерського обліку з поєднанням міжнародних та національних стандартів спричинив суттєві зміни в теоретичних та практичних аспектах обліку матеріальних ресурсів сільськогосподарських товариств. Під час вибору облікової політики щодо

цього об'єкта агроформування мали місце численні можливості.

Раціональне та оптимальне використання виробничих ресурсів є основою ефективного функціонування підприємств на ринку сільськогосподарської продукції. Стрімкі економічні перетворення, політична невизначеність, високий рівень конкуренції, незабезпеченість матеріальними, фінансовими та трудовими ресурсами викликають необхідність пошуку сучасно нових підходів до управління товарно-матеріальними цінностями.

Вдосконалення системи управління виробничими ресурсами, зокрема матеріалами, сировиною, комплектуючими виробами, напівфабрикатами, з яких або за допомогою яких здійснюється процес виробництва сільськогосподарської продукції, є важливим підґрунтям підвищення рівня ефективності функціонування аграрних товариств.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що раціональне та оптимальне використання матеріальних запасів приведе до скорочення затрат, зниження собівартості сільськогосподарської продукції, а також підвищення рівня рентабельності та фінансового становища вітчизняних аграрних товариств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Великий внесок у розроблення теоретичних основ і методологічних підходів до проблем обліку, контролю та аналізу використання запасів здійснили провідні вчені-економісти, зокрема О.М. Бунда, Л.В. Бурдейна, Л.М. Васильєва, Т.А. Демченко, А.Г. Іванченко, І.Я. Максименко, В.А. Кононенко, А.І. Соколенко, О.А. Подолянчук, Л.А. Чвертко.

Незважаючи на те, що вдосконалення обліку виробничих запасів підприємств стало об'єктом дослідження багатьох науковців, недостатньо уваги приділено проблемам інформаційного забезпечення обліку, аудиту, аналізу та ефективності використання матеріальних ресурсів господарств. Отже, сьогодні актуальним для більшості аграрних товариств, що потребує наукових досліджень у подальшому, є вирішення проблемних та суперечливих аспектів обліково-аналітичного забезпечення управління виробничими запасами.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення передумов, теоретичне й практичне дослідження обліково-аналітичного забезпечення управління виробничими запасами господарств й чітка та раціональна організація облікової роботи в сільськогосподарських формуваннях шляхом теоретичного осмислення та практичного вирішення проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний розвиток будь-якого аграрного товариства недоцільний без вирощування ним конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції та подальшого її збуту на внутрішньому й зовніш-

ньому ринках. Задовольняти потреби споживачів та здійснювати процес виробництва сільськогосподарської продукції неможливо без застосування матеріальних ресурсів, адже вони є найважливішою складовою частиною активів кожного господарства [5, с. 49].

В результаті своєї господарської діяльності кожне аграрне товариство використовує різні матеріальні ресурси, називаючи їх виробничими запасами. Проте способи визначити сутність цього поняття під час їх багаторівневого дослідження не дали одностайних відповідей. Більшість учених під терміном «виробничі запаси» розуміє активи підприємств, котрі використовуються для виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг [10, с. 90].

О.М. Бунда та Н.М. Войналович стверджують, що від правильності вибору методу оцінювання запасів залежить об'єктивність інформації про отриманий господарством прибуток, тому що неправильно вибраний метод списання матеріальних цінностей в умовах збільшення чи зменшення ринкових цін на ті чи інші запаси може привести до завищення або заниження оподаткованого прибутку підприємств [1, с. 112].

Ми повністю погоджуємося з цією думкою, адже правильно підібраний метод оцінювання матеріальних ресурсів під час їх використання впливає на собівартість агропродукції, ціну, розмір прибутку та кінцевий фінансовий результат.

Як зазначають у своїх працях Л.М. Васильєва та А.І. Соколенко, система процесу управління запасами на сучасних підприємствах базується на формуванні їх обсягу та складу, що має здійснюватися на оптимальній основі. Таким чином, управління матеріальними ресурсами є комплексом заходів. Ефективність цього управління забезпечується шляхом вжиття спеціальних фінансових заходів управління запасами. Вони включають аналіз динаміки, розміру, складу й оборотності запасів, визначення потреби в запасах товарно-матеріальних цінностей, розрахунок необхідної кількості фінансових ресурсів та зменшення поточних витрат за зберігання запасів [3, с. 624].

А.М. Герасимович вважає, що важливу роль відіграють різні аспекти оптимального споживання ресурсів. Вирішення цієї проблеми вимагає від системи управління сучасних підходів до організації внутрішніх потоків інформації про рух запасів. За таких умов потрібна більш чітка, гнучка, оперативна та надійна контрольно-облікова система, що стала би фундаментом оновленого управління матеріальним забезпеченням [4, с. 14].

В сучасному економічному просторі ефективність діяльності будь-якого агроформування залежить від його здатності правильно оцінити поточну ситуацію на ринку та вчасно на неї відреагувати. Це стає можливим за умови наявності накопиченої

та відповідним чином згрупованої бухгалтерської інформації про господарські процеси, що відбуваються, їх обсяги та характер, наявність чи відсутність необхідних видів матеріальних ресурсів, порядок їх списання, а також про формування доходів, витрат та кінцевих фінансових результатів.

Водночас залишаються невирішеними проблемами вдосконалення документів з обліку матеріальних ресурсів, досить актуальною постає проблема автоматизації їх обліку. Вирішення цих завдань полягає в розробленні конкретних напрямів та рекомендацій з удосконалення обліку виробничих запасів, методики проведення аналізу їх ефективного використання, а також посиленні контрольної та інформаційної функцій обліку в управлінні виробничим процесом. Доцільно також застосовувати сучасні методи попереднього й поточного контролю дотримання лімітів використання запасів і матеріальних ресурсів.

Спираючись на вищевикладене, вважаємо, що процесу оптимізації обліку матеріальних ресурсів, а також поліпшенню їх корисного використання має сприяти не тільки якісно складена документація, але й налагоджений виробничий процес, тому для подальшого розвитку обліково-аналітичного забезпечення управління виробничими запасами пропонуємо розроблений економічний механізм (рис. 1).

Запропонований механізм удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління виробничими запасами може стати важливою складовою частиною успішної реалізації виробничого процесу. Так, зазначимо, що спрощення оформлення операцій, пов'язаних з переміщенням виробничих запасів, дасть змогу прослідкувати за ретельним і своєчасним проведенням інвентаризації та вдосконалити методологію облікового процесу, що вплине на будівництво складських приміщень у достатній кількості, а також визначити оптимальну потребу у виробничих запасах та їх раціональне використання.

Систему обліку виробничих запасів можна значно поліпшити шляхом удосконалення процесу документування, більш ширшого використання накопичувальних документів.

Для того щоби звести до мінімуму кількість порушень та арифметичних помилок під час використання запасів, які підлягають обліковій реєстрації, бажано розробити детальні інструкції конкретним працівникам про чіткий порядок і терміни реєстрації облікових даних, а також використовувати систему заохочень чи покарань за виконання своїх безпосередньо прямих обов'язків. Чітке вжиття проведених контрольних заходів (інвентаризації, ревізії, звірки) знижує ризик неефективної системи збирання та реєстрації оперативної інформації.

Рис. 1. Економічний механізм удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління виробничими запасами

Задля підвищення рівня організації та ведення обліку запасів доцільно сільськогосподарським підприємствам виконати певні кроки, які приведуть до порядку в обліку запасів (рис. 2).

1) Присвоєння відповідного коду кожному матеріальному ресурсу допоможе знайти та розпізнати будь-який об'єкт серед багатьох інших.

2) Слід перейти до обліку на підставі кодів, а не найменувань вже після того, як усі виробничі запаси класифіковані й кодовані, тобто код товару обов'язково має відображатись у прибуткових і витратних документах, картках складського обліку та аналітичних облікових документах. Оскільки працівники складських приміщень керуватимуться кодуванням, зведуться до мінімуму помилки в ідентифікації запасів.

3) За сучасних умов господарювання рух документів між різними службами на підприємстві доцільно впорядкувати за допомогою організації системи документообігу. Ми погоджуємося з твердженнями теоретиків та практиків, які зазначають, що на стадії первинного обліку матеріальних ресурсів потрібно так організувати облікову роботу, щоби мінімізувати витрати часу на виконання робіт, а також прискорити рух первинних документів з обліку запасів у бухгалтерію підприємства. Можна виділити такі напрями вдосконалення документообігу, як використання документів, де наперед заповнені постійні реквізити та широке застосування комп'ютерних програм; скорочення кількості документів, які випускаються та обробляються, в результаті застосування накопичувальних документів; раціоналізація документообігу шляхом скорочення кількості осіб, які беруть участь у складанні документів; ліквідація некорисної документації; попереднє планування документообігу.

4) Передостаннім кроком, без якого всі попередні заходи можуть бути малоефективними, є постійна інвентаризація матеріальних залишків, оскільки навіть найпередовіші наукові технології, будь-які правила та інструкції не дадуть ефекту, якщо на підприємстві буде відсутній контроль за їх впровадженням і застосуванням.

5) Облік товарно-матеріальних цінностей є одним з найбільш трудомістких етапів, адже оперує десятками, сотнями, а часом і тисячами найменувань запасів, тому впровадження автоматизованого обліку виробничих запасів значно підвищить ефективність роботи бухгалтерської служби.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, підсумовуючи результати проведеного дослідження, можемо зазначити, що було проаналізовано проблеми обліку виробничих запасів та напрями їх подолання. Таким чином, реалізація вищезазначених шляхів удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління виробничими запасами приведе до значного підвищення результативності та фінансово-економічної діяльності сільськогосподарських товариств, а також дасть змогу налаштувати більш дієвий і менш трудомісткий облік та контроль за наявністю, рухом і використанням виробничих запасів, при цьому досягти їх економії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бунда О.М., Войналович Н.М. Особливості застосування методів обліку виробничих запасів. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія: Економіка та менеджмент*. 2017. № 12. С. 103–112.
2. Бурдейна Л.В. Удосконалення методології бухгалтерського обліку виробничих запасів. *Збірник наукових праць Буковинського університету. Економічні науки*. 2017. Вип. 13. С. 126–132.

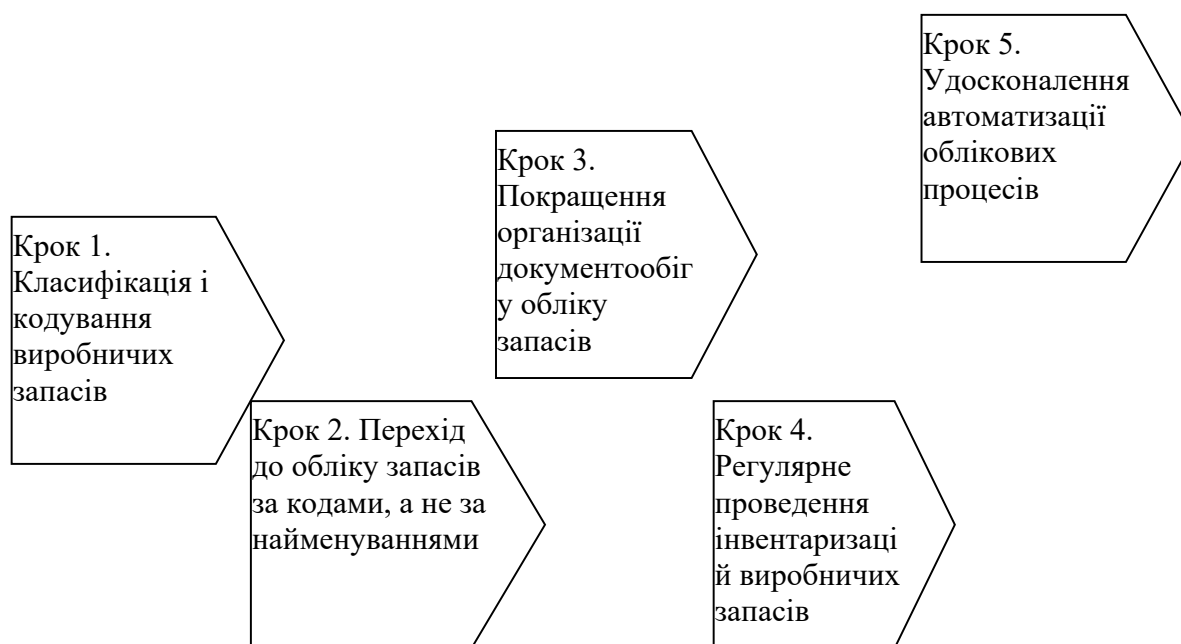

Рис. 2. Кроки до порядку обліку виробничих запасів

3. Васильєва Л.М., Соколенко А.І. Сучасні проблеми та напрямки вдосконалення організації та ведення обліку виробничих запасів на підприємстві. *Молодий вчений*. 2017. № 4. С. 623–625.

4. Герасимович А.М. Нові інструменти обліково-аналітичного забезпечення управління сучасним підприємством. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 7. С. 13–16.

5. Демченко Т.А., Чвертко Л.А. Проблеми обліку виробничих запасів та напрями його удосконалення на підприємстві. *Економічні горизонти*. 2017. № 1. С. 48–56.

6. Кононенко В.А., Цупаленко Ж.П. Облік виробничих запасів: сучасний стан та напрямки вдосконалення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Вип. 16(1). С. 147–151.

7. Максименко І.Я., Іванченко А.Г. Особливості обліку виробничих запасів в управлінні діяльністю підприємства. *Ефективна економіка*. 2019. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7266> (дата звернення: 03.04.2020).

8. Меліхова Т.О. Внутрішній контроль виробничих запасів для своєчасного виявлення загроз у системі управління фінансової безпеки підприємства. *Агросвіт*. 2018. № 2. С. 63–70.

9. Михайлов М.Г. Стратегічні напрями матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств. *Агросвіт*. 2018. № 2. С. 10–16.

10. Подолянчук О.А. Виробничі запаси: економічна сутність та облік. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 5. С. 88–101.

REFERENCES:

1. Bunda O.M., Voinalovych N.M. (2017) Osoblyvosti zastosuvannya metodiv obliku vyrobnychych zapasiv [Features of the application of inventory accounting methods]. *Problemy innovatsiino-investytsiinoho rozvytku. Seriya: Ekonomika ta menedzhment*. № 12, pp. 103–112. (in Ukrainian)

2. Burdeina L.V. (2017) Udoshkonalennia metodolohii bukhhalterskoho obliku vyrobnychych zapasiv [Improving inventory accounting methodology]. *Zbirnyk naukovykh prats Bukovynskoho universytetu. Ekonomichni nauky*. Vol. 13, pp. 126–132. (in Ukrainian)

3. Vasilieva L.M., Sokolenko A.I. (2017) Suchasni problemy ta napriamky vdoskonalennia orhanizatsii ta vedennia obliku vyrobnychych zapasiv na pidpriemstvi [Modern problems and directions of improvement of the organization and keeping of inventory in the enterprise]. *Molodyi vchenyi*. № 4, pp. 623–625. (in Ukrainian)

4. Herasymovych A.M. (2019) Novi instrumenty oblikovo-analitychnoho zabezpechennia upravlinnia suchasnym pidpriemstvom [New accounting and analytical tools for modern enterprise management]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 7, pp. 13–16. (in Ukrainian)

5. Demchenko T.A., Chvertko L.A. (2017) Problemy obliku vyrobnychych zapasiv ta napriamy yoho udoshkonalennia na pidpriemstvi [Problems of inventory accounting and directions of its improvement at the enterprise]. *Ekonomichni horyzonty*. № 1, pp. 48–56. (in Ukrainian)

6. Kononenko V.A., Tsupalenko Zh.P. (2016) Oblik vyrobnychych zapasiv: suchasnyi stan ta napriamky vdoskonalennia [Stock inventory: current state and areas of improvement]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky*. Vol. 16(1), pp. 147–151. (in Ukrainian)

7. Maksymenko I.Ya., Ivanchenko A.H. (2019) Osoblyvosti obliku vyrobnychych zapasiv v upravlinni diialnistiu pidpriemstva [Features of inventory accounting in the management of the enterprise]. *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 9, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7266> (accessed 03 April 2020).

8. Melikhova T.O. (2018) Vnutrishnii kontrol vyrobnychych zapasiv dlia svoiechasnoho vyiavlennia zahroz u systemi upravlinnia finansovoi bezpeky pidpriemstva [Internal control of inventories for timely detection of threats in the enterprise financial security management system]. *Ahrosvit*. № 2, pp. 63–70. (in Ukrainian)

9. Mykhailov M.H. (2018) Stratehichni napriamy materialno-tekhnichnoho zabezpechennia ahrarykh pidpriemstv [Strategic directions of logistics of agricultural enterprises]. *Ahrosvit*. № 2, pp. 10–16. (in Ukrainian)

10. Podolianchuk O.A. (2018) Vyrobnychi zapasy: ekonomichna sutnist ta oblik [Production inventories: economic nature and accounting]. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*. № 5, pp. 88–101. (in Ukrainian)

РЕФОРМАЦІЙНІ ЗАХОДИ ВІТЧИЗНЯНОЇ СИСТЕМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

REFORMATION MEASURES OF THE NATIONAL ACCOUNTING SYSTEM OF BUDGETARY INSTITUTIONS: MAIN PROBLEMS AND WAYS OF OVERCOMING THEM

УДК 657

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-63>**Світлична В.Ю.**

к.е.н., доцент кафедри
фінансово-економічної безпеки,
обліку і аудиту
Харківський національний університет
міського господарства
імені О.М. Бекетова
Кріоні К.А.
студент
Харківський національний університет
міського господарства
імені О.М. Бекетова

Svitlichna Viktoriya

O.M. Beketov National University
of Urban Economy in Kharkiv

Krioni Kseniia

O.M. Beketov National University
of Urban Economy in Kharkiv

У статті досліджено організаційні аспекти реформування бухгалтерського обліку бюджетних установ України щодо вимог міжнародної практики. Підкреслено зміст основного завдання модернізації бухгалтерського обліку бюджетних установ. Проаналізовано основні чинники, що обумовили необхідність здійснення трансформації бухгалтерського обліку бюджетних установ. Вивчено хронологію новачій вітчизняної системи бухгалтерського обліку в бюджетних установах шляхом аналізу порядку затвердження відповідних нормативних актів. Проаналізовано зміст завдань та шляхів їх реалізації, що задекларовані у «Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності в державному секторі на період до 2025 року». Розкрито характеристику облікових методів формування фінансової звітності у державному секторі. Деталізовано особливості застосування методу нарахування та касового методу. Узагальнено основні переваги та недоліки методів формування фінансової звітності у державному секторі. Проаналізовано організаційні труднощі переходу на метод нарахування.

Ключові слова: бухгалтерський облік, державний сектор, модернізація, трансформація, міжнародні стандарти, НП(С)БОДС, доходи, видатки, «Стратегія модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі на період до 2025 року», модифікований касовий метод, метод модифікованого нарахування.

В статье исследованы организационные аспекты реформирования бухгалтерского

учета бюджетных учреждений Украины касательно требований международной практики. Подчеркнуто содержание основного задания модернизации бухгалтерского учета бюджетных учреждений. Проанализированы основные факторы, обусловившие необходимость осуществления трансформации бухгалтерского учета бюджетных учреждений. Изучена хронология новаций отечественной системы бухгалтерского учета в бюджетных учреждениях путем анализа порядка утверждения соответствующих нормативных актов. Проанализировано содержание заданий и путей их реализации, которые задекларированы в «Стратегии модернизации системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности в государственном секторе на период до 2025 года». Раскрыта характеристика учетных методов формирования финансовой отчетности в государственном секторе. Детализированы особенности применения метода начисления и кассового метода. Обобщены основные преимущества и недостатки методов формирования финансовой отчетности в государственном секторе. Проанализированы организационные трудности перехода на метод начисления.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, государственный сектор, модернизация, трансформация, международные стандарты, НП(С)БУГС, доходы, расходы, «Стратегия модернизации бухгалтерского учета в государственном секторе до 2025 года», модифицированный кассовый метод, метод модифицированного начисления.

Examines the organizational aspects of the reform of accounting budgetary institutions of Ukraine according to requirements of international practices. Emphasizes the core objectives of the modernization of accounting budgetary institutions. Analyzes the main factors affecting the implementation of the transformation of accounting budgetary institutions. Accounting budgetary institutions of Ukraine acts as a way of monitoring the movement of budgetary and extra budgetary resources. Significant positive results of modernization of accounting of national budgetary institutions is the approval and introduction of national provisions (standards) of accounting in the public sector. Taking account of national regulations and other innovations can be argued that committed serious steps to improve the organization of accounting in the public sector. And this, in turn, enhances the effectiveness of the implementation of international practices in national legislation. The article examines the chronology of major reform transformation of accounting budgetary institutions for the period 2007 to 2018. The article emphasizes the essence of the main tasks of modernization of accounting, namely ensuring the reliability of information on financial and economic condition of public sector entities, effective expenditure of budgetary funds. Analyzes the content of tasks and ways of their implementation, declared in "Strategy of modernization of accounting system and financial reporting in the public sector for the period up to 2025". The author emphasizes that one of the factors to achieve positive results of the reform of budgetary accounting is the application of common approaches to its management, namely the transition from cash to accruals. Reveals the characteristics of accounting methods of financial reporting in the public sector. Detailed features of the application of accrual method and cash method. Summarizes the main advantages and disadvantages of the methods of formation of financial reporting in the public sector. Examines the organizational challenges of the transition to accrual accounting. On the basis of scientific research methodology set out the General trends in transformation of accounting in the public sector and given the analytical evaluation of the "Strategy of modernization of accounting system in the public sector for the period up to 2025". Implementation of organizational measures for transformation of accounting in the public sector will improve the quality and reliability of financial statements of budgetary institutions and ensure transparency and reliability of the procedure for drawing up and budget execution.

Key words: accounting, public sector, modernization, transformation, international standards, NP(S)BUGS, revenues, expenses, "Strategy for the modernization of accounting in the public sector for the period up to 2025", modified cash basis, modified accrual method.

Постановка проблеми. Бухгалтерський облік бюджетних установ та організацій України є важелем моніторингу руху бюджетних та позабюджетних коштів завдяки здійснюваному контролю за

доходами, видатками та результатами виконання кошторису цих установ та організацій. Вітчизняний бухгалтерський облік бюджетних установ та організацій з 1996 року зазнає значних

трансформаційних змін шляхом впровадження національних стандартів бухгалтерського обліку державного сектору, що базуються на міжнародних стандартах.

Безперечно, істотним результатом реформацийних перетворень бухгалтерського обліку бюджетних установ вважаємо затвердження двадцяти НП(С)БОДС, а також запровадження для всіх суб'єктів державного сектору нового Плану рахунків. Дійсно, зазначені новації можна вважати вагомим кроком удосконалення організації бухгалтерського обліку державного сектору, що сприяє процесу імплементації міжнародної практики у вітчизняне законодавство.

Як наслідок, вивчення теоретичних і практичних питань приведення вітчизняного бухгалтерського обліку державного сектору до вимог міжнародних стандартів не просто є актуальним, багатограним та комплексним, але й висувається в розряд першочергових завдань у сучасних динамічних змінах бюджетного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні теоретичні аспекти модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі висвітлено в працях таких учених, як О.В. Акімова, С.Я. Зубілевич, Т.Г. Китайчук, К.С. Мащенко, В.М. Метелиця, І.В. Смірнова, Т.Г. Степова, К.С. Турияниця [1; 2; 3; 4; 7; 18; 19; 20]. Проте досі залишаються невирішеними окремі аспекти, що стримують успішність зазначених перетворень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження дискусійних питань реформування бухгалтерського обліку державного сектору України в умовах модернізації.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Як відомо, достовірність, повнота та прозорість обліково-аналітичної інформації є запорукою високої якості управлінських рішень та успішності їх реалізації. Вважаємо, що одним з головних завдань модернізації бюджетного бухгалтерського обліку є саме забезпечення відкритості та достовірності інформації про фінансово-економічний стан суб'єкта бухгалтерського обліку державного сектору.

Спробуємо проаналізувати, що стало причиною необхідності реформування бухгалтерського обліку державного сектору. Всебічне дослідження праць дослідників та аналітиків з питань реформування державного сектору [1–4] дало змогу встановити такі чинники, що обумовили необхідність здійснення трансформації бухгалтерського обліку бюджетних установ та організацій (рис. 1).

Вважаємо за необхідне розглянути послідовність основних реформацийних перетворень системи бухгалтерського обліку бюджетних установ за 2007–2018 роки (табл. 1).

Варто акцентувати увагу на тому, що ми погоджуємося зі змістом кожного із завдань «Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на період до 2025 року», а також із переліком відповідних заходів із досягнення цих завдань. Отже, згідно із зазначеною Стратегією завданнями та шляхами їх досягнення є такі (табл. 2).

В рамках дослідження підкреслюємо важливу тезу, що для досягнення позитивних результатів модернізації бухгалтерського обліку в бюджетних установах важливу роль відіграє застосування єдиних підходів до його ведення. Суб'єкти державного

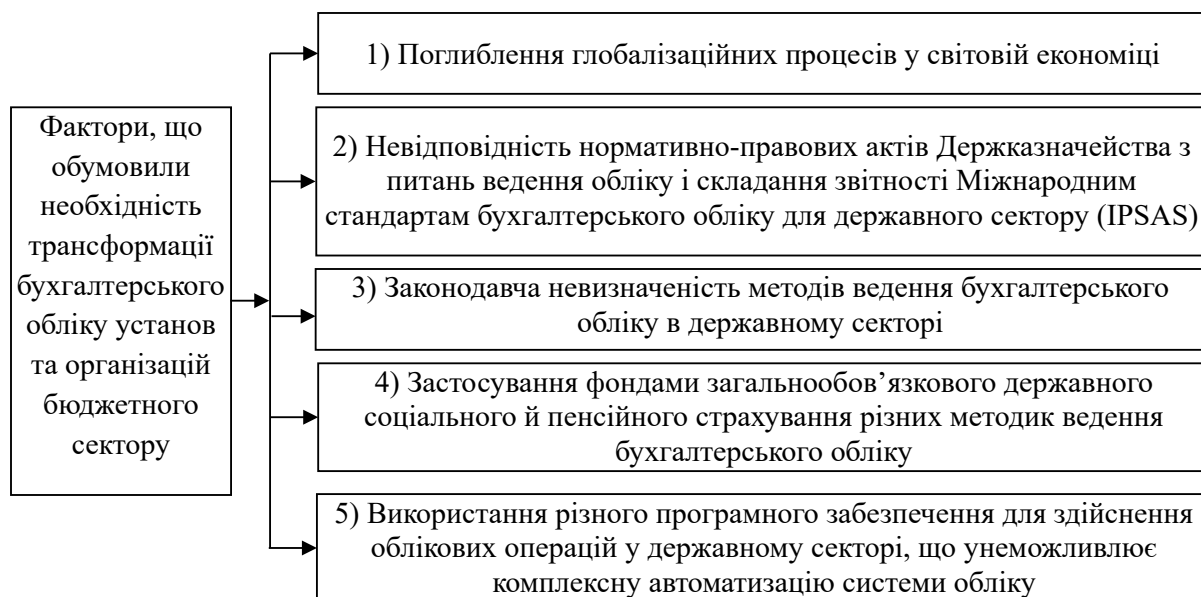

Рис. 1. Чинники, що обумовили необхідність здійснення трансформації бухгалтерського обліку бюджетних установ та організацій

Джерело: складено авторами за даними [1–4]

Таблиця 1

Хронологія новацій системи бухгалтерського обліку бюджетних установ

Дата	Назва нормативного документа
2007 рік	Стратегія модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 роки (Постанова КМУ від 16 січня 2007 року № 34) [8]
2010 рік	Бюджетний кодекс України у новій редакції (Указ Президента України від 8 червня 2010 року № 2456-VI) [9]
2010–2012 роки	Двадцять Національних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі
2011 рік	Про внесення змін до бюджетної класифікації (Наказ МФУ від 26 грудня 2011 року № 1738) [10]
2013 рік	План рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі (Наказ МФУ від 31 грудня 2013 року № 1203) [11]
2014 рік	Порядок бухгалтерського обліку окремих активів та зобов'язань бюджетних установ та внесення змін до деяких нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку бюджетних установ (Наказ МФУ від 2 квітня 2014 року № 372) [12]
2014 рік	Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань (Наказ МФУ від 2 вересня 2014 року № 879) [13]
2015 рік	Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку для суб'єктів державного сектору (Наказ МФУ від 23 січня 2015 року № 11) [14]
2016 рік	План заходів щодо модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2016–2018 роки (Наказ МФУ від 28 листопада 2016 року № 1038) [15]
2017 рік	Порядок заповнення форм фінансової звітності в державному секторі (Наказ МФУ від 28 лютого 2017 року № 307) [16]
2018 рік	Стратегія модернізації системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності в державному секторі на період до 2025 року (Розпорядження КМУ від 20 червня 2018 року № 437-р) [17]

Джерело: складено авторами за даними [1; 4; 5–7]

Таблиця 2

Перелік завдань та заходів із досягнення згідно зі «Стратегією модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на період до 2025 року»

Завдання	Заходи досягнення
1. Удосконалення нормативно-правової бази з бухгалтерського обліку та фінансової звітності установ державного сектору	– Забезпечення перекладу на українську мову міжнародних стандартів задля імплементації їх положень в НП(С); – розроблення НП(С) на основі міжнародних стандартів; розроблення змін до НП(С) у зв'язку зі змінами міжнародних стандартів та з урахуванням змін у національному законодавстві; – розроблення методичних рекомендацій до НП(С).
2. Удосконалення системи бухгалтерського обліку установ державного сектору	– Забезпечення модернізації інформаційно-аналітичної системи відповідно до реалізованих заходів з реформування бухгалтерського обліку; – проведення аналізу можливості відображення в бухгалтерському обліку операцій з виконання бюджетів із застосуванням методу нарахування.
3. Підвищення рівня прозорості та якості фінансової звітності установ державного сектору	– Забезпечення застосування розпорядниками бюджетних коштів для складання фінансової звітності повного пакета НП(С)БОДС та Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі задля консолідації звітності операцій з виконання бюджетів; – визначення структури консолідації фінансової звітності задля оптимізації витрат на оброблення інформації та забезпечення підвищення якості фінансової звітності.
4. Створення та впровадження інформаційно-аналітичної системи ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності суб'єктами державного сектору	– Забезпечення модернізації програмного продукту Казначейства для консолідації фінансової звітності; – підготовка технічних та функціональних вимог для ІТ-систем; – розроблення з урахуванням вимог у сфері технічного захисту інформації уніфікованого програмного продукту з ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності розпорядниками бюджетних коштів інтегрованого до облікової системи Казначейства й системи подання електронної звітності.

Джерело: складено авторами за даними [17]

сектору у фінансовій звітності мають відображати активи та зобов'язання за методом нарахування; доходи й витрати за касовим методом. Досі для установ державного сектору актуальним залишається питання «безболісного» переходу з касового методу до методу нарахування. Безумовно, труднощі мають місце. Звісно, цей процес непростий. Однак важливо мати чітке розуміння того, що

це потрібно для успіху модернізації вітчизняного бухгалтерського обліку. Для з'ясування переваг та недоліків кожного зі вказаних облікових методів скористаємось такою інформацією (рис. 2). Дійсно, більшість бухгалтерів-практиків підтвердить, скільки труднощів виникає із застосуванням методу нарахування. Багато практичних дискусійних аспектів обумовлюється також нечітким пояс-

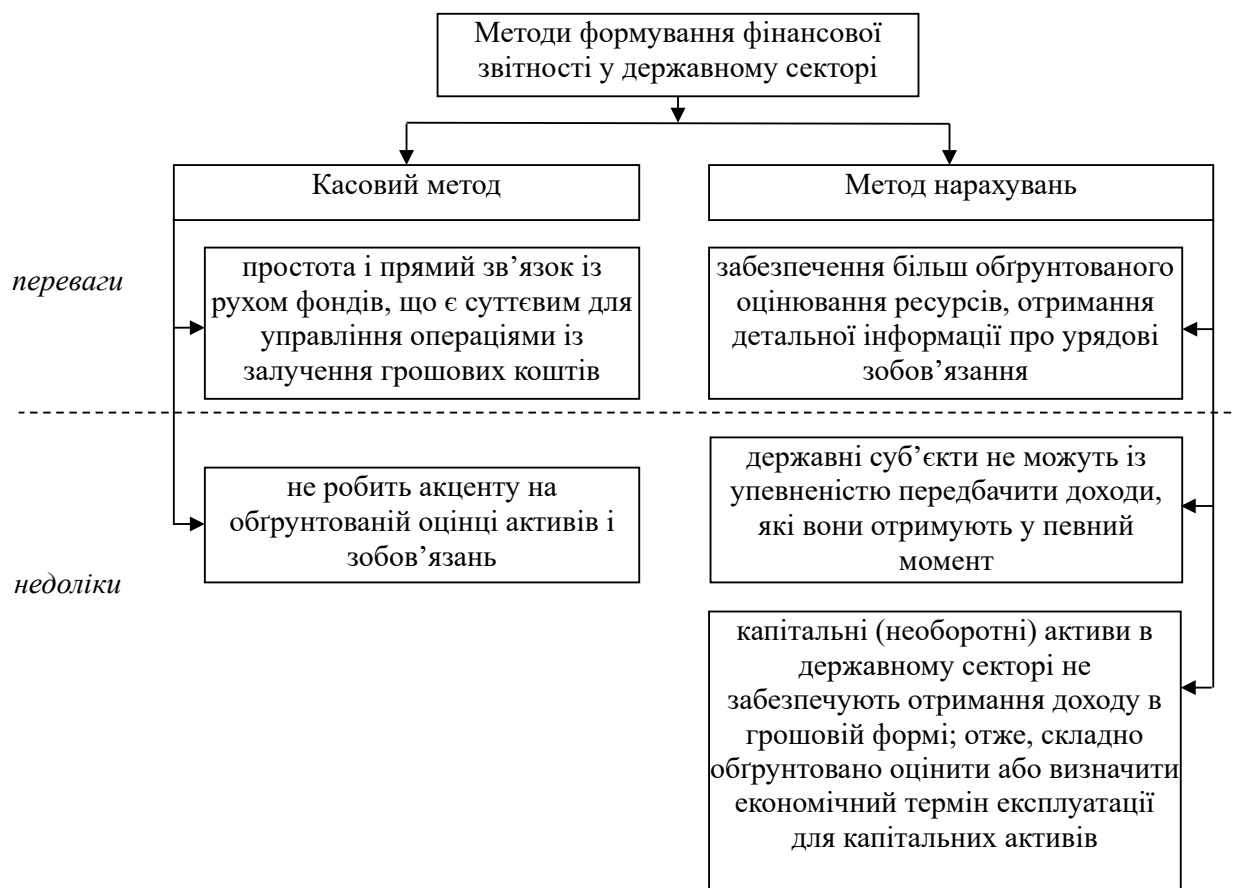

Рис. 2. Переваги та недоліки методів формування фінансової звітності у державному секторі

Джерело: складено авторами за даними [18–20]

ненням вже затверджених нормативних та методичних актів. Все це, зрештою, пояснює труднощі вжиття реформаційних заходів. Проте відступати від процесів модернізації не можна.

З огляду на те, що перехід із касового методу на метод нарахування є складним, у міжнародній практиці використовують їх комбінації, а саме модифікований касовий метод та метод модифікованого нарахування.

Як зазначає С.Я. Зубилевич, «модифікований касовий метод передбачає визнання операцій з моменту отримання або сплати грошових коштів. Його особливість – ведення обліку надходжень і виплат грошових коштів за певний період з початку звітного року. У свою чергу, метод модифікованого нарахування передбачає визнання операцій і подій у момент їх здійснення, незалежно від отримання або сплати грошових коштів» [18].

Необхідно зауважити, що організаційні труднощі переходу з одного методу на інший метод зумовлюють ймовірність помилок внаслідок суб'єктивного підходу до прийняття певних рішень (наприклад, визначення моменту нарахування доходу). Отже, щоб уникнути можливості виникнення таких помилок, такі аспекти мають бути чітко регламентовані законодавством у державному секторі.

Спираючись на всі вищенаведені факти, можемо стверджувати, що необхідно вжити низку заходів для активізації модернізаційних заходів бухгалтерського обліку в державному секторі. Такими заходами, на думку авторів, можуть бути такі (рис. 3).

Висновки з проведеного дослідження. Вважаємо за необхідне зазначити, що сьогодні не викликає сумнівів необхідність продовження реалізації реформаційних перетворень у державному секторі. Слід також пам'ятати, що ефективна імплементація міжнародної практики в національне законодавство сприятиме підвищенню якості та достовірності фінансової звітності бюджетних установ та організації системи їх бухгалтерського обліку; прозорому та достовірному порядку складання та виконання бюджету; контрольованості використання фінансових ресурсів держави; можливості здійснення довгострокового планування та оцінювання діяльності суб'єктів державного сектору.

На думку авторів, активізація організаційних заходів із розроблення та апробації галузевого методичного забезпечення ведення обліку й складання фінансової звітності в державному секторі є предметом наших подальших наукових досліджень у цій сфері.

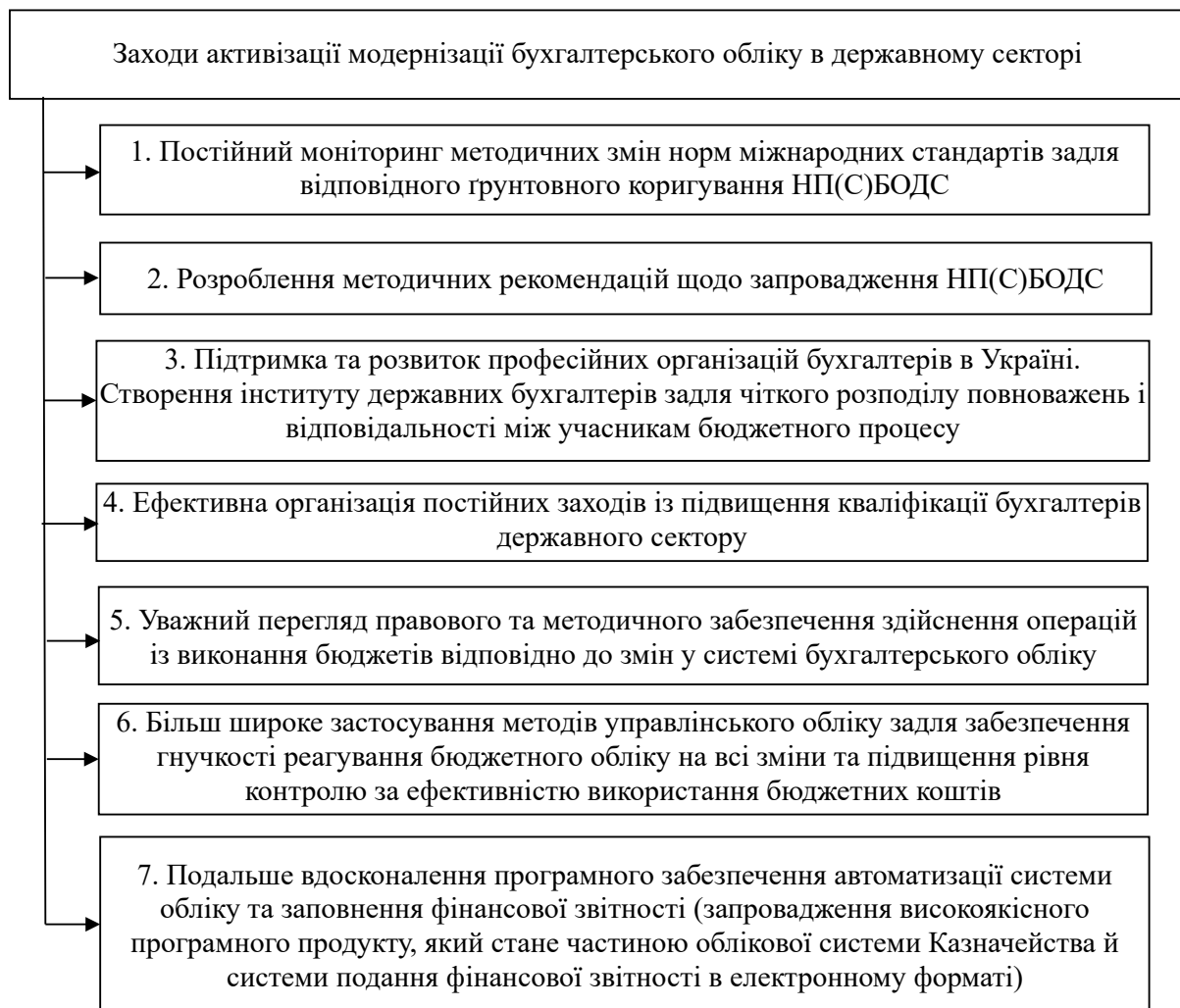

Рис. 3. Перелік запропонованих заходів із активізації реформаційних перетворень бухгалтерського обліку в державному секторі

Джерело: запропоновано авторами

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Акімова О.В., Гаврилюк Л.О. Проблеми бухгалтерського обліку в державному секторі в умовах модернізації. *Научный вестник ДГМА*. 2017. № 2 (23Е). С. 127–132.
2. Метелиця В.М. Проблемні питання модернізації обліку в державному секторі України. *Облік і фінанси АПК*. 2009. №4. С. 18–29.
3. Степова Т.Г., Ахмад М.І., Оводюк Н.О. Модернізація системи бухгалтерського обліку в державному секторі: переваги, недоліки та перспективи покращення роботи працівників бухгалтерських служб. *Економіка і суспільство*. 2018. № 18. С. 1018–1025.
4. Турияница К.С. Питання реформування організації бухгалтерського обліку в бюджетних установах в умовах глобалізації економіки України. URL: <http://naukajournal.org> (дата звернення: 31.03.2020).
5. Зорій Н.М., Данилюк І.В. Аналіз сучасного стану нормативно-правового підґрунтя модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі економіки. *Фінансовий простір*. 2015. № 1(17). С. 151–157.
6. Ісаншина Г.Ю. Розвиток міжнародних стандартів бухгалтерського обліку у державному секторі та перспективи їх впровадження в Україні. *Молодий вчений*. 2019. № 1(65). С. 460–464.
7. Китайчук Т.Г. Модернізація бухгалтерського обліку в державному секторі: проблеми перехідного періоду. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 7. С. 106–117.
8. Про затвердження Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 січня 2007 року № 34. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2020).
9. Бюджетний кодекс України : Указ Президента України від 8 червня 2010 року № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2010. № 50–51. Ст. 572.
10. Про внесення змін до бюджетної класифікації : Наказ МФУ від 26 грудня 2011 року № 1738. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MF11130.html (дата звернення: 31.03.2020).
11. Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі : Наказ МФУ від 31 грудня 2013 року № 1203. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-14> (дата звернення: 31.03.2020).

12. Порядок бухгалтерського обліку окремих активів та зобов'язань бюджетних установ та внесення змін до деяких нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку бюджетних установ : Наказ МФУ від 2 квітня 2014 року № 372. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0426-14/ed20150101?lang=uk> (дата звернення: 31.03.2020).

13. Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань : Наказ МФУ від 2 вересня 2014 року № 879. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14> (дата звернення: 31.03.2020).

14. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку для суб'єктів державного сектору : Наказ МФУ від 23 січня 2015 року № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-15/conv> (дата звернення: 31.03.2020).

15. План заходів щодо модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2016–2018 роки : Наказ МФУ від 28 листопада 2016 року № 1038. URL: <https://ips.ligazakon.net/document> (дата звернення: 31.03.2020).

16. Порядок заповнення форм фінансової звітності в державному секторі : Наказ МФУ від 28 лютого 2017 року № 307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0384-17> (дата звернення: 31.03.2020).

17. Стратегія модернізації системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності в державному секторі на період до 2025 року : Розпорядження КМУ від 20 червня 2018 року № 437-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437-2018-%D1%80> (дата звернення: 31.03.2020).

18. Зубілевич С.Я., Позняковська Н.М. Нові стандарти бухгалтерського обліку у державному секторі України: проблеми запровадження. *Вісник НУВГП. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 2(74). С. 61–72.

19. Мащенко К.С. Проблеми стандартизації фінансової звітності суб'єктів господарювання державного сектору. *Науковий вісник. Фінанси, банки, інвестиції*. 2011. № 2(11). С. 37–40.

20. Смірнова І.В., Смірнова Н.В. Національні та міжнародні стандарти обліку для державного сектору: особливості застосування. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2018. Вип. 33. С. 152–164.

REFERENCES:

1. Akimova O.V., Havryliuk L.O. (2017) Problemy bukhhalterskoho obliku v derzhavnomu sektori v umovakh modernizatsii [Problems of accounting in the power sector in the minds of modernization]. *Nauchnyiy vestnik DGMA*, vol. 2, pp. 127–132.

2. Metelytsia V.M. (2009) Problemni pytannia modernizatsii obliku v derzhavnomu sektori Ukrainy [Problem nourishment of modernization in the sovereign sector of Ukraine]. *Oblik i finansi APK*, vol. 4, pp. 18–29.

3. Stepova T.H., Akhmad M.I., Ovodiuk N.O. (2018) Modernizatsiia systemy bukhhalterskoho obliku v derzhavnomu sektori: perevahy, nedoliky ta perspektyvy pokrashchennia roboty pratsivnykiv bukhhalterskykh sluzhzb [Modernization of the accounting system in the power sector: relocation, shortcomings and perspectives shorter work of accounting services]. *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 18, pp. 1018–1025.

4. Turianytsia K.S. (2014) Pytannia reformuvania orhanizatsii bukhhalterskoho obliku v biudzhethnykh ustanovakh v umovakh hlobalizatsii ekonomiky Ukrainy [Issues of reforming accounting organization in budgetary institutions in the conditions of globalization of the Ukrainian economy]. Available at: <http://naukajournal.org> (accessed 31 March 2020).

5. Zorii N.M., Danyliuk I.V. (2015) Analiz suchasnoho stanu normatyvno-pravovoho pidgruntia modernizatsii bukhhalterskoho obliku v derzhavnomu sektori ekonomiky [Analysis of the current state of the legal basis for modernization of accounting in the public sector of the economy]. *Finansovij prostir*, vol. 1(17), pp. 151–157.

6. Isanshyna H.Iu. (2019) Rozvytok mizhnarodnykh standartiv bukhhalterskoho obliku u derzhavnomu sektori ta perspektyvy yikh vprovadzhennia v Ukraini [Development of international public sector accounting standards and prospects for their implementation in Ukraine]. *Molodij vchenij*, vol. 1(65), pp. 460–464.

7. Kytaichuk T.H. (2017) Modernizatsiia bukhhalterskoho obliku v derzhavnomu sektori: problemy perekhidnoho periodu [Public sector accounting modernization: transition issues]. *Ekonomika. Finansi. Menedzhment: aktual'ni pitannya nauki i praktiki*, vol. 7, pp. 106–117.

8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy (2007) “Pro zatverdzhennia Stratehii modernizatsii systemy bukhhalterskoho obliku v derzhavnomu sektori na 2007–2015 roky” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the Strategy of modernization of the accounting system in the public sector for 2007–2015”]. (n. d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2007> (accessed 31 March 2020). (in Ukrainian)

9. Ukaz Prezydenta Ukrainy (2010) “Biudzhethnyi kodeks Ukrainy” [Decree of the President of Ukraine “Budget Code of Ukraine”]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 50–51, pp. 572.

10. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy (2011) “Pro vnesennia zmin do biudzhethnoi klasyfikatsii” [Order of the Ministry of Finance of Ukraine “On amendments to the budget classification”]. (n. d.) search.ligazakon.ua. Retrieved from: https://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MF11130.html (accessed 31 March 2020). (in Ukrainian)

11. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy (2013) “Pro zatverdzhennia Planu rakhunkiv bukhhalterskoho obliku v derzhavnomu sektori” [Order of the Ministry of Finance of Ukraine “On approval of the public sector accounts plan”]. (n. d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-14> (accessed 31 March 2020). (in Ukrainian)

12. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy (2014) “Poriadok bukhhalterskoho obliku okremykh aktyviv ta zobov'язan biudzhethnykh ustanov ta vnesennia zmin do deiakykh normatyvno-pravovykh aktiv z bukhhalterskoho obliku biudzhethnykh ustanov” [Order of the Ministry of Finance of Ukraine “The order of accounting of individual assets and liabilities of budgetary institutions and introduction of amendments to some regulatory acts on accounting of budgetary institutions”]. (n. d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0426-14/ed20150101?lang=uk> (accessed 31 March 2020). (in Ukrainian)

13. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy (2014) "Polozhennia pro inventaryzatsiiu aktyviv ta zoboviazan" [Order of the Ministry of Finance of Ukraine "Asset and liability inventory regulations"]. (n. d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14> (accessed 31 March 2020). (in Ukrainian)

14. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy (2015) "Metodychni rekomendatsii z bukhhalterskoho obliku dla subiektiv derzhavnoho sektoru" [Order of the Ministry of Finance of Ukraine "Methodological recommendations on accounting for public sector entities"]. (n. d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-15/conv> (accessed 31 March 2020). (in Ukrainian)

15. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy "Plan zakhodiv shchodo modernizatsii systemy bukhhalterskoho obliku v derzhavnomu sektori na 2016–2018 roky" (2016) [Order of the Ministry of Finance of Ukraine "Plan of measures for modernization of the public sector accounting system for 2016–2018"]. (n. d.) search.ligazakon.ua. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document> (accessed 31 March 2020). (in Ukrainian)

16. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy (2017) "Poriadok zapovnennia form finansovoi zvitnosti v derzhavnomu sektori" [Order of the Ministry of Finance of Ukraine "The order of filling out the forms of financial reporting in the public sector"]. (n. d.) zakon.rada.gov.ua.

Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0384-17> (accessed 31 March 2020). (in Ukrainian)

17. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy (2018) "Stratehiia modernizatsii systemy bukhhalterskoho obliku ta finansovoi zvitnosti v derzhavnomu sektori na period do 2025 roku" [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Strategy for Modernization of the Public Sector Accounting and Financial Reporting System until 2025"]. (n. d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/437-2018-%D1%80> (accessed 31 March 2020). (in Ukrainian)

18. Zubilevych S.Ia., Pozniakovska N.M. (2016) Novi standarty bukhhalterskoho obliku u derzhavnomu sektori Ukrainy: problemy zaprovadzhennia [New accounting standards in the public sector of Ukraine: implementation issues]. *Visnyk NUVHP. Seriiia "Ekonomichni nauky"*, vol. 2(74), pp. 61–72.

19. Mashchenko K.S. (2011) Problemy standartyzatsii finansovoi zvitnosti subiektiv hospodariuvannia derzhavnoho sektora [Problems of standardization of financial reporting of public sector entities]. *Naukovyi visnyk. Finansy, banky, investytsii*, vol. 2(11), pp. 37–40.

20. Smirnova I.V., Smirnova N.V. (2018) Natsionalni ta mizhnarodni standarty obliku dla derzhavnoho sektoru: osoblyvosti zastosuvannia [National and International Public Sector Accounting Standards: Application Features]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 33, pp. 152–164.

УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНИМИ РИЗИКАМИ ОБЛІКОВОЇ СИСТЕМИ ПІДПРИЄМСТВА

INFORMATION RISK MANAGEMENT OF ACCOUNTING SYSTEM OF THE ENTERPRISE

УДК 657.01

<https://doi.org/10.32843/infrastuct42-64>**Титенко Л.В.**

к.е.н., доцент,
доцент кафедри управлінського обліку,
бізнес-аналітики та статистики
Навчально-науковий інститут обліку,
аналізу та аудиту
Університету державної
фіскальної служби України

Ключко О.О.

студентка
Навчально-науковий інститут обліку,
аналізу та аудиту
Університету державної
фіскальної служби України
Тимошенко В.Ю.
студентка
Навчально-науковий інститут обліку,
аналізу та аудиту
Університету державної
фіскальної служби України

Tytenko Larysa**Kliuchko Olena****Tymoshenko Viktoriia**

University of the State
Fiscal Service of Ukraine

Стаття присвячена дослідженню та систематизації теоретичних положень ідентифікації інформаційних ризиків облікової системи підприємства та управління ними. Розглянуто основні критерії, яким має відповідати інформаційна безпека підприємства як складова частина економічної безпеки підприємства. Окреслено питання підтримуючої інфраструктури інформаційної безпеки. Визначено основних стейкхолдерів у системі інформаційної безпеки підприємства. Виявлено основні складові частини інформаційних облікових систем. Розмежовано функції рівнів організації бухгалтерського обліку на підприємстві. Побудовано схему формування та руху інформаційних потоків в обліковій системі підприємства. Систематизовано основні завдання комплексної обліково-інформаційної системи підприємства. Впорядковано інструменти мінімізації інформаційних ризиків. Обґрунтовано необхідність застосування аудиторських процедур у моніторингу стану інформаційної безпеки підприємства. Розроблено загальну схему управління інформаційними ризиками.

Ключові слова: ризик, інформаційний ризик, ризик-менеджмент, інформаційна безпека, економічна безпека підприємства.

Стаття посвящена исследованию и систематизации теоретических положений

идентификации информационных рисков учетной системы предприятия и управления ими. Рассмотрены основные критерии, которым должна соответствовать информационная безопасность предприятия как составляющая экономической безопасности предприятия. Определены вопросы поддерживающей инфраструктуры информационной безопасности. Определены основные стейкхолдеры в системе информационной безопасности предприятия. Выявлены основные составляющие информационных учетных систем. Разграничены функции уровней организации бухгалтерского учета на предприятии. Построена схема формирования и движения информационных потоков в учетной системе предприятия. Систематизированы основные задания комплексной учетно-информационной системы предприятия. Упорядочены инструменты минимизации информационных рисков. Обоснована необходимость применения аудиторских процедур в мониторинге состояния информационной безопасности предприятия. Разработана общая схема управления информационными рисками.

Ключевые слова: риск, информационный риск, риск-менеджмент, информационная безопасность, экономическая безопасность предприятия.

The article is devoted to the research and systematization of theoretical provisions of identification and management of information risks of the accounting system of the enterprise. The basic criteria that the information security of the enterprise as a component of the economic security of the enterprise must meet, namely: availability of information resources to only a certain circle of persons; invariance of information in the course of its transmission or storage; possibility of obtaining information resources and using them at the request of a certain circle of persons. At the same time, supporting information infrastructure is enterprise information systems, including accounting. The economic information system of the enterprise is a set of information flows that are formed during the operation of the enterprise, and is intended to perform the functions of effective management of it in order to increase its competitiveness both in the external and the internal market, which meets the standards of economic security in the enterprise information security system. The main components of information accounting systems have been identified. Accounting information systems are suppliers of information for the implementation of management functions: planning, control, analysis, forecasting. The accounting information system can be organized at different levels depending on the size of the enterprise. Functions of levels (primary accounting, financial accounting, management accounting, tax accounting, ecological accounting, and budgeting, internal audit) of organization of accounting at the enterprise are delineated. The scheme of formation and movement of information flows in the enterprise accounting system is constructed. The main feature of a comprehensive accounting and information system is the implementation of reliable feedback in the management structure through automated primary accounting and appropriate legislative regulation of accounting and tax support of the enterprise. Information risk minimization tools have been streamlined. The necessity to use audit procedures in monitoring the state of information security of the enterprise is substantiated. A general scheme of information risk management has been developed.

Key words: risk, information risk, risk management, information security, economic security of the enterprise.

Постановка проблеми. Сучасний діловий світ передбачає високі темпи формування, передачі, оброблення та використання інформації, створення нових інформаційних продуктів. Саме інформаційні продукти в сучасних умовах стали найбільш важливою ланкою та будуть надалі основним елементом, що сприяє розвитку ділових відносин між різними господарюючими суб'єктами. Закономірністю також стає затребуваність фахівців, які використовують у роботі новітні інформаційні технології, здатні створювати наукоємні інформаційні ресурси. Це зумовлюється розвитком і становленням нового

інформаційного суспільства. У сучасних умовах виникла необхідність удосконалення правових норм, що регулюють інформаційні відносини. Розвиток цього інституту передбачає не тільки розбудову правової та демократичної держави, але й забезпечення в цій системі пріоритету прав людини як необхідної умови демократизації суспільства. Право людини на інформацію є одним з найбільш глобальних та істотних у сучасному інформаційному суспільстві. Системі бухгалтерського та управлінського обліку на підприємстві властивий значний ступінь невизначеності, пов'язаний з процесом формування та подання

даних. Забезпечення повноти та достовірності інформації, відображеної в регламентованій та управлінській звітності, неможливе без виявлення та оцінювання ризиків як на етапі планування, так і в поточній діяльності організації задля вжиття превентивних заходів щодо їх зниження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням питання ідентифікації інформаційних ризиків, пов'язаних з рухом облікової інформації, та управління ними займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Л. Бернстайн, І. Вигівська, Л. Гнилицька, С. Голов, О. Шевельов. Однак деякі питання залишаються недостатньо систематизованими та висвітленими з позицій управління системою обліку та підприємством загалом.

Постановка завдання. Метою статті є систематизація теоретичних положень ідентифікації інформаційних ризиків облікової системи підприємства та управління ними.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Інформаційний ризик у системі бухгалтерського та управлінського обліку є категорією управління інформаційної безпеки підприємства. Інформаційна безпека підприємства має бути підпорядкована критеріям конфіденційності, цілісності та доступності, сутність яких полягає у такому:

- конфіденційність – це доступність інформаційних ресурсів тільки визначеному колу осіб;
- цілісність – це незмінність інформації в процесі її передачі або зберігання;
- доступність – це можливість отримання інформаційних ресурсів та їх використання на вимогу визначеного кола осіб.

При цьому підтримуючою інфраструктурою безпеки є інформаційні системи підприємства, зокрема бухгалтерські. Економічна інформаційна система підприємства є сукупністю інформаційних потоків, що формуються в процесі роботи підприємства, та призначена для виконання функцій ефективного управління нею задля підвищення його конкурентоспроможності як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках, що відповідає стандартам економічної безпеки.

У процесі формування кінцевої інформації беруть участь різні стейкхолдери (постачальники, державні органи, працівники підприємства), а підприємству необхідно взаємодіяти з усіма стейкхолдерами. Таким чином, з одного боку, під процесом формування інформації розуміється взаємодія, з іншого боку, первинна інформація завжди формується в рамках підприємства (господарські операції, фінансово-господарська діяльність). Найважливішою системою, яка відображає формування первинної інформації (впливає на процес взаємодії), є облікова система.

Інформаційна бухгалтерська система – це сукупність облікової інформації, яка відображає галузеві особливості та специфіку діяльності підприємства.

Інформаційні бухгалтерські системи складаються з таких обов'язкових елементів [1, с. 177]:

- інформаційна база як сукупність інформації та об'єкта управління;
- програмне забезпечення, що здійснює реєстрацію документів і фактів фінансово-господарської діяльності підприємства;
- користувач інформаційної системи.

Бухгалтерські інформаційні системи є постачальниками інформації для здійснення таких функцій управління, як планування, контроль, аналіз, прогнозування. Бухгалтерська інформаційна система може бути організована за різними рівнями залежно від розміру підприємства. Наприклад, суб'єкти малого та середнього підприємництва організовують первинний, фінансовий і податковий облік, а на великих підприємствах до складу бухгалтерської інформаційної системи входять також управлінський та екологічний облік, система бюджетування й внутрішнього аудиту. При цьому кожен рівень організації бухгалтерської інформації відповідає за різні функції:

- первинний облік включає збирання, реєстрацію та оброблення інформації;
- фінансовий облік відповідає за формування бухгалтерських проводок, бухгалтерських регістрів, бухгалтерської фінансової звітності з використанням методів бухгалтерського обліку;
- управлінський облік відповідає за отримання підсумкової достовірної інформації в будь-яких вимірниках для прийняття виважених управлінських рішень, планування та аналіз фінансово-господарської діяльності підприємства;
- податковий облік відповідає за формування податкових регістрів, отримання інформації задля податкового планування;
- екологічний облік сприяє формуванню інформації про екологічну відповідальність підприємства;
- бюджетування дає змогу встановити планові показники, необхідні для реалізації стратегії забезпечення економічної безпеки підприємства;
- внутрішній аудит сприяє оцінюванню правильності ведення різних видів обліку на підприємстві задля забезпечення його безпеки.

На кожному рівні створюється та використовується спеціальне програмне забезпечення, а також автоматизовані робочі місця фахівців-економістів, бухгалтерів, фінансистів, аналітиків, які взаємодіють. Використання спеціальних програмних засобів дає змогу автоматизувати комплекс облікових та аналітичних завдань, завдань внутрішнього контролю, підвищити ефективність діяльності бухгалтерських систем і значно спрощує управління бухгалтерським та управлінським обліком, підвищує доступ до бухгалтерської інформації, прискорює процес прийняття управлінського рішення. Однак водночас підвищується ризик витоку інформації, що є чинником виникнення загрози

для економічної безпеки підприємства. Таким чином, таку систему можна назвати комплексною обліково-інформаційною системою, адже вона об'єднує комплекс різних видів облікових завдань.

Дані про господарську діяльність підприємства є вхідною інформацією в інформаційних бухгалтерських системах, а вже звіти та показники виступають в ролі вихідної інформації, яка є головною підставою у прийнятті рішень з управління менеджерами та керівництвом підприємства. Рух управлінської інформації, що підвищує достовірність, оперативність, а також результативність управлінського обліку загалом, представлено за допомогою схеми (рис. 1).

Першочерговим у цій схемі є процес формування інформації. При цьому важливим є те, що з позицій оперативного управління витратами та управлінського обліку звіт для менеджерів можна формувати на підставі облікових первинних документів. В результаті формується облікова інформація, яка повністю відповідає вимогам управління витратами. З'являється можливість подання облікової інформації, яка може бути використана для контролю та виконання коригувальних функцій менеджментом підприємства.

Головною особливістю комплексної обліково-інформаційної системи є здійснення достовірного зворотного зв'язку в структурі управління завдяки автоматизованому первинному обліку та відповідного законодавчого регулювання бухгалтерського й податкового забезпечення підприємства.

Важливість комплексних інформаційних бухгалтерських систем для забезпечення економічної безпеки підтверджується тим, що бухгалтерську інформацію можуть використовувати акціонери, інвестори, кредитори й клієнти для оцінювання стабільності підприємства та його фактичного стану, а також аудитори й податкові органи, пере-

віряючи правильність ведення обліку та обчислюючи податкові нарахування, які сприяють підвищенню економічної безпеки підприємства.

Загалом можна зробити висновок, що сучасна та ефективна комплексна обліково-інформаційна система спрямована на забезпечення економічної безпеки підприємства, підтримуваної інформаційними ресурсами фінансового, управлінського, податкового та екологічного обліку, внутрішнього й зовнішнього контролю. При цьому основними її завданнями є:

- підтримка стратегічного розвитку господарюючого суб'єкта;
- обґрунтування рішень щодо ціноутворення;
- надання достовірної та надійної інформації про результати діяльності, як фактичні, так і прогнозовані, стейкхолдерам для визначення рівня економічної безпеки підприємства;
- визначення найбільш перспективних напрямів розвитку підприємства відповідно до потреб зовнішнього середовища;
- створення інформаційного базису для ефективного управління підприємством;
- аналіз факторів, що загрожують економічній безпеці та обумовлюють її депресивний розвиток;
- аналіз стану й динаміки розвитку підприємства задля попередження небезпеки, що загрожує, та вжиття необхідних заходів захисту й протидії.

Створення на підприємстві комплексної обліково-інформаційної системи дасть змогу досягти вимоги системності та комплексності організації процесу управління підприємством у межах концепції економічної безпеки.

Слід зазначити, що інформація є найважливішим елементом системи управління ризиками, що впливають на діяльність господарюючого суб'єкта.

Задля захисту інформації доцільно використовувати такі інструменти мінімізації ризику:

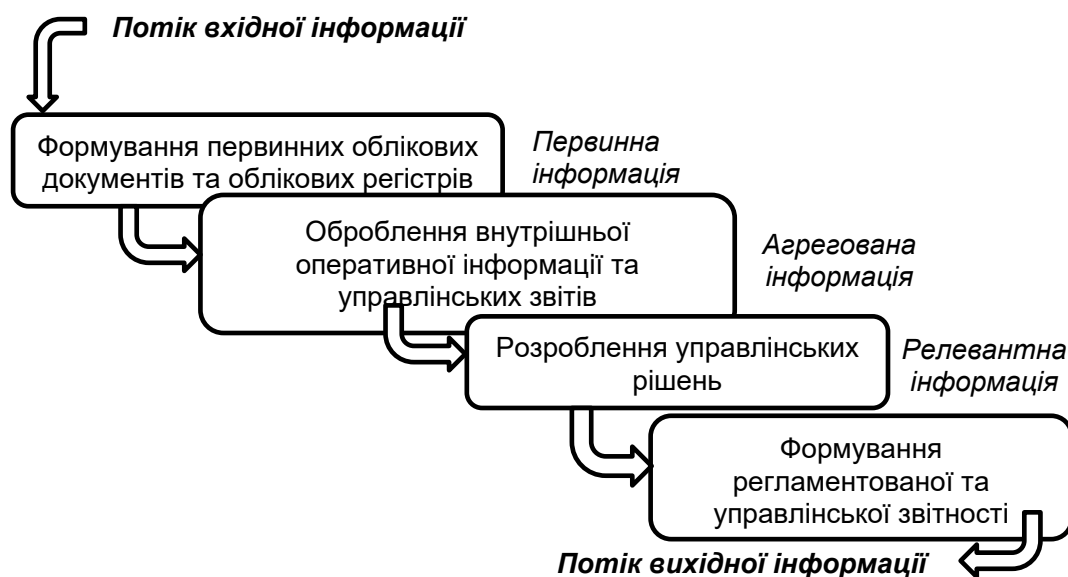

Рис. 1. Формування та рух інформаційних потоків в обліковій системі підприємства

Джерело: удосконалено авторами на основі [3; 4]

1) своєчасне виявлення фактів несанкціонованого доступу до інформації;

2) дотримання недоступності до інформації сторонніх осіб;

3) здійснення постійного контролю за забезпеченням рівня захищеності інформації.

Інструменти мінімізації ризику, що сприяють захисту інформації, включають такі дії:

- запобігання несанкціонованому доступу до інформації та (або) передачі її особам, які не мають права на доступ до неї;

- своєчасне виявлення фактів доступу до інформації;

- попередження можливості несприятливих наслідків порушення порядку доступу до інформаційних ресурсів;

- недопущення впливу на технічні засоби оброблення інформації, в результаті якого порушується їх функціонування;

- забезпечення можливості негайного відновлення інформації, модифікованої чи знищеної через несанкціонований доступ до неї;

- здійснення постійного контролю за забезпеченням рівня захисту інформації.

Зазначене дасть змогу визначити інформаційну безпеку підприємства як захищеність інформації та надійність підтримуючої інфраструктури від випадкових або навмисних впливів природного або штучного характеру, які можуть завдати шкоди фінансово-господарській діяльності підприємства [2, с. 312].

Ефективним інструментом моніторингу стану інформаційної безпеки підприємства є аудиторські процедури. З точки зору економічної ефективності аудит інформаційної безпеки дає змогу не тільки істотно оптимізувати витрати на модерніза-

цію системи забезпечення інформаційної безпеки, але й вжити адекватних організаційних заходів контролю на підприємстві. Це пояснюється тим, що в процесі проведення комплексного оцінювання інформаційної безпеки обов'язково здійснюється оцінювання інформаційних ризиків, за якого враховуються вартісні складові частини всіх критичних інформаційних ресурсів, а також ступінь їх уразливості до загроз (рис. 2).

Економічна безпека підприємства формується під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. У зв'язку з цим ефективна система управління підприємством має базуватись на аналізі та об'єктивній оцінці різноманітних зовнішніх та внутрішніх факторів за допомогою інформації, необхідної для підтримки такої системи, та сприятиме мінімізації впливу ризиків на його діяльність.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, інформаційні ризики чинять на інформаційну економічну безпеку істотний вплив, які можна усунути тільки за допомогою формування адекватної комплексної обліково-інформаційної системи. Методика підготовки інформації в рамках комплексної обліково-інформаційної системи дає змогу створити на підприємстві дієву систему ідентифікації ризиків господарської діяльності, зокрема інформаційних, а також боротьби з ними.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Kraievskiy V.M., Skoryk M.O., Bohdan S.V., Hmyrya V.P. Coherence of accounting systems: transcendence of content and immunity of purpose. *Bulletin of the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*. 2020. Vol. 2. № 384. P. 176–184. DOI: <https://doi.org/10.32014/10.32014/2020.2518-1467.57>.

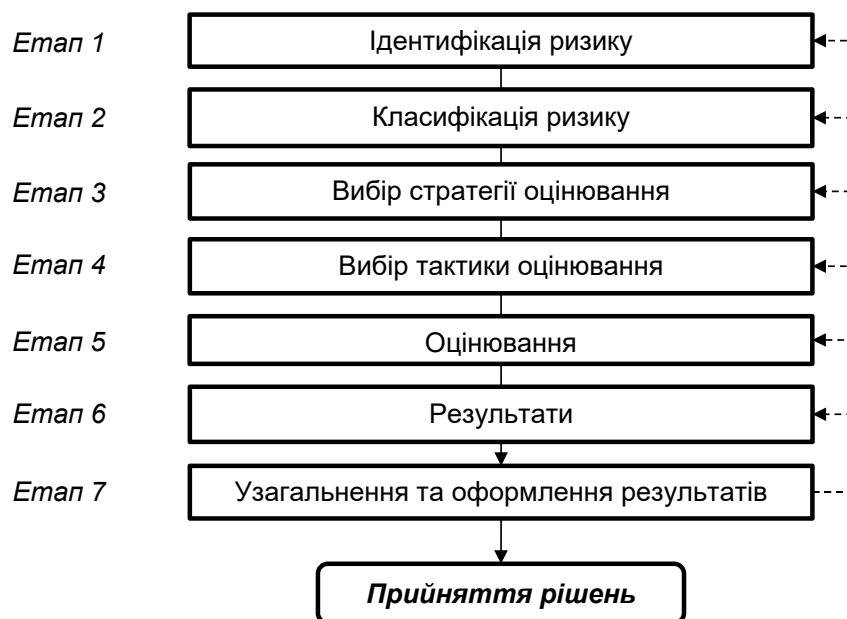

Рис. 2. Загальна схема управління інформаційними ризиками

Джерело: удосконалено авторами на основі [6]

2. Tytenko L.V. Economic security as an element of strategic management system: accounting and analytical aspect. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. № 3. P. 309–318. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-309-318>.

3. Белоусова І.А. Управлінський облік – інформаційна складова економічної безпеки підприємства : монографія. Київ : Дорадо-Друк, 2010. 432 с.

4. Богдан С.В., Титенко Л.В., Мізиренко О.С. Управлінський внутрішній контроль в системі забезпечення економічної безпеки підприємства. *Економіка та суспільство*. 2018. Вип. 19. С. 1358–1363. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-202>.

5. Герасимович І.А. Обліково-аналітичне забезпечення управління ризиками і резервами підприємства, механізмами і інструментами бухгалтерського і фінансового інжинірингу. *Фінанси, облік і аудит*. 2017. Вип. 2. С. 202–215.

6. Гнилицька Л.В. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства : монографія. Київ : КНЕУ, 2012. 305 с.

7. Гуріна Н.В. Організаційні аспекти аналізу витрат і доходів підприємств. *Облік і фінанси*. 2013. № 3(61). С. 92–98.

8. Дорош Н.І. Внутрішній контроль та аудит в управлінні ризиками на підприємстві. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Економічна*. 2014. Вип. 44. С. 148–152.

REFERENCES:

1. Kraievskiy, V.M., Skoryk, M.O., Bohdan, S.V., Hmyrya, V.P. (2020). Coherence of accounting systems: transcendence of content and immunity of purpose. *Bulletin of the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*. Volume 2, Number 384, pp. 176–184. DOI: <https://doi.org/10.32014/10.32014/2020.2518-1467.57>. (in English)

2. Tytenko, L.V. (2018). Economic security as an element of strategic management system: accounting and analytical aspect. *Baltic Journal of Economic Studies*. 4. 309–318. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-309-318>. (in English)

3. Belousova, I.A. (2010). *Upravlinskyj oblik – informacijna skladova ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva* [Management accounting – information component of economic security of the enterprise]. K. Dorado-Print, 432 p. (in Ukrainian)

4. Bohdan, S.V., Tytenko, L.V., Mizirenko, O.S. (2018). *Upravlinskyj vnutrishnij kontrol v systemi zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva* [Management internal control in the system of providing economic security of the enterprise]. *Ekonomika ta suspilistvo*. 19. 1358–1363. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-202>. (in Ukrainian)

5. Herasymovych, I.A. (2017). *Oblikovo-analitychne zabezpechennya upravlinnya ryzykamy i rezervamy pidpryyemstva, mexanizmany i instrumentamy buxgalterskogo i finansovogo inzhynirynhu* [Accounting and analytical support for risk management and enterprise reserves, mechanisms and instruments of accounting and financial engineering]. *Finansy, oblik i audyt*. Kyiv: KNEU. Vol. 2. P. 202–215. (in Ukrainian)

6. Ghnylycjka, L.V. (2012). *Oblikovo-analitychne zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva* [Accounting and analytical support of economic security of the enterprise]. K. : KNEU. 305 p. (in Ukrainian)

7. Hurina, N.V. (2013). *Organizacijni aspekty analizu vytrat i dohodiv pidpryyemstv* [Organizational aspects of enterprise cost and income analysis]. *Oblik i finansy*. No. 3(61), pp. 92–98. (in Ukrainian)

8. Dorosh, N.I. (2014). *Vnutrishnij kontrol ta audyt v upravlinni ryzykamy na pidpryyemstvi* [Internal control and audit in risk management at the enterprise]. *Visnyk Ljvivskoj komercijnoji akademiji*. Vol. 44. P. 148–152. (in Ukrainian)

РОЗДІЛ 10. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІУПРАВЛІННЯ СКЛАДОМ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА
З ВИКОРИСТАННЯМ ПЛАТФОРМИ БІЗНЕС-ДОДАТКІВ ODOOANAGEMENT OF THE WAREHOUSE TRADE ENTERPRISE
WITH THE USE OF THE ODOO BUSINESS APPLICATION PLATFORM

УДК 658.511.2.

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-65>**Геселева Н.В.**к.т.н., доцент кафедри цифрової економіки та системного аналізу
Київський національний торговельно-економічний університет**Васильківська К.В.**студентка
Київський національний торговельно-економічний університет**Пронюк Г.В.**к.т.н., доцент кафедри охорони праці
Харківський національний університет радіоелектроніки**Geseleva Nataliia**Kyiv National University
of Trade and Economics**Vasylykivska Kateryna**Kyiv National University
of Trade and Economics**Proniuk Ganna**Kharkiv National University
of Radio Electronics

У роботі досліджено ключові аспекти розвитку складського обліку на основі використання інформаційних технологій. Зазначено, що впровадження сучасного програмного забезпечення у діяльність складської системи призводить до зміни бізнес-моделей і вдосконалення стратегічного планування; поліпшує взаємодію між усіма учасниками логістичного процесу; збільшує продуктивність діяльності і, як наслідок, підвищує конкурентоспроможність торговельних підприємств на ринку. Для Інтернет-магазину AntiCrown, який спеціалізується на роздрібній торгівлі медичними товарами з використанням ERP- і CRM-платформи Odoo, розроблено власну модульну систему управління складами, здійснено її налаштування з урахуванням особливостей діяльності підприємства. Проаналізовано можливості використання програмної платформи бізнес-додатків Odoo для супроводу бізнес-потреб торговельного підприємства, зроблено висновки, що вона є одним із найкращих інструментів, який оптимально підходить для впровадження передових систем управління в логістичну діяльність торговельного підприємства та інші сфери бізнесу.

Ключові слова: логістика, цифровізація, інноваційні технології, склад, програмне забезпечення, інформаційне забезпечення, логістична діяльність, інформаційна логістична система, управління запасами, бізнес-додатки.

В работе исследованы ключевые аспекты развития складского учета на основе

использования информационных технологий. Показано, что внедрение современного программного обеспечения в деятельность складской системы приводит к изменению бизнес-моделей и усовершенствованию стратегического планирования; улучшает взаимодействие между всеми участниками логистического процесса; увеличивает производительность деятельности и, как следствие, повышает конкурентоспособность торговых предприятий на рынке. Для Интернет-магазина AntiCrown, который специализируется на розничной торговле медицинскими товарами с использованием ERP- и CRM-платформы Odoo, разработана собственная модульная система управления складом, осуществлена ее настройка с учетом особенностей деятельности предприятия. Проанализированы возможности использования программной платформы бизнес-приложений Odoo для сопровождения бизнес-потребностей торгового предприятия, сделан вывод, что она является одним из лучших инструментов, который оптимально подходит для внедрения передовых систем управления в логистическую деятельность торгового предприятия и другие сферы бизнеса.

Ключевые слова: логистика, цифровизация, инновационные технологии, склад, программное обеспечение, информационное обеспечение, логистическая деятельность, информационная логистическая система, управление запасами, бизнес-приложения.

The paper examines the key aspects of the development of warehouse accounting based on the use of information technologies. It is stated that the introduction of modern software into the activities of the warehouse system leads to change of business models and improvement of strategic planning; improves interaction between all participants of the logistics process; increases productivity and, as a consequence, increases the competitiveness of trading companies in the market. The tendencies of development of modern software in the world market and its implementation in the enterprises are investigated. The contents of CRM (Customer Relationship Management) and ERP (Enterprise Resource Planning) systems, advantages of their application are disclosed. The efficiency of implementation of CRM and ERP systems at the enterprise is determined. The conclusion is made on the relevance in the modern conditions of the integrated management software, which is one of the key sources of effective functioning of the enterprise. An example of such an integrated system is Odoo (on-demand-open-objects) - a business application platform, a large collection of business applications and modules such as CRM, sales management, e-commerce, warehouse management, purchasing management, accounting, production management, HRMS and more. These easy-to-use business applications form a complete suite of tools to support any business need and give businesses easy access to start-up and business expansion software. For AntiCrown online store specializing in retailing medical products using the Odoo ERP and CRM platform, its own modular warehouse management system was developed and its customization was tailored to the specific features of the enterprise. The following modules were developed: procurement module; module composition; module of sales; e-commerce module. The paper also discusses the essence of the concept of dropshipping and the process of setting up this feature for the object of study. The use of the Odoo platform allows you to estimate in real time the cost of inventory, costs and revenue from warehouse operations, reduce the required inventory and ultimately minimize costs. Thus, the paper analyzes the possibilities of using the Odoo business application software platform to support the business needs of a trading enterprise, and concludes that it is one of the best tools for managing resources and services for business, which introduces advanced management systems in the logistic activity of the enterprise.

Key words: logistics, digitalization, innovative technologies, warehouse, software, information providing, logistic activity, information logistics system, inventory management, business applications.

Постановка проблеми. Розвиток в Україні інноваційних технологій ефективної господарської взаємодії і системної оптимізації бізнес-процесів

у межах таких економічних категорій, як «виробництво», «транспортування», «обмін», «споживання», актуалізує розроблення й впровадження

процесів діджиталізації, що забезпечують створення єдиної інформаційно-економічної мережевої платформи та інфраструктури для цифрової економіки. Упровадження новітніх цифрових технологій у логістичну діяльність призводить до зміни бізнес-моделей і стратегічного планування; поліпшує взаємодію між усіма учасниками логістичного процесу; збільшує продуктивність діяльності і, як наслідок, підвищує конкурентоспроможність підприємств на ринку. За таких умов вивчення питання впровадження інноваційного програмного забезпечення як одного зі складників логістичних інновацій у систему розвитку торгових підприємств набуває особливої актуальності, визначає мету та окреслює завдання роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням застосування на підприємствах інформаційних технологій для складського обліку, підвищення ефективності експлуатації складських приміщень, оптимізації управління запасами та поставками товарів присвячено численні праці вітчизняних та зарубіжних логістів. Серед найвизначніших можна виділити праці А.Г. Кальченко, Б.М. Одягайло, В.Г. Алькема, В.І. Терехова, А.А. Светлова, Т. Алієва та ін. Теоретичним і практичним аспектам проблеми формування та використання CRM-і ERP-систем та їх програмного забезпечення присвятили свої дослідження такі вчені-економісти, як Г. Вишлінський, П. Конюховський, В. Іванова, Т. Берестова, В. Гужва, О. Сколенко та ін.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження ключових аспектів розвитку логістичної сфери на основі використання інформаційних технологій та їх інтеграції в роботу логістичних систем.

Зважаючи на мету роботи, головними завданнями дослідження є: аналіз процесів інформатизації та цифровізації в Україні; визначення сутності, ролі та значення основних логістичних операцій, які потребують упровадження інноваційних інформаційних технологій; вирішення питань оптимізації складських процесів на рівні інформаційно-програмної інтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сьогодні більшість сфер людського життя підлягає процесам діджиталізації (цифровізації), яким притаманні інноваційність та об'єктивність. В епоху глобальних змін цифровізація передбачає появу інноваційних рішень у різних сферах людської діяльності, зокрема у сфері економіки та логістики.

Протягом останніх років бурхливо розвиваються нові логістичні технології, засновані на інформатиці. Інформаційні системи займають у цих технологіях центральне місце. Підприємство є відкритою системою, яка матеріальними і інформаційними потоками зв'язана з постачальниками, споживачами, експедиторами і транспортними організаціями. При цьому виникають труднощі подолання місць стику між інформаційними систе-

мами підприємства й інших організацій. У місцях стику матеріальний чи інформаційний потік переходить через межі правомочності і відповідальності окремих підрозділів чи підприємства. Забезпечення плавного подолання місць стику є одним із важливих завдань логістики [3].

Інформаційне забезпечення логістичного управління є однією з найбільш важливих і актуальних проблем. Інформація стає логістичним виробничим чинником. Завдяки їй може скоротитися складування (ефективне керування запасами, погодженість дій постачальника і споживача, заміна складування готової продукції складуванням напівфабрикатів чи сировини). Завдяки інформації вдається також прискорити транспортування (погодженість усіх ланок транспортного ланцюжка) [6].

Зараз у сфері логістики на українському ринку програмного забезпечення користуються популярністю такі інформаційні логістичні системи, як SAP, Ubimax, Knapp і нова EPP-і CRM-платформа Odoo. Програмне забезпечення цих інформаційних логістичних систем дає змогу відслідковувати логістичні об'єкти в режимі реального часу (склади, маршрути), забезпечувати синхронізацію інформації із системою управління складами. Автоматизація складу та впровадження системи управління має економічний сенс там, де здійснюються зберігання, переміщення та облік будь-яких товарів, поштових відправлень, архівних даних та ін. [5].

Підприємства, які діють у добу глобалізації, повинні володіти інформацією про клієнтів, щоб мати змогу задовольнити їх потреби. Як показує практика, ця інформація часто на підприємствах є розсередженою і перебуває у різних відділах. Цю проблему вирішує впровадження програмного забезпечення системи CRM (англ. Customer Relationship Management – управління стосунками з клієнтом). CRM – це система, яка підтримує стратегію управління підприємством, має на меті збільшення прибутків і зниження витрат через вдосконалення процесів, сконцентрованих на клієнті. Підтримка бізнес-цілей включає збір, збереження та аналіз інформації про споживачів, постачальників, партнерів, а також про внутрішні процеси компанії. [7]. Як пише М. Кристофер [4]: «чим вище рівень задоволення, тим більша ймовірність побудови довіри до підприємства для отримання лояльності клієнта. CRM, тобто маркетинг стосунків, має на меті таке управління знаннями про клієнта, яке призводить до того, що він є відданим підприємству протягом довгого часу». CRM допомагає зберігати і систематизувати дані про клієнтів, заявки та угоди. Інформація зібрана в зручних картках: імена, контакти, покупки, договори, рахунки і платежі. Одразу в хронологічному порядку зберігається вся історія роботи із замовником, листи та записи дзвінків.

Розвиток інформаційних систем і технологій дає можливість автоматизації операцій у логістичних системах. До найбільш відомих програмних забезпечень, використовуваних у логістиці, можна віднести Enterprise Resource Planning (ERP) – планування ресурсів підприємства. Це корпоративна інформаційна система для автоматизації планування, обліку, аналізу та контролю всіх бізнес-процесів та вирішення бізнес-завдань у масштабі підприємства дає змогу також інтегрувати всі відділи та функції підприємства в єдину систему, і, як наслідок, усі департаменти працюватимуть з єдиною базою даних, це полегшує обмін інформацією між ними та зменшує кількість можливих помилок. Таким чином, ERP-системи заміняють застарілі інформаційні системи з управління логістикою, фінансами та проектами [8]. ERP-система синхронізує діяльність усіх підрозділів: відділу замовлень, виробничих цехів, складу, логістичного відділу, бухгалтерії, відділу реклами і т.д. ERP створює єдиний інформаційний простір для всіх співробітників компанії. Дані вносяться в сервіс один раз та стають доступні для всіх.

Сьогодні все більшій актуальності набуває інтегроване управлінське програмне забезпечення. Воно є одним із ключових джерел конкурентної переваги. Такою системою є Odoo – система ERP і CRM, написана на мові програмування Python. Odoo – ERP- і CRM-система, розробляється бельгійською компанією Odoo S.A.

Програмне забезпечення Odoo складається з таких модулів, як: бухгалтерський облік, CRM,

управління персоналом, управління виробництвом, продажами, закупівлями, складом, проектами, управлінням транспортом, претензіями, POS. Кожен модуль включає окремий функціонал. Наявність такого програмного забезпечення в компанії відкриває такі позитивні аспекти для неї, як: підвищення конкурентоспроможності, зменшення ризиків діяльності, збільшення доходів, зниження витрат, автоматизація та аналіз статистичних даних та інші переваги для бізнесу.

Структуру сервіса побудовано за принципом фреймворкінгу. Фреймворк Odoo був вибраний, ґрунтуючись на його перевагах, оскільки таке програмне забезпечення з відкритим кодом дає новий спосіб вирішення проблем на сучасному етапі розвитку бізнесу.

Для Інтернет-магазину AntiCrown, який спеціалізується на роздрібній торгівлі медичними товарами з використанням ERP- і CRM-платформи Odoo, було розроблено власну модульну систему управління складами (рис. 1), здійснено її налаштування з урахуванням особливостей діяльності підприємства. Було розроблено такі модулі: модуль закупівлі; модуль склад; модуль продажів; модуль e-commerce.

Модуль закупівлі. Система Odoo дає змогу налаштувати автоматичне створення замовлень постачальникам у разі зменшення залишків нижче певного рівня. Це дає змогу уникнути ручного відстеження залишків товарів і своєчасно поповнювати запаси. Автоматична підготовка заявок на закупівлю, відстеження замовлень постачальни-

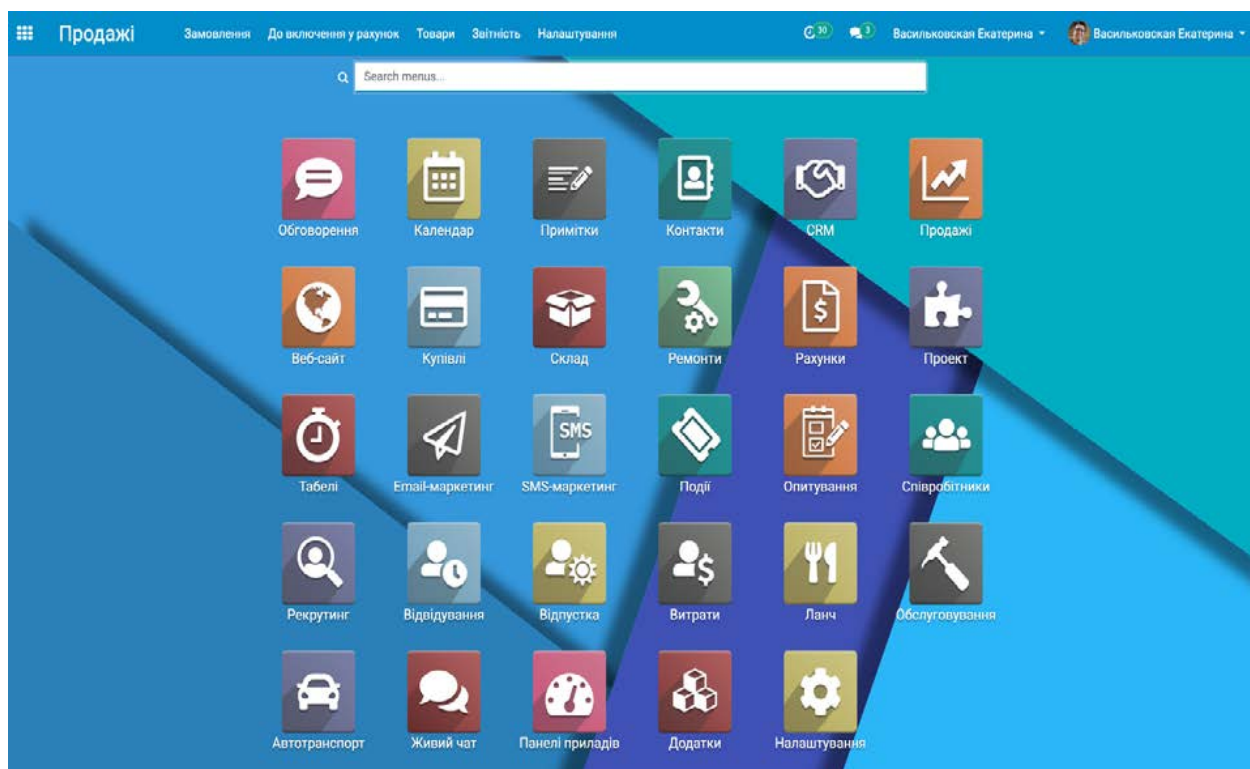

Рис. 1. Інтерфейс платформи

кам, прогнозування і контроль надходження товарів, планування оплат, отримання і звірка рахунків.

У нашій системі було інтегровано і налаштовано модуль закупівлі виходячи із запитів на комерційні пропозиції (рис. 2).

Модуль склад. Дає змогу скоротити витрати часу на операції, автоматичні транзакції, дає можливість скорочення й оптимізації складських запасів, повне відстеження всіх операцій. Системи управління складом Odoo побудовані на принципах подвійного запису. Товари не зникають, не втрачаються, коли відсутні, вони просто переміщуються з одного місця зберігання в інше. Автоматизація транзакцій дає можливість створення графіку комплектацій, упаковки і внутрішніх переміщень автоматично на основі власних правил маршрутизації. Odoo дає змогу знижувати складські запаси, зробивши їх такими, що можуть поповнюватися. Достатньо встановлювати мінімальні запаси, задавати правила автоматичної

закупівлі. Відбувається повна інтеграція. Odoo WMS повністю інтегрована з продажами і закупівлями, завдяки чому робить точні прогнози. Інтеграція з урахуванням можливостей Odoo дає змогу в реальному часі робити оцінки вартості запасів, витрат і доходів від складських операцій. Модель складу нашого підприємства представлено на рис. 3.

Платформа Odoo дає змогу розробити систему дропшипінгу. У широкому розумінні дропшипінг (Drop shipping з англ. – пряма поставка) – це вид підприємництва, за якого посередником (дропшіппером) продаються товари постачальників від свого імені, оформляються замовлення на поставку після отримання оплати від покупців. Потім гроші переводяться постачальнику, який сам відвантажує товар клієнту [2]. Саме відправлення товару покупцеві безпосередньо від постачальника, а не від дропшіппера становить головну особливість дропшипінгу [1].

Товар	Опис	Кількість	Ціна одиниці	Податки	Підсумок
Медична маска	Медична маска	1 000 000,000	2,50		\$ 2 500 000,00
Антисептик	Антисептик	500 000,000	15,00		\$ 7 500 000,00
Мило антибактеріальне	Мило антибактеріальне	4 000 000,000	4,50		\$ 18 000 000,00

Сума без податків: \$ 28 000 000,00
Податки: \$ 0,00
Разом: \$ 28 000 000,00

Рис. 2. Модуль закупівлі

Надходження	Замовлення на доставку
Васильковская Екатерина	Васильковская Екатерина
3 В процесі	7 В процесі
Пізно	Очікування 7
	Пізно 14
	Дозамовлення 2

Рис. 3. Модуль склад

Модуль продажів. POS (Point of Sale з англ. – точка продажу). В Odoo POS базується на розумному інтерфейсі, який зрозумілий кожному. Може працювати як онлайн, так і автономно на будь-якому обладнанні. POS Odoo повністю інтегрована зі складським обліком та бухгалтерією. Це означає, що кожна операція відразу впливає на стан складських запасів і дані про виручку. POS Odoo також має додаткові функції, наприклад друк накладних і рахунків-фактур. Отримуючи інформацію про продажі в режимі реального часу (з магазинів, сайтів, відділів продажів), є можливість миттєво оцінювати запаси, робити точні прогнози і замовлення постачальникам. POS Odoo повністю інтегрована з усіма іншими модулями. Продаж у магазині відразу ж позначиться на складі. Це дає змогу бачити актуальну наявність

товару без витрат часу. Інтерфейс модуля продажів наведено на рис. 4.

Модуль e-commerce. Модуль Odoo для електронної комерції (e-commerce) має особливий інтерфейс. Інтернет-магазин Odoo містить усі необхідні можливості і повністю інтегрований з усіма модулями Odoo, наприклад такими, як склад, CRM, закупівлі, облік і т.д. Дані про продажі з усіх каналів консолідуються в одному місці. Облік ведеться в режимі реального часу, й є можливість відстежувати актуальні залишки і продажі прямо «на зараз». Це дає змогу робити більш точні прогнози, точніше управляти закупівлями, знижувати необхідні складські залишки й у кінцевому підсумку мінімізувати витрати. Реалізацію модуля e-commerce для Інтернет-магазину AntiCrown у середовищі Odoo наведено на рис. 5.

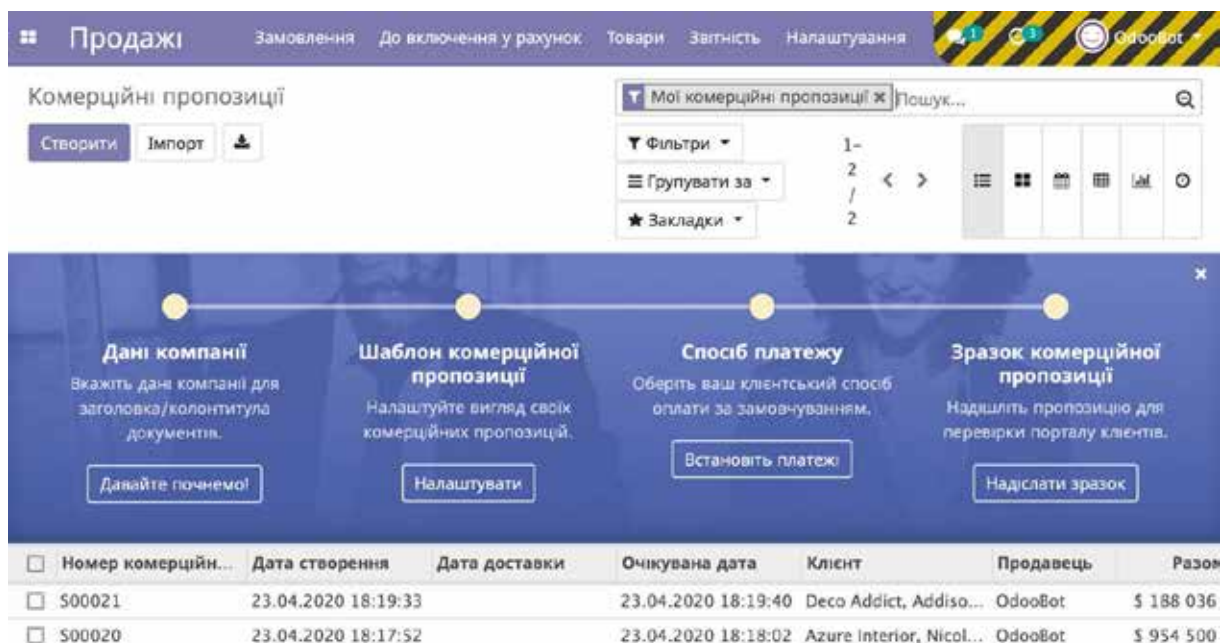

Рис. 4. Модуль продажів

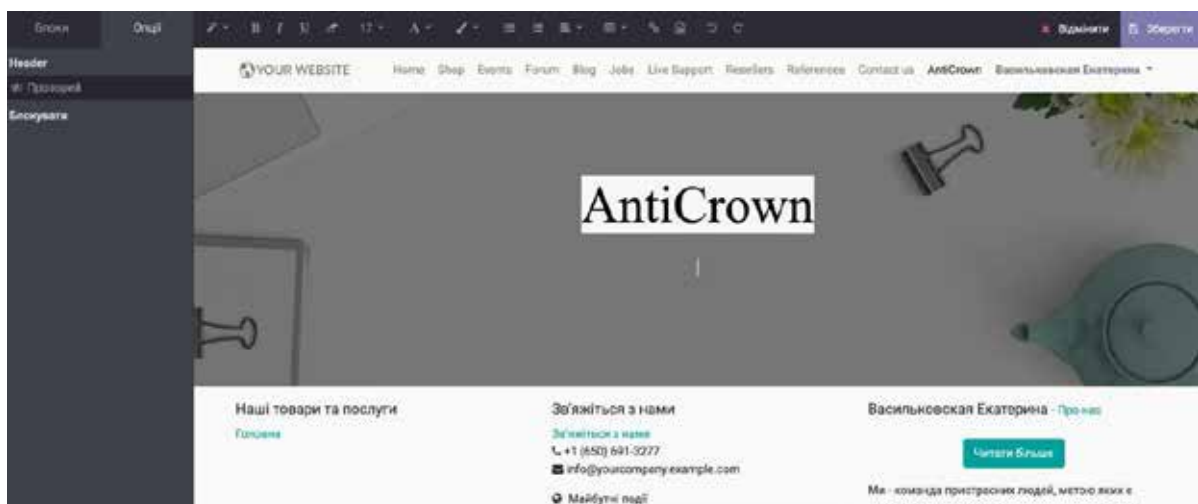

Рис. 5. Модуль e-commerce

Висновки з проведеного дослідження. Ураховуючи стрімкий розвиток цифрових технологій та інтеграцію процесів цифровізації, очікується подальше інтенсивне їх упровадження в галузеву практику з метою підвищення якості сервісних послуг, конкурентоспроможності в логістичній сфері.

Інтеграція процесів інноваційного програмного забезпечення у сферу логістики, на нашу думку, повинна ґрунтуватися на інформаційній підтримці інтегрованих систем розвитку у напрямі вдосконалення виробничих, торговельних та економічних процесів. Упровадження цифрових технологій підвищить ефективність взаємодії учасників логістичного процесу.

У роботі розглянуто платформу бізнес-додатків Odoo, що формують повний набір інструментів для супроводу будь-яких бізнес-потреб і надають компаніям легкий доступ до програмного забезпечення для запуску та розширення бізнесу. Програмний продукт Odoo було використано для управління запасами торговельного підприємства.

Переваги використання платформи управління ресурсами і сервісами підприємства Odoo: програмна система дає змогу налаштовувати ERP із відкритим кодом; гнучкість; масштабованість; інтуїтивний інтерфейс; готові програми на замовлення; глобальна підтримка; перевірений продукт; використовує сучасні технології; невисока вартість упровадження.

Отже, даний програмний продукт виступає, на нашу думку, одним із найкращих інструментів, який оптимально підходить для впровадження передових систем управління в логістичну діяльність торговельного підприємства та інші сфери бізнесу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аснович Н.Г. Дропшипинг как новая форма продвижения товаров. *Модернизация хозяйственного механизма сквозь призму экономических, правовых, социальных и инженерных подходов* : сборник материалов X Международной научно-практической конференции, 30 марта 2017 г. / пред. редкол. С.Ю. Солодовников. Минск : БНТУ, 2017. С. 61–64.
2. Дропшипинг. Преимущества и недостатки такого вида деятельности. URL : <https://geniusmarketing.me/lab/dropshipping-preimushhestva-i-nedostatki-takogo-vida-deyatelnosti/> (дата звернення: 18.03.2020).
3. Кальченко А.Г. Логистика. Київ : КНЕУ, 2006. 284 с.
4. Кристофер М. Логистика и управление цепочками поставок: как сократить затраты и улучшить обслуживание потребителей. Москва : Питер, 2004. 315 с.
5. Любова Д. Методика определения требуемого уровня автоматизации склада. *Склад и техника*. 2008. № 5.

6. Окландер М.А. Логистика. Київ : Центр учебной литературы, 2008. 135 с.

7. Чайковська М.П. Перспективи гіпермедійної інтеграції crm-систем. URL : <http://cyberleninka.ru/article/n/perspektivi-gipermediynoyi-integratsiyi-crm-sistem> (дата звернення: 04.03.2020).

8. BAS ERP – інноваційне рішення для побудови комплексних інформаційних систем управління. URL : <https://www.bas-soft.eu/soft/bas-corp/bas-erp/#recentPostsIn> (дата звернення: 06.03.2020).

9. ERP and SRM system. URL : <https://salesap.ru/otlichiya-srm-erp/> (дата звернення: 10.03.2020).

10. Odoo documentation. URL : <https://www.odoo.com/documentation/13.0/> (дата звернення: 12.03.2020).

REFERENCES:

1. Asnovich, N.G. (2017) "Dropshipping as a new form of promotion of goods", *Modernizatsiya khozyaystvennogo mekhanizma skvoz' prizmu ekonomicheskikh, pravovykh, sotsial'nykh i inzhenernykh podkhodov: sbornik materialov X Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii* [Modernization of the economic mechanism through the prism of economic, legal, social and engineering approaches: a collection of materials of the X International Scientific and Practical Conference], BNTU, Minsk, Belorussia, 30 march, pp. 61–64.
2. Dropshipping. Preimushchestva i nedostatki takogo vida deyatelnosti. [Advantages and disadvantages of this type of activity]. Available at: <https://geniusmarketing.me/lab/dropshipping-preimushhestva-i-nedostatki-takogo-vida-deyatelnosti/> (accessed 18 March 2020).
3. Kalchenko, A.G. (2006) *Logistika* / A.G. Kalchenko. K.: KNEŮ.
4. Kristofer M. (2004) *Logistika i upravlenie tsepochkami postavok: kak sokratit' zatraty i uluchit' obsluzhivanie potrebiteley* [Logistics and supply chain management: how to reduce costs and improve customer service]. M.: Piter.
5. Lyubovina D. (2008) *Metodika opredeleniya trebuemogo urovnya avtomatizatsii* [The technique of determining the required level of warehouse automation] / D. Lyubovina / *Sklad i tekhnika*, vol. 5.
6. Oklander, M.A. (2008) *Logistika* / M.A. Oklander. Tsentru uchbovoyi literatury, pp. 135.
7. Chaykovska M. P Chaykovs'ka M.P. *Perspektyvy hypermediynoyi intehratsiyi crm-system* [Prospects for hypermedia integration of crm-systems]. Available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/perspektivigipermediynoyi-integratsiyi-crm-sistem> (accessed 04 March 2020).
8. BAS ERP – innovatsiine rishennia dlia pobudovy kompleksnykh informatsiynykh system upravlinnia [BAS ERP is an innovative solution for building complex information management systems] Available at: <https://www.bas-soft.eu/soft/bas-corp/bas-erp/#recentPostsIn> (accessed 06 March 2020).
9. ERP and SRM system. Available at: <https://salesap.ru/otlichiya-srm-erp/> (accessed 10 March 2020).
10. Odoo documentation. Available at: <https://www.odoo.com/documentation/user/12.0/> (accessed 12 March 2020).

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОГНОЗУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ОСНОВІ СУЧАСНИХ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

SOME ASPECTS OF FORECASTING SOCIO-ECONOMIC PROCESSES ON THE BASIS OF MODERN COMPUTER TECHNOLOGIES

УДК 330.4: 004

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-66>**Карімов Г.І.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри менеджменту
організацій і адміністрування
Дніпровський державний
технічний університет**Карімов І.К.**к.ф.-м.н., доцент,
завідувач кафедри вищої математики
Дніпровський державний
технічний університет**Звонарьова К.А.**аспірант кафедри менеджменту
організацій і адміністрування
Дніпровський державний
технічний університет**Karimov Hennadii**

Dniprovsk State Technical University

Karimov Ivan

Dniprovsk State Technical University

Zvonarova Kateryna

Dniprovsk State Technical University

У статті розглядаються підходи до прогнозування соціально-економічних процесів із використанням математичного апарату сучасних інформаційних технологій. Незважаючи на широку доступність комп'ютерної техніки та відповідних засобів прогнозування, автоматичне використання наявного програмно-математичного апарату може призвести до значних похибок або й до невірних результатів прогнозування. Процес прогнозування соціально-економічного процесу проілюстровано на прикладі прогнозування індексу регіонального людського розвитку Дніпропетровської області. Розглянуто два основних підходи до прогнозування: спочатку визначити прогнозні значення окремих складових (блоків), а потім на їх основі обчислити інтегральну оцінку; на основі відомих даних відразу побудувати регресійне рівняння інтегральної оцінки і на його основі визначити прогнозне значення. Показано відмінності між результатами прогнозів на основі різних регресійних рівнянь та проаналізовано їх походження.

Ключові слова: прогнозування, соціально-економічний процес, сучасні комп'ютерні технології, індекс регіонального людського розвитку, регресійне рівняння.

В статті рассмотрены подходы к прогнозированию социально-экономических про-

цессов с использованием математического аппарата современных информационных технологий. Несмотря на широкое распространение компьютерной техники и связанных с ней способов прогнозирования, автоматическое использование существующего программно-математического аппарата может привести к существенным ошибкам или даже к неверным результатам прогнозирования. Процесс прогнозирования социально-экономического процесса проиллюстрирован на примере прогнозирования регионального индекса человеческого развития Днепропетровской области. Рассмотрены два основных подхода к прогнозированию: сначала определить прогнозные значения отдельных компонентов (блоков), а затем на их основе рассчитать интегральную оценку; основываясь на известных данных, сразу построить регрессионное уравнение интегральной оценки и на его основе определить прогнозное значение. Показаны различия между результатами прогнозов, основанных на различных регрессионных уравнениях, и проанализировано их происхождение.

Ключевые слова: прогнозирование, социально-экономический процесс, современные компьютерные технологии, индекс регионального человеческого развития, регрессионное уравнение.

In the article the approaches to forecasting socio-economic processes with the use of mathematical apparatus of modern information technologies are considered. Despite the widespread availability of computer equipment and related means of forecasting, automatic use of an existing software-mathematical apparatus can lead to significant error or incorrect results of forecasting. The process of forecasting the socio-economic process is illustrated by the example of forecasting the index of regional human development of Dnepropetrovsk region, which represents the sum of intermediate indices on six blocks of indicators. Two main approaches to prediction are considered: first-first define the forecasted values of separate components (blocks – for the regional human development index, according to the methodology of experts from the Institute of Demography and Social research. M. V. Ptuhy NAS of Ukraine, it is “reproduction of population”, “social status”, “comfortable life”, “welfare”, “decent work” and “education”), and then on their basis calculate an integral assessment; the second-based on known data to immediately build a regression equation of the integral evaluation and on its basis determine the prognostic value. Used the automated build of trend lines and the settlement refinement of coefficients of regression equations by means of MS Excel. It is also considered possibilities of MathCad mathematical packet concerning the construction of regression equations, in particular the linfit function. Using the listed tools built regression equations for an integrated assessment of regional human development. The differences between the results of forecasts based on regression equations obtained by different means are shown. Depending on the type of selected regression equation can change even the direction of the process. It is shown, that when using the apparatus trend lines special attention on the accuracy of presenting coefficients of the regression equations. When using the linfit function from the selected elementary functions depends on the quality of the received model, which once again emphasizes the importance of preliminary analysis of the investigated situation in terms of patterns process progress.

Key words: forecasting, socio-economic process, modern computer technologies, index of the regional human development, regression equation.

Постановка проблеми. Під прогнозуванням в економіці та управлінні мається на увазі науково обґрунтоване передбачення ймовірнісних шляхів розвитку явищ і процесів для більш-менш віддаленого майбутнього. Задачі прогнозування в економіці й управлінні дуже популярні, оскільки можуть бути використані, наприклад, для завбачення майбутніх продажів, потреб в устаткуванні або тенденцій споживання.

Прогнозування засноване на зберіганні загальної тенденції розвитку явищ у часі, тому на практиці процес прогнозування зводиться до побудови регресійних моделей на підставі даних минулих періодів. Прогноз досліджуваного показника

одержують підстановкою необхідних значень, факторів, що на нього впливають, в отримане регресійне рівняння.

Сьогодні накопичений багатий досвід прогнозування на основі часових рядів, що відображають плин соціально-економічних процесів у суспільстві. Сучасні комп'ютерні засоби дають змогу значно полегшити процес побудови прогнозів та роблять процес прогнозування доступним для широкого кола користувачів. Водночас механічне застосування комп'ютерного інструментарію може призвести до значних похибок у прогнозах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даному питанню присвячено праці багатьох віт-

чизняних та зарубіжних учених, які досліджували проблеми прогнозування різноманітних соціально-економічних процесів, зокрема М. Еддоуса, В.Р. Кігель, Н.І. Костіної, І.В. Крючкової, Т.С. Максимової, О.М. Марюти, М.Т. Пашути, І.С. Светунькова, Д.В. Соколова, Р. Стенсфилда, Х.А. Таха, В.П. Чернова та ін. Але, незважаючи на достатньо повний опис проблеми, деякі питання побудови адекватної моделі за допомогою сучасних комп'ютерних технологій та її використання для прогнозування в певних умовах є актуальними та потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Отже, головною метою роботи є визначення особливостей застосування комп'ютерного інструментарію для прогнозування соціально-економічних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо використання сучасних комп'ютерних технологій на прикладі прогнозування індексу регіонального людського розвитку Дніпропетровської області.

Загальна постановка задачі така: відомі оцінки регіонального людського розвитку за окремими блоками (блок 1 «Відтворення населення», блок 2 «Соціальне середовище», блок 3 «Комфортне життя», блок 4 «Добробут», блок 5 «Гідна праця», блок 6 «Освіта») та інтегральна оцінка ІРЛР за 2004–2017 рр. Відповідну інформацію наведено в табл. 1, складеній на основі [1; 2].

Необхідно спрогнозувати значення індексу регіонального людського розвитку (ІРЛР) на наступні періоди.

Зауважимо, що інтегральна оцінка регіонального людського розвитку розраховується як сума оцінок окремих складників (блоків), отже, для отримання її прогнозу можна використати два підходи:

1 – спочатку визначити прогнозні значення окремих складників (блоків), а потім на їх основі обчислити інтегральну оцінку;

2 – на основі відомих даних відразу побудувати регресійне рівняння інтегральної оцінки і на його основі визначити прогнозне значення.

Одним із найдоступніших засобів побудови регресійних моделей є використання ліній тренду в середовищі табличного процесора MS Excel. Відповідну процедуру описано в численній літературі, наприклад [3; 4].

На рис. 1 показано фрагмент листа MS Excel, на якому побудовано дві лінії тренду для блоку 1 «Відтворення населення» з указівкою рівняння регресії і параметра R^2 , який характеризує достовірність рівняння.

Діаграми наочно показують, що квадратична функція краще описує відомі дані, ніж лінійна функція (цей факт підтверджують і значення параметра R^2). Апроксимацію можна дещо поліпшити підвищенням степеню поліноміальної функції, але регресійне рівняння при цьому стає складнішим, зростає вплив точності представлення коефіцієнтів на прогнозні значення. Інші функції, доступні в рамках інструменту «Лінія тренду», показують гірші результати.

Як наслідок, для апроксимації оцінки блоку 1 вибрано квадратичну функцію.

Результати аналогічного аналізу для інших блоків наведено в табл. 2.

Результати побудови ліній тренду для індексу регіонального людського розвитку (ІРЛР), представлені на рис. 2, свідчать про значний вплив виду регресійного рівняння на прогнозні значення.

Якщо квадратичне рівняння

$$y = -0,0003x^2 + 0,0259x + 3,5005 \quad (1)$$

показує подальше зростання індексу, то поліном четвертого степеню

$$y = -0,0002x^4 + 0,005x^3 - 0,0503x^2 + 0,2086x + 3,3197 \quad (2)$$

прогнозує спадання, причому досить різке.

Таблиця 1

Оцінки регіонального людського розвитку Дніпропетровської області

Роки	Оцінки за блоками						ІРЛР
	Блок 1	Блок 2	Блок 3	Блок 4	Блок 5	Блок 6	
2004	0,5789	0,3203	0,5723	0,5379	0,681	0,7872	3,4776
2005	0,5818	0,3794	0,557	0,5413	0,7457	0,7916	3,5969
2006	0,5982	0,3473	0,5489	0,5493	0,7562	0,7902	3,5901
2007	0,5979	0,3424	0,5413	0,5700	0,7457	0,7996	3,5969
2008	0,6088	0,3439	0,5501	0,6724	0,7114	0,7997	3,6864
2009	0,6535	0,3355	0,5562	0,6370	0,6252	0,8294	3,6368
2010	0,6439	0,3391	0,5496	0,6438	0,6021	0,8354	3,6140
2011	0,6495	0,3448	0,5524	0,6162	0,6265	0,8250	3,6143
2012	0,6504	0,3555	0,5818	0,6882	0,6166	0,8476	3,7400
2013	0,6779	0,3548	0,557	0,6729	0,6159	0,8531	3,7316
2014	0,6754	0,3754	0,5835	0,7022	0,5919	0,8583	3,7867
2015	0,6609	0,3812	0,5651	0,6979	0,6207	0,8558	3,7816
2016	0,6633	0,4109	0,5752	0,7167	0,6131	0,8487	3,8279
2017	0,6640	0,4444	0,5547	0,7267	0,5159	0,8629	3,7686

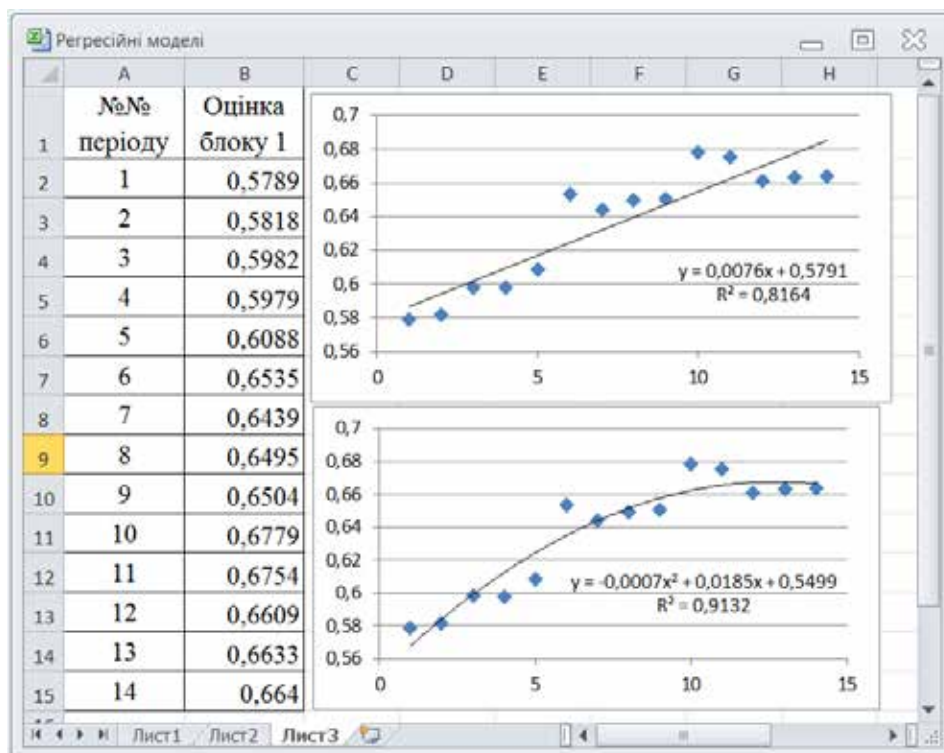

Рис. 1. Лінії тренду для оцінок блоку 1

Таблиця 2

Регресійні рівняння оцінок за блоками

	Регресійне рівняння	R²
Блок 1	$y = -0,0007x^2 + 0,0185x + 0,5499$	0,9132
Блок 2	$y = 0,0012x^2 - 0,0117x + 0,3659$	0,8006
Блок 3	$y = -0,0002x^3 + 0,004x^2 - 0,0251x + 0,593$	0,9132
Блок 4	$y = -0,0006x^2 + 0,024x + 0,5048$	0,874
Блок 5	$y = -0,014x + 0,7529$	0,7036
Блок 6	$y = 0,00064x + 0,7793$	0,9004

У табл. 3 наведено результати визначення індексу ІРЛР на наступні два періоди за першим із наведених вище підходів. При цьому спочатку обчислювалися прогнозовані значення оцінок по кожному з блоків шляхом підстановки $x=15$ і $x=16$ у формули з табл. 2, а потім визначався індекс ІРЛР як сума оцінок по блоках.

У табл. 3 наведено також значення індексу ІРЛР, обчислені за формулами (1) і (2) відповідно. Звертає на себе увагу велика розбіжність обчислених значень. Аналіз формул (1)–(2) показує, що проблема може критися в точності представлення коефіцієнтів у цих формулах. Дійсно, якщо регресійне рівняння на діаграмах (рис. 2) відформатувати засобами MS Excel, то формули (1)–(2) набудуть вигляду:

$$y = -0,00028x^2 + 0,02594x + 3,50048; \quad (3)$$

$$y = -0,000167x^4 + 0,005029x^3 - 0,050339x^2 + 0,20859x + 3,319679 \quad (4)$$

Із використанням цих формул одержимо нові значення: $ІРЛР_1=3,8266$ і $3,8438$; $ІРЛР_2=3,6408$ і $3,4246$ відповідно. Як видно, уточнення коефі-

цієнтів регресійних рівнянь суттєво вплинуло на прогнозні значення, особливо під час використання формул (2), (4). Якщо ж останні прогнозовані значення $ІРЛР_1$ і $ІРЛР_2$ усереднити, то одержимо $ІРЛР^*=3,73367$, $ІРЛР^*=3,63422$. Ці значення значно краще корелюються зі значеннями, одержаними відповідно до першого підходу.

Проблеми, що виникли під час розв'язання задачі за допомогою апарату ліній тренду, пов'язані передусім з обмеженим набором доступних функцій. Можливості математичного пакету MathCad у цьому плані значно ширші [4; 5]. Нагадаємо, що серед стандартних функцій MathCad є функції *expfit*, *lgsfit*, *logfit*, *pwrfit*, *sinf*, які дають можливість обчислення коефіцієнтів апроксимуючих виразів виду $a \cdot e^{bx} + c$, $\frac{a}{1 + be^{-cx}}$, $a \cdot \ln bx + c$, $a \cdot x^b + c$, $a \cdot \sin(x + b) + c$. Ще ширші можливості надаються функцією *linfit*, яка повертає вектор **M** коефіцієнтів рівняння регресії виду

$$\tilde{y} = m_1 f_1(x) + m_2 f_2(x) + \dots + m_k f_k(x).$$

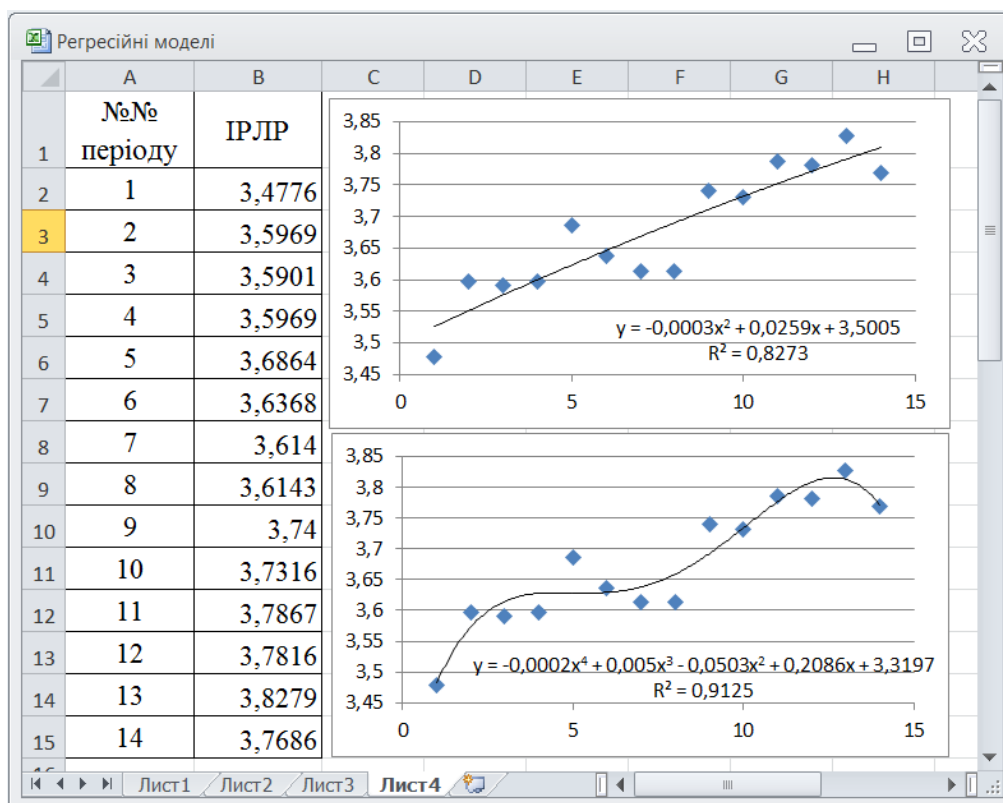

Рис. 2. Лінії тренду для ІРЛР.

Таблиця 3

Прогнозні значення

Роки	Оцінки за блоками						ІРЛР	ІРЛР ₁	ІРЛР ₂
	Блок 1	Блок 2	Блок 3	Блок 4	Блок 5	Блок 6			
2018	0,6667	0,4604	0,4415	0,7298	0,5429	0,8753	3,7166	3,8215	1,8812
2019	0,6699	0,4859	0,3962	0,7352	0,5289	0,8817	3,6978	3,8381	1,1533

На рис. 3 наведено фрагмент документа MathCad, за допомогою якого одержане регресійне рівняння для інтегральної оцінки регіонального людського розвитку ІРЛР

$$y = -0,02343\sin(x) + 0,10389\sqrt{x} + 3,4048. \quad (5)$$

Достовірність такого рівняння оцінюється значенням $R^2 = 0,85423$. Прогнозні значення на основі даного рівняння на два наступні періоди становлять 3,79193 і 3,82711.

Отримані результати згруповано в табл. 4.

Як видно з табл. 4, у більшості випадків отримані схожі результати (окрім поліному четвертого ступеню до уточнення коефіцієнтів), проте вони мають різну спрямованість. Варіанти 1, 5, 6 та 7 прогнозують спад показника, а 2, 4 та 8, навпаки, – зростання. Тобто від вибору прогнозної функції змінюється тенденція розвитку показника.

Висновки з проведеного дослідження. Показано, що під час використання апарату ліній тренду особливу увагу слід звертати на точність представлення коефіцієнтів регресійного рівняння. У разі коли наявний набір функцій,

доступних апарату ліній тренду, не дає задовільних апроксимацій, рекомендується використання стандартних функцій MathCad, зокрема функції *linfit*. Якість одержаної моделі при цьому залежить від вибраних елементарних функцій, що ще раз підкреслює важливість попереднього аналізу досліджуваної ситуації з погляду закономірностей перебігу процесу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Регіональний людський розвиток : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2018. 73 с.
2. Регіональний людський розвиток : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. Київ, 2014. 63 с.
3. Ульянченко О.В. Дослідження операцій в економіці : підручник. Суми : Довкілля, 2010. 594 с.
4. Карімов Г.І. Моделювання та прогнозування в управлінні : навчальний посібник. Кам'янське : ДДТУ, 2018. 163 с.
5. Кирьянов Д.В. Mathcad 14. Санкт-Петербург : БХВ-Петербург, 2007. 686 с.

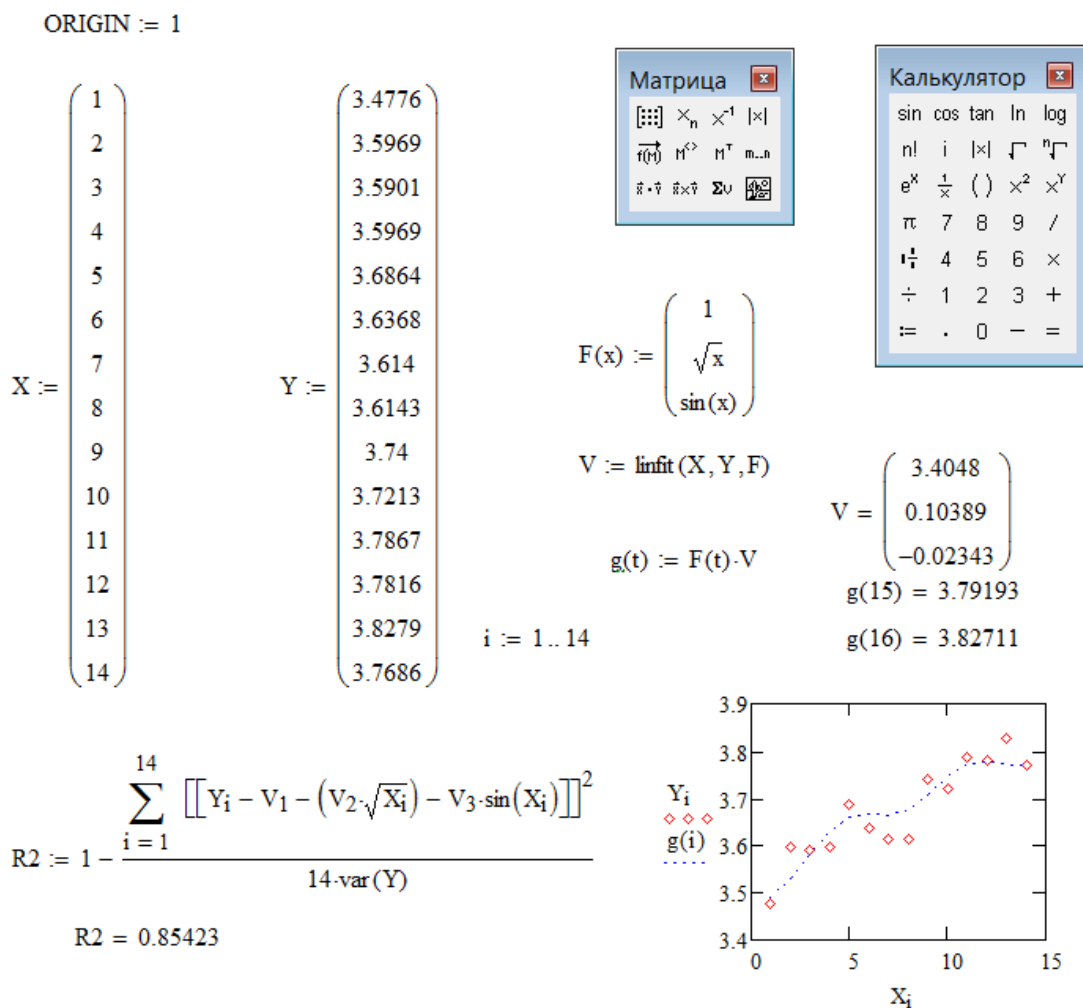

Рис. 3. Фрагмент документа MathCad

Таблиця 4

Результати прогнозування ІРЛР

Роки	Сума прогнозованих значень за блоками	Квадратичне рівняння	Поліном четвертого степеню	Після уточнення коефіцієнтів		Усереднені значення		Регресійне рівняння на основі функції linfit
				квадратичне рівняння	поліном четвертого степеню	квадратичне рівняння	квадратичне рівняння	
2018	3,7166	3,8215	1,8812	3,8266	3,6408	3,73367	3,63422	3,79193
2019	3,6978	3,8381	1,1533	3,8438	3,4246			3,82711

REFERENCES:

1. State Statistics Service of Ukraine (2018). *Reghionalnyj ljuds'kyj rozvytok. Statystychnyj zbirnyk* [Regional Human Development. Statistical collection], Kyiv: State Statistics Service of Ukraine.
2. State Statistics Service of Ukraine (2014). *Reghionalnyj ljuds'kyj rozvytok. Statystychnyj bjuletenj* [Regional Human Development. Statistical bulletin], Kyiv: State Statistics Service of Ukraine.
3. Uljanchenko O.V. (2014) *Doslidzhennja operacij v ekonomici* [Operations research in the economy]. Sumy: Dovkillja. (in Ukrainian)
4. Karimov H.I. (2018) *Modeljuvannja ta proghnozuvannja v upravlinni* [Modeling and forecasting in management]. Kamianske: DSTU. (in Ukrainian)
5. Kyrianov D.V. (2007) *Mathcad 14*. Saint Petersburg: BKhV-Peterburh. (in Russian)

СИСТЕМА ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

SYSTEM OF DATAWARE AGRARIAN TO SECTOR OF UKRAINE

В сучасних умовах динамічного розвитку економіки загалом та аграрного сектору зокрема особливої важливості набувають питання повноцінного інформаційного забезпечення всіх суб'єктів господарювання. Метою статті є вдосконалення дієвої системи інформаційного забезпечення аграрних підприємств та створення ефективних шляхів обміну даними. Визначено сутність поняття «система інформаційного забезпечення аграрного сектору», запропоновано розглядати його як поєднання інформаційних ресурсів, інформаційних потоків, сукупності програмно-технічних, фінансових, організаційно-правових засобів, призначених для збирання, накопичення, оброблення, зберігання та передачі даних користувачам – агрофірмам, учасникам аграрного ринку, населенню сільських територій, органам місцевого самоврядування. Запропоновано створення інноваційного дорадництва, що передбачає новий інтерактивний підхід до поширення знань та інформації в аграрному секторі шляхом створення електронної навчально-науково-консультаційної системи.

Ключові слова: аграрний сектор, інформація, система, інформаційне забезпечення, сільські території, дані.

В современных условиях динамического развития экономики вообще и аграрного

сектора в частности особую важность приобретают вопросы полноценного информационного обеспечения всех субъектов хозяйствования. Целью статьи является совершенствование действенной системы информационного обеспечения аграрных предприятий и создание эффективных путей обмена данными. Определена суть понятия «система информационного обеспечения аграрного сектора», предложено рассматривать его как сочетание информационных ресурсов, информационных потоков, совокупности программно-технических, финансовых, организационно-правовых средств, предназначенных для сбора, накопления, обработки, хранения и передачи данных пользователям – агрофирмам, участникам аграрного рынка, населению сельских территорий, органам местного самоуправления. Предложено создание инновационного консультирования, предусматривающего новый интерактивный подход к распространению знаний и информации в аграрном секторе путем создания электронной учебно-научно-консультационной системы.

Ключевые слова: аграрный сектор, информация, система, информационное обеспечение, сельские территории, данные.

УДК 65.012.1

<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-67>

Мороз Т.О.

к.е.н., доцент кафедри
інформаційних систем і технологій
Миколаївський національний
аграрний університет

Moroz Tetiana

Mykolaiv National Agrarian University

The aim of the article consists in the improvement of the effective system of dataware of agrarian enterprises and creation of effective ways of exchange of data. The essence of the concept "system of dataware agar to the sector" is certain and it offers to examine him as combination of informative resources, dataflows, totality of programmatic, technical, financial, organizationally and legal facilities of intended for collection, accumulation, treatment, storage and communication of data to the users – agrarian producers, participants of agrarian market, population of rural territories, organs of local self-government. The base model of the system of dataware is worked out agrarian to the sector taking into account structural constituents and necessities of all participants. The home analogues of the informative systems are analyzed, namely: the interactive specialized application of dataware of enterprises agrarian to the sector, programmatic complex "The informative system is Integrated Social society", regional system of the informatively-consultative providing of agrarian enterprise. The key signs that can be used for optimization of information taking into account branch features are certain. The necessity of systematization and classification of information is reasonable in accordance with the logically incorporated directions: stock-raising; plant-grower; steady development of rural territories, processing industry; market indexes. Creation of the innovative advising offers that envisages the new interactive going near distribution of knowledge and information in an agrarian sector by creation of the electronic educational, scientific, consultative system for informative support of agricultural producers, organs of local self-government and development of rural territories. In Ukraine possible realization of the similar system of e-Advisory, that includes: web-portal; system of the interactive advising; controlled from distance departmental teaching; Call-center and system of realization of webinars; system of multimedia data, Internet – TV; preparation and publishing house of the printed matters.

Key words: agrarian sector, information, system, dataware, rural territories, data.

Постановка проблеми. В сучасних умовах динамічного розвитку економіки загалом та аграрного сектору зокрема особливої важливості набувають питання повноцінного інформаційного забезпечення всіх суб'єктів господарювання. Розгалужена організаційно-виробнича й закупівельно-постачальницька мережа формує значні масиви даних, які надалі потребують аналізу, систематизації, передачі та зберігання. Водночас, як зазначив В.Ю. Царук, інформація є визначальним чинником, що характеризує рівень безпеки аграрного бізнесу [1, с. 282]. Висока поінформованість керівників і менеджерів про бізнес-процеси та загрози дає змогу мінімізувати соціально-економічні та екологічні ризики, забезпечити конкурентні переваги на регіональних, державних і світових

продовольчих ринках. Вагоме значення відіграє інформаційне забезпечення напрямів діяльності, пов'язаних зі створенням інновацій, нової техніки, технологій, продуктів, що загалом підвищує ефективність аграрного виробництва та інвестиційну привабливість галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретичні та методологічні аспекти інформатизації аграрного сектору, визначення її окремих складових частин досліджувались у працях вітчизняних і закордонних науковців, таких як О.Є. Кузьмін, Н.Г. Георгіаді, В.Я. Амбросов, А.Г. Кальченко, К.К. Яхно. Визнаючи цінність наукових напрацювань, маємо зауважити, що деякі питання модернізації системи з урахуванням специфіки виробничого процесу та використанням інноваційних

інформаційних технологій залишаються актуальними та потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Мета статті полягає в удосконаленні дієвої системи інформаційного забезпечення аграрних підприємств та створенні ефективних шляхів обміну даними.

Для досягнення поставленої мети слід виконати такі завдання, як визначення сутності поняття «система інформаційного забезпечення аграрного сектору» та її структурних складових частин; аналіз наявних вітчизняних систем та проблем їх функціонування; визначення ефективних варіантів оптимізації інформаційних потоків, систематизації та класифікації інформації, розвитку інноваційного дорадництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрний сектор України з його базовою складовою частиною, сільським господарством є системоутворюючим у національній економіці, оскільки формує засади збереження суверенності держави, продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток національної економіки та формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій [2]. Одним із головних інструментів і факторів його ефективного функціонування в умовах швидких змін зовнішнього й внутрішнього середовища слід визначити вдосконалення системи інформаційного забезпечення з можливостями використання новітніх технологій та віртуального простору. Своєчасне надання достовірної та об'єктивної інформації про технології виробництва та переробки, механізації та автоматизації технологічних процесів, засоби захисту рослин і тварин, ринки аграрної продукції (добрив, техніки, паливно-мастильних матеріалів), зміни законодавчо-нормативної бази є головною передумовою успішної організації та управління підприємствами галузі, а також забезпечення їх конкурентних переваг.

Сьогодні поняття «інформаційне забезпечення» досліджується представниками різних галузей і трактується в наукових публікаціях досить широко. У загальному розумінні інформаційне забезпечення – це сукупність документальних форм документів різних видів призначення та типів формування, нормативної бази та реалізованих рішень щодо обсягів, розміщення й форм існування інформації, яка використовується в інформаційній системі під час її функціонування. Пропонуємо виділити три основні підходи до розуміння визначення.

Представники першого підходу визначають це поняття як інтегровану систему знань про об'єкт, що передбачає всі види та форми використання знань та об'єднує сукупність методів і засобів єдиної системи організації і зберігання, нагромадження й актуалізації, доступу й здобуття, оброблення та використання виробничої інформації.

Прихильниками другого підходу є І.П. Босак та Є.М. Палига, які наголошують на тому, що інформаційне забезпечення – це наявність інформації, необхідної для управління економічними процесами, що міститься у базах даних інформаційних систем [3, с. 194]. Представники третього підходу [4, с. 62] розглядають це поняття як систему якісних і кількісних показників, що характеризують рівень задоволення суб'єктів управлінської діяльності управлінською інформацією та інформаційними технологіями задля реалізації інформаційною системою встановлених цілей та завдань.

Узагальнивши проаналізовані наукові праці, цю категорію можемо визначити як сукупність заходів, методів, способів збирання, отримання, аналізу, передачі та збереження інформаційних ресурсів для задоволення потреб користувачів.

М.П. Денисенко та І.В. Колос [5, с. 21] під системою інформаційного забезпечення розуміють сукупність даних, організацію їх введення, оброблення, збереження та накопичення, пошуку та поширення в межах компетенції між зацікавленими особами у зручній для них формі та у зручному вигляді. Основними складовими частинами є інформаційні ресурси, інформаційні технології, технічні засоби та програмне забезпечення. О.Ю. Корнєєв розглядає це поняття як сукупність взаємопов'язаних інформаційних систем, що опосередковують на міжсуб'єктному рівні відносини щодо організації та здійснення підприємництва, метою створення якої є забезпечення повної та достовірної інформації для ефективного здійснення підприємницької діяльності [6, с. 26].

Господарювання в ринкових умовах передбачає створення аграріями власних адаптованих систем інформаційного забезпечення. Ми вважаємо, що це є поєднанням інформаційних ресурсів, інформаційних потоків, сукупності програмно-технічних, фінансових, організаційно-правових засобів, призначених для збирання, накопичення, оброблення, зберігання та передачі даних користувачам – агрофірмам, учасникам аграрного ринку, населенню сільських територій, органам місцевого самоврядування. Основні напрями розвитку та взаємодії структурних складових частин представлено на рис. 1.

Передача зовнішніх і внутрішніх даних для забезпечення взаємозв'язку всіх ланок системи передбачає наявність так званих шляхів, тобто інформаційних потоків, основним завданням функціонування яких є поширення актуальної, релевантної та правдивої інформації від її генератора до отримувача. Структура інформаційного потоку визначається характером інформаційного наповнення та є об'єднанням масивів інформаційних повідомлень (письмові документовані відомості, усні повідомлення) як структурних одиниць інформації [7, с. 20].

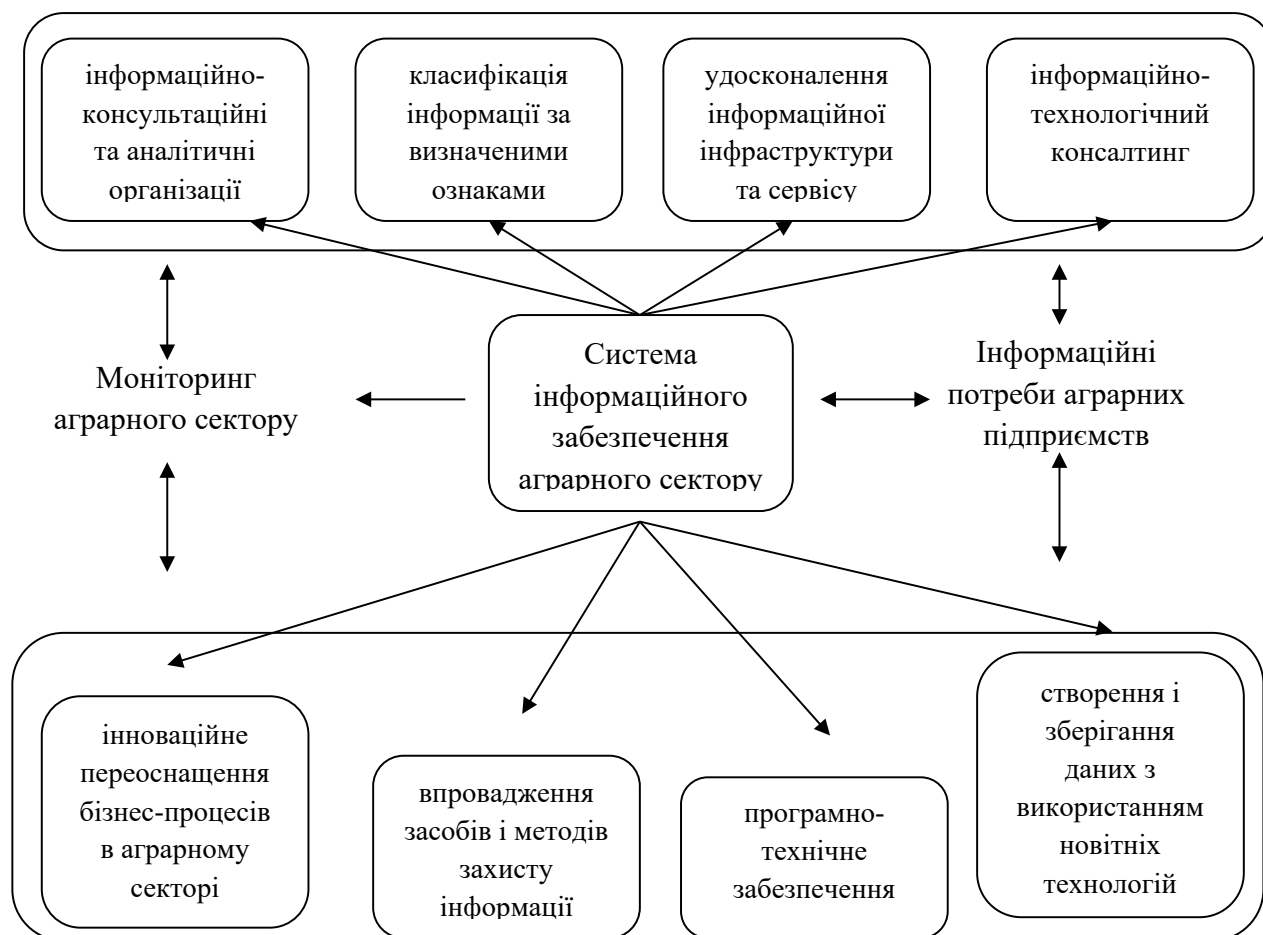

Рис. 1. Базова модель системи інформаційного забезпечення аграрного сектору

Джерело: побудовано автором

Водночас важливими компонентами є системи електронного документообігу, класифікації та кодування інформації, організовані схеми архівування та збереження різних інформаційних масивів, файлів.

Більшість країн використовує три головні системи поширення інформації, такі як приватна, кооперативна й державна. Робота консультаційних служб передбачає збирання даних та інформування аграріїв про передові інноваційні досягнення та практичні проекти.

Останніми роками в Україні відбувається поступове вжиття заходів щодо вдосконалення системи державного інформаційного забезпечення у сфері розвитку аграрного потенціалу. Зокрема, в рамках «Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки» передбачено створення регіональної системи інформаційно-консультаційного забезпечення аграрного підприємництва як сукупності взаємодіючих елементів управління, освіти, науки та елементів інфраструктури аграрного ринку, що становлять єдину систему. Метою єдиної системи є ефективне збирання, оброблення, зберігання та передача інформації галузевим товаровиробни-

кам, забезпечення доступу до неї, надання допомоги в її професійному використанні.

З концептуальної точки зору така система інформаційного забезпечення аграрного сектору є складовою частиною Національної інформаційної системи України, яка будується на принципах взаємодії та співпраці державних органів, підприємств і організацій, консультаційного сервісу та аналітичних служб агрофірм. Головним державним органом у сфері інформатизації та технічного захисту інформації та державного регулювання дорадчої діяльності є Міністерство аграрної політики та продовольства України. Однією з ключових ланок у визначеній системі слід вважати Національну академію аграрних наук України разом з науковими установами, яка визначає основи досліджень фундаментального та прикладного характеру, організовує процес і безпосередньо поширює інформацію та знання, надаючи освітні послуги з підготовки та перепідготовки фахівців і підвищення їх кваліфікації. Агроконсалтингові фірми разом з екстеншн-центрами та дорадчими службами є основними суб'єктами ринку інформаційно-консультаційних послуг у сільському господарстві.

Сьогодні в країні успішно функціонує спеціалізована система інформаційного забезпечення, що розроблена й широко використовується у більшості регіонів, яка в інтерактивному режимі дає змогу формувати, коригувати та оновлювати базу даних про результати діяльності підприємств аграрного сектору. Така система дає можливість створювати цільові вибірки за визначеними користувачами параметрами, здійснює розрахунки типових показників, передає інформаційні дані для подальшого поглибленого аналізу в інші програмні середовища.

Позитивним аспектом є впровадження інформаційних технологій у публічний сектор сільських територій органами місцевого самоврядування, зокрема освіти, культури, охорони здоров'я. Серед останніх досягнень слід назвати запуск програмного комплексу «Інтегрована інформаційна система «Соціальна громада»» у формі клієнт-серверного WEB-додатку, який розроблено задля об'єднання актуальних та узгоджених даних з усіх об'єднаних територіальних громад у єдиному інформаційному середовищі. Паралельно успішно запроваджується значна кількість інструментів електронного врядування, які дають можливість населенню включатись в управлінські процеси.

Однак існує низка стримуючих факторів, що перешкоджають створенню інноваційних систем інформаційного забезпечення безпосередньо підприємств аграрної галузі, серед яких доцільно виокремити:

- нераціональний розподіл інформаційних ресурсів за потребами агрофірм, домогосподарств і населення;
- відсутність мережевих комунікаційних каналів з міжнародними і національними центрами наукової, інформаційної та ділової активності;
- узагальнений характер і великі обсяги даних, недостовірність цифрових картографічних матеріалів.

Одним з головних недоліків слід також вважати відсутність у вітчизняному аграрному секторі єдиної концепції створення та супроводу наявних інформаційних ресурсів, а також повного реєстру державних інформаційних ресурсів галузі.

Враховуючи сучасні тенденції розвитку та новітні інформаційні технології, ефективний варіант розвитку системи інформаційного забезпечення аграрного сектору вважаємо доцільним представити як конвергентну мережу з такими основними компонентами:

- архітектура мережі;
- програмно-технічні та організаційні засоби побудови й підтримки мережі;
- інформаційні ресурси різних видів і типів, зокрема прогнозно-аналітичні;
- підсистема моніторингу інформаційних потоків і потреб користувачів.

Основними вимогами до такої мережі слід вважати:

- достатню наповнюваність для ефективного управління;
- погодження класифікаторів кодування інформації та використання їх;
- сумісність і співставність з інформаційним забезпеченням об'єднань інших рівнів;
- відповідність документів вимогам стандартів і технічним можливостям замовників;
- формування корпоративних і розподілених баз даних для організації інформаційних масивів.

Одним із напрямів вирішення проблем систематизації інформації в аграрному секторі є класифікація її на відповідні логічно об'єднані напрями, зокрема такі групи, як тваринництво, рослинництво, сталий розвиток сільських територій (екологія, оподаткування, страхування, кредитування), переробна галузь, ринкові показники.

Ключовою ознакою оптимізації інформаційних потоків системи інформаційного забезпечення аграрного сектору є врахування таких галузевих особливостей, які безпосередньо впливають на специфіку формування та ефективність їх функціонування:

- 1) результативність виробництва, що значною мірою залежить від нестабільних природно-кліматичних умов (температура, опади, якісний склад ґрунтів), які обґрунтовують доцільність прогнозування;
- 2) високий рівень ризикованості виробничих процесів (спека, злива, град, мороз), що передбачає необхідність отримання правдивої та актуальної інформації;
- 3) врахування впливу соціально-економічних і біологічних умов, результатом чого є тривалість виробничих циклів, більшість яких перевищує рік, відповідно, правильне відображення показників в бухгалтерському обліку є об'єктивною необхідністю;
- 4) сезонний характер виробництва, що визначає нерівномірність використання ресурсів, аритмічність продажів та отримання доходу від реалізації, що акцентує доцільність моніторингу ринків збуту та платоспроможності;
- 5) часте використання підприємством виготовленої продукції в наступному операційному циклі як засобу виробництва (насіння, корми), що передбачає необхідність врахування в процесі планування фінансово-господарської діяльності;
- 6) моніторинг зовнішнього середовища, а саме соціально-економічних, політичних, юридичних, маркетингових особливостей, забезпечує інформацією ключові ланки агрофірми для прийняття ефективних управлінських рішень.

Найбільш актуальною потребою під час удосконалення системи є розвиток ефективної інноваційної складової частини та дієвої мережі інформаційно-консультаційних центрів різних форм власності і служб дорадництва, консалтингу.

Успішна практика дорадчої діяльності має стати невіддільною частиною державної політики підтримки аграрного підприємництва, що передбачає вирішення комплексу взаємопов'язаних завдань, таких як організація систем моніторингу економічного, соціального, екологічного стану фермерства в регіонах; соціологічні дослідження думки аграріїв і населення сільських територій; моніторинг ринкової інфраструктури та консультаційна підтримка суб'єктів господарювання. Необхідними умовами також є розвиток сфери дорадництва при Асоціації фермерських господарств та вдосконалення роботи наявних контактних центрів як на державному, так і на регіональному рівнях.

Об'єктивною потребою є розвиток інноваційного дорадництва, що передбачає новий інтерактивний підхід до поширення знань та інформації в аграрному секторі шляхом створення електронної навчально-науково-консультаційної системи для інформаційної підтримки сільськогосподарських виробників, органів місцевого самоврядування та розвитку сільських територій.

Значний досвід у цьому набули США, де з 2004 року працює електронна дорадча система «eXtension», яка пропонує достовірні знання з різних питань; надійні відповіді, що засновані на ґрунтовному дослідженні; зв'язок з найкращими фахівцями американських університетів; креативні рішення складних проблем; інтерактивні відповіді стосовно специфічних потреб користувачів; надійну перевірену інформацію та вчасні відповіді.

В Україні можливою є реалізація подібної системи е-Дорадництва, що включає веб-портал для координації та підтримки мережі знань, координаторів напрямів, мережі дорадників, проведення консультування; систему інтерактивного консультування; систему дистанційного навчання; call-центр та систему проведення вебінарів; мережі знань (бази даних і знань) по галузях господарювання (рослинництво, тваринництво тощо) та напрямках знань (земельні питання та земельне право, екологія та правові питання тощо); систему мультимедійних даних (відео, фото, презентації, анімація); Інтернет, TV; підготовку та видавництво друкованих матеріалів.

Система е-Дорадництва України має забезпечувати:

- надання перевіреної оперативної інформації щодо соціально-економічного розвитку аграрного виробництва, аграрного ринку та екології сільських територій;
- генерування інформації та знань на базі поглиблення інтеграції інтелектуальних та інформаційних ресурсів аграрних наукових установ, освітніх закладів, дорадчих служб, а також інших учасників аграрного сектору України;
- інструменти та засоби поширення знань;

- участь кваліфікованих дорадників та експертів-дорадників;
- індивідуальне консультування;
- ефективний пошук інформації та вичерпні відповіді на запити;
- умови для вільного доступу до інформації та знань у будь-який час і в будь-якому місці.

Консультативне забезпечення аграрного підприємництва на місцях має забезпечувати комплексний взаємовигідний обмін інформацією та поєднувати всі суб'єкти господарювання. Повноваження координатора та поєднуючого сегменту інтересів загальнодержавних, районних органів управління й агроформувань мають належати спеціальним установам, які функціонують на базі Міністерства аграрної політики та продовольства в територіальних підрозділах регіонів. Важливим інструментом поширення досягнень науково-технічної інформації є державна підтримка науково-освітніх аграрних програм.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, система інформаційного забезпечення аграрного сектору – це поєднання інформаційних ресурсів, інформаційних потоків, сукупності програмно-технічних, фінансових, організаційно-правових засобів призначених для збирання, накопичення, оброблення, зберігання та передачі даних користувачам – агрофірмам, учасникам аграрного ринку, населенню сільських територій, органам місцевого самоврядування. В процесі аналізу розроблено базову модель системи інформаційного забезпечення аграрного сектору з урахуванням структурних складових частин і потреб усіх учасників.

Визначено ключові ознаки оптимізації інформаційних потоків системи, які мають враховувати галузеві особливості. Систематизація інформації передбачає її класифікацію на відповідні логічно об'єднані напрями, такі як тваринництво, рослинництво, сталий розвиток сільських територій, переробна галузь, ринкові показники. Запропоновано створення інноваційного дорадництва, що передбачає новий інтерактивний підхід до поширення знань та інформації в аграрному секторі шляхом створення електронної навчально-науково-консультаційної системи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Царук В.Ю. Бухгалтерський облік у системі стратегічного управління аграрним підприємством. *Економічний аналіз*. 2017. Т. 27. № 1. С. 280–285.
2. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80> (дата звернення: 15.04.2020).
3. Босак І.П., Палига Є.М. Інформаційне забезпечення управління підприємством: економічний аспект. *Регіональна економіка*. 2007. № 4. С. 193–195.

4. Кузьмін О.Є., Георгіаді Н.Г. Формування і використання інформаційної системи управління економічним розвитком підприємства : монографія. Львів : видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. 368 с.

5. Денисенко М.П., Колос І.В. Інформаційне забезпечення ефективного управління підприємством. *Економіка і держава*. 2006. № 7. С. 19–24.

6. Корнєєв О.Ю. Інформаційне забезпечення розвитку підприємницької діяльності. *Вісник НАН України*. 2008. № 5. С. 24–31.

7. Іванова О.М. Характеристика та класифікація інформаційних потоків підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 13. С. 18–22.

REFERENCES:

1. Czaruk V.Yu. (2017) Buhgalterskyj oblik u systemi strategichnogo upravlinnya agrarnym pidpryemstvom [Accounting in the system of strategic management of agrarian enterprise]. *Ekonomichnyj analiz*, vol. 27, no. 1, pp. 280–285.

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013) Pro skhvalennya Stratehiyi rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky na period do 2020 roku. Rozporyadzhennya [On approval of the Strategy for the development of the agrarian sector of the economy for the period up

to 2020]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80> (accessed 15 April, 2020).

3. Bosak I.P., Palyha Ye.M. (2007) The information support of company's management: economic aspect [Information management of enterprise management: economic aspect]. *Rehionalna ekonomika*, vol. 4, pp. 193–195.

4. Kuzmin O.Ye., Heorhiadi N.H. (2006) *Formuvannia i vykorystannia informatsiinoi systemy upravlinnia ekonomichnym rozvytkom pidpryemstva* [The formation and use of information systems, management of economic development of the enterprise]. Lviv : Lvivska politekhnika. (in Ukrainian)

5. Denisenko M.P., Kolos I.V. (2006) Information support of effective management [Information support for effective enterprise management]. *Ekonomika i derzhava*, vol. 7, pp. 19–24.

6. Korniyev O.Yu. (2008) Information support of pidpryemnytskoyi activities [Information support of business development]. *Visnyk NAN Ukraine*, vol. 5, pp. 24–31.

7. Ivanova O.M. (2016) Characterization and classification of information flows of enterprises [Characterization and classification of information flows of enterprises]. *Investments: practice and experience*, vol. 13, pp. 18–22.

CONTENTS

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Овечкіна О.А., Маслош О.В. ІНДУСТРІАЛЬНА МОДЕЛЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК БАЗИСНИХ І ПОХІДНИХ ІНСТИТУЦІЙ	3

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Бервено О.В., Броницький О.М. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ НЕРІВНОСТІ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ: МІЖНАРОДНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ	9
Бугрім Д.С., Скрипник Н.Є. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ПІСЛЯ БРЕКЗИТУ.....	17
Гуржій О.Ю., Бондаревська К.В. ПРОЦЕС ДЕОФШОРИЗАЦІЇ В УМОВАХ СВІТОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	23
Дернова І.А., Боровик Т.М., Кравченко Л.В. ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ.....	29
Лободзинська Т.П., Білих М.С., Чорна К.В. ПАНДЕМІЯ КОРОНАВІРУСУ ЯК ФОРС-МАЖОРНА ОБСТАВИНА ДЛЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ: УКРАЇНА ТА СВІТ.....	35
Моложен А.С., Скрипник Н.Є. ФАКТОРИ ТА ІМПЕРАТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА СВІТОВОГО РИНКІВ ПРАЦІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	39
Ричка М.А., Ільченко А.О. АНАЛІЗ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТИВАННЯ УКРАЇНИ В ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ.....	46
Chyrychenko Yurii, Kodatska Natalia, Sabirov Aleksander HOSPITALITY INDUSTRY: BEHAVIORAL ECONOMICS AND PSYCHOLOGY OF COMMUNICATION IN COVID-19 ERA	54

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Алексеева К.А., Цоколь О.П. ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ АКТИВІЗАЦІЇ.....	58
Борисенко О.С., Романенко О.В. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ МОЛОЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	64
Брояка А.А., Ясінська Б.О. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ.....	69
Даниліна С.О., Коцюрубенко Г.М., Шикіна О.В. ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ СЕЗ В УМОВАХ ПОСТКРИЗОВОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	77
Матросова Л.М. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ ЯК НАПРЯМ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ	83
Мельник В.І. ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСУВАННЯ ГАЛУЗІ ДОРОЖНЬОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	91
Моїсеєнко Т.Є., Черненко Н.О., Корогодова О.О. ІННОВАЦІЙНЕ ОНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ЗА ДОПОМОГОЮ СТАРТАПІВ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ 4.0.....	97
Письменна У.Є. ЦІНИ НА ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЮ ДЛЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКТОР ЕНЕРГЕТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ.....	104
Підгірна В.Н., Косташук В.І. ХАРАКТЕРИСТИКА ГЕОГРАФІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ.....	108

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Huang Nianshang, Halynska Anhelina

RESEARCH ON THE PROBLEMS EXISTING

IN THE RECRUITMENT IN FOREIGN TRADE ENTERPRISES.....114

Балацька Н.Ю.

РЕСТОРАННИЙ БІЗНЕС В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ:

ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ МОДЕЛЕЙ РОЗВИТКУ.....117

Білик І.І., Кіндій М.В., Кіндрат С.В.

МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ

РИНКУ КРИПТОВАЛЮТ: ЗАКОРДОННИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД.....123

Бірбіренко С.С., Мокруха Н.М.

ЕКОНОМІЧНА СТІЙКІСТЬ, ЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА ТА ЕКОНОМІЧНИЙ

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВА: ДІАЛЕКТИЧНИЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК 129

Бодак М.П., Семак Б.Б., Гирка О.І.

ПОРІВНЯЛЬНА ОЦІНКА ЦІН НА ОСНОВНІ ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ

У СУПЕРМАРКЕТАХ УКРАЇНИ ТА ФІНЛЯНДІЇ.....134

Бугай В.З., Грінберг І.О.

МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ СТАНУ УПРАВЛІННЯ

КРЕДИТНИМИ РЕСУРСАМИ ПІДПРИЄМСТВА-КРЕДИТОРА.....141

Бурачек І.В., Закапко О.І., Ярмолук Д.І.

КРЕАТИВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ОСНОВНИЙ ІНСТРУМЕНТ

РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ.....146

Вовк О.М., Ковальчук А.М., Гончарова Н.С.

АДАПТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ РЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....151

Гурочкіна В.В., Кравченко Л.В.

ПРИНЦИПИ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ

ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В ЕМЕРДЖЕНТНІЙ ЕКОНОМІЦІ.....156

Дзеніс В.О., Ус М.І.

МАРКЕТИНГОВИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ В УПРАВЛІННІ

ВЗАЄМОВІДНОСИНАМИ ПІДПРИЄМСТВА.....164

Дідух С.М.

ПРОТИРІЧЧЯ КОНЦЕПЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ТА НАПРЯМИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....171

Іпполітова І.Я., Ревенко О.В.

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ:

СТРАТЕГІЧНИЙ ТА ІНВЕСТИЦІЙНИЙ АСПЕКТИ.....176

Коленда Н.В.

ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ МОТИВАЦІЙНОЮ БЕЗПЕКОЮ.....182

Луговенко Н.В., Коваленко Н.В.

СОЦІАЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДІАЛОГУ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА.....187

Ніколаєва В.М., Ковшова І.О.

ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ АВІАКОМПАНІЇ SKYUP: ОЦІНКА, УПРАВЛІННЯ, РОЗВИТОК 193

Савенко К.С.

ФІНАНСОВІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ЖКГ

ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ СПОЖИВАЧІВ ПОСЛУГ.....199

Стеців І.С., Кулик М.А.

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ОСНОВНИМИ ЗАСОБАМИ

НА ТЕПЛОЕНЕРГЕТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ.....205

Чайкіна А.О., Устенко О.С.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ SMART-ПІДХОДУ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....211

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ

І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Кузьмин В.М.

СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ НИЗЬКОВУГЛЕЦЕВОГО РОЗВИТКУ

ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА МІСТА.....217

Микитюк Н.Є., Кочкодан В.Б.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ...225

Момот Т.В., Мураєв Є.В.

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНИХ ПРАКТИК РОЗВИТКУ

РОЗУМНИХ МІСТ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ.....232

Chekh Nataliia, Shapoval Galyna PROBLEM ISSUES IN THE MANAGEMENT OF FINANCES OF AMALGAMATED TERRITORIAL COMMUNITIES.....	238
Шашина М.В. ВПЛИВ ІТ-КЛАСТЕРІВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ ДИНАМІКУ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ.....	242
РОЗДІЛ 6. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	
Гобир І.Б. АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ТА ВІТЧИЗНЯНОГО ДОСВІДУ ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОСИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В СЕКТОРАХ ЕКОНОМІКИ	248
Предун К.М. ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ В ПРОБЛЕМАТИЦІ БЕЗПЕКИ СКЛАДНИХ ПРИРОДНО-ТЕХНІЧНИХ СИСТЕМ	253
РОЗДІЛ 7. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА	
Дружиніна В.В., Тертишний Н.Ю. ОЦІНКА РІВНЯ ТА ПРИЧИН НЕРІВНОСТІ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В УКРАЇНІ.....	259
Прокопець Л.В., Тодоріко І.М. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В ЗАКЛАДАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я.....	267
РОЗДІЛ 8. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ	
Безкровний О.В. ПОДАТКОВІ ПІЛЬГИ: СУТНІСТЬ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ І ЗАСТОСУВАННЯ.....	273
Бражник Л.В., Дорошенко О.О. ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТІВ СПІЛЬНОГО ІНВЕСТИВАННЯ В УКРАЇНІ.....	279
Владика Ю.П., Безугла Л.С., Турова Л.Л. ЗДОБУТКИ ТА НОВІ ВИКЛИКИ У ДІЯЛЬНОСТІ СИСТЕМНО ВАЖЛИВИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ.....	285
Гаврилюк В.М. КРЕДИТНІ РИЗИКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЇХ СТРУКТУРУВАННЯ.....	292
Ганзюк С.М., Шаровський М.Ю. ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ПОСЛУГИ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПРОДУКТІВ УКРАЇНИ.....	297
Данік Н.В., Тодоренко Є.В. ПІДВИЩЕННЯ ЛІКВІДНОСТІ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ	302
Міщенко Т.М., Микитенко Т.В. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ПРОТОТИПІВ МИТНОГО ПОСТ-АУДИТУ У ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ	307
Остапенко А.С., Повод Т.М. ЕКСПОРТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПІДПРИЄМСТВ В СИСТЕМІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	316
Прутська О.О., Любчак І.С. ФІСКАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ В УКРАЇНІ.....	322
Рибіна Л.О., Адаменко А.П. РОЗВИТОК «ЗЕЛЕНОГО» ІНВЕСТИВАННЯ В УКРАЇНІ.....	327
Рошило В.І. БЕЗПЕКА БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ: СУТНІСТЬ ТА МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ.....	332
Штефан Л.Б., Мацедонська Н.В. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БІРЖОВОГО РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ В УКРАЇНІ.....	338
РОЗДІЛ 9. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ	
Будько О.В. ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ОСНОВ ЗВІТНОСТІ ЗІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	346
Голуб Н.О. ОБЛІК КРЕДИТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ.....	352
Занько Б.М. ОБЛІКОВІ ТА ПОДАТКОВІ АСПЕКТИ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКУ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО, ВІДМІННЕ ВІД ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ.....	356

Коркушко О.Н., Кушнір Л.А. ВНУТРІШНІЙ АУДИТ НА ПІДПРИЄМСТВІ: СУТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ.....	363
Поліщук О.М. ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЧИМИ ЗАПАСАМИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	367
Світлична В.Ю., Кріоні К.А. РЕФОРМАЦІЙНІ ЗАХОДИ ВІТЧИЗНЯНОЇ СИСТЕМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ.....	372
Титенко Л.В., Ключко О.О. УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНИМИ РИЗИКАМИ ОБЛІКОВОЇ СИСТЕМИ ПІДПРИЄМСТВА.....	379
 РОЗДІЛ 10. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ	
Геселева Н.В., Васильківська К.В., Пронюк Г.В. УПРАВЛІННЯ СКЛАДОМ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА З ВИКОРИСТАННЯМ ПЛАТФОРМИ БІЗНЕС-ДОДАТКІВ ODOO.....	384
Карімов Г.І., Карімов І.К., Звонарьова К.А. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОГНОЗУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ОСНОВІ СУЧАСНИХ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	390
Мороз Т.О. СИСТЕМА ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ.....	395

CONTENTS

SECTION 1. ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Ovechkina Olena, Maslosh Olha

INDUSTRIAL MODEL OF FUNCTIONING OF THE SYSTEM OF ECONOMIC OWNERSHIP RELATIONS: THE RELATIONSHIP BETWEEN BASIC AND DERIVATIVE INSTITUTIONS.....	3

SECTION 2. WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Berveno Oksana, Bronitsky Alexander

STRATEGIC DIRECTIONS FOR OVERCOMING INEQUALITY OF HUMAN DEVELOPMENT: INTERNATIONAL AND REGIONAL ANALYSIS.....	9

Bugrim Daria, Skrypnyk Nataliia

THE PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF EUROPE UNION AND UNITED KINGDOM OF GREAT BRITAIN AFTER BREXIT.....	17

Hurzhii Olena, Bondarevska Kseniia

DEOFFSHORIZATION PROCESS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION.....	23

Dernova Iryna, Borovyk Tetiana, Kravchenko Liana

GLOBAL DIMENSION OF UKRAINE'S COMPETITIVENESS.....	29

Lobodzinska Tetiana, Belykh Maria, Chorna Karina

COVID-19 PANDEMY AS A FORCE-MAJEUR FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESS: UKRAINE AND THE WORLD.....	35

Molozhen Anastasiia, Skrypnyk Nataliia

FACTORS AND IMPERATIVES OF INTEGRATION OF UKRAINE INTO THE EUROPEAN AND WORLD LABOR MARKETS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION.....	39

Rychka Maryna, Ilchenko Anastasiia

ANALYSIS OF FOREIGN INVESTMENT UKRAINE IN GLOBALIZATION PROCESSES.....	46

Chyrychenko Yurii, Kodatska Natalia, Sabirov Aleksander

HOSPITALITY INDUSTRY: BEHAVIORAL ECONOMICS AND PSYCHOLOGY OF COMMUNICATION IN COVID-19 ERA	54

SECTION 3. ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Alekseieva Kateryna, Tsokol Olha

PECULIARITIES OF INVESTMENT ACTIVITIES IN THE AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE AND WAYS OF ACTIVATION.....	58

Borysenko Olena, Romanenko Oleksandra

RECENT TRENDS IN THE DAIRY INDUSTRY.....	64

Broyaka Antonina, Yasinskaya Bohdana

SCIENTIFIC AND THEORETICAL PRINCIPLES OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN RURAL AREAS.....	69

Danilyna Svetlana, Kotsiurubenko Ganna, Shykina Olga

PROSPECTS OF USE OF THE POTENTIAL OF SEZS IN THE CONDITIONS OF POST-CRISIS RECONSTRUCTION OF UKRAINE'S ECONOMY.....	77

Matrosova Liudmyla

THE MAIN PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL COMPLEX OF UKRAINE AS THE DIRECTION OF THE INCREASING OF THE ECONOMY'S COMPETITIVENESS.....	83

Melnyk Viktoriia

FEATURES OF ROAD INDUSTRY FINANCING IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION.....	91

Moiseienko Tetiana, Chernenko Natalya, Korohodova Olena

INNOVATIVE RENOVATION OF THE UKRAINIAN ECONOMY THROUGH STARTUPS IN THE CONDITION OF INDUSTRY 4.0 DEVELOPMENT.....	97

Pysmenna Uliana

ELECTRICITY PRICES FOR HOUSEHOLDS AS A SOCIO-ECONOMIC FACTOR OF ENERGY TRANSFORMATIONS IN UKRAINE.....	104

Pidgirna Valentyna, Kostaschuk Vladymyr

DESCRIPTION OF GEOGRAPHICAL FEATURES OF MARKET OF TOURIST SERVICES OF UKRAINE DEVELOPMENT.....	108

SECTION 4. ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Huang Nianshang, Halynska Anhelina

RESEARCH ON THE PROBLEMS EXISTING

IN THE RECRUITMENT IN FOREIGN TRADE ENTERPRISES.....114

Balatska Natalia

RESTAURANT BUSINESS IN THE CONDITION

OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC: PROBLEMS AND DIRECTIONS

OF TRANSFORMATION OF DEVELOPMENT MODELS.....117

Bilyk Iryna, Kindii Mariya, Kindrat Serhii

MARKETING RESEARCH OF FEATURES OF THE CRYPTOCURRENCY

MARKET: FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE.....123

Birbireno Svitlana, Mokrukha Natalia

ECONOMIC SUSTAINABILITY, ECONOMIC BALANCE

AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE:

A DIALECTICAL CORRELATION.....129

Bodak Mykhailo, Semak Bohdan, Gyrka Olga

COMPARATIVE ASSESSMENT OF PRICES ON BASIC FOOD PRODUCTS

IN SUPERMARKETS OF UKRAINE AND FINLAND.....134

Bugay Volodimir, Grinberg Inna

METHOD OF ASSESSMENT OF THE CREDIT

MANAGEMENT STATE OF THE COMPANY-CREDITOR.....141

Burachek Igor, Zakapko Olha, Yarmolyk Dina

CREATIVE MANAGEMENT AS THE MAIN INSTRUMENT

OF MODERN BUSINESS DEVELOPMENT IN UKRAINE.....146

Vovk Olha, Kovalchuk Alona, Honcharova Nadiia

ADAPTIVE TECHNOLOGIES FOR RESOURCING

THE INNOVATIVE ACTIVITIES OF AN ENTERPRISE.....151

Hurochkina Viktoriya, Kravchenko Liudmyla

PRINCIPLES AND REGULARITIES DEVELOPMENT

OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN EMERGENCE ECONOMY.....156

Dzenis Viktoria, Us Maryna

MARKETING INSTRUMENTS IN ENTERPRISE RELATIONSHIP MANAGEMENT.....164

Didukh Serhii

CONTRADICTIONS OF THE CONCEPT OF INCLUSIVE DEVELOPMENT

AND DIRECTION OF THEIR DECISIONS.....171

Ippolitova Inna, Revenko Olena

BUSINESS SOCIAL RESPONSIBILITY: STRATEGIC AND INVESTMENT ASPECTS.....176

Kolenda Nataliia

APPROACHES TO MANAGEMENT OF MOTIVATION SECURITY.....182

Luhovenko Nataliya, Kovalenko Nataliya

THE SOCIAL ENTERPRISES AS A TOOL OF DIALOGUE OF THE STATE AND SOCIETY.....187

Nikolaieva Veronika, Kovshova Iryna

IMAGE FORMATION OF THE AIRLINE SKYUP:

ASSESSMENT, MANAGEMENT AND DEVELOPMENT.....193

Savenko Ksenija

FINANCIAL PROBLEMS OF THE FUNCTIONING

OF THE HOUSING ENTERPRISES AND THEIR IMPACT

ON THE FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF SERVICES CONSUMER.....199

Stetsiv Iryna, Kulyk Mykola

FEATURES OF MANAGEMENT OF FIXED ASSETS AT HEATING ENTERPRISES.....205

Chaikina Alina, Ustenko Oksana

EUROPEAN EXPERIENCE OF SMART-APPROACH IMPLEMENTATION AT THE ENTERPRISE.....211

SECTION 5. DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY

Kuzmyn Viktor

STRATEGIC ASPECTS OF LOW CARBON DEVELOPMENT

OF THE CITY'S HOUSING AND COMMUNAL SERVICES.....217

Mykytiuk Natalia, Kochkodan Volodymyr

CURRENT SITUATION AND PROSPECTS OF FORMATION

OF INTELLECTUAL RESOURCES IN UKRAINE.....225

Momot Tetiana, Muraev Yevhen COMPARATIVE ANALYSIS OF FOREIGN PRACTICES FOR DEVELOPMENT OF SMART CITIES AND THE POSSIBILITIES OF THEIR IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....	232
Chekh Nataliia, Shapoval Galyna PROBLEM ISSUES IN THE MANAGEMENT OF FINANCES OF AMALGAMATED TERRITORIAL COMMUNITIES.....	238
Shashyna Maryna THE IMPACT OF IT-CLUSTERS ON SOCIO-ECONOMIC DYNAMICS OF REGIONAL DEVELOPMENT.....	242
SECTION 6. ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT AND ENVIRONMENT PROTECTION	
Hobyr Iryna ANALYSIS OF INTERNATIONAL AND DOMESTIC EXPERIENCE OF APPLICATION OF ECOSYSTEM APPROACH IN ECONOMIC SECTORS.....	248
Predun Kostiantyn APPLICATION OF ENVIRONMENTAL DIAGNOSTICS METHODOLOGY IN SAFETY OF COMPLEX NATURAL AND TECHNICAL SYSTEMS.....	253
SECTION 7. DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY, SOCIAL ECONOMY AND POLITICS	
Druzhynina Viktoriia, Tertyshnyi Nazarii ASSESSMENT OF THE LEVEL AND CAUSES OF WAGE INEQUALITY IN UKRAINE.....	259
Prokopets Liudmyla, Todoriko Iryna PROBLEMS OF PERSONNEL MANAGEMENT IN HEALTHCARE FACILITIES.....	267
SECTION 8. MONEY, FINANCES AND CREDIT	
Bezkrivnuj Olexandr TAX BENEFITS: THE ESSENCE AND THE MODERN APPROACH TO IDENTIFICATION AND APPLICATION.....	273
Brazhnyk Liudmyla, Doroshenko Olha ACTIVITIES OF JOINT INVESTMENT INSTITUTIONS IN UKRAINE.....	279
Vladyka Julia, Bezuhla Liudmila, Turova Larisa ACHIEVEMENTS AND NEW CHALLENGES IN THE ACTIVITIES OF SYSTEMICALLY IMPORTANT BANKS IN UKRAINE.....	285
Havryliuk Vita CREDIT RISKS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES AND THEIR STRUCTURES.....	292
Hanziuk Svitlana, Sharovskyi Mykola TRADITIONAL AND MODERN PRODUCTS ON THE MARKET BANKING SERVICES OF UKRAINE.....	297
Danik Nataliia, Todorenko Jevghenij INCREASING LIQUIDITY OF COMMERCIAL BANK.....	302
Mishchenko Tetiana, Mykytenko Tetiana IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL CUSTOMS POST-AUDIT PROTOTYPES IN DOMESTIC REALITY.....	307
Ostapenko Alina, Povod Tatyana EXPORT POTENTIAL OF ENTERPRISES IN THE FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY SYSTEM OF THE KHERSON REGION.....	316
Prutska Olena, Liubchak Iryna FISCAL POTENTIAL OF CUSTOMS PAYMENTS IN UKRAINE.....	322
Rybina Larysa, Adamenko Alla DEVELOPMENT OF "GREEN" INVESTMENT IN UKRAINE.....	327
Roshylo Violetta BANKING SECURITY OF UKRAINE: THE ESSENCE AND METHODS OF DETERMINATION.....	332
Shtefan Lyudmila, Matsedonska Nataliya SECURITIES MARKET DEVELOPMENT TRENDS IN UKRAINE.....	338
SECTION 9. ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT	
Budko Oksana FORMATION OF CONCEPTUAL BASIS FOR SUSTAINABLE REPORTING.....	346

Golub Nataliia	
ACCOUNTS PAYABLE AT THE ENTERPRISE.....	352
Zanko Borys	
ACCOUNTING AND TAX ASPECTS OF COLLECTION OF THE REAL ESTATE TAX OTHER THAN LAND.....	356
Korkushko Oleg, Kushnir Liudmyla	
INTERNAL AUDIT ON ENTERPRISES: THE ESSENCE AND FEATURES OF THE ORGANIZATION.....	363
Svitlichna Viktoriya, Krioni Kseniia	
PRODUCTION RESERVES' ACCOUNTING AND ANALYTICAL MANAGEMENT PROVISION OF THE AGRARIAN ENTERPRISES.....	367
Polishchuk Oleh	
REFORMATION MEASURES OF THE NATIONAL ACCOUNTING SYSTEM OF BUDGETARY INSTITUTIONS: MAIN PROBLEMS AND WAYS OF OVERCOMING THEM.....	372
Tytenko Larysa, Kliuchko Olena, Tymoshenko Viktoriia	
INFORMATION RISK MANAGEMENT OF ACCOUNTING SYSTEM OF THE ENTERPRISE.....	379
 SECTION 10. MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMY	
Geseleva Nataliia, Vasylkivska Kateryna, Proniuk Ganna	
ANAGEMENT OF THE WAREHOUSE TRADE ENTERPRISE WITH THE USE OF THE ODOO BUSINESS APPLICATION PLATFORM.....	384
Karimov Hennadii, Karimov Ivan, Zvonarova Kateryna	
SOME ASPECTS OF FORECASTING SOCIO-ECONOMIC PROCESSES ON THE BASIS OF MODERN COMPUTER TECHNOLOGIES.....	390
Moroz Tetiana	
SYSTEM OF DATAWARE AGRARIAN TO SECTOR OF UKRAINE.....	395

Наукове видання

ІНФРАСТРУКТУРА РИНКУ

Електронний науково-практичний журнал

Випуск 42

Коректура • *Н. Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *І. Стратій*

Засновник видання:

ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій»

Адреса редакції: 65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон: +38 (048) 709-38-69

Веб-сайт журналу: www.market-infr.od.ua

E-mail редакції: journal@market-infr.od.ua